FARSÇA - TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR FERHENGİ ZİYA

1

FARSÇA - TÜRKÇE

LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR
FERHENGİ ZİYA

â - çeşme

FARSÇA-TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR

FERHENGİ ZİYA

Yazan:
ZİYA ŞÜKÛN

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1984

FARSÇA - TÜRKÇE LÛGAT

فرهنگ ضیا

ÖN SÖZ

32 sene önce Üniversiteden başlıyarak Galatasaray ve Darüşşafaka'da bugünkü tâbir ile Farsça öğretmenliği ettim. Bu tatlı dilden o kadar zevk aldım ki, bende Farsçadan Türkçeye bir lûgat yazmak isteği belirdi. Fakat eserimi meydana getirmek için birçok güçlüklerle karşılaştım. Başlangıçta mehazlarım tamam değildi. Uzak memleketlerden tedarik etmek için zorluklara uğradım. Senelerden beri aradığım ve ancak son zamanlarda ele geçirerek istifade etmekte olduğum (Ferhengi Reşîdî) ile (Baharı Acem) i 1937 de Paris'e seyahatim sırasında İran'ın yüksek ediplerinden (Mirzâ Muhammet hanı Kazvini) nin kütüphanelerinde görmüştüm. Halbuki bir müellifin müracaat edeceği kitaplar göz önünde olmadıkça vaziyeti bir kat daha güçleşir. Vaktiyle açılmasiyle kapanması bir olan kitabevlerindeki memurlar, eserime epeyce yardım etmişlerse de günlerce tetkiki icabeden metinleri çalışma odamda topliyamadığım gibi iğreti olarak alma kolaylığına da kavuşamadığımdan yıllarca kütüphane kütüphane dolaştım. Lûgatleri inceledim.

İstanbulda mevcut lûgatler iki kısımdır. Bir kısmı Farsçadan Farsçaya, bir kısmı Farsçadan Türkçeye.

Bunların başlıcaları şunlardır :

Farsçadan Farsçaya lûgatler

Müellif	Kitabın adı	Tarih
Şemsi Fehrî	Mi'yarı Cemali	754
İbrahim Kıvamı Fârûki	Şerefname	782
Muhammedi Dehlevi	Edatülfudelâ	812
Mahmut	Ferhengi Mahmudi	916
İbrahim	Ferhengi İbrahîmî	1008
Muhammet Kasım (Sürûri)	Mecmeulfürs	1005
Mîr Cemalüttin Hüseyn İncuyi Şirazi	Ferhengi Cehangiri	1017
Muhammet Hüseyn ibni Halefi Tebrizî	Burhanı Kâtı'	1062
Abdürreşidi Hüseyni	Ferhengi Reşidi	1094
	Şemsüllüga	1219

Müellif	Kitabın adı	Tarih
Haydarşâh	Heftkulzüm	1230
Muhammet Gıyasüddîn	Gıyasüllüga	1242
Muhammet Kerim	Bürhanı Cami	1260
Hidayet	Ferhengi Nâsırî	1286
Seyyit Muhammet Alî	Ferhengi Nizam	1346

Farsçadan Farsçaya ıstılahlar

Vâreste	Mustalahatı Şuarâ	1152
Bahâr	Bahârı Acem	1180
Muhammet Cilerûdî	Camiuttemsil	1051
Alî Ârzû	Siracı Hidayet	1147
Huseyn Şah	Hazinetülemsal	

Farsçadan Türkçeye lûgatler

Lutfullahı Halîmî	Bahrülgarâip	
» »	Sıhahulfürs	872
	Uknûmi Acem	
Hasan İbni Hüseyn	Şamilülüga	Fatih zamanında
Şeyh Mahmut	Miftahullüga	897
Rüstem	Vesiletülmekasıt	903
Nimetullah	Nimetullah	947
Mustafa	Camiulfürs	Kanunî devrinde
Muhammet	Deşişe	988
Abdülkâdir	Şehname lûgati	1067
Hasan	Ferhengi Şuurî	1093
Muhteşem	Muzhirülişkâl	1111
Ahmet	Akselereb	1117
Asım	Tıbyâni Nâfi	1212
İzzet Paşa	Kamûsu Fârisi	1330

Yalnız ıstılahlar

Mîrek Muhammet	Nevâdirülemsâl	1040
Riyazî Muhammet	Düstûrülamel	1016
Hüsâmi	Tuhfetülemsâl	1082
İbrahim Halis	Mecmeulemsâl	1143

" Lûtfullahı Halîmî „

Lûtfullahı Halîmî Farsçayı en iyi bilen lûgat sahiplerinin başında gelir. Onu mehazları arasında sayan " Mecmeulfürs „ sahibi Muhammet Sürurii Kâşânî ile "Nasırî„ nin "Mecmeulfürs„ ve "Ferhengi Cihangîrî„ ye tercih ettiği "Ferhengi Reşîdî„ de bile "Halîmî„ den nakiller vardır.

" Bahrülgarâip „ Halîmî'nin geniş ölçüde Farsçadan Türkçeye manzum lûgatiyle Farsça manzum aruz, muamma, mecaz, istiare, şiir sanatları, gramer ve sair bahislerden ibaret olup okuyanların ricası üzerine yine kendi tarafından tercüme ve izah edilmiş, lûgatler hece harfleri sırasınca dizilmiştir. Manzum lûgat kısmından yalnız mastarlar Enderun Kütüphanesinin 1898 numarasında, büyük bir kısım da Süleymaniye kütüphanesinin 871 numarasındadır. 19 büyük kıta isimlere dairdir. Yalnız yedinci kıta tercii bend tarzında olup yüz beş beyitlidir. Dil Kurumunca taranılması gereken asıl budur.

FERHENGİ ZİYA

Durmaksızın yıllarca emek vererek on sekiz bin lûgati bir araya toplıyan, Farsçadan Türkçeye yazılmış bir lûgattir ki 35 sene önce yazıp bastırdığım (Gencinei Güftar) adlı küçük gramer ve seçme eserler bunun başlığı demek olduğundan yine o adı taşımaktadır. İçinde geçen lûgatlerin, ne mânada ve nerelerde kullanıldıklarını göstermek için lûgat kitaplarından aldığım manzum misallerle eski ve yeni değerli İran şairlerinin taradığım divanlarından seçtiğim ve hepsini dilimize çevirdiğim beyitlerin sayısı ise on bini aşmıştır.

Kıymetli Maarif Vekilimizin Üniversite Şark Dilleri Öğretimi için lûgatimi uygun görmesi benim için bir şereftir. Yurdumuzun Üniversite gençlerini ilgilendirirse ne mutlu.

Ferhengi Ziya'daki kısaltmalar

Kitapların adı		Şairin adı	
Edatülfudalâ	Edât	Ebūishâkı Şîrâzî	Büshak
Bürhanı katı'	Bürhan	Kemâli İsfahânî	Kemâl
Bürhanı Cami'	Cami'	Kemâli Hucendî	Hucendî
Şemsüllüga	Şems	Husrevi Dehlevî	Dehlevî
Gıyaşüllüga	Gıyaş	Şemsi Fehrî	Fehrî
Heftkulzüm	Kulzüm	Nâsırı Husrev	Nasır
Ferhengi Cihangirî	Cihangirî		
„ Reşidî	Reşidî		
„ Nasırî	Nasırı		
„ Nizam	Nizam		

Oraya bak	(*ba.*)
Kinaye	(*k.*)
Muhaffefi	(*muh.*)
İsmi fail muhaffefi vasfı terkibî	(*isfa. muh. vas.*)
Arapça	(*ar.*)
Konuşma	(*ko.*)

Bir kısım arap harfierinin Ferhengi Ziya'daki şekilleri

ه	ک	ق	غ	ع	ظ	ط	ض	ص	ذ	خ	ح	ث
h	g	ḳ	ġ	ʿ	ẓ	ṭ	ż	ṣ	ẕ	ḫ	ḥ	ṯ

Huvab Huviş gibi kelimeler Farsçada (u) ile (â) arasında bir hareke ile okunur.

بسم الله الرحمن الرحيم

آ

(â) آمدن âmeden = gelmek mastarından emrihazır

تاچند بەپس روی بەپیش آ
مولانا

Ne vakte kadar geri gideceksin ileri gel. *(Mevlâna)*

Bu kelimenin باز baz, بر ber, در der gibi kelimelerle birlikte birtakım mânalara geldiği yerlerinde görülecektir.

آب

(âb)=Su § parlaklık § letafet § taravet § şeref ve itibar

پیش رخسار عرقناکتو مەراتاب نیست
چشمهٔ خورشیدرا گرتاب هست این آب نیست
نظامی

Terlemiş yanağının yanında ayın parıltısı yoktur. Güneşin parıltısı varsa da bu kadar letafeti yoktur. *(Nizami)*

نماند قوت آذر زصولت آذر
نماند آب‌ریاحین زصدمت آبان
جمال‌الدین

Âzerin saldırmasından ateşin tesiri, âbânın çarpmasından fesleğenin taraveti kalmadı. *(Cemalüddin)*

(آذر و آبان âzer ve âbân) *(ba.)*

چشم گریان بایدت چون طفل خرد
کم خور آن نانرا که نان آب تو برد
مولانا

Sana küçük çocuk gibi ağlayıcı göz lâzım; o ekmeği az ye; çünkü ekmek, yani çok yemek senin şeref ve itibarını giderdi. *(Mevlâna)*

§ tarz, âdet, yol

باز ابر تیره ازهرسوی سر بر می کند
سبزه‌را در هرچمن برآب دیگر می‌کند
خسرو

Kara bulut her taraftan başgösteriyor, yeşilliği her tarafta başka tarzda yetiştiriyor [*].
(Husrev)

هر بتی درهر چمن برآب دیگر می‌رود
خسرو

Her güzel her çimende başka türlü geziyor *(Husrev)*

§ Ağustos ayı

بسوزد بشب خرمن ماه‌را
سموم نهیب تو در ماه‌آب
أثیرالدین

Senin sam yeline benziyen korkun ağustosta geceleyin aym halesini yakar. *(Esirüddin)*

Ferhengi Nâsırî sahibi, Horasan şairlerinin âb ile Ceyhun nehrini muradettiklerini ve bu mâna yeni olup lûgat erbabının iltifat etmediklerini Enverînin şu şiirinden çıkararak söylüyor.

[*] Burada letafet mânası da yakışır.

سواد نظم مرا گر بود برآب گذر
کنند فخر رشیدی و صابر و عمق
انوری

Benim nazmımın yazısı yani manzum eserlerim Horasandan Ceyhun tarafına geçerse رشیدی *Reşidî'i Semerkandî,* سمرقندی ادیب *Edip Şâbiri Tirmizî,* صابر ترمذی *Am'akı Buharî; şairler sırasında benim gibi bir şairin çıkmış olmasiyle öğünürler.* عمق بخاری

(Enverî)

Civa mânasına da gelir § Utangaçtan, su gibi mutedil ve düzgün giden şeyden, cevahirden, menevişli kılıçtan kinaye olur.

آبِ آبِستَنی (âbıâbisteni) (*k.*) meni § nebatatın yetişip büyümesine sebebolan su ve yağmur.

آب آتش رنك، آب آتش زای، آب آتش سا، آب آتشناك، آب آتش نمای، آب آتشین، آب آذر آسا، آب آرغوانی، آب شنگرفی

âbı ateşrenk, âbıateş zây, âbı ateşsa, âbı ateşnâk, âbı ateşnümay, âbı ateşin, âbı azerâsa, âbı ergavanî, âbı şengerfi

Ateş renkli su, ateş doğuran su, ateş gibi su, ateşli su, ateş gösteren su, ateşli su, ateş gibi su, erguvan renkli su, zincifre renkli su (*k.*) şarap ile kanlı göz yaşı

زینهار افسرده‌تر ازیاد سرگردان ترم صائب
علاج درد من از آب آتش رنك می‌آید
صائب

Sâib! Topraktan daha donuk, rüzgârdan daha başı dönücüyüm. Benim derdime çare şaraptan gelir. *(Şâib)*

گرباده ی نگیرم بر من مگیر جانا
من خون خورم نه باده من غم کشم نه ساغر
زان آب آذرآسا زانسان همی هراسم
کزآب ، سلك گزیده شیر سیاه از آذر
خاقانی

Şarap içmiyorsam bana itiraz etme, ben kan içerim, şarap değil; ben gam çekerim kadeh değil, kudurmuş olan sudan; kara aslan, ateşten nasıl korkarsa şaraptan öyle korkarım.

(Hâkânî)

دست ولب درچشمهٔ آتش بشو چون آفتاب
بعد ازان خودرا بقلب آب آتشناك زن
صائب

Elini ve dudağını güneş gibi ateş çeşmesinde yıka, ondan sonra kendini şarabın içine at. *(Şaib)*

آبِ آتَش زَده (âbi âteşzede) ateşe vurulmuş su (*k.*) hararetli göz yaşı.

آبْ آتَشْ شُد (âb âteş şüd) = su ateş oldu (*k.*) durgun olan şey harekete geldi.

آباد (âbâd) = mamur, şen

جز ویرانهٔ غم جانکند مرغ دلم
جغد ازان نیست که درمنزل آباد رود
جامی

Gönlüm kuşu keder viranesinden başka tarafta yerleşmez. Baykuş bayındır yere gidenlerden değildir *(Câmi)*

§ Aferin ve tahsin.

در جلوهٔ آن عروس دلشاد
آباد برآن که گفت آباد
نظامی

O gönlü ferahlı gelinin cilvesini beğenene aferin. *(Nizamî)*

روز ازدرشادی وشرابست
آباد برانکه او خرابست
امیر معزی

Gündüz ferahlanmağa ve şarap içmeğe yaraşır. Tahsin o kimseye ki bitkin sarhoştur. (*Emir Müizzi*)

§ Kâbei muazzama

فرستاد پس گردگار از بهشت
بدست سروش خجسته سرشت
زیاقوت یك پارهٔ لعل فام
درخشان بدان خانه آباد نام
اسدی

Sonra, Cenabıhak aslı mübarek meleğin eliyle cennetten âbâd namındaki o beyti muazzama lâl renkli parlak bir yakut parçası gönderdi. (*Esedî*)

§ Sahra: şemsâbâd, harabâbâd gibi tâbirlerde çokluk ve mahallilik bu mânadan alınmıştır.

گر اهل معرفتی دل در آخرت بندی
نه درخرابهٔ دنیا که محنت آبادست
سعدی

Eğer marifet ehli isen ahirete gönül bağlarsın; mihnetâbât-olan dünya harabesine değil.
Sa'di

دل که هرگز ندیده ام شادش
شاید ار خوانده ام غم آبادش
شاعر

Hiçbir vakit ferahlı görmediğim gönlüme gam ocağı dersem yeridir. *Şa'ir*

Kadim Farslıların itikadınca kendilerine en evvel gelen peygamberdir; (مه‌آباد Mihâbâd) da derler; ümmetine (آبادیان Âbâdiyan), kitabına (دساتیر Desatir) denilir.

Güzel ve hoş, beğenilmiş.

« اکنون بیا شاد آمدی خندان و آباد آمدی »
مولانا

Şimdi gel; şad ve handân geldin; hoş geldin. (*Mevlâna*)

آبادان (**âbâdan**) = bayındır, şen.

خانه آبادان درون باید، نه بیرون زرنگار
مرد عارف اندرون را گو برون ویرانه باش
سعدی

Evin içerisi bayındır olmalı; dışarısı yaldızlı değil. Kalbi uyanık olan kimsenin görünüşü viran oluversin. *Sa'di*

نخست آن که همه اهل عقل متفقند
که بی وجودتو عالم نباشد آبادان
کمال

İlk olarak şunu söyliyeyim ki sen var olmadıkça âlemin bayındır olmıyacağında bütün akıl sahipleri müttefiktirler.
(*Kemal*)

آبادانیدن (**âbâdânîden**) = bayındır etmek, şenlendirmek. § öğmek ve beğenmek.

آبار (**âbâr**) = yanmış kurşun; kimyada evveli kibriti üsrüp denilen cisim. Âmar ve âvar gibi hesap defteri mânasına da gelir. (آبارگیر Âbârgîr) : Muhasebeci.

آبافت (**âbâft**) = Bir nevi kalın ve kuvvetli kumaş.

آبان (**âban**) = Şemsî senenin sekizinci ayı.

گرچه در غربت زبی آبی شکسته خاطرم
زاتش خاطر بآبان ضیمران آورده‌ام
خاقانی

Her ne kadar gurbette saygı, kazanamadığıma üzülüyorsam da ateşli karihamdan sonbaharda fesleğen meydana getirmişim.
(Ḫâkânî)

(آبانماه Âbanmân) da derler.

« آب انگور بیارید که آبانماهست
منوچهری

Şarap getiriniz ki âbanmâhtır.
(Minūçihrî)

Her Şemşî ayın onuncu günü: Şemsî ayların birinci gününden nihayetine kadar olan günlerin maddei mahsusalarında beyan olunacakları veçhile Farsçada ayrı ayrı isimleri vardır. Çünkü Eski İran takviminde ay, haftaya bölünmüş değildi. Bunlardan on ikisinin ismi, içinde bulundukları on iki ayın isimleriyle bir olduğundan, o günler eski ateşe tapan İranlılarca mukaddes sayılıp ziyafetler tertip ve bayram edilirdi.

آبان ماهست و روز آبان
خرم کردن باب روز جان
مسعود

Âban ayı ve âban günüdür. Şarapla ruhu tazeliyecek zamandır. *(Mes'ud)*

İranın ateşe tapanlarına göre demir madeni üzerine memur itikadedilen meleğin ismi olup bu aya ve güne ait işleri idare eder sayılırdı.

آبانگاه **(âbangâh)** = Ferververdinin onuncu günü ferverdin (*ba.*)

آبانماه **(âbanmâh)** = aban (*ba.*)

آب ازجگر بخشیدن **(âb' ezciger baḫşīden)** = ciğerden su bağışlamak (*k.*) kendi malından ihsan etmek.

آب ازدهن گل چیدن **(âb ezdebeni gül çīden)** = (*k.*) sevgili, söz söylemek § gülden çiğ damlamak.

آب ازسر گذشتن **(âb' ezser güzeşten** = Su baştan geçmek (*k.*) iş işten geçmek, tehlikeye uğramak.

« من دست و پا کاب از سر گذشت »
سعدی

Çabalama; çünkü iş işten geçti.
(Sa'di)

غمش دریای بی‌پایان و مارادستگیری نیست
گذشت آب از سرت سلمان چه‌پایی دست و پایی‌زن
سلمان

Onun gamı nihayetsiz bir denizdir. Bizim de elimizden tutan yoktur. Selman! tehlike göründü, ne duruyorsun, çalış, çabala.
(Selman)

آب انگور **(âbı engūr)** = üzüm suyu; şarap.

آبِ بادهٔ رنگ **(âbı bâde reng)** = (*k.*) Kanlı göz yaşı.

آبِ باران **(âbı bâran)** = Kâbil civarında lâtif bir mevki.

اگرچه جای‌خوش کابل آب‌بارانست
بهشت روی‌زمین خواجهٔ سه‌یارانست
شاعر

Her ne kadar Âbıbâran Kâbilin güzel bir mevkii ise de huvacei seyaran yeryüzünün cennetidir. *(Şa'ir)*

(خواجهٔ‌سه‌یاران Ḫuvaceiseyaran) (*ba.*)

آبْ بَدَسْتِ کَسی رِیخْتَنْ **(âb' bedesti kesī rīḫten)** = (*k.*) Bir kimseye hizmet etmek.

بیازاهدکه درساغر شرابی‌هست رندانرا
که کوثر آب‌نتواند بدست‌تاك‌او ریزد
سلیم

Sofu; gel, kadehte rintlerin bir şarabı var ki Kevser onun asmasının eline su dökemez: ona hizmetkâr olamaz. *(Selim)*

بدین ترکی که دارد شمع مهتاب
نیارد ریختن بردست من آب
نظامی

Ay bu kadar güzelliğiyle benim elime su dökemez. *(Nizamī)*

(آب‌بپای‌کسی ریختن Âb bepayı kesi rīḫten) de denir.

درحمامش بکام خاطر دیدم
صدلطف‌نهان ازنگهش فهمیدم
چون‌طاس زدیده ریختم آب‌بپاش
چون فوطه بگرد کرش گردیدم
باقر

Hamamda onu istediğim gibi gördüm. Bakışından gizli yüz lûtuf sezdim. Gözümden ayağına tas gibi su döktüm: hizmet ettim. Peştamal gibi belinin etrafına dolandım. *(Bakır)*

باغبان بیجا نمی‌ریزد بپای‌تاك آب
دختری داردکه عقل وهوش ازسرمی برد
مخلص

Bağcı asmaya beyhude hizmet etmiyor; asmanın bir kızı vardır ki insanın aklını başından alır. *(Maḫlis)*

Şarabın bir adı da (دخترز duḫterirez) dir.

آبْ بَرآتَشْ رِیخْتَنْ، آبْ بَرآتَشْ زَدَنْ **(âb' berâteş rīḫten âb' ber âteş zeden** = Ateş üstüne su dökmek, vurmak (*k.*) karışıklığı teskin etmek.

آبی بر آتش‌ما هیچ کس نزد
هرچندپیش محرم وبیگانه‌سوختیم
فغانی

Her ne kadar yakınımız ve yabancımız yanında yanıp yakıldıksa da hiçbirisi ıstırabımızı dindirmedi. *(Figânī)*

ساقیٔ سیمتن‌چه خسبی، خیز
آب شاد، برآتش غم، ریز
بوسهٔ برکنار ساغر نه
پس بگردان شراب زهرآمیز
سعدی

Gümüş tenli sâki! ne yatıyorsun? kalk neşe suyunu gam ateşine dök. Kadehin kenarını öp sonra zehirli şarabı dolaştır. *(Sa'di)*

آب بر آیینه رِیخْتَنْ، زدن **(âb' ber âyīne rīḫten, zeden)** = Ayna üstüne su dökmek, su vurmak:

Sefere gidecek kimsenin selâmetle avdet etmesi için ayna üstüne birkaç yeşil yaprak koyup üzerine su dökmek âdetmiş.

دیده راترکنم ازاشك چورفتی زیرم
درقفای سفری‌آب بر آیینه زنند
نظام

Sen yanımdan ayrılalı ağlayıp duruyorum nitekim yolcunun arkasından aynaya su serperler. (*Nizam*)

Şair gözü aynaya, göz yaşını suya benzetmiştir. (گریستن آیینه grîsteni âyîne), (چشم ترکردن آیینه çeşm terkerdeni âyîne), (آیینه ازپی داشتن âyîne ezpey dâşten), (آیینه ازپی ریختن âyîne ezpey rîhten) de bu mânayadır.

آبِ بُرِنْدَه **(âbı bürrende)** = Hazmettirici, sindirici su.

آبْ بَرُوی کارآوَرْدَن **(âb' beruyi kâr averden)** (*k.*) İşe şeref, imtiyaz vermek § murada erdirmek.

تاچندخون دل خورم، کوساقیٔ چانپرورم
زین‌آتشین‌می آورد ، آبی بروی کار خود
جامی

Ne vakte kadar yüreğimin kanını içeyim: kederleneyim can besliyen sâkim nerede? şu ateşîn şarap ile beni dileğime kavuşturşun. (*Câmi*)

آبم زکرم بروی کار آوردی
وز موج فراقم بکنار آوردی
جامی

Kereminle beni muradıma eriştirdin, ayrılık dalgasından selâmet kıyısına getirdin. (*Câmi*)

خاك خجندرا که زشیراز کم نهند
آرد بروزگار تو آبی بروی کار خجندی

Şirazdan aşağı saydıkları Hocend toprağı senin zamanında yücelir. (*Hocendî*)

آبْ بَرِیسْمان بَسْتَنْ **(âb' berîsman besten)** = Suyu iple bağlamak (*k.*) olamıyacak şeyler arkasından koşmak.

بطول فکر نتوان جمع کردن مال دنیارا
چرا بیهوده باید آبرا باریسمان بستن
مخلص

Uzun düşünceler ile dünya malını toplamak mümkün değildir. haksız yere olmıyacak şeylerle niçin uğraşmalı. (*Muhlis*)

آبْ بَرِین **(âb berîn)** = Nehir kenarlarında altı oyuk yere denir ki oradan su fışkırır ve sızar.

آبْ بَزِیرِهِشْتَن **(âb' bezîr hişten)** = Alta su salıvermek (*k.*) aldatmak, hile etmek.

بجایی نخسبد عقاب دلیر
که آبی توان هشتن اورا بزیر
نظامی

Cesur karakuş aldatılacak yerde uyumaz. (*Nizami*)

آبِ بَسْته **(âbı beste)** = Donmuş su, buz, dolu (*k.*) şişe ve billûr.

آتش تر بر آب بسته فکن
یکره از باده گرد غم بنشان
خاقانی

Şarabı kadehe dök. Hele bir kere şarap ile keder tozunu yatıştır. *(Ḥakanî)*

آب بقا **(âbı beḳa)** = Âbı hayat (*ba.*)

آب بُن **(Âbı bün)** = Eski ceviz ağaçlarından çıkarılan yapışkan bir madde.

آب بی لجام **(âbı bîlicam)** (*k.*) İkbal ve saadet.

ی کند کار شراب تلخ آب بی لجام
این سخن ازمسق ارباب دولت روشنست
صائب

İkbal ve saadet acı şarabın tesirini gösterir. Bu hakikat yüksek mevkidekilerin sarhoşça hareketleriyle anlaşılır. *(Şaib)*

آب بی لجام خوردن **(âbı bîlicam ḫorden)** = Dizginsiz su içmek (*k.*) hür ve serbest olmak, kendi fikrine göre hareket etmek, kimseye muhtacolmamak. (آب بی لگام خوردن), (آب بی افسار خوردن âbı bî efsâr ḫorden) de denilir.

همیشه تافرس بدلگام انلق چرخ
خورد زچشمهٔ خورشید آب بی افسار
بدیعی

Feleğin hırçın beyaz atı güneşin çeşmesinden serbestçe su içtikçe yani felek güneşten aydınlandıkça. *(Bedîî)*

آب پشت **(âbı püşt)** = Meni (*ar.*) nutfe § murdar ilik.

آب پیکران **(âb' peykeran)** Lâtif suratlılar (*k.*) yıldızlar.

آبتابه **(âbtabe)** = Su ısıtılacak kab § bahçe sulanacak kova.

آب تاختن **(âb'tâḫten)** = İşemek.

زقلب آن چنان سوی دشمن بتاخت
که از هول او شیر آب تاخت
رودکی

Ordunun ortasından düşman tarafına öyle hücum etti ki erkek aslan onun korkusundan işedi. *(Rodekî)*

آب تبرستان **(âbı teberistan)** = Taberistan yahut Mazenderan denilen bir dağ tepesinde bir pınardır. Gûya bir kimse o suya hitaben dur, diye bağırırsa durur; ak derse akarmış.

همچوآب تبرستان شده اشك دیده
جریانی و سکون باسخن یارشود
ابوالمعانی

Göz yaşı Taberistan pınarına döndü. Akması ve durması yârin emriyledir. *(Ebülma'ânî)*

آب تبریه **(Âbı teberiyye)** = Suriyede Taberiye ismindeki kasabada bir pınar olup gûya bunun da suyu yedi sene akar, yedi sene kesilirmiş. (Bugün kireç taşlı arazide tesadüf edilen mütekatti «voklüz» kaynaklardan olması ihtimali vardır).

آبِ تلخ **(âbı telḫ)** = Acı su (*k.*) şarap § Âşıkın göz yaşı. (آشك تلخ Eşki telḫ), (گلاب تلخ Gülâbı telḫ) de derler.

بدین افسانه شرطست اشك راندن
گلابی تلخ پرشیرین فشاندن
نظامی

Bu vakaya ağlamak, Şirîn'in vefatına acı bir gül suyu yani göz yaşı dökmek lâzımdır. *(Niẓamî)*

آبتین **(âbitin, abtin)** = Feridun'un babası.

« قاتل ضحاك كيست جزپسر آبتين »
خاقانی

Dahhakin katili Feridundan başka kimdir? *(Ḫaḳanî)*

خوردیم ازان مهی که جز او نیست یادگار
مارا زروزگار نیاگان آبتین
قاآنی

O şaraptan içtik ki Abti'nin ecdadı zamanından bize başka yadigâr kalmamıştır. *(Ḳaânî)*

آبجامه **(âbcâme)** = Su içmeğe mahsus kablar.

زمزم لطف آبجامهٔ اوست
کعبهٔ اهل فضل خامهٔ اوست
سنائی

Onun kadehi lûtuf zemzemi, kalemi, fazilet sahiplerinin kıblesidir. *(Senaî)*

آبِ جاویدان **(âbı câvidan)** = Abı hayat (*ba.*).

سرپسر مضمون رنگین نعمت الوان ماست
معنی تر درحقیقت آبجاویدان ماست
تأثیر

Bütün rengîn mazmunlar bizim türlü türlü nimetlerimizdir. Terü taze mâna hakikatte bizim âbı hayatımızdır. *(Te'sîr)*

آبْ چَرا **(âb çera)** = Kahvaltı.

آبْ چین **(âb' çin)** = Ölü havlusu.

ندارم بمرك آبچین و کفن
فردوسی

Öldüğüm zaman havlu ve kefenim yoktur *(Firdevsî)*

«Âbçin mutlak havludur. Cihangirinin zannı gibi ölüye mahsus değildir. O kullanıldığı yere bakarak öyle zannetmişdir». *(Reşîdî)*

آبِ حَرام **(âbı haram)** = (*k.*) Şarap § dünya devleti § meni.

زچشم مردیش آبحیا رفته است پیشبه
هرآنکو مادرش آبحرامی دوشکم دارد
فوق یزدی

Anasının karnında "gayri meşru" meni bulunan kimsenin mertlik gözünden utanma suyu silinmiştir. *(Fevḳî-i Yezdî)*

آبِ حَسْرَت **(âbı ḥasret)** = (*k.*) İştiyak göz yaşı, ümitsizlik göz yaşı.

دردهان غنچه ازلعل توآب حسرتست
لیك پندارند مردم قطرهٔ شبنم درو
هلالی

Goncanın ağzında senin lâlinden iştiyak, göz yaşı vardır; fakat halk, üzerinde çiğ damlası var sanırlar. *(Hilâlî)*

آبِ حَیات ، آبِ حَیوان ، آبِ خِضر **(âbı hayat, âbı hayvan, âbı ḫıż'r)** = Yeri bilinmiyen bir pınardır. Ondan içen uzun ömre yahut sonsuz yaşayışa kavuşurmuş. Edebiyat lisanında sâf ve lâtif sözle şaraptan, güzellerin ağız ve dudaklarından, tasavvuf ehli nazarında hakiki aşk ve ilmi ledünniden kinayedir.

ای آب حیات مضمر اندرلب تو
مگذار که بوسد لب ساغر لب تو
خیام

Ey dudağında abıhayat gizlenen! Kadeh kenarının; dudağını öpmesine müsaade etme. *(Ḥayyam)*

درکلک تو سرغیب مضمر
درلفظ تو آب خضر مدغم
کمال

Senin kaleminde sırrı gayp gizlidir. İlmi ledünni senin sözünün içindedir. *(Kemal)*

آبِ خاطِر **(âbı ḫâtır)** = Fikrin saffeti, düşüncenin temizliği ve sadeliği.

آبِ خَجلَت **(âbı ḫaclet)** = (*k.*) Utanma teri.

آبِ خَرابات **(âbı ḫarabat)** = (*k.*) şarap

آبِ خَست **(âb ḫest)** = Bozulmuş, hışırlanmış kavun, karpuz ve sair meyveler.

روی‌ایشان هست نازیبا وکست
زرد وبرچین چون ترنج آبخست
علی‌فرقدی

Onların yüzü yakışıksız ve çirkindir. Hışırlanmış turunç gibi sarı ve buruşuktur *(Aliyi Ferḳadî)*

آبِ خُشک **(âbı ḫuşk)** = Kuru su (*k.*) şişe, billûr kadeh, surahi.

باده درجام آبگینه گهر
راست چون آب‌خشك وآتش‌تر
نظامی

Mayası elmas olan kadehte şarap, tamamen kuru su ile yaş ateşin birlikte bulunması gibidir. *(Niẓamî)*

سردشدهوا ساقی خیز وآتشی برکن
آب‌خشك‌را پیش‌آر پرز آتش ترکن
هدایت

Sâki! hava soğudu. Kalk ve ateşi yak; şişeyi ortaya koy şarapla doldur. *(Hidayet)*

آبِ خُفته **(âbı ḫufte)** = Âbıbeste (*ba.*) § (*k.*) kılıç.

آبْخُو ، آبْخُوست **(âbḫō, âbḫōst)** = Ada.

گویی‌که هست مردم چشمم چوآبخو
یاهمچو ماهیست که دارد باب‌خو
عمق

Gözümün bebeğini ada; yahut su ile ülfet etmiş balık sanırsın. *(Am'aḳ)*

آبْخور ، آبْخوزد ، آبِشْخور **(âbḫuver, âbḫuverd, âbişḫuver)** = Su içilecek bardak, maşraba.

درفت ای زودسیر خون جگری‌خورم
تشنه بجز من که دید آبخورش آتشین
خاقانی

Ey çabuk giden sevgilim! ayrılığının tasasiyle ciğerimin kanını içiyorum: müteessir oluyorum benden başka maşrabası ateşli olan susuzu kim gördü? *(Hakani)*

§ İnsan ve sair hayvanların ırmak ve göl kenarında su içecekleri mevzi, savat (*ar.*) (منهل menhel).

کبك وشاهین بهم آیند سوی آبشخور
کمال

Keklik ile şahin savata birlikte gelirler. *(Kemal)*

§ Kısmet, nasip.

خواست دلم تا که بمسجد رود
آبخورش جانب میخانه برد
قطران

Gönlüm mesçide kadar gitmek istedi. Kısmeti onu meyhane cihetine götürdü. *(Katran)*

آبخوردش ازین جهان برخاست
خاقانی

Onun bu dünyadan kısmeti kesildi. *(Hakani)*

بخت‌بد تابکجا می‌برد آبشخورما
حافظ

Bahtsızlık bakalım nasibimizi nereye kadar götürecek. *(Hafız)*

(آبشخور) (آبخورش) den değişmedir.

(آبشخورد) (آبخورد); durmak mânasına da gelir.

دران خاك یك ماه کرد آبخورد
نظامی

Orada bir ay durdu. *(Nizami)*

بتوران زمین زادی ازمادرت
هم آنجا بد آرام و آبشخورت
اسدی

Annenden Türkistanda doğdun hem orada kalmış ve yerleşmiştin. *(Esedi)*

(آبخور) su içici mânasına vasfı terkibîdir.

آب خیز (âb ḫīz) = Pek yükselen su dalgası.

اندرین آبخیز، نوح تویی
اوحدی

Bu yüksek dalgada Nuh sensin. *(Evhadi)*

§ Azıcık kazmakla su çıkan yer.

آب دادن (âb dâden) — su vermek, tavlamak, cilâ vermek.

آب دادم سوزن مژگان بآه آتشین
تاتوانم بی‌تو چشم از هردوعالم‌دوختن
عصمت

Seni görmedikçe her iki âlemden gözümü dikebilmek yani sarf nazar etmek için kirpiklerim iğnesine ateşli ah ile cilâ verdim *(Ismet)*

آبدار (âbdâr) — Parlak, lâtif, sulu, taze. Meyvaya, kılıca, cevahire ve benzerlerine sıfat olur. (میوۀآبدار miyvei âbdâr) sulu ve lâtif meyva. (شمشیر آبدار şemşiri âbdâr) suyu iyi verilmiş, menevişli kılıç. (در آبدار dürri âbdâr) parlak inci.

بودم گل آبدار دردست
بادآمد وبرگهاش بشکست
نظامی

Elimde taze bir gül vardı; rüzgâr geldi, yapraklarını dökdü. *(Nişami)*

عروس ملك كسی در كنار گیرد تنك
كه بوسه برلب شمشیر آبدار دهد
ظهیر

Zağlı kılıcın kenarını öpebilecek adam mülk ve saltanat gelinini sımsıkı kucağında tutabilir.
(Zahir)

Cemiyet ve şeref sahibi.

«ایزدش آبدار خواهد كرد»
سنائی

Cenabıhak onu cemiyet ve şeref sahibi edecek. *(Senaî)*

§ Hurma lifine benzer bir nevi nebat.

آبدان (âbdan) = Göl § su kabı: âhirindeki دان edatı zarftır.

آب باران جو صدف كردار گاه تشنگی
ماهی آسا هیچ آب از آبدان كس مخور
خاقانی

Susadığın zaman sedef gibi yağmur ara; kimsenin kabından balık gibi su içme: matlubunu Haktan iste başkasından yardım bekleme. *(Hakani)*

§ Mesane. Türkçesi sidik kavuğu § âbâdan (*muh.*) Âbâdan (*ba.*)

شانی زآبدانی عالم كناره كرد
شانی

Şânî, âlemin âbadanlığından uzaklaştı. *(Şânî)*

آب درجگر ندارد (âb' der eiğer nedared) = Ciğerde su tutmaz (*k.*) yoksul, kudretsiz, perişan.

درجگر گرچه مرا زآتش فقر آب نماند
لیك بحریست كف وادتو پر زآب زلال
ابن یمین

Fakirlik ateşi içinde yanıyorsam da senin cömert avucun tatlı su dolu bir denizdir.
(İbni Yemin)

باآنكه آب درجگرم نیست ، هرشبه
باشد خیال روی تو ام میهمان چشم
سلمان

O kadar yoksulluk ve perişanlığımla her gece senin yüzünün hayali gözüme misafir olur.
(Selman)

(آب âb) yerine (آه âh) ile de bu mânayadır.

(آب درجگر داشتن âb derciğer daşten) = varlıklı olmak.

آب درجوی تست (âb' dercūyi tüst) = su, senin ırmağındadır (*k.*) mesutsun ve talihlisin.

آب درجوی داشتن (âb dercūy daşten) = Irmakta su tutmak (*k.*) mesut ve talihli olmak.

هنوزم آب درجوی جوانیست
نظامی

Henüz gençlikle bahtiyarım.
(Nizamî)

(آب درجوی نماندن âb dercûy nemanden) (*k.*) = bedbaht olmak.

آب درچشم ندارد (âb'derçeşm nedared) = Gözde su tutmaz (*k.*) hayâsız.

آب درچیزی كردن (âb derçîzî kerden) = Bir şeye su koymak (*k.*) hile etmek.

آب دَرْدَهان آمَدَن (âb derdehan âmeden) = Ağza su gelmek (*k.*) ağız sulanmak ve imrenmek.

چودید طلعت خصم ترش لقایت را
نیام تیغ تر آب دردهان آمد
کمال

Ekşi suratlı düşmanının yüzünü görünce kılıcının kınının ağzı sulandı. (*Kemal*)

آب دَرْشَکَر داشتَن (âb derşeker dâşten) = (*k.*) Erimek, zayıflayıp bitmek.

آب دَرْهاوَن سُودَن، آب دَرْهاوَن کُوفتَن (ab derhaven sūden, ab der haven kōften) = Havanda su ezmek, havanda su dövmek (*k.*) faidesiz işle uğraşmak.

زانچه این‌را که همی بادچنبر همه‌بست
زین‌چه آن‌را که همی آب بهاون همه‌سود
یغما

Onun daima hep faidesiz işle meşgul olmasından buna; bunun boyuna hep beyhude işle uğraşmasından ona ne. (*Yağmâ*)

آبِ دُزد (âbı düzd) = Yeryüzündeki suları aşağı tabakaya doğru akıtan yeraltında gizli bir nevi su yoludur § dibinde delikleri bulunan ağzı dar bir nevi kaba da denir. Abdüzdek شیرینه.

آبدَست (âbdest) = abdest (*ar.*) Vuzu' § el yıkanacak su § ahlâkı temiz sofu § eli çabuk iyi sanatkâr.

چنان درکار بودش آبدستی
که برآب ازلطافت نقش بستی
نظامی

İşinde okadar mahirdi ki suya lâtif nakışlar yapardı. (*Nizamî*)

آبدَستان، آبدَستدان، آبدَسدان (âbdestan, âbdestdan, âbdesdan) = İbrik.

طشت زرین و آبدستان خواست بازوی شهریار را برابست
پیش بگرفت وگفت (عزّ علیّ) این‌چنین دست‌را که باردخست
خاقانی

Altın leğen ve ibrik istedi; padişahın kolunu bağladı; neşteri tuttu ve "Bana ağır geliyor„ böyle eli kim incidebilir, dedi. (*Hakanî*)

آبِ دُمدار (âbı dümdar) = Güneş, rüzgâr görmiyen sudur ki içilmesi şişkinlik verir (رشیدی Reşidî).

آبدَندان (âbdendan) = Şaşkın, mağlup, âciz.

دشمنت باتو اگر نرد عداوت بازد
آبدندان تر ازو کس نتوان دید بباز
انوری

Eğer düşmanın seninle adavet tavlası: oyunu oynarsa ondan daha şaşkın kimse görülemez, oyna. (*Enverî*)

گرچه گنم آبدندان دردهان حاسدان
لیك همچون علك روی بوی خوش آیدزمن
لطیفی

Her ne kadar hasededenlerin ağzında düşkün ve itibarsız oldumsa da sakız ağızda çiğnendikçe hoş koku çıktığı gibi onlar beni ağızlarına aldıkça güzel kokum yani meziyyetim meydana çıkar. *(Laṭifi)*

Terkip halindeki mânası su dişli yani dişleri su gibi sallanır demektir ki, küçük çocuklar ve ihtiyarlarda aciz nişanesidir § bir nevi lâtif armut ve nar § elmasiye yahut başka bir nevi tatlı.

چون چندر توی مسکین نمی بیندبخواب
سخت ازوی آرزوی آبدندان مضحکست
شفائی

Zavallı Nev'i pancarı rüyasında görmezken onun lâtif armut ve nar yahut elmasiye istemesi çok gülünçtür [*]. *(Şifa'i)*

§ Dişlerin temizliği ve parlaklığı: Bu mânaya göre banın harekesi esre olmak lâzım gelir. (وارسته vareste) zayıf ve nahif mânasına da yazmıştır.

زهی بنزد کمال تو نرم شانه سپهر
خمی به پیش زبان تو آبدندان تیغ
طالب

Senin kemalinin yanında felek ne kadar kudretsizdir. Senin lisanının huzurunda kılıç ne kadar cılızdır. *(Ṭâlib)*

آب دِه‌دست (âbdihidest) = Yüksek mevkie şeref veren. (*k.*) Cenabı Peygamber § meclisin büyüğü.

آبْذُرُفت (ābẕürüft) = Hışırlanmış, ekşimiş karpuz ve kavun gibi şeyler: Abpezirüft (*muḥ.*)

چون آبذرفت روی زشتش
چندین عفن وترش چراشد
حکیم طرطری

Onun çirkin yüzü hışır karpuz gibi bu kadar bozuk ve ekşi niçin oldu. *(Ḥakimi Ṭarṭarî)*

آب راه، آب راهه (âbrah, abrahe) Su yolu.

آبِ رز (âbırez) = Üzüm suyu, şarap. Rez (*ba.*).

آب رَفتَن، آب رِیختَن (âb reften, âb rīḫten) = (*k.*) Hürmet ve itibarın gaibolması.

آبِ رَفته بجو آمدن (âbı refte becū āmeden) = Kesilmiş su tekrar ırmağa gelmek (*k.*) itibarın avdet etmesi. Gaybedilen şeyin tekrar ele geçmesi.

آشته ترسم که منقطع گردد
ورنه باز آید آب رفته بجو
سعدی

[*] Bir lügatte şöyle görülmüştür: Mutlak tif meyva mânasınadır. Yani nezaket ve suluğundan dişe dokunmıyan ve çabuk eriyen ir meyvadır. Bundan dolayı saflığı sebeyle çabuk aldanan kimseye (حریف آب دندان irifi ab dendan) derler.

Susamış, korkarım ki susuzluktan ölür. Yoksa kesilmiş su ırmağa tekrar gelir. *(Sa'di)*

با خیال لب و آن عارض نازك در چشم
آب دولت همه‌را باز بجو آمده بود
خجندی

O dudağın ve nazik yüzün gözdeki hayaliyle hepsi tekrar mesudolmuşlardı. *(Ḫocendi)*

بجوی رفته باز آورد آبش
وزان شد تازه گلزار جمالش
جامی

Onun tazeliğini geri verdiği için güzelliği gülzarı tazelendi. *(Cāmī)*

آبِ رُکْناباد (âbı rüknâbad) = Şirazda Allahüekber Dağında tatlı ve sinirici bir sudur ki, (رکن‌الدین دیلمی Rüknüddin Dilümī) nin kurmuş olduğu teçhizat ile şehre akar.

دست ازدامنم نمی دارد
خاك شیراز و آب رکناباد
سعدی

Şiraz toprağı ve Rüknabad suyu elini eteğimden çekmiyor: beni salıvermiyor. *(Sa'di)*

آبِ رَوان (âbı revan) = Akar su.

بستان عارض تو بی آب دیدهٔ من
باغی خوشست لیکن آب روان ندارد
عماد

Onun yüzü güzel bir bahçedir ama benim göz yaşım olmadıkça akar suyu yok demekdir. *(ʿImād)*

آبرو خریدن (âbrū ḫarīden) = (*k.*) Haysiyeti muhafaza için bir şey vermek suretiyle kendini, yüzsuyu dökmek ıstırabından kurtarmak.

فروختم بغبار ره‌تو ملك جهانرا
باین متاع قلیل آبروی خویش خریدم
مخلص

Cihan mülkünü senin yolunun tozuna feda ettim. Bu, az meta mukabîlinde haysiyyetimi kurtardım. *(Muḫlis)*

آبِ رُود (âb rūd) = Sümbül § nilüfer çiçeği.

آبِ رُوشَن (âbı rōşen) = Parlak, duru su § (*k.*) itibar.

چه آب روشن ازین چرخ نیلگون جویم
کهرخ بخون شفق آفتاب می شوید
طالب

Bu lâcivert renkli gökyüzünden ne kıymet bekliyeyim ki, güneşin yüzünü şafak kaniyle yıkıyor [*]. *(Ṣa'ib)*

İtibarı vardır yerinde (آبش روشنست Abeş rōşenest) derler.

آبِ رُوی (âbı rūy) = Yüzsuyu (*k.*) şeref ve haysiyet. (آب رخ abı ruḫ) da bu mânayadır. Azer (*ba.*)

نانم افزود و آبرویم کاست
بی نوایی به از مذلت خواست
سعدی

Ekmeğim arttı, haysiyetim eksildi. Fakirlik, dilenmek zilletinden hayırlıdır. *(Sa'di)*

[*] Şafak: Güneş doğarken veya battıkdan sonra ufukta görünen kızıllık.

هر آب روی که اندوختم زدانش ودین
نثار خاك ره آن نگار خواهم کرد
حافظ

İlim ve dinden kazandığım her şerefi o güzelin yolunun toprağına saçocağım: uğruna vereceğim § seçkin. *(Hafız)*

آبِ رُوی آبِ جُوی نیست (âbı rüy, âbı cüy nîat) = Yüzsuyu ırmak suyu değildir: Yüzsuyu dökme.

چندریزد دیدهٔ ما آبروی
نیست آب روی مردم آب جوی
خجندی

Bizim gözümüz ne vakte kadar yüzsuyu döksün. İnsanın yüzsuyu ırmak suyu değildir.
(Hocendî)

آبریز (âbrîz) = Aptesane, gusülhane, kullanılmış su dökülecek çukur. Havruz bunun muharrefidir.

ای بدیده لوتهای چرب، خیز
فضلهٔ آنرا ببین در آبریز
مولانا

Ey yağlı yemekler görmüş kimse! Kalk, onun fazlasını havruzda gör. *(Mevlâna)*

İbrik § koğa. Hamam tası.

دوستی ز آبریز چرخ پیر
زانکه اوگه تهی بود گه پر
سنائی

Çarhın koğasından dostluğu kes; çünkü o, gâh dolu, gâh boştur. *(Sena'î)*

İbrik § abriz muarrebidir.

آبریزان (âbrîzan)=«Tîrmah»ın on üçüncü günü: Nuvşirvanın ceddi «Nevruz Şah» zamanında uzun müddet yağmur yağmadığından kıtlık olmuş, «Tîrmah»ın on üçüncü günü yağmağa başlamakla herkes sevinerek birbirlerine su ve gül suyu serpmişler ve bugünü bayram ittihaz etmişlerdir. Acemistanda bu âdet hâlâ cari imiş (آبریزگان abrîzgân) da bu mânayadır. (تیرماه tîrmah) şemsî senenin beşinci ayı.

آب زَدَن (âbzeden) = Su vurmak (*k.*) yumuşak sözlerle bir kimsenin öfkesini yatıştırmak, misafiri ağırlamak için kapının önünü yıkamak.

آبِ زَر (âbı zer)=(*k.*) Altın mahlûlü § safran suyu § altın renkli şarap.

آبزَن (âbzen) = Bir nevi banyo § (آب شنك، آب سنج abşenk, absenc) de derler § küçük havuz § (*k.*) yumuşak ve lâtif sözle hatırı teselli eden kimse ve bu mânadan emrihazır.

آبِ زِندگانی آبِ زِندگی (âbı zindeğâni âbı zindeği) = Abıhayat (*ba*).

ای رشته بسی توکامرانی کردی
بالعل لبش عیش نهانی کردی
اندرکف او چراشدی کوته عمر
چون غسل، باب زندگانی کردی
کمال

Ey iplik! sen çok mesutsun, onun kırmızı dudağiyle gizlice zevk ettin. Abıhayat ile yıkandığın halde onun elinde niçin hayatın kısaldı. (*Kemal*)

هست بادریای رحمت جویبارش متصل
همجوآب زندگی زان نغمه‌هایش حاصلست
صائب

Onun ırmağı rahmet deryasına ulaştığı için nağmeleri abıhayat gibi cana can katar.
(*Ṣa'ib*) «*Ney hakkında*»

آب زِه (âbzih) = Su sızıntısı = zihiab.

آب زیرِکاه (âbzirikâh) = Saman altında su (*k.*) dışından iyi görünüp içinden fena olan kimse, mürai. Bu tabiattaki insana lisanımızda saman altından su yürütür ve içinden pazarlıklı derler.

بامهان آب‌زیرکاه مباش
تاتو بی آبتر زکه نکنند
سنائی

Büyüklere karşı saman altından su yürütmeğe kalkışma ki seni samandan daha hor görmesinler. (*Senâ'i*)

آبسال (âbsal) = Bağ ve bahçe.

همی‌شبیور باصد آه نالان
بسان بلبل اندر آبسالان
فخرگرگانی

harb borusu bahçelerde öten bülbül gibi daima ah ve vah ile durmadan inler. (*Fahri'i Ġürġānī*)

آبَست (âbest) = Ağaç kavununun kabuğu ile ekşisi arasındaki kısım = (پیه‌بالنگ pihibalenġ) (*ar.*) (شحم‌الاترج şahmülütrüc).

آبِست آبِستان آبِستَن آبِسته (âbist, âbistan, âbisten, âbiste) = gebe.

درد زه گرزنج آبستان بود
برجنین اشکستن زندان بود
مولانا

Doğum ağrısı gebeye zahmet ise de yavruya zindandan kurtulmaktır. (*Mevlâna*)

آبستنی‌که این‌همه فرزند زادوکشت
دیگرکه چشم دارد ازو مهرمادری
سعدی

"Dünya„ bir gebedir ki bu kadar çocuğu doğurdu ve öldürdü; artık ondan analık muhabbetini kim umar. (*Sa'di*)

آنکه آبستست شب جزآن نزاد
حیله‌ها و مکرها بادست باد
مولانا

Gece neye gebe ise onu doğurur hileler ve aldatmalar boştur boş. (*Mevlâna*)

(آبسته âbiste) döl yatağı mânasına da gelir (*ar.*) rahim.

آبِستا (âbista) = Ebista (*ba.*).

أبِستَنِ فَرزَندكُش (âbisteni ferzendküş) = (*k.*) Dünya, zaman.

آبستنِ فریادخوان **(âbisteni feryâdḫuvan)** = Ut yahut kopuz (بربت berbet) (*ba.*)

آبسته **(âbeste)** = Nadas edilmiş tarla § Casus § Yaltaklanıcı. Abisten (*ba.*)

آبسگون **(âbesgûn)** = Hazer denizi § Abesgün nehrinin Hazer denizine kavuştuğu yer § Hazer denizi boyunda bir kasabacık § Hazer denizinde bir ada.

آبسوار **(âbsüvar)** = Yağmur yağarken su yüzünde peyda olan kabarcık (*ar.*) (حباب habab).

آبِ سیاه، آبِ سیه **(âbı siyâh, âbı siyeh)** = Eski şarap § Mürekkep.

آب سیه خورده چنان گشته‌مست
کش چوزنگیران پیفتد زدست
«قلمه دائر» خسرو

Mürekkep içmiş öyle sarhoş olmuş ki elinden tutmazlarsa düşecek

«Kaleme dair» (Ḫüsrev)

Karasu denilen göz hastalığı § Tufan.

آبسیر **(âb seyr)** = Yürüyüşü çabuk ve düzgün at.

آبِ سیه از زمین بر آمدن **(âbı siyeh ez zemin ber âmeden)** = Yerden kara su fışkırmak ki, çok defa yer sarsıntılarında olur. Yer yarılıp fena kokulu ve sulu siyah çamurlar çıkar. (*k.*) Büyük hâdise ve tehlikeli iş zuhur etmek.

آب سیه از زمین بر آمد
مرك از در آهنین در آمد
بارید بباغ ما ترگرگی
وز گلبن ما نماند برگی
« لیلاك وفاته دائر» نظامی

Yerden bir kara su fışkırdı yani büyük bir hâdise çıktı, ölüm demir kapıdan girdi. Bizim bahçemize dolu yağdı ve gülümüzden bir yaprak kalmadı.

«Leylânın vefatına dair» (Nizâmî)

آبشار **(âbşar)** = Nehirlerin, çayların yukardan aşağıya dökülmeleri, çağlayan. Reşîdî (آب‌شیب) mânasına yazmıştır.

گاهی سماع سازد بربانگ عندلیب
گاهی شراب نوشد درزیر آبشار
سنائی

Gâh bülbül sesini işiderek vecde gelir, gâh çağlayan altında şarap içer. (*Senâ'î*)

آبشت **(âbişt)** = Gizli § Casus.

آبشتگاه **(âbiştgâh)** = Gizli yer, gizlenecek yer ve bu münasebetle aptesane: Abiştengâh (*muḫ.*) abşustengâh (*muḫ.*) de olur (*ba.*).

آبشتن **(âbişten)** = Gizlemek, gizli tutmak. Bânın üstüniyle de doğrudur.

آبِشْتَنْگاه **(âbiştengâh)** = Abiştgâh (*ba.*)

آبِشْخور **(âbişḫuver)** = Abḫuver (*ba.*)

آبْ شُدَنْ **(âb şüden)** = (*k.*) Erimek - utanmak - parlaklık, şeref ve itibarın gitmesi.

دلیل راهشوای طائر خجسته‌لقا
که دیده آب شدازشوق خاك آن درگاه
حافظ

Ey mübarek suratlı kuş! Yol göster, zira o kapının toprağına iştiyaktan gözüm eridi, aktı. *(Ḥāfız)*

چون نشوید باغبان از باغ دست تربیت
آب شد سروچمن چون سرو او بالا کشید
صائب

Bahçıvan bahçeyi terbiye ve tertipten nasıl vazgeçmesin; onun boyu uzayınca çimenin servisi utandı. *(Ṣā'ib)*

تاگل از شرم رویت آب شود
یکزمان دورکن زچهره نقاب
خسرو

Bir an için yüzünden örtüyü kaldır ki gül, yüzünden utandığından erisin. *(Ḫüsrev)*

آبِشْ رُوشَنَسْت **(âbeş rūşenest)** = İtibarı vardır, yerinde kullanılır (آب روشن Âbı Rūşen) (*ba.*)

آبْشُسْتَنْگاه **(âbşustengâh)** = Aptesane.

آبْ شِناس **(âbşinas)** = (*k.*) Deniz ve kara sularının ahvalini bilen kimse: birinciye gemi kılavuzu, ikinciye su yolcu, su mühendisi tâbir olunur. Kaide ve kanun bilen.

« پیش عنان تواند آب شناسان مطیع »
سیفی

Senin idarene karşı iş bilenler boyun eğerler. *(Seyfī)*

آبِ شَنْك **(âbı şeng)** = Bir nevi banyo mânasında «âbzen» ile müşterektir.

آبِ شُوْر **(âbışôr)** = Tuzlu ve acı su

کس نبیند که تشنگان حجاز
بلب آب شورگرد آیند
سعدی

Hicaz susuzlarının acı su kenarına toplandıklarını kimse görmez. *(Sa'dī)*

آبْ شِيب **(âb şīb)** = Yüksekten alçağa akacak akıntılı su yolu. Apşar mânasınadır. (Reşīdī) Apşarın küçüğüdür ki iki arşın yahut daha az yükseklikte yerden akar. (Nizām)

آبِ طَرَبْ **(âbi ṭareb)** = (*k.*) Şarap.

آبْ صِفَتْ **(âb ṣıfet)** = (*k.*) Çok menfaatlı § Alçakgönüllü.

آبِ عِشْرَت (**âbı ʿişret**) = (*k.*) Şarap.

آبَفْت (**âbeft**) = Kalın kumaş. Âbâft (*muḥ*) (*ba*).

تن هان خاك گران سیست ارچه كه تو
شاره وآبفت كنی كرته وهم شلوارش
ناصر

Sen her ne kadar vücuda ince kumaştan gömlek, kalın kumaştan don yapıyorsun da yine o; ağır siyah topraktan ibarettir. (*Nāṣır*)

آبِ فُسُرْده (**âbi füsürde**) = Donmuş su (*k.*) Kılıç, hançer § Şişe, billûr.

آبِ قَلْبِ خُودْ خُوَرْدَن (**âbi kalbi ḫod ḫuverden** — (*k.*) Yüreğinin temizliğinden fayda görmek «ko» (Nizām).

آبَك (**âbek**) = Civa. Muʿarrebi ābıkdır.

مس وجودمن شود ازی پسان زر
گویی كه‌ی چو آبك از اجزای كیمیاست
خجسته

Bakıra benziyen vücudum şaraptan altın gibi olur; sanırsın ki şarap, civa gibi kimya cüzlerindendir. (*Ḫaceste*)

Çocuklarda zuhur eden sivilcesulu, su dolu olan şeyler.

آبكار (**âbkâr**) = Sucu, saka-şarap içen - şarap satan.

درتتق بارگهش روزبار
مائده‌كش عیسی و خضر آبكار
خسرو

Onun resmikabulü gününde İsa, ziyafet çekici, hızır, sâkadır. (*Ḫüsrev*)

آبِ كار (**âbı kâr**) = (*k.*) Şeref ve itibar, parlaklık.

چهره آذرگون زآذرگون شراب آوردهٔ
آبكار دلبری ازكار آب آوردهٔ
یضا

Yüzündeki ateşli renk, ateş rengindeki şaraptan, dilberliğinin parlaklığı şarap içmekten ileri gelmiştir. (*Yağmā*)

(Nasıri, âbkâr) ın meni mânasına geldiğini Senaʾinin şu şiiriyle ispat ediyor:

« آب كارت مبركه گردی پیر »
سنائی

Yaradılışının mayasını telef etme; zira ihtiyarlarsın. (*Senāʾī*)

آبكامه (**âbkâme**) = Turşu ve salata nev'inden bir nevi katık.

هزار شكركه باتلخ وشور خود ای چرخ
ثیم منتظر شهد و آبكامهٔ خویش
مؤمن

Ey felek! Bin şükür ki kendi acı ve tuzlumuzla soğumlanıp hısım ve akrabanın balını ve katığını beklemeyiz. (*Mü'min*)

Ekşi hamurdan pişirilip sirkeye konulan ekmektir ki turşu yerine kullanılır. (Reşîdî)

آبگاه **(âb gâb)** = Boşböğür § Göl.

آبِ کَبُود **(âbikebūd)** = Çin denizi.

آبِ گِرد **(âbi gird)** = Su çevrintisi = گرداب.

آبْ گَرْدان **(âb gerdan)** = Büyük kepçe. (Niẓām).

آبْ گَرْدِش **(âb gerdiş)** = Çabuk yürüyen talimli at.

آب گردش مرکبی کز چابکی هنگام تگ
نعل سخت او زخاك نرم نگیزد غبار
ازرق

Yürük bir at ki koştuğu zaman onun katı nalı yumuşak topraktan toz kaldırmaz. (*Ezreḳi*)

Suyu ve havayı değiştirmek maksadiyle hastanın yer değiştirmesi.

از درت تادم تسلیم بجایی نروم
آب گردش نکند خستهٔ توچون گرداب
قدسی

Ölünceye kadar senin kapından bir yere gitmem. Senin aşkının hastası, girdap gibi yer değiştirmez. (*Kudsi*)

Havanın ve suyun değişmesiyle husule gelen hastalıktan da kinaye olur. Gıyaş, Baharı acemden alarak hususiyle sefer esnasında muhtelif suları içmekten ilerigelen hastalık demiştir ki daha açıktır

در محفلی که دارد جام شراب گردش
زاهد نیاید اینجا از بیم آب گردش
غنی

Şarap kadehinin dolaştığı meclise sofu hastalanmak korkusiyle gelmez. (*Ġani*)

آبِ گَرْدَنْده **(âbı gerdende)** = (*k.*) Felek.

آبْ گَزْ شُدَن **(âb gez şüden)** = (*ko.*) İnsan yahut hayvanın suda çok kalmasından uzuvlarından birinin müteessir olması (Niẓām).

آبْ کَشْ **(âbkeş)** = Su çeken, suyu bir yerden bir yere götüren § Büyük çanak şeklindeki delikli süzgü.

آبِ گُشاده **(âbi güşāde)** = Açılmış su (*k.*) şarap. Beyaz şaraba rakıya da derler.

زر پیهای می‌چوسیم مکن گم
آتش بسته مده باآب گشاده
خاقانی

Altını gümüş renkli şarap için yitirme ; kırmızı altını beyaz şaraba verme. (*Ḫāḳāni*)

آبْ کُمه **(âbküme)** = Çin denizinde bir nevi balıktan hâsıl olan kül renginde, kalın ve fena kokulu bir sudur, kırık âzayı tedavide kullanılır. Araplar (ماماجه) derler (Bürhan). Balık karnından çıkarılan bir nevi

ilâçtır. Bir adı da سریشم=tutkaldır (Niẓām).

آبکَند **(âbkend)** = Çay ve dere kenarlarında selin açtığı çukur, yar denilen oyuk. Göl mânasına da gelir.

آب کُور **(âb kôr)** = Suyundan ve ekmeğinden halkın faydalanmadığı kimse.

آبگُون **(âbgūn)** = Nişasta dediğimiz buğday unu hulâsası. Harzem vilâyetinden akıp Hazer Denizine dökülen bir nehir. Nâsırî böyle bir nehir bulunmadığını söylüyor. § Mavi renk § (*k.*) Gök.

آبگُون صَدَف ، آبگُون طارَم ، آبگُون قَفَس **(âbgūn ṣadef, âbgūn tārem, âbgūn kafes=** (*k.*) gökyüzü.

دو آبکون قفس بین طاوس آتشین پر
کز برگشادن او آفاق بست زیور
خاقانی

Gökyüzünde ateş kanadlı tavusa yani güneşe bak. Onun kanad açmasından: parıltısından ufuklar süslendi. (Ḫāḳānī)

آبگیر **(âbgīr)** = Göl, su biriken çukur.

بر قلهٔ سرم چو زبیری نشست برف
مشکفت اگر بدید شد از چشمم آبگیر
کمال

Mademki ihtiyarlıktan başıma kar yağdı: saçım ağardı; gözümden göl peyda olursa şaşma. (*Kemāl*)

Çulhaların beze su serpmek için kullandıkları süpürgedir ki avgir derler § Tellâk yamağı, natır (Niẓām).

آبگینه **(âbgīne)** = Şişe, billûr, elmas, ayna gibi sâf ve parlak şeyler (*muḫ*) gîne.

برادران طریقت نصیحتم مکنید
که توبه در ره عشق آبگینه وسنگست
سعدی

Arkadaşlar! bana öğüt vermeyiniz; zira aşk yolunda tövbe, şişe ile taşın bir arada bulunmasına benzer. (*Sa'dī*)

کناه زشقهٔ خودوا با آبگینه منه
مکن چو تنگدلان شکوه از زمانهٔ خویش
صائب

Kendi çirkinliğinin suçunu aynaya bulma, dar gönüllüler gibi kendi zamanından şikâyet etme. (*Ṣā'ib*)

(*k.*) Şarap § Âşıkın kalbi, göz yaşı § Buz.

آبلوج ، آبلوك **(âblūc, âblūk)** = Nebat şekeri denilen dondurulmuş şeker. Kandi mükerrer de denir. Fanîd (*ba.*).

آبله **(âbile)** = Kabarcık, sivilce.

[illegible] آبله [illegible]
که از بن [illegible] آبله دربابود
نفعی

Senin aşkının yoluna gidenin sıkıntısını bu yolda ayağı kabaranlar bilir. (*Yağma*)

Çiçek hastalığına denir ki o da bir nevi kabarcıktır (*ar.*) Cüderi.

آبلهٔ پستان (**âbilei pistan**)=Meme düğmesi, ucu.

نیم از پرورش مادرگیتی راضی
زانکه خون خورده‌ام از آبلهٔ پستانش
شاعر

Zaman anasının terbiyesinden hoşnut değilim; çünkü memesinden kan içmişim. (*Şâ'ir*)

آبلهٔ تن رزان (**âbilei teni rezan**)= (*k.*) Asmadan peyda olan taze üzüm taneleri.

آبلهٔ چشم (**âblei çeşm**) = İt dirseği, arpacık.

آبلهٔ رخ فلك (**âbilei ruḫi felek**)= (*k.*) Yıldızlar.

آبلهٔ روز (**âbilei rūz**)=(*k.*) Güneş.

آب مرده (**âbimürde**) = (*k.*) Akmıyan ve donuk su.

افسردگان بعالم بالا نمی رسند
این آبهای مرده بدریا نمی رسند
صائب

Donuklar: hakiki zevkı tadamıyanlar, yüksek ā'leme irişemezler. Bu durgun sular deryaya irişmezler. (*Şâ'ib*)

آب مرغان (**âbimrüġan**) = Fars ile Irak arasında bulunan Semirem kasabasında bir pınardır ki bir yere çekirge musallat olduğu zaman o pınardan şişe içine biraz su alarak çekirgelerin bulunduğu yere götürürler. Yolda birçok sığırcık kuşları şişeyi götüren kimsenin ardına düşer ve çekirgelerin üşüştükleri yere gelince sığırcıklar çekirgelerin hepsini telef ederler. Çeşmei Sar da derler (*ba.*) § Şiraz civarında bir gezinti yeridir ki halk recep ayında her salı günü eğlenmek için oraya gider.

دیگر نروم بآب مرغان
دیگر نخورم کباب مرغان
شاعر

Bir daha abı Murgana gitmem artık kuş kebaplarını yemem. (*Şâ'ir*)

آب مروارید (**âbimürvarīd**) = İnci suyu ki murat, aydınlık ve parlaklıktır § Bir nevi göz hastalığı. (*ar.*) لؤلؤی. Birinci ve ikinci mânada آبگهر; ikinci mânada آب آوردن چشم de denir.

چشم پل کز انتظار شاه آب آورده بود
شد منور همچو چشم پیر کنعان در زمان

Padişahı beklemekten gözüne su inen köprünün gözü Yakubun gözü gibi derhal nurlandı. Piri Ken'an = Ḥażreti Ya'ḳub (ع م)

آب مریم (**âbimeryem**) = (*k.*)

İffet ve ismet § Üzüm şırası, üzüm şarabı.

آبِ مُعَلَّقْ (**âbi mu'allâḳ**) = (*k.*) Gök § Güzellerin çenesi.

آبِ مُنْجَمِدْ، آبِ مُنْعَقِدْ (**âbi müncemid, münʿaḳid**) = Donmuş su, buz.

چون آب منجمد بگدازد زتاب مهر
خورشید گرجمال تو بیند در آینه
شانی

Eğer güneş senin güzelliğini aynada görürse güneşin sıcağına karşı bulunan buz gibi erir. *Şânî*

(*k.*) Kılıç, hançer ; şişe, billûr.

آتش سیال دیدستی در آب منجمد
گرندیدستی بخواه از ساقیانش ساغری

Billûr içinde akıcı ateş gördün mü? Görmedinse onun sâkilerinden bir kadeh iste.

آبِ نارْ، آبِ نافِعْ (**âbinar, âbinafiʿ**) = (*k.*) Şarap.

آبْ نای (**âbnây**) = Körfez. (Niẓâm).

آبِ نَخُورْدَنْ (**âb neḫuverden**) = (*k.*) Durmayıp dinlenmemek.

آبِ نِشاط (**âbineşâṭ**) = (*k.*) Menî yahut mezi.

آبُنُوس (**âbnūs**) = Abanoz dediğimiz pek sert ve kuvvetli siyah bir ağaç.

هوا گشت ازابر، چون آبنوس
دران نعرهٔ رعد، گلبانك كوس
هاتفی

Hava buluttan abanoz gibi siyah oldu. O havada gök gürültüsü davul sesine benziyordu. (*Hâtifî*)

منم که این قفس آبنوس عاج جهان
نیافتست چو من طوطیٔ شکر گفتار
سلمان

Ben oyum ki cihan abanozunun fildişi kafesi benim gibi şeker sözlü tutu bulmamış yani görmemiştir. (*Selmân*)

آبُنُوسِی شاخْ (**âbnūsîşaḫ**) = Zurna, surna = düğün düdüğü.

آن آبنوسی شاخ بین، مار شکم سوراخ بین
افسونگر گستاخ بین، لب برلب یار آمده
خاقانی

O zurnaya, o karnı delik yılana ve o küstah afsuncuya bak; yâr ile dudak dudağa gelmiş. (*Ḫâḳânî*)

آبُو (**âbū**) = Nilüfer çiçeği.

صنعش زسرکوه برویانده شقایق
در باغ دماند لطفش سوری وآبو
عبدلومکی

Onun kudreti, dağ tepesinde şakayık, onun lûtfu bahçede nilüfer ve kırmızı gül bitirir. (*'Amîdi Lümeki*)

آب وا کردن یا آب افتادن دهان کسی (**âbvakerden ya âb üftādeni dehani kesi**) = Tamah etmek § Ekşi bir şeyi tasavvurdan ağzın sulanması. (Niẓām)

آب و خاك (**âbüḫâk**) = Vatan.

آبورز (**âbverz**) = Yüzgeç.

آب و گل (**âbügil**) = (*k.*) Balçıktan yaradılmış vücut, fıtrat.

آبوند (**âbvend**) = Su kabı.

آب ورنك (**âbüreng**) = Güzellik, tazelik § Allık, pembelik, beyazlık (Niẓam).

آبه (**âbe**) = Save civarında bir köy. Ave de derler.

آبهی (**âbihī**) = Ceyhun nehri.

آبی (**âbī**) = Ayva

یك دانهٔ نار پخته درکام
بهتر ز هزار آبیٔ خام
دهلوی

Ağızda olgun bir nar tanesi bin ham ayvadan iyidir, (*Dehlevi*)

آبی که بود برو غباری
تو خط ذقن بود زیاری
امیدی

Üzerinde gubar olan ayva, yârin yeni tüylenmiş çenesine benzer. (*Ümidi*)

Gubardan maksat ayva tüyü dediğimizdir. § Mavi renk § Bir nevi üzüm § Suda yaşıyan hayvanlar, bir memleketin su taksimatını yapan memurlar.

آبیار (**âbyār**) = Suvarıcı, sulayıcı: suyu tarlalara üleştiren kimse. میرآب da derler. Aslı ab âr=su getiricidir. Âbyārî = ağaçların köküne su eriştirmek, sulamak. (Gıyaş)

ابیاریت شبی خواب نبرد
راحت خواب ترا آب نبرد
جامی

Ağaçları sulamak seni bir gece uykusuz bırakmadı. Su, senin uykunun rahatını gidermedi. (*Cāmi*)

آتبین (**âtbin**) = Âbtīn. Niẓām, Zerdüştilere uyarak bu şekli tercih etmişdir. Âbtīn (*ba.*)

آتش (**âteş**) = Ateş dediğimizdir ki Türkçesi oddur. (*k.*) parlaklık § Pahalılık. Doğrusu tânın esresiyle âtiştir. (Âteş) ten terekkübeden kelimeler pek çoktur.

آتش آب پرور (**âteşi âb perver**) = (*k*) Parlak, suyu iyi verilmiş kılıç.

آتَشِ آبْ پَيْكَرْ (**âteşi âb peyker**)=Su şeklinde ateş (*k.*) Şarap § Kılıç § Sevgilinin dudağı.

آتَشِ اَرْزَنْ فَشَانْ (**âteşi erzen feşān**)=(*k.*) Çok kıvılcım saçan ateş.

آتَشْ اَزْ چَنارْ آيَدْ (**âteş ez çenār âyed**) = (*k.*) Umulmıyan yerden çıkan şey.

آتَشْ اَفْرَازْ (**âteş efrâz**) = Ateş yükseltici (*k.*) hava fişeği.

آتَشْ اَفْرُوزْ (**âteş efrūz**) = Kibrit, çakmak ve saire gibi ateş yakacak her nevi şey: Vaktiyle ateş yakmak için yapılan «ateş efruz» u lûgatler, insan başı şeklinde içi boş ve küçük küçük delikleri bulunan bir kabdır. Onu önce ateşte kızdırıp suyun ortasına daldırırlar, suyu kendine çeker ve içine su doldurup ocağın kenarına koyarlar, ısınınca ondan çıkan buhardan ateş tutuşur şeklinde tarif ediyorlar. Bunu Calinos hekim icadetmiştir § Şemşî senenin on birinci ayı § Kokonus denilen kuş (قُقنُس = kokonus) (*ba.*).

آتَشْ اَنْدازْ (**âteş endâz**) = Fırın yakan kimse § Ateş küreği.

آتَشْ بازْ (**âteş bâz**) = Ateşle oynıyan kimse § Kale ablukası sırasında kumbara gibi şeylerle cenk eden asker.

آتَشْ بازِي (**âteşbazī**) =Düğün ve donanma gecelerinde yapılan ateş oyunları.

آتَشْ بِپا كَرْدَنْ ، آتَشْ بَرْپا كَرْدَنْ (**âteş bepākerden, âteş berpâkerden** = (*k.*) Fitne çıkarmak.

آتَشِ بَجانْ (**âteşi becân**) =Canda olan ateş (*k.*) yanıp tutuşma. آتش بجان (**âteş becān**)= Gönlünde sevgi ateşi olan kimse.

آتَشْ بَرَكْ (**āteş berk**) Çakmak.

شد آن چنان برطوبت هوا كه آتش برگ
زسنگ قطره برون آورد بجای شرار
ثنائی

Hava öyle rutubetlendi ki çakmak, taştan kıvılcım yerine su damlası çıkarıyor. (*Senā'ī*)

در رهتخاك وجودم چون نگردد سوخته
شعله می ریزد زآتش برگ نعل آن سمند
غزالی

O atın nalının çakmağından kıvılcım dökülürken senin yolunda vücudumun toprağı nasıl yanmasın. سند (*ba.*)

آتش بسته (**âteşi beste**) = Donmuş ateş (*k.*) kırmızı altın. Hakâni: [آتش بسته گشاید همه‌کار] *kırmızı altın her şeyi halleder.* Altın anahtar her kapıyı açar darbı meselimizdir.

آتش بهار (**âteşi behār**) = (*k.*) Kırmızı gül § Lâle § Baharın güzelliği ve taraveti.

داده پیام عیش‌وطرب نالهٔ هزار
افزوده حسن گل بچمن آتش بهار
ابوالمعانی

Bülbülün feryadı zevk ve eğlence vaktinin geldiğini haber vermiş, baharın letafeti çimende gülün güzelliğini artırmış.
(*Ebulma'ānī*)

آتش بی‌باد (**âteşi bī bâd**) = (*k.*) Şarap § Zulüm.

آتش بی دود (**âteşi bi dūd**) = (*k.*) Güneş § Şarap § Öfke.

آتش بی زبانه (**âteşi bī zebāne**) = Alevsiz ateş (*k.*) şarap.

بمفالی زخانهٔ خمار
آتش بی زبانه بستانیم
خاقانی

Bir toprak bardakla meyhaneden şarap alalım (*Ḫāḳānī*)
(*k.*) Lâl ve yakut.

آتش پارسی (**âteşi parsī**) = Yanı kara, ateş göyneği denilen bir nevi mühim çıban (*ar.*) cemre.

دل بین مرا غم‌که مهمان آورد
وزعشق که برسرم چه طوفان آورد
از آتش پارسی دوان سوز ترست
این عشق که از خاك خراسان آورد
فرخی

Gönüle bak ki bana kimin tasasını misafir getirdi o kimin aşkından başıma ne tufan getirdi ! Horasan toprağından getirdiği bu aşk (yanı kara) dan daha can yakıcıdır. (*Ferruḫī*)
Ateşi parsi çok yakıcı bir nevi kabarcık ve uçuk § Ateşperestlerin taptıkları hiç sönmeden devam eden ateşleri mânasınadır diyenler de vardır. Çok yakıcı kabarcık ve yanı kara denilen mühim çıban yakıcılıkta bu ateşe benzetilmiş demektir.

آتش پاره (**âteşpare**) = Ateş parçası, kıvılcım.

می کنم از سینه بیرون این دل غمخواره را
چند بتوان پرگریبان داشت آتش پاره را
صائب

Bu kederli yüreğimi göğsümden çıkarıyorum, ateş parçası yaka içinde ne kadar tutulabilir. (*k.*)
(*Ṣā'ib*)
Durup dinlenmiyen § Parlak, berrak.

بی رخت در باغ وصحرا بهر داغ جان‌من
هر گل آتش پاره وهرلاله سوزان اخگری
جامی

Senin yanağın olmaksızın benim canımı dağlamak için dağ ve sahrada her gül ateş parçası her lâle yakıcı bir kordur.
(*Cāmī*)

Durmayıp cevelân eden § Parlak; berrak.

آتش پای (**âteş pây**)=Ateş ayaklı (*k.*) çabuk yürüyüşlü.

جثیبت بسکه آتش پای گشته
هلال نعل پروین سای گشته
دهلوی

Yedek atı o kadar koşuyor ki yeni aya benziyen nalı ülker yıldızına değiyor. (*Dehlevî*)

آتش پُر آب (**âteşi pür âb**) = Su dolu ateş (*k.*) üzüm şarabı§ Kederlilerin kanlı göz yaşı § Şarap ile dolu yaldızlı kadeh.

آتش پرور (**âteş perver**) = (*k.*) İyi su verilmiş kılıç.

آتش پیکر (**âteş peyker**) = (*k.*) Güneş § Şeytan ve cin tayfası.

آتش تاب (**âteştâb**) = Külhancı; (*k.*) parlak.

آتش تاك ، آتش تر ، آتش تو به سوز ، آتش سرد ، آتش سیال (**âteşi tāk, âteşi ter, âteşi tevbe sūz, âteşi serd, âteşi seyyal**) = (*k.*) Şarap.

بیا ساقی آن آتش تر بیار
شرابی چو خون کبوتر بیار
هدایت

Ey sâki! gel, şarabı, o güvercin kanı gibi şarabı getir.
Hidâyet

آتش تر در آب خشك بریز
گر ندیدی عقیق در الماس
هدایت

Elmas içinde akik görmedinse şarabı şişeye dök. (*Hidâyet*)
(آتش تر و سرد) sevgilinin dudağından, âteşi serd, halis altından kinaye de olurlar.

آتش جام زیبقی (**âteşi cami zîbeḳî**) = (*k.*) Billûr veya gümüş kadehte içilen şarap.

آتش خاطر (**âteş ḫaṭır**) = (*k.*) Aşk ateşiyle yanan ve o yüzden yanıklı şiirler söyliyen çabuk anlayışlı iyi huylu kimse. Şinin esresiyle yanıklı şiir mânasınadır.

چون آتش خاطر مرا شاه بدید
از خاك مرا بر زبر ماه كشید
چون آب یكی رباعی ازمن بشنید
چون باد یكی مركب خاصم بخشید
امیر معزی

Padişah benim yanıklı şiirimi görünce beni yeryüzünden ayın üstüne çıkardı. Benden su gibi lâtif bir rübai işidince rüzgâr gidişli seçkin bir at bağışladı.
(*Emîr Mu'izzi*)

آتش خاك كردن (**âteş ḫâk kerden**) = (*ko.*) Ateşi muhafaza için küllemek.

آتش خُلق ، آتش خو (**âteş ḫulk, âteş ḫū**) = (*k.*) Sert mizaçlı, huysuz.

آتش خوار (**âteş ḫuvar**) = Ateş yiyen bir kuş yahut Semender (*ba.*), (*k.*) Zalim § Rüşvet alan, haram yiyen kimse.

آتش خوردن (**âteş ḫuverden**) = Ateş yemek (*k.*) çok müteessir olmak. Kederlenmek.

عاشق که می سوزد دلش از طعن باکش کی شود
شمعی که آتش می خورد راحت شمارد کاز را
خسرو

Yüreği yanan âşıkın yerilmekten ne korkusu olur. Âteş yiyen mum, makası rahat sayar.
(*Ḫüsrev*)

Makastan maksat vaktiyle kullanılan yağ mumlarının fitilini kesmeğe mahsus mum makasıdır.

آب گردد شکر از شرم کلامی که تراست
کبك آتش خورد از داغ خرامی که تراست
محمد علی

Şeker senin tatlı sözünün karşısında utancından erir; keklik senin güzel gidişinden içlenir.
(*Meḥmed ʿAli*)

آتش دادن (**âteş dāden**) = Ateş vermek (*k.*) hiddetlendirmek § Terk etmek,münasebeti kesmek§ Bir kimsenin rahatını kaçırarak telâşa düşürmek.

آتشدان (**âteşdān**) = Mangal.

آتش دهقان (**âteşi dihḳān**) = Köylülerin mahsul aldıktan sonra toprağın kuvvetini artırmak için tarladaki çörçöpe verdikleri ateş.

آتش روز (**âteşi rūz**) = (*k.*) Güneş.

آتش زبان (**âteş zebān**) = (*k.*) Dili keskin ve tesirli, sözü düzgün olan şair. Kötü sözlü, gönül kırıcı mânasına da görülmüştür.

سعدیٔ آتش زبانم دوغت سوزان چو شمع
باهمه آتش زبانی درتو گیرائیم نیست
سعدی

Tasanla mum gibi yanan ateş dilli Sadiyim, bu kadar ateş zebanlığımla sana tesir etmiyorum=آتشینم ، آتشین زبان، آتشین سخن.

آتش زدن (**âteş zeden**) = Ateş vurmak, yakmak. آتش دادن=âteş daden (*ba.*)

آتش زده (**âteş zede**) = Yanık.

آتش زر (**âteşi zer**) = (*k.*) Sürüm ve parlaklık.

آتش زن، آتش زنه (**âteş zen, âteş zene**) = Çakmak.

روشنی مارا چو آتش زن برای خویش نیست
گرچه هرکس را چراغ از آتش ما روشنست
وحید

Her ne kadar herkesin kandili bizim ateşimizden aydınlanırsa

da bizim ziyamız çakmak gibi kendimiz için değildir,

(Vaḥîd)

آتش زنه واو پیر دلتنگ
ی کوفت قدخمیده برسنگ
سعدی

Müteessir ihtiyar çakmak gibi bükük boyunu taşa vuruyordu.

(Sa'di)

آتش سخن (**âteş süḫan**) = Ateş sözlü (*k.*) daima azarlıyan gönül inciten kimse.

آتش سگ (**âteşi sek**) = Köpek menekşesi denilen sarmaşık nevinden bir nebat.

آتش سنگ (**âteşi senk**) = (*k.*) Lâl ve yakut.

آتش سودا (**âteşi sevdâ**) = Aşk ve düşünce harareti.

آتش سیماب سان (**âteşi sîmâbsan**) = Civa gibi ateş (*k.*) güneş.

آتش سیاه کردن (**âteş siyâh kerden**) = Ateşi söndürüp yeniden kömüre çevirmek (*ko.*).

آتش شدن (**âteş şüden**) = (*k.*) Hiddetlenmek.

آتش صبح (**âteşi şubḥ**) = (*k.*) Güneş.

آتش فسرده (**âteşi füsürde**) = Donmuş ateş (*k.*) altın; Hâḳânî (زرچیست جز آتش فسرده) altın donuk ateşten başka nedir.

آتش فعل (**âteş fi'l**) = (*k.*) Çabuk giden at.

آتشک (**âteşek**) = Ateş böceği. Ateş rize (*muḥ.*) ateşize de denir § Şimşek § Firengi illeti.

آتشکار (**âteşkâr**) = Öfkeli ve acele eden § Muamelesi fena § Aşçı, demirci gibi ateşle uğraşan kimse.

زعشق لاله رخان پردهٔ دلی دارم
هزار داغ برآن چون لباس آتشکار
سلیم طهرانی

Lâle yanaklıların aşkından ateşle uğraşanların elbisesi yani aşçı ve demirci önlüğü gibi üzerinde birçok yanık bulunan yürek zarım var.

(Selimi Tâhrâni)

برخم گشته شود راست باآتشکاری
پیر از خاصیت عشق جوان می گردد
اشرف

Eğrilmiş olan ok ateşe göstermekle düzelir. İhtiyar, aşkın tesiriyle gençleşir.

(Eşref)

آتش کاروان (**âteşi kârvân**) = Geride kalanlara yol göstermek için kârvan halkının yolda ve durak yerinde bıraktıkları ateş.

رفتی زرفتن تو دانی چه ماند در دل
از کاروان چه ماند جزآتشی بمنزل
شاعر

Gittin, senin gitmenden bilir misin gönülde ne kaldı: kervan durağında ateşten başka ne kalır. (*Şā'ir*)

آتَشْگَده (**âteşgede**)= Mecusilerin tapındıkları yer.

آتَشْگَدهٔ بَهرام (**âteşgedei behram**) = (*k.*) Hamel burcu.

آتَشْگِیر، آتَشْگِیره (**âteşgir, âteşgire**) = Maşa, ateş yakacak çörçüp, çıra gibi şeyler, tutuşturuk.

شود زین مشت خس درشعله دود تیرهٔ دوزخ
بغیر او من که خواهد بود آتشگیرهٔ دوزخ
طغرا

Cehennemin kara dumanı bu bir avuç çörçöpten alevlenir; cehennemi tutuşturacak benden başka kim olacak. (*Ṭuġrā*)

آتَش لِباس (**âteş libas**)= Kırmızı giyen.

آتَش مُجَسَّم (**âteşi mücessem**)= (*k.*) Kılıç ve hançer ve ona benzer silâhlar.

آتَش مُوسِی (**âteşi musi**) = (*k.*) Güneş.

آتَش نِثار (**âteş nisār**) (*k*) Hararetle göz yaşı döken.

آتَش نِشانْدَن (**âteş nişānden**)= Ateş söndürmek § (*k.*) Öfkeyi ve karışıklığı yatıştırmak, avutmak.

آتَش نُمرود (**âteşi numrūd**) = Nemrudun Hazreti İbrāhimi attığı ateş.

نیست دلگیری زدنیا بندهٔ تسلیم را
آتش نمرود گلزاریست ابراهیم را
صائب

İşini Tanrıya bırakan kul, dünyadan kırgın değildir. Nemrudun ateşi Hazreti İbrahime güllüktür. (*Ṣā'ib*)

آتَش وآب (**âteşüāb**) = Kılıç ve benzerleri § Şarap ile dolu kadeh § Gerdek hali.

آتَش هَفت مَجمَر (**âteşi heft mecmer**) = (*k.*) Yedi seyyar yıldız.

آتَش هِندِی (**âteşi hindi**) = (*k.*) Hintte yapılan kılıç.

آتَشیزه (**âteşīze**)=Ateş böceği= Âteşek.

آتَشین اَژدَها (**âteşin ejdehā**) =

Yedi seyyar yıldızdan her biri. Hepsine âteşin heft ejdeha derler.

آتشين پنجه **(âteşin pençe)** = Sanatta eli çabuk kimse ki işinin eri denir.

آتشين دواج، آتشين صدف، آتشين صليب **(âteşin devac, âteşin şadef, âteşin şalîb)** = (*k.*) Güneş. Âteşin devac şafak ve şaraptan kinaye de olur.

آتشين لباس **(âteşin libas)** = (*k.*) Kırmızı elbise, kırmızı elbise giymiş kimse.

آتشين مار **(âteşin mâr)**= Ateşli yılan (*k.*) yanıklı ah § Ateş alevi § Hava fişeğidir ki havaya çıkıp dağılınca yılan şeklinde kıvılcımlar görünür.

آتل **(âtil)** = Volga nehrinin eski ismi.

آتون (**âtūn**) = Kızlara okuyup yazma ve dikiş öğreten kadın öğretmen § Ana rahmi (*ar*) مشيمه.

آجان **(âcān)** = Polis (*ko.*).

آجستن **(âcesten)**= Ağaç dikmek, taş dikmek.

آجل **(âcūl)** = Geğirme.

ناخوشیهای دهر را بالکل
بایدت خورد ونازدن آجل
روزبهان

Zamanın münasebetsizliklerini tamamen yatmalı ve geğirmemeli yani hazımsızlık göstermemelisin. (*Rūzbehān*)

آجيدن (**âcîden**) = Teyellemek kap dikmek § Boyamak. Emri hazırı (âcîn) dir. (Tîr âcîn) harbde vücudunun her tarafına ok saplanan kimse. (Şem' âcîn) bedenine mumlar dikilerek yakılmak suretiyle yapılan ceza (Nizām).

گریبان می‌توانم پاره‌کردن گاهی ازدستت
چو سالوسان پرفن خرقه آجیدن نمی‌دانم
سالك

Senin elinden zaman oluyor ki yakamı yırtacağım geliyor hilekâr mürailer gibi hırka teyellemeyi bilmiyorum. (*Sālik*)

§ Törpüye diş açmak § Değirmen taşını dişengi ile dişlemek.

آجيده **(âcîde)** =Teyellenmiş, boyanmış mânalarına آجيدن den ismi meful § Teyel vesair girintili ve çıkıntılı şeyler § Alt derisi iple dikilmiş bir nevi ayakkabı. (*muḫ*) (آجده).

آجيش **(âcîş)** = Üşüme (*ko*).

آچار **(âçār)** = Bu kelime anahtar, turşu ve salata mânasına esasen Türkçe ise de İranlılar katılmış mânasına kendilerine mal edip âçāred, meyāçār surelerinde tasrif etmişler. Turşu ve salata karışık oldukları için âçār = âmîhte imiş. Reşidi, sirke ile tertip olunan şeylere hasretmeyip reçellere de söylenir demiştir. Doğramacı ve saatçi tornavidası (Niẓām). Bu mânaya da Türkçe olmalıdır.

دیوپست جهان که زهر قاتل را
در نوش بکر خود بیا چارد
ناصر خسرو

Dünya bir şeytandır ki hilesiyle öldürücü zehri bala katar.
(Nāṣırı Ḫüsrev)

راست نگردد دروغ ومکر بچاره
معصیت را بدین دروغ میاچار
ناصر خسرو

Yalan ve hile tedbir ile doğrulmaz. Suçunu bu yalanla karışdırma. *(Nāṣırı Ḫüsrev)*

§ İnişli yokuşlu yer.
« گرگانی : یکی دریا دگر آچار وکهسار » bir yanı deniz o bir yanı inişli yokuşlu ve dağlık yer.

آچاك **(âçâk)** = Toprak. Doğrusu âhâk olmalıdır. Evvelindeki uzun elif fazladır. (رشیدی)

آخ **(âḫ)** = Aferin, pehpeh, ne güzel
§ Ah yazık.

هردم از عمر گرامی هست گنجی بی بدل
میرود گنجی چنین برباد هردم آخ آخ
جامی

Kıymetli ömürde her nefes misli bulunmaz bir hazinedir. Yazık böyle bir hazine her nefeste zayi oluyor. *(Cāmī)*

آخال **(âḫāl)** = Çörçöp. Meyva kabuğu ve süprüntü gibi atılacak şeyler.

دامن تر دامنان عقل در آخال کش
ساعد هودج کشان عشق پرخلخال کن
سنائی

Aklı sapık olanların eteklerine çörçöp, aşk devesini çekenlerin bileklerine bilezik doldur.
(Senā'ī)

ای مشك فشان زلفین ای غالیه گون خال
باهر دوبود غالیه ومشك چو آخال
قطران

Ey misk saçan iki zülf! ey kale misk renkli ben! her ikinize karşı kale miskle misk çörçöp nevindendir. *(Katran)*
Konuşma dilinde āşgāl denir.

آختن **(âḫten)** = Çekmek, yukarı çekip çıkarmak. Ekseriya kılıç ile kullanılır.

گرش برفریدون بدی تاختن
امانش ندادی بتیغ آختن
سعدی

Eğer Feriduna hücum etseydi kılıç çekmesine aman vermezdi.
(Sa'dī)

چو نتوان بر افلاك دست آختن
ضروریست باگردشش ساختن
سعدی

Eflâke el uzatmaya yani dünyanın dönüşünü çevirmeye güç yetmeyince onunla uyuşmak gerektir. (*Sa'dî*)

آخته (**âḫte**) = Çekmiş, çekilmiş.

شاه‌وگدا پیروجوان مرد‌وزن
تیغ جفا آخته برروی من
شاعر

Padişah ve fakir, ihtiyar ve genç, kadın ve erkek benim yüzüme cefa kılıcını çekmiş yani herkes beni ezmeye kalkışmış. (*Şâ'ir*)

بر طراز آخته پویه کند چون عنکبوت
منوچهری

(*At*) *iplik teli üzerinde örümcek gibi koşar.* (*Minüçihrî*)

§ İğdiş ki yumurtaları çıkarılmış demektir. Tortusu alınmış şaraba ی آخته denir.

آخر، آخوز، آخور **âḫur, âḫūr, âḫuver**[*] = Ahır dediğimizdir ki bir kısım hayvanların yem yediği ve bağlandığı yerdir. Arapçası معلف ma'lef ki yemlik tâbir olunur.

نشاندند آب گل بر چهرهٔ ماه
ببستند اسب را در آخور شاه
نظامی

Mahın yüzüne gül suyu serptiler, atı padişahın ahırına bağladılar. (*Niẓamî*)

Abhorden (*muḫ.*) dir, Hernekadar su içecek yer mânasına ise de mecazen yem yiyecek yere de denir. § Boyun halkası kemiği (*ar.*) ترقوه.

بزد برآخر گردن چنانش
نزاری

Boyun kemiğine öyle bir vurdu ki. (*Nizārî*)

آخر (**âḫır**) = Taaccüp ve târiz mevkiinde kullanılan aslı Farsça bir kelimedir.: آخرچه شد = aceba ne oldu «Ḥalîmî».

آخرِ چرپ (**âḫuri çerp**) = Yeyip, içme bolluğundan kinayedir.

آخرِ دست (**âḫuri dest**)= Kumarın son oyunu § Papuşluk § İşlerin sonu.

آخرسالار (**âḫur sâlâr**)= Padişah ahırlarının müdürü ki evelleri امیرآخور emîriaḫūr (*muḫ.*) imrahur, sonraları اصطبل عامره müdürü dedikleri kimsedir,

آخورِ سنگین (**âḫuri sengin**) = Kâgir ahır demek ise de içinde su ve yem, rahat ve nimet bulunmayan yerden gösterişli fakat faydasız şeyden kinayedir. = آخور خشك = (Aḫūri ḫüşk)

آخرك (**âḫurek**) = Boyun halkası kemiği.

[*] İkinci âhur vavı mârufe yani halis ötre ile, üçüncüsü vavı mâdule yani ötre ile üstün arasında bir hareke ile okunacaktır. Kitabın baş taraflarındaki işaretlere bak.

آخریان **(âḫriyān)** Metah, kumaş.

آخریان خرد سفته فرستم بدوست
هیچ ندارم دگر چون دلوجان نزداوست
عسجدی

Sevgilime armagan olarak akıl metahını gönderdim, başka bir şeyim yok; çünkü gönlümle ruhum yanındadır. (*'Ascedī*)
Kısaltarak eḫriyan da denir.

آخسمه **(âḫsüme)** = Boza. آخشمه، آخسه şekillerinde de görülmüştür.

آخسیکت، آخسی **(âḫisket, âḫsī)** = Türkistanda Ferganaya tâbi bir şehir. Şair Esirüddin buralıdır. Medsiz de olur.

چون پرسیدی باتو بگویم که کیم
استاد سخن اثیر اخسیکتی یم
اثیرالدین

Madamki sordun, sana kim olduğumu söyleyim. Söz ustadı Ahsiketli Esirim. (*Eşirüddin*)

آخس **(âḫeş)** = Kıymet ve baha.

درسلك مدحت تو بنگر چه در کشیدم
دری که هست آنرا صد ملك نیم آخش
فخری

Bak, seni medh için, ne inciler dizdim. Öyle inciler ki yüz memleket onun yarı bahasıdır. (*Faḫrī*)

آخشیج، آخشیگ **(âḫşīc, âḫşīg)** = Zıt ve uygunsuz; bu münasebetle biribirine zıddolan dört unsurdan her birine denir ki ateş, hava, su, topraktan ibarettir. Metsiz ve yasız da okunurlar.

زعزم وحزم تو یابد دو آخشیج اثر
هوا شتاب عجول وزمین درنك صبور
اثیرالدین

Sen, iki unsur yani hava ve toprak üzerinde müessirsin. Hava acele edenin süratini senin azminden; toprak çok sabredenin ağırbaşlıca hareketini senin ihtiyatından alır. (*Eşirüddin*)
آخشیجان، آخشیگان âḫşicān, âḫşigân ve آخشیج kelimelerinin cem'i olup dört unsurun hepsine denir (*ar.*). عناصر اربعة

آخشیجان وگنبد دوار
مرد گانند زندگانی خوار
سنائی

Dört unsurla dönen felek hayatı yiyici ölülerdir. (*Senā'ī*)

آخور **(âḫūr)** = Âhur (*ba.*)

آخوند **(âḫūnd)** = Muallim, Üstat § Dinde bilgisi olan § Öğüt veren. Haksız yere ileri geçmek mevkiinde (پیش از آخوند منبر رفتن) denir. (Niẓām)

آخیدن **(âḫīden)** = İrişmek, vâsıl olmak.

آداك **(âdāk)** = Ada (*ar.*) جزیره.

آدَخ (**âdeḫ**) = Güzel, yüksek.

گر بشارستان علم اندر بگیری خانهٔ
روز خویش امروز وفردا آدخ ومیمون کنی
ناصر

Eğer ilim diyarında bir ev tutarsan kendi zamanını bugün ve yarın yükseltir, mesut edersin. (*Nāṣır*)

Kutlu ve uğurlu mânasına da alarak bu beyit ile istidlâl etmişlerdir; bu mânaya göre meymun atfıtefsiri kablînden olur.

آدَر (**âder**) = Ateş.

آدِر (**âdir**) = Neşter.

آدَرَخْش (**âdreḫş**) = Şimşek § Yıldırım § Gök gürültüsü.

خصمت بود بجنگ خف وتیغت آدرخش
تو همچو کوه وتیر بداندیش تو صدا
اسدی

Düşmanın harbde kav, kılıcın da şimşek gibidir. Sen dağ gibisin hasmının oku da yankıdır; sana attıkça geri döner. (*Esedi*)

Yıldırım mânasına آدرخشا suretinde de görülmüştür.

نباشد زین زمانه بس شگفتی
اگر برما ببارد آدرخشا
رودکی

Eğer şu yaşadığımız zamanda üzerimize yıldırım yağarsa çok görmemelidir. (*Rūdeki*)

Bazı lûgatler adraḫşayı zal ile yazmışlardır.

آدرَم (**âdrem**) = Teyelti : eğerin altında hayvanın sırtına örtülen kaba dikişli keçe.

مردرا آکنده از گرد سواران چشم‌وگوش
اسب را آغشته از خون دلیران آدرم
مختاری

İnsanın gözü ve kulağı süvarilerin tozundan dolmuş, atın teyeltisi yiğitlerin kaniyle bulaşmış. (*Muḫtāri*)

§ Silâhlar.

چیست انجام آخر کارست
آدرم اسلحه که خونخوارست
فرهنگ منظومه

Encam nedir? işin sonu, Adrem, kan içici silâhlardır.

آدرَنگ (**Âdreng**) = Mihnet, felâket.

از چشم بد ای مرا چو دیده
یك روز مباد آدرنگت
سنائی

Ey gözümün bebeği! Fena gözden bir gün felâkete uğramayasın. (*Senā'i*)

انصاف وعدل شاه بتدبیر و رای تو
برداشت از جهان ستم و جور وآدرنگ
سوزنی

Padişahın insaf ve adaleti senin rey ve tedbirinle dünyadan zulüm ve cefayı, eziyet ve sıkıntıyı kaldırdı. (*Sūzeni*)

آدَم پیرا (**Âdem pīra**) = Allahı

öğmeğe mahsus isimlerdendir. İnsanı süsliyen demektir (*k.*) Hak yolunu gösteren ermiş büyük adam.

آده (**âde**) — Tünek: tavuk ve o cinsten olanların üzerine çıkıp tünedikleri çubuk.

فلك چو برج كبوتر، كبوترانش نجوم
ميان برج، خط استواست چون آده
سنجری

Felek güvercin yuvası gibidir. Güvercinleri yıldızlardır. Yuvanın ortasında ekvator tünek yerindedir. (*Senceri*)

آديش (**âdîş**) = Âteş (د = d) (ث = t) den çevrilmiştir. (ى = i) (د = d) nin esresini göstermek için gelmiştir § Âteş (*ba.*)

آذيده (**âdyende**) = Eleğimsağma, kavsi kuzeh.

علم ابرو تندر بود كوس او
كمان آدينده بود ژاله تير
رودكی

Onun bayrağı buluttur, davulu gök gürültüsü, yayı eleğim sağma, yağmuru oktur. (*Rūdeki*) آژفنداك (*Ba.*).

آذار (**âzâr**) = Mart ayı.

شله نيست كه بوستان بخندد
آنگه كه بگريد ابر آذار
سعدی

Mart bulutu ağladığı vakit bostanın güleceğinde şüphe yoktur. (*Sa'di*)

آذر (**âzer**) = ateş.

ورديده سرشك، وردل آذر
نه بيم پدر نه باك مادر
نظامی

Gözde yaş, gönülde ateş; ne baba ne ana korkusu var. (*Nizāmi*)

جواب دادم كای ماهروی غاليه موی
باآب ديده مزن بردل رهی آذر
انوری

Ey saçı misk kokulu güzel! göz yaşiyle kölenin kalbine ateş saçma diye cevap verdim. (*Enveri*)

Şemsî senenin dokuzuncu ayı.

ای ماه رسيد ماه آذر
برخيز وبده می چو آذر
مسعود سعد

Ey ay gibi güzel! Azer ayı geldi. Kalk, ateş gibi şarabı getir. (*Mes'ūd Sa'd*)

دست آذر مه از كان هوا
تيرها زد چو ناوك دلدوز
ازرقی

Azer ayının eli hava yayından yüreğe batan ok gibi tesirli oklar attı. (*Ezreḳi*)

§ Her şemsî ayın dokuzuncu günü. İçinde bulunduğu ayın ismine uyduğundan bayram edilir.

ای خرد مند سرو وتابان ماه
روز آذر، می چو آذر خواه
مسعود سعد

Ey selvi boylu ve ay gibi parlak zeki! Sevinç günü ateş gibi şarap iste. (*Mes'ūd Sā'd*)

§ İranın ateşe tapanlarına göre güneşe memur meleğin ismi olup âzer ayına ait işleri idare eder sayılırdı. Doğrusu zalin ötresiyledir.

آذَرْ آباذ ، آذَرْ آبادگان ، آذَرْ بایگان

(Azerābād, âzerâbādegān, âzerbāyigân)=Vaktiyle Tebrizde mevcut bir ateşgede. Bu münasebetle Tebriz şehriyle civarına da denir. Azerbayican Azerbayigân muarrebidir.

بیك ماه در آذر آبادگان
ببودند شاهان وآزادگان
فردوسی

Padişahlar ve azadeler bir ay Azerbaycanda oturdular. (*Firdevsī*)

ارمغان فتح آذربایگان شعر مدست
ورچه شعری را بجای ارمغان نتوان گرفت
اثیرالدین

Her nekadar bir şiir armağan yerine alınamazsa da benim şiirim Azerbaycan fethinin armağanıdır (*Eşīrüddīn*)

آذَرْ آیین **(âzerāyīn)** = Eski ateşperest İranlıların yedi seyyar yıldıza nispet ettikleri yedi ateşgededen dördüncü ateşgedenin ismi. Ötekileri şunlardır: آذر مهر، آذرنوش، آذر بهرام ، آذر خرداد، [*] آذر برزین، آذر زردشت، آذر زردهشت yahut

به بلخ آمد وآتش زر دهشت
بطوفان شمشیر چون آب کشت
نظامی

Belha geldi Zerdüştün ateşini kılıç tufanı ile su gibi söndürdü. (*Nizāmī*)

یفما زسجود رخ تو روی متاب
تا قبلهٔ زردشت بود آذر برزین
یفما

Âzer berzin Zerdüştün kıblesi oldukça, Yeğma, senin yüzüne karşı secde etmekten yüz çevirmez. (*Yeğmā*)

با رحمت تو دود سقر مروحهٔ نور
با هیبت تو نکهت صبح آذر خرداد
شرف

Senin rahmetinle cehennem dumanı nur yelpazesi, senin heybetinle sabahın güzel kokulu rüzgârı hurdad ateşgedesi olur. (*Şeref*)

آذَرْبُو، آذَرْبُویه **(âzerbū, âzerbūye)** = Çöven çiçeği.

[*] (آذر خرداد) a āzerḫordād, آذر خورداد āzerḫurīn de derler. آذرخرین

(آذرآبین) i آذرآبتین āzerābtīn yazıp Feridunun babası Abtine nispet edenler varsa da Siraculluğa bu tevcihi kabul etmiyor.

(آذر برزین) e dair şöyle bir hikâye var: bir gün Keyhusrev atlı olarak giderken ansızın zuhur eden bir gök gürültüsü ile kendini yere atmış o sırada düşen yıldırım atın eğerine isabetle eğer ateş almıştı. İşte o ateş söndürülmemiş üzerine kurtuluş şükranesi olarak bir ateşgede yaptırılmış, ismine (آذر برزین) denilmiştir.

ستمکارا بیاسوز دل من
ببین گر آذر برزین ندیدی
شرف

Ey zalim Âzer berzini görmedinse gel benim kalbimin yanışına bak. (*Şeref*)

آذرپیرا (**âzerpīrā**) = Ateşgede muhafızı ve hizmetçisi.

آذرخش (**âzerḫuş**) = Âzer âyinin dokuzuncu günü. (Âzer) ba. § Yıldırım. (Şemsüllüğa) bu manaya dal ve rayı üstün olarak yazmıştır. Âdereḫştan çevrilmiş olmasına nazaran öyle harekelenmesi muvafıktır.

آذرشب ، آذرشسب (**âzerşeb, âzerşesb**) = Ateşe tapanların zanlarına göre ateş içinde ve ateşe memur bir melek § Keyaniyandan Küştaspın Belhte yaptırdığı ateşgede ki Küştasp kendi hazinelerini orada saklamıştı. İskender o binayı yıktırıp hazinelerini ele geçirmiştir § Şimşek.

آذرشین **âzerşīn**=Azernişin (*muḫ.*) Ateşte yaşayıp yanmayan bir hayvan = سمندر.

درشود بی‌زخم وزجر وبرشود بی‌ترس وبیم
همچو آذرشین باتش همچو مرغابی بجوی
Ata dair (منوچهری)

Dövüp zorlamadan Semender gibi ateşe girer; ördek gibi pervasız ırmağın üstüne çıkar.
(*Minüçihrī*)

آذرگشسب، آذرگشب (**âzergüşeseb, âzergüşb**)=Âzerşeb.

سواری بکردار آذر گشسب
زکابل سوی شام شد برسه اسب
فردوسی

Kâbilden Şam tarafına şimşek gibi çabuk bir süvari gitti.
(*Firdevsī*)

سه اسبه (*ba.*).

آذرگون، آذریون (**âzergūn, âzeryūn**) = Ay çiçeği : şekayık nev'inden ortası siyah, kenarları çok kırmızı bir çiçektir. Gün renk mânasına olup azergün = ateş renklidir.

زخون وتف همه روزه دودیده ودل من
یکی باذر ماند یکی باآذرگون
قطران

Bütün gün ağlamadan gözüm ay çiçeğine, hararetten gönlüm ateşe benzer. (*Ḳaṭrān*)

که پنهان کرد جزایزد بسنگ خاره درآذر؟
که دویاند همی جزوی زخاك تیره آذرگون؟
سنائی

Allahtan başka katı taşta ateşi kim gizledi? ondan başka kara topraktan ay çiçeğini kim bitirir?
(*Sena'ī*)

آذرکیش (**âzerkīş**) = Ateş mezhepli, ateşe tapan.

آذرنگ (**âzereng**) = Âzer reng (*muḫ.*) = ateş renkli, parlak ve nurlu.

فروغی بدید آمد ازهر دوسنگ
دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ
فردوسی

Her iki taştan bir ışık peyda oldu. Taşın içi ondan aydınlandı
(*Firdevsī*)

آذرهوشنگ **(âzerhōşeng)** = Eski ateşe tapan İranlıların ilk peygamber saydıkları. Bir ismi de آذرهوشنگیان (مه‌آباد) dır. Ümmetine مه‌آبادیان ، آذریان derler.

آذین **(âzīn)** = Bezek, donanma.

تازمشك خم گرفته برخش آذین بود
خم گرفتن قامت عشاقرا آیین بود
معزی

Kıvrılmış misk onun yanağını süsledikçe âşıkların beli bükülmesi tabiîdir. (*Mü'izzî*)

از خلعت تو مدح سرایان نوای خاء
درخانه همه روزه می بندند آذین
فرّخی

Ey padişah seni methedenler, verdiğin kaftandan dolayı her gün evde donanma yaparlar [*] (*Ferrahî*)

§ Resim, âdet. (Bürhan) yayık mânasına da gelir demiştir.

آذینه **(âzīne)** = Cuma günü.

خامش نشود طفل دبستان محبت
این مدرسه را شنبه وآذینه نباشد
حکیم کاتبی

Muhabbet mektebinin çocuğu susmaz, bu dershanenin cumartesisi, cuması olmaz.

Hakimi Kâtibî

[*] Padişahlar bir şehre girerken yapılan donanma. Halk «آیین بندی» āyîn bendî derler. (رشیدی)

آر **(âr)** = Averden = getirmekten emri hazır olan âver (*muḫ*).

ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر
زار و بیمار غم راحت جانی بمن آر
حافظ

Ey saba filanca güzelin mahallesinden bana bir koku getir kederden inliyorum ve hastayım; canımı biraz rahatlandır.

(*Ḥāfız*)

آرا، آرای **(ârā, ârāy)** = Ârâsten = süslemek mastarından emri hazır, (*isfa. muḫ vas*).

روی بخای وبزم را آرای
چون تویی ماهروی بزم آرای
عزالدین شیروانی

Yüzünü göster de meclisi süsle çünkü sen meclisi bezeyen bir ay yüzlüsün. (*İzzüddini Şirvânî*)
Ârâsten (*ba.*).

آراخیدن **(ârāḫīden)** = Dinlenmek.

آراد **(ârād)** = Şemsî ayların yirmi beşinci günleri ve o günün işlerini idareye memur sayılan melek.

آرازش **(ârāziş)** = Hayır ve iyilikler. Erzanişten bozulmuş olmalı (ناصری)

آراستن **(ârāsten)** = Süslemek,

bezemek, süslenmek, güzellik vermek, tertibetmek.

بسیار مشوغره بدین حسن دلاویز
کاین حسن دلاویز ترا عشق من آراست
سلمان

Bu gönlü çeken güzelliğine o kadar güvenme çünkü senin bu güzelliğini benim aşkım parlattı. (*Selmān*)

مرانیز مایست بر خاستن
کمر بستن ولشگر آراستن
نظامی

Bana da kalkıp hazırlanmak ve asker tertip ve tanzim etmek lâzımdır. (*Niẓāmi*)

آرام (ârām) = Durma, eğlenme, dinlenme, yerleşme, istirahat etme, karar kılma § Âramîden'den (emir, ismi mastar).

ای برده زمن قرار وآرام
نزد من بیقرار آرام
سیفی

Ey sabrımı, kararımı alan sevgili! ben kararsızın yanında dur. (*Seyfî*)

§ Yer, mekân [*].

بمردی نشیند بآرام تو
زتاج وکمر یابد نام تو
فردوسی

Mertlik hakkı için senin yerine oturur: mevkiine geçer, taç ve kemerden adını kazır. (*Firdevsî*)

[*] Bu manaya hali mahal ve sebebi müsebbep yerinde kullanmak suretiyle mecazı mürseldir.

§ Şehir içindeki bağ ve bahçe. (آرام بن) de derler.

آرامش (ârâmiş) = Karar ve istirahat. Kısaltarak آرمش de denir § Hanende mânasına da gelir ki ârâmişger muhaffefidir. Ramişger (*ba.*). آرامش‌داد = mühim işlerde itidal.

آرامیدن (ârâmîden) = Durmak, eğlenmek, آرام دادن = آرام گردن = آرام داشتن = آرام گرفتن = آرام بردن

آرایش (ârayîş) = Süsleyiş, süsleniş, süs, bezek, ziynet.

بفرمود تا کار دانان دهر
برآرایش آرند بازار شهر
نظامی

Zamanın iş bilenleri şehrin çarşısını süslesinler diye emretti. (*Niẓāmi*)

§ Âdet ve kanun § Musikide آرایش خورشید denilen nağmedir ki Bârbedin icât ettiği nağmelerin birincisidir. Barbet (*ba*) [*].

آربل (ârbil) = İskender ile ikinci Daranın Irakı Arapta harbe tutuştukları yerin adıdır. Dara bu savaşta pek fena bozgunluğa uğramıştır (Niẓām).

آرت، آرج (âret, ârec) = Dirsek.

[*] (K.) güzellerin yüzlerinde belirmeye başlayan tüycükler.

Ârec, ârencin muhaffefidir. Ârenc (*ba.*).

آرد (**ârd**)=Un (*ar.*) dakîk § Kusur, kabahat. Ranın üstünü ile ârad yahut averdenden muzarî olan avered (*muḫ*).

نمی‌کشد زره آورد خویشتن خجلت
بیوسف آینه آن کس که ارمغان آرد
صائب

Yusufa ayna hediye getiren kimse kendi hediyesinden utanmaz. (*Ṣā'ib*)

آردبیز (**ârdbîz**) = Elek.

آردتوله ، آردوله ، آردهاله (**ârdtūle, ârddūle, ârdhāle** = Bulamaç.

آن آردتوله خورکه بمن لوت خوار گفت
چون ماستبا بخورد زمن عذرها بخواست
ابو اسحاق

O bulamaç yiyen ve bana lezzetli yimekler yiyici diyen kimse yoğurt aşını yiyince benden özürler diledi. (*Ebū Isḥāḳ*)

آردن (**ârden**) = Süzgü § Kevgir.

آردینه (**ârdîne**) = Hamur işi, tatlı.

آرزو آرزوی (**ârzū, ârzūy**) = İstek, dilek, özleme.

بحسرت نگرم سوی آن گل سیراب
زجان تشنه کجا آرزوی آب رود
خجندی

Hasretinle o olgun güle bakarım. Susuzun canından su isteği nasıl gider,
(*Ḫucendî*)

آرزوبردن (**ârzūbürden**) = Arzu etmek = arzu kerden.

یك صبحدم نرفت که آیی بخانه‌ام
تاچند عذر آوری من آرزو برم
محسن تأثیر

Bir sabah yok ki evime gelmiş olasın; benim iştiyakım, senin özrün ne vakte kadar sürecek. (*Muḥsin te'sîr*)

آرزوشکستن (**ârzūşikesten**) = (*k.*) istek yerine gelmek.

پرآتش ستم جگرم زان کباب کرد
تا آرزوی نرکس بیمار بشکنم
کمال

Mahmur gözünün dileğini yerine getirmek için ciğerimi sitem ateşi üzerinde kebap etti. (*Kemāl*)

§ İstek yerine gelmemek.

در دل ززلف پرشکن یار آصفی
بسیار آرزوکه زبخت زبون شکست
آصفی

Asafi ! yarın kıvırcık zülfüne karşı gönlümde nice istekler var ki tahlisizliğim yüzünden kırılmış ele geçmemiştir. (*Āṣafî*)

آرزه (**ârze**)=Samanla karışık sıva çamuru. آرزه‌گر = sıvacı.

آرستن (**âresten**) = Güç yetmek,

muktedir olmak § آراستن (*muḫ.*) (*ba.*).

آرَسْتَه (**âreste**) = Süslü, müzeyyen: ârâste (*muḫ.*).

ایا بیزمگه آرسته تر زصد خاتم
ایا بکهرکه مردانه تر زصد سهراب
فرخی

Ey mecliste yüz Hatemden daha parlak ! ey savaşta yüz Sehraptan daha mert! (*Ferruḫî*)

بنام کیتت آرسته باشد
ستایشگاه شعر وخطبه تا حشر
عنصری

Her şiir ve hutbenin methe dair olan yeri kıyamete kadar senin adınla süslenir. (*'Unṣurî*)

آرَش (**âreş**) = Minuçihrin askerlerinden İranlı meşhur bir ok atıcı.

اگر خواند آرشرا کانگیر
که از آمل بمرو انداخت یك تیر
تو اندازی بجان من زگونراب
همه هر ساعتی صد تیر پرتاب
فخر گرگانی

Amûlden «آمل» «مرو» Merve bir ok attığından yani Amûlden attığı oku Merve düşürdüğünden dolayi Âreş yay kullanıp ok atmakta ünlü ise de sen (Gūrap)-tan daima her saat benim canıma yüz pertab oku atarsın. پرتاب (*ba.*).

(*Fahri Gürgânî*) *Vamık lisanından* Gōrap, Vamıkın sevgilisi Azranın yurdudur. Âreş: lâfız karşılığı da olur. Arşî = mânevi.

آرُغ (**âruġ**) = Arūġ (*muḫ.*) (*ba.*).

آرُغْدَه (**ârūġde**) = Öfkeli.

شیر آرغده اگر پیش تو آید بنبرد
پیل آشفته اگر گرد تو گردد بجدال
پیل پخستهٔ صمصام تو بیند اندام
شیر پبرایهٔ میدان تو یابد چنگال
فرخی

Harpte hışımlı arslan sana karşı gelir, oğraşta öfkeli fil senin etrafında dolaşırsa fil endamını kılıcınla tepelenmiş görür; aslan, pençesini meydanının süsü bulur. (*Ferruḫî*)

§ Hırslı.

آرغده برثنای تو جان منست ازانك
پرورندهٔ مکارم اخلاق تو منم
منوچهری

Beni güzel huylarınla yetiştirdiğin için gönlüm hep seni methetmek ister. (*Minūçihrî*)

آرْغِیش (**ârġîş**) = Kadın tuzluğu denilen nebatın kökünün kabuğu. Göz ilâçlarından imiş.

آرْمَان (**ârmān**) = Arzu, hasret.

از فراقت روزوشب عشاقراهست الامان
هر که دیدار تو بیند نیستش هیچ آرمان
خواجو

Senin ayrılığından âşıklar gece gündüz elâman der. Yüzünü görenin hiç başka arzusu kalmaz. (*Ḫavâcû*)

آرَمِش (**âremiş**) = Aramış (*muḫ.*) (*ba.*).

آرمون (**ârmūn**) = Ameleye işlemeden verilen ücret.

آرمیدن (**âremīden**)=Dinlenmek: ârāmiden (*muḥ.*) (*ba.*).

در شهر خود آرمیده بودم
واندوه سفر ندیده بودم
نظامی

Kendi memleketimde yerleşmiş, yol sıkıntısı görmemiştim. (*Niẓāmī*)

Yanın kaldırılmasiyle âremden, âremde de denir.

چو بیدار باشی تو خواب آیدم
چو آرمده باشی شتاب آیدم
فردوسی

Sen uyanırsan benim uykum gelir sen dursan ben acele ederim. (*Firdevsī*)

آرن، آرنج (**âren, ârenc**) = Dirsek.

زمانی دست کردی جفت رخسار
زمانی جفت زانو کردی آرن
آغاجی

Kâh elini yanağına, kâh dirseğini dizine dayardı. (*Āġāci*)

آرنگ (**âreng**) = Dirsek = ârenc.

گر بعهد تو ظلم یازد چنگ
باد دستش بریده از آرنگ
منصور

Zulum senin zamanında pençesini uzatırsa eli dirsekten kopsun. (*Menṣūr*)

§ Renk

«آرنك زرد باد چو بارنك زوی خصم» ظهیر

Düşmanının yüzü turunç gibi sarı renkli olsun. (*Ẓahīr*)

§ Zannolunur ki, galiba.

هرگز نکند سوی من خسته نگاهی
آرنگ نخواهدکه شود شاد دل من
رودکی

Ben hastaya hiç iltifat etmez. Galiba gönlümün sevindiğini istemez. (*Rūdeki*)

§ Mihnet ve meşekkat.

گشته ترا مسلم شوق ونشاط واقبال
بوده نصیب دشمن آرنك ورنك وادبار
غضائری

Şevk, sevinç, ikbal sana; elem. utanma, bahtsızlık düşmanına nasib olmuş. (*Ġezāirī*)

§ Mekir ve hile § Tarz ve üslûp mânasına da gelir.

آرواره (**ârvâre**) = Üst ve alt çene kemiği (ârvare zeden) = çok söylemek, çene çalmak (*ko.*) (Niẓām).

آروغ، آروق (**ârūġ, ârūḳ**)= Geğirme.

باچنان خوردن وچنان آروق
کی پری رخت خویش برعیوق
اوحدی

Öyle yemek, böyle geğirmekle nasıl yükselebilirsin. (*Evḥadī*)

Ārūġ zeden, ârūġ giriften=geğirmek.

گر خوری کم گرسنه مانی چوزاغ
ور خوری برگیرد آروغت دماغ
مولانا

Eğer az yersen karga gibi aç kalırsın ; eğer çok yersen geğirirsin. *(Mevlānā)*

آرُون (**ârūn**) = Güzel ve iyi huylar.

(بآرون او نیست دو بوم ورست)
عنصری

Yurt ve vatanda öyle iyi ve güzel huylu kimse yoktur. *('Unṣarī)*

Karşılığı انیر = enīr = kötü huylardır.

آرْوَنْد (**ârvend**) = Ululuk.

آرْوِين (**ârvin**) = Tecrübe, sınama, deneme.

آرَه (**âre**) = Diş kökü ki dişin bittiği yerdir.

آرِی (**ârī**) = Evet.

بگفتا هر شبش بینی تو در خواب
بگفت آری چو خواب آید ، کجا خواب
نظامی

Cevap olarak onu her gece rüyada görür müsün? dedi; evet; eğer uyku gelirse ; fakat uyku nerede dedi. *(Niẓāmī)*

Küçüklerin büyüklerine karşı (āri) yerinde (beli) demeleri bu lisanın edeplerindendir Ancak mertebece müsavi olanlarla büyükler küçüklere cevapta (ârī) diyebilirler. § Âveri=getirirsin. (*muḥ.*).

آرِيدْ بَرِيدْ (**âridberid**) = Basur hastalığına ilâç için kullanılan yarılmış soğana benzer bir kök.

آرِيغ (**âriġ**) = Nefret ve kin.

(آه از غم آن نگار بد مهر. کاریغ زمن بدل گرفته)
خسروانی

Benden nefret eden muhabbetsiz yârin elinden ah. (*Hüsrevānī*)

Doğrusu za ile âziğdır (Naşrī)

آز (**âz**) = Açgözlülük ve tamah.

سبز گشت از سخاش کشت امید
سیر گشت از عطاش معدهٔ آز
ادیب صابر

Onun cömertliğinden ümit tarlası yeşillendi; ihsanından açgözlülük ve tamaın midesi doydu. *(Edibi Ṣābir)*

آزاد (**âzâd**) = Kimsenin kölesi olmayıp istediği gibi hareket eden insan (*ar.*) ـر § Ayıpsız, kusursuz.

گر بنده‌کنی بلطف آزادیرا
بهترکه هزار بنده آزادکنی
علاءالدوله

Eğer lütf ile bir hürü kendine bende edersen bin kulu azad etmekten hayırlıdır.
('Alāüddevle)

سروی زچمن گزید وآزاد
دست اجلش بباد بر داد
نظامی

Yeşilliğin seçme ve düzgün servisini ecelin eli kırdı. (*Niẓāmī*)

Servinin âzat ile sıfatlanarak (serviāzâd) denilmesinin sebebi her mevsimde tazeliğini ve rengini muhafaza ile dosdoğru ve meyvasız olmasından; (سوسن = sūsen) =beyaz susam çiçeğine de bu sıfatı vererek(süseniâzād=سوسن آزاد) denilmesi sapı ve yaprakları düzgün ve meyvasız olup başka ağaca dayanmamasındadır. Zâhirî şeylerden alâkasını kesen kâmil insana da denir. § Gövdesi budaksız uzun boylu bir ağaç: İran memleketine mahsus tespih ağacının büyük nev'idir ki İranın Kiylân ve Mazendran gibi şimal cihetlerinde bulunur. Dalları çam ağacı dallarına benzer. Yahut kayın ağacı dediğimizdir.

آزاد درخت چمن عشقم ودهقان
پیراهن بلبل کند از برگ خزانم
وآله

Aşk çimeninin düzgün bir ağacıyım ve bahçıvan başı [*] *benim hazan yaprağımdan bülbüle gömlek yapar.* (*Vāle*)

ناصری , mürekkep mukabili basit ve آزادماهی = eti leziz derisi kırmızı ve mavi benekli bir nevi balık mânalarına gelir demiştir.

وشیدی , ağaç ve eti lezzetli, kılçıksız bir nevi balık mânalarına yalnız âzat değil آزاد درخت ve آزادماهی dir diyor. § Nahçivan eyaletinde bir kasaba.

آزاد میوه (**âzād mīve**) = Fıstıklı bademli şeker.

آزاد دارو (**âzad dârū**) = Labada dediğimiz sebze.

آزادوار (**âzâdvâr**) = Musikide bir makam § Esferayine tâbi bir köy.

آزاده (**âzâde**) = Hür ve serbest, her şeyden alâkasını kesmiş, soyu sopu belli kimse.

بسرو گفت یکی میوهٔ نمی آری
جواب داد که آزادگان نمی دزدند
سعدی

Biri, serviye meyva vermiyorsun dedi; servi, varlıkla alış verişi olmayanların eli boş olur diye cevap verdi. *Sa'dī*

(Âzâd) ile (âzâde) birkaç mânada müsavi iseler de âzat hürriyeti başkasının elinde olan kimseye derler.

آزادی (**âzādī**) = Hürriyet § Şükür.

داد با این همه افتادگیم
عز آزادی وآزادگیم
جامی

[*] Dihkanın Bahçıvan Başı ile tercümesi buradaki yerine göredir. Dihkan (*ba.*).

Bukadar düşkünlüğümle beraber bana şükür ve hürriyet şerefini verdi. (*Câmî*)

آزار (**âzâr**) = İncitme, incinme : âzerden, āzāriden = incitmek incinmekden ismi mastar, emir (ismi fa. muḫ. vas.).

شیوهٔ آزار مکن اختیار
ورنه زبخت بکند روزگار
وحشی

Kırıp incitme yolunu tutma yoksa zaman seni temelinden yıkar. (*Vahşî*)

میازار موری‌که دانه کشست
که جان دارد وجان شیرین خوشست
فردوسی

Tane taşıyan karıncayı incitme; çünkü canı vardır. Tatlı canda kıymetlidir (*Firdevsî*)

جنگ از طرف دوست دل آزار نباشد
یاری‌که تحمل نکند یار نباشد
سعدی

Dil âzâr (*ba.*).

آزح (**âzeḫ**) = Siğil.

آزدن (**âzden**) = Âcîden. Āzde= âcîde.

سوی خانه شد دختر دل زده
رخان معصفر بخون آزده
فردوسی

Kalbi kırık kız sarı yanakları kana boyanmış olduğu halde ev tarafına gitti. (*Firdevsî*)

آزر (**âzer**) = Âzar (*muḫ. ba*) § Hazreti İbrahimin pederi yahut amcası [*] § Âzâriden muhaffefi olan âzerdenden emir.

نگار وصورت آن بت بهند وچین درهم
شکست خامهٔ مانی ورندهٔ آزر
نگار آزر ومانی غلام صورت اوست
زمن بدینکه بگفتم گر آزری آزر
سوزنی

O güzelin nakış ve sureti Hint ve Çinde Maninin kalemiyle Âzerin rendesini ehemmiyetten düşürdü.
Âzer ve Maninin nakşı onun suretinin kölesidir. Bu söylediğim sözle benden incinirsen incin (*Sūzenî*)
Tabiatsız adam (Bürhan)

آزرد (**âzerd**) = Renk bazı lûgatler sarı renk mânasına yazmışlar.

ابر آزاری ببازان درچمن بروردورد
گشت خیری بافراق نرگس آزرد زرد
قطران

Mart bulutu yağmur ile çimende gül yetiştirdi. Şebboy sarı nergisin ayrılığiyle sarardı. (*Ḳatrān*)

آزردن (**âzürden**) = İncitmek, incinmek.

دلجوئی آزرده دلان کار بزرگیست
آزردن ما خسته دلان نقص است
نعیما

[*] Hazreti İbrahimin pederi (Tarih) in vefatından sonra amcası Âzerin oğlu diye anılmıştır diyenler de vardır.

Kalbi kırıkların gönlünü almak büyük bir iştir. Biz gönlü hastaları incitmek büyüklüğe lekedir. (*Na'îmâ*)

Bu lûgatin âzâridenden kısaltılmış olmasına bakılırsa doğrusu zanın üstüniyle آزردن âzerdendir "Giyaş". âzer, âzar (*ba*). Giyasın iddiasını Nizamînin şu şiri ispat edebilir.

درآن یك سال چون فرمان دهی کرد
نه مرغی بلکه موریرا نیازرد
نظامی

Orada bir sene saltanat sürdü. Bir kuşu değil bir karıncayı bile incitmedi. (*Nizâmi*)

آزُرده پُشت (**âzürde puşt**)= (*k.*) Beli bükük ihtiyar § Yükten sırtı berelenmiş hayvan.

آزَرْم (**âzerm**) = Utanma, haya.

نماند اندر میانه شرم وآزرم
نمی دارد کسی از جاهلی شرم
شبستری

Ortada utanma ve haya kalmadı; kimse cahillikten utanmıyor, (*Şebüsteri*)

Merhamet ve şefkat, rahat ve selâmet. Büyüklük ve şeref § İnsaf ve adalet. § Güç ve kuvvet.

آزرم دار ارچه‌به پیشت بود حقیر
ارزان شماوش ارچه‌به نزدت گران بود
مجد همگر

Senin yanında hakîr isede onu büyük tut. Senin yanında pahalı ise de onu ucuz say. (*Mecdi Hemger*)

دو کسی را روزگار آزرم دادست
یکی کومرد ودیگرکو نزا دست
نظامی

Zaman iki kişiye rahat vermiştir, biri ölen obürü doğmayan. (*Nizâmî*)

ای ملك آزرم تو کم دیده ام
وزتو همه ساله ستم دیده ام
نظامی

Ey padişah senin adaletini görmemişim. Senden bütün sene zulüm görmüşüm. (*Nizâmi*)

§ Gözetmek, hatır saymak.

صواب آن چنان شدکه آزرم شتاب
که آزرم دشمن بود ناصواب
نظامی

Acele etmekliğim doğrudur, düşmanı gözetmek doğru değildir. (*Nizami*)

§ Âzer mî duḫt (*muḫ*).

یکی دختری بود آزرم نام
فردوسی

Âzermiduḫt adlı bir kızı vardı. (*Firdevsi*)

آزَرْمی دُخْت (**âzermi duḫt**) = Hüsrevi Pervizin kızının ismi: akıl ve güzelliğiyle meşhur olup dört ay saltanat sürmüştür. Aslı Âzermin duḫt = utangaç kızdır.

آزرَنگ (**âzreng**)=Azereng (*ba.*).

آزمایِش (**âzmâyîş**) = Tecrübe ediş. Mastarı âzmûden (*ba.*).

آزمودن (**âzmūden**) = Tecrübe etmek, sınamak, denemek.

بادهٔ جنگ شیشه بسنگ آزمودنست
کلیم

Zamanla uğraşmak, şişeyi taşla denemektir. (*Kelîm*)

آزموده = tecrübe edilmiş, denenmiş.

طاقتم بر بار محنت آزمودی بیش ازین
آزموده آزمودن بس پشیمانی دهد
نظامی

Evvelce mihnet yüküne takatımı denedin. Denenmişi deneme çok peşimanlık verir. (*Nizâmî*)

آزمون (**âzmūn**) = Tecrübe ve sınama.

آزمون زربخشرا دربذل گاه تنگیست
خسرو

Cömert darlık zamanındaki vergisiyle tecrübe edilir. (*Hüsrev*)

نکرده کسی را کسی آزمون
بود بیخبر گرکند رهنمون
بدایی

Bir kimseyi denemeden kılağuz yapan kişi akılsızdır. (*Bedâyi'î*)

ای دست روزگار گه آزمون زمن
شمشیرکن نه نعل که پاکیزه آهنم
خاقانی

Ey zamanın eli! Tecrübe zamanında benden kılıç yap nal değil, çünkü temiz demirim. (*Hâkânî*)

آزور (**âzūr**) = Hırslı açgözlü az = hırs ile nispet ifade eden (ver) den mürekkeptir.

دهان تیر چنان بازمانده از پی چیست
اگر نشد بجگر گوشهٔ عدوت آزور
کمال اسماعیل

Eğer düşmanının çocuğuna âşık değilse okun ağzı neden böyle açık kalmıştır. "Ciğer gōşe„ ye mutlak ciğer demek de mümkündür. (*Kemâl Ismâ'îl*)

Vav üstün olarak (**âzver**) de denir.

پیچزی فریبد دل آزور
که باشد نیازش بدان بیشتر
اسدی

Hırslı olan kimsenin gönlü çok muhtac olduğu şeyle aldanır. (*Esedî*)

آزیدن (**âzîden**) = Âzden (*ba.*).

آزیر (**âzîr**) = Âzarın imalesidir.

در جهان چندآنکه خواهی بی شمار
نیستی ومحنت وآزیرهست
انوری

Dünyada istediğin kadar sayısız yokluk, güçlük ve incinme vardır. [*] (*Enverî*)

آزیغ (**âzîġ**) = Ârîg (*ba.*).

آژ (**âj**) = İstirahat etme, dinlenme. İstirahat et, dinlen, mânasına emir de olur ki buna göre masdarı âjîden yahut âjden olması lâzım gelir. Fakat âjîden kullanılmaz âjden ise başka mânayadır (*ba.*).

[*] İmale kaidesine göre (ى) den sonra elif yazılmalıdır.

ار گرد سفاهت بلب جوی سخندان
جانرا بکف عقل همی شوی وهمی آژ
ناصر ؟

Canı, söz bilen bir adamın dudağı ırmağiyle akıl avucunda yıka da rahat et. (*Nāṣır*)

آژخ (**âjeḫ**) = Siğil = âzeḫ.

بگرد عارض آن ماه روی وچاه زنخ
سیاه زنك [*] در آمد بسان موروملخ
گل رخانش زمشك سیاه خالی داشت
چه جرم کردکه گل خار کرد وخال آژخ
سوزنی

O çukur çeneli ay yüzlünün yanağı etrafına karınca ve çekirge gibi zengibar askeri üşüştü. Gül yanaklarının siyah miskten bir beni vardı. Ne suç işledi ki gülü dikenlendi, beni sivilceleşti. (*Sūzeni*)

آژدن (**âjden**) = İğne ve o gibileri batırmak, dikmek, gözemek, saplamak, ustura vurmak § Değirmen taşını dişemek yani diş diş etmek. Müştakları az kullanılır.

آژده (**âjde**) = Çentik çentik, diş diş, delik deşik olan şeyler, bir şeyin düz olmaması.

رخ عدوت چو نارنگ زرد وآژده باد
ظهیر

Düşmanının yüzü turunç gibi sarı ve çentik olsun. (*Ẓahīr*)

از ملاقات صبا روی غدیر
راست چون آژدهٔ سوهانست
انوری

[*] (Siyah renk) suretinde de görülmüştür.

Saba rüzgârına kavuştuğundan gölün yüzü tamamen törpü gibi çentik çentiktir. (*Enverī*)

آژغ (**âjüğ**) = Hurma lifi § Asma ve ağaç budantısı.

آژفندك (**âjfendâk**) = Eleğimsağma.

میغ چون پنبه باد چون نداف
آژفندك چون دزونهٔ برف
لطیفی

Bulut pamuk, rüzgâr hallaç, elegim sağma kardan hallaç yayı gibi. (*Laṭīfī*)

آژگن (**âjgin**) = Kafesli kapı.

آژن (**âjen**) = Ājenden = İğne ve o gibileri batırmak mastarından emri hazır (isfa muḫvas).

کشف کردار هرکو درکشد از طوق امرت سر
بسان خار پشتش کردشست چرخ تیرآژن
ذوالفقار

Her kim senin emrinin çemberinden kaplumbağa gibi boyun çekerse ok saplayan feleğin parmağı onu kirpi gibi yaptı: vücudunun etrafına ok sapladı. (*Ẕülfikâr*)

§ Samansız çamur.

آژند (**âjend**) = Binalarda taş ve tuğla aralarına konulan çamur. آژندیدن = taş ve tuğla arasına çamur koymak.

آژندن (**âjenden**) = Âjden.

آژنگ (**âjeng**) = Öfkeden yahut ihtiyarlıktan yüzde beliren buruşuk.

آن دم‌که بدم جوان و مویم شبه رنگ
صد حوربدی بدامنم زده چنگ
اکنون که شدم پیر ورخم پرآژنگ
ازمن زن وفرزند همی دارد ننگ
ازرق

Genç ve saçım siyah ve parlak iken birçok güzel eteğime sarılırdı. Şimdi ihtiyarladığım ve yanağım buruştuğu için çoluk çocuğum benden arediyor. (*Ezrekî*)

آژوغ (**âjoġ**) = آژغ (*ba*).

آژیانه (**âjyāne**)=Taş yahut tuğla döşeme.

برای زینت درگاه عالیت
زمهر وماه کردند آژیانه
عمید لومکی

Yüksek dergâhını süslemek için güneş ve aydan döşeme döşediler. (*ʿAmîdi Lûmeki*)

آژیخ (**âjîḫ**) = Kir, hususiyle göz kiri, çapak. (*muḫ*) آژغ dır.

آژیدن (**âjîden**) = آژدن (*ba.*)

آژیر (**âjîr**) = Akıllı ve uyanık.

سپهرالگهدار وآژیر باش
فردوسی

Askeri gözet ve uyanık ol. (*Firdevsî*)

§ Hazır. Firdevsinin mısraı buna da misal olabilir § Göl.

آب دهدشان بپای مادر آژیر
منوچهری

Göl anası ağaçların ayağına: köküne su verir. (*Minâçihrî*)

§ Feryat.

آژیراك (**âjîrāk**) = Bağırma. feryat etme.

آژیریدن (**âjîrîden**) = İkaz etmek yani uyandırmak § Hazırlamak.

آژینه (**âjîne**) = Dişengi = آسیاآژن (*ba.*).

آس (**âs**) = Değirmen.

دامن بخت تو پاك ازگرد آس آسمان
وزجفای آسمان خصم تو سرگردان چو آس
انوری

Senin taliinin eteği felek değirmenin tozundan temizdir; senin düşmanının başı feleğin cefasından değirmen gibi dönücüdür. (*Enverî*)

El değirmenine (destâs), hayvanla dönen değirmene (ḫerâs), su değirmenine (âsiyâp) derler § Öğüdülmüş zahire.

من بپای خود این خطا کردم
تا بدستاس رنج گشتم آس
عطاری

Ben kendi attığım yanlış adım sebebiyle meşekkat değirmeninde ezildim. (*Muḫtārī*)

آسا (**âsâ**) = Bezek, süs.

بامید قبولت بکر فکرم
چو بهر یوسف مصری زلیخا
باتواع نقائس خویشترا
بسان نوعروسان کرده آسا
عسجدی

Sana beğendirmek ümidiyle Züleyhanın Yusufa karşı yaptığı gibi fikrim kızı yeni gelinler gibi kendini türlü türlü nefis şeylerle süslemiş. (*Asedī*)

Gibi mânasına teşbih edatı olup kelimenin sonuna getirilir.

تانشوی برزگر آسا جلال
غم نخوری درطلب ملک ومال
جلال‌الدین

Celâl! Sakın ekinci gibi olmayasın. Mal ve mülk isteğiyle kederlenmeyesin. (*Celāleddīn*)

تومردی باعروس معنی آن بهتر که آسائی
بزرد وسرخ چند آسا کنی بروخ عروس آسا
وصال

Sen mertsin, senin mâna geliniyle rahat etmen iyidir. Yüzünü ne vakta kadar gelin gibi sarı ve kırmızı ile süsleyeceksin. (*Viṣāl*)

§ Ağır başlılık.

زور بستاند تدبیر تو از پنجهٔ شیر
کبر بیرون کند آسای تو ازطبع پلنگ
مختاری

Senin tedbirin arslanın pençesinden kuvveti alır; senin ağır başlılığın kaplanın tabiatından kibri giderir. (*Muḫtarī*)

§ Esnemek.

چنان نمود بمن دوش ماه تو دیدار
چو ماه من‌که کند گاه‌خواب خوش آسا
بهرامی

Ay gibi güzelim uykusu geldiği zaman nasıl hoş esnerse dün gece yeni ay bana öylece yüzünü gösterdi. (*Behrāmī*)

Bu mânaya کردن ، زدن ، کشیدن kelemeleriyle kullanılır. § Asudenden emir, (is fa muḫ vas.)

بکش از راه جست وجویش پا
از تك وپوی یك زمان آسا
رکن‌الدین

Onu arayıp taramadan vazgeç. Koşup didinmeden bir zaman olsun dinlen. (*Rüknüddīn*)

آسال (**âsâl**) = Temel.

ز دانا شنیدم‌که پیمان شکن
زن جاف جافست وآسال کن
ابوشکور

Bir akıllıdan işittim ki sözünü tutmıyan; ahlaksız ve temel yıkan kadına benzer. (*Ebū Şekūr*)

آسام (**âsâm**) = Amas mânasınadır; yahut ondan çevrilmiştir. آماس (*ba.*)

آسامه (**âsâme**) = آسیمه (*ba.*).

آسان (**âsân**) = Kolay.

باسان برنمی گیرم دل ازلعل لبت آری
مگس آسان بشهد افتد ولی دشوار برخیزد
جامی

Gönlümü lâl gibi dudağından kolay kolay ayıramıyorum. Evet sinegin bala düşmesi kolay, fakat kurtulması güçtür. (*Cemâlî*)

Yai mastariyye ile âsânî ; asaî gibi uyku ve istirahat mânasına da gelir.

تن آسانی گزیند خویشتن را
زن وفرزند بگذارد بسختی
سعدی

Kendi istirahatını üstün tutar, çoluğunu çocuğunu sıkıntıda bırakır. (*Sa'dî*)

روز بیکاری وشب آسانی
کی دمی برسریر سلطانی
سنائی

Gündüz işsizlik gece uyku ve istirahat; sultanlık tahtına ne vakıt irişirsin. (*Senâ'î*)

آسانیدَن (**âsânîden**) = Kolaylamak, çabuklaştırmak.

آسایش (**âsâyîş**) = İstirahat, dinleniş.

آستارا (**âstârâ**) = İranın Azerbaycan sınırında bir şehir.

آستانه، آستان (**âstân, âstâne**) = Eşik, (*ar*) عتبه. mecazen papuçluk, kapı aralığı.

ای کعبهٔ من جمال رویت
مرآت من آستان کویت
نظامی

Ey yüzü kıblem ve evinin eşiği aynam olan sevgili! (*Nizâmî*)

Dergâh : büyüklerin bulundukları yer.

بجان ملازم آن آستانه باش ای دل
که بارتن بدر کعبه بردن آسانست
عماد

Ey gönül! o dergâha candan devam et; çünkü vücut yükünü Kâbe kapısına götürmek kolaydır. (*'Imâd*)

Astan arka üstü yatmak mânasına da gelir,

درتنگنای بیضه زتأثیر عدل او
نقاش صنع پیکر مرغ آستان نهاد
کمال

Allah onun adaletinin tesiriyle yumurtanın dar muhitında pilicin vücudunu arka üstü yatırmıştır. (*Kemâl*)

آستانه‌دار = Divanhane ve misafirhane sahibi. آستانه allaha yakın kimselerin kabrine de denir.

آستان برخاستن (**âstân berḫâsten**) = Eşik kalkmak (*k.*) harabolmak.

چار دیوار خانه روزن شد
بام بنشست وآستان برخاست
خاقانی

Evin dört duvarı delik deşik oldu. Dam çöktü ve haraboldu. (*Ḫâḳânî*)

§ Devlet ve ikbale ermek.

آستانِ فنا (**âstâni fenâ**) = (*k.*) Dünya.

برآستان فنا دل منه که جای دگر
زبهر راحت تو برکشیده اند قصور
ظهیر

Dünyaya günül bağlama; çünkü başka yerde yani ahirette senin istirahatin için köşkler kurmuşlar. (*Ẓahîr*)

آسْتَرْ (**âster**) = Astar. Elbisenin yüzüne ابره ebre denir. ابره ebre (*ba.*).

آسْتِين (**âstin**) = Yen (*ar*) كم (*muḥ.*) Âstî, âstin.

اندکی سرگین‌ـگ در آستین
خلق را بشکافت آمد باحنین
مولانا

(Tabağın kardeşi) Yeninde biraz köpek pisliği olduğu halde halkı yararak ve ağlayarak yanına geldi. (*Mevlânâ*)

در آستیٔ خرقه نهاده زچپ وراست
زان گونه‌که خرطوم نهد پیل تناور
قاآنی

Gövdeli fil nasıl hortumuna koyarsa sağdan, soldan hırkasının yenine koymuş, doldurmuş. (*Kâânî*)

آسْتِين بَرچِيدن ، آسْتِين بالا زَدن ، آسْتِين بَرْزَدن (**âstîn bâlâzeden, âstîn berçîden, âstîn berzeden**) = Yen sığamak (*k.*) hazırlanmak.

چو سنبل تو صراز برگ یاسمین برزد
غت بریختن خونم آستین برزد
ظهیر

Kâkülün yüzünden uc gösterince aşkından ölüyordum. (*Ẓahîr*)

سبك آستین برزده هردوتن
دویدند بادلو ومشك وزن
فردوسی

Her ikisi hazırlanıp koğa, tulum, iple koştular. (*Firdevsî*)

آسْتِين بَرْجَبِين يا چَشْم يادِيدهٔ كَسى كَشِيدَنْ (**âstîn bercebîn yâçeşm yâdîdei kesi keşîden**) = (*k.*) Bir kimsenin kederini yatıştırmak, teselli etmek.

در غبار کوی غم روی ظهوری گشت‌گم
آستینی برجبین کش خاکسار خویشرا
ظهوری

Zuhurinin yüzü keder mahallesinin tozunda kayboldu; kendi düşkününü teselli et. (*Ẓuhûrî*)

آسْتِين بَرْگُناه كَشِيدَنْ (**âstîn bergünah keşîden**) = (*k.*) Affetmek.

چو دشمن بخواری شود عذر خواه
برحمت بکش آستین برگناه
خسرو

Düşman alçaklıkla özür dileyince merhamet edip affet. (*Hüsrev*)

آسْتِين تَرْداشتَن (**âstîn terdaşten**) = (*k.*) Çok ağlamak.

آسْتِين تِيرِيز كَردن (**âstîn tîrîz kerden**) = (*k.*) Zulümden vazgeçmek. Astîn sertîz gerden şeklinde de görülmüştür.

آستین فشاندن (âstîn feşânden) = (*k.*) Terketmek, vazgeçmek, inkâr etmek.

گاه وجد وسماع هریك را
بر دوکون آستین فشان بینی
هاتف اصفهانی

Aşk ile ibadet zamanlarında herbirini dünya ve ahiretten el çekmiş görürsün.
(*Hâtifi Işfahânî*)

§ Raks etmek.

عشق بگسترد نطع پای فروکوبهان
خانه فروشی مکن آستی برفشان
خاقانی

Aşk yaygısını yaydı; haydi harekete gel, sofuluktan vazgeç, yahut süs ve itabar gösterme, rakset. (*Hâkânî*)

§ Tahsin etmek § İhsan etmek § İşaret eylemek manalarına da gelir.

سخن گفت ودامان گوهر فشاند
بلطفی که شاه آستین برفشاند
سعدی

Etek dolusu inci saçar gibi öyle latif sözler söyledi ki Padişah pek beğendi. (*Sa'dî*)

آستین گرفتن (âstîn giriften) = (*k.*) Ücretsiz iş gördürmek.

آن شنیدی که صوفیٔ می‌کوفت
زیر نعلین خویش میخی چند
آستینش گرفت سرهنگی
که بیا نعل برستورم بند
سعدی

Onu işittin mi; yani o hikâyeyi bilir misin: bir sofu ayakkaplarının altına birkaç çivi çakıyorken bir çavuş, gel, benim atımı nalla diye ona bedava iş gördürdü. (*Sa'dî*)

آستین مالیدن (âstîn mâlîden) = Astîn berçiden (*ba.*).

آستینه (âstîne) = Yumurta.

آسور (âsûr) = Ekin olan yer, ekinlik.

آسریس (âsrîs) = At koşacak meydan.

نشانه نهادند برآسریس
فردوسی

Koşu yerine nişan koydular.
(*Firdevsî*)

آسوده (âsûğde) = Yarı yanmış odun ki küskü derler. Sinin üsütüniyle hazır manasınadır.

ایستاده میان گرمابه
همچو آسوده درمیان تنور
معروفی

Hamamın ortasında fırın içindeki odun gibi durmuş.
(*Ma'rûfî*)

خاطر عالیٔ توغارت کرد
گنج آسودهٔ نهان قلم
مسعود

Senin yüksek hatırın, kalemin hazırlanmış gizli hazinesini yağma etti. (*Mes'ûd*)

آسُفته (**âsüfte**) = Asügde *(ba.)*.

آسکَر (**âsker**) = Devredici, seyyar. عسکر bunun muarrebidir. Okyanusta şöyle yazılıdır: asker müctemi olan beni ademe denir lafzı mezbur farsidir.

آسگُون (**âsgûn**) = Hazer denizi,

چه مایه دارد درپیش طبع او دریا
چه پایه‌دارد دونزد آسگون قرغز
قاآنی

Onun tabiatının yanında denizin ne kıymeti var. Hazer denizinin yanında kuru çayın ne ehemmiyeti olur. (*Kaâni*)

آسمار (**âsmâr**) = Mersin ağacı.

آسمان (**âsmân**) = Gök (*ar*) sema: sonundaki man manend muhaffefi olup terkip halindeki mânası değirmen gibidir. Gök yüzündeki yıldızların devir ve hareketleri değirmene benzetilmiştir.

روی زمین زطلعت ایشان منورست
چون آسمان بزهره وخورشید ومشتری
سعدی

Gök yüzü güneş, zühre, müşteri, ile nasıl nurlanırsa yer yüzü de onların yüzleriyle öyle nurludur. (*Sa'di*)

§ Her şemsî ayın yirmi yedinci günü

آسمان روز ای چو ماه آسمان
باده نوش ودار دل را شادمان
مسعود سعد

Ey ay gibi güzel! âsman gününde şarap iç te gönlünü ferahlandır, (*Mes'ûd Sa'd*)

§ Azrail ع م

آسمان ازریسمان ندانستن (**âsmân ez rîsman nedânisten**) = Göğü urgandan ayırt etmemek (*k*) ayırt etmek kuvvetinden mahrum olmak.

ملك از مستی آن ساعت چنان بود
که در چشم آسمانش ریسمان بود
نظامی

Padişah o saat, sarhoşluktan o dereceye gelmişti ki gözü bir şeyi seçmiyordu. (*Nizâmî*)

آسمانِ بَرین (**âsmani berîn**) = Dokuzuncu felek.

آسمان دَرَخش (**âsman dereḫş**) = Şimşek.

آسمان دَره (**âsman dere**) = Saman uğrusu: = کهکشان (*ar*) مجرّه: gökte küçük yıldızların birleşmesinden hasıl olan şekil.

بکوچهٔ که روی با کف گهر افشان
چو آسمان دره سازی زاس گهرباری
منجیك

İnci saçan avucunla hangi sokağa gitsen çok inci dökerek orasını saman uğrusuna benzetirsin. (*Mencik*)

آسمان‌رَند (**âsmān rend**) = Müneccim: terkip halindeki manası zan ve tahmin ile gögü ölçüp biçen demektir.

آسمان سُوراخ شُدن (**âsmān sūrāḫ şüden**) = Gök delinmek (*k.*) büyük bir vak'a çıkmak.

آسمانُ وریسمان (**āsmānu rīsmān**) = Gök ve urgan: akla uygun bir söze karşı yanlış anlaşıldığını gösteren uygunsuz cevap yerinde kullanılan bir darbı meseldir.

آسمانه (**âsmāne**)=Tavan (*ar*) سقف

شرار آتش عزمش زفرط استعلا
برآسمانهٔ گردون نشست واخترگشت
کمال

Azmi ateşinin kıvılcımı o kadar yükseldi ki gök yüzüne çıkıp yıldız oldu. (*Kemāl*)

آسمانی آهَن (**âsmānī āhen**) = Yıldırım. آسمان غریو · آهن آسمانی âheni âsmânî, âsman ġırīv de derler.

آسمَند (**âsmend**) =Yalancı ve aldatıcı § Näsıri, âsmend yalancı, yalan sahibi mânasınadır, sonundaki mend «derdmend» ve benzerleri gibi sahip mânasını ifade eder. Bundan anlaşılıyor ki (âs) ın bir mânası da yalandır. diyor. § Alık, şaşkın.

آسمُوغ (**âsmūġ**) = Eski İranlıların itikatlarına göre iki kişinin arasını bozan şeytan.

گفته اش جلگی دروغ بود
او سخن چین چو آسموغ بود
طیان

Onun sözü bütün yalandır ; o iki kişinin arasını bozan şeytan gibi koğucudur. (*Ṭayyān*)

آسِنِسْتان (**âsinistān**) = Vamıkm kaynatası yani sevgilisi ve karısı Âzranın babası ki Vamık onu öldürmüştür.

آسُودن (**âsūden**) = Dinlenmek, konuşmada âsuden yerine âsude şüden kullanılır. (Nizām)

آسُوده (**âsūde**)=Rahat, başı dinç, gailesiz.

در تمام عمر اگر یکروز عاشق بودهٔ
در حساب زندگانی روز حشر آسودهٔ
صائب

Yaşadığın müddetçe eger bir gün âşık olmuşsan mahşerde hesap verirken rahat edersin.

(*Sā'ib*)

زعقل اندیشها زایدکه مردمرا بفرساید
گرت آسودگی باید بروعاشق شوای عاقل
سعدی

Akıldan insanı yıpratacak düşünceler doğar. Ey akıllı! eğer sana rahat lâzımsa git âşık ol. (*Sa'di*)

آسه (**âse**) = Ekin ve ekin için hazırlanan yer § Meyan kökü.

آسیا (**âsiyā**) = Değirmen = âs.

گرم سنگ آسیا برسر بگردد
دلم آن نیست کز دلبر بگردد
نظامی

Başımın üzerinde değirmen taşı dönse gönlüm dilberden dönmez. (*Niẓāmī*)

Âsiyāb muhaffefi de olur. Âsiyāb ve muhaffefi olan âsiyāyı su değirmenine tahsis edenlere göre su değırmeninden başkasına söylenmesi doğru olamıyacağından âsi dest, âsi bad gibi âsiyāyi dest, âsiyāyı bad denilemez. Âs (*ba.*) آسیاگر = değirmenci.

آسیاب (**âsiyāb**) = Su değirmeni. Âslı âsi âbdır : Farscada uzun elif iki elif itibar olunduğundan kaideye göre birincisi yaya kalbolunmuştur.

آسیا زنه، آسیا آژن (**âsiyā ājen, âsiyā zene**) = Değirmen taşını yontup düzelten demir âlet : dışengi (*ar.*) منقار.

آسیب (**āsīb**) = Zarar, hususiyle iki kişinin, iki cismin biribirine yanyana, karşı karşıya çatmasından hasıl olan zarar, incinme ve acı.

از بیخ زمین نرست برگی
کاسیب نیافت از بزرگی
نظامی

Yerden bir nebat yaprağı bitmemiştir ki bir doludan zarar görmesin. (*Niẓāmī*)

گرتم موی شود از دست جور روزگار
برمن آسانتر بود کاسیب موی برتنش
شاعر

Eğer zamanın zulmundan vücudum kıl gibi olursa onun vücuduna bir kıl kadar zarar ve elem gelmeden bana daha kolaydır, (*Şā'ir*)

سرباد بانها برآمد براوج
بجنبید کشتی زآسیب موج
فردوسی

Yelkenlerin başı çok yükseğe çıktı, dalganın hızından gemi oynadı, (*Firdevsī*)

Bazı lûgatler zararı bahis mevzuu etmiyerek iki kişi omuz omuza vurmak yahut iki şey biribirine çatmak mânasına almışlardır. (*ar.*) صدمه

زدنه پهلو بهم چون سپهر وقدرت شاه
کبود گشت تن آسمان ازان آسیب
فخری

Gök padişahın kudretiyle çarpışınca göğün gövdesi o çarpmadan göğerdi. (*Fahrī*)

Evvelce Firdevsiden getirdiğim misal de bunu teyit eder § Musibet ve zahmet.

اقلیم پارسرا غم از آسیب دهر نیست
سعدی

Fars ülkesi zamanın musibetinden müteessir değildir. (*Sa'dī*)

چه آزادند درویشان زآسیب گرانباری
خاقانی

Fakirler ağır yüke tahammül zahmetinden nekadar azadedirler. (*Ḫāḳānī*)

آسیمه ، آسیون (âsîme, âsîven)

=Fikri dağınık, şaşkın, sersem. Asîmenin aslı âsamedir. آسامه (*ba.*)

سرا پرده بردند از ایوان بدشت
سپه از خروشیدن آسیمه گشت
فردوسی

Otağı saraydan ovaya götürdüler. Asker kavga ve gürültüden şaşkın oldu. (*Firdevsî*)

Karmakarışık ve uyuşuk mânasına da gelir. Asivenin aslı da âsiyaven=âsyamanend=değirmen gibidir.

گرنه عشقت کرد آسیون مرا
از چه رو سرگشته وآسیونم
متجیك

Eğer beni aşkın şaşkın etmediyse niçin başı donuk ve sersemim. (*Mencik*)

آش (âş) = Aş.

زد یگدان لئیمان چو دود بگریزند
نه‌دست کفچه کنند از برای کاسهٔ آش
سعدی

Alçakların ocağından duman gibi kaçarlar. Aş kâsesi için ellerini kepçe yapmazlar. Alçakların yemek kâsesine el uzatmak değil, ocaklarından duman gibi kaçarlar. [*] (*Sa'dî*)

(Baharı acem) müellifi mutlak yemek dediği gibi içmesi mümkün olan rakik yani sulu yemek mânasına da yazmıştır. § Bezlere sürülen kola.

مثال گر سنه چشمان شکم پرست مباش
که می‌دهد تعب آن پیرهن‌که دارد آش
اسماعیل

Aç gözlüler gibi kursağına tapma, zira kolalı gömlek zahmet verir, [*] (*Ismā'il*)

«آش هرکاسه بودن» her işe burnunu sokmak dediğimizdir.

آشام (âşâm) = Âşamîden=içmekten ismi mastar, emir, (ismi fa muḥ. vas)

درا دز بزم وندان غم آشام
زشادی صاف شو دود غم آشام
سراج‌الدین

Çile çeken dervişlerin meclisine gir, sevinci bırak, gam tortusu iç. (*Sirâcüddîn*)

ای ترك می‌آشام که گفتت که میاشام
در خانهٔ من باده بیاشام بیاشام
هدایت

Ey şarap içen güzel! sana içme diye kim söyledi. Akşam gel benim evimde iç. (*Hidâyet*)

Ölmeyecek kadar yeyip içme. (*ar.*) قوت لایموت.

بملك شام ندهم تارمویت
ندارم گرچه کاه شام آشام
شاعر

Her nekadar akşama yiyeceğim yoksa da saçının telini Şam mülküne değişmem. (*Şâ'ir*)

[*] Dikdanın lûgatca manası sacayaktır.

[*] Kolalı ve çirişli bezden yapılan gömlek demektir.

İçilmiş içilecek şey mânasına, geldiği gibi mecazen yenilmiş mânasına da gelir. § Süzme pilâvdan alınan su (برهان جامع) (Burhanı cami')

آش بچگان (âş beçegân) = İlâç için kullanılan kunduz hayası. گند Günd (*ba.*).

آش پختن (âş puḫten) = Yemek pişirmek. (*K.*) iki kişiden birini öbürünün üzerine kışkırtmak, ölçermek, bir kimseyi incitmeğe teşebbüs etmek.

آشی، آشپز (âşī âşpez)=aşçı. آشپزی aşçıdükkânı آشپزخانه aş evi, matbah.

آشتی (âştī) = Barışıklık, sulh.

نه‌دانش باشدآن کسرا نه فرهنگ
که وقت آشتی پیش آورد جنگ
نظامی

Sulh vaktında kavga çıkaran kimsenin ne bilgisi, ne aklı vardır. (*Nişāmi*)

شدن، کردن ، نمودن kelimeleriyle kullanılır.

آشتی خواره (âştī ḫuvare)=Sulh ziyafeti, barış yemeği ve tatlısı.

آشتینه (âştīne) = Yumurta = âstīne.

آشخلیل (âşiḫalīl) = Mercimek.

آشغال (âşġāl) = Âḫal (*ba.*).

آشفتن (âşüften) = Öfkelenmek, akıl bozulmak, perişan olmak gibi gerek akıl gerek hal vesair şeylerin değişmesi, karma karış olması mânasınadır.

بت زنجیر زلف ازگفتن او
برآشفت ای خوشا آشفتن او
نظامی

Zincir zülüflü güzel onun sözünden darıldı. Onun dargınlığı nekadar hoş!

آشفته (âşüfte) = Aklı bozuk, sevdalı, sıkıntılı, perişan âşüften. (*ba.*).

خلق به پیش روی تو آشفته همچون موی تو
پای آن نهد درکوی تو کاول دل از سر برکند
سعدی

Alem senin güzelliğin önünde saçın gibi perişandır. Senin mahallene başından vazgeçen ayak basabilir. (*S'adi*)

آشفته دماغم سروبرك سخن نیست
دامن چه کشایم که گلی درچمن نیست
طالب

Zihnim perişandır. Sözümün düzgünlüğü yoktur. Eteğimi niçin açayım ki çemende bir gülüm yoktur. (*Ṭālib*)

آسودگان چه دانند احوال دردمندان
آشفته حال داند آشفتگیٔ حالم
سلمان

Rahat olanlar dertlilerin halini ne bilirler. Halimdeki sıkıntıyı sıkıntı çeken bilir. (*Selmān*)

آشکار ، آشکارا ، آشکاره (Âşikâr, âşikârâ, âşikâre) = Belli, açık.

اشك تو انجمست و رخت مهر وكس ندید
كانجاكه هست مهر شود انجم آشكار
شاعر

Senin göz yaşın yıldızlardır, yanağın güneştir; güneşin olduğu yerde yıldızların belirdiğini kimse görmedi. (*Şā'ir*)

درداكه رازپنهان خواهد شد آشكارا
حافظ

Yazık ki gizli sır meydana çıkacak. (*Ḥāfız*)

آشکوب (âşkūb) = Tavan, ev kaç kat ise her katın tavanı [*] § Gök. Duvar kuru (Burhan). Evin üstünde yahut direk üzerinde yapılmış köşk (حليمى ـ لغت). (*muḥ.*) آشكو dır.

آشکوخیدن (âşkūḫīden) = İşkühiden (*ba.*)

بر آشكوب نخستينش دست فكرت من
بزير پاى فلك راچو نردبان افكند
كمال

Düşüncemin eli onun birinci katına erişebilmek için feleği merdiven gibi ayağımın altına attı. (*Kemāl*)

آشمالی (âşmālī) = Yaltaklık, dalkavukluk. (Niẓām)

[*] Arapçası (طبقه) dır ki her şeyin kapağı ve örtüsüdür.

میكند دم‌لابه هاتااستخوانی میخورد
عمر اودر آشمالی و خوش آمد میرود
شفائی

Bir kemik yemek için yalvarır, yakarır. Onun ömrü dalkavuklukla geçer. (*Şifāī*)

آشمید (âşemīd) = Âşâmîd = içti. (*muḥ.*)

هم خورد و هم آشميد با او
نظامی

Onunla hem yedi hem içti. (*Niẓāmī*)

آشناب ، آشناه ، آشنا (âşnâb, âşnâh, âşnâ) = Biliş, bildik. Mukabili. Bigâne § Yüzgeç, yüzgeçlik.

تادل من با هواى نيكوان شد آشنا
درسرشك ديده گردانم چومرد آشنا
قطران

Gönlüm güzellerin sevgisiyle tanışalı yüzgeç gibi göz yaşı içinde yüzer dururum. (*Ḳaṭran*)

با علم آشنا شو وازآب بر سرآى
كزآب برسر آمدن از علم آشناست
كمال

İlim öğren de suyun yüzüne çık: itibar kazan. Yahut cehalet deryasında boğulmaktan kurtul; çünkü suyun yüzüne çıkmak yüzmeği bilmektendir.

بزرگان بدانش بيابند راه
زدريا كذر نيست بى آشناه
فردوس

Büyükler yolu ilim ile bulurlar. Yüzme bilmeden deniz geçilmez.

Yüzücü manasına آشناور ، آشناگر aşnager, aşnaver de denilir.

دل بستهٔ روزگار پر زرق شدن
یاشیفهٔ بقای چون برق شدن
چون مردم آشناور اندر گرداب
دستی زدنست و عاقبت غرق‌شدن
سید حسین اشرفی

Riya ile dolu zamana aldanmak yahut bekası şimşeğe benziyen şeye gönül vermek; girdabda yüzen adam gibi çırpınıp sonunda boğulmaktır.
(Seyyid Ḥüseyini Eşrefi)

آشنائی دادن = tanıtmak.

آشوب (âşūb) = Darılma, gücenme, fitne, karışıklık. (*muḥ*) âşū.

نی‌نی غلطم یکیست خانه
کاشوب دوی شداز میانه
نظامی

Yok yok yanıldım; evimiz birdir; zira ikilik fitnesi aramızdan gitti. *(Niẓāmi)*

آشفتن aşüften mastarından emir, *ismi mastar (isfa. muḥ. vas.)* efkenden, üftāden, nişesten, berḫâsten kelimelerile kullanılır.

آشوریدن، آشوردن (âşūrden, âşūriden) = Karışdırmak, mezcetmek.

که چندانی که‌بیش آشوری این دیگ
نیابی لقمهٔ بی‌زهر وبی ویگ
عطار

Bu çömleği nekadar karıştırsan zehirsiz ve kumsuz bir lokma bulmazsın. *(ʿAṭṭar)*

آشوغ (âşōġ) = Soyu ve hali bilinmiyen kimse.

چه‌کنم باجفای دهرکه من
هستم آشوغ درمیان شما
حکیم طرطری

Ben feleğin cefasına karşı ne yopayım ki sizin aranızda yabancıyım. *(Ḥakimi Ṭarṭari)*

آشوفتن (âşōften)= Aşüften (*ba.*)

تندبادی همچو عزرائیل خاست
موجها آشوفت اندر چپ وراست
مولانا

Ezrail gibi bir kasırga peyda oldu. Solu sağı dalgalar sardı. *(Mevlānā)*

آشیان، آشیان (âşiyan, âşīyane) =Kuşyuvası. (*ar.*) وکر §insanın barındığı yer § tavan.

حب الوطن نگرکه زگل‌چشم بسته‌ایم
نتوان ولی زمشت خس آشیان گذشت
کلیم

Yurd sevgisine bak ki gülden göz yummuşuz; fakat yuvamızın azıcık çöpünden geçmek mümkün değil. *(Kelīm)*

Besten, saḫten, gerden, girifften, nihaden kelimeleriyle kullanılır.

آشیانه بهم خوردن (āşıyāne behem ḫuverden = (*k.*) Yuva Bozulmak, aile efradı dağılmak.

آشیه (âşīhe) — Kişneme.

زنند آشیه همچون رعداسبان
نظمی

Atlar gök gürültüsü gibi kişniyorlar. *(Nazmî)*

Konuşmada şihe kullanılır.

آغاباجی (âġabacı) = Bugün İranda küçük erkek ve kızkardeş büyük kız kardeşi böyle çağırır kısaltarak abacı da derler (Niẓâm)

آغار (âġâr) = Islak, rutubetli. Aġârdan āġārīden = ıslatmak, ıslanmak, § Karışdırmak, yuğurmaktan *emir, ismi mastar*

عقیق وار بود آن زمین بسی کزخون
بروی دشت و بیابان فروشدست آغار
عنصری

Ova ve çöl üzerine akan çok kan yaşlığından o yer hakik gibi olur *(Unṣurî)*

آغاریدن، آغازدن (âġârden, âġârīden) = Islatmak, ıslanmak.

بمنزلی که فرودآیم ازفراق وخت
زخون دیده جهان سربسر بیاغارم
نزاری

Herhangi konak yerine inersem senden uzak düşdüğümden dolayı dünyayı başdan başa kanlı göz yaşımla ıslatırım. *(Nizârî)*

§ Karışdırmak, yoğurmak.

دران زمان که زتیزی تیغ وتندئ گرز
خورحا بخون یلان شود آغار
فخری

Kılıcın keskinliği ve topuzun şiddetinden toprağın hamuru kahramanların kanile yuğrulduğu zaman. *(Faḫrî)*

Teşvik etmek.

ای حکیمی که همیشه شعرا آغازی
سوزفو

Daima şairleri teşvik eden hakîm *(Sûzeni)*

آغاز (âġâz) = Başlangıç.

خدا ازآفت نزدیکئ این رهگذر دارد
که من کیفیت انجام می یابم زآغازش
صائب

Allah bu yola yaklaşma afetinden korusun, çünkü ben işin başlagıcmdan sonunu anlayorum, *(Ṣâ'ib)*

Āġāzīden = başlamakdan emir.

محکم آغاز هرچه آغازی
ابوالفرج

Her neye başlarsan iyi başla. *(Ebülferec)*

Kast ve irade § Ses.

Kast ve ses manalarını (Reşidi) kabul etmek istemiyor.

آغازیدن، آغازکردن (âġâzīden, âġâzkerden) = Başlamak, kast ve irade etmek.

سحر چوزمزمه آغازکرد مرغ سحر
بیان مرغ سحر ازطرب گشودم پر
شاعر

Bülbül tan yeri ağarırken ötmeye başlayınca neşemden onun gibi kanatlandım. *(Ṣâ'ir)*

آغازنده (âġâzende) = Hak taalâ hazretleri

آغازه [*] (âġâze) = Kunduracı

[*] (Reşidi) bu kelimeyi را ile agara yazmıştır.

aletlerinden ve kıskı denilen ökçe ağacıdır ki potin kalıbının ökçeye gelen kısmıdır. (Burhan). Ayakkaplarına su girmemek için yüzü ile taban dikişi arasına konulan deri. (Nizam) Şimdiki iran ayakkabıcılarınca böyle bir şeyin mevcut olmadığını söylüyor. İhtimal (vardola) dediğimizdir.

آغال **(âğâl)**= Kışkırtma, harekete getirme (*ar.*) اغرا agaliden den emir,ismi mastar(*isfa. muh, vas.*).

تولشکر بر آغال برلشکرش
بیکبار تاخیره گرددسرش
فردوسی

Sen onun askerine karşı askerini bir uğurdan sevk ve tahrik et ki şaşırsın *(Firdevsî)*

§ Çiğnemeden yutma

زروی تیغ تو اندر دوچشم دشمن تو
دهان گشاده نماید نهنك مرد آغال
ازرقی

Senin kılıcının yüzünden düşmanının iki gözüne insan yutmaya ağız açmış timsah suratı görünür. *(Ezraki)*

Ağıl. § Arı kovanı.

آغال پَشَه **(âğâl peşşe)** = Kara ağaç= بشه غال = دردار = سده . Bugün İranda (tirizî) derler. (Nizâm)

آغالیدن **(âğâlîden)** = Kışkırtmak, karışdırmak, iki kişiyi biribirine düşürmek, cenk ve kavgaya hırslandırmak § Çiğnemeden yutmak § Islatmak.

آغَر **(âğer)** = Sel geçtikten sonra yer yer çukurlarında su kalmış kuru dere = قرغ

فرازش پراز خون چوکوه تبرخون
نشیبش زاشکم چو ارغاب و آغر
عمق

Yukarısı kızıl ağaçdağı gibi kanla dolu; aşağısı gözyaşımdan ırmak ve dere gibi.
('Am'ak)

آغَرده **(âğerde)** = İnce ve nazik elbise § (Cihangiri) bu manayı süzeninin şu

بدود خاست کرگاه وبشتث ازسردی
که جامهٔ زبرین توبود آغرده

Beytile isbat etmek istemişse de (Reşîdî) Ağerde ağārde (*muh.*) ve ıslanmış manasınadır (cihangîrî) bu manaya intikal edemediği için böyle bir mana uydurmuştur diyor. O halde beytin manası söyle olur

Üst elbisen ıslandığı için belin ve sırtın üşümekten hastalandı

آغَستن **(âgesten)** = Bir şeyi bir yere zorla doldurmak.

آغُش **(âğüş)** = Ağoş (*muh.*) (*ba.*)

آغَشتن **(âgeşten)** = Bulaşmak, ıslanmak §Karışmak, yuğurmak,

اغشته = bulaşmış, ıslanmış, sulanmış; ve bu manalardan müteaddi

نازم آن ابرو ومژگانکه نه پیکان ونه زه
شهری آغشته بخون این چه کمانست وچه تیر
یغما

Demreni ve kirişi olmadan bir şehri kana bulayan o kaş ve kirpige gıpta ederim. *(Yağmâ)*

Bu ne yay! Ve ne oktur!

زمینش بآب زر آغشته اند
توگویی دران زعفران کشته اند
نظامی

Zeminini altın suyu ile sulamışlar. Sanki oraya safran ekmişler *(Nizâmî)*

مجمع‌الفرس sahibi süruri āgeşten doldurmak manasınada gelir demiştir. Doğramak, aza uyuşmak manalarında görülmüştür.

آغِل **(âgil)** = Âğıl.

برو بروکه خران آمده با غلها
مولانا

Git git ki ağıla eşekler geldi *(Mevlânâ)*

آغَنده **(âğende)** = Pamuk yumağı § Bir nevi zehirli böcek.

آغوز **(âğūz)** Yeni doğuran koyunların ilk südü. Türkçede de ağız denir.

آغُوش **(âgoş)** = Kucak, manasınadır ki kol, koltuk, göğüsden ibarettir.

درآغوش آن چنان گیرم تنترا
که نبود آگهی پیرا هنترا
نظامی

Vücudunu kucağımda öyle tutarım ki gömleğinin haberi olmaz. *(Nizâmî)*

Köle, cariye. Eskiden Türk kölelerine verilen isim. (Nizâm)

آغوشیدن، آغوشتن **(âğoşten, âğoşīden)** = Kucaklamak, koçmak.

آغیل، آغول **(âğōl, âğīl)** = Göz ucile öfke ile bakmak.

ترمك اورا سلام كردم واو
كرد سويم نظر بچشم آغيل
سامانی

Ona yavaşça selâm verdim. Bana o, göz ucile öfkeli öfkeli baktı. *(Sāmānî)*

آف **(âf)** = Güneş § Misk ahusu.

آفتاب **(âftâb)** Güneş: تاب‌آف = tabıâfdan çevrilmiştir § Güneşin zıyası demektir. Hakikatte ise güneşin çöregidir. Güneşin zıyası manasına mecazdır. Mehtap bunun aksinedir.

چون ببینم روی خوبش گریه‌ی آید مرا
هرکه بیند آفتاب ازچشم آب آید برون
عشقی

كورونجه طلعت دلداری كريه بار اولورم
ضیای شمسه باقان كوز اولور سرشك افشان
Nazmen Tercümemiz

§ Şarap.

برواوج خوبی پیش ازین کانمه بدیدار آمدی
کاج آفتاب عمرمن بالای دیوار آمدی
عصمت

O ay, güzellik seması üzerinde görünmeden keşki hayatım sona erseydi. *(İsmet)*

از سرکویش بحسرت وقت رفتن آفتاب
آفتاب عمر خودرا برسر دیواردید
ظهوری

Güneş onun yurdundan esefle ayrılırken hayatına veda etti. *(Ẓahūri)*

Son iki lûgatteki reften yerine āmeden, būden, resīden, şüden kelimeleri de getirilir.

آفتاب بگل اندودن (âftâb begil endūden) = Güneşi balçıkla sıvamak (*k.*) pek açık ve belli bir şeyi gizlemeye çalışmak. خورشید بگل اندودن de denir.

بگز مهتاب بیایی بگل خورشید اندایی
انوری

Arşınla ay ışığı ölçer, balçıkla güneşi sıvarsın. *(Enveri)*

: Mümkün olmayan bir işe baş vurur, pek açık bir şeyi gizlemeye çalışırsın

بادوست بگرمابه درم خلوت بود
وان روی گلینش گل حمام آلود
گفتا دگر این روی کسی دارد دوست؟
گفتم بگل آفتاب نتوان اندود
نظامی

Sevgili ile hamamda halvette idim. O gül gibi yüzüne hamam çamurı bulaştı; bir daha bu yüzü kimse sever mi? dedi; balçıkla güneş sıvanmaz. dedim *(Niẓāmī)*

درجشن آسمان وَ ش توریخته بناز
ساقیٔ ماهروی تودرساغر آفتاب
انوری

Senin gök yüzüne benziyen sevinli meclisinde ay yüzlü sakin naz ile şarabı kadehe dökmüş *(Enverī)*

§ Gün, gündüz.

آفتاب ازپس کوه آمدن (Aftab ez pesi kūh âmeden) = (*k.*) Umduğuna kavuşmak ve birleşmek.

چوشد کوه گران برجانش اندوه
برآمد آفتابش از پس کوه
جامی

Keder ruhu üzerinde ağır bir dağ olunca umduğuna kavuştu. *(Cāmī)*

آفتاب از مغرب بر آمدن (aftab ez maġrib ber âmeden) = Güneş mağribden yükselmek, (*k.*) kıyamet kopmak.

آفتاب بردیوار، برسر دیوار، برسر کوه، بردیوار رفتن، برکوه رفتن، برلب بام (âftâb berdīvar, berseri dīvar, berseri kūh, berdīvar reften, berkūh reften berlebibâm = Güneş duvarın üzerinde, duvarın başı üzerinde, dağın başı üzerinde, güneş duvara gitmek, dağa gitmek, güneş damın kenarında (*k.*) hayat sona ermek.

درعشق شکیب کی کند سود
خورشید بگل نشاید اندود
نظامی

Aşkta sabır nezaman faide verir yani vermez. Güneş balçıkla sıvanamaz (*Niẓāmi*)

آفتاب پرست **(âftâb perest)** = Güneşe tapan § ayçiçeği § kaya keleri (*ar.*) حرباء § nilüfer: Bu üçüne آفتاب گرد âfitâb gerd de derler.

آفتاب خوردن **(âftâb ḫuverden)** = (*k.*) Güneş çarpmak, güneş geçmek. (Niẓām)

آفتاب روی **(âftâb rūy)** = Güneş yüzlü, yüzü güneş gibi parlak § Güneşe karşı olan yer.

زنهار تن بسایهٔ بال‌ها مده
تا آفتاب روی قناعت میسرست
صائب

Kanaat güneşliğine nail oldukca sakın hümanın kanadı gölgesine sığınmayı kabul etme. (*Ṣā'ib*)

Güneş isabet etmeyen yere سایه‌روی Saye rūy derler.

آفتاب سوار **(âftâb süvâr)** = (*k.*) Sabahları erken kalkan = خورشید سوار (*ba.*).

آفتاب گردان **(âftâb gerdan)** = Güneşden korunmak için giyilen başlık § Avcı kulübesi.(Niẓām).

آفتاب گردش **(âftâb gerdiş)** = (*k.*) yer yüzü § daima güneş gören yer § kaya keleri.

آفتاب گردک **(âftâb gerdek)** = Ayçiçeği § kaya keleri.

آفتاب کردن **(âftâb kerden)** = (*ko.*) Bir şeyi kurutmak yahut karıncalardan temizlemek için güneşlendirmek (Niẓām).

آفتاب گیر **(âftâb gīr)** = Şemsiye § güneşli yer.

آفتابِ مغربی **(âftâbı maġribī)** = (*k.*) kılıç.

زخجلت آفتاب مشرق شد بر کنار آندم
که اورا آفتاب مغربی زیب میان آمد
طالب

Kılıç onun belini süsleyince güneş utandığından bir tarafa çekildi. (*Tâlib*)

آفتاب مهتاب **(âftâb mehtab)** = (*ko.*) bir nevi ateş oyunu (Niẓām)

آفتابه **(âftâbe)** = İbrik ki şimdi ibrik dediğimiz lüleli su kabıdır. Aslı (آب تابه) dir. İçinde su ısıtıldığı yahut dibi güneş gibi

değirmi olduğu için bu ismi almıştır.

از امیدی که شب بوصلم بود
دست شستم باآفتابهٔ صبح
سلیم

Geceki birleşme ümidimden sabah ibriğile elimi yıkadım: birleşmeden ümidimi kesdim.
(Selîm)

آفتابی (âftâbî) = Yayi mastarî ile şemsiye demektir.

پیش روی تو آفتابی زلف
زیر زلف تو سایه پرور گل
وحشی

Zülf, senin yüzünün önünde gölgeliktır. Gül, senin zülfünün altında gölgede yetişmiştir.
(Vahşî)

Yayi nisbetle güneşden müteessir olmuş, rengi bozulmuş. § Güneşde muhafaza edilmiş, güneşde olmuşdan kinayedir.

گرچه از تاب عذارش آفتابی گشته است
بوی جان می آید ازسیب زنخدانش هنوز
تأثیر

Yanağının sıcaklığından rengi değişmişse de elmaya benzeyen çenesinden henüz can kokusu geliyor
(Te'sîr)

خوی عبیر آمیز ازتأثیرآن رو می‌شود
هرگلابی کافتابی گشت خوشبو می‌شود
عرفی

Ter, o yüzün tesirinden anber kokulu oluyor. Güneşde olan her gül suyunun kokusu hoş olur.
(Hicrî)

Parlak manasını da ifade eder.

زلف شب عنبرفشان از نکهت گیسوی کیست
چهرهٔ روز آفتابی از فروغ روی کیست
صائب

Gecenin zülfünün anber saçması kimin saçının kokusundan, gündüzün çehresinin parlaklığı kimin yüzünün ışığındandır.
(Sâib)

آفتابی شُدَن (âftâbî şüden)=(*k.*) Meydana çıkmak.

آفتابِ یتیم کُش (âftâbı yetîm küş) = Yetim öldüren güneş: yetimlerin faidelenmek maksadile sığındıkları kış güneşidir ki zararlıdır. (شمس‌الشتاء ممرضة) = Kış güneşi hasta eder (*k.*) korumasına aldanarak kendisine sığınılan büyük kimse

گفتهٔ آفتاب شرع منم
آفتابی ولی یتیم کشی
منصور

Şeriat güneşi benim; demişsin. Güneşsin amma zararı dokunan güneş
(Menşûr)

آفتاب بیوه گداز= âftabi bîve güdâz = Dul kadını eriten güneş.

آفتِ دیو (âfeti dîv) = Tutarak hastalığı (*ar.*) Sar'e

آفرازه (âfrâze) = Ateş şulesi

خلیل وار بتان بشکند که نندیشد
ز آفرازهٔ نمرود منجنیق انداز
سوزنی

Hazreti İbrahim gibi putları kırar; çünki sapan atan nemrudun ateşinin alevinden korkusu yoktur (*Sūzenī*)

آفرنگان **(âfiringan)** = Zerdüştün telif ettiği 21 kısımdan ibaret zend adlı kitaptan bir kısım

آفروزه **(âfrūze)** = Mum ve çırağ fitili.

آفروشه **(âfrūşe)** = Afrūşe: Bal ile undan yapılan bir nevi un helvasıdır (*ar.*) (خبيص) dır. Halis hurma ve safi yağdan yapılır (Okyanus).
Muhtelif şekillerde pişen helva (Niẓām).

آفریدن **(âferīden)** = Yaratmak, halketmek.

تویی کافریدی زیك قطره آب
گهرهای روشنتر از آفتاب
نظامی

Bir katre sudan, güneşten daha parlak inciler yaratan sensin. (*Niẓāmī*)

Aferide = yaradılmış, mahluk.

تاچرخ سفله بود خطائی چنین نکرد
با هیچ آفریده جفائی چنین نکرد
محتشم

Alçak dünya kuruldu kurulalı böyle yanlış bir iş yapmadı ve hiç bir mahlûka böyle cefa etmedi (*Muhteşem*)

آفریدون **(âfrīdūn)** = Feridūn (*ba.*)

آفرین **(âferin)** Tahsin ve sitayiş yani beğenme ve öğme ifade eden bir kelimedir. Zıddı (nefrin) dir.

دلی بخش از ثنای خویش معمور
زبانی زآفرین دیگران دور
نظامی

Seni öğmekten mamur bir gönül, başkalarının beğenmesine ihtiyacı olmayan bir dil ver. (*Niẓāmī*)

چون خاستم بعزم زمین بوس شهزجای
بر خاست ازجوارح من بانگ آفرین
قاآنی

Padişaha tazim maksadile yerimden kalkdığım zaman bütün azamdan aferin sesi yükseldi. (*Kāânī*)

§ Aferīden = Yaratmaktan emir (*isfa, muh, vas.*)

آفرین جان آفرین پاك را
آنکه جان بخشید و ایمان خاك را
عطار

O, toprağa yani insana can ve iman veren pâk ve münezzeh can yaratıcıya tahsin. (*'Aṭṭar*)

§ Hayırlı dua, rahmet

آفرین خدای بر پدری
که تو پرود و مادری نه توزاد
سعدی

Seni besleyip büyüten baba ile doğuran anadan الله راضی *olsun.* (*Sa'dī*)

تو خود زبان نکنی گر بصدق دل گویی
که آفرین خدا بر روان سعدی باد
سعدی

Eğer sen hulusu kalb ile Allah Sadiye rahmet etsin dersen zarar etmezsin. (*Sa'dî*)

§ (خمسهٔ مسترقه) nm yani celâli seneyi tamamlamak için senenin sonuna ilâve olunan beş günün birincisi = Ehnûd. Pençei düzdide (*ba.*).

آفَرِينِش **(âferînîş)** = Yaradılış ve bütün mahlûklar

ای خاك تو توتیای بینش
روشن بتو چشم آفرینش
نظامی

Ey toprağı gözün sürmesi olan zat! Bütün mahlukların gözü seninle aydındır. (*Nizâmî*)

آفرینش نثار فرق تواند
بر مچین چون خسان نثار ازراه
سنائی

Bütün mahlûklar senin başının saçısıdır alçaklar gibi yoldan saçı toplama. (*Senâ'î*)

Saçı = gelin başına serpilen para ve başka şeyler, gelin hediyesi

آفسانه **(âfsâne)** = Masal, geçmişlerin tuhaf ve şaşılacak hikâyeleri. baştan geçen şeyler § Meşhur ve belli olmuş haberler.

مرا کز سخن گشته ام بر زبانها
چو صیت تو در نیکوئی آفسانه
سیف اسفرنگی

Ben ki söz cihetile senin iyiliğine dair şöhretin gibi dillerde meşhur olmuşum. (*Seyfî İsferengî*)

Efsane (*ba.*).

آفگانه **(âfgâne)** = Düşük: vaktinden evvel doğan yavru (*ar.*) سقط.

شکم حادثات آبستن
از خیب تو آفگانه کند
مسعود سعد

Hâdiselere gebe olan karın; senden korktuğundan karnındaki düşürür. (*Mes'ûd Sa'd*)

آفَند **(âfend)** = Dövüş, savaş mastarı âfendîden.

دردل اواین نصیحت کار کرد
ترك آفندیدن و پیکار کرد
لبیبی

Onun kalbine bu öğüt tesir edip kavga ve döğüşten vazgeçti. (*Lebîbî*)

(Reşîdî), فند fend آفند âfend muhaffefidir, آفند ise hile mânasınadır, cenk ve husumet mânasına değildir. Buna göre آفند in hile mânasına olması iktiza eder; diyor.

آفَندَاك **(âfendâk)** = Âjfendak (*muḫ.*) (*ba.*).

آقا **(aḳa)** = Büyük ve muhterem: şimdi İranda her büyük ve itibarlı kimsenin isminden evvel bazı defa sonra getirilen türkçe bir kelimedir[*] (Nizâm).

[*] İranlılar akademi, aktör kelimelerini bizim gibi fransızcadan alıp yalnız kaflarını kâf harfiyle yazmaktadırlar.

آك **(âk)** Ayıp, âr, eksiklik § Felâket, zarar.

آکی نرسید بر تو ازمن
صدبار مرا زتو رسدآك
سوزنی

Benden sana bir zarar irişmedi. Senden bana yüz defa felâket gelir. (*Sūzeni*)

دەآك (*ba.*).

آگاه **(âgâh)** = Uyanık, duygulu, bilgili

آگاه شده زتلخیٔ مرگ
می کرد بسیج راه رابرگ
نظامی

Ölümün acısını duyunca yol azığını hazırlamaya başladı. (*Niẓāmi*)

آگاهیدن **(âgâhīden)** = Haber almak, haber vermek, duymak, duyurmak, anlamak.

آگاهی آمدن ، آگاهی یافتن = Haber almak.

آگاهی دادن = Haber vermek.

آکپ **(âkep)** = Avurd.

کنداز خست اوهی پنهان
همچو میمون نخود درآکپ خویش
خسروانی

O, hasisliğinden dolayı maymun gibi nohudu avurdunda saklar (*Hüsrevâni*)

آکج **(âkec)** = Kanca.

آکنج، آکنخ **(âkeǧ, âkeǧc)** = Gül suyu.

آگده **(âgede)** = Âgende (*muḫ*) (*ba.*).

آگر **(âger)** = قفر (*ar.*) Kefel.

آگس **(âgüs)** = Taşçıların taş yonttukları kalem.

آگسته **(âgeste)** = Islanmış = Âğeşte. kâfın esresile kuvvetli bağlanmış, düğümlenmiş. mastarı Âgisten olup mastarı ve müştakları kullanılmamaktadır.

آگسه **(âgese)** = Asılı, yapışık.

هیچ هل هوا و بدعت را
چنگ درداهن تو آگسه نیست
سوزنی

Hava ve hevesine uyanların eli senin eteğine asılı değildir. : *Seninle münasebetleri yoktur.* (*Sūzeni*)

İhtimal ki kuvvetli bağlanmış mânasına âgiste muhaffefidir.

آگش **(âgüş)** = Âgūş (*muḫ.*) Agūş (*ba.*).

آگشته **(âgeşte)** =Âgeste. (*ba.*)

آگفت **(âgeft)** = İncinme, zarar. Padişahın attan düşmesi üzerine söylenmiştir:

شاها ادبی کن فلك بد خورا
کاگفت رسانید رخ نیکورا
گر گوی غلط کرده بچوگانش زن
وراسب خطا کرده بمن بخش اورا
عنصری

Şahım! Yanağını incittiği için huysuz feleği terbiye et; eğer top yanlış oynadise ucu eğri değnekle dõv; kabahat atta ise onu bana bağışla. (*'Unṣurî*)

آگن **(âgen)** = Doldurmak, tıkmak mânasına olan agenden ve ageniden den emir, (*isfa., muḫ. vas.*).

کسی که لطف کند باتو خاك پایش باش
و گر خلاف کند دردو چشمش آگن خاك
سعدی

Eğer bir kimse sana lutfederse onun ayağının türabı ol. Eğer karşı koyarsa iki gözüne toprak doldur. (*Sa'dî*)

همه تن پروریم و روح فرسا
زیهوده هوسها مغز آگن
میرزا حسین

Hepimiz vücut besleyen, boş isteklerle beynimizi doldurup ruhumuzu yıpratan insanlarız. (*Mirza Hüseyin*)

آگِن **(âgin)** = Dolduracak şey = آگَنه ، آگَندنی ، آگَند (*ar*). حشو Haşv

آگَنج **(âgenc)** = Dolmuş doldurulmuş.

چون درهٔ ناشسته ورا روی‌گه آگنج
سیف

Onun yüzü yıkanmamış işkenbe gibi pislik dolu (*Seyf*)

§ Mumbar dolması.

آگَند **(âgend)** = Agenden = doldurmak, tıkmaktan mâzî.

گنج خودرا بگو هر آگندی
گو هر گنج من پراگندی
نظامی

Kendi hazineni cevherle doldurdun. Benim hazinemin cevherini dağıttın. (*Niẓāmî*)

Astar arasına, döşeğe, yastığa doldurulan pamuk ve yün gibi şeyler. Âgen (*ba.*).

آگَندن **(âgenden)** = Doldurmak, tıkamak.

بهمیان تابکی آگندن زر
زنقد علم دلراکن توانگر
شاعر

Keseye altın doldurmak, ne vakte kadar sürecek. Kalbini ilim akçasiyle zenginleştir. (*Şā'ir*)

آگَنده **(âgende)** = Doldurulmuş, dolu: Yastık, mumbar, dolma gibi şeyler § Şişman § ahır, tavla.

آگَنده گُوش **(âgende gūş)** = Kulağı dolu (*k.*) sağır § Öğüt dinlemiyen kimse.

زقول نصیحتگر آگنده گوش
سعدی

Öğüt veren kimsenin öğütünü dinlemez. (*Sa'di*)

بفریاد تا بر نداری خروش
سخن نشنود مرد آگنده گوش
هدایت

Feryat ile bağırıp çağırmadıkca sağır adam söz işitmez. *(Hidâyet)*

آگَنِش **(âgeniş)** = Dolduruş § Yün, pamuk gibi doldurulacak şeyler. âgen (*ba.*).

آگَنِیدن **(âgenīden)** = Agenden.

منم درکشور عشقت خنیده
دلی ازمهر رویت آگنیده
شاکر بخاری

Aşkın diyarında; gönlü yüzünün sevgisile dolu olarak ün alan benim. *(Şakiri Buhari)*

آگُو **(âgū)** = Baykuş.

آگُور **(âgūr)** = Kiremit, tuğla. Muarrebi acūr ve onun (*muḫ.*) âcür dır.

آگُوش **(âgūş)** = Âġūş.

در مجلس ما گلی وخاری باشد
آگوش آگوش مرغزاری باشد
جلال‌الدین خاری

Bizim meclisimizde gül ve diken vardır, kucak dolusu çayır vardır. *(Celalüddini Ḥârî)*

آگُون **(âgūn)** = Baş aşağı, ters.

آگَه **(âgeh)** = Âgâh (*muḫ.*).

نیست چشمت زشبان غم آگه آری
خفتگانرا چه غم از حسرت بیدار انست
یغما

Gözünün kederli gecelerimden haberi yoktur. Evet, uyumuşların hasret çekerek uyumayanlardan ne kaygusu olur. *(Yeġmā)*

آگِیش **(âgīş)** = Uzatılmış, asılı, yapışık = Âgese. Masdarı âgīşīden.

توشهٔ جان خود ازو بردار
پیش کایدت مرگ پای آگیش
رودکی

Ölüm ayağına sarılmadan evvel kendi can azığını ondan al. *(Radeki)*

آگِین **(âgīn)** = Dolu, doldurulmuş § şişman, tavlı.

شداز شکوفه همه شاخسار لؤلؤبار
شداز بنفشه همه جویبار مشك آگین
قطران

Çiçekten, bütün koruluk inci ile; menekşeden, bütün ırmak misk kokusiyle doldu. *(Ḳaṭrān)*

§ Aginīden den emir.

دولت را زمشك و عنبر آگین
جهانرا کن زخطت عنبر آگین
سراج‌الدین

Divitini misk ve anberle doldur. Dünyayı yazınla anber kokulu et. *(Siraciddin)*

Masdar ve müştakları kaybolmuştur. (Niẓām)

آل **(âl)** = Türkçe al dediğimiz

renk § Doğum haftası içinde kadınlara gelen tehlikeli hastalık (*ar.*) حمای نفاسی ḥummayı nifâsî § Bir nevi pullu balık, bal, dal da derler.
Arapça mânalarından evlât ve akraba § Serab: ılgım salgım mânalarına fariside de kullanılır.

نسبت دست تومیکردم بدر یا گفت عقل
رسم دانش نیست کردن نسبت دریا به آل
حسین کاشفی

Senin elini deryaya nisbet edeyim dedim. Aklım, deryayı seraba nisbet etmek, bilgi şivesine uymaz dedi. (*Hüseyini Kâşifî*)

آل وآجیل (alüâcīl)=(*ko.*)(*k.*)Güzel ve tatlı yiyecekler. آل وآشغال âlûâşgal (*ko.*) çörçöp. Buradaki âller zaiddir ve tekit için gelmiştir (Niẓām). آجیل: Badem içi, fıstık gibi şeyler

آلا (âlâ) = Al renk.

چوچشم ابرشد آلا و روی گل ناری
در آبگون قدح افگن شراب گلناری
منصور شیرازی

Bulutun gözü kızarıp gülün yüzü ateş renkli olunca narçiçeği renkli şerabı mavi kadehe dök. (*Mansūri Şirāzî*)

Alūden = bulaşmak, bulaşdırmaktan emir. آلای âlây (*ba.*).

آلاس (âlâs) = Kömür,

برق خشمش کوهرا آلاس کرد
سراج

Öfkesinin şimşeği dağı kömür etti. (*Sirac*)

: Yaktı.

آلاله (âlāle) =Lâle. Aslı lâleiâldir.

یکی بر زیگر دیدم درین دشت
بخون دیدگان آلاله می کشت
همی کشت وهمی گفت ای دریغا
که بایدکشتن وهشتن درین دشت
بابا طاهر

Bu ovada bir ekincicegiz gördüm. Gözlerinin kaniyle lâle ekiyordu. Durmadan ekiyor, ve ne yazık ki ekmek ve burada bırakmak gerek, diyordu. (*Baba Tahir*)

آلانه (âlâne) = Yuva = lâne.

آلاو، آلاوه (âlâv, âlâve) = Alev' yalın.

بر اوج گنبد گردون ازان بتابد هور
که یافت ازتف قندیل مرتضی آلاو
آذری

Gögün kubbesi üzerinde güneş, Hazreti Mürtezanın kandili şulesinden alevlendiği için parlar. *Azeri*

زچشمان ابن قدر اخگر ببارم
که گیتی سربسر آلاوه گیرد
بابا طاهر

Gözümden şu kadar kor yağdırırım ki dünya baştan başa alevlenir. *Baba Tahir*

Ālāve ocak, çelik çomak manalarına da gelir (Burhan)

آلای (âlây) = Alūden = bulaşmak, bulaşdırmaktan emir.

بیاده دست میالای کان همه خونست
که قطره قطره چکیده است ازدل انگور ظهیر

Şarabla elini bulaştırma; çünkü o, üzümün içinden damla damla akmış kandan ibarettir. (*Ẓahîr*)

Müzarii alayed dir.

تاقبضهٔ شمشیرت از خون که آلاید
بر قطع هوس خلق افراخته گردنها یغما

Bakalım kılıcının kabzası kimin kanından bulaşacak. Büyük bir kalabalık heves yaygısı üzerine boyunlarını uzatmışlar. (*Yegmâ*)

آلایش (âlâyiş) = Bulaşış: Alüden den hasılı mastar. Mecazen fisk ve fucurda da kullanılır.

آلایشی بظاهرم ارهست باك نیست
زیراکه اصل پاکم واز نسل جیدرم نشاطی

Her nekadar dışım temiz değilsede beis yok; çünkü soyum sopum temizdir ve Hazreti Alinin evlatlarındanım. (*Nişâtî*)

آلَستء آلَر (âler, âlest) = Ager (*ba.*).

آلغده (âlüġde) = Öfkeli.

شیر آلغده که بیرون جهد ازخانه بصید
رودکی

Yuvasından ava atılan kızgın arslan. (*Rūdeki*)

آلغونه (âlġūne) = Kadın süslerinden allık § Serāb. Türkçesi pusarık. Konuşmada serāb kullanılmaktadır.

آلفتن (alüften) = Aşüften.

آلفته (alüfte) = Aşufte. Düşkün ve açık meşrepli mânalarına da gelir.

آلك (alek) = (*ar*). سنبل‌الطیب denilen bir nevi nebat ki ilâç için kullanılır. § (Al) kelimesinin küçültülmüşü.

آلنج (âlünc) = Alüçe (*ba.*)

آلنگ (âleng)=Çukur, hendek, metres = موروچال.

آلو (âlū) = Erik. Ekseriya rengi kırmızı olmasından al kelimesinden alınmıştır §Alūd (*muḥ.*).

جمله اهل بیت خشم آلوشدند
مولانا

Bütün ehli beyt hiddetlendiler. (*Mevlânâ*)

§ Tuğla fırını.

آلوبالو (âlūbalū) = Vişne. Konuşmada kısaltarak (ālbālū) derler.

آلوچه **(âlûçe)**=Küçük sarıca erik, § Güğüm eriği.

آلوچه بآلو نگرد رنگ بر آرد

Küçük erik büyük eriğe bakar, renk alır.

Türkçemizde üzüm üzüme baka baka kararır dediğimiz atalar sözü karşılığıdır.

آلودن **(âlûden)** = Bulaşmak, bulaşdırmak.

فسرده دلانرا در آردبکار
غم آلود گانرا شود غمگسار
نظامی

Ruhsuz adamları canlandırır. Gamlıların gamını dağıtır. *(Niẓâmî)*

Karışdırmak.

آلوده‌دامن، آلوده‌دامان **(âlûde-dâman, âlûde dâmen)** = Eteği bulaşık (*k.*) suçlu.

دعایی میکنم یارب باین آلوده دامانی
مکن شرمنده پیش قدسیانم از دعای خود
عرفی

Yarabbi! Bu kadar suçumla beraber sana yalvarıyorum beni meleklerin yanında utandırma, duamı kabul et. *('Urfî)*

زخوی زشت خود آزرده خاطرم بحد
بلوث معصیت آلوده دامنم بسیار
شاه طاهر

Kendi çirkin huyumdan çok müteessirim. Suç kirile çok kirliyim *(Şâh Tâhir)*

آلوگرده **(âlû gürde)** = Caneriği

آلوند **(âlvend)** = Hemedanın garbındaki Elvend dağı.

آلونك **(âlûnek)** = Evcik = gülübe (Niẓâm)

آله **(âleh)** = Alek (*ba.*).

آلهٔ **(âlûh)** = Tavşancil kuşu, kara kuş (*ar.*) عقاب

آلیختن **(alîḫten)** آلیز (*ba.*).

آلیز **(âlîz)** Hayvan ürküp çifte ve tekme atmak ve huysuzluk edip sıçramak mânasına gelen آلیختن ve آلیزیدن den emir, ismi mastar. İsmi faili alizende, muzarii alized dir.

نفس چون سیر گشت بستیزد
توسن آسا بهر سو آلیزد
سراج

Nefis doyunca dik başlığa başlar. Huysuz at gibi hertarafa sıçrar, saldırır. *(Sirâc)*

آماج **(âmâc)** = Ok ve mermi nişanesi (*ar.*) آماجگاه . هدف. ok nişanesi konulan yer. آماجگاه ok nişanesi mânasına da gelir. Kelimeyi inceleyenlerden bazıları Amacı üzerine ok ve tüfek nişanesi konulan toprak yığın-

tısı mânasına yazmışlar (Gıyâs ve Mecme').

هرتیرکه ازشصت قضا و قدر آید
پیش تن بد خواه شهنشه بود آماج
فخری

Kaza ve kaderden gelen her okun önünde padişaha fenalık istiyenin vücudu amaç olur. (*Fahrî*)

آماجگاه تیر حوادث نمی شود
آنکس که خویشرا بجهان بی غرض گرفت
تأثیر

Cihanda kendini garezden beri tutan kimse hâdiseler okuna amaç olmaz. (*Tesir*)

Tesirin şu şiirinden ok meydanı anlaşılır.

تأثیر آنکسی‌که در آماجگاه دهر
ممتاز شد خدنگ بلارانشانه ایست
تأثیر

Tesir! Zaman ok meydanında birinciliği kazanan, bela okunun amacıdır. (*Tesir*)

§ Saban demiri.

بر کند تیر تو هرگه خاك در آماجگاه
بر زگر برکنده پنداری بآماج وکلند
سوزنی

Senin okun her zaman nişangâhın toprağını öyle dağıtır ki ekinci saban demiri ve kazma ile kazmış sanırsın. (*Sûzenî*)

Bir fersah mesafenin 1/24 ü

آمادن (âmaden) = Yapmak, hazırlamak, hazırlanmak § Doldurmak.

آماده (âmâde) = Hazır.

تو داری بدل گنج آماده‌را
تو کردی بلند آدمی زاده را
خسرو

Gönülde hazır olan hazine senindir. İnsan oğlunu sen yükselttin (*Hasrev*)

تکیه بر جای بزرگان نتوان زدبگزاف
مگر اسباب بزرگی همه آماده‌کنی
حافظ

Büyüklüğün sebeplerini hazırlamadıkça yok yere büyüklerin yerine oturulamaz. (*Hâfız*)

Amadegi = hazırlık. (*k.*) istidat.

آماره، آمار (âmâr, âmâre) = Karında su birikme illeti. (*ar.*) استسقا = son derece arayıp tarama (*ar.*) استقصا (Şemsüllüga) istiska, istiksadan bozmadır, diyor. Amar kelimesinin ismi mastarile nehyi hazırından başka sıgaları (kipleri) kullanılmaz (Nizâm).

ساعتکی روی پیش دار وبهش باش
کار بمن مان و بر مگرد و میامار
رودکی

Bir an yüzünü önüne eğ, aklını başına al. İşi bana bırak. Dolaşma, arayıp tarama. (*Rûdeki*)

§ Hesab آماره‌گیر = muhasebeci.

آماه، آماس (âmâs, âmâh) = Vücutta ağrılı, ağrısız peyda olan şiş ve kabarık.

مباد خرمیٔ خسم توبچو زجنون
مباد فربهیٔ دشمنت مگر آماس
فخری

Senin düşmanının sevinci delilikten, semizliği şişmekten başka olmasın. (*Fehrî*)

خصمت ارفربهیٔ یافت زمعجون غرور
چه عجب فربهیٔ طبل زآماس بود
شرف شفروه

Düşmanın gurur macunundan semirdi ise şaşacak ne var. Davulun semizliği şişkinliğindendir. (*Şeref Şefruve*)

Amasın mastarı olan amasiden insan ve hayvanın azasından biri şişip kabarmak manasınadır.

این همه‌بادکه ازعجب تراددرگ وپی
میرود در عجم کزچه نمی آماسی
جامی

Senin damar ve sinirinde bu kadar kibir ve gurur rüzgârı esiyorken niçin şişmediğine şaşıyorum. (*Câmî*)

Amas kelimesi kerden, Nümüden, şüden masdarlarile terekküp eder.

آمای (**âmây**) = Doldurmak, süslemek, hazırlamak mânasına gelen Amüden den emir, (isfa. muḫ. vas.)

توبی گوهر آمای چار آخشیج
نظامی

Dört unsurun cevherini süsleyen sensin (*Nizâmî*)

Amüden (*ba.*).

آمُخْتَن (**âmuḫten**)=Amüḫten (*muḫ*). Amüḫten (*ba.*).

آمَدشُد (**amedşüd**) = Gelip gitme.

کشیده دار بدست ادب عنان نظر
که فتنهٔ دل از آمدشد نظر یابی
کمال اسماعیل

Gözün dizginini edep elile çek. Çünkü gönülün azgınlığı gözün gelip gitmesindendir. (*Kemâl İsmâ'îl*)

آمَدن (**ameden**) = Gelmek.

دلفریبان نباتی همه‌زیور بستند
دلبر ماست که باحسن خداداد آمد
حافظ

Gönül aldatan nebatların hepsi çiçeklerle süslendiler. Kendi güzelliğile gelen yalnız bizim dilberimizdir. (*Hâfız*)

آمَده (**âmede**) = Gelmiş § Düşünülmeden söylenen güzel söz. آمده‌گو = düşünmeden güzel söz söyleyen kimse, hazır cevap.

بارهادر شدی بمجلس خاص
گه نوازن شدی گهی رقاص
گاه گفتی بشوخی آمدهٔ
گه نمودی بعشوه شعبدهٔ
خسرو

Çok defa hususi meclise girer kâh hanende, kâh köçek olurdu. Kâh zerafetle güzel bir söz söyler, kâh cilve ve naz ile bir hokkabazlık ederdi. (*Hüsrev*)

آمِرزگار (**âmirzgâr**) = Affedici.

گناه من ار نامدی درشمار
ترانام کی بودی آمرزگار
نظامی

Eğer günahım sayılmayacak kadar çok olmasa idi; yüce adın nasıl yarlıgayıcı olurdu. *(Niẓāmī)*

آمِرزیدن (âmirzīden) = Affetmek, yarlıgamak.

خدات درنفس آخرین بیامرزاد
سعدی

Cenabı hak seni son nefesinde yarlıgasın. *(Sa'dī)*

آمُرغ (amürġ) = Kadir ve kıymet.

کسی کو کشیده نباشد نیاز
نداند دلش هیچ آمرغ ناز
اسدی

Yalvatmaya alışmayan kimsenin gönlü nazın kıymetini bilmez. *(Esedī)*

§ Az şey.

سیل ستم و حادثه بنیاد مراکند
ازمایهٔ امید نمانده‌است جز آمرغ
فخری

Zulüm ve yeniden yeniye çıkan vakalar ve musibetler seli temelimi yıktı; ümidim sermayesinden pek az bir şey kaldı. *(Fahrī)*

آمُل (amül) = İranın şimalinde bir şehir. Vaktile Taberistanın merkezi idi.

آمُله (âmüle) = Hindistanda yetişen bir ağacın meyvasıdır, ilâçlarda kullanılır. Muarrebi املج dir.

آمَنه، آمَن (âmen, âmene) = Kırılmış odun kümesi ve bir arkalık odun, hububat yığını خرآمن، خرمن ḫarmen, ḫaramen = büyük yığın; muhaffefidir.

آمویه، آمون، آمُو (âmū, âmūn, âmūye) = Buhârâ ile merv arasında ve ceyhunun aktığı yer üzerinde bulunan kum sahrası. Ceyhun nehrine de denir.

ریك آمو بادرشتیهای وی
زیر پاچون پرنیان آید همی
رودکی

Amonun kumu, sert olmakla beraber ayak altında atlasa benziyor. *(Rūdekī)*

چواز آب آمون گذشت آن سپاه
بر آمد هیاهو زماهی بماه
هاتفی

O asker ceyhundan geçince hayü huy balıktan aya kadar yükseldi. *(Hātifī)*

چشم من چون چشمهٔ آموی شداز هجراو
تن بخون‌در چون میان چشمهٔ آموی موی
قطران

Onun ayrılığından gözüm amū nehrine, vücudum o nehrin içinde kana batmış kıla benzedi. *(Kāṭran)*

آن رودکه خوشترست زآمون
بی شبهه که هست رود سیحون
شاعر

Ceyhundan daha hoş olan nehir şüphesiz Seyhun nehridir.
(Şa'ir)

Ahūyi amū (*k.*) türk güzeli.

مرا هجران آن آهوی آمو
همی دارد چوپچه مرده آهو
بدردا ندر دوان زینجا بدانجا
برنج اندر دوان زینسو بدان سو
قطران

O türk güzelinin dostluğu kesmesi beni daima elem içinde buradan oraya koşan, sıkıntı içinde bu taraftan o tarafa giden yavrusu ölmüş ceylana benzetir. *(Kāṭran)*

Amū ceyhun nehri kenarında bir köydür ki evvelce ona Amül derlerdi. Ceyhun bu köyün kenarından geçtiği için onada amū, amūyeh amūn derler. (Reşidī ve Naşırī).

آموت **(amūt)** Avcı kuşların yuvası, kuş yuvası.

آموختگانِ ازل **(âmūhtegâni ezel)** = (*k.*) Peygamberler, veliler.

آموختن **(âmūḫten)** = Öğrenmek, öğretmek.

کسی ننگ دارد زآموختن
که از ننگ نادانی آگاه نیست
سعدی

O kimse ögrenmekten utanır ki bilgisizlik utancından duygusu yoktur. *(Sa'di)*

بدگهررا علم و فن آموختن
دادن آتیغست دست راهزن
مولانا

Soysuza ilim ve fen öğretmek yol kesicinin eline kılıç vermektir.

(*muh.*) Amühten.

آمودن **(âmūden)** = Süslemek, tanzim etmek § İnci ve emsalini ipliğe dizmek § Karışmak, karıştırmak § Doldurmak. Asıl manası süslemektir.

آموده **(âmūde)** Süslenmiş, müzeyyen.

سراغوشی بر آموده بگوهر
نظامی

İnci ile süslenmiş bir sorguç
(Niẓāmi)

§ Dizilmiş § doldurulmuş.

زمین زبرف، چو آموده دشق ازنقره
فلك زنجم چو آگنده بحری از گوهر
قاانی

Yer, kardan gümüşle doldurulmuş sahraya; felek, yıldızdan inci ile dolu denize benzer
(Kāānī)

Karışmış karıştırılmış § İnci, mercan gibi şeylerin dizisi.

آموز **(âmūz)** Amühten den emir, ismi mastar (*isfa. muh. vas*) amūḫten (*ba.*)

آموزگار **(âmūzgar)** = Muallim.

هر آنکس که گوید که داناشدم
بهر گونه علمی تواناشدم
یکی نغز بازی کند روزگار
که بنشاندش پیش آموزگار
فردوسی

Her kim âlim oldum ve türlü türlü fenlerde iktidarım var derse zaman onu görülmemiş bir oyunla muallimin karşısına oturtur. (*Fırdevsî*)

Müteallim = öğrenici manasınada gelir.

چرازو نیاموزد آموزگار
همه دانش از گردش روزگار
عزیز

Öğretici, zamanın değişikliğine dair olan bütün bilgileri ondan niçin ögrenmez (*'Aziz*)

آموسنی (**âmūsnî**) = Ortak, kome

آمون (**âmūn**) = Amū (*ba.*).

آمه (**âme**) = Divit, yazı hokkası

ای تراتنبك آمه نی خامه
لوح تعلیم تختهٔ نردت
حکیم طرطری

Ey diviti dünbelek, kalemi ney, talim levhası, tavla tahtası olan kişi (*Hakîmi ṭarṭarî*)

Amene (*muḥ.*) (*ba.*).

آمیختن (**âmīḫten**) = Karışmak, karıştırmak.

شیرکه از بز بسبوریزق
آب دران شیردرآمیختی
دهلوی

Keçiden testiye sağdığı süte su karıştırırdı. (*Dehlevî*)

آمیز (**âmīz**) = İmtizaç etme, karışdırma mecazen çiftleşme = amiġ. § amiḫten den emir, (*isfa. muh. vas.*)

بوسهٔ بر کنار ساغر نه
پس بگردان شراب زهر آمیز
سعدی

Ab berâteş (*ba.*).

آمیزگار (**âmīzgâr**) = Yaraşan, Uygun.

آمیزه (**âmīze**) = Karışık, karışmış, mahlût.

گردکرده پسی سخن ریزهٔ
نیك وبد خیره درهم آمیزه
سنائی

İyi ve kötü münasebetsiz birbirine karışmış bir çok söz kırıntılarını toplamış. (*Senâ'î*)

Kır sakallı kimseye آمیزه‌موی; دوموی derler.

اگر شاه هر هفت کشور بود
چو آمیزه موشد مکدر بود
دقیقی

Eğer dünyanın padişahı olsa sakalına kır düşünce kederlenir. (*Dakikî*)

(*ko.*) =Rîşi cevgendümî denir. (*ar.*) اکهل § Basit mukabili olan mürekkep

آمیژه (**âmīje**) = Amîze § şair (Bürhan)

آمیغه ، آمیغ (**âmīġ, âmīġe**) =

Hakikat, Āmīğī=hakīkī §Âmīz, amīhte manasına da gelir. Masdarı amīğiden = âmīḫten.

میامیغ باراسق کجروی
فردوسی

Doğruluk ile iğriliği karışdırma. (*Firdevsī*)

آه از جوواین زمانهٔ شوم
همه شادی ومن عنا آمیغ
رودکی

Bu uğursuz zamanenin zulmünden ah ve feryad; herkes mesrur, ben sıkıntı içinde. (*Rūdekī*)

Mecazen çiftleşme.

بسی گرد آمیغ خوبان مگرد
که تن واکند لاغر وروی، زرد
اسدی

Güzellere yakınlık çevresinde çok dolaşma. Çünkü vücudu zayıflatır, yüzü sarartır (*Esedī*)

آن

(ân)=O: uzağı gösteren işaret ismi. Müfret gaib zamiri de olur § Cazibe.

بندهٔ طلعت آن باش که آنی دارد
حافظ

O güzelin cemaline köle ol ki cazibelidir. (*Hafız*)

Şahsî zamirlerin evveline getirilirse sahip manasını ifade eder: Animen = benim sahib olduğum şey, benimki. Ani o=onun sâhip olduğu şey, onunki. Aşağıdaki misallerde görüleceği gibi bu manada ekseriya ez ile birlikte kullanılır.

از صحن خانه تابام بام ازان من
وز بام خانه تا بثریا ازان تو
وحشی

Evin temelinden damın kıyısına kadar benim; oradan süreyya yıldızına kadar senin (*Vaḥşī*)

گریك نظر بگوشهٔ چشم عنایتی
باماکنی وگر نکنی حکم ازان تست
سعدی

Bize bir inayet göz ucile baksan da bakmasan da hüküm senindir. (*Sa'dī*)

Kelimelerin sonuna cemi edatı olarak geldiği gibi zaid de olur. Merd=erkek. Merdan = erkekler. Sehergâh, sehergâhan = seher vakti. İran ve Turan gibi kelimelerde nisbet edatıdır.

آنت

(ant)=آن‌تراد= Antüra muhaffefi olup o, sana demektir.

چون گذشتی نه آنت ماند نه این

Ölünce sana ne o, kalır ne bu § Tahsin.

آنج

(ânc) = Alıç denilen dağ yemişi.

آنجا

(anca) = Ora.

آنچه

(ânçi) = O şey ki manasına, insanlardan başkasına mahsus ismi mevsul.

بخش و بخور آنچه داری مأیست
که چوبنهی وندهی آن تونیست
اسدی

Sahibi olduğun şeyi durma bağışla ve ye; çünkü saklar vermezsen o senin değildir. (*Esedî*)

Anki gibi insanlar için de kullanılır.

آندون (**ândun**) = Ora § Öyle § O zaman.

راه توزی خیر و شر هردوگشاده است
خواهی ایدرن گرای و خواهی آندون
ناصر

Şer ve hayırdan her iki cihetede yolun açıktır. İster buraya meylet, ister oraya. (*Nâşır*)

آنسته (**âneste**) = Topalak denilen kök. (*ar.*) سعد.

آنك (**ânek**) = Oncağız: an = o kelimesinin küçültülmüştür. Nunun sükûniyle آنك, anki muhaffefidir آوار = Âvâr (*ba.*).

آنکه (**ânkî**) = İnsanlara mahsus ismi mevsuldür.

قوی زبان بدعوی عشقت گشوده اند
ای من فدای آنکه دلش بازبان یکیست
عصمت

Bir çok kimse sana aşık olduklarını iddia ediyorlar; ben o kimseye fedayım ki gönlü diliyle birdir. (*İsmet*)

آنگهی، آنگه، آنگاه (**ângâh, ângeh, ângehî**) = O vakit ondan sonra.

بسیج سخن گفتن آنگاه کن
که دانی که درکار گیرد سخن
سعدی

Sözü, tesirinden emin olduğun zaman söylemeye hazırlan. (*Sa'dî*)

من تشنه جان سپردم آنگه چه سود دارد
آب ازدو چشم دادن بر خاك من گیارا
سعدی

Ben susuzluktan öldükten sonra toprağımın üstünde biten ota iki gözden su vermekte ne fayda var. (*Sa'dî*)

اول اندیشه و انگهی گفتار
سعدی

Önce düşün sonra söyle. (*Sa'dî*)

آنگندن (**ângenden**) = Agenden (*ba.*)

آنه (**âne**)=Nisbet ve liyakat edatıdır. Mâhâne=aylık. Pederâne= babaca

آنیسه، آنیسته (**ânîste, ânîse**) = Güçlükle çözülen bağ. Donmuş kan, koyulaşmış mürekkebe de denir.

آنین (**ânîn**) = Yayık: içinde süt yahut yoğurt dövdükleri kap.

سبوی وساغر وآنین وغولین
حصیر وجاروب و خیم و پالان
طیان

Testi, kadeh, yayık; hasır, süpürge, çuval, palan. (*Tayyan*)

آو (**âv**) = Su = ab.

کی تواند که همچو ماغ چکاو
بزند غوطه درمیانهٔ آو
لطیفی

Toygar, karabatak gibi suya nasıl dalabilir. (*Lâtîfî*)

آوا (**âvâ**) = Yüksek ses: avaz (*muh.*)

بلبل فکنده غلغله زاواز دلنواز
قری کشیده زمزمه زاوای دلنشین
قاآنی

Bülbül gönül okşayan sesinden gulgule salmış, kumru gönülde yereden sesiyle zemzeme çekmiş. (*Kaânî*)

آواخ (**âvâḫ**) = Eyvah: Hasret ve teessüf ifade eder. Muhaffefi āveḫ dir. § Nasip

آواره، آوار (**âvâr, âvâre**) = Kaybolmuş, adı sanı batmış ve yerinden yurdundan uzak düşmüş, şaşırmış kimse.

تو آبی ومن خاك تو تو باد ومن خاشاك تو
باخوی آنشناك تو صبر من آوار آمده
خاقانی

Sen bir susun, ben senin toprağınım; sen bir rüzgârsın, ben senin çöpünüm; ateşli tabiatına karşı sabrım kalmamıştır. (*Hâkânî*)

بهر رقیب راندی ازکوی خود حسن را
کردی برای دشمن آواره دوستانرا
حسن دهلوی

Rakibin hatırı için (Hasan)ı mahallenden koğdun; düşman için dostları uzaklaştırdın.

Mecazen dağınık, perişan manasınadır ki yerinden ayrılmış demektir.

خاکره پرنافهٔ مشکست ازان
موکب زلفت بآوار آمده
خاقانی

Toplu zülfün dağıldığı için yolunun toprağı misk ile doldu. (*Hâkânî*)

§ Hesap ve perakende hesap defteri. Averçe de derler. آواره‌گیر = âvāregīr = آماره‌گیر = muhasebeci § Zulüm, sitem.

شکوه تاج کیان شاه دهر ابواسحق
که از ممالك آواره کرده است آوار
فخری

Padişahların tacının süsü, cihanın padişahı Ebu Isak ki memleketlerden zulmü kaldırmıştır. (*Fahrî*)

§ Nal delinirken dökülen demir kırpıntıları. Çünkü nal delinirken kırpıntılar yerlerinden ayrılır ve dağılır § Yıkık, yıkıntı.

خشم گیری جنك جویی چون بمانی از جواب
خشم یکسونه سخن گستر که شهر آوار نیست
ناصر

Cevapdan âciz kalınca hiddet eder, kavga ararsın. Hiddeti bir tarafa bırak, söz söyle, çünkü şehir harap değildir. (*Nasır*)

آواره‌گرد (**âvaregerd**) = İşsiz güçsüz adam.

آواریدن **(âvârîden)** = Yemek, hazmetmek.

آواز **(âvâz)** = Yüksek ses.

اگر این داغ جگر سوزکه درجان منست
برول کوه نهی سنگ بآواز آید
سعدی

Benim canımdaki bu ciğer yakıcı dâğı, dağın içine koyarsan taş feryat eder. *(Sa'di)*

§ Şöhret, ün.

اگر نومید ازین در بازگردم
بزشتی درجهان آواز گردم
فخر گرگانی

Eğer bu kapıdan ümidsiz dönersem cihanda kötülükle ün alırım. *(Fahrigürgâni)*

آواز کردن **(âvâzkerden)** = Seslenmek, ses çıkarmak, çağırmak, davet etmek, āvāzdāden de denir,

بی تکلف من نمی رفتم بیزم او سلیم
سرمهٔ چشم پرافسونش مرا آوازکرد
سلیم

Selim! ben onun meclisine teklifsiz gitmiyordum. Onun afsunlu gözünün sürmesi beni çağırdı. *(Selim)*

آواز گرفتن **(âvâzgiriften)** = Ses kısılmak. hirâşideniâvâz, nişesteni âvāz da derler.

آواز گشتن **(âvâzgeşten)** = Şöhret bulmak, şayi olmak, yayılmak. Âvâzgīr (*k.*) meşhur.

آوازه **(âvâze)** = Yüksek ses = şöhret, ün.

دعوی بیجا زبان تیغ را سازد دراز
مرغ بیهنگام را آوازه یکدم بیش نیست
صائب

Yersiz dava, kılıcın dilini uzatır, vakıtsiz öten kuşun sesinin yükselmesi bir nefesden fazla değildir: Yersiz dava kılıçla fasledilir, çünkü vakitsiz öten kuşun başını keserler. *(Sāib)*

§ Mūsikide bir kaç nağmedir ki şeş âvaze derler : Selmek, şehnâz, maye, nevruz, gerdaniye, geveşt § Bir kale ve birşehir adı.

دزی داشت پرموده [*] آوازه نام
کزآن دزبدی ایمن و شادکام
چوکین پدر بر دلش تازه شد
از انجایگه سوی آوازه شد
فردوسی

Permudenin âvaze adlı bir kalesi vardı ki o kaleden emin ve memnundu. Babasının öldürülmesinden kalbinde taşıdığı kin tazelenince oradan âvâzeye gitti. *(Firdevsi)*

§ Avazeḫuvan = hânende (Nizāmi).

§ Âvaze geşten = Âvaz geşten (*ba.*)

آوازه نشستن **(âvâzenişesten)** = Şöhret geçip pitmek.

[*] Permūde = Sâve şahının oğlu.

خط دمید ازرخ و آوازهٔ خوبیت نشست
گشت مودار چوچین زصدای افتد
سعیداشرف

Yüzünde tüy belirdi ve güzelliğinin ünü geçti. Çini çatlayınca sesi kısılır, değeri azalır.
(Sa'îd Eşref)

مودار =müydâr = az çatlağı olan kâse ve tabak.

آوخ (**âveḫ**) = Ah, yazık.

ازتو پیش که وکجا نالم
کاوخم از تو جز غم دل نیست
شهید

Senden kimin yanında ve nerede feryat edeyim. Çünkü senden ah ve vahım gönül gamından başka bir şey değildir.
(Şehid)

آور (**aver**) = Averden = getirmek mastarından emir (isfa. muḫ. vas.)

فرزانگان ژاپن ونام آوران روس
افراختند بپرق دعوی زدندکوس
den حبل‌المتین

Japon hakimleri, Rusun ileri gelenleri, dava bayrağını kaldırıp savaşa hazırlandılar.
(Ḥablülmetîn) den

Dönmemek üzere verilen karar § Şüphesiz bilgi.

اگر دیده بگردون برگمارد
زسهمش پاره پاره گردد آور
ابوشعیب

Eğer feleğe bakacak olursa ondan korktuğundan muhakkak parça parça olur. *(Ebûşu'ayib)*

کسی را که باشد بدل مهر حیدر
شود سرخ رو دردوگیتی باآور
رودکی

Bir kimsenin kalbinde hazreti Aliye muhabbet varsa şüphesiz iki cihanda mes'ut olur.
(Rûdeki)

Âverî = şübhesiz bilgi sahibi

کسی‌کو بحشر بود اوری
ندارد بکس کینه وداوری
ابو شکور

Kıyamete şüphesiz inanan, kimseye kin tutmaz ve düşman olmaz. *(Ebu Şekûr)*

(Âver) çirkin ve iğrenç manasına da gelir.

امروز همچو جهل هز زشت وآورست
عنصری

Bu gün hüner, cahillik gibi çirkin ve iğrençtir. *('Unṣarî*

آورچه (**âverçe**) = Perakende hesap defteri.

هر آنکو خر مزاج وغرچه باشد
ورا چه قول وچه آورچه باشد
لطیفی

Her kim eşek tabiatlı ve namussuz ise onun ne sözüne, ne defterine inanılır. *(Latîfî)*

آورد (**averd**) = Averden = getirmek den mazi.

باز آمدآنمهی‌که ندیدش فلك بخواب
آورد آتشی‌که نمیرد بهیچ آب
مولانا

Feleğin rüyada görmediği o ay, yine geldi; hiç bir su ile sönmiyen bir ateş getirdi.
(Mevlânâ)

§Savaş. Averdgâh=savaş yeri.

چنان رفت وآمد بآوردگاه
که وامانده زو وهم دریم راه
نظامی

Savaş yerine öyle gidip geldi ki hayal ona nisbetle yarı yolda kaldı. (*Nizâmî*)

آوَرْدَن (**âverden**) = Getirmek,

روی برخاکدردوست بیاید مالید
چون میسر نشود روی بروی آوردن
سعدی

Yüz yüze gelmek müyesser olmayınca dostun kapısının toprağına yüz sürmelidir, (*Sa'dî*)

آوَرْده (**âverde**) = getirmiş, hikâye etmiş, getirilmiş manalarınadır. Amede gibi güzel söz ve şaka manasına da gelir, şukadar var ki amede düşünülmeden söylenen güzel söz ve şaka, averde ise düşünülerek söylenen güzel söz ve şakadır.

آوَرْدِيدَن (**âverdîden**) = Savaşta düşmana saldırmak.

آوَرَنْد (**avrend**) = Dicle nehri § Hile.

آوْرَه ، آوْرَوَه (**âvreve, âvre**) = Su yolu.

آوَرِيدَن (**âverîden**) = Getirmek = averden.

تو آنچه از پیر رسیدت بگوش
ببین وبجای آوریدن بکوش
اسدی

Sen, peygamberden kulağına irişen şeye bak ve yerine getirmeğe çalış. (*Esedi*)

آوْشِن (**âvşin**) = Kekik.

آوْكا (**avkâ**) = Dava vekili, avukat (N ẓām),

آوْلَه (**avle**) = Kabarcık = able.

آوَن (**aven**) = Aveng muhaffefidir. Aveng *(ba.)*.

سخن بایدکه اندر جان کند جا
سخن بایدکه دردل گردد آون
عطا

Söz ruhta yeretmek gerektir, söz yürekte hevenk olmalı. Yani yüreğe bağlanmalıdır (*Atâ*)

چوبیژن من میان چاه آون
منوچهری

بیژن (*ba.*).

آوَنْد (**avend**) = Elbise, yahut üzüm salkımlarını astıkları sicim § Delil ve bürhan

چنین گفت باپهلوان زال زر
چو آوند خواهی بتیغم نگر
فردوسی

Zâlizer, [*] *pehlivana, delil istersen kılıcıma bak, dedi.* (*Firdevsî*)

[*] زالزر (Rüstemin babası),

Kap kacak.

مبادا ساغرش یك لحظه از خون رزان خالی
قلك را تا نرود خون شفق زین نیلی آوندش
عمید

Felegin çivit renkli kâsesinden şafak kanı aktıkça onun kadehi bir an şarapsız kalmasın. *(Amîd)*

§ Şatranç oyunu § ilk. birinci.

آوَندی (âvendî) = Şarap kabı.

آونگ (âveng) = Üzüm salkımlarını astıkları sicim; çamaşır serdikleri ipe de denir § Asılmış, sallandırılmış, sarkık şey. Lisanımızda hevenk deriz.

صبر دل عشاق همی سنجی از ایراك
چون کفهٔ میزان زدوسوبیمنت آونك
قاآنی
Zülfe hitaben

Durmadan aşıkların gönlünün sabrını tartıyorsun; çünkü seni terazi gözü gibi iki taraftan sarkık görüyorum. *(Kaânî)*

Asılı, sarkık manasına آونگان âvengân da denir. Sonundaki an nisbet edatıdır.

آوَنیدن (Avenîden) = Ummamak § Uyuklamak, § Dinlenmek.

آوه (âve) = Ah.

گفت آوه بی‌بهانه چون روم
ورنه‌ام از عیادت چون شوم
مولانا

Ah, bahanesiz nasıl giderim, eğer hatır sormaktan kalırsam nasıl olur dedi. [*] *(Mevlânâ)*

Okunmaz ha ile, Sâve civarında bir köy § Tuğla ve kiremit ocağı § Ses çıkarıcı, haykırıcı § Ressam ve terzilerin levha ve elbise kenarlarına yaptıkları pervez.

آویج (âvîc) = Aviz. *(ba.)*

آویختن (âvîḫten) = Asmak, asılmak ve sarılmak.

بشاخی چه باید در آویختن
که نتوان ازو میوهٔ ریختن
نظامی

Kendisinden meyve silkmek mümkün olmayan dala niçin asılmalı *(Nizâmî)*

نازکی ولطف دزدید از بناگوش تو در
غوطها درآب دادند آنگهش آویختند
خجندی

İnci, kulak tozundaki inceliği ve letafeti çalmağa kalkıştığından onu, bir müddet suya daldırdılar, sonra astılar. *(Hucendî)*

Mecazen, kavga ve inat etmek.

آویز (âvîz) = Avihten = asmak, asılmakten emir, *(isfa. muḫ. vas.)*.

ای باد صبا بصبح برخیز
در دامن زلف لیلی آویز
نظامی

[*] Bu manaya arapçadır ve okunur ha ile آوه aveh şeklindedir. Ferheukler farsça sanmışlar (Reşidî).

Ey, saba ruzgârı! Sabahleyin kalk, Leylanın zülfünün ucuna asıl. (*Nizâmî*)

بوگفتم که مشکی یاعبیری [*]
که از بوی دلاویز تو مستم
سعدی

Ona misk misin yoksa abir misin? Çünkü senin gönlü cezbedici kokundan sarhoşum, dedim. (*Sa'dî*)

Kavga, inat,

باشیر وپلنگ هرکه آویزکند
آن به‌که زتیر فقر پرهیز کند
ابوسعید ابوالخیر

Aslan ve kaplanla kim kavga ederse muhakkak fakirlik okundan sakınmalıdır.

Ebu Sa'id Ebülhayr

§ Avize gibi askılar ve küpe.

آویزگن (âvizgin) = herkese musallat olan ve bir şey isteyen dilenci. Asıl mânası asılgan, ilişkendir.

آویزه (âvîze) = Hernevi askı ve küpe

ای از تو مرا گوش پر ودیده تهی
خوش آن که زگوش پای دردیده نهی
تو مردم دیدهٔ نه آویزهٔ گوش
از گوش بدیده آکه در دیده بهی
کمال

Ey güzelleğinin methiyle kulağım dolu, gözüm boş olan sevgili! Kulağımdan gözüme geçsen ne hoş olacak! Sen küpe değil, gözbebeğisin. Kulağımdan gözüme gel; çünkü oraya yakışırsın.

(Kemâl)

آویژه (âvîje) = Temiz, saf, halis. Cem'i آویژگان avijegândır.

آویشه، آویشن (âvîşen, âvîşe) = Kekik = avşen.

چه‌کنی دنیا بی‌دین وخرد زیراک
خوش نباشد نان بی‌زیره وآویشن
ناصر

Dinsiz ve akılsız, dünyayı ne yapacaksın. Ekmek; kimyon ve kekiksiz hoş olmaz. (*Nasır*)

آویشه خوری چونیم مثقال
بیرون رودازتن تو بلغم
یوسفی طبیب

Yarım miskal kekik yersen vücudundan balgam gider.

(Yusufi Tabib)

آه (âh) = Ağrılarda ve tasalı zamanlarda kullanılan ve acıma bildiren bir kelimedir ki dertlilerin çıkardıkları sesli nefesten ibarettir.

دوش می سوختم ازین آتش
آه اگر امشم بود چون دوش
هاتف اصفهانی

Dün gece bu ateşten yanıyordum; âh, eğer bu gecem de dün geceki gibi olursa.

(Hatifi İsfehani)

روزگی چندی سخن کوتاه کرد
مرد بقال از ندامت آه کرد
مولانا

[*] Güzel kokulu otlar ve çiçeklerden istihsal olunan bir nevi güzel koku

Birkaç günceğiz sözü kısalttı. Bakkal nedametle ah etti.

(Mevlânâ)

تا ماه رسید آهم امشب
آه ار نرسد بماهم امشب
شاعر

Bu gece ahım aya erişti, ay çehreli sevgilime erişmezse yazık. *(Şâ'ir)*

آها **(âhâ)** = Şaşıldığı zaman söylenen bir kelimedir (*ko.*) (Nizam).

آهار **(âhâr)** = Kahvaltı dediğimiz yeyinti ve kahvaltı yemek. Yiyecek, vücudu nasıl beslerse kâğıda sürülen yumurta ve nişastadan yapılan cilâ ve beze sürülen kola, kâğıt ve bezi kuvvetlendirdiğinden onlara da âhâr denilmiştir. § Bir nevi çelik.

آهازیده **(âhâzide)** = Çekilmiş. Boy, kılıç, kolan, uzunlama duvar gibi çekilmek tabirinin söylenebileceği her şey mânasına ismi mef'uldür. Masdarı kullanılmaz.

آهَنْبَایه **(âhenbayâbe)** = Esnemek (Bürhan)=âsâ = kâje. Cihangirî ve Reşidide آهنبایه âhenbaye, Nizamda آهنیابه âhenyabe şeklindedir.

آهته **(âhte)** = Âhâzide. Âhâzide (*ba.*). Âhıhte muhaffefi olması münasiptir.

آهختن **(âhiḫten)** = Çekip çıkarmak, hususiyle kılıç çekmek,

زآهختن تیغها از غلاف
که قاف را در دل افتادکاف
فردوسی

Kılıçların kınından çıkmasından, Kaf dağının kalbi yarıldı. *(Firdevsî)*

آه درجگرنداشتن **(âh derciger nedaşten)** = Hiç parası ve malı olmamak.

یکی دل داشتم آن هم تو بردی
بجان توکه آهم در جگر نیست
سنجر

Bir gönlüm vardı onu da sen aldın. Canına yemin ederim ki başka şeyim yoktur. *(Sencer)*

آهرَن، آهرَمَن، آهرَمَن، آهرامَن، آهریمه، آهریمَن، آهره **(âhrâmen, âhremen, âhermen, âhren, âhre, âhrîmen, âhrime)** = Dev, şeytan.

تو گوئی که از روی واز آهنست
زمردم نزادست آهرمنست
فردوسی

«Tuncdan ve demirdendir, insandan doğmamıştır, o bir devdir» dersin *(Firdevsî)*

Konuşmada Ehremen deniiir.

آهسته **(âheste)** = Yavaş.

بساغر نقل کرد ازخم شراب آهسته آهسته
برآمد از پس کوه آفتاب آهسته آهسته
صائب

Şarabı yavaş yavaş küpden kadehe döktü. Güneş dağın sırtından yavaş yavaş yükseldi. (*Ṣā'ib*)

Gizli manasına mecazdır: filân âheste, firar kerd = filânca gizlice kaçtı.

آهَك

(âhek) = Alçı (*ar.*) cibs, cibsîn, sârûc, kils ، جبسين ، جبس ، كاس، صاروج. Kireç manasına da gelir. Bununda arapçası جصّ cassdır. Bununla beraber okyanusta cibs, cas ile tefsir edilmiştir.

بدست آهك تفته كردن خير
به‌ازدست بر سينه پيش امير
سعدی

El ile kızgın kireci yoğurmak, Emîrin önünde el pençe divan durmaktan iyidir. (*Sa'di*)

(Âheni tefte) = kızgın demir nushalarına göre mana demircilik etmek yani meşakkatli iş görmek demektir. Kirecin üzerine su saçıldığı zaman ondan çıkan buhar ahe benzediğinden kirece ahek = küçük ah, denmiştir.

آهمند

(âhmend) = Aldatmak için yalan söyliyen.

آهمند آن دروغ گو بفراب
فرهنك منظومه

"Ahmend„ aldatmak suretiyle yalan söyliyendir. Terkip itibarile ah ve nale sahibi demektir.

تاكردی دردمند وآهمند
ناصر

Sakın derd ve ah sahibi olmayasın (*Nasır*)

كرفش سوخق كربدی آهمند
وكر راست بودی نكردی كزند
اسدی

Eğer aldatmak için yalan söyleseydi avucu yanardı. Eğer doğru olsa idi zarar etmezdi. (*Esedi*)

آهَن

(âhen) = Demir; ahenger = demirci (*ar.*) حداد.

نشايد بردن انده جز باندوه
نشايد كوفت آهن جز باآهن
خاقانی

Kederi kederden başka şeyle gidermek, demiri demirden başka şeyle dövmek mümkün değildir. (*Ḫāḳānī*)

§ Kılıç.

سخنهای بدش تعليم كردند
بزر وعده باآهن بيم كردند
نظامی

Ona fena sözler öğrettiler, para vadedip kılıçla korkuttular. (*Niẓāmî*)

§ Zincir

نخستش آهن بر پانهادند
خسرو

İptida onun ayağına zincir vurdular. (*Husrev*)

آهنج **(âhenc)** = Ahencîden yahut âhiḫten = çekmek mastarından ismi mastar, emir, (*isfa. muh, vas.*).

بدست راد تو اندو حسام جان آهنج
بدان صفت که بود درمیان بحر نهنگ
کمال

Senin cesur elinde can alıcı kılıç, deniz içindeki timsaha benzer. (*Kemāl*)

آهن جامه **(âhencame)** = Kuvvetlendirmek için sandıklara vurulan demir çenber.

آهن جان ، آهن دل ، آهنین جان ، آهنین جگر **(âhencan, âhendil, âhenîncan, âhenîn ciğer)** = (*k.*) Cefa çekici, canı pek, tahammüllü.

حلقه شد پشت من ازبار ومن آهن جان
همچنان در هوست روی برین در دارم
جمال‌الدین

Benim sırtım yükten halka olduğu halde ben canı pek, öylece seni özleyerek bu kapıya bakıyorum. (*Cemaluddin*)

توسنگین دل شدی من آهنین جان
چنین دلرا نشاید جز چنین جان
نظامی

Sen taş yüreklisin, ben cefa çekiciyim; böyle yüreğe böyle candan başkası yakışmaz. (*Nizami*)

Cesurdan da kinaye olur.

در دام انتقام تو آهن دلان شکار
در حلقهٔ کمند تو رویین تنان اسیر
عماد

Bahadırlar, senin intikam tuzağında av; tunç vücutlular senin kemendin halkasında esirdirler. (*'Imād*)

آهن گاو ، آهن جفت **(âhencüft, âhen gâv)** = Sapan demiri.

آهنجه **(âhence)** = Çulhaların bezi buruşdurmamak için iki tarafa koydukları demirli ağaç = جنبر = buruşuk giderici.

آهنجیدن **(âhencîden)** = Çekmek.

خوب گفتن پیشه کن باهرکسی
کین برون آهنجد از دل بیخ کین
خسرو

Herkese karşı iyi söylemeyi âdet et, çünkü bu âdet kinin kökünü gönülden dışarı çeker, yani giderir. (*Hüsrev*)

§ İçmek § Atmak.

آهن رگ ، آهن خای **(âhen ḫay, âhenreg)** = Demir çiğneyici, demir damarlı (*k.*) gemi azıya alan, başı sert, kuvvetli at.

آهن ربا **(âhenrüba)** = Miknatîs: mıhladız.

آهن سرد کوفتن **(âheni serd köften)** = Soğuk demir dövmek (*k.*) faydasız işle uğraşmak.

بنشین وزدل رها کن این پند
آن به‌که نکوبی آهن سرد
نظامی

Otur da kalbinden bu düğümü çöz, yani bu düşünceden vaz geç. Faydasız işle uğraşmamaklığın iyidir. (*Nizâmî*)

آهَنَشْ سُوهانْ نَگِرِفْتَن (**âheneş sühan negiriften**) = Demirini eğe tutmamak demektir ki tabiatı sert olmaktan kinayedir.

ولی سوهان نگیرد آهن او
نباشد غیر روسخق فن او
جامی

Fakat onun tabiatı serttir. Onun hüner ve marifeti yüz katılığından başka bir şey değildir. (*Câmî*)

آهَنگ (**âheng**) = Ses ve sazın düzgünlüğü, uygunluğu ve çalgı düzeni, akort. Lisanımızda da tıpkı bu manalara kullanılır.

از نگهش باخته گل رنك خویش
بلبل دلسوخته آهنگ خویش
وحید

Gül, onun bakışından kendi rengini; yüreği yanık bülbül de, ahengini kaybetmiş. (*Vahid*)

هر شبی زاویهٔ مدح گهربار تو باد
روشن از شمع رخ مطرب ناهید آهنگ
سیف اسفرنگی

Senin cevher yağdıran methinin köşesi zühre ahenkli sazendenin yanağı şem'asiyle her gece aydınlansın. (*Seyfî Isferengî*)

§ Taksim ve peşrev.

زمانه ساز جفا خود همیشه ساخته داشت
ولیك تیزترك می‌کند کنون آهنگ
کمال

Zemane cefa sazına daima düzen veriyorsa da şimdi peşreve pek tiz perdeden başlıyor. (*Kemâl*)

§ Kast.

کسی کاندازد اوبرآسمان سنگ
بآزار سرخود دارد آهنگ
نظامی

Göğe taş atan kimse kendi başını incitmeyi kurmuştur. (*Nizâmî*)

Taksim ve peşrev bu manadan alınmıştır. Çünkü çalgıcı taksim yaparken «çi âhengest» denilir ki maksadı hangi makamdır demektir. § Havuz ve set kenarı.

زبیتوائی جائی رسیده ام‌که مرا
مسافتیست زآهنگ صفه تابرده
کمال

Açlıktan bir dereceye geldim ki benim için sofa kenarından perdeye kadar büyük bir mesafe vardır. (*Kemâl*)

§ Köşk ve kemerlerin kavisli ve tümsek yeri, çadır şeklindeki bina çatısı.

جلالت اربفلك بربصدر بنشیند
خمیده گردد طاق سپهررا آهنگ
رفیع لنبانی

Senin azametin feleğin üstüne çıkarsa kemere benzeyen gök yüzünün çatısı eğilir. (*Refi'i Lünbânî*)

§ Tarz ve gidiş.

چه بادکردم یتوای شوخ بی‌مهر
که محزونم بدین آهنگ کردی
حکاك

Ey muhabbetsiz canan! Sana ne fenalık ettim ki beni bu tarzda meyus ettin. (*Hakkâk*)

من دانم ودردمند بیداو
آهنگ شب دراز ودیجور
سعدی

Uzun ve karanlık gecenin geçişini benimle uyanık olan dertli bilir. (*Sa'dî*)

§ İnsan ve hayvan safı.

زمین پیکر از یکدگر بگسلاند
بروز نبرد تو آهنگ لشکر
ازرقی

Harb ettiğin zaman askerinin safı yer yüzünü alt üst eder. (*Ezrekî*)

Ahengîden=(çekmek) den emir, (isfa. muh. vas.)Bu münasebetle uzunluğuna yapılan bimayada ahenk denir (*ar.*) ازج.

آهَن گاو **(âhengâv)** = Ahen cüft (*ba.*).

آهَنگَر **(âgenger)** = Demirci.

آهَنگیدن **(âhengîden)** = Ahenk kerden = Kasdetmek § Çekmek.

آهِنیم کَش **(âhinîmkeş)** = Gizli şeyin meydana çıkması korkusile gönülün istediği gibi yüksek sesle çekilemiyen ah.

آهَنین کُرسی **(âhenînkürsi)** =Demirci örsü.

آهَنین کَمَر **(âhenin kemer)** = (*k.*) Cam pek yiğit.

آهُو **(âhū)** = Ceylan.

شیر مردانه بگویم پندت
رو بهی باشد اگر نپذیری
ترك آن پنه که نگیری آهو
که سگی باشد آهو گیری
کمال

Sana büyük adamlara yakışır bir öğüt vereyim. Eğer kabul etmezsen tilkilik olur. Ahu avlamaktan vazgeçmelisin; çünkü ahu avlamak köpekliktir, (*Kemâl*)

§ ayıp ve kusur.

آهو کشی آهوی بزرگست
نظامی

Ceylan öldürmek büyük ayıptır. (*Nizamî*)

بینی آن جانور که زاید مشك
نامش آهوو اوهمه هنرست
خاقانی

Misk doğuran o gördüğün hayvanın adı ahu ise de kendisi baştan ayağa hünerdir. (*Hakanî*)

§ Feryat ve haykırma.

باهو زباره فتاد وبمرد
فردوسی

Feryat ile atlan düştü ve öldü. (*Firdevsî*)

§ Nefes darlığı.

سگ تازی که آهو گیر گردد
بگیرد آهوش چون پیر گردد
نظامی

Ahu avlayan av köpeğinin ihtiyarlayınca nefesi daralır. (*Nizâmî*)

İstiâre tarikiyle sevgilinin gözüne ve sevgilinin kendisine denilir. شیردل (*ba.*).

اگر آهو همی گیرند شیران
تو پس شیران همی گیری با آهو
هدایت

Aslanlar, ceylân tutarlarsa da sen gözünle çok aslanları avlarsın, (*Hidâyet*)

آهُوبَرَه (**âhûbere**) = Ceylan yavrusu.

سگ با خرگوش صلح کرده
آهو بره شیر شیر خورده
نظامی

Köpek tavşanla barışmış, ceylân yavrusu aslan sütü emmiş. (*Nizâmî*)

آهُوپای (**ahupay**) = Altı köşeli, nakışlı ev ve köşk

ای مبارك بنای آهو پای
آهو پی تانهاده در تو خدای
ابوالفرج

Ey altı köşeli, nakışlı, mübarek bina! Allah seni kusursuz yaratmış. (*Ebülferec*)

§ (*k.*) Çabuk giden.

آهُوری (**âhûrî**) = Hardal.

گاه بر جستن چو آهوییست چست
گاه بر رفتن چو آهوییست تیز
شهاب

Sıçradığı zaman ahu gibi çevik, yürüdüğü zaman hardal gibi serttir. (*Şihâb*)

آهُو گُذَشت (**ahû güzeşt**) = Ahu geçti (*k.*) fırsat elden kaçtı.

چون جوانی گشت طی کار جوانان هم مکن
رنج بیجا می بری ای بیخبر آهو گذشت
تأثیر

Mademki gençlik geçti, artık gençlerin işini yapma. Ey dalgın! Nafile meşekkat çekiyorsun; fırsat elden kaçtı. (*Te'sîr*)

آهُون (**ahûn**) = Delik ve lâğım.

منگر سوی حرام وجز حق مشنو
تا نبرد دزد سوی نقد تو آهون
ناصر

Haram tarafına bakma, hakton başka dinleme ki hırsız senin nakdine yol bulmasın. (*Nâsır*)

آهُونبُر (**âhunbûr**) = Delik açan yeri kazan, lâğımcı. = چاه جوی

آهُوی چین ، آهُوی آتشین دَم (**ahuyi ateşindem, ahuyi çin**) = (*k.*) Güneş. Bere, ebru (*ba*).

آهُوی زَرین ، آهُوی خاوَری (**âhûyi ḫaverî, âhûyi zerîn**) = (*k.*)

Güneş. İkincisi yaldızlı sürahiden de kinaye olur.

آهُوِی دُنبالهدار (âhûyi dünbâledâr) = (*k.*) güzelin sihirli gözü

آهُوِی دُنبالَه کشیده (âhûyi dünbale keşîde) = āhūyi dünbāledār (*ba.*)

دنبال خودم می‌کشد آن نرگس جادو
من بندهٔ آن آهوی دنباله کشیده
عبدالواسع

O sihirbaz nergis beni kendine çekiyor; ben o sihirli gözün esiriyim. (*'Abdülvâsi'*)

Şair, cinlerin ahu şekline girip insanların, onların arkalarına düşmelerine dair olan efsaneye işaret etmiş.

آهُوِی سِفید (âhûyi sifîd) = (*k.*) seçkin dilber.

آهُوِی سیمین (âhûyi sîmîn) = (*k.*) sâki § sevgili.

آهُوِی شیرگیر، آهُوِی شیرافکن (âhûyi şîrefken, âhûyi şîrgîr) = Sevgilinin gözü.

آهُوِی لَنگ گرفتن (âhûyi leng giriften) = Topal ceylan tutmak (*k.*) insafsızlık etmek, zayıflara musallat olmak. «Âhuyimande giriften» de denir.

بود مصاف تو ای چرخ باشکسته دلان
همیشه شیر تو آهوی لنگ می‌گیرد
صائب

Ey felek kalbi kırıklarla uğraşır durursun, senin aslanın daima zayıflara musallat olur. (*Şâ'ib*)

آهیانه (âhyane) = Hanin esresi ve sükunu ile beyin kemiği, (*ar*) kıhıf. Başçanağı manasınadır diyenler de vardır.

آهیختن (âhîḫten) = Çekmek = ahiḫten (*ba.*)

دام بر افکند و برآهیخت تیغ
تا ببرد گردن او بی دریغ
جعفر فراهانی

Tuzağı attı, kuşu merhametsizce kesmek için bıçağı çekti. *Ca'fer Ferâhânî*

آی (ây) = Ameden = gelmek mastarından emir.

چه خوش گفت این سخن پیر جهانگرد
که دیر آی و درست آی ای جوانمرد
نظامی

Dünyayi dolaşan yani tecrübeli ihtiyar, "ey mürüvvet sahibi! geç gel de dürüst gel„ diye ne hoş söyledi. (*Nizâmî*)

آیا (âyâ) Temenni ve istifham ifade eder.

آنانکه خاکرا بنظر کیمیا کنند
آیا بود که گوشهٔ چشمی بما کنند
حافظ

Toprağı bakışlarının tesiriyle altın yapanlar, yani değersiz toprak gibi bir bilgisizi tevecc-cühleriyle altın gibi kıymetlendirenler, ne olur bize de bir göz uciyle baksalar (*Hafız*)

ای دو نظر ناز تو سلطان وگدا هیچ
آیا خبرت هست زحال دل ما هیچ
حافظ

Ey nazlı bakışında padişah ve dilencinin değeri olmayan! Bizim gönlümüzün halinden hiç haberin var mıdır? (*Hafız*)

آیاز (**âyâz**) = Gazneli Mahmudun pek sevdiği bir bendesi ve müşaviridir. Bilgisi, güzelliği, kahramanlığı ile meşhurdur. Ondan sonra sultan Mes'ud devrinde ordu kumandanı olarak bir takım memleketler zaptetmiş, 449 tarihinde ölmüştür. آیاس âyâs ایاس eyâs ایاز eyâz da derler. Eyâs (*ba.*)

آیان (**âyân**) = Gelici = آینده âyende § Düşünmeden ve kolaylıkla hatıra gelen şey. Amede (*ba.*)

آیشه ، آیشنه ، آیشته (**âyişte, âyişne, âyişe**) = Casus § Dalkavuk.

آیفت (**ayeft**) = İnsana gerekli olan şey, ümit.

زحق آیفت می خواهد بزاری
کند شکر ره پرهیزکاری
بهرام

Günahtan sakındığına şükre dip dileğini yapması için Al laha yalvarıyor (*Behram*)

آین (**âyen**) = Demir = Ahen.

آینه ، آینه (**âyene, âyîne**) = Ayna dediğimiz. Türkçesi gözgü, görgü: Ayna ilk önce cilâlı demirden yapıldığından (ayen) e nisbetile ayna denilmiştir.

آیینهٔ روی دوست زنگار گرفت
ازبسکه بران سوختگان آه زدند
شاعر

Aşıklar sevgiliye karşı o kadar ah ettiler ki aynaya benzeyen yüzü buğulandı. (*Şâ'ir*)

جز صورت بآینه کسرا نمی رسد
باطلعت بدیع توکردن برابری
سعدی

Eşsiz hüsnüne karşı beraberlik iddiası aynada görünen tasvirinden başkasına yakışmaz. (*S'adî*)

آیژك ، آیژ (**âyîj, âyîjek**) = Kıvılcım.

زآتش غم رفته آیژی باوج آسمان
سرزده طوفان آتش ازتنورسینه‌ام
ابوالمعانی

Göğsüm fırınından ateş tufanı belirmiş ve o gam ateşinin kıvılcımı göklere çıkmıştır. (*Ebülmaânî*)

آیین (**âyîn**) = Süs, donanma.

سراسر همه شهر آیین ببست
فردوسی

Bütün şehir baştanbaşa süslendi, donandı. (*Firdevsî*)

Adet, türe, mezhep.

همه‌هم صورتند وهم سیرت
همه‌هم نسبتند و هم آیین
سنائی

Hepsinin kılıkları, gidişleri, soyları ve âdetleri birdir. (*Senâ'î*)

کس این رسم و ترتیب و آیین ندید
فریدون ابا آن شکوه این ندید
سعدی

Kimse bu resim ve tertibi ve Türeyi görmedi. Feridun bile o kadar şan ve şerefiyle bunu görmedi. (*Sa'dî*)

آیین پرستی **(âyîn perestî)** = Gönül alçaklığıyla hizmet

بدرگاه خسرو خرامش کنیم
بآیین پرستیش راهش کنیم
فردوسی

Hüsrevin dergâhında naz ile salınır ve ona gönül hoşluğile hizmetten zevk alırız. (*Firdevsî*)

آیین جمشید **(ayîni cemşîd)**=(Barbed) in icad etiiği 32 makamdan ikinci makam. Barbed (*ba.*).

آینهٔ ، آینهٔ چرخ ، آینهٔ آسمان ، آینهٔ گردون، حاوری **(âyînei âsman, âyînei çerḫ, ayînei ḫâverî, âyînei gerdūn)** = (*k.*) Güneş.

آینهٔ اسکندری ، آینهٔ اسکندر **(âyînei iskender, âyînei ıskenderî)** = İskender zamanında Aristo tarafından icadedilmiş bir ayna imiş ki şayet düşmanlar iskenderiyeye sataşacak olurlarsa o ayna vasıtasiyle pek uzaktan görülebilirmiş.

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند
نه هر که آینه سازد سکندری داند
حافظ

Ne her çehresini süsleyen dilberliği, ne her ayna yapan iskenderliği bilir. (*Ḥâfız*)

§ (*k.*) Güneş.

آینهٔ فروز، آینه افروز **(ayîne efrūz, ayîne fürūz)** = Aynaya ve çeliğe cilâveren, Cilâcı. [1]

آینهٔ بخت **(âyînei baḫt)**= Nikâh günü damadın gelinе getirdiği ilk ayna (Nıẓām) (*ko.*).

آینه بر انگشتری نشاندن **(âyîne ber enguşterî nişanden)**= Yüzükte kaş evine ayna koymak.

می نماید عارضش از خلقهٔ زلف سیاه
یا نشانیده است بر انگشتری آینه را
میرزا واراب

Siyah zülfünün halkasından yanağı mı görünüyor? Yoksa

[1] Aynanın demirden yapıldığı zamana aittir.

yüzüğe ayna mı kondurmuştur? (*Mirza Vârâb*)

آیینهٔ چینی (âyînei çînî) = Çinde tunçtan yapılan hassalı bir nevi ayna.

آنرا که رسد زمرض لقوه گزند
باید که بیاد دارد ازمن این پند
آیینهٔ چینی بنظر آورده
درخانهٔ تاریك نشیندیکچند
یوسفی طبیب

Lakve "yüz ve ağzın eğrilmesi„ hastalığından müteessir olan kimse benim şu öğütümü hatırda tutsun: Karşısına çinî ayna koyup bir müddet karanlık bir odada otursun. (*Yûsûfî Tabib*)

Vaktile Halepte yapılıp İrana getirilen aynaya da آیینهٔ حلبی = Ayînei halebî derler.

آیینه دار (âyînedâr) = Ayna tutan (*k.*) berber § Padişahların ve büyüklerin huzurunda ayna tutmak vazifesini gören kimseye de denir.

بخلق آن کسرکه روآورد می باشد زخود غافل
نه بیند عیب خود هرکسرکه از آیینه داران شد
صائب

Yüzünü halka çeviren kimse kendinden gaflettedir. Her kim ayna tutuculardan ise kendi ayıbını görmez. (*Şâ'ib*)

Şair, halka değil, hakka tevecciih eden kimse kendi aybını görebilir, demek istiyor.

آیینه‌دان (âyînedân) = Ayna kılıfı.

دلرا زسینه درنظر دلستان برآر
آیینه پیش یوسف از آیینه‌دان برآر
صائب

Gönüi alan dilbere karşı kalbini göğsünden çıkar. Yusufun huzurunda aynayı kılıfından çıkar. (*Sâib*)

آیینه زدای (âyine zidây) = Ayna silici ve pasını açıcı, cilacı ayine efruz. (*ba.*).

آیینهٔ شش جهت (âyînei şeş cihet) = (*k.*) Cenabı peygamberin kalbi § اصحاب کهف eshabı kehf[1] § keşf ve müşahede sahipleri. (آیینهٔ شش‌رو) = ayînei şeşsü da denir.

آیینهٔ گردان (âyînei gerdan) = (*k.*) Güneş.

ابا (ebâ) = Ba gibi ile manasına mefulü maah edatıdır. Ba (*ba.*).

ابا پوست بگذاردش دردهان
ندانند که مغزش بود درمیان
قاآنی

Çocuk, içi yani yenecek yeri ortasında olduğunu bilmediğinden onu kabuğiyle ağzına koyar. (*Kâânî*)

[1] Zalim bir padişahın korkusundan bir mağaraya gizlenerek kıyamete kadar uyuyan yedi kişi.

§ Yemek.

اباهای پرورده بابوی مشك نظامی

Misk kokusuyla terbiye edilmiş yemekler. (*Nizamî*)

Bu mânâda hemzenin esresiyle de olur, başka kelimeye eklenince hemze düşer: Şūrbâ=çorba. Zīrbâ = kimyonlu yemek.

اُباش، اُباشه (übâş, übâşe) = Bayram yeri, düğün evi, panayır gibi birbirlerine yabancı insanlardan teşekkül eden toplantı yeri. Hemzeden sonra vav ziyade edildiği de vardır.

اَبْجَد (ebced) Arapça hece harflerinden teşekkül eden sekiz kelimenin birincisidir, ötekiler şunlardır: هوز hevvez, حطی huṭṭ, کلمن kelemen, سعفص se'feş, قرشت ḳereşet, ثخذ ṣheeẓ ضظغ ẓaẓıġ

Bu harflerin her biri altlarında gösterilen rakamları bildirir ki şunlardır:

ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ی	ك	ل	م
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40
ن	س	ع	ف	ص	ق	ر	ش					
50	60	70	80	90	100	200	300					
ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ						
400	500	600	700	800	900	1000.						

doğum, ölüm, evleniş, bir memleketi alış, bir binanın yapılışı tarihleri bu harflerden yapılan şiir yahut nesrin kelimeleri hesaplanarak çıkar, buna حساب جمل = hesabı cemel derler.

اَبْجَدِ تجريد نويشتن (ebcedi tecrīd nüvişten)=(*k.*)Nefse ait isteklerden vazgeçmek.

اَبْجَد ساختن ، اَبْجَدروان ساختن (ebced revan sâḫten, ebced sâḫten) = (*k.*) الف با elifbâ okumak, aldığı dersi bellemek,

روان نساخته ایجد بکتب معنی
ولی بعلم جهالت یگانه استادند
شفائی

Mana mektebinde elif bâyı bellememişler; fakat cahillik bilgisinde biricik üstattırlar.
(*Şifâî*)

اَبْدام (ebdâm) = Cisim ki cevher mukabiilidir. Yani uzunluk, enlilik, derinlikten ibaret olan ayındır.

اَبْدان (ebdân) = Kavm ve kabile § lâyık.

اَبْر (ebr) = Bulut (*ar.*) sehâb.

نیم چوآب که با هرخسی بیامیزم
نیم چوابرکه بر هرکسی گهربارم
خاقانی

Su değilim ki her çörçöple imtizaç edeyim; bulut değilim ki herkese inci yağdırayım.

(B)nin üstünüyle (ber) manasına eski şairlerin şiirlerinde çok görülür.

ابرش **(ebreş)** = Alaca renk § Benekli at

ابرش خورشید **(ebreşi ḫuverşîd)** = Güneş atı. (*k.*) gök ki güneş onun süvarisi yerindedir.

ابرکار **(ebrkâr)** = Şaşkın, sersem.

ابرکاکیا **(eberkâkiya)** = Örümcek ağı = تارعنکبوت tariankebut. Rumçadır (Niẓām).

ابرکوه **(eberkūh)** = Isfahana yakın dağ sırtında bir kasabadır. Muarrebi olan ابرقوه=eberḳūh ile meşhurdur.

ابرمزده، ابرکهن **(ebrikühen, ebrimürde)**=Sünger =ebrî (*ar.*) isfenc.

ابرنجین، ابرنجن **(ebrencen, ebrencin)**=Bilezik (*ar.*) سوار sivâr. Ele mahsus olana دست ابرنجن, ayağa mahsus olana پای ابرنجین derler. şimdi maden veya şişe el bileziğine (elengū) diyorlar (Niẓām).

ابرو **(ebrū)** =Kaş.

ابروان تو و چشمان تو ای آهوی چین
آهوانسده زده شاخ بشاخ ازسرکین
شاعر

Ey çin ahusu yani güneş! Senin kaş ve gözlerin kin yüzünden boynuz boynuza gelmiş iki ahuya benzerler. (*Şā'ir*)

ابرو اندا ختن **(ebrū endâḫten)** = Çalgıcının kaşını aşağı yukarı indirip kaldırmasına derler (ko.). Ebruzeden de denir (Niẓām).

ابرو بلند کردن **(ebrū bülend kerden)** = Kaşı yükseltmek (*k.*) görünmek ve işaret etmek.

اینك علك ناطقه عید سخنوریست
کابرو بلندکرد هلال معانیم
طالب

İşte natıka perdazlık mülkünde şairlik bayramı vardır; çünkü bana manaların hilâli göründü.

Hilâl = yeni ay.

ابروزدن **(ebrūzeden)** = (*k.*) Razı olmak § İşaret etmek.

طبع تو بخشیدن صدگنج گهر
ابروزند وگره بر ابروزند
مولانا عارفی

Senin tabiatın yüz cevher hazinesi bağışlamaya razı olur da kaşını çatmaz: sıkıntı göstermez. (*Mevlânā 'Arifi*

ابروفراخ **(ebrū ferâḫ)** = (*k.*) Güleryüzlü, cömert = ابروگشاده

ابروگشاده باش چو دستت گشاده نیست
چون و انمی کنی گرهی خود گره مشو
صائب

Elin açık değilse yani cömert değilsen güleryüzlü ol, bir

düğümü çözemessen bari kendin düğüm olma. (*Ṣa'ib*)

ابرُو (ebruken) = Cinbiz.

ابرُوی پیوَسته (ebrūyi peyveste) = Çatık kaş (*k.*) hoşnutsuzluk.

ابرُوی زالِزر (ebrūyi zalizer) = (*k.*) yeni ay, hilâl. Zalizer (*ba.*).

ابروی زالزر نگر بالای کهسار آمده
خاقانی

Hilâle bak, dağın tepesine gelmiş (*Ḫāḳāni*)

(ebre) = Elbise, başa giyilen şeyler ve benzerlerinin yüz tarafı. Mukabili âster=astardır.

عارضش راجامه پوشیده است نیکویی وفر
جامهٔ کش ابره ازمشکست وزآتش آستر
طرفه باشدمشك پیوسته باآتش ماه وسال
و آتشی کومشك راهرگز نسوزد طرفه تر
عنصری

Sevgilinin yanağını güzellik ve parlaklık örtmüştür; öyle örtü ile ki yüzü miskten, astarı ateştendir. Miskin uzun müddet ateşle birlikte bulunmasına şaşılır. Miski hiç yakmıyan ateş ise daha ziyade şaşmaya layıktır. (*'Unṣurī*)

(ubre) Toy denilen kuş = hobre.

دوری که باز شهر تو پرواز می کند
درچنك او عقاب فلك همچو ابره است
ظهیر فاریابی

Senin kahrın doğanı uçtuğu gün onun pençesinde feleğin ukabı toy gibidir. (*Ẓahīri Fāryābī*)

Ukabı felek نسرطائر = nesri ṭair denilen yıldız. Hemzenin esresiyle, yeni yetişmiş meyve.

ابَرهام (eberbam) = Tabiat, seciye § Bir melek adı § İbrahim peygamber (Bürhan). İbrahim manasına doğrusu (ipraham) dır.

ابَرهه (ebrehe) = Ebabil: Bir nevi kırlangıç (Bürhan) § Yemen padişahlarından üç kişi.

ابَری (ebrī) = Sünger (Niẓām).

ابَریشُم (ebrīşüm) = İpek, bükme ipek. Hemzenin esresi ve şının üstünü ile de görülmüştür. Hemzenin kaldırıldığı da vardır.

ریشم دمی بلکه لؤلؤسمی
روئنده چو لؤلؤ بر ابریشمی
نظامی

Bir ibrişim kuyruklu hatta inci tırnaklı. Yürüyüşü ibrişim üzerinde giden inci gibi.
(*Niẓāmī*)

Muarrebi ابریسم ibrîsemdir § (*k.*) saz teli.

سمن عارضان پیش خسرو بپای
بآواز ابریشم وبانك نای
فردوسی

Gül yanaklılar şahın huzurunda ayakta saz ve ney çalıyorlardı. (*Firdevsi*)

اَبِسْتا **(ebista)** = Nasıri de dâhil olduğu halde farsça lûgatlerde mecusi dininin mucidi zerdüşte ait zend adlı kitabın şerh ve tefsirî olarak gösterilmiş; yalnız Nasiri zendesta maddesinde (tahkik budur ki "esta, ebista„ hoşenge nazil olan kitabın ismidir. Zerdüşt onu zend namile şerh etmiş ve daha ziyade izah ile pazend namını vermiştir) diyor. Müsteşriklerin eserlerinden örnek alanlar abista, avista, şekiinde yazarak bazı lûgat sahiplerinin beyanı vechile zend ebistanın şerhi olmayıp zendebista mecmuu bir kitap ismidir· zend = büyük ebista = kelâm manasınadır diyorlar.

Elifin meddi ile de bu manayadır.

چوایجا معنیٔ ترآن ندانم
روم آنجا و آبستا بخوانم
خسرو

Madem ki burada kuranın manasını bilmiyorum. Oraya gidip abistayı okuyayım.
(*Hüsrev*)

Âbista (*ba.*).

اِبِشْتَن **(ebişten)** = Gizlemek = âbisten.

اَبکار **(ebkâr)** = Ekin = کشت kışt.

اَبُل **(ebûl)** = Kolğan dikeni denilen nebat. (*ar.*) Tarşuş. Banın esresiyle küçük kakule = هیل

اَبلقِ چرخ ، اَبلقِ جهان تاز ، اَبلقِ اَیّام **(ebleḳi eyyam, ebleḳi cihantāz, ebleḳi cerḫ)** = Gece ve gündüz itibariyle dünya ve zamandan kinayedir. Eblek (*ba.*).

اَبْلَك **(eblek)** = İki renkli, alaca hususiyle siyahlı ve beyazlı olan kısmı ki ekseriya atlar da kullanılır. (*ar.*) ebleḳ

گر بداندکه بدور تو دو رنگی عیبست
نبیع صادق نکند ادهم شب را ابلك
سیف اسفرنکی

Senin devrinde iki renkliliğin ayıp olduğunu bilse çinsabah karanlığını alaca yapmaz.
(*Seyfi isferengi*)

Banın esresi ve lamın cezmiyle kıvılcım.

اَبْلُوج **(eblūc)** = Nebat şekeri âblūc (*muḫ.*) âblūc (*ba.*) muarrebi ابلوج ublūcdur.

اَبْلُوك **(eblūk)** = İki yüzlü, münafık § Nebat şekeri.

اَبْناخون **(ebnaḫun)** = Kale

زبوم هند گرفتی هزار ابناخون
شاعر

Hindistandan bin kale zabtettin.
(*Şā'ir*)

اَبی (ebî)= (Bî) dir ki edatı nefidir.

ابی جرم را گر کنی ظلم و جور
کند لاجرم مرترا جور دور
عطار

Kabahatsiz kimseye zulüm ve cefa edersen şüphesizdir, zaman sana cefa eder. (*'Attar*)

اَبیاری (ebyârî) = Çok nazik bir kumaş ve bir cins güvercin.

اَبیداد (ebîdad) = Zulüm = bîdad.

اَبیز (ebîz) = Kıvılcım.

اَبیو (ebîv) = Mavi, su rengi.

سیاه شام پس پردهای چرخ شدند
لوای روز چو برزدسراز فضای ابیو
آذری

Günün bayrağı mavi boşluktan görününce, akşam askeri feleğin perdeleri arkasına gittiler.
(*Azeri*)

اَپَرخیده (eperhîde) = Açık, belli. Karşılığı (perḫide)

اَپُرناك (epürnak) = Delikanlı.

اَپَرَنداخ (eprendaḫ) = Sahtiyan. اپرنداخ epirendaḫda bu manayadır.

اَپَرویز (epervîz) = Perviz.

اَپسان (epsan) = Bileği taşı = فسان = افسان

اَپسَك (epşek) = Çiğ, = şebnem.

اَپیُون (epyon) = Afyon (*ar.*) لبن الخشخاش = haşhaş üsaresi.

اُج (üc) = Kabak.

اَجَل گیا (ecel giya) Bıldırcın otu. Biş(*ba.*).

اُجماج (ücmâc) = Uçmak = cennet.

اَجمُود (ecmûd) = Kereviz.

اَجهَره (echere) = Pıtrak dikeni.

اَخ (eḫ) = Aferin = aḫ.

اَخ اَخ (eḫeḫ) = Pehpeh, ne güzel manasına beğenme ve şaşma yerinde kullanılır.(*ar.*) ع ع denir. Pehpeh bunun muharrefidir § Vah vah, yazık manasına teessüf de ifade eder § Hemzenin ötresile bir şeyden haz ve telezzüz edildiği zaman söylenir.

اخ اخی برداشق ای کیج وکاج
تا که کالای بدت گیرد رواج
مولانا

Ey ahmak ve şaşı ! Fena metaın revaç bulmak için oh oh sesini yükselttin. (*Mevlânā*)

اَخْبُون (eḫbun) = Yılan başı denilen nebat.

اَخْتَر (eḫter) = Yıldız.

امروز بهروزی گفتم که مگر اوی
که از روی تو می تابد این جملهٔ اخترها
شیبانی

Bugün bir ay yüzlüye: Sen o musun ki bütün yıldızların parıldaması senin yüzündendir, dedim. (*Şibani*)

Sancak.

هرطرفی کاختراو رونهاد
فتح دویدودردولت گشاد
خسرو

Onun sancağı ne tarafa döndü ise zafer koştu ve devlet kapısını açtı. (*Hüsrev*)

§ Tâlih.

چواختگر شود گر شود جفت کینش
دل تیرهٔ بدسکال بد اختر
قطران

Tâlihi dönük fena düşüncelinin kara kalbi onun kinine yaklaşırsa kor gibi yanar. (*Ḳatrān*)

اَخْتَرشِناس ، اَخْتَرشُمار ، اَخْتَربِين (eḫterşinas, eḫterşümar, eḫterbīn) = (*k.*) Müneccim: yıldıza bakıp hükümler çıkaran. (ehter şumar) Aşk yahut elemden geceleri uyuyamayan kimseden de kinaye olur (eḫter feşanden) (*ba.*)

اَخْتَرِ دانِش (eḫteri daniş) = (*k.*) Utarit ve müşteri yıldızı

مرا ازاختر دانش چه حاصل
که من تاریکم او زخشنده اجزا
خاقانی

Bana utarit yahut müşteriden ne fayda; ben karanlıktayım, o parlaklık içinde. Yani ilim ışığı beni zaruret karanlığından kurtarmadı. (*Hâkânī*)

اَخْتَرِ سُوخته (ehteri sūḫhte)=(*k.*) Kötü tâlih.

اَخْتَرشُمُردن (eḫter şümürden)= Yıldız saymak. (*k.*) Uykusuz kalmak.

بشب پهلو سوی بستر نبردی
همه‌شب تابروز اختر شمردی
گرگانی

Gece yatağa yaklaşmaz, bütün gece sabaha kadar uyumazdı. (*Gürgâni*)

زچشم من بپرس اوضاع گردون
که شب تاروز اخترمی شمارم
حافظ

Feleğin durumlarını benim gözümden sor, çünkü gece sabaha kadar uyanığım. (*Hâfız*)

اَخْتَرفِشاندن (eḫter feşanden) = Yıldız saçmak (*k.*) Ağlamak.

همه شب تا سحر اختر شمارم
بدامان از مژه اخترفشانم
هدایت

Bütün gece seher vaktine kadar uyumam. Kirpiğimden eteğime yıldız saçarım yani gözyaşı dökerim. *(Hidâyet)*

اَخْتَرِ گاوِیان **(eḫteri gaviyan)** = Feridun şahın bayrağı = Derefşi gavıyan (*ba.*).

اَخْتَرِی **(eḫterī)** = Müneccim: Yıldızlardan bir takım hükümler çıkaran, fala bakan.

صدره اربینی دروغ اختری
یك دوباره راست آیدی‌خری
مولانا

Müneccimin yüz defa yalanını görsen de bir iki defa doğru çıkarsa alıyor yani inanıyorsun. *(Mevlânâ)*

اَخْتَرِی کَرْدَن **(eḫterī kerden)** = Göğe çıkmak.

آن شب که رسول اختری کرد
جبریل زعرش رهبری کرد
هاتفی

Muhterem resulün göğe çıktığı gece cebraīl (aleyhisselâm) arştan kılavuzluk etti. *(Hâtifi)*

اَخْ تُفْ ، اَخْ لُفْ **(eḫtüf, eḫ tüfū)** = Hâk'tū dediğimizdir ki (eḫ) balgamı çıkarmak, (tüfū) ağızdan dışarıya atmak sesidir. Kelimenin mecmuu balgam manasına da gelir.

چون بباید طمع برید ازدوست
چه توقع بماند ازدشمن
حق یاری چنان گذاشته اند
اخ تفو بر زمانهٔ ریمن
سوزنی

Dosttan tamaı kesmek lâzım gelince düşmandan ne ümit kalır. Dosluk hakkını o kadar bırakmışlar ki sahtekâr zamaneye hâk'tū. *(Süzeni)*

اَخْتَه **(eḫte)** = Âhte. (*ba.*)

اَخْجَسْتَه **(eḫceste)** = Kapı eşiği.

خنك آن سك که بردر تو باشد
که بالین ازدرت اخجسته باشد
لطیفی

Kapına bağlı olan köpek mesuttur. Çünkü yastığı senin kapının eşiğidir. *(Latîfî)*

اَخْدَر **(eḫder)** = Erkek kardeşin çocuğu = Efder.

اَخْچه **(eḫçe)** = Akça. Altın ve gümüş para (Niẓām).

شاهد طارم فلك رست زدیو هفت سر
ریخت بهر دریچهٔ اخچهٔ زرشش سری
خاقانی

Güneş kürei arzdan kurtulunca her pencereye halis altın akça döktü. *(Hâkânî)*

اُخْروش **(üḫrūş)** =Feryad, şamata

جوش و شادی امروز به ازدوش کنم
بچمم دست زم ناله و اخروش کنم
منوچهری

Bu gün dün geceden daha hoş vakit geçirir ve zevk ederim. Salınır, el çırpar, bağırır çağırırım. (*Minâçihrî*)

اَحْرِيان (eḫriyan) = Kumaş = Âhriyan.

چون می دهی مرا تو عطایای به‌گزین
جز به گزین چه آرمت آخر زاخریان
کمال

Bana mademki seçkin bahşişler veriyorsun; sana seçme metâdan başka ne vereyim. (*Kemâl*)

اخسُمه (eḫsüme) Boza = Âhsüme (*ba.*)

اخسی ، اخسیکت (eḫsi, eḫsiket) آخسیکت ، آخسی = aḫsi, aḫsiket. (*ba.*).

اخش (eḫş) = Değer, kıymet. = Âheş.

خود نماید همیشه مهر فروغ
خود فزاید همیشه گوهر اخش
عنصری

Güneş daima kendi parlaklığını gösterir. Cevher daima kıymetini artırır. (*Unsurî*)

اخشگ ، اخشیج (eḫşic, eḫşig) = Âhşic, Âhşig. (*ba.*).

اخگر (eḫger) = Ateş koru, yanıp kızarmış kömür (*ar.*) جمره

حرز مدحش بخوان وبر خود دم
پس برو درمیانهٔ اخگر
فخری

Methi nushasını oku da kendine üfle; ondan sonra ateş korunun içine gir. (*Fahrî*)

دل اوست انگشت وکین شه آتش
زانگشت و آتش چه زاید جز اخگر
قطران

Onun kalbi kömür, padişahın kini ateş gibidir. Kömürle ateşten kordan başka ne çıkar. (*Ḳaṭrân*)

اخگُل (eḫgül) = Buğday ve arpa kılçığı.

اَخْ كَرْدن (eḫkerden) = Kay etmek (*ko.*) (Niẓâm).

اخكَم (eḫkem) = Kalbur ve def gibi şeylerin kasnağı. Şimdi İranda (kem) derler. (Niẓâm).

اخگُوژَنه (eḫgūjene) = Düğme.

در دری فلك كه مهرست
اخگو ژنهٔ كلاه او باد
فرید

Feleğin parlak incisi olan güneş onun külahına düğme olsun. (*Ferîd*)

اخكُوك (eḫkūk) = Ham zerdali.

اخلَكَنْدُو (eḫlekendu) = Çocuk çıngırağı, çakşağı.

ظفر از رایتت داشاد باشد
بسان طفلکان از اخلکندو
فخری

Çocuklar çıngıraktan nasıl sevinirlerse, zafer senin bayrağından öyle sevinir.
(*Feḥrî*)

اَخلُوز **(eḫlūr)** = Delice harıb dedikleri dikenli harıb.

اَخم **(eḫm)** = Kızgınlıktan yahut kederden insanın yüzünde ve alnında peyda olan buruşma ve kırışma.

اُخنوخ **(üḫnūḫ)** = Hemzenin ötresi ve üstünüyle hazreti İdrisin İbranice isimleridir. Arabîsi ادريس = İdris, rumcası هرمس = hürmüs, farsçası اورمزد = ürmüzd dür (Nâsıri).

اَخی **(eḫi)** = Beğenmeğe değer her şey. Âhırındaki ya, nisbet edatıdır. §Hamiyetli kimse (Bürhan).

ادالك **(edalk)** = Ada (*ar.*) cezire.

اَدَب آموز **(edeb âmūz)** = Edep öğretici : öğretmen, eğitmen § Talebe, hizmetci. (بهارعجم)

اَدَب آوازه **(edeb âvâze)** = Yüksek şöhretli, ünlü.

اَدَب كَردَن **(edeb kerden)** = Tedip etmek.

بی ادبی کرده‌ام از حد بدر
تو ز ادب کردن من درگذر
سلیم طهرانی

Hadden artık edepsizlik etmişim. Sen beni tedipten affet.
(*Selîmi Tahrânî*)

اَدرام **(edrâm)** = Saraç iğnesi

اَدَرفَن **(ederfen)** = Tuzlu balgam denilen cild hastalığı = Dâd. (*ar.*) قوبا kūba

اَدرَك **(edrek)** = Taze zencefil.

اِدرَك **(idrek)** = Güğüm eriği.

اَدرَم **(edrem)** = Teğelti = Adrem (*ba.*) ادرم كش erdem keş = teğelti iğnesi.

اَدرَنگ **(edreng)** = Sıkıntı ve musibet = Âdrenk

اِدريس خانه **(idrīs ḫane)** = (*k.*) Cennet.

اَدغَر **(edġer)** = Hava işleyecek yer = Badġer.

اُدُك **(edük)** = Dişi aleti (Bürhān).

اَدمَن **(edmen)** = Hâlis misk.

اُدُوس **(edūs)** = Bir hastalık sebebiyle

gözü kararan ve dumanlanan kimse. Tavuk karası denilen gözhastalığına tutulan kimseye de denilir ki bir adı da شبکور şebkor dur.

اَدْوِی **(edvī)** = Enir denilen kök. Sarı sabır diyenler de vardır.

اَدْوِیهٔ گرم **(edviyei germ)** = (*k.*) Biber, tarçın, karanfil gibi baharat = Dîk efzâr (*ba.*).

اِذْهِجا **(edhica)** = İnsana iliştiği zaman güçlükle ayrılan pıtrak dikeni.

اِدْیان، اِدْیون **(edyan, edyun)** = Semiz ve yörük, dört ayaklı hayvan. (Çârpâyı derende) yazan lûgatlara göre dört ayaklı yırtıcı hayvan demektir.

اِدید **(edîd)** = Metbuʿ yani kendisine tebaiyet edilen kimse. (Şüürî, Nimet)

اِدیم **(edîm)** = Yüz. hafifleşdirerek دیم dîm de denir

اَر **(er)** = (Eger) den kısaltılmış şart edatıdır

من نیاز آرم ارتو ناز آری
شاعر

Sen nazlanırsan ben yalvarırım.
(Şaʿir)

بادهٔ شادی بنو شی یك دم ار ازجام عیش
از دم زنبورغم آمادهٔ صدنیش باش
شباب یزدی

Hayat bardağından eğer bir nefes sevinç şarabı içersen keder arısının kuyruğundan yüz igneye hazır ol. *(Şebabı yezdî)*

§ Bıçkı.

نه من به زجمشید بودم بفر
که ببرید ببور میانش بار
فردوسی

Ben, dahhakin, belini bıçkı ile biçen cemşitten şan ve şevketce daha iyi değil miydim?
(Firdevsî)

اَرابَه **(erabe)** = Araba.

اَرّان **(erran)** = Azerbaycanda geniş bir vilâyet ki Beylekan, Gence, Berda bunun şehirlerindendir.

اَرْباب **(erbab)** = Arapça sahip ve malik manasına gelen sahibin cemi ise de iranlılar ulu ve reis yerinde kullanırlar.

درویش کسی نه‌ایم و ارباب کسی
مارانبود چشم بر اسباب کسی
لخت جگری و آب چشمی داریم
بر نان کسی نه ایم و برآب کسی
عبدالله طاهر

Ne bir kimsenin yoksulu ne kimsenin ulusuyuz. Kimsenin malında gözümüz yoktur. Bir parça ciğer ve göz yaşımız var. Hıç bir kimsenin ekmeğini yemiyor, suyunu içmiyoruz.
(Abdullah Tâhir)

اَرْبُو **(erbu)** = Armut. Erbudar armut ağacı.

اربیان **(erbeyan)** Su çekirgesi deniz tekesi (*ar.*) جرادالبحر: İstakoz cinsinden karadis = روبیان rūbiyan.

اِرْتَجَك **(irtecek)** = Şimşek.

اسب باد وزین شفق درلشکر شاه بهار
ابرپیل و کوس تندر ارتجك زرین کجك
اورمزدی

Bahar padişahının askerinde rüzgâr at, şafak eğer, bulut fil, gökgürültüsü davul, şimşek yaldızlı davul turası yerindedir. *(Ürmüzdi)*

اَرْتَنگ **(erteng)** = Mâni adlı meşhur nakkaşın resim defteri. § Mâninin nakş evi.

چوحسن صنعت نقاش نامیه‌دید
باب داد زمانه صحائف ارتنگك
فخری

Zaman, yerden bitip büyüyen şeyleri nakş edenin sanatının güzelliğini görünce ertengin resim defterini suya attırıhiçe saydı *(Fahri)*

اگر مانی شود زنده چوبیند نقش توقیعش
بپرد باز ازشرم نگارستان ارتنگش
سیف اسفرنکی

Eğer Mâni dirilse onun tuğrasının nakşını görünce kendi erteng adlı nakşevinin utancından tekrar ölür. *(Seyfi İsferengi)*

اِرْتیشْدار **(ertīşdâr)** = Asker sınıfı § Kapçak hududunda büyük bir nehir.

اَرَج **(ere)** = Kıymet, değer.

دل اگر نیست پسند تو بمن باز فرست
جان ندارد برتو ارج بتن باز فرست
شمس‌الدین

Gönlümü beyenmedinse bana geri gönder; yanında canın kıymeti yoksa vücuda iâde et. *(Şemsüddin)*

دریغا گر ندانی خویشرا ارج
عطار

Kendi değerini bilmezsen yazık. *(Aṭṭar)*

افتاد اختر از چشم باماه دلفروزش
بدرفت عقل خواری با عشق ارجمندش
یغما

Onun gönül aydınlatıcı yüzüne karşı yıldız gözden düştü. Onun kıymetli aşkına karşı akıl horlanmayı kabul etti. *(Yeğmâ)*

§ Koparmak.

دوبازوی زاغ و رخج ارج کردم
سوزنی

Çirkin karganın iki kanadını kopardım. *(Süzeni)*

§ Kuğu denilen yaban kazı ki tüyünden yastık yaparlar §Kergedan.

یك جهانی بی توا پرپیل و ارج
بی طلسمی کی بمادی سبز مرج
مولانا

Fil ve kergedan dolu bir cihan gıdasız iken, çayır ve otlak tılısımsız nerede taze kalırdı.
(Mevlānā)

ارجاسب (ercasb) = Tūran padişahlarından olup Efrâsyâbın torunudur. روئین دیز ruyin diz denilen kalede otururdu. Küştasb şahın yirmiden fazla oğlu ile babası Lührasbı öldürüp kızları bihaferinle hümayı habsetmişti. Küştasbın oğlu İsfendiyar babasının emrile ruyindize gidip kaleyi fethetti ve ercasbı öldürerek kızkardeşlerini kurtardı.

ارجالون (ercalūn) = Sarmaşık nevinden ören gülü, ak asma, ak sarmaşık denilen nebat.

ارجمند (ercmend) = Kıymetli, değerli § Taberistanda firuzkuha bağlı bir kasaba.

فرخم بقرقدان سود ازفرط سربلندی
تازارجمند آمد آن بار ارجمندی
هدایت

O kıymetli yar Ercmentten geldiğinden beri o kadar yükseldim ki başım ferkedâna değdi. *(Hidâyet)*

§ Ferkedân=dübbü asgarın [1] iki parlak yıldızı.

ارجن (ercen) Acı badem ağacı

[1] Dübbü aşgar Göğün şimal tarafında mecmuu ayı kılığını andıran yedi yıldız.

ارجنك، ارجنگ (erceng,erçeng) = Erteng (*ba.*).

ارجنه (ercene) = Ercen § Şîrazın cenubunda bir çöl § Musikide bir makâm.

ارچه (erçi) = Her nekadar manasına eğerçi (*muḫ*).

نظم ارچه بمرتبه بلندست
آن علم طلب که سود مندست
نظامی

Düzgün söz mertebece yüksek isede faideli olan ilmi ara.
(Nizāmi)

ارچین (ürçin) = Merdiven, basamak.

ارد (erd) = Kahır, öfke § Un.

ارد (ürd) = Benzer ve eş.

ارد (ird) = Şemsî ayın 25 inci günü ve bu günü idareye memur sayılan melek. گرد gird (*ba.*).

اردا (erda) = Bir mecusî âlimidir ki erdşiri babekân zamanında mecusî bilginlerinin başkanı idi. Babasının adı (Vîraf) olduğundan erda vîraf derler. = Erdad (Bürhān).

اردانه (erdane) = Yabani şebboy.

اَرْدَب (**erdeb**) =Muharebe kavga.

اَرْدَبِيل (**erdebīl**) = Âzerbaycana tabi bir kasaba. "b„ yerine "p„ ve hareksiz "d„ ile öfkeli fil manasınadır.

اَرْدَشِير (**erdşīr**) = Öfkeli aslan manasına Behmenin adıdır. Dedesi Kuştasb torununda şecaat hissettiğinden bu adı vermiştir ve sâsânîlerin birinci padişahıdır ki ana cihetinden Babekin torunu olduğundan Erdişîri Babekân namiyle meşhurdur. (Babekân) ın ahırındaki "an„ nisbet edatıdır سيرة اردشير = حسن سيرت = güzel gidiş manasına arap darbı mesellerindendir.

اَرْدَشِيرداروُ، اَرْدَشِيران (**erdşīran, erdşīrdaru**) = Koca yarpuzu denilen hoş kokulu, tadı acı bir nebat (*ar.*) حبق الثيوخ

اُرْدَك (**ördek**) = Ördek = Mürgab. Ördek kelimesi türkçedir Buna peranden masdarını ekliyerek (ördek peranden) denilirse osurmak manasını ifade eder (Nizâm).

اَرْدَگان (**erdegan**) = Müneccim cetvellerinden bir cetvel. Arapça kâf ile Şiraz ve Yezde tabi birer köy.

اَرْدَم (**erdem**) = Zendin surelerinden her biri.

دانم که گر اندیشه کنی باز شناسی
پازند ز بسم الله و الحمد ز اردم
اسفرنکی

Bilirim ki düşünürsen pazendi besmeleden, fatihayı zen suresinden ayırt edersin. *(İsferengi)*

Zend'pazend (*ba.*).

اَرْدَن (**erden**) = Süzgü. Arden (*muh.*).

اَرْدَنگ (**erdeng**) = Dizle bir kimsenin sırtına vurmak (Nizâm).

اَرْدَوان (**erdevan**) = Eşkânîlerin son padişahıdır ki erdşiri Babekâna mağlûp olmuş ve öldürülmüştür.

وراخواندند اردوان بزرگ
که ازهیش بگسست چنگال گرگ
فردوسی

Ona büyük erdevan dediler ki kurdun pençesini koyundan ayırdı. *(Firdevsi)*

هست کهین چاکرت چون پسر اردوان
هست کهین بنده ات چون پسر آبتین
سلمان

Âdi kölen, erdevanın babası, küçük benden âbtinin oğlu gibidir. *(Selman)*

اَرْدَه (**erde**) = Susam küsbesi.

اُردی (ördi) اردی بهشت (*muḫ*) (*ba.*).

دی وبهمن و اردی وفرودین
همیشه پراز لاله بینی زمین
فردوسی

Kışın birinci ve ikinci, baharın ikinci ve birinci aylarında yeri daima lâle ile dolu görürsün. (*Firdevsî*)

اُردی بِهِشت (ördi bihişt)= Ateş

چه سوزد تنش را باردی بهشت
روانش بیابد خوشی دربهشت
بهرام

Vücudunu cehennemde niçin yaksın, ruhu cennette rahat bulsun. (*Behram*)

§ Şemsî senenin ikinci ayı.

دران بزم آراسته چون بهشت
کل افشان‌تر ازماه اردی بهشت
نظامی

Cennet gibi süslü olan o mecliste baharın ikinci ayından ziyade gül saçıcı. (*Niẓāmî*)

§ Her şemsî ayın üçüncü günü ve o günle ayı idareye ve dağları muhafazaya memur sayılan melek. Bu ayın üçünde yapılan bayrama اردی بهشتگان derler. Âban (*ba.*).

اَرز، اَرزِش (erz, erziş) = Kıymet ve baha, değer, kadir ve itibar

برد باری کن وقناعت ورز
تا دلها قبول یابی و ارز
اوحدی

Tahammül et ve sogumlu olmaya çalış ki gönüller de kadir ve kıymet bulasın
(*Evhadî*)

ارزان (erzan) = Ucuz.

وصال دوست بجان کرمیسرت گردد
بخرکه دیر بدست اوفتد چنین ارزان
سعدی

Eğer dostun vuslatını canını vermekle alabileceksen ver de al zira böyle ucuz, ele geç düşer
(*Sa'dî*)

§ Lâyık.

جان اگر میطلبی اینك جان
بتوجان وتو بجان ارزانی
ولی دشت بیاضی

Can istiyorsan işte can; can sana lâyıktır, sen de cana layıksın
(*Veli deşti beyazi*)

ارزانِش (erzâniş) = Hayır ve iyilikler.

ارزانی (erzânî) = Ucuzluk.

بعهد جود او گوهر گرانی یافت تاحدی
که در اشك عاشق هم فراموش کرد ارزانی طالب

Onun cömertliği devrinde inci o kadar kıymetlendi ki aşıkın inci tanesine benzeyen göz yaşı bile ucuzluğunu unuttu.
(*Tâlib*)

Yoksul ve acımaya layık kimse.

بارزانیان دهمه هرچه هست
فردوسی

Ne varsa hepsini muhtaçlara ver
(*Firdevsî*)

§ Müsellem: İtirazsız teslim ve kabul edilen şey.

ارزن **(erzen)** = Darı.

Kılıcın parıltısını methe dair

اگر زن سو بدان سو بنگرد مرد
بدان سو در زمین بشمارد ارزن
منوچهری

Eğer insan kılıcın bu tarafından öbür tarafına bakarsa o tarafta yerdeki darıyı sayar. *(Minūçihrî)*

Erzenîn = Darı ekmeği.

ارزن زرین **(erzeni zerin)** = Yaldızlı darı (*k.*) yıldızlar § Kıvılcım § Şarap kadehinin dibinde kalan artık § Şarabın yüzündeki kabarcıklar.

ارزه **(erze)** = Samanlı sıva çamuru § Çamdan çıkarılan zift.

پنبه بگوش آیند زتو ممدوح
پنبه چه باشد که ارزه ریزد وارزیز
سوزنی

Öğdüğün kimse senin sözünü işitmemek için kulağına pamuk tıkar; pamuk ne demek, belki zift ve kalay akıtır. *(Sūzenî)*

§ Eski usule göre yer yüzünün bölündüğü yedi iklim, yani yedi parçadan birinci iklim: Hattı üstüva yani (ekvatö) e yakın olan mıntaka.

ارزه گر **(erzeger)** = Sıvacı = endayişger.

ارزیتون **(erzeytun)** = Behram gürun karısı.

ارزیدن **(erzîden)** = Kıymet ve baha biçmek § Değmek, lâyık olmak.

بصد جان ارزد آن نازی که جانان
نخواهم گوید وخواهد بصد جان
نظامی

O naz, yüz cana değer ki canan istemem der de yüz can ile ister. *(Nizāmî)*

ارزیز **(erzîz)** = Kalay. Erze *(ba.)*.

ارژن **(erjen)** = Acı badem ağacı: Dallarından baston, kabuğundan ok yayına sargı yaparlarmış = Ercen.

ارژنگ **(erjeng)** = Erteng § Mani gibi ünlü bir nakkaş adı.

که درچین دیدم از ارژنگ پرکار
که کردی دائره بی دور پرکار
خسرو

Çinde nakkaş erjengden gördüm ki pergeli çevirmeden daire çiziyordu. *(Ḫasrev)*

§ Meşhur bir cenkci § Turan yiğitlerinden (Zere) nin oğlu.

ارژنه **(erjene)** = Şîrazın cenubunda bir çöl ki ercene, deşti erjende derler.

ارَسْ **(eres)** = Âzerbaycandan geçerek Hazer denizine akan ve şimdi İran, Rus hududunu teşkil eden bir nehir.

ای صبا گربگذری بر ساحل رودارس
بوسه‌زن برخاك آن وادی ومشکین‌کن نفس
حافظ

Ey latif rüzgâr! Eres nehrinin kenarından geçersen o vadînin toprağını öp de nefesini misk gibi kokut. *(Hafız)*

Ranın sükûnile gözyaşı.

ارس شدارس‌من ازجست وجویت
لطیفی

Seni aramaktan göz yaşım Eres ırmağı oldu. *(Latifî)*

اُرْس **(ürs)** = Ardıç ağacı (*ar.*) ar'ar.

توبی شهسواد جوانان فرس
خد وقد تو ماه رسته بارس
لطیفی

Sen İran gençlerinin ünlüsüsün. Yanağınla boyun ardıç ağacı üzerinde ay gibidir. *(Latifî)*

Ranın ötresile Rus hükümeti. § Rusyalı (Nizâm).

ارَسِ بُزان **(eresi büzan)** = Dağ keçisinin ve sığınının göz pınarlarındaki çapak. (*ar*) ترياق‌العين

ارَسْتَن **(eresten)** = آراستن (*ba.*)

ارْسَن **(ersen)** = Kurultay, meclis.

ارش، ارَشْ **(ereş, erş)** = Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk, türkçesi arış.

هان جا یکی سهمکین چاه بود
که ژرفیش نهصد ارش راه بود
اسدی

Oracıkta korkunç bir kuyu vardı ki derinliği dokuz yüz arış uzunluğunda idi. *(Esedî)*

ارْشَد **(erşed)** = Ruşina taşı ki göz taşı da derler; göz ilâçlarındandır (*ar.*) حجرالنور hacerünnûr.

ارَشك **(ereşk)** = Haset = reşk.

اُرغ **(urġ)** = Çürümüş, kokmuş bâdem ve ceviz gibi şeyler.

ارغاو، ارغاب **(erġâb, erġâv)** = Irmak.

زعشق دورخ چون ارغوانت بردورخم
زهردو دیده دوارغاوخون شدست روان
سوزنی

Erguvana benzeyen yanaklarının iştiyakından yanaklarımın üstüne her iki gözümden iki kan ırmağı akıyor. *(Sûzenî)*

ارغك، ارغُز، ارغچ **(erġiç, erġij, erġek)** = Sarmaşık (*ar.*) عشقه.

نهال قدمن ازعشق زردشد آری
درخت خشك شود چون بران تند ارغج
شاعر

Benim fidan gibi boyum aşktan sarardı. Evet bir ağaca sarmaşık sararsa o ağaç kurur.
(Şā'ir)

ارغده ، ارغده (erġüde, erġünde) = Öfkeli, hırslı hususiyle şaraba haris olan sarhoş

سوی رزم آمد چو ارغنده شیر
کمندی ببازو سمندی بزیر
فردوسی

Kolunda kement, altında at ile harp meydanına kızgın aslan gibi geldi. *(Firdevsī)*

ارغشك (erguştek) = Kız çocuklarının oynadıkları bir nevi oyun.

ارغون ، ارغن ، ارغن (erġen, erġenün, erġennn) = Erganon dediğimiz saz ki Eflâtun icat etmiştir.

ازسینه صدای ارغنون می آید
وزدیده بجای اشك خون می آید
ابوسعید ابوالخیر

Sinemden erganun sesi gözümden yaş yerine kan geliyor.
(Ebū Sa'īd Ebulḫayır)

اگر ناهید درعشرتگه چرخ
سراید شعر من باساز ارغن
خاقانی

Benim şiirimi eğer zühre yıldızı feleğin eğlenti yerinde erganon sazile terennüm ederse.
(Ḫāḳānī)

ارغداب (erġendab) = Sîstan ile Kandehar ve Âzerbaycan ile Irak aralarında birer nehir

ارغوان (erġevan) = Lisanımızda da ergevan çiçeği denilen kırmızı çiçek.

ترا بحاتم طائی مثل زنند خطاست
گل شکفته کجا گوید بارغوان ماند
سعدی

Seni hâtemi tâiye benzetirlerse yanlıştır, açılmış gülün ergevana benzediğini kim iddia eder.
(Sa'dī)

ارغوانی (ergevânī) = Ergevan renkli.

صفای عیش جهان تاشقق نمی ماند
دلا زدست مده جام ارغوانیرا
کلیم

Dünya dirliğinin zevki şafağa kadar kalmıyor. Ey gönül! Ergevan renkli kadehi elden bırakma. *(Kelīm)*

ارغون (erġūn) = Erġenun (*muḥ.*) § Süratli giden at.

ترا چه نالهٔ کوس وچه نالهٔ ارغون
بروز رزم چوباشی نشسته براوغون
قطران

Savaş günü ata bindiğin zaman sana kös sesile erganun sesi bir gelir. *(Ḳāṭran)*

چنان راند ارغون پولادسم
که برگنبد از گردشد ماهگم
اسدی

Çelik tırnaklı atı öyle sürdü ki, tozdan gökte ay kayboldu. (*Esedî*)

§ Türklerden bir oymak. (Halîmî) ve (Nimetullah) gibi farsçadan türkçeye lügatler bunun muhaffefefi olan (Erğün) ü yunt yani terbiye görmemiş kısrak manasına almışlar ve Esedînin ilk mısraını:

(چنان تاخت تند ارغن سنگ سم)

şeklinde nakletmişlerdir.

ارك **(erk)** = İç kale § Horasanın cenubunda sîstan kıtasında bir kale.

قلعه ها کنده چو ارك سیستان
فرخی

Sistanda ki erk kalesi gibi kaleler yıkmış, harap etmiş. (*Ferrühî*)

ستیزنده روسی زآلان ارك
شبیخون درآورد همچون اگرگ
نظامی

Erk cengâverlerinden bir rus; tolu gibi gece baskını yaptı. (*Nizamî*)

ارك **(erek)** = Salıncak ipi ve otlakta hayvan ayağına bağladıkları uzun ip. Türkçemizde örk ipi derler.

ارکاك **(irkâk)** = Küçük damlalı yağmu , çısinti.

یك قطره زارکاك کف رادّ شاها
تشویرده قازم وعمان ومحیطست
شهاب

Senin cömert avucunun çisintisinden bir damla denizleri utandırır. (*Şihâb*)

ارم **(irem)** = Çenk denilen sazı yapan kimse. Râm, Râmtin, Râmin de derlerki (Vıs) in âşıkıdır. Ram (*ba.*)

ارمان **(erman)** = İ tek.

بارمان وارونـد مردهنر
فراز آورد گونه گون سیم وزر
فردوسی

Hüner sahibi istek ve tecrübe ile türlü türlü gümüş ve altın biriktirir. (*Firdevsî*)

§ Yerinme, pişman olma. Erman huvar = yerinen.

ارمان **(irman)** = İğreti (Bürhan).

ارمانیدن **(ermanîden)** = Hasret çekmek § Yerinmek ve pişman olmak.

ارمائیل **(ermail)** = Bir şehzadedir kı Kermail adlı başka bir şehzade ile Dahhake aşçı olmuşlardı. Dahhakin omuzlarında ki yılan gibi şeylere sürülmek üzere beyinleri alınmak için hergün aş evine getirilen iki kişiden birini ister istemez öldürüp beynini alarak bir koyun beyni ile karışdırırlar, ötekini gizlice

salıverirlerdi. Kürtler bunlardan türemedir derler. Deh âk *(ba.)*.

یکی نامش ارمایل پیش بین
دگر نام کرمایل پاک دین
فردوسی

Birinin adı ileriyi gören Ermail, ötekinin adı itikadı temiz Kermaildir. [*] *(Firdevsî)*

Bu kelime aslında ibranicedir,

اُرمُزد ، اُرمُز (ürmüz, ürmüzd) = Ürmüz, ürmüzd, ürmüzd *(muḫ.)* ürmüzd *(ba.)*.

ارمغا (ermegan) = Armağan, hediye.

بدل گفتم از مصر قند آورند
سوی دوستان ارمغانی برند
سعدی

Kendi kendime, Mısırdan şeker getirirler, dostlara armağan ederler; dedim.
(Sa'dî)

اُرمَا (ürmek) = Aba, kebe gibi yünden yapılmış elbise.

ارمگا (irmegân) = Terbiye edici § Saadet. Nâsirîde irmenkân şeklindedir.

ارمن (ermen) = Âzerbaycan civarında bir şehir § Egermen = Egerben *(muh.)*.

*] Reşîdî ile cihangiri irmail şeklinde yazılır.

ارمند (ermend) = Ârâmîde mend *(muḫ.)* ârâm ve karar sahibi ki vakarlı, ağır başlı kimsedir. Dilimizde lengerli tabir olunur. (Asım efendi).

ارمنده (ermende) = İstirahat eden, oturan manasına Ârâmende *(muh.)*.

ارمنین (ermenin) = Yabâni nar.

ارمود (ermnd) = Armut.

ارمون (ermun) = Gündelikçiye peşin verilen ücret.

ارمیده (ermide) = Durmuş, sakin: Ârâmide *(muḫ.)*.

ارمین (ermin) = Keykubâdın dördüncü oğlu.

ارنج (erenc) = Ârenc *(ba.)*

ارندان (erendan) = Hâşa manasına inkâr ve ıraklaştırma ifade eden bir kelimedir.

ارنواز (ernevâz) = Cemşidin hemşiresidir ki öteki hemşiresi Şehrinaz ile beraber Dahhakin sarayında idiler, Dahhak öldükten sonra Feridunun idaresine geçtiler.

در ایوان شاهی شب دیریاز
بکاخ اندرون بود باارنواز
فردوسی

Padişaha ait dairede uzun gece ernevaz ile birlikte köşkün içinde idi. (*Firdevsî*)

ارنَوَنْداسْبْ (**ernevendâsb**) = Dahhakin babası. Deh âk (*ba.*).

ارَنْ يِبِ (**erenyebij**) = Bakam yani: kırmızı boya ağacı = teberẖun. Erenbij, erenyebij şekillerinde de görülmüştür.

اروانَه (**ervane**) = Yabani şebboy § Bir cins dişi deve. Dilimizde boz renkli dişi deveye arvane derler.

اروُس (**erus**) = Kumaş, metâ.

اروَنْد (**ervend**) = Hemedanın garbındaki elvend dağı = âlvend ve elvend § Dicle nehri.

آنکه ازبیم تیغ او دشمن
کرد برزعفران روان اروند
فخری

(Şeyh Ebu İshak) ki düşman onun kılıcının korkusundan safran gibi sararmış yüzüne Dicle nehri gibi göz yaşı akıttı.
(*Fuhrî*)

§ Şeref ve itibar.

سیاوش مرا خود چو فرزند بود
که بافر وبابرز واروند بود
فردوسی

Siyavuş benim oğlum gibi idi, çünkü yakışıklı, boylu poslu, şerefli ve itibarlı idi.
(*Fîdevsî*)

İstek ve elden giden şeye esef lenmek.

باروند وحسرت چو ماند بجای
شده برسرش تنك واسع سرای
اسدی

İstemek ve isteğine kavuşamamak sıkıntısiyle yerinde kalınca başına geniş saray daralmış.
(*Esedî*)

§ Tecrübe. (*Erman ba*) § Zübde ve hulâsa § Nâsırf bu manaya hemzenin ötresile yazmıştır. § İran şâhlarından Lührasbın babası.

که لهراسب بد پوراروند شاه
که اورابدی تاج واورنگ وگاه
فردوسی

Lührasb, ervend şahın oğludur ki onun tacı, şan ve şerefi ve tahtı vardı. (*Firdevsî*)

اروِن (**ervin**) = Tecrübe = ârvin.

ارَّه (**erre**) = Bıçkı.

نمزخم تیشهٔ ایام دیده
نمرخ ارهٔ دوران کشیده
جامی

Ne zaman keserinin yarasını görmüş ne devran desteresinin meşakkatini çekmiş (*Câmî*)

ارهَنگ (**erheng**) = Bedahşanda

bir kasabadır. Orada bir ziyaret yeri vardır ki kasaba ehalisinin itikadına göre Hazreti Hüseyinin başı orada gömülü imış.

اُریب (**ürīb**) = Eğri, çarpık, kaçık = *Vürib.* (*ba.*).

اریس (**erīs**) = Zeki uyanık.

از (**ez**) = Türkçe (den) manasına «mefulüminh» edâtıdır.

ارتنش بوی دشمنی آید
چون بود دوست آشنای دوتن
خاقانی

Dost biribirini sevmiyen iki kimse ile görüşürse onun vücudundan düşmanlık kokusu gelir. (*Hâkânî*)

Muhaffefi (zi) dir. (z) (*ba.*)

§ Ez kelimesinin delâlet ettiği manalar:

Üst tarafını beyan ve izâh içindir.

بر انگیخت رزمی چو بارنده میغ
نگرگش زپیکان وباران زتیغ
فردوسی

Yağdırıcı bulut gibi bir kavga kopardı. O bulutun dolusu demirenden, yağmuru kılıçtan idi. (*Firdevsî*)

§ Sebebiyet ifade eder.

مملکت ازعدل بشود پایدار
نظامی

Memleket adâlet sebebile temelleşir. (*Nizâmî*)

§ Bir şeyin başlangıcını gösterir.

چغایت زمه تابما هی گرفت
شاعر

Cefan aydan balığa kadar bütün cihanı kapladı. *Şair*

§ Bûdü mücavezet ifade eder. Bûdü mücavezet: Uzaklaşma, haddini geçme.

عمرش دوازباد که بر قتل بیگناه
وقتی دریغ گفت که تیراز کمان گذشت
شاعر

Ömrü uzun olsun; suçsuzun öldürülmesine o zaman acıdı ki, ok yaydan yani iş işten geçti. (*Şair*)

§ İzafet mânasını ifade eder: (İn Âdem ezkîst) denirki bu adam kimin adamıdır demektir.

§ برای. Manasına talil edatı olur.

زگلچینان باغش فصل خرداد
شکفته غنچه‌ها از جنبش باد
ظهوری

Onun bağından gül toplayanlar için baharın son ayında rüzgârın esmesile goncalar açılmış. (*Zuhûrî*)

§ (der) gibi zarfiyet edatı olur.

ادیم ازچهل روز گردد تمام
سعدی

Deri kırk günde tamam olur. (*Sa'dî*)

§ (ber) yerinde kullanılır.

عروس جهانرا نشاند ازبرش
نظامی

Cihan gelinini onun yukarısına oturttu. (*Nizâmî*)

عروس جهانرا بربالای او نشاند takdirindedir. Talil ifade eden برای ve

kelimelerile بسکه kelimesinden önce zait olur.

شاخ تر ازبهر گل نوبرست
هیزم خشك ازپی خاکسترست
نظامی

Taze dal, yeni biten gül için; kuru odun, kül yani yanmak içindir. (*Nizâmi*)

İbareden hazfedildiği de vardır.

وعدهٔ وصلی‌که ای مه‌پاره یادت رفته‌است
چارهٔ دردمن بیچاره یادت رفته‌است
خالص

Ey ay parçası! Vadettiğin birleşme ki hatırından gitmiştir. Ben biçarenin derdinin çaresi hatırından gitmiştir. (*Nizâmî*)

ازار **(izâr)** = Suyun dibi.

اندیشه درسواحل دریای جاه تو
بسیار غوطه خورده ولی کم ازار یافت
انوری

Düşünce, senin şeref ve itibarın denizinin kıyılarında çok dalıp çıktı: Yani onu takdire çalıştı ise de sonuna varamadı. (*Enverî*)

ازارپا **(izâripa)** = Don ve şalvar gibi ayağa giyilen şey.

آزارُود **(ezârûd)** ماوراءالنهر Yani ceyhun ırmağının şimalindeki memleketler hemzenin esiresile de doğrudur.

ازارودرا ماورالنهردان
فردوسی

Ezarudu maveraünnehir bil. (*Firdevsî*)

Vaktile maveraünnehrin merkezi Buhara olduğundan Şemsi Fahrînin atideki şiirinden Buhara manası anlaşılır.

یکموی مباد از سراو کم‌که جهانرا
آن موی‌به ارجله سمرقند وازارود
فخری

Onun başından bir tüy eksilmesin; zira onun bir tüyü bütün Semerkant ve Buharadan iyidir. (*Fahrî*)

ازازدَم **(ezazdem)** Börülce. (lobya) da bu manayadır.

ازانجا **(ezanca)** = Ezberayian = Onun için.

ازان جَهان آمدن **(ezan cehan âmeden)** = O dünyadan gelmek. (*k.*) Tehlikeli bir hastalıktan kalkmak lisanımızda kefeni yırtmak tâbir olunur.

ازانکجا **(ezankûca)** = Berayian ki = onun için ki. (Behari acem)

تم خمیده چودالست ازان کجا زلفت
بدال ماند وخالت چو نقطه بر سردال
معزی

Vücudümün dal gibi eğrilmesi zülfün dal harfine, benin dalın başı üzerinde ki noktaya benzediği içindir. (*Mu'izzi*)

ازبر **(ezber)** Ezber. Ber (*ba.*)

ازبَرم **(ezberm)** = Ezber.

اگر خود هفت سبع ازبرم خوانی
چو آشفتی الف بی‌نی ندانی
سعدی

Kuranıkerimi ezber okusan da kızınca «elif. be, te,yi» bilmezssin (*Sa'di*)

ازبز نر شیر دوشیدن (ezbüziner şîr düşîden) = Erkek keçiden süt sağmak. (*k.*) Mümkün olmıyacak bir şey meydana getirmek.

آری مثلثست آنکه دلشگر خواهد
شیراز بزنر شبان تواند دوشید
حاجی قدسی

Evet, o, darbımeseldir ki çobanın gönlü isterse tekeden süt sağabilir. (*Hacı Kudsi*)

ازبن سی ودو دندان، ازبن دندان، ازبن سی ودو (ezbuni dendan, ezbüni siyüdü dendan, ezbüni siyüdü) = Diş dibinden, otuz iki diş dibinden, otüz ikiden manalarına olup can ve gönülden, çok istekle demekten kinayedir. Çünkü insan bir şeye hırslandığı zaman ekseriya dişinin dibleri görünür.

گرمرا خاوزند آنبت خندان بکشم
وزلبش جورکشد ازبن دندان بکشم
مولانا

O güleç yüzlü güzel eğer bana diken batırırsa: Iztırap verirse katlanırım; eğer dudağile incitirse can ve günülden razı olurum. *Mevlânâ*

ازبن دندان بگفتش بهرآن
کردمت بیدار میدان ای‌فلان
مولانا

Ona, yürekten gelen bir istekle ey falanca! Seni onun için uyanırdım, bil, dedi.

(*Mevlânâ*)

سالم زیبست گرچه فزون نیست می‌شود
گردون پیر ازبن سی ودو چاکرم
کمال

Yaşım yirmiden fazla değilse de ihtiyar felek bana köle olmayı çok istiyor.

(*Kemâl*)

Zor, güç, ister istemez gibi bir manâ da ifade eder.

بی‌لب ودندان شیرین تو صبر
ازبن سی ودو دندان می‌کنم
انوری

Senin tatlı dudak ve dişinin ayrılığına güç sabır ediyorum.

(*Enveri*)

خدمت اوازمیان جان کند هربندهٔ
و انکه باشد دشمنش اوازبن دندان کند
معزی

Onun hizmetini her kul candan eder. Düşmanı ise ister istemez eder. (*Müezzi*)

ازبن گوش (ezbüni güş) = Ezbünidendan.

سمن‌کز خوابگی برگل زدی دوش
غلام آن بناگوش ازبن گوش
نظامی

Efendilikte güle çalım satan yasemin, o kulak tozunun can ve gönülden kölesidir. (*Nizami*)

ازبن گوش آرندارد آرزوی گردنش
پرینا گوشش چرا گردن نهد گیسوی او
اثیراخسیکتی

Onun saçının bölükleri eğer can ve gönülden gerdanını istemiyorlarsa, kulağının tozuna niçin sarkıyorlar.

(Eşiri Aḫsiketi)

اُزْبُنِ ناخُن **(ezbüni naḫun)** = Tırnak dibinden. (*k*) El emeğile biriktirilen şey. Ezbüni dendan manâsına da gelir.

خون بلبل را پنداری که گل پامال کرد
جانزارش ازبن ناخن برون می‌آورد
ملا عشرتی

Bülbülün kanını gül payimal etti sanma. Zayıf canını kendi isteğile çıkarıyor.

(Molla İşreti)

اُزْبِير **(ezbîr)** = Ezber. Ber (*ba.*)

اُزْپای اُفتادن **(ezpây üftâden)** = Ayaktan düşmek, (*k*) aciz ve perişan olmak. (*ko.*) İyice hastalanmak.

دست من گیرکه ازپای فتادم آخر
ریاضی

Bana yardım et ki âciz oldum.

(Riyazi)

= Ez pay der ameden.

مست زدو چشم نیم مستش
ازپای درآمدم زدستش
خواجو

Onun yarı mahmur gözlerinden sarhoşum. Onun elinden halim perişandır. *(Haco)*

اُزْپرکار اُفتادن **(ez perkâr üftâden)** = Zayi olmak ve işe yaramaz bir hale gelmek.

تا بیفتادست ازپرکار غربال بان
خرمن خودرا بچندین چشم ازغش پاك كن
صائب

Beden kalburu işe yaradıkça kendi harmanını bu kadar gözle halis olmayan şeylerden temizle.

(Sā'ib)

اُزْپرکار شُدن ، اُزْپرکار رفتن **(ez perkârreften ez perkâr şüden)** = (*k.*) Kendinden geçmek, irade elden gitmek, sıkılmak.

ساغری چند بخور ازکف ساقیٔ وصال
چون زپرکار شدی برجه ودر رقص درآی
مولانا

Vuslat sâkisinin elinden bir kaç kadeh iç kendinden geçince sıçra ve raks et. *(Mevlâna)*

اُزْپوست بیرون آمدن **(ez pūst bīrūn âmeden)** = Deriden çıkmak. (*k.*) Kendi halini açıklamak.

درادای درد دل چندانکه امشب پیش یار
هچواشك ازپوست بیرون آمدم باور نداشت
فیاض

Kalbimin elemini anlatmak için bu gece sevgilimin yanında göz yaşım gibi halimi o kadar açıkladımsa da inanmadı.

(Feyyāz)

Dünya ile ilişiği kesmek ve benlikten geçip hakikî insan

olmak § Sevinmek, çok hoşlanmak.

تامبارك تنت ازدرد بیاسود وشوق
اهل دل غنچه‌وش ازپوست برون آمده‌اند
طالب

Mübârek vücudun hastalıktan kurtulunca, gönül sahipleri se vincinden gonca gibi açıldılar. (*Talib*)

ازپوست بیرون آوردن (ez pūst bīrūn averden) = Derisini yüzmek.

غنچه زد لای لطافت بادهان تنك دوست
زان صباتند آمد وآورد بیرونش زپوست
بنائی

Gonca, sevgilinin küçük ağzına karşı letafetten dem urduğu için sabah rüzgârı sert esti de kapçığını yüzdü. (*Bena'i*)

ازجا برداشتن (ezcâ ber dâşten) Yerden kaldırmak. (*k.*) Bir kimseyi yükseltmek.

ازچشم افتادن (ez çeşm üftâden) = Gözden düşmek. (*k*) İtibarı kaybetmek.

ازآنکه چشم من ازطلعت تو محجوبست
چو اشك مردم چشم خودم زچشم افتاد
جمال‌الدین

Gözüm, yüzünden utandığı için kendi gözbebeğimin yaşı gibi gözümden düştü. (*Cemalüddin*)

ازح (ezeḫ) = Âzeḫ.

ازحر افتادن (ezḫer üftaden) = Eşekten düşmek. (*k.*) Ölmek.

پهندوستان پیری از خرفتاد
پدر مرده‌را پهین گاوزاد
نظامی

Hindistanda bir ihtiyar öldü. Çinde bir yetîmin ineği doğurdu. (*Nizâmi*)

ازخویش بیرون آمدن (ez ḫuvîş bîrun âmeden) = (*k.*) Kendinden geçmek, canına kıymak.

شهر خالیست زعشاق مگر کوطرفی
مردی ازخویش برون آیدوکاری بکند
حافظ

Şehir aşıklardan boşalmıştır. Belki bir taraftan bir yiğit canına kıyıp da âşık ola. (*Hafız*)

ازدر (ezder) = Lâyık.

توازدر وزم نیستی جانا
ای ازدر بزم واز درگلشن
فرخی

Ey meclis ve gülşene layık olan canan! Sen kavgaya layık değilsin. (*Ferrühi*)

ازدست (ez dest) = El altında yaşayan, başkasının emrine tâbi olan kimse.

من که ازدست اینم وآنم
من کنون دست راست سلطانم
سنائی

Ben ki bunun şunun emrine tabiim, ben şimdi padişahın sağ eliyim. (*Senâ'î*)

ازدست برگرفتن (ez dest ber giriften) = Elden yukarı tutmak. (*k.*) Mahvetmek.

بغشم گفتی زودت زدست برگیرم
چه گویمت که بدستت درست وبتوانی
ظهیر

Hiddetle, şimdi seni mahçederim dedin. Sana ne diyeyim, çünkü elindedir ve yapabilirsin (*Ẓahîr*)

ازدست پزا (ez dest peza) = Mayasız hamurdan yapılan ekmek.

ازدستِ دهر جستن (ez desti dehr cesten) = Zamanın elinden sıçramak. (*k.*) Ölmek.

ازدست رفتن ، ازدست شدن (ez dest reften, ez dest şüden) = Elden gitmek. (*k.*) Kendinden geçmek, irade elden gitmek, sıkılmak.

نعره برآوردکه ای خودپرست
پای مکن تیزکه رفتم زدست
جامی

Ey mağrur! Acele etme; çünkü kendimden geçtim, diye haykırdı. (*Câmî*)

من ترا دیدم وزدست شدم
می وصلت نخورده مست شدم
نظامی

Ben seni görünce iradem elimden gitti. Visalin şarabını içmeden sarhoş oldum. (*Niẓâmî*)

ازدف (ezdef) = Alıç denilen yabâni yemiş.
Givj گوژ = (*ar.*) züʿrûr.

ازدو (üzdū) = Acıbadem ağacından hasıl olan zamk ki ağaç sakızıdır. (*ar.*) صعرور Şaʿrûr Mutlak zamk manasına da gelir. Ẓamk'm Türkçesi pustur.

ازدور بوسه زدن (ezdûr būse zeden) = Uzaktan öpmek. (*k.*) Nihayet derecede tâzim etmek.

ازدهن مار برآمدن (ez deheni mâr berameden) = Yılanın ağzından çıkmak. (*k.*) Ziyade düzgün olmak.

ازدیده خواستن (ez dīde huvasten) Gözden istemek. (*k.*) Çok istemek.

ازراه افتادن (ez râh üftâden) Yoldan düşmek. (*k.*) Yolu kaybetmek.

ازراه خار برداشتن (ez raḥ ḫâr ber dâşten) = Yoldan dikeni kaldırmak. (*k.*) Fitne ve fesadı savmak.

جوانمردی کن زمن بار بردار
گل افشانی کن ازره خار بردار
نظامی

Mürüvvet et benden yükü kaldır; gül saç, yoldan dikeni kaldır. İyilik et, fesadı sav.
(Nizamî)

ازرگ اندیشه خون چکیدن (ezregi endişe ḫun çekîden = Düşünce damarından kan damlamak. (*k.*) İnceden inceye düşünmek.

ازرنگ (ezreng) = Hıyar yahut acur.

ازربان جستن (ez zeban cesten) = Dilden sıçramak. (*k.*) Sözde yanılmak. = اززبان درآمدن

ازسرپا روان شدن (ez seri pâ revan şüden) = Çabuk gitmek.

ندارم حالیا زین بیش پروای
وداعی کن روانشو ازسرپای
نزاری

Artık bundan başka takatım yok. Vedalaşıp süratle git.
(Nizarî)

ازسردست (ez seri dest) = Düşünülmeden söylenen söz ve çabucak yapılan iş.

سخن تاچند گویی از سر دست
هانا هم تو مستی هم سخن مست
نظامی

Ne vakta kadar düşüncesiz söz söyliyeceksin. Galiba kendin gibi sözün de sarhoş.
(Nizâmî)

ازسرواکردن (ez ser vâ kerden) = (*k.*) Baştan savmak.

عقد دستار بلائیست ترا ای طوسی
این بلارازسرخود تو چرا وانکنی
طوسی

Ey Tûsî! Sarık dolamı senin için bir belâdır; bu belâyı kendi başından niçin savmıyorsun.
(Tûsî)

ازشکم دهر افتادن (ez şikemi dehr üftaden)=Zamanın karnından düşmek. (*k.*) Ölmek.

ازطاق دل افتادن (ez tâkıdil üftâden = (*k.*) Gönülden ve gözden düşmek.

افتادمام زطاق دل دوستان ولی
خورشیدرا زبان نرسد زان زوالها
عرفی

Dostların gönlünden, gözünden düşmüşsem de güneşe o, batıya ağmalardan zarar gelmez.
(Örfî)

ازغ (ezġ = Ağaç budantısı.

ازغیچ (ezġiç) = Sarmaşık.

نهال قدمن ازعشق زردشد آری
درخت خشک شود چون براوتندارغیچ
سقا

Fidana benzeyen boyum aşktan sarardı. Evet üzerine sarmaşık saran ağaç kurur. *Saka*

(*ar.*) عشقه. Aşk bundan alınmıştır.

ازکات **(ezkât)** = Kötü düşünceli kimse (Bürhan).

ازکارافتادن **(ezkâr üftaden)** = İşe yaramaz hale gelmek.

ازگره رفتن **(ez girih reften)** = Düğümden gitmek. *(k)* Altın para vesair şey çıkınını telef etmek.

او می‌رود بناز وگره می زند بزلف
مردن مباست ازگره‌او چه‌می رود
خسرو

O naz ile gidiyor ve zülfünü büküyor; ölüm banadır; o varlığından ne kaybediyor.

(Hüsrev)

ازم **(ezm)** = Oğul.

ازمل **(ezmel)** = Ses § Çok § Hep, bütün.

ازنب **(ezneb)** = İnciniş, sıkıntı.

ازنقش گورخارروستن **(ez nakşi gūrḫār rüsten** = İtibarsızlık, horluktan kinayedir.

ازورد **(ezverd)** = Ende koko denilen bir nevi yonca ki arapçası خندوق tur.

ازوری **(ezveri)** = Karaçalı denilen kalın ve çok dikenli bir ağaç.

ازهم گذشتن ، ازهم ریختن **(ezhem rīḫten, ezhem güzeşten)** = Ölmek, biribirinden ayrılmak.

بیکباره ازهم فروریخته
هران کونشد کشته بگریخته
شرف

Hepsi ölmüş, ölmeyen kaçmış.

(Şeref)

خوش‌آن کس‌که رخش زهرهم گذشت
بتیغی چو مقراض ازهم گذشت
شرف

Bir kılıçla makas gibi biribirinden ayrılıp da yarasının tedavisi ihtimali kalmıyan bir kimse talihlidir. *(Şeref)*

"Ezher güzeranidèn öldürmekten kinayedir.

ازیرا **(ezīra)** = Zira.

بگو دلراکه گرد غم نگردد
ازیرا غم زخوردن کم‌نگردد
مولانا

Gönüle söyle; gam etrafındadolaşmasın; zira gam, yemekle eksilmsz.

(Mevlānā)

جان ودل وتن هرسه فدای تو ازیراك
تاب تن وآرام دل وراحت جانی
یغما

Can, gönül, vücut; her üçü sana feda olsun; çünkü vücudun

kuvveti, gönlün ârâmı, canın rahatısın. *Yağma*

ازین دست **(ezin dest)** = Bu tarz üzere, bunun gibi.

ساقی اراده ازین دست پیغام ما ازد
عارفانرا همه دوشرب مدام اندازد
حافظ

Sakī eğer şarabı bu tarzda kadehe dökerse bütün arifleri sürekli şarap içmiye alıştırır. *Hafız*

اژخ **(ejeh)** = Sivilce = Ajeh.

زخل درحشمتش چون چشم زخ کرد
زاشك خون رخ ما پراژخ کرد
عمید

Zuhal onun Haşmetine nazar değirdiği için bizim yüzümüzü kan damlası kabarcığından doldurdu. *Amid*

اژدهاك، اژدها، اژدرها، اژدر

(Ejder, ejderha, ejdeha ejdehâk) = Büyük yılân.

کنیچرا پرسر اگر رسم بود اژدرها
گنج حسن وترازاب چو ثعبان پرسر
کمال اسماعیل

Hazinenin başında ejderha âdet ise, sen güzellik hazinesisin Ve başında zülfün ejderha gibidir. *Kemal İsmail*

بانگی از اژدها . آمد سخت
برسر افتاد چون ستون درخت
نظامی

Ejderhadan kuvvetli bir ses çıktı; ağaç gövdesi gibi başı üstüne düştü. *(Nizāmi)*

(k.) Babadır, öfkeli, zalim. Ejdehâk Dahhake de denir.Dehâk *(ba.)*.

اژهن ، اژکهن ، اژکهان ، اژکان

(ejkan, ejkehan, ejkehen ejhen = Tenbel.

بدل ربودن مردی ۔شاطری ای ماه !
ببوسه دادن، جان پدر ۔ اس اژکهی
شاکر

Ey ay yüzlü! Gönül kapmakta çok yiğit ve çeviksin; ey babanın canı! Öpücük vermekte çok ağırsın. *Şakir*

اژند **(ejend)** = Âjend *(ba.)*

اژنگ **(ejenk)** = Buruşuk Âjenk *(muh.)*

اگر درجبین تو افتد اژنك
فتد لرزه اندرتن شاه زنك
شاعر

Eğer senin alnın buruşursa: Öfkelenirsen Zengibar şahının vücudu titrer. *(Şā'ir)*

اژه **(eje)** = Alçı *(ar.)* كلس

اسا **(esâ)** =Esnemek §Teşbih ifade eden âsâ. *(muh,)*

عزم وحزمش بجنبش وبسکون
آسمان وزمین اسا باشد
ابوالفرج

Onun kat'î ve düşünceli idaresi hareket bakımından göğe, sükûnet bakımından yere benzer. *(Ebülfereç)*

اسارُون (**esarun**) = Kedi otu (valeryane) yahud sünbüli rumî denilen nebatın kökü.

اساسه (**esâse**) = Göz uciyle bakmak.

اسب (**esb**) = At. B. yerine P. ile de doğrudur. §Şatranç mührelerinden biri. Esb ü fe zin mihaden (*ba.*)

اسب افگن (**esb efken**) (*k.*)Yalnız başına düşmana saldıran ve düşman atı öldüren yiğit.

برآنفت ازین پور اسفندیار
جوانی بداسب افگن ونامدار
فردوسی

Bundan İsfendiyarın oğlu kızdı. Düşmana saldıran adlı sanlı bir gençti.
(Firdevsi)

اسب انگیز (**esbengīz**) = Mahmuz: Terkipce manası atı tahrik eden, dürten demektir. *(ar.)* Mihmaz. Ata iyi binen kimse manasına da gelir.

اسب تاز (**esb tâz**) = At koşturucu süvari § At koşturacak meydan § Her şemsî ayın 18 inci günü.

اسب چوبین (**esbi çōbin**) = (*k.*) Çocukların üzerine atlayıp koştukları değnek. § Tabut.

اسب دوانی (**esb devânī**) = At koşturma, at koşusu.

اسب ریز، اسب رِس، اسب رِز

اسب ریس (**esbriz, esbris, esbrīz, ezbrīs**) = At koşusu ve savaş meydanı.

برکرده هریك سلیح ستیز
نهادند رو جانب اسب ریز
فردوسی

Her biri cenk silâhını alıp harp meydanına yöneldiler
(Firdevsi)

زهی پادشاهی که سطح فلك
بودبندگان ترا اسب ریس
فخری

Ne alkışa değer padişahsın ki feleğin sathı senin kölelerinin at meydanıdır. *Fahri*

اسبست (**esbist**) Yonca denilen hayvan yemi.

اسبغول (**esbġūl**) Karnı yarık denilen tohum *(ar.)* بذرالقطونا bezrülka ūna. Gul kulak manasınadır. Bu tohumun nebātı at kulağına benzediğinden bu ismi almıştır. Şairler biti bu tohuma benzetir ve اسبغول جاروب derler.

هیچ گاه نیارم بخانه کرد مقام
زانکه خانه پر از اسبغول جاروست
بهرامی

Hiç bir vakit evde duramam, çünkü ev bitle doludur.
(Behrâmi)

اسبُ وفَرزِنِ نهادن (esbü ferzin nihâden) = Şatrançta at ve ferzi çıkararak karşısındaki oyuncuyu yenmek.

ابو زیدرا اسب وفرزین نهد
سعدی

Ebuzeyde taş çıkarır, galebe çalar. *(Sa'adi)*

(ابوزید) cin fikirli, fasih, ve beliğ bir adam olup (حارث بن همّام) ile birlikte (makamatı harîrî) nin mevzularını teşkil ederler. Şeyh Sadinin bostanını şerh ve izah eden عبدالواسع şatrançbazlıkta darbımesel olan bir oyuncu, demiştir.

اِسپ (isp) = Belden aşağı biten tüy.

اسپانَج اسپاناخ (ispanaḫ. ispanec) İspanak denilen sebze.

اِسپاه (ispah) Asker. (*muḫ.*) İspeh köpek manasına da gelir. İspehan, İran askerinin durağı olduğu gibi köpeği de çok olduğundan İspehan şehrine, ispah kelimesinin sonuna nisbet edatı eklenerek İspehan denildiğini "Reşîdî„ İsfehan tarihi müellifi حمزه بن علی dan nakletmiştir.

اسپیحول (ispiḫūl) = Kuş tersi. Reşîdî bu kelime ve manayı kabul etmemiştir.

اسپر (isper) = Kalkan *(ar.)* جنه Cünne.

اسپرت باشم گه تیر خدنك
مولانا

Kayın ağacından yapılmış oka nişangâh olduğun zaman sana kalkan olayım.
(Mevlânâ)

اسپر آیین (isper âyîn) — Nîşâbur ile cürcan arasında evvelce mamur ve meyvesi meşhur bir kasaba ki ahalisi daima kalkan kullanırlar. Muarrebi اسفرآیین dir. Ve böylece anılır.

اسپرد (ispird) — Donmuş et suyu, pıhtı. (Şuuri Ni'met)

اسپرز (ispürz) — Dalak= Süpürz (*ar.*) tıhâl.

اسپرغم اسپرم اسپرهم (isperġem isperem isper hem) — Fesleğen.

بر رخش آن طرهٔ پرخم نگر
بر ریاض خلد اسپرغم نگر
شاعر

Yanağının üstünde o, lüle lüle kâküle, cennet bağçelerinde fesleğene bak. *Şâ'ir*

زره بارع خون پالات کم باشد زیرویزن
سپر باتیر باران تو نازکترزاسپر غم
شاعر

Zırh, senın kan süzücü mızrağına karşı elekten daha âdi; kalkan, senin yağan o okuna karşı fesleğenden daha naziktir. [*] *Şâ'ir*

اسپرك (isperek) — Cehrî : Sarı boya ağacı.

ناز ونعم پرورده‌را ازمن بگو کاین راه‌را
اشکی بباید چون بقم رخساره چون اسپرك
مظفر

Naz ve nimetlerle büyümüş olanlara benden söyle ki; bu yol için bekam gibi kırmızı göz yaşı, cehrî gibi sarı çehre lâzımdır. (ar.) Zerîr. *Muzaffer*

اسپرلوس (isperlûs) — Saray.

چه نقصان دیدی ازکعبه تو بی دین
که گردی گرد اسپرلوس شاهان
عبهری

Sen dinsiz, kâbeden ne eksiklik gördün ki padişahların sarayı etrafında dolaşıyorsun.
(Abherî)

اسپرم (isperem) —İsper gâm *(ba.)*

اسپرم آب (isperem ab) — Hastayı banyo ettikleri matbuh: Bir kaç ilâcın birlikte kaynatılmışı. *(ar.)* نطول netûl

اسپرود (isperûd) — Bağırtlak kuşu.

اسپروز (isperûz) — Yüksek bir dağ ismi.

همی رفت آن شاه گیتی فروز
بزدگاه درپیش کوه اسپروز
فردوسی

O dünyayı aydınlatan padişah gidiyorken isperuz dağının önünde taht kurdu. *(Firdevsî)*

اسپست (ispist) — Yonca = sipist *(ba.)*

اسپلنج (esplûnc) — Teke sakalı denilen nebat.

اسپناخ (ispenah) — İspanak dediğimiz sebze.

اسپند (ispend) — Üzerlik tohumu.

خیز دفع چشم بد اسپندسوز
مولانا

Kalk, fena gözden korunmak için üzerlik tohumu yak
(Mevlâna)

اسپندارمز (ispendârmûz) — Şemsî senenin on ikinci ayı.

(Reşidî) bu nebat güzel kokusiyle kalbe kuvvet verdiğinden sanki gama siper oluyor demek istiyorsa da (Siracülluga) tamamı farsça olan bu kelimeyi arabça ve farsçadan mürekkep saymanın muvafık olmıyacağı kanaatındadır.

باد عمر وملك او چون مهر وآبان همنشين
تاز اسفندارمز مه ره بفروردين رود
عنصری

İsfendarmüz ayından yol ferverdine gittikçe yani senenin son ayını baharın ilk ayı takip ettikçe, onun ömrü ve saltanatı güzün birinci ve ikinci ayları gibi birlikte devam etsin. Yani ömrü müddetince saltanat sürsün. (*Muḫtārī*)

— Her şemsî ayın beşinci günü § İran mecusilerince ağaçlar ve ormanlar üzerine memur meleğin ismi olup bu ay ve güne ait işleri idare eder sayılırdı. (Aban) maddesindeki izaha bak. § Yer, zemin.

اسپندان **(ispendan)** — Hardal.

اسپندیار **(ispendiyar)** — Keyanilerden Küştasbın oğlu olup meşhur Rüstemle ettiği savaşta ölmüştür.

اسپنوی **(ispenūy)** — Efrasyâbın dâmâdı Tezavın cariyesi.

یکی ماهرویی بنام اسپنوی
سمن پیکر ودلبر ومشکبوی
فردوسی

İspenuy adlı bir ay yüzlü. Gül benizli, dilber, misk kokulu. (*Firdevsī*)

اسپه **(ispeh)** — Asker. İspāh (*muḫ*)

اسپهان **(ispehan)** — İsfehan şehri.

اسپهان نیمی جهان گفتند
نیمی ازوصف اسپهان گفتند
شاعر

İsfehan dünyanın yarısıdır diyenler İsfehanı yarı methedebildiler. Rüsta (*ba.*) (*Şa'ir*)

اسپهبد **(ispehbed)** — Serasker: Bed malik ve sahip manasına olduğundan askerin sahibi ve reisi demektir. Bed ve sipehbed. (*ba.*) Taberistan ve Mâzenderan padişahlarının lakabıdır.
§ Musikide bir nağme.

اسپهبد حوره **(ispehbed hore)** — İnsandaki نفس ناطقه nefsi natıka.

اسپیجاب **(ispîçap)** — Maveraünnehirde bir şehir ki Türkler Şebran derler (Bürhan). ispençap ispîçaptan değişmedir. ناصری

اسپید **(ispid)** — Ak, beyaz. Konuşmada sefid kullanılır.

اسپیدرگ **(isbīdreg)** = Mendil.

ای قبلهٔ خوبان من ای طرفهٔ ری
لبرا بهسپیدرك بکن پاك زی
وودکی

Ey benim gözlerimin kıblesi! Ey rey şehrinin nadide güzeli! dudağını mendil ile şaraptan temizle. (*Rūdeki*)

اسپیدرُود (**ispîd rūd**) = Azerbaycanın cenubunda, gîlânın ortasından geçip Hazer denizine dökülen bir nehir.

اسپیدگر، اسپیدکار (**ispîdkâr ispîdger**) — Kalaycı.

اسپیل (**espîl**) — At hırsızı.

اسپیوش (**espyūş**) = Esbgul (*ba.*)

است (**est**) — Kelimenin sonuna gelir, rabıt ve haber edatıdır.

زسرتاپا گلی ای شاخ نازك
که برگ شیوه‌است ومیوه‌ات ناز
خجندی

Ey nazik dal! Baştan ayağa kadar gülsün: yaprağın şive, meyven nazdır *Hucendi*

Hest (*ba.*) § Ester (*muh.*) § Kemik § Meyve çekirdeği § Ateşe tapanların peygamber saydıkları (Zerdüşt) ün (zend) [*] adlı kitabının şerhi.

است (**ist**) — Methüsena § İstaden muhaffefi olan istadenden emri hazır.

اُست (**üst**) — Zendin şerhi. Est (*ba.*)

شهنشاه ایران سروتن بشست
بعبد خرامید بازندواست
فردوسی

İran padişahı başını, vücûdunu yıkadı. Zendi alarak mabede gitti.

(*Firdevsi*)

§ Dip, sağrı: hayvanın beli ile kuyruğu arasındaki dolgunca yer.

بفرق یلان چون گبر زین رسید
گذر کرد از است وبرزین رسید
شاعر

Eğer baltası pehlivanların başına inince dipten geçip eğere vardı.

(*Şair*)

اُستا (**üstâ**) — (Zend)in şerhi. Est, Üst, Zend (*ba.*) Hemzenin üstünüyle de doğrudur.

کند معانیٔ شعرا بیان مطاویٔ او
بران مثال‌که الفاظ زندرا استا
فخری

Üstâ, zendin lafızlarını şerh ettiği gibi, onun sahifeleri padişahın büyüklüklerini şerh ve izah eder.

(*Fehrî*)

§ Üstad (*muh.*),

گفت ای استا مرا طعنه‌مزن
گفت استا زان‌دوبك‌را برشکن
مولانا

Ey üstat! Beni kınama deyince, üstat o ikiden birini bırak dedi.

(*Mevlânâ*)

§ Asıl, kaide ve kanun. Hemzenin üstünüyle Rüstemdâr vilâyetinde metîn bir kale.

[*] Mecûsîlerin reisi olan İbrahim Zerdüştün mecûsî ayîni üzere tertip ettiği kitap.

اِستا (ista) = Övmek manâsına gelen istûden den emri hazır. (*İsfa. muḫ. vas.*).
§ Semerkant'a tâbi bir köy.

اُستاخ (üstâḫ) = Edepsiz, utanmaz, cüretli = Küstah, üstah = Bîstah.

وقتم استاخ بردرش ناگاه
کرد برمن چوسگ هجوم رقیب
لطیفی

Onun kapısına gitmeye cesaret ettim. Rakip köpek gibi ansızın üstüme saldırdı.

(Latîfî)

اِستاخ (istâḫ) = Ağaçtan henüz süren filiz.

اُستاد (üstâd) = Bilgi ve sanat sahibi, muallim, öğretmen.

تمتعی‌که من ازفضل درجهان دارم
همه‌جفای پدر بود وسیلهٔ استاد
انوری

Benim faziletten dünyada gördüğüm mükâfat ancak babamın cefasiyle hocamın tokatından ibarettir.

Enverî

اِستادن (istâden) = Durmak ve ayak üzre olmak manâsına gelen istâden muhaffefidir.

برتو فرضست حق گذاریهٔ او
زانکه درخدمتت بسی استاد
دهلوی

Onun hakkını ödemek sana farzdır; çünkü sana çok hizmet etti.

(Dehlevî)

بمال نهاده بلندی مجوی
که‌ناخوش کند آب استاده بوی
سعدی

Saklanılan mal yüzünden büyüklük arama. Durmuş su kokusunu ağırlaştırır

(Sa'dî)

استارباد (istârbâd) = İsterabâd bu da Isteḫ âbâd (*muḫ.*) = İranın şimalinde bir şehir.

استاره (istâre) = Yıldız.

دوش من پیغام دادم سوی‌تو استاوه را
گفتمش خدمت وسان ازمن توآن مهپاره‌وا
مولانا

Dün gece senin bulunduğun ciheti yıldıza haber verdim, tarafımdan o ay parçasına hürmetimi arz et dedim,

(Mevlânâ)

Hemze ve ha nın hazfile sitar da denir. = Sitare

ستار وصنوبرهی خواندم اورا
بدان چهر و بالای زیباودرخور
همی گشت زین فخروزین شادمانی
صنوبر بلند و ستاره منور
فرخی

Onun lâtif çehresini yıldıza, yakışıklı boyunu çama benzettim. İftihar ve sevinçten çam yükseldi; yıldız nurlandı.

(Ferrühî)

§ Çadır, şemsiye, gölgelik, cibinlik.

استاك (**istâk**) = Asmanın taze çubuğu.

اُستام (**üstâm**) = Kesme, rişme, başlık, üzengi gibi at ve eğer takımı, hususile altın ve gümüşle süslü nev'i. [*]

گوزن وگورکه استام زرنمی خواهند
زقید وبند و غل بارپست خود رستند
ناصر

Geyik ile yaban merkebi altın takım istemediklerinden kendileri yük taşımak bağ ve boyunduruğundan kurtuldular.
(Naşır)

§ İtimat olunan kimse manâsına da gelir. Üstam (*ba.*).

اَستان ، اَستانه (**estân, estâne**) = Uyku uyunacak ve istirahat edilecek yer.

درزمستان باشدم استانهٔ
مولانا

Kışın orada istirahat ederim.
(Mevlânâ)

اِستانْدَن (**istânden**) = Almak.

استانید (**istânid**) = Alınız: istanden=Almaktan emrihazır cemi. § Durdurdu, alıkoydu; durdurunuz, alıkovunuz manalarına İstâden = Durmak mastarının müteaddisi olan istâniden den hafifletilmiş mazî ve emir.

مرکب استانید و پس آواز داد
آن سلام و آن امانت بازداد
مولانا

Merkebi durdurdu ve sonra seslendi, o selâm ve emaneti iade etti.
(Mevlânâ)

استای (**istây**) = İstuden = Methü senâ etmekten emri hâzır olduğu gibi istaden den emrihâzır bu şekilde gelir. İstaden (*ba.*).

استَبر (**istebr**) = Kalm.

دوبازوش استبرو پُشتش قوی
دقیقی

İki bazûsu kalın, sırtı kuvvetli.
(Dakîkî)

اِستَخر (**istehr**) = Göl, su birikintisi § Farsta mervdeşt denilen ovanın kenarında vaktile keyanîlerin payıtahtı meşhur bir şehir ve bir kale. Kalenin bulunduğu dağda büyük bir göl olduğundan komşuluk münasebetile bu isim verilmiştir. Cemşît'in yaptığı tarihî payitaht bu şehirde idi. Tahtı Cemşit (*ba.*). İskender iranı zaptettiği zaman yıkıp harap etmiştir. Dağın eteğinde harabeleri görülmektedir. Şehir Şîraz'ın şimali şarkîsinde ve elli üç kilometre mesafede idi. Şimdi

[*] Kesme = eğer örtüsü Rişme = zincir gem.

ekin yeri olup merv deşt diye anılır.

مقامش دراول باستخربود
که گردن کشا ترابدان فخربود
زجاجی

Onun evvelce yeri azametli padişahların vücudile iftihar ettiği istehr kalesinde idi.
(Zücacî)

استخوان (**üstühuvan**) = Kemik.

توان بحلق فرو بردن استخوان درشت
سعدی

İri kemiği yutmak mümkündür.
Sa'dî

§ Çekirdek.

رطب بی استخوان آبی ندارد
چومه بی شب بود تابی ندارد
نظامی

Çekirdeksiz hurmanın letafeti yoktur. Gecesiz ayın ışığı olmaz. *(Nizâmî)*

§ Asâlet sahibi kimse.

چند استخوان که هاون دوران روزکار
خردش چنان بکوفت که خاکش غبارکرد
سعدی

Nice büyük kimseleri zamanın hareketi havanı öyle bir ezdi ki, toprağını toz haline getirdi.
(Sa'dî)

Bu üç mananın gayesi "asıl ve esas„ tır. § Zenginlerin kullandıkları Timsahın sırt kemiğinden yapılma bir nevi silâh.

درآمد چوپیل استخوانی بدست
کزوپیل را استخوان می شکست
نظامی

Elinde, filin kemiğini kıran bir zengi silâhile fil gibi geldi.
(Nizâmî)

استخوان افشاندن (**üstühuvan efşanden**) = Hurma çekirdeği dikmek.

استخوان بزرك (**üstühuvan büzürg** = Kemiği büyük. (*k.*) Soyu sopu yüksek kimse. (*ko.*) Üstühvan dâr.

استخوان بند (**üstühuvan bend**) = Çıkıkçı.

استخوان پوسیده واکردن (**üstühuvani pûside vakerden**) = Çürümüş kemiği açmak. (*k.*). Ölmüş soyu ile övünmek. (Vakerden) yerine (vanümuden) de denir.

استخوان درر فتن (**üstühuvan der reften**) = Kemik yerinden oynamak, çıkmak.

استخوان در زخم گذاشتن (**üstühuvan der zehm güzâşten**)= Yarada kemik bırakmak. (*k.*). Bir işi bile bile uzatmak: Bir kasabın göz kapağına bir küçük kemik yapışmış eziyet veriyordu. Gittiği doktor her gün gözüne bir türlü ilâç koyarak oyalıyordu. Çünkü kasap doktorun evine her gün bir parça

et gönderiyordu. Bir defasında doktoru bulamamış, muavinine baktırmıştı. Muavin, gözünde bir kemik kırıntısı görüp aldı. Kasap bir daha gelmeyince doktor sebebini öğrenerek kızdı Ben kemiği görmüştüm; fakat gündelik etin kesilmemesi için işi uzatıyordum; diye muavinini azarladı.

تانگردد قطع لحم شام و چاشت
استخوان درزخم می باید گذاشت
هدایت

Akşam ve sabah etinin, kesilmememesi için kemiği yarada bırakmak ve işi oyalamak lâzımdır.
(Hıdayet)

استخوان در گلو گرفتن **(üstühuvan der gülû giriften)** = Boğazda kemik tıkanmak. (*k.*). Mihnet ve meşakkat çekmek.

استخوان زند، استخوان ربا، استخوان خوار، استخوان رنگ **(üstühuvan ḫuvar, üstühuvan rüba, üstühuvan rend, üstühuvan reng)** = Hüma kuşu § Köpek.

فغان از حرص مشق استخوان رند
سعدی

Bir avuç köpeğin hırsından feryat.
(Sa'dî)

Üstühuvan huvar = Luri kuşu. Üstühuvan rend = Kartal. (Ha.îmî ve Nîmet).

استخوان شکستن **(üstühuvan şikesten)** = Kemik kırılmak. (*k.*) Çok sıkıntı çekmek.

استخوانها که شکستیم بدرگاه توما
گرسگ خویش نخوانی چه بگویم ترا
میرنجات

Senin kapında bir çok sıkıntı çektik; köpeğim diye çağırmazsan sana ne diyelim?
(Mirencat)

استر **(ester)** Katır (*muḫ*) (*ستر*) Seter dir. Konuşma dilinde katır derler. (Nizam.)

استرار **(isterar)** = Mercimek.

استردن **(üstürden)** = Kazımak, yontmak, temizlemek. mahvetmek.

ازجابرد چیزی آن راکه توجادادی
غم نسترد آن دل راکه اورارغم استردی
مولانا

Senin yer verdiğin şeyi bir şey yerinden ayırıp götüremez. Senin kederden temizlediğin gönülü keder mahvetmez.
(Mevlânâ)

استرش **(üstürîş)** = Sapan demiri = Aheni çüft.

استرنگ **(estereng)** Kan kurutan denilen, kökü yüz yüze ve bir birine sarılmış başaşağı iki insan şeklinde bir nebat = Merdüm giya (*ar.*) بروح الصنم

اُسْتُرلاب (üstürlab) = Bir nevi rasat âleti.

بیوتانی استر ترازو بود
که دوسکهٔ عدل سازو بود
وگر معنیم باز پرسی زلاب
بودهم بگفتار روم آفتاب
پس آنکه او مراد از سترلاب جست
ترازوئی خورشید باشد درست
میرخسرو

Yunanca (üstür) terazidir ki adâlet sikkesi ona bağlıdır. (lab) ın manasını sorarsan rumca güneş demektir. Netice üstürlabtan maksadı bilmek isteyene cevabım «güneş terazisi» nden ibarettir.

Mir Hüsrev

(*ar.*) میزان الشمس

Gâzi Muhtar pâşa «ریاض المختار» da üstürlab latince levha yahut safhai kevkebî manasına gelen "astarlabom„ bileşik isminden hafifletilmiştir. (astar) latince kevkeb daha doğrusu cirmi semâvî. (labom) levha veya safha manasınadır. Ecramı semaviyeye müteallik hesâbât ve malûmata yarayan testihi küreden ibaret bir âlete üstürlab denilmiştir; diyor. Şimdi bunun yerine daha mükemmel aletler icat edilmiştir.

اَسْتَرَوَنْ (esterven) = Kısır: Doğurmayan dişi. Konuşma dilinde (naza) derler. (Niẓām). (*ar.*). Akîm. Âhırındaki (ون) teşbih ifade eder.

سهل نماید بر استرونان
محنت زاییدن آبستنان
دهلوی

Kısırların yanında gebelerin doğurma sıkıntısı kolay görünür. *(Dehlevî)*

اُسْتُرَه (üstüre) = Ustura: konuşmada (tig) derler. (Niẓām) Türkçesi yülügendir.

اُسْتُرَه لیسیدَنْ (üstüre lisîden) = Ustura yalamak. (*k.*). Şecaat ve cesaret göstermek, hayat ile oynamak; çünkü usturayı yalamak dilini dudağını kesmektir.

اِسْتَلْ (istel) = Göl.

اِسْتَم (istem) = Zulüm ve sitem.

آخر دیری نماند استم استمگران
زانکه جهان آفرین دوست ندارد ستم
منوچهری

Zalimlerin zulmü çok devam etmedi. Çünkü cihanı yaratan zulmü sevmez.

(Minüçihrî)

اُسْتُون، اُسْتُن (üstün, üstün) = Direk.

گریهٔ ابرست و سوز آفتاب
استن دنیا همین دورشته تاب
مولانا

Dünyanın direği yani istinat ettiği şey bulutun ağlaması

ve güneşin sıcaklığıdır. Ancak iki ipliği bük yani göz yaşıyla yan yakıl.

(Mevlânâ)

اِستنبُوب **(istenbūb)** = Turunç, portakal ve limon aşısından yetişen meyve.

اِستنبه **(istenbe)** = Çirkin ve korkunç. Sitenbe *(ba.)*

اُستوار ، اُستوان **(üstüvân üstüvâr)** = kuvvetli, muhkem.

ای دل اساس خانهٔ عمر استوار نیست
سرمایهٔ خوشست ولی پایدار نیست
عماد

Ey gönül, ömür evinin temeli kuvvetli değildir. Hoş sermayedir, fakat durucu değildir.

(Imâd)

پذیرفتیم و بردین استوانیم
بجز پیغمبر باکش ندانیم
بهرام

Kabul ettik ve dinde ayak direriz, onu ancak peygamber ītikat ederiz.

(Behrâm)

§ Emniyetli ve kendisine îtimat edilen kimse. § İnanma. Üstüvar daşten = İnanmak.

سرخی از خون نگسلد هرگز چنان کزنار نور
مردمان گویند لیکن من ندارم استوار
عنصری

Ateşten nur ve ziya ayrılmadığı gibi kırmızılık kandan ayrılmaz derler ama ben inanmam. *(Unṣurī)*

اُستُودان **(üstūdân)** = Mecusîlere mahsus kabır.

اُستُودَن **(üstüden)** =Methetmek, öğmek.

هرسه صاحب فطنت و صاحب نظر
هریکی از دیگری استوده‌تر
مولانا

Her üçü çabuk anlayışlı ve kalb gözleri açık, her biri ötekinden övülmeğe daha lâyık.

(Mevlânā)

استور **(üstūr)** = Dört ayaklı hayvanlar. Hususile at ve katır.

تا چندین استورتن
کان کاه وجو خواعدزمن
مولانا

Bu vücut hayvanı benden ne vakta kadar o saman ve arpayı isteyecek.

(Mevlânā)

استوه **(üstūh)** = Hemzenin ötre ve esresiyle yorgun, âciz, sıkıntılı. *(muh.)* ستوه üstüh, ستو sü tüh.

زبس کان سپه کوه تا کوه بود
زانبوهشان کوه استوه بود
فردوسی

Dağdan dağa o kadar asker vardı ki, onların çokluğuna dağ dayanamıyordu.

(Firdevsî)

استوی **(üstūy)** = Belkemiği.

اَسته (esteh)= Çekirdek=Heste= Ḫeste

آنکه اندر لحاف و چادر شب
نیود شب چو استهٔ خرما
روز بینی ایشان جوز براو
گشته کیمخت خشك از سرما
کمال اسماعیل

Gece, hurma çekirdeği gibi yorgan ve çarşaf altında olmayan kimseyi, gündüz, üzerinde soğuktan, kuru, çentik kösele kaplı ceviz gibi görürsün.
(Kemāl İsmā'il)

§ Kemik. Pileste = Fil kemiği (*ba.*) Bu kelime ekseriya meyve çekirdeği, (استخوان) hayvan kemiği manâsına kullanılır

اُستُه (üstüh) = Üstûh (*muh.*) (*ba.*)

اُستَه (üsteh) = Sagrı (Bürhan)

اِستِه (istih) = İnat, öngü.

استیهیدن ، استیزیدن ، استیهیدن (istihiden, istîzîden, istîhîden) = İnat etmek, öngülük eylemek.

هرکه باشد شیوه استیهیدنش
دیدهٔ خودرا بپوش ازدیدنش
مولانا

Her kimin âdeti inat ve öngü olursa onu görmekten gözünü kapa. *(Mevlânā)*

استیزه (istîze) = İnat, husûmet, kin. Sitize (*ba.*)

ناصحان گفتند از حد مگذران
مرکب استیزه واچندین مران
مولانا

Öğüt verenler; haddi tecavüz etme, inat merkebini bu kadar sürme dediler.
(Mevlânā)

استیا (istiya) = Gazne ile Hirat arasında bir dağ. (Reşîdî)

استیر (istîr) = Stîr (*ba.*)

اَستیم (estîm) = Elbisenin yeni. § Kap kacak ağzı.

خیز و پیش آر ازان ی خوشبو
زود بگشای خیك را استیم
خسرو

Kalk, o hoş kokulu şaraptan getir; çabuk tulumun ağzını aç.
(Ḫüsrev)

استیم (istîm) = Soğuktan, şişmiş ve ağzı kapanmış içi cerahatli yaradır ki deşilmedikçe iyileşmez.

اسرب (üsrüb) = Kurşun.

اسرنج (isrinc) = Zil, çalpara. § Sölügen denilen kırmızı boya. Sirinc (*ba.*)

اُسروش (**üsrūş**) = Güzel ses § Melek § Her şemsî ayın on yedinci günü.

اِسرَوشَنه (**isrevşene**) = Maveraünnehırde bir şehirdir ki Küştasp yaptırmıştır.

اِسرپیشم (**isrîşüm**) = Tutkal.

اَسَغده (**eseğde**) = Hazır ve müheyya.

اُسغر، اُسغرنه (**üsgur, üsgurne**) Kirpi = چکاسه = تشی = خارپشت = سیخول = چوله

هست حیوانی که نامش اسفرست
که او بزخم چوب، زفت ولمترست
مولانا

Kirpi adında bir hayvan vardır ki, çomak darbesile yani dövülmekle semirir.

(Mevlânâ)

اِسفار (**isfâr**) = Yaban mersinidir ki hoş kokuludur; dilimizde durdabak denir.

اسفر آیین (**isferâyîn**) = İsperâyin (*ba.*).

اسفرنك (**isferenğ**) = Suyunun ve havasının letafeti sebebiyle dünya cenneti denilen Suğdi Semerkant civarında bir kasaba.

اسفرود (**isferūd**) = Bağırtlak kuşu: Bir nevi yaban ördeği (*ar.*) قطا

اسفنج (**isfenc**) = Sünger = ابرمرده = ابرکهن

اسفند (**isfend**) = Üzerlik tohomu = İspend § İsfendârmüz (*muḫ*)

اسفندارمز (**isfendârmüz**) = İspendârmüz=şemsî senenin on ikinci ayı.

اسفندمز (**isfendmüz**) = Pençei düzdîdenin beşinci günü. Pençei düzdîde (*ba.*)

اسفندیار (**isfendiyar**) = İspendyar (*ba.*).

اسفید (**isfîd**) = Ak, beyaz renk § Beyaz renkli şey.

اسفیداب (**isfîdâb**) = Üstübeç. Muarrebi اسفیداج

اسفیدار (**isfîdâr**) = Ak kavak = Pede yahut ak söğüt.

اَسك، اِسك (**esk, isk**) = Postacı § Posta beygiri. [*]

[*] Ferhengi nasırî sahibinin (esk) türkçe (eşek) den alınmıştır demesi tuhaftır.

اسگالش **(isgâliş)** = Fikir, endişe, hayâl. Sigâliş (*ba.*)

اَسکدار، اِسکدار **(eskdâr iskdâr)** = Çabuk gitmesi için her konak yerinde kendisine beygir hazırlanan posta süvarisi yahut vaktile, seğirterek postayı elden ele veren piyadeler.

ازبرای انتشار صیت او
کخسرو اجرام باشد اسکدار
فخری

Onun şöhretinin yayılması için güneş postacı olur.
(*Fahrî*)

Bürhan hemzenin ve kâfın ötresile yazmıştır. Mütercimi Asım efendide lügatlere muhalif olarak kâfını farsça yazmıştır.

اُسگر **(üsgür)** = Üsgur (*ba.*)

اِسکِرِك **(iskirik)** = Hıçkırık.

اُسکره **(uskere)** = Toprak kâse ve su bardağı, ölçek. Şedde ile de doğ udur.

بحر راچود هیچ اسکرهٔ
شیررا برداشت هرگز برهٔ
مولانا

Denizi hiç bir bardak ölçtü mü? Arslanı hiç bir vakit kuzu götürdü mü?
Mevlâna

اِسکندان **(iskendan)** = Kilit.

اسکندر **(iskender)** = Meşhur cihangir padişah.

اسکنه، اسکنك **(iskenek, iskene)** = Dülgerlerin aydemir dedikleri bir nevi burgu, makkap, ki ağaç delecek alettir. سراج القنه döndürmek değil, tepesine tokmak vurmak suretile delik açan tığ demiştir. Büyüğüne (*ar.*), عتله küçüğüne مثرم derler.

اسکیزه **(iskîze)** = Hayvanın sıçrayıp çifte atması.

چونکه مستغنی شد اوطاغی شود
خر چو بارانداخت استیزه زند
مولانا

Onun ihtiyacı kalmayınca azar. Eşek yükünü atınca çifte atar.
Mevlâna

اَسلنج **(eslenc)** = Ulama yonca: yerde sürünerek açılan yonca.

اُسلوب **(üslûb)** = Bir hakîm ismi. § Bir nevi yemek.

اَسمار **(esmâr)** = Mersin ağacı.

اسمان **(esman)** = Âsman.

اِسمند **(esmend)** = Semerkanda tâbi bir köy.

اسمندر (**ismender**) = Semender (*ba*).

اسن (**esen**) = Ters giyilmiş elbise § Ham karpuz ve kavun.

اسو (**esū**) Yan, taraf.

اسوار (**esvar**) = Süvari § Novbe civarında bir şehir. Bu şehrin cenubunda bir dağ vardır ki Nil onun eteğinden geçer. § Giylan padişahlarından birinin adı. Babasına Şirûye, oğluna Merdâvîc derler.

اسیا (**esya**) = Siyah § Zend lûgatinde göğüs manasınadır.

اسپرك (**esīrek**) = Karpuz ve kavun, kabak gibi şeylerin süren kolları. Türkçesi tekâktır.

اَش (**eş**) = O: sonunda okunmaz hâ olan kelimelerde müfret gaip zamiri.

بامه اش دوزد بگوید تارنیست
خانه اش سوزد بگوید نارنیست
مولانا

Elbisesini diker, iplik yok der, evini yakar, ateş yok der.

Mevlâna

اُشاق (**üşak**) = Köle, uşak, hizmetçi, çocuk manâlarına Türkçedir.

بفرموداشاقان دوگاهرا
زدن برلب جوی خرگاهرا
نظامی

Dergâhın uşaklarına ırmak kenarına çadır kurmalarını emretti

(*Nişâmî*)

اَشام (**eşâm**) Yetecek kadar yiyip içme. = Âşâm (*ba*.).

پناه سوی قناعت همی برم زین قوم
که اهل خانهٔ خودرا اشام می ندهند
کمال اسماعیل

Bu ulustan kanaat tarafına sığınıyorum; çünkü kendi ailelerine yetecek kadar yeyinti vermiyorlar.

(*Kemâl İsma'îl*)

اِشپش (**işpiş**) = Bit (*ko*.). şipşe.

اشپشه (**işpişe**) = Güve: yün eşyaya musallat olan küçük böcek.

اشبو (**eşbū**) Kömürlük.

اشپختن، اِشپوختن (**işpūhten işpīhten**) = Saçmak.

اشپل (**eşpel**) Havyar. (Nimet)

اشتاو، اِشتاب، اِشتا (**işta, İştâb, İştav**) = İvi, acele.

کارد ازاشتاب کردی زیر خاك
ازخیالی کی بدیدی سهمناك
مولانا

Gördüğün korkunç hayâlden bıçağı çabucak toprağa gömdün.
Mevlâna

اَشتاد **(eştâd)** Şemsî ayın yirmi altıncı günü, o güne memur sayılan melek § 21 sûreden ibaret olan (zend) den bir sûrenin adı. Zend (*ba*)

اِشتافتن **(iştâftен)** = Acele etmek, İvmek, çabukluk göstermek.

برگها چون شاخها یشکافتند
تابه بالای درخت اشتافتند
مولانا

Yapraklar dalları yırtınca ağacın tepesine kadar çıkıverdiler.
Mevlâna

اِشتالنك **(iştaleng)** = Topuk, aşık § Aşık kemiği ile oynanan oyun.

زچیست خوبیٔ ایشان زترك لهوولعب
زچیست زشتیٔ آنهازنرد واشتالنك
دائی

Onların güzelliği nedendir? Oyunu bırakmaktan; onların çirkinliği nedendir? Tavla ve aşık oynamaktan.
Dâî

اُشتر **(üştür)** = Deve.

نزد پیغمبر بلابه آمدند
همچو اشتر پیش اوزانو زدند
مولانا

Peygamber (صلعم) in huzuruna yaltaklanarak geldiler, huzurunda deve gibi diz çöktüler.
Mevlâna

اشترابه **(üştürâbe)** = Deve tüyünden yapılan elbise, kepenek.

اُشتُرِ بگسسته مِهار **(üştüri bigsiste mihar)** Başı çözük deve (*k.*). Heveslerine uyan kimse.

وه با آخرشد و درداکه ندانیم هنوز
بکجای رود این اشتر بگسسته مهار
نشاط

Yol sonuna geldiği halde yazık ki bu başı boş devenin halâ nereye gittiğini yani hava ve hevesimize uyan bizler nereye gittiğimizi bilmeyiz.
(Nişât)

اشترین **(üştürhīn)**=(*k.*).İleriyi gören

اشترخار **(üştür hâr)** Devedikeni denilen yabani enginar ki deve bunu çok sever (*ko.*) Harişütürî.

اشترخوار **(üştür ḫuvâr)**=Deve dikeni manasına geldiği gibi devenin kanını içen bir nevi yılan ve keneye de denir.

اشترخوی **(üştür ḫuy)**=Deve huylu (*k.*) kinli.

اشتردل **(üştür dil)** = Deve yürekli (*k.*) korkak.

خصم اشتردل تو گر خرنیست
ارچه‌رو افسرش شده است افسار
خسروانی

Senin korkak düşmanın eşek değilse niçin ona tâci yular olmuş.

Ḫusrevani

§ (*k.*) Kinli. Şütürdil (*bk.*)

اشترغاز **(üştür gâz)** = Baldırgan kökü.

شمائل توچه مانديخوی زشت عدو
كجاست لكهت صندل بيوی اشترغاز
عماد

Senin huyların düşmanın çirkin huyuna nasıl benzer; sandal kokusu nerde? Baldırgan kökünün kokusu nerde?

İmâd

اشترك **(üştürek)**= Devecik. § Dalga.

زلشكرشد آراسته روی آب
شتر اشترك شدجرس شد حباب
قاسم

Suyun yüzü askerle süslendi. Devesi, dalga davulu su kabarcığı oldu. (*Kāsım*)

اشترکا **(üştürkâ)** = Ankâ.

اشترگاو **(üştürgâv)** = Zürafe denilen hayvan. Âzası deve, sığır, kaplana benzediğinden (üştürgâv pelenk) de derler.

اشتك **(işteк)** = Çocuk kundağı.

اشتلم **(üştülüm)** = Galebe, üstünlük, istîlâ, zulüm ve tecavüz.

نیارد دگر موج غم اشتلم
فتد رخت عقل ازبگرداب خم
ظهوری

Akıl matarı küp girdabına düşerse artık gam dalgası galebe edemez.

Zahûrî

زبس هول شب اشتلم كرده بود
ورا خواب از ديده گم كرده بود
سنائی

Gecenin korkusu çoktan çökmüş, onun gözünden uykusunu kaçırmıştı.

(Senâ'î)

انديشه متاع صبر گم كرد
غم بردل وديده اشتلم كرد
مير خسرو

Düşünce sabır matarını kaybetti Keder, gönül ve gözü kapladı.

Mir Ḫusrev

Âverden آوردن kerden كردن keşî den كشيدن kelimelerile terekküp eder.

اشتو **(eştü)** Zihgîr: Okçuların baş parmaklarına geçirdikleri boynuz veya ağaçtan yapılmış yüksük, terzi yüksüğü. Hemzenin ötresile kömür, kömürlük § Yeşillik. kömürlük manasına eşbu dan bozma olmalı.(Bürhan)

اگرز قزم لطف تو قطره بچكد
درون گورهٔ دوزخ لهب شود اشتو
مسعود

Eğer lûtfun denizinden bir damla damlarsa demirci ocağının cehennem alevli içi sebze bahçesi yahut kömürlük olur.

Manṣur

اشتود (**eşteved**) = پنجه‌دزدیده pençei düzdīdenin ikinci günü. پنجه‌دزدیده (*ba.*).

اشیم (**eştīm**) = Yarada peyda olan irin.

اشخار (**eşḫar**) = Kalye taşı. Hamızı sodyom § Nişadır.

اشخون (**eşḫun**) Türkçede bundan bozma olarak ışkın denilen nebat. Arapçası ریباس olup Farsça ve Türkçe de kullanılır. Ribas şerbeti meşhurdur. Işkını Türkçe lügatler bahçe ravendi denilen nebat suretinde tarif ediyorlar.

اشك (**eşk**)= Damla, hususiyle gözyaşı damlası, gözyaşı.

چنان شد ظلم درایام اوگم
که اشکی درمیان بحرقلزم
عطار

Zulüm onun padişahlığı günlerinde damlanın Süveyş denizinde kaybolduğu gibi yok oldu.

(Aṭṭar)

نوح، اگر موجهٔ اشکم نگرد درغم تو
آب چشمی شمرد واقعهٔ طوفانرا
یغما

Nûh, senin kaygından hâsıl olan göz yaşımın dalgasını görse tûfan vakasını bir gözyaşı sayar.

(Yeğmâ)

Mecazen: bir şeyden damlayan damlalara da eşk denir. Eşki kebap = kebapdan damlayan sular. Eşk şemi = Mumun kenarından akan damlalar.
Eşki sehab=yağmur damlaları.

نیست جزدلهای خونین مهربانی عشقرا
روی آنشرا کهی شوید بجزاشك کباب
صائب

Aşka kanlı yüreklerden başka bir şefkatli yoktur, ateşin yüzünü kebab suyundan başka kim yıkar.

(Sa'ib)

زدست بخشش اوخاکیست اشك سحاب
زحزم محکم اوراوپست سنك جبال
انوری

Onun bahşişi eli yağmur damlalarını andırır, onun sağlam idaresi dağların taşı gibidir.
(Enverî)

§ Eşkânilerden birinci padişahın adı; bundan dolayı silsilesine Eşkânyan denilmiştir.

اشكار (**işkâr**)= Av § Avlama.

همچو صیادی سوی اشکارشد
مولانا

Avcı gibi av tarafına gitti.
Mevlâna

آن چه دیدی بهتر ازپیکارمن
تاشدی توسست دراشکارمن
مولانا

Benimle kavga etmekten daha iyi ne gördün ki beni öldürmede ağır davrandın.
Mevlâna

اشکبوس **(eşkbūs)** = Keşanlı bir cengâverdir ki Rüstem ile ettiği savaşta ölmüştür.

بزدبر بر سینهٔ اشکبوس
فلك آن زمان دست اوداد بوس
فردوسی

Oku Eşkbusun göğsüne vurduğu zaman felek onun elini öptü: Alkışladı.

(Firdevsî)

چنان زسایهٔ مژگان او هراسیدم
که اشکبوس کشانی زتیر رستم زال
قاآنی

Onun kirpiklerinin gölgesinden Keşanlı Eşkbusun Zâl oğlu Rüstemin okundan korktuğu gibi korktum.

(Ḳaânî)

اشك تلخ **(eşki telḫ)** = (*k.*) Kaygı, keder göz yaşı.

بیتی دوسه زار زار بر خواند
اشکی دوسه تلخ تلخ بفشاند
نظامی

İnliye inliye iki üç beyit okudu, iki üç damla keder gözyaşı saçtı. (k.) şarap.

(Niẓāmî)

اشك چیدن **(eşk çîden)** = Göz yaşını silmek.

اشك داوری **(eşkidaverî)** = Hâkimin huzurunda mazlumun ağlaması.

اشك داودی **(eşki davūdi)** = Çok ağlama.

اشك در دیده شکستن **(eşk derdide şikesten)** = Gözyaşı gözde tutulup akmamak.

رفتی و بشکست ازدوری تو
دردیده ام اشك دوسینه ام آه
باقیر

Gittin ve senin uzaklığından gözümde yaş, gönlümde ah tutuldu.

(Bâkır)

اَشگرف **(eşgerf)** = Güzel ve latîf § İri, kalın § Ulu ve muhteşem.

قصهٔ آن آبگیرست ای عنود
که درارسه ماهیٔ اشگرف بود
مولانا

Ey öngü! O gölün hikâyesidir ki onda üç büyük balık vardı.

(Mevlânā)

اشکره **(işkere)** = Av kuşu yani atmaca, şahin gibi av avlamağa alışık yırtıcı kuşlar = İşkerî.

اشکستن **(işkesten)** = Kırmak = Şikesten.

درد زه گر رنج ابستان بود
بر جنین اشکستن زندان بود
مولانا

Âbistan (*ba.*)

اشکش **(eşkeş)** = Şehnamede adı geçen Turanlı bir cengâver.

اشك شو رو گرم **(eşki şûrû germ)** *(k.)* Keder ve ayrılık gözyaşı.

اشك شيرين ، اشك شكرين

اشك گلگون ، اشك طرب

(eşki şekerin, eşki şîrin, eşki tareb eşki gülgun, = Sevinç gözyaşı.

شدميسر بعد نوميدى و صال آن صنم
اشك شيرين شد ازان پس گريهٔ خوناب ما
ابوالمعانى

Ümitsizlikten sonra o güzelle birleşmek müyesser oldu. Ondan sonra bizim kanlı gözyaşımız sevinç gözyaşına döndü.
(Ebülmaâni)

اِشكِفت **(işkift)** = Şaşma.

اِشكَفت **(işkeft** = Mağara ve dağ yarığı.

اِشكُفت **(işküft)** = Çiçek açması

اِشكُفه **(işküfe)** = Çiçek manasına İşkûfe (*muh.*).

اِشكِل **(işkil)** = Sağ eli ve sol ayağı beyaz olan at. (*ar.*) مشكول
§ Kaçmamak için devenin dizine bağladıkları ip. (Niẓām.) bukağı. (Nimet)
Kırmızılı ve aklı olan bir şeye arapça eşkel, atın üç ve yahut bir ayağında olan siğile şikâl denilmesine nazaran bu kelimenin arapçadan geçmiş olması kuvvetlidir. Lisanımızda siğil işkilden bozmadır.

اِشكَنك **(işkilek)** = Hırsızları söyletmek için bileklerini sıkıştırdıkları işkence âleti (Niẓām),

اشكَم **(ışkem)** = Karın. = Şikem.

شيرى دم و سرو اشكم كه ديد
اينچنين شيرى خداهم نافريد
مولانا

Kuyruksuz, başsız, karınsız arslanı kim gördü. Böyle bir arslanı Cenabıhak da yaratmadı.
Mevlâna

اشك ميغ **(eşki mîğ)** = *(k.)* Yağmur damlası.

چپ وراست ابرست وازبرق تيغ
چو آرايش گلشن از اشك ميغ
نظامى

Etrafını kaplayan bulutlar, şimşeğe benzeyen kılıç parıltısından yağmur damlalarile süslenmiş güllüğe benziyor.
(Niẓāmî)

اِشكِنبه **(işkenbe)** = Kümin (*ba.*). Şimdi şikenbe deniyor. (Niẓām)

اشكنج **(işkenc)** = Çimdik. (*muh.*) Şikenc.

اشکنجه (**işkence**) = Eziyet.

اَشکَنِش (**eşkeniş**) = Bina yapmak, müessese vücuda getirmek.

اِشکِنه (**işkine**) = Tirit § Büklüm ve kıvrım § Buruşuk § Mûsikide bir makam.

مطربان ساعت بساعت بر نوای زیروبم
گاه سروستان زنند امروز گاهی اشکنه
منوچهری

Hanendeler zaman zaman pest ve yüksek sesle bugün kâh servistan, kâh işkene makamını terennüm ederler.

(*Minūçihrî*)

.(Nızâm). Ağaç aşısı manasında da gelir demiştir.

اَشکوب ، اَشکو (**eşkū, eşkūb**) = Âşkûb. (*ba.*)

اِشکوخیدن (**işkuḫīden**) = Ayak kayıp yuvarlanmak, tepesi üstüne düşmek, tökzemek.

اُشکُوفه (**üşkūfe**) = Çiçek § Kay. Bişkûfe, şükûfe (*ba.*)

اشکوفه چرا کردی گرباده نخوردستی
مولانا

Şarap içmedinse niçin kay ettin.

Mevlânâ

اُشکُوه (**üşkūh**) = Şan ve şevket. (*muḫ.*) şüküh.

اِشکیل (**işkil**) = Yaprağının usaresinden göz ilâcı yapılan sincan dikeni, musa ağacı.

اَشکیُود (**eşkyûd**) = Müfret ve basit karşılığı olan mürekkep.

اَشَن (**eşen**) = Esen (*ba.*)

اِشْناه ، اشناو ، اِشْناب ، اِشْنا (**eşna, eşnab, eşnav, eşnah**) = Yüzgeç § Suda yüzme, yüzücü.

زمین راخون چنان غرقاب میکرد
که ماهیٔ زمین اشناب میکرد
عطار

Yeri; kan öyle boğuyordu ki yerin balığı yüzüyordu.

(*Aṭṭar*)

Eşna ağır pahalı cevher manâsına da gelir. اشناب (آشنای آب) dan kısaltılmıştır.

اشنان (**eşnan**) = Çöğen: ağdayı ağartan ve elbiseyi temizleyen bir kök.

اِسْنَوَدْ (**eşneved**) = Eşteved (*ba.*)

اُسْنُودْ (**üşnūd**) = Şünûd = İşitti.

اِسْنُوشه (**işnūşe**) = Aksırık (*ar.*) عطسه.

اُشنه **(üşne)** = Ağaç yosunu: ince sicimlerden örülmüş şerit gibi bir şeydir ki hususile çam ve palamut ağaçları üstünde bitip sarmaşık gibi dallara sarılır. İlâç ve kokularda kullanılır, iyisi beyaz ve hoş kokulu olanıdır. Bu kelime arapça olup farsçası devaledir. (devale) *(ba.)* = Üşnan *(ba.)*.

اشوغ **(üşuġ)** = Yeri yurdu, soyu sopu belirsiz kimse.

اشه **(üşe)** = Çadır uşağı: ilâçlarda kullanılan bir nevi zamk.

اُغ **(üġ)** = Öğürtü sesi. اغزدن = Öğürmek.

اَعاريدن **(eğariden)** = Âgariden. *(ba.)*

اغاز **(eğaz)** = Âgaz *(ba.)*

اغازه **(eğaze)** = Agâze *(ba.)*

اغال **(eğâl)** = Agal *(ba.)*

اُغره **(üğre)** = Ur, bez *(ar.)* لكفه

اَغره **(eğre)** = Büyükler meclisi § Hava alacak pencere, çok rüzgârlı yer.

اِغريرِدث **(iğrīriş)** = Efrâsyâbın erkek kardeşi.

اَغل **(eğil)** = Ağıl ve mandıra.

اِغليسون **(iğlīsūn)** = Kavsi kuzah: eleğim sağma (Bürhan)

اَغول **(eğūl)** = Âgūl *(ba.)*

اغيج **(egīç)** = Aspura yâni yaban safranına benzer bir ottur. Çiçek açar, çabucak kurur, rüzgâr dokundukça dağılır, biter.

هیچ بن هیچ هیچ هیچم من
راست چون بوقهٔ اغیچم من
مولانا

Ben hiçim hiçim hiç; tamamiyle aspur otu gibiyim.
(Mevlânâ)

اغيرس **(egīris)** = Cevzi rūmî dirki hurmaya benzer bir ağaçtır, meyvesi buğday tanesi kadar olur. Dilimizde kehruba ağacı derler.

اَغيس **(egīs)** = Ayıt tohumu.

اُفتادن **(üftaden)** = Bir yerden bir yere, bir halden bir hale düşmek.

بچاه افتادن مردم زکوریست
وگر بیفتد خود آن ستوریست
دهلوی

İnsanın kuyuya düşmesi körlüğündendir. Eğer gözlü düşerse o, hayvanlığındandır.
(Dehlevî)

زلف تو می نگذارد که ببینم رویت
یارب این شب زکجا برسر مهتاب افتاد
سلمان

Zülfün yüzünü görmeme mani oluyor. Yarabbi! bu gece mehtabın üstüne nereden düştü.
(Selmān)

Müzariî «افتد» ve «فتد» üfted, füteddir.

نخندم .راندوه‌کس .برق وار
که ازبرق من درمن افتد شرار
نظامی

Kimsenin kederine şimşek gibi gülmem; çünkü benim şimşeğimden bana kıvılcım düşer.
(Nizamî)

§ Vaki olmak, olmak.

وقتی افتاد فتنهٔ درشام
سعدی

Bir zaman Şamda bir karışıklık oldu.
(Sa'dî)

بپیامی که کند باد صبا یادمرا
روم ازدست ونمدانم که چه افتاد مرا
قدسی

Saba rüzgârı beni bir haberle hatırlayınca kendimden geçerim de bana ne olduğunu bilmem.
Kudsî

خداوندم همی خواندی چه افتاد
که اکنون بنده نپسندی وچاکر
عمق

Beni efendi sayıyordun, ne oldu ki şimdi kulluğa ve köleliğe lâyık görmüyorsun.
Am'ak

Zenginliği ve itibarı kaybetmek § Uzaklaşmaktan da kinaye olur. § Lâyık ve uygun olmak.

بجامه درخون شهیدان کن و بخرام بناز
به توای شاخ گل این رنك قبای افتد
طالب

Elbiseni şehitlerin kanına batır da nazla salın, ey gül dalı! Sana bu renk kaftan yaraşır.
(Ṭālib)

افتادن چیزی بکسی Üftadeni çîzî bekesî. Bir şeyin bir kimseye yakışması.

اُفتادن اَز دستِ اُفتادگان (üftâden ez desti üftâdegân) = (*k.*) Mazlumların bedduasiyle perişan olmak.

اُفتاده (üftade) = Düşmüş, (*k.*) mazlum, düşkün § Uysal, alçak gönüllü.

افتادگی آموز اگر طالب فیضی
هرگز نخوردآب زمینی که بلندست
پوریای ولی

Eğer feyz almak istersen alçak gönüllülüğü öğren, çünkü yüksek yer sudan hiç faydalanmaz.
Puryayı Veli

گرفتم کز افتادگان نیستی
چو افتاده بینی چرا ایستی
سعدی

Farzedeyim ki düşkünlerden değilsin. Düşkünü görünce niçin durursun.
Şā'dî

اَفتالیدن، اَفتاریدن **(eftârîden,eftâlîden)** = Saçmak ve dağıtmak.

دو نوبهار پدید آمدند زاول سال
زفصل سال وزوصل شه‌ستوده خصال
ازین بهارشده دست جوددرافشان
وزان بهار شده‌چشم ابر درافشال
قطران

Yılın başından iki bahar göründü. Biri yıl mevsiminden, öteki huyları ğüzel padişaha kavuşmadan. Bu bahardan cömertliğin eli, öbüründen bulutun gözü inci saçtı.

(Ḳaṭrān)

§ Yırtmak, yarmak, yırtılmak, yarılmak.

اُفت و خیز **(üftühîz)** = Çabuk ve yavaş gitmeyip ikisi ortası gitme hali. (Baharı acem).

اُفتان وخیزان **(üftanühizan)** = Düşe kalka. (*k.*) Aheste ve ağır, güç hal ile.

چواز چابکان دردویدن گرو
نبردی هم افتان وخیزان برو
سعدی

Koşmakta ileri gidenleri geçemedinse bari yavaş yavaş git.

(Sa'dî)

(Nâsıri) Galip ve mağlup olmaktan da kinayedir demiştir.

اِفد، اَفِد **(eftid efid)** = Şaşılacak şey.

اَفیمون **(eftîmun)** = Gelin saçı denilen bir nebat ki sevda ve safraya faydalı imiş.

اگر عدوی ترا درسرست سودائی
بدفع سوداتیفت بست افیمون
وطواط

Eğer düşmanının başında bir sevda varsa sevdayı def için senin kılıcın eftimun olarak kâfidir.

Eski hekimlere göre sevda, safra, bedende ayrı ayrı birer hastalıktır.

(Vatvât)

افجه **(efçe)** = Bostan korkuluğu, oyuk.

اَفدَر **(efder)** = Amca, konuşma dilinde arapçası olan عم (amm) kullanılır (Nizam) § Biraderzâde.

اَفدستا، اَفدِستا **eftidista'efdista** = Öğüş manasına olan sita ile evvelce sözü geçen efid, eftid' den mürekkeptir. şaşılacak derecede öğme ve methetme demektir. § Hamd ve şükür.

بعدایزد توام خداوندی
زان کنم برتو ازدل افدستا
دقیقی

Evvel Allah, sonra efendim sensin. Ondan dolayı sana gönülden hamd ve şükür ederim.

Dakiki

افدیدن **(efdîden)**=Taaccüp etmek, Şaşmak. Müştakları kullanılmaz.

افری، افرا **(efra'efri)** = Âferin. İkinci lügat aferinden hafifletilmiştir. Birincisi İranın yalnız Mazenderan ve Gîylan taraflarında yetişen çınara benzer fakat yaprak ve kabuğunun rengi daha yeşil ve dalı budağı çok bir ağaç manasına da gelir (Nizam)

افراختن **(efrâhten)** = Yukarı kaldırmak, yükseltmek.

افراز **(efrâz)** = Efraḫtenden emir, isimi mastar (*isfa. muḫ. vas.*) Efraḫten (*ba.*) § Yüksek § Minber

خطیبان پس ازنام پاك امام
بر افراز ازین شاه بردنام
زجاجی

Hatipler minberde imamın ismi pâkinden sonra, bu padişahın adını anarlar.

Zâcacî

Alçak § Bağlı § Kapalı § Açık § Yakın § Toplama.

روح اقسام شادمانی را
ازپی بزم تو کند افراز
سیف اسفرنگی

Ruh ayrı ayrı sevinçleri senin meclisin için toplar.

Seyfüleferengi

§ Bundan sonra. فراز (*ba.*).

افراس **(efrâs)** = Çadır § su yolu.

افراسِ آب **(efrâsiab)** = Su çadırı ki suyun yüzünde peyda olan kabarcıklardır. (*ar.*) hebab (Bürhan).

Bu ve yukarıki lügat cihangîrî, Reşîdî ve Baharı Acemde yoktur.(Nasırî) Burhan,çeşme ve kanat manasına almış; Efrası lügatlerde bulamadım, Efrasi ab da su suvarileri manasına arapça olmalıdır, diyor. Halbuki Efras, at manasına gelen feresin cemi olup suvari manasına gelen farsin cemi değildir. (Ferhengi Mahmudî) «Efrasiab» a su aygırı demiştir.

افراسیاب **(efrâsıyâb)** = Yıllarca İranlılarla cenk eden Türanın en büyük padişahlarından biri

شودکوه آهن چودریای آب
اگر بشنود نام افراسیاب
فردوسی

Demir dağ eğer Efrasyabın namını işitirse su deryası gibi erir.

(Firdevsî)

افراشتن **(efrâşten)**=Efraḫten (*ba.*)

هیچ کسرا توکسی انگاشتی
همچو خورشیدش بنور افراشتی
مولانا

İnsan olmayanı sen insan sandın. Onu güneş gibi nur ile yükselttin.

Mevlânâ

چه‌ی خواهم ازطارم افراشتن
همینم بس ازبهر بگذاشتن
سعدی

Tavanı yükseltmekten ne istiyorum, bırakmak için bu bana kâfidir,
(Sa'di)

افراشته قد **(efrâşte ked)** = Uzun boylu.

افرند **(efrend)** = Süs, bezek, şan ve şevket. Mastarı Efrendîden = Bezemek, şan ve şeref vermek

افرنگ **(efreng)** = Efrend (*ba.*).

زخاکپای تو داردسر فلك افسر
زحسن رای تو دارد عروس ملك افرنك
منصور شیرازی

Feleğin başı senin ayağının toprağından taç giymiş; mülkün gelini senin güzel tedbirinden süslenmiş ve şereflenmiştir.
(Mansuri Şirâzî)

§ Taht

خسرو پردل ستوده سیر
پادشاه زادهٔ بزرك افرنك
فرخی

Huyları güzel, cesur padişah, payitahtı yüce, padişah oğlu.
(Ferrûhî)

§ Firenk.

خواهی برو صدیق شو
خواهی برو افرنگ شو
مولانا

İster isen git ابو بکر الصدیق *ol, istersen git frenk ol.*
Mevlânâ

افروختن **(efrûhten)** = Yakmak, yalınlatmak, yanmak, yalınlamak, parlamak, parlatmak.

چراغ دل ازدانش افروختم
به پیر خرد دانش آموختم
خواجو

Gönül çırağını irfan ile yaktım. Akıl pîrine bilgi öğrettim.
(Ḫuvacû)

مجنون زنفیر های مادر
افروخت چوشعله های آذر
نظامی

Mecnun anasının feryatlarından ateş şuleleri gibi parladı.
(Nizamî)

افروز **(efruz)** = Şule, parıltı. Efruhten'den emir, isimi mastar. (*isfa, muḫ, vas*)

شب گشت و مرا نیست خبر ازشب وروز
روزست شبم زروی آن روزافروز
مولانا

Gece oldu da benim gece ve gündüzden haberim yoktur; zira gündüzü aydınlatan o güzelin yüzünden gecem gündüzdür.
(Mevlânâ)

افروشه **(efruşe)** = Afruşe (*ba.*) İranın yüksek ediplerinden Dihḫuda bir nevi peluze demiştir.

افروغ **(efrûġ)** = Işık, pertev.

چو بر رویت از پیری افتاد آنجوغ
نه بینی دگر در دل خویش افروغ
ابوشکور

Yüzün ihtiyarlıktan buruşunca artık gönlünde aydınlık görmezsin.

(Ebuşekûr)

افریشم (**efrīşüm**) = İbrişim.

افزا (**efzâ**) = Efzūden = Artmak, artırmaktan emir, (*isfa. muh. vas.*) Efzayiş = Artış.

افزار (**efzâr**) = Alet. Destefzâr = Sanat sahiplerinin kullandıkları âletler. § Eldiven, Pay efzâr = Ayak kabı. Dik efzâr = Yemeğe konulan bahar.

افزار زپس کنند دردیگ
حلوا زپس آورند بر خوان
خاقانی

Baharı tencereye sonra koyarlar, tatlıyı sofraya yemeğin sonunda getirirler.

(Ḫâkânî)

هم اوکلاه سری می دهد بتاجوران
که ازکلاه سلاطین پیایش افزارست
دهلوی

Büyüklüğün başlığını da taç giyenlere o verir; çünkü ayağında padişahların başlığından ayakkabı var.

(Dehlevi)

§ Yelken = Bâdban.

افزودن (**efzūden**) Artmak, Artırmak.

نامم افزود و آبرویم کاست
پی توانی به از مذلت خواست
سعدی

Âbrū (*ba*).
Elifin hazfile füzūdende bu manayadır. Fuzuden (*ba*)

افزون (**efzūn**) = Artık, ziyade

همیشه تابجهان درکمی وافزونیست
حسود جاه توکم بادوعمرت افزون باد
انوری

Dünyada artıp eksilme daima mevcut oldukça mevkiine haset eden azalsın; ömrün artsın.

(Envcrî)

Bîş ile aralarında şu fark vardır: Efzun = giderek artan. Bîş = başlangıçta ziyade olan.

افزیدن (**efjūlīden**) = Kavgaya kışkırtmak, sıkıştırmak, dağıtmak, perişan etmek, uzaklaştırmak, hususile elbisenin ve sair şeylerin tozunu gidermek.

افسا (**efsâ**) = Afsuncu. Efsayiden = Afsun etmekden emir, (*isfa. muh. vas.*)

فسونگر ماررا بگرفت درمشت
گمان بردم که مار افسایرا کشت
نظامی

Afsuncu yılanı avucunda tuttu. Yılan Afsuncuyu öldürdü sandım.

(Nizâmî)

افسار (**efsâr**) = Yular.

هرکه نبود سینهٔ او عشق یار
بهر او افسار و پالانی بیار
بهاءالدین آملی

Her kimin sinesinde yar aşkı olmazsa onun için bir yularla bir palan getir.
(*Bahaüddini Âmüli*)

§ Efsa manâsına da gelir. Efsâ (*ba.*)

افسان (efsân) = Bileği taşı.

ازکین عدو بر زمین زند سم
تا نعل چو خنجر کند بر افسان
مختاری
«Atı methederken»

Nalını bileği taşı üzerindeki hançer gibi bilemek için düşmana kininden tırnağını yere çalar.

افسانه (efsâne) = Hikâye, meselden bozma masal § Meşhur, ünlü.

فزون شنیدم و خواندم من ازهزار افسان
قطران

Ben binden fazla hikâye işittim ve okudum,
(*Katrān*)

نظم جامی دگر وکفتهٔ واعظ دگرست
سر توحید جدا باشد وافسانه جدا
جامی

Caminin nazmı başka, vaîzin sözü başkadır. Sırrı tevhit ile hikâye başka başka şeylerdir.
Câmi

باصردی و مردیت افسانه شدیدهر
آثار جود حاتم و اخبار زال سام
سیف اسفرنکی

Senin cömertliğin ve şecaatına karşı Hatemin cömertlik hikâyelerile Sâmın oğlu Zâlin haberleri masal hükmünde kaldı
(Seyfi İsferengi)

Kerden, güften, şüden, ḫuvanden kelimelerinin müştaklarile kullanılır. Efsanegû — Hikâyeci, masalcı Afsane *(ba.)*

افسایدن (efsâyīden) = Âfsun etmek.

افسَر (efser) = Taç.

چه شد ار بر سر تو افسر نیست
خردمندرا سرست وبر سر نیست
سنائی

Başında taç yoksa ne ehemmiyeti var; akıl başın içindedir, üstünde değil.
(Senā'i)

افسری کان نه دین شهد برسر
خواهش افسرشهار و خواه افسار
سنائی

Kafaya din sokmayan taçı ister taç say ister yular.
(Senāi)

Ber ser keşiden, ber ser nihaden, ber ser giriften, ber tarik zeden kelimelerinin müştaklarile kullanılır.

افسُردن (efsürden) = Donmak, soğumak.

سردیٔ دیرا نظرکن که بحجر
همچوبخ افسرده گشته آتش سوزان
قاآنی

Kışın soğukluğuna bak ki yanan ateş, buhurdanda buz gibi donmuş: buz tutmuş.

(Kaânî)

افسرده دل افسرده کند انجمنی را

Kalbi donmuş bir kimse bir meclisi soğutur: meclisin tadını kaçırır.

§ Solmak, buruşmak. گلهای افسرده Gülhayı efsürde güz çiçekleri.

افسُردگی (efsürdegî)= Bu kelimeyi Baharı acem sevinçle keder arasındaki hal diye tarif ediyor. افسرده بیان Efsürde beyan, افسرده‌دم Efsürdedem = İfadesi tatsız, sözü tesirsiz kimse. افسرده پستان Efsürde pistan (*k.*) kısır ve koca karı. افسرده‌جان Efsürdecan. افسرده روان Efsürde revan, افسرده‌دل Esfürde dil, ruhu ve kalbi donuk (*k.*)ölü kalbli, hissiz.

نیست بر ناله‌ٔ افسرده همان گوش مرا
بلبلی کوکه صفیرش برد ازهوش مرا
رضی

Tatsız sözlülerin sesine kulak vermem, nerede bir bülbül ki ıslığı benim aklımı alsın

(Razî)

از صحبت افسرده روانان بحذر باش
جوبای جگر سوختگان همچو شرربا‌ش
صائب

Ölü kalpli kimselerle konuşmaktan çekin; kıvılcım gibi ciğeri yanıkları ara.

(Sâib)

افسَرسِگزی (efseri sigzî) = Taça benzer bir nevi saz § Meşhur sazende Bârbedin icat ettiği makamlardan biri.

افسرشدن (efser şüden) = (k.) Taç sahibi, yâni padişah olmak

افسوس (efsûs) = Yazık manasına yerinme ve özleme ifade eder.

بدین دودیده زحسنت چه می توان دیدن
هزار دیده ندارم صد هزار افسوس
کلیم

Bu iki gözle senin güzelliğinden ne görülebilir. Çok yazık-ki bin tane gözümüz yoktur.

(Kelîm)

§ Zulüm

آن گردن طوق بند آزاد
افسوس بودبتیغ پولاد
نظامی

O gerdanlıklı hür boynu çelik kılıca vermek zulümdür.

(Nizâmî)

زرهای بیشمار بافسوس می برد
ملیح

Sayısız altınları zulümle alıyor.

(Melîh)

§ İstihza, latife.

من‌ترا افسوس می کردم زجهل
من بدم افسوس را منسوب واهل
مولانا

Ben bilgisizliğimden dolayı seninle alay ediyordum. Alay edilmeğe ben lâyıktım.

(Mevlâna)

افسون (efsûn) = Afsun: sihirbazların ve bazı manevî kuvvet

sahiplerinin okudukları kelimeler.Efsa *(ba.)* § Hile ve münasebetsiz şeye de denir.

همه افسانه و افسون وبندست
بجان خواجه کاینها ریشخندست
شبستری

Hep masal, hiyle ve riyadan ibarettir. Efendinin canına yemin ederim ki bunlar gülünç şeylerdir.

(Şebstri)

کردن ، دمیدن ، خواندن ، بستن kelimeleriyle kullanılır.

افسونگر (**efsûnger**) = Afsuncu, sihirbaz, hilekâr = Efsunperdaz, afsun huvan = Efsunsaz

چه عمریست کوراپچندین خطر
بافسونگری بردبایدبسر
نظامی

Ne ömürdür o ki bu kadar muhatara içinde afsunculukla sona erdirmek lâzım gele.

(Nizâmî)

افشار (**efşar**) = Efşürden ve efşarden = Bir şeyi el ile sıkıp suyunu çıkarmak, dürtmek, batırmak mastarından emir, *(isfa. muh. vas.)*

بیفشار وبشمار وفارغ نشین
که ازصد یکی را نبینی امین
سعدی

Sık, say, müsterih ol. Çünkü yüz de birini emniyetli görmezsin.

(Sa'di)

§ Ortak, yardımcı, yoldaş. Bu manaya düzdefşâr = Hırsız arkadaşı [*]. Kelimesinden başkasında görülmemiştir. "Cihangîri„ § Yörük Türklerinden bir oymak ki Avşar derler. (Efşarden) Kötü söylemek manasına da gelir.

افشاندن (**efşanden**) = Dökmek, saçmak, serpmek.

دوستان درهوای صحبت یار
زرفشانند وما سرافشانیم
سعدی

Dostlar yar ile görüşmek sevdasiyle altın saçarlar biz de baş saçarız: feda ederiz.

(Sa'di)

افشردن (**efşürden**) = Sıkmak, suyunu çıkarmak *(ar.)* عصر § Dürtmek, batırmak.

افشره ، افشرده (**efşürde, efşüre**) =Sıkıntı *(ar.)* عصاره. Efşüre=meyve usaresinden yapılan şerbet (Nizâm) افشره‌گر = yağcı. *(ar.)* عصار assâr.

اقشرهٔ خون دل از چشم او
ریخته پالاون مژگان او

Onun kirpiğinin süzgüsü gönül kanının usaresini onun gözünden süzmüştür.

افسنگ، افسک (**efşek, efşeng**) = Çiğ = Şebnem.

[*] Hırsızın (yatak) dediğimiz pay ortağı.

باغ ملك آمد طری ازرشحهٔ کلك وزیر
زانکه افشك می کند مرباغ وبستانرا طری
رودکی

Mülkün bahçesi vezirin kaleminin sızıntısından tazelendi, zira çiğ bağ ve bostanı tazeler.
(Rūdekî)

افشنه **(efşene)** = Buharaya tâbi bir köy ki Ebû Ali Sînanın vatanıdır derler.

افشون **(efşun)** = Yaba.

افشه **(efşe)** = Bulgur dedigimiz, kırılmış buğdaydır ki bürgül, bülgur da derler.

گندم افشهٔ که معهودست
که بود پیشتر ره آوردم
رضی

Çok defa armağanım, malûm olan bulgurdur.
(Radî)

افشین **(efşîn)** = Aslı İranlı olup halife mütasımın kumandanlarından ve meşhur cömertlerdendir.

یکی چون معتصم دائم زرافشانست درمجلس
یکی دائم بمیدان درصر افشاندست چون افشین
قطران

Biri mütasım gibi mecliste daima altın saçıcıdır, biri Efşin gibi harb meydanında daima kelle düşürücüdür.
(Katran)

گه سخاوت معلمست وحاتم و افشین
گه شجاعت فرهاد و رستم وبیژن
سوزنی

Cömertlik zamanında Maın, Hatem, Efşin; şecaat zamanında Ferhat, Rüstem ve Bijendir.
(Süzenî)

افعیٔ زردوام **(ef'î'izerdvâm)** = Sarı renklî yılan *(k.)* قلم واسطی [*] denilen sarı renkli kalem.

افعیٔ قربان **(ef'î'i kırban)** = *(k.)* Ok atacak yay

افعیٔ کهربا پیکر، افعیٔ مرجان عصب **(ef'î'i kehrüba peyker, ef'î'i mercan asab)** = *(k.)* Ateş yalını

افغان **(efgân)** = Acıklı feryat. *(muh.)* fegan § Efganistan halkı.

افگار **(efgâr)** = Yara, hayvanın sırtında çok binmekten ve ağır yük taşımaktan peyda olan yara; yaralı, müteessir, incinmiş.

مرهم ریش کسانی وازین دردمرا
سینه مجروح ودل افگار وجگر چاك شده
جامی

Bir takım kimselerin yarasına merhemsin; bu teessürden benim göğsüm yaralı, gönlüm incinmiş, ciğerim yırtılmış.
(Câmî)

[*] (Vasıt) Vaktile Basra ile Kûfe arasında mevcut bir şehir imiş. Burada sarı renkli saz kalemlerin en iyi cinsi yetiştiğinden kalemi vasıtî adıyle şöhret bulmuş.

روزگار آشفته‌تر یا زلف تو یا کارمن
ذره‌کمتر یاد هانت یادل افگارمن
شاهفور

Zaman mı daha dağınık, yoksa senin zülfün mü, yoksa benim işim mi? Zerre mi daha küçük yoksa senin ağzın mı? Yoksa benim yaralı gönlüm mü?

(Şâhfûr)

Hemzenin kaldırılmasile de bu manâyadır.

ناچیده از حدیقهٔ دوران گل مراد
دستم زخارمرزنش ناکسان فگار
قاآنی

Elim, zaman bahçesinden henüz muradım gülünü toplamadan alçakların başa kakışı dikeninden yaralıdır.

(Kāānī)

Kötürüm ve yerinden kalkamayan manasına da gelir.

افگانه (efgâne) = Düşük çocuk = Afgâne *(ar.)* سقط.

خام گستام رفته ازخانه
که بود جزجنین افگانه
سنائی

Yerinden kemale ermeden ayrılıp adı sanı kalmıyan düşükten baska kim olabilir.

(Senāī)

افکندن (efkenden) = "*Arap ve acem kâfile*„ bırakmak, atmak, koymak.

چو شب زلف سیاه افکند بردوش
نهاد ازماه زرین حلقه درگوش
نظامی

Gece gibi siyah zülfünü omuzuna bırakıp kulağına altın aydan küpe taktı.

(Nizami)

بهترین افسون مار از دست خود افگندنست
صائب

En iyi afsun yılanı elinden atmaktır.

(Sāib)

§ Yıkmak, düşürmek, devirmek.

اینجا شجری نشد برومند
کش باد فنازبانیفکند
فیضی

Burada bir ağaç yemiş vermedi ki yokluk rüzgârı onu kökünden yıkmasın.

(Feyzī)

افکنده سُم (efkendesüm) = *(k.)* Âciz, kuvvetsiz.

افندیدن (efendīden) = Düsmanlık etmek.

افیون (efyun) = Afyon. Epyün *(ba.)*

بهر حرفی کزان مشکور بر خواند
چو افیون خوردهٔ مخمور درماند
نظامی

Hüsrev o fermandan: (Hazreti peygamberin Hüsreve gönderdiği mektup) her harfi okudukça afyon yutmuş sarhoşa döndü.

(Nizami)

افیونی چیزی شدن **(efyunīi çizi şüden)** = Bir şeyin tiryakisi olup vazgeçememek.

اك **(ek)** = Âk *(ba.)*

اكاريس **(ekaris)** = Mantar: Rutubetli yerlerde biter ve yemeği yapılır bir nevi nebat *(ar.)* كمأ.

اكامه **(ekame)** = Mumbar dolması.

اكدش **(ikdiş)** = İki şeyin karışmışı ve birleşmişi, mahlût.

تنها نشین ندارد درعمر هیچ لذت
درباب هردو عالم ترتیب اکدشی کن
نزاری

Yalnız oturan kimse hayatta hiç tat duymaz. Birleşmeyi tertip et de iki âlem arasındaki farkı anla,

(Nizari)

§ Soyları başka olan ana ve babadan doğan insan yahut hayvan.

نظامی اکدش خلوت نشینست
که نیمی سرکه و نیم انگبینست
نظامی

Nizami, soyları ayrı olan ana ve babadan doğmuş yalnız yaşıyan bir insandır ki yarısı sirke, yarısı baldır.

(Nizami)

لعلی بستند روزی اکدشان را بروم
حلقهٔ گم گشت ازان، درگوش قیصریا فتند
ظهیر

Bir gün rumda senin hayvanlarını nallarlarken ondan bir halka kaybolmuştu. Kayserin kulağında buldular.

(Ẓahīr)

Dilimizde enenmiş, burma hayvan manasınadır.

§ Mahbup ve matlup.

اگر **(eger)** = Eğer. Şart edatıdır.

اگر را باگر تزویج کردند
ازیشان بچهٔ شدکاشکی نام
شاعر

Egeri meğerle evlendirdiler keşke adında bir çocukları oldu.

(Şā'ir)

درفصل بهار اگرچی حورسرشت
یك ساغری دهد مرا برلب کشت
هرچند بنزد عام بد باشداین
ازسگ بترم اگر کنم یادبهشت
خیام

Nazmen tercümemiz

Mevsimi gülde eğer hûri gibi bir dilber.
Bir kadeh meyle çimenlikte ederse beni şât
Çirkin olmakla beraber bu sözüm halka göre
Bir köpekten beterim eyler isem cenneti yat

(Ḫayyām)

§ Öd ağacı § Kıç § Bir nevi yabânî mersin.

اگره، اگرا **(ügrâ, ügreh)** = Erişte aşı, § Erişte aşını kestikleri bıçağa« Ügre encin» derler.

اگرچه، اگرچند (**egerçend, egerçi**) = Her ne kadar,

مهیا کند روزیٔ مادومور
اگر چند پی دست وپایندوزور
سعدی

Her ne kadar elsiz ve ayasızsalar da (Cenabı hak) yılan ve karıncanın rızkını hazırlar
(Sād'i)

اگر چه جرم من کوه گرانست
ترا دریای رحمت پی کرانست
نظامی

Her ne kadar günahım ağır dağ gibi ise de senin rahmetin deryasının ucu bucağı yoktur.
(Nizāmı)

اگریون (**egeryūn**) = Temriye denilen cilt hastalığı.

اگست (**ege t**) = Süheyl yıldızı.

اکسُون (**iksūn**) = Rengi siyah yahut siyaha çalar bir nevi kıymetli kumaş.

برسم خدمتی اندر پی جنیبت تو
فکنده دهر زروز اطلس وزشب اکسون
ظهیر

Zaman bir hizmet eseri olarak senin yedek atının ayağı altına gündüzden atlas, geceden iksun yaymıştır.
(Zahīr)

اکفوده (**ekfūde**) = Hazer denizi = Abesgûn = اسگون = دریای گیلان = دریای مازندران

اککرا (**ekekra**) = Feleksa vezninde عاقر قرحا âḳırı karha denilen ve ilâçlarda kullanılan bir kök.

اکماك، اکمال (**ekmâk, ekmâl**) = Kusmak. Reşîdîde elmâk şekli de vardır.

اکمون بزان (**ekmun bezan**) = Güvercin otu denilen tane = کسنك kisnek (*ar.*) رعی الحمام

اگنِش (**egniş**) = Eşkeniş (*ba.*).

اَکنون (**eknūn**) = Hâlâ, şimdi.

تاظن نبری که بود مجنون
زین شیفتگان که بینی اکنون
بی روزه وبی نماز وبی نور
بیگانه زعقل واز ادب دور
نظامی

Sakın mecnunu şimdi gördüğün oruçsuz, namazsız, nursuz akıldan mahrum, edepsiz delilerden sanmayasın.
(Nizamī)

Hafifletilerek اکون, نون, کنون da denilir.

اکوان (**ekvan**) = Şehnâmede ismi geçen savaş erlerinden biri.

بخسبیده بد رستم پهلوان
که اکوان دیواندرآمد دمان
فردوسی

Pehlivan Rüstem yatmıştı ki dev ekvan kükreyerek içeriye girdi.
(Firdevsī)

اُل **(ül)** = Müfret gaip zamîri. = ō

اُلام **(ülam)** = Elden ele gönderilen mektup, ağızdan ağıza erişdirilen haber.

اُلبا ، اُلبَه **(ülba, ülbe)** = Yürek, karaciğer ve ak ciğerden yapılan kavurma, bir adı da قلیهٔ پوتی kalyei pûtîdir. Araplar حسرةالملوك derler.

رویت چوبکی کاسهٔ اگراشده زاژنك
وزکاچ قفاگشته بر تنگ شش البا
سوزنی

Yüzün buruşuktan bir erişte çanağı gibi olmuş; ensen tokattan (ülbâ) nın akciğerine dönmüş.

(Süzenî)

دوش ترکانه مرا البه دلارام افتاد
إسحق

Dün gece Türk işi ciğer kavurması gönlüme uygun düştü.

(Büshâk)

اِلباد **(ilbad)** = Hallaç.

اَلبُرز **(elbürz)** = Kafkas sıra dağlarının en yükseği: Hakkında bir takım Hurafeler nakledilen kaf dağı.

بسخق که زد بر تنش گرزوا
بر افتاد تبلرزه البرزا
نظامی

Vücuduna topuzu öyle bir şiddetli vurdu ki kaf dağı sıtmaya tutulmuş gibi titredi.

(Nizâmi)

اَلج **(elc)** = Kibirli, gururlu.

الجخت **(elçeht)** = Ümit ve tama.

بالجخت خودرا میفکن بدام
فردوسی

Tamaa düşüp kendini tuzağa atma.

(Firdevsî)

اَلرَد **(elerd)** = Ağ gibi seyrek dokunmuş çuval.

بساقرشکم اززردك وچغندرخام
که جای شلغم وزردك بود همیشه الرد
همام

Karnını olmamış, havuç ve pancardan doldur; çünkü havuç ve şalgamın yeri daima çuvaldır.

(Hümâm)

اَلغُنجار **(elğuncar)** = Güzellerin naz ve istignası § Bir nevi erik = Alû gürde.

الفنجیدن ، الفغتن ، الفختن ، الفاختن ، الفدن **(elfâḫten, elfeḫten, elfeğden, elfencîden, elfîden)** = Kazanmak, biriktirmek

اگر قارون شوی زالفختن مال
شوی درزیر پای خاك پامال
ابوشکور

Mal biriktirmekten kârun olsan da toprağın ayağı altında tepelenirsin.

(Ebuşekûr)

آنکه مرادش درم الفاختن
پیشهٔ او سوختن وساختن
خسرو

Para kazanmayı isteyen kişi zahmeti ve uysallığı âdet etmelidir.

(Hüsrev)

در ق٘ عمل گر خواهی ای یار
زالفتجیدن علمست ناچار
ابوشکور

Arkadaşl işinin doğru olmasını istersen elbette ilim kazanmalısın.

(Ebuşekur)

هوای شیخ ابو اسحق می ورز
بجز محبوی از کیق میلفتیق
فخری

Şeyh Ebû İshâkın sevgisini celbe çalış, dünyada onun sevgisinden başkasını kazanma.

Fahri

الف ازباندانستن (elf ezbanedânisten) = (*k.*) Elifi bâdan ayırt etmemek. (*k.*) Bilgisizlik.

اگر حود هفت سبع والزبر بخوانی
چو آشفتی الف ازبا ندانی
سعدی

Eğer kuranıkerimi ezber okusan kızınca elifi bâdan ayırt etmezsin.

(Sâ'di)

Ezberm (*ba.*)

الف برخاك وزمین کشیدن (elf ber ḫâküzemîn keşîden) = Toprağa, yere elif çekmek (*k.*) utanmak.

گذشته است زتعریف قد رعنایش
لف کشد بزمین سرو پیش بالایش
صائب

Yakışıklı boyunu tarif mümkün değildir. Servi, boyunun önünde utanır.

(Şâib)

الف کوفیان (elfi kûfiyân) = (*k.*) Eğri şey, erkek âleti.

الفیه ، الفینه (elfîne, elfiye) = Erkek âleti. [*]

الك (elek) = Çelik çomak oyununda çeliğin adıdır. Çomağa dülek derler. § Bizim elek dediğimiz küçük delikli eleme âleti.

الکوس (elkûs) = Rüstemin öldürdüğü Turanlı savaş erlerinden biri.

بپرسید الکوس جنگی کجاست
فردوسی

Cenk eri Elkûs nerededir diye sordu.

(Firdevsî)

---

[*][الفیه، شلفیه] Erkek ve kadın birleşmesini gösteren bir takım şekillerdir ki hakîmi Ezraki bunu Selçuk hükümdarlarından methettiği Doğan Şahın zayıflıyan şehvetini harekete getirmek için tertip etmiştir. İranın asrımızdaki edipleri ise elfiye şelfiye Ezrakîden evvel mevcut bir kitap olup Ezraki ancak onu nazm etmiştir, fikrindedirler.

اللاکلنگ (**ellaküleng**) = Çocuk oyunlarındandır: Ortası bir yere dayanan direğin boşta kalan iki ucuna iki çocuk oturarak terazi gözü gibi aşağı yukarı hareket ederler. (Nizam) (*ko.*)

الله اکبر (**ellahü ekber**) = Allah büyüktür demek olan bu arapça cümle şaşılacak yerde söylenir. § Şîraza yakın bir tepe.

الله الله Ellâh, Ellâh Allahtan korkunuz yerinde söylendiği gibi şaşma yerinde de söylenir.

چه گویم آن ذقن را الله الله
طلوع مشتری در آخر مه
هلالی

Allah Allah o çehreye ne diyeyim! ayın sonunda doğan müşteri yıldızı.

(*Hilâli*)

الم (**elüm**) = Darı = gâvers (*ba.*)

اُلُم (**ülüm**) = Bölük, cemaat, takım. Ülüm ülüm = bölük bölük, takım takım, fevç fevç. Türkçemizde ulam ulam denir.

الماس (**elmâs**) = Bildiğimiz beyaz ve parlak cevher ki, sert olan ayna, cam gibi şeyleri keser. § Kılıç, bıçak, kalemtraş gibi keskin, şişe ve diş gibi parlak şeylerden kinaye olur.

بتیزی که بران چو الماس بود
زره پیش او همچو قرطاس بود
شاعر

Elmas gibi o kadar kesici idi ki zırh onun yanında kâğıt gibi idi. (*Şa'ir*)

ازان آتش که الماسش فروزد
عدو گر آهنین باشد بسوزد
نظامی

Onun kılıcının yaktığı ateşten düşmanın vücudu demirden bile olsa yanar.

(*Nizâmi*)

(Bürhân) tetik ve çevik adam manâsına da yazılmıştır الماس تراش Elmastraş elmas traş eden. § Elmas gibi traş edilmiş bir nevi şişe, kristal.

عشق بر داغ دلم سودهٔ الماس فشاند
دراشکم چه عجب گر بود الماس تراش
اشرف

Aşk gönlümün yarasına elmas kırıntısı saçtı, gözyaşım incisi elmastraş olursa şaşacak ne var.

(*Eşref*)

Elmasi ḫâldâr = Lekeli elmas

الموت (**elemüt**) = Kazvin ile gîylan arasında yüksek bir kale:

الله Elüh = Karakuş موت mut = Yuva, mânâsına olan آموت amût dan kısaltılmıştır. Bu kale, yükseklikte; yuvasını yüksek yere yapan kara kuş yuvasına benzetilmiş ve bu ad verilmiştir.

الینجان (**elincan**) = İsfahanda pirinciyle meşhûr bir kasaba.

اَلَنگ **(eleng)** = Âlenk (*ba.*)

اَلَنگو **(elengû)** = Bilezik (Niẓām)

اَلَنگه **(elenge)** = Ateş şülesi, yalını.

اَلْنی **(elnī)** = Kapı sürgüsü.

اَلْوا **(elvâ)** = Sabır denilen acı ilâç

زکین و مهراوگردون نمایدرنج وراحت را
ز قهرو لطف او دوران دهد الوا وحلوارا
شرف‌شاه

Felek sıkıntı ve rahatı onun hıncından ve sevgisinden gösterir, zaman acı ve tatlıyı onun kahır ve lütfundan verir.

(Şeref Şah)

§ Rüstemin mızrakdârı § Birinci mânada hemzenin esresile de görülmüştür.

اُلْوا **(ülvâ)** = Yıldız.

زبس بدایع چون بوستان پراز انوار
زبس جواهر چون آسمان پر ز الوا
مسعود سعد

Çiçeklerle dolu bahçe gibi bir çok güzellikleri toplamış, cevherlerin çokluğundan yıldızlarla dolu gök yüzü gibi bir bina.

(Mesud Sa'd)

Cihangīrī (Ülvâ) nın yıldız manasına geldiğini bu beyit ile ispat etmişse de bu beyitte olan ülvânın doğrusu arapça نوء nev' in cemi olan انواء enva' dır. نوء Nev' yıldız demektir (Reşīdī).

اَلُوج **(elūc)** = Nevruz otu nevinden bir nebat.

اَلْوَند **(elvend)** Hemedânm garp tarafındaki dağ.

اَله **(ele)** = Gören denilen bir nevi zamk.

اَلُه **(elüh)** = Kara kuş = Alüh.

اَلیز **(elīz)** = Âliz (*ba.*).

اَم **(em)** = Mütekellim zamiri: Sonunda okunmayan ha bulunan kelimelere gelir.

پار آن اثر مشك نبودست پدیدار
امسال دمید آنچه همی خواسته ام پار
فرخی

Geçen sene o misk eseri belli değildi, geçen yıl istediğim bu sene belirdi.

(Ferrühī)

اِم **(im)** = Bu = İn : Yalnız (ruz, şeb, sal) kelimelerinin evvelinde (in) yerine konulur.

آفتاب ازکدام سمت دمید
که تو امروز یاد ما کردی
ایرج میرزا

Güneş hangi taraftan doğdu ki sen bugün bizi hatırladın

(Irec Mirza)

اُماج (**ümâc**) = آماج (*ba.*) § Tarhana. aşı.

اِماره (**imare**) = Sayı, hesap.

اگر خواهی سپاهش‌را شماره
برون باید شد از حدا اره
لبیبی

Eğer askerinin sayısını saymak istersen sayının haddini aşmak lâzımdır.
(Lebîbî)

İmaregîr = muhasebeci.

اَمَد (**emd**) = Vakit, zaman.

اُمرُود ، اُمرُوت (**emrūt, emrūd**) = Armut.

سیب و امرود بهم مشت زده
فندق از خرمی انگشت زده
جامی

Elma ile armut yumruk yumruğa gelmiş, fındık sevincinden parmaklarını birbirine vurmuş: oynar gibi bir vaziyet almış.
(Câmî)

(*ko.*) گلابی gülabî.

امشاسپند ، امشاسپند (**emşâspend, embūspend**) = Melek.

زامشاسپندان برگزیده تر
بنزدیك یزدان پسندیده تر
بهرام

Meleklerden daha seçkin, Allahın katında daha makbul.
(Behrâm)

اُمّی گویا کلام ، اُمّی صادق (**ümmî Sadık, ümmi' güyâ kelâm**) = Cenabı peygambere işarettir.

اَمیان ، اَمیا (**emyâ, emyân**) = Para çantası.

اُمید (**ümîd**) = Ümit.

امید نیست که عمر گذشته باز آید
سعدی

Geçmiş ömrün geri gelmesi ümidi yoktur. *(S'adî)*

Mimin teşdidile de kullanılır.

چه خوش باشد که بعداز انتظاری
بامیدی رسد امید واری
جامی

Bir ümitlinin bir vakit bekledikten sonra umduğuna kavuşması ne kadar hoştur.
(Câmî)

Ümit berâmden امید برآمدن = Umduğuna kavuşmak. Ümit berhâsten امید برخاستن, ümit bürîden امید بریدن = Umduğuna kavuşmamak, ümit kesilmek. Ümit dâden امید دادن = Ümitlendirmek. Ümit dâşten امید داشتن = Ummak.

اَنار (**enār**) = Nar.

شکفت نیست دلم چون انار اگر بکفید
که قطره قطرهٔ خونش بارغوان ماند
سعدی

Gönlüm nar gibi çatladıysa şaşılmaz; çünkü damla damla kanı nar çiçeğine benzer.
(Sa'dî)

Nar, enarın hafifletilmişidir. Güzel kızların memesi ekseriya buna benzetilir.

تاریخستان صنبی شاخ انار
جامی

Nar fidanı nar memeli bir güzeldir.

(*Câmî*)

انارِ فرهاد **(enariferhâd)** = Şöyle bir masal vardır: Ferhat, Şîrîn'in vefatını işitince elindeki kazmayı kendi başına vurup ölmüş, elinden düşen kazmanın kanlı sapı nar ağacından imiş, yere saplanarak, kök salmış ondan meyvesinin içi yanıp kül olmuş bir nar ağacı meydana gelmiş ve adına Enariferhad denmiştir. [*]

انارگیرا **(enârigîrâ)** = Haşhaş kozası. Türkçe mânâsı öksürük narıdır. = Kūknâr. کوکنار. *(ar.)* انارگیر de ناصری ve صحاح‌الادویه. رمان‌السمال yerine انارکیوا yazılıdır.

انارمِشك **(enarimişk)** = İlâçlarda kullanılan bir ağaç çiçeğidir ki nohuttan büyücek, yeşilimsi ve çiçeğini dökmemiş küçük nara benzer.

[*] Nizam, «Kirman civarında Bisütun dağı etrafında yabani nar ağaçları vardır ki meyve vermezler, narı ermeden kurur, içi kül gibi olur Bu nevi ağaç İranın şimal ve cenup cihetlerinde çoktur. Yazdığımız hikâyenin uydurulmasının sebebi belki budur.» diyor.

انارِیاسین **(enariyâsîn)** = Bir nardır ki ona Nevruz günü kırk yahut yüz kere yâsin okurlarda her kim yalnızca yerse bütün yıl hastalanmazmış. (Niẓām)

سیب غبغب اگر بدست افتد
بهتر ازصدانار یاسین است
صائب

Elma gibi çene ele geçerse yüz yâsin narından daha iyidir.

(*Ṣā'ib*)

اناهید **(enâhîd)** = Zühre yıldızı = Nâhîd

انایی **(enayî)** = Kendinden haberi olmayan, ahmak.

سخن درو صف تو بحر عمیقست
نگنجد درانای هرانایی
امیدی

Seni öğmekte söz, bir derin denizdir ki her enayinin kabına sığmaz: Anlayışlı olmayan kimse, seni lâyıkıyle öğemez.

(*Ümidi*)

انباخون **(enbâḫūn)** = Ebnâkūn(*ba.*)

انبار **(enbar)** = Dolu. Enbaştenden emir, ismi mastar. Enbâşten (*ba.*) § Kuvvet vermek için ekinlere dökülen çörçöp, gübre.

شعر رنگارنك ازطابع کج حیدر کلوج
همچنان سرمی زند کزتودهٔ انبار گل
شاعر

Hayder kelûcu hicve dair

Hayder kelûcun eğri tabiatından, gübre yığıntısından zuhur eden gül gibi rengârenk şiirler çıkar.

Şā'ir

§ Havuz, gölcük, sarnıç (Âb enbar) da derler. § Ev ve duvarın yıkılıp dökülmesi. Zahire yığılan yer mânâsına arapçadır.

انبارشتن ، انبارتن (**enbârden enbâşten**) = Doldurmak, yıkmak.

بیاك سخن دهن آرزو فروبندی
بیاك سخادهن آزرا بینباری
ظهیر

Bir sözle isteğin ağzını kaparsın, bir cömertlikle hırsın ağzını doldurursun.

(Ẓahîr)

زمین کردار گربامن نباشد آسمان خاکی
درانبارم بسیل اشك ازاین هفت بنیادش
شمس طبسی

Gök yüzü bana karşı yer gibi mahviyetli davranmazsa göz yaşı seliyle yedi temelini kökünden yıkarım.

(Şemsi Tabesî)

انبارده Enbarde = Doldurulmuş. انبارده‌ی Enbardeki = Doluluk, dolu olmak. Mecazen nimete kavuşmak. انبارش Enbariş = Doldurus ve yastık, yorgan içine konulan yün ve pamuk gibi şeyler (*ar.*) حشو

انبار (**inbar**) = Bu defa manasına (ابن‌بار) ın hafifidir.

انبارکردن (**enbar kerden**) = Zahireyi ucuz iken biriktirip pahalıya satmak (Niẓām)

انباز (**enbâz**) = Ortak, şerik.

آب و آتش خلاف یکدگرند
نشنیدیم صبروعشق انباز
سعدی

Su ile ateş birbirinin zıddıdır sabır ile aşkın ortaklığını işitmedik.

(Sā'di)

انباغ (**enbâġ**) = Bir erkeğin ikiveya daha fazla karılarından her biri ki Türkçe kuma ve ortak denir. = Yari = vesni = hûd. (*ar.*) ضره hemzesiz, nebaġ da denir.

انبانه ، انبان (**enbân, enbâne**) = Dağarcık denilen deriden yapılma kap, yiyecek çantası.

انبانِ پُرباد (**enbânipürbâd**) = Büyük demirci körüğü (*k.*) Semiz tenbel, işsiz güçsüz, aç gözlü.

انبانِ شناور (**enbani şinâver**) = Yeni yüzmeye başlayanların alışmaları için takındıkları tulum

درین دریاکه امواجش نبیند روی ساحلرا
چو انبان شناور از هوا پرکرده‌ام دل را
وحید

Dalgaları kıyı yüzü görmeyen bu sahilde gönlümü yüzme tulumu gibi hava ile doldurdum.

(Vehîd)

انبُر (enbür) = Maşa, demirci kıskacı, kerpeten.

دهن گوره گویا طعام آتشست
دو انگشت او همچو انبرشده
ابوالمعانی

Ağzı sanki ocak, yemeği ateştir. Onun iki parmağı kıskaç gibi olmuş.

(Ebulmʿâni)

انبرود، انبروت (enbürût enbürûd, enrûd) = Armut =Emrud = Gülâbî = Ligel.

انبُره (enbüre) = Tüyü dökülmüş şey, hususile deve.

بر کنار جوی پیم رسته بادام وسیب
راست پنداری قطار اشترانند انبره
غواص

Irmak kenarında sıra sıra bademve elma ağaçları görürüm. Onları tamamen tüyleri dökülmüş deve katarları sanırsın

(Gavvas)

انبسته، انبست (enbest, enbeste) = Koyulaşmış, katılaşmış şey.

چون زخوناب نمانده است اثر درجگرم
خون انبسته همی رود از چشم تم
شهریار

Ciğerimde kanlı sudan eser kalmadığı için yaşlı gözümden pıhtılaşmış kan dökülüyor.

(Şehriyârî)

Hafifleterek enbese de denilir.

انبله (enbele) = Demir hindi.

گر عدو لاق زند تا باتو همجنسی کند
عاقلان دانند مور ازمار وشهداز انبله
ظهیر

Düşman seninle bir cinsten olduğunu iddia ederse aklı başında olanlar karıncayı yılandan, balı demirhindiden ayırt ederler.

(Zâhir)

انبوب (enbûb) = Döşeme.

انبودن (enbûden) = Devşirmek, istif etmek, toplamak

باغبانی بنفشه می انبود
گفتش ای چنانه پشت جامه کبود
چه رسید ست از زمانه ترا
پر ناگشته درشکستی زود
گفت پران شکسته دهرند
درجوانی شکسته باید بود
ابن یمین

Bir bahçıvan menekşe toplarken ona şöyle dedi: Ey mavi elbiseli, beli bükük! yâni ey musibetzede kanbu! zamandan sana ne meşakkat erişti ki ihtiyarlamadan belin büküldü; Menekşe şöyle cevap verdi: İhtiyarların belini zaman bükmüştür, o hâli gençlikte göstermek lâzımdır.

(İbni Yemîn)

انبوذن (enbûzen) = Asıl ve yaradılış.

بو دنت درخاك باشد عاقبت
همچنان كزخاك بود انبوذنت
شاعر

Aslın nasıl topraksa akıbetin de öyle olacak.

(Şair)

Doğrusu انبودن Enbudendir.

انبوس (enbūs) = Çörek otu

انبوسيدن (enbusīden) = Belirmek, mevcut olmak. Uyuşmak (Halīmi)

انبوه (enbūh) = Çok, çokluk, kalabalık, Gür.

زانبوه لشكر مرا باك نيست
فردوسی

Askerin çokluğundan korkmam.

(Firdevsī)

§ Meclis.

بانبوه می باجوانان گرفت
بخلوت ره كاردانان گرفت
نظامی

Mecliste gençlerle şarap içti, tenhada iş bilenlerin yolunu tuttu.

(Nizāmi)

Kalın ve yoğun mânâsına da gelir.

انبوه وگران وزشت و ناخوش
مانندهٔ ابر مهرجانی
كمال

Güz faslının ilk ayı bulutu gibi yoğun, ağır, çirkin ve sevimsiz.

(Kemal)

Duvarın yıkılıp dökülmesi. § Dilmana tâbi dağ başında bir kasaba.

گربنك خوری بنك فزيل كوه بخور
ورباده خوری بادهٔ انبوه بخو
شاعر

Benk yer isen kızıl dağ bengini ye; Eğer şarap içersen Enbuh şarabı iç.

Şair

انبوی (enbūy) = Koklama, koku, Enbuyidenden emir, *(Īsfa. muh vas.)* Enbuyīden *(ba.)*.

انبوييدن (enbūyīden) = Koklamak, koku vermek.

ازدست خيال روی تو وقت سحر
گلدستهٔ وصل تو همی انبويم
شاعر

Senin yüzünün hayali elinden seher vakti vuslatın gül demetini kokluyorum.

(Şā'ir)

گفت اطفال راهمی پوييد
اين لكو بادرا بينبوييد
سنائی

Çocuklar, koşunuz; bu iyi rüzgârı koklayınız dedi.

(Senâî)

انبه (enbūh) = Enbüh *(muh,)* *(ba.)* Banın üstünile Hindistana mahsus bir meyvedir. Ağacı armut ağacı büyüklüğünde olup meyvesinin kabuğu kalındır, çekirdeği büyüktür. Ermişi çok tatlı olur, Hamından turşu yapılır. (Nizam)

انبير (**enbīr**) = Yaş ve kuru çamur § Doldurmak ve bu manadan emir. İkinci manaya nazaran enbarın imalesidir. [*]

انبيره (**enbīre**) = Üstü toprak sıvalı damlarda sıva altına konulan saz.

انبيس (**enbīs**) = Samanı, çöpü temizlenmiş zahîre harmanı = Câc = Câş. Türkçesi çeç dir.

انج (**ene**) = Yanak § Encîdenden emrihazır Encîden (*ba.*)

انجام (**encâm**) = Son, nihayet. Karşılığı (آغاز) ağaz.

زهر چیزی که داری کام تا کام
جدای با یدت گشتن بانجام
عطار

Her neyin varsa sonunda ister istemez ondan ayrılmaklığın lâzımdı. (*Aṭṭar*)

Nihayete eriştirmek mânâsına encâmîdenden emir, (*isfa, muḫvas.*)

انجوخ ، انجخ (**encūḫ, encūḫ**) = Çehrede peyda olan buruşuk ve kıvrım.

رفته روی تو ازغایت کبر انجوخ
فخری

[*] İmale: Üstün bir harakeyi esreye meylettirmektir. آزار ، آزير gibi. (*Ġıyaṣ*)

Yüzün ziyade yaşlılıktan buruşmuş. (*Faḫrî*)

Masdarı encūḫîden, encūḫîden Sonlarında gayın ile de bu mânâyadır. § Tükürük.

انجختن (**enceḫten**) — Sıçramak.

انجخيدن (**encūḫīden**) = İnsanın çehresi ve sair âzası buruşmak.

انجدان (**encüdân**) = Engüdan (*ba.*)

انجرك (**encirek**) = Merzengūş ten Bozma mercanköşk denilen nebat. § Yeri belli olmayan bir ova.

بدشت انجرك آرام كردند
به نوشانوش می درجام كردند
نظامی

Encirek ovasında istirahat ettiler birbiri ardınca içmek suretiyle şarabı kadehe doldurdular. (*Niẓāmî*)

انجره (**encere**) = Isırgan otu.

انجوسا ، انجسا (**encüsâ, encūsâ**)= Eşek marulu ve hava civa denilen nebat.

انجل (**encel**) = Hatmi çiçeği.

انجمن (**encümen**) = Meclis, dirnek yeri.

درانجمن نشسته دیدم دوشش
نتوانستم گرفت در آغوشش
صد بوسه زدم بزلف عنبر بوشش
یعنی که حدیث می کنم درگوشش
عین القضاة همدانی

Dün gece onu bir mecliste oturmuş gördüm; kucaklayamadım; kulağına söz söylüyorum diye anber örtünen zülfünü öptükçe öptüm.

(Aynülkuzati Hemedânî)

Bu rübâinin, üçüncü mısraı.

(رخ او بیهانه بر رخش بنهادم)

Suretinde mevlânanın rübâileri arasında da görülmüştür. § Toplanmak.

بزرگان ایران شدند انجمن

İranın büyükleri toplandılar.

Encümen, Arapça yıldızlar demek olan encüm ile nispet nunundan mürekkep bir kelimedir. Yıldızlar nasıl topluca ve isimleri ayrı ayrı, irili ufaklı iseler meclis efradının hali de böyle olduğundan encümen denilmiştir. Encümen kelimesi kerden, şüden, sâhten mastarlarının müştaklarile terekküp eder. Encümenârây, emcümen, ef üz (*k.*) reis ve meclis sahibi.

Encümeni Dâniş = Akademi. Encümeni kengâş = Kurultay. Encümengâh = Meclisın kurulduğu yer.

به بیعت درین انجمن گاه بود
زاحوال پیشینه آگاه بود
نظامی

Biat vesilesile bu encümenin kurulduğu yer de vardı, evvelki halleri biliyordu.

(Nizamî)

انجوغ ، انجغ (**encūġ encūġ**) = انجوج و انجخ *(ba.)*

چو بر روبت افتاد ازپری انجوغ
نه بینی دگر دردل خویش افروغ
ابوشکور

İhtiyarlıktan yüzün buruşunca artık gönlünde aydınlık görmezsin.

(Ebüşekür)

انجوج (**encūc**) = Öd ağacı.

انجوغیدن ، انجوخیدن (**encūhīden, encūġīden**) = Çehre ve âza buruşmak, meyve ve benzerleri solmak.

انجیدن (**encīden**) = Kan almak. § Doğramak, parça parça etmek.

دوای دردار انجیدن گوش
نظامی

Onun hastalığının ilâcı kulağından kan almaktır.

Nizāmî

زمین خسته ازخون انجیدگان
هوابسته از آه رنجیدگان
نظامی

Yer, parçalananların kanından yumuşamış hava incinmiş olanların âhından kapanmış.

(Nizāmi)

§ Dışarı çekmek

انجیر ، انجیره (**encīr, encīre**) = İncir dediğimiz meyve.

بسان دایگان پستان انجیر
پی طفلان باغ از شیره پرشیر
چاتی

İncirin memesi dayalar gibi bağ çocukları için şıradan sütle dolu. (*Câmî*)

Mutlak delik, hususile mak'at deliği. Aydın taraflarında incire yemiş denmesi ikinci çirkin mânâdan kaçınmak içindir sanırım. Encîrden = Delmekten emi. Köşkencîr = Köşk delici. Köşkencir (*ba.*) Enciri âdem = Hindistana mahsus kırmızı bir meyve. Herat'ta bir ırmak.

انجین (**encīn**) = Ufak ufak, kıyma kıyma. Encîdenden emir. Encîden (*ba.*) Bürhan, sıvacı mananasına da yazmıştır.

انجوچك (**ençūçek**) = Dağ armutunun çekirdeği ki kendi siyah, içi beyazdır ve yenir.

اند (**end**) = Üçten dokuza kadar miktarı belli olmıyan sayı. Küçültülmüşü endektir.

چو شدکش بعهد تو بر من طفر بود
گردون که قصد نکبت من اعتیاد کرد
کمال

Beni birkaç defa felâkete düşürmek isteyen feleğin, senin zamanında beni yenmesini hoş görme.
Kemal

فیض جودش زسنك خارهٔ یأس
گل امید بشکفاند اند
فخری

Onun cömertliğinin bolluğu ümitsizliğin katı taşından nice ümit gülü bitirir.
(*Fahri*)

§ Şüpheli tereddütlü söz. Mastarı endîden ve bu manadan emir. Şükretmek manasına da görülmüştür. §Boyan denilen nebat.=Mehk (*ar.*) süs. Okunmaz ha ile nihayetlenen mazîlerin sonunda cemi gaip edatıdır.

اندا (**endâ**) = Sıva çamu u. § Endüden sıvamaktan emrihazır olan enday muhaffefi olup sıvayıcı ve sıvanmış mânâlarını ifade eder.

بخون دیده همی بپرورد حسود ترا تو
بدان هوس که گلی سازد آبتاب ا ا
گل اسماعیل

Sana haset eden kimse güneşi sıvayan bir sıva yapmak hevesile toprağı gözünün kanıyle yoğurur.
(*Kemal İsmail*)

زهر غمی نیست ظهوری بجام
کام اگرشد شکرانداچه حظ
ظهوری

Zuhuri! Kadehte bir gam zehiri olmadıkça damağın şekerli olmasının ne zevki vardır.
(*Zuhurî*)

Bir kimseyi zemmetmek, çekiştimek, çünkü o da sıva gibi birşeyin aslını değiştirir ve kirletir. — Gerçekci ruya, duş.

ماندا نمودند وخشوررا
بدید آن سراپا همه نوررا
رودکی

Rüyada hazreti peygamperi gösterdiler. O, başdan aşağı bütün nûr olan zatı gördü.
(Rūdeki)

اندیشه (**endâce**) = Endişe ve tefekkûr. «زند» lûgatıdır.»

انداختن (**endâhten**) = Atmak. § Tertip etmek, süslemek

کلاه تکبر بیندا ختند
بتاج معالی سراافراختند
سعدی

Kibir başlığını attılar şeref ve itibar tacı ile yükseldiler.
Sa'dî

انداخته (Endâhte)=Atmış, atılmış.

کشتهٔ عمر بادیای غم انداخته ایم
یاغریم درو یابکف آیدگهری
عصمت

Ömür gemisini gam deryasına atmışız. Ya orada ölürüz, ya elimize bir inci geçer.
(İsmet)

Gerek ok atmak gibi hissî, gerek. Ferşendahten = Döşemek. Ber defter endaḫten = Deftere yazmak gibi aklî ve manevî olsun.

تی آنکه همیں کام وزبان وقف تودادم
درصدر دل انداخته ام پیرتوجائی.
والله

Sana yalnız ağzımı ve dilimi tahsis etmedim, göğsümün yüksek yerinde sana yer yaptım.
Vâlih

Berendaḫten (*k.*) Yok etmek. Der endahten (*k.*) Insanlar arasında fitne çıkarmak.

اندار (**endâr**) = Hikâye, baştan geçen şey.

تلخ می آید ترا گفتارمن
خواب می آید ترا انداومن
شاعر

Benim sözüm sana acı, başımdan geçen şey rüya geliyor.
(Şair)

انداز (**endâz**) = Endahten = Atmaktan ismi mastar, emir, (*isfa, muḫ, vas*).

آهسته صبا دست دران پیر هن انداز
یك گل زگریبانش بدزد و بمن انداز
شفائی

Ey Saba! elini yavaşça o gömleğe uzat, yakasından bir gül çal da bana at.
(Şifâî)

Meyil ve kast. انداز این ندارد Endazi innedard, derler ki bunu kast etmiyor demektir ve bu manalardan emir. Ölçü. miktar, kıyas manasına endaze (*muh.*)

جاودن شاد زیاد آن ملك کامروا
لشکرش بی عدد ومملکتش بی انداز
فرخی

O isteğine eren padişah; askeri sayısız, memleketi ölçüsüz olarak daima sevinçli yaşasın.
(Ferruḫî)

Mecazen sıçramak manasına gelir.

گرچه دوری زدرش داشت بسی باز مرا
شوق افکند دوان کو بیك انداز مرا
غیاثای حلوایی

Onun kapısından uzaklık beni çok alıkoydu ama beni iştiyak bir sıçrayışta o mahalleye attı.
(Giyasayi Helvat)

اندازه (**endâze**) = Ölçü, ölçek, mikyas

باندازه خور زاد اگر مردی
چنین پرشکم آدمی یاخبی
سعدی

Eğer adam isen yeneceği ölçülü ye. Böyle karnı dolu adammısın yaksa küp mü?
(Sā'dī)

§ Kadir, mertebe, derece.

باندازهٔ بود باید نمود
خجالت نبرد آنکه نمودوبود
سعدی

İnsan kendi mertebesine göre yâni olduğu gibi görünmelidir, varlık iddia etmiyen mahcup olmadı.
(Sa'di)

طالب گهر مدح وثنا خاصهٔ او ساز
کاین در نه باندازهٔ گوش دگرانست
طالب

Talip! Meth ve sena incisini ona tahsis et; çünkü bu inci diğerlerinin kulakları derecesi ile mütenasip değildir.
(Tâlib)

خانهٔ هرکه باندازه بود چون زنبور
همه ایام حیاتش بحلاوت گذرد
صائب

Her kimin evi arı gibi derecesine göre olursa bütün yaşadığı günler tatlılıkla geçer.
(Sâib)

ازهر طرفی که اندر آیی
اندازهٔ آن طرف نمایی
خاقانی

Güneşe hitaben

Her hangi taraftan girersen o tarafın kadir ve mertebesini gösterirsin. *(Hâkâni)*

§ Hendese endazeden muarreptir. Endazegîr = Mühendis, muhasebeci ve riyazî manasınadır. Mühendisin muhasebeci manasına geldiği şu beyitten bellidir.

گر تو دانی مدان هندسه‌دان داناین
کز پس الفی دو صفر الف شود صدهزار
شاعر

Sen bilmezsen bilme; hesap bilen bilir ki, binden sonra iki sıfır gelirse yüz bin olur.
(Şa'îr)

اندام (**endâm**) = Beden, vücut, insanın âzası, cisim.

اندام توخود حریر چینست
دیگر چه کنی قبای اطلس
سعدی

Senin vücudun çin ipeğidir, artık atlas kaftanı ne yapacaksın.
(Sa'di)

زرنك وبوی توای سروقدسیم اندام
برفت رونق نسرین باغ وياسمنش
سعدی

Ey gümüş bedenli servi boylu! senin renk ve kokundan bahçenin gül ve yaseminin parlaklığı gitti. *(Şa'dī)*

"Yalnız canlılara mahsus olmadığından اندام گل endamı gül, اندام کوه endamı kūh, اندام آفتاب endamı âfitâp da denir„ «Baharı Acem»

§ Edep ve kaide, nizam ve intizam, güzellik ve yakışıklılık. Muntazam işe کار باندام kâri baendam, derler.

زالزام پیاپی مدعی ملزم نمی گردد
اگر صد سال اندامش دهی آدم نمی گردد
صائب

İddiacı kimse, tekrar tekrar susturmakla susmaz, yüz edep ve intizam öğretsen adam olmaz.

(Saib)

اندامی **(endamî)** = Bedene uygun, biçimli elbise.

انداو **(endâv)** = Su teresi, su kerdemesi = Tere tîzek.

انداوه، اندایه **(endâve, endaye)** = Sıvacı malası. § Şikâyet.

اندای **(endây)** = Endūden ve endâyîden — Sıvamak, yaldızlamaktan emir, (*isfa, muh, vas,*)

دزم بجورستانان وزر بزیفت ده
بنای خانه کنانند وبام قصر اندای
سعدی

Zulüm ile para alıp süse verenler, evin binasını yıkıp köşkün tavanını yaldızlıyanlardır.

(Sa'dî)

میندای گلگونه برروی زشت

Çirkin yüze penbelik sürme.

Endayişger — Sıvacı, yaldızcı.

اندخس **(endeḫs)** — Koruyucu ve yardımcı, arka ve sığmak.

چرا رانی کسیرا از بر خویش
که اندخسش نباشد جزدرو
سراج

Senin kapından başka sığınağı olmıyan kimseyi yanından niçin koğuyorsun.

(Sirâc)

Endeḫsidenden emir Endaḫsîden (*ba.*)

اندخسواره **(endeḫsvâre)** — Sığınacak yer ve kimse, hâmî. (*k.*) Kale ve hisar.

زخشم این کهن گرگ ژکاره
ورد حزدرت ا خسواره
لبیبی

Bu inatçı eski kurdun öfkesinden senin kapından başka sığınacak yer yoktur.

(Lebîbî)

اندخسیدن **(endeḫsîden)** — Sığınmak, iltica. § Korumak arkalamak.

اندر **(ender)** — Türkçesi (de) olup (در) der gibi zarfiyet ifade eder. (der) ile farkı kelimeden evvel geldiği gibi sonra da gelmesidir; bir de (ender) konuşmada kullanılmaz.

چرماه نخشب اندر چاه نخشب
سه‌روز آن ماه درچه بود تاشب
جامی

O ay nahşep kuyusundaki nahşep ayı gibi üç gün geceye kadar kuyuda idi. Nahşep (ba.).
(Câmî)

اندرون(Enderun)un kısaltması olup (Enderâmden) — İçeri gelmek, girmek demektir.

اندر آمد زدر حجرهٔ من صبحدمی

Bir sabah vakti odamın kapısından girdi.

Enderden evvel gelen kelimenin başında bir (b) bulunur.

چو بینم که درویش مسکین نخورد
بکام اندرم لقمه زهرست ودرد
سعدی

Biçare fakirin yemediğini görünce ağzımda lokma zehir ve sızı olar.
(Sa'dî)

Öz karşılığı olan övey mânâsını da ifade eder. پدراندر, Pederender = Övey baba. Mader ender — Övey ana. دختندر Duhtender = Övey kız. پسندر Püsender (*ba.*)

اندراب

(enderâb) — Gaznin ile Belh arasında kervan geçidi bir kasaba. Civarında gümüş madeni vardır.

زغزنین سوی اندر آب آمدیم
فردوسی

Gazninden Enderâb tarafına geldik.
(Firdevsî)

اندروای ، اندرواز ، اندروا ، اندربای

(enderbây, endervâ, endervâz, endervây) — Lâzım, gerekli. § Asılı, muallâk.

ای که اندو سرهر موت دلی اندرواست
یك سرموی ترا هردو جهان نیم بهاست
کمال

Ey her tüyünün ucunda bir gönül asılı olan! Her iki cihan senin tüyünün ucunun yarı kıymetidir.
(Kemâl)

§ Şaşırmış, âvâre.

نتوان گفت که محتاج نباشد لیکن
باد حرص نکند همچو خسان اندروای
انوری

Muhtaç olmasın demek mümkün değildir. Şu kadar var ki hırs rüzgârı onu alçaklar gibi âvâre etmesin.
Enverî

اندرخورند ، اندرخورد ، اندرخور

(enderḫuver, enderhuverd, enderhuverend) — Lâyık, uygun, muvafık.

زیشت ازپیر زن بودکه مرد
جز قزاکند نبود اندر خورد
لطیفی

Süs kadın içindir; çünkü erkeğe kazâkentten başkası yakışmaz.
(Latîfî)

Kazakent [*]

[*] Savaşta vücudu korumak için zırh altına giyilen ve yüzü ile astarı arasına pamuk yahut ham ipek doldurulan kaftan, hırka.

اگر بهمتش اندر خورند بودی جای
جهانش مجلس بودی سپهر شادروان
قطران

Eğer himmetiyle mütenasip mevki olsa idi cihan, meclisi; gök yüzü, çadırı olurdu.

(Kaṭran)

اَنْدَرْز **(enderz)** — Öğüt, nasihat, vasiyet.

اندرز کرده اند مرا کان درین جهان
غیراز خدا طلب نکنم هرگز از خدا
شیبانی

Bana öğüt vermişler ki bu dünyada cenabıhaktan, hiçbir vakit kendisinden başkasını istemiyeyim.

(Şibânî)

بد اندرز کرده که آنجا برند
فردوسی

Oraya götürmelerini vasiyet etmişti.

(Firdevsî)

Enderzname — Öğüt kitabı.

اَنْدَرزا **(enderzâ)** — Sığır ödünde hasıl olan boncuk gibi katı şey ki, lisanımızda (haraza) denir. (*ar.*) حجرالبقر hacerülbakar.

اَنْدُوج، اَنْدُوب، اِنْدروب **(enderûb, endûb, endûc)** — Temriye denilen cilt hastalığı = Berîven = Gerarûn.

تراره‌ی بود درپیش محبوب
که داری درهمه اندام اندوب
افضل‌الدین

Sen, sevgiliye nerede yol bulabilirsin ki bütün vücudunda temriye var.

(Efżalüddîn)

اَنْدَروس **(enderûs)** — (Hârû) nun aşıkı. Hârû (*ba.*)

اَنْدَرون **(enderun)** — Bir şeyin içi, dahili. Kalb.

چه گونه شادشود اندرون غمگینم
حافظ

Gamlı gönlüm nasıl sevinsin.

(Ḥâfıẓ)

اَنْدَرِیمان **(enderîman)** — Tûranlı meşhur bir savaş eri.

اَنْدَزه **(endeze)** — Endâze *(muh.)*. Muarrebi hendesedir.

اَنْدَك **(endek)** — Az, azıcık.

مگذر ازحق بخدا اندکی آهسته گذر
زانکه فرش قدمت دیدهٔ حق بین منست
یغما

Allah için hakkı gözet, azıcık yavaş geç; zira ayağının altında serilen benim hakkı gören gözümdür.

(Yeğmâ)

Endeksal = Yaşı küçük.

اَنْدَمه **(endeme)** = Geçmiş sıkıntıları hatırlamak.

بهترین یاران ونزدیکان همه
نزدشان آرم شریك اندمه
رودکی

Geçmiş sıkıntıları hatırlamayı paylaşmak için dostların ve yakınların en iyilerini hep yanlarına getiririm.

(*Rūdekī*)

اندو (**endū**) = Enderun (*muh.*)

ازان جایگه‌شد باندوی شهر
فردوسی

Oradan şehrin içersine gitti.

(*Firdevsī*)

اندوب (**endūb**) = Enderub (*ba*)

اندوختن (**endūḫten**) = Kazanmak § Biriktirmek, toplamak. § Ödemek.

گر نظر صدق را نام گنه می کنی
حاصل ما هیچ نیست چز گنه اندوختن
سعدی

Eğer doğru bakmayı günah sayarsan bizim günah kazanmaktan başka işimiz yoktur.

(*Sa'dī*)

اندوخته (**endūḫteh**) = Kazanmış, kazanılmış, biriktirmiş, biriktirilmiş, hazırlanmış § Ödenmiş. Kısaltılmışı اندوته (endūteh) dir ki, Taberistan ve Rey ehalisinin dillerinde kullanılır.

نوای ناله غم اندوته ذونو
عیار زر خالص بوته ذونو
بابا طاهر

İnilti sesini gam çeken bilir; katıksız altının ayarını pota takdir eder.

(*Baba Tahir*)

§ داند = ذونو

§ Enduḫte dâşten = Birikmiş para sahibi olmak. (*ko.*) (Nizām.)

اندود (**endūd**) = Sıva çamuru. Endûden — Sıvamak, yaldızlamak ve badana etmekten mâzî. Endude (*muḫ.*): Zerendud — Yaldızlı.

درین مقرنس زنگار خورد ودوداندود
مرا بکام بداندیش چند باید بود
جمال‌الدین

Ben bu paslı ve dumanlı tavanın altında ne vakte kadar fena düşünceli kimsenin isteğine göre yaşıyacağım.

(*Cemaluddīn*)

خانهٔ مارا چوگل از خون دل رنگین کنند
آنکه دیوار خرانرا ازطلا اندوده است
قاسم مشهدی

Eşeklerin duvarını yaldızlayan kimse bizim evimizi gül gibi gönül kanından boyar.

(*Kasımı Meşhedī*)

اندوز (**endūz**) = Enduḫten = Kazanmak'tan emir. (*İsfa. muḫ. vas.*).

گنجها گیر وسائلانرابخش
دوست اندوزودشمنانراسوز
بدری

Hazineler kazan, yoksullara bağışla; dost kazan, düşmanları kahret.

(*Bedrī*)

اندول (**endûl**) = Zengibarlılara mahsus kerevît yahut tahtı revan gibi bir şey.

اندوند (**endvend**) = Darmadağan, alt üst. Edbend şeklinde dilimizde de halk arasında kullanılır.

اندوه ، انده (**endûh, endûh**) = Keder, kaygı.

زاندوه نهفته جان بکاهد
فردوسی

Gizli kederden can eksilir, ruh müteessir olur.
(Firdevsî)

§ (Enduh) un cemî kaideye uygun olmıyarak enduhan'dır. Endûhgin, endûhnak = Kederli, tasalı.

مگر انده حویش یاد شمنان
که لاحول گویند شادی
سعدی

Kederini düşmanlarına söyleme; çünkü sevinerek lâhavle derler.
(Sa'di)

اندوه گسار (**endûhgüsâr**) = Kederi, kaygıyı gideren.

خند خندان بستد و برلب نهاد
جام می آن همچوی انده گسار
سعید حسین

O, şarap gibi kederi gideren güzel, güle güle şarap kadehini aldı da dudağına götürdü.
(Said Hüseyin)

اندی (**endî**) = Hususiyle, umulur, memuldür. § O zaman, vaktiyle § Taaccüp § Dahî mevkilerinde kullanılır. (Bürhan)

اندیدن (**endiden**) = Şüphe ve tereddütle söz söylemek. Taaccüp etmek.

اندیشه (**endîşe**) = Düşünce § Korku masdarı endîşîden = Düşünmek § Korkmak.

وعقل اندیشها زاید که مردمرا بفرساید
گرت آسودگی باید برو عاشق شو ای غافل
سعدی

Âsudegî (*ba*).

که باشد عاشق جانان نپردازد زجان
هرکه باشد طالب گوهرنه اندیشد زآب
عبدالوسع

Canana âşık olan caniyle meşgul olmaz, inci arayan sudan korkmaz.
(Abdülvasi')

دل عاشق چه غم ازشورش دوران دارد
کشتی نوح چه اندیشه ز طوفان دارد
صائب

Âşıkın gönlü zamanın karışıklığından neden müteessir olsun; nuh gemisinin tufandan ne korkusu olur.
(Saib)

اندیشه میسر شدن (**endîşe müyesser şüden**) *(k.)* = Maksat hasıl olmak, fırsat ele geçmek.

اُندِيك (**endīk**) = Memuldür, umulur mânâsına temenni ifade eden bir kelimedir = بوك و مگر Bukümeğer.

اندیك بر دلبر خود خوار نباشم
عمارهٔ مروزی

Kendi dilberimin yanında umarım ki hor olmam.

(İmaret mervezi)

§ Zira.

با آنکه من از عشق تو رسوای جهانم
هم راضیم اندیك تو زیبای جهانی
آخسیکتی

Aşkın beni âleme rusvay etmekle beraber yine hoşnudum; zira dünya güzelisin.

(Aḥsiketī)

اَنَر (**ener**) = Çirkin, fena.

تو درگشت با چهرهٔ گل اناری
زپی عاشقان انرگله گله
مختشم

Sen gezerken gül gibi çehrenle nara benzersin, kötü âşıklar sürü sürü izinde.

(Muḥteşem)

اَنرُوب (**enrūb**) = Enderub (*ba.*)

اَنزَرو (**enzeru**) = Panzehir. Doğrusu padzehir.

اَنژه (**enje**) = Mercimek.

اِنِسته (**eniste**) = Âniste. (*ba*).

اَنَفَت (**enefet**) = Zarar ve ziyan.

هر آینه انفت کرده باشداز دانش
کسی که جز بثنای تو باشدش مفخر
مختاری

Seni senâdan başka şeyle iftihar eden, bilgisinden her halde zarar görür.

(Muḥtārī)

اَنفَست (**enfest**) = Örümcek ağı.

عنکبوت بلاش بر دل من
گرد برگرد بر تنید انفست
خسرو

Onun belâsı örümceği gönlüme çep çevre ağ ördü.

(Ḫüsrev)

اَنگ (**eng**) = Su küngü. (*ko.*) Tenbuşe, künk. § Hindistanda bir şehir. § Tüccar markası. (Niẓām.)

اَنگار (**engar**)=Sanı, tasavvur, kıyas ve bu manâya gelen engârden, engâşten'den emir, (*İsfa, muh, vas.*)

هرکه راجامه پارسابینی
پارسادان ونیك مردانگار
سعدی

Her kimi sofu elbiseli görürsen sofu ve iyi adam san.

(Sa'di)

§ Tamamlanmıyan iş.

انگاشتن ، انگاریدن ، انگاردن (**engârden, engâriden,**

engâşten)=Sanmak, tasavvur etmek, sezmek.

عاشقی خواهی‌که تا پایان بری
پس بباید ساخت باهر ناپسند
زشت باید دید وانگاوید خوب
زهرباید خورد وانگاوید قند
مولانا

Âşıklığı tamamlamak istersen her beyenilmeyen şeyle uzlaşmak lâzımdır. Çirkini görüp güzel, zehiri içip şeker sanmalıdır.

(Mevlânâ)

هیچ کسرا توکسی انگاشتی
همچو خورشیدش بنور افراشتی
مولانا

Değersiz bir kimseyi insan sandın; onu güneş gibi nur ile yükselttin.

(Mevlânâ)

(Abdülkadiri Bağdadî) eylemek manâsına da geldiğini şu beyt ile isbat ediyor.

وزانجایگه روی برگاشتند
سه‌منزل یکی منزل انگاشتند
شاعر

Oradan yüz çevirdiler, üç konağı bir konak yaptılar.

Şair

Reşîdîye göre engâr nakkaş manâsına geldiğinden engârden, engâşten kelimelerinin bir manâsı da nakşetmek olur.

نصیحت کردن مردان بنامردان بدان ماند
که برآب روان صورت نگارد هردم انگاری
خسرو

Mertlerin namertlere öğütü bir nakkaşın akar su üzerine durmadan resim nakşetmesine benzer.

Hasrev

انگارش، انگارده (engârde, engâriş) = Hikâye, baştan geçen şey.

خواست کزپیش درم بگذرد از بخبری
چون چنان دید شدازغم دل من زیروزبر
بانگ برداشتم ازغایت نومیدی عشق
گفتم ای عشوه فروشندهٔ انگارده‌خر
سنائی

Kapımın önünden haberi yokmuş gibi geçmek istediğini görünce gönlüm kederden alt üst oldu. Ümidimi keserek dedim: Ey naz ve eda satıp masal satın alan!

(Senâ'î)

انگاره (engâre) = Tamamlanmıyan iş ve nakış, taslak § Hikâye, efsâne.

آمدی انگاره و انگاره رفتی ازجهان
نادوصد نوهان نکردی خویشرا هموار حیف
صائب

Dünyaya taslak olarak geldin ve öylece gittin. Yazık kendini bir çok törpü ile düzeltmedin.

(Sâib)

هرکجا جمعی بود زمهان
همه‌ازوی کنند انگاره
فخری

Her nerede ulular toplanmışlarsa hep ondan bahsederler.

(Fahrî)

§ Baştan geçen bir şeyi ve hikâyeyi tekrarlamak § Utançtan geri geri çekilmek § Hesap defteri.

زان پیش که پیش آیدت آن روز پرازهول
بنشین وتن اندرده وانگاره بپیش آر
لبیبی

O korkunç gün önüne gelmeden evvel otur, razıy ol işlediğin işlerin defterini önüne koy.

(Lebibî)

انگاز **(engâz)** = Sanat sahiplerinin kullandıkları âlet = Destefzâr.

مابدست صانع انگاز آمدیم
مولانا

Biz yapanın elinde aletiz.

(Mevlânâ)

انگاشتن **(engâşten)** = Engârden. *(ba.)*

انگام **(engâm)** = Vakit, mevsim = Hengâm.

چه انگام سرسبزیٔ تست وشهری
سیه گشته زان ماتم ناگهانی
کمال اسماعیل

Ansızın zuhur eden o matemden bir memleket siyaha bürünmüş iken senin zevk ve safâ içinde yaşamanın zamanı mıdır?

(Kemâl İsma'il)

انگامه **(engâme)** = Topluluk, toplanma yeri, oyuncular derneği, savaş yeri.

انگامه ایست گرم زشکر عواطفت
هر کوی وبرزنی که من آنجافرارسم
کمال اسماعیل

Her hangi bir mahalle ve sokağa gitsem senin iyiliklerine teşekkür eden hararetli bir topluluk var.

(Kemâl İsma'il)

دران هنگامهٔ هائل که خون گردد زوحشت دل
هدایت

O korkunç savaş yerindeki vahşetten gönül müteessir olur.

(Hidâyet)

انگبین **(engebîn)** = Bal.

تاکاسهٔ دوغ خویش باشد پیشم
والله که زانگبین کس ننديشم
و ربی بمرگ مالد گوشم
آزادیرا ببندگی نفروشم
مولانا

Kendi ayran kâsem önümde oldukça Allah hakkı için kimsenin balı hatırıma gelmez. Yoksulluk beni ölümle korkutsa da hürriyeti esirliğe değişmem.

(Mevlânâ)

انگبینه **(engebine)** = Baldan yapılma bir nevi tatlı. Tatlı pestil (şüürî). Ak helva (nimet).

انگدان **(engüdan)** = Baldırgan ağacı.

تا بمذاق انس وجان، ندهد وناورد جهان
نکهت گل زانگدان لذت مل زآمله
فلکیٔ شیروانی

Cihan, insan ve cinlerin burnuna baldırgandan gül kokusu diline âmüleden şarap tadı vermedikçe.

(Felegii Şirvânî)

Âmule (*ba.*)§ İnsan suretinde bir nevi vahşî mahlûk = Engüban, Engüvan. "Nizâm„ bu mânâyı kabul etmiyor ve bu yanlışlık (Besbas)ı (Nesnas) okumalarından ileri gelmiştir, diyor.

انگریز (**engrîz**) = Asbur denilen nebatın yabâni nevi.

انگریك (**engürîk**) = Harzem bahçelerinden meyvesi, hususile üzümü meşhur bir bahçedir. Aslı bağı engûrinîk = İyi üzüm bağıdır. Engürik, engûrinîk den kısaltılmıştır.

بوده چون این باغرا انگورنیك
نام آنرا کرده ترکان انگریك
هدایت

Bu bağın üzümü iyi olduğu için adını Türkler engürik koymuşlar.

(Hidayet)

انگز (**engüz**) = Ekincilerin yeri düzlemek için yuvarladıkları ağır demir taban.

انگوج (**engüj**) = Filcilerin fili idare için kullandıkları ucu eğri demir karga burun ki filin dizgini yerindedir.

شه نشسته به پشت پیل چوابر
انگوزر چوارتجك دردست
فرید

Padişah bulut gibi filin üzerine oturmuş, elinde altın karga burun şimşek gibi parlıyordu.

(Ferîd)

انگژه، انگژد (**engüjed, engüje**) = Baldırgan pusudur ki kokusu keskin ve fenadır. Şeytan tersi derler. Aslı ودانگدان maklûbu انگدانژد dır. § Engüdan = Baldırgan. Jed = Pusdur. Her iki kelime bunun muhaffefidir engüje de denir

بنده راشاکرد حوارزمیست شیطان هیکلی
کاچخان هیکل نه درکوهو نه درهامون کنند
یکدم ار خالی شود حلقش که بادش زهرمار
راست چون دیوی بودکش انگژه درگون کنند
انوری

Bendenin şeytan kılıklı harzemli bir çırağım var ki öyle heykeli ne dağda ne sahrâda yaparlar. Yılan zehri yiyesi boğazı bir an boş kalırsa tamamen kıçına şeytan tersi sürülen şeytana benzer.

(Enverî)

انگژوا (**engijvâ**) = Ağıl, mandıra.

انگشت (**engüşt**) = Parmak. «Lûgatların çoğunda farsça kâf iledir.»

زبان ودل موافق ساز هنگام دعاکردن
بیك انگشت نتوان عقدهٔ ازدوشته واکردن
طائف

Dua zamanında dilin ile kalbini birleştir; zira ipliğin düğümü bir parmakla çözülemez.

(Tâif)

انگشت (**engişt**) = Kömür.

گردست بدل بر نهم ازسوختن دل
انگشت شود دردم دردست من انگشت
عسجدی

Elimi kalbimin üstüne koyacak olursam kalbimin hararetinden parmağım hemen yanar, kömür olur.

(Asecdi)

اگر توروی سوی انگشت گر
نیابی ازو جز سیاهی دگر
فردوسی

Eğer kömürcünün yanına gidersen onda siyahlıktan başka birşey bulmazsın.

(Firdevsi)

Arapça kâf ile de görülmüştür.

§ Meyve çekirdeği.

انگشتال **(engiştâl)** = Hasta.

زخانمان و قرابت بغربت افتادم
بماندم اینجا بی برگ و ساز وانگشتال
ابوالعباس

Ev ve barkımdan, akrabamdan gurbete düştüm, burada geçincesiz ve hasta kaldım.

(Ebülabbâs)

انگشتانه **(engüştâne)** = Dikiş yüzüğü.

انگشت بدندان ، انگشت بدندان گزیدن گرفتن **(enguşt bedendân, enguşt bedendan giriften, geziden)** = Hayret ve taaccüpten, teessüf ve teessürden, pişmanlıktan kinayedir.

چو شکر ریخی ازلعل خندان
شکر انگشت بگر فتی بدندان
جامی

Güler dudağından şeker dökmeye yâni söz söylemeye başlayınca şeker şaşardı.

(Câmi)

امروز گر آن لب نگزد زاهد خودکام
بسیار بدندان گزد انگشت ندامت
خجندی

Kendi isteğini güden sofu bu gün eğer o dudağı ısırmazsa çok pişman olur.

(Hacendi)

انگشت برجبین نهادن **(engüştberce-bîn nihâden)** = Parmağı alın üzerine koymak. (*k.*) Selâm vermek.

چرخ تعظیم درت رامه وسال
بر جبین می نهد انگشت هلال
زلالی

Felek senin dergâhına tazim için parmağa benzeyen hilâli her zaman alnına koyuyor yâni kapını selâmlıyor,

Zülâlî

انگشت برچشم گذاشتن ، انگشت برچشم نهادن **(engüşt ber çeşm guzaşten, engüşt ber çeşm nihâden)** = Parmağı göz üzerine koymak (*k.*) kabul ve teslim etmek.

زبانش کرد یاغ را فراهشت
نهاد از عاجزی برچشم انگشت
نظامی

Ferhadın dili verilecek cevabı beceremedi; aczinden kabul ve teslim etti.

(Nizâmî)

انگشت برحرف نهادن **(engüşt ber harf nihâden)** = Söze parmak koymak. (*k.*) İtiraz etmek § Ayıp aramak, kusur bulmak.

گر بنالم چونی انگشت منه بر حرفم
هرکه زخمی خورد البته فغانی دارد
خجندی

Ney gibi inlersem beni ayıplama, her kim dayak yerse elbette feryat eder.

(Hücendî)

انگشت بردرزدن **(engüşt berder zeden)** = *(k.)* Kapının açılmasına müsaade istemek.

انگشت بردهان نهادن **(engüşt ber dehan nihâden)** = (*k.*) Hayrân olmak, şaşmak § Susturmak.

انگشت بُرَك **(engüşt bürek)** = Köstebek.

انگشت برلب زدن **(engüşt ber leb zeden)** = Dudağa parmak vurmak (*k.*) Ağız aramak, söyletmek. = Engüşt ber leb bürden.

بر لب گل نیز انگشتی زدیم آزاد نیست
شفائی

Gülün de ağzını aradık, hür değildir.

(Şifâî)

هزار صاعقه پنهان بزیر لب دارم
برو برون ز انگشت بر لب زنهار
پیامی

Dudağımın altında bin yıldırım gizlidir, git! git! sakın beni söyletme.

(Peyâmi)

§ Söz söylemeden menetmek.

انگشت برنمك سودن **(engüşt ber nemek süden)** = Parmağını tuza sürmek (*k.*) Yemin etmek, söz vermek.

انگشتِ چهارُم **(engüşti çeharüm)** = Atsız parmak = Bînâm.

انگشت خائیدن **(engüşt ḫaiden)** = Parmak çiğnemek. *(k.)* Teessüf etmek, pişman olmak § Şaşmak.

ازگداز شمع روشن شد که درزم وجود
روزی روشن دلان انگشت خود خائیدنست
صائب

Mumun erimesinden belli oldu ki vücut meclisinde kalbi aydın olanların rızkı teessüf ve pişmanlıktır.

(Sa'ib)

هرکه خواهدکه درین مملکت انگشت خلاف
برخطائی بنهد گوبرو انگشت بخای
سعدی

Bu memlekette her kim bir yanlışa itiraz ederse nedamet etsin.

(Sa'dî)

هرکس که بجان پند عزیزان نکند گوش
بسیار بخاید سر انگشت ندامت
حافظ

Büyüklerin nasihatını can kulağile dinlemeyen çok pişman olur.

(Hâfız)

انگشت دَرْچشم کردن (**engüşt der çeşm kerden**) = (*k.*) İyiliğe karşı utanmıyarak kötülük etmek.

انگشت دَرْسوراخ کَژدُم کردن (**engüşt der sūraḫi kejdüm kerden**) = Parmağını akrep deliğine sokmak (*k.*) Kendini bile bile tehlikeye atmak.

انگشتِ دُشنام (**engüşti düşnâm**) = (*k.*) Hakaretle karşılanacak itiraz. (Cami') parmaklama! demiştir.

انگشتر (**engüşter**) = Parmağa süs için takılan yüzük.

ولی چون نکرد اخترم یاوری
گرفتند گردم چو انگشتری
سعدی

Fakat taliim yaver olmadığı için etrafımı bir yüzük gibi kuşattılar.

(Sa'di)

انگشترِ پا (**engüşteri pa**) = Ayak yüzüğü (*k.*) kıymetsiz ve itibarsız şey:

خط چواز طرف بنا گوش توپیدای شود
حلقهٔ زلف بتان انگشترپای شود
شاعر

Senin kulak tozun tarafından küçük küçük tüyler belirince güzellerin zülfünün halkası itibardan düşer. *(Şâ'ir)*

قد چو خم ی شود انگشتر پای‌گردد
قدر وقیمت بجوانیست کهن سالانرا
صائب

Boy bükülünce itibardan düşer. İhtiyarların kadir ve kıymeti gençliktedir.

(Sāib)

انگشت زُوی دِماغ یابینی گُذاشتن (**engüşt rūyidimâġ ya bīnī güẕâşten**) = Susturmak. Yeni dilde (dimağ) burun manasınadır. (Nizam).

انگشتَک زَدَن، انگشت زَدَن (**engüşt zeden, enguştek zeden**) = Keyif ve sevinçten iki veyahut daha ziyade parmakları ses çıkarmak suretiyle birbirlerine vurarak oynamak, raks etmek. Konuşma dilinde (bişken zeden) denir. (Niẓām)

یاران همه انگشت زنان گرد رزان
من درغم تو بمانده انگشت گزان
انوری

Dostlar asmaların etrafında raks ediyor, ben sana tahassürümden müteessir bir haldeyim.

(Enverî)

بر جهید از خواب انگشتک زنان
گه غزلگویان و گه توحه کنان
مولانا

Uykudan oynayarak sıçradı, kâh gazel söylüyor, kâh nevha[*] ediyordu.

Mevlâna

[*] Nevha = Ağıt.

§ Enguşt zeden birşeyi tatmak mânâsına da gelir.

بتلخکامیٔ ایام شاد باش ومزن
إشهد کاسهٔ هر سفله زینهار انگشت
جناب

Zamanın verdiği damak acılığı yâni ıztırabı hoş gör de her alçağın kâsesinin Balını tatma.: Ona boyun eğme

(Cenâp)

انگشت زنهار **(engüşti zinhâr)** = (*k.*) Şahâdet parmağıdır ki düşmandan aman dilendiği zaman yukarı kaldırılır.

آب می گردد دل سنگین خصم از عجزمن
می تراود آتش از انگشت زنهارم چوشمع
صائب

Düşmanın katı yüreği benim aczimden erir, benim şahâdet parmağımdan mum gibi ateş sızar.

(Saib)

§ Engüşti zinhâr ber dâşten (*k.*) aman dilemek.

دشمن که خواست تا نهد انگشت اعتراض
بر داشت از مهابتش انگشت زینهار
سلمان

Düşman itiraz parmağını koymak isterken onun mahâbetinden aman dilemeye mecbur oldu.

(Süleyman)

انگشتر زنهار **(engüşteri zinhâr)** = Zâlim padişahların aman verdikleri kimseye halkın musallat olmaması için verdikleri yüzük.

هرکه لب بست ازسخن باداوکسی راکارنیست
مهر خاموشی کم از انگشتر زنهارنیست

Söz söylemeyen insanla kimse meşgul olmaz, sükût mührü emniyet yüzüğünden farklı değildir.

انگشت نُرُر گ، انگشت سُتُر گ، انگشت نَر، انگشت سمین **(engüşti sütürk, engüşti büzürg, engüşti semîn, engüşti ner)** = Baş parmak.

انگشت، انگشت شُکر، انگشت شك شهادَت **(engüşti şek, engüşti şükr, engüşti, şehâdet)** = Şahâdet parmağı.

انگشتك عَروسان، انگشت عَروسان **(engüşteki arusan engüşti arûsan)** = Hamurdan yapılan parmak tatlısı. § Parmak üzümü. (Asım). İçersine döğülmüş fıstık doldurulan ve Türkçe Gelin parmağı denilen, şekerden yapılma parmak ucu kadar tatlı.

انگشت عَسَل بَد یوار کشیدن **(Engüşti asel bed yuvâr keşîden)** = (*k.*) Fitneyi ayaklandırmak.

انگشت گرفتن **(engüşt girîften)** = (*k*) Saymak.

انگشت گزیدن (**engüşt geziden**) = Engüşt bedendan. *(ba.)*

انگشت گزان درآمدم ازدرتو
انگشت زنان برون شدم از برتو
مولانا

Müteessir olarak kapından içeri girdim, sevinerek yanından çıktım.

Mevlânâ

انگشت کشیدن (**engüşt keşîden**) Mahv ve iptal etmek, yok farz etmek. § Parmakla göstermek.

گر ز عکس رخ چون مهر تو جویند نشان
عقل درحال کشد پرمه تابان انگشت
شرفشاه

Eğer senin güneşe benzeyen yanağının aksinden nişan ararlarsa, akıl parlak ayı hemen yok sayar.

(Şeref Şah).

§ Nasırî bu mânâya misal göstermişse de ikinci mânâya hemen parlak ayı gösterir demek daha muvafıktır sanırım.

لیلی که بحسن آیتی بود
انگشت کش ولایتی بود
نظامی

Bir hüsn âyeti olan leylâyı bir vilâyet halkı parmakla gösteriyordu.

(Nizamî)

می روم بخود وباخود زحیا می گویم
تاکی ازدست دل انگشت کش عام شدن
نزاری

Kendi kendimden geçmiş bir vaziyette gidiyor ve utandığımdan kendi kendime gönül yüzünden ne vakte kadar halk tarafından parmakla gösterileceğim diyorum.

(Nizârî)

انگشتِ کِهین (**engüşti kihin**) = Serçe parmak.

انگشت میانگی، انگشت مِهین (**engüşti mihîn engüşti miyânegî**) = Orta parmak. انگشت‌دراز Engüşti dirâz da derler.

انگشت نُما (**engüşt nümâ**) = *(k.)* Halk arasında iyilik yahut fenalık ile şöhret bulan kimsedir ki parmakla gösterilir.

منم امروز وتو انگشت نمای زن ومرد
من بشیرین سخنی وتو بخوبی مشهور
سعدی

Bugün insanlar arasında ikimiz de meşhûruz: Ben tatlı sözlülükle; sen güzellikle.

(Sa'dî)

§ Bu mânâyı ifadede (Engüşt keş) de kullanılır. Engüşt keşîden *(ba.)*.

بر عارض لاله رنك آن سروروان
آن نیست نشان آبله گشت عیان
درشهر بخوبی شده انگشت نما
زآسیب اشاره بر رخش مانده نشان
کمال اسماعیل

O boylu boslunun lâle renklinin yanağında görünen çiçek (çiçek çıkarma eseri) *değildir, memlekette güzellikle meşhur oldu-*

ğu için yüzünde parmakla gösterilme ezasından nişan kalmıştır.

(Kemal İsmail)

§ Engüşt nümâ; buden, şüden, geşten, sâḫten kelimelerinin müştaklarıyla terekküp eder.

انگشت نهادن **(engüşt nihâden)** = Engüşt ber harf nihâden = انگشت وشنام Engüşti düşnam(*bk.*)

انگشتنه **(engüştene)** = Terzi yüksüğü.

انگشت نیل **(engüşti nīl)** = (*k.*) Fakirlik.(Nil çivit demek olmakla Mısırdaki Nilin içinden çıkan ele işaret vardır ki bir zaman Mısırlılarda böyle bir akide varmış; güya kaht olacağı sene Nil içinden gök renkli bir el çıkar ve o sene kaht olurmuş. Bu halde alâmeti kahttan nişanei fakrü fâka isitiâre olup gayeti fakırdân kinaye edildi.) (İzzet paşa)

انگشت نیل کشیدن **(engüşti nīl keşīden)** = Yoksulluk ve musibete uğramak ve bir şeyi büsbütün bırakmaktan kinayedir.

پیش درویشان بود خوئت مباح
گر نباشد درمیان مالت سبیل
یا سرو بایار لزرق پیرهن
یا بکش بر خانمان انگشت نیل
سعدی

Ortada malın sebīl olmazsa dervişler yanında kanın mubah olur. Ya mavi gömlekli ile arkadaş olma ya âilenin yoksulluğuna ve musibete uğramasına katlan. Yahut âileni büsbütün feda et.

(Sa'di)

انگشتو **(engüştū)** = Bir nevi ekmek tatlısı = Çengâlī.

انگشتوا **(engiştvâ)** = Közde pişmiş poğaça, gözleme. Kâfın ötresile piştikten sonra üzerinde parmak nişanesi olan ekmek ki ona pençe keş de derler. (Nâsırî)

انگشتوانه **(engüştvâne)** — Zihgīrden bozma zikīr denilen kemankeş yüzüğü.

انگشته **(enünşte)** — Ekincilerin harman savurdukları yaba.

درراه نشا پور دهی دیدم بس خوب
انگشتهٔ اورابه عدد بودونه‌سره
رودکی

Nişabur yolunda pek güzel bir köy gördüm onun yabasının ne sayısı ne defası belli.

(Rudeki)

Engeşbe, engespe suretlerinde de yazmışlardır.

انگشته **(engişte)** — Zengin ve hizmetçileri çok ekinci.

انگشتی (**engüştî**) — Bazı esnafın iş işlerken baş parmaklarına geçirdikleri deri kılıf.

انگوله ، انگول ، انگله ، انگل ، انگیله ، انگیل (**engel, engele, engül, engüle, engîl, engîle**) = İlik ve düğmeden her biri.

ای کریمی که کند چرخ زخورشید وهلال
جامهٔ جاه تراهر سرمه گوی انگل
کمال

Ey Kerim! Felek senin resmî elbisen için her ay başı güneş ve hilâlden düğme ilik yapar.
(*Kemâl*)

من دریده جیب واو درگردن آن سیمتن
دستها افکنده درهم همچو گوی وانگله
مسعود سعد

Benim yakam yırtılmış yâni ben ziyade iştiyakımdan yakamı yırtmışım; halbuki o (rakip) o gümüş tenlinin boynuna düğme ilik gibi sarılmış.
(*Mes'ud Sa'd*)

خورشید چیست انگلهٔ بر کلاه اوست
اشرف

Güneş nedir! Onun tacı üzerinde bir düğme.
(*Eşref*)

هرآن انگیلهٔ زرین که چرخ ازاختران سازد
لباس عمراورابرگریبان زمان زیبد
اثیرالدین

Onun ömrü elbisesi için feleğin yıldızlardan yaptığı her altın düğme zamanın yakasına yakışır.
(*Esiraddin*)

§ Sohbeti sevimsiz. Ağır ruhlu insan. Türkçe mâni, makamında engel tâbiri bundan alınmıştır.

ای هجر گران انگله وقت سفرست
وی صبر هزیمت شده وقت ظفر آمد
شرف

Ey ağır ruhlu ayrılık! artık bırak git. Ey bozgunluğa uğramış olan sabır! zafer zamanı geldi.
(*Şeref*)

انگلیون (**engelynn**) = İncil.

اوبیان می کرد باایشان براز
سرانگلیون وزنار ونماز
مولانا

O, onlara gizlice incil, zünnâr ve namazın sırrını îzah ediyordu.
Mevlânâ

§ Meşhur nakkaş (Mâni) nin nakış defteri ki Maniye inananlar bunu mucizesi sayarlar. Mâni (*ba.*).

زنقشهای عجیب وز شکلهای غریب
صحیفه های فلك شد چو صحف انگلیون
وطواط

Şaşılacak nakışlar ve garip şekillerden feleğin sahifeleri Mâninin nakış defterinin sahifelerine döndü.
(*Vatvât*)

§ Yedi renkli ipek kumaş.

خسروامن که بمدح تو لنکار سخنم
رشك ارتنك شد و کارگه انگلیون
سید ذوالفقار

Ey Husrev! seni methim sebebiyle benim sözümün nakşı er-

tengi ve Engelyunun tezgâhını kıskandırdı.

(*Seyyid Züljikâr*)

انگُوان **(engüvan)** = Egüdan (*ba.*)

انگُور **(engūr)** = Üzüm.

شراب کهنهٔ ماشیره گشت ازو ژگون بخق
اگر زمستان بماند هفتهٔ انگوری کردد
طالب

Bizim ters taliimizden eski şarabımız şıraya döndü, eğer bir hafta böyle kalırsa üzüm olur.

(*Tâlib*)

İranda yetişen üzümlerin başlıca kısımları şunlardır: Askerî, Halilî, rîşi bâbâ, sahibî, yakûtî, lerküş, siyah, miṣkalî. (Niẓâm)

بگو اسحق وصف خوشهٔ انگور مثقالی
که بر نظم تو افشاند فلك عقد ثریارا
إسحاق

İshak! Miṣkalî denilen üzümün salkımını öğ ki felek senin nazmına ülker dizisi saçsın.

(*Büshak*)

انگوراز انگورونك گبرد = Üzüm üzüme bakarak kararır.

مکن بابد آموز هرگز درنگ
که انگور گیردزانگور رنگ
نظامی

Fenalık öğretenle hiç bir vakit birlikte bulunma çünkü üzüm üzüme bakarak kararır.

(*Niẓâmî*)

§ Âlū çü beâlū nigered reng berâred. (*ba.*)

انگورك **(engūrek)** = Göz bebeği

انگورك چشم ماست خالت گوئی
مولانا

Senin benin sanki gözümüzün bebeğidir.

(*Mevlânā*)

§ Bir nevi örümcek.

انگُوژه **(engūje)** = Engüje (*ba.*)

انگوله، انگول **(engūl, engūle)** = Engül, engüle (*ba.*)

انگیختن **(engīḫten)** = Birşeyi bir şeyden ayırmak ve gürültülü, yahut karışık bir hal vücude getirmek manalarına, koparmak. Karıştırmak, depretmek.

چو باغبان فلك دید قامت خوبت
بدست رشك برانگیخت سروها ازباغ
ابوالمعانی

Felek bağçıvanı senin güzel boyunu görünce kıskançlık eliyle servileri bağdan söktü, kopardı.

(*Ebülmani*)

رضای دوست بدست آر ودیگران بگذار
دوار فتنه چه غم باشد ار برانگیزند
سعدی

Dostun rızasını ele geçir de başkalarını bırak, bin fitne koparırlarsa ne beis var.

(*Sa'di*)

§ Uzaklaştırmak.

تولای مردان این بوم
برانگیختم خاطر از شام وروم
سعدی

Bu temiz memleketin insanlarına muhabbet şam ve rum diyarından fikir mi uzaklaştırdı.

(*Sa'di*)

§ Yukarı çekmek, yükseltmek.

زبس رایت انگیزیٔ سرخ وزرد
منقش شده گنبد لاجورد
شاعر

Çekilen kırmızı ve sarı Bayrakların çokluğundan lâcivert kubbe nakışlanmış.

(Şā'ir)

§ Peyda etmek.

نیست امکان باغبان گلشن فردوسرا
ازقد نازتو نازکتر نهال انگیختن
جامی

Cennet gülistanı bahçivanının senin boyundan daha nazik bir fidan yetiştirmesi mümkün değildir.

(Cami)

ازبسکه سرشك لاله‌گون ریخت
لاله زکنار گورش انگیخت
نظامی

O kadar lâle renkli göz yaşı döktü ki kabrinin kenarından lâle belirdi.

(Nizami)

§ Toplamak, hazırlamak. Leşger engîḫten = Asker toplamak, Hazırlamak. § İfşa etmek, açıklamak manasına da görülmüştür.

انگیر **(engīr)** = Üzüm = Engûr.

انگیز **(engīz)** = Depretme, harekete getirme. Engiḫtenden ismi mastar, emir, (*isfa. muḫ. vas.*) Engiḫten (*ba.*)

آنکه می کشت مرا غمزهٔ خونریز تو بود
گرچه اوکشت ولیکن همه انگیز تو بود
دقیق

Beni öldüren senin kan dökücü gamzen ise de harekete getiren hep sensin.

Dakiki

انگیزه **(engīze)** = Sebep.

انگیس **(engīs)** = Remlin şekillerinden. şu ≡ şekil.

انوئیدن **(enūîden)** = İnlemek, feryat etmek.

چوبشنید ازواین سخنها گریست
انوئید واشك ازدودیده بریخت
میرنظمی

Ondan bu sözleri işidince ağladı, feryat etti, iki gözünden gözyaşı döktü.

(Mirinazmi)

انوپا **(enūpa)** = Öküz dili denilen nebat. (*ar.*) Lisanüṣṣevr. Hindibâya da denir.

انوشا **(enūşâ)** = Mecûsî mezhebi. § Sevinç ve meserret. § Adalet. § Enuşe'den bozulmuş olmalı; çünkü Mecûsî mezhebine islâmdan evvel (Hoş) derlerdi. (Niẓām). Enūşe (*ba.*)

انوشه **(enūşe)** = Hoş, ne kadar hoş, hali hoş, mesūt, انوشه منش enûşe meniş = hoş tabiatlı.

فروغست جسم وروانرا خرد
انوشه کسی‌کو خرد پرورد
فردوسی

Akıl; cisim ve ruhu aydınlatır. Mesuttur o kimse ki akıl sahibidir.

(Firdevsî)

§ Şarap.

انوشه خور طرب کن شادمان زی
منوچهری

Şarap iç, raks et, zevk ve safa içinde yaşa.

(Minüçihrî)

§ Genç padişah. § Şâpûr şahın halası.

انیر (enir) = Çirkin huy.

انیران (enîrân) = İzdivaca memur sayılan melek § Her şemsî ayın otuzuncu günü.

سال درهفتصد وده ازگه هجرت این شعر
گفته شد روز انیران زمه فروردین
شرف‌الدین

Hicrî tarihin yedi yüz onuncu yılında ferverdinin otuzuncu günü bu şiir söylenildi. Ferverdin (ba.)

(Şerefüddin)

انیژه (enîje) = Vıratika denilen çiçek: Vîrane papatyası.

انیس (enis) = Bahçe «Şüûrî, Nimet»

انیس اعضا (enisie'zâ) = (k.) Göz. § Sevgili (Bürhan).

انیسان (enîsan) = Yalan.

نه درجودش بود هرگز تدنق
نه درقولش بود هرگز انیسان
فخری

Cömertliğinde hiç arayıp tarama olmadığı gibi sözünde yalan yoktur. *(Fahri)*

§ Enîsun da bu manâyadır.

انین (enîn) = Yayık = Ânin *(ba.)*

او (ū) = O: Müfret gaip zamiridir.

هرکراروی خوش وخوی نکوست
مرده وزندهٔ من عاشق اوست
ایرج میرزا

Her kimin yüzü güzel, huyu iyi ise benim ölüm ve dirim ona âşıktır. *(İrec Mirza)* [*]

اوا (evā) = Ses.

ازشمس بشنو این اوا
مولانا

Bu sesi şemsi Tebrîzîden dinle.

(Mevlânâ)

اوار (evâr) = Âvar, âvare *(ba.)*

اوارین (evârin) = Çirkin. Karşılığı perarin = İyi, güzel.

[*] Bu İrec İranın asrımızda yetişen kudretli edip ve şairlerinden biri idi. H. 1344 de ölmüştür.

اوام (**evâm**) = Borç, ödünç = Vam.

تا درین شهر آمدم ازپی اوام
من وهی بفروختم کاشانه‌را
کمال

Ben köleniz bu şehre geldiğimdenberi borcumun çokluğundan kulübemi sattım.

(*Kemal*)

§ Renk, levn = Fâm.

اوبار (**evbâr**) = Evbârîden = Yutmaktan ismimastar, emir, (*isfa, muḥ, vas.*)

ی جهد همچو کبوتر دل شاهان جهان
که خدنك جگر اوبار تو چون شاهینست
امیرمعزی

Cihan padişahlarının kalbi güvercin gibi çarpar; çünki senin ciğer yutan okun şâhin gibidir.

(*Emir Mu'izzî*)

بحرنهنگ اربار بین آهنگ اعدا داشته
خاقانی

Timsah yutan denize bak, düşmanlara kastetmiş.

(*Ḫâkânî*)

اُوبار (**ūbâr**) = İnilti ve ağlama. Mastarı "ūbârîden„

اوباریدن (**evbârîden**) = Yutmak.

پس پیو بارید ایشانراهمه
نه شبانراهشت زنده نه رمه
رودکی

Sonra onların hepsini yuttu; ne çobanı ne sürüyü diri bıraktı.

(*Rüdekî*)

§ Evbarid yerinde evbürd de denir.

برمن نهاد روی وبیوبرد سرپسر
نیرنك وسحر خاطر وفکرم چو اژدها
مسعود سلمان

Bana yüzünü döndü de hatır ve fikrimin afsûnunu ve sihrini ejder gibi baştan başa yuttu.

(*Mes'ut Selman*)

رای هریك عالم آراید همی چون آفتاب
تیغ هریك دشمن اوباردهمی چون اژدها
امیرمعزی

Her birinin reyi, güneş gibi âlemi süsler; her birinin kılıcı düşmanı ejderha gibi yutar.

(*Emîr Mu'izzî*)

اوباشتن (**evbâşten**) = Bırakmak, § Doldurmak § Yutmak.

هست اوباشتن چه افکندن
معنیٔ دیگر ش چه آگندن
فرهنك منظومه

Evbâşten nedir? Bırakmak; başka mânası nedir? Doldurmak.

(*Ferhengi menzûme*)

اوج (**evc**) = Gezgin yıldızların döngelerinin merkezden en uzak noktaları mânasına evgin muarrebidir. Arapça karşılığı "حضیض„ dır.

رباید هر زمان ازجای موجم
برد گه بر حضیض وگه بر اوجم
جامی

Dalga her zaman beni yerimden kapar; kâh alçağa, kâh yükseğe götürür.

Câmî

§ Mûsikîde bir nağme.

اُوچِيزِى (**üçîzî**) = Birşeyin mahiyeti ve hakikatı.

اوْدَر (**evder**) = Amca.

اودَسْت، اَودَس (**evdes, evdest**) = Karış: Başparmak ile küçük parmak arasındaki aralık = Bidist.

اُور (**ür**) = Yumruk, hususiyle ağıza vurulan yumruk § İçerisi bozulmuş badem, ceviz gibi şeyler. Soğana da denir. (Reşîdî)

اَوْرا (**evrâ**) = Hisar.

زو عدو گرخود بود درحصن هفت اورای چرخ
آن کشدکز دست حیدر مالك خیبر کشید
ابن یمین

Eğer düşman onun korkusundan feleğin yedi hisarında saklansa hayber sahibinin, cenabı haydarın elinden çektiğini çeker. (*İbni Yemin*)

اُورا (**üra**) = Onu, ona.

اُورارَسَدْ (**üraresed**) = Ona yakışır, ona lâyıktır.

مر اورارسد کبریا ومنی
که ملکش قدیمست وذاتش غنی
سعدی

Büyüklük ve benlik ona yakışır; çünkü mülkünün evveli yoktur ve başkasına muhtaç değildir. (*Sa'dî*)

اَوراز (**evrâz**) = Efraz (*ba.*)

اورآشتن (**evraşten**) = Yükseltmek = Efrâşten (*ba.*).

اُورامه، اُورامن (**ürâmen, ürame**) = Farslılara mahsus bir nağme.

ستان تهمتن درچشمشان مژگان تهمینه
غریو اهرمن درگوششان آهنگ اورامن
فتحعلی خان

Rüstemin mızrağı onların gözünde Rüstemin refikasının kirpiği, şeytanın şamatası onların kulağında ûrâmen nağmesi gibidir. (*Fethali Han*)

§ Keşana bağlı bir köydür ki bu nağmeyi yayan oralıdır.

اَوَرْدِيدَن (**everdîden**) = Savaşmak, döğüşmek = Âverdîden.

اوِرْس (**evirs**) = Dağ selvisi (*ar.*) عرعر

اوْرَكْ (**evrek**) = Çocukların ağaca ip takarak yaptıkları salıncak.

هرکه را عقل باشدو فرهنگ
نزداو اورکست به زاورنگ
شمالی

Her kimin akıl ve idraki varsa onun yanında çocuk salıncağı padişah tahtından hayırlıdır. (*Şimâlî*)

§ Bu nevi salıncağın şimdi adı (Tab) dır. (Niẓām)

اُورْمُزْد، اُورْمُز (**ürmüz, ürmüzd**) = Cenabı hakkın farsça isimlerindendir (Nâsırî). § Müşteri yıldızı = Bercîs § Her şemsî ayın birinci günü ve o günü idareye memur sayılan melek. § Birkaç padişahın ismi, İsfendiyarın torunu. Muhaffefi ürmüz, ürmüzddür.

شب اورمزد آمد وماه دی
زگفتن بر آسای وبرداری
فردوسی

Ürmüzd gecesi ve kışın ilk ayı geldi; sözü kes de şarap içmeğe bak.

(*Firdevsi*)

کهین بندهٔ تو بود اورمز
که تو چون شبانی ومردم چوبز
فردوسی

Ürmüz senin eksikli bir kulundur; çünkü sen çoban gibisin; halk da keçi gibidir.

(*Firdevsi*)

هر آنکه زاد دزدی، دزد باشد
اگرچه دایه اش ارمزد باشد
لطیفی

Doğuşta hırsız olan hırsız olur, isterse mürebbisi müşteri yıldızı olsun.

(*Lâtîfî*)

امروز روز رمزست ایا یارغمگسار
برخیز وناز کم کن وآن جام می بیار
مسعود سعد

Gamı dağıtan sevgili! Bugün ürmüz günüdür. Kalk,naz etme, o şarap kadehini getir.

(*Mes'ut Sa'd*)

اَوْرَنْج (**evrenc**) = İt üzümü denilen nebattır ki ilâç olarak kullanılır (*ar.*) عنب الثعلب ʿinebüsseʿleb. § Ağaç kurdu (*ar.*) اوضه Birinci harfin ötresiyle, daneleri toplanmış üzüm salkımı.

اَوْرَنْجِين، اَوْرَنْجَن (**evrencen, evrencin**) = Bilezik = Ebrencen, ebrencin.

اَوْرَنْد (**evrend**) = Şan ve şevket § Taht § Keyânîlerden keypeşînin oğlu ve Lührasbın babası.

سیاوش مرا همچو فرزند بود
که بافر وبابرز و اورند بود
فردوسی

Siyâvûş benim oğlum gibi idi; çünkü şanlı, şerefli ve şevketliydi.

(*Firdevsî*)

خسرو بحرو بر ابو اسحق
زیب شاهی وزینت اورند
فخری

Deniz ve karanın padişahı şeyh Ebu İshak; padişahlığın bezeği, tahtın süsü.

(*Faḫrî*)

که لهراسب بد پور اورند شاه
که اورابدی آن زمان تاج وگاه
فردوسی

Lührasb Evrend şahın oğlu idi, ki onun o zaman taç ve tahtı vardı.

(Firdevsi)

§ Hile.

اوْرَنْدِيدن **(evrendiden)** = Aldatmak, hile etmek.

زروز واپسین آن کش خبر نیست
جز اورندیدنش کار دگر نیست
ابوشکور

Kıyamet gününden haberi olmıyan kimsenin aldatmaktan başka işi yoktur.

(Ebuşekûr)

اوْرَنگ **(evreng)** = Taht.

زهی بهر تو سرگشته دوجهان افسر
خهی زیهر تو بابسته بر زمین اورنگ
نجیب‌الدین

Aferin! taca senin başına konmak sevdasiyle dünyada dönüp dolaşmıştır. Kutlu olsun! taht yer yüzüne senin için kurul muştur.

(Necîbüddin)

§ Şeref ve süs.

زهی زفر تو سرسبز چرخ مینارنگ
زمقدم تو سپاهان گرفته صد اورنگ
کال اسماعیل

Mine renkli feleğe alkış! senin şan ve şevketinle devlete kavuşmuş, İsfahan senin ayak basmanla çok şeref kazanmıştır.

(Kemal İsmail)

§ Akıl ve irfan.

ای گرفته دوعالم اندر عدل
بکمال صیانت اورنگ
سنائی

Ey akıl ve irfanın son derece korumasıyle adaleti sayesinde iki âlemi zapteden zat!

§ Gülçihre adlı güzelin aşıkı. Gülçihre (*ba.*) § Halin hoşluğu. § Yakışıklılık. § Hîle.

اورنگ کو گلچهرکو نقش وفا دمهرکو
حالی من اندر عاشق داوتمامی میزنم
حافظ

Hani evreng, hani gülçihre? Vefa ve mihrin eseri nerede? Şimdiki halde tamamiyle âşıklık davasında bulunan benim.

(Hafız)

Yahut âşıklık nevbeti bendedir.

جهان آبادگشت و شادواورنگ .
بهرام

Dünya şenlendi, sevindi ve yakışıklı oldu.

(Behram)

§ Ağaç kurdu.

اورنگ آباد **(evreng âbâd)**=Hindistanda Dehli hükümdarlarından Evreng Zîybin kurduğu şehir.

اورنگی **(evrengî)** = Bârbedin icadettiği musiki perdelerinden biri.

اوروختن **(evrūḫten)** = Yakmak, yanmak = Efrūḫten.

اوره **(evre)** = Elbisenin yüz tarafı. = Ebre.

حال مقلوب شد که برتن دهر
اوره کرباس ودیبه آسترست
خاقانی

Hal değişti; çünkü zamanın vücudu üzerindeki elbisenin yüzü bezden, astarı ipek kumaştandır. (*Hâkânî*)

Türkçe paçavra dediğimiz kelime (Parçei evre) = Elbise parçasından alınmıştır.

اُوریو ، اُوریب (**urîb, urîv**) = Çarpık, verev.

اوزار (**evzâr**) = Alet = Efzar (*ba.*)

اوزایش (**evzayiş**) = Artış = Efzayiş (*ba.*)

اوزون (**evzūn**) = Artık = Efzun (*ba.*)

اوژن (**evjen**) = Atmak, yıkmak. § Öldürmek manasına olan (Evjenden) mastarından emir, (*isfa. muh. vas*).

سوارنیزه باز وخنجر اوژن
منوچهری

Mızrak oynayıcı, hançer atıcı suvari.

(*Minūçihrî*)

یکی آتش درافتادهست مارا
جگر - وز ودل‌اوناوتن‌اوژن
عطا
(ادیب‌السطنه)

Bize ciğer yakıcı, yürek yutucu, vücudu mahvedici bir ateş düşmüştür.

(*Aṭa*)

Pertab (*ba.*)

اوژولیدن، اوژول (**evjūl, evjūliden**) = Kışkırtmak = efjûl, efjûliden (*ba.*)

اوس (**evs**) = Ümit. (Bürhan)

اوسان (**evsân**) = Bileği taşı = Efsan (*ba.*)

اوِسنا (**evista**) = Ebista (*ba.*)

اوستا (**ūsta**) = Üstad. (*ba.*)

هرکه گیرد پیشهٔ بی اوستا
ریشخندی شد بشهر وروستا
مولانا

Her kim ustasız bir iş tutarsa şehir ve köyde maskara olur.

(*Mevlânâ*)

"Evista„ dan değişik de olur. (Niẓâm)

علم معنی از کتاب اوستا
حاصلت ناید مکش چندین عنا
اسیری لاهیجی

Sana ūsta kitabından mânevi bilgi hasıl olmaz, bu kadar meşakkat çekme.

(*Esiri Lâhîci*)

اوستاخ (**ūstaḫ**) = Edepsiz = üstaḫ (*ba.*)

اوستاد (**ūstâd**) = Üstad. (*ba.*)

چون درین‌ره اختیار خود بدوبگذاشتم
هرچه جستم یافتم زارشاد پیراوستاد
اسیری لاهیجی

Bu yolda kendi ihtiyarımı ona bırakınca, üstat olan pîrin irşadiyle her ne aradımsa buldum.
(Esiri Lâhîcî)

اوستام (**üstâm**) = Eğer takımı.

چون بر آهختی زتن شرم ای پسر
یافتی دینار واسب و اوستام
ناصر

Oğul; vücudundan utanmayı çıkarınca; altın, at, eğer takımı bulursun.
(Nâsır)

§ Kendisine itimat olunan kimse.

هر کجا بود دزد وراهزنی
ازنهیب وی اوستام شده
فخری

Her nerede bir hırsız ve yol kesici varsa onun korkusundan itimada lâyık olmuştur.
(Fahri)

§ Kapı eşiği.

اندر جهان تهی‌ترازان نیست خانهٔ
کز وام کرد مرد ورا فرش واوستام
ناصر

Dünyada ondan daha boş bir ev yoktur ki, insan onun döşemesini ve eşiğini borç olarak tedarik ede.
(Nâsır)

اوستیم (**üstim**) = Elbisenin yeni. § Cerahat.

اَوسه ، اَوسو (**evsü, evse**) = Kapmak. § Matem.

دل نمی داند چه گونه چارهٔ حالش کند
درفراق آن پری شام وسحر اوسوکند
ابوالمعانی

Gönül, haline nasıl çare bulacağını bilmiyor; o güzelin firakiyle gece gündüz matem etmektedir. *(Ebülmaâni)*

اوسون (**evsün**) = Afsun. Efsun (*ba.*)

اُوش (**üş**) = Ferganede etrafı sür ile çevrili bir kasaba.

معلوم من نشدکه کجارفت پیر اوش
با اوچه کرد گردش ایام دی ودوش
جمید بلخی

(*Üş*) *un piri nereye gitti, geçen gün ve gecelerin dönmesi onda ne tesir gösterdi bilmiyorum.*
(Hamidi Belhi)

اَوشال (**evşâl**) = Göl, havuz, su mahzeni.

اُوشان (**üşân**) = Onlar: Gaip zamiri olan (o) nun cemi = İşan. Bugün kullanılmıyor. [*]

اوشاندن (**evşanden**) = Saçmak = Efşanden (*ba.*).

اَوش بَوش (**evş bevş**) — Salını bulanı yürüyerek boyunu bosunu göstermek: Bevş, evşin mühmelidir.

[*] Pehlevide (o) yerine (eveş) kullanıldığından (işan), (eveş) in cemi olan (eveşan) dan çevrilmiştir. (Nizâm)

اَوشَنك **(evşeng)** = Heveng. Aveng (*ba.*).

اُوشه **(üşe)** — Kekik otu. Hemzenin üstünü vavın süküniyle, çiğ = Şebnem.

اوشهنك **(oşheng)** = Pîşdadîlerden bir padişah = Hoşeng.

اَوغا **(evga)** — Hava, rüzgâr.

اَوغَر **(evger)** — Büyükler meclisi. § Havadar yer.

اُوفتادن **(üftaden)** = Düşmek = Üftaden.

چون صاعقه خوردهٔ بر افروخت
زان برق هم اوفتاد وهم سوخت
نظامی

"Bu haberin tesirile „ yıldırım yemiş gibi alevlendi. O alevden düştü ve yandı.

(Nizamî)

اوفسانه **(üfsane)** = Masal = Efsane.

حیدرش گفت من ندارم زر
اوفسانه مخوان ورنج مبر
پوربها

Haydar, ona benim param yok; masal söyleme, zahmet çekme dedi.

(Pürbeha)

اَوگ **(evg)** = Evc (*ba.*)

اوگار **(evgâr)** = Yara. Efgâr (*ba.*)

اوکنج **(evkenc)** = Pişmanlık.

اوکنیدن، اوکندن **(evkenden, evkenîden)** = Atmak. Efkenden (*ba.*)

حاجب آوردش بغفلت سوی من
اوکنیدش موکشان درکوی من
مولانا

Odacı dalgınlıkla onu benim yanıma getirdi, saçını çekerek benim mahalleme attı.

Mevlânâ

اُوکو **(ükū)** = Baykuş.

اولاد **(ülâd)** = Şehnamede ismi geçen devlerden biri.

اَوّل فَرْوَرْدِگان **(evveli ferverdigân)** = Şemsî aylardan baharın ilk ayının birinci gününden evvelki beş yahut on gün. Ferverdigan (*ba.*)

اولنج **(evlenc)** = İt üzümü. Evrenç. (*ba*) Evreng manasına da gelir.

§ Elifin ötresiyle Taneleri toplanmış üzüm salkımı. (*ar.*) عشوش umşüş.

اُوماج (**ümac**) = Tarhana = اماج Ümaç. Bu mânaya Türkçedir, oğmaktan alınmıştır.

اَوَنج (**üvenc**) = Alışıp görüşme.

اَوَنْد (**evend**) = Kap kacak. Vavın esresiyle oyun, aldatma.

اُونيورسته (**üniversite**) = Nizam bu kelimeyi "camiai ilmiye„ ile tercüme ettikten sonra dilimizde misafir olan kelimelerdendir ki çok geçmeden kaybolacaktır, nitekim Fransız lisanından alman birçok lûgatlerden vazgeçilmiştir, diyor. Acaba bizde " Büyük bilgiler okulu „ diyemezmiyiz.

اَوْها (**evha**) = Alışıklık, mümarese.

مده اوهای غوطه خوردن ازدست
کههرکه آسودگی خوکردشد پست
نزاری

Dalga yemek yâni meşakkate göğüs germek idmanını elden bırakma; çünkü rahata alışan kimse kıymetini kaybeder.
(Nizârî)

اُوی (**üy**) = O.

گفت درخانهٔ اویم همه عمر
جامی

Yaşadığım müddetçe onun evindeyim dedi. *(Câmî)*

اَوَيْس (**üveys**) = Kurt. Arapçadır.

اويش (**üvîş**) = Hüviyet. دساتير den nakil suretile. ناصری

اَه (**eh**) = Ah.

گر تراتیغ تن زند اه کن
ورترا زخم حق رسد خه کن
سنائی

Eğer senin vücuduna kılıç isabet ederse âh et. Eğer sana hakkın darbesi erişirse hoş gör.
(Senâi)

§ Hemzenin esresiyle teessüf yerinde söylenir. (Niẓâm).

اهار (**ehâr**) = Kahvaltı dediğimiz şey. § Cilâ. Âhar (*ba.*)

اهرْ (**ehr**) = Tebriz ile Erdebil arasında bir kasaba. § Diş budak ağacı ki serçe diline benzeyen meyvesine زبان گنجشك zebani küncişk = Kuş dili derler. (*ar.*) لسان العصافير lisanül'asâfîr.

اهرْامَنْ (**ehrâmen**) = Şeytan, dev.

دلی که مهرو هوای تو اندران دل نیست
درو چه دین خدا وچه کیش اهرامن
عماد

Sana muhabbet ve iştiyak olmıyan bir gönülde Allahın dini ile şeytanın mezhebi birdir.
(İmad)

اَهرَم **(ehrem)** = Keşkek tokmağı.

اهران **(ehran)** = Dülger keseri.

اهرِمَه ، اهرِمَن ، اهرَن ، اهرَمَن **(ehremen, ehren, ehrimen, ehrime)** = Şeytan, dev.

اهرمن خونم بریزد سوی آن پوم شکفت
غافلم ازپرسش میعاد واز روز حساب
قاآنی

Şeytan kanımı döktüğü halde kıyametin sorusundan ve hesap gününden gafletle onun tarafına koşmaklığıma şaşılır.

(Kaâni)

زیباتر ازپریست بیزم اندرون ولیك
در رزمگاه باز ندانی زاهرمنش
سوزنی

Mecliste periden daha güzeldir; fakat savaş meydanında onu devden ayırt etmezsin.

(Süzeni)

سرپا هن بریدزاهریمن
کشته وسربریده به دشمن
نظامی

Devin başını kılıçla kesti. Düşmanın ölmesi ve başı kesilmesi iyidir.

(Nizamî)

اهریمنِ رُوییِنه تَن **(ehrimeni rüyineten)** = Top. ناصری Nasırî.

اهرُون **(ehrūn)** = Çok bilgi sahibi, hususiyle çok usta Yahudi bir hekim.

اهرون باعلم سمرشد بجهاندر
گر تو بیاموزی ای پسرتوی اهرون
ناصر

Ehrun dünyada ilimle şöhret buldu, ey çocuk! Öğrenirsen Ehrun sensin.

(Nâsır)

§ Hemzenin ötresiyle doğurmayan dişi, kısır = استرون *(ar.)* عقیم akîm.

اهزُون **(ehzūn)** = Şimdi = Eknun.

اهَك **(ehek)** = Alçı, kireç.

کس چوزدنیا نبردسیم وزر
پس چه‌زروسیم چه‌سنك واهك
سوزنی

Mademki kimse dünyadan gümüş ve altın götürmez; öyle ise altın ile gümüşün taş ve kireçten ne farkı vardır.

(Süzeni)

اهلبوب **(ehlebūb)** = Zendupazent lûgatında cennetlik mânasınadır.

اهلِ بَهیه **(ehlibahye)** = *(k.)* Harâbâti.

اهلِ نِشَست **(ehlinişest)** = *(k.)* Uzlet eden, bir köşeye çekilen.

درآتش محبت شمعی نشسته‌ام
کز روی گرم فتنهٔ اهل نشست شد
لسانی

Bir şem'in muhabbeti ateşile yanıyorum ki sıcak yüzü köşe ve bucakta oturanları harekete getirdi.

(Lisanî)

اَهمَر **(ehmer)** = Çakal.

اهمه **(ehme)** = Noksan, eksik.

اهنامه **(ehnâme)** = Aşk ve sevda. § Kendine çeki düzen verme.

اهنوخوشی **(ehnūḫoşî)** = Sanat sahipleri. Kâtūzi (*ba.*)

اهْنَود **(ehneved)** = Pençei düzdidenin birinci günü, pençei düzdide (*ba.*)

اهوار **(ehvâr)** = Hayran.

اُهو **(uhu)** = Konuşma dilinde taaccüp ifade eden bir kelimedir. (Nizam)

اَهواز **(ehvâz)** = İranın cenubu garbisinde akrebi çok, havası fena harap bir memleket.

زهر کیفیت حیات دهد
درسرنیش کژدم اهواز
سیف اسفرنکی

Zehir, ehvaz akrebinin iğnesinin ucunda dirilik halini verir.
Seyfiisferengi

اهوَرْ **(ehver)** = Sevgili.

دوگوشت همیشه سوی گنج گاو
دوچشمت همیشه سوی اهوران
منو چهری

İki kulağın gencgâv nağmesini dinlesin; iki gözün daima sevgililere baksın.
(Minūçihri)

اهُون **(ehun)** = Delik = Ahun (*ba.*)

اهیانه **(ehyane)** = Beyin kemiği = Âhyâne (*ba.*).

ای **(ey)** = Tıpkı dilimizde olduğu gibi seslenme ve çağırma edatıdır.

ترا که گفت که برقع برافکن ای فتان
که ماه روی تومارابسوخت چون کتان
سعدی

Ey herkesi kendine meftun eden güzel! Sana yüzünün örtüsünü aç diye kim söyledi? Çünkü aya benziyen yüzün bizi keten gibi yaktı. Süḫt (ba.)
(Sa'di)

Hemzenin esresiyle haykırmaya delâlet eden bir harftir ki, bir şey elden kaçırıldığı zaman eseflenme yerinde kullanılır:

«نثر» ای دیدی نماز نخواندم و وقت گذشت

Bak gördünmü namaz kılmadım, vakit de geçdi.

§ Şaşma da ifade eder. (Niẓām)

ایا **(eyâ)** = Bu da (ey) gibi seslenme ve çağırma edatıdır.

ایا برلعل کرده جام زرین
بخشا بر کسی کش زرنباشد
حافظ

Ey altın kadehi lâ'l ile dolduran! Yâni îş ve işretle uğraşan zengin! Parası olmayana bağışla.

(*Hafız*)

§ Şaşma da ifade eder.

اگر خبر نرود سوی او، بآه درون
ایا چگونه شود حال عاشق مغبون
عنصری

Eğer içten gelen âh ile onun tarafına haber gitmezse aldanan âşığın hali acaba nasıl olur.

(*Ansıri*)

اَیار (eyar) = Mayıs ayı. § Hesap.

این هنوز اول آثار جهان افروزست
باش تاخیمه زند دولت نیسان و ایار
سعدی

Bu, cihanı nurlandıran eserlerin henüz başlangıcıdır. Nisan ve mayısın devlet ve şerefi çadır kuruncaya yâni gelinceye kadar sabret.

(*Sa'di*)

ایارْده (eyârde) = Zend ismindeki kitabın şerh ve tefsiri. Zend (*ba.*).

ایاره (eyâre) = Bilezik. § Bugün İranın konuşma dilinde elengū. § Bir nevi müshil. Muarrebi eyareçtir. § Hesap. Eyaregir = Muhasebeci.

ایاس، ایاز (eyâz, eyâs) = Mahmudu Gaznevinin bendesi ve müşaviri = Âyaz (*ba.*).

گر تو مرد طالبی وحق شناس
بندگی کردن بیاموز ازایاس
عطار

Eğer sen istekli ve hakkı gözetici adamsan kulluk etmeyi eyâstan öğren.

(*Aṭṭar*)

ایاسی، ایازی (eyazî, eyasî) = Kadınların yüz örtüsü, peçe.

لبت عاشق نوازی از که آموخت
دل من عشقبازی ازکه آموخت
ندیدم آن که برقع داشت خورشید
رخت رسم ایازی ازکه آموخت
شرف

Senin dudağın âşık taltif etmeyi kimden öğrendi? Benim gönlüm ışıkbazlığı kimden öğrendi? Güneşin yüzü örtülü olduğunu görmedim; senin yüzün örtü âdetini kimden öğrendi?

(*Şeref*)

Peçe, güzelin zülfünden kinayedir. Vaktiyle hanımlar yarım ay şeklindeki kıl peçe ile yüzlerini örterlerdi.

ایاغ (eyâg) = Ayaklı kadeh. Türkçeden alınmıştır.

نگرچی پرده روی گل، برافکن برقع ساقی
ایاغ لاله‌بین برکف، صلازن باده خوارانرا
یغما

Sâkinin yüz örtüsünü kaldır da gül yüzünü açıkça seyret; elindeki lâle renkli kadehe bak; şarap içenleri çağır. (*Yağma*)

ایبد (eybed) = Kıvılcım. Yaş odun yanarken çıkan yaşlık.

ایبك (**ībek**) = Put, [*] (*k.*) güzel, mâşuk.

درگوشهٔ نه‌گردون تودوش افق بودی
مه طوف همی کردت، ای ایبك خرگاهی
مولانا

Ey çadırda oturan güzel! Sen dün gece dokuz feleğin köşesinde ufuk idin, ay senin etrafında dolanıyordu.

Mevlânâ

§ Hizmetkâr, köle.

ایتوك (**eytūk**) = Müjde, hoş haber.

ایتکین (**itkin**) = Ev sahibi, evin efendisi. Türkçe olmalı. (Reşīdī)

ازکلك تست نصرت دین محمدی
ایتوك‌ده‌بشاه که کلکم حسام تست
سوزنی

Dini Muhammedînin muzaffer olması senin kalemindendir, benim kalemim senin kılıcındır, diye şaha müjdele.

(Suzeni)

ایچ (**iç**) = Hiç.

نبست ایچ‌در ایزدی‌نیاز
کزان‌به دری پیش نگشوده باز
اسدی

İhtiyaçtan münezzeh olan cenabı hak, bir kapıyı kapamadıki yine ondan daha iyi bir kapı açmasın.

(Esedī)

[*] Türkçedir (Reşīdī).

ایچشت (**eyühşüt**) = Altın, gümüş vesair madenler.

ایدر (**īder**) = Şimdi, hâlâ.

کرگ ایرانیت بتن بود ایدر
جیحون سازی زدیده تل ودمن‌را
مرد وطن‌را چنان عزیز شماد
بادل وباجان که شیر خواره لبنرا
امیری
Edībülmemalik [*]

Eğer teninde iranlılık damarı hâlâ varsa, göz yaşından tepeleri, yerleri Ceyhuna çevirirsin. Süt emen çocuk, sütü nasıl can ve gönülden severse insan vatanını öyle sever.

(Emiri)

ناوردهٔ دگر چومی دوهزارسال
اینك تو ایدری فلکا ومن ایدرم
حسن غزنوی

Başka bir nüshada.

ناوردهٔ دگر چومی yerine ناوردهٔ برون فلکا dır

Ey felek! Dengimi bin yılda meydana getirmemişsin, işte sen buradasın, ben buradayım.

(Haseni Gaznevi)

§ Sonundaki «ya» nisbet için olursa buralı demek olur.

ایدند (**īdend**) = Üçten dokuza kadar miktarı belli olmıyan sayı.

هرکجا مردم رسید وهرکجا مردم رسد
تورسید ستی ولشکر بردهٔ ایدندبار
فرخی

[*] Asrımızda İranın en yüksek şair ve ediplerindendi. H. 1336 da ölmüştür.

İnsan her nereye erişti ve erişirse sen eriştin ve kaç kere asker sevkettin.

(Ferrühî)

ایدُون **(eydun)** = Şimdi.

ورایدون که دشوارت آید سخن
دگر انچه دشوارت آید مکن
سعدی

Eğer şimdi sana söz güç geliyorsa bir daha güçe gelecek harekette bulunma.

(Sa'dî)

§ Hemzenin esresiyle bura, böyle manalarınadır.

همیشه درحق اهل هنر نکوئی کن
که جدوباب‌توپیوسته کرده اند ایدون
فخری

Hüner sahibine karşı daima iyilikte bulun, çünkü deden ve baban daima böyle yapmışlar.

(Fahrî)

ایر **(îr)** = Kurteşeni denilen hastalık *(ar.)* شری § Çiban *(ar.)* دمل. Nasıri, erkek âleti mânasına da almışsa da o mânaya hemzenin üstünüyle Seyr vezninde arapçadır.

ایرا **(îra)** = Zira manasına talil edatıdır.

عقلرابندهٔ شهوت مکن ایرانه‌سزاست
که ملك هیمه کش مطبخ شیطان گردد
کمال اسماعیل

Aklı şehvete mahkûm etme; çünkü meleğin şeytan matbahına odun çekmesi lâyık değildir.

(Kemal İsmail)

دانی زچه سرخ رویم ایرا
بسیار دمیدم آتش غم
خاقانی

Bilir misin neden kırmızı yüzlüyüm ? Gam ateşini çok üflediğim için.

(Hâkânî)

ایران **(îrân)** = İran memleketi. İran şahlarından Hoşengin ismi olup idaresi altında bulunan memleketlere İran denilmiştir.

ایران شهر **(iran şehr)** = İran memleketi § Nişabur şehrinin eski adı.

بایرانی چه گونه شاد خواهد بود تورانی
پس ازچندین بلاکآمد زایران شهر بر توران
فرخی

İrandan Turana bu kadar belâ geldikten sonra Turanlı, İranlıdan nasıl hoşlanır.

(Ferrühî)

ایرج **(îrec)** = Feridunşahın oğlu olup biraderleri سلم silm ve تور tür tarafından öldürülmüştür.

اینکه خفته‌ست درین خاك منم
ایرجم ایرج شیرین سخنم
ایرج

Bu toprakta yatan benim. İrecim, sözü tatlı İrecim. O (ba.)

(İrec)

ایرسا (**İrsa**) = Beyazlı, sarılı gök renkli susam çiçeğinin kökü. Kokusu menekşe kokusuna benzediğinden menekşe kökü derler. Bu kelime Yunanlıların dilinde eleğim sağma mânasmadır.

ایرمان (**irman**) = Çağrılmıyan, Konuk, dalkavuk, zorbalıkla bir kimsenin yerine giren § Eğreti. İrmanseray = Eğreti ev (*k.*) Dünya § Yazık, teessüf § İstek, temenni etmek.

بد خواه توز خانهٔ هستی چوروفت گفت
جاوید زی توخانه خدا ایرمان بر فت
رفیع‌الدین

Senin fenalığını isteyen varlık evinden giderken, sen ev sahibi sonsuz yaşa ; konuk, yahut eğreti oturan gitti, dedi.
(Refi'uddin)

همی بایدت رفتن آخر گرفتم
که بس دیرمانی درین ایرمان
سلمان

Farz edeyim ki bu dünyada çok kalasın ; akıbet gitmek gerektir.
(Selmān)

بنگرچه ناخلف پسری کز وجودتو
دارالخلافهٔ بدرت ایرمانسرای
خاقانی

Bak ne hayırsız evlâtsın ki senin varlığından babanın saltanat evi kervan konağı oldu.
(Hākānî)

ایزد (**izid**) = Cenabı hakkın isimlerindendir.

سپاس خداکن که بر ناسپاس
نگوید ثنا مرد ایزد شناس
نظامی

Allaha şükret, zira Allahı tanıyan, şükretmiyeni öğmez.
(Nizāmi)

ایزد گشسب (**İzid güşesb**) = Hakka tapan ve onu birleyen İman sahibi § Behramı çûbinin komutanlarından biri.

بیکدست بربود ایزدگشسب
که بگذشتی از آب دریا باسب
فردوسی

Denizi at ile geçen îzid güşesb bir el ile kaptı.
(Firdevsî)

Güşesb = Ṭapıcı.

ایزدی (**İzidî**) = Allah için yapılan iş, hak yoluna verilen sadaka.

ایزغنج (**İzgunç**) = Çuval.

ایژك (**İjek**) = Kıvılcım.

ایسا (**İsâ**) = Şimdi: İn saat = Bu saatten kısaltmadır. § Beni israil peygamberlerinden bir zat. § Hazreti İbrahime nazil olan sahifeler. (Bürhan)

ایستادن (**İstâden**) = Ayak üzeri olmak, kımıldamamak, giderken durmak, bir yerde eğlenmek.

چاکران ایستاده صف درصف
باده خواران نشسته دوش بدوش
هاتف

Kullar saf saf ayakta durmuşlar, şarap içenler omuz omuza oturmuşlar.

(Hatif)

ایشان (**īşan**) = Onlar: Cemi gâip zamîridir.

غریبانرا غریبان یاد دارند
که ایشان یکدگررا یاد گارند
حافظ

Garipleri garipler hatırlarlar; zira onlar biribirinin yadigârlarıdır.

(Hafız)

ایشه (**īşe**) = Casus.

درکوی تو چو ایشه همی کردمی نگاه
دزدیده تامگرت ببینم ببام ودر
شهیدی

Senin mahallende seni damda ve kapıda görebilir miyim diye casus gibi gizlice daima gözetliyorum.

(Şehidî)

§ Orman.

ایشی (**īşī**) = Hanım, kadın = Bîbî.

ایغده ، ایفده (**īgüde, īfüde**) = Boş-boğaz.

تانباشد ایغده مانند خاموش وصبور
تاهده نبود بنزد هیچکس چون بیهده
فخری

Hiç bir kimsenin yanında boş-boğaz, susan ve sabır edenle bir; doğru, doğru olmayanla denk olmadıkça.

(Fehri)

ایگَر (**eyger**) = Dilimizde enir denilen bir cins yaban mersini. (*ar.*) وج

ایلَك (**eylek**) = Türkistanda güzellerile meşhur bir şehir ve o şehrin başkamdır ki derecesi Türan hanlarından aşağıdır.

بیا ای خسرو خوبان ایلك
هندوشاه

Ey eylek güzellerinin padişahı! Gel.

(Hindūşah)

برزمگاه توشاهان وخسروان خدام
بیز مگاه تو خاقان وایلکان حجاب
مسعود

Senin harp meydanında şahlar, padişahlar hademedirler; senin meclisinde hakan ve reisler kapıcıdırlar.

(Mesud)

کدام خان که نبودست پیش تو ایلك
کدام میرکه اونیست نزد توسرهنگ
مسعود

Hangi han vardır ki senin yanında başkan değildir. Hangi bey vardır ki senin yanında çavuş değildir.

(Mesud)

ایم (**īm**) = Karısı ölmüş erkek.

اَیمَدْ ، اَیمَرْ (**eymed, eymer**) = Boyunduruk § Saban demiri. Saban oku diyenler de vardır. = خیش (*ba.*).

ایمِن ، ایمَن (**īymen, īymin**) = Korkusuz, emin mânasına arapça (âmin) kelimesinden elifin yaya imalesiyle farsçalaştırılmış bir kelimedir. Konuşmada birinci şekli daha ziyade kullanılır.

اَیه (**eyme**) = Şimdi, bu zaman. § Boş lâf.

ایه مگوکه آسمان اهل برون نمی‌دهد
اهل که ناید ازعدم چیست خطای آسمان
خاقانی

Felek, ehliyet sahibi yetiştirmiyor, diye saçmalama. Yahut, felek şimdi ehliyet sahibi yetiştirmiyor, deme. Yokluktan ehliyet sahibi çıkmazsa feleğin suçu ne.

(*Hâkânî*)

§ Nâsırî ve Cihangirî hemzenin esresiyle (اِیجِنین = Böyle) mânasına deyip Hâkânî'nin geçen şiiriyle istidlâl etmişlerdir.

اِین (**in**) = Bu: yakındaki şeyi göstermiye mahsus işaret ismi.

اگر کنی زبرای مجوس کناسی
وگرکنی زبرای جهود گلکاری
درین دوکار کریه این قدرکراهت نیست
درین دوشغل خسیس این مثابه دشواری
که درسلام فروما یگان صدرنشین
بروی سینه نهی دست سرفرو آری
امیدی

Eğer bir mecûsinin çöpçülüğünü yapsan, eğer bir yahudinin sıva çamurunu karsan, bu iki çirkin hizmette ve bu iki alçak işte yüksek mevkilere çıkan alçaklara selâm vermek için el pençe divân durup boyun kesmek kadar çirkinlik ve güçlük yoktur.

(*Ümidî*)

اِینَت (**înet**) «Nunun üstünü ve sükûnu ile» = Bu, sana mânasına: İn ile muhatap zamiri olan (t) den mürekkeptir: İnet beset = sana kâfi. § Peh peh gibi tahsin edatı da olur. § Söğme ve azarlama yerinde de kullanılır.

اِینجا (**înca**) = Bu yer, bura.

نگیرد هیچ‌کس دردامن محشر گر یبانت
اگر دامان‌خود راجمع سازی غنچه‌وار اینجا
صائب

Eğer burada eteğini konca gibi toplarsan yâni suçlardan sakınırsan mahşerin eteğinde hiç kimse yakanı tutmaz.

(*Sâ'ib*)

اِینجُو (**incū**) = İnci.

اِینَند (**înend**) = Üçten dokuza kadar mikdarı belli olmayan sayı = End, idend.

چون توصاحب قران نبیند چرخ
این سخن فاش گفته‌ام اینند
مهری

Felek senin gibi mesut kimse görmez. Bu sözü kaç defa açıkça söyledim.

(Mihrî)

Bu kadar ve o kadar mânasına da gelir. Şaşılacak söz § Şüpheli ve tahmin üzere söylenen söz mânasına da kullanılır.

اینَك (**înek**) = İn kelimesinin küçültülmüşüdür. Pek yakını işaret için kullanılır.

چون منکر مرگست او گویدکه اجل کوکو
مرگ آیدش از شش سو گویدکه منم اینك

مولانا

O, ölümü inkâr ettiği için ecel nerede, ecel nerede? derken ona altı taraftan ölüm gelir, işte hazırım der.

(Mevlâna)

اینوآن (**înûân**) = Bu, o (*k.*) Dünya ve ahret.

ایوار (**îvâr**) = İkindi vakti: İvârkerden = İkindi vakti yola gitmek.

Gece yarısından sonra sabaha karşı yola gitmeğe شبگیرکردن denir.

تو گرشبگیر درتوران نهی روی
باسکان کی رسی کایوار یانند

بندار رازی

Eğer sen sabaha karşı Turana yönelirsen, ikindi vakti yola çıkanlara nerede erişirsin. [*]

(Bendari Razi)

ایوزه، ایوز، ایوازه، ایواز (**îvaz, îvaze, îvez, îveze**) = Süslü düzgün. (Reşîdî) ve (Nâsırî) eyüre şeklinde yazmışlardır.

اَیوان (**eyvân**) = Köşk, oturacak yüksek yer, büyük sofa, kemer, kemerli bina.

همی بصورت ایوان تو فرودآید
مه نو وغرض آن تا ازوکنی ایوان

فرخی

Sana ikametgâh olabilmek maksadıyla yeni ay köşkün şeklinde yer yüzüne yaklaşıyor.

(Ferrühî)

زید سگال بپرداخت قلعه وباره
بفرخویش بیاراست طارم وایوان

فخری

Kale ve suru düşmandan boşalttı, şahnişin ve köşkü şan ve şevketiyle süsledi.

(Fahrî)

اَیومِن (**eyumin**) = Bürhana göre zend ve pazend lûgatında göz mânasınadır. (ناصری)

[*] Bu şiir lûgatlerin bir kısmında şöyledir :

تو گرشبگیر بریوران نهی زین
باسکان کی رسی کایوار یانند

Eğer sen atlara eğeri sabaha karşı vurursan ikindi vakti hareket edenlere nerede erişirsin.

ب

ب[*]

(**B**) İlsak içindir. İlsak yapıştırmak mânasına olup fiili hakikaten veya mecazen mefule îsalden ibarettir. Müteaddit mânalarını yazacağımz (B) de aslolan mâna ilsaktır. Diğer mânalarda hep ilsak kokusu mevcut olduğundan onlar bundan alınmıştır denebilir.

می نالم از جدائیُ تو دمبدم چونی
وین طرفه‌ترکه ازتونیم یکنفس جدا

Senin ayrılığından ney gibi muttasıl feryat ediyorum ve en garibi şu ki bir nefes senden ayrı değilim.

(*Câmî*)

چاکران ایستاده صف در صف
باده خواران نشسته دوش بدوش
هاتف

İstaden (*ba.*)

§ Musahabet için olur.

چوکم عمری بهم عمری بگلشن شادی آید
مرا بی اختیار ایام طفلی یادمی‌آید
مظهر

Bir çocuk yaşdaşı ile birlikte güle oynıya gül bahçesine gelince hemen çocukluğumu hatırlarım.

(*Mazhar*)

§ İsti'lâ ifade eden بر mânasınadır.

هیچ همدردی نمی یابم سزای خویشتن
می نهم چون بید مجنون سر بپای خویشتن
صائب

Kendime münasip hiç bir dert arkadaşı bulamıyorum ; bîdi mecnun gibi başımı ayağımın üzerine koyuyorum.

(*Saib*)

Bîdi mecnun = Yaprakları ince, dalları nazik bir söğüt.

§ Zarfiyet ifade eden der mânasınadır.

ای کریمی که بدوران بهار عدلت
در همه روی زمین باد خلافی نوزید
سلمان

Ey cömert ! Senin adaletinin baharı zamanında bütün yer yüzünde bir karşıt rüzgârı esmedi.

(*Selman*)

اگر بسیر چمن می روی قدم بردار
که همچو رنك حنای رود بهار ازدست
حافظ

[*] Burada (B) den maksat hece harflerinin ikincisi olan (B) değildir. Çünkü hece harflerinin mânaları yoktur. Onlar kelimeleri terkip için kullanılır. Lügatın vazifesi ise mânalı kelimelerden ibaret olan müfret harfleri beyan etmektir.

Eğer çemeni seyre gidiyorsan ayağını kaldır; çünkü; bahar kına gibi elden çabuk çıkar.
(Hafız)

§ از Ez mânasınadır.

بتن بویا کند گلهای تصویر نهالیرا
بها بیدار سازد خفتگان نقش قالیرا
طالب

Döşemenin tasviri çiçeklerini vücudundan rayihadar eder, ayağından halının uyumuş nakışlarını uyandırır.
(Ṭālib)

§ قسم (yemin) edatıdır.

وگرنه بایزد که تابوده‌ام
بمی دامن لب نیالوده‌ام
نظامی

Yoksa cenabı hakka yemin ederim ki yaşadığım müddetçe şarap ile dudağımın ucunu bulaştırmadım. [*]
(Niẓāmi)

§ Teşbih edatıdır.

« بصورت تو بتی کمتر آفرید خدا »

Cenabı hak sana benzer bir güzeli çok az yarattı.

§ İsti'âne edatıdır.

پیری‌که زجای خویش نتواند خاست
الا بعصا کیش عصا بر خیزد
سعدی

Bastondan başka bir şeyle yerinden kalkamıyan bir ihtiyarın bastonu nasıl kalkar: hareket eder!
(Sa'di)

[*] Bu misalde B قسم ادات edatı kasem, Cenabı hak مقسم‌به muksemünbih; ki den sonrası جواب قسم cevabı kasemdir.

§ İptida edatıdır.

« بنام خداوند جان آفرین »
سعدی

Can yaratan cenabı hakkın ismile « bu işe başlarım ».
Sā'dī

بای‌ابتدا و بای‌آغاز Bayi iptida ve bayi âğâz denilen bu (B) hakikatte istiane edatıdır ve arapçadır.

§ Mukabele ve ʿivaẓ edatıdır.

پدرم روضهٔ رضوان بدوگندم بفروخت
ناخلف باشم اگرمن بجوی نفروشم
حافظ

Babam Rıdvanın revzasını yâni cenneti iki buğdaya sattı; eğer ben bir arpaya satmazsam hayırsız evlât olayım.
(Hafız)

§ Sebebiyet edatıdır.

با ب دیده زبس پای درگلست مرا
سفرز کوی تو بسیار مشکلست مرا
امید

Göz yaşım sebebile çok müşkül mevkideyim. Senin civarından uzaklaşmak bana çok güçtür.
(Ümid)

§ Muvafık mânasını ifade eder.

« مطرب بگوکه کار جهان شد بکام ما »
حافظ

Ey mutrip! söyle ki dünya işi isteğimize uydu.
— (Hafız)

§ Miktar mânasını ifade eder.

اگر بارفیقان نباشی شفیق
بفرسنگ بگریزد ازتو رفیق
سعدی

Eğer arkadaşlara şefkatli olmazsan arkadaş senden bir fersah öteye kaçar.

(Sā'dī)

§ Alt mânasını ifade eder ki üst karşılığıdır.

چنین تا بقدار هفتاد مرد
به تیغ آمد ازرومیان درنبرد
نظامی

Böylece, muharebede rūmîlerden yetmiş kadar yiğit kılıç altına geldi: Öldü.

(Niẓāmī)

§ Yan, yakınlık mânasını ifade eder.

یکروز صبا بوی گلی برد بیعقوب
بگریست که این نکهت پیراهن مانیست
نوعی

Bir gün saba Yakubun yanına bir gül kokusu götürdü; Yakup bu bizim gömleğimizin kokusu değildir diye ağladı. [*]

(Nevî)

§ Taraf mânası ifade eder.

« بملك عجم رغبت شاه خاست »

Padişah, acem mülkü tarafına rağbet etti.

§ Mevcut iken, var iken gibi bir mâna ifade eder.

سرت گردم بدین بی التفاتی
چرابسیار می‌خواهد ترادل
حزین

Sana feda olayım; bu kadar iltifatsızlığın var iken niçin seni gönül çok istiyor.

(Hazin)

§ İzafet ifade eder.

« ورزر داری بزور محتاج نهٔ »

Paran varsa zora ihtiyacın yoktur. محتاج زورنهٔ *Muhtacı zor nei Takdirindedir.*

§ Bir cinsten olan iki kelime arasında باء انحصار baiinhisardır ki تاء انتها tai intiha gibi hep ve tam mânalarını ifade eder.

لاغروزردشده بهرچهٔ
سربسر درد شده بهرچهٔ
جامی

Ne için zayıflamış ve sararmışsın; ne için baştan başa dert olmuşsun.

(Câmî)

(B). in, an, o kelimelerinin evveline getirilirse; bedin, bedan, bedu «=Buna, ona» şekline girer. Ber, der, cüz kelimelerinden evvel fazla sayılır.

«گرخود همه عیبها بدین بنده درست »
سعدی

Her ne kadar bütün ayıplar bu bendede mevcut ise de.

(Sā'dī)

« توابر رحمتی بسر خلق بربار »

Sen rahmet bulutusun halkın başına yağ.

Fazla (B) bazı kelimelerin başına süs yahut tekit için de getirilir. Bunun harekesi isimlerin başında üstün, fiillerin ba-

[*] Saba: Gece ile gündüz müsavi olduğu zaman gün doğusundan esen lâtif rüzgâr. Bazılarına göre seher vakti kıble tarafından esen rüzgârdır ki Hazreti Yusufun gömleğinin kokusunu babası Yakuba bu rüzgâr götürmüştür. بادصبا (Badi saba) ba.

şında esredir. Yalnız fiillerin başındaki (B) lerden sonra gelen harf ötre ise (B) ötre ve esre okunabilir. Bühor, bihor gibi. (Nizam) isimlerin evvelindeki zait (B) nin şimdi esre okunduğunu söyliyor.

با. (**bâ**) = İlle mânasına mef'ulün maah edatıdır.

« قاضی ار بامانشیند برفشاندستررا »
سعدی

Kadı bizimle otururşa oynar.
(Sa'di)

§ Musahabet edatıdır.

دی باحق نبودی چون زنی لاف‌شناسائی
تمامی عمر باخود بدی نشناختی خودرا
وحید

Bir zamancık hakka yaklaşmadın: nasıl marifetten dem vurursun? Bütün hayatında kendin ile olduğun halde kendini tanımadın.
(Vehid)

§ Mukabil yâni karşı mânasına da gelir.

بانور آفتاب چه‌باشد شرارما
صائب

Güneşin nuruna karşı bizim kıvılcımımızın ne ehemmiyeti var.
(Sâib)

§ Atıf edatıdır.

فرقست میان آنکه یارش دربر
باآنکه دوچشم انتظارش بردر
سعدی

Sevgilisi yanında olanla iki intizar gözü kapıda olanın arasında fark vardır.
(Sâd'i)

§ İsti'ane edatıdır.

باصیقل ضمیرتو چون عکس آینه
مرئی شودزظل‌بدن صورت‌حواس
عرفی

Senin kalbinin cilâsı yardımıyla aynanın aksi gibi beden gölgesinden duyguların sureti görünür.
(Urfi)

§ Mefulün ileyh edatı olan (B) mevkiinde kullanılır.

من حوالت می‌کنم خشم‌ترا بالطف‌تو
خودکه جز لطفت تواند گفت خشمت راجواب
سلمان

Ben senin öfkeni lütfuna havale ediyorum. Senin öfkene lütfundan başka kim cevap verebilir?
(Selman)

§ Bir ismin evveline getirilerek sıfat mânasını verir: Bahûş = Akıllı. Bânâm = Ünlü. Bâedeb = Edepli. Aş mânasına eba muhaffefi ve isim olup kelimenin sonuna gelir: Şûrba = Çorba. Kedûba = Kabak aşı.

هنوز این زیربای گوشت خامست
هنوز اسباب حلوا ناتمامست
نظامی

Bu kimyonlu et yemeği henüz çiğdir. Helvaya lâzım olan şeyler henüz tamamlanmamıştır; iş henüz eksiktir.
(Nizamî)

§ Bad muhaffefi olur.

مهمان شاهم هرشبی برخوان اخوان الصفا
مهمان صاحب دولتی‌که دولتش پاینده با
مولانا

Safa kardeşleri sofrasında bir devletlinin misafiriyim. Öyle bir devlet sahibi ki devleti dünya durdukça dursun.

باآوش (**Bâūş**) = Tohumluk için alıkonulan hıyar. Üzüm salkımı.

باب (**Bâb**) = Ata.

مرا گریز زخانه بخانقاه بود
چوکودکی‌که بمادر گریزد از برباب
خاقانی

Ben atasının yanından anasının yanına kaçan çocuk gibi evden mabede kaçarım.

(Hâkânî)

گربخوانی باب ومامت رابنام
نعمت حق برتوی‌گردد حرام
عطار

Atanı ve ananı adlarıyla çağırırsan hakkın nimeti sana haram olur.

(Aṭṭar)

بابا (**baba**) = Ata.

گفت بابا چه‌زیان داود اگر
بشنوی یکبار توپندپدر
مولانا

Baba, eğer bir defa ata öğütünü dinlersen ne ziyanı var dedi. = Peder.

(Mevlâna)

بآب رسانیدن (**beâb resânîden**) = (*k.*) Temel ve binayı harap etmek.

بدل گردم بمستی عاقبت زهد ریائی‌را
رسانیدم باب ازین می بنیاد تقوی‌را
کلیم

Müraîce sofuluğu akıbet sarhoşluğa çevirdim; şarabın uğuruyla o türlü takvânın temelini yıktım. § Kuvvetlendirmek.

(Kelîm)

باب شدن (**babşüden**) = Meşhur olmak ve revaç bulmak (Niẓâm)

بابزن (**babzen**) = Kebap şişi.

همی برگشت گرد قطب جدی
چو گرد بابزن مرغ مسمن
منوچهری

Semiz kuş, kebap şişinde nasıl dönüyorsa, şimal kutbu tarafında cüdey yıldızı da öyle devrediyordu.

(Minaçihri)

§ Bu kelime (tabzen) den galattır sanırım; çünkü tab = Hararet olduğundan kebap şişine münasebeti vardır. Abzen, badzen gibi kelimeler bunu teyit eder. (Nasırî)

بابك (**babek**) = Sâsanm oğlu Erdşirin ana cihetinden büyük babasıdır ki Erdşiri ona nisbet edip babekân derler. (an) Nisbet edatıdır. Babek Erdşirin sal-

tanatından evvel hükümran olmuş ve (Babek) şehrini kurmuştur. Erdşiribni babekân galattır; çünkü babasına da babekân değil Babek demişler (Reşidi).

§ Mürebbi ve baba: Sonundaki kâf muhabbet ve hürmete delâlet eder. (ك) (*ba.*)

پسرگفتش ای بابك ناجوی
یکی مشکلت می بپرسم بگوی
سعدی

Çocuk ona bahadır babacığım! Sana bir müşkil şey soruyorum, söyle, dedi.

(Sā'di)

§ Abbâsi halifeleri zamanında türeyen bir zındık. Emin ve kendine itimat olunan kimse (Bürhan).

بابل (**bâbil**) = Hille civarında ve Fırat kenarında vaktile mevcut olan çok büyük ve fevkalâde mamur bir şehir.

بیابان خوارزم را درنوشت
بجیحون درآمد زبابل گذشت
نظامی

Harezm sahrasını atladı. Babilden geçip Ceyhuna geldi.

(Niẓāmī)

بابَندن (**bâbenden**) = Vermek, ihsan etmek.

بابو (**bâbū**) = Evin yaşlı lâlası. § Dervişlerin büyüğü. (Nizam).

بابونه (**bâbūte**) = Su ile dolu bardak.

بابونه (**babūne**) = Papatya çiçeği. (*ar.*) اقحوان Ukhuvan.

بابونهٔ گاو (**bâbūneigâv**) = Sığır gözü: Papatyanın bir nevi. Nasırî, gâvi şeklinde yazmıştır. (*ar.*) حبق‌البقر Habkulbakar.

بابیزان، بابیزن (**bâbızan, bâbîzen**) = Kefil, tazmin edici, miyaneci § Yelpaze: Bad bîzen (*muh.*)

بابی زبانی ساختن (**bâbīzebanī sâḫten**)=(*k.*) Sükûtu ihtiyar etmek. Söz söylememek.

باتِر (**batir**) = Turna kuşu.

باتره (**batere**) = Def ve daire.

خوابت همی ببرد من انگشت ازان زدم
پیش تو برکنارهٔ خوش بانك باتره
ناصر

Sen uykuya dalıyordun, ben onun için yanında hoş sesli defin kenarına parmak vurdum.

(Nasır)

باتُس (**batüs**) = Turunç.

باتنگان (**batingan**) = Patlıcan = Badingân.

باتو (**bâtū**)=Turunç § حب السلاطين Denilen ilâç = Kene otu.

باتونه (**batūte**) = Babune *(ba.)*

باج (**bâç**) = Baç, haraç, vergi. § Gümrük bacı.

چو دشمن خرروستائی برد
ملك باج ودهیك چرامی‌خورد
سعدی

Düşman köylünün eşeğini alıp götürürse padişah vergi ve öşrü niçin yiyor: Alıyor.
(Sā'di)

§ Ateşe tapanların yıkanır, yemek yer, ibadet ederlerken ezgili nağmelerden sonra iltizam ettikleri sessizlik.

باجنگ (**bâceng**) = Küçük pencere, tepe penceresi.

هزارگونه گل ازشاه چهره بنمودند
چولعبتان گل اندام نازك از باجنگ
فخری

Gül endamlı nazik bebekler pencereden göründükleri gibi, türlü türlü güller daldan yüz gösterdiler.
Fahri

§ Bu lûgatın aslı bâceden küçültülmüş bacehek gibi görünür. O da (badgir) mânasına (badceh) den muhaffeftir (Bürhan). (Heft kulzüm) bir lügatte bacehek şeklinde gördüğünü söyliyor.

باجه (**bâce**) = Büyük pencere. بادجه muhaffefidir. Türkçe olması ihtimali de vardır.

باحور (**bâhūr**) — Temmuzun on dokuzundan yirmi altısına kadar devam eden şiddetli sıcak mânasına arapçadır. Bahûrâ da bu mânayadır. Dilimizde bu günlere eyyamı bahur denir.

هوای روضه باحوراشود ازنالهٔ گرم
گرم در روضه بنشانند یکدم بی‌تو باحورا
شاعر

Eğer beni sensiz bir müddetçik huri ile oturtsalar, bahçenin havası nalemin hararetinden eyyamı bahur havasına döner.
(Şā'ir)

باخ (**bâḫ**) = Yol, tarik.

باختر (**baḫter**) = Güneşin doğdugu yer. Battığı yere de denir.

چو مهر آورد سوی خاور گریغ
هم ازباختر برزند باز تیغ
عنصری

Güneş batıya kaçınca doğudan yine ışılar. [*]
(Ansırî)

[*] Eski İran şairlerinin şiirlerinden böyle anlaşılıyorsa da (Bâhter) baahterden (Haver) harverden kısalma olup ehter ve haverin her ikisi güneş ve ay mânalarına geldiğinden; sonraki şairler bahterle haveri hem doğu hem batı mânalarında kullanmışlardır. Şu kadar ki, hâr, hor, müradifi olup çok defa güneş mânasına geldiğinden haver daha ziyade doğuyâ denir.

باختن **(bâḫten)** = Oynamak, oyunu kaybetmek, yenilmek.

« چنین نیست بازی غلط باختی »
نظامی

Oyun böyle değildir, yanlış oynadın.

(Nizamî)

عمر درخارکشی باختهٔ
عزت ازخواری نشناختهٔ
جامی

Ömrünü çalı çekmekte kaybetmiş, şerefi alçaklıktan ayırt etmemişsin.

(Câmî)

زهدچه بود ازهمه پرداختن
جله‌را درداو اول باختن
بهاء الدین

Sofuluk nedir? Herşeyden vaz geçmek, hepsini ilk nöbette kaybetmek.

(Bahaüddin)

باخَرز **(bâḫerz)** = Horasanda bir kasaba. § Musikide bir perde ismi.

باخسه **(bâḫse)** = Evin umumî yoldan başka yolu. § Cerrah nişteri.

باخویش **(bâḫuvîş)** = Suya dalmak § Yalnızlık, vahdet.

باخه **(bâḫe)** = Kaplumbağa.

ضربت گرز نهنگان سپاهت دروغا
خصم راچون باخه سردرسینه پنهان می‌کند
خسرو

Savaşta timsahlara benziyen askerlerinin topuz darbesi, düşmanının başını kaplumbağa gibi göğsünde gizler.

(Hüsrev)

لاك پشت = كشف = سنگ پشت =

باد **(bâd)** = Hava, rüzgâr, yel.

جهان گشت ویران زباران وباد
شبی زان صفت روزیٔ کس مباد
فردوسی

Dünya yağmur ve rüzgârdan viran oldu; öyle bir gece, kimseye nasîp olmasın.

(Firdevsî)

§ Būden = Olmak mastarının emri gaibi mevkiinde kullanılarak temenni ve duayı ifade eder. Aslı (büvâd) dır.

همچودلت روح تو مسرور باد
همچورخت خاك تو پرنور باد
سلیم طهرانی

Ruhun, gönlün gibi mesrur, toprağın yanağın gibi nurlu olsun.

(Selimi Tahrânî)

هرچه بادا باد Herçi Badâbâd; her ne olursa olsun demektir. § Herşemsî ayın 22 nci günü.

بهنگام آبان مه‌وروز باد
فلك دادهرآباورابباد
بهرام

Âban ayı ve âban gününde felek onun bütün şeref ve itibarını mahvetti. Âban (*ba.*).

(Behrâm)

§ Evlendirmeye ve ismi geçen güne ait işleri görmeye memur sayılan. Melek § (*k.*) ah.

برره کربلا باستادی
بر کشیدی زدرد دل بادی
سنائی

Kerbelâ yolunda durur, gönlünün eleminden bir ah çekerdi.
(Senâî)

§ (*k.*) Meth ve sena.

گرکند بلبل باالحان‌در مراورا بادچیست
باد اصل اوخدای عرش درفرآن کند
قطران

Bülbül onu nağmelerinde meth ederse ne ehemmiyeti var; arşın sahibi onun aslını kur'anda metheder.
(Ḳaṭrān)

§ Çabukluk ve şiddetten kinayedir.

بگفت این وپس بارگی بادکرد
سبك دست زی گرز پولاد کرد
اسدی

Bunu söyledikten sonra atı hızlandırdı, elini acele çelik topuza götürdü.
(Esdî)

§ (*k.*) Kibir ve kurulma. Şu kadar var ki bu mânaya bürūt, dimağ, ser, dem kelimeleriyle birlikte kullanılır.

« آن بادکه دردماغشان بود »
خاقانی

Onların beyinlerindeki kibir ve kurulma.
(Hākānî)

§ (*k.*) Yok.

روز وصالم باد شد بیث فراق آباد شد
داد بتم بی دادشد کشته خرایم کار ازان
جوهری

Kavuşma günüm yok oldu; ayrılık evi şenlendi, sevgilimin adaleti zulme döndü; İşim ondan dolayı harabolmuştur.
Cevherî

وعدهٔ این چرخ همه‌باد بود
وعده رطب کرد وفرستاد تود
ناصر

Bu feleğin verdiği söz hep asılsızdır; taze hurma adadı da dut gönderdi.
(Nasır)

§ Sözden kinayedir.

من لفج پرازباد ازین کوی بدان‌کوی
وز خلعت تو نزد همه شکر سرایی
سنائی

Ben, dudağım sözle: seni meth ile dolu olduğu halde bu mahalleden o mahalleye gider ve senin ihsan ettiğin hilattan dolayı herkesin yanında şükrederim.
(Senāi)

§ (*k.*) At.

« فرود آمد زپشت باد چون‌باد »
خسرو

Atın sırtından rüzgâr gibi indi.
Ḫasrev

§ Bad aver ve Badeh mânalarına da gelir. (*ba.*).

بادآبله (**bâd âble**) = Çiçek dediğimiz hastalık. (*ar.*) جدری Cederi

بادارَنك (**bâdâreng**) = Ağaç kavunudur ki kabuğundan reçel yapılır.

بادا‌ش (**bâdâş**) = Mükâfat. Pâdâş (*ba.*).

بادآفْرَه، بادآفْراه، بادآفْراه (**bad âfrâh, bad efrah, bad efreh**) = Mücazat.

بجای هر بهی پاداش نیکی
بجای هربدی بادآفراهی
دقیقی

Her iyiliğe karşı iyilik mükâfatı, her fenalığa karşı mücazat.

(Dekiki)

بباد افره این گناهم مگیر
تویی آفرینندهٔ ماه وتیر
فردوسی

Bu günahımın cezasile beni muaheze etme. Ay ve utarit yıldızının halikı sensin.

(Firdevsi)

«گناهرا نه‌مگر دوزخست بادافراه»
خاقانی

Günahın cezası cchennem değil midir ?

(Hâkâni)

§ Bir nevi fırıldak.

بادام (**bâdâm**) = Badem.

تبه گردد سراسر مغزبادام
گرش ازپوست بخراشی گه‌خام
شبستری

Badem içini ham iken kabuğundan çıkarırsan tamamen bozulur.

(Şebisteri)

گرد بادام اندرش دورستهٔ تیرخدنك
زیر یاقوت اندرش دورشتهٔ دربها
قطران

Bademinin yâni gözlerinin etrafında iki ok safı: Kirpikleri. Yakutunun yâni dudağının altında kıymetli iki inci dizisi: Dişleri.

(Katran)

§ Hedeng (*ba*).

بادامِ دُومَغْز، بادامِ تَوْأَم (**badami tev'em, badami dümagz**) = İkiz badem içi.

فلك ازرشك نگذارد بحال خود دوهمدمرا
بسنگ از یکدگر سازدجدا بادام‌توأمرا
اثیر شیرازی

Felek kıskandığından iki arkadaşı kendi haline bırakmaz. İkiz bademi taşla birbirinden ayırır.

(Eşri Şirazî)

بادام شُکُوفَه فَشان (**badami şükûfe feşân**) = Çiçek saçan badem (*k.*) Ağlayıcı göz.

بادامَه (**bâdâme**) = İpek kozasıdır ki badem şeklindedir. § Badem şeklindeki yüzük taşı ve mühür. O türlü mühüre mührî levzî ve bâdamî derler.

بخندی پیش هر چشمی زچشم خسروت شرمی
پسنده نیست آخر بریکی خاتم دوبادامه
دهلوی

Her gözün önünde gülersin; Husrevin gözünden utan; Bir yüzük üstünde iki kaş makbul değildir.

(Dehlevi)

§ Çocukların başlarına taktıkları göz biçimindeki nazarlık.

ازبسکه بر کلاهش بردوختم دودیده
بادامه برنشاندم بر بستهٔ کلاهش
شاعر

Başlığına iki gözümü öyle dikdim ki sanki başlığının kumaşına nazarlık taktım.

(Şair)

§ Renkli parçalardan yapılmış fakir hırkası. § Zencir halkaları. § Et beni. § Bu kelimenin ahırındaki (ha) nisbet ve teşbîh ifade etmektedir. § Bir nevi ipek. § Makbul ve kıymetli herşey.

بادان (**bâdân**) = Mamur: Âbâdan muhaffefi, âbâdan *(ba.)*

بادآنجیر (**bad encīr**) = Erkek incir.

بادان فیروز (**bâdân fīrūz**) = Erdbil şehri: Firuz şah yapmıştır.

بادآنگیز (**bad engīz**) = Bir çiçektir ki harman savuranlar rüzgârı harekete getirmek için kurumuş yapraklarını ufalayıp havaya atarlar.

بادآور، بادآورد (**bâd âver, bâd âverd**) = Hüsrevi pervîzin sekiz hazinesinden ikinci hazine: Rum imparatoru, Hüsrev ile ettiği savaşta Hüsrevin eline geçmemek maksadiyle kıymetli eşyasını bir gemiye yükleyip adalardan birine nakletmekte iken havanın uygunsuzluğundan gemi Hüsrevin ordusu yanındaki kıyıya yaklaşmış ve içindekiler kolaylıkla ele geçmiştir. *(ar.)* كنز الريح

دگر گنج کش نام باد آوورست
فراوان درو زر وگو هرست
فردوسی

Öteki hazine ki adı (badaver)dir; onda çok ziynet ve cevher vardır. *(Firdevsî)*

بحرآتش موج دارم در بر ازطوفان غم
گنج باد آورد اوگنجینهٔ اسرارمن
سیف اسفرنگی

Göğsümde gam tufanından ateş dalgalı deniz var. Onun rüzgârının getirdiği hazine benim esrarımın hazinesidir.

(Seyfi İsferengî)

§ Çakır dikeni: Rüzgârın önünde yuvarlanıp gittiği için (Bad aver) denilmiştir. *(ar.)* شوكة البيضا

گربگردد گنج بادآورد گردم فی المثل
آن زبختم خار بادآورد گردد درزمان
منجیك

Meselâ Bad averd hazinesinin etrafında dolaşsam: onu almaya muvaffak olabilsem taliimden o derhal çakır dikeni denilen diken olur. *(Mencik)*

§ Bedava ele geçen şey § Musikide bir makam.

بادآوردن (**bâd âverden**) = Şişmek (Niẓām).

بادآهنك (**bâdâheng**) = Ses ve nağme.

بادبادك (**bâd bâdek**) = Uçurtma. (*ko.*) (Niẓām)

بادبان (**bâd bân**) = Yelken.

آسمان درکشتیٔ عمرم کند دائم دوکار
گاه شادی باد بانی‌گاه اندوه لنگری
انوری

Feleğin; hayatımın gemisini idarede iki türlü hareketi vardır: Sevindiğim zaman çabukluk, kederlendiğim zaman ağırlık.
Enveri

§ Göğüs önünde iki yüzü birbiri üstüne kapanan kaftanın yüzleridir ki onlara «desti zîr» «desti bâlâ» derler. (Nâsırî) § Asım efendi (aceme mahsus kaftanın ki تكا tekâlâ derler, alt, üst kollarıdır ki koltuğa varınca yırtmaçlı olmakla sağ ve sol koltukları altından bend ederler) demiş. § Yaka ve yen.

دشت ازحریر سبز بپوشید کردهٔ
بر عنبر آستیناش و پرمشك باد بان
ازرق

Ova; yeni anberle, yakası misk ile dolu yeşil ipekten bir gömlek giydi.
(Ezreki)

گر صبا در آستین یاسمن عنبر نهاد
ابراهم درباديان ارغوان گوهرنهاد
عبدالواسع

Eğer saba yaseminin yenine anber koyduysa, bulut da erguvanın yakasına inci taktı.
(Abdülvasi')

زآبگینه عکس او چون نور بردست افکند
دست بیرون کرده پنداری کلیم از باد بان
ازرق

Şarap şişeden nur gibi ele aksedince Hazreti Mûsa elini yakasından yani koynundan çıkarmış sanırsın.
(Ezreki)

(يد بيضا) Yedi beyẓa yani Hazreti Musanın elinin güneş gibi parlaması mucizesine işarettir. Selmanı Savecî şöyle demiştir.

تا سحر مرغ سحر گوید کلیم آسا کلام
چون ید بیضای صبح ازجیب شب پیدا شود
سلمان

Sabahın beyaz eli gecenin yakasından görününce bülbül seher vaktine kadar موسی کلیم الله *Musa kelimullah gibi söz söyler.*
(Selman)

§ Hafif ruhlu adam.

بادبپستی کسی خوردن (**bad bepuşti kesi ḫuverden**) = Bir müddet işsiz kalmak ve âdeti terk etmek (*ko.*) (Niẓām)

بادبدست (**bâd bedest**) = *(k.)* Elinde avucunda birşey olmıyan, müflis.

شوریده دلانیم نه‌هشیارو نه‌مست
سرگشته وپای‌بسته وبادیدست
اوحدی

Ne ayık, ne de sarhoş aşıklarız; şaşırmış bir haldeyiz, ayağımız bağlı, elimizde avucumuzda birşey yoktur.
(Evhadî)

تکیه برچار چیزی نکنی
که شوی زین امیدبادیدست
بر وفای زن و تعصب عام
خوبی امرد وتواضع‌مست
ابن یمین

Dört şeye itimat etme; çünkü ümidine kavuşamazsın: Kadının vefasına, avamın taassubuna, tüysüzün güzelliğine, sarhoşun tevazuuna.
(İbni Yemîn)

بادْ پرّان ، بادْ پر ، بادْ بر (**bâd ber, bad per, bad perrân**) = Çocukların kâğıttan yaptıkları uçurtma. § Elinden birşey gelmediği halde öğünen, avurt eden kimse. § Çocukların kırbaçla döndürdükleri topaç. § Birinci lügat son mânada banın ötresiyle de görülmüştür.

بادبَرَك (**bâd berek**) = Uçurtma.

بادِ بُرُوت (**bâdi bürût**) = Bıyık rüzgârı (*k.*) Kurum ve öfke.

بادچه افکندهٔ اندر بروت
قوتی ازمن نفزایدنه‌قوت
جعفر فراهانی

Niçin öfkeleniyorsun? Benden ne kuvvetin, ne de gıdan artar.
(Caferi Ferahânî)

ای خواجه ببر بادبروت خود ازینجا
ما این نفس نفس ستارا نشناسیم
فیضیٔ هندی

Efendi! kurumunu buradan al götür, biz nefsi metheden bu nefesi tanımayız.
(Feyzîy'i Hindi)

چند دعوی ودم بادبروت
ای‌تراخانه چو بیت‌العنکبوت
مولانا

Ey evi örümcek ağına benziyen kimse! Davâ ve kurumdan dem vurmak ne vakta kadar.
(Mevlânâ)

§ Dalın sükûniyle: bâd bürût = Kurumlu ve öfkeli kimse.

بادْ بَرَه (**bad bere**) = Behmen ayının yirmi ikinci günü. Behmen (*ba.*) Kisrâ zamanında bir müddet rüzgâr esmemişti, bir gün bir çoban, huzuruna girip dün kuzunun tüyünü kımıldatacak kadar rüzgâr esti, demesi üzerine herkes sevindi ve bu güne bad bere adı verildi.

بادِ بَرِين (**badi berîn**) = Şarkı şimalîden esen poyraz rüzgârı. Batı rüzgârı diyenler de vardır.

بزیر چرخ برین بی‌مثال فرمانش
بروی خاك نیارد وزیدباد برین
فخری

Yüksek göğün altında onun emri olmaksızın yer yüzünde poyraz rüzgârı esemez.
(Fahrî)

بادْ بِیزَن ، بادْ بیز (bâd bīz, bâd bīzen) = Yelpâze.

بسی نازکم برخیزیش ازپیش
چوخاکستر زپیش باد بیزن
عطا
ادیب‌السلطنه

Çok geçmez ki o ateşin önünden, yelpaze önünden kül nasıl havaya savrulursa öyle savrulacağız. (ar.) مروحه

(Atâ)
(Edibüssaltane)

باد بیزی که کسی برمن بیمارزند
ازضعیفی چومگس بادبرد پیکرمن
خجندی

Ben hastayı bir kimse yelpazelerse zayıflığımdan dolayı rüzgâr benim kalıbımı sinek gibi götürür.

(Ḥücendi)

بادْ پا (bâd pâ) = Yel ayaklı demek olup ayağına çabuk kimseden kinayedir, çok defa atlar için kullanılır.

سم باد پایان پولادلعل
بخون دلیران زمین کرده لعل
نظامی

Çelik nallı atların tırnağı bahadırların kanıyla yeri lâl renkli etmiş.

(Nizāmi)

بادْ خُون ، بادخَن ، بادْ خان ، بادْ پروا (bâd pervâ, bâd ḫan, bâd ḫen, bâd ḫūn) = Hava işleyecek pencere yahut böyle pencereli oda, ev.

گردد الحق چون سموم ارباد صبح
بگذرد اعداشرا برباد خون
فخری

Eğer sabah rüzgârı düşmanlarının penceresinden geçerse şüphesiz sam yeli gibi olur.

(Fahri)

§ باد پروا = Korkusuz mânasına da gelir. § Bürhan, nazarında her şey müsavi olan kimse mânasına da yazmıştır.

بادْ پره (bad pere) = Yonga kırıntısı.

بادْ پیچ (bâd pīç) = Çocukların bayram yerlerile erkek ve kadınların mesirelerde yaptıkları ip salıncak. Konuşma dilinde (tab) denir. § Canbaz ipi = Bâzpîç (*ba.*).

زتاك خوشه فروهشته وزباد وزان
چو هندوانی که برباد پیچ بازیگر
ابوالمثل

Asmadan aşağı sarkmış salkıma ve esen rüzgârdan ip salıncak üzerinde oynıyan hintlilere benziyor.

(Ebülmeşel)

§ Bâd pîçîden = Yel dolaşmak

چو باد اندرشکم پیچد فروهل
که باد اندرشکم باریست بردل
سعدی

Karında yel dolaşırsa salıver; çünkü karında yel yüreğe bir yüktür.

(Sa'dī)

بادپیما (**bâd peymâ**) = Rüzgâr ölçücü (*k.*) faydasız işlerle uğraşan.

ای دل تو بدین مفلسی و رسوایی
انصاف بده که عشق را چون شایی
عشق آتش تیزست و ترا آبی نه
خاکت برسرچه بادی پیمایی
مولانا

Ey gönül! Bu müflislik ve rüsvaylıkla, insaf et, aşka nasıl yaraşırsın. Aşk keskin bir ateştir, halbuki sende su yok. Toprak başına! Ne kadar faydasız işlerle uğraşıyorsun.

(*Mevlânâ*)

§ Yürük at = Seyyah.

بادخان (**bâd ḫan**) = Bad perva (*ba.*)

بادخانی (**bâd ḫânî** = (Damgan) a tâbi (Hava) köyünde bir pınar imiş ki içersine kirli birşey atılırsa havada pek şiddetli bir fırtına olur, çıkarılınca fırtına dururmuş!

بادخوان (**bad ḫuvân**) = (*k.*) Geveze, dalkavuk § Tören işyarı, Bad fürûş da denir.

بادخورک (**bâd ḫorek**) = Dağ kırlangıcı, ebâbîl.

بادخون (**badḫun**) = Bad perva (*ba.*)

بادخیز (**bâdḫîz**) = Horasanda havadar bir kasaba ki orada rüzgâr çok esermiş. Terkip halinde mânası rüzgârı harekete getirici demekdir.

بادددار (**bâddâr**) = (*k.*) Hiç bir işle ilgili olmıyan kimse. § Kibirli § Şişman. § Deli § Yok say, yok farzet mânasını da ifade eder.

بادد رسر داشتن (**bâd derser dâşten**) = Başta rüzgâr tutmak (*k.*) gururlanmak, fena düşüncelerde bulunmak. باد درکله داشتن bâd der küleh dâşten de denir.

مرا گرهست کبری در دماغ از کبریائی اوست
حباب از جوش دریا بادتخوت درکله دارد
نظیری

Benim dimağımda bir kibir varsa onun azametindendir. Su yüzündeki kabarcığın kabarıp büyümesi denizin kabarmasındandır.

(*Nazirî*)

بادد رمشت، بادد رکف (**bâd derkef, bad dermüşt**) = (*k.*) Elinde avcunda birşey olmıyan.

بادِدژنام (**badi dijnam**) = Kanın bozulmasından neş'et eden bir hastalıktır ki, yüz ve sair âza morumsu bir renk alır. Tedavi edilmezse cüzama döner.

(Reşidide ikinci dal ötredir). (Dij, diş= Çirkin).

بادْدَسْت (**bad dest**) = (*k.*) Savurgan, müsrif.

نصیحتگری گفتش ای باد دست
بیکره پریشان مکن هرچه هست
سعدی

Ona bir öğütçü, ey savurgan! her ne varsa bir defada dağıtma dedi.

(*Sa'dî*)

بادْران (**bad ran**) = Rüzgârı idareye memur olan melek.

آدمی چون کشتیست وبادبان
تا کی آردبادرا آن بادران
مولانا

İnsan yelkenli bir gemi gibidir. Bakalım, o melek, rüzgârı ne zaman getirir.

(*Mevlânâ*)

بادْرُدُو (**bâdrûdû**) = Meyve dolu dala kırılmaması için konulan destek (Reşidî).

بادْرَس (**bâd res**) = Her tarafından hava alan ev.

بادْرُمْ (**bad rem**) — Faydasız, beyhude, bir işe yaramaz mânalarınadır.

هرکه جز مدح ذات اوگوید
قول وفعلش تباه وبادرمست
فخری

Her kim onun zatını medihten başka söz söylerse sözü ve işi bozuk ve faydasızdır.

Fahri

Raıyye: Bir hükümdarın idaresindeki halk.

جلد بشکول دانوخوش بدرام
بادرم شدرعیتانرا نام
فرهنك منظوم

Becerikliyi ve çalışkanı Bişkûl; hoşu, bedram; bil. Badrem, raiyyelerin adıdır.

(Ferhengi Menzum)

بادْرَنْك (**bâd reng**) = Hıyar yahut acur § Turunç, ağaç kavunu § Süratli giden at.

بادرنگ آمد نگارم باعذار باده رنگ
بادرنگی زیروران درکف گرفته بادرنگ
شاعر

Sevgilim, yanağının rengi şarap gibi kırmızı, elinde turunç; yürük bir ata binmiş olduğu halde ağır bir tavır ile geldi.

(Şair)

Bu beyitteki birinci kelime (*ba*) ile (dereng) ten mürekkeptir. §Asma beşik manasına (bad dereng) muhaffefidir ve havada duran demektir. § Çok kederden husule gelen barsak ağrısı, buruntu.

دارد غم بادرنگ عشقت
دربردن جان من شتابی
سراج‌الدین

Senin aşkın sancısının sıkıntısı canımı almakta acele ediyor.

(Siracüddin)

بادرُونه ، بادرُو ، بادرَنگبُویَه (**bâd rengbūye, bâdrū, bâd rūne**) = Oğul otu. Reşidî ikinci ve üçüncü lûgatı (Terei horasânî) suretinde tashih ediyor. ترهٔ خراسانی = Yaprağı fesleğen yaprağına, kokusu ağaç kavunu kokusuna benziyen bir nebat.

بادِ رَنگین (**bâdi rengîn**) = (*k.*) Şiir, methiye.

بادرُوج (**bâd rūc**) = Horoz ibiği denilen çiçek. Lügatlerden bir kısmının ifadesine göre bu da (Terei horasanî) dir. Bad rengbūye (*ba.*).

بادرُوزه (**bâd rūze**) = Her günlük yiyecek, her günlük giyecek,her günlük iş. Hafifleştirerek (baruze) de denir. = Herrūze.

بادرَه (**badreh**) = Düşüncesiz söylenen söz. § İşlerde çabukluk § Pantalon paçası.

بادرِیسَه ، بادرِیس (**bâd rîs, bad rîse**) = İplik eğirdikleri iğin başına geçirilen ağırşak.

سرگشته کرد چرخم چون چرخ بادریسه
فریاد ازین فسونگر زن فعل وسبزچادر
خاقانی

Benim başımı ağırşak gibi döndüren bu kadın tabiatlı, yeşil bürgülü, afsuncu felekten feryat.
(Hâkâni)

بادرِیسَه‌چَشم (**bâd rîse çeşm**) = (*k.*) Tek gözlü = Yek çeşm.

بادزَن (**bâd zen**) = Yelpazedir ki serinlemek yahut ateşi tutuşturmak için kullanılır.

شود مرغ دلم تازآتش رخساراو بریان
دو مژگان بابزن سازد دوگیسوبادزن دارد
قاآنی

Gönlüm kuşu onun yanağı ateşile biryan olmak için iki kirpiğini kebap şişi, iki saçını yelpaze yapar.
(Kaâni)

بادِزَهرِه (**bâdi zehreh**)= Bir nevi boğaz hastalığı (*ar.*) (خناق) ḫunnak.

بادِژنام ، بادِژگام ، بادِژفام ، بادِژ
بادِشنام (**bâdij, bâdijfam, badijgâm, badijnâm, badişnam**) = Kanın bozulmasından ileri gelen bir hastalık. § Bâdi dijnam (*ba.*).

آنها که گرفتار بیادشنامند
گررگ نزنند درخور دشنامند
مطبوخ هلیله بعد ازآن گرنخورند
در طورو طریق پخته‌کاری خامند
یوسفی طبیب

Badişnam hastalığına tutulanlar eğer kan aldırmazlarsa

paylanmağa lâyıktırlar, ondan sonra da kaynatılmış kara halile içmezlerse pişkinlik yolunda hamdırlar.

بادسار **(bâdsâr)** = *(k.)* Hoppa, vekarsız.

بادهٔ کزوی جدا گردد بخیل ازرادمرد
بادهٔ کزوی شود پیدا حکیم ازبادسار
سوزنی

Bir şarap ki, pinti ile cömert onunla ayırt edilir, bir şarap ki ağır başlı ile hoppa ondan meydana çıkar.

(Sūzenî)

بادسخا **(bâd seḫâ)** = *(k.)* Dünya § Cömert.

بادسر **(bad ser)** = *(k.)* Kibirli. Bad serî : Kibirlilik.

بادسره **(bad sere)** = At ve o gibilere gelen bir nevi hastalık.

بادسنج **(bad senc)** = *(k.)* Kibirli § Faydasız bir işle uğraşan § Serseri.

که چند ازمقامات آن بادسنج
کهٔ ملك دارد نه فرمان نه گنج
سعدی

Mülkü, fermanı, hazinesi olmıyan o serserinin büyük mevkilerinden bahsetmek ne vakta kadar.

(Sa'dî)

بادسوار **(bad süvar)** = Odanın tavanına asılan büyük yelpaze. Bad fer *(ba.)* §*(k.)* Çabuk giden at.

بادسیر **(bâd seyr)** = *(k.)* Çabuk giden insan veya hayvan.

بادصبا **(badi ṣaba)** = Poyraz rüzgarı = badi berin *(ba.)* şairler. Bu rüzgârı aşıkla maşuk arasında tebliğ vasıtası sayarlar.

بادغن، بادغس، بادغرد، بادغر **(bâd ġer, bâd ġerd, bâd ġes, bâd ġen)** = Badgîr ve rüzgâr geçidi mânasınadır. Badgîr *(ba.)* bâdğen mevkiiyle öğünen, vadedip te yapmıyan kimseye de denir.

بادغیس **(badġîs)** = Heratta havadar bir nahiye. Bâdḫîzin arapçalaştırılmışıdır.

بادفر **(bad fer)** = Ceza § Bazı memleketlerde odanın tavanına asılan kilimden yapılma büyük bir yelpazedir ki ortasında bir ip bağlı olup ipi çektikçe odayı serinletir. Badkeş, hıştâbâd da derler. § Topaç denilen çocuk oyuncağı. § Ortasındaki delikten ip geçirilen değirmi tahta yahut deriden yapılma bir nevi fırıldak*(ar.)* خذروف. Fırfır *(ba.)*.

بدو خیط ملون شب‌وروز
درکشا کش بسان بادفرست
خاقانی

Gece ve gündüzün boyalı iki ipliğile fırıldak gibi dönmekte yahut yelpaze gibi gidip gelmektedir. [*]
(Hâkânî)

بادِفرنگ **(bâdi fireng)**= Firengi denilen hastalık.

بادِ فُرودین **(bâdı fürūdin)** = Lodos rüzgârı.

زیاد خلق‌او در باغ‌و بوستان
دم عیسی بود باد فرودین
فخری

Bahçe ve bostanda onun iyi huyunu anmaktan lodos rüzgârı Hazreti İsanın nefesi gibi olur.
(Faḫri)

بادْ فُروش **(bâd fürūş)** = (*k.*) Bir kimsenin öğerek soyunu sopunu sayan dalkavuk.

بادَك **(bâdek)** = Fars sultanlarının kadınlarına şarap sunan küçük çocuk. Erkeklere şarap sunan çocuklara (rūdek) ve (rîdek) derler. (Nasırî)

بادْگان **(bâdgân)** = Görüp gözedici § Hazinedâr § Yakanın ön ve ardı.

بادْگانه **(bâdgâne)** = Kafesli pencere.

بادْ کردن **(bâd kerden)** = Kibirlenmek, büyüklenmek § Hastalanıp şişmek § Bir şeye hava doldurmak, şişirmek

بادِ کَژ **(bâdikej)** = Yıldız rüzgârı.

بادْ کَش **(bâd keş)** = Büyük yelpaze. Bad fer (*ba.*) § Sızıyı çeken nişlersiz hacamat şişesi § Kuyumcu ve demirci körüğü § Mutlak yelpaze § Evden ve ev altındaki odalardan bozuk havayı dışarıya çeken pencere.

بادِ کُنجی **(bâdi künci)** = İnsanın belini kamburlaştıran şiddetli romatizma.

بادِ گُند **(bâdi günd)**=Kasık yarığı. (*ar.*) fıtık.

بادْ گیر **(bâd gīr)** = Camsız tepe

[*] بادپرك ، بادپره ، بادپر ، بادفره ، بادفر Bu beş lûgat oda ortasına asılan büyük yelpaze § Ortası delik çocuk fırıldağı § Kâğıt uçurtma § Çok söyleyip elinden hiçbir şey gelmiyen ve mevkiiyle öğünen adam (ar.) فیاش mânalarınadır. Lûgatlerin bir kısmı bunlardan üçüncü lûgatin doğrusu (bâdber) dir demişler. Bâdber (ba.). Badpere tahta talaşı mânasına da gelir. (Reşidi)

penceresi § Kapı, pencere. Türkçemizde de bad gir denir. Gemilerde hava almak için bezden yapılan baca da bu nevidendir §Yel uğrağı olan her yer §Nargile ve semaver başlığı. Son mâna (Nizam) dandır.

بادِ گیسو **(badi gîsū)** = Güzelliklerine mağrur hanımların kibir ve istiğnaları. Erkeklerinkine badı bürut denir.

بادِمَسیحی ، بادِمَسیحا ، بادِ مسیح **(bâdi mesiḥ, bâdi mesiḥa, bâdi mesiḥî)** = Hazreti İsanın nefesi, mucizesi.

بادْمُهره **(bâd mühre)** = Engerek yılanının başında olan mühredir ki zehiri defedermiş.

بادِنج **(bâdinc)**=Hindistan cevizi= Nargil = Cevzihindî.

بادِنگان **(bâdingân)** = Patlıcan.

بادِنَوا **(bâdi nevâ)** = Ses ve nağme, nakarat.

بادِنَوْروز **(badi nevrūz)** = Bahar rüzgârı.

بادُوبید **(badū bid)** = Faydasız ve menfaatsız söz ve iş.

سخن گفتن او بود بادوبید
فردوسی

Onun söz söylemesi faydasız ve beyhudedir.

(Firdevsî)

بادُودَم **(badū dem)** = (*k.*) Kibir ve gurur.

مکن بی‌گنه پرتن من‌ستم
که کیفی سپنج است با بادودم
فردوسی

Suçum yokken benim vücuduma sitem etme, çünkü dünyanın kibir ve gururu birkaç gündür.

(Firdevsî)

بادَه **(bade)** = Şarap. Türkçesi süci dir.

زباد نام نهادند بادەرایعنی
چو بادصبح دمیدن گرفت بادەبخواه
ادیب صابر

Badenin adı bad'den alınmıştır. Yâni sabah rüzgârı esmeğe başlayınca şarap iste demektir.

(Edib Ṣabir)

شبان چون شدخراب ازبادهٔ ناب
رمه درمعدهٔ گرگان کند خواب
دهلوی

Çoban katıksız şarap ile kendinden geçerse sürü kurtların kursaklarında uyur.

(Dehlevî)

§ Mecazen kadeh mânasına da gelir.

ساقیا باده بگردان که ملولم زخویش
تازمانی که زماهستیٔ مابرگیرد
خجندی

Ey saki ! zaman bizden varlı-

ğımızı alıncaya kadar kadehi dolaştır, çünkü kendimizden usandık.

(Ḥacendî)

گاه خوردن دو باده کمترنوش
تانباید بدست رفتن ودوش
اوحدی

İçmek zamanında iki kadeh eksik iç ki elde ve omuzda gitmek icap etmesin.

(Evḥadî)

یك باده زیاده رنگت آرد

Şaraptan bir kadeh sana renk verir.

§ Taze şaraba " badei civan „; Eski şaraba "badei pîr„ denir.

چه باك ازان که جهان سردگشت وناخوش شد
که خانه گرم ومغی خوشست وباده جوان
معزی

Dünyanın soğuyup sevimsiz olmasından korkacak ne var; çünkü ev sıcak, hava hoş, şarap tazedir.

(Mu'izzî)

آنکه درپیرانه سردارد جوانی آرزو
بادهٔ پیرش زساقیٔ جوان باید کشید
مظهر کاشی

İhtiyarlık zamanında gençlik istiyen kimse, genç sakiden eski şarap çekmelidir.

(Mazherikâşî)

بادهٔ پیمودن **(bâde peymūden)** = Ölçek ile şarap ölçmek. (*k.*) Şarap içmek.

چو باحبیب نشینی-وباده پیمائی
بیاد دار محبان باد پیمارا
حافظ

Dost ile oturup şarap içersen beyhude dönüp dolaşan ahbabları hatırla.

(Hafız)

بادِ هرات **(bâdi herat)** = Gün doğusu rüzgârı,

مرحبیت‌وا صبای عدل مهرآمیز تو
خوش نسیم آید چو بامشك تبت بادهرات
سوزنی

Herat rüzgârı tibet miskiyle nasıl hoş kokarsa senin muhabbetinle karışık olan adaletinin rüzgârı ahaliye öyle hoş gelir.

(Süzenî)

بادِ هَرْزه **(bâdi herze)** = Uyutmak yoluyla mallarını çalmak için hırsızların mal sahiplerinin yüzlerine okuyup üfledikleri afsun.

§ Beyhude söz § Yalan vait.

باده فرسای **(bâde fersây)** = Çok şarap içmekten vücudu yıpranan kişi.

بادی **(bâdī)** = Sağ olasın, var olasın yerinde kullanılan bir kelimedir. Sonundaki ya nisbet için olursa مثلث هوائیه (müsellesei havaiyye) ye denir ki cevza, mîzan, delv burçlarıdır.

بادیان **(bâdyân)** = Anason.

بادیج **(bâdīc)**=Potur yahut tozluk.

بادیه پیما (**badiye peyma**) = (*k.*) Süratle giden at § Seyyah.

رهروی روی بتنهائی کرد
بهر حج بادیه پیمائی کرد
جامی

Bir yolcu tenhalığa yönelerek haç için seyahata çıktı.

(Cami)

بار (**bâr**) = Cenabı hakkın ismi şerifleri. Arapça 'باری bari' kelimesinden. Yahut بر (ber) ismi cehilinden müştak بار (bâr) kelimesiden alınmıştır § İzin ve müsaade, hususile büyüklerin huzuruna girme müsaadesi.

ازحشمت وجاه تو همی پیش نیاید
نورقمر وشمس بنزدیك تو بی بار
سنائی

Senin haşmet ve itibarından ay ve güneşin zıyası müsaaden olmadıkça huzurunda ilerlemez.

(Senā'i)

عاشران که بیزم تو بار می یابند
طراوت گل و رنگ بهار می یابند
طالب

Seninle görüşüp konuşmak için meclisine girebilenler gülün taraveti ve baharın rengiyle karşılaşırlar.

(Tâlib)

می بینی آن دو زلف که بادش همی برد
گوئی که عاشقیست که هیچش قرار نیست
یا آنکه دست حاجب سالار لشگرست
کز دور می نماید کامروز بار نیست
خبازی

Rüzgârın bir düzüye dağıttığını gördüğün o iki zülfü durup dinlenmiyen bir âşık sanırsın. Yahut başbuğun perde çavuşunun elidir ki bugün izin yok diye işaret eder.

(Ḥabbāzī)

§ Yük: sebükbâr = yükü hafif. Giranbâr = yükü ağır.

گرنه دریای او بدست نثار
سرمسکین بدوش تن بارست
یغما

Zayıf başım eğer onun ayağına kapanmasaydı omuzuma yük olurdu.

(Yeğma)

Bârkerden=yüklenmek. Barpiç =yük bağlanacak urgan § Ağacın mahsulü: meyve, çiçek, yaprağa şamil olup bilhassa yemişe denir.

تبینی بردرخت این جهان بار
مگر هشیار مرد ای مرد هشیار
ناصر

Ey akıllı! bu dünya ağacının verdiği meyve ancak akıllı adamdan ibarettir.

(Nâsır)

هنروران همه رفتند وباغبان قضا
بباغ گیتی یك نخل بارور نگذاشت
کلیم

Hünerliler hep gittiler; kaza bahçıvanı dünya bahçesinde meyveli bir ağaç bırakmadı.

(Kelim)

§ İnsan ve hayvan yavrusu. § Kerre, defa.

هزار بار بگفتم هزاربار هزار
بدل‌که ای دل مسکین! مرو تو ازپی‌یار
سعدی

Gönlüme, ey biçare gönül! yârın arkasından gitme diye bin kere söyledim, bin kere.

(Sā'di)

§ Barîden = yağmak, yağdırmaktan (*emir, isfa, muḫ, vas.*).

ببار ای شمع! اشك ازدیده چون میع
که شد سوزدلت برخلق روشن
شاعر

Ey mum! gözünden göz yaşını bulut gibi yağdır; zira yüreğinin yandığı halka belli oldu.

(Şa'ir)

ابر برکوه گشت‌گوهربار

Bulut dağ üzerine inci yağdırdı.

§ İş güç mânasına (kâr) a tabi' olarak kullanılır.

برخاطرم نهادی دستی زمکرمت
ورنه بشسته بودم ازین کارو باردست
کمال

Lütf ve kereminle fikrimi kuvvetlendirdin; yoksa bu iş güçten elimi yıkamıştım; yani şairlikten vazgeçmiştim.

(Kemâl)

§ Halis safranı, miski, gümüşü karışık yapmak için katılan katkı.

وزچون بعیار آیدکم بیش نگردد
کم بیش زری باشد کان‌باغش وبارست
ناصر

Halis altın mehenge vurulursa eksik fazla olmaz; karışık altında eksik fazla olur.

(Nâsır)

Şâr *(ba.)*. Miski yanmış ciğer, safranı öküz eti lifleriyle karıştırırlar. (Reşidi)

هرجاکه محرمیست خسی‌هم حریف‌اوست
آری زگوشت گاوبود بارزعفران
خاقانی

Her nerede bir iyi adam varsa kötü bir adam, yanından ayrılmaz. Evet, safranın katkısı öküz etindendir.

(Ḫakanî)

§ Sacayak, ocak.

عشق یحیی دل مابرد پیغما امروز
مطبخی خیز وبرو دیك کلان نه‌برپار
إسحاق

Yahninin sevgisi bizim bugün gönlümüzü kaptı; aşçı! kalk da, git, büyük tencereyi ocağa koy.

(Büsḫāḳ)

Kök ve temel.

عمرهای نوح باید تاشهی خیزد دگر
هم ازان شاهان که تو برکندهٔ ازبیخ وبار
فرخی

Kök ve temelinden mahvettiğin padişahlardan başka birinin yetişmesi için Nuhun ömürleri yani yüzlerce sene lâzımdır.

(Ferrüḫî)

(Bünü bâr) terkibinde yukarı manasınadır. § Çokluk mânasını ifade eder. Rūdbar = ırmakları çok olan yer, büyük nehir. Hindūbâr = Hindistan.

این همه لؤلؤ ومرجان زکجامی آرند
مردم دیده مگر ساکن دریا باریست
عماد

Bukadar inci ve mercanı nereden getiriyorlar; gözbebeği galiba denizi çok olan yerde oturuyor,

('Imād)

§ Bare gibi dost mânasına da gelir § Gübre ve çörçöp. § Boza yapmak için hazırlanan pirinç, ve darı § Perde § Çalgı mânalarına da görülmüştür.

بارانداز، بارافگن **(barefken, bârendaz)** = Kervan ve kafilenin konak yeri.

بارافکندن **(bar efkenden)** = Yük hayvanının yükünü sırtından indirmek.

باران **(bârân)** = yağmur.

خانهٔ نست دلودیده زباران سرشك
گر ازین خانه چگد آب، بدان خانه درای
خجندی

Gönlüm ve gözüm senin evindir. Gözyaşı yağmurundan bu evden su damlarsa öbürüne gir.

(Ḫucendī)

§ Yağıcı.

باران گریز **(bârân girīz)** = Bina saçağı.

بارانی **(bârâni)** = Yağmurluk.

زره دست گیر دلیران بود
که بارانی تیر باران بود
اشرف

Zırh bahadırların yardımcısıdır. Çünkü ok yağdıranların yağmurluğudur.

بارْبَد **(bârbed)**= Hüsrevi Perviz'in musiki bilgisinde eşi olmıyan hanendesidir. Hüsrev, teşrifat memurluğu buna verildiğinden bârbed denilmiştir. Bâr = izin. Bed = sahip kelimelerinden mürekkeptir. Bârbed Şiraza tabi (Çehrem) de doğmuştur.

ازان برقص درآید فلك که درگوشش
صریر کلك تو همچون نوای بار بدست
ظهیر

Feleğin raksa gelmesinin sebebi, senin kaleminden çıkan gıcırtının ona barbedin nağmesi gibi gelmesindendir.

(Zahīr)

باربَستَن **(bâr besten)** = Yük bağlamak (*k.*) sefer etmek, sefere hazırlanmak.

بارْبَستَنِ زَبان **(bârbesteni zebân)**= Hastalıktan dilin rengi bozulmak.

وضع ناخوش برخنور سخت باشد ناگوار
بار می‌بندد زبان هرگه بدن رنجورشد
محسن

Biçimsiz vaziyeti şair hiç hazmedemez; her ne zaman vücut hastalanırsa dilin rengi bozulur.

(Maḥsin)

§ Hastalıktan dil ağırlaşmak.

بارَنج **(bârec)** = İt üzümü = اورنج evrenc (*ba.*) = Segengür.

بارْجا **(bârca)** = İzin yeri. Bargâh (*ba.*).

دل پاکش‌که هست ازکینه معصوم
بهیجا آهن ودر بارجا موم
خسرو

Kinden münezzeh olan kalbi, harbıe demir; hazarda mum gibidir. Yani yumuşaktır.

(Ḫüsrev)

بارْخدا **(bâr ḫüdâ)** = Hak taalâ.

دنیا بچه کارآید وفردوس چه باشد
ازبار خدا بهزتو حاجت نتوان خواست
سعدی

Dünya neye yarar, cennet ne olacak; cenabı haktan senden daha iyi gerekli bir şey istenilemez.

(Sa'dî)

§ Aslı hüdâyi bâr = izin sahibidir. Yahut bâr büyük, ulu mânasına da geldiğinden (bârhüdâ)ulu tanrı demektir. Büyüklere de denir.

بارخدا بیکه ازو شاکرند
بارخدایان جهان سربسر
معزی

Büyük bir zat ki dünyanın büyükleri baştan başa ona müteşekkirdirler.

(Mu'izzî)

باردار **(bârdâr)** = Meyveli ağaç § Gebe kadın.

شد ازابر نیسان صدف باردار
پدیدار شد لولوء شاهوار
نظامی

Sedef nisan bulutundan gebe kaldı; alâ inci göründü.

(Niẓâmi)

زنان باردار ای مرد هشیار
اگر وقت ولادت مارزایند
ازان بهتر بنزدیك خردمند
که فرزندان ناهموار زایند
سعدی

Gebe kadınlar doğum zamanlarında yılan doğururlarsa akıllıya göre uygunsuz evlât doğurmalarından daha iyidir.

(Sa'di)

باردان **(bârdân)** = Çuval, hurç gibi içine eşya konulan kaplar § Sürahi, desti.

بارِدِل **(bâri dil)** = Gönül yükü (*k.*) keder, kaygı.

بارْدُو **(bârdū)** = Meyvesi çok olan ağacın dalma kırılmaması için konulan destek. برهان، ناصری. Badrüdū (*ba.*).

بارِش **(bâriş)** = Yağmur (Niẓām)

بارْفَتَن **(bârfeten)** = Şişe ve billurdan yapılan kaplar. (Niẓām)

بارفُرُوشْدِهْ **(bâr fürūşdih)** = Mazendırana tâbi bir şehir ki evvelce köy iken Safeviler ve Kâçâriler

tarafından şenlendirilmiş, genişletilmiştir.

بارِك **(bârīk)** = İnce. Bârik *(muh.)*

بارگاه **(bârgâh)** = Padişah otağı ve sarayı: bârın yazdığımız mânalarından biri de (izin) olduğundan bargâh = izin ve ruhsat yeri demektir. Oraya izin alarak girildiğinden bârgâh denilmiştir.

چو زدبرلب آب کر بارگاه
سواران سوی آب بردند راه
هاتفی

Kür [*] *nehrinin kenarına çadır kurunca süvariler su tarafına yöneldiler.*

(Hatifî)

§ Dişlerin karnı.

بارگرفتن **(bâr giriften)** = Gebe olmak.

بارگیرند آزنسیم لطف‌تو ابکار باغ
همچنان کز روح قدسی دختر عمران گرفت
بدیعی

Imrânın kızı (Meryem) Hazreti Cibril'in nefhından gebe olduğu gibi senin lütfile muamelen rüzgârından bahçenin kızları yani çiçekler tomurcaklanırlar.

(Bedii)

بارگی **(bâregi)** = At.

اوماندویکی دو آهوی خرد
صیاد برفت وبارگی برد
نظامی

[*] Biri genceye yakın öbürü Farsda bir ırmak.

O bir iki hüçük ahû ile kaldı. Avcı gitti ve atı götürdü.

(Nizâmî)

§ Beygir, yük yükletilen hayvanlar § Dostluk ve muhabbet § Yekparegi = bir defalık.

بارگیر **(bârgir)**=Beygir: ata mahsus olmayıp katıra deveye ve her yük taşıyan hayvana denir.

زبان ثناگر درگاه مصطفی بهتر
که بارگیر سلیمان نکوترست صبا
خاقانی

Dilin Hazreti Mustafanın dergâhını methetmesi daha iyidir; çünkü Hazreti Süleymanın yükünü (Saba) nın taşıması daha muvafıktır.

(Ḫâkânî)

§ Evet, hayır, arz edeyim gibi söz arasında münasebetli münasebetsiz söylenen laflar.

بارگین **(bârgin)** = Göl, su birikintisi, lağım kuyusu.

خویشتن‌را همچو خاقانی شمارندازسخن
بارگین‌را ابرنیسانی شناسند ازسخا
خاقانی

Sözde kendilerini hakani gibi sayarlar cömertlikte su birikintisini nisan bulutu ile bir bilirler.

(Hâkânî)

بارنامه **(bârnâme)** = Öğünme, gururlanma.

چه سگ بود که به پیش تو بارنامه کند
سپهر پیر که همچون پلنگ مغرور ست
نجیب الدین

Kaplan gibi mağrur olan kocamış felek ne göbektir ki senin huzurunda öğünsün.

(Necîbüddin)

§ Süslenmeye ve haşmete lâzım olan şeyler.

علم ازبارنامه مستغنیست
سنائی

Bilginin süs vasıtasına ihtiyacı yoktur.

(Senâî)

§ Tüccarın alış veriş defteri. § Padişahların huzuruna izinsiz girebilmek tezkeresi.

بارِنگار **(bâr nigâr)** = Büyüklerin kapısında duran perde çavuşu. (ar.) حاجب hacib: odacı.

بارِنِهادَن **(bâr nihâden)** = (*k.*) doğurmak.

بارُو **(barū)** = Sûr yani kale dıvarı ve hisar, burç.

برسر بارویکی مرغی نشست
از سروازدم کدامین بهترست
مولانا

Bir kale dıvarının üzerine bir kuş kondu. Baş ve kuyruğunun hangisi daha iyidir.

(Mevlânâ)

بارُود **(barūd)** = Barut.

بارَوْزَنَه **(barevzene)** = Musikide bir makam.

ساعتی سیوارتیر وساعتی کبك‌دری
ساعتی سروستاه وساعتی بارورنه
منوچهری

Bir zaman sivartir, bir zaman kebki deri, bir an servistah, bir an barevzene makamı.

(Minūçihrî)

Şair burada dört makamın ismini bir araya getirmiştir.

باره **(bâre)** = Baru § Kerre, növbet.

از قلهٔ قاف سنگش آرند
باره زستاره درگذارند
صد باره برآورند بهتر
صد باره زبارهٔ اسکندر
خاقانی

Taşını Kaf dağının tepesinden getirirler; kalesinin dıvarını yıldızdan yüksek yaparlar. İskender'in kalesinden yüz defa daha iyi yüz tane kale vücuda getirirler.

(Hâkânî)

§ Dost.

دلی که عشق نبازد زسنك خاره بود
چه دولتی بود آن دل که عشق باره بود
شرف

Aşkla meşgul olmıyan günül katı taştan sayılır, aşkı seven gönül nekadar mesuttur.

(Şeef)

Zenbare = kadın seven kişi, zanpara § Hak.

یك لطف نکرد یارا دربارهٔ من

Yar benim hakkımda bir lütufda bulunmadı.

§ Tarz ve hareket.

ازین باره گفتار بسیار گشت
دل مردم خفته بیدار گشت
فردوسی

Bu tarzda çok söz söylendi, gafil adamın kalbi uyandı.
(Firdevsî)

§ At.

بارهٔ خصم پاره پاره کند
چو نهد شاه پای بر باره
فخری

Padişah ata atlayınca hasmın kalesini parça parça eder.
(Fahri)

فرستاده‌را بارهٔ خویش داد
اسدی

Elçiye kendi atını verdi.
(Esedi)

Zülüf § Koyun sürüsü § Boza.

بارِ نهم، باره نهم (**bârei nühüm, bâmi nühüm**) = *(k.)* Dokuzuncu felek.

بارَه بَنْد **(bâre bend)** = At bağlanacak yer, ahır. Şimdi (barbend) diyorlar. (Niẓām)

باری (**bârî**) = Az bir şeyi istemekte ve «hiç olmazsa» yerinde kullanılır ve temenniye delâlet eder bir kelimedir. Dilimizde de bâri deriz.

مکن باری ازجهل بادوست جنگ
سعدی

Bilgisizlikten dolayı bâri dostla çekişme.
(Sa'dî)

دل اگر بارکشد بارنگاری باری
دل اگر بارگزیند چوتو یاری باری
سلمان

Eğer gönül yük çekerse bâri bir güzelin yükünü çeksin. Eğer dost seçerse bari senin gibisini seçsin.
(Selman)

§ Hususiyle, hele gibi manalara da gelir.

تادوره پیری بچه آیین روی ای دل
باری بغلط صرف شد ایام شبابت
حافظ

Gönül! bakalım ihtiyarlıkta hangi yolu tutacaksın, hele gençliğin yanılmakla geçti,
(Ḥafız)

§ بار (Bâr) ile birlik ifade eden (ی) den mürekkep olursa bir defa demektir. § Hindistanda bir kasaba.

آن شاه عدو بندکه بگرفت وبیفکند
گرگی ودژم شیری اندر ره باری
فرخی

O, düşmanı esir eden padişah ki (bari) yolunda bir kurtla bir azgın aslanı tuttu ve yıktı.
(Ferrühi)

باریدَن **(bârîden)** = Yağmak, yağdırmak.

زباریدن تیر همچون تگرگ
زهر گوشه برخاست طوفان مرگ
سعدی

Okun dolu gibi yağmasından her taraftan ölüm tufanı yükseldi.

(Sa'dî)

دریای دمبدم گهر ازدیده بارمت
حافظ

Zaman zaman gözümden ayağıma inci yağdırırım.

(Hafız)

بارىك (bârîk) = İnce, nazik, lâtif, dar.

لب باریك تو زیر خط شیگون دیدم
چون هلالی که شبا نگاه برون می‌آید
حسن دهلوی

Geceleyin çıkan yeni ay gibi ince ve lâtif dudağını gece renkli hattının [*] altında gördüm.

(Hasan Dehlevî)

شب چون سرزلف یار تاریك
ره چون تن دوستدار باریك
نظامی

Gece, yarin zülfünün ucu gibi karanlık; yol, âşıkın vücudu gibi ince.

(Nizamî)

زهجر یوسفش شد دیده تاریك
تنش مانند موبی گشته باریك
عماد

Yusufun ayrılığından gözü karardı. Vücudu bir kıl gibi inceldi.

('İmad)

(*muḫ.*) بارك dir.

بارىك بين (barîk bîn) = (*k.*) Bir şeyi iyice gözden geçiren tetkik eden.

بارىك ريسيدن (barîk rîsîden) = Pamuk yahut yünü ince eğirmek (*k.*) bir şeyi inceden inceye araştırmak ve güzellikle bitirmek.

دفع اورا دلبرا برمن مگویس
هل‌که صحت یابد آن باریك ریس
مولانا

Ey dilber! onun def'ini bana bırak, bırak ki o müdekkik iyileşsin.

M. vlânâ

§ Zayıflamak.

بارىك شدن (barîk şüden) = (*k.*) Zayıflamak, incelmek, nazikleşmek, daralmak § Bir yerden gizlice savuşmak.

باز (bâz) = Toğan denilen yırtıcı av kuşu.

دل یغما رهد ازچنبر زلف تو اگر
رستن صعوه میسر شود ازچنگل باز
یغما

Eğer kuyruk salan kuşu toğanın pençesinden kurtulabilirse Yağmanın gönlü senin zülfünün dairesinden kurtulur.

(Yeğmâ)

کند هم جنس باهم جنس پرواز
کبوتر باکبوتر باز بایاز
نظامی

Her cins mahlûk kendi hem cinsiyle uçar: ünsiyet eder.

[*] Hat gençlerin yüzünde yeni çıkmıya başlıyan tüycükler.

Güvercin güvercinle, toğan toğanla.

(Nizami)

(*ar.*) باز ، بازی § Tekrar, geri, yine.

رسول آن نامه‌را بستد باعزاز
وزان راهی‌که آمد باز شدباز
شبستری

Elçi geldi, o mektubu hürmetle aldı. Geldiği yoldan tekrar geri gitti.

(Şebis-eri)

که اگر لب‌بلبت باشد وبسپارم جان
لب جانبخش تو البته دهد جانم باز
شیبانی

Eğer dudağım dudağında olarak canımı teslim edersem senin can bağışlıyan dudağın muhakkak canımı geri verir.

(Şîbânî)

§ Açık.

بخت من‌هم گر بخوابستی نباشد بس شکفت
چشم بخت شوربختان هیچ‌گاهی باز نیست
شیبانی

Eğer taliim uykuda ise çok şaşılmaz; çünkü bahtı kötü olanların talii gözü hiçbir vakit açık değildir.

(Şibanî)

§ Kulaç ıraklığı. Bu mâna bundan evvelki mânadan alınmıştır.

آفرین برمرکبی کوبشنود درنیم شب
بانگ پای مورچه در زیر چاه‌شصت‌باز
منوچهری

Aferin o ata ki gece yarısı altmış kulaç kuyu dibindeki karıncacığın ayak sesini işitir.

(Minuchrî)

§ Eniş.

همچنان سنگی‌که سیل اورا بگرداند زکوه
گاه زآنسو گاه زینسو گه فراز وگاه‌باز
منوچهری

Öyle bir taş gibi ki sel onu kâh o taraftan kâh bu taraftan, kâh yokuşa kâh enişe yuvarlar.

(Minaçihrî)

§ Bâḫten = oynamak mastarından emir, (*isfa. muh. vas*).

اگرچه حسن‌توازعشق‌غیرمستغنیت
من‌آن‌نیم‌که ازین عشقبازی آیم باز
حافظ

Her nekadar senin güzelliğinin başkasının aşkına ihtiyacı yoksa da ben o değilim ki bu âşıklıktan geri döneyim.

(Hâfız)

§ Fark ve temyiz etme, ayırma.

کسی‌که دست چپ ازدست‌راست داند باز
باختیار زمقصود خود نماند باز
کمال

Sol elini sağ elinden ayırt eden kimse isteğiyle kendi maksadından ayrılmaz.

(Kemal)

§ Sel uğrağı § Yan, taraf. İşte baz kelimesi bu suretle on mânaya gelmiş oluyor ki ebcet hesabiyle lafzının delâlet ettiği on adedine uygundur. (Bürhan), karış § Dönük, maklûp § Şarap § Haraç mânalarını da ilâve etmiştir. Dönük, maklûp mânasına (gün, güne) kelimeleriyle kullanılır.

بازا (**bâzâ**) = Doksan sitîre denir. Sitîr = altı dirhem § Gene gel,

geri gel mânasına bâz âmedenden den emir.

بازار **(bâzâr)** = Çarşı, alış veriş edenlerin toplandığı yer. Bu kelime yemek manasına gelen (ba) ile mekân gösteren (zar) dan mürekkeptir. Evvelce yemeğe dair şeyler satılan yere mahsus iken sonraları her türlü şey satılan yere denmiştir.

ای تهی دست رفته در بازار
ترسمت پرنیاوری دستار
سعدی

Pazara eli boş giden kimse! korkarım mendili dolu getirmezsin.

(Sa'dî)

§ Parlaklık ve sürüm, alış verişte istifade.

بازار حسن جملهٔ خوبان شکسته
وه نیست کز تو هیچ خریدار بگذرد
سعدی

Bütün güzellerin güzelliğinin şeref ve itibarını kırmışsın; hiç bir alıcının senden vazgeçmesi ihtimali yoktur.

(Sa'dî)

Pazarın تیزوگرم olması kızışmasından, sürümünden; شکسته، افسرده ، بسته olması sürümsüzlüğünden; revaçsızlığından kinayedir.

گرم تا کی بماند این بازار
سعدی

Bu pazar ne vakte kadar revaçlı kalır.

(Sa'dî)

Bazarçe=küçük pazar.

بازارِ خاك **(bâzâri ḫâk)** = *(k.)* İnsanlar § İnsanların başka mahlûklara nisbetle büyüklüğü § Dünya ve ahiret işleri.

بازارزدن **(bâzârden)** = Pazar kurmak. § *(k.)* Gönlün istediği gibî faydalanmak.

امروزهرکه سنگ ملامت بمارساند
گودست خودبیوس که بازار میزند
صائب

Bugün her kim bize azarlama ve incitme taşını eriştirdiyse isteğine kavuştuğu için kendi elini öpsün.

(Saib)

بازارزده **(bazarzede)** = *(k.)* Birkaç kerre pazara çıkarıldığı halde beğenilmediğinden satılamıyan âdî şey.

بازرگان، بازارگان **(bâzârğân, bâzergân)** = Alış veriş eden. Âhırındaki (gân) nisbet edatıdır.

نگهدار بازارگان ورسول
سعدی

Alış veriş edeni ve elçiyi gözet.

(Sa'di)

بازارکشیدن **(bâzar keşîden)** = *(k.)* § Pazar kurmak § Çene çalmak.

بازاره **(bâzâre)** = Pazarda oturup alış veriş eden kimse.

بازآمدن **(bâz ameden)** = Geri gelmek, avdet etmek, tekrar gelmek.

چوباز آمدم کشور آسوده دیدم
پلنگان رها کرده خوی پلنگی
سعدی

Tekrar gelince memleketi rahatlanmış gördüm; kaplanlar kaplanlık huyunu bırakmış.
(Sâ'dî)

المنةلله که هوای خوش نوروز
باز آمد وازجور زمستان برهیدیم
سعدی

Şükür Allaha ki baharın hoş havası yine geldi de kışın ezasından kurtulduk.
(Sa'dî)

بازآوردن **(bâz averden)** = Geri getirmek.

بازآوردی کردن **(baz averdi kerden)** = (*k.*) Özür dilemek.

گفتم ازکویش روم بازآمدم باصدنیاز
هرکه گوید ناسزائی بازآوردی کند
کاتبی

Onun mahallesinden giderim dedim; sözümden birçok yalvararak döndüm. Her kim yakışıksız bir söz söylerse özür diler.
(Kâtibî)

بازافکن **(bâz efken)** = Yoksul elbisesinin yakasına dikilip arkaya atılan parça, yama. Reşidî Yoksullara tahsis etmeyip mutlak yakalık demek istiyor. Bugünkü isimleri serdûşi ve şenil dir. (Nizâm) § Askerlerden bir kısmının yakalarına diktikleri nışana da denir.

بازپیچ **(bâzpîç)** = Çocukları avutmak için beşiklerinin üstüne asılan boncuk topu.

بی‌مهد اطفال جاهت سزد
که عقد ثریا بود بازپیچ
شهیدی

Senin yüksek idaren altında yaşıyan çocukların beşiği için Süreyya yıldızının topu beşik boncuğu olmıya lâyıktır.
(Şehîdî)

§ Cambaz ipi, ip salıncak.

امن‌وعدل واستقامت درهوای ملك تو
بادچون بازیگران بازی‌کنان برِبازپیچ
فخری

Senin mülkünün havasında emniyet, adalet, doğruluk, cambazların ip üzerinde oynadıkları gibi denk olsun.
(Fahrî)

بادپیچ (*ba.*).

بازخشین **(bâzi ḫaşîn)** = Sırtı karamtık, gözleri kızıl bir nevi toğan.

بازخمیدن، بازخمانیدن **(bâz ḫamanīden, bâz ḫamīden)** = Bir kimseyi yermek, ayıplamak, taklit etmek.

بازخواست **(bazḫuvast)** = İsteme, geri isteme, sual ve cevap, arayıp tarama § Kıyamet § muahaze (Niẓām).

بازخوردن **(bar ḫuverden)**= Karşılaşmak, ulaşmak.

بازدار **(bâz dar)** = Ekinci § Çakırcı başı: kuş avında çakırı tutanların reisi. Çakır: iri pençeli bir cins toğan § Baz daşten= Alıkoymaktan emri hazır.

باغ چون‌راغش خراب‌وکشت‌چون‌دستش‌سراب
زاغ آن‌را باغبان وقاز این‌را بازدار
سلمان

Bahçe, çayırı gibi harap; ekin, ovası gibi pusarık. Karga onun bahçıvanı, kaz bunun ekincisi.
(Selmān)

بازرنگ، بازرند **(bâzrend, bâzreng)** = Çocuk göğüslüğü § Kadın meme korsası (Sütyen).

درکام ماحلاوت شهد شهادتست
ای بی‌شریك شهد شهادت مکن‌شرنگ
درعمر خویش برتو نیاورده‌ایم‌شك
درمهد بسته‌اند بدین‌گونه بازرنگ
سوزنی

Bizim damağımızda şehadet balının tatlılığı vardır; ey şerikten münezzeh olan! şehadet balını zehir etme. Yaşadığımız müddetçe senin varlığından şüphe etmedik. Bizim göğüslüğümüzü beşikte iken böyle bağladılar.
(Sûzeni)

بازداشتن **(bâz dâşten)** = Alıkoymak.

خواب نوشین بامداد رحیل
باز دارد پیاده‌را زسبیل
سعدی

Göç sabahının tatlı uykusu yayayı yoldan alıkoyar.
(Sa'di)

§ *(k.)* Gizlemek.

من‌نه بیگانه ام این حال زمن بازمدار
فرخی

Ben yabancı değilim bu hali benden gizleme.
(Ferruḫi)

بازرگان **(bâzergân)** = Alış veriş eden. Bâzârgân *(ba)*.

بازسپیدپر **(bâzisifīdper)** = *(k.)* Güneş.

بازکردن **(bâz kerden)** = Açmak, ayırmak.

می‌خور وتوبه‌کن ای دل‌که درمیکده‌را
بازکردند وبنکردند درتوبه فراز
ناصر بخاری

Ey gönül! şarap iç te tövbe et,

çünki meyhane kapısını açtılar da tövbe kapısını kapamadılar.
(Naşırı baharî)

چورفت ایام شیرومهد نازش
بعادت دایه‌کرد ازشیر بازش
شانی

Süt emme ve naz ile beşikte yatma zamanları geçince daya onu göreneğe uyarak sütten ayırdı: memeden kesti.
(Şânî)

بازگشا (**bâz güşa**) = İnsandaki ayırt etme kuvveti.

بازگونه، بازگون (**bâzgūn, bâzgūne**) = Ters, dönük, § Uğursuz.

بازگونست جمله‌کار جهان
تابحدی‌که ماورای حدست
یکی از بازگونگیش همانك
گل‌درو پنجه است ونیم صداست
بدرالدین چاچی

Dünyanın bütün işi haddinden aşırı terstir. Tersliğinden biri şu ki dünyada (kül)= elli iken (nim) = yüzdür.
(Bedrüddini çâçî)

Hep mânasını ifade eden (gül) kelimesi ebced hisabiyle 50; yarım demek olan (nim) 100dür.

بازگونه پوستین (**bâzgūne pūstīn**) = (*k.*) Pek aşırı ayıp. (Vehbî)

بازگیر (**bargīr**) = Müverriḫ, tarihte bilgi sahibi.

بازمان (**bâzmân**) = Durma, eğlenme, bâzmânden = geri kalmak, tevekkuf etmek mastarından ismi mastar. emir.

این جهان برمثال مردارست
کرکسان اندر وهزار هزار
این مرانرا همی زند مخلب
وان برانرا همی زند منقار
آخرالامر بگذرند همه
وزهمه بازماند این مردار
سنائی

Bu dünya kendisinde binlerce kerkes olan murdara benzer. Bu ona daima kıynak, o buna daima gaga vurur. Nihayet hepsi geçerler de bu murdar hepsinden geri kalır.
(Senâi)

بازِ مَرْدُمْ شِکار (**bâzi merdüm şikâr**) = İnsan avlıyan toğan. (*k.*) ölüm, ecel.

بازو (**bâzū**) = Kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı. Türkçesi karaca (*ar.*) عضد.

ببازوان توانا وقوت مردست
خطاست پنجهٔ مسکین ناتوان بشکست
سعدی

Kuvvetli kollar ve pençe kuvvetiyle kuvvetsiz yoksulun pençesini kırmak doğru değildir.
(Sa'di)

§ Kuvvet ve istidât.

ای دل برین قرار مزن لاف عاشقی
بازوی یك نگاه ندارد شکیب تو
شفائی

Ey gönül! Bu karar üzere aşıklıktan dem vurma; senin sabrının bir bakışa tahammülü yoktur.

(Şifâî)

بازُوبَند **(bâzū bend)** = Kol bağı.

بازُودادَن **(bâzū dâden)** = (*k.*) Yardım etmek.

بازُودِراز **(bâzū dirâz)** = Uzun kollu (*k.*) galip ve üzerine aldığı şeyi yapmaya muktedir kimse. Manası itibariyle İsfendiyarın oğlu Behmenin lağabıdır. Minūçihrinin şu beytinden gerçekten elinin uzunluğu anlaşılır.

شایدم من‌که بر پای ایستاده
وسیدی تابزانو دست بهمن
منوچهری

İşittim ki ayakta durduğu zaman Behmenin eli dizine değerdi.

(Minaçihrî)

Behmen (*ba.*). دراز دست = Eli uzun mânasına da gelir. دراز دست (*ba.*).

بازُور **(bâzūr)** = Turanlı bir sihirbaz.

بازُوگُشادَن **(bâzū güşâden)** = (*k.*) Cömertlik göstermek.

بازَه **(bâze)** = Kulaç.

چه ژرف دیدند صدبازه راه
یکی چرخ گردنده بالای‌چاه
اسدی

Yüz kulaç mesafede üstü dolaplı derin bir kuyu gördüler.

(Esedî)

§ Sopa, asâ, terazi astıkları kalın ağaç.

نشسته بصد چشم درکازهٔ
گرفته بچنگ اندرون بازهٔ
میرخجسته

Bir avcı kömeltisinde çok dikkatle oturmuş, elinde bir sopa tutmuş.

(Mirḫaceste)

§ İki dağ arasındaki yol, dere. İki dıvar arasındaki sokak.

بازی **(bâzī)** = Oyun.

غلام باد صبایم غلام باد صبا
که با کلالهٔ جعدت همی کند بازی
سعدی

Senin kıvırcık saçınla oynıyan saba rüzgârının kölesiyim, kölesi.

(Sā'di)

§ Aldatma, hile. Birinci mânada engîḫten, averden, kerden ikinci mânada, daden, ḫuverden kelimeleriyle kullanılır.

بازیار **(bâzyâr)** = Ekinci § Çakırcı başı = bâzdâr (*ba.*).

آبرا می‌راند مرد بازیار
سائلش گفتی که هست درچه‌کار
داعی

Ekinci suyu akıtıyordu. Birisi ona ne yapıyorsun diye sordu.
(Da'i)

بازیچه **(bâziçe)** = Oyuncak § Maskara, kukla § Kolay iş.

بازیچهٔ رومُ وزَنگ **(bâzîçei rumü zeng)** = (*k.*) Maskara § dünya.

بازیٔ خایه **(bazîi ḫaye)** = (*k.*) boş iş, abes.

بازی دَرْآوَرْدَن **(bazî deraverden)** = Bir vakayı temsil etmek § (*ko.*) hile etmek. (Nizâm)

بازیدَن **(bâzîden)** = Oynamak.

بازیره **(bâzîre)** = Gecenin bir kısmı.

بازیگَر **(bâzîger)** = Oyuncu.

بازی کَردَن **(bâzî kerden)** = Oynamak.

«آنکه جنك آرد بخون خویش بازی میکند»
سعدی

Harbeden kimse kendi kaniyle oynuyor: kendi hayatını feda ediyor.
(Sā'di)

بازیگوش **(bâzikûş)** = (*k.*) Şakacı, zevzek, haylaz, söz dinlemez.

می‌کنم بازی به پند ناصحان
عشق طفلانم چه بازیگوش کرد
ظهوری

Öğüt verenlerin öğütüyle alay ediyorum; çünkü çocuklara muhabbet beni nekadar zevzek etti.
(Zuhūrî)

Bu lügatı; bâzî = oyun. Gûş= kulak kelimelerinden mürekkep sayarak oyunu pek sevdiğinden başka çocukların oyun seslerine kulak veren mânasında tahlil ettikleri gibi gûşu arap kâfıyle okuyarak oyuna çalışıcı mânasına vasfı terkibi şeklinde kabul edenler de vardır.

باژ **(bâj)** = Vergi, baç = bac (*ba.*) § Firdevsinin Tûsta doğduğu köy.

باژدار، باژبان **(bâjban, bâjdâr)** = Vergi, haraç memuru.

باژدان **(bâjdan)** = Vergi ve gümrük sandığı.

باژگونه، باژگون **(bâjgūn, bâjgūne)** = Bâzgûn, bâzgûne.

باژَن **(bâjen)** = Sürü önünde giden kösem.

باس **(bâs)** = Çoktanki (*ar.*) kadîm.

باسبوس **(bâsbūs)** = Mercan köşk denilen nebat. Merzengûş (*ba.*).

بیستار، باستار **(bâstâr, bîstâr)** = Belli olmıyan şey yahut kimse yerinde «fülanü behman» gibi birlikte yahut teker teker kullanılan kelimelerdir. Dilimizde söz arasına katıp söyledikleri falan festegiz, şey, meselâ gibi ki buna söz söygesi denir.

باوجودت ازشهان باستان
چرخ ندارد برزبان جزباستاو
فخری

Felek, sen var oldukça eski padişahlardan, ağzına falan filândan başka şey almaz.
(*Fahri*)

باستان **(bâstân)** = Çoktanki, eski, geçmiş § Tarih.

عقل نیسندد که من نوشین روان خوانم ترا
گرچه کس نبود چواو ازخسروان باستان
زانکه هست اندر دل تو دادودین هردوبهم
دادبی دین بود تنها دردل نوشیروان
معزی

Eski padişahlardan hiçbiri Nuşirəvana benzememekle beraber sana Nuşirevan dememi akıl lâyık görmez, çünkü senin gönlünde adaletle din birleşmiştir. Nuşirevanın kalbinde ise dinsiz yalnız adalet vardı,
(*Mu'izzî*)

باستانامه = Farslılara dair bir tarih kitabı.

باستی **(bâstî)** = Alçak gönüllülük, tevazu.

باسره، باسرم **(bâsrem, bâsre)** = Sürülmüş tarla§ Ekinlik.

پیوسته کشت زار امیدش زآب کام
سیراب باد تا که بود نام باسره
فخری

Tarla adı var oldukça ümidi ekinliği; istegi suyuna kansın: isteğine kavuşsun;
(*Fahri*)

باسك **(basûk)** = Esnemek.

ای برادر بیار کاسهٔ می
چند باسك زنم زخواب وخمار
طیان

Birader! Şarap kadehini getir. Ne vakta kadar uyku ve mahmurluktan esneyeceğim.
(*Tayyan*)

باسگ دز جوال، باسگ بجوال بودن شدن **(bâseg becüval bûden, baseg der cüval şüden)** = Köpekle çuvalda olmak (*k.*) münasebetsiz kimse ile bir arada bulunmak yahut çatışmak. Türkçemizde «itle harara girilmez» atalar sözlerindendir.

خصمم که بگفت وگو درآمد بامن
ریشی چو جوال دیدمش تادامن
گفتم که دران زیش دوم عظم گفت
باسگ بجوال درنشاید رفتن
خجندی

Düşmanım benimle dedikoduya başladığı zaman eteğe kadar uzamış, çuval gibi bir sakal gördüm. Şu sakala atılayım dedim. Aklım, köpekle harara girmek lâyık değildir dedi.

(Ḫucendî)

باش **(bâş)** = Büden = olmak mastarından emir. Sakin baş = durucu ol. Nigeran baş = bakıcı ol, sabir baş = sabret yerinde yalnız baş da denir.

باش تاغنچهٔ این روضه دماند گل سرخ
سلمان

Bu bahçenin goncası kırmızı gül bitirinceye kadar sabret.

(Selman)

بو Beo mevkiinde de kullanılır (*ko.*) bâş hubi gerdem = Ben ona iyilik ettim. Dilimizdeki gibi baş yerinde de söylenir. Kızılbaş § Hekim başı gibi (Niẓām).

باشام **(bâşâm)** = Her nevi perde, örtü,

باشومه ، باشامه **(bâşâme, bâşūme)** = Kadın baş örtüsü.

فیکنده لاله‌گون باشامه ازسر
فخر گرگانی

Lâle renkli baş örtüsünü başından atmış.

(Faḫrî gürgânî)

باشت **(başt)** = Çatı direği = Şahtir = Feresb.

باشتین **(başţin)** = İncir ve ceviz gibi çiçeksiz yetişen meyveler § İranda Şirvana bağlı bir nahiye.

باشد **(başed)** = Olur mânasına buden = olmak mastarından muzari.

پای رفتن نماند سعدیرا
مرغ عاشق بریده پرباشد
سعدی

Sadinin gitmeye kudreti kalmadı. Aşık kuş kesik kanatlı olur.

(Sa'dî)

موئی چنین دریغ نباشد گره‌زده
بگذار تا کنار و برت مشکبوشود
سعدی

Böyle bir saçın örülü olması yazık değil mi? Bırak ki kucağın ve göğsün misk kokulu olsun.

(Sa'dî)

§ (Hest) = dır (huvahed bud) = olacak mevkilerinde; mecazen (şayed) = mümkündür, belki yerinde de kullanılır.

باشدکه بازبینم آن‌یارآشنارا
حافظ

Belki o bildik sevgiliyi tekrar görürüm.

(Hafız)

باشگونه ، باشگون **(bâşgūn, başgūne)** = Ters, dönük. Bâzgūn *(ba.)*.

گشته است باشگونه همه رسمهای خلق
زین عالم نبهره وگردون بی‌وفا
عبدالواسع

Bu kalp dünya ve vefasız felekten halkın bütün adetleri değişmiştir,

(Abdülvasi')

باشنگ (**bâşeng**) = Asma üzerinde sallanan üzüm salkımı husussiyle asma çubuğunda kurumuş kalmış küçük salkım. Başak bundan bozulma gibi görünür.

بنام دست‌تو گرشاخ روزنهد دهقان
عقیق ولؤلؤ آید زشاخ نه باشنگ
فخری

Eğer köylü senin elin adına asma çubuğu dikerse çubuktan üzüm salkımı değil, akik ve inci biter.

(Fahrî)

§ Tohumluk için bırakılmış iri hıyar.

باشو (**bâşū**) = Keler denilen hayvan: kerbaşudan hafifletilmiştir.

باشومه (**başume**) = Başame (*ba.*).

باشه (**bâşe**) = Atmaca denilen av kuşu.

چه اندیشه دارد زباشه عقاب
سها چیست نزد بلند آفتاب
هاتفی

Karakuşun atmacadan ne korkusu olur. Yuca güneşin yanında süheyl yıldızının ne ehemmiyeti vardır.

(Hatifi)

باشهٔ فلك (**bâşei felek**) = (*k.*) نسرطائر و واقع nesri tâir ve vâki' denilen iki yıldız.

باغ (**bâġ**) = Bahçe dediğimiz (*ar.*) حدیقه.

چه خوش باغیست باغ زندگانی
گر ایمن باشد ازباد خزانی
نظامی

Yaprak dökümü rüzgârından emin olsa hayat bahçesi ne hoş bahçedir.

(Nizâmi)

§ Üzüm yetiştiren yer. (*k.*) Dünya.

باغبان (**bağban**) = Bağcı, bahçıvan.

چو دید روی‌تو نرگس زباغبان پرسید
شقایقست که بشکفت یا گل وخسار
عماد

Nergis senin yüzünü görünce açılmış şakayık mıdır; yoksa gül gibi yüz müdür; diye bahçıvana sordu.

('Imad)

باغِ قُدُس ، باغِ رَفیع ، باغِ بدیع ، باغِ وَسیع (**bâği bedi', bağı refi' bâğı kudüs, bâğı vesi'**) = (*k.*) cennet.

باغَج ، باغَنج (**bâğec, bâğeç**) = Ermemiş üzüm.

باغره (**bâğre**) = Vücudun bazı yerlerinde beliren bez, şiş (*ar.*) غده

باغِ سبز نمودن (**bağı sebz nümuden**) = (*k.*) Yalan vaitlerle aldatmak. Bağı sebz = Nişan den.

باغِ شیرین ، باغِ سیاوُشان (**bağı siyavüşan, bağı şîrîn**) = Musikide birer nağme.

باغِل (**bağil**) = Ağıl.

باغَنج (**bâğenc**) = Ermemiş üzüm.

چو نیك وبد همه ازهمنشین بیاموزد
شود برفته سیه همچو یکدگر باغنج
ابوالمعانی

Çünkü iyi ve fena hepsi arkadaştan öğrenilir. Üzüm gitgide birbiri gibi kara olur.
(*Ebulm'âni*)

Dilimizde « üzüm üzüme bakarak kararır» atalar sözüdür.

باغَنده (**bâğende**) = Eğirmek için atılmış pamuk yumağı.

باغِ وَحش (**bağı vehş**) = Hayvanat bahçesi.

باف (**bâf**) = Baften = dokumaktan emir, (*isfa. muh. muh. vas.*)

بوریا باف اگرچه بافنده است
نبرندش بکارگاه حریر
سعدی

Hasır dokuyan dokuyucudur amma onu ipek tezgâhına götürmezler.
(*Sâ'di*)

بافتَن (**bâften**) = Dokumak, بافته = Dokunmuş.

جواب دادکه بامن سخن دراز مکن
مباف لاف وبهانه مجوی وقصه مخوان
سلمان

Şöyle cevap verdi; bana sözü uzatma, laf dokuma yani gevezelik etme, bahane arama, masal söyleme.
(*Selman*)

Müştaklarında elifin hazfedildiği de vardır: Zerbeft = sırma dokunmuş, sırmalı.

بگسترد برجای زربفت برد
اسدی

Sırmalı kumaş yerine Şam kumaşı döşedi.
(*Esdt*)

بافدَم (**bâfdem**) = İşin sonu, nihayeti.

کار دانا نیك گردد بافدم
فخری

Bilgin in işi sonunda iyi olur.
(*Fahri*)

بافکار (**bâfkâr**) = Dokumacı çulha. Cûlah (*ba.*).

بافکاری بود درشهر هری
داشت زیباروی ورعنا دختری
لبیبی

Herat şehrinde bir dokumacı vardı ki yüzü yakışıklı ve sevimli bir kızı vardı.

(Lebîbî)

باك (**bâk**)= Korku, sakınma, kaygı.

من بددل وراه پیشا کست
چون راهبرم تو پی چه باکست
نظامی

Ben korkağım, yol da korkuludur. Mademki rehberim sensin korkacak ne var.

(Nizâmî)

تو باك باش ومدارای برادر ازکس باك
سعدی

Ey birader! Sen temiz ve müstekîm ol, kimseden korkma.

(Sâd'i)

Daşten mastarının müştaklariyle kullanılır. Yönelmek, iltifat etmek § Arkaya dönüp bakmak mânalarına da gelir. (Bürhan).

باگرد (**bagre**) = Bağre (*ba.*).

باگل (**bâgel**) = Ilık su.

بال (**bâl**) = Uçan hayvanların kanadı.

گرچه دلم شکستی برزلف خویش بستی
مرغ شکسته بالم لیکن خجسته فالم
سلمان

Gönlümü kırıp zülfüne bağladığından dolayı her nekadar kanadı kırık bir kuş isem de mesudum.

(Selman)

Per ve bal bir mânaya iseler de bazı lûgatler bal=kanat. Per= kanadın yeleği yani uzun tüyleri diye ayırmışlar. Evvelkinin Arapça mukabili (cenah); ikincinin rîş dir.

دام گستردی زگیسو دانه افشاندی زخال
کی رهد دل گر برآرد ازملائك پروبال
یغما

Saçından tuzak kurdun: beninden dane saçtın. Gönül meleklerden kanat alsa bile nerede kurtulur.

(Yeğmâ)

İnsan ve hayvanların omüzdan tırnak ucuna kadar olan yeri, kol.

ببوسید مادر دوبال وبرش
همی آفرین خواند برپیکرش
فردوسی

Anası iki omuzunu ve göğsünü öptü. Kâlıp ve kıyafeti beğendi.

(Firdevsî)

Başlıca keşiden, güşaden, daden, zeden mastarlarının müştaklariyle terkip olunur. Büyümek neşv ve nema bulmak mânasına gelen balidenden emir.

ای خرمن گل ببال کامروز
مه گرد رخ تو خوشه چینست
یغما

Ey gül küme si yüksel! Zira bugün ay senin yanağının etrafında başak toplayıcıdır. Yani yanağının yanında ayın hiç değeri yoktur.

(Yeğmâ)

§ Boy pos § Eti tatlı bir nevi büyük balık = dal § Balâ gibi üst ve yukarı.

بالا **(bâlâ)** = Yukarı. üst.

هرنقش عجب که زیروبالاست
برهان وجود حق تعالاست
جامی

Aşağıdaki ve yukarıdaki yani yer ve gökteki her şaşılacak nakış, hak taalâ hazretlerinin varlığına delildir.

(Câmî)

اهل عالم میدهندش جای بربالای سر
هرکه همچون چشم دارد مردمانرا درنظر
میرعلی

Her kim insanları nazarında göz gibi tutarsa halk ona başı üstünde yer verir,

(Mir Ali)

§ Boy.

ببالا کش بشیما خوش بمو دلکش بخو آتش
قاآنی

Boyu güzel, siması hoş, saçı gönül çekici, huyu ateş gibi.

(Kaânî)

برفتند خوبان وبرگشت زال
شبی دید یازان چوبالای سال
فردوسی

Güzeller gittiler, zal döndü. Yıl uzunluğunda uzayan bir gece gördü.

(Firdevsî)

Nasırî, sene mânasına geldiğini Firdevsinin şu şiiriyle ispat etmek istiyor.

چورستم ببیمود بالای هشت
بسان یکی سروآزادگشت
فردوسی

Rüstem sekiz yaşına girince azad serviye benzedi.

(Firdevsi)

Âzâd (*ba.*) § Yedek atı.

بالابان **(bâlâban)** = Yüksek sesli davul. Bâlâ=yüksek, ban=ses kelimelerinden mürekkep olup büyük sesli şey demektir § Balaban. Dilimizde de büyük davul, davul tokmağı § Toğan mânalarınadır.

بالاپوش **(bâlâpūş)** = Yorgan ve o gibiler, üste giyilen şeyler.

بالاخوانی **(balaḫuvanî)** = (*k.*) Kendisini yahut bir şeyi derecesinden fazla gösterme, uçurma.

چودید ازقامت اوسرو نرخ خویشرا نازل
زبالا خوانی بجای قری متفعل باشد
تأثیر

Selvi onun boyundan kendi kıymetinin alçaldığını görünce kumrunun onu yok yere derecesinden yüksek göstermesinden müteessir olur.

(Te'sîr)

بالاده ، بالاد **(bâlâd, bâlâde)** = Yedek atı. Pa ile yazanlar da vardır.

بالادَست **(bâlâ dest)** = Meclisin yüksek mevkii § Galip § Ziyade nefis ve değerli şey.

بعالمی ندهم جلوهٔ زنخل قدش
گران فروشم ودارم متاع بالادست
روزبهان

Onun fidana benziyen boyunun bir cilvesini bütün âleme değişmem. Pahalı satarım; metaım değerlidir.

(*Rūzbihan*)

بالار **(bâlâr)** = Çatı direği = baş.

زمین خانه وباغ اززبرجدست وعقیق
عجب مداركه هست اززمردش بالار
فخری

Evin ve bağın zemini zebercet ve akikdendir. Eğer çatı direği zümrüt olursa şaşma.

(*Fahri*)

Anasına daima itaat eden kimse (Bürhan).

بالارَفتَن **(bâlâ reften)** = Yükselmek (*k.*) öğünmek, yüksekten atıp tutmak.

ای سرو باقداو بگذار سرکشی را
بسیار پیش قدش بالا نمی توان رفت
بدیعی

Ey selvi! Onun boyuna karşı serkeşlik etme. Onun boyunun yanında çok yükselme mümkün değildir.

(*Bedi'i*)

بالاَفکَندَن **(bâl efgenden)** = (*k.*) Âciz olmak.

بالال، بالاگَر **(bâlager, bâlal)**= Bâlar *(ba.)*.

بالاگِرِفتَن **(bâlâ giriften)** = (*k.*) Yükselmek, yükseltmek.

چو گل برسریر چمن جاگرفت
چمن‌را ازو کار بالاگرفت
قاسم

Gül çemen tahtı üzerine yerleşince güle taht yeri olduğundan çemenin kıymeti yükseldi.

(*Kasım*)

§ Bir kimseyi gafil avlayıp malından bir şey kapmak § Perde, örtü gibi şeyleri kaldırmak.

مخالف ارچه‌که خودرا چوسنگ می‌پنداشت
زتاب آتش تیغش چوموم شدپخسان
فکند پالان نالان بمانده اندرگل
وداع وده بناچار خانه وبالان
فخری

Onun fikrine uymıyan her nekadar kendini taş gibi sanıyorsa da kılıcının hararetinden mum gibi erimiştir. Palanını atıp anırarak çamurda kalmış, ister istemez evine barkına veda etmiştir.

(*Fahri*)

بالاکشیدن **(bâlâ keşîden)** = (*k.*) Boylanmak.

بالان **(bâlân)** = Büyüyen. neşv ve nema bulan mânasına baliden = büyümekten sıfatı müşebbihe § Kapı aralığı, dehliz

§ Tuzak: gürgi bâlân dide = Tuzak görmüş kurt yahut gürgi bâran dide = yağmur görmüş kurt (*k.*) birçok felâketler atlatmış tecrübeli kimse. Eski Türkçemizde bârân dide suretinde kullanılır § Depretmek, ırgalatmak mânasına gelen (bâlâniden) den sıfatı müşebbehe.

بالانيدَن **(bâlanîden)** = Depretmek, ırgalatmak.

بالاوُ پَست **(bâlavü pest)** = Üst alt § (*k.*) Gök, yer.

بالاوَر **(bâlâver)** = Su dolu bardak.

بالای چَشم اَبرو گُفتَن **(bâlâyi çeşm ebrū güften)** = (*k.*) ufacık bir itiraz etmek. Dilimizde gözünün üstünde kaşın var demedim denir ki hiç bir kusur bulmadım, itiraz etmedim demektir.

شکایت چون کنم ازجور چشم فتنه انگیزت
که گرگویم ترا بالای چشم ابروست میرنجی
نظیری

Senin fitne koparıcı gözünden nasıl şikâyet edeyim ki eğer gözünün üstünde kaş var dersem incinirsin.

(*Naẓirî*)

بالَست **(balest)** = Kızlığı alınmadık kız (*ar.*) بکر.

بالِشْك ، بالِشت ، بالِش **(bâliş, bâlişt, bâlişk)** = Yastık.

تا که بنشست خواجه دوبالش
بالش آمد زناز بر بالش
سنائی

Efendi yastığa dayanınca yastık naz ve iftihardan yükseldi.

(*Senā'i*)

زیر سرعاشقان چه بالشت وچه خشت
عماد

Aşıkların başının altında yastıkla kerpiç birdir.

(*'İmad*)

Baliş = büyüyüş mânasına bâlidenden hasıl mastar. Bâliden (*ba.*) § Sandık ve çekmeceye vurulan bağ.

بالِشتِ پَر ، بالِشِ پَر **(bâlişi per, bâlişti per)** = Kuş tüyü yastık.

بالِشِ زَر **(bâlişi zer)** = Sırmalı yastık.

چون بالش زر نیست بسازیم بخشق

Sırmalı yastık yoksa bir kerpice kanaat ederiz.

بالِشِ نَرم بَزیرِ سَر نِهادَن **(bâlişi nerm beziriser nihâden)** = Baş altına yumuşak yastık koymak (*k.*) dalkavuklukla bir kimseyi hoşlandırmak. Ümitlendirmek.

بالگانه **(bâlgâne)** = Kafesli pencere, kafes.

زعود وعنبر اورا آستانه
درش سیمین وزرین بالکانه
رودکی

Onun eşiği öd ağacı ve amberden, kapısı gümüş, kafesi altındandır.

(Rūdekī)

بالَنگ **(bâleng)** = Ağaç kavunu § Bir cins hıyar.

بالَنگو **(bâlengū)** = Oğul otu, kovan otu denilen nebat.

بالُو **(bâlu)** = Ana baba bir kardeş § Siğil.

بالُواسه **(bâlvâse)** = Çözgü ipliği.

بالُوانه **(bâlvâne)** = Darı kuşu.

بالُوایه **(bâlvâye)** = Kırlangıç.

بالیدَن، بالُودَن **(bâlūden, bâlīden)**=Büyümek, neşv ve nema bulmak, salınmak.

مرغ نالیدن گرفت ومرغ بالیدن گرفت
مرغ شد زی مرغزار ومرغ شد پر مرغزار
قاآنی

Kuş ötmeye çayır büyümeye başladı. Kuş çayır tarafına gitti, çayır öten kuşlarla doldū.

(Kaâni)

دستم مگیرای باغبان تاپای قمری بشکنم
کازرده می‌دارد همی آن سرو نو بالیده را
یغما

Ey bahçıvan! Elimi tutma ki kumrunun ayağını kırayım; çünkü o yeni yetişmiş selviyi daima incitiyor.

(Yeğma)

بالُوس **(bâlūs)** = Katkılı kâfur. باغش (*ba.*).

بالَه **(bâle)** = Camedan denilen eşya hararı.

چون کیر درسپوختم اندرکسش تمام [*]
دیدم کس فراخ بمانند بالهٔ
ادیب صابر

بالیك **(bâlik)** = Gönden yapılmış ayakkabı.

بالین **(bâlin)** = Yastık.

باخیال یار دریك پیرهن خوابیده‌ام
برندارد سر زبالین هرکه بیدارم کند
صائب

Yârın hayaliyle bir örtü altında uyumuşum; kim beni uyandıracak olursa başını yastıktan kaldırmasın.

(Saib)

Fârsii deride baş altına konulana (serin), kol altına konulana (balin) denildiği Baba Tahiri Hemedânînin şu rubaisinden anlaşılır. Yahut esası kuş tüyünden olduğundan balin ve baliş denilmiştir.

[*] Mânası edebe uymadığından tercüme etmedim.

دلم شبهای هجرانت غمینه
سرینم خشت وبالینم زمینه
گناهم اینکه موتو دوست دیرم
هر آنکت دوست دارد حالش اینه
بابا طاهر [*]

Senden uzak kaldığım geceler gönlüm kederlidir. Baş yastığım kerpiç, kol yastığım (yatağım demek olacak) yerdir. Kabahatim şu ki seni seviyorum. Her kim seni severse hali budur.

(Baba Tahir)

بالین پرست **(bâlîn perest)** = (*k.*) § Uykucu, tenbel, can besliyen § Hizmetçi.

بالین کج نهادن **(balîn kec nihâden)** = (k.) Ağır uykuda olmak.

فلك وسیلهٔ بیداریی مهیا ساز
که بخت خفتهٔ ما کج نهاد بالینرا
طالب

Ey felek! Bizi uyandırmanın sebeplerini hazırla, bizim uykuda olan talihimizin uykusu ağırdır.

بالین گردانیدن بیمار **(balîn gerdandeni bîmâr)** = (*k.*) Hastalığın şiddetlendiği zamandaki hal ki hastanın yastığı evirip çevirmesidir.

دلم هر لحظه ازداغی بداغ دیگر آویزد
چو بیماری که گرداند زتاب درد بالینرا
صائب

Gönlüm, hastalığın hararetinden yastığı evirip çeviren hasta gibi her lâhza bir teessürden başka bir teessüre tutuluyor.

(Sâib)

بام **(bam)** = Dam, çatı.

دوست دارم که بپوشی رخ همچون قمرت
تا چوخورشید ببینند بهر بام ودرت
سعدی

Güneş gibi her dam ve kapıda görülmemek için aya benziyen yüzünü gizlemeni isterim.

(Sa'di)

§ Sabah vakti mânasına gelen (bamdad) muhaffefidir.

خلاف رسم معهودست وعادت
طلوع مهر پیش از خندهٔ بام
قاآنی

Sabahın zuhurundan evvel güneşin doğması, bilinen göreneğe uygun değildir.

(Kaani)

§ Sazlardaki kalın tel.

بسوز نالهٔ زارم زعشاق
نوای زیروبای برنیاید
خواجو

Benim zayıf iniltimin hararetiyle âşıkların alçak ve yüksek perdeden sesi çıkmaz,

Hacü

§ Borc = vâm.

بام چشم **(bamı çeşm)** = Göz kapağı.

[*] غمینه=غمگینست. زمینه=زمینست . موتو = من تو . دیرم=دارم . اینه=اینست .

بامْداد، بامْدادان (**bâmdâd, bâmdâdan**) = Sabah, sabahleyin.

بامدادان که تفاوت نکند لیل‌ونهار
خوش بود دامن صحرا وتماشای بهار
سعدی

Gece ile gündüzün müsavi olduğu sabah ovanın eteğini ve baharı seyretmek hoştur.
(*Sa'dî*)

خجسته باشد روی کسی که دیده بود
خجسته روی بت خویش بامداد بگاه
فرخی

Sabahleyin erken kendi sevgilisinin uğurlu yüzünü gören kimsenin yüzü uğurlu olur.
(*Ferruḫî*)

Aslı bamidad = adâlet sabahıdır. Eski padişahlar sabahleyin divan kurmayı adet ettiklerinden o sabaha bamidad denilmiştir. Mutlak sabah mânasına nakledilince mimin harekesi kaldırılmıştır. Sonundaki an zarfiyet içindir. Yahut zaittir.

بامِ ، بامِ خضرا، بامِ بُلَنْد ، بامِ بَدیع
بامِ مَسیح ، بامِ گُشاده ، رَفیع
بامِ وَسیع ، (**bamı bedi', bamı bülend, bamı ḫadrâ, bamı refi', bamı güşâde, bamı mesîh, bamı vesi'**) = (*k.*) Felek ve arş.

بام زَمانه (**bami zemâne**) = (*k.*) Birinci gök

بامْزَد (**bamzed**) = Büyük davul.

بامزد حسن توشد آسمان
نامزد عشق تو آمد جهان
کمال‌الدین اسماعیل

Gök yüzü senin güzelliğinin davulu oldu. Cihan, senin aşkına tutuldu.
(*Kemalüddin Isma'il*)

بامَس (**bames**) = Bulunduğu yerde sıkıntı içinde yaşadığı halde bir takım sebeplerden dolayı başka yere gitmekten aciz kimse. (Mes) ayak bağı, bukağı mânasına olduğundan bames= bağlı, bukağılı demektir. Mimin ötre olmasına nazaran (müs) mani mânasınadır, bamüs mani sahibi demektir.

پادشاه شرع‌ودین قاضی‌القضاة
عقل پیش طبع او بامس بود
سید اشرف

Şeriat ve dinin büyüğü, kadıların başı; akıl onun tabiatının önünde hareket edemez.
Seyyid Eşref

همچون خرلنگست حسودت بوحل در
افتاده وپربار بمانده شده بامس
فخری

Sana haset eden kimse yükiyle çamura düşen ve kımıldanamıyan topal eşeğe benzer.
(*Faḫri*)

Pames şeklinde de doğrudur.

بامْشاد (**bâmşâd**)= Meşhur bir hanende.

خوبتر از باربد نیکتر از بامشاد
منوچهری

Barbedden daha güzel, bamşaddân daha iyi.

(*Minuçihri*)

بام گلان (**bâm gülân**) = Toprak damları pekiştirmek için üzerinde yuvarladıkları uzun ve değirmi taş.

بام نِشَستَن (**bam nişesten**) = Dam oturmak (*k.*) viran ve harap olmak.

چار دیوارخانه روزن شد
بام بنشست وآستان برخاست
خاقانی

Âstan berḫâsten (*ba.*).

بام نَوَرد (**bâm neverd**) = Merdiven.

بامه (**bâme**) = Uzun ve sık sakal, yahut gür sakallı.

بامیان (**bâmyân**) = Efganistanın batı tarafında Kâbil ile Belh arasında hâlâ harabeleri görürülen bir şehir. Belha bâmyana nisbetle bâmî denir. (Bürhan) İmlâ ve kitabeti bozuk kâtip manasına da yazmıştır.

بان (**bân**) = Dam, satıh.

صرفروکن یك دمی ازبان چرخ
تازنم من چرخها برسان چرخ
مولانا

Feleğin damından azıcık yüz göster ki felek gibi çarhlar vurayım; devirler yapayım.

(*Mevlânâ*)

Bu mânaya (bam) dan çevrilmedir. Bazı kelimelerin sonuna getirilerek koruyucu ve sahip mânasını ifade eder. Derban = kapıcı. Pâsban = bekçi. Mihriban = muhabbetli. Mîzban = konuk sahibi, mihmandar.

چو گل رفت ازچمن بباغبان گفت اروفا داری
که تابلبل بباغ آید نگهداو آشیانشرا
کلیم

Gül çemenden giderken bahçıvana karşı; eğer vefalı isen bülbül bahçeye gelinciye kadar yuvasını gözet dedi.

(*Kelîm*)

Ses mânasına bang muhaffefidir. § Sorgun denilen bir nevi söğüt. Arapçada da bu mânayadır.

بانگ (**bang**) = Yüksek ses, ün, haykırma.

جزصوت محبت نرسد هیچ بگوشم
گرنالهٔ ناقوس وگر بانگ بلالست
یغما

İster çan, ister Hazreti Bilâlin sesi olsun, sevgi sesinden başka bir şey kulağıma girmez.

(*Yeğma*)

Nun üstün olursa (ban) ağacının hoş kokulu yemişidir. (*ar.*) حب البان = Habbülban.

بانگ خلیل اللهی **(bangi Ḫalilüllâhī)** = Güreşçilerin güreşecekleri yahut güreştikleri pehlivanı kaldırıp yere vuracakları vakıt (allahü ekber) diye bağırmaları.

گوش برحرف تو دارند زمه تاملغی
گاه کشتی چوکشی بانك خلیل‌اللهی
میرنجات

Güreş vaktinde allahu ekber diye bağırdığın zaman aydan balığa kadar her şey senin sözüne kulak verir.

(Mir Necat)

بانگ روارو **(bângi revârev)** = Öbür dünyada ölüleri diriltmek için çalınacak boru. § Padişahlar bir yere giderlerken huzurlarında yapılan alkış.

بالا گرفته بانگ روارو زهرکران
قاآنی

Her uçtan alkış sesi yükselmiş.

(Ḳaânî)

بانگ زدن **(bang zeden)** = Haykırmak (*k.*) Sakınmak § Alıkoymak § Koğmak.

بأست اوبانگ برزمانه زند
گرك را سیرت شبان باشد
انوری

Senin şiddetin eğer zamaneye haykırırsa kurt çobanlık vazifesini görür.

(Envrei)

بانگشت گرفتن **(beengüşt girifften)** = (*k.*) Saymak, hesabetmek.

بانگ عنقا **(bangi anka)** = Musikîde bir perde.

بانگ نماز **(bangi nemaz)** = Ezan.

مؤذن غلط کرد بانگ نماز
مگر همچو من مست‌ومدهوش بود
سعدی

Müezzin ezanı yanlış okudu; galiba benim gibi sarhoş ve sersemdi.

(Sa'di)

= Bangiallah (Kulzüm)

بانو **(bânū)** = Ev hanımı § Gelin § Şarap ve gül suyu gibi şeylerin şişesi (Cihangîrî). کدبانو kedbânû = bir evi idare eden hanım; ev sahibinin hanımı.

بانوچ **(bânūç)** = Salıncak.

طاری ازسرای تست فلك
منطقه ریسمان بانوجست
فرالاوی

Felek senin sarayından bir kubbedir. Onun kuşağı senin salıncağının ipidir.

(Feralâvi)

= بازیچ

بانوس **(banūs)** = Kunduracıların kundura altını cilâladıkları alet. (Nizam).

بانُوكُشَسب (**bânū küşesb**) = Meşhur Rüstem'in kızı.

بانُوىِ مَشرق، بانُوىِ خُتَن (**banuyi ḫuten, banuyi meşrik**) = (*k*) Güneş.

بانُوىِ مَدايِن (**bânūyi medayin**)= (*k.*) Ferhadın sevgilsi olan Şirin.

بانه (**bâne**) = Kasık (*ar.*) عانه .

باو (**bâv**) = Şâpur'un oğlunun adı.

باوُتاشِكَن (**bavuta şiken**)=بت شكن put kıran=(*k.*)Hazreti İbrahim.

باوَر (**baver**) = İnanç.

اقبالرا بقا نبود دل بروهبند
عمری‌که درغرور گذاری عبابود
ورنیست باورت زمن این نکتهٔ شریف
اقبالرا چو قلب کمی لابقا بود
دهلوی

Nazmen tercümemiz:

Yoktur bakası bağlama ikbale sen gönül
Ömrün gurur içinde geçerse heba olur
Benden bu nükteye eğer etmezsen itimat
İkbal lafzı kalbile bak lâbeka olur

باوَريدَن ، باوَر كَرْدَن ، باوَرداشتَن (**bâver dâşten, bâver kerden, bâverîden**) = İnanmak, tasdik ve kabul etmek. Baverkerd=tereddüdü bırakıp inandı.

گفت باور نداشتم که ترا
بانگ مرغی چنین کند مدهوش
سعدی

Bir kuş sesinin seni böyle hayran edeceğine inanmadım dedi. (*Sa'di*)

باور مکن‌که صورت او عقل من ببرد
عقل من آن ببردکه صورت نگار اوست
سعدی

Benim aklımı onun yüzü alıp götürdüğüne inanma; benim aklımı onu nakşeden aldı.
(*Sa'di*)

باوه (**bâve**) = Meyve: yalnız olarak kullanılmaz. (Nev) ile birlikte nevbave = (turfanda) şeklinde kullanılır.

باوين (**bâvin**) = İçine iğrilecek pamuk konulan küçük sepet.

باهار (**bâhâr**) = Kap kacak. Ba ile âhardan mürekkep olmasına nazaran içinde yemek olan kap demektir.Âhâr (*ba.*) § پهلوی ورامندی Pehlevî ve ramendî denilen bir türlü nağme.

باهَت (**bâhet**) = Adam güldüren taşi (*ar.*) حجر الضحك

باهَك (**bâhek**) = İşkence bahekîden = eziyyet etmek.

باهمان bahman = behman (*ba.*).

باهَم شيرُوشَكَر شُدَن (**bahem şirüşeker şuden**) *(k.)* = Birbirile son dercede kaynaşmak.

باهو (**bâhū**) = Asâ, baston § Kol, pazı.

باهو بدست كرده براشتر شدم سوار
فرخی

Elime asayı alıp deveye bindim.

(Ferruhî)

بايسته ، بايست ، بايا (**bâyâ, bâyist, bâyiste**) = Lâzım ve zarûrî, gerekli.

از بهر تازه بودن دلهای خاص وعام
بايا تری بسی زنم ابر برنبات
سوزنی

Bütün gönüllerin tazelenmesi için yağmurun nebata lüzumundan daha ziyade lâzımsın.

(Sūzenî)

نخفت ارچند خوابش می بيايست
كه در بردوستان بستن نشايست
نظامی

İyice uykusu gelmişken uyumadı; zira dostlara karşı kapıyı kapamak lâyık değildir.

(Nizamî)

بايستن = (lâzım olmak, gerekmek) ten müştak olan bu kelimelerin می‌بايد ، بايد şekillerinde müzari ve halden başka sıygaları kullanılmaz. بايست kelimesinin sonuna bazan yayi hikâye getirilerek بايستی = gerek idi denir.

ناز را روی بايد همچو ورد
چون نداری گرد بدخوی مگرد
مولانا

Naz için gül gibi bir yüz lâzımdır. Gül gibi yüzün yoksa kötü huyluluğun çevresinde dolaşma: beyhude yere nazlanma.

(Mevlânâ)

چه می بايد ازضعف حالم گريست
كه گر من ضعيفم پناهم قويست
سعدی

Halimin zayıflığından dolayı niçin ağlamalıdır; ben kuvvetsiz isem de sığındığım yer kuvvetlidir.

(Sa'dî)

عنصری بايستی اندر مجلس تو مدح گوی
من كه باشم ياچه باشد درجهان خود شعرمن
سوزنی

Senin meclisinde ögücü unsurî gerekti. Ben kim oluyorum yahut cihanda benim şiirimin ne ehemmiyeti var?

(Sūzenî)

بايستهٔ هستی (**bayistei hestî**) = واجب‌الوجود Vacibülvücut. Şayestei hestî = ممكن‌الوجود mümkünülvücut.

بايگان (**baygân**) = Gözetici, koruyucu, hazinedâr.

بَبَا (**beba**) = Kapı (*ar.*) باب § Çitlenbik yemeği.

بَبَالِ دیگری پَریدَن (**beball diğeri perîden**) = Başkasının kanadiyle uçmak (*k.*) başka birinin yardımiyle iş görmek.

بِبتَك (**bibtek**) — Üzüm ve hurma salkımının küçüğü, neferiye.

بَبَر (**beber**) = Derisinden kürk yapılır, kediye benzer, fakat kuyruksuz bir hayvan § Yağda kızartılmış ekmek.

بَبر (**bebr**) = Kaplana benzer ve daha büyük yırtıcı bir hayvan.

یسا بیشهائی که اندر گذشتن
تهی کردی از گرگ وببر وغضنفر
فرخی

Geçtiği sırada nice ormanları kurt, bebr, arslandan boşaltırdı.

(*Ferruḫî*)

Dilimizde böbör denir. § Rüstemin bu hayvanın derisinden giydiği savaş elbisesi.

چو من ببر پوشم بروزنبرد
سرچرخ وماه اندر آرم بگرد
فردوسی

Muharebe günü bebri giyince feleğin ve ayın başını toza boğarım.

(*Firdevsî*)

Bu elbiseye ببریان=bebri beyan da denir.

یکی درع پوشم زببریان
کز آب وزآتش نیاید زیان
نه تیر ونه نیزه گذار آیدش
نه از هیچ زخمی فگار آیدش
فردوسی

Su ve ateşten zarar görmiyen «bebri beyan» dan bir zırh giyerim ki ona ne ok, ne mızrak tesir eder, ne de hiçbir darbeden müteessir olur.

(*Firdevsî*)

تهمتن بپوشید ببریان
فردوسی

Rüstem bebri beyani giydi.

(*Firdevsî*)

بُبُل (**bübül**) Küçük çocuk çükü (*ko.*).

بَبلُس (**beblûs**) = Ekmek, yağ, pekmezle yapılan bir nevi tirit.

بِپسُودَن ، بِپساویدَن، بِپسُودَن (**bibsûden, bipsâvîden, bipsûden** = Bir şeye el sürmek, el ile yoklamak, bir uzvu bir uzva sürmek § Ezmek.

لعل تراشی بپسودم من وهنوز
نمی‌لیسم از حلاوت آن گربه واردست
کمال

Bir gece elimi dudağına değirdim; onun tatlılığından hâlâ kedi gibi elimi yalıyorum.

(*Kemâl*)

بعون عدل تو صیاد عدل بپساود
سروی آهوی وتخجیر بی‌وسیلت دام
ابوالفرج

Senin adaletinin yardımiyle adâlat avcısı tuzağa hacet kalmadan ceylanın ve dağ keçisinin boynuzunu eller, tutar.

(*Ebulferc*)

بخاك دادی آن چهرهٔ که آبله کرد
بآستین حریرارچه نرم بپسودی
سوزنی

O çehreyi toprağa verdin ki ona ipek yenle bile yavaşca değsen kabarcık peyda ederdi.

(*Suzeni*)

بِپُوسْتِ کَسی اُفْتادَن (**bepusti kesî üftâden**) = Bir kimsenin derisine düşmek (*k.*) birini yermek, çekiştirmek.

بَت (**bet**) = Çulhaların ipliğe sürdükleri ahar, cilâ.

جمال دنیی ودین آنکه درزمان مصاف
دهد بخون عدو تاروپود اورابت
فخری

Dünya ve dinin süsü; savaş zamanında düşman kaniyle savaşın çözgü ve atkısını cilâlayan zat!

(*Faḫri*)

§ Kaz. Muarrebi بط bat. Nasıri küçüğüne bet, büyüğüne ḫerbet ve gâz, diyor. gâz (*ba.*) § Cilâ fırçası.

بُت (**büt**) = Put (*ar.*) صنم

اگر دین دارم وگربت پرستم
بیامرزم بهر توئی که هستم
نظامی

İster dinli olayım ister puta tapayım her ne türlü olursam olayım beni affet.

(*Niẓāmî*)

§ (*k.*) Maşûk, sevgili.

خیال روز فراق بتان بروز وصال
مرا گداخته دارد زغم بسان هلال
قطران

Kavuşma gününde güzellerden ayrılma gününü düşünme beni teessürden hilâl ğibi eritir inceltir.

(*Ḳatrān*)

نغمه فاخته وقمری وساری وهزار
باسرابنده بتان ناله زاغ وزغنست
یغما

Üveyk, kumru, sığırcık, bülbül nağmesi sevimli hâneddelere nispetle karga ve çaylak sesi gibidir.

(*Yeğma*)

Güzel erkek ve kadına büt denilmesi putların çok defa süslü, nakışlı yapılmasından; güzellerin de putlar gibi perestişe lâyık olmalarından ileri gelmiştir.

بَتا (**beta**) = Yağsız lapa ve pilâv.

بِتا (**bita**) = تاییدن = (bırakmak, komak) mastarından emir yahut بِهِل تا = (bırak ki) muhaffefidir.

ره حدائق سحر وبدایعش تو بتا
فخری

Sen (رشید وطواط) *reşidi vatvatın (hadaikı sihr) ini ve onun bedialarını bırak.*

(Fahri)

بتا هلاك شود دوست در محبت دوست
كه زندگانی او درهلاك بودن اوست
سعدی

Âşıkı bırak; maşuka muhabbeti yüzünden helâk olsun; çünkü onun hayatı helâk olmasındadır.

(Sa'di)

بَتَاوار (betâvâr) = İşin sonu.

من خوب مکافات شما بازشمارم
من حق شما باز گذارم بتاوار
منوچهری

Ben size güzel mükâfat veririm, ben, sonunda hakkınızı öderim.

(Minüçihri)

بَتَر (beter) = Dilimizdeki gibi daha kötü mânâsına betterin hafifleştirilmişidir.

پیشم عقل نگه می‌کنم یمین‌ویسار
زشاعری بتر اندر جهان ندیدم‌کار
کمال

Akıl göziyle sağa sola bakıyorum, dünyada şairlikten daha beter bir iş görmedim,

(Kemal)

بَتَرجا (beterca) (*k.*) Erkek ve dişinin ön ve arkası.

غنچه گر پیش آن دهن خندد
به بتر جای خویشتن خندد
سراج

Gonca o ağzın yanında gülerse kendi kıçına gülsün.

(Sirâc)

بترجا ، بدترجا muhaffefidir § Et ile tırnak arası.

بَتِ سُرخاب زای (beti sürḫâbzây) = (*k.*) Surahi.

بُتْ فِرِيب (bütfirîb) = Şemsî ayların 24 üncü günü.

بَتْفُوز (betfūz) = Ağzın etrafı, çevresi § Kuş gagası.

دست آذر مه از کمان هوا
تیرهازد چو ناوك دلدوز
بند پولاد بردهان یابد
آهوار برشمرنهد بتفوز
ازرقی

Kışın orta ayının eli kalbe işliyen ok gibi hava yayından oklar attı. Ceylan eğer ağzını göle koyacak yani su içecek olursa ağzında çelikten bir gem bulur.

(Ezreki)

Yalnız fūz, pūz de denir = بتپوز، بدفوز.

بِتِك (bitik) = Bitik, biti, yazı, mektup.

بُتْكَدَه (bütkede) = Büthane: puta tapanların ibadet ettikleri ev.

غزلت گزین زاویهٔ طاعت تواند
گر پیر بتکده است وگرشیخ خانقاه
میروانهی

Gerek puthanenın piri, gerek tekkenin şeyhi sana ibadet bucağında yalnızlığı ihtiyar etmişlerdir.

Mîr vâlihi

بِتْكَن (**bitken**) = Ekincilerin tarlayı düzledikleri sürgü § Bitkenden den emir. Bitkenden (*ba.*).

بِتْكَنْدِن، بِتْكَنْدَن (**bitkenden, bitkendîden**) = Çok doyma sebebiyle yemekten vazgeçip meyletmemek.

بِتْكُوب (**betkûb**) = Ceviz içi, yoğurt, tere otundan yapılan bir nevi tarator.

بر دشمن در اوشد روز ایره وزغم
لوزینه برمذاقش پتکوب می‌ناید
فخری

Onun kapısının düşmanına gün karanlık oldu da teessüründen, damağna badem ezmesi, tarator çeşnisini veriyor.

(*Fahri*)

بِتْكِيش (**betkîş**) = Ok mahfazası okluk.

بِتْلاب (**betlâb**) = Hurma çiçeğinin kapçığı.

بِتَلْخ وتُرْش رِضا دادَن (**betelḫütürüş rizâ dâden**) = (*k.*) Mihnet ve meşekkata, aza ve çoğa razı olmak ve sabretmek.

بِتَنْگ آمَدَن (**beteng âmeden**) = (*k.*) Sıkılmak, daralmak.

نالهرا هرچند می‌خواهم‌که پنهان می‌کنم
سینه می‌گویدکه من‌تنگ آمدم فریادکن
خسرو

İniltimi her nekadar gizlemek istiyorsam da göğsüm, ben daraldım, bağır; diyor.

(*Hüsrev*)

بِتَو (**betev**) = Güneşin doğduğu yer, meşrik § Güneşe pek karşı olan yer=güney; karşılığı nesa = kuzeydir.
İhtimalki aslı ışıklı mânasına (betâb) yahut (batâb) dır.

بِتُو (**petu**) = Honi dediğimiz şey § Baston, kamçı topuzu § Ecza ezdikleri taş § Havan eli § Yağ, bal kabı.

بِتْوَاز، بِدْوَاز (**betvâz, bedvâz**) = Kuş tüneği § Oturulacak, istirahat edilecek yer.

ملاذ سیف‌وقلم خسرو ستاره حشم
که هست اهل جهانرا جناب اوبدواز
فخری

Kılıç ve kalemin sığınağı, yıldızlar hizmetçileri ve yardımcıları olan padişah ki, sarayının avlusu dünya halkının istirahat yeridir.

(*Fahri*)

بتورك (**betûrak**) = Zahîre saklamıya mahsus kuyu § def ve daire.

بتوك (**betûk**) = Bakkal tablası, sepeti, tebûk (*ba.*),

بته (**bete**) = Ecza ezdikleri taş havan eli § lapa.

بتيا (**betya**) = Göğüs = sîne.

بج (**bec**) = Su ve şarap sızıntısı § Ağzın içi ve avurt, =كپ ، آكپ âkep, kep.

بی‌مدحت تو هركه دهنرا بگشاید
دندانش كند چرخ برون يك‌بيك از بخ
فخری

Her kim seni methetmeksizin ağız açarsa felek dişini birer birer ağzından söker.

(*Fahri*)

بج (**bic**) = Pirinç.

بج (**büc**) = Keçi (*ar.*) معز.

بجا (**becâ**) = (*k.*) Yerinde, mevkiinde.

بجا افتادن (**becâ üftâden**) = Halsizlikten dolayı bir şey yapamamak.

درهوای گلشنی صدره چو مرغ بسته بال
كرده ام آهنگ پرواز وبجا افتاده ام
وحشی

Güllüğe gitmek hevesiyle kanadı bağlı kuş gibi yüz kere uçmaya kalkıştımsa da yapamadım.

(*Vahşi*)

§ Geriye dönmek.

خستهٔ درد ومحبت‌را سر بهبودنیست
بارها به گشته ودیگر بجا افتاده‌است
شفائی

Sevgi hastasının iyiliğe meyli yoktur, çok defa iyileşmiş yine geri dönmüştür.

(*Şifâî*)

بجال (**bücâl**)=Kömür § Ateş koru.

بجام عدل دادن (**becami ʿadl dâden**)= İkram ve ihsanda adaleti gözetmek.

بجان آمدن (**becân âmeden**) = Cana gelmek (*k.*) usanmak, sıkıntı çekmek.

ناله ام راه‌گلوبسته بحدی‌که نفس
تابرون می‌رود از سینه بجان می‌آید
شاهی

İnilti ve figanım boğazın yolunu bir derece kapamış ki göğsümden nefes dışarı çıkıncıya kadar sıkıntı çekiyor.

(*Şahî*)

بجان‌رسیدن Becan resîden de denir.

ازحوادث بجان رسید عماد
الغیاث ازسپهر حادثه‌زای
عماد

İmat yeniden yeniye peyda olan vak'alardan usandı. Vak'a doğuran felekten el'eman.

(*'İmad*)

بَجان آوَرْدَن (**becan âverden**) = Cana getirmek (*k.*) tazyik etmek § öldürmek.

بَجای آوَرْدَن (**becay âverden**) = (*k.*) Bilmek, tanımak § Tasarladığı şeyi yapmak.

بَجَسْت (**becest**) = Ses, sada. Evvelindeki b esre olursa sıçramak mânasına olan cesten den; b esre, cim ötre olursa aramak mânasına olan cüsten den mâzidir.

بجشك (**bicişk**) = Hekim, bilgin, § Serçe, bincişk (*muḫ.*) بجشك ba.

هرنگ زرشك‌شد سرشكم
بگشادرگ مجس بجشكم
خاقانی

Göz yaşım kadın tuzluğuna döndü. Operatör nabız damarımı açtı.

(*Ḫakani*)

بُجُول، بُجُل (**bücül, bücûl**) = Aşık: topuk kemiği.

چو شش بجل زغمت مشت استخوان شده‌ام
اسدی

Senin hederinden altı aşık gibi bir avuç kemik olmuşum

(*Esedi*)

Bücül bâzi kerden = aşık oynamak.

بُجُم (**bücüm**) = ılgın ağacının yemişi (*ar.*) ثمرة الطرفا.

بَجْيَحُون نِشَسْت (**beceyhun nişest**) = (*k.*) Ceyhun'da gemiye bindi § Çok ağlamadan kinaye de olur "edat ve kulzüm„.

بَچ (**beç**) = Avurt = bec Cıhangiride (*b.*) ötredir. Kâkül mânasına geldiğini de yaşmıştır.

بُچ بُچ (**büç büç**) = Fısıltı § bir kelimedir ki çobanlar keçileri onunla çağırırlar.

بَچِرَاغی رَسیدَن (**beçirağı resîden**) = (*k.*) Bir büyük adama hizmet etmek § Saadete kavuşmak.

بُچَرَك (**biçrek**) = Alay edilen kimse (Bürhan).

بَچَس (**beçes**) = Burun yumşagı § Gevşeklik § Mihnet, sıkıntı,

بَحَش (**bcçeş**) = Beçes (*ba.*).

بَحشك (**biçişk**) = Bicişk (*ba.*).

بَحَشم (**beçeşm**) = Baş üstüne dediğimiz mevkide kullanılır.

بَحَشم آمَدَن (**beçeşm âmeden**) = Göze gelmek (*k.*) nazar değmek § Bir kimsenin nazarında büyük görünmek.

بَحَشم خُورْدَن (**beçeşm ḫuverden**) = Gözle yemek (*k.*) nazar değirmek, haset göziyle bakmak.

بَحَشم كَرْدَن (**beçeşm kerden**) = (*k*) Seçmek § Nazar değirmek.

مارا بچشم کردکه تاصیداوشویم
زان پس بچشم رحمت برما نظر نکرد
خاقانی

Kendisine av olmak için bizi seçti. Ondan sonra bize acıma göziyle bakmadı.
(Hâkâni)

بَحگانِ دیده (**beçegâni dîde**)=(*k.*) Göz damlaları (Mahmûdî) Beçe (*ba.*).

بَحگانِ رز (**beçegâni rez**) = Asmanın taze filizleri.

بَحكَم (**beçkem**)= Yazlık ev *(ar.)* صیفیه § Etrafı kafesli oda ve çardak. Sofa ve otak mânasına da gelir.

آنکه ازنوبهار معدلتش
همه آفاق گشته چون بچکم
فخری

O zat ki adaleti yeni baharından bütün etraf sayfiye olmuş.
Kurt (Burhan)

بَحَل (**beçel**) = Üstü başı daima pis olan kimse.

بَحَم (**biçem**) = Düzgün iş.

چرا شکر نکنم نعمت ترا شب‌وروز
که از تو اختر من سعدگشت وکار بچم
شاکر بخاری

Senin nimetine gece gündüz niçin şükretmiyeyim ki senden taliim uğurlu, işim düzgün oldu.
(Şakiri Buḫâri)

§ Çemiden. Salınmaktan emir.

بچرکت هنبرین بادا چراگاه
بچم کت آهنین بادا مفاصل
منوچهری

Otla ki otlağın amber kokulu olsun, salın ki boğumların kuvvetlensin.
(Minuçihri) devesine ḫitaben

بَحَه، بَحَّه (**beççe, beçe**)= Çocuk, yavru. Dihkan beçe = Köylü çocuğu. Üştür beçe = Deve yavrusu. Cem'i beçegan.

چون کبوتر بچه تاهستیم بالی میزنیم
بهر یك ارزن که آن هم دردهان دیگرست
سیلی

Sağ oldukça güvercin yavrusu gibi bir darı için çırpınırız ki o da başkasının ağzındadır.
(*Seylî*)

بچه‌باز. (**beççebâz**) = Genç çocukları seven kimse.

بچهٔ خورشید (**beççei ḫurşîd**) = (*k.*) Lâl, yakut, altın ve gümüş gibi madenî şeyler.

بچهٔ حونین (**beççei ḫûnîn**) = (*k.*) Göz yaşı.

بچه‌دان. (**beççedan**) = Rahim, çocuk yatağı = zihdan (*ba.*).

بچهٔ ریش. (**beçei rîş**) = Alt dudağın altındaki toplu tüyler.

بچهٔ طاوس علوی (**beççei tâvusi ulvî**) = (*k.*) Güneş, gündüz, ateş, lâl, yakut.

بچهٔ کو (**beççei ko**) = Sokağa bırakılan yeni doğmuş çocuk. (*ar.*) لقیط.

بچهٔ نو (**beççei nev**) = (*k.*) Yeni bir vak'a. Her şeyin neticesi, yeni beliren filiz, çiçek.

بچیز (**biçîz**) = Pek küçük ve değersiz şey.

بحشیدن (**baḫşîden**) = Arapça (baḫş) mastarından yapma mastardır. Bir şeyin hakiykatını araştırmak demektir. Müştakları da kullanılır (Nizâm)

بحر نهنگ آسا، بحر نهنگ آثار (**baḥri neheng âsâr, baḥri neheng asa**) = (*k.*) Parlak kılıç.

بحل (**bihil**) = Bağışlama, affetme.

آزردمت ای پدر نه برجای
وای ار بحلم نمی‌کنی وای
نظامی

Babacığım! yok yere seni incittim beni affetmezsen vay hâlime.
(*Nizâmi*)

Farsçada (h) bulunmamasına nazaran Arabça olması iktiza ederse de Arapça da böyle bir kelime yoktur. Hişten (terketmek, salıvermek) mastarından emri hazır olan (bihil) den bozulmuş olması mümkündür.
(Nizâm)

بخار (**buḫâr**) = İlim ve fazilet.

فخر کند روزگار تو بتو زیراك
اصل بزرگی تویی واصل بخاری
فرخی

Zamanın seninle öğünür; çünkü büyüklük ve faziletin esasısın.
(Ferrühî)

بُخارا **(buḫârâ)** = Buhârâ denilen şehir: vaktiyle ilim ve irfan merkezi olduğundan bu adı almıştır, sonundaki elif nispet edatıdır.

آن بخارا معدن دانش بود
پس بخارائیست هرکه آنش بود
مولانا

O Buhara ilim madenidir, Öyle ise her fazilet sahibi Buharaya mensuptur.
(Mevlânâ)

بُخارِی **(buḫarî)** = Buhara'lı demek olduğu gibi Arapça buhar yani buğu kelimesine mensup olarak oda içindeki ocak mânasına da gelir.

بَخاك اَفكَندَن **(beḫak efkenden)** = Toprağa atmak (*k.*) horlamak. بخاك افكنده Behak efkende = (*k.*) mazlum.

بَخت **(baḫt)** = Talih.

نی همین روزبود حال من آشفته چو زلف
شب هم از بخت سیه خواب پریشانی هست
شاعر

Hâlimin zülüf gibi dağınıklığı yalnız gündüz değildir, kara bahtımdan gece de uykum dağınıktır.
(Şair)

Talii iyi mânasına بختاور bahtâver, بختمند bahtmend, bahtiyar; eyi talih mânasına بخت جوان bahtı civan, بخت بیدار bahtı bîdar. بختفرخنده bahtı ferhunde denildiği gibi talihi kötü mânasına بخت برگشته baht bergeşte; kötü talih mânasına بخت تیره bahti tire, bahti siyah, bahti şuride, bahti vajgün denir. Baht kelimesi uykuda ağırlık basmak (*ar.*) كابوس § Uçan çekirge mânalarına da gelir.

بُخت **(buḫt)** = Oğul mânasına gelen بوخت buḫt (*muh.*). Beytülmukaddesi harap eden zalim padişaha da Buhtı Nassar denilmesi doğduğu zaman nassar denilen putun yanına bırakılmış olmasındandır.

بَخت دَندان خای **(baḫti dendan ḫây)** = Uygunsuz talih.

چون کنار شمع بینی سای من‌دندانه وار
سای من خائیدگویی بخت دندان خای‌من
خاقانی

İnciğimi mumun kenarı gibi çentik görürsen; onu uygunsuz talihim çiğnedi sanırsın.
(Ḫâkânî)

بَخته **(beḫtek)** = Uykuda ağır basma = berḫefc=berfencek. (*ko.*) bînî gili (*ar*) كابوس.

بُختگاو **(buḫtgâv)** = Suda kaynatılan bir takım ilâçlar ve ne-

batlardır ki hastalanan azayı onunla banyo ederler (*ar.*) نطول netûl.

بُخْتُو، بُخْتُور (**büḫtû, büḫtûr**) = Gürültü, hususiyle gök gürültüsü.

زرشك كلك تو ناله كندا بر
كه خلقش نام كردستند بختو
فخری

Bulut senin kalemini kıskandığından gürültü eder, halk ona gök gürültüsü adım verdiler.

(*Faḫri*)

چون بيانگ آيد ازهوا بختو
می خور وبانگ چنك ورودشنو
رودکی

Havada gök gürültüsü peyda olunca şarap iç; çenk ve kemançe sesi dinle.

(*Rūdeki*)

Reşidi (بختو) buhnū şeklinde yazıp بختوه ، بختور ، بختو şekillerini bundan bozulmuş sayarak Rūdekînin evvelkî veşu şiirini irad ediyor.

عاجز شود زاشك دوچشم وغريو من
ابر بهار گاهی بختو ورمطير
رودکی

İki gözümün yaşiyla feryadımdan bahar mevsiminin yağmurlu gününün gök gürültülü bulutu âciz olur,

(*Rūdeki*)

§ Şimşek. Sıracüllüga بختو bühtu; (t) ile gök gürültüsü; (n) ile şimşek diye biribirinden ayırmıştır.

بَخْتَوَر (**beḫtver**) = Talihli. Rencûr vezninde de doğrudur.

بَخْتَه (**beḫte**) = Üç dört yaş nda erkek koyun.

بدين شكرانه داد آن هرزه انديش
دويا اصد بختهٔ فربه بدرويش
نزاری

Bu nimet bilirliğe karşı o bozuk düşünceli; fakire bin tane semiz koyun verdi.

(*Nizarî*)

Derisi yüzülmüş ve soyulmuş şey § Semiz kuyruk § Tahsil memuru

بَخْجَد (**beḫced**) = Demir boku (*ar.*) خبث الحديد.

بَخْرَد (**biḫred**)=Akıllı باخرد baḫired (*muḫ.*)

بپرسيد ازايشان كه ای بخردان
بلشكرگه عدل اسپهبدان
جامی

Onlardan şöyle sordu; ey akıllılar! adalet ordusunun başbuğları.

(*Cami*)

§ Biḫredî = akıllılık.

بُخْرَك (**büḫrek**) = Acı badem.

بَخَس (**beḫs**) = Erimek, eritmek § Eksilmek, eksiltmek § İncinmek, buruşup solmak, ateşin hararetiyle deri büzülmek § Naz ve eda ile yürümek mânalarına

gelen (beḫsîden) den ismi mastar, emir.

اگر زری نکند کار در تو آتش تیز
وگرمسی بفنا تا ابد همی بخسی
ناصر

Eğer altın isen sana keskin ateş tesir etmez; eğer bakırsan yokluk içinde kıyamete kadar erirsin.

(Nâsır)

Eksiltmek ve ekini yalnız yağ mur suyu ile sulanan tarla mânalarına Arabça olup Farsçada da kullanılır. بخسان Beḫsan =eriyici.

مخالف ارچه که خود را چو سنگ می‌پنداشت
زتاب آتش قهرش چو موم شدبخسان
فخری

Padişaha karşı gelen her nekadar kendini taş gibi zannettise de onun kahrı ateşinin hararetinden mum gibi eridi.

(Fahri)

همچوگرمابه که تفسیده بود
تنگ آبی جانت بخسیده بود
مولانا

Dünya kızmış hamam gibidir. Muztarip olursun. Canın erimiş olur.

Mevlânâ

بَخْسَت (**beḫest**) = Ses = Becest (*ba.*).

بُخْبُخَسْت (**bühḫhest**) = Horultu (*ar.*) غطیط (بخستن) = Horuldamak.

بَخْسُوم (**beḫsûm**) = Buğdaydan yapılan şarap.

بخور بی‌رطل وبی‌کوزه می‌کولشکند روزه
نه ازانگور ونه شیره نه ازیکی نه از چسم
مولانا

O şarabı ölçüsüz ve bardaksız iç ki, orucu bozmaz; o şarap ne üzümden, ne şıradan, ne bozadan, ne buğdaydan yapılmıştır.

(Mevlâna)

بَخْسِی (**beḫsî**)= Solmuş, buruşmuş, büzülmüş, eksilmiş, erimiş.

تو کشتمند جهانی زداس مرگ بترس
کنون که زرد شدستی چو کندم بخسی
ناصر

Sen cihanın ekinli tarlasısın. Solmuş buğday gibi sarardığın şu zamanda ölüm orağından kork.

(Nasır)

§ Beḫsîden den müzari müfret muhatap.

بَخْسِیدَ (**baḫsiden**) = Beḫs (*ba.*).

بَخْش (**beḫş**) = Hisse ve parça § Baḫşiden=Bağışlamaktan emir, (*isfa. muh. vas.*). Beḫşiden *(ba.)*.

فروماند گانیم یارب بخش
جنید

Yarabbi! âcizleriz, merhamet et.

(Cüneyd)

Gıramer § nesr Nasrî

بَخْشَای، بَخْشا (**beḫşâ, beḫşây**) = Beḫşüden merhamet etmekten emir, *(isfa, muh, vas.)*. Beḫşüden (*ba.*).

خورونوش وبخشای وراحت رسان
نگه می چه‌داری زپهر کسان
سعدی

Ye, iç, bağışla, rahata kavuştur. Başkaları için ne saklıyorsun.
(*Sa'dî*)

بَخْشَايِشْ (**beḫşâyiş**) = Af, merhamet ve şefkat.

نه شب خسبم نه روز آسایشم هست
نه یك ذره زتو بخشایشم هست
نظامی

Ne gece uyuyorum, ne gündüz rahatım var; ne senin zerre kadar bana merhametin var.
(*Nizâmî*)

Bahşâyişger=(Errahîm). Bahşayende = (Errahman) mânasına ve (esmai hüsna) dandır [1].

بَخْشُودَن (**beḫşûden**) = Merhamet etmek, affetmek § Bağışlamak.

بَخْشِيدَن (**beḫşîden**) = Bağışlamak, hibe etmek.

ازتو بخشودنست وبخشیدن
ازمن افتادنست وخشیدن
سنائی

Merhamet ve ihsan etmek senden, düşmek ve sürçmek benden.
(*Senâ'î*)

بُخْلَه (**bühle**) = Semizotu.

بَخْمَه (**beḫme**) = Ayrıkotu.

[1] Esmai hüsna: Cenabı hakkın isimleri.

بُخُنَوْ (**buḫnev**) = Şimşek بخنونه şeklinde de görülmüştür. § Gök gürültüsü. Buhtev (*ba.*).

بُخُو (**buḫu**) = Hayvanların ve suçluların ayaklarına ve ellerine vurdukları köstek ve zincir.
(Nizâm)

بُخُور (**büḫûr**) = « عسل لبی » dan bozulma aselbent denilen tütsü. Arapçası (b) nin üstünüyledir.

بُخُورِ مَرْيَم (**büḫûri meryem**) = Meryem ana eli denilen nebat.

بَخُون (**beḫun**) = Merrih yıldızı = Behram.

بَخِيده (**beḫide**) = Atılmış pamuk yahut yün.

همه کوه پشمست برهم بخیده
نزاری

Bütün dağ birbiri üstüne atılmış yüne benziyor.
(*Nizarî*)

بَخِير ، بَخِيل (**beḫîr, beḫîl**) = Beḫme (*ba.*).

بَخِيله (**beḫîle**) = Semizotu tohumu.

بَخْيَه (**beḫye**) = Teyel, kaba dikiş.

بَخیه بَر رُوی کار اُفتادَن (**beḫye ber ruyi kâr üftâden**) = Teyel işin yüzüne düşmek (*k.*) gızli şey meydana çıkmak.

همچو سوزن اگرچه سرتیزی
بخیه برروی کار می فکنی
اثیرالدین

Iğne gibi keskin uçlu isen de sırrını açığa vurursun.
(Eṯīrüddin)

برهمن شد ازروی من شرمسار
که شتمت بود بخیه برروی کار
سعدی

Papaz benim yüzümden utandı; çünkü gizli şeyin açıklanması pek çirkin olur.
(Sa'dī)

Beḫye gerden=Teyellemek.

بَد (**bed**) = Fena, çirkin.

آن کس که زخون خود نترسد
ازگفتن نیک وبد نترسد
نظامی

Kendi kanının akmasından çekinmiyen kimse iyi ve fenayı söylemekten korkmaz.
(Nizāmī)

§ Ateş tutuşturmaya mahsus yarı yanmış paçavra.

لتهٔ نیم سوخته که بر آی آتش گیره مهیا کرده باشند
ناصری

لتهٔ نیم سوخته را نیز گویند که بجهت آتش مهیا کرده باشند
برهان

Suretinde tarif ettikleri halde mütercim Asım Efendi Bürhan tercümesinde ateş küreğini tutacak eski paçavra demiştir ki doğru değildir. Bazı kelimelerin sonuna eklenerek sahip ve muhafız mânasını ifade eder: Sipehbed=asker sahibi, serasker, başbuğ. Hîrbed= Ateşgede muhafızı. Bu mânaya (b) nin ötresiyle okumak yanlıştır; çünkü Pehlevide pet şeklindedir.

بُد (**büd**) = بود = idi. (*muḫ.*).

گفت چه دانی که زدستت چه شد
یاچه شناسی که حریفت که بد
جلال‌الدین جعفر

Bilir misin ki elinden ne gitti, yahut tanır mısın ki arkadaşın kim idi.
Celâlüddin Ca'fer

§ Put.

بُداغ (**büdağ**) = Lûgatların tariflerine göre ufak taneli çardak gülü olsa gerektir.

بَدآغاز (**bedâğaz**) = Aslı fena, mayası alçak. بدسرشت ، بدنهاد de denir; (ر) yerine, (ز) ile de doğrudur. Âgâr (*ba.*).

یکی زشت خوی وبد آغاز بود
تو گویی بمردم گزی مار بود
لطیفی

Biri, fena huylu ve alçak tabiatlı idi. İnsan incitmekte sanki yılandı.
(Laṭīfī)

بَدالَك (**bedâk**) = Yaramaz fikirli § Hiddetli.

بَدان (**bedan**) = Fenalar mânasına bed'in cem'idir § Ona mânasına bean yerine de kullanılır.

بَدْ اَخْتَر (**bedeḫter**) = (*k.*) talihsiz, betbaht.

بد اختری چو تو درصحبت تو بایستی
ولی چنانکه تویی درجهان کجاباشد
سعدی

Senin konuştuğun kimse senin gibi bir uğursuz olmalıydı; fakat senin gibi dünyada nerede bulunur.

(*Sa'dī*)

=Bed pertev.

بُدْبُدَك (**büdbüdek**)= Çavuş kuşu (*ar.*) هدهد. (*muh.*) بدك.

بَدْبَده (**bedbede**) = Borcunu ödemekte ağır davranan kimse.

بَدبين (**bedbīn**) = Başkalarının aybını gören, hiçbir şeyi beğenmiyen kimse.

بَدْپَرهيز (**bedperhīz**) = Hastalığında doğru dürüst perhiz etmiyen kimse.

بَدْپَسَنْد (**bedpesend**) = Fenayı beğenen.

نیکنامی خواهی ای دل بابدان صحبت مدار
بد پسندی جان من برهان نادانی بود
حافظ

Ey gönül! İyilikle ün almak istersen kötülerle konuşma. Ruhum! fenayı beğenmek bilgisizliğe delâlet eder.

(*Hafız*)

§ Başkasına fenalığı beğenen kimse § Her şeyi kolay kolay beğenmiyen adam ki (müşkil pesend) denir.

بَدْفوز، بَدْپوس، بَدْپُوز (**bed pūz, bed pūs, bed fūz**) = Ağız çevresi = Betfuz (*ba.*).

بَدْچَشْم (**bed çeşm**] = Başkasının ailesine fena gözle bakan kimse.

بَدَخْش (**bedaḫş**) = Lâl. (Bedaḫşi müzap) erimiş lâl (*k.*) şarap, kan.

بَدَخْشان (**bedeḫşan**) = Efganistanın bir vilâyetidir, kıymetli madenleri hususiyle lâliyle meşhurdur.

اگر کوه بدخشان لعل گردد
بدیدار بدخشانی نیرزد
شاعر

Bedehşan dağı lâl olsa bir Bedehşanlıyı görmeye degmez.

(*Şā'ir*)

بَدْخواب (**bedḫuvab**)=Bir sebeple yatağında uyuyamıyan yahut azıcık uykuya dalar dalmaz uyanan kimse.

بَدْخُواه (**bedḫuvah**) = Fenalık istiyen, düşman, kıskanç.

بدخواه کسان هیچ بمقصد نرسد
خسرو

İnsanların fenalığını istiyen maksadına hiç erişmez.

(Ḫüsrev)

تیغش سر بدخواه رباید زتن آسان
زانسان که رباید زسر دزدکلاهی
طالب

Hırsız bir külâhı baştan nasıl kaparsa onun kılıcı düşmanın başını vücudundan öyle kolay kapar.

(Tâlib)

بَدْدِلْ (**bed dil**) = Kötü kalpli (*k.*) korkak, yüreksiz, ürkek.

برآورد چوبان بدل خروش
که دشمن نیم برهلا کم مکوش
سعدی

Korkak çoban, düşman değilim, beni öldürmeye çalışma diye haykırdı.

(Sa'dî)

بَدَرْ (**beder**) = Dışarı.

بروازخانهٔ گردون بدر ونان مطلب
حافظ

Feleğin evinden dışarı çık ta ekmek isteme.

(Hafız)

بَدْرام (**bedram**) = Daima.

نوازشگرائی بدرام تو
برآرد بهفتم فلك نام تو
نظامی

Senin daima lütfe meyil ve rağbetin adını yedinci feleğe yükseltir.

(Niẓâmî)

Hoş, lâtif, yakışıklı, süslü.

گل بخندید وباغ شدبد رام
ای خوشا این جهان دربن هنگام
فرخی

Gül açıldı, bahçe süslendi; bu zamanda bu dünya nekadar hoştur.

(Ferrühî)

نه هرگز چون رخش فردوس خرم
نه هرگز چون قدش شمشاد بدرام
قاآنی

Cennet hiçbir vakıt yanağı gibi sevimli; şimşir boyu gibi yakışıklı değildir.

(Kâânî)

§ Serkeş hayvan.

تاکه نور شرق شمس‌الدین بمن راخت نمود
نفس بدر اعم کنون درعشق اوشدرام رام
مولانا

Şarkın nuru Şemsüddin yahut Şemsüddinin güneşinin nuru beni müsterih ettiği zamandan beri onun aşkıyla huysuz nefsim şimdi bana ram aldu [*].

(Mevlâna)

بدر رفتن ، بدر آمدن (**beder âmeden, beder reften**) = Dışa-

[*] İkinci mânaya göre (şark) güneş mânasınadır.

rı gelmek, çıkmak, dışarı gitmek.

یك دم ازپردهٔ غفلت بدر آ

Bir zaman gaflet perdesinden çık.

تو ازمکارم اخلاق عالم دگری
وفا وعهد من ازخاطرت بدر نرود
حافظ

Sen iyi huyluluk yüzünden başka bir âlemsin. Benim vefa ve ahtım hatırından çıkmasın.
(Hafız)

بَدْران (**bedran**) = Eşek turpu denilen fena kokulu bir nevi yaban turpu = gendegiyah.

عیب بدران مکن وهرچه بود نیکوبین
که بصحرای جهان هیچ نروید بیکار
إسحاق

Eşek turpunu ayıplama. Her ne olursa hoş gör ki dünya ovasında faydasız hiçbir şey bitmez.
Büshak

بَدْراه (**bed rah**) = Yolsuz yani yola lâyıkıyle gitmiyen at.

بِدْرُوزه (**bidrüze**) = Bir ziyafetten dönüşte paket edip götürülen yemek (*ar.*) زلة zelle § Pay.

بَدْرَقه (**bedreka**) = Yol gösteren, kılavuz.

حافظ اگر قدم نهی دوره خاندان عشق
بد رقهٔ وهت شود همت شحنهٔ نجف
حافظ

Ey Hafız! Aşk hanedanının yoluna ayak basarsan, Hazreti Alinin himmeti sana yol gösterir.
(Hafız)

بَدْرَگ (**bedreg**) = Aslı kötü, huysuz insan ve hayvan.

بخاموشی زمکر دشمن بدرگ مشوایمن
که توسن گوش خواباند لگدها درقفا دارد
صائب

Ahlâksız düşmanın sesini çıkarmamasıyla hilesinden emin olma, çünkü harın at, kulaklarını kısarsa arkada tekmeleri vardır.
(Şâ'ib)

بَدَر کَرْدَن، بَدَرْبُرْدَن (**bederbürden, bederkerden**) = Çıkarmak.

خواب از سرخفتگان بدر برد
بیداریٔ بلبلان اسحار
سعدی

Seher bülbüllerinin uyanıklığı uyuyanların başından uykuyu giderdi.
(Sa'di)

بِدرود (**bidrūd**) = Sağlık ve selâmet, esenlik.

ای همنفسان مجلس رود
بدرود شوید جمله بدرود
نظامی

Ey saz meclisi arkadaşları! Sıhhat ve selâmette olunuz.
(Nizâmî)

§ Veda: Esenlemek, sağlıcamak.

بپوسید ازمهر و بدرود کرد
اسدی

Muhabbetle öptü ve veda etti.
(Esedî)

بَدْرَه ، بُدْرَه (bedre, bedrî) = Para ve altın kesesi, çıkını (*ar.*) صرة surre.

بهر کشورکه چون خورشید راندی
زهیترا بدره بدره زرفشاندی
نظامی

Güneş gibi her hangi ülkeye gelse yere kese kese altın saçardı.
(Nizamî)

جبهٔ خواهم وزراعه نخواهم زروسیم
زانکه بهتر بود این هردو زپانصد بدری
سنائی

Cüppe ve biniş isterim, altın ve gümüş istemem; çünkü bu ikisi beş yüz keseden daha iyidir.
(Senâî)

بَدْزَهْرَه (bedzehre) = korkak.

بِدِسْت (bidist) = Karış (*ar.*) شبر.

بر بدستی جای برجولاه کند چون بازن
منوچهری

Kebap şişi gibi bir karış yerde döner.
(Minucihrî)

Nasırî, el ile karış arasında münasebet görerek bedest şeklini daha uygun buluyor.

بَدَسْت بُودَن (bedest būden) = Hazır ve uyanık olmak.

گرت زدست برآید مراد خاطرما
بدست باش‌که خیری بجای خویشتنست
حافظ

Eğer bizim isteğimizi yerine getirmek elinden gelirse hazır ol ve uyanık davran ki yerinde bir hayırdır.
(Hafız)

همین که پای نهادی برآستانهٔ عشق
بدست باش‌که دست ازجهان فروشویی
سعدی

Aşk eşiğine ayak basar basmaz dünyadan vazgeçmeğe hazırlan:
(Sa'dı)

بَدَسْتِ چَپْ شُمُرْدَن (bedesti çep şümürden)= Sol el ile saymak. Çokluktan kinayedir Çünkü sayılar yüze kadar sağ, ilerisi sol elin parmaklarıyla sayılırmış.

عاشق بکشی بتیغ غمزه
چند الکه بدست چپ شماری
خاقانی

Gamzen kılıciyle o kadar âşık öldürürsün ki sol elile sayarsın: öldürdüğün âşıklar pek çoktur.
(Hâkânî)

بَدَسْت شُدَن (bedest şüden)= Ele geçmek.

درجهان دوستی بدست نشد
که ازو بردلم شکست نشد
اوحدی

Dünyada bir dost ele geçiremedim ki ondan gönlüm kırılmasın.
(Evhadî)

بِدِسْگَان، بِدِسْغَان (**bidisġan, bidisgan**) = Yahut her ikisi şin ile sarmaşık (*ar.*) عشقه.

بَدْسِگَال (**bedsigâl**) = Düşman. Sigâl fıkir ve endişe, söz mânalarına geldiğinden bedsigâl fena fikirli, herkes hakkında fena söyliyen kimse demektir, Karşılığı nîk sigâldir. Sigâl *(ba.)*.

تو نیکو روش باش تا بدسگال
بنقص تو گفتن نیابد مجال
سعدی

Sen iyi hareketli ol ki düşman noksanını söylemeğe mecal bulmasın.

(Sa'dî)

بَدْشُكُون (**bedşükūn**) = Uğursuz.

بَدْفُوز (**bedfūz**) = bedpūz *(ba.)*.

بَدْقَدَم (**bedkadem**) = Ayağı uğursuz ki kademsiz deriz.

بَدْكِردار، بَدْكَار (**bed kâr, bed kirdâr**) = İşi, hareketi kötü kimse, karşılığı nîkūkâr'dır.

بَدْگِل (**bedgil**) = Şekil ve sureti fena. Karşılığı ḫoşgil dir (Nizâm).

بَدْكَنْد (**bed kend**) = Rüşvet.

تابینند یك‌نظر دیدار شان
روح قدسی جان ببدکند آورید
فخری

Onların yüzünü bir kerre görmek için Hazreti Cibril canını rüşvet olarak getirdi.

(Fahri)

بَدْ گُهَر (**bed güher**) = Cevherî fena (*k.*) soysuz.

شد نفس بدگهر زمدارا گزنده‌تر
زاحسان نمی شودسگ دیوانه آشنا
صائب

Âdi nefis tatlılıkla muameleden daha ziyade zarar verici oldu. Kudurmuş köpek ikram ile bildik olmaz.

(Saib)

پیش ارباب حسد مهرباب زن صائب
گوش این بدگهران لایق گفتار تو نیست
صائب

Saip! Haset edenlerin önünde sus. Bu soysuzların kulağı senin sözüne lâyık değildir.

(Sâib)

بَدْلَگَام (**bed legâm**) = Gem almaz; serkeş at ki ağzı bozuk denir § (*k*) serkeş ve söz dinlemiyen kimse,

مرا کمند میفکن که خود گرفتارم
لویشه بردهن اسب بدلگام کنند
شاعر

Bana kement atma ki ben zaten tutulmuşum. Burunduruğu serkeş atın ağzına koyarlar.

(Şa'ir)

§ Levîşe (*ba.*).

بَدَندان بودَن **(bedendan büden)**= Lâyık ve münasip olmak,uymak.

هستند شاهدان شکر اب بعهد تو
لیکن ازان میانه بدندان من‌تویی
اثیرالدین

Zamanında şeker dudaklı güzeller vardır; fakat onların içinden bana lâyık sensin.
(Eşîrüddin)

بَدُو **(bedô)** = Ona mânasına olup (beô) yerine kullanılır.

بَدْواز **(bedvâz)** = Tünek. Betvaz (*ba.*).

بَدُوش ، بَدوس **(bedūs, bedūş)** = Ümit ve rica «Halimî ve nimetullah».

بده **(bede)** = Sade suya pişirilen lapa.

پرستنده باشم باآتشکده
نسازم خورش جزشیروبده
فردوسی

Ateşkedeye tapınırım; süt ve lapadan başka şey yemem.
(Firdevsî)

§ Akça kavak = سپیدار -(*ar.*) غرب.

گر زفیض دست‌او یك قطره بارد برزمین
میوهٔ باغ بهشت البته بار آرد بده
فخری

Eğer onun feyizli elinden yere bir damla damlarsa kavak ağacı cennet bahçesinin meyvesi gibi meyve verir.
(Fahrî)

بَدَه قِرائَت دانِستَن **(bedeh kıraet danisten)** = (*k.*) Bir şeyi lâyıkıyle bilmek.

بُده **(büde)** = Olmuş, imiş mânasına būde (*muḫ*) dir § Kav ve tutarak yani ateş tutuşturacak şey.

بَدید **(bedīd)** = Belli, açık=Pedid (*ba.*).

بَدیسه **(bedīse)** = Ağırşak: badrise (*muh.*) badrîse (*ba.*).

بَذله **(bezle)** = Lâtife ve hoş söz § Ahenk ile okunan şiir. Bezlegü = Lâtifeci hoş sözlü.

گرم مهرونرم چهروزود صلح ودیرجنك
تازه روی وعشوه‌جوی وبذله‌گوی ولکته‌یاب
قاآنی

Muhabbeti sıcak, yüzü yumuşak, çabuk barışır, geç darılır, güleç yüzlü, işveli, hoş sözlü, nükte bulan.
(Kaāni)

بَر **(ber)** = Yukarı.

پدر مرده‌را سایه برسر فکنن
سعدی

Yetimin başı üstüne saye sal: Onu, koru, himaye et.
(Sā'di)

§ Meyve.

باعلم اگر عمل نکنی شاخ بی‌بری
سعدی

Bilgi ile iş görmezsen meyvesiz dala benzersin.

(Sa'di)

§ Göğüs, meme.

همه معایثه بینم که دوبرابر من
ستاده اند سمن چهرگان سیمین بر
قاآنی

Hepsini apaçık görüyorum ki gül benizli gümüş göğüslüler karşımda dizilmişler.

(Kaāni)

Yan, taraf, huzur.

طرفه حالیست‌که آن آتش سوزان زبرم
دورتر می‌رود وبیشترم می سوزد
ملولی

Şaşılacak bir hâl! O yakıcı ateş, yanımdan nekadar uzaklaşırsa beni o kadar yakıyor.

(Melâlî)

زیوسف قوت جان دارند اهل مصر واز دوری
بر یعقوب غیر ازبوی پیراهن نمی‌آید
عصمت

Mısır ahalisinin Hazreti Yusuf yüzünden ruhları gıdalanır ; halbuki Hazreti Yakubun huzuruna gömlek kokusundan başka gelmiyor.

(İ'şmet)

§ Kucak.

خندان بناز گفت‌که آزاده سرورا
نشنیده ام هنوز کسی آورد ببر
قاآنی

Naz ile gülerek şimdiye kadar kimsenin azade selviyi kucakladığını işitmemişim dedi.

(Kaāani)

Azade (*ba.*) § Fayda.

برنخورد از خود واز عمر خویش
هرکه مرا از تو جدا می‌کند
سعدی

Beni senden ayıran kimse kendinden ve hayatından fayda ve hayır görmesin.

(Sa'di)

Bu, meyve mânasından alınmıştır. § Hıfzetme, hatırda tutma.

بلحن دلکش برخواند این قصیده زبر
قاآنی

Bu kasideyi gönlü çeken bir eda ile ezber okudu.

(Krāni)

Reşîdî, bu mânaya yalnız ber değil ez ile birlikte ezberdir. Fakat yalnız (bîr) ve (vîr) ezber mânasına gelir, diyor. Bu ifadeye göre dilimizde ezberden okumak tabiri doğrudur. Eski şairlerin şiirlerinde fazla olarak görülür.

چون ماه خرامنده زدوآمد وبنشست
رویش چو یکی مهر درخشان بنظر بر
قاآنی

Salınarak ay gibi içeri gird oturdu; yüzü bakımda parlak güneşi andırıyordu.

(Kaāni(

Bürden = götürmekten emin (*isfa. muh. vas.*).

دست حاجت چوبری پیش خداوندی بر
که کریمست ورحیمست وغفورست ودود
سعدی

İhtiyaç elini uzatacaksan, kerim rahim, gafūr, veaūd olan cenab. hakka uzat.

(Sa'di)

§ Yaprak mânasına gelen bergin muhaffefi. § Genç kadın § Evin kapısı § Her şeyin eni, genişliği. Bu son üç mâna şüphelidir (Reşîdî)
Der gibi zarfiyet ifade eder.

ساقیٔ سنگین دل مرا چند بهانه می نهی
مادهٔ ناب برکفت شوخ شراب برسرم
سعدی

Taş yürekli saki ! Halis şarap avucunda, şarap aşkı başımda iken bana ne vakta kadar bahane edeceksin.

(Sa'di)

§ (Düş bedüş) omuz omuza daki (b) gibi ilsâk ifade eder.

غلامان گل‌چهره ودل‌ربای
کمر برکمر گرد تختش بپای
نظامی

Gül çehreli ve gönül kapıcı köleler tahtın etrâfında sıksık divan durmuşlar.

(Nizami)

بَرابَر (**berâber**) = Karşı karşıya, yanyana § Denk, müsavi. Beraberi = denklik, müsavat.

تو می خرامی وعصمت زدور می گوید
تو کی برابر من یاخیال درنظرم
عصمت بخاری

Sen salınırsın; ismet uzaktan, karşımda sen misin yoksa gözüme hayal mi görünüyor diyor.

(İsmeti Buhâri)

یارب هزار شکرکه در روزگار غم
یکدم خیال یار نرفت از برابرم
عصمت بخاری

Yarabbi ! Çok şükür ki keder zamanımda yârın hayali bir vakıt yanımdan yahut karşımdan gitmedi.

(İsmeti Buhâri)

جز صورت در آینه کسرا نمی‌رسد
باطلعت بدیع تو کردن برابری
سعدی

Emsalsiz güzelliğine karşı denk olmak iddiası aynaya akseden suretinden başkasına düşmez.

(Sa'di)

ای پادشاه وقت چووقتت فرارسد
تو نیز باگدای محلت برابری
سعدی

Ey vaktin padişahı ! Vaktin erişince sen de mahalle dilencisiyle müsavisin.

(Sa'di)

بَرْآب آمَدَن (**ber âb âmeden**) = Su üstüne gelmek (*k.*) meydana çıkmak, belli olmak.

بَرآب گُفتَن (**ber âb güften**) = (*k.*) Hazır cevap olmak.

بَراتْ بَرْشاخِ آهو (**berat ber şaḫi âhū**) = Berat ahunun boynuzunda (*k.*) yalan § Yerine getirilmiyen vait.

بَراتی (**beratî**) = Fakirlere bahşedilen eski elbise.

رنو تا برکن خلعت حسن هردم
پس آنگه براتی بشمع خور انداز
دهلوی

Zaman zaman güzelliğinin kaftanını yeniden tazele de eskisini güneş şem'asına bırak.

(Dehlevî)

§ Gerdek gecesi güveyi gerdek evine kadar götüren topluluk. Bu ikinci mâna, Hintçedir. (Niẓām)

بَرادَر (berâder) = Erkek kardeş.

بَراز (beraz) = Yakışıklı, süslü, uygun. Mastarı berazîden,

خدا بگان جوان بخت شیخ ابواسحق
که تخت خسروی از ذات اوگرفت براز
فخری

Talili büyük padişah ki padişahlık tahti onun şahsiyle süslendi.

(Faḫrî)

لبی چون شکر خال باادو براز
نظامی

Şeker gibi bir dudak, ona uygun bir ben.

(Niẓāmî)

§ Berazîden den emir § Kunduracıların kundura ile kalıp arasına, dülgerlerin biçtikleri kereste arasına sıkıştırdıkları kıskı, takoz. Bıçak ve kılıcın kabza ve sap içine giren kısmı. Dilimizde perazvana denir.

بَرازیدَن (beraziden) = Yakışmak, yakıştırmak, güzel göstermek, bir şeyi bir şeye eklemek mânalarına lâzım ve müteaddidir.

قبای ملك برازیده دید برقدتو
نهاد فتنه کلاه از سر وکر بگشاد

Fitne, saltanat kaftanını senin boyuna yakışmış görünce fesat çıkarmaktan vazgeçti.

بَراش (berâş) = Tırmalama, yaralama = ḫıraş § Saçma ve dökme. Mastarı beraşîden.

بَراغ (berâġ) = Kan alıcı, hacamatcı.

بَراغالیدَن (berâġâlīden) = Tahrik etmek, kışkırtmak.

بُراقِ جَم (burâḳi cem) = (*k.*) Rüzgâr.

بَرآمَدْ جای (berâmed cây) = Mastar (Nasırî).

بَرْ آمَدَنْ (ber âmeden) = Yukarı gelmek *(k.)* tazim etmek, kalkmak, çıkmak, zuhur etmek.

شد زنظارگیان خانهٔ همسایه خراب
مه‌من‌باتو که فرمودکه بربام برای
خجندی

Seyircilerden komşunun evi yıkıldı. Ey ay yüzlüm ! Dama çık, diye sana kim söyledi.

(Ḥacendî)

چوبرآمد ماه روی ازمطلع پیراهنش
چشم بدراگفتم الحمدی بخوان پیرامنش
سعدی

Ay yüzlü güzel, gömleğini çıkardığı vakıt kötü göze, etrafında fatiha oku, dedim.

(Sâ'dî)

چون ماه شب چارده ازشرق برآمد
آن روی‌که چون ماه توش می‌طلبیدیم
سعدی

Yeni ay gibi aradığımız o yüz, ayın on dördü gibi doğudan çıktı.

(Sa'di)

§ Husul bulmak, nasip olmak.

گرفتم‌که ازدهرکامت برآمد
بمقصود خود گشتی امروز واصل
شاه طاهر

Farzettim ki dünyadan isteğin hasıl oldu, bugün kendi maksadına kavuştun.

(Şah Ṭahir)

کام دلم آن بودکه جان برتوفشانم
آن کام میسر شدوآن‌کار برآمد
سعدی

Gönlümün arzusu canımı sana feda etmekti; o arzum müyesser ve o iş nasip oldu.

(Sa'dî)

زصد درگر امیدت برنیاید
بنومیدی جگر خوردن نشاید
جامی

Eğer ümidin yüz kapıdan hu sule gelmezse ümitsizlikle müteessir olmak yakışmaz.

(Câmî)

§ Geçmek.

(نثر) سالی دوبرین برآمد
سعدی

Bunun üzerine birkaç yıl geçti,

(Sâd'i)

§ Galip gelmek.

(نثر) شیطال باخلصان بربیاید
سعدی

Şeytan özü temizlere galebe çalmaz.

(Sa'di)

§ Meşhur olmak.

صائب برآمده‌است برآفاق نام‌ما
صائب

Saip bizim adımız dünya etrafında ünlüdür.

(Sa'ib)

§ Ayrılmak, uzak düşmek.

دل میرود ازسینه وپیکان تو باقیست
رحم است برآن یارکه ازیار برآمد
حزین

Gönül göğüsten gidiyor yârinden ayrılan yare merhamet ettiği için okunun temreni durmaktadır.

(Ḥazin)

§ Büyümek, yetişmek.

کجا زهر سؤالم لب جواب گشاید
شکر لبی‌که بشیر وشکر برآمده است
شانی

Süt ve şekerle büyümüş bir şeker dudaklı nerede ki, benim zehirli sualime karşı cevap dudağını açsın.

(Şani)

برآمدگی (berâmedegī) = Yükseklik.

برّان (bürran) = Keskin, kesici.

سپر نفکند شیر غران زچنگ
نیندیشد ازتیغ بران پلنگ
سعدی

Hışımlı arslan harpten aciz göstermaz, kaplan keskin kılıçtan korkmaz.

(*Sa'di*)

برانداز (**ber endâz**) = Harç, masraf.

بر اندازهٔ کن برانداز خویش
که باشد میانه نمانند که پیش
نظامی

Masrafını derecene göre yap ki arada denkleşme hasıl olsun.

(*Nizâmî*)

براو (**berav**) = Çöp ve gübre taşımakla uğraşanlar.

برآوردن (**beraverden**) = Yükseltmek, çıkarmak § Kapamak § Husule getirmek § Taklit etmek.

مائیم وخیال تو که برغم حسودان
راهیست که نتوان بگل وسنگ برآورد
شانی

Biz ve senin hayalin, haset edenlere karşı bir yoldur ki çamur ve taşla kapanamaz.

(*Şanî*)

رخ از شرمندگی سوی درآورد
بروی نیکبختی در برآورد
جامی

Utandığından yüzünü kapıya çevirdi. Bahtiyarlık yüzüne kapıyı kapadı.

(*Câmî*)

میرساند بوی میخود را بمخموران خویش
گو برآرد محتسب باگل درمیخانه‌را
صائب

Şarap kendi kokusunu kendi mahmurlarına eriştiriyor, zabıta memuru isterse meyhanenin kapısını çamurla kapasın.

(*Şâib*)

§ Yetiştirmek, beslemek.

هزار نخل بخون جگر برآوردم
امید نیست که یك نوبتم ثمربخشد
شانی

Ciğer kaniyle yani elem ve meşekkatle bir hurma ağacı yetiştirdimse de bana bir kerre meyve vereceğini ummuyorum.

(*Şanî*)

Emri hazırı beraver, berar şekillerinde gelir.

دلرا زسینه درنظر دلستان برآر
آیینه پیش یوسف از آیینه‌دان برآر
صائب

Gönül alıcının nazarında kalbini göğsünden çıkar; aynayı Yusufun huzurunda kılıfından çıkar.

(*Sa'ib*)

برآوردهٔ (**beraverdeh**) = Yüksek bina, kale ve hisar.

برآوردهٔ دید صرنابدید
فردوسی

Ucu bucağı belirsiz yüksek bir bina gördü.

(*Firdevsî*)

§ İtibarı yüksek kimse.

هرچند برآوردهٔ آن جان جهانم
چون خانه ندارم خبر ازصاحبخانه
صائب

O cihanın canının yükseltmesi

isem de sahibinden haberi olmıyan ev gibiyim.

(*Şa'ib*)

زدیده بردلم آمد زدل بدر نرود
که شد بخون دل آن رهگذر برآورده
اهلی

Gözümden gönlüme geldi; gönlümden çıkmaz; çünkü o yolun geçidi yürek kaniyle kapanmıştır.

(*Ehlî*)

بَراه (**berâh**) = Güzel, iyi, yakışıklı = beraz.

نه رویش نکو ونه رایش براه
فردوسی

Ne yüzü güzel, ne reyi düzgün.

مسند خسروی ازمقدم او داود زیب
افسر شاهی هم ازطلعت اویافت براه
فخری

Padişahlık makamı onun cülûsiyle süslenmiş, şahlık tacı da onun yüzünden yakışığını bulmuştur.

(*Faḫrî*)

کار زرگر بزر شودبه براه
زر بزرگر سپاروکار بخواه
نظامی

Kuyumcunun işi altınla yakışığına girer, altını kuyumcuya teslim et de iş iste.

(*Niẓâmî*)

بَراهام (**berâham**) = Hasis bir yahudidir ki Behram gür bütün malını zaptedip lenbek adında bir sucuya vermiştir.

بَرآهیختَن ، بَراهیختَن (**ber aḫten, ber ahīḫten**) = Çekip çıkarmak. = Ahīḫten (*ba.*).

بَرای (**berây**) = İçin mânasına talil edatıdır.

بسان چشم که گرید برای هر عضوی
غمی بهر که رسد می‌کند ملول مرا
راضی

Her uzuv için ağlıyan göz gibi herkesin kederi beni mahzun ediyor.

(*Rażî*)

Ber ile ay kelimelerinden mürekkep olursa ber ameden den emri hazırdır.Ber ameden (*ba.*).

بَرباد دادَن (**berbâd dâden**) = Rüzgâra vermek (*k.*) yok etmek. Berbâd dad = Mahvetti. Türkçemizde berbat kelimesi berbad dade (*muh.*) olarak mahv ve perişan olmuş, bozulmuş mânasında kullanılır.

بَربار، بَرباره (**berbâr, berbâre**)= Çardak, evin üst katı Didar (*ba.*).

بَربالای پاردم گوزیدَن (**ber bâlâyi pârdüm goziden**) = Kuskundan yukarı yellenmek (*k.*) haddini tecavüz etmek.

بَربَت (**berbet**)= Ut yahut tanbur:

ası beribet olup kaz göğsü demektir. ط betin arapçalaştırılmışıdır. Eski Türkçesi kopuz dur. Rebaptan küçüktür (kulzüm). Hafızın:

آهنگ چنك وبربط وآواز عودونی

mısraından ut olmadığı anlaşılır.

بربد (**berbed**) = Sîstan vilâyeti § Bârbed (*muḥ.*) (*ba.*)

بربر (**berber**) = Afrikada oturan bir ulus, ve bir kıta ismi.

ببین تابهنگام کین گستری
چه خون راندم اززلگی وبربری
نظامی

Bak ki düşmanlık zamanında zengi ve berberilerin nekadar kanını akıttım.

(*Niẓāmī*)

بربروشان (**berbroşan**) = Ummet,

شفیع باش بر شه مرا بدین زلت
چو مصطفی بردادار بربروشانرا
دقیقی

Hazreti Mustafanın allahın huzurunda ümmete şefaatı gibi bu kabahatımdan dolayı padişahın huzurunda bana şefaat et.

(*Dekiki*)

بربست (**berbest**) = Tarz, kaide, kânun. Cem'i berbestegân § Şive ve nazm § Nahiv bilgisi= Sentaks: son iki mâna yalnız Nasırîde görülmüştür.

بربستن (**berbesten**) = Bağlamak § Bir şeyi bır şeye iliştirmek, ulaştırmak § Husule getirmek, faydalanmak.

من چه بربسته‌ام ازلولوی لالای سخن
کاش چون لاله دهان سخنم بودی لال
سلمان

Ben parlak inci gibi sözden ne istifade etmişim. Keşke lâle gibi dilsiz olsaydım.

(*Selman*)

بربسته (**berbeste**) = Taş gibi büyüyüp gelişmesi olmıyan şeyler, cemad § Vezinli söz.

می‌گفت بدندان بتم عقد درر
من هم چو تو ام لطیف وپاکیزه‌گهر
خندان خندان بناز گفتش خاموش
بربسته دگر باشد وبربسته دگر
شاعر

İnci dizisi sevgilimin dişine karşı: ben senin gibi lâtifim ve cevherim temizdir, dedi. Diş naz ile güle güle, sus; büyüyüp gelişmesi olan başka; olmıyan başkadır, dedi.

(*Şā'ir*)

بربند (**berbend**) = Kadın göğüslüğü ve göğse takılan bezekler.

برپاچه ریدن (**berpâçe rîden**) = Paçaya pislemek (*k.*) çok korkmak.

بَرپا کَردَن **(ber pâkerden)** = (*k.*) Dikmek, tahrik etmek, ayaklandırmak, ihya etmek.

بَرپای **(berpây)** = Ayakta, kaim, hazır.

برجه‌که سماع روح برپای شده‌است
مولانا

Sıçra hareket et ki ruh vecde gelmiştir

(Mevlânâ)

بَرپایِ خاك زَدَن **(ber payi ḫak zeden)** = (*k.*) Horlamak.

بَرپایِ کَسی اُفتادَن **(ber payi kesī üftâden)** = (*k.*) Son derece aciz göstermek, zorlamak, üstüne düşmek.

بفریادکس ازخواب صبوحی برنمی خیزد
مگر بردست وپای آن پریروآفتاب افتد
صائب

Kimsenin haykırmasıyla sabah uykusundan kalkmaz meğerki o peri yüzlünün güneş üstüne düşe, onu zorlaya.

(*Ṣa'ib*)

بَرپُشت خوابیدَن **(ber püşt ḫuvabîden)** = (*k*) Sırt üstü yatmak, istırahatla uyumak.

بشتاب بسوی نجف ای دل بشتاب
دریاب این فوز را بزودی دریاب
چون خواب نجف عبادت یزدانست
خودرا بنجف رسان وبرپشت بخواب
امیدی

Gönül! acele necef tarafına git; bu muvaffakıyeti çabuk anla; necef uykusu hakka ibâdettir. Kendini necefe iriştir, istirahatla uyu.

(Ümidi)

بَرپوس ، بَرپوز **(berpūz, berpūs)** Ağzın çevresi = Betfūz (*ba.*).

بَرتاس **(bertâs)** = Rusya hudūdunda bir vilâyet ve o vilâyetin ahalisine, tilkisine, tilkisinin kürküne verilen isim. § Bir savaş eri.

بَرتَر **(berter)** = Üstünrek, ziyade yüksek.

بَرتَراسَك ، بَرتاشَك **(bertâşek, berterâsek)** = Veratika, vîrane papatyası (*ar.*) شويلاء.

بَرتَن **(berten)** = Kibirli, dik baş.

زن مسکین فروتن مرد برتن
کان سرکشی آهخته برزن
فخرگرگانی

Biçare kadın alçak gönüllü. Adam kibirli. Kadına dikbaşlık yayını çekmiş.

(*Feḫri Gürgâni*)

بَرتَنگ **(berteng)** = Kolan.

یکران تراخم فلك زین
طوقش قروجره برتنگ
شرف

Senin atına feleğin kemeri eğer, ay gerdanlık, saman uğrusu kolandır.

(Şeref)

§ Bağıldak. [*]

زدودمان جلال تو آسمان طفلیست
فکنده دایهٔ صنعش ز کهکشان برتنگ
رکن‌الدین

Gök, senin ululuk hanedanından bir çocuktur. İyi terbiye eden taya ona saman uğrusundan bağıldak yapmış.

§ Ensiz bir nevi kumaş.

(Rüknüddin)

برته (**berte**) = İranlı bir savaş eri.

برج (**bürc**) = Enir, yaban mersini.

برجاس (**bürcâs**) = Pota, tabla.

بوقت آنکه کند قصد قادر اندازی [**]
بغیر سینهٔ دشمن نباشد ش برجاش
فخری

Ustaca ok attığı zaman amacı düşmanın göğsünden başka değildir.

(Fahri)

برجاسب (**bürcâsb**) = Turanlı bir savaş eri.

برجاف (**bürcâf**) = Burçak.

[*] Çocukları beşiğe yatırdıkları zaman düşmemeleri için bağladıkları sargı.

[**] قادراندار = Ustaca ok atan.

برجان قدم نهادن (**bercan kadem nihâden**) = İlâç ve ça eden vazgeçip ölüme razı olmak.

برج ثریا (**bürci süreyya**) = (*k.*) Güzelin ağzı: dişlerinin parlaklığı ve intizamı itibariyledir.

برج حوشه (**bürci ḫūşe**) = Sümbüle burcu (قازم)

برجستگی (**bercestegi**) = Vücudun kıpır kıpır o ması. Nitekim kurdeşeni denilen hastalık belirdikte olur. (Halimî)

برجسته (**berceste**) = Yukarı sıçramış. Mısra'ı berceste = Değeri yüksek ve pek beğenilmiş şiir parçası. Bercesten = Cesten (*ba.*).

برج کبوتر (**bürcî kebûter**) = Güvercinlere mahsus göz göz yuva. آده âde *(ba.)*.

برجند (**bircend**) = Horasanda deşti beyaza yakın bir köy (Nasırî),

برجیس (**bercîs**) = Müşteri yıldızı. Muarrebi (b) nin esresiyle bircis.

برچخ (**berçeḫ**) = Küçük mızrak, süngü = Zûpin.

برچیدن (**berçîden**) = Toplamak, devşirmek, büklüm büklüm olmak. (*muh.*) برچدن.

هوای قیرگون برچد
نقاب قیرگون ازرخ
عمق

Siyah renkli hava o renkteki örtüsünü yüzünden topladı.

(*'Am'ak*)

برح (**berḫ**) = Parça, biraz, hisse, nasip, § Su birikintisi § Ş mşek [*] § Yaş odunun yanarken çıkardığı yaşlık § Balık. (B) nin ötresiyle çiy = Şebnem.

برخاستن (**berḫâsten**) = Yukarı kalkmak § (*k.*) peyda olmak § savulmak.

زباریدن تیر همچون تگرگ
زهرگوشه برخاست طوفان مرگ
سعدی

Dolu gibi yağan oktan her köşeden ölüm tufanı peyda oldu.

(*Sa'dî*)

لژ: فتنه بنشست ونزاع برخاست
سعدی

Fitne oturdu: yatıştı ve kavga savuldu.

(*Sa'di*)

برخان (**berḫân**) = Ses, seda.

[*] Berk bunun muarrebi gibi görünür.

برخیچ (**berḫeç**) = Çirkin, yakışıksız, zayıf.

بچشم طالبان پرزیب‌وزیور
زن دنیا نماید روی برخیچ
ابوالمعانی

Dünya kadını taliplerin gözüne çirkin yüzünü süsle dolu gösterir.

(*Ebulma'ânî*)

برخش (**berḫş**) = At sırtı.

برخفج (**berḫefç**) = Kara basan : Uykuda ağı lık basma = Berfencek (*ar.*) كابوس.

چنان درخواب شد ظلم ازنهیبش
که نداری ورا بگرفت برخفج
فخری

Onun korkusundan zulüm öyle uykuya dalmıştır ki zulmü kâbusa tutulmuş sanırsın.

(*Faḫrî*)

Fahrinin mi'yarı cemalisiyle Nasırîde son harfi (c) dir.

برخفجی (**berḫefçi**) = (*k.*) Kabalık, sertlik öngülük.

برخلد سر کردن (**berḫuld ser kerden**) = (*k.*) Sabit olmak, daimileşmek.

برخوابه (**ber ḫuvabe**) = Döşek, yatak. همخوابه = döşekdaş mânasına da gelir. (*ba.*).

برخود پیچیدن (ber ḫuved pîçîden) = (*k.*) Muztarıp olmak.

میپیچ برخود وچون غنچه تنگ دل‌منشین
چوگل زپوست برون آی خرم وخندان
کمال

Muztarip olma, gonca gibi sıkıntılı oturma; gül gibi sevine güle kapçığından çık.

(Kemâl)

یخود پیاش چودهقان میدید
برخود ازغصهٔ آن می پیچید
جامی

Köylü onun kendinden geçmelerini gördükçe muztarip oluyordu.

(Câmî)

برخور (ber ḫuver) = Vavı maᶜdule [*] ile ezber, vavı maᶜrufe ile fağfûr vezninde; hisse ve pay sahibi mânasmadır. Çünkü (برخ) hisse, nasip olduğundan mecazen şerik ve ortak demektir. Sonundaki (ور) nisbet edatıdır.

زبس عطا که دهدهرکه زو عطا گیرد
گمان بردکه من اورا شریکم وبرخور
فرخی

O kadar ihsan eder ki ihsanını alan kimse kendisini onun ortağı sanır.

(Ferrühî)

§ Berḫuverden = Faydalanmak, kıssalanmaktan emir.

تاکی توبتن برخوری ازنعمت دنیا
یکچند بجان ازنعم دانش برخور
ناصر

Dünya nimetlerinden ne vakta kadar vücutça faydalanacaksın; biraz da ilmin nimetlerinden ruhun, faydalansın.

(Nâsır)

برخوردار (ber ḫurdâr) = Nasipli: خریدار ḫıridar, فروختار füruḫtar gibi برخوردن ber ḫuverden de muhaffef برخورد ber ḫuverd ile آر dan yahut برخور ile دار dan mürekkep bir kelimedir. Bu kelime üç emri hazırdan teşekkül etmiştir. Teker teker mânası götür, ye, tut demektir.

گاه گاهم ببوسهٔ بنواز
تاکه گردی زعمر برخوردار
حافظ

Ömründen nasibini almak istersen ara sıra beni bir öpücükle sev ndir.

(Ḥafız)

برخوردن (ber ḫuverden) = Faydalanmak, emele ermek, nimete kavuşmak. § birleşmek.

جان تازه میشودزلب‌روح پرورت
هرکس‌که برخورد بتو ازعمر برخورد
صائب

Can senin ruh besliyen dudağından tazelenir Her kim seninle birleşirse ömründen faydalanır.

(Ṣa'ib)

[*] (Vavı maᶜrufe) üst tarafı halis ötreli ve uzatılarak okunan vavdır.

(vavı maᶜdule) harekesi halis üstün olmayıp ötreye çalan vavdır.

چه خوش وقتی وخرم روزگاری
که یاری برخورد ازوصل یاری
جامی

Ne hoş bir vakit, ne mesut bir zamândır ki bir yar bir yara kavuşmakla emeline nail olur.
(*Câmî*)

Nizam hiddetlendirmek, muztarıp etmek mânasına da yazmıştır.

بَرْحَه (**berḥe**) = Parça, hisse, bazı, bir miktar.

ازچرخ برحه برحه سعادت بجانش باد
عسجدی

Onun canı felekten saadet hisselerine nail olsun.
Asecdî

بَرْحِی (**berḥī**) = İsmi geçen »berḥ» ile tenkîr ی sinden mürekkep olup bir miktar, bir parça demektir.

بَرْحَی (**berḥey**) = Kurban ve feda mânasınadır.

همی رفتی وديدها دوپيش
دل دوستان کرده جان برخيش
سعدی

Giderken gözler onu takip ediyordu; âşıkların gönlü ona canını feda etmiş.
(*Sa'dî*)

بَرْد (**berd**) — Çekil, yol ver, savul. Mastarı berdîden.

سهيد برآشفت وگفت ازنبرد
مرا چرخ گردان نگويدکه برد
فردوسی

Başbuğ kızdı da; Bana dönücü felek bile savaştan çekil demez dedi.
(*Firdevsî*)

ای خورنده خون خلق ازراه برد
مولانا

Ey halkın kanını içen! yoldan savul.
(*Mevlânâ*)

Tekrar ile berd, berd, berda berd de denir.

روز داروگير وبردابرد ميدان نبرد
هرغلام شه بمردی هم نبرد زال باد
سوزنی

Savaş gününde ve savaş meydanında; uzaklaş, savul sesi yükseldiği zaman padişahın her kölesi Zal gibi mertçe döğüşsün.
(*Sûzenî*)

§ Taş. (B) nin ötresiyle bürden = götürmekten mazi § Bilmece.

بَرْدادَنْ (**berdaden**) = Salıvermek.

بَرْدار (**berdar**) = Yaz evi § Asılmış § Berdaşten = kaldırmak mastarından emir, (*isfa. muh. vas.*) § Ferman berdar = Ferman kaldıran: emre itaat eden.

بَرْداشْتَنْ (**berdâşten**) = Kaldırmak.

چو پرده از رخ چرخ آفتاب برداری
بجان ودل کندت مشتری خریداری
شهاب

Güneşe benzeyen yüzünden örtüyü kaldırırsan müşteri can ve gönül vererek seni almak ister.
(*Şehab*)

بتیرم‌زن بخاك افکن بفتراك جفابرکش
نمی‌گویم که بگشاقید وبند ازپای بردارم
یغما

Beni okla vur, toprağa at, cefa terkisine as. İpi çöz, ayağımdan bağı kaldır, demiyorum ki.
(*Yeğma*)

Kaldırmak kelimesinin şamil olduğu bir takım mânalara gelir: harekete getirmek.

چو شمشیر پیکار برداشتی
نگه‌دار پنهان ره آشتی
سعدی

Kavga kılıcını harekete getirdiğin zaman gizlice barış yolunu gözet.
(*Sa'di*)

§ Almak.

هرچه آن بهم آید ازچنین کار
بی‌شرکت من تراست بردار
نظامی

Böyle işten her ne birikirse bana pay ayırmadan senin olsun, al.
(*Nizamî*)

Yok etmek, kesmek, hazfetmek, uzaklaştırmak.

گربهٔ مسکین اگر پرداشتی
تخم گنجشك ازجهان برداشتی
سعدی

Miskin kedinin kanadı olsaydı serçenin tohumunu dünyadan kaldırırdı.
(*Sa'di*)

تارست بی‌رخ توشبستان اهل دل
بردارشمع را سروبنشین بجای شمع
باقرکاشی

Senin yüzün olmaksızın gönül sahibinin meclisi karanlıktır. Mumun başını kes de onun yerine otur.
(*Bâkırı Kâşi*)

آن کسی‌را پستائیدکه اندر همه عمر
بهر آسایش مردم قدمی برداود
نیکبرد آنکه نگردد دل اوهرگز شاد
مگر ازخاطرکس بارغمی برداود
افسر [*]

O kimseyi öğünüz ki bütün ömründe halkın istirahatı için çalışır; eyi adam o kimsedir ki bir insanın gönlünden gam yükünü kaldırmadıkça kalbi sevinmez.
(*Efser*)

Berdâşteni kesi = Bir kimseyi yoldaş etmek.

بَرْداغ (berdâğ)=Cehri. اسپرك (*ba.*).

بَرْدال (berdâl) = Pergel dediğimiz alet. Perdal, perkâr, perkâl da denir.

بَرْدان (berdân)= Fena kokulu bir nebatın sıkıntısı.

بُرْدبار (bürdbâr) = Uysal, tahammüllü.

[*] İranın asrımızda yaşıyan en muktedir ediplerindendir.

چون عاشقم چه‌چاره جز صبر و بردباری
فرخی

Mademki âşıkım, sabır ve tahammülden başka ne çare var.
(*Ferruḫî*)

تونمی بینی‌که یار بردبار
چونکه باادو ضد شدی گردد چومار
مولانا

Sen görmez misin ki uysal dostla aranız açılınca yılan gibi olur.
(*Mevlânā*)

بَرْدَر (**berder**) = Erkek kardeş : birader (*muḫ.*).

بَرْدَفْتَر اَفْكَنْدَن (**berdefter efkenden**) = Yazmak.

که این خوش حدیثیست بردفترافکن
خاقانی

Çünkü bu hoş bir sözdür, yaz.
(*Hâkânî*)

بَرْدَك (**berdek**) = Masal, bilmece, yanıltmaç. Doğrusu دربرده = gizli mânasına perdektir. Bazı lügatler (B) nin üstüniyle masal, ötresiyle bilmece demişler.

بَرْدَمِيدَن (**berdemîden**) = Bitmek: ağaçların, otların yerden çıkması, yeşermesi (bîrun demiden) de denir.

ازابر نوبهار چو باران فروچکید
چندین هزار لاله زخارا برون‌دمید
منوچهری

Yeni bahar bulutundan yağmur yağınca katı taştan bukadar bin lâle bitti.
(*Minūçihrî*)

(*k.*) Üflemek, üfürmek, öfkelenmek, köpürmek.

چو رستم پیام سپهبد شنید
چو دریای آتش زکین بردمید
فردوسی

Rüstem, başbuğun haberini işitince kininden ateş denizi gibi köpürdü.
(*Firdevsî*)

Söylemek § güneş doğmak.

خیزشتربان‌که دمید آفتاب
وقت رحیلست نه‌هنگام خواب
شاعر

Deveci ! Kalk, çünkü güneş doğdu, göç vaktıdır; uyku zamanı değil,
(*Şair*)

بَرْدَن (**bürden**) = Götürmek § Kapmak.

انجمنها زنکویان جهان دیدم لیك
جلوهٔ روی نکوی تو ببرد ازیادم
یغما

Cihan güzellerinden topluluklar gördüm, fakat senin güzel yüzünün cilvesi onları hatırımdan götürdü : onları unutturdu.
(*Yeğma*)

گفتم لب‌تراکه دل من ببردهٔ
گفتا کدام دل چه‌نشانی کجاکه برد
سعدی

Dudağına gönlümü kapmışsın

dedim; hangi gönül. hani nışanı, ne zaman, nerede, kim kaptı? diye cevap verdi.

(*Sa'di*)

§ Çekmek: tahammül etmek.

سهل باشد سخن سخت که خوبان گویند
جور شیرین دهنان تلخ نباشد بردن
سعدی

Güzellerin söyledikleri sert söz yumuşak olur. Tatlı ağızlıların cefasını çekmek acı olmaz.

(*Sa'di*)

§ Bulmak.

چوعاشق می‌شدم گفتم که بردم جوهر مقصود
ندانستم که این دریاچه موج خون فشان دارد
حافظ

Âşık olunca istediğim cevheri buldum dedim Bu deryanın ne kan saçan dalgaları olduğunu bilmedim !

(*Hafız*)

§ Birini oyunda yenmek, oyunu kazanmak.

طرفه قاری بود بازیٔ عشق بتان
باختنش بردلست بردن آن باختن
شاعر

Güzellerin aşk oyunu tuhaf bir kumara benzer: Kaybetmesi kazanmak, kazanması kaybetmektir.

Şâ'ir

Etmek آرزو بردن = Arzu etmek.

بِرْدَن (**birden**) = Yürüyüşte çabukluk.

Bulut hakkında :

گهی باخاك هم خانه گهی بابادهم‌پیشه
گهی باچرخ هم زانو گهی بابحرهم‌بردن
عبدالواسع

Kâh toprakla bir yerde; kâh rüzgârla sanatdaş; kâh felekle dizdize; kâh deniz gibi yürüyüşü çabuk.

(Abdülvasi')

بَرْده (**berde**) = Tutsak (*ar.*) esir: köle ve karavaşa yani esirin erkeğine ve dişisine denir.

اکنون زلطف خواجه بجائی رسیده ام
کم برده صف بصف بود وبدره بار بار
قاآنی

Şimdi efendinin lütfiyle bir dereceye geldim ki sıra sıra hizmetçilerim, birçok param var.

(*Kaânî*)

Berde fürüş = cariye satan, esirci.

وقت عرضه کردن آن برده فروش
برکند ازبنده جامه عیب پوش
مولانا

O esirci, cariyeyi alıcıya gösterdiği zaman cariyeden ayıp örten elbiseyi çıkarır.

(*Mevlânâ*)

بُرْده (**bürde**) = Bürden masdarından mazii nakli ve ismi meful. Bürden (*ba.*) bürde dil, dilbürde = âşık.

مکن بیداد بردل بردهٔ خویش
نظامی

Kendi âşıkına zulmetme.

(*Nizâmi*)

Bürde kelimesi Arapça (meczup) karşılığı olarak da kullanılır.

بَرْدی (**berdī**) = Bir nevi iyi hurma = سنگ اشکنك Arapçasında (b) ötre, (ی) şeddelidir § Taştan yapılmış kap § Koğalık ve hasır otu denilen nebat ki evvelce Mısır'da bundan kâğıt yapılırdı = لوخ.

بَرْدیدَنْ (**berdīden**) = Bir tarafa çekilmek, savulmak. Berd (*ba.*).

بَرْرُسْته (**ber rüste**) = Mutlak nebat; çayır, çemen gibi özdeksiz nebatlar. Ber bestenin karşılığı olarak büyüyüp yetişen şey demektir. Ber beste (*ba.*) yalnız rüste de denir.

رسته وبربسته پیش اویکیست
گر یقین دعوی کند ار درشکیست
مولانا

Büyüyüp yetişmesi olan şeyle olmıyan onun nazarında birdir. Her nekadar o, gerçekten bildiğini iddia ederse de şüphededir.

(*Mevlânâ*)

بَرْرَسیدَنْ (**ber resīden**) = (Residen) gibi erişmek mânasına olup evvelindeki (ber) tekit içindir.

شاهی که ماه رایت منصور او
ازماه برگذشت وبخورشید برسید
سوزنی

Bir padişah ki onun muzaffer bayrağının ayı, ayı geçti de güneşe erişti.

(*Sūzenī*)

İkisi bir kelime olduğuna göre (pürsiden) gibi sormak, tahkik etmek, araştırmak mânasınadır.

چون دران آثار مستی شدپدید
یك مرید اورا دران دم برسید
مولانا

Onda sarhoşluk eserleri görüldüğü zaman ona bir mürit sordu.

(*Mevlâna*)

تو غالب تری گرسخن برسی
نظامی

Eğer sözün hakıykatına varırsan daha üstünsün.

(*Nizamî*)

ازحال دل‌سوخته خرمن برس
کمال اسماعیل

Harmanı yanığın gönlünün halini sor.

(*Kemâl İsm'il*)

برسیدم از حکیمی هوشمند
سعدی

Akıllı bir feylesoftan sordum.

(*Sa'di*)

Çepçap (*ba*).

بَرْرُوی روز اُفْتادَنْ ، بَرُوی اُفْتادَنْ

(**berūy üftaden, berrūyi rūz üftaden**)= Belli ve âşikâr olmak.

نگفتم قصهٔ خون خوردن دل با کسی هرگز
بروی افتاد پیش مردمان از اشك نمازم
ریاضی

Gönlümün sıkıntısını bir kimseye hiçbir vakıt söylemedim. İnsanların yanında, göz yaşımın işaretinden belli oldu.

(*Riyażī*)

غم جگرسوزست منع چشم گریان چون کنم
راز چون برروی روز افتاد پنهان چون کنم
لسانی

Keder ciğerimi yakıyor, ağlayan gözümü nasıl menedeyim, gözümün ağlamasına nasıl mani olayım. Sırrım meydana çıktı, nasıl gizliyeyim.

(Lisanî)

بَرْ رویْ دَویدَنْ ، بَرْ رویْ جَهیدَنْ

(ber ruy cehîden, ber ruy devîden) = Yüze sıçramak, yüze koşmak *(k.)* konuşma arasında yüze atılmak, öfkelenmek.

سالها ای اشك چادادم ترا درچشم خویش
وقت فرصت کی ووا داری که برویم جهی
سلمان

Ey göz yaşı! Sana senelerce kendi gözümde yer verdim. Fırsat zamanında yüzüme atılmayı nasıl reva görürsün?

(Selman)

هرکرا درچشم خود باناز پروردم چو اشك
عاقبت بی آبرویی کرد وبرویم دوید
شاعر

Her kimi göz yaşım gibi gözümde naz ile yetiştirdimse sonunda saygısızlık edip yüzüme atıldı.

(Şâ'ir)

بَرْز **(berz)** = Ekin,

برزگران دانه که می پرورند
آید روزی که ازان برخورند
نظامی

Ekinciler yetiştirdikleri tohumdan bir gün gelir ki istifade ederler.

(Nizâmî)

§ Güzellik, yakışıklılık § Sıvacı malası.

بُرْز **(bürz)** = Boy pos.

پس وپیش هرسوی می کوفت گرز
دوتا گرد بسیار بالاوبرز
فردوسی

Arkasına önüne her tarafa topaz vuruyordu. Çok boy posu iki kat etti: devirdi.

(Firdevsî)

§ Yüksek, mürtefi.

چو آمد بران تیغ کهسار برز
بزد نعرهٔ تندو بفراخت گرز
سعدی

O yüksek dağın tepesine gelince şiddetli bir nara attı ve topuzu kaldırdı.

(Sa'dî)

§ Şeref ve itibar.

زدستش بیفتاد زرینه گرز
توگفتی پرفتش همی فروبرز
فردوسی

Altın topuz elinden düştü. Sanki bütün şeref ve itibarı gitti.

(Firdevsî)

بَرْزَدَنْ **(berzeden)** = Göğüs vurmak *(k.)* birleşmek, beraber ve müsavi olmak.

گه منزل او برزده باسفد سمرقند
گه مجلس اوطعنه‌زده باغ ارم را
ابوالفرج

Kâh onun konağı Suğdi Semerkant[*] ile müsavi, kâh meclisi cennet bahçesini kınamıştır.

(*Ebulferec*)

گر تو یك ره جمال بنمایی
برزند باپهشت برزن من
سنائی

Eğer sen bir kerre yüz gösterirsen sokağım yani civarım cennetle müsavi olur.

(*Senâ'i*)

Ber zedeni keşti = geminin kıyıya yanaşması. Payçe berzeden = Paçayı sığamak. Berzedeni perde= Perdeyi kaldırmak. Ayırmak mânasına da gelir. Kumarbazlar ıstılahında iki veyahut birkaç kişinin parmaklarını biribirine uzatarak oyunda kazanıp kaybettiklerini hesap etmelerine denir.

اینك سروزر زمن، ازوبوس وکنار
بادلبر خویش هرگز این برزدیم
ظهوری

İşte baş ve altın feda etmek benden; öpücük ve kucaklanma ondan; dilberimle hiçbir vakıt bunu hesaplaşmadık.

(*Ẓuhūrī*)

بَرْزِیگَرْ، بَرْزْ گَرْ، بَرْزْ گَارْ (berzgâr, berzger, berzīger) = Ekinci.

برزگری داشت یکی تازه باغ
لاله درخشنده درو چون چراغ
جلال‌الدین جعفر

Bir ekincinin yeni yetişmiş bir bahçesi vardı. O bahçede lâle ışık gibi parlıyordu.

(*Celâlüddin Ca'fer*)

بَرْزَمْ (berzem) = Naz, eda§Âmu ırmağının kıyısında bir kale.

بَرْزَنْ (berzen) = Sokak, köşe başı, sahra.

فروبارید بارانی ز گردون
چنان چون برگ گل بارد بگلشن
ویا اندر تموزی مه ببارد
جراد منتشر برام و برزن
منوچهری

Güllüğe gül yaprağı döküldüğü yahut temmuzda dağınık çekirgenin dama, sokağa yağdığı gibi gökten yağmur yağdı.

(*Minuçihrī*)

نشسته ما براو او ببرزن
ادیب‌السلطنه عطا

Biz kadının yanında, o, sokakta. Yani biz zevkımızla meşgulüz, o (ecnebi) hariçte çalışmakta.

Edibüssaltana 'Atâ

بِرْزَنْ (birzen) = Üzerinde ekmek pişirilen toprak tava.

برسفرهٔ سخای تو خورشید ومه دونان
درمطبخ نوال تو افلاك برزنست
قریع‌الدهر

Senin cömertliğin sofrasında güneşle ay iki ekmek; senin bağış aş evinde eflâk ekmek tavasıdır.

(*Keria'ddehr*)

[*] سغد سمرقند Suğdi Semerkand Semerkanda yakın havası çok güzel bir şehirdir (Bihişti dünya) dünya cenneti de derler.

بَرْزه (**berze**) = Dal budak § Ekin ve ziraat.

بَرْزه گاو (**berzegâv**) = Çift öküzü.

برزه‌گاویست کو خورد ناچار
بر تخمی که او کند شد یار
مختاری

Felek bir çift öküzüdür ki hazırladığı tohumun mahsulünü çaresiz yer.

Mahtarî : Feleği yermiye dair

بَرْزِيدَنْ (**berzîden**) = Çalışmak, özenmek, devam etmek § Ekin ekmek.

بَرْزِين (**berzîn**) = Ateş § Ateşi berzin adındaki ateşkedeyi yapan mecûsi reîslerinden biri.

بگفت این ونشست آنگاه برزین
روان شد سوی آتشگاه برزین
زراتشت

Bunu söyledi ve ata bindi; Berzin denilen ateşkedeye doğru yollandı.

Zeratüşt

بَرْزِين كُروس (**berzin kürûs**) = Mecusi başkanlarından biri.

بَرْس (**bers**) = Burunduruk.

چون گسستی مهار وبپریدی
زود بینی ببینی اندر برس
ا ووی

Yuları kesip ayırınca burnunu burundurukta görürsün.

(Envcrî)

§ Yular § Mahmuz.

بُرْس (**bürs**) = Ardıç tohumu. (B)nin esresiyle pamuk.

بَرْسام (**bersâm**) = Bir nevi göğüs hastalığı (*ar.*) ذات‌الجنب ber = göğüs. Sam = hastalık.

بَرْسان (**bersân**) = Karamtık. Güzel kokulu bir nevi pekmez § Ümmet, fırka, cemaat : ikinci mânaya şın ile de doğrudur. (B)nin ötresiyle büyük yılan, ejderha.

بَرْسَر آمَدَنْ (**berser âmeden**) = (*k.*) galebe etmek, üstünlük göstermek.

در پای تو هرکه کشته گردد
از کل زمانه برسر آید
انوری

Her kim senin ayağında can verirse zaman halkının hepsinden üstün olur.

(Enverî)

§ Sona ermek.

برسر آمد عمر ودرگلگشت بستانی هنوز
وقت طفلی رفت ودر سیرگلستانی هنوز
سعید اشرف

Ömrün sona erdi; halâ bostan gezintisindesin, çocukluk çağı gitti; halâ gülistan seyrindesin.

(Sa'id Eşref)

بَیْضه دَرْکُلاه ، بَرْسَرْ بَیْضه شِکَسْتَنْ

شِکَسْتَنْ (**berser beyza şikesten, beyza derkü âh şikesten**)= (*k.*) Hakaret ve rüsvay etmek.

حامیٔ بیضهٔ کیتی زفتن
برسرفتنه گران بیضه شکن
جامی

Dünya sahasını fitnelerden muhafaza, fitne çıkaranları tahkir ve rüsvay edici.

Câmî

بَرْسَرْ زَدَنْ (**berser zeden**) = Başa vurmak (*k.*) başa kakmak, azarlamak.

گفت ای زن تو زنی یابوالحزن
فقر فخرآمد مرا برسرمزن
مولانا

Ey kadın ! Sen kadın mısın yoksa kaygı babası mısın ? ben yoksullukla iftihar ederim; başıma kakma.

(*Mevlâna*)

§ Başa takmak, başa giymek. berseriseng nişanden (*k.*) horlamak, itibardan düşürmek.

بَرْسَم (**bersem**) = Mecusilerin ibadetleri zamanında, yemek yerler, yıkanırlarken ellerinde tuttukları erguvan, ılgın dallarından kesilmiş bir karış uzunluğunda ince çubuklar. Bunların kılıfına bersemdan ; bersem kestikleri bıçağa bersemçin derler

بَرْسُوله (**bersüle**) = Ceviz ile bir takım ilâçlardan yapılan hap.

روح مارا عصا ی صافست
نه معاجین وبنگ وبرسوله
نزاری

Ruhumuzun dayağı safi şarqptır. Macunlar, esrar, hap nevinden şeyler değildir.

(*Nezari*)

بُرِشْ (**büriş**) = Kesış, kesme § dilim.

مرانیست غیر ازغم اوخورش
زدنیا مرابس بودیك برش
وحید

Bana onun gamından başka yiyecek yoktur, dünyadan bana bir dilim yetişir.

(*Vehid*)

بَرْشان (**berşan**) = Ümmet.

بِرِشْت (**birişt**) = Yağda kızartılmış biryan «şemsüllüga». تیم برشت = Suda az pişmiş yumurta.

بِرِشْتَنْ (**birişten**) = Kızarmak, pişmek, kavrulmak, pişirilmek.

زخاك عشق دمیده است دانه‌ام صائب
باتش رخ گل می‌توان برشت مرا
صائب

Saip! Benim tohumum aşk toprağından peyda olmuştur; beni gülün yani maşukun yanağı ateşyile pişirmek mümkündür.

(*Şa'ib*)

بِرِشْته (**birişte**) = Biryan § Sevilen ve rağbet edilen her şey.

شود برشته چوماهی میان روغن گرم
چو عکس ماه تو افتد درین هوا بگیاه
عرفی

Bu havada yeni ay sulara aksederse kızgın yağ içindeki balık gibi kebap olur.

(*'Urfi*)

بَرْشُده (**berşüde**) = Yükselmiş, âli. Mastarı berşüden.

فروشد بماهی و برشد بماه
بن نیزه وقبهٔ بارگاه
فردوسی

Mızrağının sapı balığa inmiş, sarayının kubbesi aya yükselmiş.

(*Firdevsi*)

ازان پس برشدی برپشتهٔ کوه
بپشت اندر نهادی باراندوه
نظامی

Ondan sonra dağın tepesine yükselir, sırtına keder yükünü yüklenirdi.

(*Nizami*)

بَرْشِکَسْتَن (**berşikesten**) = (*k.*) yüz çevirmek, vazgeçmek, incinmek.

پیام من که رساند بماه مهرگسل
که برشکستی وما را هنوز پیوندست
سعدی

«Benim tarafımdan yüz çevirdin ama bizim bağlılığımız henüz duruyor» haberini, sevgisini kesen güzele kim eriştirecek.

(*Sa'di*)

بقول دشمن بدگوی برشکست ازمن
چه شد چه کرده‌ام ازبهرچه چرا برگشت
خسرو

Kötü sözlü düşmanın söziyle benden yüz çevirdi. Ne oldu; ne yapmışım! Niçin vazgeçti?

(*Hüsrev*)

بَرْشِیان دارو (**berşiyan dârū**) = Çoban değneği denilen nebat= sürḫ merz (*ar.*) عصی الراعی.

بَرْشیرِ نَرْ زین نِهادَن (**berşiriner zin nihâden**) = Erkek arslana eyer koymak (*k.*) düşmana tamamiyle galebe etmek.

گدائی که برشیر نر زین نهد
ابو زیدرا اسب وفرزین نهد
سعدی

Bir hilekârdır ki erkek arslana eğer koyar yani düşmana galebe çalar, Ebu Zeyde taş çıkarır. اسب وفرزین نهادن (*ba.*).

(*Sa'di*)

بَرْصَحْرا نِهادَن (**ber sahra nihaden**) = (*k.*) Gizli bir şeyi meydana çıkarmak.

تا کمال علم او ظاهر شود
این همه اسرار برصحرا نهاد
عراقی

Onun bilgisinin kemali meydana çıkmak için bu sırların hepsini açıkladı.

(*'Iraki*)

بَرطاق نِهادَن (**ber ṭâk nihaden** = Terketmek § Unutmak § yükseltmek.

بزم می پرستان سرکشی برطاق ننهاد
که می‌ریزند مستان بی‌محابا خون مینارا
ملا طاهر

Sofu ! Sarhoşlar derneğinde serkeşlikten vazgeç; çünkü sarhoşlar çekinmeden şişenin kanını dökerler.

(*Molla Tahir*)

بَرغ (**berġ**)= Suyun yükselip ekinlere gidebilmesi için önüne konulan bent: taş ve toprak gibi şeyler.

زمین از خون خصمان لاله‌زاری
هوا از تیر باران ژاله باری
جهانرا بود برغ آب جسته
زکشته پیش برغی بازبسته
عطار

Yer, düşmanların kanından lâleliktir. Hava yağmur okundan dolu yağdırıyor, dünyanın su bendi yerinden oynadığından tekrar önüne ölülerden set yapmış.

(*'Aṭṭar*)

بَرغاب (**berġab**) = Su bendi.

بَرغَست (**berġest**) = Sülüklü pancar, ermeni hıyarı denilen bir nebat: ıspanağa benzer ve çok defa ekin arasında biter; bundan pişirilen yemeğe berġestva derler. Miyarı Cemali ile Ferhengi Mahmudi hayvanlara verilen ot demişlerdir § Su cetveli.

وگرش آب نبودی وحاجتی بودی
زنوك هرمژهٔ راندی دوصد برفست
خسروانی

Eğer ihtiyacı olup da suyu olmasaydı her bir kirpiğimin ucundan iki yüz kanal açardım.

(*Ḫüsrevânî*)

(Berġestap)da denir. § Yosun (*ar.*) طحلب.

همه خلق جهان را خواب برده
ترا گویی که برغستاب برده
عطار

Bütün cihan halkı uykuya dalmış. Seni sanki su kanalı götürmüş.

(*Aṭṭar*)

بَرغَلانیدَن (**berġelânîden**) Kışkırtmak = Berâgâlîden (*ba.*).

بَرغَمان (**berġeman**)= Büyük yılan. ejder.

بهار خرمی بنگر عیان بردرگه دارا
زروبین برغمانش برقوازرویینه خم تندر
کاشانی

Sevinç baharını Dârânın dergâhında apaçık gör. Onun tunçtan yapılmış ejderinden yani topundan şimşek; yine ondan yapılmış davulundan gök gürültüsü peyda oluyor: dergâhında top atılıp davul çalınarak sevinç ilân ediliyor.

(*Kâşani*)

بَرْغَنْدان (**berğendan**) = Ramazandan evvel kurulan işret meclisi ki zevk sahipleri bıçak silme, defter kapama derlermiş.

رمضان می رسد اینك دهم شعبانست
می بیارید وبنوشیدکه برغندانست
قهستانی

İşte ramazan geliyor. Şabanın onudur. Şarap getirin ve için ki şaban ziyafetidir.

(*Kathsuni*)

Konuşma dilinde kelūh endazan denir.

بَرْغو (**berğu**) = İçi boş hayvan boynuzu, boru.

زان طرف گر کنند برغو ساز
نشنود زین طرف کسی آواز
آذری

O taraftan boru çalarlarsa bu taraftan kimse ses işitmez.

(*Azerî*)

بَرْغول (**berğūl**) = Un helvası § Bulgur § Bulgur aşı.

مطلب مال وجاه قانع باش
بدوتانان وکاسهٔ برغول
فخری

Mal ve mevki isteme. Bir iki dilim ekmekle bir sahan bulgur aşına kanaat et.

(*Fahri*)

(B) nin ötresiyle de doğrudur.

بَرْف (**berf**) = Kar.

از کیسهٔ سخای تو دزدیده کرد ابر
سیمی که خرج می‌کند اکنون زکان برف
کمال

Bulut, kar madeninden harcadığı gümüşü senin cömertliğin kesesinden çalmıştır.

(*Kemal*)

Barîden, rih̲ten, güdâh̲ten demîden, manden kelimeleriyle terekküp eder.

بَرْفاب (**berfab**) = Kar suyu. Aslı abı berf tir. Mecazen soğuk su.

بَرْفاب دادن (**berfāb daden**) = (*k.*) Kalbi soğutmak, ümitsizlendirmek.

برفاب همی دهی تو مارا
ما از تو قمع همی گشاییم
سنائی

Sen bizim ümidimizi kesiyorsun, biz seninle öğünüyoruz.

(*Senāi*)

Feke' güşaden = Öğünmek.

بَرْفَر (**berfer**) = Şan ve şevket, büyüklük.

بَرْفَشاندَنِ دست (**berfeşandeni dest**) = El çırpmak, oynamak.

قاضی ار ما نشیند برفشاند دست را
محتسب گر می‌خورد معذور دارد مست را
سعدی

Kadı bizimle otursa el çırpar, oynar.

(*Sa'di*)

بَرْفَنْجَكْ **(ber fencek)**= Kara basan=Berḫefc (*ba.*).

بَرْفُوسْ ، بَرْفُوزْ **(berfūz, berfūs)**= Ağzın çevresi = Betfūz (*ba.*).

چنان باشد بیان نور ناطق
نه لب باشد نه آواز ونه برفوز
مولانا

Nuri natık şöyle izah edilebilir: Dudağı, sesi, ağzı olmıyan bir şey.

(*Mevlâna*)

بَرَقْ شُدَنْ **(berk şüden=)** (*k.*) Evmek, acele gitmek, koşmak.

بَرَقْ گِيرْ **(berk gîr)** = Yıldırımlık, siperi sa'ika. Paratoner.

بَرَگْ **(berg)** = Yaprak.

زسنگ اگر ندیدهٔ چسان جهد شرارها
ببرگهای لاله بین میان مرغزارها
قاآنی

Eğer kıvılcımların taştan nasıl sıçradığını görmemişsen, çayırlıkların arasında lâle yapraklarına bak.

(*Ḳaâni*)

§ Azık ve yiyinti, hazırlık.

برگ عیشی بگور خویش فرست
سعدی

Ebedî yaşama azığını mezarına gönder.

(*Sā'di*)

خانه پرگندم ویك جو نفرستاده بگور
برگ مرگت چو غم برگ زمستانی نیست
سعدی

Evin buğday dolu iken kabrine bir arpa göndermemişsin: kudretin var iken hiçbir hayır işlememişsin; ölüm hazırlığını kış hazırlığı kadar düşünmiyorsun.

(*Sa'di*)

Azim ve niyet.

برگ بی برگی نداری لاف درویشی مزن
سنائی

Hayatta yoksulluk ve zarurete azim ve niyetin yoksa dervişlikten dem vurma.

(*Senāi*)

دست ازطلب مدارگرت برگ این رهست
کمال اسماعیل

Eğer bu yola niyetin varsa elini istemekten çekme.

(*Kemal İsma'il*)

Kuvvet ve takat, halin düzgünlüğü.

نی برگ که خیمهٔ زنم پهلویت
نه سیم که خانهٔ خرم درکویت
من دیده وگوشرا ازان می‌خواهم
تابشنوم آواز وببینم رویت
شاعر

Ne civarında çadır kurmaya kudretim, ne mahallende ev almağa param var. Ben göz ve kulağı senin yüzünü görmek, sesini işitmek için istiyorum.

(*Şa'ir*)

§ Ahenk ve nağme.

جله مرغان برگ کرده جیك جیك
مولانا

Bütün kuşlar civciv diye ötmeğe başlamışlar.

(Mevlâna)

§ Dervişlerin bellerine kuşandıkları pösteki. Onun için kendilerine برگ بند = berg bend derler. § Tahranda hamur açkısından yapılan rişte [*] aşma da berg derler. (Nizâm)

بَرَكْ (**berek**) = Süheyl yıldızı § Deve tüyünden bir nevi kumaştır ki derviş ve fakirler ondan elbise ve başlık yaparlar. Nasıri, sonraları mükemmel bir hale getirilen bu kumaştan İran şahları ve büyüklerinin elbise yaptırdıklarını söylüyor [**]. Başlık kısmına bereki denir ki sofuların giydikleri uzun külâhtır. Bir nevi kısa hırka, caketdir ki ona püştek de derler.

حاجت بکلاه برکی داشتنت نیست
درویش صفت باش وکلاه نمدی دار
سعدی

Fakir başlığı giymeğe hacet yok; derviş tabiatlı ol da büyüklere mahsus başlık giy.

(Sa'di)

بَرْكَابُوس، بَرْكَابُوز (**berkâbūz,berkâbūs**) = Kara basan. § Ağzın çevresi = Betfūz *(ba.)*.

بَرِيكَار (**berikâr**) = Maşuk, sevgili.

باد در معرکهٔ فتح وظفر حقش یار
آن برکارکه برداشت دلرا از کار
میرنجات

Kalbimi hareketten durduran o sevgilinin, fetih ve zafer savaşında hak yardımcısı olsun.

(Mirencat)

بَرْگَاشْتَن (**bergâşten**) = Döndürmek, yüz çevirmek.

چو گویند ازجنگ برگاشت پشت
ازان به گویند دشمن بکشت
اسدی

Savaştan sırtını döndürdü yani kaçtı demektense düşman öldürdü demeleri daha hayırlıdır.

(Esedî)

عنانرا بپیچید وبرگاشت رو

Dizgini büktü, yüzünü çevirdi.

بَرْگِ بِيد (**bergi bid**) = Söğüt yaprağı şeklinde bir nevi ok temreni.

کشت رعنایان بود در زیربید وپای گل
بوستان شیرمردان برگ بید وخنجرست
دهلوی

Güzeller söğüt altında ve güllükte dolaşırlar. Arslan adamların bahçesi temren ve hançer yani savaş yeridir.

بَرْگ پَيْوَنْد (**berg peyvend**) = Yaprak aşısı.

بَرْگُذَار (**bergüzar**) = Bir kimseye hatırlatmak için verilen küçük armağan.

[*] Erişte dediğimizdir.
[**] Hicrî sene 1286,

برده بودم پیش جانان تحفهٔ جانم بدست
برگذار مختصر بوده نکرد ازمن قبول
ابوالمعانی

Canımı armağan olarak elimde cananın huzuruna götürmüştüm; ehemmiyetsiz bir bergüzarmış, benden kabul etmedi.

(*Ebulme'ânî*)

بَرْ گِرَايِسْتَنْ (**bergirayisten**) = Bir şeyin ağırlığını el ile tartmak.

بَرْ كَرْدَنْ (**ber kerden**) = Ezber etmek, hatırda tutmak § yükseltmek (*k.*) ateş yakmak, alevlendirmek.

شمعی به پیش روی تو گفتم که برکنم
حاجت بشمع نیست که مهتاب خوشترست
سعدی

Önünde bir şem'a yakayım dedim; Şem'aya hacet yok, çünkü mehtap: (Mehtabı andıran yüzün) daha hoştur.

(*Sa'di*)

بَرْ گَرْدِيدَنْ (**ber gerdîden**) = Yüz çevirmek, dönmek.

من هم اول روز گفتم جان فدای روی تو
شرط مردی نیست برگردیدن از گفتار خویش
سعدی

Ben daha birinci gün, canım senin yüzüne kurban olsun dedim; sözünden dönmek mertliğe yakışmaz.

(*Sa'di*)

Baharı acem, harap ve zayi olmak yani hâli aslisi bozulmak § Kusmak mânalarına yazmıştır.

بَرْ كُرْسِي نِشَانْدَنْ (**berkürsî nişanden**) = Kürsüye oturtmak (*k.*) bir kimseyi refaha kavuşturmak, işi güzel tanzim ve tertip etmek.

بَرْ گِرِفْتَنْ (**ber giriften**) = Kaldırmak, gidermek, ayırmak.

اگرچه بی‌سببی برگرفتی ازمادل
هنوز وصل رخت می‌کند تمنادل
عماد

Her nekadar sebepsiz bizden gönül bağını kaldırdınsa da gönlüm hâlâ yüzüne kavuşmayı özlüyor.

(*'İmad*)

چورنج برنتوانی گرفتن از رنجور
قدم زرفتن و برسیدنش دریغ مدار
سعدی

Mademki hastadan hastalığı gidermeye muktedir değilsin; gidip sormaktan ayağını esirgeme.

(*Sā'di*)

دلرا توانم از سرجان برگرفت وچشم
نتوانم از مشاهدهٔ یار برگرفت
سعدی

Gönlü can sevdasından ayırabilirim de gözümü yârı görmekten ayıramam.

(*Sa'di*)

§ Kabul etmek, almak.

من این دلق ملمع را بخواهم سوختن روزی
که پیری فروشانش بجای برنمی‌گیرد
حافظ

Ben bu yamalı hırkayı bir gün yakacağım; çünkü şarap satanların piri onu bir kadehe almıyor.

(*Hafız*)

§ Ağaç meyva tutmak, meyvalanmak,

برگریزان، برگریز (**bergrīz, bergrīzan**) = Güz mevsimi.

برگریزان بهمه‌حال فروباید ریخت
بقدح آنچه از و برگ ونوای طربست
انوری

Güz mevsiminde sevinç ve ferahın gıdasını yani şarabı her halde kadehe dökmelidir.

(*Enveri*)

§ (*k.*) İhtiyarlık.

برگریزست شاخ دانشرا
این خزانرا بهار بایستی
عماد

İlim dalının hazan mevsimidir. Bu hazanın yerinde bir bahar gerekti.

(*'İmād*)

برگزیدن (**bergüzīden**) = Seçmek, beğenmek.

عیبست عظیم برکشیدن خودرا
وزجملهٔ خلق برگزیدن خودرا
ازمردمك دیده بباید آموخت
دیدن همه کس‌راو ندیدن خودرا [*]
انصاریٔ هروی

Kendi derecesini yükseltmek ve kendini bütün halktan seçmek büyük ayıptır. Herkesi görüp kendini görmemeyi gözbebeğinden öğrenmeli.

(*Enṣarī Herevi*)

Bergüzide = beğenilmiş, seçilmiş (*ar.*) مصطفی

برگست، برگس (**berges, bergest**) = Allah etmesin, معاذالله gibi inkâr mevkiinde kullanılır.

همت چون فلك عالی بصورت همچومه رخشا
فلك چون اوبود برگست ومه‌چون اوبود حاشا
قطران

Himmette felek gibi yüksek, sürette ay gibi parlak. Haşa; Felek yükseklikte, ay parlaklıkta ona benzer.

(*Kaṭran*)

کسی چون اوبود درملك هیبات
شهی چون اوبود در دهر برگست
فخری

Mülkte onun gibi kimse olur mu! Nekadar uzak! Zamanda onun gibi padişah olur mu? Hâşa.

(*Faḫri*)

برگ سبز (**bergi sebz**) = Çok değersiz şey.

بی‌نوا یانرا ببرگ سبزگاهی یادکن
صائب

Fakirlerin bazı defa değersiz bir şeyle hatırını al.

(*Ṣa'ib*)

§ Fakirlerin para ümidiyle zenginlere verdikleri armağan.

[*] Bu rubaiyı Nasırî, مجمع‌الفصحا da انصاریٔ هروی ye ; وارسته, افضل‌کاشی ye nisbet ediyor. Hafız divanının nüshalarında da mevcuttur.

بَرْگَسْتُوان، بَرْگَسْتَان (bergestan, bergestüvan) = Ata mahsus giyim, harp zırhı. Savaş erlerinin giydiklerine de derler,

ازتیغ مهر [*] وناوك انجم خلاص یافت
این ابلق زمانه زبرگستوان برف
کمال

Dünya atı kardan zırh giydiği için güneşin şuaı ve yıldızların okundan kurtuldu. (*ar.*) تجفاف. (*Kemal*)

بَرْگَسْتُوان بَرْاَسْب اَفْکَنْدَن (bergestüvan beresb efkenden) = (*k.*) atı süslemek.

شدند آهنین جامه پیروجوان
فکندند براسب برگستوان
هاتفی

İhtiyar, genç demir elbise giydiler, atı süslediler. (*Hatifi*)

بَرْکَسَه (berkese) = Cizli.

ظاهرست این نهان وبرکسه نیست
سوزنی

Bu bellidir gizli ve kapalı değildir. (*Sūzeni*)

بَرْگَشْتَن (bergeşten) = Yüz çevirmek, dönmek.

مرا ظن بود کزمن برنگردی
خریدار بت دیگرنگردی
نظامی

Benden yüz çevirmez başka bir maşuk almazsın sanırdım. (*Niẓāmi*)

Pergeşte baḫt = Talihi dönük.

بَرْکَشِیدَن (berkeşīden) = Çekmek, çıkarmak, tartmak (*k.*) bir insanı derece derece yükseltmek. برکشیدهٔ اوست = onun yükseltmesidir. Bergüzîden *(ba.)*.

بَرْگِ کَازِرونی (bergi kâzirūni) = Yabani kereviz, yabani tereotu denilen ve ilâçlarda kullanılan bir nebat.

بَرْگِ کَاه (bergi kâh) = Saman çöpü.

می‌توان کردن تلافی عمر ضایع گشته را
گر زنو برگ گیاه تازه گردد برگ کاه
صائب

Saman çöpü yeniden taze ot yaprağı olmak mümkünse, zayi olan ömrü tekrar ele geçirmek mümkündür. (*Ṣāib*)

بَرْکَم (berkem) = Menetme, alıkoyma, mani, engel.

که شود گرنه عدل او باشد
خیل یأجوج فتنه‌را برکم
فخری

Eğer onun adaleti olmasa fitne

[*] تیغ مهر güneşin şüaıdır. شعاع güneş doğduktan sonraca mızrak şeklinde uzunlama hayal edilen aydınlık mânasına da gelir.

ye'cucu [*] *alayına kim mani olur.*

(*Fahrî*)

§ Nasırî nun ile (berken) yazıyor.

بَرْكَنْد **(berkend)** = İri yapılı tüysüz genç § Rüşvet § Koparmak, harap etmek mânasına gelen (berkenden) den mazi.

گردنرا برکند سرآن‌سرفراز
تاثماند دوسری وامتیاز
مولانا

O yüksek mevki sahibi, iki başlık ve imtiyaz kalmamak için kurdun başını kopardı.

(*Mevlâna*)

چو برکندی ازدست دشمن دیار
رعیت بسامان‌تر ازوی بدار
سعدی

Düşman başkanı elinden ülkesini zaptedince halkı ondan daha ziyade refah içinde yaşat.

(*Sa'dî*)

بَرْگِ نِيل **(bergi nîl)** = Çivit yaprağına derler ki kadınlar kaynâtıp onunla kaş ve saçlarını boyarlar.

بَرْكَنْده قَدْر **(berkende kadr)** = (*k.*) Haysiyetini kaybetmiş kimse.

[*] Yecuç Mecuç birer kabiledir kî ikisi de ateş alevi yahut deve kuşu gibi etrafa seğirttiklerinden bu adı almışlardır.

بَرْگُوساز **(bergüsâz)** = Berg ile sazın birleşmesiyle yapılan bu kelime her ikisinin ayrı ayrı delâlet ettiği mânalardan bir kısmını ifade eder (*k.*) halin düzgünlüğü § süs § Azık § Yola lâzım olan şeyler.

یکی نانخورش جز پیازی نداشت
چو دیگر کسان برگ وسازی نداشت
سعدی

Birinin soğandan başka katığı yoktu; başka kimseler gibi geçineceği bol değildi.

(*Sa'dî*)

بسکه بیستند برو برگ‌وساز
گرتو بیائی نشناسیش باز
نظامی

Onu o kadar süslediler ki bir daha gelirsen tanıyamazsın.

(*Nizâmî*)

بَرْكَنه **(berkene)** = Ezilmiş mezcedilmiş şey, hususiyle ıtırlar.

بُرْكَهِ لاجْوَرْد **(bürkei lâcverd)** = Lâcivert havuz (*k.*) gök yüzü.

بَرَكِي **(bereki)** = Berek *(ba.)*.

بَرْلَبْ كَلُوخ مالِيدَنْ **(ber leb kelûh malîden)** = Dudağa toprak sürmek (*k.*) hareketini başkalarından gizlemek.

چو شب بگذشت دفع هرگمانرا
بشست ازگریه چشم خون فشانرا

لیش تربود ازخون خوردن شب
کلوخ خشك را مالید برلب
جامی

Gece geçince (Züleyḫa) her şüpheyi gidermek için kan saçan gözünü göz yaşından temizledi. Gece kan içmekten dudağı ıslanmış yani gam ve kederden dudağının hali değişmişti; bunu gizlemeye çalıştı.

(*Câmi*)

برلنگ زدن (**ber leng zeden**) = (*k.*) Kaçmak.

برم (**berem**) = Asma ve kabak çardağı. Herek denilen çatal ağaca da denir.

برم (**berm**) = Ezberleme, hatırda tutma.

این مرکب بیدادگه تو سن چو دل‌نست
آنرا چو برخویش چرا نرم ندادی
از دفتر تندی ودرشتی نه هانا
یك سوره برآیدکه تو آن برم ندادی
انوری

Gönlün gibi sert olan bu zulüm atını göğsün gibi niçin yumuşatmazsın. Zannederim ki sertlik ve kabalık kitabından hatırlamadığın fasıl yoktur.

(*Enverî*)

رشیدی ezber mânasına برم değil ازبرم dir. Enverînin son mısraı ازبرم şeklindedîr diyor. نظام da برخویش terkibi لب خویش şeklinde yazmıştır ki dudağın gibi demektir. § Sarnıç gibi su toplanan yer, çeşme.

چون تن خود بیرم پاك بشست
از مسامش تمام لؤلؤ رست
شهیدی

Kendi vücudunu aşk çeşmesinde öyle yıkadı ki bütün mesamatından inci belirdi.

(*Şehidî*)

§ İntizar = berınu§ Çayır = merg.

برماس (**bermâs**) = Anlamak için bir şeye el sürme (*ar.*) لمس. Yoklama ve el sürerek anlamak hassası (*ar.*) لامسه. Mastarı برماسیدن.

برمال (**bermâl**) = Dağın göğsü ve uzunluklarının nihayet bulduğu sivri yer. Fennî tabiri, sağrı § Bermaliden den (*emir, ismi. mastar*). Bermaliden (*ba.*).

برمال کردن، برمال زدن (**bermal-zeden, bermal kerden**) = (*k.*) Kaçmak.

برمالیدن (**bermalîden**) = Kaçmak § Yeni ve paçayı sıvayıp bir işe yahut kaçmıya hazırlanmak.

چون آمدی بدیر کناه گبیره‌کن
برمال دست وساعد وانگور شیره‌کن

Mademki kiliseye geldin büyük günah işle; elini kolunu sıvayıp üzüm sık.

برماهه، برماه (**bermah, berma-**

he) = Burgu (*ar.*) مثقب Türkçemizde matkap denir, hakkâk kalemi, taşçı kalemi.

بَرْمایه ، بَرْمایون (**bermayun, bermaye**) = Feridun Şahı gizledikleri zaman sütiyle besledikleri inek.

بسی برهمی گشت گردان سپهر
نشدرام بآفریدون بمهر
جزآن گاوکش نام برمایه بود
زگاوان خود برترین پایه بود
فردوسی

Dönücü felek çok döndü; Feridune sığırları içinde en muteber olan bermayeden başkası sevgiyle baş eğmedi.

(Firdevsî)

تو رستمی وفریدون وبارگیر ترا
به احترام بخوانند رخش وبرمایون
فخری

Sen Rüstem ve Feridunsun ve senin beygirine saygıyla raḫş ve bermayun derler

(Faḫri)

Raḫş = Rüstemin atı.

بَرْمَچ (**bermeç**) = Bermas. Mastarı bermeçîden. Bermas (*ba.*).

بَرْمَخ (**bermeḫ**) = Âsi olma, hususiyle anaya babaya karşı gelme. Bermeḫide = Âsi, kendi fikrine göre hareket eden. Mastarı bermeḫiden.

مراورا یکی برخیده پسر
زمهرجهان بر پدر کینه ور
ابوشکور

Onun dünya tamâiyle babasına âsi olmuş bir çocuğu vardı.

(Ebuşekûr)

بَرْمو ، بَرْمَر (**bermer, bermū**) = intizar § Ümit.

هنوز هست فلکرا رحیم گشتن روی
هنوز هست سخنرا قوی شدن برمر
مختاری

Feleğin henüz merhamet etmek vecih ve ihtimali vardır; sözün kuvvetlenmek ümidi hâlâ mevcuttur.

(Muhtârî)

هست آسان رفتم برموی سر
نزد من بسیار از برموی وصل
نورالدین

Saç teli üzerinde yürümekliğim bence sevgili ile birleşmeyi beklemekten çok kolaydır.

(Nurüddin)

§ Bal arısı.

بَرْمَغازه ، بَرْمَغاز (**ber meğaz, ber meğaze**) = Sanat sahiplerinin çıraklarına verilen bahşiş, şerbetlik.

بَرْمَك (**bermek**) = Abbasîler zamanında birbiri ardınca vezirlik makamını idare eden, zenginlik ve ihsanlariyle ünlü Bermekilerin birincisi ve Abbasîlerden Ebulâbbas Seffahın veziri Halidin babasıdır ki asıl adı Caferdir. Belhdeki Nevbehar adlı ateşkedenin mütevellilerine Bermek

denildiği ve Cafer mecusi iken bu ateşkedenin en büyük müntesibi ve mütevellisi olduğu için kendisine Bermek, evlâtlarına Bermeki denmiştir [*].

برومکان (**berümkân**)=Kasık tüyü. Rüm, rümkân da bu mânayadır.

برمن مگیر (**bermen megîr**) = Beni muahaze etme mânasınadır.

گر باده می‌نگیرم برمن مگیر جانا

Abı azer âsâ (*ba.*).

برمو (**bermū**) = Bermer (*ba.*).

برمودَه (**bermude**) = Şey. Türkçesi nesne.

برموز (**bermūz**) = Hayvan yemi § İntizar.

برموم (**bermūm**) = Siyah renkli âdî mum (Niẓām)

برمه (**berme**) = Bermeh.

برن (**beren**) = Hindistanda bir kasaba § Tarla tabanı.

بِرُون (**birūn**) = Dışarı: Bîrûn (*muḥ.*)

شمع وچراغی که بود شب فروز
کشته شود گر برون آید بروز
امیر خسرو

Geceyi aydınlatan mum ve lamba gündüz dışarıya çıkarsa söner.

(Emîr Ḫüsrev)

برنای، برنا (**bernâ, bernây**) = Genc: ber = Yüksek, nay = Boğaz mânasına geldiğinden gençlik çağma erişen çocukların boğazlarında peyda olan tümseklik bu ismin verilmesine sebep olmuştur.

برآن دل کردند برنا و پیر
که پروای خدمت ندارد فقیر
سعدی

Genç ve ihtiyar; fakirin hizmete takatı olmadığına hamlettiler.

(Sa'dî)

هرکجا دولتست و برنائی
تو بدان کس مچسپ که برنائی
سنائی

Her nerede, her kimde devlet ve yiğitlik varsa sen o kimse

[*] Şöyle bir hikâye vardır: Bermek müslüman olduktan sonre ailesi ile Şama gelmiş Emevî halifelerinden Abdülmelikin oğlu Süleymanın huzuruna kabul edilmişti. Halife, parmağındaki yüzük taşının altında bir parça zehir bulunduğuna vakıf olunca sebebini sormuş; şayet bir sıkıntıya uğrarsam; o zehiri yalarım. Yerinde (an zehr ra bermekem) = O zehiri yalarım, dediğinden adı Bermek kalmıştır. Asrımızın pek değerli lûgatçılarından Nizam kâlic bu hikâyeyi naklettikten sonra lûgatçılar her Farsça lâfzı diğer bir lafızdan alınmış telâkki ettiklerinden böyle gülünç vakalar uydurmuşlardır. Halifenin huzurunda her halde Arapça konuşulmuştur diyorsa da bir yabancının meramını kendi diliyle ifade etmiş olması da mümkündür.

ile mücadele etme; çünkü galebe çalamazsın.

(Senā'ī)

Bernâk, bernâh da denir.

بوستانیست عدل او خرم
قهرمانیست بخت او برناه
ابوالفرج

Onun adaleti taravetli bir bahçe, talii genç bir kahramandır.

(Ebulferec)

برناخن ایستادن (**bernâḫun îstaden**) = Tırnak üzerinde durmak (*k.*) İtaat etmek edeple ayakta durmak.

برناس (**bernas**) = Dalgın, uykuda; dalgınlık, gaflet = fernas.

تو پاك باش وزنا پاك هیچ باك مدار
اگر جهان همه فرناس شد مشو فرناس
ناصر

Sen temiz ol da temiz olmıyandan hiç korkma. Eğer bütün dünya gaflette olsa sen gafil olma

(Naṣır)

Lâkin Senaînin şu beytinden gaflet uykusu anlaşılır.

همه مدهوش درفرناس غفلت
ندانم تا چه خواهد دید غافل
سنائی

Hepsi gaflet uykusuna dalmış, bilmem gafil ne görecek.

(Sena'i)

نامه‌ها پیش تو همی آید
هم زبیدار دل هم از برناس
ناصر

Hem uyanık hem bilgisiz olanlardan daima huzuruna mektuplar geliyor.

(Naṣır)

Fernas (*ba.*).

برنامه (**berneme**) = Mektubun baş yazısı (*ar.*) unvan § Fihrist § Zarfın üzerine yazılan adres.

برنج (**bereṇc**) = Körlük yahut karanlık sebebiyle yolu bulmak için el ile yoklıyarak gitme.

برنج (**birinc**) = Pirinç. Pilâv, çilâv yerinde de kullanılır. Birinci zinde = İyi pişmemiş pirinç § Pirinç dediğimiz sarı maden.

برنجار (**birincâr**) = Pirinç tarlası mânasına Pirinc zâr (*muḫ.*).

برنجاسب (**birincasb**) = Koğan çiçeği.

برنج شماله (**birinci şemale**) = Zerde: Vaktiyle Şîrazda bir zerdeci varmış ki bir sokak başına oturup önüne bir fanos koyar, kâh müteaddit şem'alar yakar, (بیا برنج شماله) = Zerdeye gel, diye zerde satar ve bu beyti okurmuş:

این شمعها که دردل اسحاق برفروخت
از رهگذار نور برنج شماله بود
اسحاق

Büshakın gönlünde parlıyan bu ışıklar zerdenin nurunun geçidindendir.

(Büshak)

Nasırî, bir pirinçtir ki Şîrazda güzelliğiyle meşhurdur, ondan zerde pişirirler suretinde yazıyor.

برنج كابلى (**birinci kâbili**) = İlâç için kullanılan rengi kırmızıya çalar, biraz acı, biberden küçük içi beyaz, ek yerleri ağrılarına faydalı bir tohumdur.

برنجمشك (**berencmişk**) = Oğul otu yahut misk otu denilen nebat.

برنجين ، برنجن (**berencen, berencin**) = Bilezik. El bileziğine konuşma dilinde (elengū) derler.

برند (**bürend**) = İyi su verilmiş keskin kılıç = Şemşiri âbdâr.

ره تنگ عشقست پست وبلند
ولی چون دم اره‌باشد برند
طاهر وحید

Aşkın dar yolu inişli yokuşludur, fakat testerenin ağzı gibi keskindir.

(Ṭahir Vaḥid)

§ Kılıç cevheri, meneviş § bürîden den muzari' = Keserler. (B) nin üstünüyle bürden den muzar' = Götürürler § Nakışsız ipek kumaş.

برندف (**berendaf**) = Eğer ve dizgin kayışı.

كشد تير تو ازبر شيرپى
دود تيغ تو برتن پيل‌خام
ازيراكه مى زين وزان بايدت
برندف زين وعنان ولگام
عنصرى

Senin okun, arslanın göğsünden siniri çeker; kılıcın, filin derisini yüzer. Zira bundan eğer, ondan dizgin kayışı lâzımdır.

(Muḫtarî)

§ Bağırsak.

برندك (**berendek**) = Sahra ortasında bulunan küçük dağ ve tepe.

برندگام (**birindgâm**) = Sığır gözü: Papatyanın iri ve sarı nev'i.

برنده (**bürende**) = Kesici, keskin § Sinici (آب برنده) (Ba) (B) nin üstünüyle = Götürücü.

برنشستن (**bernişesten**) = Binmek.

شبى برنشست ازفلك درگذشت
سعدى

Bir gece büraka bindi felekten geçti.

برنگ (**bereng**) = Çan § Kapı

kilidi § Anahtar. Doğrusu (medeng)dir. (Nasırî)

بُرُنگ (**bürüng**) = Kazanılmış, biriktirilmiş şey.

بِرِنگ (**biring**) = Birinc.

بَرْنُون، بَرْنو (**bernu, bernun**) = Bir cins ince ve nazik ipek kumaş.

بَرْنی (**bernî**) = Reçel kavanozu.

بِرْنِيس (**birnîs**) = At kestanesi.

بَرْو (**berv**) = Müşteri yıldızı.

ببالا چو سرو وميان همچو غرو
برخ همچو برد و برفتن تذرو
فردوسی

Boyu selvi, beli ney gibi; yanağı yıldıza, yürüyüşü sülüne benzer.

(Firdevsi)

ببالای تو دوچن سرو نیست
چو وخسار تو تابش برو نیست
فردوسی

Senin boyuna benzer çemende selvi yoktur. Müşteri yıldızı yanağın kadar parlak değildir.

(Firdevsi)

Firdevsinin şu iki beytindeki bervler bir noktalı değil üç nokta ile pervin=ülker (*muh.*) (پرو) perv dir. (Reşidi)

بَرُو (**berū**) = Kaş: ebru (*muḫ*).

سرنامداران پر از کین همه
بروها بروها پر از چین همه
فردوسی

Ünlülerin kafası hep kin ile dolu; yüzlerde kaşlar hep çatılı.

(Firdevsi)

بَرْوار، بَرْواره (**bervar, bervare**)= Evin üst katındaki etrafı pencereli oda, çardak.

بَرْواز (**bervaz**) = Oturacak yer. Hususiyle avcıkuş tüneği.

بَرْوازه (**bervaze**)=Farslıların gelin önünde yaktıkları ateş § Ferahlamak için kıra gidenlerin arkalarından götürülen yemek.

بُرُوت (**bürūt**) = Bıyık.

باد چه افکندهٔ اندر بروت
قوتی از من نفزاید نه قوت
جعفر

Bad (*ba.*) Bürût tabiden=Bıyık bükmek (*k.*) kibirlenmek, yüz çevirmek. Bürut riḫten = Bıyık dökülmek (*k.*) âciz olmak. Büruti kesi riḫten=Mağlûp etmek. Büruti kesira Berkenden = bir kimsenin bıyığını yolmak (*k.*) rezil etmek.

بَرْوِر (**berver**)=Elbise kenarına dikilen sayvan, saçak. (Bürhan) [*]

[*] Nasırî Bürhan yanılmıştır, doğrusu برور dir diyor ki pek doğrudur.

بَروزِ سیاه نِشاندَن (**beruzi siyah nişanden**) = Kara güne oturtmak (*k.*) İnsanın halini harap ve perişan etmek.

روشن دلی .بروز سیاهم نشاندهاست
فانوس رازشمع بودتیره روزگار
شفیع

Kalbimin aydın olması halimi kötüleştirmiştir. Fanusun kararması mumdandır.

(*Şefî*)

بَروشان، بَروسان (**berusan, bernşan**) = Ümmet = ber beruşan (*ba.*).

بُروشَك (**bürûşek**) = Toprak.

بَروفُرود (**berüfürûd**) = Yüksek, alçak.

بُروفه (**bürûfe**) = Sarık, mendil, kuşak.

بِروگِرد (**birûgird**) = Hemedan civarında bir şehir ki muarrebi olan bürücird ile anılır. Aslı pîrûzgird dir.

بَرومَند (**berumend**) = Meyveli. (*k.*) Faydalı, nasipli isteğine nail olmuş [*].

[*] Mend edatının eklendiği kelime iki harfli olursa bu edattan evvel bir vav ziyade edilir. Tenümend = güçlü gibi.

برومند باد آن گرامی درخت
که درسایهٔ آن توان برد رخت
که از شایه آرایش خوان دهد
که از سایه آسایش جان دهد
نظامی

Sayesine sığınılabilen o kıymetli ağaç meyvedar olsun ki kâh meyvesi sofraya süs, kâh sayesi ruha rahat verir.

(*Nizâmî*)

(Şuurî) bu kelimenin medlûlünü üçe ayırarak insanda devletli, zengin; hayvanatta güçlü kuvvetli; nebatatta büyüyüp, yetişme ve taravet sahibi mânasınadır demiştir. Yazdığımız misalde üçüncü mânayı almak da mümkündür.

بِرون (**birun**) = Dışarı: biron (*muḥ.*).

خرد مارا بدانش رهنمونست
حساب عشق ازین دفتر برونست
نظامی

Akıl bize ilmin yolunu gösterir. Aşk hesabı bu defterin dışındadır.

(*Nizamî*)

برای (Beray) ve بجهت (Becihet) kelimeleri gibi ta'lîl edatı da olur. Dilimizde için, o yüzden ondan ötürü ile ifade edilir. Meselâ senin için denecek yerde birunitü denir.

بِرون آمَدَن (**birun âmeden**) = Dışarı gelmek, çıkmak (*k.*) ısyan etmek, bir kimsenin yüzüne durmak.

هرکه اوبا علی برون آید
جانب گردگار چون آید
سنائی

Hazreti Aliye isyan eden kişi Allahın huzuruna nasıl gelir.
(Senâî)

بِرُون سَرا (**birun serâ**) = Darphaneden başka yerde kesilen para, kalp = بیرون سرایی بیرون سرا (*ba.*).

افسانهٔ موعظت سرایان
نقدیست ولی برون سرایی
نزاری

Va'z edenlerin masalı akçadır, ama geçmez akça.
(Nizârî)

بَرْوَنْد (**bervend**) = Sele ve sepet § Eşya dengi, bohçası (*ar.*) رزمه = rizme.

بَرُوِی آب آمَدَن (**beruyi âb âmeden**) = (*k.*) Belli olmak meydana çıkmak.

بَرُوِی روز اُفتادَن (**berūyi rūz üftaden**) = Gizli şey meydana çıkmak.

هر شب زبسکه سوزم ازان شمع دل فروز
خواهد فتاد رازمن آخر بروی بروز
سنائی

Her gece o gönlü parlatan ışıktan o kadar yanarım ki sırrım meydana çıkacak.
(Senā'î)

بَرِه (**bereh**) = Yakışıklı, uygun mânasına berah (*muḥ.*) okunmaz ha ile kuzu (*ar.*) حمل.

درشبانی کلیم زد چوقدم
برهٔ کرد ناگه ازرمه‌رم
جامی

Hazreti Musa çobanlığa başladığı zaman bir kuzu ansızın sürüden ürktü
(Câmî)

آهوی آتشین دم چون از بره برآید
کافور خشك گردد با مشك تر برابر
فصیحی

Güneş hamel burcuna girince gece ile gündüz bir olur;
(Feṣîḥî)

Elbise yüzü mânasına gelen ابره = Ebre (*muḥ*) § (*k.*) Ahmak âciz ve zebun, bitkin.

بَرْهِخْتَن (**berhiḫten**) = Çekip çıkarmak § Terbiye etmek.

بَرْهَم (**berhem**) = Toplu.

خوشا عشرت که خاطر درهم افتد
غم واندوه در دل برهم افتد
ظهوری

Fikir perişan olup keder ve sıkıntı gönülde toplandığı zaman işret nekadar hoştur.
(Ẓuhurî)

Berhem ḫorden = Dağılmak.

بَرهٔ دومادَری (**bereidūmâderi**) = İki analı kuzu: Naz ve nimetle büyümüş olan kimse.

عشق ترا نواله شد گاه دل وگهی جگر
لا غرازان نمی شود چون برهٔ دومادری
خاقانی

Senin aşkın kâh yürek kâh ciğerle beslendiği için iki analı kuzu gibi zayıflamaz.

(Ḫâkânî)

بَرَهٔ فَلَك (berei felek) = Hamel burcu.

بَرَه گِرِفْتَن (bere giriften) = (*k.*) Beceriksiz adama çıkışmak, onu muahaze etmek.

بَرْهَمْزَدَن (berhemzeden) = Karma karışık etmek, altını üstüne getirmek.

چرخ برهم زنم ارغیر مرادم گردد
من نه آنم که زبونی کشم ازچرخ فلك
حافظ

İsteğimin aksine dönerse feleğin altını üstüne getiririm, ben feleğe mağlûp olacak insan değilim.

(Hafız)

Berhem zedeni meniş (*k.*) iç bulantısı.

بَرْهَمَن ، بَرَهْمَن (berehmen, berhemen) = Puta tapan, allaha ortak koşan kişi, puta tapanların papazlariyle ateşe tapanların bilgin ve soy sop olanlarına da denir.

ای برهمن آن عذار چون لاله پرست
رخسار نگار چار ده ساله پرست
شاعر

گر چشم خدا بین نداری بادی
خورشید پرست شو نه گاو ساله پرست

Puta tapan ! O lâle gibi ʿizare[*] tap ; on dört yaşında güzelin yanağına tap; hakkı görücü gözün yoksa buzağıya değil bari güneşe tap.

(Şaʿir)

بتقلید کافر شدم روز چند
برهمن شدم درمقالات زند
سعدی

Taklit ile birkaç gün kâfir ve zent makalelerinde âlim oldum.

(Saʿdi)

Berehman, berehmend, berheme de derler. Berehmen Arap dilinde de kullanılır ve berehme kelimesi berahime suretinde cemilenir. (Beharı acem) berahime lafzı her halde araplaşan Farslıların tıraşlamasıdır diyor. (Berehmen) in nunu tenvine benzediği için nisbetinde nun düşerek berehmi denir

(Okyanus)

چون برهمن بدید رخ خوبت ای صنم
زناررا گسست ولگد زد بروی لات
خسرو

Ey sevgili ! Papaz senin güzel yüzünü görünce zünnarı çözdü (lât) [**]ın yüzünü tepmeledi.

بُرْهَنه (bürehne) = Çıplak.

[*] ʿİzar=kulak yumuşağına doğru beyaz olan yerler.

[**] Lât = Sakîf kabîlesinin taptıkları put.

برهنه روی میخواهم ببینم دختر وزرا
حجاب شیشه وپیمانه‌را بردار ای ساقی
صائب

Ey saki! Üzüm kızını: şarabı yüzü açık görmek istiyorum, şişe ve kadeh örtüsünü kaldır.
(Saib)

برهنه = Bürhene suretinde de doğrudur.

تیغ در برهنگی فاش کند گوهر خویش
مصلحتهاست درین شیوهٔ عریانیٔ ما
عرفی

Kılıç kınından sıyrıldığı zaman cevherini açıklar. Bizim bu türlü çıplaklığımızda bir takım hikmetler vardır.
('Urfi)

Mecazen mücerret ve hâlî mânasınadır. « Dıraḫti bürehne» yapraksız ağaç demektir. Bürehne ser (*k.*) suçlu. (Mahmūdî)

بَرْهود **(berhūd)** = Ateşin hararetinden sararıp yanmak üzere olan şey.

چو نرم گویم باتو مرا درشت مگوی
مسوز دست جز آنرا که مرترا برهود
ناصر

Mademki sana yavaş söylüyorum, bana kaba söyleme. Seni yakmak üzere olan kimseden başkasının elini yakma.
(Naṣır)

Mastarı (berhūden) dir.

بَرْهون **(berhūn)** = Daire, kemer, gerdanlık gibi ortası boş olan şeyler.

مردم چشمم چو مرکز پاك چون برهون شود
مرکز و برهون زعشقت هرشبی پرخون شود
عمق

Gözümün bebeği merkez, kapağı daire gibidir; merkezle daire senin aşkından her gece kan doludur.
('Am'ak)

§ Ev ve kale kapısı.

دل یقین ای پسر خزانهٔ دینست
چشم تو چون روزنست وگوشت چو برهون
گوهر دین چون درین خزینه نهادی
روزن و برهو نش هردوسخت کن اکنون
روزن و برهون چوبسته گشت ، خیانت
راه نیابد بسوی گوهر مخزون
ناصر

Oğul! Gönül şüphesiz dinin hazinesidir. Göz, onun penceresi, kulak kapısı gibidir. Dincevherini bu hazineye koyduğun zaman pencere ve kapısını kuvvetli kapa; pencere ve kapı kapanınca hainlik, sakli cevhere yol bulmaz: hiçbir din haini seni dinsiz yapamaz.
(Naṣır)

§ Küçük ev § Hisar § Ağıl § Bahçe etrafına çekilen çit.

بباغ پرگل ماند رخ تو سالا سال
زمانه بسته زشمشاد گرد آن برهون
ناصر

Yanağın yıldan yıla, etrafına şimşirden çit çekilmiş gül ile dolu bahçeye benzer [*].
(Naṣır)

[*] (Reşidî) Hisar ve etrafı çevrilmiş şey mânası şiirlerin hepsine tatbik edilebileceğinden, başka mânalara ihtiyaç yoktur, diyor.

برهوه (**berhūh**) = Sabun.

برهیختن (**berhīḫten**) = Berhiḫten (*ba.*).

بریان (**biryan**) = Tava, tepsi gibi şeylerde susuz olarak pişirilen yahut biraz suda pişirildikten sonra kızartılan et kebabı.

دلش نالان وچشمش زار وگریان
جگر از اتش غم گشته بریان
نظامی

Gönlü inleyici, gözü ağlayıcı; ciğeri gam ateşinden büryan olmuş.

(*Nizâmî*)

بریان مُخَلّا (**biryani muḫallâ**) = Tere, nane ve piyazlı kebap.

برچن (**berīcen**) = Bazlamaç ve çakıl pidesi pişirilen fırın = بریزن.

برَیخ زدن (**beryeḫ zeden**) = Buz üzerine vurmak (*k.*) Hatırdan büsbütün çıkarmak, bir işi kaybetmek, faydasız işle uğraşmak.

به ارشاه برَیخ زند نامراو
ندارد درین کشور آرامراو
نظامی

Padişah onun adını anmaz ve bu memlekette durdurmazsa iyidir.

(*Nizamî*)

برَیخ نُوِشتَن (**beryeḫ nüvişten**) = Buz üstüne yazmak = Beryeḫ zeden = Berab nüvişten (*ba.*)

به برقاب رحمت مکن برخسیش
چو کردی مکافات برَیخ نویس
سعدی

Alçağa soğuk su ile merhamet etme; edecek olursan mükâfat bekleme.

(*Sa'dî*)

برَیخ بنویس چون کند وعد
گفتار محال وقول خامش
ناصر

Vadettiği vakıt mümkün olmamak sözünü ve olgunlaşmamış lafını hatırına getirme: Bir şeyi vadedince onu yerine getirmenin muhal ve kararlaşmamış bir sözden ibaret olması ihtimalini hatırından çıkar.

(*Nâsır*)

بُریدَن (**bürīden**) = Kesmek, kesilmek, ağacı kesmek gibi maddi, ümidi kesmek, çocuğu memeden kesmek, büridenı rah = Yol almak = (*ar.*) قطع مسافه gibi manevi şeylerde kullanılır. Mecazen bozulma, değişme mânalarına da gelir: büridenişir = sütün kesilmesi, bozulması. Büridenı renk = Rengin değişmesi. Zeban büriden (*k.*) susturmak, rüşvet vermek.

لرزان دلم چوبیم جدائیست همچو برگ
بنگر زشاخ لرزه بوقت بریدنش
خجندی

Ayrılık korkusu olduğu için yüreğim yaprak gibi titriyor. Kesilip ayrılacağı zaman dalın titremesine bak.

(Ḥacendî)

صد هزاران بار ببریدم امید
از که ازشمس این شها باورکنید
مولانا

Yüz binlerce defa ümidimi kestim. Kimden? Şemsden desem buna siz inanır mısınız?

(Mevlânâ)

بِرِزَن (**birîzen**) = Üzerinde ekmek ve pide pişirilen toprak tava= birzen = Berîcen.

بِرِزَه (**birîze**) = Kasnı denilen bir nevi zamk § Madenleri birbirine yapıştıran lehim.

بَرِیسمانِ کَسی بِچاه افتادَن-رَفتَن (**berîsmanı kesi beçah üftaden-reften**) = Bir kimsenin ipiyle kuyuya düşmek, gitmek (*k.*) Bir kimsenin hiylesiyle belâya düşmek,

ترك وطن کسی بارادت نمی‌کند
یوسف برهمان زلیخا بچاه رفت
شاعر

Kimse kendi isteğiyle vatanını terk etmez. Hazreti Yusuf, Züleyḫa sebebiyle ıztıraba düştü.

(Sâ'ir)

بِرِش (**biriş**) = Saçmak, boşaltmak mânasına gelen birişiden den emir, ismi mastar.

مراخود دل دردمندست وریش
تو نیزم نمك برجراحت مپاش [*]
سعدی

Benim yüreğim hakikatte dertli ve yaralıdır; sen de yarama tuz saçma.

(Sa'dî)

بِرِشُم (**berişüm**)=İbrişim. Ebrişüm (*muḫ.*) (*ba.*). برشم زن = berişüm zen=Saz çalan.

بِرِغ (**birîġ**) = Üzüm salkımı.

بَرِین (**berîn**) = Yukarı, pek yüksek.

تانقش تو دردیدهٔ ماگوشه‌نشین شد
هرجا که نشستیم چو فردوس برین‌شد
مولانا

Resmin gözümüzde yer ettiğinden beri her nereye oturduysak cenneti âlâya döndü.

(Mevlâna)

Ber ile inden mürekkep olur.

چند درستر خفا بنشستن
در برین خاك نشینان بستن
چاهی

Gizlemek ve bu insanlara kapıyı kapamak ne vakıte kadar?

(Câmî)

§ Yarık, yırtık, gedik.

[*] Nasırinin getirdiği bu misaldeki (meriş) in mepiriş'ten kısaltma olması lâzım gelir. Birizden değişmedir demesine bakılırsa (b) fazla demektirl Öyle ise pirîş ile müsavi saymak daha muvafıktır sanırım. piriş (ba.)

بِرِين (**birin**) = Delik, hususiyle ocak deliği ve bacası.

بُرِين (**bürīn**) = Dilim.

چون بریدوداد اورا یك برین
همچو شکر خوردش وچون انگبین
مولانا

Kesip de ona bir dilim verince şeker ve bal gibi yedi.
(Mevlâna)

بُرِينِش (**bürīniş**) = Buruntu hastalığı § (Büriden) den hasıl mastar olan büriş yerinde de kullanılır.

برینش نیاید زشمشیر کند
نظامی

Kör kılıçtan kesmek gelmez.
(Niṣāmî)

بَرِين فَرْهَنك (**berin ferheng**) = İlâhiyat bilgisi.

بَرِيوَن (**berīven**) = Temriye denilen bir nevi cilt hastalığı. Dilhun vezninde de doğrudur.

بَز (**bez**) = Bezîden esmekten emir § Meclis mânasına gelen (bezm) (*muḫ.*) § türe ve âdet. Bu mâna Arapça elbise ve kumaş mânasına gelen (بز) den alınmıştır. (Ezin bez) bu kumaştan, bu kısımdan demektir. Dokuma ve kumaşa dilimizde de bez denir.

بِز (**biz**) = Eşek arısı. Belki, siyah arı mânasına gelen (bevz) den kısaltmadır.

بُز (**büz**) = Keçi.

شیرکه ازبز بسیورینخق
آب دران شیر دوآمیخق
دهلوی

Keçiden testiye sağdığı süte su karıştırdı.
(Dehlevî)

(*ar.*) معز ma'z.

بُزاوِيز (**büzâvīz**) = Kasabın koyunu baş aşağı astığı gibi bir şeyi tersine asmak § Pehlivan hasmını baş aşağı getirmek oyunu. بزدل = büzdil Keçi yürekli (*k.*) korkak. بزکوهی = büzikūhī dağ keçisi dediğimiz vahşi keçi. بزگیری = büzgīrī (*k.*) hile § Hırsızlık.

بَزاد بَرآمده (**bezâd berâmede**) = Koca karı: (bezad) ve (beramede) kelimelerinden mürekkep olup yaşta yükselmiş demektir. Zad (*ba.*).

بَزّازانه شُد (**bezzazane şüd**) = Bezzazca oldu: Tazeliği ve taraveti geçmiş güzel ; turfandalığı geçerek bollaşmış ve ucuzlaşmış meyvedan kinayedir. Bezzaza münasebeti bez nevilerinin çokluğu itibariledir.

عصمت ازمحبوب هرجائی مجو رسم وفا
زانکه بی‌لذت بود میوه چوبزازانه شد
عصمت

İsmet her yerde bulunan güzelden vefa adetini arama; çünkü meyva bollaşınca tadı kalmaz.
(İsmet)

بَزْباز **(bezbâz)** = Küçük hindistan cevizinin kabuğu yahut çiçeği (*ar.*) بسباسه [*] شمس‌الفله ya nazaren karanfil ağacının yaprağı. (B) nin ötresiyle keçi oynatan mânasınadır ki keçiyi maymunla beraber oynatan oyuncudur.

بَزَبان اُفْتادَن **(bezeban üftâden)** — (*k.*) Dile düşmek, rezil olmak.

بِزداغ **(bizdağ)** — Cilâ taşı (*ar.*) مصقله

بِزدُودَن **(bizdūden)** = Cilâlamak, silmek.

بَزْرَك **(bezrek)** — Keten tohumu.

بُزُرگ **(büzürg)** = Ulu, büyük. Muarrebi büzürc dür.

دشمن خردست بلای بزرگ
غفلت ازوهست خطای بزرگ
نظامی

Küçük düşman büyük beladır; ondan gafil olmak büyük hatadır.
(Nizâmi)

§ Muşikide bir makam.

بَزْدكار **(bezrkâr)** = Ekinci.

بُزُرگ اُمِيد **(büzürg ümîd)** — Hüsrevi Pervizin hocası, bir hakîm.

بزرگ امید خرد امید گشته
بلرزای چو برگ بید گشته
نظامی

Büzürk ümidin ümidi küçülmüş, titremede söğüt yaprağına dönmüş.
(Nizami)

بُزُرگ مِهر **(büzürg mihr)** = Nuşirevanın çok akıllı ve tedbirli veziri: Büyük güneş mânasına مهر بزرك — Mihri büzürgten çevrilmiştir, yahut büyük muhabbet sahibi mânasınadır. Konuşu ken (بوزرجمهر) suretinde kullanılır.

بزم نوشیروان سپهری بود
کز جهانش بزرگ مهری بود
نظامی

Nuşirevanın meclisi bir göktü ki onun cihandan büyük bir güneşi vardı.
(Nizâmi)

بُزُرگوار **(büzürgvâr** [*]) = Ulu, büyük, büyüklüğe layık.

[*] Hindistandan gelen ve ilâç için kullanılan bir nevi sarı yaprağın adıdır Türkçede de besbase denir. (Kamus tercemesi)

[*] Halim,i bu sıfat ilim sahiplerine mahsustur,. sengi büzürgvar = büyük taş denmez demişse de gök, ağaç, armağan gibi şeylerin sıfatı da olur.

اندر بزرگواری او نیست هیچ شك
واندر بزرگواران مانند او کیست
سوزنی

Onun büyüklüğünde hiç şüphe yoktur ve büyüklerin içinde onun dengi azdır.

(Sûzenî)

شاهی که تاخدای جهانرا بیافرید
چون او ندید چشم سپهر بزرگوار
عمق

Bir padişah ki Cenabı hak dünyayı yarattığından beri büyük feleğin gözü onun gibisini görmedi.

('Am'aḳ)

دیدم شبی بخواب درخت بزرگوار
از علم وعقل وعدل بروشاخ وبرگ وبار
معزی

Rüyada bir büyük ağaç gördüm ki onun ilim, akıl ve adaletten dalı, yaprağı, meyvası vardı.

(Mu'izzî)

تحفهای بزرگوارش داد
نظامی

Ona büyük armağanlar verdi.

بُزِسك (büzisk) = Mercimek.

بِزِشك (bizişk)=Hekim ve cerrah.

خورش باید ازمیزبان گونه‌گون
نه گفتن کزین کم‌خوروزان فزون
اگرچه بود میزبان خوش زبان
بزشکی نه خوب آیداز میزبان
اسدی

Ziyafet çeken kimseye düşen vazife türlü türlü yemek hazırlamaktır. Yoksa bundan az şundan çok ye, demek degil. Ziyafet sahibi nekadar tatlı dilli olursa olsun ona hekimlik yakışmaz.

(Esedî)

بُزَشم (büzeşm) = Tiftik dediğimiz yumşak keçi kılı: Peşmi büz den çevrilmiş ve kısaltılmış olması da mümkündür. Tiftik kelimesi de Arapça pamuk ditmek mânasına gelen teftikten alınmıştır.

بَزَغ (bezeġ) = Kurbağa=vezeġ=ġük.

باب اندر شدن غرقه چو ماهی
ازان به‌کز بزغ زنهار خواهی
نظامی

Balık gibi suya batmak kurbağadan yardım istemekten hayırlıdır.

(Niẓāmî)

§ Su bendi berġ *(ba.)* (ز) nin tutarıyla su biriken çukur.

بُزغاله (büzgale) = Oğlak.

ببزغاله گفتند بگریز گفتا
که قصاب دربی کجا می گریزم
خاقانی

Oğlağa kaç dediler. Kasap arkada, nereye kaçayım dedi.

(Hâkânî)

Sığır buzağısı, arslan yavrusu mânasına da kullanılır.

بُزغالهٔ فلك (**büzğâlei felek**) = (k.) Cediy burcu.

بَزغَسمه (**bezeğseme**) = Yosun: (Seme) gizli mânasına geldiğinden kurbağanın gizlendiği yer demektir (*ar.*) طحلب.

بُزغُش (**büzğuş**) = Şirazda; yedinci asırda yaşıyan faziletli şeyhlerden bir zat; müntesiplerine büzğuşiye denir.

بُزغُند ، بُزغُنج (**büzğunc, büzğund**) = Bazı memleketlerde deri tabaklamada kullanılan bir nevi içsiz fıstık.

بَزغه (**bezğe**) = Asma çardağı ve asma çubuklarının altına konulan dayak ki herek denir.

بَزَغه (**bezeğe**) = Keler denilen hayvan.

بُزغه (**büzğe**) = Ağaç budadıkları orak şeklindeki küçük bıçkı (*ar.*) منجل.

بُزَك (**büzek**) = Su kuzgunu.

هر شام گرد قلعهٔ او دولهٔ شغال
هر صبح گرد خندق او نعرهٔ بزك
حالیٔ سبزواری

Her akşam kalesinin etrafında çakal sesi, her sabah hendeğinin etrafında kuzgun narası.
(*Halit sebzvari*)

بُزگِرِفتَن (**büz giriften**) = (*k.*) Aldatmak, Bugün ucuz almak yerinde kullanılır. (دهخدا) [*]

بَزَله (**bezle**) = Bezle (*ba.*).

بَزم (**bezm**) = Yeyip içme, konuşup eğlenme derneği.

بیزم یار همدم گرچه جانست
حضور غیر بر عاشق گرانست
یغما

Sevgilisi ile beraber oturdukları mecliste can bile olsa başkasının bulunması âşıka ağır gelir.
(*Yeğma*)

بَزماوَرد (**bezmaverd**) = Kadı lokması. Kadın budu, halife lokması denilen yemektir ki kavrulmuş et, sebze, yumurta ile tertip olunur (*ar.*) زماورد

بَزمایون (**bezmayun**) = Bermayun (*ba.*).

بُزمَزه (**büzmeze**) = Keler. Bu kelimenin mânası mezendei büz = Keçi emicidir. Keler keçinin memesini emer ve zehri keçiye geçermiş = سوسمار (*ar.*) ضب.

[*] İranın en yüksek ediplerindendir. Bugün Tahranın hukuk fakültesi müdürüdür.

بَزْمُونه **(be zūne)** = Melikî ayların ikinci günü.

بَزْمه **(bezme)** = Meclisin bir köşesi.

ارم نقشی از بزمهٔ بزم اوست
قیامت نمودار از رزم اوست
خواجو

İrem bahçesi onun oturduğu yerden bir köşenin resmidir; kıyamet; onun savaşından bir örnektir.

Ḥacū

بَزَن **(bezen)** = Tarla sürgüsü.

بَزَنگ **(bezeng)** = Kilit § Anahtar.

بُزْوَشم **(büzveşm)** = Keçi kılı = Büzpeşm ki peşmibüz den çevrilmedir. Büzeşm (*ba.*).

بُزْوَشه **(büzevşe)** = Sinirli yaprak (*ar.*) لسان الحمل. Nasırî, بزوشه bezevşe Kluzüm بزوشه büzveşe şeklinde harekelemişler.

بَزَه **(beze)** = Günah, suç, yazık § Bezekâr = Suçlu, Yazıklı. Behram Gūrun babası yezdi cerdin lağabı.

اگرچه دلم بود ازان بامزه
همی کاشتم تخم وزر وبزه
فردوسی

Her nekadar gönlüm ondan (şehnameden) zevk alıyorsa da durmadan suç tohumu ekiyordum.

(Firdevsî)

بُزَه **(büze)** = İnişli yokuşlu yer § Hoş kokulu meyve. Harbüze (*ba.*)

بُزْهِش **(büzhiş)** = Karşılaşma, mukabele.

بِزِی **(bizī)** = Yaşa = Zîsten = Yaşamak dan emir,

هزار سال بزی صد هزار سال بزی

Bin sene yaşa, yüz bin sene yaşa.

بُزِیچَه **(buzīçe)** = Oğlak.

این بزیچه که اوگیا بچرد
بدل شیر خون شیر خورد
مختاری

Bu ot otlıyan oğlak süt yerine arslan kanı içer.

(Muḫtārī)

§ Aslı beçeibüz den çevrilme büzpeçe olsa gerektir § Cediy burcu § Kasap çengeli.

بَزِیدَن **(bezîden)** = Esmek = vezîden.

بِزِیست **(bizîst)** = Me'mun halifenin husūsi müneccimi: Babasının ismi fîrūz olduğundan Me'mun

her ikisinin adını Arapçaya çevirerek Yahyebni Mansûr koymuştur. Çünkü zîsten = Yaşamak Firûz da muzaffer ve mansur mânasınadır (Nasırî)

بُزِیشه (**büzîşe**) = Öğütülmüş susam, tahin § Susam posasına da denir.

بَزِین (**bezin**) = Esici = vezende § Nişaburda bir ateşkede.

بَژ (**bej**) = Kar tipisi,

بَژکُول (**bejkūl**) = Güçlü, kuvvetli, çevik, uyanık iş adamı = بِشکول (*ba.*).

بَژم (**bejm**) = Çiy ve sis. Doğrusu (nizm) dir (Reşidî)

بَژمان (**bejman**) = Kederli, mahzun Pejmürde mânasına da gelir.

بُژمَژه (**büjmeje**) = Büzmeze (*ba.*).

بَژَن (**bejen**) = Kuyu ve havuz dibindeki kara balçık = Lecen = Lejen. Doğrusu lejen olmalı (Reşîdî)

بَژَند (**bejend**) = Hoş kokulu bir nebat. Bazı lûgatler Berğest ile bir mânaya saymışlar. Berğest (*ba.*). Bekkam ağacı diyenler de vardır. Bekem (*ba.*).

نه کرباس باشد بسان پرند
نه هرمنك گلنار باشد بژند
فردوسی

Ne bez ipekli kumaşa benzer, ne bejent nar çiçeği ile bir renkte olur.

(*Firdevsi*)

§ Ebûcehil karpuzu, it hıyarı.

بوی خلقت بهر کجا که گذشت
نیشکز آورد بجای بژند
فخری

Huyunun kokusu geçtiği her yer Ebucehil karpuzu yerine şeker kamışı bitirir.

(*Fahri*)

بَژوال (**bejvâl**) = Yankı, aksi sada.

بُژول (**büjūl**) = Topuk kemiği. Konuşmak dilinde . Arapça (Kâ'b) tan alarak kap derler, (Niẓām). Bücül (*ba.*).

بُژهان (**büjhan**) = İmrenme.

بریچش زلف توست شب را غیرت
برتابش روی تست مهرا بژهان
بهرامی

Gece, senin kıvırcık zülfünü kıskanır; ay, yüzünün parıltısına imrenir.

(*Behrâmî*)

بَس (**bes**) = Çok.

بس بگردید وبگردد روزگار
دل بدنیا درنبندد هوشیار
سعدی

Zaman çok döndü ve dönecek. Akıllı, dünyaya gönül bağlamaz.
(Sa'dî)

§ Yeter, kâfi.

من وازدهنت بوسه طمع این چه تمناست محال
این بس که حدیث لبت آید بدهانم
بضما

Dudağından öpmeyi ummam, bu ne olmıyacak bir istektir! Dudağının sözünü ağzıma alabilmem, bu bana kâfidir.
(Yeğma)

بُس (**büs**) = Kebap şişi=Tabzen =Sıḫ (*ar.*) سفود § Öpme mânasına gelen büs (*muḫ.*)

بَسا (**besâ**) = Nice, pek çok. Tekit için tekrarlanır.

بسا دهقان که صد خرمن بکارد
زصد خرمن یکی جو برندارد
نظامی

Yüz harman eken nice köylü o kadar harmandan bir arpa mahsul almaz.
(Nizamî)

بَساخ (**besaḫ**) = Bozukluk, fesat.

همه را همت ماخ وهمه درواه بساخ
فریع

Hepsinin himmeti alçak, hepsi fesat yolunda.
(Karî)

بَسارده (**besârde**) = Ekmek için suvarılan tarla.

بَساره (**besare**) = Sofa, divanhâne (*ar.*) صفه.

بَساك (**besâk**) = Bayram ve nevruz günlerinde türlü çiçeklerden yapılıp giyilen başlık.

خاکپایت مراست تاج بساك
فخری

Ayağının toprağı bana çiçek taçtır.
(Faḫrî)

بَسان (**besan**) = Gibi: kelimenin sonuna teşbih edatı olarak getirilen (san) evveline muzaf olarak bu şekilde gelebilir.

براهش خانهٔ ازنی بنا کرد
درون نی بسان ناله جا کرد
مقیم

Yusufun uğrağında (Züleyha) sazdan bir ev yaptı ve onun içine saz kalem içindeki tel gibi yerleşti.
(Maktm)

بَساوَند (**besavend**) = Şiirin kafiyesi. Doğrusu pesavend olmalı. (Naşırî)

بَسباس (**besbas**) = Boş ve mânasız lef.

بَسباسا (**Besbasâ**) = Özerlik tohumunun beyaz nev'i (*ar.*) حرمل.

بَسپایه (**bespaye**)=Çıyan otu (*ar.*) اضراس الكلب.

بَست (**best**) = Bağlamak, seddetmek mânasına gelen besten den mazi.

درروی تو گفتم سخنی چند بگویم
دو باز گشادی ودرنطق ببستی
سعدی

Yüzüne karşı bir kaç söz söyleyim dedim. Sen kapıyı açınca nutük kapısını kapadın yani nutkum tutuldu.

(Sa'dî)

Ekincilerin aralarında paylaştıkları su. (بستن وگشادن آب) = Suyu kapayıp açmaktan alınmıştır. § Düğüm § Kilit § Büyüklerin kabirleri etrafına hayvanların girmemesi için çekilen parmaklık: Bir kabahətli oraya sığınırsa hükümet ona el uzatamazmış.

گریزگاه دل خسته زلف چون شستست
ستم رسیده علاجش نشستن بستست
تأثیر

Yaralı gönlün kaçacağı yer ağa benziyen zülftür. Mazlumun ilâcı sığınakta oturmaktır.

(Te'şir)

(بست شکستن)=Haddi tecavüz etmek, kabahatliyi sığındığı yerden zorla çıkarmak. Nasıri, bu zamanda hakikatı hâli belli oluncaya kadar Padişahın ahırına yahut İmamzadenin mezarına sığınan kimseye (بست نشسته) derler diyor [*]. چوب بست = Çob best = Yapı iskelesi.

بُست (**büst**) = Horasan kıtasının güneyindeki Sîstan kıt'asında vaktiyle bayındırlığı, âlim ve edipleriyle meşhur bir şehir § Güllük ve hoş kokulu, tatlı meyve yetiştiren bahçe.

بُستاخ (**büstaḫ**)=Utanmaz, edepsiz (b) nin esresiyle de olur.

بِستار (**bistâr**) = Gevşek : aslı bîüstüvardır. Üstüvar (*ba.*).

بِستام (**bistâm**) = Mercan.

جهان که پیش خردمند دفتر ضحکست
به نیم خنده نیرزد ازان لب بستام
دهلوی

Akıllının nazarında güldürücü şeyler kolleksiyonu olan dünya, o, mercan dudağın yarı gülümsemesine değmez.

(Dehlevî)

Nasırî, (Hüsrevi dehlevinin şirindeki bu kelime bistam değil, Arapça çok gülen mânasına gelen bessam dır. Cihangîrî şeddeyi (t) zanniyle ve karine ile mercan mânasını vermiş, halbuki lebi mercan eksik bir tâbirdir. Mercan renk yahut çün mercan demek lâzımdı, diyor.

[*] Meşrutiyet devrinde bunun hükmü çok azalmış ve kalkması yaklaşmıştır. (Nişam)

می صافی دزون ساغر زر
ببوی ضیران ورنك بستام
قاآنی

Altın kadeh içinde fesliyen kokulu ve mercan renkli saf bir şarap.

(Kaāni)

بُسْتَان **(büstan)** = Güllük, güzel kokulu meyve bahçesi: Koku mânasına gelen (bû) ile mahal edatı olan (stan) dan mürekkep büstan muhaffefidir. Yahut büst ile artık elif ve nun dan mürekkeptir. (Büst) ün ikinci mânasına (*ba.*).

تنگ چشمان نظر بمیوه کنند
ماتماشا کنان بستانیم
سعدی

Görgüsüzler meyveye bakarlar; biz bahçeyi seyir edicileriz.

(Sa'dî)

(B) nin esresiyle (al) mânasına standan = almak dan emri hazırdır.

بُسْتَانْ اَفْرُوز **(büstânefrūz)** = Horoz ibiği denilen kırmızı çiçek. Büstânefrûz (*ba.*).

بُسْتَانْ پِيرا **(büstanpîra)** = Bahçıvan; terkibce mânası bahçeyi süsliyen demektir. = Büstan (*ba.*).

پرده وضوان بهشت از پی پیوند گری
از تو هرفضله که انداخته بُستان پیرا
انوری

Bahçivanın senin bağından atmış olduğu her fazla fidanı cennetin muhafızı aşı için alıp götürmüş.

(Enverî)

بُسْتَانْ سَرَای **(büstan seray)** = Bostan içinde yapılmış ev.

بُسْتَانِ شِيرِينْ **(büstani şîrîn)** = Musikîde bir makam.

بُسْتَاوَنْد **(büstavend)** = İnişli yokuşlu olan yer.

بِسْتَرْ **(bister)** = Döşek.

بسکه شبها آتشم ازتاب دل در بسترست
کس نداند کاین منم یا تودهٔ خاکسترست
یغما

Kalbimin hararetinden geceleri yatağım o kadar yanar tutuşurki bu ben miyim? Yoksa bir yığın külmü kimse bilmez.

(Yeğmâ)

چسان بهبستر آسودگی نهم پهلو
مرا که خواب پریشان بزیر بالینست
صائب

Korkulu rüya yastığımın altında oldukça istirahat döşeğinde nasıl yatayım.

(Sâib)

بِسْتَرْ آهَنْگ **(bister âheng)** = Yorgan ve döşekten ibaret yatak takımı, yatak örtüsü.

خوشا حال لحاف وبستر آهنگ
که می گیرند هرشب دربرت تنگ
لبیبی

Yorgan ve yatak örtüsü ne kadar mes'uttur ki her gece seni sımsıkı kucaklarlar.

(Lebîbî)

بِسْتُرْدَنْ **(bistürden)** = Kazımak = Sitürden (*ba.*).

بِسْتَرِ سَمَنْدَر **(bisterî semender)** (*k.*) Ateş.

بِسْتَرِّی **(bisterî)** = Hasta.

بِسْتَكْ **(bistek)** = Fıstık ağacının sakızı, günlük denilen güzel kokulu madde diyenler de vardır. Muarrebi büstec.

بَسْتَكْ **(bestek)** = Mertebanî küçük tabak, kavanoz (Reşidî) [*] § yayık,

بَسْتَنْ **(besten)** = Bağlamak; raptetmek. Bitiştirmek, düğümlemek, kapamak, seddetmek, örtmek, tutmak mânalarına şamildir. Etmek, peyda etmek, peyda olmak, bina etmek mânasına yapmak mânalarına da kullanılır.

«نثر» دست همه وایگان یگان برکتف بستند
سعدی

Hepsinin elini birer birer arkasına bağladılar.

(Sa'dî)

بیکبار ازجهان دل برتو بستم
ندانستم که برگردی بزودی
سعدی

Dünyada gönlümü hep sana raptettim. Acele vaz geçeceğini bilmedim.

(Sa'dî)

ای سلیم آب زسرچشمه ببند
که چو پر شد نتوان بستن جوی
سعدی

Ey alık! Suyu pınar başından kapa, çünkü dolduğu vakit ırmağı kapamak mümkün değildir.

(Sa'dî)

نام نکویی چو برون شد بکوی
در نتوانی که ببندی بروی
سعدی

İyilik namı etrafa yayılınca kimsenin yüzüne kapıyı kapayamazsın.

(Sa'dî)

امکان دیده بستم از روی خوب نیست
اولیتر آنکه گوش نصیحت بیا کنم
سعدی

Güzel yüzden göz yummama imkân yoktur. En iyisi öğüt işiticek kulağımı tıkamaktır.

(Sa'dî)

پری نه رخ زیبا بزیر پرده میوش
تو آفتابی وکی آفتاب بست نقاب
سعدی

Peri değilsin, yakışıklı yanağını örtü altında gizleme; sen güneşsin, güneş ne zaman örtündü?

(Sa'dî)

حدیث دوستان دوست نتوانم شکستن در
ولیکن توبه بتوانم که بازش می‌توان بستن
سلمان

[*] Merteban Hindistan adalarındandır, orada yapılan çini kâse ve çanağa mertebanî derler.

Dostların sözü incidir, inciyi kıramam, fakat tövbeyi bozabilirim, çünkü onu tekrar etmek mümkündür.

(Selman)

(Yeḫ bestan) = buz tutmak. mast besten = Yoğurt yapmak (Hayal besten) = Tahayyül etmek = Nakş besten = Nakşetmek. Tama besten = Tamah etmek. Şukûfe besten = Çiçek peyda etmek, abile besten = Kabarcık peyda etmek, Hisar besten = Kale yapmak.

بَسْتْ و بَنْد (**bestübend**) = *(k.)* sağlama, kuvvetlendirme, zaptu rapt.

سیل از کهسار آمد باشتاب
بست وبند پشته وپل شد خراب
مظفر

Sel dağdan hızlı geldi. Tepe ve köprünün zaptı, raptı bozuldu.

بَسْتُو (**bestu**) = Toprak kavanoz, küp § Yayık Muarrebi bestuka.

بَسْتْ و گُشاد (**bestü güşad**) = Bağlayıp çözme (*k.*) karışık bir işi düzeltme (*ar.*) حل وعقد hallü akt.

بِسْتُوه (**bistuh**) = Beceriksiz, bıkkın.

بَسْتَه (**beste**) = Esterabad ve Gürganda yapılan basma nakışlı ipek kumaş § Bağlamış, bağlanmış, bağlı, bitiştirilmiş § Donmuş.

چشم مستش بسته دیدم گفتمش این بسته چیست
گفت عاشق می‌کشد از بهر آنش بسته ام
شاعر

Mahmur gözünü bağlı gördüm; bu neden bağlıdır dedim. Aşık öldürüyor; onun için bağladım dedi.

(Şâ'ir)

Musikide bestenigâr denilen makam: hisar, segâh, hicazdan mürekkeptir § Bir manzumeye tatbik edilen mâkam.

بَسْتَه رَحِم (**beste raḥm**) = Kısır § Bir müddet dişi ile birleşmeye gücü yetmiyen erkek.

بَسْتَه زَبان (**beste zeban**) = (*k.*) Söz söyliyemiyen kişi.

زبان شکوهٔ من چشم خون فشان منست
چو طفل بسته زبان گریه ترجمان منست
صائب

Benim şikâyet dilim, kan saçan gözümdür. Dili bağlı yani söyliyemiyen çocuk gibi ağlama benim dilmacımdır.

(Sa'ib)

بَسْ خواسْته ، بَسْ جُسْته (**bescüste, beshuvaste**) = (*k.*) Sevgili, mâşuk. İstenilen ve temenni edilen şey mânasına da gelir (Nasırî).

بَسُخَنْ رَسِيدَن **(besūḫan resīden)** = Sözün derinliğine varmak.

چه خوشست همربانی بحریف لکته‌دانی
که سخن لکرده باشی بسخن رسیده باشد
ضمیری

Sözün derinliğine varan bir arkadaşla konuşmak ne kadar hoştur ki sözü söylemeden ne demek istediğini anlar.

(Żamirī)

بُسْد **(büsd)** = Güllük, hoş kokulu ve tatlı meyve yetiştiren bahçe = (Bust) بست. §Mercan. Bazı lûgatler mercan kökü demişler ki arapçası aslülmercan dır. Muarrebi بسد.

عقیق وکهربا وبسد وپیروزه‌را ماند
قاآنی

Akik, kehrübar, mercan, piruzeye benzer.

(Kaāni)

بَسْدَكْ **(besdek)** = Koç boynuzu: iklilülmelik denilen nebat.

بَسَدْك **(besedk)** = Biçilmiş buğday ve arpa demeti.

بِسْرَاكْ **(bisrak)** = Kuvvetli, genç deve. Bîsrâk *(ba.)*.

بَسَرْ بُرْدَنْ **(beser bürden)** = Sonuna iriştirmek, bitirmek, sözünde durmak, zeman geçirmek, muvafakat etmek.

دنیا زنیست عشوده ودلستان ولی
با کس بسر نمی برد او عهد شوهری
سعدی

Dünya gönül aldatıcı ve alıcı bir kadındır, fakat kimse ile evlilik paktında durmaz.

(Sa'di)

چوشاپور این سخنها را بسر برد
فم‌شیرازدل شیرین بدو برد
نظامی

Şapur bu sözleri bitirince süt tedariki düşüncesini Şirinin kalbinden çıkardı.

(Niṣāmi)

در اقصای عالم بگشتم بسی
بسر بردم ایام با هر کسی
سعدی

Âlemin etrafında çok gezdim. Her sınıf halk ile vakit geçirdim.

(Sād'i)

من عمر درغم تو بپایان برم ولی
باور مکن‌که بی تو زمانی بسر برم
حافظ

Ben senin gamında ömrümü sona erdiririm. Fakat sensiz bir zaman geçireceğime inanma.

(Hafıẓ)

بَسَرِپَا آمَدَنْ **(beseripa âmeden)** = *(k.)* Hastalıktan kalkmak.

بَسَرِتَازِيَانَه سِتَادَنْ **(beseritaziyane sitaden)** = *(k.)* Bir şeyi kavga etmeden kolaylıkla ele geçirmek.

بَسَرِ رِشته رفتن **(beseri rişte reften)** = (*k.*) Söz arasında başka lafa geçip bitirdikten sonra öncekine dönmek.

دلا دلا بسر رشته شومثل بشنو
که آسمان ز کجایست وریسمان زکجا
مولانا

Gönül! gönül! sözün başına dön asman ve risman darbı meselini dinle.

(*Mevlâna*)

Asmanürisman (*ba.*).

بَسَرِ زُلف حَرف زَدَن **(beseri zülf harfzeden)** = Zülfün ucuyla söz söylemek (*k.*) naz ve eda ile söylemek.

چند مارا بسر زلف سخن می‌گویی
شاعر

Bize ne vakite kadar naz ve eda ile söz söyliyeceksin.

(*Şâ'ir*)

بسر زلف اگر حرف زنی مشکل نیست
مشکل آنست که باچین جبین می‌گویی
رفیع

Nazlanarak söz söylersen güce gitmez, güce giden alın buruşuğu yani dargınlık çehresiyle söylediğin sözdür.

(*Refi'*)

بَسَر شُدَن **(beser şüden)** = (*k.*) Sona ermek.

بسر شد عمر در صورت پرستی
دمی ز اندیشهٔ صورت نرستی
جامی

Ömrün surete tapınışla sona erdi, bir müddetçik suret düşüncesinden kurtulmadın.

(*Câmî*)

بَسَر کَردَن **(beser kerden)** = (*k.*) Sona erdirmek.

بَسَر کَشیدَنِ پیاله، بَسَر کَشیدَنِ پیاله **(beser keşiden piyale, berser keşideni piyale)** = (*k.*) Kadehin içindekini bir defada sonuna kadar içmek.

بَسره **(besre)** = Basra şehri: müteaddit yollardan Arap ve Acemin uğrağı olduğundan (Besrah) (*muh.*) Besre denilmiştir. Basra köfeki taş mânasınadır. Orada bu taş çok olduğundan Basra denilmiştir, diyenler de vardır.

بَسغَده **(beseğde)** Hazır ve müheyya § Mastarı beseğdîden = Hazır ve müheyya olmak.

بَسَك **(besek)** = Besdek (b) nin tutariyle biçilmiş, buğday ve arpa demeti § Esneme.

بُسُك **(büsük)** = İğirmek için ip gibi uzatılan pamuk.

بَسكَله **(beskele)** = Kapı sürgüsü, mandal (*ar.*) mendel.

بَسْكِه **(beski)**=Adı geçen bes ile (كه) den mürekkep olup çokluk mânasını ifade eder. Türkçemizde o kadar ki ile terceme olunur.

بسکه پوسیدم امسال لب نازکاو
ازلبش جای سخن بوسه چکد از گفتار
قاآنی

Bu yıl onun nczik dudağını o kadar öptüm ki dudağından söz yerine öpücük damlar;, çıkar.
(Kaâani)

بَسَلْ **(besel)** = Surat darısı denilen küçük darı § Asılmak, sarılmak, yapışmak mânasına gelen besliden den emir § Ökçe (*ar.*) عقب.

بِسْلَانِيدَنْ **(bislânîden)** = Koparmak, kesmek, hem hakikî hem mecazî mânadadır.

هرکس قریباید مرا کز عشق بسلانیدمرا

Herkes aşktan bağımı kesmek için beni aldatır.
بگسلانیدن muhaffefidir.

بَسْلَه **(besle)** = Burçak.

بِسْم **(bism)** = Bismillâhtan hafifletilmiştir.

بِسْمِ اللّٰه **(bismillâh)** = (*k.*) Bir şeyi kutlu sayarak, mübarek ola yerinde kullanılır.

بسم‌الله ای‌که منکر شعری بگوجواب
موزون چراست آنچه بقرآن مقدمست
عبدالغنی

Mübarek olsun, ey şiiri inkâr eden cevap ver! Kuranın başındaolan şey niçin vezinlidir.
('Abdülgani)

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم هست کلید درگنج حکیم
نظامی

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم اعظم اسماء علیم حکیم
جامی

Taktıyi şöyledir[*]:

بسم له ، الرحما، نالرحیم

Bismilehi, Errahima, nirrahim.

بِسْمِلْ **(bismil)** = Boğazlanmış ve kesilmiş hayvan. Boğaz'anmak mânasına da gelir: hayvan keserken besmele çekilmekle besmeleden alınarak bismil denildi.

قاتل من چشم می بندد دم بسمل مرا
تاکماند حسرت دیدار او در دل مرا
آصفی

Beni öldüren; yüzünü özlemekliğimin gönlümde kalması için öldüreceği zaman gözümü bağlıyor.
(Âşafi)

بجای ساعد زآستین ، زاندم‌که خواهی بسمل
چون خواهیم خون ریختن باری بدست آور دلم
جامی

Öldüreceğin zaman yeninden bileğini göster; mademki kanımı dökeceksin bari gönlümü ele al.
(Câmî)

[*] Müfteilün, müfteilün, failün. veznindedir.

Nîm bismil = Yarı boğazı kesilmiş.

همچو مرغ نیم بسمل مانده‌ام در دام تو
یابکش یادانه‌ده یا از کفت آزادکن
شانی

Yarı boğazı kesilmiş kuş gibi senin tuzağında kalmışım; ya öldür, ya tane ver, yahut elinden salıver.

(*Şani*)

Sabırlı, mütehammil kimse.

بِسْمِلْگاه (bismilgâh) = Kanara, mezbaha.

نه آن مستم که هردم بی‌سبب در انجمن رقصم
به بسملگاه می آیم بکام خویشتن رقصم
ملا نصرتی

O sarhoş değilim ki mecliste daima raksedeyim, kanaraya gelir kendi isteğimce raksederim: canan yolunda çırpınarak canımı feda ederim.

(*Molla Nuşreti*)

بَسْناس (besnâs) = Hakkın vücudunu inkâr eden dehrîlerin reîsi.

بِسَنْج (bisenc) = İnsanın yüzünde susam tanesi gibi görülen benekler, sis. Çığıt (*ar.*) kelef § سنجیدن tartmaktan emir.

بَسَنْده ، بَسَنْد (besend, besende) = Kâfi, yetişir.

همینت بسندست اگر بشنوی
که گر خارکاری سمن ندروی
سعدی

Eğer dinlersen bu sana yetişir, diken ekersen gül biçmezsin.

(*Sa'dî*)

بَسَنگ (beseng) = Koç boynuzu denilen nebat = Besdek.

بَسُوته (besūte) = Zülf.

بِسُودَن (bisūden) = Ellemek, el sürmek = Bibsūden (*ba.*).

بِسُوده (bisūde) = El sürmüş, sürülmüş, ezmiş, ezilmiş = Sūde (*ba.*) § Delinmiş = Bisüfte mânasına da gelir.

بُسُول ، بُسُور (büsūr, büsūl) = Beddua. Ilenc. Masdarı büsürden, büsûlîden.

بَسی (besi) = Çok.

زخلق ارچه آزار بینم بسی
نخواهم که آزارد ازمن کسی
نظامی

Halktan çok incinir isem de kimsenin benden incindiğini istemem.

(*Nişamî*)

بِسیار (bisyar) = Çok.

انصاف می‌دهم که لطیفان ودلبران
بسیاو دیده ام نه بدین لطف ودابری
سعدی

Lâtif ve dilber insanlar çok gördüm fakat bu letafet ve dilberlikte değil.

(Sa'di)

Cem'i «bisyarhâ» dır. Nazımda «bisyaran» da denilir ki halk topluluğu demektir.

دارم آن سرکه سری درقدمت اندازم
وین خیالیست که اندر سر بسیارانست
سلمان

Ayağına kapanmak istiyorum ve bu, birçok kişinin başında taşıdığı bir hayaldir.

[Selman)

بَسِيج (**besīc**)=Bir şeye, hususiyle sefere hazır olan ve bu mânadan emir.

گر گند عزم جهانگیرش بسیج تاختن
هفتمین چرخ بلندش اولین منزل بود
شرف

Onun cihanı zapteden azmi, hücum hazırlığında bulunursa yüksek felek birinci durağı olur.

(Şeref)

بدوگفت رو زو میندیش هیچ
اگر هوشیاری تو رفتن بسیج
فردوسی

Ona git, ondan hiç korkma, eğer akıllı isen gitmeğe hazırlan, dedi.

(Firdevsî)

§ Kurma ve isteme.

بگشاد خون زچشم من آن یارسیم بر
چون برسیج رفتن بستم همی کمر
مسعود سعد

Gitmek maksadıyla hazırlandığım zaman o gümüş göğüslü sevgili gözümden kan açtı: bana kan ağlattı.

(Mes'ud Sa'd)

نماز شام چو کردم بسیج راه سفر
زدر در آمدم آن ماه روی سیمین بر
انوری

Akşam vakti yolculuğa hazırlanınca o gümüş göğüslü, ay yüzlu kapımdan içeri girdi.

(Enverî)

بَسِيجِيدَن (**besīcīden**) = Bir işe hususiyle sefere hazır olmak, tertip ve tanzim etmek § Kurmak ve istemek.

باید بسیجیدن این کاررا
پذیره شدن رزم وپیکار را
لبیبی

Bu iş için hazırlanmak, cenk ve savaşı kabul etmek lâzım.

(Lebibî)

بَسِيلَه (**besīle**) = Bezelye dediğimiz sebze.

بَشْ (**beş**) = Bağ, hususiyle sandık, kasa gibi şeylere vurulan çember, kinet.

ازغایت سخاوت هرگز خزائن تو
نه منع دیدونه رد نه قفل دیدونه بش
فخری

Çok cömertlikten senin hazinelerin ne yasak, ne ret, ne de kilit ve bağ gördü.

(Fahrî)

§ Yağmur suyu ile meydana gelen ekin.

بُش (**büş**) = Kâhkül § At yelesi § Eksik, noksan. Püş (*ba.*).

بِش (**biş**) = Bidheş (*muh.*) ona yahut onu ver. Beü mânasınadır. Bişbigû = Beübigû = ona söyle (Cami')

بَشَار (**beşar**) = Saçı (*ar.*) nişar.

صاحبا هرنکتهٔ تو به رگنج سیم وزر
لعل وهروارید برلعل گهربارت بشار
تاج الدین

Paşam ! Senin her nükten gümüş ve altın hazinesinden kıymetlidir. La'l ve inci şenin inci saçan dudağına saçıdır [*]
(*Tacüddin*)

§ Esir, âciz.

بشر مبادکه گردد بدست حرص اسیر
مگس مبادکه ماند میان شهد بشار
خسرو

İnsan, hırsın eline, sinek, bala esir ve giriftar olarak kalmasın.
Ḫusrev

هرضعیق کی جهد ازپای بندآب وگل
بیل بیچاره شود چون در وحل گردد بشار
خسرو

Her bir zayıf, vücut bukağısından nasıl kurtulur. Fil çamura batınca aciz olur.
(*Ḫüsrev*)

El ile bir şeye yapışmak.

هنوز پیشرو روسیان نکرده بطوع
رکاب اورانیکو بدست خویش بشار
فرخی

Rusların başbuğu henüz boyun eğerek onun özengisine eliyle iyice sarılmamıştır.
(*Ferruḫî*)

§ Gümüş ve altın kakmalı şey § Yorgun mânasına da gelir.

بُشَاسْب (**büşasb**) = Uyku, rüya, büşasb da derler.

چو لحق شد ازشب بشد دربشاسب
ببوشاسب آمدش دخت کشاسب
اسدی

Geceden biraz geçince, uykuya daldı. Ruyada Kuştasbın kızı ona geldi.
(*Esedî*)

بَشْيُونْ، بَشْيُونْ (**beşbeyūn, beşyūn**) = Semiz.

بَشْپُولْ (**beşpūl**) = Dağınık, perakende ve dağılmak mânasına gelen beşpüliden den emir.

بَشْتَامْ، بَشْتَالَمْ (**beştalem, beştam**) = Tufeyli, dalkavuk.

[*] Saçı : bir kimsenin üzerine yahut gelinlerin başına saçılan, serpilen altın ve para. (Reşidi) bu beyitteki beşarın doğrusu belki nişardır diyor. Fakat (miyarı cemali) de de beşar şeklindedir.

بَشْتَر (**beşter**) = Hazreti Mîkâîl «م» § Bulut.

گرچه بشتررا عطا باران بود
مر ترا دروگهر باشد عطا
شاعر

Her nekadar bulutun vergisi yağmursa da senin vergin inci ve elmastır.

(Şair)

بُشْتَر (**büşter**) = Kurteşen hastalığı = îr (*ba*). Sonunda mim ile büşterem de denir.

بَشْتُرُغ (**beştüreg**) = Cehri = esperek (*ba.*). § Bir türlü diken (Halimî).

بَشْجِير (**beşcir**) = Kayın ağacı.

بِشْخُودَنْ ، بِشْخَائِدَنْ (**bişḫâiden, bişḫüden**) = Tırmalamak, yaralamak.

سواران خفته واو اسب برسرشان همی تازد
که‌ئی کسرا بکوبد سرنه کسرا روی بشخاید
ناصر

Suvariler uykuda iken o başlarına atını sürer; ne bir kimsenin başını ezer, ne kimsenin yüzünü yaralar.

(Naşır)

بِشْحَسَم (**bişaḫşem**) = Kayma ve tekerlenme.

بِشْخُور (**bişḫuver**)=Su ve yemek artığı. Aslı bîş ḫuver dir.

بِشْخِيدَنْ (**bişḫiden**) = Işılamak, lemean (Ḥalimî)

بُشْقَاب (**büşḳab**) = Tabak mânasına türkçe ile karışık bir kelimedir.

بَشَرْطِ كَارْدْ خَرِيدَنْ (**beşerṭi kârd ḫerîden**) = Karpuz ve kavunu kesmece almak (*k.*) bir kimseyi denedikten sonra dost tutmak.

بَشْك (**beşk**) = İşve ve gamze.

گرشمهٔ کن وبشکی بزن چه باشد اگر
بگوشهٔ لب همچون شکر فروخندی
نزاری

Bir naz ve gamze et, şeker gibi dudağının ucu ile gülümseyiversen ne olur.

(Nizari)

§ Çiy = Şebnem.

از نسیم ریاض دولت تو
بر رخ گل در ثمین شده بشك
ریاضی

Senin devletin bahçelerinin lâtif rüzgârından gülün yanağı üzerindeki çiğ, degerli inci olmuş.

(Riyaźi)

Tolu, kar § Kapı perdesi § Başed ki (*muh.*) (Bürhan).

بُشك (**büşk**) = Kıvırcık saç, zülf kâhkül.

بشك معشوقه چون سفید شود
عاشق از وصل نا امید شود
عنصری

Sevgilinin şaçı ağarmağa başlayınca âşık kavuşmaktan ümidini keser.

(*Unşurî*)

بَشْكَارِي (**beşkârî**) — Ekin ve ziraat.

چون شود وقت کشت وبشکاری
آب آن چشمه می شود جاری
آذری

Ekin ve ziraat vakti gelince o çeşmenin suyu akar.

(*Azerî*)

بِشْگَرْد (**bişgerd**) = Av, avcı, av yeri bişger de bu mânayadır. Avlamak mânasına gelen (bişgerden) den mazi. Müzarii (ر) nin üstünüyledir.

جهانا چه بد مهرو بد گوهری
که خود پروراني وخود بشگری
فردوسی

Ey cihan : Nekadar muhabbetsizsin ve aslın nekadar kötüdür ki kendin yetiştirir kendin avlarsın.

(*Firdevsi*)

بِشْكَلْ، بِشْكَلَه (**bişkel, bişkele**) = Orak şeklinde ağaç anahtar.

بِشْكِيدَنْ (**bişkelîden**) = Tırnak yahut bıçak ucu ile tırmalamak, çizmek, yırtmak, diken ve ok ucu ile yırtılmak, delinmek.

آنکه به پیکان تیر روی قمر بشکاید
فخری

Ok temrenile ayın yüzünü yırtan zat.

(*Fahrî*)

§ Yassıltmak.

بَشْكَمْ (**beşkem**) = Yazlık köşk, divanhane = بچکم (*ba.*).

خانهٔ چون سرای جان خرم
بشکمش غیرت فضای ارم
شهاب

Divanhânesi irem bohçesini kıskandıracak can evi gibi uğurlu bir ev.

(*Şihab*)

بِشْكَنْ (**bişken**) = Oynayıp rakseden kimsenin parmaklarından çıkan ses. (Nizam)

ززلف پرشکن سر رشتهٔ عیشی بد ستم ده
دلم را مشکن از حسرت که بشکن بشکنست امشب
نعمتخان

Kıvırcık zülfünden elime bir zevk ucu ver, hasretle kalbimi kırma; bu gece şıkır, şıkır oynıyacak, yani eğlenecek gecedir.

(*Ni'metḫan*)

Şikesten = kırmaktan emir.

بَشْكَنْج (**beşkenc**) = Bilek (*ar.*) Sâid.

بِشْكَنه (**bişkene**) = Anahtar.

بِشْكُوفه (**bişküfe**) = Çiçek = Şükûfe, üşkûfe. Şükûfe (*ba.*).

بهنگام بشکوفهٔ گلستان
برون برد لشکر ز زابلستان
فردوسی

Gülistanın çiçek açtığı zamanda askeri zabülüstandan çıkardı.

(*Firdevsî*)

§ Kusu = Kay.

بِشْكُولْ (**bişkûl**) = Becerikli, çevik, kuvvetli, uyanık, işe düşkün kimse. Bu mânalara gelen (bişkûliden) den emir.

هرکار بیدار وبشکول باش
اسدی

Her husasta uyanık ve çevik ol.

(*Esedî*)

§ Rastık.

بِشْكُوهْ (**bişkûh**) = Heybetli ve azametli. Başükûh (*muḫ*). Şükûh (*ba*).

بَشَلْ (**beşel**) = İki şeyin biribirine sarılması, iki kimsenin biribirile tutuşması, asılma ve bu mânadan emir. Beşeliden (*ba.*).

گرت بایدکه بگذری زسها
دست خود در رکاب شاه بشل
فخری

Süha yıldızından ileri geçmek istersen elinle Padişahın üzengisine sarıl.

(*Faḫrî*)

بِشْلَنگْ (**bişleng**) = Hindistanda bir kale.

آنکه زیر سم اسبان سپه خرد بسود
بزمانی در و دیوار حصار بشلنگ
فرخی

Bir zaman Bişleng kalesinin kapı ve divarını süvari atlarının tırnağı altında ezip parçalıyan. (*Mahmudi Gaznevî*)

(*Ferrûḫî*)

بَشْلِيدَنْ (**beşlîden**) = Yapışmak, sarılmak, asılmak. Beşel (*ba.*) bu kelime (Neşlîden) maddesinde de yazıldığı için ikisinden biri nin ötekinden bozulmuş olması mümkündür.

بَشَمْ (**beşem**) = Hüzünlü, yaslı, § Güç hazmolan yemek.

بَشْمْ (**beşm**) = Kırağı, (*ar.*) صقيع § Dinsiz, mezhepsiz.

بشمی‌که بر رسول خدا افتری کند
سوزنی

Bir dinsiz ki Allahın Peygamberine iftira eder.

(*Sûzenî*)

Rey ile Taberistan arasında havası çok soğuk bir yer.

بَشْمه (**beşme**) = Ham deri, çeşmezen denilen göz ilâcı.

بَشْن (**beşn**) = Boy, beden.

وه‌که برخی زیای تامبراو
بشن وبالای چون صنوبراو
انوری

Onun ayağından başına kadar çam fidanı gibi olan boy bosuna kurban olayım. Ne güzel.

(Envcrî)

بَشَنج (**beşenc**) = Çehrenin tazeliği ve parlaklığı.

بِشَنج (**bişenc**) = Sis, çığıt = bisenc *(ba.)*.

بِشْجه (**bişince**) = Çulhaların ipliğe cilâ sürdükleri lif, fırça § Cilâ.

تاروپود و مراد من نشود
تافته بی بشنجهٔ لطفت
قریع

Senin lutfun cilâ vermedikçe dileğimin çözgüsü ve atkısı dokunmaz: İsteğim ele geçmez.

(Karî)

(B) ve (ş) nin üstünü ile domuz kılından yapılmış fırçadır ki onun ile keten yumuşatırlar. (Şuurî) شعوری

بَشَنجِيدَن (**bişencîden**) = Saçmak.

بخنجر همه تنش انجیده اند
بران خاك خونش بشنجیده اند
لبیبی

Bütün vücudunu hançerle doğramışlar, o toprak üstüne kanını saçmışlar.

(Lebibî)

بُشْنِزه (**büşnize**) = Sıcak ekmek, hurma, yahut pekmez ve yağla yapılan ve yağımcur denilen bir nevi yemek.

من بعالم بپای بشنزه روی
بسحاق

Ben yağımcurun ayağına yüz sürerim.

(Büshak)

بِشِنگ (**bişing**) = Dıvar ve taş delmeğe mahsus küskü. Kazma, keser, burguya da denir.

لَشْنِزه ، بَشْنِز (**beşnîz, beşnîze**) = Kōğan çiçeği = Birincasb.

بُشْنِين (**büşnîn**) = Nilüfer nev'inden Nil nehrine mahsus bir çiçek; sabahları suyun yüzüne çıkar, akşamları kaybolurmuş.

بِشُوتَن (**bişūten**) = İsfendiyarın biraderi. İspendiyar *(ba.)*.

بشه گفت یزدان گوای منست
بشوتن درین رهنمای منست
فردوسی

Padişaha dedi; Bişutenin bana bu hususta yol gösterdiğine hak şahidimdir.

(Firdevsî)

بِشُورِيدَنْ **(bişūrīden)** = Lânet etmek, ilenmek § Hiddetlenmek, heyecana gelmek § Karıştırmak.

بِشُولِيدَنْ **(bişūliden)** = Görmek, bilmek § Perişan etmek ve olmak (bişūl), bişūliden den ismi mastar emir, (*İsfa, muh, vas,*).

بیان طرهٔ تو کردمی ولیك دلم
زبس بشولکه دارد بکنه آن نرسید
ابن یمین

Senin zülfünü tarif ve izah ederim, fakat gönlüm o kadar perişan ki onun derinliklerine varamadı.

(İbni Yemîn)

دل بخود باز آور وآرام‌گیر
جمع کن خود را بشولیده میر
عطار

Kendine gel de müsterih ol, kendini topla, perişan olarak ölme.

(Attar)

بِشِين **(bişīn)** = Gerek vacip, gerek mümkün olsun. Mutlak zat mânasınadır.

بَشْيُونْ **(beşyun)** = Semiz.

بَصَحْرا اَنْداختَنْ ، بَصَحْرا اَفْكَنْدَنْ **(besahra efkenden, besahra endaḫten)** = (*k.*) Bedava elden bırakmak, atmak.

برسرم گر افسر شاهی گذارد روزگار
چون کلاه لاله بر دارم بصحرا افکنم
طغرا

Eğer zaman başıma padişahlık tacını koyarsa, lâle külâhı gibi kaldırır, atarım.

(Tuğra)

شد فصل طرب دست بمینا انداز
بردل اگرت غمیست دویا انداز
هرجام‌که بی‌باده بدست تو نهد
چون ساغر لاله اش بصحرا انداز
حسن رفیع

Şenlik çağı geldi, kadehi eline al. Gönlünde bir kaygı varsa ayak altına at, şarapsız olarak eline verdikleri her kadehi lale kadehi gibi elinden at.

(Ḥasan Refî')

بَطْ **(baṭ)** = Kaz mânasına gelen (bet) in muarrebidir. (*k.*) Kaz şeklinde yapılmış surahi.

بَطْ زَرْ **(baṭızer)** = (*k.*) Güneş.

بط زرخورد غوطه درزلال بحر سیمابی
برآب ازجنبش آن شد حباب بی‌عدد پیدا
نظام

Güneş cıvaya benziyen denizin lâtif suyuna daldı. Onun kımıldanmasından suyun yüzünde hesapsız kabarcık belirdi.

(Niẓām)

ی لاله گون ازبط سرنگون
روان همچنان کز بط کشته خون
سعدی

Lâle renkli şarap, kesilmiş kazdan akan kan gibi, devrilmiş sürahiden akıyordu.

(Sā'dî)

بَطْ سُرْخَابْ زَاى **(baṭı sürḫab zây)** = (*k.*) Şarap sürahisi.

بَغ **(beğ)** = Çukur § Bir put ismi.

بَغا **(beğa)** = Puşt = Hiz.

دربان تو ای خواجه مرا دوش بغا گفت
تنها نه مرا گفت مرا گفت و ترا گفت
قطران

Efendi! dün gece senin kapıcın bana puşt dedi, yalnız bana değil, hem bana hem sana dedi.
(*Ḳaṭrān*)

Arapça zinâ mânasına gelen (بغاء) dan alınmış demektir.

بَغاز **(beğaz)** = Kıskı, takoz. Beraz (*ba.*) (p) ile de bu mânayadır.

بَغامه **(beğame)** = İnsanın tenhalarda ve karanlıklarda gözüne görünen korkunç hayal = gül.

بَغْتاق ، بَغَلْتاق **(beğtaḳ, beğeltaḳ)** = Başlık, külâh, kaftan üstlük, ferace.

طلسم چاه نخشب گشت بغدادی بغلتاقش
وگرنه چون برآید ماه چندین از گریبانش
مختاری

Onun bağdâdî kaftanı nahşep kuyusunun tılsımı olmuş; yoksa yakasından ay bu kadar nasıl görünürdü.
(*Muḫtarî*)

Nehşep (*ba.*).

§ Savaşta atlara giydirdikleri zırh. Türkçesi çukal, yancıktır.

آنچه پنجه سال بافیدی بپوش
زان نسیج خود بغلتاق بپوش
مولانا

Aklın ile elli seneden beri dokuduğun kumaştan bir üstlük giy.
(*Mevlânā*)

بَغْداد **(beğdad)** = Bağdat dediğimiz memleket [*] § Karın.

بَغْداد خالی ، بَغْداد خَراب **(bağdad ḫâlî, bağdad ḫarab)** = (*k.*) Aç karın.

سر تاصر آفاق همه بی‌ی کبابست
این باکه توان گفت که بغداد خرابست
بسحاق

Ufuklar baştan başa kebap kokusu ile dolu ise de açlık kime söylenebilir.
(*Büshaḳ*)

Karşılığı (Bağdad âbâd), (Bağdad Mamur) dır. Şarap içenler boş ve dolu kadehten kinaye ederler.

بَغْرا **(beğra)** = Erkek domuz = (گراز) Küraz. Dişisine (خوك) ḫûk denir.

---

[*] Evvelce bu memleketin yerinde bir bahçe olup Nuşirevan haftada bir kerre bu bahçeye giderek bütün halka kapılarını açar, davâlarını dinliyerek adalet gösterirmiş, onun için adına (BAGİDAD) = adalet bahçesinden hafifletilerek bağdad denilmiş. Hattâ yeni bir mezhep çıkaran (MEZDEK) adındaki türediyi ona uyanlarla birlikte burada idam etmiştir. Yahut (Beğ) bir putun adı olup Bağdad, eskiden o putun adına yapılmış bir köy imiş buna göre (dadei beğ) = putun ihsanı, tabirinden alınmıştır (*ar.*) عطية الصنم.

بُغْرا (**büğra**) = Türkistan hanlarından Buğra hanın icat ettiği yahut çok sevdiği acem yahnisi: Borani dediğimiz değildir. Hamur yuvalağı, havuç, şalgamla pişirilir (Niẓām). Turna sürüsünün önünden giden turna kuşu.

بَغْشُور (**beğşur**) = Herat civarında âlim ve edipleriyle ünlü bir kasaba. Beğ ile şur den mürekkeptir. O kasabada tuzlu su çukuru bulunduğundan bu adı almıştır.

بَغَل (**beğel**) = Koltuk.

بَغَل تَرِی (**beğel terī**) = Utanmaklık.

مدعیانرا بغل تری بدهم من
برصفی کزمشامشان بچکد خوی
تزاری

İddiacıları öyle utandırırım ki burunlarından ter damlar.

(Nizârî)

بَغَل زَدَن (**beğal zeden**) = (*k.*) Bir kimsenin keder ve musibetine sevinmek (*ar.*) şematet.

بَغَلَك (**beğelek**) = Köpek memesi denilen şiştir ki koltuk āltında çıkar.

بَغَل گُشادَن (**beğel güşâden**) = (*k.*) Veda etmek, sağlıcamak.

بَغَل گِیری (**beğel gīrī**) = Sarmaşma, kucaklaşma.

بَغَلی (**beğelī**) = Koltuğa sığan küçük şey. Saati beğeli = koyun saati.

بَغَند (**beğend**) = Derinin sağrıya nisbetle âdî kısmı, meşin. Sağrı derisine (keymuḫt) denir.

روزهیجا از سر چابکسواری بردری
از فرخش وران اسب خصم کیمخت وبغند
سوزنی

Savaş günü binicilikteki çabukluk ve ustalıkla hasmın bindiği atın sağrı ve uyluğunun derilerini yırtarsın.

(Süzenî)

بَغیاز (**beğyâz**) = Müjde - müjde = Bermegaz § Beğyazi = müjdelik.

بَف بَفتَری (**bef befteri**) = Çulha tarağı.

کارگاه نطقرا طبعش چونساجی کند
لفظ زیبد تار ومعنی پود وکلکش بفتری
خسرو

Onun tabiatı nutuk tezgâhında dokumacılık ederse lafız çözgü, mâna atkı, kâlemi tarak yakışır.

(Ḫüsrev)

بَفت. **(beft)** = Bâften = Dokumaktan ismi mastar olan (baft) ın hafifidir. (Zerbeft) sırma ile dokunmuş şey demektir.

بَفج. **(befç)** = Söz söylerken ağızdan çıkıp saçılan köpük yahut ağzından köpük saçan kimse. (چ) ile de doğrudur.

ستم راه عدم پرسان همی رفت
فروهشته زبیش چون شتر لفج
سبك می رفت وخون ازدیده می‌ریخت
چنانکه آب ازدهان وقت سخن بفج
فخری

Zulüm ondan korkusundan deve gibi dudağını sarkıtmış, yokluk yolunu sorarak gidiyordu. Koşuyor, söylerken ağzından köpük saçan kimse gibi gözünden kan döküyordu.

(*Fahri*)

Hiddet zamanında aşağıya sarkan kalın dudak.

بَفخم. **(befḫem)** = Çok.

گه مناظره با کوه اگر سخن رانی
زاعتراض تو بفخم شود معید صدا
کمال

Bahse tutuştuğun vakıt dağa hitap edersen senin itirazından yankı çoğalır.

(*Kemal*)

بدان ماند بنفشه برلب جوی
که برآتش نهی کوکرد بفخم
منجیك

Menekşe ırmak kenarında, ateş üzerine konulan çok kükürde benzer.

(*Minûçihri*)

Düğünlerde para kapanların uzun bir değnek üzerine takarak serpilen paranın altına tuttukları çarşaf gibi şeyler.

ازدوم گرد کردن بفخم
نه‌شکرچید هیچ‌کس نه‌درم
عنصری

Çarşafın para toplamasından hiçbir kimse ne şeker topladı, ne para.

(*'Unṣurî*)

Saçılan paraya نثار = Saçı. Para toplayanlara nişarçînan denir. Bu kelimenin doğrusu (بخم و فخم) dır. Evvelindeki (b) fazladır.

بگه آنکه شاه زربخشد
چرخ سازد زوجه ابرنخم
فخری

Padişah altın bağışladığı zaman felek bulutun yüzünden çarşaf yapar.

(*Fahri*)

Noktaların değişmesi ihtimaline göre Fahrinin beytindeki (نخم) ı (بخم) okumak mümkündür.

بَفش. **(befş)** = azamet ve haşmet.

بدین یاد وبفش وسر وریش گویی
سنائی نیم بوعلی سیمجورم
سنائی

Bu azamet ve haşmet ve bu baş ve sakal ile beni Senâî değil (Bū Ali Simcur) sanırsın.

(*Senāi*)

بَفْم (**befm**) = Keder ve sıkıntı. (F) nin üstünü iie de doğrudur.

بَفَنْج (**befenç**) = Bir nevi yılan. İnsana zarar vermiyen yılan.

بَك (**bek**) = Kurbağa غوك = Ġuk (*ar.*) vezeğ = وزغ.

از مرغ تا بماهی واز مورتا ملخ
از مارتا بعقرب وازعکه تابسك
روزی خوران خوان پر از نعمت تواند
هرگوشهٔ که می نگرم صد هزارملك
کمال غیاث

Kuştan balığa, karıncadan çekirgeye kadar; yılandan akrebe, saksağandan kurbağaya kadar. Her nereye baksam yüz binlerce mahlûk senin nimet dolu sofrandan azık yerler.

(Kemâl Ġıyaş)

İranda Türkçesi olan (kurbaka)! kullanılır. (Niẓām) § Orman § kaçıp sığınacak yer § Karga düvleği mânalarına da gelir.

بُك (**bük**) = Yüz ve yanak § Ağzı dar, boğazı kısa, karnı geniş surahi = Yatık § Hünersizlik ve irfansızlık. (B) nin esresiyle kömür.

بَكارآبْ بُودَنْ (**bekâri abbûden**) (*k.*) Sürekli şarap içmek.

بَكارْ آمَدَنْ (**bekâr âmeden**) = İşe yaramak.

زین بخت خفته هرگز کاریم برنیامد
کاری ازونیامد بسیارش آزمودم
سلمان

Bu ters taliimden hiçbir emelime kavuşamadım. Onu çok denedim. Bir işe yaramadı.

(Selmān)

بَكارْ بُرْدَنْ (**bekâr bürden**) = Kullanmak, amel etmek.

بَكَهْ ، بَگاهْ (**begâh, begeh**) = Seher vakti yani şafak sökmeden evvelki zaman, erken.

ببستند پیمان که فردا بگاه
بنزدیك یعقوب گیریم راه
جامی

Yarın sabah Yakub'un huzuruna yollanalım diye ittifak ettiler.

(Cami)

بگه خیز باشید هر سال وماه
که گاه سعادت بود صبحگاه
داراب

Her yıl ve ay erken kalkınız; çünkü sabah vakti saadet vaktidir.

(Dārab)

İlk harfi (پ) ile de doğrudur.

بَكْبَرْ (**bekber**) = Hıyarşanba denilen bir nevi müshil.

بَكْبَكه (**bekbeke**) = Ayranla karışık yağ § Ara bozan, müfsit.

بَگْتَر (**begter**) = Bir nevi zırh.

ز زر برنهاده بسر مغفری
زفولاد کرده ببر بگتری
ابوشکور

Başına altından bir tolga, sırtına çelikten bir zırh giymiş.
(*Ebūşekūr*)

بَگْرَائِی (**begraî**) = Portakal. Turunç ağacına aşılanan limon diyenler de vardır = Bekrevî.

بُکْرَانْ (**bükran**) = Tencere dibine yapışıp kalan et ve pirinç = Tehidîk = Çömlek dibi.

بِکْرَانِ بَهِشْت (**bikrani behişt**) = (*k.*) Huriler.

بِکْرَانِ چَرْخ (**bikrani çerḫ**) = (*k.*) Yıldızlar.

بِکْرِ پُوشِیدَه رُوی (**bikri pûşide rûy**) = (*k.*) Henüz küpünün ağzı açılmayıp içilmiye başlanılmayan şarap.

بِکْرِ مَشَّاطَهٔ خَزَان (**bikri meşşatai ḫezan**) = (*k.*) Halis şarap.

بِگْسِل (**bigsil**) = Koparmak, ayırmak, kesmek mânasına gelen güsisten, güsîḫten mastarlarından emîr.

چو نقد بقا نیست درجیب هستی
ز دامان او دست امید بگسل
شاه طاهر

Mademki varlık yakasında baka yoktur, onun eteğinden ümit elini kes.
(*Şah Ṭahir*)

بَکْسَمَات (**beksemat**) = Peksimet.

عمرها باید که تا بسحاق حلاجی دگر
مادح حلوا شود یا مدح خوان بکسمات
بسحاق

Asırlar gerektir ki Büshak'ı Hellacî gibi başka biri; helvanın yahut peksimetin öğücüsü ola.
(*Büsḫāḳ*)

بُکْسَه (**bükse**) = Et parçası: : Büksiste muhaffefi olması mümkündür.

بَگِل گِرِفْتَن (**begil giriften**) = (*k.*) Örtmek, gizlemek.

بَکَم (**bekem**) = Kırmızı boya ağacı. Arapçalaştırılmışı bakamdır. Dilimizde de bakam deriz.

هرکه دردنیاشود قانع بکم
سرخ رو باشد بعقبی چون بکم
فرزدق

Dünyada aza kanaat edenin ahrette yüzü bakam gibi kırmızı olur.
(*Ferezdeḳ*)

بِکْمَاز (**bikmaz**) = Şarap, şarap meclisi, şarap içmek.

همه خلق ببند وبهمه کس بگشای
درهای حدثان وخمهای بکماز
منوچهری

Herkese musibet kapılarını kapa, şarap küplerini aç.

(*Minūçihrî*)

بیکماز بنشست یك روز شاه
فردوسی

Bir gün padişah şarap içmeğe hazırlandı.

(*Firdevsî*)

§ Kadeh.

بیارای دل را بیکماز چند
فردوسی

Kalbi birkaç kadehle ferahlandır.

(*Firdevsî*)

بِکْماز کَرْدَن (**bikmâz kerden**) = İşret meclisi kurmak.

یکی بزم شاه آنگهی ساز کرد
سه روز اندران بزم بکماز کرد
فردوسی

Şah ondan sonra bir meclis kurarak, orada üç gün işret etti.

(*Firdevsî*)

بَگَند (**begend**) = Yuva = Aşıyan.

بَگَنگ ، بَگَنگ (**begeng, begneg**) = Peleng ve endek vezinlerinde kuyruğu kesik hayvan.

بَگَنِی (**begnî**) = Darı şarabı, boza = Ahsüme (*ba.*).

مست گشتم زجرعهٔ بگنی
شد مزاجم زبنگ مستغنی
نزاری

Bozanın yudumundan sarhoş oldum. Benge ihtiyacım kalmadı.

(*Nizarî*)

بَگُوش خُوْرْدَن ، بَگُوش آمَدَن (**begûş âmeden, begûş ḫurden**) = (*k.*) İşitilmek.

نالهٔ زنجیر می‌آید بگوش
جلال

Zincir sesi işitiliyor.

(*Celâl*)

بَگُوش کَشِیدَن ، بَگُوش زَدَن (**begûş zeden, begûş keşîden**) = Keşîden (*k.*) İşittirmek.

حیف باشد پند گفتن با نصیحت ناشنو
این دریکتا چرا باشد بگوش کر کشید
مخلص

Öğüt dinlemiyen kimseye öğüt vermek yazıktır. Bu değerli inciyi sağıra niçin işittirmeli.

(*Muḫlis*)

بَکُول ، بَکُوك (**bekûk, bekûl**) = Amaç, ok nişanesi, (*ar.*) hedef § Şarap kabı.

می‌گسار اندر بکوك شاهوار
خور بشادی روزگار نوبهار
عسجدی

İlkbaharda şahane sürahi içinde sevinçle şarap iç.

(*'Ascedî*)

بَکُونَه، بَکُونَك (**bekūnek, bekūne**) = Meşk ve idman için tahtadan yapılmış kılıç.

بُكُولُك (**bükülük**) = Kaba, yakışıksız, irfansız. Tarümar gibi etbaᶜ [*] kabilindendir.

بَگَه (**begeh**) = بگاه (*ba.*).

بَگَهْ خِيزِي كَرْدَنْ (**begeh ḫîzî kerden**) Acele kalkmak, geç kalmamak.

بَكْهُوجَانْ (**bekhūcetan**) = Kemer, semer, kabir gibi örgüçlü şeyler = ḫerpüşte.

بِكْيَاسَا (**bikyasa**) = Hayvan yükü üstüne konulan küçük yük. Konuşma dilinde (serbari) derler.

بَلْ (**bel**) = Ökçe.

بِلْ (**bil**)=Bihil=bırak (*muḫ.*) bîhil (*ba.*).

بل تا كف پای تو ببوسم
سنائی

Bırak ki ayağının altını öpeyim

(*Senā'i*)

بُلْ (**bül**) = Çok: Bülheves=heves ve isteği çok kimse. Bu kelime müfret olarak kullanılmamıştır.

بلهوسی برصراهی رسید
جلوه‌کنان چارده‌ماهی بدید
جامی

Bir hevesine düşkün kişi bir yol başında ayın on dördü gibi bir güzel gördü.

(*Cam*)

Bazı lügatlerde Bülhevesin doğrusu (بوالهوس=Bülheves) dir. Arapça muhaverede bir şeye sarılıp ondan ayrılmıyan mânasına künye kabilindendir demişler ve sahip mânasına gelen (bū) (*muḫ.*) (bü) ile (el) harfi tarifinden mürekkep sanmışlarsa da Farsçada (bülheves) in (bülġâk), (bülkâme), (bülkenecek) gibi benzerleri olup künye âdeti mevcut olmadığından bu mütalâa doğru değildir. Heves kelimesinin cihangiri ve burhanda (hos) suretinde görülmesi Farslıların Arapça (heves) i (hos) şeklinde Farscalaştırdıkları zannını verir. Yahut Arapçasiyle Farsçasının harfları bir, okunuş biçimleri ayrı demektir.

برچو سیم ازان چاك پیرهن منها
میاد بوالهوسی آرزوی خام کند
صائب

[*] Etba birlikte getirilen iki kelimedir ki ikincinin mânası yoktur. Kitap, mitap, kalem, malem gibi.

Gümüşe benziyen gögsü o gömleğin yırtmacından gösterme, olmaya ki bir hevesine düşkün, çiğ bir arzuya düşe.

(*Sa'ib*)

§ Ahmak.

من بلم خودرا، اگر زخمی زدم برخودزدم
مولانا

Ben ahmaklığımdan dolayı eğer incittimse kendimi incittim.

(*Mevlâna*)

بَلَابِه **(belâbe)** = Geveze, yanşak, hal ve tavrı kötü kimse, hususiyle kadın.

ازبلابه چه زاد غیر خشوك
فخری

Kötü kadından piçten başka ne doğar.

(*Faḫri*)

Yalvarmak ve yaltaklanmak yolu ile söylenen söz. İkinci (b) yerine (y) ile birinci mânayadır.

زبان بگشاد هرمزکای بلایه
تدانم چون توجا دوهیچ دایه
عطار

Hürmüz, ey ahlâksız sen cadı gibi ahlâksız dâya hiç tanımam diye ağzını açtı.

(*Aṭṭar*)

بَلَاج **(belâc)** = Hasır sazı = deḫ, dūḫ, lūḫ. (Sürūri) (mecmaulfürs) de (mescit hasırı) demiştir.

بَلَادُور، بَلَادُر **(belâdür, belâdûr)** = İlâçlardan Enkradya denilen ağacın meyvası, yahut kendisi (*ar.*) (habbülfehm) gelin ve kadın tuvaleti ve süsü, nazarlık. Def'i belâ için verilen sadakaya da denir.

بَلَادَه **(belâde)** = Kötü kimse.

هرآن کرم که فرزنداو بلاده بود
شکفت باشد اگر ازگناه ساده بود
رودکی

Çocuğu kötü olan kimse eğer suçsuz olursa şaşılır.

(*Rūdeki*)

چنان ایمن شد ازعدلت که برخاست
زکیتی فتنه ودزد و بلاده
فخری

Adaletinden emin alduğu için dünyadan karışıklık, hırsız ve kötü kimse kalktı.

(*Faḫri*)

بَلَار **(belâr)** = Çöğen.

بَلَارَج **(belârec)** = Leylek.

بَلَارَك، بَلَالَك **(belârek, belâlek)** = İyi su verilmiş çelik ve kılıç. Kılıcın cevherine ve menevişine de denir.

بلارك چنان تافت از روی تیغ
که دوشب بستاره زتاریك میغ
نظامی

Gece vakti bulut altından yıldız nasıl parlarsa kılıcın yüzünden cevheri öyle parlıyordu.

(*Nizāmi*)

§ Ok temreni.

چو ابر اسب تازی برانگیختم
چو باران بلارك فرو ریختم
سعدی

Bulut gibi arap atını hareketle getirdim. Yağmur gibi ok temreni yağdırdım.

(Sa'dî)

بِلاَشْ، بِلاَژْ (**bilâj, bilâş**) = sebepsiz.

بود زاهد بلاژ شد فاسق
امردی دید شد براو عاشق
پوریها

Sofu idi sebepsiz fasık oldu. Bir tüysüz gördü ona aşık oldu.

(Purbeha)

(Belâş) Acem şahı Fîruzun oğlunun ve yaptırdığı memleketin adı.

بَلاَ سَاغُونْ (**belâsaġun**) = İran padişahlarına bir müddet payıtaht olan Kâşgar civarında bir şehir.

بَلاَلْ (**belâl**) = Çöven çiçeği.

بَلاَيِهْ (**belâyh**) = Fena, kötü.

کار های چپ وبلایه مکن
که بدست چپت دهند کتاب
ناصر

Ters ve kötü işler işleme ki kitabını (nâmei a'malini) soldan vermesinler.

(Naşır)

Belâbe ile ikisinden biri ötekinden bozulmuş olmalıdır.

بَلَبَانْ (**beleban**) = Ağızla çalınır bir nevi saz.

آزاده شود جان من بیدل ازین غم
هرگه بلبانرا بلبانت برسانی
سیفی

Her ne zaman Beleban ı dudaklarına götürürsen ben âşıkın canı bu kederden kurtulur.

(Seyfi)

بَلْبَكَهْ (**belbeke**) = Tereyağı.

بَلْبُوسْ (**belbūs**) = Yaban soğanı nev'inden dağ soğanı denilen nebat § Bir nevi haşhaş.

بُلْبُلْ (**bülbül**) = Bülbül.

چرا ننالد بلبل که بی‌وفائی دهر
امان نداد که گل خنده را تمام کند
کلیم

Bülbül neden feryat etmesin ki zemanın vefasızlığı gülün gülmesini yani inkişafını tamamlamaya müsaade etmedi.

(Kelim)

بُلْبُلِ گَنْجْ (**bülbüli genc**) = (*k.*) Baykūş.

بَلْبَلَهْ (**belbele**) = Emzikli bardak, sürahi, sürahi sesi.

درخت شد دم طاوس وغنچه شد سر طوطی
زحلق بلبله باید گشود خون کبوتر
سلمان

Ağaç, tavus kuyruğuna, gonca

tutu başına döndü. Sürahinin boğazından güvercin kanı yani şarabı akıtmak lâzım.

(*Selman*)

Emzikli bardak mânasına gelen arapçasmda (b) ler ötredir.

بُلْبُلِى (**bülbülî**) = Şarap § Şarap kadehi § Süs için kullanılan renkli meşin parçaları § Bir nevi zerdali.

بَلْبَن (**belben**) = Semizotu = پرپهن (*ar.*) فرفخ ferfeḫ ve بقلة الحمقاء beḳletülhemka[2].

بَلْخ. (**belḫ**) = Efganistana bağlı bir hanlık merkezi. İsmi geçen bamyane nispetle belhi bâmî derler. Bamyan *(ba.)* § Şarap kabı, şarap çanağı.

بَلْخَج. (**belḫec**) = Kalye taşı.

بَلْخَمَان، بَلْخَم (**belḫem, belḫeman**) = Sapan: Taş fırlatıp attıkları ipli torba ki ipekten ve yünden örülüp iki tarafı ipli olur. Ekseriya çobanlar, oyuncular, ekinciler onunla taş atarlar.

گله بانان او نهند از قدر
مهر ومه‌را چوسنگ دربلخم
مؤيد

Onun çobanları değerli olduklarından güneş ve ayı taş gibi sapana koyup atarlar.

(*Müeyyed*)

بَلَد (**beled**) = Bilen, muttali olan § Yol gösteren. (Nizâm)

بُلْسُن، بُلْس (**bülüs, bülsün**) = Mercimek. Beyaz incir diyenler de vardır. Bu iki kelime mercimek mânasına arapçadır.

(Okyanus)

بَلَسَان (**belesan**) = Sıcak memleketlerde yetişen büyük bir ağaçtır ki meyvesi ve yaprağı ilâçlarda kullanılır. Bundan elde edilen yağa türkçemizde peleseng yağı denir. (Kulzüm) (l) nin tutariyle yazmıştır.

بَلَسك (**belesk**) = Kırlangıç.

بِلِسك (**bilisk**) = Bir ucu yassı demir şiştir ki onunla fırından ekmek çıkarırlar: taşralılar buna soğlu derlermiş. Kebap şişi manasına da gelir. = Bülüsk, bülüşk. (Cihangiri) Bunu ateş karıştırdıkları ve fırına yapışmış yanmış ekmek kırıntılarını kazıdıkları ucu yassı şiş ki kâh fırın üzerine koyup büryan asarlar sure tinde tarif ediyor.

بُلْغَاك (**bulġâk**) = Kavga, kargaşalık.

مرا چون زلف توتشویش ازآنست
که چشمت درجهان افکند بلغاك
ابن یمین

Zülfün gibi perişanlığım gözün cihana fitne saldığındandır.
(İbni Yemin)

بگیتی گشت بلغا کی پدیدار
خسرو

Dünyadu bir kargaşalık göründü.
(Hüsrev)

بُلْغُدَه ، بُلْغُد. **(bülğud, bülğude)** = Bir yere toplanmış, birbiri üstüne konulmuş.

بَلْغَدَه. **(belğede)** = Kokmuş, zayi olmuş şeyler, hususiyle yumurta. Meselâ tavuk yumurtayı zayi etti. Civciv çıkaramadı. Yerinde (مرغ بیضه را بلغده کرد) denilir.

بُلْغُشْتَه **(bülğuşte)** = Kuş tuzağı: İpin bir ucunu halka halka edip ilmeklerler, öteki ucunu halkaların içinden geçirirler, bir biçimdeki ip çekilince halkalar kavuşur.

بُلْغُنْدَه ، بُلْغُنْد **(bülğund, bülğunde** = **bülğud, bülğude** بلغد (*ba.*).

بدین بندوزندان بکار وبدانش
بیلغنده باید همی نامداری
ناصر

Bu dünyada bilgi ve yapmayı birleştirmek suretiyle ün almalı.
(Naşır)

بَلْغَنْدَر (**belğender**) = Öğmek, sövmek gibi birbirine karşıt olan mânalaradır. (Bürhan)

بُلْغَنْدَر **(bülğender)** = Dinsiz ve ilişiksiz kimse ve bir zındığın adı.

بُلْغُنْدَر **(bülğunder)** = Çok üzerine düşen ve ısrar eden mânasınadır, çünkü (غندر) üstüne düşücü, ısrar edici mânasmadır. Vücut besliyen semiz mânasına da gelir (Reşîdî) [*]

بُلْغُنْدَه (**belğunde**) = Ferhunde, yahut Şermende vezninde bir top kumaş, bir denk yük § Donmuş kan gibi katılaşan her şey.

راه باید برید ورنج کشید
کیسه باید گشاد وبلغنده
سوزنی

Yol yürüyüp meşakkat çekmeli, kiseyi ve topu yahut dengi açmalı: ihsan etmeli.
(Sūzenî)

Reşidî bu mânaya (پلوند) dır diyor = (پروند)

بُلْغُور. **(bülğūr)** = Bulgur dediğimiz

[*] Reşidî ve Nasırî böyle demişlerse de lûgatlerinde (ğünder) kelimesi yoktur.

az pişirilmiş ve değirmende kırılmış buğday. Cihangiriye göre değirmende kırılmış her nevi hububata, Bürhana göre her kırılmış ve ezilmiş şeye denir. § Bulgur aşı. Bürgül (*ba.*).

بُلْغُونَه. (**bülġūne**) = Allık=Algüne (*ba.*).

بَلْفَخْت. (**belfeḫt**)=Kazandı biriktirdi mânasına biyelfeḫt (*muh.*) elfeḫten (*ba.*).

بُلُك. (**bülük**) = Büyük ve dışarı çıkık göz.

پی نظارهٔ بزمتکه باغ فردوست
بلك شده همه را دیده چون سرانگشت
شاعر

Cennet bahçesine benziyen meclisini görmek için herkesin gözü üzüm ucu gibi dışarıya fırlamış.

(*Şa'ir*)

بِلَك. (**bilek**) = Armağan, hediye.

خاك وخاشاك سرایت می فرستد هرصباح
گلشن فردوسرا فراش بروسم بلك
سلمان

Süpürücü her sabah evinin toprak ve süpürüntüsünü armağan olarak cennetin gül bahçesine gönderiyor.

(*Selman*)

§ Turfanda meyve ve hoşlanılacak her yeni şey.

بِلِك. (**bilik**) = Bir şeye yapışmak, teşebbüs etmek.

بِلِك. (**bilk**) = Ateş ve kıvılcım.

بُلْكامَه. (**bülkâme**) = İsteği ve emeli çok kimse.

درپیش خود آن نامه چو بلکامه نهم
پروین زسرشك دیده برجامه نهم
برپاسخ تو چودست برخامه نهم
خواهم که دل اندر شکن نامه نهم
رودکی

O mektubu pek istekli önüme koyduğum zaman elbisemin üstüne ülker yıldızı gibi göz yaşımı saçarım. Sana cevap yazmak için elime kalemi alınca kalbimi mektubun arasına katlamak isterim.

(*Rüdeki*)

بِلْكَس. (**bilkes**) = Dıvar tepesi § Kene otu.

بُلْكَفْدَه ، بُلْكَفْد. (**bülkefd, bülkefde**) = Rüşvet § Para.

بِلْكَك ، بِلْكَل. (**bilkek, bilkel**) = Ilık su.

بَلْگَن. (**belgen**) = Dıvarın başı.

ای عهد تو بی مدار وپیمان توسست
چون رف تموز وآفتاب بلگن
زین‌الدین

Sözü, özü temmuz karı ve bat-

ması yaklaşan güneş gibi güvensiz ve gevşek olan kişi.
(*Zeynüddin*)

Afitab berdıvar (*ba.*). § Mancınık.

زسیل خیز فتا ایمنست قصر بقات
چنانکه حصن فلکها زصدمت بلگن
فخری

Eflâkin kalesi mancınık çarpmasından emin olduğu gibi, senin daima duracak olan vücudun köşkü mahvolmak tufanından emindir.
(*Fahri*)

بُلْگُنْجَكْ. (**bülgüncek**) = Gülünç şey (*ar.*) (اضحوکه)

بَلَكه. (**belki**) = Belki, hattâ.

شکسته چنان گشته‌ام بلکه خرد
که آبادیم را همه باد برد
شاعر

Öyle müteessir hattâ perişan olmuşum ki bütün şenliğimden eser kalmadı. Zannederim ki yerinde de kullanılır.
(*Şa'ir*)

بَلْمُونْ. (**belmun**) = Sütliğen nev'inden beş parmak denilen ağaç.

بَلَمَه. (**belme**) = Uzun sakal, gür sakal ve böyle sakallı kimse § (bame) (*ba.*). Tasrih ile (belmerfş) de derler.

آنچه کوسه داند از خانه کسان
بلمه از خانه خودش کی داندآن
مولانا

Kösenin başkalarının evinden bildiğini gür sakallı kendi evinden nerede bilir?
(*Mevlâna*)

بِلِنْجْ (**bilinc**) = Bir şeyin ölçü ve miktarı.

بِلِنْجَاسَبْ (**bilincasb**) = Kovan çiçeği = Birincasb.

بُلَنْدْ. (**bülend**) = Yüksek, âlî.

در خری برسرایی ببند
که بانگ زن ازوی برآید بلند
سعدی

Bir evden kadın sesi yükselirse o eve saadet kapısını kapa.
(*Sa'di*)

§ Kapı ve pencere § Uzun: çubi bülend = uzun ağaç, dâmeni bülend § Uzun etek. Rūzhayi bülend = Uzun günler § Kapı ve pencere çerçevesinin üst ağacı ki eşik karşılığıdır.

ازهیبت ارکند بدر خارجی نظر
بفتد برآستان در خارجی بلند
سوزنی

Eğer hâricînin kapısına heybetle bakarsa, haricînin kapısının üst ağacı eşiğin üstüne düşer.
(*Süzeni*)

Bülendin de denir.

در او افراشته درهای سیمین
جواهر برنشانده بربلندین
شاعر

Orada gümüşlü kapılar yük-

seltmiş, üst eşiğe cevherler kondurmuş.

(*Şa'tr*)

Çerçeve diyenler de vardır. Bülendî = Yükseklik, rıf'at. Daden ve yâften ile kullanılır. Bülend avaze, şöhretli, ünlü.

بُلَنْدْ اَخْتَرْ. **(bülend aḫter)** = Yıldızı yüksek (*k.*) talihli. Bülend endaḫten yüksek atmak (*k.*) bir kimseyi çok öğmek.

ندیده چواوکس بلند اختری
بکشور گشائیست اسکندری
هاتفی

Kimse onun gibi talihli görmemiştir. Memleket fethinde bir İskenderdir.

(*Hatifi*)

بُلَنْدْ بالا. **(bülend bâlâ)** = Uzun boylu.

توآن درخت گلی کاعتدال قامت تو
شکست قیمت سرو بلند بالارا
سعدی

Sen o gül fidanısın ki boyunun itidali boyu yüksek selviyi kıymetten düşürdü.

(*Sa'di*)

بُلَنْدْ بِنْ. **(bülend bîn)** = Himmeti büyük kimse.

بُلَنْدْ پَرْوَازْ. **(bülend pervaz)** = Yüksek uçan, (*k.*) öğünen kimse.

بُلَنْدْشُدَنِ بَهَا. **(bülendşüdeni beha)** = (*k.*) Değerin artması.

بُلَنْدْ گِرَایْ. **(bülend Girây)** = Büyüklüğe meyleden.

بُلَنْدْ نَظَرْ. **(bülend nazar)** = Bülendbin (*ba,*).

بَلْوَایَه. **(belvaye)** = Kırlangıç = Piristük = Çilçile.

بُلُوْتَكْ. **(bülûtek)** = Şarap kadehi.

بُلُوْجْ. **(bülûc)** = Nişan § Horoz ibiği § Kadınların (bergi semen) denilen dilcikleri. Bülûcistan ehalisinden bir kısımdır ki Kirman, Sistan taraflarında otururlar ve çapulcudurlar.

بُلُوْرْ. **(bülûr)** = Billûr dedikleri parlak sırça, (*ar.*) bellûr. Bülûrin =billûrdan yapılma, billûr gibi. § Desti bülûrin = Parlak el.

هری لعل کزان دست بلورین ستدم
آب حسرت شد ودر چشم گهربار بماند
سعدی

O billûr gibi elden aldığım her lâl renkli şarap iştiyak göz yaşı oldu da inci yağdıran gözümde kaldı.

(*Sa'di*)

بَلُوْسْ. **(belûs)** = Hile, hile ve

hud'a ile insanı yoldan çıkaran. Manaca câblûs'a yakındır. (Miyar) § Tevazu mânasına da gelir.

بَلُوك (**belūk**) = Şarap kadehi = بكوك bekūk; yahut hayvan şeklinde olanı § Deve tersi § Kazâ ve nahiye.

بُلُون (**bülūn**) = Kul, köle.

صاحبا در سركلك تو نهادست خدا
بهمه حال همه خلق جهانرا روزی
منعم ومفلس وآزاد وبلون
نزاری

Paşa! Cenabı hak, zengin, züğürt, hür, köle, herhalde bütün dünya halkının rızkını senin kaleminin ucuna koymuştur. Yani sen yazıp irade etmedikçe kimse maişetini temin edemez.
(*Nizarî*)

بَلُونَه، بَلُونَك (**belūnek, belūne**) =Tahta kılıç = Bekûnek (*ba.*).

بُلْهَوَس (**bülheves**] = Bül (*ba.*).

بَلَى (**belī**) = Evet mânasına, ari gibi tasdik edatıdır.

پریشان روزگارم طرهٔ محبوب می‌داند
بلی حال پریشانرا پریشان خوب می‌داند
شوکت

Vaktim perişandır sevgilinin kâhkülü biliyor; evet perişanın halini perişan iyi bilir:
(*Şevket*)

Bu kelime (l) nin üstünü ve çekeriyle Arapça olup Farsçada bu şekilde kullanılır. Bu gibi kelimelere Farsçalaştırılmış mânasına (مفرّس) denir.

بَلْيَاد (**belyad**) = Nakışsız, sade elbise. Siyah elbise diyenler de vardır.

بَمْ (**bem**) = Sazın kalın teli ve hanendenin yüksek sesi.

زنای خویش فاخته دو صد اصول ساخته
ترانها نواخته چو زیروبم تارها
قاآنی

Üveyk kuşu kendi nayından, yani boğazından iki yüz usul tertip etmiş; saz tellerinin ince ve kalın perdesi gibi nağmeler terennüm etmiş.
(*Ḳaanî*)

§ Bir kimsenin başına yahut başlığına el ile vurmak § Kirmanda bir kale.

بَمَنگ (**bemeng**) = Keder, gönül darlığı.

بَن (**ben**) = Bağ, ekin, harman. Ekin bekçisine benvan denir. § Çitlenbik. Benba = çitlenbik yemeği.

بُن (**bün**) = Kök, dip, temel, son § Ağaç özdeği. Gülbün, narbün **bünigül, büninardan** çevrilerek

gül ağacı, gül dibi; nar ağacı, nar dibi mânasına geldiği gibi gülün çokluğundan kinaye olarak Türkçe tabirimizce gül ocağı mânasını da ifade eder.

پچهر آفتابی بتن گلبنی
بعقل خردمند بازی کنی
سعدی

Çehrede güneş vücutta bir gül ocağı idi, yani çehresi parlak teni baştan ayağa kadar gül ağacı gibi idi. Akıllının akliyle oynuyor, yani aklını başından alıyordu.

(*Sa'di*)

چه عجب جوشدم ار خون دل ازهر بن موی
سیل چون گرد شود رخنه بدیوار کند
یغما

Her tüyümün dibinden kalbimin kanı kaynarsa şaşacak ne var. Sel toplanınca duvarı harap eder.

(*Yeğma*)

بِنَابَرِينْ، بِنَابَرْ (**binâber, binâberin**) = Buna mebni, bu sebepten.

بِنَابَه (**benâbe**) = Nevbet. Benevbet kelimesinden bozulmuş olmalı.

بِنَاغْ (**benag**) = Pamuk ipliği, teli.

حله بافان باغ می بافند
حله ها وبدید نیست بناغ
مولانا

Bahçeye cennet elbisesi dokuyanlar elbiseyi dokuyorlarsa da ipliği görülmiyor.

(*Mevlâna*)

§ Yazıcı, yüksek yazıcı.

ضمیر من بود آن بلبلی که گاه بیان
بپیش او بود ایکم زبان تیز بناغ
منصور

Benim kalbim o bülbüldür ki söz söylerken onun huzurunda yüksek yazıcının keskin dili tutulur.

(*Manşar*)

Ortak. Fakat bu mânaya benağ değil enbağ (*muḫ.*) nebağ dır,

بُنَاگُوشْ (**bünâgûş**) = Kulak tozu.

بچشم من بهشت وجوی شیرست
رخ گلرنك وآن صبح بناگوش
صائب

Benim gözümde o gül renkli yanak cennet, o beyaz kulak tozu süt ırmağıdır.

(*Ṣa'ib*)

بنفشه چون زبناگوش یار برخیزد
خروش بلبل وبوی بهار برخیزد
حزین

Sevgilinin kulak tozundan menekşe belirince bülbül ötmeye başlar, bahar kokusu yayılır.

(*Ḥazin*)

Menekşeden maksat yeni çıkmağa başlıyan tüycüklerdir.

ظهور کوکب صبحست یاآنك
طلوع خال برطرف بناگوش
یغما

Sabah yıldızı mı göründü, yok-

sa kulak tozu tarafında ben mi doğdu?

(Yeğmâ)

§ Küpe takılan yer mânasına gelir.

انگشت خوبروی وبناگوش دلفریب
بی‌گوشوار وخاتم پیروزه شاهدست
سعدی

Güzel yüzlünün parmağı piruze yüzüksüz; gönül aldatan kulak memesi küpesiz güzeldir.

(Sa'dî)

Burada kulak tozu demek de mümkündür. (Niẓam) (b) üstündür. Ötre ile telâffuzu yanlıştır. Ve çene mânasınadır diyor!

بُنَاگُوشْ كَرْدَنْ (**bünâgüş kerden**) = (*k.*) Yeni doğan çocuğun parmakla damağını kaldırmak ki ḍamak açmak denir.

مادر دهر زپستان شرف شیر دهد
هرکه‌را دایهٔ لطف تو بناگوش کند
سیف اسفرنگی

Senin lutfun dayesi her kimin damağını açarsa: zaman anası ona şeref memesinden süt verir.

(Seyfi isferengi)

(Bünagüş kerden) terkibinin bu mâna ile münasebeti belli değildir. (Beharı acem)

بَنَامْ (**benâm**) = Namlı, ünlü, maruf: banam (*muḫ*).

بَنَامِيزَدْ (**benamized**) = Benamîzed den hafifletilmiştir. Besmele, taaccüp, kötü gözü defi yani Allah nazardan saklasın ve maşallah yerinde kullanılır.

بنامیزد درخت سبز وخرم
ندیده هرگز ازباد خزان غم
جامی

Maşallah güz rüzgarından hiç müteessir olmamış yeşil ve taze bir ağaç.

(Camî)

Yemin mânasını da ifade eder.

جادی چند دادم جان خریدم
بنامیزد عجب ارزان خریدم
جامی

Birkaç cemad; (para) verdim. Can; (Hazreti Yusuf) aldım yemin ederim ki çok ucuz aldım.

(Gamî)

بَنْجْ (**benc**) = Dilimizde ban denilen nebat. (Niẓam) buna (beng) in muarrebi ise de ondan başka bir nebattır diyor.

بَنَانَجْ (**benanec**) = Ortak, koma= Benag (*ba.*) § İki karılı kimse.

بَنَاوَرْ (**benaver**) = İri ve büyük çıban ki kan çıbanı denir.

بُنِ بَخْتْ بَرْ زَمِينْ مَالِيدَنْ (**bünibaḫt berzemin malîden**) = (*k.*) Talih, bahtiyarlık, kuvvetlenmek.

بَنْجِشْكْ (**bincişk**) = Serçe kuşu.

بُنْجَه (**bunçe**) = Yapılara ve alıp satanlarla, bir işle uğraşanlara salınan vergi.

بَنْد (**bend**) = Bu kelimenin mânasını lûgat sahipleri yirmiye kadar çıkarmışlarsa da, çoğunun bağ mânasından alındığı getirdiğimiz misallerden bellidir.
İki azâ arasındaki ek yeri, boğum, (*ar.*) mefsal.

ازتوای دوست بگسلم پیوند
گر بتیغم برند بند ازبند
هاتف اصفهانی

Sevgilim! Kılıcla boğumlarımı biribirinden ayırsalar senden bağımı koparmam.
(*Hatıfi Işfehani*)

Suçluları yahut delileri bağladıkları zincir ve ip, pranga.

ندانستی که بینی بند برپای
سعدی

Ayağında zincir göreceğini bilmedin mi?
(*Sa'di*)

§ Kilit.

امان درزمانش بحدی رسید
که مفسوخ شد رسم بند وکلید
فرخی

Onun zamanında emniyet bir dereceye vardı ki kilit ve anahtar âdeti kalktı.
(*Ferruhi*)

عقل برنفست بند آهنین
مولانا

Akıl nefis üzerinde demir kilittir.
(*Mevlâna*)

Buradaki bendi zincir mânasına almak ta mümkündür. § Aldatma, hile, hususiyle güreşçilerin hile ve oyunu.

همه افسانه وافسون وبندست
شبستری

Bütün masal, afsun ve hiledir.
(*Şebisteri*)

§ Kaygı, keder.

بیامد چنین تالب هیرمند
همه لب پرازباد ودل پرزبند
فردوسی

Bütün dudağı köpürmüş gönlü kaygılı bir halde Hirment nehrinin kenarına geldi.
(*Firdevsî*)

Düşünce, kuruntu.

صاحب نظر نباشد دوبند یکنای
خاصان خبر نداوند ازگفت وگوی عامی
سعدی

Görgü sahibi iyilikle ün almak kuruntusunda değildir. Yüksek adamlar halkın dedikodusuna kulak asmazlar.
(*Sa'di*)

§ Suyu akmaktan men'için yapılan set.

کی دربسته کند منع زهفتاد بلا
چونکه این سیل بلا آمد وازبند گذشت
مولانا

Kapalı kapı yetmiş belâyı nasıl defeder, çünkü bu belâ seli geldi ve bentten aştı.
(*Mevlâna*)

Su bendi, muahede, rehin, kuşak, ikisi bir boyunduruktа olmak itibariyle çift öküzü, kâğıt tomarı, hep bağ mânasından alınmıştır. § Besten den emir, (*isfa. muh. vas*).

این سخنرا بند برگردن چوطوق

Bu sözü gerdanlık gibi boynuna tak.

بُنْدَاد ، بُنْلَاد (**bündâd, bünlâd**) = Temel ve esas.

بُنْدَار (**bündar**) = Ev bark sahibi, zengin ve kibirli kimse. (Naşirî) tüccarın kondukları han mânasına da yazmıştır: Bünedar (*muḫ.*) büne (*ba.*).

در بن چاه دان سر سرهنك
بر سر دار بین تن بندار
سنائی

Başbuğun başını kuyunun dibinde bil, zengin ve azametlinin vücudunu dar ağacının başında gör.

(*Sena'î*)

بَنْدِ اَمِير (**bendi emir**) = Şîraz cıvarında bir su bendi.

بُنْدُخْت (**bündüḫt**) = Çehre, yüz.

بَنْدَر (**bender**) = Ticaret yeri ve kafile uğrağı ki ekseriya deniz ve büyük nehir kenarlarında olur. Sonuna yer, mahâl mânasını ifade eden (gâh) eklenerek bendergâh da denilir. Kamusta gemi yatağı ve gemi limanı mânasınadır.

بَنْدَرز (**benderz**) = Çuvaldız.

بَنْدْ رُوغ (**bend ruġ**) = Ekinleri sulamak maksadıyla suyu kabartmak için önüne çörçöp, toprak ve çamurdan çekilen set. Reşidî diyorki bu iki kelimedir. Cihangiri bir kelime sanmış, doğrusu (بند ورغ) bendi verġ' dir. Çünkü verg su önüne yapılan settir. Bendin verga izafeti ammın hassa izafeti kabilindendir.

بَنْدِ زَبَان دَاشْتَن (**bendi zeban daşten**) = (*k.*) Dilini tutmak, sözü saklamak.

می‌گفت دوش سوسن درگلستان ببلبل
عاشق نباشد آن کو بند زبان ندارد
کاتبی

Dün gece zambak çiçeği gülistanda bülbüle hitaben: Dilini tutmıyan âşık değildir; diyordu.

(*Kâtibî*)

بَنْدَك ، بَنْدَش (**bendeş, bendek**) = Atılmış pamuk yumağı — (باغنده)

بَنْدِ شَهْرِيَار (**bendi şehriyar**) = Musikide bir makam.

بُنْدُق شِكَسْتَن (**bünduk şikesten**) = Fındık kırmak § (*k.*) Öpücük vermek.

بَنْد كَرْدَن (**bend kerden**) = Bağlamak, esir etmek § (*k.*) Birleşmek.

دیدم بخواب خوش‌که بروپند کرده‌ام
گردون مراد من همه درخواب میدهد
فوق

Hoş bir rüyada gördüm ki onunla birleşmişim; felek benim muradımı hep rüyada veriyor.
(*Fevkî*)

بَنْدِيمَه ، بَنْدِيمَه ، بَنْدِمَه (**bendime, bendîme, bendîne**) = düğme.

بَنْدُوز (**bendūz**) = Çuval dikilen ip.

بَنْدَه (**bende**) = Kul, köle, esir.

اگر خدای نباشد زبندهٔ خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
سعدی

Eğer Hakteâlâ bir kuldan hoşnut olmazsa bütün Peygamberlerin şefaati fayda vermez.
(*Sa'di*)

سپاه اندو ایران پراکنده شد
زن ومرد وکودك همه بنده شد
فردوسی

İranda asker dağıldı; kadın, erkek, çocuk hep esir oldu.
(*Firdevsî*)

Bende kelimesi Cenabı Hakka nisbetle hakikat, başkasına nisbetle mecazdır. Cem'i sonundaki (h) (g) ye çevrildikten sonra (an) iledir. (Ha) ile de cemilenir. Bende, bendeniz dediğimiz mevkide de kullanılır.

بنده امروز پنجروز گذشت
که برین درهمی زنم فریاد
سلمان

Bendeniz bugün beş gün oluyor ki bu kapıda bir düzüye feryat ediyorum.
(*Setman*)

بندگی (bendegi) = Kulluk, kula yakışan iş.

بَنْدِی (**bendi**) = Esir, bendîhane = Hapishâne, bendîvan = hâpishâne müdürü.

بَنْدِيدَن (**bendîden**) = Besten.

بَنْدِيش (**bendîş**) = Biyendiş = Düşün = endiş. Bendişe düşünce = Endîşe (*ba.*).

بَنْدِی شُدَن (**bendi şüden**) = Bir hastalığın eskiyip yerleşmiş olması.

گرچه درقید تو باشد ایمن ازدشمن مباش
میشود چانکاهتر هرگه تبی بندی شود
تأثیر

Senin bağın altında olsa da düşmandan emin olma, her ne

zaman sıtma eskirse canı daha eksiltici olur.

(*Te'şir*)

بُنْسالَه. (**bünsâle**)=Yıllanmış, eski.

بِنِشاسْتَنْ، بِنِشاخْتَنْ. (**binişâḫten, binişâsten**) = Dikmek, oturtmak. Nişâḫten, nişâsten (*ba.*).

بَنَفْش. (**benefş**) = Menekşe çiçeği renginde olan şey. Menekşe çiçeği rengine de denir. (Niẓâm)

بَنَفْشه. (**benefşe**) = Menekşe dediğimiz çiçek.

بنفشه زلف من آن آفتاب ترکستان
همی بنفشه بدید آرد از دو لاله‌ستان
مرا بنفشه ولاله بکار نیست که او
بنفشه دارد وز بر بنفشه لاله نهان
فرخی

Benim menekşe zülflüm, o Türkistan güneşi; iki lâlelikten daima menekşe gösteriyor. Benim menekşe ve lâle ile alış verişim yoktur; çünkü onun menekşesi yani zülfü ve menekşesinin altında lâle yâni yanağı vardır.

(*Ferrühi*)

بَنَفْشه گون طارَم، بَنَفْشه گون مَهد، بَنَفْشه گون. (**benefşe gûn, benefşe gûn tarem, benefşe gûn mehd**) = Menekşe renkli, menekşe renkli dam, menekşe renkli beşik. (*k.*) Gök yüzü.

بَنَك. (**benek**)=Çitlenbik mânasına gelen (ben) in küçültülmüşü § Atlas zemin üzerine sırma işlemeli bir nevi kumaş § Şarabın tesiriyle güzellerin yüzlerinde beliren benek benek beyazlık ve pembeliktir.

بُنَك. (**bünek**) = Küçük ağaç § (بن) ün küçültülmüşü § Nişan, eser: ازفلان بنك نماند = filândan eser kalmadı.

بَنگ. (**benk**) = Ban denilen ottur ki esrar dediğimizdir. İçenlere bengî ve esrarkeş derler.

هرگه که دلت تنگ شود بنگ بخور
یابلادو قدح بادهٔ گلرنگ بخور
خیام

Her ne vakit gönlün kederli olursa esrar yahut bir iki kadeh gül renkli şarap iç.

(*Ḫayyam*)

بُن کار خُوردَن. (**büni kâr ḫurden**) = İşin temelini yemek (*k.*) işlerin sonundan endişe etmek.

بِنگان. (**bingân**) = Ekinciler arasında su paylaşmak için kullanılan ölçek. Pingân (*ba.*) § Tas ve kâse gibi kaplar.

چیست لعن گنبدکه گوپرگهر دریاستی
باهزاران شمع دربنگانی ازمیناستی
ناصر

İnci ile dolu deryaya yahut şişe zarf yani fanos içinde binlerce şem'aya benziyen bu kubbe nedir?

(*Naṣır*)

Muarrebi fincan.

بنگاه (**büngâh**) = Para ve eşya konulan yer, eşya mahzeni, ev: bünegâh (*muh.*) büne (*ba.*).

ازین نشیمن احسان وعدل نگریزم
اگرچه بنکه عمرم شود خراب ویباب
خاقانی

Ömrümün evi harap olsa da bu adalet ve ihsan yuvasından kaçmam.

(*Hâkânî*)

زبنگاه خاتم یکی پیر مرد
طلب ده درم سنگ فانید کرد
سعدی

Bir ihtiyar, hatemin evinden on dirhem kadar şeker istedi.

(*Sa'dî*)

بنکران (**bünkeran**) = Tencere dibine yapışıp kalan yemek. Bükran (*ba.*).

بنگره (**büngere**) = Ninni.

تو خفتهٔ خوش ای پسر وچرخ روزوشب
هواره میکنند ببالینت بنگره
گر تو بخواب وخور بدهی عمر همچو خر
برجان تو ویال چو برخر شود خره
ناصر

Oğul! sen rahat uykudasın, Felek, başında gece gündüz ninni söylüyor. Eğer hayatını eşek gibi uykuya ve yemeğe verirsen, eşek için çamur nasıl zahmet verirse, hayat ruhuna öyle ağırlık verir.

(*Naṣır*)

بنگره (**bingere**) = İğe sarılmış olan iplik.

بنگستن (**büngeşten**) = Çiğnemeden yutmak. Şimdi (bel'îden) kullanılır. (Niẓâm)

بنگل (**büngül**) = Gül ağacı ve gül tohumu § Çitlembik yahut ona benzer bir meyve.

بنگلك (**büngülek**) = Dağ armutunun çekirdeği. (Şerefname) kendisinden gül kokusu duyulan kaba bir meyve diye tarif ediyor § Büngül kelimesinin küçültülmüşü. Büngül (*ba.*).

بنکن (**bünken**) = Kök kazıcı : ekincilerin tarlayı düzelttikleri yassı çapa.

بن کوهی (**benikûhî**) = Dağ menevişi denilen tatlı çitlembik.

بنگه (**büngeh**) = Büngâh (*muḫ.*)

büngâh (ba) okunmaz (H) ile sesin uzun uzadıya çekilmesi.

بُنْلَاد، بُوره (**bünlâd, benevre**) = Dıvar ve bina temeli=bündad. Reşîdi (بنوره) bünüre demiştir.

یقین شناس که چندان بقا نخواهد بود
بنای عمرو عدو را چو بید بود بنلاد
کلامیٔ اصفهانی

İyi bil ki, düşmanın ömrü, binasının temeli çürük olduğu için, çok yaşamıyacaktır.
(Kelâmii Işfehani)

تو صدوان سرازیی که باشد
زفضلش سقف واز دانش بنوره
بدیع

Sen o sarayın başına yakışırsın ki örtüsü faziletten, temeli bilgidendir.
(Bedi')

Bünlâdın aslı (bünilâd بنلاد) dır.

بُنْه، بُوه، بُوه، بُو (**benū, benūh, benve**) = Yığın, küme.

بُوان (**benvan**) = Bağcı, ekin ve harman bekçisi. (*muḥ.*) بنون = Benven dir. (B) nin ötresiyle hazine ve mal bekçisi.

بُومَاش، بُوسِیاه (**bünūsiyah, bünūmaş**) = Maş denilen bir nevi böğrülce. Reşidi, yeşil kısmı, diyor.

بُوسُرخ (**bünū sürḫ**) =Mercimek.

بُنه (**büne**) = Ev eşyası ve ağırlığı.

ای خضرزاد رهی تا بخراسان بروم
بنه آنش زنم وهمچو خراسان بروم
حسین ثنائی

Ey Hızır! Bir yol azığı ihsan et ki Horasana kadar gideyim. Eşyamı yakayım da güneş gibi kolayca gideyim.
(Hüseyni Şenâi)

Temel, kök, ağaç özdeği.

ازنام بد ار همی بترسی
بابار بد ازبنه مپیوند
ناصر

Eğer adının kötü çıkmasından korkarsan, fena arkadaşa temelli bağlanma.
(Naṣır)

بَنَه (**bene**) = İnce urgan. (Bürhân)

بُنَه بَستَن (**büne besten**) = Göç etmek.

بُنیاد (**bünyad**)=Asıl, esas, temel.

اختران بسیار خورشید ار یکیست
پیش او بنیاد ایشان مندکیست
مولانا

Yıldızlar çok, güneş bir tane ise de güneşin yanında onların aslı ehemmiyetsizdir.
(Mevlâna)

بُنیاد اَفکَندَن (**bünyad efkenden**) = Bina kurmak.

چو این بنیاد بدرا خود فکندی
گناه خویشرا برمن چه بندی
خسرو

Bu kötü binayı kendin kurdun kendi suçunu benim üstümemi atıyorsun.

(Hüsrev)

بُنْيَادْ بَرْ اَفْكَنْدَنْ ، بُنْيَادْ بَرْ اَنْدَاخْتَنْ (**bünyad berefkenden, berendaḫten**) = (*k.*) Harap etmek. yıkmak.

بُنْيَادْ بَرْيخْ نِهَادَنْ (**bünyâd beryeḫ nihaden**) = Buz üstüne temel koymak, (*k*) temeli gevşek olup devam ve sebat etmemek.

بُنْيچَه (**bünîçe**) = Esnaf vergisi = Bünçe, (*ba.*).

بِنِير (**binîz**) = Hiçbir vakit.

دو مدح تا کسان نکنم کهنه تن بنیز
زان باك نایدم که شود کهنه پیرهن
ازرق

Alçakları medihte vücudumu hiçbir vakıt yıpratmam. Gömleğimin yani elbisemin eski olmasından korkum yoktur.

(Ezreki)

§ Dahi § Acele, çabuk.

بَنِيك (**benîk**) = Kaba ve adî ipek, yün ipeği.

بُوى ، بُو (**bū, būy**) = Koku, rayiha.

گفت باخود هستش اندر مغزورگ
توی پرتو بوی آن سرگین سگ
تامیان اندر حدث اوتا بلب
غرق دباغیست او روزی طلب
مولانا

(Güzel koku satanların çarşısından geçerken ıtır kokusundan bayılan tabağı ayıltmağa gelen iri yarı kardeşi) kendi kendine onun beyninde ve damarında kat kat köpek pisliği kokusu vardır. Ve o rızk ele geçirmek için geceye kadar beline çıkan pislik içinde tabaklığa boğul muştur, dedi.

(Mevlâna)

حفظ گن مختصری در هر فن
گیر خوشبو گلی ازهرگلشن
جامی

Her fende, kısaca bir bilgi elde et, her güllükten hoş kokulu bir gül al.

(Câmî)

ازتنش بوی وشمی آید
چون شود دوست آشنای دوتن
خاقانی

Dost iki kişiye iltifat ederse onun vücudundan düşmanlık kokusu gelir.

(Hâkânî)

§ Ümit.

چه روزها بشب آورد جان منتظرم
بوی آن که شبی باتو روز گرداند
سعدی

Bir gece seninle sabahlamak ümidiyle bekliyen ruhum nice günleri akşam etmiştir.

(Sa'dî)

(*k.*) Eser ve nişan. Bunlardan

(bū) kelimesi (būden) den emir olduğu gibi; büvem, büvi, büved, (*muḫ.*) olarak müzari de olur.

کی بوکه سرزلف ترا چنگ زنم
صد بوسه برآن لبان گلرنگ زنم
جالی

Senin zülfünün ucunu ne zaman ele geçireceğim: sana kavuşacağım; o gül renkli dudaklarını birçok öpeceğim.

(*Cemalî*)

Bükerden = Koklamak. Bükeşiden = Uzaktan bir şeyin kokusunu almak. Bûgriften = Bir şeyin kokusunu duymak, (*k.*) kokmak, taaffün etmek. Bûdaden = Kavurmak, kavrulmak.

بُو (**bev**) = Ölmüş ve postuna saman doldurulmuş deve yavrusudur ki anasının yanına yaklaştırılınca sağ zannederek sütünü sağdırmaktan kaçınmaz. Arapça (بو.) deve yavrusu ve yazdığımız mânayadır.

بُوَاد (**büvad**) = Olsun: aslı büved olup aradaki elif temenni ifade eder. Hafifletilerek (büva) da denir.

در هر بدی برتو بسته بواد
فردوسی

Sana her fenalığın kapısı kapalı olsun.

(*Firdevsî*)

که خرم بوا میهن ومان تو
به گیتی پراکنده فرمان تو
فردوسی

Çoluğun, çocuğun, sevinsin, buyurultun dünyaya dağılsın.

(*Firdevsî*)

بِوَارد (**bivard**)= Ekşilik (Bürhan).

بَوَاس (**bevâs**) = Mihnet ve fakirlik. Bu kelime Arapça şiddetli ihtiyaç mânasına gelen (بؤس) den bozulmuş gibi görünür.

بَوَاشَه (**bevaşe**) = Yaba: harman savurmağa mahsus çatal şeklinde tahta kürek (*ar.*) مدرى.

بُوب (**būb**) = Ağır ve pahalı ev döşemesi.

تختها بنهاد وبرگسترد بوب
رودکی

Tahtlar kurdu, ağır ve pahalı döşeme döşedi.

(*Rūdekî*)

بُوبَا (**būbâ**) = Dağ keçisinin etiyle pişirilen yemek.

بُوبُرْدَكْ ، بُوبُرْدْ (**būbürd, būbürdek**) = Bülbül.

نمی‌دانی که سیمرغم که گرد قاف می‌پرم
نمی‌دانی که بوبردم که دوگزار می‌گردم
مولانا

Kaf dağı etrafında uçar anka,

gülistanda gezer bülbül olduğu mu bilmiyor musun ?

(*Mevlâna*)

بوبر داشتن (bûber dâşten) = (*k.*) Kokmak, bozulmak.

بوبردن (bûbürden)= Koku almak = بوی بردن (*ba.*).

بوبویه ، بوبه ، بوبو ، بوبك ، بوبش (bûbeş, bûbek, bûbu, bûbe, bûbûye) = Çavuş kuşu (*ar.*) هدهد.

وصال بلبل باگل هنوز نابوده
بغیره شور برآورده شانه سربوبو
نزاری

Bülbül henüz güle kavuşmadan çavuş kuşu küstahlıkla bûbû diyerek gürültüye başlamış.

(*Nizarî*)

« Bûbû » asıl çavuş kuşunun sesi iken bu ad kendine verilmiştir. Bûbek evlenmemiş kız mânasına da gelir (*ar.*) بكر = Bikr.

بوته (bûte) = Kökünden çıkar çıkmaz dal ve yaprakları yerlere yayılan gövdesiz ve sapı kısa nebatlar § Hayvan ve hususiyle deve yavrusu § Ok amacı.

هرآن تیر کزشست آید بدر
روان شد سوی بوته مانند پر
فردوسی

Baş parmaktan kurtulan her ok, kanat gibi amaca gitti.

(*Firdevsî*)

§ Kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri kap.

یکی چشمه چون چشم روشن برنگ
چو از آینه پاك بزدوده زنگ
تو گفتی یکی بوته بد ساخته
بجوش اندران سیم بگداخته
اسدی

Rengi parlak göz ve pası büsbütün silinmiş ayna gibi bir çeşme; eğer görseydin içinde eritilmiş gümüş kaynayan pota derdin.

(*Esedî*)

نه درغنچه کامل شود پیکر گل
نه دربوته ظاهر شود صفوت زر
ز احداث چرخست تهذیب مردم
چو از زخم خاییسك تیزیٔ خنجر
شاعر

Gülün gonca şeklindeki hâli olgunlaşmış değildir. Altının potada iken duruluğu belli olmaz. Hançerin keskinliği çekiç yemesinden olduğu gibi insanın ahlâkının düzelmesi zamanın olaylarındandır.

(*Şa'îr*)

Muarrebi بوته = buteka. «بوته خاك» insanın kalıbı.

بوتیمار (bûtîmar) = Turna nev'inden balıkcıl denilen kuş: daima su kenarında yaşayıp çok susadığı hâlde içerse sanki su bitiverecek korkusu ile susuzluğa katlanması. (Bûtîmar, غمخورك gamḫorek) adlarını almasına sebep olarak gösteriliyor. Gamḫorek (*ba.*).

تو همچون گل زخندیدن لبت برهم نمی‌آید
روا داری که من بلبل چو بوتیمار بنشینم
سعدی

Senin dudakların gülmekten gül gibi birleşmiyor. Ben bülbülün Balıkcıl gibi oturmasını: kederli olmasını münasip görür müsün?

(Sa'di)

بَوشْ ، بَوچْ **(bevç, bevş)** = Gösteriş, çalım, debdebe.

بُوخْت **(buḫt)** = Oğul.

بُوخَلْ **(būḫel)** = Semizotu.

بُود **(būd)** = Oldu, idi. Mastarı bûden § Varlık, vücut.

درد نهانی دل تنگم بسوخت
لاجرم عشق ببود آشکار
سعدی

Gizli dert sıkıntılı gönlümü yaktı. İster istemez aşkım meydana çıktı.

(Sa'di)

پدری اندر قبیلهٔ ما بود
که جهان دیده تر زعنقا بود
سعدی

Bizim oymağımızda bir ihtiyar vardı ki ankâdan daha dünya görmüş yani yaşlı idi.

(Sā'di)

هیچ بودی نبود پیش ازتو
نظامی

Senden evvel hiçbir vücut yoktu.

(Niẓāmī)

بود ونبود او یکسانست

Onun var olmasıyla yok olması birdir.

بُوَد **(büved)** = Olur: būden den müzari. Belki, memüldür gibi mânaları da ifade eder.

بود کز صبر امیدت برآید
زابرتیره خورشیدت برآید
جامی

Belki sabırdan umduğuna kavuşursun. Kara buluttan sana güneş belirir.

(Câmî)

بُودِش **(būdiş)** = Varlık.

بُودَنَه **(būdene)** = Çil: benekli bir cins keklik. Bazı lûgatlere göre bıldırcın yahut bıldırcına benzer bir kuş (*ar.*) سلوی = selva. Dilimizde yelve, çulluk denir.

بُودُ و نَبُود **(būdü nebūd)** = İnsanın bütün mal ve eşyası ki biz varımız yoğumuz deriz.

دزد آمد درخانهٔ من وبودونبودم را برد.

Evime hırsız geldi, varımı yoğumu yani bütün eşyamı götürdü.

بُور **(būr)** = Doru yani kızıla çalar at § Fıstıkı renk. Bu mâna yalnız Türk lûgatlerinden nakledilmiştir. (Nimet) mor ve menekşe rengine de denir, demiştir.

موی گردد پس از سیاهی پور
نیست بعد از سفیدی الا گور
سعدی

Saç siyahlıktan sonra fıstıkı yani alaca olur; beyazlıktan sonra da ancak mezar vardır.
(Sa'dî)

§ Süğlün. (Bürhan) âverden den emri hazır olan biyaver= getir mânasına da yazmıştır.

بُورَان (būran) = Abbasi halifelerinden M'emūn un karısı. Burani dediğimiz yemeği bu, yahut Pervizin kızı (Būran) tertip etmiştir derler. Būrani yi (Nizâm) yoğurtlu patlıcan diye tarif ediyor ve hekimlere göre suda pişirilip yağda kızartılan sebzelerdir ki yoğurt yahut sirke gibi ekşi şeylerile yenir, diyor.

چرا باید که وامانی بناکولی وملبوسی
اگر مرد رهی بگذر زباوانی وبورانی
خاقانی

Yenilecek ve giyilecek şeyler sebebiyle niçin geri kalasın ; eger hak yolun yolcusu isen bunlardan vazgeç.
(Ḫâkânî)

بُورَك (būrek) = Bu lügati, Acem yahnisi, tava böreği, içi fıstıklı bademli hamur işi suretlerinde tarif ediyorlar. (Nasırî) آش ماست = yoğurt aşı diyor. Büshâkm bir şirinde (pürsîr) = bol sarmısaklı diye öğmesine bakılırsa Nasırînin sözü daha uygundur. Bürekin aslı bugrâdır; diyenler de vardır. Bugra (*ba*). § Kumarbazların kumar meclisinde hazır olanlara verdikleri pay.

بُورَنگ (būreng) = Bir nevi fesliyen.

بُورَه (būre) = Kuyumcuların kullandıkları tuza benzer bir madde (*ar.*) natron. Muarrebi, burak § Nebat şekeri § (Derî) lügatinde بیا = gel mânasmadır,

بوره یك شو منور كن وثالم
بابا طاهر

Gel bir gece ikametgâhımı nurlandır.
(Baba Tahir)

بُورِیَا (būriya) = Hasır.

دردمندیهای من برهیچکس پوشیده نیست
می نماید ازتنم مانند نقش بوریا
کلیم

Benim hastalıklarım kimseye gizli değildir. Hasır nakşı gibi vücudumdan görünür.
(Kelim)

بُورِیَا پُوش (būriya pūş) = (*k.*) Çok fakir, yoksul.

هوس آتشین رنی دارد
هرکجا رند وبوریا پوشیست
وحید

Her nerede bir rint ve fakir varsa bir ateşli yanaklıya âşıktır.
(Vaḥid)

بُورِيَا كُوبِي (**bûriya kûbî**) = Hasır döğücülük, tepicilik *(k.)* yeni yapılan evlerde verilen ziyafet. Dilimizde evi yağlamak denir.

بَوْزَكْ ، بَوز (**bevz, bevzek**) = Rutubet sebebiyle elbise ve ekmekte peyda olan küf § Siyah arı § Ağaç bedeni.

بُوز (**bûz**) = Boz renkli at § Süratli giden at, mecâzen zeki ve çabuk anlayışlı kimse.

شاگرد تومن باشم گرگودن وگر بوزم
تا ازلب خندانت یك خنده بیاموزم
مولانا

İster ahmak, ister zeki olayım, güler dudağından bir gülümseme ögrenmek için sana şakirt olmak isterim.

(Mevlâna)

(Nizâm) bu mânalara Türkçedir diyor.

بُوزَار (**bûzar**) = Yemeklere konulan baharlar. Arapçada (ebzar) biber, kimyon ve tarçın gibi baharlara denildiğinden buzâr, buy ebzar dan kısaltma gibi görünür. Bu gibi kızdırıcı baharlara Farsça (germ darû) ve yemeğe güzel koku verdiği için (bûy efza) denir. (Efzar) da bu mânaya gelir ki (Ebzar) dan Farsçalaştırılmış olmalıdır. Efzar *(ba.)*.

بَوزَكْ (**bevzek**) = Bevz *(ba.)*.

بُوزْ كَنْد (**bûzkend**) = Sofa, divanhane.

بُوزْمَه ، بُوزْمَنْد (**bûzmend, bûzme**) = Sümbülotu denilen güzel kokulu nebat: Türkçe, Arapça, Farsçada sümbül denilen çiçek değildir.

بُوزِينَه ، بُوزِينَه ، بُوزَنَه (**bûzne, bûzninе, bûzine**) = Maymun.

درخوان شیران یك شبی بوزینهٔ همراه شد
مولانا

Arslanların sofrasında bir gece bir maymun yoldaş oldu.

(Mevlâna)

بُوزَه (**bûze**) = Boza.

زدونان چون طمع داری کرمهای جوانمردان
خرد دانیکه درعشرت شرابی ناید ازبوزه
ابن یمین

Alçaklardan cömertlerin keremini nasıl umarsın. Akıl bilir ki boza şarabın yerini tutmaz.

(İbni Yemin)

بُوزِي (**bûzî**) = Gemi.

هرکه بردرگاه اوکرد التجا رست ازمحن
ایمنست ازموج دریا هرکه دربوزی نشست
عمید

Herkim onun dergâhına sığınırsa sıkıntılardan kurtuldu.

Gemide oturan deniz dalgasından emindir.

(*'Amîd*)

Arapçalaştırılmışı (بوصی) dir.

بُوزِيدَان **(būzīdan)** = Tilki hayası yahut semizlik otu, koç otu dedikleri nebat (*ar.*) مستعجل.

بَوژ **(bevj)** = Girdap: denizde olan çevrinti ve akıntı. (Nasırî) (ز) ile yazmıştır.

بُوژ **(būj)** = Sıtma başlangıcındaki gerinme ve ağırlık. (Nasırî) bunu da (z) ile yazmıştır.

بُوژَنَه **(būjene)** = Tomurcuklanmış gonca.

بُوسَه، بُوس **(bûs, bûse)**= Öpücük birinci ikincinin hafifletilmişidir.

شهنشهی که فلك ازبرای حشمت خویش
دهد زراه ادب خاك درگهش را بوس
فخری

Bir imparator ki, felek kendi haşmetini gözetmek için edebe riayetle onun dergâhının toprağını öper.

(*Fahri*)

درخون جکر بسی تپیدم
تابوسهٔ ازلبش کپیدم
عنصری

Dudağından bir buse alıncaya kadar çok zahmet çektim.

(*'Unşurî*)

Buse lâfzı daden, giriften, horden, nihaden, efkenden mastarlariyle terekküp eder. Birincisi öpücük vermek, ötekiler öpmek demektir.

ازهر دو سرشگ دیده بگشاد
او بوسه برین واین برآن داد

Her ikisinden göz yaşı açıldı, yani her ikisi de ağlamıya başladılar. O, bunu; bu, onu öptü.

Bus, busîden den emir, (*isfa, muh, vas.*).

بُوسْتَان **(būstân)** = Gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer. Bostanban = Bahçıvan.

هرآن کسی که تمنای بوستان دارد
ضرورتست تحمل زبوستانبانش
سعدی

Dostları dileyen kimse, ister istemez, onların bahçivanına tahammül etmelidir.

(*Sa'di*)

بُوسْتَانْ اَفْرُوز **(būstân efrūz)** = Horoz ibiği denilen kırmızı çiçek = būstan efrūz.

بوستان افروزبنگرسته باشاه اسپرم
گرندیدستی خط قوس قزح برآسمان
ازرق

Gök yüzünde eleğim sağma çizgisini görmedinse fesliğenle birlikte biten horoz ibiğine bak.

(*Ezrekî*)

بُوسْتَانْ پِيرَا **(būstân pīra)** = Bah-

çıvan:bahçenin içinden kazellerini, fazlalarını atarak süsliyen demektir.

نزیند صنعت مشاطه آن رخسار نیکورا
بسی بوستان پیراچه حاجت باغ میٹورا
یغما

O güzel yüze tuvaletçi san'atı yakışmaz. Cennet bahçesinin bahçıvanın çalışmasına ne ihtiyacı var.

(*Yeğmâ*)

بُوسْتانِ گُلْ نُمایْ (**bûstâni gül nümay**) = Gül gösteren bahçe (*k.*) Gök.

بُوسَلِيكْ (**bûselik**) = Musikîde bir makam.

بُوسَه شِكَسْتَنْ (**bûse şikesten**) = Buse kırmak (*k.*) Seslice öpmek.

بُوسِيدَنْ (**bûsiden**) = Öpmek.

ازپای گوزن بند بگشاد
چشمش بوسید وکردش آزاد
نظامی

Geyiğin ayağından ipi çözdü, gözünü öptü ve azat etti.

(*Nizâmî*)

دست وپای باغبان بوسیدن ازدون همتیست
سعی کن تابی کلید این دربرویت وآشود
صائب

Bahçıvanın elini ayağını öpmek himmetsizlikten ileri gelir. Çalış ki bu kapı yüzüne anahtarsız açılsın.

(*Şa'ib*)

بُوِيشْ (**beviş**) = Allahın takdiri ve bir şeyi icadından evvel oranlamaktır.

هرآن چیزکو ساخت اندر بوش
برآنست چرخ روانرا روش
فردوسی

Cenabı Hak ezelde her şeyi nasıl tertip etti ise feleğin hareketi ona göredir.

(*Firdevsî*)

§ (B) nin ötresiyle varlık mânasına būdiş (*muh.*).

بُوشْ (**būş**) = Bir nebattır ki ondan göze ve sair hastalıklara ilâç yapılır.

بَوشْ (**bevş**) = Çalım, gösteriş, debdebe.

بهر فخرو بهر بوش وبهرناز
تزبرای ترس وتقوی ونیاز
مولانا

Öğünme, çalım, naz için; korku, günahtan sakınmak, yalvarmak için değil.

(*Mevlâna*)

بُوشادْ (**būşad**) = Şalgam.

بُوشَبْ ، بُوشَاسْبْ (**būşasb, būşbâs**) = Rüya.

جهاندیده بد پیر اختر شناس
بدوباز گفتم من این بوشباس
زرآتشت

İhtiyar müneccim tecrübe sahibi idi, ona bu rüyayı söyledim.

(*Zeratüşt*)

بوغنج (**būġenc**) = Çörek otu = Siyah dane = Şūnîz.

بوف (**būf**) = Baykuş.

تو باز سدره نشینی فلك نشیمن تست
چرا چو بوف کنی آشیان بویرانه
ابن یمین

Sen sidrede yani gökte oturur bir toğansın; yerin felektir; niçin baykuş gibi viranede yuva yapıyorsun.

İbni Yemin)

بوفروش (**būfürûş**) = Attar, koku satan, kolonyacı, lâvantacı.

بوك (**būk**)=Ola ki, bula ki mânasına (büved ki) muhaffefidir; temenni ifade eder. Çok defa meğer kelimesi ile birlikte kullanılır. Arapça mukabili (عسی ولعل) dir.

مگذران عمر خود ببوك وبكاش
ابن یمین

Ömrünü, ola ki ve keşke ile geçirme.

(*İbni Yemin*)

بربوك ومگر عمرگرای مگذارید
خود محنت ماجله زبوك ومگر آمد
انوری

Olaki bulaki ile kıymetli ömrü geçirmeyiniz. Bizim çektiğimiz meşakkat hep bundan ileri geldi.

(*Enverî*)

§ Kav.

غم اگر یارمن بود چه عجب
میل آتش بود همیشه ببوك
فخری

Gam arkadaşım olursa şaşılacak ne var. Ateş daima kava meyleder.

(*Faḫri*)

§ Üzeri çörçöp ile örtülü tahıl kuyusu.

زیر خاروخس غم هجران
ماند فضل وهنر چو غلهٔ بوان
فخری

Fazilet ve hüner; tahıl kuyusundaki zahire gibi ayrılık sıkıntısının çörçöpü altında kaldı.

(*Faḫri*)

بوكان (**būkân**) = Rahim, döl yatağı.

زنان حامله را بیم بدکه پیش از وقت
زمهر او پدر آیند اجنه از بوکان
فخری

Gebe kadınlar, kemale ermiyen çocuklarının ona (Şeyh Ebü İshak adındaki sultana) muhabbetleri sebebiyle vaktinden evvel döl yatağından çıkmalarından korkarlar.

(*Faḫri*)

بوكلك (**būkelek**) = Çitlembik.

بولنجك (**būlencek**) = Gülünç şey = Bülkencek.

بوم (**būm**) = Baykuş.

ماری تو که هرکرا ببینی بزنی
یا بوم که هرجا نشینی بکنی
سعدی

Yılan mısın ki gördüğünü sokarsın; yoksa baykuş musun ki oturduğun yeri harap edersin.
(Sa'di)

§ Yer, yurt,

زاوصاف حاتم بهر مرز وبوم
بگفتند پرخی بسلطان روم
سعدی

Hatemin her yerdeki şöhretinden Türk Padişahına biraz söylediler.
(Sa'di)

§ Tabiat.

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم
شناسا وهرهرو در اقصای روم
سعدی

İşittim ki Anadolu taraflarında temiz tabiatlı, anlayışlı sofu bir zat vardır.
(Sa'di)

§ Sürülmüş tarla. Birinci mânada Arapça ile müşterek olduğundan kamus şarihi Farsça ile (lûgati mütevaride) dendir, diyor.

بوم (**büvem**) = Büden = olmaktan müzari mütekellim sigasıdır. Olurum demektir.

گر مرده بوم زعشق تو سالی بیست
تا خاك نبری که خاکم از مهر تهیست
چون دست بخاك من نهی گویی گیست
آواز دهم که بندهٔ تو ام فرمان چیست
شیخ ابو سعید ابوالخیر

Senin aşkından yirmi seneden beri ölmüş olsam sakın toprağım muhabbetten boştur sanma; toprağımın üstüne elini koyar da kimdir, dersen, kulunum; emrin nedir, diye bağırırım.
(Şeyh Ebu Sa'it Ebülhayr)

بومادران (**bümaderan**) = Kovan çiçeği = Birincasp (*ba.*) muḫaffefi (bümaran) dır.

بوم کند (**bûm kend**) = Yer altında insan yahut hayvan barınması için yapılan yer.

بومهن (**bûmhen**) = Zelzele, yer sarsıntısı, deprem.

برآمد یکی بو مهن نیم شب
تو گفتی زمین داردی لرزه تب
اسدی

Gece yarısı bir deprem oldu, görseydin yeri sıtma titremesi tutuyor derdin.
(Esedi)

زمین از بومهن ازپای تا سر
چنان لرزان که عاصی روزمحشر
بهرامی

Kıyamet günü suçlu nasıl titrerse, yer, baştan aşağıya kadar depremden öyle titriyordu.
(Behramî)

بون (**bevn**) = Hisse, pay.

بون (**bun**) = Dip ve nihayet = Bün § Gök. Temizlenmemiş bağırsak. (Bürhan)

بُوند (**büvend**) = Olurlar: Büden = Olmak = dan müzari cem'i gaip.

بُوند (**büvünd**) = Yavaşlık, mülâyemet. بوندم (büvünde) = Yumuşak ve ağır başlı adam.

بُوِنده (**büvinde**) = Kibirlenen ve böbürlenen kişi.

بُوه (**büve**) = Meyva vermiyen ağaç § Yumuşak ve ağır başlı adam.

بُوهمان (**buhman**) = Döl yatağı (*ar.*) rahim § = Bihman (*ba.*).

بُوی (**büy**) = Koku, bū (*ba.*).

چنان ذرات اعضایم زمهرت گشته مالامال
اگر خنجر زنی بوی محبت آید ازخونم
شاعر

Âzamın zerreleri sevginle öyle dolmuş ki eğer hançerlesen kanımdan sevgi kokusu gelir.
(*Şa'ir*)

§ Umma, istek § Pay ve nasip § Huy ve tabiat § Büyiden = Koklamaktan emir.

هرکه نشنیده است هرگز بوی عشق
گو بشیر از آی و خاك ما ببوی
سعدی

Her kim aşk kokusunu hiç işitmemişse Şiraza gelsin de bizim toprağımızı koklasın.
(*Sa'di*)

«بویدان» Koku konan kap.

بُوی (**büvi**) = Büden = Olmaktan müzarii muhatap.

بخدا گرگل بهار بوی
بخدا خوارتر زخار بوی
سنائی

Cenabı Hakka yemin ederim ki eğer bahar mevsiminin gülü de olsan dikenden daha hor olursun.
(*Senā'i*)

بُویا، بُویان (**büyâ, büyan**) = İyi kokan şey.

می بویا فراز آورکه مرغ گنگ شد گویا
بیانگ مرغ گویا خور بباغ اندر می بویا
قطران

İyi kokulu şarabı yaklaştır; zira susan bülbül ötmeye başladı. Bülbül sesiyle bahçede hoş kokulu şarap iç.
(*Ḳatrān*)

Fena kokana da denir.

بُوی اَفزا، بُوی اَفزار (**büyefza, büyefzar**) = Biber, tarçın, kimyon gibi baharlar. Büzar (*ba.*).

بُویانَك (**büyanek**) = Maydanos (Hilmi, Nimet).

بُوی بُردَن (**büy bürden**) = Koku almak (*k.*) Gizli bir şeyden azıcık haber almak. (*muḥ.*) Bübürden).

پادشاهان جهاق از بدرگی
بو لبردند از شراب بندگی
مولانا

Cihanın padişahları fena tabiatları sebebiyle kulluk şarabından koku almadılar yani onun zevkine varamadılar.

(Mevlâna)

بوی پرست (**büy perest**) = Av köpeğidir ki avı koklamakla bulur.

بویچه (**büyçe**) = Sarmaşık otu.

بوی رنك (**buyrenk**) = Kırmızı gül.

بوی سا (**büysa**) = Aktarların üzerinde ıtır ezdikleri taş.

بویـنگ (**büyeng**) = Horoz ibiği denilen kırmızı çiçek = Bâdrûc (*ba.*).

بویه (**büye**) = Özleme.

مرا بویهٔ شهر تبریز خاست

Ben Tebriz şehrini özledim.

§ Ali büye denilen Sultanlar-silsilesinin büyük babalarının ismi.

بویدن (**büyiden**) = Koklamak = Büy kerden. Koku vermek, rayiha neşretmek mânasına da gelir.

بخندد همی باغ چون روی دلبر
ببوید همی خاك چون مشك اذفر
فرخی

Bahçe dilber yüzü gibi daima gülüyor; toprak en iyı misk gibi kokuyor.

(Ferruḫi)

Konuşma dilinde (büyîden) yerinde bükerden, bükeşiden kullanılır. (Niẓâm)

به (**bih**) = İyi, yeğ.

شیری که شکاری نکند روبه به
عمری که بتلخی گذرد کوته به
آنکس که حق نان ونمك نشناسد
گر یوسف مصری بود اندر چه به
شاعر

Av avlamıyan aslandan tilki iyidir. Açlıkla geçen ömrün kısa olması yeğdir. Ekmek ve tuz hakkı tanımıyan, Mısırlı Yusuf da olsa, kuyuda bulunması yeğdir.

(Şā'ir)

بخیلی که باشد خوش وتازه روی
بسی به زبخشندهٔ تلخ گوی
دهلوی

Hoş ve güleç yüzlü pinti; acı söyliyen cömertten çok iyidir.

(Dehlevi)

(Şuurî) bu kelimenin asıl mânası yeğdir. İyi = nîk dir ki karşılığı bed=fenadır, diyor.

آب در پای ترنج وبه وبادام روان
همچو در پای درختان بهشتی انهار
سعدی

Cennet ağaçlarının köklerine

nehirler aktığı gibi turunç, ayva, bademin köküne su akmış.
(Sa'dı)

(B) nin ötresiyle öygü denilen kuş ki puhunun büyük nevidir. (Nimet)

بها (**beha**) = değer. *(ar.)* Şemen..

خدایا ازان خوان که از بهر خاصان
نهادی نصیب من بی نوا کو
اگر رحمت الا بطاعت بخشی
پس این بیع خوانند جود وعطا کو
اگر دربها زهد خواهی تداوم
وگربی بها می دهی بخش ما کو
شمس‌الدین

Yarabbi has kulların için kurduğun sofradan ben fakirin nasibi hani? Eğer ancak ibadet karşılığı af ve mağfiret edersen buna alış veriş derler. Cömertlik ve bağış nerede? Eğer paha olarak sofoluk istiyorsan bende yok. Bedava veriyorsan hani benim payım?
(Şemsüddin)

خون بها Hunbeha = Diyet.

بهی (**biha**) = Güzellik yakışıklılık. Arapçada (b) nin üstünü ile bu mânayadır.

بهادر (**behâdür**) = Bahadır, yiğit yürekli mânasına Türkçedir.

بهار (**behâr**) = Bahar mevsimi § Mutlak çiçek, hususiyle turunç çiçeği. Put. Put ve ateşe tapılan yer.

تا گوهر ازفروغ شرف گیرد وخطر
تا عالم ازبهار شود چون بت بهار
رای تو باد گوهر انصافرا فروغ
روی تو باد عالم اسلام‌را بهار
مختاری

Cevher parlaklığı sebebiyle şerefli ve itibarlı; âlem, bahar mevsiminden put evinin putu gibi süslü oldukça senin reyin insaf cevherinin ışığı; yüzün islâmlık âleminin çiçeği olsun.
(Mahtârî)

Arapçada (b) nin ötresiyle puta denir. Bahar mevsimi mânasını ifade eden baharın sonuna an eklenerek Baharan da denir.

انظر کن لاله را درکوهساران
که چون خرم شود فصل بهاران
جامی

Dağlık olan yerlerde-lâleye bak ki bahar zamanında nasıl taravetli olur.
(Câmî)

Yükün bir dengi.

بهر مادحی مال بخشد جهانی
بهر زائری سیم بخشد بهاری
فرخی

Her methedene dünya kadar mal, her ziyaretçiye bir denk gümüş bağışlar.
(Ferrahi)

بهار بشکنه (**behâri bişkene**) = Musikîde bir makam.

گاه زیر قیصران وگاه تخت اردشیر
گاه نوروز بزرگ وگه بهار بشکنه
منوچهری

Kâh (زیرقیصران) *kâh* (تخت اردشیر) *kâh* (نوروز بزرگ) *kâh* (بهار بشکنه) *makamlarını terennüm ederler.*

(Minaçihrî)

بهارخانه **(behârhâne)** = Puta tapılan yer § Yüksek bina.

بهارخوش **(behâri ḫoş)** = Pastırma: Nasırî ve Şemsüllüga baharda kurutulduğundan aslı baharı hüşkdür diyorlar. Üzerindeki çimen denilen bahar dolayısiyle hoş baharlı demek pek muvafık değildir.

بهاررىختن **(behâr rīḫten)** = (*k.*) Baharın sona ermesi.

خوشست گلشن وصل وشکوفه های امید
ولی چه سود که زود این بهار می‌ریزد
شفائی

Birleşme küllüğü ve ümit çiçekleri hoştur, fakat ne fayda ki bu bahar çabuk sona erer.

(Şifâî)

به افتادن **(bih üftâden)** = (*k.*) Hayırlı ve faydalı olmak.

ملامتی که کنندم ازآن چه خیزد هیچ
اگر بپای تو افتم به اوفتاد منست
حسن دهلوی

Beni ayıplamalarından ne çıkar, hiç. Eğer senin ayağına kapanırsam benim için hayırlıdır.

(Ḥaseni Dehlevî)

به آفرین **(bih aferin)** = İsfendiyarın kız kardeşi.

بهاور، بهاگیر **(behâgīr, behâver)** = Pahalı, kıymetli.

بهاور دری از دستم برون برد
بنیرنگ وبا فسون دهر غدار
ابوالخطیر

Gaddar zaman hile ve afsunla elimden değerli bir inci aldı.

(Ebulḫatir)

بهامین **(behâmin)** = Bahar mevsimi (Bürhan)

بهانستن **(behânisten)** = Ağlamak.

بهانه **(behâne)** = Bahane.

مقصود تویی کعبه وبتخانه بهانه
هاتفی

İstenilen sensin. Kâbe ve puthâne bahanedir.

(Hatıfî)

بهبود **(bihbūd)** = İyi olmak hayırlı olmak. Sonunda masdariyet edatı olan (ی) ile (bihbudî) = Bedenin sıhhatı § Halin düzgünlüğü, geçincenin bolluğu.

بهت **(beht)** = Sütlâç yahut mahallebi. Pirinç unu helvası diyen de vardır. Müarrebi بط.

بهتر (**bihter**) = (Bih) lle tefdîl edatı olan (ter) den mürekkeptir. Ziyade iyi, en iyi, yeğrek demektir. (*ar.*) خير Ḫayyir.

تا بتوانی عمارت دلها کن
بهتر ز هزار کعبه باشد یك دل
شاعر

Gücün yettikçe gönülleri şenlendir. Bir gönül bin kâbeden daha iyidir.

(*Şâ'ir*)

Muzaf halinde sonuna bir (ين) getirilir ki (ى) «nisbet» «ن» nisbeti tekit içindir. Bu (ين) bazı fazla olur.

علمك علو قدرینی بروجه بهترین
اثبات ایدر شهادت هل یستوی‌الذین
(*Mu'allim Naci*)

بهترك (**bihterek**) = Farslılarca 120 senede bir kerre on üç ay itibar edilen senenin ismi. Sonraları dört senede bir gün fazlası olan senei kebise şekline konulmuştur. § Azıcık daha iyi.

بهر، بهره (**behr, behre**) = Pay, hisse, nasip.

نه ازمن ریختست این زهر برتو
که این بوده است بهر از دهر برتو
دهلوی

Bu zehir, sana, benden dökülmemiştir; belki zamandan payına düşen budur.

(*Dehlevî*)

عراقرا ز ربع مسکون هست بهره
نظامی

Irak yer yüzünden bir parçadır.

(*Nizâmi*)

بهره که دیدی زخداوند خود
ساز ذخیره پی فرزند خود
جامی

Kendi tanrından gördüğün kısmet ve nasibi kendi çocuğun için biriktir.

(*Câmî*)

Behredar, behremend, behrever = Nasipli, hisseli demektir. Behr kelimesi beray gibi talil de ifade eder.

بهر دونان منت دونان مکش

İki ekmek için alçakların minnetini çekme.

بهرا (**behrâ**) = Behr gibi talil ifade eder: بهرای او = Behrayi o = onun için.

بهرام (**behrâm**) = Misafirler üzerine ve bu isim ile anılan güne ait işleri idareye memur sayılan Melek § Merriḫ yıldızı.

فلك خاصی آن بهرامست
سنائی

Beşinci felek Behrâma mahsustur.

(*Senâi*)

Her şemsî ayın yirminci günü § İran hükümdarlarından birkaçının ismi; en meşhuru Beh-

râm Gûrdur ki yaban eşeği avına pek düşkün olduğundan Behram Gür denilmiştir.

شاهکه بهرام گور شد نامش
گوی برد از سپهر وبهرامش
نظامی

Adı Behrâm Gür olan padişah feleği ve Merrihini geçti.
(Nizamî)

آن قصرکه بهرام در او جام گرفت
آهو بچه کرد وروبه آرام گرفت
بهرامکه گوری گرفتی همه عمر
بنگرکه چه گونه گور بهرام گرفت
خیام

Behrâmın kadeh tuttuğu : işret ettiği köşkte ceylân yavruladı. Tilki yuva yaptı. Yaşadığı müddetçe yaban eşeği avı ile meşgul olan Behram'ı, bak, mezar, nasıl avladı [*].
(Heyyâm)

بهرام تل (**behram tel**) = Nuşirevanın oğlu Hürmüzün veziri olan (Behramı Çûbin) in, öldürdüğü insan kellelerinden yaptığı minare. Teli Behram = Behram tepesinden çevrilmiştir. Çok kuru ve zayıf olduğu için kendisine Behramı Çubin denilmiştir.

بهرمن ، بهرمان ، بهرامن (**behramen, behraman, behremen**) = Kırmızı yakut.

نورمه ازخاك كند صرخ گل
قرص خوراز سنگ كند بهرمان
خاقانی

Ayın ışığı topraktan kırmızı gül; güneşin çöreği taştan kırmızı yakut vücuda getirir.
(Hâkânî)

زخون فشانیٔ تیغ تو تا بروز قیام
زمین معرکه‌را بحر بهرمان بینم
قاآنی

Senin kılıcının kan saçmasından savaş meydanını kıyamete kadar yakut denizi görürüm.
(Kaânî)

§ Lâtif ve türlü türlü renkli bir nevi ipek kumaş.

گلستان بهرمان دارد هما تاشیرخوارسق
لباس کودکان شیرخواره بهرمان باشد
فرخی

Gülistanı, renkli elbisesiyle süt emen çocuk sanırsın.. Çünkü süt emen çocukların elbisesi cicili, bicili kumaştan olur,
(Ferruhî)

Aspor çiçeği, kına, mânalarına arapçadır.

بهرامه (**behrame**) = İpek § Yeşil renkli elbise § Sultanî söğüt, muarrebi بهراج = Behramec.

بهرك (**behrek**) = El ve ayak derilerinin çok iş görmekten katılaşıp nasırlanması § İrin.

بهرمه (**behreme**) = Burgu, matkap (*ar.*) مثقب = Miskeb.

[*] Gûr, yaban eşeği § Mezar mânalarınadır.

بهروز، بهروزه، بهروجه، بهروج (**bihrûc, bihrûce, bihrûz, bihrûze**) = Piruze renginde kıymetli bir nevi taş.

چنان مستم چنان مستم درین روز
که پیروزه نمی دانم زبهروز
مولانا

Bugün öyle sarhoş öyle sarhoşum ki piruzeyi bihruz dan ayırt etmiyorum.

(Mevlâna)

Bihruz terkip itibariyle günü iyi, iyi günlü mânasmadır ki mes'ut demektir.

زتقویم خرد بهروز یم بخش
بر اقلیم سخن پیروز یم بخش
جامی

Bana akıl takviminden saadet bağışla, beni söz mülküne muzaffer et.

(Câmî)

بهره (**behre**) = Behr *(ba.)*.

بهره بود (**behrebûd**) = Bir şeyin varlığına vasıta olan sebep. (Nasırî)

بهزاد (**behzâd**) = Cemşidin evlâtlarından biri § Yaradılışı iyi. Bu mânaya göre (b) esre olmalı.

بهوش (**behûş**) = Akıllı: bahûş باهوش *(muh.)*.

چو پاك آفریدت بهش باش وپاك
سعدی

Mademki seni temiz yarattı, akıllı ve pak ol.

(Sa'dî)

بهشت (**behişt**) = (B) nin üstün ve esresiyle: cennet, uçmak = Mînû.

دربهشت برین گرگشاده می‌خواهی
مکن بردم محتاج درفراز ایجا
صائب

Cenneti alâ kapısının açık olmasını istersen dünyada muhtaçlara kapıyı kapama.

(Şâib)

§ Salıverdi mânasına hişten = Salıvermekten mazi.

بهشت گنگ (**bihişt geng**) = Efrasyabın payıtaht yaptığı şehir. Dahhakin Babilde yaptırdığı bir kale.

بهشتی (**bihiştî**) = Cennete mensup, cennetlik.

در افکند ای صنم ابر بهشتی
چنزا خلعت ارد بهشتی
دقیقی

Ey güzel! Cennet bulutu çemene, bahara mahsus elbiseyi giydirdi.

(Dakiki)

(*k.*) Güzel yüzlü genç § هشتن = Bırakmak, salıvermekten mazi.

بهك (**behek**) = Abraşlık hastalığı: bedenin derisinde beyaz lekeler, benekler belirmesi. Muarrebi بهق.

بِه گُزِین (**bih güzīn**) = İntihap edilen şeylerin seçkini, müntehap § Vasfı terkîbi suretinde bir şeyin iyisini kötüsünden seçen (*ar.*) nekkâd.

بِهِل (**bihil**) = Bırak, terket: hişten bırakmak, salıvermekten emir. Hişten (*ba.*).

پنبه زگوش دوزکن دیدهٔ عشق وگشا
نفس خسیس را بهل درصف عاشقان درا
مولانا

Kulağından pamuğu çıkar, aşk gözünü aç, alçak nefsi bırak, âşıklar sırasına gir.

(*Mevlâna*)

Arapçası (بذله) dir.

بَهله (**behle**)= Avcı eldiveni § Kemer.

دستم زکاروکارمن ازدست رفته است
تابهله دست دلبر یار کرده است
صائب

Kemer elini sevgilinin beline doladığından beri elim işten işim elden gitmiştir; yani elimden bir iş gelmiyor ve işimi şaşırdım.

(*Saib*)

بِهِم (**bihem**) — İyiyim: bih ile mütekellim zamiri olan mimin birleşmişidir. Evet mânasına da görülmüştür.

بَهَم (**behem**) = Birlikte, beraber, topluluk.

دویار موافق بهم درسفر
فشانند گرد غم از یکدگر
ناصر بخاری

Birlikte sefer eden iki uygun arkadaş birbirlerinden gam tozunu silkerler; birbirinin gamını paylaşırlar.

(*Naşırı buharî*)

بَهمان (**behmân**) = Ekseriya فلان ile birlikte kullanılan müphem bir lâfızdır. Türkçemizde فلان بهمان yerinde falan filân, falan festekiz derler.

درنسبت شاهیٔ تو همچون شه شطرنج
نامیست دگر هیچ نه بهمان وفلانرا
انوری

Senin padişahlığına nisbetle falan filânın padişahlığı satranç tahtasının şahı gibi addan başka bir şey değildir.

(*Enverî*)

بَهَم بر آمدن (**behem ber âmeden**)= Toplanmak. Bu mânaya بهم آمدن de denir.

ایشان بهم آمدند چون کوه
بر داشته نعرهای انبوه
نظامی

Onlar gür nâralar atarak dağ gibi toplandılar.

(*Nizâmî*)

Hiddet etmek, muztarip olmak.

نثر (یکی ازصاحبدلان روزآزمایی را دیدکه بهم برآمده) سعدی

Gönül sahiplerinden biri bir zorbayı hiddetlenmiş gördü.

(*Sa'dî*)

چو من داد معنی دهم درحدیث
برآید بهم اندرون حبیث
سعدی

Ben hadiste mânanın hakkını verince habisin içi burkulur.
(Sa'di)

بهم ریختن (behem rīḫten) = (*k.*) Kalabalık askerin birbirine saldırması.

بهم زدن (behem zeden) = (*k.*) Birbirine katmak, karma karışık etmek.

ازباد فتنه هر دو جهانرا بهم زند
ما وچراغ چشم وره انتظار دوست
حافظ

Fitne rüzgârı iki cihanı karmakarış etse biz göz ışığıyle dostun yolunu beklemekten ayırılmayız.
(Ḥafız)

بهم زدن دل (behem zedeni dil) = (*k.*) Gönül bulanması.

بهمن (behmen) = Sözü, özü doğru insan § Başı küçük bilgisi büyük kimse § Bedenine nisbetle eli uzun adam § Yağmurlu bulut. İran padişahlarından İsfendiyarın oğlu Behmende bu sıfatlar bulunduğundan yahut aşağıda yazacağımız Behmen adlı bir meleğin adından uğur alarak Behmen denilmiş. Asıl adı Erdşirdir. Erdşir *(ba.)*.

شنید ستم که دریا ایستاده
وسیدی تابزانو دست بهمن
منوچهری

Bazûderaz *(ba.)*. bu meseleyi inceleyenler elinin uzunluğu eli altında olan memleketlerin genişliğinden kinayedir demişler. § Fars hükemasından bir topluluk, aklı evvel, cevheri evvel demişlerdir § Şemsî senenin 11 inci ayı ki behmen mah da denir.

ذخیرهٔ نه از رنك وبوی فصل بهار
که می رسد زپیش رهزنان بهمن ودی
حافظ

Bahar mevsiminin parlaklık ve letafetinden biraz şey sakla; çünkü arkasından yol vuran (Behmen) ve (dey) ayları yetişiyor.
(Ḥafız)

Şemsî senenin on birincl ayında çiçek açan ve kırmızı ve beyaz Behmen adlariyle anılan nebat ki ikisine Behmenan denir.

بهمن صفت بهار بهمن دو آورم
خاقانی

Behmen gibi senenin 11 inci ayında çiçek açarım .
(Ḫakanî)

§ Her ayın ikinci günü: ay ile bu günün adı bir olduğundan bayram edip türlü yemeklerle ziyafetler tertip etmek ve yemeklerin üstüne Behmen çiçeği serpmek eski İranlılarca âdet imiş. Aban *(ba.)*. § Hiddeti yatıştırmaya ve dört ayaklı hayvanları ve adı geçen Beh-

men günü ile ayını idareye memur sayılan melek § Erdebil civarında bir kale § Dağlardan düşen kar kümesi: çığ § Musikide bir makam. İlk yazdığımız sözü, özü doğru insan mânasına (Cihangîrî) hakîm tercümesi; (Bürhan), Berehmen muhaffefi demişlerdir.

بهمن جنه (behmen cine) =Şemsî senenin II inci ayının ikisinde ay ile gün isimlerinin bir olmasından dolayı yapılan bayram ve ziyafet. Aslı Behmen Çîne dir. Bu ay ve günden uğur alarak adına Behmen denilen çiçeğin yemekler üzerine serpilmek üzere toplanmasından Behmen çîne denilmiştir. Lûgat sahiplerinden çoğunun zannı gibi Behmen gününün adı değildir. Belki bu güne بهمنچنه günü derler. Reşidî'nin bu tahkiki muasırlarımızdan Nizamın gözünden kaçmıştır.

بهمنچنه است خیزوی آر ای‌چراغ زی
تابرچنیم گوهر شادی زگنج ی
عنتاری

Behmencine günüdür. Ey ruhumun ışığı! kalk şarap getir ki şarap hazinesinden sevinç incisi toplıyalım.

(*Muhtârî*)

بهمنیار (behmenyâr) = Ebu Ali Sînanm talebesinden bir hakîm.

بهنانه (behnane) = Bir nevi maymun doğrusu (p) ile pehnânedir. Maymunun yüzü yassı olduğundan pehn=Yassı kelimesinden alınmıştır.

اگر ابروش چین آرد سزد چون روی من بیند
که رخسارم پراز چین گشته چون رخسار بهنانه
ابوشکور

Benim yüzümü gördüğü zaman kaşı çatılırsa: nefret gösterirse lâyıktır; çünkü yanağım maymun yanağı gibi çok buruşmuştur.

(*Ebuşekûr*)

§ Has ekmek, pide, yağlı çörek: bu da (pehn) kelimesinden alınmıştır.

هست برخوان سائلان درش
قلیهٔ چرب وآش بهنانه
دشمنش گرچه آدمی شکلست
هست کمتر بسی زبهنانه
فخری

Onun kapısı dilencilerinin sofrasında yağlı kavurma, yemek, has ekmek vardır; düşmanı her nekadar insan şeklinde ise de maymundan çok aşağıdır.

(*Fahrî*)

بهو، بهیم (behû, behîm)= Köşk, şehnişin, sofa. Birincisi (h) nin ötresiyle Hint padişahlarından biri.

بهور (bühûr)=Göz § Bakmak ve nazar § Nühür (*ba.*).

بِهی (bihî) = Ayva = (bih).

گوئی بهی چومن زغم هجر زردگشت
وزشاخ همچو جوك بیاویخت خویشتن
حکیم کسائی

Sanki ayva benim gibi ayrılık kaygısından sarardı da İshak kuşu gibi kendini daldan astı.
(*Hakîmi Kisaî*)

Sonundaki (y) nisbet, masdariyet, hitap edatı olarak iyi olan şey, iyilik ve afiyet; iyisin mânalarınadır.

بِهیدَن (behîden) = Basmak.

بِهین، بِهینه (bihîn, bihîne) = En iyi, seçkin, güzide = بهترین.

بهین زنان دوجهان آن بود
کزو شوی همواره خندان بود
فردوسی

Dünyada kadınların seçgini, onu ele geçirmekle kocasının yüzü daima gülendir.
(*Firdevsî*)

Hafta.

صاحبا صد بهینه ومه وسال
بگذرد کز رهی نیاری یاد
شاکر

Ey vezir! haftalar, aylar, yıllar geçer ki kulunu hatırlamazsın.
(*Şakir*)

§ Pamuk atıcı.

بی (bî) = Türkçemizde siz karşılığı olan nefi edatıdır.

ازچرخ چه می‌نالی اگر بخت نداری
بی طالعیٔ طفل زتقصیر پدر نیست
کلیم

Taliin yoksa niçin feryat ediyorsun; çocuğun talihsizliği babasının kuşurundan değildir.
(*Kelîm*)

بَیا (beyâ) = Dolu = pür § Kapı (Bürhan)

بِیا (biyâ) = Gel: ameden = gelmek mastarından emir.

بیا نظاره کن ای دل که یار می‌آید
زبهر بردن جان نگار می آید
دهلوی

Gör ül! gel bak, sevgili geliyor, yaralı canı götürmeye geliyor.
(*Dehlevî*)

بی آب (bî âb) =(*k.*) Letafetsiz, itibarsız, mahcup.

شود بزم بی باده بی آب‌وتاب
نظیر

Şarapsız meclis revnaksız ve letafetsiz olur.
(*Tazir*)

بِیاب (biyâb) Kitap vezninde: = harap, yıkık mânasınadır ki şen, bayındır olmıyan şey demektir = yebat (*ar.*) yebab.

منازلی که بدی جایگاه راحت من
شده زدوریٔ تو سربسر بیاب وخراب
ابوالمعانی

Benim istirahat ettiğim yerler

senin uzaklaşmandan baştan başa yıkılmışa döndü.

(*Ebu'lma'ani*)

بیابان (**biyâbân**) = Çöl ve ova.

دیدار یار غائب دانی چه ذوق دارد
ابری که در بیابان ترشنهٔ ببارد
سعدی

Kaybolan yâri görüş nekadar zevklidir bilir misin? Çölde susamışa yağan bulut gibi.

(*Sa'di*)

Büriden kelimesiyle kullanılır.

بیات (**beyât**) = Musikide bir makamın şubesi.

بیاد (**biyâd**) = Uyanıklık (*ar.*) يقظه = yakaza § Ayıklık (*ar.*) sahv.

نبودی جدازوبخواب وبیاد
فردوسی

Uykuda ve uyanıklıkta; gece gündüz ondan ayrı değildi.

(*Firdevsî*)

بیار (**biyâr**) = Âverden = getirmek mastarından emir.

در عهدهٔ آن جهان منم باده بیار
خیام

Öbür dünyayı ben üstümę alırım, şarap getir.

(*Hayyam*)

بیارش (**beyâriş**)=Çare ve tedbir.

بیاره (**beyâre** = Özdeksiz nebatlar = büte.

بیاستو (**biyâstü**)=Esnemek § Ağız kokusu ve ağzı kokan kimse.

نسبت ترابخشش وکوشش بابروشیر
گفتم کنم ولیك نمی‌آیدم نکو
زیرا که آن دودی باشد سیاه رخ
وین نیز گر به ایست پلشت وبیاستو
فخری

Seni bağışta buluta, uğraşta aslana benzeteyim dedim; fakat bana hoş gelmiyor; çünkü bulut yüzü kara bir duman, aslan murdar ve ağzı kokan bir kedidir.

(*Fahrî*)

بیاضی (**beyażıy**)= Seçme, müntahap şiirler ki müntehabat deriz. Seçme olmıyana (divânî) denir.

زمانه خواند وفلك برسیاض دیده نوشت
که این قصیده بیاضی بود نه‌دیوانی
عرفی

Zemane okudu da felek gözün beyazı üzerine bu kaside seçmedir, divâni değidir diye yazdı [*].

(*'Urfi*)

بیاغشتن ، بیاغاشتن ، بیاغاریدن (**biyâğâriden, biyâğâşten, biyâğeşten**) = İslatmak, karıştırmak, yoğurmak = ağâriden, ağeşten (*ba.*).

[*] Beyażıy = içinde dualar, şiirler, müteferrik şeyler yazılı uzunlama kitap, defter. (Nizam)

بَيانَك **(beyânek)** = Hasır otu, koğalık.

بَياوَار **(beyâvâr)** = İş, güç.

من نقش همی بندم وتو جامه همی بافی
اینست مرا باتو همه شغل وبیاوار
ناصر

Ben nakş işliyorum, sen elbise dokuyorsun, benim, seninle işimiz gücümüz budur.

(*Naşır*)

بِيَاه **(biyâh)** = Lahur şehrinde bir nehir.

باتوانائی وقدرت بهرا سید همی
پیل ازان شیرکه کشتی بآب رودبیاه
فرخی

Fil kuvvet ve kudretiyle beraber Biyah nehri ağzında öldürdüğün o aslandan korkuyordu.

(*Ferruhî*)

بِي بَاك **(bîbâk)** = Korkusuz (*k.*) yürekli.

بِي بَرگ **(bîberg)** = Azıksız, yoksul.

مخند ای خواجهٔ پر بار بر اوضاع بی برگان
که وقت کوچ احوال سبکباران شود پیدا
صائب

Ey servet sahibi! Yoksulların durumlariyle alay etme; çünkü yükü hafif olanların hâlleri göç edecekleri zaman belli olur.

(*Sa'ib*)

بِي بَغَل **(bîbeğel)** = (*k.*) Züğürt.

بِي بَهَا **(bîbehâ)** = (*k.*) Çok değerli.

بِي بِي **(bîbî)** = Sayın hanım, kadın.

دستت چو نمی رسد به بی بی
دو یاب کنیز مطبخیرا
شاعر

Hanım almıya gücün yetmiyorsa bir matbah halayığı tedarik et.

(*Şâ'ir*)

Atalara, baba, analara bibi derler. (Bibi) babanın müennesi yerindedir.

بِي پَاوُسَر **(bîpâvüser)** = (*k.*) Hali perişan kimse.

بیاك نظر سرشبنم بآفتاب رسید
توجه از من بی پا وسر دریغ مدار
صائب

Bir bakışınla çiyin başı güneşe yaklaştı: yükseldi. Bu hali perişandan iltifatını esirgeme.

(*Sâib*)

بِيسَروپا Biserûpā (*ba.*).

بِي تَاب **(bîtâb)** = Yorgun, bitkin, takatsız.

تغافل عاشق بی تاب را بی تابتر سازد
بفریاد آورد خاموشیٔ یوسف زلیخارا
شاعر

Gafil gibi davranmak bitkin olan âşığı bir kat daha bitirir. Yusufun susması, Züleyhayı haykırtır.

(*Şa'ir*)

بَيْتُ الخَلَا ، بَيْتِ فَرَاغ (**beyti ferağ, beytülḫelâ**) = abdesthâne.

Bir kadıyı yergiye dair.

من چو مرهم نشسته برسرریش
او چو محدث فراز بیت فراغ
کمال اسماعیل

Ben yara üstüne konmuş merhem gibiyim. O abdesthâne üstüne çıkan abdest bozucu gibi.
(Kemal Ismaʿil)

بود شعر هرکس که خالی زلطف
مبرنام اورا که بیت‌الخلاست
عبدالغنی

Her kimin şirinde letafet yoksa adını anma; çünkü abdesthaneye benzer.
(ʿAbdülgani)

بِيجَاده ، بِيجَاد (**bîcâd, bîcâde**)= Kıymeti yakuttan daha aşağı olan bir taş yahut yakut gibi kırmızı bir taş parçasıdır ki kehribar gibi saman çöpünü kendine çeker. Bazı lügatler kehribar demişler.

شمول معدلت او بغایتی برسید
که از تعرض کاهدست درحذر بیجاد
فخری

Onun adaletinin, ihatası bir dereceye vardı ki kehribar; saman çöpüne sataşmaktan sakınmaktadır.
(Fahri)

Hatifinin şu beytinden cevher nev'inden kırmızı renkli ve kıymetli olduğu anlaşılıyor.

بیار ساقی آن لعلگون باده را
که بشکست بازار بیجاده را
هاتفی

Sakî getir o la'l renkli şarabı ki bicadeyi sürümden düşürdü.
(Hatifî)

Mercan diyenler de vardır.

بِي جِگَر (**bîciğer**) = (*k.*) Korkak.

نیم بی‌جگر هم که ترسم زجنگ
هاتفی

Korkak da değilim ki savaştan korkayım.
(Hatifî)

بِيجَن (**bîcen**) = Bijen (*ba.*).

بِي جَوْهَر (**bîcevher**)= (*k.*) Akılsız, hünersiz, işe yaramaz kimse.

بِي چَشْم وُرُو (**bîçeşmürû**) = (*k.*) Hayasız, yüzsüz.

بِيچُون (**bîçun**) = Nefi edatı olan (bî) ile nasıl mânasına gelen (cun) dan mürekkep bir kelimedir ki özünden soru caiz değil demektir. Ancak CENABI HAKKA sıfat olur. Türkçesi niteliksiz dir. Biçunüçira da denir.

متحیر نه در جمال تو ام
عقل دارم بقدر خود قدری
حیرتم درکمال بیچونست
کاین جمال آفرید دربشری
سعدی

Senin güzelliğine hayran değilim. Kendi dereceme göre biraz aklım var. Hayretim bir insan-

da bu güzelliği yaratan niteliksiz Allahın kemalinedir.

(*Sa'di*)

بیخ (bîḫ) = Kök, asıl.

شاخی‌که سر بخانهٔ همسایه می‌برد
تلخی برآورد مگر از بیخ برکنی
سعدی

Komşunun evine uzanan dalı kökünden koparmadıkça acılık husule getirir: komşu ile dargınlığa sebep olur.

(*Sa'di*)

§ Yüksek olan her şeyin dibi.

بیخ پشم (bîḫi peşm) = Yün kökü (*k.*) et.

از عالم معاش سه نعمت گزیده اند
روی نکو و شیرهٔ انگور و بیخ پشم
نزاری

Geçinme dünyasından üç şeyi seçmişlerdir: güzel yüz, üzüm suyu, et.

(*Nizarî*)

بیختن (bîḫten) = Elemek.

خاك راهت دیده بامژگان حسرت بیخته
تانباشد پای آزرده خیال نازکت
ابوالمعانی

Nazik hayalinin ayağı incinmemesi için gözüm, yolunun toprağını hasret kirpiği ile elemiştir.

(*Ebulme'anî*)

بیخستن (bîḫesten) = Yorulmak, âciz olmak § Yormak, âciz bırakmak.

شادی وبقا بادت وزین بیش نگویم
کاین قافیهٔ تنگ مرا نیك بیبخست
عسجدی

Sevin ve dünya durdukça dur. Bundan fazla söylemem; çünkü bu dar kafiye beni çok yordu بیخست (*ba.*).

(*'Asedî*)

بیخسته (bîḫeste) = Yorulmuş, yorgun. Aslı Naşırînin dediği gibi pay ḫeste (*muḫ*) peyḫeste olmak yakışırsa da muteber lûğatlerde bu şekilde görüldüğünden yazıldı. Peyḫeste (*ba.*).

بیخشت (bîḫüşt) = Dibinden, kökü ile birlikte kopmuş olan şey.

چنان بلیاد ظلم از کشور خویش
بفرمان الهی کرد بیخشت
فخری

Allahın emriyle zulmün temelini kendi memleketinden öyle kopardı ki.

(*Fahrî*)

بیخشت (*ba.*).

بیخ کوهی (bîḫi kūhî) = Baldıran denilen nebatın kökü = بیخ تفق.

بیخویشتن، بیخویش، بیخود (bîḫuved, bîḫuviş, bîḫuvişten) = Kendinden geçmiş, baygın, bîhūş.

بیخویشان چو آدهقان می دید
برخود از غصهٔ آن می پچید
جامی

Köylü, onun kendini kaybetmelerini görünce kederinden kendi kendine kıvranıyordu.

(*Cāmî*)

تاروز بردیوارها بخویشتن سر می‌زند
مولانا

Kendinden geçip sabaha kadar başını duvarlara vuruyor.

(*Mevlâna*)

بید (**bid**) = Söğüt ağacı.

کریما زعفوم مکن نا امید
که لرزانم ازبیم خشمت چوبید
عماد

Ey kerim! aftan benim ümidimi kesme. Öfkenin korkusundan söğüt gibi titremekteyim.

(*'İmād*)

بیدار ندهد زمیوه مایه
باری بودش فراخ سایه
امیر خسرو

Söğütün her nekadar meyvesi yoksa da hiç olmazsa gölgesi geniştir.

(*Emîr Ḫüsrev*)

(*ar.*) صفصاف § Güve denilen böcek.

هوا چنان بره‌دت که آدمی خواهد
که همچو بید بکوینه می‌شود پنهان
مظفر

Hava öyle soğuk ki insanın güve gibi kürkte saklanacağı geliyor.

(*Muẓaffer*]

§ Büvid = بوید =olunuz (*muḥ.*).

بایرانیان گفت بیدارید
زپیکار دشمن هشیوارید
فردوسی

İranlılara, uyanınız ve düşmanın kavgasından gafil olmayınız, dedi.

(*Firdevsi*)

Bad lafzına tabi olarak faydasız ve boş mânasına بادوبید denir.

سخن گفتن او بود بادوبید
فردوسی

Onun sözü faydasız ve boştur.

(*Firdevsi*)

Şehnâme hikâyeleri arasında ismi geçen bir dev § Hintlilerin dört kısma ayrılan mukaddes kitapları § Akıl ve şuûr.

بیداد (**bīdâd**) = Zulüm ve eziyet.

ای آشنای کوی محبت صبورباش
بیداد نیکوان همه پرآشناوود
سعدی

Ey muhabbet semtinin yolunu bilen! sabret. Güzellerin cefası hep bildiğedir.

(*Sa'dî*)

§ Zalim.

رها کن ظلم وعدل وداد بگزین
که باشد بیگمان بی‌داد بی‌دین
ناصر

Zülmü bırak, adaleti seç; çünkü zalim şüphesiz dinsiz olur.

(*Nâṣır*)

Kerden, keşiden, şüsten kelimelerinin müştaklariyle kullanılır. Bidadger, bidad pişe, bidadmend de zalim mânasınadır.

بیدار (**bīdâr**) = Uyanık,

ازان چشمان خواب آلوده شبهاشد که بیدارم
تو ای اختر گواهی دیدهٔ شب زنده دارانرا
یغما

O mahmur gözlerden gecelerden beri uykusuzum. Ey yıldız! Sen geceyi ihya edenlerin uyanıklığına şahitsin.

(Yeğmâ)

(*k.*) basiret sahibi, şuurlu: (بید) in son mânasiyle (ار) kelimesinden müteşekkildir. (بیدار مغز Bîdâr mağz, بیدار خاطر Bidâr ḫatır = akıllı, zeki) bu mânayı daha açık ifade eder.

گرچه زخود رفته ام از تو نیم بی خبر
مستیٔ ارباب شوق غایت بیداریست
عماد

Her nekadar kendimden geçmişsem de senden haberim yok değil. Şevk sahiplerinin, sarhoşluğu uyanıklığın en yüksek derecesidir.

('İmad)

Bîdar beḫt = talihli.

بیدانجیر (bîdencir) = Kene otu.

بیدبرگ (bîdberg) = Temreni söğüt yaprağına benziyen bir nevi ok.

بتیری که پیکانش بدبید برگ
فرودوخت برتارك ترك ترك
اسدی

Temreni söğüt yaprağı şeklinde olan ok ile Türkün külâhını tepesine dikti.

(Esedî)

بیدتیری (bîdi teberî) = Teberîstana mensup söğüt demektir: sultanî söğüt, bidi müvelleh ki bidi mecnun da derler, kızıl söğüt, salkım söğüt gibi türlü, türlü şekillerde tarif etmişler ve söğüt on yedi türlüdür demişlerdir.

مجلس بزم بیارای که آراسته اند
نقشبندان طبیعت رخ گلبرگ طری
همچو مستان صبوحی همه افتان خیزان
شاخهای سمن تازه وبید تبری
ظهیر

İşret meclisini süsle, hazırla; çünkü tabiat nakkaşları taze gül yapraklarının yüzünü süslemişlerdir. Taze gül ve söğüt dalları sabah şarabı içmiş sarhoşlar gibi hepsi sallanıyor.

(Ẓahîr)

بیدح (beydeḥ) = Başı sert, haşarı at.

بیدخام (bîdiḫâm) = Ham öd ağacı [*].

بیدخت (beydeḫt) = Zühre yıldızı.

بیدر (beyder) = Haydarabadın batısında bir şehir.

بیدستر (bîdester) = Kunduz.

[*] Henüz toprağa gömülmiyen öd ağacı demektir. Çünkü öd ağacı toprakta çürümedikçe kemalini bulmaz.

بیدستُوپاشُدَن (**bîdestüpâşüden**) =(*k.*) Sersem olmak, şaşırmak.

آن دست وپا که دیدکه بی‌دست وپاشد
مخلص

O eli ve ayağı kim gördü ki şaşırmadı.

(*Muḫlis*)

بیدِسُرخ (**bîdisürḫ**) = Kızıl söğüt.

بیدَقِسیم (**beydeḳisîm**) = (k.) Yıldız. Beydek, piyade den arapçalaştırılmıştır. Piyade (*ba.*).

بیدِگیا (**bîdigiyâ**) = Ayrık otu.

بیدِل (**bîdil**) = Gönülsüz (*k.*) âşık.

بیدل گمان مبرکه نصیحت کند قبول
سعدی

Aşığı öğüt kabul eder sanma.

(*Sa'di*)

بیدِلا (**bîdilâ**)= Saçma, sapan söz.

سخن جای دگر بردم ازان سردی بیفتادم
نشاید بیدلا گفتن بیاتا بگذرم زینها
نزاری

Sözü başka tarafa çevirdiğimden soğukluğa düştüm. Saçma sapan söylemek lâyık değil, gel, bunlardan vazgeçeyim.

(*Nizarî*)

Gönlün haberi olmıyan şey mânasına bidilâneden hafifletilmiş olmalı.

بیدمال (**bîdmâl**) = Söğüt dalıyla kılıç ve hançer gibi şeylerin pasını açmak: söğüt, kayış gibi yumuşak olduğundan pası giderirmiş. Naşırî bu lûgatin eski ediplerin sözlerinde görülmeyip Hintliler arasında bilindiğini söyliyor.

بیدِمُشک (**bîdi müşk**) = Söğüt nev'ilerinden sultanî söğüt, belhi söğüt, kokar söğüt denilendir ki çiçeği pek güzel kokar. بیدبری (*ba.*).

بیدواز (**bîdvâz**) = Maverâi nehirde bir dağ.

برزد هلال سر زپس کوه بیدواز
روحی

Hilâl bidvaz dağının ardından baş gösterdi.

(*Ruḥî*)

بیدوَند (**bîdvend**) = Kan taşı = şadene.

بیر (**bîr**) = Yatak, döşek, yaygı, örtü.

گرکسی در بیر زلفین ترا بیند بخواب
برعبیر وعنبرش باشدگه تعبیر بیر
قطران

Bir kimse yatakta iken düşte senin iki zülfünü görürse düşü yorulduğu zaman yatağı abîr ve anberle dolar [*].

(*Katran*)

§ Yıldırım.

[*] عبیر=ABÎR türlü türlü çiçeklerden çıkartılan koku.

تو آن ابری که تا سائی شب و روز
ز باریدن چنان چون از کمان تیر
نباری بر کسی دشخواه جز زر
چنان چون برسر بدخواه جز بیر
دقیقی

Sen o bulutsun ki yaydan ok yağdığı gibi gece gündüz yağarsın. Düşmanının başına yıldırımdan başka bir şey yağdırmadığın gibi seni sevenlerin avucuna altından başka bir şey saçmazsın.

(*Dakikî*)

Yıldırım mânasına bîr değil tîrdir (Reşidî)

بیراز (bîraz) = Boynuz.

بیرانه ، بیران (bîrân, bîrâne) = Yıkık, viran.

درعهد او چه‌جوئی دلهای خسته ازغم
در ملك میر ظالم بیرانه چند خواهی
خسرو

Onun zamanında kederden müteessir nekadar gönül ararsın. Zalim beyin mülkünde nekadar virane istersin: Onun zamanında nice kaygılı gönüller, o zalim beyin idaresi altındaki mülkte nekadar viraneler vardır.

(*Husrev*)

بی‌راه (bîrâh) = Yolsuz ki maksat sapa yol demektir. Muhaffefi بره bireh dir.

کرد بسی در ره وی ره نگاه
دید رهی دور کسی نه براه
جامی

Cadde ve sapa yola çok baktı. Uzak bir yol gördü. Yolda kimse yoktu.

(*Camî*)

§ (*k.*) Doğru olmıyan kimse ve şey § Musikî bilmiyen hanende.

پس زدفع این جهان وآن جهان
مانده اند این بی‌رهان بی این‌وآن
مولانا

Nihayet bu yolsuzlar bu cihanla o cihandan koğulduklarmdan her ikisinin lezzetinden mahrum kalmışlardır.

(*Mevlâna*)

بیرزی ، بیرزه ، بیرزه (bîrzed, bîrze, bîrzî) = Kasnı denilen keskin kokulu bir nevi pus, (*ar.*) kinne.

همچو مازو زفتشان لفج وسیه چون بیرزه
چون هلیله زردشان رو وترش چون انبله
مسعود سعد

Dudakları mazı gibi şiş ve kasnı gibi siyah, yüzleri halile gibi sarı ve demirhindi gibi buruşuk.

(*Mes'ud Sa'd*)

شاکراند ارباب معنی زین‌که باری زینهار
ی شناسی بیرزی از گوهر وسوسن زسیر
اسفرنکی

Mâna erbabı şuna şükür ederler ki hiç olmazsa kasnıyı cevherden susam çiçeğini sarmısaktan ayırt edersin.

(*İsferengi*)

§ Törpü ve eğenin ağzından dökülen ekinti. § Madenden ya-

pılma şeyleri biribirine yakıştıran lehim.

بی رگ (**bîreg**) = Damarsız, (*k.*) hamiyetsiz, gayretsiz [*].

بیرکند (**bîrkend**) = Horasana bağlı bir kasaba. Muarrebi bircend.

بیرم (**beyrem**) = Bir nevi ince ve nazik iplik kumaş.

پیر باسپر گرگ ومففر پولاد
همان کند که بسوزن کنند پریرم
فرخی

İğne, ince ve nazik kumaşa nasıl kolay batarsa onun oku kurt derisinden kalkanla çelik tolgayı öyle deler.

(*Ferruhi*)

Arapçada küskü ve burgu mânalarınadır.

بیرون (**bîrün**)=Bîrûn = (بیرون) (*ba.*).

بیرنگ (**bîreng**) = Mimar, ressam ve nakkaşların zihinlerinde tasarlıyarak kâğıt ve levha üzerine çizdikleri iptidaî şekil.

تا وجود او شود موجود نقاش ازل
نقش بی‌رنگ از وجود آدم وحوازده
شمسی

Onun (Peygamberimizin) vücudu var olmak için ezel nakkaşı Âdem ve Havvânın vücudundan iptidaî bir nakış tasvir etmiş.

(*Şemsî*)

[*] Gayret = kıskançlık.

بیرو (**bîrû**) = Para kesesi, çanta, cüzdan § (*k.*) Yüzsüz, hayasız kimse.

ناصحا تا چند بی‌رویی کنی باعاشقان
خود بیا بنگر کزان رو میتوان پوشید چشم
طغرا

Ey öğüt veren: âşıklara karşı ne vakite kadar yüzsüzlük edeceksin. Kendin gel, gör ki o yüzden göz yummak mümkün mü?

(*Tuğra*)

بیروز (**bîrûz**) = Yalancı zümrüt= Bihrûz = بهروز (*ba.*).

بیرون (**bîrun**) = Dışarı:

تانسازی راست دردل حرفرا پراب میار
تیر تابیرون نرفتست از کمان غافل مباش
صائب

Sözü gönlünde doğrultmadıkça söyleme; ok yaydan çıkmadıkça düşünceli hareket et.

(*Şa'ib*)

خدنگت در دلم بنشست وجان چون صاحب خانه
گهی بیرون رود گاهی بگردد میهمان گردد
ابوتراب

Okun kalbimde yerleşti. Canım kâh dışarı çıkan, kâh konuğun etrafında dolaşan ev sahibi gibidir [*].

(*Ebûtûrab*)

[*] (Birûn âbâd) müellifin yurdu olan İzmire 4-5 kilometre mesafede mamûr bir nahiyedir.

Şüden, üftaden, cesten, kerden, âverden kelimelerinin müştaklariyle kullanılır.

بیرون رفتن (**bîrun reften**) = Bir şeyin içinden dışma çıkmak § (*k.*) Aptest bozmak.

بیرون سرا (**bîrūn serâ**) = Darphaneden başka yerde kesilen para, kalp.

باول سینه‌ا من همچو سیم پاك بنودی
باآخر امتحان کردم زربیرون سرا بودی
نزاری

Önce, göğsünü bana saf gümüş gibi gösterdin, sonunda anladım ki kalpmışsın.

(*Nizârî*)

بیزه زن (**bîrezen**) = Üzerinde ekmek ve yassı kadayıf pişirilen toprak yahut taş tava.

بیری (**bîrî**) = Döşeme.

بیز (**bîz**) = Bihten = Elemek ten emir, خاك‌بیز = Toprak eleyici: toprāk kalburlıyan kimse, toprak kalburu.

پیوند روح می‌کند این باد مشکبیز
سعدی

Bu misk saçan rüzgâr ruhuma ulaşıyor.

(*Sa'dî*)

§ Döğülmüş ve elenmiş mânasını da ifade eder.

بیزار (**bîzâr**) = Bıkmış, usanmış. Bezgin.

دل آزاری بود کردار ناصح
نباشم از چه رو رو بیزار ناصح
طغرا

Öğüt verenin işi gönül inciticiliktir. Ondan nasıl bezmiyeyim.

(*Ṭuğra*)

گرتو جانم بلب آری وتنم آزاری
دو دلم نگذرد اندیشهٔ از بیزاری
شاعر

Sen eğer canımı dudağıma getirip vücudumu incitsen de, kalbimden usanıp bıkmak düşüncesi geçmez: senden usanmam.

(*Şa'ir*)

Misallerde görüldüğü gibi. Ez yahut izafetle kullanılır.

بیژن (**bîjen**) = Meşhur Rüstemin kız kardeşinin oğlu. Efrasyabın kızı Münijeye âşık olduğundan dolayı Efrasyab tarafından bir kuyuya hapsedilmişse de Münijenin yardımıyla Rüstem tarafından kurtarılmıştır.

شبی چون چاه بیژن تنگ وتاریك
چو بیژن من میان چاه آون
ثریا چون منیژه بر سر چاه
دو چشم من براو چون چشم بیژن
منوچهری

Bijenin hapsedildiği kuyu gibi dar ve karanlık bir gece. Ben kuyu ortasında hevenk vaziyetinde duran Bijen gibiyim. Süreyya yıldızı kuyunun başını

bekliyen Münijeye benziyor. Benim iki gözüm Bijen gibi ona bakıyor.

(*Minûçihri*)

بیژه (**bîje**) = Halis, katıksız § Hususiyle = vîje (*ba.*).

بیست (**bîst**) = Yirmi (*ar.*) = Işrin. § İstaden = durmaktan, emir.

بیستاخ (**bîstaḫ**) = Küstah, edepsiz.

بسیار شد این سخن فراخی
زاندازه گذشت بیستاخی
خسرو

Bu söz çok genişledi. Küstahlık hadden aştı.

(*Ḫusrev*)

بیستار (**bîstâr**) = Falan filân gibi belli olmıyan kimse, şey. Bastar (*ba.*).

بیستگانی (**bîstgânî**) = Askerlere ve hizmetçilere verilen maaş: vaktiyle İran şahları maaşı yirmi günde bir verdiklerinden yirmilik mânasına bîstgâni denilmiştir.

Minuçihri Feleğe karşı şöyle diyor:

تو شاه بزرگی وما همچو لشکر
ولیکن یکی شاه بی کاردانی
یکی را ازین بیستگانی بخشی
یکی را دوباره دهی بیستگانی
بود فعل دیوانگان این سراسر
بعمداً تو دیوانه یاندانی
منوچهری

Sen büyük bir padişahsın, biz senin askerin gibiyiz. Fakat iş bilmez bir padişahsın. Hazinenden birine bir aylık vermezken ötekine iki aylık bağışlarsın, bu baştan başa divanece bir iştir. Sen bile bile mi delisin? Yoksa bilmediğinden mi?

(*Minūçihrî*)

بیستون (**bîsütun**) = Kermanşah civarında bir dağdır ki Ferhat Şîrîne kavuşmak isteğiyle Hüsrevin emriyle onu kazmıştır.

بکوهی کرد خسرو رهنمونش
که خواند هرکس اکنون بیستونش
نظامی

Hüsrev Ferhadı bir dağa götürdü ki herkes ona bisütun derler.

(*Niẓami*)

بیسخن (**bîsüḫen**) = Sözsüz, (*k.*) işgilsiz, yalansız, şüphesiz.

بیسره ، بیسر (**biser, bisere**) = Atmaca cinsinden zaganos denilen avcı kuş.

بیسراك (**bisürâk**) = Kuvvetli, genç deve. Dilimizde bisrik denir.

دگر چار صد بختیٔ بیسراك
بصندوقها شان همه سیم پاك
اسدی

Sandıkları halis gümüşle dolu başkaca dört yüz kuvvetli deve.

(*Esedi*)

Anası Arap cinsinden, babası çifte hörgüçlü deve aygırı. Buğur diyenler de vardır.

بی‌سَران (**biserân**) = Başsızlar (*k.*) baba, ana terbiyesi görmiyenler, başlarında kimse olmıyanlar (قلزم وادات).

بی‌سَروسامان ، بی‌سَروپا (**biserupâ, biserüsâmân**) = Hali perişan ve intizamsız kimse.

بی‌سِکّه (**bîsikke**)= Damgasız para (*k.*) değersiz ve itibarsız şey, kimse.

بی‌سَنگ (**biseng**) = (*k.*) Hoppa onursuz.

بیش (**biş**) = Zivade.

چو باشد تندرستی وجوانی
حلاوت بیش دارد زندگانی
نظامی

Sıhhatla gençlik birleşirse yaşamanın tadı çok olur.
(*Nizâmî*)

§ Bıldırcın otu denilen zehir: Bıldırcın bu ottan yediği hâlde zarar vermezmiş. Bu zehirin tesirini def'eden (cedvar) öteki adı (Pervin) ile birbirlerine yakın yerlerde biterler ve biribirine benzerlermiş. (Şuurî) farklarını şöle izah ediyor: bîşin baltacı külâhı gibi ucu sivri, cedvarın bostancı külâhı gibi ucu müdevverdir. Cedvarın bir miktarını kazıyıp ve ıslatıp bir kâğıda sürünce menekşe rengi, bîşin karamtırak, sarı görünür.

لب شیرین تو وپاسخ تلخت نه خطاست
بی‌شك ازمنبت جدوار فرو روید بیش
هدایت

Tatlı dudağından acı cevap çıkması yanlış değildir. Şüphe yok ki bıldırcın otu cedvarın bitiği yerde biter.
(*Hidayet*)

بیش‌بهار (**bişibehâr**) = Kaya kovuğu denilen nebat (*ar.*) Hayyülâlem.

بیشتر (**bîşter**) = Daha çok.

پیران تلاش رزق فزون ازجوان کنند
حرص گدا شود طرف‌شام بیشتر
صائب

İhtiyarlar azık için gençlerden çok telâş ederler. Dilencinin hırsı akşama yakın artar.
(*Sa'ib*)

بیشمار (**bişümar**) = Sayısız (*ar.*) lâyüad (*k.*) çokluk.

غم بی‌حدود درد بیشمار ومن فرد
یارب چه کنم که صبر نتوانم کرد
یادرد باندازهٔ درمان بفرست
یاحوصلهٔ بده باندازهٔ درد
مشتاق اصفهانی

Kederin ucu bucağı yok, dert sayısız. Yarabbi! Ne yapayım

ki sabır edemiyorum. Ya derdi derman nisbetinde gönder, ya derdin derecesine göre tahammül ver.

(*Müştakı Işfahanî*)

بیشْ مُوشْ (**bişmūş**) = İsmi geçen bîş ile gıdalanır ve daima yakınında bulunur bir faredir. Eti bîşin mazarratını defedermiş (*ar.*) فارةالبیش.

بیشَه (**bîşe**) = Orman, sazlık.

هر بیشه گمان مبر که خالیست
شاید که پلنگ خفته باشد
سعدی

Her ormanı boş sanma, belki kaplan yatmış olur.

(*Sa'di*)

بی صَرفَه (**bîşarfe**)=Faydasız. Sarfe (*ba.*).

بَیضَهٔ زَرِین، بَیضَهٔ آتَشِین (**beyżai âteşîn, beyżai zerîn**) =(*k.*) Güneş.

بَیضَه دَرآب (**beyże derâb**) = (*k.*) Henüz piliç tutmamış yumurta.

بَیضَهای زَرِین (**beyżahayı zerîn**)= (*k.*) Yıldızlar.

بَیضَه دَر کُلاهْ شکَستَن (**beyża der-külâh şikesten**) = (*k.*) Rezil ve rüsvay etmek=برسر بیضه شکستن.

شکستند ازان بیضها درکلاهش
که نخوت بسرداشت از زرشکوفه
وحید

Çiçek başındaki altın taçtan kibirlendiği için rezil ve mahcup ettiler.

(*Vchid*)

بَیضَهٔ کافُور (**beyżai kâfūr**) = (*k.*) Kar § Şimşek.

بیغارَه، بیغار (**bîğâr, bîğâre**) = Zemmetme, başa kakma.

اگر مرگ باشد به از سرزنش
بهر جای بیغارهٔ بدکنش
فردوسی

Ölüm bile olsa, kötü huylu olanların her yerde muahazesinden hayırlıdır.

(*Firdevsî*)

آفتابم من چرا جانرا بکاهم چون هلال
شاهبازم من چرا بیغاره یابم چون ذباب
قاآنی

Ben güneşim; niçin canımı hilâl gibi zayıflatayım; ben doğanım, niçin sinek gibi hakarete uğrayayım.

(*Kaāni*)

بیغال (**dîğâl**) = Mızrak.

بیگانَه (**bîgâde**) = Erliksiz: erkekliği olmıyan kişi (*ar.*) عنین innin.

بیگار (**bîgâr**) = Ücretsiz gördürülen iş, angarya.

بیگاری به از بیکاریست

Ücretsiz iş görmek işsizlikten hayırlıdır.

(ك) ile işsiz mânasınadır.

بیکاری وتوکل دورست ازمروت
بردوش خلق مفکن زنهار بارخودرا
صائب

Çalışmadan tevekkül; mürüvvetsizliktir. Kendi yükünü sakın halkın sırtına yükletme.

(Şa'ib)

بیگانه (**bîgâne**) = Yabancı, yad.

بیگانه‌واری گذری از دیار چشم
ای نوردیده حب‌وطن درد دل تونیست
صائب

Göz diyarından yabancı gibi geçiyorsun. Ey gözümün nuru! Gönlünde yurt sevgisi yok mudur?

(Şa'ib)

معنیٔ بیگانه = Ma'ni'i bigâne = şairlerin hayaline gelen ince mâna.

صائب زآشنائی عالم کناره کرد
هرکس که شد بمعنیٔ بیگانه آشنا
صائب

Saib! İnce mânaya vâkıf olan her kimse âlemle tanışmadan vazgeçti.

(Şa'ib)

بیگاه (**bîgâh**) = Akşam.

بیگاه شد بیگاه شد خورشید سوی چاه شد
خیزید ای خوش طالعان! گاه طلوع ماه شد
مولانا

Akşam oldu. Güneş kuyu tarafına gitti, yani battı. Ey bahtiyarlar! Kalkın, ayın doğması zamanı geldi.

(Mevlânâ)

§ Vakitsiz § Eğlenip kalkmak, oyalanmak.

بی کَس (**bikes**) = Kimsesiz, koruyucusuz, yetim.

بیکس نواز باش که هر طفل بی‌پدر
در منزلت بعیسیٔ مریم برابرست
صائب

Kimsesizi taltif et, Çünkü her yetim çocuk Hazreti Meryemin oğlu Hazreti İsa derecesindedir.

(Şa'ib)

Ulus ve oymağından uzak düşen kimseye (bikesükû) derler.

بَیکَم (**beykem**) = Yazlık köşk, sofa = beçkem, beşkem.

بسی دلتم پس‌آز اندرین پیروزه گون بیکم
که آمد عمرونامد مایهٔ آرزورا کم
ناصر

Bu mavi renkli köşkte hırsın ardından çok gittim. Ömrüm azaldı da hırsımın ve isteğimin mayası eksilmedi.

(Naşır)

بَیکَند (**beykend**) = Buhara civarında bir kasaba: vaktiyle Maverainehrin merkezi imiş. Cemşid kurmuş, Efrasyap paytaht yapmış.

منه دل برجهان کزبیخ برکند
جهان جم راکه او آگند بیکند
ناصر

Dünyaya gönül bağlama çünkü dünya Beykendi kuran Cemşidi kökünden kopardı, yani asıl ve neslini mahvetti.

(Naşır)

بیل (**bīl**) = Yeri kazmak toprağı karıştırmakta kullanılan bel dediğimiz ucu çatal bahçıvan âleti. (ko) pârū.

سرچشمه شاید گرفتن ببیل
چو پر شد نشاید گذشتن ببیل
سعدی

Çeşme başını bel ile tutmak mümkündür, dolduğu zaman fil ile geçmek mümkün olmaz.

(Sā'dī)

Yer kazan, çamur karan kimseye (بیلدار = bîldâr) derler. Kıyıdan ayrılmak için kıyıya yahut suyun dibine dayadıkları kayıkçı gönderi § Hint ayvası denilen Hindistana mahus bir meyve § Gübre sepeti.

بیلسته (**bileste**) = Parmak.

به بیلسته سنبل همی دسته کرد
اسدی

Parmağıyle sümbül demeti yapıyordu.

(Esedī)

Nasırî bu kelimenin aslı (پیل = pil) ile kemik mânasına gelen (استه = este) den mürekkep (pileste) fil kemiğidir; güzellerin bileğini beyazlıkta fil dişine benzetirler; parmaklarda bileğin parçalarından olduğundan mecazen onlara da denir; deyip Esedîi Tūsinin bir padişah kızı hakkında söylediği şu beyit ile ispat ediyor.

به بیلسته دیبای چین برشکست
بما سورهٔ سیم بگرفت شست
گشاد از کمین برکبوتر خدنگ
تفش برنشانه فروخت تنگ
اسدی

Fil dişi gibi beyaz parmağı ile çînî kumaşı kıvırdı, hazırlandı, Gümüş kaleme benziyen parmağıyle oku tuttu. Pusudan oku güvercine atınca vücudunu amaca sımsıkı dikti.

(Esedī)

بیلک (**bīlek**) = Küçük bel şeklinde uzun ve yassı bir nevi ok temreni ki dilimizde kesme denir. (B) üstün olursa ferman.

ایا شهی که بدوزی بروز کین وحصاف
بر آسمان مه وخورشید را بیلک بیلک
فخری

Ey padişah! Düşmanlık ve savaş gününde ay ve güneşi bir okla göğe dikersin.

(Fahrī)

بیلگان (**beylegân**) = Şirvan civarında vaktiyle ünlü ve bayındır bir memleket. Muarrebi (بیلقان = beylekan) dır.

بیله (**bīle**) = Ada.

بعمان قدرت فلك یك حباب
زدریای جاهت جهان بیله است
معمق

Senin kadir ve itibarının büyük denizine nisbetle felek bir su kabarcığı; yüksek merteben denizine nisbetle dünya bir adadır.
('Am'aḳ)

§ Yanak.

بیله تو کرد روی مه وزهره را خجل
زان می‌کنند هر سحری روی در نقاب
خاقانی

Yanağın ay ile zühreyi utandırdığından her seher vaktinde yüzlerini örterler.
(Ḫakānī)

§ Yan § Kesme denilen küçük bahçivan beli şeklindeki ok temreni.

آن دل‌که درمیان دوبیله یکین تست
دروی رسد زقوس فلك تیر پیلکی
سوزنی

İki yanının ortasında yani kalbinde sana kin besliyen kimseye feleğin yayından kesmeli ok erişsin.
(Sûzenî)

§ Kayık küreği ve gönderi.

بیم (**bīm**) = Korku.

در ایام او روز مردم چو شام
شب ازبیم او خواب مردم حرام
سعدی

Onun günlerinde halkın gündüzü akşam gibi idi; gece, onun korkusundan halkın gözüne uyku haramdı.
(Sa'dī)

Bürden, dâşten, kerden, keşîden, dâden, âverden kelimelerinin müştaklariyle kullanılır.

بیمار (**bīmâr**) = Hasta Türkçesi sayrū.

بیمارم وندارم برسر بغیر دیده
یاری‌که ریزد آبم برآتش ملالم
سلمان

Hastayım ve başımda gözümden başka bezginlik ateşime serpecek bir dostum yok.
(Selman)

Bim ile ar emri hazırından mürekkeptir.
Çıkmadık canda ümit vardır yerinde.

صد بیمار ازلب گور واگشت

derler.

Bimaristan ve tahfifile Bimarsan, maristan, hastahâne mânasınadır. Bîmarsanın sonundaki san teşpih edatı olarak hasta gibi mânasını da ifade eder.

بیمارپرسی (**bimâr pürsî**) = Hastanın hatırını sormak (*ar.*) عیادت.

بیمارخیز (**bîmâr ḫîz**) = Hastalıktan kalkan kimse.

بیمارداز (**bimâr dâr**) = Hasta bakıcı.

بیمارغنج (**bîmâr ġenc**) = Hastalıklı, marazlı: Bürhanın ifadesine göre (ġenc) (nâk) gibi nisbet ve ittisaf edatı olduğundan (bimâr ġenc) denilmiştir. Başka lûgat-

lerde (ġenc) ın bu mânasını göremedim. Reşidî ve Naşırî ye göre (ġunc) gunce maddesinden olup insanın hastalığın şiddetinden zayıflayıp tortop olmasından ibarettir. غنج, naz mânasına da geldiğinden bimâr ġenc (naz hastası) mânasına da gelir.

بیماریِ سنگین (**bîmarî'i sengîn**) = Çabük geçmiyen ağır hastalık.

بیمایه (**bîmâye**) = Değersiz, kıymetsiz.

بیمحابا پلنگ (**bîmuhâbâ peleng**) = müsaade ve müsamahasız kaplān (*k.*) dünya, zaman, ölüm. Muhâbâ kelimesi muhabât şeklinde yardım ve kolaylık mânasına Arapça olup Farsça ve Türkçede (t) siz olarak korku ve endişe mânasına kullanılır.

نفس ظلمانی [*] نمی‌دارد محابا ازگناه
نیست پروا طفل زنگیرا زبستان سیاه
صائب

Kara nefis günahtan korkmaz, zenci çocuğunun kara memeden korkusu yoktur.

(*Sa'ib*)

بیمر (**bîmer**) = Hesapsız, sayısız. مر = sayı (*ba,*).

بیمغز (**bîmeġz**) = Beyinsiz, boş kafalı, hafif meşrepli.

بین (**bîn**) = Gör, bak mânasına diden = görmek mastarından emir (*isfa muḫ vas.*)

ببین آن بی حمیت راکه هرگز
نخواهد دید روی نیکبختی
سعدی

Bak şu hamiyetsize ki hiçbir vakit bahtlılık yüzünü görmiyecek.

(*Sa'di*)

خرده بینان طریقت همه صرافانند
که بیک جو دوم نامرده را نستانند
جامی

Tarikatı inceliyenler hep sarraftırlar; çünkü kalp akçayı bir arpaya almazlar.

(*Cami*)

بینا (**bînâ**) = Görücü.

موی درچشم بود آفت بینائی وباز
چشم من خود بخیال سرزلفت بیناست
کمال

Gözde kıl peyda olması görmeye zarar verirken benim gözüm senin zülfünün hayaliyle görücüdür.

(*Kemal*)

Kalb gözü ile gören § Göz mânasına da gelir.

[*] Zalmani kelimesi zalemden müştak olup sonundaki (i) nisbet edatıdır; arasındaki آن (an) nüranî, cismânî de olduğu gibi artıktır.

بیناٸی (bînâ'î) = Görücülük, basiret = dideveri. Sonundaki (ی) nisbet edatıolursa göz mânasını ifade eder.

برمعصیت گماشتهٔ روزوشب مدام
جان‌ودل ودوگوش ودوبیناٸیت تمام
ناصر

Ruhunu, gönlünü, iki kulağını ve iki gözünü gece gündüz daima günah işlemeğe tahsis etmişsin.
(*Naşır*)

بیناب (bînâb) = Ermişlerin kalb gözü ile gördükleri şeyler (*ar.*) muayene.

بیناس (bînâs) = Kapılara konulan küçük kapı, pencere; böyle kapılara dilimizde kuzulu kapı denir.

بی‌نام (bînâm) = Adsız ve öksüz parmak ki serçe parmğı ile orta parmak arasındaki parmaktır (*ar.*) binşır § Adı sanı olmıyan.

بیند (biyend) = Vardırlar, mevcutturlar = hestend : est kelimesinin cem'i olan (end) in evveline esre harekeli (b) getirmekle meydana gelmiş bir kelimedir. (End) in hemzesi kaideye göre (y) olmuştur.

بینمازی (bînemâzî) = Namazsızlık: kadınların âdet görme halleri.

بی‌نمکی (bînemekî) = Tuzsuzluk (*k.*) muamele ve konuşmada tatsızlık § Vefasızlık, nankörlük.

بیننده (bînende) = Görücü (*k.*) bilgili, uyanık § Mecazen göz mânasına da gelir.

به بیننده‌گان آفریننده را
نبینی مرنجان دو بیننده را
فردوسی

Yaratanı gözlerinle görmezsin; iki gözünü yorma.
(*Firdevsî*)

بی نوا (bînevâ) = Yoksul.

بمیوه کام جهان‌گر نمی کنی شیرین
چو سروسایه زهر بی‌نوا دریغ مدار
صاٸب

Meyve ile cihanın ağzını tatlılandırmazsan her fakirden servi gibi gölgeni esirgeme.
(*Şa'ib*)

بینه (bîne) = Hamamda soyunulacak yer = cameken.

بینی (bînî) = Burun § Konuşma dilinde çok defa (dımağ) kullanılır (Nizâm) § diden = görmek den muzari müfret muhatap.

دفع کن از مغز وازبینی زکام
تاکه ریح الله آید در شام
مولانا

Beyninden ve burnundan nezleyi defet ki genzine Allah kokusu gele.
(*Mevlânâ*)

بی نیاز **(bîniyâz)** = İhtiyaçsız, müstağni. Biniyazi = zenginlik (edat).

بی نی گلی **(bînîgilî)** = Uykuda ağır basma = Beḫtek.

بیوه، بیوك **(beyū, beyūk)** = Gelin.

برهی گرگتی بفردی خو
از خشو وخسور وننگ بیو
سنائی

Eğer yalnızlığa alışırsan kaynana ve kaynata üzüntüsünden ve gelin ile uğraşmadan kurtulursun.

(Senāi)

بیو **(bīv)** = Güve.

زعدلش گرگ باصد حیله وریو
نهان گردد به پشم میش چون بیو
فخری

Onun adaletinden kurt birçok hile ve desise ile güvenin koyun tüyünde gizlendiği gibi gizlenir.

(Faḫri)

بیوار **(bīvâr)** = On bin = deh hezâr.

بیواره **(bīvâre)** = Kimsesiz, garip, hakir.

بدوگفت گزخانه آواره ام
زایران یکی مرد بیواره ام
اسدی

Ona dedi ki yurdundan uzaklaşmış İranlı kimsesiz bir adamım.

(Esedi)

§ Hamur açacak oklava.

بیواز **(bīvâz)** = Yarasa kuşu.

درجهان روح کی گنجد بدن
کی شود بیواز هم فرهای
مولانا

Ruh dünyasına beden nasıl sığar. Yarasa şerefte hüma ile nasıl bir olur.

(Mevlâna)

§ Kabul.

بامید رفتم بدرگاه او
امید مرا جمله بیواز کرد
بهرامی

Onun dergâhına umarak gittim. Umduklarımı hep kabul etti.

(Behrâmî)

بیوبارپدن **(biyevbarîden)** = Yutmak.

یك گروه از کریم طبعی خویش
مردمی را بجان خریدارند
همچو ماهی یکی گروه از حرص
یکدگر را همی بیوبارند
ناصر

Halkın bir kısmı soyu iyi olduğundan insanlık etmeyi candan isterler. Öteki kısmı hırstan balık gibi daima biribirini yutarlar.

(Naṣır)

بیوبردن **(biyevbürden)** = Biyeybâriden.

بیور (**bîver**) = Bivar § Zalim Dahhakin lakabı.

نه من بیش دارم زجمشید فر
که پیرید بیور میانش بأر
فردوسی

Ben, Dahhakin destere ile belini biçtiği Cemşitten şevketçe ziyade değil miyim ?
(Firdevsî)

بیوراسب de derler. Bu lakabı almasına sebep 10,000 tane atı olmasıdır, Dehâk (*ba.*).

کتف محمد از در مهر نبوتست
آن کتف بیوراسپ بود جای اژدرها
خاقانی

(Cenabı Muhammed) (صلعم) *in omuzu nübüvvet mührüne lâyıktır. O Dahhakin omuzu ejderin yeridir.*
(Ḫakānî)

§ İçi kokmuş, bozulmuş ceviz ve o gibiler [*].

بیوس (**beyūs**) = Tama', umu, istek § Alçak gönüllülük, yaltaklanma; bu mânalara gelen beyūsiden den emir (*İsfa muh. vas*).

به بیوسی ازجهان دانی‌که چون آید مرا
همچنان از پارگین کردن امید کوثری
انوری

Dünyadan iyilik ummak bana nasıl gelir bilir misin? Tıpkı gerizden kevser umma gibi.
(Enverî)

[*] Reşidî bu mânaya (Beyūr) şeklinde yazıyor.

نکند میل بی‌هنر بهنر
که بیوسد ززهر طعم شکر
عنصری

Hünersiz, hünere meyletmez. Zehirden şeker tadını kim umar.
(Unṣurî)

بیوك (**beyūk**) = Gelin, beyu (*ba.*).

بیوکانی (**beyūkânî**) = Düğün, toy.

بیوکندن (**biyevkenden**) = Atmak = biefkenden. Efkenden (*ba.*).

بیون (**beyūn**) = Afyon.

بیوند (**bîvend**) = Vefasızlık, hayınlık.

بیوه (**bîve**) = Kocasız kadın, dul.

آه آتشزای من باباد استغنای او
چون چراغ بیوه‌زن بر رهگذار صرصراست
یغما

Onun istiğnası rüzgârına karşı benim ateş püsküren ahım, dul kadının şiddetli rüzgârın geçidine konulmuş ışığına benzer.
(Yeğma)

Garip ve yalnız kimse. Karısı ölmüş erkek mânasına da gelir,

سعدیه را داد بخشی کنی
شب بیوگانرا درخشی کنی
نظامی

Zulüm görene adalet bağışlarsın, gariplerin gecesini aydınlatırsın.

(*Nizâmî*)

§ Karga düvleği denilen nebat.

بیهوده (**bîhüde**) = Faydasız. Bîhûde (*muh.*) bîhûde (*ba.*).

مهر خواهی زمن و بیهدهٔ
هده خواهی زمن و بیهدهٔ
فردوسی

B nden sevgi istiyorsun, halbuki kendin sevmiyorsun, benden hak istiyorsun; halbuki kendin haksızsın.

(*Firdevsî*)

Bihüdegû = geveze.

بیهق (**beyheḳ**) = Sebzvara bağlı bir nahiye.

بیهمال (**bîhemâl**) = Eşi, benzeri, dengi olmıyan.

بجود وفضل وکرم درجهان بی‌مانند
بروز رزم عدو اوست بیهمال ونظیر
ابوالمعانی

Cömertlik, fazilet, keremde benzeri; düşmanla savaş gününde dengi yoktur. (ه)

(*Ebulme'âni*)

Ötrede olur.

بیهن (**bîhen**) = Büyük kirpi.

بیهود (**beyhûd**) = Berhud (*ba.*).

بیهوده (**bîhûde**) = Faydasız, haksız, boş (hûde) tahfif ile (hüde) fayda ve hak mânasınadır,

این وجد وسماع ما مجازی نبود
این رقص‌که می‌کنیم بازی نبود
با بیخبران بگوی کای بیخردان
بیهوده سخن بدین درازی نبود
شیخ علاءالدین سمنانی

Bizim bu kendimizden geçmemiz ve ayînimiz mecazi değildir Bu ettiğimiz raks, oyun değildir. Aşkın hallerinden haberi olmıyanlara de ki: ey akılsızlar! Hak olmıyan söz bukadar uzun olmaz.

(*Şeyh 'Alâuddini Semnâni*)

پ

پا (pâ) = Ayak.

پابداهن درکش ای دل ازجهان منت مکش
سهو کردم بشکن واز دامنت منت مکش
عرفی

Ey gönül! Ayağını eteğine çek; kanaat et de cihan halkının minnetini çekme. Yanıldım, ayağını kır da eteğinin minnetini çekme [*].

(*'Urfî*)

پا آهو (pâ âhu) = Ahupa (*ba.*) dayanma, mukavemet etme, pay (*ba.*).

پا از حد خود بیرون گذاشتن، نهادن (pa ez haddi ḫuved birun güẕaşten, nihaden) = Kendi derecesinden yüksek işe kalkışmak.

پا ازمیان کشیدن (pâ ezmiyan keşiden) = Tarafsız olmak, karışmamak.

[*] Pā bedamen keşiden, averden (k.) gidip gelmeyi bırakmak (beharı Acem). Buna göre mâna bir şey istemek için ötekine berikine gidip gelmeyi bırak; demektir.

پا افزار (pâ efrâz) = Ayakkabı, papuç. Efzarı paydan çevrilmiştir. Efzar (*ba.*).

طرب زانگونه برشاه اشتلم کرد
که پا افزار جست وپای گم کرد
میرخسرو

Padişah öyle zevk ve safaya daldı ki ayakkabı ararken ayağını kaybetti.

(*Mir Ḫüsrev*)

پا افشار (pâ efşâr) = Çulhaların bez dokurken ayaklarını bastıkları nalın gibi iki küçük tahta.

پا افشردن (pâ efşürden) = (*k.*) Bir işte durmak, sebat etmek, sebata çalışmak.

پا اورنجن (pâ evrencen) = Köçebelerin ayaklarına taktıkları helhel, bilezik. Bazı itibarlı kimseler develerinin ayaklarına da takarlar (*ar.*) خلخال.

زپا اورنجن آن سرو نوشاد
به گل دومانده پای سروآزاد
معروفی

O Nevşad [*] *servisinin bileziğine âzade servi şaşa kaldı.*

(*Ma'rufî*)

Azad (*ba.*).

محمل کیست براین ناقهٔ زرین خلخال
کش فتاده است دو صد قافله دل در دنبال
جامی

Bu altın helhelli deve üzerindeki kimin mahmilidir ki iki yüz kafilenin gönlü onun ardınca gidiyor [**].

(*Cami*)

پاپا، پاب (**pâb, pâpâ**) = Hıristiyanların ruhanî reisi, papa.

پاباز گردن بجائی ، پا باز شدن بجائی (**pâ bazşüden becaî, pâ baz kerden becaî**)=(*k.*) Bir yere gidip gelmek (*ko.*).

پا بیا (**pâ bepa**) = Uygun, muvafık, yoldaş (*ko.*).

پا بیا بردن (**pâ bepa bürden**) = Çocuğu elinden tutup yürümeyi öğretmek (*ko.*).

پا بیا مالیدن (**pâ bepâ malîden**) = Bir işe dürüşmekte bahane ile tehir etmek (*ko.*).

پا بچیزی گذاشتن (**pâ beçizi güzaşten**) = Bir işe başlamak (*ko.*).

پا بالا گذاشتن ، نهادن (**pâ bâlâ güzaşten, nihaden**) = (*k.*) Acele etmek, koşmak, yükselmek.

ندستی بیمار خود ای ناله پا بالا گذار
درد دل بیجا چرا پیش مسیحا می کنی
مخلص

Ey nale! hasta değilsin. Yüksel. Gönlünün derdini yersiz, niçin Mesihanın önüne götürüyorsun.

(*Muhlis*)

پا برجا (**pâ bercâ**) = Yerinde duran, sabit.

پا برداشتن (**pâ berdâşten**)=Hızlı gitmek, çabuk yürümek.

پا بریدن ازجائی ، پا برشدن (**pâ berşüden, pâ bürîden ezcaî**)= Bir yerden gidip gelmeyi kesmek (*ko.*).

پا در رکاب ، پا بر رکاب (**pâ berrikâb, pâ derrikâb**) = Ayağı üzengide (*k.*) gitmeğe hâzırlanmış.

همه از درد طلب نعل درآتش دارند
کوه چون ریگ روان پابرکابست اینجا
صائب

[*] (Nevşad) Türkistanda güzelleriyle ünlü bir memleket.

[**] Mahmil=Devenin üstüne konulan iki taraflı bir nevi sepettir ki her iki tarafına birer kişi binip gider.

Hepsi istek derdinden sıkıntıdadırlar. Dağ, akar kum gibi gitmege hazırlanıyor.

(*Şa'ib*)

کند هر قدم خلخال فریاد
که حسن گلرخان پادرو کابست
غنی

Helhel, her adım âtışta gül yanaklarının güzelliği gitmeğe hazırdır, diye feryat eder.

(*Ġani*)

پا برهوا (**pâ berheva**) = (*k.*) Asılsız şey ve söz.

من ووصف جماع زن هیهات
حرف پا برهوا چرا گویم
میر یحیی

Kadınla birleşmeği methetmek bana nekadar uzak; asılsız sözü niçin söyliyeyim.

(*Mîr Yaḥya*)

پا بسال یابسن گذاشتن (**pa besâl yabesin güzâşten**) = Kocamak ve ihtiyarlamak (*ko.*).

پا بقدر کلیم دراز کردن (**pâ bekadri kilim dirâz kerden**) = Ayağı kilime göre uzatmak (*k.*) Derece ve duruma uygun hareket etmek.

مکن ترك تازی بکن ترك آز
بقدر کلیمت بکن پادراز
اسدی

Çabalayıp durma, hırsı bırak, ayağını yorganına göre uzat.

(*Esedi*)

پا بلند کردن (**pâ bülend kerden**) = Hızlı gitmek = پابرداشتن

عزم تو پای باد بند کند
باد هر چند پابلند کند
دهلوی

Rüzgâr her nekadar seğirtse senin kesin kararın onun ayağını bağlar.

(*Dehlevî*)

پابند (**pâ bend**) = Ayak bağı, paybend (*ba.*).

پاپز (**bâpez**) = Yüksekli, alçaklı yer § Eski ve yumuşak çamur (*ar.*) طین.

پاپس آوردن (**pâpes âverden**) = Ayağı geri getirmek (*k.*) aciz göstererek bir şeyden dönmek.

پاپوش (**pâpûş**) = Papuç, ayakkabı. (pâpūş be şeytan mi duzed) derler ki çok hilekâr demektir. Dilimizde (şeytana çarığı ters giydirir) deriz.

پات (**pat**) = Taht sonundaki «t» ihtimal ki (d) den değişmedir. Padşah (*ba.*).

پاتابه (**pâtâbe**) = Ayak sargısı, dolak = Paytabe (*ba.*).

وذالت واعمی گردد قبول آنکه شود مردم
نباشد هیچ پاتابه اگر کهنه بود دیبا
ابوالمعانی

İnsan olan rezilliği kabul etmez, ipekli kumaş eskise de hiçbir vakit dolak olmaz.

(*Ebulma'anî*)

پاپیچ Papîç de denir.

پاتیلَه ، پاتِلَه (**pâtile, pâtîle**) = Ağzı geniş tencere, hususiyle helva kazanı.

پاتو (**pâtū**) = Merrih yıldızının konağıdır ki hamel ve akrep burçlarıdır.

روز هیجا که برکشی زنیام
خنجری چون زبانهٔ زلهب
نشناسد زبس طپید مریخ
که حمل برج اوست یا عقرب

فرخی

Savaş günü sen alev gibi olan hançerini kılıfından çıkarınca, Merrih çok çarpıntısından, burcu hamel mi? Akrep mi? Ayırt etmez.

(*Ferruhî*)

Utaritin konağı olan cevza ve sümbüle burçları diyenler de vardır. § Zahire saklanan kap.

پاتمار (**pâtîmâr**) = Acele, ivme.

پاتینی (**pâtînî**) = Hububatı toprak ve çöpten temizlemek için içine koyup savurdukları kalbur (*muḫ.*) (patini, petni) türkçesi tepir dir.

هرچه آیدت بدست برافشان چوباتی
مانند خم مباش که در برکشیش تنگ

راجی

Eline ne geçerse kalbur gibi saç. Küp gibi sımsıkı kucağına doldurma.

(*Racî*)

(Reşidî) patiniyi yaba şeklinde tarif ediyorsa da (Nizâm) Tahranda (patni) nin yazdığımız mânada kullanıldığını söylüyor.

پاچال ، پاچاه ، پاچاهه (**pâçâl, paçâh, paçâhe**) = Çulha çukuru, bakkal ve başka esnafın dükkânlarındaki yerleri.

پاچامه (**pâcâme**) = Pantalon.

پاچان (**pâçân**) = Saçıcı. Mastarı paçiden = paşiden.

پاچایه (**pâçâye**) = Sidik, pislik.

پاچك (**pâçek**) = Kurumuş sığır tezeği.

پاچناری (**pâ çenarî**) = (*k.*) Âdi ve kıymetsiz adam.

سروی تو واین بوالهوسان پای چناری
زینهار برایشان مفکن سایهٔ یاری

میر صیدی

Sen servi gibisin, bu maymun iştahlılar âdi insanlardır. Sakın, onlarla dost olma.

(*Miri Saydî*)

İranda bir mahallenin adıdır ki orada oturanların çoğu bayağı adamlardır. Mecazen daima ha-

zır olan hizmetçi mânasınadır (Baharı Acem).

کار هر یك را که می بینی زسرسبزان باغ
همچو کار پاچناری بی‌ثبات وابترست
طغرا

Gördüğün bahçe çiçeklerinden her birinin işi, âdi adamların işi gibi devamsız ve sonsuzdur.
(*Tuğra*)

Safevîler devrinde bazı büyük çınarların dipleri kahvehane yapılarak oraya ayak takımları ve uygunsuzlar topladıklarından o çağın şairleri alçak adam mânasında kullanmışlardır.
(Nizâm)

پاچنامه (pâçname) = Lakap § Bazı lügatler, eş, denk mânasına yazmışlar = پاژنامه = پاشنامه.

پاچنك (paçeng) = Küçükpencere Baceng (*bâ*).

پاچه (paçe) = Küçük ayak § Paça dediğimiz yemek (*ar.*) كراع § Pantalonun ayağa yakın kısmı.

نگار پاچه پزمن‌که دل سراچهٔ اوست
تمام لذت عالم میان پاچهٔ اوست
شاعر

Gönül onun evceğizi olan benim paçacı güzelim.
. . . . . .
(*Şa'ir*)

پاچیدن (paçiden)=Saçmak = Paşiden (*ba.*).

پاچیله (paçīle) = Yolları kar bastığı zaman karı pekiştirerek, yol açmak ve gidip gelmeyi kolaylaştırmak için kılavuzların ayaklarına giydikleri küçük kalbur gibi bir nevi ayakkabı. Türkçe adı (selbür) dür.

در درون کعبه رسم قبله نیست
چه غم ارغواصرا پاچیله نیست
مولانا

Kâbenin içinde kıble âdeti yoktur (çünkü dört tarafı kıbledir) dalgıcın ayağında selbür olmazsa ne bâis zarar.
(*Mealâna*)

Farsçadan Türkçeye lûgatler, kar yağdığı vakit ayağa giyilen bir nevi çemberdir ki onu ayağa dolayıp karda gezerler de kara batmaz ve onunla karda av avlarlar diyorlar, (Dediler paçîle şol bir çembere kayak altmala batmaya kare) (Şahidî) [*]. Mutlak ayakkabı mânasına da gelir. Paçile de denir.

برون کن پا ازین پا چیلهٔ تنگ
که کفش تنگ دارد پای را لنگ
نظامی

Ayağını bu dar ayakkabıdan çıkar; çünkü dar ayakkabı ayağı topal eder.
(*Nizâmî*)

پاخره (paḫire) = Kapı önünde oturmak için yapılan set.

[*] Sümbül zade Vehbinin tuhfei vehbisi gibi Farsçadan Türkçeye manzum bir lügattir.

پاخیره (**pahîre**) = Sıra üzerine yapılan dıvar ki mühre dıvar denir. (*ar.*) رهص . Böyle dıvar yapana (pahîre zen) denir (*ar*) رهاص.

پاد (**pâd**) = Saklama ve koruma § Bekçi, koruyucu § Seçgin, ulu, büyük. §Taht. Bu mânada aslı (pat) dır.

پادار (**pâdâr**) = Durucu, sabit § Melikî ayların Yirminci günü § Kuvvetli ve çabuk yürüyüşlü kimse ve at § Padaşten = durmak dan emir = پایدار paydâr. (*ba.*).

پادش ، پاداشن ، پاداشت ، پاداش (**pâdâş, pâdâşt, padâşen, pâdeş**) = Mükâfat.

ای بتو زنده سنت پاداش
وی بتو مرده رسم باد افراه
فرخی

Ey mükâfat âdeti kendisiyle yaşayıp mücazat âdeti, zamanında yok olan zat!

(*Ferrühî*)

به نیم خدمت بخشد هزار پاداشن
بصد گنه نگراید به نیم باد افراه
فرخی

Yarı hizmete karşı bin mükâfat bağışlar. Yüz günaha karşı yarım cezaya meyletmez.

(*Ferruhî*)

ترا پادش دهد ایزد بمینو
فخرگرگانی

Cenabı Hak sana cennetle mükafat etsin.

(*Fahri Gürgânî*)

شتاب گردد وگری بوقت پاداشن
صبور گردد وآهسته وقت باد افراه
فرخی

Mükâfat vaktinde acele eder, sıcaklık gösterir. Mücazat zamanında çok sabreder, ağır davranır.

(*Ferrühî*)

§ Padaşt, pâdâşten mastarından mazi de olur, Padâşten (*ba.*).

پاداشتن (**pâdâşten**) = Bir işte durup vazgeçmemek.

پادام (**pâdâm**) = Ayak bağı. Aslı damipa : kıldan halka biçiminde yapılan tuzaktır ki kuş ayağını basınca düğümlenerek tutulur § Başka kuşları çekmek için tuzağın yanına ayağından bağlanan avcı kuş ki dilimizde pırlak ve mostra denir. (*ar.*) milvah § Ağ şeklinde bir nevi tuzağa denir ki avcılar bunu kurup kendileri siper arkasından kuşları yavaş yavaş ürküterek tuzağa düşürürler.

دل خلایق ازآنست صید آب روان
که باد برزبر آب می نهد پادام
نزاری

Akar suyun halkın gönlünü avlaması, rüzgâr üzerine tuzak kurduğu içindir.

(*Nizarî*)

پادرخی (**paderehti**) = Ağaçtan kendiliğinden düşen meyve.

پادزهر (**pâd zehr**) = Zehrin tesirinden koruyan ve tesirini gideren ilâç. Aslı padzehirdir. Pad (*ba*).

پادست (**pâdest**) = Veresiye alış veriş.

پادشاه (**pâdşah**) = Sahip mânasına gelen şah ile taht mânasını ifade eden pad dan mürekkep ve Şahı Pad dan çevrilmiştir. Tahtın sahibi demektir. Yahut Şah büyük mânasına geldiğinden büyük koruyucu demektir.

پادشاه چین، خُتَن (**pâdşahi çin, huten**) = (*k.*) Güneş.

پادشاه گردش (**padşah gerdiş**) = Bir padişahın ölüp diğerinin tahta geçmesi.

پادشاه نیمروز (**pâdşahi nîmruz**) = (*k.*) Güneş § Hazreti Adem § Hazreti Muhammet § Sistan şehrinin padişahı.

پادکانه (**padkâne**) = Yüksek dam § Kapılara konulan küçük pencere § Şerefnâmede yalnız yüksek pencere mânasmadır §.Nasırî ikisini birleştirerek aslı bâdhanedir, yüksek tavanda rüzgâr için yapılan penceredir, diyor.

پادکانی (**padükkânî**) = Dükkân kapısında durup içerideki malları tarif eden çırak, çığırtkan.

پادو (**pâdev**) = Atlının özengisi yanında giden kimse § Öteye beriye gidip iş bitiren hizmetçi.

پادنگ، پادنگه (**pading, padinge**) = Hayvan başı biçiminde bir tokmaktır ki onunla pirinç çeltiği döğerler.

پاده (**pâde**) = Sığır ve eşek sürüsü.

ماده گاوان پاده اش هر یك
شاه بزور بود چو بر مایون
فرالاوی

Onun sürüsündeki ineklerin her biri ber mayun gibi padişah büyütür.

(*Feralavî*)

Ber mayun (*ba.*) § Otlak § Sopa.

خصم دردست قهرت افتاده
تا ز در رکاب چون پاده
سنائی

Hasım, ayakları sopa gibi özengide olarak senin kahrenin eline düşmüş.

(*Sena'i*)

Padeban = sığırtmaç.

پادیاب (**pâdyâb**) = Bir kimseyi yahut bir şeyi bir takım dualar okuyarak yıkamak ve temizlemek ki mecusî ve hırıstiyan ayinlerindendir.

پادیر، پازیر **(pâdîr, pâzîr)** = Bel vermiş, meyilli dıvara dayadıkları, payanda dediğimiz dikme.

نیست دیوار حصن دولت را
به زتأیید او دگر پادیر
فخری

Devlet kalesinin dıvarı için onun kuvvetlendirilmesinden başka dayak yoktur.

(*Fahri*)

پار **(pâr)** = Geçen sene, bıldır.

طالب چراغ بخت ترا کم نگشته نور
امسال نیز بزم چوپار از تو روشنست
طالب

Talip! Taliin şem'asının ziyası azalmamış; bu sene de meclis senin varlığınla geçen sene gibi parlaktır.

(*Ṭalib*)

§ Parça.

زینت باغ بیشتر گردد
چون گل سرخ جامه پارکند
پیش دانا زمان شدت دی
قصهٔ راحت بهار کند
عماد

Kırmızı gül elbisesini yırtınca bahçenin süsü artar. Akıllının nazarında soğuğun şiddetli zamanı baharın rahatını haber verir.

(*'Imad*)

§ Pare (*muh.*) § Tabaklanmış öküz derisi § Pervaz = uçuş mânasına da gelir; çünkü parîden, periden = uçmak mânasınadır § Pariden den emir.

پارا ازجائی بالاتر گذاشتن **(pâra ez-ca'i balâter güzâşten)** = Haddini tecavüz etmek (*ko.*).

پاراو **(pârâv)** = Koca karı.

پاردم **(pardüm)** = Eşek ve beygir semerlerine dikilip uyluklarına geçirilen enli ve yassı kayış. Daha doğrusu kuyruktan geçirilen kuskun.

پارس **(pars)** = İranın cenup eyaletinin çok eski adıdır ki en büyük şehri Şiraz'dır. Ve meşhur Huşeng şahın oğlunun ismi olup onun namına nisbetle bütün İrana Pars dediler. Lisanı Parsî ona mensuptur. (Nasırî). Gıyaşülûga da şöyle yazıyor: Hazreti Nuhun hafidi Pehlevin oğlu. Vaktiyle İran bunun idaresinde olduğundan bütün İrana Pars denilmiştir.

یارب زیاد فتنه نگه دار خاك پارس
سعدی

Yarabbi Fars toprağını fitne rüzgârından muhafaza buyur.

(*Sa'di*)

Parsi İran memleketinin umumi lisanıdır ki şimdi konuşurken (Farsî) denilmektedir.

پارسا (**pârsâ**) = Sofu, mütedeyyin, iffetli (Pars) da (Pas) gibi korumak manasına geldiğinden Pârsânın sonundaki elif failiyet edatı olup nefsini günahlardan koruyucu demektir.

هرکرا جامه پارسا بینی
پارسادان ونیك مرد انگار
سعدی

Her kimi sofu elbiseli görürsen sofu bil ve iyi adam san.
(Sâd'î)

§ Büyük bir nakşî şeyhi § Sonundaki elifi nisbet edatı sayarak Parsî mânasına da gelir.

پارسنگ (**parseng**) = Terazinin gözlerini denkleştirmek için hafif taraflarına ilâve edilen taş. Yükün hafif taraflarına, kayıklara da konur.

پارسه (**pârse**) = Dilencilik, bu münasebetle ayak takımı oyuncuların seyircilerden topladıkları paraya da denir. Konuşurken perse derler (Nıẓām).

پارگی (**pârgi**) = Orospuluk § Banyo ve aş evi sularının biriktiği çukur.

پارگین (**pârgin**) = Çirkef çukuru.

گر باتو دشمن توزند لاف همسری
باشد حدیث چشمهٔ حیوان وپارگین
کمال اسماعیل

Düşmanın seninle beraberlik iddiasında bulunursa abı hayata karşı çirkef çukurundan bahis gibi olur.
(Kemal Ism'il)

حسود ترا کس نظیر تو خواند
کسی پیش کوثر نهد پارگینرا
هدایت

Sana haset edeni kimse sana benzetir mi? Kimse gerizi kevsere denk sayar mı?
(Hidayet)

پارنج (**pârenc**) = Hanendeye, saz çalana, meddaha ayakteri adıyla verilen ücret. Şimdi umumi adı (hakkulkadem) dir (Nizām).

مغنی را که پارنجی بدادی
بهر دستان کم از گنجی ندادی
نظامی

Hanendeye ayak teri verdikçe her fasıl ve bölümde bir hazneden az vermezdi.
(Nizāmi)

پارو، پاروب (**pârū, pârūb**) = Koca kadın § Kar ve gübre küreklemeğe mahsus kürek.

پاره (**pâre**) = Parça, kesinti, cüz ki tam, bütün karşılığıdır (*ar.*) kıt'a.

چو سوی قیصراو نظاره کردی
بجامه جان خود را پاره کردی
نظامی

Onun köşkü tarafına baktıkça elbisesi yerine canını parçalardı.

(Nizamî)

§ Kuranı Kerimin 30 cüzüne si pare derler. Dilimize yanlış olarak süpara şeklinde geçmiştir. § Rüşvet.

مکن ای دوست زچور این دلم آواره مکن
جان پی پاره بگیر رجگرم پاره مکن
مولانا

Etme ey sevgilim! Cevrinle gönlümü perişan etme; canımı rüşvet olarak al da ciğerimi parçalama.

(Mevlâna)

§ Gürz, topuz.

پریرا کوفته پاره دلی را دوخته زوبین
سریرا خاروخس بالین تنی را خاك وخون بستر
مولانا

Bir göğse topuz vurmuş, bir kalbe zıpkın saplamış, bir başın yastığı çörçöpten, bir vücudun yatağı toprak ve kandan.

(Mevlâna)

§ Hediye.

به از نیکو سخن چیزی نیابی
که زی دانا پری پر رسم پاره
ناصر

Bilginin yanına armağan yolu ile güzel sözden daha iyi götürecek bir şey bulmazsın,

(Naşır)

§ Uçmak, (*ar.*) tayeran.

گر بپرد ببر های بود
پارهٔ او بدست وپای بود
سنائی

Eğer uçarsa uçmakta hümaya benzer. Onun uçması el ve ayakladır.

(Sena'i)

§ Şeker pare denilen tatlı § Türkçe para dediğimiz § Zürriyet ve evlât § Kızlığı bozulmuş kız mânasına da gelir. Son iki mâna Bürhandan alınmıştır.

پارهٔ آرد (**pâre'i ard**) = Omac aşı, taze tarhana.

پاره پوره (**pâre pūre**) = Parça, purça, eski, yamalı (*ko.*).

پارهٔ دوز (**pâre dūz**) = (*ko.*) Eskici, eski papuç tamir eden.

پارهٔ زرد (**pârei zerd**) = Eski zamanlarda yahudilerin başka milletlerden ayırt edilmeleri için omuzlarına dikdikleri sarı parça (*ar.*) gıyar.

پارهٔ کار (**pârei kâr**) = Şiveli, şetaretli güzel.

دلم را پاره کرد آن پارهٔ کار
نظامی

O şiveli güzel, kalbimi parçaladı.

(Nizāmi)

Bazı lügatler parekâr şeklinde yazmışlar. Âşıkın kalbini paralayan mâşuk demektir.

حصیر پاره کن (haşîr parekün) = Cahil yahut mürai sofu (*ko.*).

پاریاب، پاریاو (**pâryâb, pâryâv**) = Çay ve ırmak suyu ile suvarılan ekin, (f) ile faryap da denir.

پاریدن (**pârîden**) = Uçmak.

پارینه، پارین (**pârîn, pârîne**) = Geçen yıla mensup yani geçen yılki, bıldırki.

مرانه برگ زمستان نه عیش تابستان
کفایتست همین پوستین پارینم
سعدی

Benim, ne kış hazırlığım var, ne de yaz yiyeceğim. Ancak bıldırki postum bana yetişir.
(*Sa'dî*)

کهن شد قصهٔ فرهاد وشیرین
چو عیش رفته وتقویم پارین
نوعی

Ferhad ve Şirinin masalı, geçmiş hayat ve eski takvim gibi eskidi.
(*Mev'î*)

پاز (**pâz**) = Duru, katıksız, saf ve lâtif § Pâziden den emir. Paziden *(ba.)*.

پازگفتار (**pâz güftâr**) = (*k.*) Hoş sözlü adam.

پازاج (**pâzâc**) = Ebe = مامناق, ماماچه.

گفتهٔ من حلال زاده بطبع
نبود مرخشوك را پازاج
سوزنی

Sözüm tab'an helâl zadedir, piç ebesi olmaz.
(*Süzenî*)

§ Süt ana, daya.

بناز، مادر ایام طفل بخت ترا
بزرگ می‌کند اندر کنار چون بازاج
منصور

Günlerin anası, yavruya benziyen taliini daya gibi kucağında naz ile büyütur.
(*Menşur*)

پازتاری (**pâztârî**) = Cüz'î.

پازدن (**pâzeden**) = Bir şeyi yahut bir insanı tekmelemek (*k.*) Bir şeyi terk etmek § Alış verişte aldatmak.

پازن (**pâzen**) = Dağ keçisi § Ayak vurucu, tekmeliyen mânasına vasfı terkibi (*k.*) köçek, alış verişte hile eden.

پازند (**pâzend**) = Mecusilerin başı, Zerdüştün zend adlı kitabının tefsiri yahut tercümesidir Ateşperestliğe dair başlı başına bir kitap diyenler de vardır. Ebesta *(ba.)*.

پازهر (**pâzehr**) = Padzehr: Yıkamak mânasına gelen (pav) ile zehrden mürekkep olup (hafifleştirmek için vavı kaldırılmıştır) zehiri yıkayan, tesirini gideren demektir. Cihangirînin bu tahlilini Reşidî kabul etmi-

yor. Pad zehirden hafifletilmiş olduğuna göre zehirin tesirinden muhafaza eden, koruyan demektir. Konuşmada pazehir denilir.

پازیدن (**pâzîden**) = Ekinin içinden yabani otları ayıklamak. Ağacın kurularını ve fazlalarını kesmeğe pîrâsten denir.

پاژخ (**pâjeḫ**) = İnilti, nale.

ای کرده دلم غم تو رخ رخ
تا چند کنم زعشق پاژخ
عماد

Ey kederi yüreğimi çatlatan! Senin aşkından ne vakite kadar inliyeceğim.

('Imad)

پاژنامه (**pâjnâme**) = Paçname (*ba.*).

پاژنگ (**pâjeng**) = Paçeng (*ba.*).

پاژه (**pâje**) = Paçe (*ba.*).

پاس (**pâs**) = Gözetme, koruma, riayet etme.

بشحنه توان پاس ره داشتن
بخاکستر آتش نگه داشتن
نظامی

Yolu zabıta memuru, âteşi kül ile korumak mümkündür.

(Nizâmî)

§ Gece ve gündüzün sekize bölümünden bir bölüm ki üç saatlik zamandır. Saatin icadından önce insanlar gece ve gündüzlerini böyle bölmüşlerdi. Pas denilmesinin sebebi bekçilerin o kadar zamanda nöbetlerini savmalarındandır.

چو پاسی ازشب دیجور بگذشت
ازان درشاه دل رنجور بگذشت
نظامی

Karanlık gecenin bir kısmı geçince gönlü hasta padişah o kapıdan geçti.

(Nizamî)

Bazı lûgat sahiplerine göre mutlak pay ve parça § Gözcü ve gözedici mânasına (پاسبان) ın hafifidir.

چلیپا پرستان روی گروه
چنانند ازو وزسپاهش ستوه
که دارند روزوشب از پس هراس
بهر کوه دیده ، بهر دیر پاس
اسدی

Rum cemaatine mensup istavroza tapanlar ondan ve askerinden öyle âcizdirler ki çok korkularından her dağda gözcü yerleri, her kilisede gözcüleri vardır.

(Esedî)

Cihangirî gönül darlığı, keder mânasına yazmışsa da (Reşidî) arapça پاس kelimesinden yanılmıştır diyor.

پاساد (**pâsâd**) = Şakadan, saçmalamadan ve ağır başlılığa dokunacak her türlü hareketten nefsini korumak.

پاسار (**pâsâr**) = پاسپار (*ba.*).

پاسبان (**pâsbân**)= Bekçi, gözetici, daha çok gece bekçisi. Dilimizde bundan bozma olarak pazvant derler.

از خرابی کس نمی گردد بگرد خانه ام
پاسبانی نیست مشفقتر ز ویرانی مرا
کلیم

Haraplığından dolayı evimin etrafında kimse dolaşmaz. Benim viranlıktan daha şefkatli bir bekçim yoktur.

(*Kelim*)

روز صیادم بدوشب پاسبان
تیز چشم وصید گیر ودزدران
مولانا

Gündüz, avcım, gece bekçim idi. Açık göz, avcı, hırsızı kovalayıcı idi.

(*Mevlâna*)

پاسبانِ فلک ، پاسبانِ تارم (**pâsbânı tarem, pâsbâni felek**)=(*k.*) Zuhal yıldızı.

پاسپار (**pâspâr**)=Çiğnenmiş, ayak altında ezilmiş (*muḫ.*) (پاسار) dır.

پاستار (**pâstar**) = Tekme (جهانگیری).

پاسخ (**pâsuḫ**) = Cevap.

گرز غم صد یکی شرح دهم پیش کوه
آه دهد پاسخم کوه بجای صدا
خاقانی

Kederimin yüzde birini dağın yanında açıklasam, dağ, yankı [*] *yerine bana ah diye cevap verir.*

(*Ḫâkânî*)

پاسره (**pâsere**) = Ekincinin tarlalarından bir parçayı ekmek için başka ekinciye vermesine derler.

پاسك (**pâsük**)=Esnemek = dehan dere=hamyâze.

پاسنگ (**pâseng**)=Pârseng (*ba.*).

پاسوار (**pâsuvar**) = Ayağa binmiş (*k.*) çabuk giden yaya.

پاسوخته (**pâsuḫte**) = Bir kimseden yahut bir şeyden zarar gören kimse (*ko.*).

پاسیدن (**pâsîden**) = Korumak, gözetmek.

عجب نباشد اگر دولتت شود محفوظ
که روزوشب شده کار سپهر پاسیدن
ابوالمعانی

Eğer devletin korunursa şaşılmaz; çünkü feleğin işi gece gündüz korumak olmuştur,

(*Ebulme'ânî*)

پاش (**pâş**) = Paşiden = saçmak tan emir (*isfa. muh. vas.*).

[*] Yankı= sesin bir yere çarpıp geri dönmesi (ar) aksi şeda.

از آنچه فیض خداوند بر تو می پاشد
تو نیز در قدم بندگان حق می پاش
سعدی

Allah vergisinin sana saçtığı şeylerden sen de Allahın kullarının ayağına saç.

(*Sa'di*)

بعهد تو همه رستند از تهی دستی
چو دست جود تو بر خلق گشت گوهر پاش
وحید

İşleri idare ettiğin zamanda cömertlik elin halka inci saçınca hepsi fakirlikten kurtuldular.

(*Vaḥid*)

§ Rihtüpaş, döküp saçma (*k.*) tertipsizlik ve intizamsızlık § Vergililik, cömertlik.

پاش پاش (**pâş pâş**) = Dağınık.

در گلستان هر که نام دفتر حسنت برد
صرصر آهم کند اوراق گلرا پاش پاش
آصفی

Her kim gülistanda güzelliğin defterinin adını anarsa, şiddetli ahım gülün yapraklarını dağıtır.

(*Âṣafi*)

§ Parça parça, ufak ufak.

پاشُدَن (**pâşüden**) = Ayağa kalkmak.

پاشُك (**pâşük**) = Pâsük.

پاشنا ، پاشنه (**pâşnâ, pâşne**) = Ökce. Paşine küp = kaçanın arkasından yetişen.

زیعقوب اگر بفکنی پاشنه
بنه به بجایش ولی پاش نه
حیدر کاشی

Yakuptan paşneyi [*] *atarsan bihi onun yerine koy; fakat ayağı olmasın.*

(*Ḥayderi Kâşi*)

پاشنگه ، پاشنگ (**pâşeng, pâşenge**) = Üzüm salkımı.

تو گویی در خشنده پاشنك بود
ویا در دل شب شب آهنك بود
اسدی

Sanki parlak bir üzüm salkımı idi, yahut gece yarısı parlayan (şira) yıldızı idi.

(*Esedî*)

Tohumluk için saklanan hıyar, gibi şeyler § Asıma üzerinde kuruyup kalmış üzüm salkımı. (Başak) bundan bozulmuş olmalı.

پاشنه بخواب (**pâşne beḫab**) = Ökçesi yatık papuç.

پاشنه نخواب (**pâşne neḫab**) = Ökçesi kalkık olup içine katlanmıyan papuç.

---

[*] Yusuf adına muammadır, açıklanması şöyledir : یعقوب Yakuptan (paşne) nin arapçası olan عقب=akibı yani a, k, b harflerini atarsan (یو) kalır. (به) in arapçası olan (سفرجل) i ayaksız yani (رجل) siz (عقب) akibin yerine koyarsan (یوسف) Yusuf olur.

پاشنه کش (**pâşnekeş**) = Karata: Kunduranın giyilmesini kolaylaştıran boynuz yahut maden çekecek.

پاشیب (**pâşîb**) = Merdiven, basamak.

پاشیدن (**pâşîden**) = Saçmak, dağıtmak, dağılmak, serpmek, dökmek.

چار چیزست خوش آمد دل خاقانی را
گر کریمی ومعاشر مده این چار زدست
مال پاشیدن وپوشیدن اسرار کسان
باده نوشیدن وبوسیدن معشوقهٔ مست
خاقانی

Hakanînin gönlüne hoş gelen dört şeydir. Eğer kerem sahibi ve geçim ehli isen bu dördü elden bırakma; mal dağıtmak, insanların sırlarını saklamak, şarap içmek, mahmur maşukayı öpmek.

(*Hâkânî*)

پاغر (**pâğer**) = Çatı direği.

پاغره (**pâğure**) = İnsan ayağına mahsus bir nevi hastalıktır ki bacak şişip kalınlaşır (*ar.*) داءالفیل = daülfil.

پاغنده ، پاغند (**pâğund, pâğunde**) = باغنده ، باغند (*ba.*).

پاغوش (**pâğūş**) = Suya dalmak.

نه هرکه غوطه خورد در براورد زبحار
بسا کسا که بود مردن وی از پاغوش
فخری

Her dalga yiyen denizlerden inci çıkarmaz. Birçok kimseler vardır ki ölümü suya dalmaktandır.

(*Fahrî*)

پاك (**pâk**) = Temiz, ari, saf.

منشین بابدان که صحبت بد
گرچه پاکی ترا پلید کند
آفتاب ارچه روشنست اورا
پارهٔ ابر ناپدید کند
سنائی

Kötülerle oturma; çünkü kötü ile konuşmak temiz olsan da seni kirletir. Güneş her nekadar parlak ise de bir parça bulut onu belirsiz eder.

(*Senâ'î*)

Hep, tamam mânasına da gelir ki mecazen eksiklikten pak demektir,

غم عشق آمد وغمهای دگر پاك برفت
سوزنی باید کز پای برآرد خاری
سعدی

Aşk kaygısı geldi, başka kaygıları bütün süpürdü. Ayaktan dikeni çıkarmak için bir iğne lâzımdır.

(*Sa'dî*)

پاکار (**pâkâr**) = Tahsil memuru § Çöpçü § Hizmetçi.

پاکباز (**pâkbâz**) = Temiz oynayan oyunda hile yapmıyan § Elinde

avucundakini oyunda kaybeden mânasına da gelir. Konuşmada ikinci mânada kullanılır § Kötü gözle bakmıyan cemal aşığı, tabiatı doğru, namuslu insan, sofu.

زمحبتت نخواهم که نظر کنم برویت
که محب صادق آنست کو پاکباز باشد
سعدی

Sana sevgimden, yüzüne bakmak istemem; çünkü gerçek dost nazarı temiz olandır.
(*Sa'di*)

جوانی پاکباز و پاك دو بود
که با پاکیزه رویی در گرو بود
سعدی

Namuslu ve hareketi temiz bir genç var idi ki bir güzel yüzlü ile gemiye binmişti.
(*Sa'di*)

پاکدامن (**pâkdâmen**) = Eteği temiz (*k.*) namuslu.

پاکیزه روی را که بود پاکدامنی
تاریکی از وجود بشوید بروشنی
سعدی

Güzel yüzlü kimse namuslu ise, aydınlığı ile vücudun karanlığını giderir.
(*Sa'di*)

پاکردن (**pâkerden**) = (*k.*) Pantalon ve ayakkabı giymek.
(Niẓam)

پاگشا (**pâgüşâ**) = (*k.*) Yeni geline verilen ziyafet (Niẓam).

پاکشیدن (**pâkeşiden**) = Ayak çekmek (*k.*) terketmek.

پاکند (**pâkend**) = Yakut.

تابود نو بهار در بستان
لاله وگل بگونهٔ پاکند
فخری

Bahar zamanı bostanda gül ve lâle yakut gibi parladıkça.
(*Faḫri*)

(Y) ile yakend de bu mânayadır. پاکند lafzı yakuta benzediğinden doğruya daha yakındır.

پاگوشتی (**pâgüştî**)=Etle pişirilen kuru ve yaş sebze yemekleri,

پاکوفتن (**pâkûften**) = Ayak kakmak (*k.*) raksetmek, hora tepmek. پاکوب=köçek.

پس آنگه جست دستوری زخوبان
روان شد سوی شیرین پای کوبان
نظامی

Ondan sonra güzellerden müsaade istedi. Oynaya zıplaya (Şirin) tarafına gitti.
(*Niẓāmî*)

پاکی (**pâkî**) = Ustura; sonundaki (ی) kelimeden cüz olmayıp masdariyet edatı olursa temizlik, tam olmak mânalarını ifade eder پاك (*ba.*).

پاکیدن (**pâkîden**) = Toplanmak, birleşmek.

نیست از پاکیدن کفار تیغت راستوه
نیست از بخشیدن اموال طبعت را ملال
ارشدی سمرقندی

Kâfirlerin toplanmasından kılıncın âciz değildir, mal bağışlamaktan senin tabiatın usanmaz.

(*Erşedi'i Semerkandi*)

پاکیزه (**pâkîze**) = Temiz, lâtif. güzel [*].

پاکیزه روی درهمه شهری بود ولی
نه چون تو پاك طینت وپاکیزه خوبود
سعدی

Güzel yüzlü her şehirde bulunur; fakat senin gibi mayası saf, huyu temiz olmaz.

(*Sa'di*)

پاکیزه دامن (**pâkîze damen**) = Eteği temiz (*k.*) namuslu.

این عشق را زوال نباشد بحکم آنك
ما پاك دیده ایم وتو پاکیزه دامنی
سعدی

Bu aşk bitip tükenmez, çünkü biz temiz bakışlıyız, sen de namuslusun.

(*Sa'di*)

پال (**pâl**) = İp (Reşidi).

پالا (**pâla**) = Yedek atı, at.

[*] Sonundaki (یزه) nispet edatıdır. nispet edatının artık olduğu da vardır. Yahut (پاکی) ve (زه) kelimelerinden mürekkep olup temizlikten doğmuş ve yaratılmış demektir.

زدروازه تا درگه شه دومیل
دو رویه سپه بود وپالا وپیل
اسدی

Şehir kapısından padişahın dergâhına kadar iki mil ıraklıkta iki taraflı asker, at ve fil vardı.

(*Esedî*)

پالیدن paliden = görmek, aramak süzmekten sıfatı müşebbehe paliden (*ba.*) § Süzgü, süzgeç. § Paluden = süzmek, tasfiye etmekten pâlây (*muḥ.*) emir, (*isfa muh, vas.*) Asılı, ilişik (Bürhan).

پالا پال (**pâla pâl**) = Pek katı § Çok.

بفرو هیبت شمشیر تو قرار کرفت
زمانهٔ که زآشوب بود پالا پال
دقیقی

Karışıklıkla dolu olan zaman senin kılıcının kuvvet ve korkusu ile yatıştı.

(*Dakiḳi*)

(Reşidi), bu kelime muteber ferhenklerde yoktur, zannedersem مالامال malâ mali pâla pâl okumuşlar, diyor. Halbuki Reşidinin muteber saydığı Cihangiri ile Sürurîde pâlapâl şeklindedir. Koyulmuş, katılaşmış pâlüze. (Niẓâm) pek katı olmıyan, seyyal mânasına (Esedi) den nakletmiştir.

پالاد ، پالاده (**pâlâd, pâlâde**) = Yedek atı, at § (Paladen) den

mazi. Palade = ayıp arayan ve kötü söyliyen mânasına da gelir.

پالادن **(pâlâden)** = Paluden (*ba.*).

پالار **(pâlâr)** = Çatı direği.

پالاش **pâlaş)** = Ayağa çamur ve balçığın bulaşması.

چو پالغز و پالاش دارد گلت
مرنجان دلی تا نرنجد دلت
خسرو

Çamur senin ayağını kaydırır ve ayağına bulaşırsa, bir kalbi kırma ki kalbin kırılmasın.

(*Hüsrev*)

پالان **(pâlân)** = Palan: Hayvan semeri.

خرمانده کز ریش نالان بود
چه سود ار زدیباش پالان بود
دهلوی

Yaradan inliyen mecalsiz eşeğin palanı ipekli kumaştan olursa ne fayda.

(*Dehlevî*)

پالانه **(pâlâne)** = Çıkma, balkon. (Nizam) süzgü mânasına almıştır.

پالاوَن ، پالاوان **(pâlâvan, pâlâven)** = Süzgü, süzgeç = (آردن) (*ba.*).

اقشره خون دل از چشم او
ریخته پالاون مژگان او
ابو شعیب

Onun kirpiği süzgüsü, gönül kanı usaresini gözünden süzmüş.

(*Ebū Şu'ayb*)

پالاهَنگ **(pâlâheng)** = Dizgin, çilbir; Pala = yedek atı ile çekici mânasını ifade eden ahengten mürekkeptir, Hafifleştirilmek için elifin biri kaldırılmıştır.

درگه خسروان همه دریاست
یك گهر نه وصد هزار نهنگ
در پناه خرد نشین که خرد
گردن آز راست پالاهنگ
ثنائی

Padişahların dergâhı yüz bin timsahı olup da bir incisi bulunmıyan denize benzer. Aklın himayesine sığın ki akıl, hırs boynunun dizginidir.

(*Senâ'i*)

§ Saman uğrūsu § Bukağı.

پالایشت ، پالایش **(pâlâyiş, pâlâyişt)** = Süzgü = palaven = abkeş = Türşi pala. Palayış süzüş mânasına da gelir.

زده جوش دریای درد از درون
زپالایش دیده پانود خون
سراج

İçten dert deryası kaynadı; göz süzgüsünden kan süzüldü.

(*Sirac*)

پالای (**pâlây**) = Pâlūden ve palayîden süzmekten emir (*isfa, muh, vas,*) pâlūden (*ba.*).

پالایدن (**pâlâyîden**) = Süzmek= pâlūden *(ba.)*.

پالدم (**paldüm**) = Paldım. Pal=ip mânasına geldiğinden (پالدم) kuyruk ipi yani kuyruktan geçen ip demektir.

ابروان چون پالدم زیر آمده
چشم رائم آمده تاری شده
مولانا

Kaşlar paldım gibi aşağı inmiş, göze su inip karanlık olmuş.
(Mevlâna)

پشت اوخم گشته همچون پشت خم
ابروان پرچشم همچون پالدم
مولانا

Onun arkası küpün sırtı gibi kamburlaşmış, kaşları gözü üzerinde paldım gibi olmuş.
(Mevlâna)

پالغ (**paluğ**) = Gergedan ve öküz boynuzundan, fil dişi, ağaçtan yapılmış şarap kadehi.

پالغز (**paleğz**) = Ayak kayması, sürçme = paylağız (*ba.*).

پالکانه (**pâlkâne**) = Pencere, kafesli ufak kapı.

زعود وچندن اورا آستانه
درش سیمین وزرین پالکانه
ابوالمثل

Eşiği öd ve sandal ağacından; kapısı gümüşlü, penceresi altınlı.
(Ebülmeşel)

ترسم زپالکانهٔ دیده برون جهد
این چند قطره خون که محل وفای تست
کمال اسماعیل

Korkarım ki senin vefanın yeri olan gözümün penceresinden bu birkaç damla kan dışarıya sıçrayacak.
(Kemal İsma'il)

Çardak ve evin üst katı : balâhâneden alınmıştır § Terazi persengi. Ekin biçmeğe başlamak (Bürhan).

پالنگ (**pâlüng**) = Çarık ve postal.

از خروپالنگ آنجای رسیدم که همی
موزهٔ چینی میخواهم واسب تازی
رودکی

Eşek ve çarıktan oraya eriştim ki yani o raddeye geldim ki çizme ile arap atı istiyorum.
(Rūdeki)

Lüng futa mânasına geldiğinden ayak örtüsü ve kabı, dolak mânasına mürekkep bir kelimedir.

پالو (**pâlū**)=Siğil (*ar.*) ثؤلول. cem'i ثؤالیل .

خاکستر بید اگر بسر که
برنمله [*] نهند و بر ثؤالیل
زین هردو مریض که گفته شد زود
صحت یابد مریض بی قیل
یوسفی طبیب

[*] (نمله = nemle) insanın bedenini karınca ısırır gibi acıtan sivilceler.

Söğüt külünü sirke ile karıştırıp sivilce ve siğillerin üzerine sürseler hasta şimdi söylediğimiz bu iki hastalıktan şüphesiz iyi olur.

(*Yasuîf Ṭabib*)

بروید هرکه روشن نیست چشمش
شود مقلهٔ چشمش همچو پالو
فخری

Her kimin gözü senin yüzünle aydın değilse, gözünün siyah ve beyazı siğil gibi kabarsın.

(*Faḫri*)

پالوانه (pâlvane) = Dağ kırlangıcı, ebabil. Palvaye şeklinde de görülmüştür. Doğrusu پالوایه dir (Sirac)

شهنشاها تو عنقایی برتبت
حسوددرگه تو پالوانه
فخری

Ey padişah! Sen rütbede ankasın. Dergâhını kıskanan kırlangıç gibidir.

(*Faḫri*)

Bu kuş yere indiği zaman uçamıyacağından daima uçarmış= بادخورك (*ba.*) § Süzgü

پالودن (pâlūden) = Süzmek, dultmak, süzülmek § Kurtulmak, kurtarmak. § Artmak, artırmak § Büyümek, büyütülmek. Mecazen seçmek, intihap etmek. Birinci mânadan sonraki mânalar yalnız Burhandan alınmıştır.

پالوده (pâlūde) = Süzülmüş § Paluze, pelte. Arapçalaştırılmışı faluzec.

هرآنگه کزجهان رفتی تو بیرون
نخواهد بود حالت از دو بیرون
اگر آلودهٔ پالوده گردی
وگر پالودهٔ آسوده گردی
عطار

Her ne zaman dünyadan gidersen halin ikiden hâli olmıyacak. Eğer karışık isen süzüleceksin; eğer durulmuş isen rahat olacaksın.

(*'Aṭṭar*)

§ Terazi gözü.

پالوش (pâlūş) = Kâfurun karışık nev'i. Bazı lûgat sahiplerine göre mutlak karışık şey. Karşılığı, nab = halis, katıksız.

حسود اگر نبود باتو خالص اندر مهر
عجب مدارکه ویژه نیاید از پالوش
فخری

Eğer kıskanç; sana sevgisinde halis değilse şaşma; çünkü karışıktan halis çıkmaz.

(*Faḫri*)

پالونه (pâlūne) = Süzgü = pâlâven.

دیده پالونهٔ سرشك امل
طبع پیمانهٔ عذاب شده است
جمال‌الدین

Gözüm, ümit göz yaşının süzgüsü; tâb'ım azabın ölçeği olmuştur.

(*Cemalüddin*)

پالهنگ (pâleheng) = Dizgin = pâlâheng (*ba.*).

آن خر مسکین میان خاك وسنگ
کژ شده پالان ، دریده پالهنگ
مولانا

O biçare eşeğin toprak ve taş arasında palanı eğrilmiş, çilbiri yırtılmış.

(Mevlâna)

پالیدَن (**pâlîden**) = Görmek § aramak § Süzmek, süzülmek palide = süzülmüş tasfiye edilmiş § Teftiş edilmiş, aranmış.

جهانرا سراپای پالیده ام
بفضل وهنر چون تو کم دیده ام
سراج

Cihanı baştan ayağa kadar araştırdım; fazilet ve hünerde senin gibisini görmedim.

(Sirac)

پالیز (**palîz**) = Bağ ve bostan, ekinlik, hususiyle karpuz, kavun tarlası.

پالیز بلبل بنالد همی
گل از نالهٔ او ببالد همی
فردوسی

Bostanda bülbül ötüyor, gül onun sesinden büyüyüp serpiliyor.

(Firdevsî)

پالیزبان (**pâlîzban**) = Bağ ve bostan bekçisi § Bir makam ismi.

رونق پالیز رفت اکنون بلبل نیمشب
برسر پالیزبان کمتر زند پالیزبان
انوری

Artık bostanın taraveti kalmadı. Bülbül gece yarısı bağcının başında (palizban) makamını az okur.

(Enverî)

پام (**pâm**) = Borç = وام § Boya, renk, = فام § Eş, benzer.

پامال (**pâmâl**) = Çiğnenmiş = paymal (*ba.*).

پامَرد (**pâmerd**) = Yardımcı, şefaatçı.

کسی را که قهر تو برسرفکند
بپا مردیٔ کس نگردد بلند
نظامی

Senin kahrın bir kimsenin başına dokunursa kimsenin yardımı ile yükselmez.

(Nizamî)

دست گیریش بپامردیٔ گردون نتوان
هرکه افتادهٔ طاق دل درویشانست
ظهوری

Her kim fakirlerin gönlünün üstünden düşerse felek şefaat etse bile ona yardım mümkün olmaz.

(Ẓuhûrî)

پان (**pân**) = Hindistanda yetişen Ebucehil hurmasının yaprağı ki pan yaprağı, tanbul yaprağı derler. Hint kadınları sönmüş kireç ve biberle yeyip dudaklarını kızıllaştırırlarmış [*].

پانسَند (**pânesend**) = Sorulup,

[*] Demek dudak boyamak modası milletlerce eski bir âdetmiş.

sual edilmiş, ahvali öğrenilmiş kimse (Bürhan).

پانصد (pânsad)=Beş yüz = penç sad.

نصیب حجةالاسلام ازین سرای سپنج
حیات پنجه وپنج وعمات پانصد وپنج

Hüccetülislâm (İmamı Gazali) nin bu dünyadan nasibi; 55 senedir. Ölümü 505 senesindedir.

Farsçada (ص) harfi olmadığından doğrusu (pansed) dir.

پانه (pâne) = Kapının açılmaması için ardına konulan dayak. Sanki onu açmaya kırk adamın kuvveti yetişmediği için bir adı da چلمرد çilmerd'tir. § Ayakkabı ile kalıp arasına sıkıştırılan kıskı, dülgerlerin biçtikleri ağaç arasına soktukları kama.

تراخانه دینست ودانش، درون شو
بدین خانه وسختکن در بپانه
ناصر

Senin evin din ve bilimdir. Buraya gir ve kapıyı kuvvetli kapa.
(*Naşır*)

پانی (pânî) = Su.

نه دوان معده خدرهٔ میده
نه دوان دیده قطرهٔ پانی
سنائی

Ne o midede bir ekmek kırıntısı ne o gözde bir katre su.
(*Sena'î*)

پانید (pânîd) = Nebattan bozma nöbet şekeri dediğimizdir. Kelle şekeri, peynir şekeri, parmak şekeri suretinde tarif edenler de vardır. Arapçalaştırılmışı (fâniz) dir (*ar.*) Kabülgazal.

زبسگاه حاتم یکی تیله مرد
طلب ده دوم سنگ فانیذ کرد
سعدی

پنگاه (*ba.*).

پاو (pâv) = Yıkama, temizleme.

پاوپر (pâvüper) = Güç ve kuvvet.

ندارد همی جنگ را پا وپر
فردوسی

Sürekli savaşa dayanmaz.
(*Firdevsî*)

پاوچك (pâvçek) = Kurumuş sığır tezeği = paçek.

پاورنجن (pâverencen) = Ayak bileziği = paevrencen.

پاهك (pâhek) = İşkence ve eziyet masdarı پاهکیدن pahekîden.

پاهنگه ، پاهنگ (pâheng, pâhenge) = Terazi persenği = پارسنگ § Ayak bileziği § Ayakkabı.

برون کن پا ازین پاهنگهٔ تنگ
که کفش تنگ دارد پای را تنگ
نظامی

Paçîle (*ba.*). Pâheng tohumluk için alakonülan hıyar mânasına da gelir = paşeng.

پای (**pây**) = Ayak. Güç ve dayanma, mukavemet.

نداند این دل غافل که عشق حادثه ایست
که کوه آهن بارنج او ندارد پای
فرخی

Bu gafil gönül bilmez, aşk bir hadisedir ki onun meşakkatine demir dağ dayanmaz.

(*Ferruhi*)

شاد باش ای شه پردل که نداود پایت
دشمن ار خود بمثل رستم دستان باشد
کمال اسماعیل

Ey yürekli padişah! sevin; çünkü düşmanın meselâ gerçekten Rüstemi destan bile olsa sana dayanamaz.

(*Kemal İsma'il*)

Durma, sebat etme.

سهلست پایداری تو در مقام وصل
چون دستبرد تجربه بینی بدار پای
کمال

Senin vuslat mevkiinde sebat etmen kolaydır. Tecrübeye muvaffak olursan sebat et.

(*Kaâni*)

Payîden mastarından emir (*isfa. muh. vas*) bazı kelimelere muzaf olarak dip, temel, aşağı mânalarını ifade eder : Payi havz=havuzun dibi, payi dîvar = dıvarın dibi, temeli. Asıl mânası ayak olup ötekiler mecazdır.

پایاب (**pâyab**) = Dibine ayak erişen yani piyadeye geçit veren su, Zıtı (garkab) dır.

ای زجودت سراب بحر محیط
دل راد تو بحر بی پایاب
سنائی

Cömertliğine karşı engin deniz seraba benziyen kimse! Senin cömert kalbin, dıbi görünmiyen bir denizdir.

(*Senâi*)

در بحر غم عشق که پایاب ندارد
غوصی کنم آن گوهر نایاب بجویم
سلمان

Aşk kaygısının dibi derin denizinde dalar; o değerli inciyi ararım.

[*Selman*)

§ Durmak, sebat etmek.

مرا سخت از است کان باب من
یکیتی نمی خواست پایاب من
فردوسی

Babamın dünyada kalmamı istememesi bana ölümden daha güçtür.

(*Firdevsî*)

§ Güç, takat.

بافراقت چند سازم تاب تنهائیم نیست
دستگاه صبر وپایاب شکیبائیم نیست
سعدی

Senin ayrılığınla ne vakte kadar uyuşayım; yalnızlığa takatım, sabrıma imkân tahammüle gücüm yoktur.

(*Sâ'di*)

Aslı (پای آب) olduğundan suyun dibi, su ayağı mânalarını da ifade eder. Su almak için, içinde basamakları olan kuyu ve sarnıç gibi şeylere de denir.

پای اَفزار (**pây efzar**) = Pa efzar (*ba.*).

پایان (**pâyân**) = Son ve âhır § Uç ve kenar § Meclisin aşağı tarafı, papuçluk.

درنومیدی بسی امیدست
پایان شب سیه سفیدست
نظامی

Ümitsizlikte çok ümit vardır. Kara gecenin sonu beyazdır.
(*Nizâmi*)

نیست پایان شغل من پیدا
مسعود سعد

Benim işimin sonu belli değildir.
(*Mes'ud Sa'd*)

§ Payın cem'i § Sabit, durucu mânasına (payiden) den sıfatı müşebbehe.

پای اَندَاز (**pây endâz**) = Büyükler bir yerden geçecekleri zaman yollarının üzerinde ayakları altına döşenen halı gibi şeyler.

سزدکه درقدم دولتت بپای انداز
زمانه درکشد از چرخ اطلس وا کسون
فخری

Senin devletinin ayağı altına yayılmak için zamana gökten atlas ve eksun çekerse lâyıktır
(*Fahri*)

Eksun ba § Oda kapısının önüne yayılan yaygı. Baş tarafına yayılan (serendaz) dır § Ayak silmek için binaya girilecek yere yayılan yaygı, papas.

پای اَوزار (**pâyevzâr**) = Çulha ayaklığı § payefşar ba.

پای باز (**pâybâz**) = Rakseden, oynıyan.

گروهی بانشاط واسب تازی
گروهی درسماع وپای بازی
فخر گرگانی

Bir topluluk zevkle at koşturmada, bir topluluk vecd içinde raksetmede.
(*Fahri Gürgani*)

پای باف (**pâybâf**) = Çulha.

گفتم ازجود او عنابرکیست
گفت برپای باف وبرضراب
عنصری

Onun cömertliği kime yorgunluk ve sıkıntı verir dedim. Kumaş dokuyanla para kesene, dedi.
(*'Unşurî*)

پای بَرپَی نِهادَن (**pây berpey nihâden**) = İz üzerine ayak koymak (*k.*) bir kimseye tebaiyet etmek. Uymak.

پای بَرجای (**pâybercây**) = Duran, sebat eden.

گفتا که سبب چه بود بنای
کاین نفس تو ماند پای برجای
نظامی

Ona, senin nefesinin sebat etmesine yani sağ kalmasına sebep nedir? Beyan et dedi.

(*Nizāmī*)

پای بسنگ آمدن، پای برسنگ آمدن

(pây berseng âmeden, pây beseng âmeden)= Ayak taşa gelmek (*k.*) öne tehlike çıkmak, bir işte muvaffak olmamak.

ترسمت ای نیکنام پای برآید بسنگ
سعدی

Ey iyi adlı! Önüne tehlike çıkmasından korkarım.

(*Sa'dî*)

= Pay beseng huverden.

پایش بسنگ تانخورد دره طلب
کی نقد سوی کیسهٔ صراف می‌رود
وحید

Arama yolunda tehlike ile karşılaşmadıkça para sarrafın kesesine nerede gider?

(*Vaḥîd*)

وان کوترا بسنگ دلی کرد رهنمون
ای کاشکی که پای بسنگی در آمدی
حافظ

Sana taş yürekliliğin yolunu gösteren kişi keşke bir tehlikeye düşseydi.

(*Ḥafız*)

پای بزافکندن **(pâyi büzefkenden)** = Keçi ayağı bırakmak (*k.*) durup, dinlenmemek ve sihretmek.

مرا درکویت ای شمع نکویی
فلك پای بز افکنده ست گویی

«که گر چون گوسفندم می بری سر
بپای خود دوم چون سگ بدین در
نظامی

Ey iyilik şem'ası! Mahallende felek sanki bana sihir etmiştir; çünkü koyun gibi başımı kesecek olsan da kendi ayağımla köpek gibi bu kapıya koşarım.

(*Nizāmī*)

Bazı kasaplar bir keçi ayağını efsunlayıp sahraya atıverince etraftaki koyun ve keçiler yanına toplanır; kasap içlerinden istediğini alıp kesermiş. Bazı lûgatler (payi büzakenden) suretinde yazıp bir kimsenin muhabbetini çekmek için sihir etmek demişlerdir (Reşidî).

پای بزمین نرسیدن **(pây bezemin neresîden)**= Ayak yere erişmemek (*k.*) çok sevinmek ve bolluğa kavuşmak.

اینك زشادیم بزمین پا نمی رسد
ظهوری

İşte sevincimden ayağım yere değmiyor.

(*Ẓuhurî*)

زدیدهٔ ترمن آب خورده پنداری
که پای ابر زشادی نمی رسد بزمین
محسن

Benim yaşlı gözümden su içmiş sanırsın; çünkü bulutun ayağı sevincinden yere değmiyor.

(*Muḥsin*)

Yere değmez ayağım şevkiyle rakseylemeden.
Feleği bari bu takrib ile etsem pâmâl.

beyti Türkçemizde de kullanıldığını gösterir.

پای بَست (pâybest) = Temel, esas.

اول اندیشه وانگهی گفتار
پای بست آمده‌ست پس دیوار
سعدی

İptida düşünce, sonra söz; yani düşünmeden söylememeli, çünkü önce temel sonra duvar yapılır.
(Sa'di)

پای بَسته (pây beste) = Ayağı bağlanmış (*k.*) tutsak, esir § İşsiz = pay best.

پای بَند (pây bend) = Ayak bağı, rabıta.

ای گرفتار پای بند عیال
دگر آزادگی مبند خیال
سعدی

Ey aile ayak bağına tutulan kişi! Artık hür olmayı hayaline getirme.
(Sa'di)

§ Hayvanların ayaklarına vurdukları köstek, suçlularınkine vurdukları pıranga. Ayak bağlayıcı mânasına vasfı terkibi de olur.

پای بی کَفش دَویدَن (pây bîkefş devîden) = Yalın ayak koşmak (*k.*) istekle bir işe seğirtmek.

شاه کاین مژده بر سریر شنید
پای بی کفش سوی خانه دوید
سنائی

Padişah taht üzerinde bu müjdeyi işitince sevinçle sarayına seğirtti.
(Senâ'î)

پای پَس آمَدَن (pây pes âmeden) = Bozguna uğramak, münhezim olmak.=پای پس شدن (Külzüm).

پای پوزان (pây pūzan) = Korkunç ses.

پای پیچیدَن (pây pîçîden) = Ayak dolaşmak (*k.*) sıkıntı ile kaçmak.

الا تا نپیچی سر از عدل ورای
که مردم زدستت نپیچند پای
سعدی

Dikkat et; sakın adâlet ve tedbirden yüz çevirme ki halk senin elinden sıkılıp kaçmasın.
(Sa'di)

پای پیل (pây pîl) = Fil ayağı şeklinde bir nevi mızrak, Reşidiye göre topuz.

میاوز طلب کرد چون پیل مست
کسی کآمد از پای پیلش نرست
نظامی

Sarhoş fil gibi; karşısına çıkacak adam aradı. Kim geldiyse onun mızrağından kurtulmadı.
(Nizâmî)

§ Bir nevi şarap kadehi [*].

[*] Sarhoşlar arasında deve tabanı demekle maruftur (Asım). (Reşidî) ye göre bir nevi uzun ve büyük sürahi.

پای تابه (pâytâbe) = Dolak.

بجای بستن زرین عصابه
بسر بربست پشمین پای تابه
جامی

Başına sırmalı baş bağı yerine yün ayak sargısı bağladı.
(*Cami*)

Pâtâbe (*ba.*).

پای تابه گشادن (pâytâbe güşaden) = Dolak çözmek (*k*) seferden dönmek, seferden geri kalmak.

پای ترسا (pâyi tersa) = Papaz ayağı şeklinde bir nevi küçük sürahi.

پای چال (pây çâl) = Paçal (*ba.*).

پای چناری (pây çenârî) = Pek değersiz kimse. Paçenarî (*ba.*).

پایچه (payçe)=Küçük ayak § Don, ve pantalon gibi şeylerin paçası. Pantalon.

پایچه بالا زده (pâyçe bâlâzede) = (*k*) Hazırlanmış, çemrenmiş, eteği belinde.

پایچه ها برزده تاساق پای
کرده زجستی بسر تیغ جای
جامی

Paçalarını inciklerine kadar toplamış: Uçmıya hazırlanmış, çeviklikten kılıcın ucunda yer etmiş.
(*Câmî*)

پایهٔ حوض ، پای حوض (payı ḥavz, payei ḥavz) = Havuzun dibi (*k.*) meyhane gibi, uygunsuzların toplandığı yer [*].

پیش ازین گرد پای حوض مگرد
مولانا

Rüsvaylık yerinin etrafında bundan fazla dolaşma.
(*Mevlâna*)

پی یك بوسه گرد پایهٔ حوض
بسی گشتم تو دل دریا نکردی
خاقانی

Bir öpücük için rusvaylık etrafında çok dolaştım ama sen vermedin.
(*Hâkânî*)

(Dil derya kerden) cömert olmak.

پای خاکی کردن (pay ḫâkî kerden)=Ayağı topraklamak (*k.*) sefer etmek.

فرستاده چو دید آن خشمناکی
برجعت کرد پای خویش خاکی
نظامی

Sefir o öfkeyi görünce geri dönerek yola revan oldu.
(*Nizamî*)

§ Aramak, teftiş etmek.

پای خسته ، پای خست (payḫest,

[*] Eski zamanda bu gibi insanlar kahvehâne yahut meyhâne havuzu etrafında toplanırlarmış.

pâyḫeste) = Ayakla çiğnenmiş, ezilmiş.

فراوان کس از پیل شد پای خست
بسی کس نگون ماند بی‌پاودست
اسدی

Nice kimseler fil tarafından çiğnenmiş, nice kimseler el ve ayaksız baş aşağı olmuştur.

(*Esedî*)

Vavı madule ile پایخوست = payḫüvest de bu mânayadır.

ای زآمد شد محبانت
همه شو میر پایخوست شده
لطیفی

Ey seni sevenlerin gidip gelmesinden bütün yer çiğnenmiş olan kimse.

(*Laṭîfî*)

پایخوان (**payḫuvân**) = Tercüme.

پایخوشه (**payḫûşe**) = Yağmur yağdıktan sonra çok gidip gelmekten ayak izleri kuruyarak katılaşıp pekişmekle üzerinde yürümek çok güç olan yer. Buradaki ḫûşe, ḫuşk = katı mânasınadır.

پایدار (**pâydar**) = Sabit, durucu = padar.

کالهٔ دز دیده نبود پایدار
لیك آود دزدرا تاپای‌دار
مولانا

Çalınan mal durmaz; fakat hırsızı dar ağacının dibine kadar götürür.

(*Mevlâna*)

پایدارە (**paydare**) = Yardımcı.

پایدام (**pâydam**) = Tuzak = Padam (*ba.*).

اجل پایدا ی نهادست صعب
بنا کام باید همی درفتاد
سوزنی

Ecel çetin bir tuzak kurmuştur. İster istemez düşmeli.

(*Süzenî*)

پای دزگل (**paydergil**) = Ayağı çamurda (*k.*) bağlı, tutkun, şaşkın, âciz.

من قدم بیرون نمی‌آوم نهاد ازکوی دوست
دوستان معذور داریدم که پایم درگلست
سوزنی

Ben dostun mahallesinden dışarı adım atmam. Arkadaşlar! Beni mazur tutunuz; çünkü tutkunum.

(*Süzenî*)

پای رنج (**pâyrenc**) = Ayak teri. Parene (*ba.*).

پای زار (**pâyzâr**) = Ayakkabı = Payefzâr.

پای زاغ کردن (**pâyzağ kerden**) = (*k.*) pusuya girmek, gizlenmek.

طاوس وار چون تو بجولان درآمدی
در باغ بس پری صفتان پای زاغ کرد
هاتفی

Sen bahçede tavus gibi salınınca çok peri gibi güzeller gizlendiler.

(*Hatîfî*)

پایزه (pâyize) = Moğol padişahlarının; halka söz geçirebilmeleri için imtiyazlı kimselere derecelerine göre verdikleri bir nevi berat yahut sikke ki yüksek mevki sahiplerine verilenlerin üzerinde aslan resmi bulunurmuş.

پایژه (pâyije) = Çadır ipi § Hayvan çilbiri.

پایستن (pâyisten) = Sabit olmak, durmak.

پایِ ستور (pâyisütûr) = Hayvan tırnağından yapılan çobanlara mahsus bir nevi âdi saz.

پایسته (pâyiste) = Sabit, durucu.

جهانا چه در خورد وبایستهٔ
اگر چند کسرا نه پایستهٔ
نظامی

Ey dünya! her nekadar kimseye bakî değilsen de nekadar lâyık ve lâzımsın.

(*Nizâmî*)

پایِ سخن (pâyisühen) = (*k.*) sözün kuvvetli ve metin olması.

پایْ فروکشیدن (pâyfürûkeşîden) = Ayağı aşağı çekmek (*k.*) durmak, tevakkuf etmek.

پایْ فشردن (pâyfüşürden) = Ayak sıkmak (*k.*) sebat etmek.

پای بفشارم ودر عشق تو نمایم پشت
شمع وار اربودم آتش سوزان برسر
کمال اسماعیل

Mum gibi başımda yakıcı ateş olsa da sebat eder ve senin aşkından yüz çevirmem.

(*Kemal İsma'il*)

پایکار (pâykâr) = Pâkâr (*ba*).

پایگاه (pâygâh) = Karada ayak basılan; göl ve derede dibine ayak değen yer.

بدریا همی کرد پامی شناه
بجایی بیامد که بد پایگاه
فردوسی

Denizde bir müddet yüzüyordu; sığ yerine geldi.

(*Firdevsî*)

§ Derece ve mertebe: payegâh. (*muh.*).

بود مرد گستاخ بی نور وجاه
نباشد وراپیش کس پایگاه
بدایی

Hayasız kimse nursuz ve itibarsız olur; bir kimsenin yanında onun kıymeti yoktur.

(*Bedayî'*)

ازان پیش حق پایگاهش قویست
که دست ضعیفان بجاهش قویست
سعدی

Zayıfların eli onun mevki ve itibariyle kuvvetlendiğinden yani yoksulların yardımcısı olduğundan Hakkın huzurunda derecesi kuvvetlidir.

(Sā'di)

§ Papuçluk § Ahır.

مسجد وجامع هر شهر ستورانشانرا
پایگاهی است که نه سقفش پیداونه در
انوری

Her memleketin mescit ve câmii onların hayvanları için ne tavanı ne kapısı belli bir ahırdır.

(Enverî)

پای گذار **(pâygüẕar)** = (*k.*)Yardım ve imdat eden.

پای گشادن **(pâygüşâden)** = (*k.*) Avdet etmek, tekrar gelmek § Boşamak § Kaçmak.

پای کلاغ **(pâyikelâġ)** = Kuzgun ayağı (*k.*) çirkin yazı (*ar.*) خط بط.

پای کوب **(pâykūb)**=Ayak vuran, rakseden, köçek.

فروهشته گیسو شکن در شکن
یکی پای کوبان یکی دست زن
نظامی

Büklüm, büklüm saç bölüğünü salıvermiş; biri raksedici öbürü el çırpıcı.

(Niẓāmî)

ترا شاید این گلرخ سپهتن
که هم پایکوبست وهم نایزن
اسدی

Bu gül yanaklı, gümüş bedenli sana yakışır; çünkü hem köçek hem ney üfleyicidir.

(Esedî)

پای لغز **(pâyleġz)** = Aslı leġzipây = Ayak kayması, ayak kayacak yer (*k.*) suç, kabahat.

چو افتاد دشمن دران پای لغز
بسم سمندش بساید مغز
نظامی

Düşman o ayak kayacak yerde düşünce, atının tırnağı ile başını ezdi.

(Niẓāmî)

پای ماچان **(pây mâçan)** = Tarikat ehlinin ıstılahında (صف نعال) saffı nial yani ayakkabı çıkarılacak yer: Şeyhler kabahat işleyen dervişleri burada bir ayak üzerinde durdurmak suretiyle cezalandırırlarmış.

هوا می‌خواست تا در صف شهوت برتری جوید
گرفتم دست وافکندم بصف پای ماچانش
خاقانی

Aşk, şehvet safında ilerlemek istedi. Elinden tutup papuçluğa attım : Terbiye ettim.

(Hākānî)

آدم از فردوس واز بالای هفت
پای ماچان از برای عذر رفت
مولانا

Hazreti Adem cennetten ve

yedi kat göğün üstünden yer yüzüne özür dilemek için indi.

(*Mevlâna*)

پایمال (**pâymal**) = Ayak altında sürünmüş, telef ve mahvolmuş.

تو غافل در اندیشهٔ سود ومال
که سرمایهٔ عمر شد پایمال
سعدی

Senin fayda ve mal düşüncesiyle hayat sermayesinin mahvolmasından haberin yok.

(*Sa'di*)

پایمرد (**pâymerd**) = Yardımcı, şefaatçı. Pâmerd (*ba.*).

ای زهر تو دستگیر تریاق
وی درد تو پایمرد درمان
خاقانی

Ey zehri tiryaka, derdi dermana yardım eden zat!

(*Ḫâḳânî*)

Paymerdi = Yardım.

حقا که باعقوبت دوزخ برابرست
رفتن بپایمردیٔ همسایه دربهشت
سعدی

Doğrusu bu ki komşunun yardımıyla cennete gitmek, cehennem azabiyle birdir.

(*Sa'di*)

پایندان (**pâyendan**) = Ayakkabı çıkarılan yer ki oturulan yerin en aşağı sırasıdır.

ماهرا دو محفل خورشید من
جای اندر صف پایندان بود
منجیك

Benim güneşimin meclisinde ayın mevkii papuçluktur.

(*Mencik*)

§ Ödeyici, kefil.

هرکه پایندان او شد وصل یاو
اونترسد از شکست کارزار
مولانا

Yarin visali her kime kefil olursa o kimse mücadelede mağlûp olmaktan korkmaz.

(*Mevlâna*)

§ Tutu, rehin.

پاینده (**pâyende**) = Yerinde dürucu ve kalıcı: pâyîden den ismi fail.

خوشیهای دنیا چو پاینده نیست
براو دل نهادن خوش آینده نیست
هدایت

Dünyanın lezzetleri madem ki kalacak değildir, ona gönül bağlamak uymaz.

(*Hidayet*)

İntizar eden bekliyen: (پاییدن) in bir mânası da intizar etmektir. Payîden (*ba.*).

پایوپر (**pâyüper**) = Pavüper (*ba.*)

پایون (**pâyun**) = Ziynet, süs, bezek.

پایوند (**pâyvend**) = Ayak bağı = Paybend (*ba.*).

پایه (**pâyeh**) = İskemle, masa gibi cansız cisimlerin ayağı. Sonun-

daki (h) deste, zebanede olduğu gibi teşbih ifade eder. Ayağa benziyen demektir. Koyun paçasına da (پایه paye) denir. پایه‌فروش = paçacı § Mertebe ve derece.

بر پایهٔ تو پای تو هم نسپرده
بردامن تو دست معانی نرسیده
انوری

Senin mertebene hayalin ayagı, eteğine mânaların eli erişmemiş.
(*Enverî*)

§ Temel: paybest lügatinde yazılan şiirin (پایه‌پیش آمده است) şeklinde de yazıldıgına göre temel mânası gerçelmiş olur § Direk, destek § Basamak.

چون نهد بر پایهٔ منبر زبهر وعظ پای
آنکه چون کروبیان دارد بعصمت اشتهار
ابن یمین

Büyük melekler gibi ismetle ünlü olan zat, öğüt vermek için minberin basamağına ayağını koyunca.
(*İbni Yemin*)

§ Dibine ayak irişen su karşıtıdır. (سره) Yazdığımız manalar hep pay kelimesinin sonuna getirilen teşbih ve nakil edatı olan (ه) nin getirilmesiyle meydana gelmiş mânalardır § Yağmurun bir yere dkülmesi.

سنگ بسیار ریخت برباران
همچو ژاله زپایهٔ باران
آذری

Yağmurun dökülmesinden husûle gelen dolu gibi dostlara çok taş attı.
(*Azerî*)

Hesap biliminde sayının kendi özüne çarpılması halindeki çarpan ve çarpılanı (Nıẓām).

پایهٔ حوض (pâyei ḥevż) (*k.*) Uygunsuzların toplandıkları yer= payi havz (*ba.*).

پایدن (pâyîden) = Yerinde durmak ve kalmak.

مکش بچهٔ مار مردم گزای
چو کشتی دران خانه دیگرمپای
سعدی

İnsan ısıran yılan yavrusunu öldürme; öldürünce artık orada durma.
(*Sa'dî*)

§ İntizar etmek, beklemek.

مرا ایزد از بهر جنگ آفرید
چه پایم که جنگ آمد اکنون پدید
اسدی

Haktaâlâ beni savaş için yarattı. Ne bekliyeyim ki işte savaş göründü.
(*Esedî*)

§ Bir şeye gözünü dikip ayırmamak.

مرا گله بانی بعقلست ورای
تو هم گلهٔ خویش داری بپای
سعدی

Benim çobanlığım akıl ve tedbir iledir. Sen de malın olan sürüyü gözet.
(*Sa'dî*)

پاییز (pâyîz) = Güz mevsimi. Mecazen ihtiyarlık.

پایین (**pâyîn**) = Her şeyin aşağı tarafı.

روی دریا پرخس وپایین دریا گوهرست
جای

Denizin yüzü çörçöp, dibi inci doludur.

(Gamî)

پایین پرستی (**pâyîn peresti**) = Hizmet ve emre itaat etmek.

پیتك (**piptek**) = Üzüm ve hurma salkımının küçüğü, neferiye.

پپلس (**peplüs**) = Tirit. بلس (*ba.*).

پت (**pet**) = Kâğıda ve çulhaların ipliğe ve beze sürdükleri cilâ § tiftik.

پتاره (**petare**) = Avgîr: vaktiyle çulhaların iplik ve beze cilâ sürmek için kullandıkları süpürge tarzındaki lif = âbgîr = gurvâş.

پیت (**pitet**) = Tevbe ve istiğfar.

پیت بایدکه باشد برزبانت
پیت روشن کند روح وروانت
زراتشت

Dilinde tevbe ve istiğfar olmak lâzım. Tevbe ve istiğfar ruhu ve canı aydınlatır.

(Zeratüşt)

پتخ (**peteḫ**) = Şaşkın, hayran. § Bön, ahmak.

پتر (**peter**) = Altın, gümüş, demirden yapılmış küçük yassı levhalardır ki üzerlerine duaya dair şekiller resmedip çocuklara nazarlık yaparlar.

پتفت (**peteft**) = Pitet (*ba.*) Bürhanı Cami (nisbet) vezninde yazmıştır.

پدفوز، پتفوز (**petfūz, pedfūz**) = Ağzın çevresi = Betfüz.

پتك (**pütk**) = Demirci çekici.

سرسروران زیر پتك گران
چو سندان بروپتك آهنگران
فردوسی

Ağır topuzun altında ulların başı demircilerin çekici altındaki örse benzer.

(Firdevsî)

(*ar.*) مطرق.

پتگیر (**petgîr**) = Elek = Pervizen = mâşū. (*ar.*) münḫul.

پتنگ (**piteng**) = Tepe pençeresi, aydınlık bacası.

پتنی (**petnî**) = İçinde zahire savurdukları ince çubuktan örülmüş yassı sele. Dilimizde tepir

denir (patini) den muhaffeftir. Pâtînî (*ba.*).

پتو (**petū**) = Bir nevi yün dokumadır ki örtü ve bürgü için kullanılır. (t) nin üstüniyle daima güneşe karşı olan yer, güney § Pertev = aydın (*muḥ.*).

پتواز (**petvâz**) = Kuş tüneği = betvaz.

پتوله (**petule**) = Hind işi nakışlı kumaş.

پته (**pete**) = Elbisenin eteği (Niẓām). Düz kılıç (Nefisi).

پتی (**peti**) = Çıplak. Çok defa (پاپتی) gibi yalınayak yerinde kullanılır (Niẓām) (*ko.*).

پتیاره (**petyâre**) = Çirkin korkunç ve heybetli § belâ, musîybet]*].

جهانی برآن جنگ نظاره بود
که آن اژدها طرفه پتیاره بود
فردوسی

Bütün halk o kavgaya bakıyordu; çünkü o bahadır şaşılacak derecede korkunç ve heybetli idi.

(*Firdevsî*)

چو لطفش آمد پتیارهٔ زمانه هباست
چو قهرش آمد اقبال آسمان هدرست
انوری

[*] Bu lûgat (Reşidi) de (p) nin esresiyledir, (b) maddesinde yoktur.

O lütfedecek olursa zamanın getireceği belânın ehemmiyeti kalmaz. Kahretmek isteyince göğün teveccühü faydasızdır.

(*Fnverî*)

§ Hile.

نیاید زما برقضا چارهٔ
نه سودی کند هیچ پتیارهٔ
فردوسی

Kaza ve kadere karşı bizim için bir kurtuluş yolu yoktur ve hiç bir hile fayda vermez.

(*Fırdevsî*)

§ Utanmak, mahcupluk.

ای خواجهٔ که سرعت ساعیٔ عزم تو
پتیارهٔ تحرك بادپزان دهد
فردوسی

Efendi! Senin azmin ulağının çabukluğu esen rüzgârın hareketini utandırır.

(*Firdevsî*)

(Reşidi) bu beyitteki petyâre değil başa kakmak mânasına (beygare)dir diyorsa da bütün lügatlerde petyare dir § Karışıklık, kavga.

مرآن آبداران دو صد پاره کرد
بسی شور وپرخاش وپتیاره کرد
فردوسی

O ünlü adamları parça, parça etti; çok vuruştu, savaş ve kavga etti.

(*Firdevsî*)

Gizli, saklı (Burhan)

پتیره (**petire**) = Tabiatın çirkin görüp iğrendiği şey.

ببین می‌روم زین پتیره سرای
نماند جهان نام ماند بجای
زجاجی

Bak bu iğrenç dünyadan gidiyorum. Dünya kalmaz; ad yerinde kalır.

(*Zücacî*)

پَچ، پَچار (**peç, peçar**) = Dağ.

پَچ پَچ (**püçpüç**) = Yavaş söylenen söz, fısıltı § Çobanların keçileri okşayarak yanlarına çağırma sesi.

پُچپُچه (**püçpüçe**) = Halk arasında gizlice söylenen havadis, olaylar.

پُچُشك (**püçüşk**) = Koyun, keçi, deve tersi.

پَچكَم (**peçkem**) = yazlık ev= beçkem (*ba.*).

پَچوَاك (**peçvak**) = Tercüman, dilmaç. Tercüme diyenler de vardır.

پَچُوه (**peçūh**) = Tercüme, başka bir dile çevirme.

پَخ (**peḫ**) = Ne güzel, ne hoş manasına beğenme ve takdir etme yerinde söylenir. Pek hoş, çok güzel mevkiinde tekrar ile peḫ peḫ denir § Yan ve köşe: چارپخ dört köşeli şey § Kedi ve köpek koğacak ses.

کس که گردن شیران شرزه برشکند
بگربهٔ تو ببیحرمتی نگوید پخ
سوزنی

Kızgın aslanların boynunu kıran kimse senin kedine saygısızlıkla pist demez.

(*Sûzenî*)

§ Yassı mânasına (peht) ın hafifidir.

پِخپِخو (**pihpihū**) = Kıcıklama = gulgulîc (ko) gulgulî.

درمیان فرس می‌دانی چه باشد پخپخو
درهری پخلو چه گویند از صغیر واز کبیر
نیازی

Iranlılar arasında pihpihū nedir bilir misin? Heratta küçük ve büyüğün peḫlûçe dedikleridir.

(*Niyazî*)

پُخت (**puḫt**) = Pişti, pişirdi mânasına puhten= pişmek, pişirmekten mazi.

بنالید کای طالع بدلگام
بگرما پختم درین زیر خام
سعدی

Ey serkeş talih! Sıcakta bu derinin altında piştim; diye bağırdı.

(*Sa'dî*)

پخت وبخوردند و برخاستند
یکی مجلس دیگر آراستند
فردوسی

Pişti, yediler kalktılar. Başka bir meclis tertip ettiler.
(Firdevsi)

§ Tekme mânasına da kullanılır=İleged § Kaynayan tenceredeн çıkan buhar (*ko.*).

پُخت (**peḫt**) = Yassı, ezilmiş, çiğnenmiş. Peḫt şüd = yamyassı oldu.

پُختَکاب، پُختَکاو (**puḫtekâb, puḫtekâv**) = Bir tâkım ilâçlarla kaynatılan sudur ki onunla hastayı banyo ederler.

پُختَن (**puḫten**) = Pişmek, pişirmek puḫt (*ba.*).

پختن دیك نیك خواهانرا
هر چه رخت سراست سوختنبه
سعدی

İyilik istiyenlere yemek pişirmek için her nekadar ev eşyası varsa harcanılması hayırlıdır.
(Sa'di)

Sevda, hayal, tama, heves kelimeleri ile kullanılır.

پُخته (**puḫte**) = Pişmiş, pişkin, olgun. Mecazen teerübe görmüş, kemal sahibi kimse.

نگذاشت بدل بخیال عشقت
اندیشهٔ پختهٔ وخامی
یغما

Aşkının hayali gönülde pişkinlik ve hamlık korkusu bırakmadı.
(Yeğmâ)

میوه‌گر کهنه بود تاهست خام
پخته نبود غوره گویندش پنام
مولانا

Meyve eskisede ham oldukça pişmiş olmaz. Onun adına koruk derler.
(Mevlâna)

پُخته جوُش (**puḫtecūş**) = Üzüm suyu ve semiz kuzu eti ile bazı ilâçları kaynatmak suretiyle alınan et suyudur ki yenmesi mideyi ve ciğeri kuvvetlendirmiş.

پُخته خوُر (**puḫteḫuver**) = (*k.*) Dilenci, hazır yiyen : yiyeceğini ve rahatını başkasının emeğinden temin eden kişi, (پخته‌خوار) da denir.

اگر دست همت بداری زکار
گدا پیشه خوانندت وپخته‌خوار
سعدی

Eğer himmet elini işten çekersen yani çalışıp çabalamazsan dilenci sıfatlı ve hazır yiyici derler.
(Sa'di)

§ İç güvey.

پَخش، پَخچ (**peḫç, peḫş**) = Yassı, ezilmiş, (peḫçîden, peḫşîden) den ismi mastar, emir.

ززیر گرز تودانی که چون جهد دشمن
بچهره رود وبتن پخچ گشته چون دینار
کال

Senin topuzunun altından bilirsin ki düsman nasıl çehresi sarı, vücudu altın para gibi yamyassı ve ezilmiş olarak sıçrar.

(*Kemal*)

پَخْشِيدَنْ، پَخْشُودَنْ، پَخْچِيدَنْ، پَخْچُودَنْ

(peḫçūden, peḫçîden, peḫşūden, peḫşîden) = Ezilmek, yassılmak. Peḫşūden esirgemek mânasına da gelir.

اگر پخشایی ازمن بستر وگاه
چه پخشایی زاسب من چو وکاه
فخرگرگانی

Eğer benden döşek ve kereveti esirgersen atımdan arpa ve samanı niçin esirgiyorsun.

(*Faḫrı Gürgânî*)

Peḫşayi, peḫsayi okunduğu surette eksiltirsin demek olur.

پَخْس **(peḫs)** = Erime, eritme § eksiltme = beḫs (*ba.*).

پَخْش **(peḫş)** = Peḫç § Yumuşak § Soluk § Dağınık.

پَخْشِيدَنْ ، پَخْشُودَنْ **(peḫşūden, peḫşiden)** = Peḫçūden (*ba.*).

پَخْلِيچَه، پَخْلُوچَه **(pehlūçe, peḫlîçe)** = Gıcıklama, gıcıklanma = piḫpiḫū (*ba.*).

پَخْمَه **(peḫme)** = Ahmak, bön (*ko.*).

(Niẓām)

پَد **(ped)** = Meyve vermiyen ağaç.

پِد **(pid)** = Ata demek olan pider (*muḫ.*) : peder kelimesinin doğrusu (p) nin esresiledir,

پُدَه، پُدپُود، پُد **(püd, püdpūd, pūde** = Kav.

پِدَر **(pider)** = Ata (pid) (*ba.*).

پدر مرده را سایه پرسرفکن
سعدی

Yetimin başına saye sal : onu koru.

(*Sa'dî*)

پَدرَام **(pedram)** = Daima § Süslü § Huysuz at = bedram. Reşidi (پدرام) huysuz at. پدوام =süslü ve hoş, diye biribirinden ayırmış ve mastarı پدرامیدن demiştir.

پِدَرْاَنْدَر **(piderender)** = Övey baba.

پَدرَحمَه **(pedreḫte)** = Kederli, kaygılı.

ززادن چو مادرش پردخته شد
روانش ازآن دیو پدرخته شد
فردوسی

Anası doğumdan kurtulunca ruhu o devden kederlendi.

(*Firdevsi*)

پِدَرزَن (**piderzen**) = Bir erkeğin kayın atası.

پَدَرزَه (**pederze**) = Hisse, pay § Çıkın yapıp başka yere götürülen yemek = (bidürze).

پِدَرسَگ (**piderseğ**) = Köpek oğlu yerinde küllanılan edebe uymıyan bir tabir.

پِدَرشَوهَر (**piderşevher**) = Bir kadının kayın atası.

پَدرُود (**pedrūd**) = Esenlik, veda. Aslı (badürūd) olduğuna göre (b) ile olması daha doğrudur. Dürūd ve bedrūd (*ba.*).

گاه آنست که پدرودکی زندانرا
حافظ

Zindana veda edeceğin zamandır.

(*Hafız*)

پَدَری کَردَن (**pederikerden**) = Bir küçük çocuğa babalık etmek.

پَدمَه (**pedme**) = Pederze (*ba.*).

پِدَندَر (**pidender**) = Piderender.

پَدوَاز (**pedvâz**) = Tünek = betvaz.

پَدَه (**pede**) = Kavak ağacı.

پُدَه (**püde**) = Kav.

پَدِید، پَدیدار (**pedîd, pedîdar**) = Belirme, açılma, zahir ve aşikâr.

پدید آمد رسوم بی‌وفائی
نماند از کس نشان آشنائی
حافظ

Vefasızlık adetleri belirdi. Kimsede bildiklik eseri kalmadı.

(*Hafız*)

Ameden şüden, geşten, kerden, averden kelimeleriyle kullanılır. پدیدار کردن = meydana çıkarmak.

روزی ازدوریکی شخص غریب
شد پدیدار پدیدار مهیب
جامی

Bir gün uzaktan, yüzü korkunç, garip bir şahıs belirdi.

(*Câmî*)

پَدیسار (**pedîsâr**) = Evvelce başlanılan bir işin başına geçmek[*].

پَذیرُفتَن، پَذیرُفتَن (**pizrüften, pezîrüften**) = kabul etmek, razı olmak § İtiraf etmek, § Karşılamak § Ziyafet vermek.

افتاد اختر ازچشم پاماه دلفروزش
پذرفت عقل خواری باعشق ارجمندش
یغما

[*] Cihangiri, Kulzüm, Burhan, Nasıride:

برسرکاری رفتی که پیش ازین دران کار شروع کرده باشند

suretinde beyan edildiği halde Burhan mütercimi nâmesbuk emre kasd ve iptidar ile tercüme etmiştir. Demek ki mütercimin nushası (nekerde başend) şeklindedir.

Onun gönül parlatan ay yani cemaliyle yıldız gözden düştü. Kıymetli aşkına karşı akıl horlanmaya razı oldu.

(*Yeğma*)

پذیرفتکار، پذیرفتار (**pi**ẕ**rüftâr,pi**ẕ**rüftkâr**) = Kabul edici, razı.

کفت بروزیٔ خلق خدای بذیر وفتار
اسدی

Senin avucun halkın rızkını kabul edici yani üzerine alıcıdır.

(*Esedî*)

پذیر (**pe**ẕ**ir**) = Kabul etme § Pezîrüften mastarından ismi mastar, emir. (*isfa, muḫ, vas.*).

یاحسان خود پوزش من پذیر
که جز تو ندارم کسی دستگیر
عطار

Lûtuf ve ihsanınla özür dilememi kabul et; çünkü senden başka yardımcım yoktur.

(*'Aṭṭar*)

پذیرا (**pe**ẕ**îrâ**) = Kabul edici, razı § Misafiri karşılıyan söz dinliyen, emre itaat eden § Makpul ve beğenilmiş. Peẕiraî = kabul etmeklik § Ziyafet ve renk, konuklamak (Niẓam).

پذیره (**pe**ẕ**ire**) = Bir kimseyi karşılama, istikbal etme.

متزل عفو او بدست گناه
لشکر لطف او پذیرهٔ آه
سنائی

Onun bağışının indiği yer suçtur. Onun lûtfu askeri, âhı kârşılar: Ah etmeden lûtfu yetişir.

(*Sena'î*)

Bazı defa kabul edici, makbul mânasını da ifade eder.

پر (**per**) = Kanat yeleği (*ar.*) rîş. Pergaze (*ba.*).

خواستم کز پی صیدی بپرم باشه مثال
صرصر حادثه نگذاشت پری باز کنم
خاقانی

Bir avın arkasından doğan gibi uçmak istedim. Hadise kasırgaşı kanat açmağa bırakmadı.

(*Ḫaḳanî*)

(R) nın şeddeli olduğu da vardır.

زپیشانیٔ پیل تاپرمور
نیاید زمن برکسی دست زور
سعدی

Filinin alnından karıncanın kanadına kadar kimseye benden zarar gelmez.

(*Sa'di*)

Aydınlık.

چشم را صد پر زعکس نور رخسار شماست
ای که هر دو چشم رابك پرمبادا پی شما
مولانا

Sensiz her iki gözümün bir parça aydınlanmasını istemediğim sevgilim! Yanağınızdan akseden nurdan gözüm çok aydındır.

(*Tevlânâ*)

Bu mânaya (pertev) muhaffefidir § Kol.

برفلك بی‌پاو پردانی که نتوانی شدن
پس چرا برناوری از دین ودانش پاوپر
ناصر

Bilirsin ki feleğe ayaksız ve kolsuz, yani kuvvet ve kudretsiz gidemiyeceksin. Öyle ise niçin din ve bilimden kuvvet almıyorsun.

(*Nâşır*)

§ Yaprak.

نتوان برحرم قدس بپرواز رسید
پرسیمرغ درین راه پرکاه بود
صائب

Uçmakla Haremi Kudse varmak mümkün değildir Bu yolda Ankanın kanadı saman yaprağı gibidir.

(*Şa'ib*)

§ Uc, kenar, etek § Peridenden emir.

حد خود بشناس وبربالامپر
تانیفتی برنشیب شور وشر
مولانا

Kendi haddini bil, yükseğe uçma ki, şom ve şer enişine düşmiyesin.

(*Mevlânâ*)

پرخوره (perḫure) kuşlarda kanadlarının dökülmesine sebebolan hastalık. پرزدن (perzeden Berayıçizî) bir şeyi çok istemek (*ko.*). پروبالزدن (perübalzeden) kuş kısmının hususiyle kesilirken kanadlarını çırpması. پروپوشال (perüpūşal) kuşların yuva yaptıkları çörçöp (*ko.*).

پُر (**pür**) = Dolu, çok.

شود زخون شفق طشت ماه هرشب پر
زبس که چرخ برابنای دهر گرید زار
کمال

Felek zaman evlâtlarına o kadar yanık yanık ağlar ki her gece ay leğeni şafak kaniyle dolar.

(*Kemal*)

نهد شاخ پرمیوه سربر زمین
سعدی

Meyvası çok olan dal eğilir.

(*Sa'dî*)

پرچاگی کردن (pürçahegi kerden) gevezelik etmek. پرنفس، پرگو، پرحرف (pürharf, pürgû, pürnefes) geveze. پرخور (pürḫur) çok yiyen. پرکردن کسی (pürkerdeni kesi) bir kimseyi başkasının aleyhine tıkıp doldurmak.

پَرَاذَرَان (**peraẕeran**) — Çakır doğan cinsinden avcı ve şekli güzel bir kuş. Yalnız ördek, turna gib kuşları avlarmış, kırmızı renklisi makbul imiş. Doğrusu (düberâderan) dır (Reşîdî)

پَرَارِين (**perarin**) = Güzel, iyi mânasına zend lügatidir.

پَرَازْدَه (**perazde**) = Ekmek yapmak için top edilen hamur.

پَرَاش (**peraş**) = (Peraşîden) saçmak, perişan etmek, dağıtmak mânalarında emir.

سنبل پرتاب را گرد سمن بر پراش
چشم خرد باز کن قدرت الله بین
سنائی

Kıvrım kıvrım sümbülü (zülfü) gülün (yanağın) etrafına dağıt; akıl gözünü aç, Allahın kudretini gör.

(*Sena'î*)

Peraşîden = perişan olmak, kendinden geçmek, saçılmak mânalarına da gelir.

پراگندن **(perâgenden)** = Dağıtmak, saçmak, dağılmak, peragende = dağınık, perişan.

شب پراگنده خسبد آنکه پدید
نبود وجه بامدادانش
سعدی

Sabah nafakası belli olmıyan kimse gece perişan bir halde uyur.

(*Sa'dî*)

زود جوانی درود بی‌شبهت
بر تخمی‌که خود پراگندی
مسعود

Kendi saçtığın tohumun mahsulünü yakında biçeceğine şüphe yoktur.

(*Mes'ud*)

پراگنده‌گو **(perâgendegū)** = biçimsiz ve uygunsuz laf eden.

پراگنده گویی حدیثم شنید
جز احسنت گفتن طریقی ندید
سعدی

Bir geveze; sözümü işitti. Beğenmekten başka çare göremedi.

(*Sa'dî*)

پراکوه **(perâkûh)** = Dağın öteki yüzü ve sel suyu akacak tarafı, sathı maili.

پرالک **(perâlek)** = Suyu iyi verilmiş çelik ve kılıç = Belârek.

پرآمدن قفیز **(pürâmedeni kafîz)** = Kilenin dolması (*k.*), yaşama tamam olmak, ölmek.

پرآمد زهر دو سپهبد قفیز
فردوسی

Her iki başbuğ öldü.

(*Firdevsî*)

پراندختن **(perendâḫten)** = Kanad atmak (*k.*), âciz olmak § Kuşlar tüylerini dökmek. Bürhan, avcı kuş çok yiyip kusmak §Her şeyden geçmek § Zevk edip eğlenmek mânalarını da ilâve etmiştir.

پرانیدن **(perânîden)** = Uçurmak (*k.*), çok öğme. Dilimizde de (uçurma) deriz § Hiddetle elindekini uzağa fırlatmak, aklın kabul etmiyeceği aslı ve esası olmıyan sözü söylemek (*ko.*).

پرآور **(perâver)** = Uçması keskin kuş.

پراوند **(perâvend)** = Kapı sürgüsü.

پَرَاهَام (**peraham**) = Hasis bir Yahudi = Beraham (*ba.*).

پَرْبَارْ، پَرْبَارَه، پَرْبَالْ، پَرْبَالَه (**perbâr, perbâre, perbâl, perbâle**)= Yazlık ev.

پُرْپَایَه (**pürpâye**) = Kırkayak dediğimiz böcek.

پَرْپَرَه (**perpere**) = Para aksamından ince ve küçük pul.

درست گشت که خورشید درخزانهٔ تو
قراضه ایست دغل برمثال پرپرهٔ
شمس‌الدین

Doğrusu senin hazinende güneş pul nev'inden kalp bir altın parçasıdır.

(*Şemsüddin*)

پَرْپَهَن (**perpehen**)=Semizotu (*ar.*) Bakletülhemka.

پَرْت (**pert**) = Yüksekten düşmek, düşürmek. کردن ve شدن lafızlariyle lâzım ve mütaaddi olarak kullanılır. پرتگاه Pertgâh = İnsan ve hayvanın düşmek ihtimali olan yer (Nizâm).

پَرْتَاب، پَرْتَاو (**pertâb, pertâv**)= Atma, elden kuvvetle atma, yahut yüksek bir yerden atma, sıçrama suretinde de tarif etmişlerdir § Uzun mesafeli ok ki menzil oku denir.

نظرکن چوسوفار داری بدست
نه‌آنگه که پرتاب کردی زشست
سعدی

Ok kezi elinde oldukça, yani kurulu oldukça dikkat et; yaydan attıktan sonra değil.

(*Sa'dî*)

شمشیر تو شیر اوژند پرتاب تو پیل افکند
یك حملهٔ تو برکند بنیاد صد حسن حصین
جوهری

Senin kılıcın aslanı öldürür, okun fili yıkar; senin bir atılman yüz metanetli kaleyi temelinden koparır.

(*Cevherî*)

Pertabiyan=ok atanlar = tirendazan.

پَرْتَاد (**pertâd**)=Bir kimseyi çekiştirmek § Koğuculuk etmek.

پَرْتَو (**pertev**) = Işık, zıya, nurlu bir cisimden akseden aydınlık.

بیاض صبح نمود از دل شب دیجور
چنانکه پرتو نور از سواد دیدهٔ حور
سیف اسفرنگی

Hurinin gözünün karasından nur parıltısı nasıl görünürse gecenin içinden sabahın beyazı öylece göründü.

(*Seyfi Isferengî*)

پَرْچَم (**perçem**) = Deniz, yahut dağ öküzünün kuyruğudur ki ondan tuğ yapıp bayrak dire-

ğinin, mızrağın başına ve atın boynuna takarlar.

زپرچم فروزنده نوك سنان
چو آن شعله كايد برون از دخان
هاتفی

Mızrağın ucu, dumandan çıkan şule gibi tuğdan parlıyor.
(*Hatifî*)

§ Mecazen kâkül.

ماازان محتشما نیم كه ساغر گیرند
نه ازان مفلسگان كه یزلاغر گیرند
ماازان سوختگانیم كه از لذت عشق
آب حیوان بهلند وپی آذر گیرند
بیكی دست میخالص ایمان نوشند
بیكی دست دگر پرچم كافر گیرند
مولانا

Biz elinde kadeh tutan o haşmetlilerdeniz; zayıf keçi ile geçinen müflislerden değil. Biz o yanıklarız ki aşkın lezzetiyle abı hayatı bırakıp da ateşin ardından giderler. Bir el ile imanın sâf şarabını içerken öteki el ile kâfirin perçemini tutarlar [*].
(*Mevlâna*)

پرچین (**perçin**) = Bağ ve bostan etrafına çalı çırpıdan çevrilen duvar. Duvarın üstüne konulan ucları keskin çalıya da denir.

تا نگارمن زسنبل برسمن پرچین نهاد
داغ حسرت بردل صورتگران چین نهاد
معزی

Benim sevgilim güle sümbülden duvar çevireliden. yani gül yüzünün etrafını sümbüle benziyen zülfü ile örteliden beri Çin ressamlarının gönlünü kasvetle yaktı kavurdu.
(*Mu'izzî*)

گرد دل خود زدوستیشان
بردیو حصار ساز وپرچین
ناصر

Şeytana karşı peygamber evlâtlarının sevgilerinden gönlünün etrafına hisar ve duvar yap.
(*Nâşır*)

§ Türkçe perçin dediğimiz pekiştirme, berkitme.

پرخاش (**perḫâş**) = Savaş, kavga.

ای شب لكی این همه پرخاش كه دوش
راز دل من چنان مكن فاش كه دوش
دیدی چه دراز بود دوشینه شبم
هان ای شب وصل چنان باش كه دوش
عنصری

Ey gece! Dün geceki kadar düşmanlık gösterme; gönlümün sırrını dün geceki gibi açıklama. Dün gece gecemin ne kadar uzun olduğunu gördün. Aman ey birleşme gecesi! Dün geceki gibi ol, yani ayrılık gecesi gibi uza.
(*'Unṣurî*)

پرخاشخر Perḫâşḫer= kavgayı üstüne alan; پرخاشخواه perḫâşḫuvâh =kavga istiyen; پرخاشجو perḫâşcū= kavga arıyan. Türkçemizde bunların yerinde kavga kaşağısı kullanılır.

[*] Bir Moğolun elinde şehit düşen (Necmüddini Kubra) ya işarettir ki ölürken Moğolun yakaladığı perçemini şehit düştükten sonra da elinden birkaç kişi kurtaramamışlardır.

پَرَخش، پَرَخچ **(pereḫç, pereḫş)** = At ve öküz gibi hayvanların sağrısı.

ببر سینه پلنگ رخش پرخش
مختاری

Göğsü bebre, sağrısı ata benziyen kaplan.

(Muḫtarî)

پَرحو **(perḫev)** = Zahîre ambarı, kiler § Düzelmesi ve boy atıp büyümesi için ağacın fazla dallarını budamak. (Reşîdî) ikinci mânaya yalnız «hev» diyorsa da lûgatlerin çoğunda yazdığımız gibidir.

پَرحیده **(perḫîde)** = İşaret, îma.

پَرد **(pered)** = Uçar: periden = uçmaktan muzari § Lâyık.

پُرد **(püred)** = Pürşeved = dolar.

سبوئی‌که پرشد دگر چون پرد
سعدی

Dolu olan testi bir daha nasıl dolar?

(Sa'dî)

Nizam, püriden şeklinde mastar yoktur diyor.

(r) nin cezmiyle köprü. Güç şey § Bilmece (نفیسی).

پِرد **(pired)** = Geşten = olmaktan muzari olan gerded = olur mânasmadır. برهان وجهانگیری.

پَرد **(perd)** = Kat: yekperd = bir kat. Dü perd= iki kat § Perde (*muḥ.*) § Kumaş havı.

پَردا **(perda)** = Yarın = ferda.

پَردَاختن **(perdaḫten)** = Boşaltmak.

بهر مرزوبومی که من تا ختم
زبیگانه آن خانه پرداختم
نظامی

Hangi memlekete saldırdımsa orasını yabancıdan boşalttım.

(Niẓâmî)

خلاف رای تو هرگز نیاید از سعدی
دلی که از تو بپرداخت با که پردازد
سعدی

Sadi hiçbir vakit senin emrine uymazlık etmez, Senden boşalttığı gönlünü kiminle oyalasın?

(Sa'dî)

§ Tamam etmek, ölmek, sona ermek.

چو این کاخ دولت بپرداختم
درو ده در از تربیت ساختم
سعدی

Bu devlet köşkünü tamamlayınca onda terbiyeye dair on kapı yaptım yani bu büyük eseri tamamlayınca on bâba ayırdım.

(Sa'dî)

از خواندن نامه چون بپرداخت
تعویذ کاوی خویشتن ساخت
نظامی

Mektubu okuyup bitirdikten sonra kendi boynuna nusha yaptı.

(Niẓamî)

§ Meşgul olmak, uğraşmak, oyalanmak.

من که باین آینه پرداختم
آینهٔ دیده در انداختم
نظامی

Ben bu ayna ile meşgul olunca göz aynasından vazgeçtim.
(Niẓamî)

از تو نتوان بدیگری پرداخت
که نداری بحسن مانندیٔ
یغما

Senden başkasiyle oyalanmak mümkün değildir; çünkü güzellikte bir dengin yoktur.
(Yeğmâ)

§ Saz çalmak.

چو رود بارید این پرده پرداخت
نکیسا زود چنگک خویش بنواخت
نظامی

Barbedin kemençesi bu nağmeyi çalınca Nekîsâ acele kendi çengini çalmaya başladı.
(Niẓamî)

§ Kaldırmak, ref'etmek.

حجاب سیاست بپرداختند
زبیگانگان حجره پرداختند
نظامی

Siyaset perdesini kaldırdılar, yabancılardan odayı boşalttılar.
(Niẓāmî)

§Cilâ vermek, tertip ve tanzim etmek § tutmak ve kapmak. Hafifleterek perdeḫten de denir.

پَرْدَاز (perdâz) = Perdâḫten'den emri hazır (*isfa muḫ vas.*) perdâḫten (*ba.*).

چند پرداختن بدین کیتی
یك دمی هم بآخرت پرداز
شیبانی

Bu dünya ile meşgul olmak ne vakte kadar, bir zaman da ahrete uğraş.
(Şîbanî)

İbaret perdaz= yazıcı, yüksek yazıcı. Fitne perdaz=karışıklık çıkaran.

پَرْدَال (pêrdal) = Pergel : ölçme ve daire çizmeye yarıyan âlet.

پَرْدِيسَه (pirdise) = Bağ bahçe, muarrebi فردوس.

پَرْدَك (perdek) =Bilmece (*ar.*) luğez : (perde) kelimesiyle küçültme edatı olan (*k*) den mürekkep olup perdecik mânasınadır. Bilmecenin gizli ve örtülü olmasiyle perde arasında uyarlık görülmektedir.

پَرْدَگِی (perdeği) = Gizli olan her şey. Hususiyle erkekten gizlenen kadın § Kapıcı, perdeci: perde ile nispet ifade eden (y) den mürekkeptir.

گوید که شما دختر گانرا چه رسیده است
رخسار شما پردگیانرا که بدیدست
منوچهری

Der ki: siz kızcağızların başınıza ne gelmiştir? Erkekten kaçan sizlerin yüzünü kim görmüştür?
(Minüçihrî)

پَرْدَه‌گِیرِز (**perdegiirez**) = (*k.*) şarap.

هر هفت کرده پردگیِ روز بخرگه آر
تا هفت پردهٔ خرد ما برافکند
خاقانی

Şarabı süsleyip çadıra getir ki bizim aklımızın yedi perdesini düşürsün: aklımızı başımızdan alsın.

(*Ḥakānī*)

پُرْدِل (**pürdil**) = Bahadır, yürekli.

پَرْدَه (**perde**) = Örtü.

یقین نمود که بی‌پرده چون تو جلوه‌کنی
زشرم تیره شود آفتاب عالم تاب
قاآنی

Tehakkuk etti ki sen açıktan açığa cilve edersen, dünyayı nurlandıran güneş utancından kararır.

(*Ḳaânī*)

§ Kat § Musiki aletinin kolundaki bentler. Makam mânasına da gelir.

شده پرخون ز کار این پرده
دل من پرده پرده همچو ناو
هدایت

Bu makamın tesiriyle gönlüm nar gibi kat kat kan dolmuş.

(*Hidayet*)

پَرْدَه اَز رُوی کار بَرْداشْتَن (**perde ez ruyikâr berdâşten**) = (*k.*) Gizli bir şeyi meydana çıkarmak.

پَرْدَه اَفْکَن (**perde efken**) (*k.*) Hâyasız, utanmaz.

پَرْدَه بَاز (**perdebnz**) = Karagöz oynatan § Hanende ve sazende. پرده‌بازی (perdebazi) = Karagöz oyunu.

پَرْدَه بَر گِرِفْتَن (**perde bergirifften**) = Açmak, açıklamak.

ساقی بیا که یارزرخ پرده برگرفت
حافظ

Ey sâkî! Gel; çünkü yar, yüzünden örtüyü kaldırdı.

(*Hafız*)

(*k.*) yüzsüzlük, hayâsızlık etmek.

پَرْدَه بِگَرْدَانِیدَن (**perde bigerdânîden**) = Bir makamdan bir makama geçmek.

پَرْدَهٔ زَنْبُور، پَرْدَهٔ حَرَم، پَرْدَهٔ چَغَانَه، پَرْدَهٔ یَاقُوت، پَرْدَهٔ قُمْرِی

(**perdei çegane, perdei ḥurrem, perdei zünbūr, perdei kumri, perdei yâkut**) = Musikide birer perde ismi. پردهٔ نیلگون، پردهٔ زنبوری، پردهٔ دیرسال، پردهٔ خاهن Perdei hümahen, perdei dîrsâl, perdei zünbūri, perdei nîlgūn (*k.*) gök. پردهٔ زنبوری Ağ şekliedeki perdeye de denir.

پَرْدَه دَارِ فَلَک (**perdedâri felek**)= (*k.*) ay.

پَرْدَهٔ دُخَانِی (**perdei duḫani**) = (*k.*) karanlık gece.

پرده در (**perde der**) = Perde yırtan (*k.*) gizli şeyi açıklıyan § Hayâsız.

پردهٔ دل (**perdei dil**) = Yürek zarı (*ar.*) şiğaf.

پردهٔ زجاجی (**perdei zücacî**) = (*k.*) gök § Karanlık gece § Kara bulut.

پرده سرا (**perde sera**) = Küçük çadır § Hanende ve sazende.

مطرب گردون شها پرده سرای تو باد
آشت زرآفتاب فرش سرای تو باد
سلمان

Ey Şah ! Felek çalgıcısı senin çalgıcın olsun; güneşin altın kerpici senin sarayının döşemesi olsun.
(*Selman*)

پرده شناس (**perde şinas**) = (*k.*) Hanende ve sazende § İrfan sahibi.

پرده نشین (**perde nişin**) (*k.*) İffet sahibi § Bir köşeye çekilmiş kimse.

پردهٔ هفت رنگ (**perdei heft reng**) = Yedi renkli perde, (*k.*) dünya.

پرز، پرزه (**pürz, pürze**) = Türkçe pürüz dediğimiz, hav.

ازچه خیزد درسخن حشو از خطا بیئ طبع
ازچه افتد پرزه پردیبازناحنسیٔ لاس
انوری

Sözde fazlalık neden belirir ? Tabiatın yanlış görüşünden ; kumaşın yüzünde pürüz neden peyda olur? İpliğin âdıliğinden.
(*Enverî*)

§ Lika: siyah mürekkep hokkasına konulan ham ipek § kadınların aşağıdan tutundukları ilaç ve ay hali bezi. Aslı (پرزده) pürzedeʾdir (Niẓām).

پرزدن (**perzeden**) = Uçmak.

پرژك (**perjek**) = Ağlamak.

عرش وکرسی درآب شد پنهان
بسکه کردم زفرقتت پرژك
قطران

Ayrılığından o kadar ağladım ki arş ve kürsü suya battı.
(*Ḳaṭrān*)

پرس (**pers**) = Perde, örtü.

پرسا (**pürsa**) = Arıyan, soran.

پرست (**perest**) = Perestiden = tapmak'tan ismi mastar, emir. (*İsfa. muḫ. vas.*).

بانگ برآوردکه ای خودپرست
پای مکن تیزکه رفتم زدست
جامی

Ey kendine tapan : güzelliğine mağrur olan ! Acele etme; çünkü elden gittim, diye bağırdı.
(*Câmî*)

پرستار (**perestâr**) = Erkek ve dişi hizmetçi.

پرستاری ندارم پرسر بالین بیماری
مگر آهم ازین پهلو باآن پهلو بگرداند
شفائی

Hastalık yastığının başıucunda bir hizmetçim yok. Beni bu yandan o yana ancak ahım döndürür.

(*Şifaî*)

§ İbadet ve taat eden, tapan.

پرستار امرش همه چیزوکس
بنی آدم ومرغ ومور ومگس
سعدی

Hakkın emrine her şey ve herkes itaat edicidir: Âdem oğulları, kuş, karınca, sinek.

(*Sa'dî*)

پرستاران خیال (**perestâranı ḫeyal**) = Şair ve müneccimler.

پرستش (**perestiş**) = Tapınış, kulluk, ubûdiyyet, çok sevgi.

ترا پرستش ماآن زمان پسند افتد
که خود خوش نشینی بگوشهٔ چو وثن
قاآنی

Sen bizim perestişimizi bir köşede put gibi sessiz oturduğun zaman beğenirsin.

(*Kaânî*)

پرستوك، پرستو، پرستك (**piristük, piristū, piristūk**) = Kırlangıç.

لبان لعل چون خون کبوتر
سواد زلف چون پر پرستو
سعدی

Kırmızı dudakları güvercin kanı; zülfünün siyahlığı kırlangıç kanadı gibi.

(*Sa'dî*)

Lûgatlerin bir kısmında (p, r) üstündür.

پرسته (**pereste**) = Tapılan, mabut mânasına (perestîde) muhaffefidir.

پرسته (**piriste**) = Hizmetçi kadın, cariye (Bürhan). Bazı lûgatlerde görüldüğü gibi (p) ve (r) nin üstünü ile (perestende) den kısaltılmış olması daha uygundur.

پرستیدن (**perestīden**) = Tapmak, hizmet etmek: birincisi (Hakka) ikincisi (halka) karşıdır. çok sevmek ve kıymetini bilmek. (*ko.*).

کافران از بت بیجان چه نفع دارند
باری آن بت بپرستند که جانی دارد
سعدی

Kâfirler cansız puttan ne fayda görürler? Bari canlı olan güzele tapsalar.

(*Sa'dî*)

پرسش (**pürsiş**) = Soruş ve arama.

آنکه بپرسش آمدوفاتحه خواند ومی‌رود
گو نفسی که روحرامی‌کنم از پیش روان
حافظ

Hatır sormaya gelip de Fatiha okuduktan sonra giden dosta

söyle; biraz sabretsin ki ruhumu arkasından gönderiyorum.
(Hafız)

Ta'ziye = baş sağlığı mânasına da gelir.

واوث دیگر ندارم ای محبت پیشکان
چون بمیرم پرسش پروانه وبلبل کنید
سالك یزدی

Ey beni sevenler! Başka vârisim yok; ölünce pervane ve bülbülc baş sağlığı dileyiniz.
(Saliki Yezdî)

پَرْسَم (**persem**) = Hamur tahtasına ve birbirlerine yapışmamaları için hamur parçalarına serptikleri un. Türkçesi (erve).

پَرْسَه (**perse**) = Dilencilik. Parse (*muḫ.*) parse *(ba.)*.

پُرْسَه (**pürse**) = Soru, sual, hatır sormaya da denir.

صحت ارخواهی دوین دیرکهن
خستگان بی نوارا پرسه کن
ابوالقاسم

Bu dünyada sağlık istersen yoksul hastaların hatırını sor.
(Ebulkasım)

پَرْسِیَان (**persiyân**)=Sarmaşık otu.

پَرْسِیَاوُشَان، پَرْسِیَاوُش (**perisiyavuş,perisiyavuşan**)= Baldırıkara denilen nebat § Gökyüzünün kuzey tarafında 29 tane yıldız topluluğu. (Gıyasülluga) nın (şerhi çeğmînî) den nakline göre bu yıldızların sayısı 26 dır. (*ar.*) رأس الغول.

پُرْسِیدَن (**pürsîden**) = Sormak, araştırmak.

یکی پرسید ازان گم کرده فرزند
سعدی

Biri o, oğlunu kaybetmişten sordu.
(Sa'dî)

پَرْشِیدَن (**perşîden**) = Saçmak, dağıtmak = peraşiden *(ba.)*.

پَرْغَازَه (**perġâze**=Kuş kanadı, yani kuşun bedenine iki taraftan bitişik olan et parçaları. Asıl kanad bu olup (*ar.*) cenahtır. Parçaların uclarına bitişik olan uzun tüylere (per) denir ki bunun da Arapçası rîş'dir. (*muḫ.*) پرغزه.

پَرْغُونَه (**pergûne**) = Çirkin, yakışıksız = vereḫc.

پَرَك (**perk**) = Ayrı, başlıbaşına (*ko.*).

پَرَك (**perek**) = Süheyl yıldızı (*ar.*) (شعرای یمانی) şi'râyı yemâni § Ses, bağırma.

پِرْك (**pirk**) = Göz kapağı=pilk.

پرگار، پرگاره (**pergâr, pergâre**) Ölçmek ve daire çizmeğe mahsus alet, pergel. (ك) ile de doğrudur = perdal ve pergâl (*ba.*).

محیط دائره آن کس بسر تواند برد
که پای جهد چو پرگار استوار کند
قاآنی

Dairenin muhitini o kimse sona eriştirebilir ki çalışma ayağını pergel gibi pekiştire.

(*Kaânî*)

زبس تحرك پرگار تیغ وجدول رع
بپرنیان هوا مرتسم شود اشکال
طالب

Kılıç pergeli ve mızrak cetvelinin çok hareketinden hava atlasına birtakım şekiller nakşolur.

(*Ṭalib*)

Muarrebi fercardır § Eşya.

نیست قدرت زچوب کاژدرهاست
اژدر قدرت ید بیضاست [1]
قدرت ازدست احدی چو بتافت
قرص مه را برآسمان بشکافت [2]
حاصل از دست گردد این پرگار
غیر دستست جمله دست افزار
آذری

Ejder olmak kudret ve kabiliyeti asânın değil Hazreti Musanın elindeki kudretin eseridir. Peygamberimizin elinden kudret parlayınca gökyüzünde ayın çöreğini ikiye ayırdı. Bu şeyler elin kudretinden husule gelir; elden başkası hep alât ve edevat gibidir.

(*Azeri*)

§ Daire § Düzgünlük ve intizam.

پرگار (**pürkâr**) = İşi çok kimse § İyi yapılan nakış ve sanatkârane iş gibi çok güzel iş § Hilekâr (نظام) § Nakkaş (رشیدی).

پرگاس (**pergâs**) = Telâş etmek § İşin düzeni bozulmak.

پرگال (**pergâl**) = Pergâr: pergel dediğimiz.

پای ازین دائره بیرون نهم یك سرموی
گر سراپای چو پرگال کنندم بدونیم
سلمان

Beni pergel gibi baştan aşağı ikiye ayırsan ayağımı bu daireden bir kıl ucu kadar dışarıya çıkarmam.

(*Selman*)

پرگاله (**pergâle**) = Parça, pay § yama.

من آب طلب کردم ازین دیدهٔ خونبار
او خود همه پرگالهٔ خون جگر آورد
خسرو

Ben bu kan yağdıran gözümden su istedim; o hep ciğer kanı parçası getirdi.

(*Ḫasrev*)

§ Kaba iplikten yapılan bir nevi dokuma.

پرگام (**pergâm**) = Dölyatağı = bûkân (*ba.*).

[1] Yedi beyza mucizesine işarettir.
[2] Şakkı kamer mucizesine işarettir.

پرکان (**perkân**)=Bilmemek, cehl.

پرکاویش (**perkâviş**) = Asma ve başka ağaçların dallarını budamak, düzeltmek.

پرکر (**perker**) = İntizar etmek, yola bakmak.

پرگر (**perger**) = Eski zamanda Acem şahlarının boyunlarına taktıkları elmaslı gerdanlık.Pek seçkin atların boyunlarına da takarlardı.

عدورا از تو حصه غل وپابند
ولی را از تو بهره تاج وپرگر
دقیقی

Düşmanın senden payı lâle ve pranga; dostun taç ve gerdanlıktır.

(*Dakikî*)

§ Pergâr muhaffefi de olur.

پرکم (**perkem**) = Değerini kaybedip işe yaramaz bir hale gelen şey.

پرگنده (**pergende**) Peragende (*muh.*).

ازان قصائد پرگنده دفتری کردم
ازرقی

O dağınık kasidelerden bir defter yaptım.

(*Ezrekî*)

کند باد پرگنده خاك مرا
نبیند کسی جان پاك مرا
نظامی

Rüzgâr benim toprağımı dağıtır; kimse benim temiz canımı görmez.

(*Nizâmî*)

پرگنه (**pergene**) = Vergi yahut haracı alınan yer § Itırlardan yapılan koku.

پرکوك (**perkūk**) = Yüksek bina.

پرماس (**permâs**) = Bilmek, anlamak. Mastarı permâsîden.

آنکه او نفس خویش نشناسد
نفس دیگر کسی چه پرماسد
سنائی

Kendi nefsini bilmeyen başkasınınkini nasıl bilir.

(*Sena'î*)

§ El sürmek, el ile yoklamak § Uzatmak, uzamak, boy sürmek.

هر کجا گوهریست بشناسم
دست سوی دگر نپرماسم
ابو شکور

Her nerde bir inci varsa tanırım. Başka tarafa el uzatmam yahut el sürmem.

(*Ebūşekūr*)

§ Kurtulmak, halâs olmak.

بعدل او بود از جور بدکنش رستن
بخیل او بود از شردشمنان پرماس
ناصر

Zalimin zulmünden onun adaletiyle; düşmanların şerrinden onun askeriyle kurtulmak mümkündür.

(Nâṣır)

§ Perdaḫten mânasına da gelir.

پرمه ، پرماه **(permâh, permeh)**= Burgu, matkap (*ar.*) miṣkab § Hakkâk kalemi. Konuşmada (mete) derler.

گرهه اره نهی از بهر رفتن پرسرش
وی قدمها دوخته برجای چون پرمه بود
رضی‌الدین

Gitmek için başını tamamen kessen de onun ayakları yerde kakılmış burgu gibi olur.

(Reżiyyüddin)

پرمحیده (**permeḫide**) = Âsi = bermeḫ (*ba.*) müştakları kullanılmaz.

پرمر **(permer)**=Umma, intizar= bermer (*ba.*).

پرمگس (**perimeges**) = Sinek kanadı (*k.*) ince ve nazik şey § Parlak kılıç § Çok lâtif bir nevi ipek kumaş.

پرموته **(permute)** = Şey.

پرموز (**permūz**) = Hayvan yemi § İntizar= bermūz.

پرمون **(permun)** = Süs, bezek.

پرمه (**perme**) = Burgu. Permah (*muḫ.*) پرماه (*ba.*).

پرمیو (**permiv**) = Belsoğukluğu denilen hastalık = sûzak.

پرن (**peren**) = Ülker = pervin (*ba.*) (*ar.*) süreyya.

زبخشش تو اگر بانگ برزمانه زنند
بنات نعش بهم درفتد مثال پرن
کمال

Eğer senin ihsanını dünyaya ilân ederlerse benatı naʿş [*] ülker gibi tortop olur.

(Kemal)

§ Nakışlı nazîk ipek kumaş.

پرناك **(pernâk)** = Türklerden bir oymak.

پرنج **(perenc)** = Pirinç dediğimiz kabuğu çıkarılmış çeltik.

پرند (**perend**) = Nakışsız ipek kumaş. (p) ve (r) nin esresiyle de görülmüştür.

پرند آسمان گون درمیان زد
بشد درآب وآتش پرجهان زد
نظامی

Mavi renkli ipekliyi beline

[*] (Benatı naʿş) şimalî kutba yakın yediger denilen yedi yıldızdır ki perişanlıkla darbı mesel olmuştur.

sardı, suya girdi ve cihana ateş saldı.

(*Niẓamî*)

§ Ülker § Kılıç.

خنجر تو چون پرند روشن وبازینتست
خون دل عاشقان نقش پرند تو باد
خاقانی

Senin hançerin ülker gibi parlak ve süslüdür. Âşıkların gönlünün kanı kılıcının nakşı olsun.

(*Ḫakānî*)

§ Kılıç cevheri, menevişi.

چه دیبهٔ که برنگ پرند هندی تیغ
زبرجدیش پود وزمردیش تار
عنصری

Hind işi kılıcın menevişi renginde; atkısı zebercet, çözgüsü zümrüt gibi ne mükemmel bir kumaş.

(*'Unṣurî*)

§ Karga dövleği § Çayır.

پرنداح (**perendâḥ**) = Sahtiyan.

پرنداور (**perendâver**) = Suyu iyi verilmiş kılıç.

پرند آور بیاورد ازنیامش
بعزم ورزم بهر انتقامش
هدایت

Onun intikamını almak için savaş niyetiyle kılağılı kılıcı kınından çıkardı.

(*Hidayet*)

پرندك (**perendek**) = Ova ortasındaki tepe ve yığın.

پرندوشین ، پرندوش ، پرندوار (**perendvâr, perendūş, perendūşin**) = Evvelki gece.

پرندین (**perendin**)=İpek kumaştan yapılma her şey.

پرنگ (**pereng**) = Suyu iyi verilmiş kılıç ve kılıç cevheri.

خدنگ حادثه را نیست بهزجز زره
پرنگ نائبه را نیست به زفقر سپر
قاآنی

Hâdise okuna acizden daha iyi zırh; belâ kılıcına fakirlikten daha iyi kalkan yoktur.

(*Kaānî*)

پرنگ (**piring**) = Pirinç denilen maden.

پرنیان ، پرنون ، پرنو (**pernu, pernūn, perniyan**)=Nakışlı, çok nazik nefis kumaş.

نپرد بلبل اندر باغ جزبسد ومینا
نپوید آهو اندو دشت جزبرقالی وپرنول
قطران

Bülbül bağda mercan ve mineden başka şey üzerinde uçmaz; ceylân sahrada halı ve nakışlı ipekliden başka şey üzerinde koşmaz.

(*Ḳatran*)

بزرگان فراغ از نظر داشتند
ازان پرنیان آستر داشتند
سعدی

Büyükler gösterişten vazgeçtikleri için elbisenin içyüzünü ipekli kumaştan yaptılar.
(*Sa'dî*)

پرنیان خوی (perniyan ḫūy) güzel huylu, nazik mizaçlı.

پرنیخ (**perniḫ**) = Mermer levha gibi düz ve muntazam taş.

پرو (**perv**) = Ülker, pervin (*muḫ.*) peren, pervin (*ba.*).

فروغ رای منیرش اگر جهد در باغ
بجای خوشه زتاکش همی بروید پرو
فخری

Parlak fikrinin aydınlığı eğer bağa vurursa bağın asmasından salkım yerine ülker biter.
(*Faḫrî*)

پروا (**perva**) = Takat ve ârâm, durup dinlenme § Bilme, idrak etme.

هران پروانه کو شمع ترادید
شپش خوشترز روز اید بسیما
همی پردیگرد شمع حسنت
بروزوشب ندارد هیچ پروا
نمی یارم بیان کردن ازین بیش
بگفتم این قدرباقی تو پروا
مولانا

Senin güzelliğin şem'asını gören pervaneye gecenin çehresi gündüzden daha hoş gelir ve gece gündüz güzelliğinin şem'ası etrafında hiç durmaz, uçar. Bundan ziyade açıklamağa gücüm yetmiyor. Ötesini sen bil ve anla.
(*Mevlâna*)

§ Korku.

شکستگان زحوادث غمی نمی دارند
که تخته پاره زطوفان نمی کند پروا
وحید

Hali harabolanlar, hâdiselerden kaygılanmazlar; çünkü tahta parçası tufandan korkmaz.
(*Vaḥîd*)

§ Meyil ve rağbet.

مرا که از رخ او ماه در شبستانست
کجابود بفروغ ستاره پروایی
حافظ

Onun aya benziyen yüzü benim gece odamı aydınlattıkça yıldızın aydınlığına meyil ve rağbet eder miyim?
(*Ḥafız*)

§ Terk etme, vazgeçme.

ربود چشم ورخ وزلف آن بت رعنا
یکم قرار ودوم طاقت وسیوم پروا
مولانا

O lâtif güzelin gözü, kararımı; yanağı, gücümü; zülfü, vazgeçmemi kaptı.
(*Mevlâna*)

Cihangîri bunlardan başka seruberg deyip Seyfi İsferengînin şu :

بگوی عاشقان آی ارسر سودای ماداوی
دل ازجان وجهان برگیر اگر پروای ماداری
سیف اسفرنگی

beytini getirmiş, başkaları aynı ibare ile ona uymuşlar. Seru-

berg[*] tâbirini Bürhanı Camiin kast ve azm ile tefsir etmesine bakılırsa mâna :

Eğer bize sevdalı isen âşıkların mahallesine gel, maksadın biz isek gönlünü can ve cihandan çek, demek olur.

(Seyfi Isferengî)

Bu beyit meyil ve rağbete de misal olabilir.

(Bürhan) perveriş § Pervaz mânalarına da yazmıştır.

پروار (**pervâr**) = Pervârîden = beslemek'ten, besleme mânasına ismi mastar § Çardak, köşk, etrafı pencereli yaz odası ki ekseriya evlerin üst katında olur. Bu münasebetle semirtmek için hava alan serin bir yere bağlanarak yem ve tımarına özenilen koyun, sığır gibi hayvanların bağlandıkları yere (pervâr) ve burada beslenen hayvanlara (pervârî) ve sadece pervâr denir.

اسب لاغرمیان بکار آید
روز میدان نه گاو پرواری
سعدی

Savaş günü beli ince at işe yarar; besili öküz değil = پرواره.

(Sa'dî)

چرخ مردم خوار اگر روزی دو مردم پرورست
نیست از شفقت مگر پروارهٔ اولاغرست
عطار

[*] Bürhan mütercimi Asım Efendi (seruberg) i servet ve sâman ile tercüme etmiş. Baharii Acem serübergi dimağ mânasına aldığından, fikrin bizim ile meşgul ise gibi bir mâna ifade eder.

İnsan yiyen felek eğer bir iki gün insanı beslerse şefkatinden değil, beslemesi arık olduğundandır. Yani lâyıkiyle besleyip yemek içindir.

('Aṭṭar)

§ Hazine § Binanın çatısına örttükleri tahtalar.

پرواز (**pervâz**) = Aslında kanad açmak mânasına olup mecazen uçma mânasınadır.

روزی زسرسنگ عقابی بهواخاست
پردا زپی طعمه بپرواز بیاراست
ناصر

Bir gün taşın üstünden bir tavşancıl havalandı. Yeyinti aramak için kanadını uçmak niyetiyle bezedi: uçmaya başladı.

(Nâṣır)

§ Saçı, nisar. Nasıri, bu mânayı ispat için Cihangirînin yazmış olduğu şu beyitteki (pervâz) dan maksat saçı değil uçmadır diyor.

هزار شیخ وولی بیش باشد اندروی
که کعبه برسرایشان همی کند پرواز
سعدی

Şirazdaki Allahüekber dağında binden ziyade şeyh ve veli bulunur ki Kâbeyi insanlar tavaf etmek âdet iken Kâbe bunların başında devir ve pervâz eder.

(Sa'dî)

§ Aydınlık ve nur.

چراغی که پروازبیش ازوست
فروغ همه آفرینش ازوست
نظامی

Bir ışık ki görüşün nuru ve bütün yaradılışın aydınlığı ondandır.

(*Nizmâî*)

ازصحبت خسیس حذرکن که می‌شود
یك برگ کاه مانع پرواز دیده را
صائب

Alçakla konuşmadan çekin ki bir saman çöpü gözün ziyasına engel olur.

(*Şa'ib*)

§ Kuş tüneği.

عرغ زبان بسته آوازده
که پرواز پارینه را سازده
شاعر

Susan kuşa seslen ki geçen seneki tünegini, yuvasını hazırlasın.

(*Şa'ir*)

§ Mertek.

پرواز بیال دیگری کردن

pervâz bebali dîğeri gerden (*k.*) başkasının yardımı ile iş görmek.

پَرْوَازَه (**pervâze**) = Seyir yerine götürülen yemek.

جانا چه توان کردکه انعر ره عشقت
الا جکر سوخته پروازهٔ مانیست
شاعر

Ruhum! ne yapayım ki senin aşkın yolunda ciğer kebabından başka yol azığımız yoktur,

(*Şa'ir*)

Vaktiyle Farslıların gerdek gecesi yaktıkları ateş ki gelin ve güveyin eteklerini birbirine bağlıyarak etrafında döndürürlermiş § Gelinin başına saçtıkları altın ve gümüş varak kırpıntıları. Bizim zamanımızda Şirazda altın varak yapanlara pervazeger derler (Cihangîrî).

پَرْوَاس (**pervâs**) = Değme, el sürme = permas. Mastarı pervâsiden.

زپرواسیدن آن نازك اندام
شکفت اندر کفم گلهای بادام
شهاب

O nazik endamlıya değdiğimden avucumda badem çiçekleri açıldı.

(*Şihab*)

پَرْوَان (**pervan**) = Gazne civarında bir şehir § Ayakla döndürülen ipek çıkrığı.

پَرْوَانَك (**pervanek**) = Kara kulak denilen hayvandır ki daima aslanın önünde haykırarak gider. Başka hayvanlar bunun sesini işitince bir tarafa çekilirler. Aslanın avının artığı ile geçinir. سیاه گوش siyah gûş da denir. Muarrebi فرانق dır § Askerin önde giden kısmı, öncü (*ar.*) مقدمةالجیش mukaddemetülceyş.

پَرْوَانَه (**pervane**) = Işık etrafında uçan kelebek.

ای مرغ سحر عشق زپروانه بیاموز
کان سوخته راجان شد وآواز نیامد
سعدی

Ey bülbül! Aşkı pervaneden

öğren; çünkü o yanmışın canı gitti de sesi çıkmadı.

(Sa'dî)

Işığa âşık sanılan pervane onun küçük kısmıdır. Pervaneye benzediği için mecazen otomobil ve tayyare pervanelerine de pervane denir. (Nizâm) § Berat, vesika, pasaport § Ferman.

روزی سرت بخشم ودرپایت اوفتم
پروانه را چه حاجت پروانهٔ دخول
سعدی

Bir gün sana başımı feda eder, ayağına düşerim. Pervanenin bir yere girebilmesi için vesikaya ne ihtiyacı var.

(Sa'dî)

§ Kara kulak denilen hayvan.

پروانه وار در پیشیران نهند پای
تا آید از کفلگه گوران کبابشان
خاقانی

Onlar yaban eşeklerinin sağrılarından kebap tedariki için karakulak gibi aslanın izinde yürürler.

(Ḫakanî)

شاها غضنفری تو وپروانهٔ تومن
پروانه در پناه غضنفر نکوترست
خاقانی

Şahım! Sen aslansın, ben senin kara kulağınım. Kara kulağın aslanın sığınağında olması çok iyidir.

(Ḫakanî)

Pervane nasıl mumun etrafında dolaşırsa bu da aslanın etrafında öyle dolaştığı için pervane adını almıştır.

پَرُوبَال دَاشْتَن **(perubâl dâşten)** = *(k.)* Kuvvet ve kudret sahibi olmak.

پَرُوپَای **(perupây)** = Güç, kuvvet = پاویر *(ba.)*.

پَرْوَرْدِگَار **(perverdigâr)** = Besleyici, mürebbi mânasına Cenabı Hakkı öven isimlerdendir.

گر دیگران بمنظر زیبا نظر کنند
ماوا نظر بقدرت پروردگار اوست
سعدی

Eğer başkaları yakışıklı yüze bakarlarsa bizim nazarımız onu yaradanın kudretinedir.

(Sa'dî)

هیچ دستاویزم آن ساعت که ساعت دررسد
نیست الا آنکه بخشایش کند پروردگار
سعدی

Vakit ve saat irişince Cenabı Hakkın af ve mağfiretinden başka güvenecek bir şeyim yoktur.

(Sa'dî)

§ Başka birini besliyen kişi.

پَرْوَرِيدَن، پَرْوَرْدَن **(perverden, perverîden)** = Beslemek, terbiye etmek.

فراق روی توآن ووز نفس کشتن بود
نظر بروی تو امروز روح پروردن
سعدی

O gün senin yüzünden ayrılmak nefsi öldürmekti. Bu gün yüzüne bakmak ruhu beslemektir.

(Sa'dî)

یکی بچهٔ گرگ می پروریـد
چو پرورده شد خواجه را بدرید
سعدی

Biri kurt yavrusu besleyip terbiye ediyordu. Beslenip büyüyünce sahibini paraladı.
§ Taat ve ibadet etmek.

پَروَرِش (perveriş) = Besleyiş, ta'lim ve terbiye, koruma (پرورش آموختگان) perveriş âmūḫtegân = bilim ve hikmet öğrenen ve öğretenler (پرورش آموز) perveriş âmūz = hakîm (پرورش آموختگان ازل) kerveriş âmūḫtegâm ezel = peygamberler, veliler § Taat ve ibadet = پرستش.

پَروَرَه (pervere) = Besili hayvan.

چو مرغ پروره مغرور خصمت آگه نیست
از انکه رخ غلامان تست بایزنش
شهاب

Kibirli düşmanın mızrağı kendisi için besili kuş gibi kebap şişi olacağını bilmez.
(*Şehab*)

پَروَز (pervez) = Soy sop.

بشاه آفریدون کشد پروزم
فردوسی

Benim soyum Feridun şaha varır.
(*Firdevsî*)

§ Elbisenin etek ve yenleri etrafına çekilen sayvan, saçak, kürk gibi süs nev'inden şeyler.

بجاب ، گردکه اندر همی کشد پروز
شمال، گردگل اندر همی کند پرواز
قطران

Bulut dağın etrafına pervaz çekiyor. Kuzey rüzgarı gülün etrafında uçuyor.
(*Kaṭran*)

§ Çayır § Yama § Döşeme § Piyade ve süvarilen halka olmaları.

پَروِزَن (pervizen) = Elek. Pervîzen (*ba.*).

از کید این چرخ کهن داوم دونی پرمحن
گرد الم برفرق من بیزد ز کین این پروزن
عندلیب

Bu eski feleğin hilesinden içim mihnetle doludur. Bu elek, kîninden benim başıma elem tozu eler.
(*'Andelib*)

پَروِش (perūş) = Sivilce (*ar.*) بثر.

پَروَن (perven) = İpek çıkrığı = pervan.

پَروَنْد (pervend) = Armut. Bazı lügatlerde (emrūd) yerine (emred) yazıldığından tüysüz genç demek olur § Kazvin civarında bir ekinlik.

پَروَنْده (pervende) = Kumaş dengi

کیسه ام زوپرست از بدوه
خانه ام زوست پر زپرونده
شاعر

Çantam onun ihsanından altınla, evim kumaşla doludur.
(*Şâ'ir*)

§ Kumaş sargısı.

پروه (perve) = Savaşta düşmandan alınan eşya § Çarşaf: şimdi manto dediğimiz kadın bürgüsü § Ülker yıldızı.

پروهان (pervehan) = Belli, açık.

زو، پشت روزگار توی گشته ؛ این سخن
در روی روزگار بگویم بپروهان
اثیرالدین

Zamanın sırtı onun sayesinde kuvvetlendi. Bu sözü zamanın yüzüne karşı açıkça söylerim.
(*Eşîrüddin*)

پرویز (pervîz) = Nûşirevanın hafidi ve Hürmüzün oğlu Hüsrevin lakabıdır § Bu lakabın verilmesine sebep olarak bazıları Pervizin asıl manası olan Muzaffer yahut kıymetli den, bazıları da bu zat tatlı dilli olduğu için şeker eledikleri elek mânasından alınmıştır dediler.

ازان شد نام آن شهزاده پرویز
که بودی در سخن گفتن شکر بیز
نظامی

O şehzade söz söylediği zaman şeker elediği yani şeker gibi tatlı söylediği için adı Perviz olmuştur.
(*Nizâmî*)

En doğrusu Muzaffer mânasına gelen (Pîrûz) den çevrilme olmasıdır § Ülker yıldızı.

زمانه خاك تو هم عاقبت بپرویزن
فروگذارد اگر ماورای پرویزی
نزاری

Ülkerin fevkinde olsan da yahut mevkiin Hüsrevi Pervizden yüksek de olsa zaman akibet senin toprağını eleğe bırakır: seni mahveder.
(*Vizârî*)

§ Eleyici = bîzende.

تو خسروی ومن از صدق دل نه از پی زر
بر آستانهٔ قصر تو خاك پرویزم
نزاری

Sen Hüsrevsin, ben para için değil yüreğimin doğruluğundan senin köşkünün eşiğinde toprak eleyiciyim.
(*Nizarî*)

§ Cilve etmek.

شمس الحق تبریزی آنجا که تو پرویزی
در تابش خورشیدت هرگز خطری نی
مولانا

Ey Tebrezli Şemsülhak! Sen her nerede tecelli edersen güneşinin parıltısında gölge tehlükesi yoktur.
(*Mevlânâ*)

Misaldeki (ق) yerinde (دی) olduğuna göre mâna kış korkusu demektir. § (پرویزیدن) den ismi mastardır; fakat masdarı kullanılmaz (Nizâm).

پرویزن (pervîzen) = Elek.

کرده از گرز و نیزه بر دشمن
استخوان آرد پوست پرویزن
سنائی

Düşmana vurduğu topuz ve

mızraktan kemiğini un, derisini elek yapmış.

(*Senâ'î*)

Konuşmada büyüğüne gırbâl, küçüğüne elek [*] denir (Nizam).

دوستم یك جایگه پی زخم نیست
این تنم از تیر چون پروین نیست
مولانا

Vücudumda yarasız bir yer yoktur. Bu vücudum oktan, elek gibidir.

(*Mevlânâ*)

Mecazen her göz göz olan şey.

پرویش (pervîş) = İşte tembellik göstermek.

اژدها پیشست وتیغ اندر عقب وایام تند
رهمده ای دوست سوی خویشتن پرویشرا
خسرو

Ejderha önde, kılıç arkada, zaman sert. Arkadaş! Kendine doğru tembelliğe yol verme : tembellik etme.

(*Hüsrev*)

پروین (pervin) = Ülker yıldızı : öküz burcunda öküz şeklinin örgücünde toplu olarak bulunan yedi küçük yıldız ki üzüm salkımı biçimindedir (*ar.*) ثریا.

ما که اکنون متفرق چو بنات النعشیم
کی توانیم دگر جمع شدن چون پروین
عماد

Biz ki şimdi بنات النعش *=yedi ger, gibi dağınığız; ülker gibi bir daha nerede toplanabiliriz.*

(*'Imâd*)

[*] Dilimizden alınmıştır.

باکاشای رخ وخال تو خاکش برچشم
کور بختی که نظر برمه وپروین دارد
یغما

Senin yüzün ve benine karşı aya ve ülkere bakan uğursuzun gözüne. toprak dolsun.

(*Yeğma*)

(Peren) (*ba*).

پره (perre) = Askerin daire ve halka yahut tabur ve saf olması § Uç ve etek.

هیدون پره های کوه قارن
به پیشش هچنان آید که گلشن
فخر گرگانی

Şimdi Mazenderan dağının etekleri; onun önünde güllük gibidir.

(*Fahri Gürgânî*)

Saman yaprağı, çöpü.

برنتوانم گرفت پرهٔ کاهی زضعف
گرچه بصورت یکیست روی من وکهربا
خاقانی

Yüzüm görünüşte kehribar ile birse de bir saman çöpünü kaldıramıyacak kadar zaifim.

(*Hakanî*)

§ Kilit ve dolap ve değirmen perlerine de denir.

بهر در کامدی پی درکشائی
پریدی قفل جائی پره جائی
جامی

Her hangi kapıya gelirse anahtara hacet kalmadan kilit bir tarafa peri bir tarafa uçardı : kapı açılırdı.

(*Câmî*)

پرهازه (**perhâze**) = Kav=pede= pūde = ḫef.

پرهیختن ، پرهیجتن (**perhiḫten, perhīḫten**) = Edeplendirmek, terbiye etmek.

پرهوده (**perhūde**) = Faydasız, mânasız söz § Ateşin tesir ve hararetinden sararan elbise ve başka şeyler berhūd (*ba.*).

پرهون (**perhūn**) = Daire=berhun (*ba.*).

پرهیز (**perhiz**) = Sakınmak, kaçınmak.

مبتلای طفل مزاجند عاشقان ورنه
دوای درد تغافل دو روز پرهیزست
شاعر

Aşıklar çocuk mizaçlı hastalardır. Yoksa dalgın gibi görünme hastalığının ilâcı yani sevgilinin ilgili değilmiş gibi görünmesine karşı tedbir, iki gün kaçınmaktan ibarettir.

(*Şa'ir*)

§ Emir mevkiinde de kullanılır.

پرهیز ازان عسل که ازهر آمیخت

Zehir ile karışan baldan sakın.

Hakikat ehlinin nazarında Allahtan başka her şeyden geçmek.

Kerden, nemūden, dâşten kelimeleriyle terkip olunur. (Pehrîz) perhiz den çevrilmedir. پرهیزانه Perhizâne = hastanın yiyebileceği gıdalar. پرهیزکار Perhîzkâr= Sofu ve insan incitmekten sakınan kimse. بدپرهیز Bedperhîz = doğru dürüst perhiz etmiyen hasta.

ترك شهوت نشان دین باشد
شرط پرهیز کاری این باشد
نظامی

Şehveti bırakmak din nişanesidir. Sofuluğun şartı budur.

(*Nizāmi*)

پری (**perī**) = Cin mânasına olup örfde cin nev'inin gayet güzel olan dişi kısmına denir. Karşılığı (dîv) dir ki çirkin, korkunç kılıklı, zararlıdır.

پری رخی که زشرمش نهان شده است پری
پری مثال نهان گشت وشدزمهریری
ازرقی

Bir peri yanaklı ki peri ondan utanarak gizlenmiştir; peri gibi gizlendi de sevgiden uzaklaştı.

(*Ezreḳî*)

§ Periden = uçmaktan müzariin muhatap sıygası.

چند پری چون مگس ازبهر قوت
در دهن این تنهٔ عنکبوت
نظامی

Azık için ne vakite kadar bu örümcek ağının ağzında uçarsın.

(*Nizāmî*)

= Perir (*ba.*).

پَرِیسای ، پَرِیخُوان ، پَرِی اَفسای (**peri efsây, perihuvan, perisây**) = Efsuncu, peri davet eden.

من شخص پر یدارم من مرد پریخوانم
مولانا

Ben perili bir kimseyim; ben peri davet ederim.

(*Mevlâna*)

پَرِی پَیکَر (**perî peyker**) = Perî sûretli (*k.*) çok güzel.

بخوبی چه گویم پری پیکری
پریرا نبوده چو او دختری
نظامی

Güzellikte ne diyeyim! bir peri sûretli; perinin onun gibi kızı yoktur.

(*Nizâmî*)

پَرِیچَه (**perîçe**) = Urgan ve halat yaptıkları hurma lifi.

پَرِیدار (**perîdâr**) = Perili, kendini cin tutmuş olan divane.

چون پریداران درخت گل همی لرزد زباد
چون پری بندان براو بلبل همی افسون کند
قطران

Gül ağacı rüzgârdan perili gibi titriyor; peri bağlayanlar, teshir edenler gibi. Bülbül ona afsun ediyor.

(*Katran*)

پَرِیدُخت (**perîduht**) = Meşhur kahraman Rüstem'in dedesi Samın severek evlendiği Çin hâkanının kızı.

پَرِیدَن (**periden**) = Uçmak.

اسرار غمش گفتم درسینه نهان دارم
رسوای جهانم کرد این رنك پریدنها
یغما

Onun kederinin sırlarını göğsümde gizleyeyim dedim. Bu, rengimin uçmaları beni aleme rüsvay etti.

(*Yeğma*)

(R) nin şeddeli olduğu da vardır.

پی بال وپر اندر پی تو می پرم
من کاه شدم چو کهربائی تو مرا
مولانا

Kolsuz, kanatsız senin izinde uçuyorum. Ben saman çöpü oldum. Sen bana bir kehribar gibisin: sen beni kehribar gibi kendine çekersin.

(*Mevlâna*)

§ Bir yerden bir yere sıçramak. Konuşmada bir şeyin rengi kaybolmak mânasına gelir ki biz rengini atmak, rengi uçmak deriz. Ölmek ve göz seyretmekten de kinaye olur.

پَرِیرُوز ، پَرِیر (**perîr, perîrûz**) = Evvelki gün.

پریر وقت سحر چون نسیم باد شمال
همی رساند بارواح بوی عنبر تر
انوری

Evvelki gün seher vakti poyraz

rüzgârı lâtif bir surette ruhlara taze amber kokusu eriştiriyordu.
(*Enverî*)

در مرو پریر لاله آتش انگیخت
دی نیلوفر ببلخ درآب گریخت
امروز گل از خاك نشابور دمید
فردا بهری بادسمن خواهد ریخت
لطف‌الله نیشابوری

Evvelki gün mervde lâle ateş yaktı; dün Belhde Nilüfer suya kaçtı; bu gün Nişaburun toprağından gül bitti; yarın Heratta rüzgâr gül dökecek:
(*Lütfallahı Nişâbûri*)

Bu rubainin her mısraında bir memleket, bir zaman, bir çiçek, bir unsur adı toplanmıştır. (Perîrūz) un kısaltılması olan (perir) daha ziyade eski şairlerin şiirlerinde görülür. Pesi perîrūz = üç gün evvel. Pesteri perîrūz = dört gün evvel.

پریز (**perîz**) = Haykırma, çığlık ve feryat.

از پریزت چنان بلرزد کوه
که زمین بو مهن بلرزاند
علی فرقدی

Dağ senin çığlığından zelzelenin yeri titretmesi gibi titrer.
(*'Aliyyi Ferkadi*)

§ Pervizen (*muh.*) (*ba.*).

پریزاد (**perizâd**) = Peri çocuğu (*k.*) peri gibi güzel.

ندانم پاچنین حسن خداداد
ملك خوانم من اینرا یاپریزاد
جامی

Ben böyle Allah vergisi olan güzellikle buna melek mi yoksa peri çocuğu mu diyeyim bilmem.
(*Câmi*)

پرازن (**perîzen**) = elek = pervizen (*ba.*).

پریسوز (**perîsūz**) = Hüsrevi Pervizin zamanında yapılan bir kilise.

از آنجا تا در دیر پریسوز
پریدند آن پریرویان دران روز
نظامی

O peri yüzlüler oradan Perisüz kilisesinin kapısına kadar o gün uçtular.
(*Nizâmî*)

پریش (**perîş**) = Dağıtmak, saçmak, perişan olmak, kendinden geçmek mânalarına gelen perîşîden den ismi mastar (*isfa. muh. vas*).

درخوشی نبوده لهو اندیش
گاه گفتن نبوده لغو پریش
سنائی

Sustuğu zaman faydasız düşünücü; söz zamanında saçma saçıcı değil.
(*Senâ'î*)

برون آمد ازخیمه وازدو زلف
بنفشه پریشیده برلسترن
فرخی

İki zülfünden gül üzerine (yüzüne) menekşe dağıtmış olduğu halde çadırdan çıktı.
(*Ferruhî*)

پریشان (perîşân) = Dağınık, birbirinden ayrılmış. Kendinden geçmiş, kederli mânasına da gelir.

مرا دلیست پریشان وچون شود مجموع
دلی‌که باسر زلف تو همنشین باشد
سلمان

Benim perişan bir gönlüm var. Zülfünün sevdasıyle düşüp kalkan bir gönül nasıl toplu olur.

(*Selman*)

گفتم بتا موی پریشان مساز موی
گزمویه ترسمت‌که چو مویی شوی نزار
قاآنی

Ey güzel! Ağlama, saçını dağıtma; çünkü ağlamadan; korkarım ki kıl gibi incelir, zayıflarsın; dedim.

(*Kaanî*)

پری گرفته (peri girifte) = Perili = peridar (*ba.*).

پریون (peryun) = Uyuz hastalığı = ger (*ar.*) cereb. (Berîven) mânasına da gelir. Beriven (*ba.*).

پز (pez) = puḫten = pişirmek mastarından emir. (*isfa, muh, vas,*).

هفت سال از سوز عشق جسم پز
در بیابان خورده ام من برگ رز
مولانا

Tenimi pişiren aşkın hararetinden çölde yedi yıl asma yaprağı yemişim.

(*Mevlâna*)

زان طبخها که دیك سلامت همی پزد
خوش خوار تر زفقر ابایی نیافتم
خاقانی

Selâmet tenceresinin pişirdiği yemeklerden; yoksulluktan tadı daha hoş bir yemek bulamadım.

(*Ḫâkanî*)

پزاحتن (pezâḫten) = Erimek.

پزاوه (pezâve) = Kireç ve tuğla ocağı.

کس زمادر نزاد بازو ومال
از پزاوه سبوی پرنابد
خسرو

Kimse anadan para ve mal ile doğmadı. Tuğla ocağından desti dolu çıkmaz.

(*Ḫüsrev*)

پزد (pezd) = Kan § Can ve ruh.

پزدك (pezdek) = Buğday biti.

پزشك (pizişk) = Hekim= (bizişk) (*ba.*).

پزوی (pezvi)=İnsanların en âdisi.

پزیدن (pezîden) = Peziden, pişmek, pişirmek.

هر میوه‌که درباغ جهان بدهه پخته است
ای غورهٔ چون سنگ نخواهی تو پزیدن
مولانا

Cihan bahçesinde yetişen her

meyve tamamiyle pişmiştir. Ey taş gibi koruk! Sen pişmiyecek misin, olgunlaşmıyacakmısın.

(*Mevlâna*)

پژ (pej) = İnişli yokuşlu yer, tepe ve sarp dağ.

سفر خوشست کسی را که بامراد شود
اگر سراسر کوه پژ آیدش درپیش
خسروانی

Önüne baştan başa sarp dağ çıksa bile isteğine kavuşan kimse için sefer hoştur.

(*Hüsrevanî*)

§ Eski § İrin.

پژ (püj) = Kırağı § Enir dedikleri kök.

پژاکن (pejaken) = Çirkin, murdar.

لطیف وجوانم چوگل در بهار
پژاکن نیم سالخورده نیم
ابوشکور

Bahar gülü gibi lâtif ve tazeyim. Çirkin ve yaşlı değilim.

(*Ebuşekûr*)

پژاوند (pejavend) = Tırkaz: kapı sürgüsü § Tokaç: çırpıcı tokmağı.

پژم (pejm) = Dağ.

پژمان (pejman) = Soluk, örselenmiş ve revnaksız.

در انتظار عهد شب قدر زلف تو
پژمان تر از چراغ بروزم زمان زمان
سیف اسفرنگی

Kadir gecesine benziyen zülfüne intizar ile gündüz yanan ışıktan zaman zaman daha soluk ve fersizim.

(*Seyfi İsferengi*)

پژمایه (pejmaye) = Bermaye (*ba.*).

پژمرده (pijmürde) = Solmuş, buruşuk. Revnakı gitmiş, hali değişmiş mânalarınadır. Bitkilerle meyveler ve insanlarda kullanılır.

دل مکن از دوست گر خواهی بد وپیوست باز
کس بگلشن باز کی بندد گل پژمرده را
کلیم

Sevdiğine tekrar yaklaşmak isteğinde isen ondan gönlünün bağını kesme; insan buruşuk bir gülü güllüğe tekrar nasıl bağlar.

(*Kelim*)

(P) nin üstünüyle de görülmüştür.

پژمردن ، پژمریدن (pijmurden, pijmurîden) = Solmak, hal değişmek. Pijmürde (*ba.*).

پژن (pejen) = Çaylak kuşu.

جهان بدیدهٔ او تیره شد چو پر پژن
قاآنی

Dünya onun gözünde çaylak kanadı gibi karardı.

(*Kaanî*)

پژند (**pejend**) = Ermeniler hıyarı denilen bitki=bejend, bergest (*ba.*).

پژواك (**pejvâk**) = Dağ ve kubbeden akseden ses, yankı,

پژول (**pujūl**) = Topuk = bucūl (*ba.*).

پژولیدن (**pîjūlîden**) = Biribirine karışmak, perişan olmak, solmak.

زن کنیز کرا پژولیده بدید
مولانا

Kadın cariyenin halini karışık gördü.

(*Mevlâna*)

Doğrusu, başında (b) ile bijūlîden dir. Aslı (بولیدن) olup çokca (b) ile kullandığından kelimenin cüz'ü gibi olmuştur.

پژوم (**pejūm**) = Yoksui, değersiz.

پژوند (**pejvend**)=Pejavend § Kapı arkasında bekliyen pezevenk,

پژوهش (**pijūhiş**) = Arayıp sorma, tecessüs.

مرد نا آزموده را زنهار
نه ثنا گوی و نکوهش کن
گر پراو اعتماد خواهی کرد
اول احوال او پژوهش کن
ابن یمین

Nazmen tercümemiz :

Mücerrep olmıyan insanı, zinhar
Ne medheyle ne de faslü mezemmet
Dilersen itimat etmek o şahsa
Et evvel hâlini tahkika gayret

(*İbni Yemîn*)

پژوهیدن (**pîjūhîden**) = Aramak, sormak, tecessüs ve tahkik etmak.

پژوهید بسیار و پرسید چند
نیامد زخوبان کس اورا پسند
فردوسی

Çok aradı ve sordu; güzellerden kimseyi beğenmedi.

(*Firdevsî*)

پژوه (Pijūh) pijuhîden den, emir (*İsfa muh. vas*). دانش پژوه Dânış pijūh = bilim araştıran. پژوهیده Pijūhide=tetebbü etmiş, akıllı, bilgin پژوهنده pijūhende= arayıp sorucu tetkik edici.

پژوی (**pejvî**)= Pezvi (*ba.*).

پژوین (**pejvin**) = Pis, murdar.

پشم آود دوات بن سوراخ
قلم سست وکاغذ پژوین
سنائی

Önüme dibi delik bir yazı hokkası, cılız bir kalemle pis bir kâğıt getirir.

(*Senaî*)

پژه (**peje**) = Pej.

پژوه (**pijüh**)=Pijūh (*muḫ*) pijūhiden (*ba.*).

پس (**pes**) = Ard, sonra, geri.

سپه را از پس وپیش وچپ وراست
بآیینی که می‌بایست آراست
جامی

Askeri ard, ön, sağ, soldan nasıl lâsımsa öyle hazırladı.
(*Camî*)

چنان باتیك وبد عرفی بسرکن کز پس مردن
مسلمانت پزمرم شوید وهندو بسوزاند
عرفی

Urfi! İyi ve kötü insanlarla öyle yaşa ki öldükten sonra müslüman seni zemzemle yıkasın, hintli yaksın.
(*'Urfî*)

هرکه را ایام پیش آورد زودش پس نشاند
این پشیمانی رجذر ومد دنیا روشنست
کلیم

Zaman kimi ileri geçirdi ise onu çabuk geri çekti. Bu pişmanlık ve geri çekiş denizin cezir ve meddinden bellidir [*].
(*Kelîm*)

Pesiferda = yarından sonraki gündür ki öbürgün deriz. Pesterini ferda denirse daha öbürgün demek olur § Arapçanın (فاء جزائیه) si yerinde öyle ise gibi bir mâna ifade eder.

تیر از کمان چو رفت نیاید بشست باز
پس واجبست درهمه کاری تأملی
سعدی

Ok yaydan çıkınca tekrar baş parmağa gelmez. Öyle ise her işte düşünmek lâzımdır.
(*Sa'dî*)

پُس (**püs**) = Oğul: püser (*muh.*).

پِس (**pis**) = Lâstik top yahut otomobil tekerleğinin boşalmasını hikâyede kullanılır (Nizam).

پسا (**pesâ**)=Fars kıtasında birçok ünlü kimseler yetiştiren bir kasaba muarrebi (fesa).

پساچین (**pesâçin**)=Tarla ve bahçe mahsulünden geri kalan: başak.

پسادست (**pesadest**) = Veresiye olan alışveriş karşılığı (pîşâdest). (*ar.*) نسیه.

پس افتاده (**pes uftâde**) = Yolda yoldaşlarından geri kalan kimse § Biriktirilen mal § Miras.

پس افکند (**pes efkend**) = Sonunu düşünmek. Gerekli masraflardan artırılıp biriktirilen mal § Miras.

زر ودرم نماند نظر بمعنی دار
که پس فکند بزرگان بچو شما نبود
خجندی

Altın ve para kalmaz. Manevi şeref teminine çalış; çünkü bü-

[*] Cezrü med : denizin geri çekilip ilerlemesi ve bu hareketini tekrarlaması. Çekin, yayın.

yüklerin bıraktıkları miras onları hayırla anmktan başka değildir.

(Ḥacendi)

§ İnsanın sağlığında işlediği iyi ve kötü işler. Pes endaz da bu mânayadır.

پَس اَنْدَاخْتَنْ بَچَه **(pes endaḫteni beçe)** = (*ko.*) Çocuk doğurmak.

پَسَانِيدَنْ **(pesaniden)** = Bağ, bahçe ve ekin suvarmak.

پَسَاوَنْدْ **(pesavend)** = Şiirin kafiyesi.

همه پوچ وهمه خام وهمه سست
معانی از چکامه تا پساوند
لبیبی

Kasidenin mânaları kafiyeye varınca hep biçimsiz, çiğ, gevşek.

پَسَاوِيدَنْ **(pesâvîden)** = Bir şeyi el ile yoklamak, ellemek = bipsâvîden (*ba.*) § Sarhoşluk göstermek.

پَس آهَنگْ **(pes âheng)** = Arkadan giden tabūr. (*ba.*) پیش آهنك.

پَسْت **(pest)** = Alçak mânasınadır ki kendisinde yükseklik ve irtifa olmıyan şey demektir. Karşılığı (bâlâ) ve (bülend) dir.

بعزت هر آنکو فروتر نشست
بخواری نیفتد زبالا بپست
سعدی

Her kim ki şerefle en aşağıya oturursa hakaretle yüksekten alçağa düşmez.

(Sa'dî)

Kısa mânasına da gelir. قد پست Kadi pest = kısa boy gibi bazı yerde eksik, az mânasını ifade eder. قیمت پست Kıymeti pest = değeri az, چاشنی پست çaşnîi pest = tadı az gibi. Harap, viran mânasına da gelir ki bunlar hep mecazi mânalardır.

نگر تانیاری بیداد دست
که آباد گردد زبیداد پست
سراج

Dikkat et sakın zulme el uzatmıyasın. Çünkü zulümden bayındır yer harap olur.

(Serrac)

Tümsekli olmıyan düz yer ve pinti adam mânalarına da yazmışlardır.

پِسْت **(pist)** = Un, hususile kavrulmuş un, kavvut (*ar.*) سویق.

منم روی ازجهان درگوشه کرده
کفی پست جوین را توشه کرده
نظامی

Arpadan yapılmış bir avuç kavutu gıda edip dünyadan bir köşeye yüz çeviren benim.

(Nizamî)

Hekimler ıstılahında bazı hubu-

battan ve meyve kurusundan yapılan un (Nizam).

پُست (**pust**) = Posta § Postacı pusti hevâî = tayyare postası (nefisi) (Nizam).

پَسنا (**pesta**) = Evvelce başlanılıp sonra bırakılan bir işin başına geçmek = pedisâr *(ba.)*.

پَستادَست (**pestâdest**) = Veresi = pesâdest (*ba.*).

پِستان (**pistan**) = Meme. پستانك = emzik.

چه خرم کسی کو بهنگام دی
نهد پیش خود آذر ومرغ وی
جی نار پستان بدست آورد
که پرنار پستان شکست آورد
برون سرنمی آرد از گنج کاخ
که اشکوفه آرد برون سر زشاخ
فردوسی

Ne mutlu o kimseye ki kışın önüne ateş, tavuk ve şarabı koyar; bahçe narının kıymetini kıracak nar memeli bir güzel ele geçirir; daldan çiçek baş gösterinceye kadar köşkünün köşesinden başını dışarı çıkarmaz.

(*Firdevsî*)

زشیرابرشود غنچه سپر وخنده زند
بروی مادر پستان چو طفل پستان خوار
طاهر دگنی

Gonca, bulut sütünden kana kana içip meme emen çocuğun, süt ananın yüzüne güldüğü gibi güler; inkişaf eder, açılır.

(*Tahiri Degeni*)

پِستان بَند (**pistan bend**) = Memeyi büyütmemek yahut küçük göstermek için kadınların kullandıkları meme korsesi.

پِستان سَفید کَردَن (**pistan sefid kerden**) = Çocuğu sütten kesmek için memenin başına bir şey sürmek.

الفتی می دید باپخت سیاهم زان سبب
کرد در روز نخستین دایه ام پستان سفید
قاسم مشهدی

Kara bahtımla ülfetimi gördüğü için tayam daha birinci gün memesini beyaza boyadı.

(*Kasımı Meşhedi*)

پِستان سِیاه کَردَن (**pistan siyah kerden**) = Çocuğu memeden kesmek için memeye siyah bir şey sürmek.

پِستانِ مادَر بُریدَن (**pistani mader büriden**) = Ananın memesini kesmek (*k.*) hırslı ve aç gözlü olmak, vefasızlık edip hukuka riayet eylememek.

پِستانِ مام یا مادَر گاز گِرِفتَن (**pistani mam ya mader gâz giriften**) = (*k.*) Hısım ve akrabaya merhametsizlik ve zulüm etmek § İyiliğe kötülük etmek.

پِسته (**piste**) = Fıstık.

نخود روی تازه همی سوسن وسمن
نگشود لب بخنده همی پسته وانار
جمال

Susam çiçeği ve gül daha güler yüz göstermedi. Fıstık ve narın dudağı gülmedi: açılmadı.
(*Cemal*)

پِسْتهٔ خَنْدان (**piste'i ḫendan**) = Ağzı açılmış fıstık (*k.*) dilberin ağzı.

مهرزن بردهن خنده‌که درباغ جهان
سرخود می‌خورد آن پسته‌که خندان باشد
صائب

Gülmenin ağzını mühürle: gülme; çünkü dünya bahçesinde gülen yani ağzı açılan fıstık canını feda eder.
(*Ṣa'ib*)

ای دهنت پستهٔ خندان دل
لعل چوقندت شکرستان دل
عماد

• *Ey ağzı gönlün gülen fıstığı; şekere benziyen dudağı gönlün şekerliği olan güzel!*
(*'İmad*)

پِسْتهٔ شَکَرْ فَشان (**pistei şeker feşan**) = Şeker saçan fıstık (*k.*) sevgilinin dudağı ve ağzı.

پِسِ جانِشین (**pesi canişin**) = Dükkân sahibinin vekili.

پَس خَم زَدَن (**pes ḫam zeden**) = (*k.*) Kaçmak.

پَس دادَن (**pes dâden**) = Geri vermek, iade etmek § Kap içindeki şeyden dışarıya sızıntı vermek. (Pes dadeni ders) talebenin muallime geçen dersi vermesi.

پِسِ دَست کَردَن (**pesi dest kerden**) = (*k.*) Gizlemek.

وگربخانه زری ماند زن کند پس دست
خسرو

Eğer evde bir altın kaldı ise kadın gizler.
(*Ḫusrev*)

پُسَر (**püser**) ‖ Oğul, çocuk.

شاید که پراشك من ویعقوب بخندد
آنراکه بدل داغ چو یوسف پسری نیست
یغما

Kalbinde Yusuf gibi bir çocuğun yakısı olmıyan kimse benim ve Yakubun göz yaşımıza gülerse lâyıktır.
(*Yeğma*)

یکی را پسر گم شد از راحله
شبانگه بگردید در قافله
سعدی

Birinin oğlu kayboldu. Geceleyin kervanda döndü dolaştı.
(*Sa'di*)

پسر انرا کند دوکار خراب
هوس زینت وهوای شراب
هاتفی

Çocukları iki şey harap eder: süslenmek hevesi, şarap sevgisi.
(*Hâtifî*)

Şimdi (piser) suretinde okunuyor. پسر اندر (püser ender) = Üvey oğul, püser zade=torun.

پُسَرِچَه (püserîçe) = Fena tabiatlı çocuk,

پَس زَانُو نِشَستَن (pesi zânū nişesten) = (*k.*) Düşünmek.

پَس سَر خَارِيدَن (pesi ser ḫârîden) = (*k.*) Bahane etmek.

پَس سَر نمُودَن (pesi ser nemūden) = (k.) Utanarak yüz çevirmek § Bir kimseyi hile ile baştan savmak.

پَس شَام (pes şam) = Temcit yemeği (*ar.*) schūr.

پَس شَاشِيدَن (pes şaşiden) = (*ko.*) İlerliyecek yerde geri kalmak : yersiz, geri kalış devenin işemesine benzetilmiş; çünkü deve geriye doğru işer.

پَس كَار بُودَن (pesi kâr būden) = Bir işle uğraşmak.

پَس گُوش اَفكَندَن (pesi güş efkenden) = (*k.*) Unutmak, ihmal etmek. Konuşmada (püşti gûş efkenden) denir.

پَس مَانده (pes mande) = Geri kalmış § Yemek artığı § Mirasçı § Eski.

پَسَند (pesend) = Beğenme, kabul etme, beğenilmiş, makbul. Pesendîden = beğenmek mastarından emir (*isfa muḫ. vas.*).

پسندیده پرسیدی ای هوشمند
بگویم جوابت ور آید پسند
سعدی

Ey akıllı! güzel sordun; beğenir, kabul edersen cevap vereyim.

(*Sa'di*)

گفت آن زیرك که ای قوم پسند
درس خوانید وکشید آوا بلند
مولانا

O zeki; ey makbul ulus ! Ders okuyunuz ve sesinizi yükseltiniz, dedi.

(*Mevlâna*)

پُسَندَر (püsender) = Övey oğul.

جز بادندر نماند این جهان کینه جو
باپسندر کینه دارد همچو بادختندرا
عنصری

Bu kinli dünya, övey kız gibi övey oğla kin tutan övey anadan başka şeye benzemez.

(*'Unṣurî*)

پَسَنده (pesende) = Beğenilmiş mânasına pesendide (*muḫ.*).

پَسَندِيدَن (pesendideu) = Beğenmek, seçmek.

حدیث سعدی اگر کائنات بپسندد
بهیچ کار نیاید اگر تو نپسندی
سعدی

Sadi'nin sözünü dünya beğense sen beğenmedikçe hiç işe yaramaz.

(*Sā'di*)

پسندیده (pesendîde) = Beğenilmiş, makbul.

گفت مرا اهل دلی گاه پند
نیست پسندیدهٔ کس خودپسند
عماد

Bana bir irfan sahibi nasihat ettiği sırada kendini beğeneni kimse beğenmez, dedi.

(*'Imād*)

پسنگک (pesengek)= Dolu. Küçük buz parçaları şeklinde olduğu için (yahçe) de denir.

پش (peş) = At yelesi, perçemi.

کفلهاش گرد وپش ودم دراز
پرویال فربی ولاغرمیان
پودبهای جای

Sağrıları yuvarlak, yelesi ve kuyruğu uzun, göğüs ve gerdanı dolgun, beli ince bir at.

(*Pūr Behāyi Cāmî*)

§ Sarığın sarkan ucu § Her şeyin benzerine nispetle âdisi § (veş) gibi teşbih edatı (*ba.*).

پش (puş) = Baykuş.

پشام (peşam)= Karamtırak renkli şey.

پشان (peşan)= Gürz [*], topuz= çeşan, feşan.

پشت (puşt) = Arka, sırt.

ز کوزی پشت من چون پشت پیران
زسستی پای من چون پای بیمار
فرخی

Sırtım kamburluktan ihtiyarların sırtı; ayağım sölpüklükten hasta ayağı gibidir.

(*Ferrahi*)

Yardımcı ve arkalayıcı § Puşt § Soy § Nişapur civarında bir şehir. پشت بپشت دادن puşt bepuşt dâden=birbirine dayanmak (*k.*) ittihat ve müzaheret etmek, پشت برپشت puşt berpuşt = babadan babaya, nesilden nesle.

پشت بر دیوار ماندن (puşt ber dîvâr manden) = Hayran olmak, şaşmak.

گر زروی خود پراندازی نقاب
پشت بردیوار ماند آفتاب
صائب

Yüzünden örtüyü atarsan güneş hayran olur.

(*Ṣā'ib*)

پشتاره (puştare)= Puştvare (*muḥ.*) puştvare (*ba.*).

پشت بزمین آوردن (puşt bezemin âverden)= (*k.*) Yenmek.

[*] Uzun sapı ağaç yahut demirden; toparlak başı ağaç, yahut madenden eski bir savaş aletidir ki topuzdan büyüktür.

پُشتِ پاخاریدَن **(puşti pâḫârîden)** = Ayağın sırtını kaşımak (*k.*) sevinmek, yaltaklanmak.

پُشتِ پازدَن **(puşti pâzeden)** = Ayakla kakmak (*k.*), terk etmek, yüz çevirmek.

آن کوزند زووی جفا پشت پای من
بوسم چو دامنش بلب اعتذار پای
کمال

Cefa yüzünden beni terk edenin, ayağını eteği gibi özür dileme dudağiyle öperim.

(*Kemal*)

پُشتِ چشم تُنُك یا نازُك کَردَن **(puşti çeşm tenuk ya nâzuk kerden)**= Naz etmek, gururla bakmak (Niẓām).

پُشتِ چَمَن **(puşti çemen)** = (*k.*) Çimen sahası.

پُشت دادَن **(puşt dâden)** = Arka vermek § (*k.*) Yüz çevirmek, kaçmak § Dayanmak.

خوابم زخیال روی تو پشت بداد
مولانا

Yüzünün hayalinden uykum kaçtı.

(*Mevlānā*)

دید عدو روی شه وپشت داد
پشه توقف نکند پیش باد
عماد

Düşman, padişahın yüzünü gördü ve kaçtı; sivrisinek rüzgârın önünde duramaz.

(*'Imād*)

پُشتدار **(puştdâr)** = Puştîban § İri ve kalın; hususiyle kalın elbise.

پُشتِ دست بَر کَندَن **(puşti dest ber kenden)**= Elinin arkasını koparmak (*k.*), pişman olmak, esef etmek. (Puşti dest geziden) de denilir ki elin arkasını ısırmak demektir.

بلب از غصه پشت دست برکند
گریبان چاك زد از سر بیفکند
نزاری

Kederden müteessir oldu. Yakasını yırtıp başından attı.

(*Nizārî*)

پُشت راست کَردَن **(puşt rast kerden)** = Beli doğrultmak (*k.*), dinlenmek, rahat etmek.

(Niẓām)

پُشتِ سَرِ کَسی دیدَن **(puşti serikesî dîden)** = Öğünen, hatır kıran, başkasının ölümünü istiyen kimselere karşı söylenen bir sözdür ki biz senin gibilerin gidip kaçtığını, yahut ölümünü çok gördük demektir.

(Behari'acem)

فلکهارا توانی پشت سر دید
بنور عشق اگر دل زنده باشی
صائب

Eğer kalbin aşk nuru ile diri

olursa eflâkten sonraya kalabilirsin.

(*Şā'ib*)

پُشت شِكَستَن (**puşt şikesten**) = (*k.*) Tahammül edilemiyecek derecede musibete duçar olmak (Niẓām).

پُشتَك (**puştek**) = Giyildiği zaman bele kadar gelen kısa elbise, üstlük.

اگر جبهٔ خاره را مستحقم
زتو بس کنم پشتکی زند پیچی
سوزنی

Her ne kadar bana lâyık olan ipekli üstlük ise de senin tarafından verilecek kaba bir üstlük yeter.

(*Sūzenî*)

§ At ve katır cinsinin ayaklarına ârız olan ve yürümekten alıkoyan bıcılgan hastalığı § Çocukların; atlama, ebe geçti, yahut kavak dikilme oyunu.

پُشت كَردَن بَر چیزی (**puşt kerden ber çizi**) = Bir şeyden yüz çevirmek.

چو بیند بآن روی پرآب وتاب
کند صاه تو پشت بر آفتاب
طغرا

Yeni ay o parlak yüze bakınca güneşten yüz çevirir.

(*Tuğra*)

پُشت گَرم بُودَن (**puşt germ büden**) (*k*) Yardım görmek, himaye edilmek.

فریب چون گل رعنا نمی‌خورم زنهار
درین چمن که مرا پشت از خزان گرمست
سلیم

Ben bu çimende güzün yardımını gördükçe baharın iki renkli gülüne aldanmam.

(*Selim*)

پشت‌گرمی (püşt germî) = Yardım.

خورشید جودت او نکند پشت گرمی
سر ما کند شهار من از کشتگان برف
کمال اصفهانی

Eğer senin cömertliğinin güneşi yardım etmezse, kış beni kardan ölmüşlerden sayar.

(*Kemâli Işfahanî*)

پُشتِ گُوشِ فَراخ (**puşti güş feräḫ**) = (*ko.*) Tembel (Niẓām).

پُشتلَنگ (**puştleng**) = Eksik, kusurlu§ Mânasız, faydasız.

در ملك تو پسنده نگردد بیننده‌گی
نمرود پشه خورده وفرعون پشتلنگ
سوزنی

Senin mülkünde sivrisinekle telef olan Nemrutla kusurlu Firavun köleliğe lâyık değildir.

(*Sūzenî*)

پُشتمازه (**puştmaze**) = Belkemiği, omurga (*ar.*) sulb.

پُشتمال (**puştmal**) = Peştamal dediğimiz silgi.

پُشْتْ ماهی (**puşt mâhî**) = Balık sırtı dediğimiz biçim (*k.*) gece. Bir şehri övgüye dair:

سوادی که دروی سیاهی نبود
وگر بود جز پشت ماهی نبود
نظامی

Bir şehir ki onda karanlık yoktu; var ise geceden başka değildi.

(*Nizâmî*)

پُشْتْ نَمُودَنْ (**puşt numûden**) = Puşt daden (*ba.*).

پَشْتُو (**peştû**) = Kavanoz = bestû (*ba.*).

پُشْتُو (**puştû**) = Afgan dili.

پُشْتْوَاره (**puştvâre**) = Bir arkalık yük.

هرکه او روی چون گلش خواهد
مدتی خار پشتواره کند
عطار

Her kim onun gül gibi yüzünü isterse bir müddet dikeni yük etsin; diken yüklensin.

(*'Attâr*)

پُشْتْوَانْ (**puştvan**) = Puştîban (*ba.*)

پُشْتَه (**puşte**) = Tepe, yığın.

از خون بکوه ودشت روان گشت جویبار
وز کشته پشته های عظیم آمد آشکار
شاعر

Dağda, ovada kandan ırmak aktı. Ölüden, büyük yığınlar meydana geldi.

(*Şâ'ir*)

پُشْتی (**puştî**) = Yardımcı: Koruyucu § Bele kadar gelen kısa elbise, arka yastığı.

پُشْتْ یافْتَنْ (**puşt yâften**) = Yardım ve kuvvet bulmak.

پُشْتِیوَانْ ، پُشْتِیبَانْ (**puştîban, puştîvan**) = Kuvvetlendirmek için duvara vurulan ağaç dayak, yapı desteği. Kapı arkasına konulan ağaç bağ (*k.*) arkalayıcı, yardımcı.

چه غم دیوار امت را که باشد چون تو پشتیبان
سعدی

Senin gibi dayağı, yardımcısı olan ümmet duvarının ne korkusu vardır?

(*Sa'dî*)

هر چه از دلها کنی تعمیر پشتیبان تست
تو در آبادیٔ دل کن چو معمار خودی
صائب

Her kimin gönlünü ihsan senin yardımcın olur; madem ki kendi gönlünün mimarısın; gönülleri imara çalış.

(*Şâ'ib*)

پَشَكْ (**peşek**) = Çiy = Şebnem. (Ş) nin tutariyle müsavi ve müsavi etmek, denkleştirmek.

بحسن افتاده باخورشید درپشك
بقامت سرورا افکنده در رشك
نزاری

Güzellikte güneşe denk düşmüş, boyda selviyi kıskandırmış.
(Nizârî)

§ Aşk ve bağlılık § Baykuş.

چون کند یارب زبدبختی دل ویرانه ام
پشك باشد گرها آید بسقف خانه ام
ابوالمعالی

Yarabbi! talihsizliğine karşı viran gönlüm ne yapsın. Evimin damına hüma konsa baykuş olur.
(Ebulme'ani)

§ Bokböceği.

پُشَك (**puşek**) = Kedi.

از چرغ تا کبوتر واز مرغ تاشتر
از گرگ تاپره واز موش تاپشك
روزی خوران خوان پر از نعمت تواند
هر گوشهٔ که می نگرم صد هزارلك
کمال غیاث

Doğandan güvercine, kuştan deveye, kurttan kuzuya, sıçandan kediye kadar herhangi köşeye baksam yüz binlerce mahlûk senin nimetinle dolu olan sofrandan azıklanırlar.
(Kemal Ğıyaş)

Şimdi (pişek), şeklinde söylenir (Nizâm).

پُشْك (**puşk**)=Koyun, keçi, ceylan gibilerin gübresi. (Pişkir, pişkire, pişkil, pişkile) de. denir.

گفت جا پشرا بروب ازسنگ وپشك
دو بود تر ویز بروی خاك خشك
مولانا

Onun yerini taş ve gübreden temizle. Eğer rutubetli ise, üzerine kuru toprak dök; dedi.
(Mevlânâ)

Bu eski şekildir. Nazımda kullanılabilir. Şimdi pişk denir. (Nizâm) Kumbara = humbere (*ba.*).

پِشْك (**pişk**) = Ortaklar arasında eşya böl.üşmek için çekilen kur'a. Şimdi oyunda herkesin nöbetini tâyinde kullanılır (Nizâm).

پِشْكِل، پِشْكِر (**pişkir, pişkil**) = پشك puşk (*ba.*).

پِشْكَم (**pişkem**) =Yazlık ev. Biçkem (*ba.*).

پِشِل (**pişil**)= Biribirine vurulduğu zaman ses çıkaran iki cisim.

پُشْلَنْگ (**puşleng**) = Mânasız. = Büştleng (*ba.*).

دعا گویی ترا بهتر چه خواهی کرد شعری‌را
که دام ابلهان باشد عبارتهای پشلنگش
سیف اسفرنگی

Senin dua etmekliğin hayırlıdır, mânasız mazmunları, ahmakların tuzağı olan şiiri ne yapacaksın?
(Seyfi İsferengî)

پَشْم (**peşm**) = Yün.

خرما نتوان خورد ازین خارکه کشتیم
دیبا نتوان بافت ازین پشمکه رشتیم
سعدی

Bu ektiğimiz dikenden hurma yemek mümkün değil, bu eğirdiğimiz yünden ipek kumaş dokunamaz.

(*Sā'dī*)

پَشْمَاگَنْد (**peşmagend**) = Yük, hayvanın sırtını acıtmamak için semerin altına konulan keçe, teğelti yahut yünle doldurulmuş palan.

هم سگانرا قلاده زرینست
هم خرانرا خزست پشماگند
خاقانی

Hem köpeklerin tokası altın, hem eşeklerin teğeltisi yahut palanı ipektir.

(*Ḫāḳānī*)

(Peşm) ile (agend) den mürekkeptir: agend (*ba.*).

پَشْم دَرْ كَشِيدَنْ (**peşm der keşîden**) =(*k.*) Kavgacı ve gevezeyi ustalıkla kendinden uzaklaştırmak.

هرکه بیهوده کند عربده پشمش درکش
نزاری

Her kim beyhude gürültü ederse onu uzaklaştır.

(*Nizārī*)

§ Dağıtmak, perişan etmek.

کشیدم پشم درخیل وسپاهش
نظامی

Onun süvarilerini, askerini dağıttım.

(*Niẓāmī*)

پَشْم دَرْ كُلَاه دَاشْتَنْ (**peşm der kulâh daşten**) = (*k.*) Şeref va itibar sahibi olmak.

دلیل صومعه دیدم کسی براهش نیست
گدای میکده هم پشم درکلاهش نیست
طالب

Baktım ki ibadethane kılavuzunun yoluna kimse gitmiyor. Meyhane dilencisinin de değer ve itibarı yok.

(*Ṭālib*)

(Peşm der kulâh nedared) denir ki yoksul ve değersiz demektir.

پَشْم شُدَنْ (**peşm şuden**) = Dağılmak, perişan olmak.

پَشْمَك (**peşmek**) = Pişmaniye helvası § (Peşm) in küçültülmüşü= Yünceğiz.

پَشْمِی اَز كُلَاهَش كَم (**peşmî ez kulâheş kem**) = (*k.*) Hesaba gelmiyecek kadar az, eksik.

پَشْمِينَه (**peşmîne**) = Yün kumaş.

دل اگر شاد بود خانه چه دوزخ چه بهشت
رنج اگر دور زتن جامه چه پشمینه چه پرند
یغما

Eğer gönül sevinçli olursa evin cennet veya cehennem olmasında fark yoktur. Vücut sıhhatte olursa yün elbise ile çubuklu kumaştan yapılmış elbise birdir.

(*Yeğmā*)

پَشَن (**peşen**) = (Tûsi nevzer) ile (pîran vîse) adlı iki kumandan idaresi altında yapılan meşhur savaşın yapıldığı ver, bu savaşa (cengi peşen), (cengi lâden), (cengi hemâven) de derler.

چون عارض تو ماه نباشد روشن
عنصری

مانند رخت گل نبود درگلشن
فرخی

مژگانت همی گذر کند از جوشن
عسجدی

مانند سنان گیو در جنگ پشن
فردوسی [*]

Ay senin yanağın gibi parlak değildir. Gülistanda yanağın gibi gül yoktur. Senin kirpiklerin Peşen muharebesinde (Gîv)in [**] mızrağı gibi zırhtan geçiyor.

(*'Unṣurî. Ferruḫî, 'Asedî, Firdevsî*)

[*] Hierî 323 te Tûsa bağlı Baj köyünde doğan Firdevsi.Tûs valisinin ezasına dayanamıyarak, (Mahmudü Gaznevi) ye şikâyet etmek için Gazneye gitmek üzere yola çıkmış. Gazne civarında bir bahçede tenezzüh etmekte iken kimler olduğunu bilmediği, asrının en büyük şairlerinden Unsurî, Ferruhî, Asedî'nin tertibettikleri işret meclisine raslamış; onlar da uzaktan Firdevsi'yi görmüşler. Şayet yanlarına gelirse rahatları kaçar korkusiyle kafiyesi dar birer mısra' söylemeye ve dördüncüsünü Firdevsîye teklif ile başlarından savmaya karar vermişler. Bu teklifleıini ortaya koyan şairler Firdevsî'nin hiç düşünmeden dördüncü mısraı söyleyiverdiğini görünce hayretler içinde kalmışlar, özür diliyerek fevkalâde hürmet göstermişlerdir. İşte bu dört mısra' onlardır.

[**] (Gîv) bu savaşta yararlık gösteren bir bahadırdır ki Gevderz'in oğlu, Bîjen'in babasıdır.

پِشِنجَه (**pişince**) = Çulha avgiri. Âbgîr, bişince (*ba.*).

پَشَنگ (**peşeng**) = Efrasiyab'ın babasının ve oğlunun adı § Küskü: duvar delmeğe, taş kırmaya yarıyan ucu sivri demir.

برآورد سخطش مارهٔ سپهر ازجای
بیاك اشاوتی بی‌دستبرد پشنگ وپشنگ
فخری

Onun öfkesi çekiç ve küskünün kuvvetine muhtacolmadan bir işaretle feleğin kalesini yerinden koparır.

(*Fuḫrî*)

§ Çamur ve toprak taşıdıkları teskere § Sitem ve cefa.

بی‌تیغ ازان خبه سازد اجل عدو ترا
کز خون فاسدش نرود برکسی پشنگ
درویش

Ecel, bozuk kanını akıtmakla kimsenin eza ve cefaya uğramaması için düşmanını kılıçsız boğar.

(*Dervîş*)

Buradaki (peşeng) i, Nizam, el ile su serpmek, yahut ağızla su püskürmeğe misal göstermiştir. Bu mânaya göre tercüme şöyle olur: Ecel, bozuk kanı kimseye sıçramamak için düşmanını kılıçla kesmeyip boğar.

پَشَّه (**peşşe**) = Sivrisinek.

گر برسر خاشاك یکی پشه بجنبد
آن پرزدن پشه عیان در نظرماست
ناصر

Çöpün tepesi üstünde bir sivrisinek kımıldanırsa onun kanad oynatması bizim gözümüze görünür.

(Nāṣır)

پشه‌بند (Peşşebend) = cibinlik.

پشه‌غال، پشه‌دار، پشه‌خانه **peşşehâne, peşşedâr, peşşeġal)** = Kendisinden sivrisinek peyda olan karaağaç (*ar.*) شجرةالبق

پشهٔ زرین **(peşşe'l zerin)** = (*k.*) Kıvılcım.

پشیره، پشیر، پشی **(pişî, pişîz, pişîze)** = Kıymeti pek az ve küçük para, pul: şimdi şâhî denilen para.

آنرا که بکیسه نیست چیزی
خوازی کشد از پی پشیزی
خسرو

Kesesinde bir şey olmıyan kimse bir pul için hakaret çeker.

(Ḫusrev)

Kalp para mânasına da gelir.

بفعل وقول وزبان یك نهاد باش ومباش
بدل خلاف زیان چون پشیز زر اندود
ناصر

İşini, sözünü, dilini birleştir, yaldızlı kalp para gibi içi başka dışı başka olma.

(Nāṣır)

§ Balık pulu.

سوم قهر تو باآب اگر عتاب کند
پشیزه داغ شود برمسام ماهیٔ شیم
انوری

Senin kahrının kızgın yeli eğer suya itabederse pul, benekli balığın mesamatı üzerinde yakı olur.

(Enverî)

§ Bıçak ve kılıç zıvanası § Çadır eteğine dikilen deri pervaz ki ipi ona geçi irler. Peşîzenin sonundaki (ه) teşbih edatıdır.

پشیم **(peşim)** = Peşiman (*muh.*). peşiman (*ba.*).

پشیمان **(peşiman)** = Pişman. Türkçesi (ildım).

هرچه گفتیم جز حکایت دوست
از همه گفته ها پشیمانیم
سعدی

Dostun sözünden başka her ne söylediysek hepsine pişmanız.

(Sā di)

(Şuden) mastarının müştaklariyle terekkübeder. پشیمانی (Peşimani) pişmanlık; (Huverden) mastarının müştaklariyle terekkübeder.

نیست باك از کشتنم ترسم پشیمانی خورد
آنکه فتوای هلاك دوست از دشمن گرفت
سنجر

Ölmekten korkmam. Dostun ölümü fetvasını düşmandan alanın pişman olmasından korkarım.

(Sencer)

پَشِین (**peşin**) = (Keykubad) ın oğlu ve (Sührab) ile (Lührasb) ın babasıdır. (Keypeşin) de derler.

پُنار (**puğar**) = Kibirlenme, kendini beğenme.

پَغاز (**peğaz**) = Tahta ve ağaç yarmak için kullanılan kama, takoz, pabuççuların kıskı dedikleri ağaç çivi.

عدو شکاری کز دست وساعد خصمش
کند بتیشهٔ تیجار حادثات پغاز
فخری

Bir düşman avcısıdır ki hasmının el ve bileğinden hâdiseler dülgerinin keserine sap yapar.

(*Fahri*)

Bu beyitten (keser sapı) mânası anlaşılıyor (Nâsıri). Betişe'deki (b) istiane edatı olursa mahzur kalmaz. (p) nin ötre ve esresiyle de görülmüştür.

پَغنه (**peğne**) = Merdiven basamağı.

پغنهٔ بام دولتت باشد
این جهان آخشیج وهفت فلك
شهاب

Bu dört unsurla yedi felek; senin devletinin sakfına merdiven olur.

(*Şihab*)

پُف (**puf**) = Işığı söndürmek, yahut ateşi yakmak için ağızdan çıkarılan hafif rüzgâr.

چراغی را که ایزد برفروزد
هرآنکس پف کند ریشش بسوزد
شاعر

Hakkın yaktığı ışığa her kim püf der, yani onu söndürmek isterse sakalı yanar.

(*Şâ'ir*)

Mesnevii şerifte pufū şeklinde de vardır.

هرکه برشمع خدا آرد پفو
شمع کی میرد بسوزد پوزاو
مولانا

Her kim Allahın yaktığı mumu söndürmek isterse mum sönmez; püfliyenin ağzı yanar.

(*Mevlânâ*)

پف آب Pufiâb: bir şeye nemlendirecek derecede su püskürmek (N'zām).

پُفِ کاسه گری (**pufi kâsegeri**)= Ufacık bir şeyden büyük bir şeyin hâsıl olmasından; yahut ufacık bir iş'n büyük netice yermesinden kinayedir

(N'zām)

آن دلبر کاسه گرکه چون حور وپریست
جان در تن من زشرم رویش سفریست
گر لب بلبم نهد زسر جان یابم
کارم موقوف یك پف کاسه گریست
باقر کاشی

O hûri ve periye benziyen dilber kâsecinin yüzünün utancından ruhum tenimden ayrılacak. Eğer dudağından bir öpücük

verirse yeniden dirilirim. İşim ufacık bir şeye kalmıştır [*].

(*Bakırı Kâşi*)

پُف کَرْدَن **(puf kerden)** = Üflemek § kabarmak, şişmek.

پَك **(pek)** = Bilgisi ve hüneri yokken kendini beğenen ve öğünen kimse. Müradifi olan lek ile (peku lek) de derler. Peku lek = yelmek, yepermek, öte beriye seğirtmek mânasına geldiği gibi خردومرد = hırtı pırtı, parça purça ev eşyası mânasına da gelir § Basamak. (ك) in esresiyle parmağın boğumu.

پُك **(puk)**=Bilgisiz § Yakışıksız ve biçimsiz. Mürad fi olan lük ile birlikte (pukü lük) (lükü puk) suretinde de kullanılır § İçi boş, kovuk mânasına pükün; çekiç mânasına putk'ün hafifletilmişidir.

ای شور بخت مدبر معلول شوم پی
وی ترش روی ناخوش مکروه‌لك وپك
تیزی و بی‌طعام وتفه چون پنیر ودوغ
بی‌ذوق وخشك مغز وتهی همچو جوز پك
بامن مشو چو آهن وپولاد سخت چشم
تاتشکنم سر تو چو سندان بزخم پك
پور بهای جای

Ey ayağı uğursuz, hastalıklı, talihi dönük, kötü bahtlı! Ey sevimsiz, iğrenç, yakışıksız, ekşi suratlı! peynir ve ayran gibi keskin, lezzetsiz, tatsızsın; içsiz ceviz gibi çeşnisiz, özü kurumuş ve boşsun. Bana demir ve çelik gibi sert gözle bakma ki kafanı örs gibi çekiç darbesiyle kırmıyayım.

(*Pür Behayı Câmi*)

§ Aşık kemiğinin bir tarafı § Oyuncuların takla atması. Tütün ve tömbeki gibi şeylerin dumanını ağızla içeriye çekmek (*ko.*).

پَگ **(peg)**=Nar memeli kız: yuvarlak ve katı memeli ki dilimizde turunç memeli denir § Çocukların oynadıkları top § Bir nevi darı.

پَگاه **(pegâh)** = Erken = begâh.

پَكْمال **(pekmal)** = Pabuççuların sahtıyan üzerine çizgi çizdikleri alet ki Arapça خط (mıhat) tan bozma mâhat derler.

پَكَنْد **(pekend)** = Huvarezmliler lügatinde ekmek.

خفت سوب وپکند اوکه ازبیخم بکند
طبع موزونم همی زاندیشه ناموزون کند
انوری

Onun beni temelimden yıkan suyu ve ekmeği sıkıntısı, daima

[*] Bu tâbir değeri yüksek olan çini kabların yapılışını öğrenmek için İrandan Çine giden, fakat püfünü öğrenmeden dönen bir bardakçının hikâyesinden alınmış.

düşünmekten düzgün tabiatımın düzenini bozar.

(Enverî)

(انگوزه) (*ba.*).

پَکْنَه (**pekne**) = Kısa boylu tıknaz kimse.

آن دختر پکنه عصمةالدین
سرمایهٔ زهد و نیکنامیست
انوری

O İsmetüddin adlı kısa boylu tıknaz kız; iffet ve iyi namlılığın asıl ve esasıdır.

(Enverî)

پَکُوك (**pekūk**) = Demirci çekici § Çardak, balkon ve onların kenarında parmaklık ve tahtapuş gibi dayanacak yer. İkinci mânaya pelūk de denir.

پُل (**pul**) = Köprü.

چوزافراز که آمدم زی فرود
به پیش اندر آمد یکی ژرف رود
تو گفتی دمان اژدهائی سیاه
خروشان و پیچان گرفته استراه
زپلها بران رود پیدا نشان
چو در تیره شب برفلك کهکشان
هدایت

Dağın yukarısından aşağı tarafa inince önüme derin bir ırmak çıktı; görseydin bağırarak, bükülerek yolu tutmuş saldırıcı kara bir ejderha sanırdın. Karanlık gecede gök üzerindeki saman uğrusu gibi ırmağın üstünde köprüler görülüyordu.

(Hidayet)

مژگان نیارم برهم نهادن
بر روی دریا بندد کسی پل
عماد

Kirpiklerimi yumamıyorum. Deniz üstüne kimse köprü kurar mı?

(İmâd)

§ Pūl = pul (*muḫ.*).

غالب برسر می کنم از بی پلی
نزاری

Parasızlıktan ölüyorum.

(Nizarî)

(پل زدن) pülzeden = köprü kurmak.

پَل (**pel**) = Etrafı yükseltilmiş tarla ve yer § Hastalıktan yeni kalkmakla halin zayıflaması.

پِل (**pil**) = Ökçe.

همیشه کفش وپلشرا کفیده بدنم من
بجای کفش وپلش دل کفیده بایستی
معروفی

Daima pabucunu ve ökçesini yarılmış görüyorum, onların yerine yüreği parçalanmalıydı.

(Ma'rufî)

§ Çelik çomak, ipli ve değnekli başka bir oyuncak § Çadır düğmesi dedikleri küçük ağaç parçaları.

پَلارَك (**pelârek**) = Suyu eyi verilmiş çelik. Belârek (*ba.*).

پَلاس (**pelâs**) = Aba ve çul gibi

kaba yünden dokunan şeyler, cicim denilen âdi yaygı.

زاهدی درپلاس پوشی نیست
زاهد باك باش واطلس پوش
سعدی

Sofuluk kaba saba elbise giymekte değildir. Hakiki sofu ol da atlas giy.

(*Sā'di*)

§ Hile, aldatma.

کرده اند از سیه گری خلق
باهمه کس پلاس وباماهم
کمال

Bir kısım halk zulümle herkese hile ettikleri gibi bize de mi etsinler?

(*Kemal*)

بامن‌هم پلاس (bamen hem pelâs)= Bana da mı hile? Bu mâna bir hikâyeden alınmıştır [*].

[*] Hikâye şudur: bir borçluyu birtakım alacaklılar tazyik ediyorlarmış İçlerinden biri benim alacağımı verirsen sana bir tedbir öğretirim, onunla alacaklılarından kurtulursun demiş. Borçlu kabul etmiş. Alacaklılardan hangisi seni sıkıştırırsa yalnız (pelâs) diye cevap ver, başka şey söyleme demiş. Borçlu bu suretle hareket ederek alacaklıların tazyikından kurtulunca bu tedbiri öğreten alacaklı gelip mukavele gereğince parasını istemişse de ona da (pelâs) cevabını verince (Baheme pelâs bamen hem pelâs = herkese hile bana da mı?) sözü ile mukabele etmiş Şimdi İranda bunun yerine (baheme beli bamen hem beli) diyorlar (Niẓām). İranın zamanımızdaki yüksek edıplerinden (ادبا) Farsça ve Arapça darbımeseller ve büyük sözleri gösteren 4 ciltlik pek mühim eserinde (pelâs diye cevap ver) cümlesine (deliliğe vur da alacaklılar deliliğine kanaat getire ek alacaklarından vazgeçsinler) kaydını ilâve etmiştir.

پلاس انداختن (**pelâs endâḫten**) = Perişan etmek, dağıtmak.

پلاسیدن (**pelâsîden**) = Solmak, buruşmak, (pelâsîde) = soluk, buruşuk (Niẓām).

پلاو (**pulâv**) = Pirinç, yağ, etle pişirilen pilâv. Konuşurken (پلو) puluv. Eğer etsiz olursa (چلاو) çilâv derler (Niẓām). Ferhengi Nefisîde pelâv, pilev şekillerindedir. پلوخوری (*ko.*) = ziyafet.

پلپل (**pilpil**) = Biber.

نگار من چوحال من چنان دید
ببارید از مژه باران وابل
تو گفتی پلپل سوده بکف داشت
پرا کند او ز کف بردیده پلپل
منوچهری

Sevdiğim beni o halde görünce kirpiğinden sağnaklı yağmur, yani gözyaşı döktü. Görseydin avucunda döğülmüş biber var da gözlerine sürüyor, derdin.

(*Minuçihrî*)

Arapçalaştırılmışı (fülfül).

پلچی (**pulcî**)=Katır boncuğu.

پلخ (**peleḫ**) = Boğaz.

زبس افغان ونعره وفریاد
مرد مارا فروگرفته پلخ
نزاری

Çok acıklı bağırma, haykırma ve feryattan insanların boğazı tutulmuş.

(*Nizarî*)

پَلْخَمان ، پَلْخَم (**pelḫem, pelḫeman**) = Sapan = belhem, belheman (*ba*) = felâḫen, felâhan, felmaḫen, felâseng, kelâseng.

پِلِسْتُك **(pilistuk)** = Kırlangıç = piristu.

پَلَشْت **(peleşt)** = Pis, murdar.

وان نیز گربه ایست پلشت وپیاستو
فخری

Biyâstū (*ba*.).

پُل شِكَسْتَن **(pul şikesten)**=Köprü kırılmak, kırmak (*k*.), güc, kuvvet kalmamak, mahrum olmak, mahrum etmek, zarar vermek.

عمر پلدست رخنه سر حادثه سیل پل‌شکن
کوش که نارسیده سیل ازپل رخنه بگذری
خاقانی

Ömür başı delik deşik köprüye benzer. Hâdiseler köprüyü yıkan sel gibidir. Sel gelmeden bozuk köprüden geçmeye çalış.
(Ḫâḳānī)

عاشق محتشم بسی داری
پل همی برمن گدا شکنی
خاقانی

Haşmetli âşığın çok var Ben yoksulu mahrum ediyorsun.
(Ḫâḳānī)

پَلَغْده **(peleğde)** = İçerisi bozulmuş, kokmuş yumurta ve meyva. Reşidide (p, l) ötredir.

پُلُفْته **(pulufte)** = Saz ve çalı çırpıdan yapılan kulübelerin yandığı zaman havaya savrulan ve henüz yanmakta olan parçaları.

پِلِك ، پَلَك (**pelek, pilk**) = Göz kapağı.

نیرت سواد چشم عدو حلقه‌کند چنانك
نه آگهی بدیده ونه در پلك بود
دهلوی

Okun, düşmanın gözünün karasını öyle oyar ki, ne gözü, ne de kapağı haber alır.
(Dehlevî)

پاپلك چشم نتوان راه سرشك بستن
کی پیش سیل گردد دیوار نم کشیده
یغما

Göz kapağının yardımı ile göz yaşına mâni olmak mümkün değildir; nemlenen duvar sele nasıl dayanır?
(Yeğma)

§ İliştirilmiş, merbut.

پُلُكه ، پُلُكَن (**puluken, puluke**)= Başa kakına, söz dokundurma.

پَلْم **(pelm)** = Toprak.

کجا تور وکجا ایرج کجا سلم
اجل ناشیده بر رخسار شان پلم
زرآفشت

Tür, İreç, Selm nerede? Ecel yüzlerine toprak saçtı: öldüler.
(Zerâtüşt)

پَلْمَسه ، پَلْمَس (**pelmes, pelmese**) = Telâş etmek, şaşırmak, muztarip olmak § Yalan söylemek.

پَلْمه (**pelme**) = Çocukların yazı ve talim tahtası.

پَلَنگ (**peleng**) = Kaplan.

سپر نفکند شیرغران زجنگ
نیفند یشد از تیغ بران پلنگ
سعدی

Kükreyici aslan, cenkten kaçmaz; kaplan, kesici kılıçtan korkmaz.

(*Sā'di*)

§ Kerevet, karyola bu mânaya daha ziyade Hindıstanda kullanılır (pelengî) = çizgili ve benekli olan şeyler (pelengîne) = kaplan derisinden yapılan elbise.

پِلَنگ (**pileng**) = Kapı aralığı = (peling, piling) şeklinde de yazmışlardır.

پَلَنگانِ گوزَن اَفکَن (**pelengâni gevezn efken**) = (*k.*) Bahadırlar.

پَلَنگ مِشک (**peleng mişk**) = Rengi kaplana, kokusu miske benziyen ve misk otu denilen nebat = berencmişk (*ba.*).

عطر کنند از پلنگ مشک بغداد
وآهوی مشک از هوای صفاهان
خاقانی

Bağdatta misk otundan ıtır yaparlar. Isfahanın havasından misk ceylanı kokusu gelir.

(*Ḫāḳānī*)

پَلْوَاس (**pelvâs**) = Yaltaklanma, aldatma.

پَلُوس (**pelūs**) = Pelvas. Câplūs (*muḥ.*) câplus (*ba.*).

پُلْوَان (**pulvan**) = Pul ile teşbih ifade eden van'dan mürekkep ve köprüye benzer demek olup ekinlerin etrafına çekilen taş ve topraktan sed ve sınırdır.

سبکباری گزین تاسهل تانی کزجبل پری
که گربه ازشتر بهتر تواند رفت بر پلوان
خسرو

Dağdan kolaylıkla aşabilmek için yükünün hafif olmasını tercih et. Zira kedi sed üzerinde deveden iyi gidebilir.

(*Ḫüsrev*)

(*muḥ.*) pülven § Kumaş dengi. = Perverde (*ba.*).

راه باید پیرید ورنج کشید
کیسه باید گشاد وپلونده
سوزنی

Yolu yürüyüp meşakkat çekmeli, keseyi ve kumaş dengini açmalı: para ve elbise vermeli.

(*Sūzenī*)

پَلَه (**pele**) Hindistanda yetişen ve

yaprağı insan pençesine, turunç rengindeki çiçeği aslan tırnağına benziyen küçük bir ağaç § Yeni doğuran hayvanın ilk sütü: ağız Az sermaye § Başın etrafındaki saçlar (پرهان). (l) nin şeddesiyle merdiven ayağı.

یکی انبار دیدم پرزغله
که دارد نردبانی بیست پله
لطیفی

Zahire ile dolu bir ambar gördüm ki yirmi basamak merdiveni var.

(*Lâṭıfî*)

§ Terazi gözü.

دریلهٔ ترازوی اعمال عمرماست
طاعات دانه دانه وعصیان تنك تنك
سوزنی

Ömrümüzde işlediğimiz amellere ait terazinin gözünde sevaplar tane tane, günahlar denk denktir.

(*Sûzenî*)

Son iki mânada پله pille şeklinde de görü müştür.

پِلَه (pile) = Çomağın eşi olan çelik § Pile (*muh.*) o ak ipek kozası.

پِلِسْتَه (pelîte) = Fitil (*ar.*) فتیله fetile.

پَلِيد (pelîd) = Pis, murdar.

منشین باهمان که صحبت بد
گرچه پاکی ترا پلید کند
سعدی

Pâk (*ba.*).

پَلِيدَن (pelîden) = Görmek, aramak, süzmek.

پِلِيَنْدِی (pelyendî) = Bir nevi çok tatlı kavun.

پَن (pen) = (Lâkin) mânasına istisna edatıdır.

پَنَاد (penâd) = Hava.

پَنَاغ (penağ) = (benag) ın ilk iki mânasiyle müşterek olup onlardan başka iğe yumurta şeklinde sarılmış iplik yumağa ve çulhaların (masura) dedikleri kamışa denir.

پَنَام (penâm) = Gizli, örtülü.

با اکابر بمجلس خلوت
گفت‌وگوی پنام می‌خواهم
کمال

Büyüklerle tenha bir mecliste konuşmak istiyorum.

(*Kemal*)

Zerdüşte tâbi Mecusilerin zendu pâzend okurlarken mukaddes ateşe tükrük ve buhar gitmemek için yüzlerine bağladıkları dört köşesinde bağcıkları olan pamuk bezi § Nazarlık.

پَنَانَك (penânek) = Zamk, ağaç sakızı.

پَنَاه (penâh) = Sığınma, iltica etme, penahîden = sığınmaktan

emir, (*isfa. muh. vas.*) (*ar.*) معاذ.

کسی کوز جاهت ندارد پناه
کسی کوز عدلت ندارد سپر
چو جسمی بود کش نباشد روان
چو چشمی بود کش ندارد بصر
حمزی

Senin şeref ve itibarına sığınmıyan, senin adaletini kalkan yapmıyan kimse ruhsuz bir cisim, görmez bir göz gibidir.

(*Mu'izzî*)

بحسن عارض وقد تو پرده فاند پناه
بهشت وطوبی طوبی لهم وحسن مآب
حافظ

Cennet ve tubâ senin yanağın ve boyunun güzelliğine sığınmışlar. Ne kadar mesutturlar. Sığınakları ne güzeldir.

(*Ḥâfız*)

پناه می‌برم ازجهل عالمی بخدای
که عالمست وبقدار طویشتن جاهل
سعدی

Bilgisi olup da derecesini bilmiyen kimsenin bilgisizliğinden Allaha sığınırım.

(*Sa'dî*)

Kerden, giriften, âverden, dâşten, dâden kelimeleriyle terekkübeder § Duvar gölgesi.

پنبه (**penbe**) = Pamuk.

پنبه‌زاری بود یك مه پیش ازین هامون برف
برق نیسان آتشی انگیخت دران پنبه‌زار
قاآنی

Bundan bir ay önce kar sahrası bir pamuk tarlası idi, nisan şimşeği onu ateşledi.

(*Kaânî*)

پنبه‌وز، پنبه‌بز (**penbebez, penbevez**) = Pamuk atan, hallaç. Doğru Arapçası ندّاف (neddaf).

پنبه‌بزی فاش کرد نکتهٔ اسرار عشق
درهمه عالم فتادشور ازان مسئله
نزاری

Bir hallaç aşkın sırlarından bir nükteyi meydana çıkardığından bütün âlem karmakarış oldu.

(*Nizarî*)

Şairin hallaçtan maksadı (حسین بن منصور) dur.

پنبه دَرگوش (**penbe dergüş**) = (*k.*) İlişiksiz, gafil, söz ve öğüt dinlemiyen kişi.

نظامی پس کن این گفتار خاموش
چه گویی باجهان پنبه درگوش
نظامی

Ey Nizamî! Sözü kes, sus, öğüt dinlemiyen halka karşı ne söylersin.

(*Niẓâmî*)

پنبه دَهان (**penbe dehan**) = (*k.*) Az söyliyen.

پنبه زَن (**penbe zen**) = Pembe bez.

پنبه شُدَن (**penbe şuden**) = (*k*) Dağılmak, kaçmak § Yumuşak, sâf ve beyaz olmak.

پنبه کَردَن (**penbe kerden**) = (*k.*) Dağıtmak, mahvetmek, yumu-

şatmak, teselli etmek § Susturmak. İnkâr etmek. (نقیمی)

پنبه نهادن (**penbe nihâden**) = (*k*) Aldatmak.

پنج (**penc**) = Sayılardan beşin adı.

ماپنج برادریم که ازیك پشتیم
برساعد اقتدار پنج انگشتیم
شاعر

Biz, bir baba evlâdı beş kardeşiz; iktidar bileğinin beş parmağı gibiyiz.

(*Şā'ir*)

پنج (**pinç**) = Çimdik.

پنج انگشت (**penc engüşt**) = Beşparmak denilen nebat § Bir el yahut bir ayağın parmakları § Çöğen. Yaba (Halîmî),

پنجاه (**pencah**) = Sayılardan ellinin adı.

زششصد فزون بود پنجاه وپنج
سعدی

Altı yüzden elli beş fazla idi: 655 tarihinde idi.

(*Sā'dî*)

پنجاهه (**pencahe**) = Hıristiyanların bir yere kapanarak ibadetle meşgul oldukları 50 gün. Müslümanlarınkine çile denir ki 40 gündür. Çile (*ba.*).

پنجپایه، پنجپایك، پنجپا (**pencpa, pencpayek, pencpaye**) = Yengeç, (*ar.*) سرطان seretan. Seretan burcuna da denir.

پنجهٔ بیچاره، پنج بیچاره (**penc bîçare, pencei bîçare**) = Zühal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarit yıldızları. Farsçaları sırayla şunlardır: Keyvan, Bercîs, Behrâm, Nâhît, Tîr. Bütününün Arapça karşılığı خمسهٔ متحیره ḫamse'i mütehayyiredir. Türkçeleri de şunlardır: Sekendiz, Erendiz, Sakıt, Culpan, Arzıtilek.

ازهجر دلیست مرا چندین پاره
بیچاره تنم زپنجهٔ بیچاره
بدیع

Ayrılıktan yüreğim parça parçadır, (pençei bîçare) den daha biçareyim.

(*Bedi'*)

پنجره، پنجر (**pencer, pencere**) = Pencere dediğimiz aydınlık ve hava deliği.

پنجروزه، پنجروز (**pencrūz, pencrūze**) = (*k.*) Az bir müddet.

بگر این پنجروزه دریابی
سعدی

Belki bu pek az zaman içinde hazırlanırsın.

(*Sā'dî*)

پنج سوره (**penc sūre**) = Kuran'ın

yasin, fetih, vâki'e, mülk, nebe' sureleri.

پنج شعبه (penc şu'be) = (*k.*) Beş duyu (*ar.*) حواس خمسه havassı hamse: Samia=işidim. Bâsıra=görüm. Şamme = koklam. Zaika = tadım. Lâmise = dokunum.

پنجك (pencek) = Atılmış pamuk yumağı = Pâgund (*ba.*).

پنجگانه (penc gâne) = Beş vakit namaz.

پنج گنج (penc genc) = Penc şube (*k.*) beş vakit namaz.

پنج كوهه (penc kūhe) = Askerin öncü, artçı, sağ yan, sol yan, bütün bölüme ayrılan bölümlerden i. Kūhe; dağ, büyük dalga, saldırma mânalarına geldiğinden hepsi askere uygundur (Nāşırī).

پنج نوبت (penc nevbet) = Padişahların ve büyüklerin kapılarında beş vakit çalınan muzika.

گرپنج نوبتش بدر قصر می‌زنند
نوبت بدیگری بگذاری وبگذری
سعدی

Eğer köşkünün kapısında beş vakit muzika çalsalar nöbeti başka birine bırakır, geçersin.
(*Sa'dī*)

§ Beş vakit ezan.

پنجنوش (penc nūş) = Beş nevi ilâçtan yapılma bir macundur ki kalbi kuvvetlendirir ve ferahlandırır.

پنجه (pence) = El ayasiyle birlikte beş parmağın hepsi.

یسعدی هنر نه پنجهٔ مردم شکستنست
مردی دوست باشی اگر نفس بشکنی
سعدی

Ey Sadi! Hüner halkın pençesini kırmak değildir. Nefsini kırarsan tam insan olursun.
(*Sa'dī*)

§ Yırtıcı hayvanların el ve ayak tırnakları § Kuş kaynağı § El ele yapılan bir nevi raks ki raksedenler arasında sıra raksı, hora tepme denir § Düşman kaleye yaklaştığı zaman başlarına atılan yuvarlak taş ki kale ve hisar burçları üstüne konur. Okunur (ه h) ile (پنجاه) = elli (*muḫ.*). § Balık § Balık ağı [*].

دو فرقت آن دگار چون مه
پنجه صفتم بقید پنجه
شاعر

O ay gibi güzelin ayrılığı ile ağa tutulmuş balık gibiyim.
(*Şā'ir*)

---

[*] Balığa ve balık ağına şu münasebetle (پنجه) denilmiştir ki balığın Arapçası (nun) dur. (n) harfi ebcet hesabiyle 50 dir. Bunun gibi ağın Farsçası (شصت) tir. Şestin bir mânası da altmıştır ki pençe kelimesi harflerinin ebcet hesabiyle sayısı mecmuuna denktir.

پنجه (**punce**) = Alın.

برآستان شوکت شاه جهان پناه
سایند مهرومه شب‌وروز پنجه را
فخری

Dünyayı koruyan padişahın dergâhı eşiğine güneş ile ay gece gündüz secde ederler.
(*Faḫrî*)

§ Puncebend = Kaşbastı, dildade. (*ar.*) عصابه.

پنجهٔ آفتاب (**pence'i âftab**)= Güneşin pençe şeklindeki aydınlığı.

باد من ازضیا رخش بسکه پآب‌وتاب شد
مهره [*] چو بست عارضش پنجهٔ آفتاب شد
خالص

Benim aya benziyen sevgilimin yanağı ışıktan öyle parlak ve lâtif oldu ki inci yahut gülden yapılmış bezeği başına takınca yanağı güneşin pençe şeklindeki ışığına döndü.
(*Ḫâliṣ*)

پنجه افشردن (**pence efşurden**) = (*k.*) Yenmek, galebe etmek.

پنجه زدن، پنجه انداختن، پنجه افکندن، پنجه گرفتن، پنجه کردن، پنجه کردن (**pence efkenden, pence endâḫten, pence zeden, pence ker-den, pence giriften**) = (*k.*) Pençeleşmek, zorlamak, iki kişi gücünü denemek.

پنجهٔ لاله، پنجهٔ گل، پنجه بنفشه (**pence'i benefşe, pence'i gül, pencei lâle**) = (*k.*) Bir dalda biten ve gonca halinde pençeye benziyen birbirine bitişik çiçekler.

پنجهٔ تاك (**pencei tâk**)=Asma yaprağı.

ازان شراب مرا شیر گیرکن ساقی
که همچو پنجهٔ شیرست پنجهٔ تاکش
صائب

Sâki! Beni o şaraptan çakırkeyf et ki onun asmasının yaprağı aslan pençesi gibidir.
(*Ṣâ'ib*)

شیرگیر (*ba.*).

پنجهٔ دزدیده (**pence'i duzdîde**) = Şemsî aylardan herbiri müsavi olarak otuz gün sayıldığı surette 365 günden ibaret olan şemsî senenin on ikiye bölümünden geri kalan beş gün ki takvim sonuna ilâve olunur. Arapçası خمسهٔ مسترقه ḫamse'i müstereka dır.

پنجهٔ کبك دری (**pence'i kebki derî**) = Bârbedin makamlarından bir makam. Bârbed (*ba.*).

پنجهٔ گربه (**pençe'i gurbe**) = Bidi gurbe (*ba.*).

[*] Sehre: Hint âdetince düğünlerde güveyin başına takılan inci, altın ve çiçeklerden yapılan başlık.

پنج هلال (**penc hilâl**)= (*k.*) Sevgilinin parmakları.

پنجهٔ مریم (**pence'i meryem**) = Meryemeli denilen nebat.

پنجیوده (**pencyīde**) = Beşte bir (*ar.*) hums. (*muh.*) (penyūde) dir.

پند (**pend**) = Öğüt, nasihat,

چشم آنگونه برتو حیرانست
که بگوشم نمی رود پندی
یغما

Gözüm, cemaline öyle hayrandır ki kulağıma hiçbir nasihat girmiyor.

(*Yeğmā*)

پند آنان دهند خلق ای کاش
که زعشق تو می دهندم پند
هاتفی

Halk, keşke bana aşkından vazgeçmeyi tavsiye edenlere nasihat etseler.

(*Hātifī*)

پندگیر ازمصائب دگران
تانگیرند دیگران زتو پند
سعدی

Başkalarının musibetlerinden ibret al; sakın başkaları senden ibret almasınlar.

(*Sā'dī*)

Bürden, kerden, pezirüften, şinîden, dâden, güften kelimeleriyle kullanılır § Çaylak kuşu.

نور رای تو کی دهد خورشید
کار عنقا کجا تواند پند
فخری

Senin fikrinin aydınlığını güneş nasıl verebilir? Ankanın işini çaylak nerede yapabilir?

(*Fahrī*)

پند (**pind**) = Oturak yeri, kıç.

پنبه (**pund**) = Eğirmek için hazırlanan pamuk yumağı.

پندار (**pindâr**) = Böbür ve gurur, kendini beğenme.

نبیند مدعی جز خویشتن را
که دارد پردهٔ پندار درپیش
سعدی

İddiacı kendinden başkasını görmez; çünkü önünde gurur perdesi vardır.

(*Sā'dī*)

§ Sanı, zan.

ندیدم چنین نیك پندار کس
که پنداشت عیب من اینست وبس
سعدی

Böyle iyi sanılı kimse görmedim; çünkü benim ayıbımı ancak budur sandı.

(*Sā'dī*)

Pindaşten den emir (*isfa, muḫ, vas.*).

پنداشتن (**pindaşten**) = Sanmak, tasavvur etmek, böbürlenmek.

چندانکه زدم ناله لشد چشم تو بیدار
نداشتم از طالع من خفته تری نیست
یغما

O kadar nâle ettiğim halde gözün açılmadı : gözünü açıp bakmadın. Benden daha talihsiz kimse yok sandım.

(*Yeğmā*)

پندك، پندش (**pundeş,pundek**)= Pamuk yumağı = پاغند = پنجك.

پنده (**pinde**)=Damla, katre. Nokta, zeire mânalarına da yazmışlardır. Yalnız Reşîdî, pündeşle bir saymıştır.

پندیدن (**pendîden**) = Nasihat etmek, öğüt vermek, nasihatı kabul etmek.

پنزه (**penze**) = Sıra raksı=Pence (*ba.*).

پنگ (**peng**) = Karış [*] = Veje (*ar.*) veceb § Hurma salkımı § Kereste ve ağaç § Pencere.

پنگ (**ping**) = Çimdik = Pinç= Pingân.

پنگان (**pingân**) = Dibinde küçük bir deliği olan su ölçmeye mahsus bakır yahut tunç tastır ki köylü ekinciler su nöbetini bildirmek için kullanır: suyun bölüm yerinin yüzüne bu tası koyarlar; tas küçük delikten giren su ile dolup dibine çökünce bir pay sayılır. Ekincinin kaç payı varsa bu iş o kadar defa tekrarlanır.

[*] Burhanda bu mânaya (n) nin üstüniyledir ve sonu (k) iledir.

در جهانی چه یابدت بودن
که بپنگان توانش پیمودن
سنائی

Bir tasla ölçülmesi mümkün olan dünyada niçin yaşamalı.

(*Senā'î*)

چیست این گنبدکه گوئی پرگهر دریاستی
یاهزاران شمع درپنگانی از میناستی
ناصر

İnci dolu denize benziyen bu kubbe nedir ! Yahut şişe bir zarf içinde binlerce şem'a nedir!

(*Nāşır*)

Yemek ve su kabı olan her kâse ve tasa da denir. Leğen mânasına da gelir.

مه برفت وخلق پنگان میزنند
مولانا

Ay tutuldu ve halk ayın açılması için tas çalıyor.

(*Mevlānā*)

(پنگ) bunun muhaffefi; fincan dediğimiz, muarrebidir.

سخت گرم افتاده باهم صحبت خوبان یاغ
قهوه وفنجان یاتوتست داغ لاله نیست
میرعلی

Bağ güzellerinin biribiriyle sohbetleri çok kızışmıştır. Lâle

içindeki dağ değil, yakut fincanda kahvedir.

(*Mir 'Ali*)

پَنَنگ (**peneng**) = Ev penceresi.

پِنْهَان (**penhan**) = Gizli. (P) nin esresiyle de doğrudur.

گناه کردن پنهان به از عبادت فاش
اگر خدای پرستی هواپرست مباش
سعدی

Gizli günah işlemek aşikâre ibadetten hayırlıdır. Allaha tapıcı isen nefsin isteğine tapma.

(*Sā'dī*)

پَنِير (**penîr**) = Peynir dediğimiz. Penîri perçek = Bir nevi yağlı ve lezzetli peynir. Penîr terâş = Peynir rendesi.

پَنِيرَك (**penîrek**) = Ebegümeci (*ar.*) خبازی.

پَنِير نَخْل (**penir neḫl**) = Hurma beyni, hurma göbeği dedikleri tadı süte benzer ak ve lezzetli bir maddedir. Hurma ağaçlarının tepelerinde olur. (*ar.*) جاو cümmar ve شحم النخل şeḥmünnaḫl.

پَنِيلُو (**penîlū**) = Pazar yeri, arasta.

چون پنیلو درمیان شهرها
از نواحی آید آنجا بهرها
مولانا

Şehirlerin ortasındaki pazar yeri gibi ki etraftan oraya nasipler ve kısmetler gelir.

(*Mevlānā*)

پُو (**pū**) = Süratlice gitme: yürümekle koşmak, seğirtmek arasındaki orta yürüyüş § Koşma. Bu mânada daha ziyade kullanılır § Püyîden den emir.

گرت باید نظرکردن بعینو
بسوی مشهد سید حسن پو
ابن یمین

Eğer cenneti görmek istersen Seyit Hasanın şehitliğine koş.

(*İbni Yemin*)

پُوَازِی (**pevâzî**) = Dert ve iç yanığı (*ar.*) جوی.

پُوپ (**pūp**) = Kuşların tepelerinde kâkül tarzında olan tüy.

پُوپَه، پُوپُو، پُوپَك، پُوپَش (**pūpeş, pūpek, pūpū, pūpe**) = Çavuş kuşu (*ar.*) hüdhüd.

خلاف نیست که شاه پرندگان بازست
اگر چه تاج وطن برچکاوو پوپو کرد
اثیر اخسیکتی

Her ne kadar taç, toygar ile hüdhüdün tepesinde yer etmişse de. Kuşların padişahı doğan olduğunda şüphe yoktur.

(*Eşiri Aḫsiketi*)

پُوپَل (**pūpel**) = Hindistana mahsus bir ağacın meyvası : cevzi

bevva kadar ve tadı kekre, acımtırak olurmuş.

پوت (**pūt**) = Ciğer. قلیهٔ پوتی Kalyei pūti = Ciğer kavurması. لوت müradifi olarak mutlak yenecek içilecek şeylere de denir.

عشق باشد لوت و پوت جانها
مولانا

Ruhların gıdası aşktır.
(*Mevlānā*)

پوتاب (**pūtâb**) = Ok amacı (Nefisî)

پوته، پوتك (**pūtek, pūte**) = Hazine, mahzen.

پوچ (**pūç**) = Boş, içsiz, kof, az ve değersiz şey, beyhude mânalarında hiç ile denktir.

شبم بوعده وروزم بانتظار گذشت
حیف و پوچ مرا روز وروزگار گذشت
شاپور

Gecem vâde, gündüzüm intizar ile geçti. Benim günüm ve zamanım boş şeyle geçti.
(*Şāpūr*)

پوچ گوی Pūç güy = Geveze. پوچ مغز Pūç magz = Ahmak.

حدیث پوچ گویان بی تأمل برزبان آید
کف بی‌مغز هرگز در دل دریا نمی‌ماند
صائب

Gevezelerin sözü düşünmeden dile gelir. Kof köpük denizin içinde hiçbir vakit durmaz.
(*Ṣā'ib*)

پوچ بینی Puç bînî = Büyük ve çökük burunlu.

پوخ (**pūḫ**) = Göz çapağı (Nefisî).

پوخت (**pūḫt**) = Pişirdi. Mastarı pūḫten.

هر کس بهر غارت حیله می‌پوخت
شه غازی بت و بتخانه می‌سوخت
خسرو

Herkes yağma için bir hile pişiriyor: düşünüyor. Gazi Padişah put ve puthane yakıyordu.
(*Ḫüsrev*)

پود (**pūd**) = Atkı. Eski adı argaç. Karşılığı, tar = Çözgü. Eski adı arış tır.

از رهروِ بجلوهٔ ناپایدار عمر
که موجهٔ سراب بود پود و تار عمر
صائب

Hayatın kalmıyacak cilvesiyle yoldan sapma; çünkü hayat metaının atkı ve çözgüsü pusarık dalgasından yani hayalden ibarettir.
(*Ṣā'ib*)

§ Eski.

شهی کو نترسد زدرویش پود
بشهنامه اورا نباید ستود
فردوسی

Eski dervişten çekinmiyen padişahı şehnamede methetmemeli.
(*Firdevsî*)

§ Kav.

شك نیست که آتش زنهٔ سنگ بلارا
جز جان و تن دشمن جاهش نبود پود
فخری

Şüphe yok ki belâ taşı çakmağı için onun ikbali düşmanının can ve teninden başka kav olmaz.

(*Faḫrî*)

پُودِنه (**pūdine**) = Yarpuz: kekik gibi bir ot.

پُور (**pūr**) = Oğul.

تخم بخت نیك پوراییست چیزی جز هنر
یار بخت نیکت ازشاخ هنر باید چدن
ناصر

Oğul ! İyi talihin tohumu hünerden başka değildir. İyi talihin meyvasını hüner dalından toplaman lâzımdır.

(*Nāṣır*)

Pūriâẕer = Hazreti İbrahim § Puri anka = Rüstemin babası (Zal) in lâkabı. Puri Meryem = Hazreti İsa. Puri Hâcer = Hazreti İsmail. Mecazen bazı hayvanların yavrularına da denir. Puri meleḫ = çekirge yavrusu § Hint memleketlerinden (کنوج) racasının adı § Tecahül eden yani kendini bilmiyor gibi gösteren kimse § Turaç kuşu § At.

پیور لبردی برافکند زین
دو صد گرد کرد از دلیران گزین
اسدی

Harb atını eyerledi, bahadırlardan iki yüz pehlivan seçti.

(*Esedî*)

§ Fıstıki denilen renk. Būr (*ba.*).

پُوران (**pūran**) = Hindistan şehirlerinden کنوج denilen şehir. (Pūr) maddesinde ismi geçen racaya mensup demektir. (Burhan) vekil ve yadigâr mânalarına da yazmıştır. Oğullar mânasına, Pur kelimesinin cem'idir. Pūryan = کنوج ahalisi.

پُوران تُروش (**pūrân turūş**) = Zerdüşt asrında yaşıyan meşhur bir sihirbaz.

پوران دُخت (**pūrân duḫt**) = Sasaniler sülâlesinin 26 ncı hükümdarı (Ḫüsrevi Perviz) in kızı, (Azermî duḫt) ün kızkardeşidir. Hemşiresi Azermî duḫt ten önce bir sene 4 ay padişahlık etmiştir. Türk padişahlarının neslinden olduğu için Tūran duḫt de denir.

پوردیان ، پوردگان (**pūrdgân , pūrdyân**) = (Pençei duzdîde) denilen beş günün ekim ayı sonundaki beş güne ilâvesiyle husule gelen 10 gün : Vaktiyle İranlılar bu günlerde büyük bayram eder ve (ceşni purdgân), (ceşni purdgâni) derlermiş. Aslı burdegân olup çalınan günler demektir.

پورشَسب (**pūrşesb**) = (Zerdüşt) ün babası. Zerdüşt (*ba.*).

پورَك (**pūrek**) = Hint racalarından (كنوج) un kızı ve Behram Gūrun karısı.

پورمَند (**pūrmend**) = Evlât ve iyal sahibi.

پوره (**pūre**) = Oğul § Ağaç bedeni.

پوز (**pūz**) = Ağız.

شیرین وخوشست تلخ ازان لب
دشنام دعا بود ازان پوز
عندلیب

O dudaktan, acı söz tatlı ve hoştur. O ağızdan, sövme dua gibidir.

(*'Andelib*)

Betfūz (*ba.*).

پوزِش (**pūziş**) = Özür dileme.

هرآنکس که پوزش کند برگناه
تو بپذیر وکین گذشته بخواه
فردوسی

Her kim suçundan dolayı özür dilerse kabul et ve geçmişe kinlenme.

(*Firdevsī*)

پوزَن (**pūzen**) = Sürülmüş, temizlenmiş tarla.

بهر محصول غم عشقش زمین ـ ینه‌ام
در ازل ازخار وخاشاك دگر پوزن شده
ابوالمعانی

Onun aşkının gamı mahsul vermek için, ezelde göğsümün yeri, başka çörçöpten temizlen - miştir;

(*Ebūlma'ānī*)

پوسانه ، پوس (**pūs, pūsane**) = Tatlı dil ve hile ile halkı aldatma, yaltaklanma.

پوست (**pūst**) = Deri, cilt, kabuk.

هزار قطرهٔ خونین بجای دل دربر
دروکشیده زغم پوستی بسان انار
کمال

Göğüste yürek yerine, üzerine kederden nar gibi bir zar çekilmiş bin kanlı damla.

(*Kemal*)

گزیدم زهر نامهٔ نغزاو
زهر پوست برداشتم مغزاو
نظامی

Her yazılan şeyden lâtifini seçtim. Her kabuğun özünü aldım.

(*Niẓāmī*)

§ (*k.*) Bir kimseyi çekiştirmek.

پوست اَنْداختَن ، پوست اَفکَندَن (**pūst efkenden, pūst endaḫten**) = Yılan derisini değiştirmek. Çok sıkıntıdan hastalanmak (Niẓām) (*ko.*). Baharı Acem korkmak, endişe etmek mânasına yazmış ، pūst güzaşten) i de ilâve etmiştir.

کجاست زهره که بر صدر عشق بنشیند
که پوست افکند ازهیبتش پلنگ آنجا
سالك

Aşkın yüksek mevkiine çıkmaya kim cesaret edebilir ki

kaplan orada onun mehabetinden ürker.

(*Sālik*)

پوست باز کردن (**pūst bâz kerden**) = (*k.*) İçinde gizlediği şeyi açıklamak. = Pûst bâz daden.

پوست پوش (**pūst pūş**) = Hayvan postuna bürünen (*k.*). Yoksul.

پوست پیرای (**pūst pîrây**) = Deri tabaklıyan kişi.

پوست تخت (**pūst taḫt**) = Fakirlerin üstüne oturdukları hayvan postu.

پوست خرکن (**pūsti ḫerken**) = Eşek postu yolan (*k.*) pinti, hasis.

پوست زدن (**pūst zeden**) = Nakkaşların ıstılahında bir şeyi zımparalamak.

پوست سگ برو کشیدن (**pūstiseg berū keşîden**) = Yüze köpek derisi çekmek (*k.*) edepsizlik ve saygısızlık etmek.

پوشتگاله ، پوشتگال (**pūstgâl, pūstgâle**) = Koyunun kuyruğu altındaki tüysüz deri.

دوستی کزپی پیاله بود
بدل دنبه پوشتگاله بود
سنائی

Kadeh için olan dostluk kuyruğa bedel kuyruk derisi gibidir.

(*Senā'î*)

پوست کردن (**pūst kerden**) = (*k.*) Gizli bir şeyi meydana çıkarmak § Bir kimse ile aralarında gizli bir şey kalmamak § Bir kimseyi çekiştirmek, zemmetmek.

پوست کندن (**pūst kenden**) = Bir insan ve bir hayvanın, bir şeyin derisini yüzmek, çıkarmak (*k.*) § Bir kimsenin ayıbını açıklamak, zemmetmek § Çok eziyet etmek (*ko.*).

بعد چندین پوست کندن این خوش آمدهای تو
همچو از استاد رگ زن پنبه چسپانیدست
اشرف

Bu kadar eziyetten sonra senin bu iltifatların hacamatçının pamuk yapıştırmasına benzer.

(*Eşref*)

پوستین (**pūstîn**) = Kürk (*ar.*) فروه.

خلوت از اغیار باید نی زیار
پوستین بهردی آمدنی بهار
مولانا

Yabancılardan gizlenmeli; yardan değil. Kürk kış içindir; bahar için değil.

(*Mevlānā*)

دشمنانرا پوست برکن دوستانرا پوستین
سعدی

Düşmanların derisini, dostların kürkünü soy.

(Sā'dī)

§ Bir kimseyi arkasından yermek, çekiştirmek.

پوستینی بخواستم از تو
تازمستان بسر بریم دران
قیمت ما برتو بود چنانك
قیمت پوستین بتابستان
بده ای خواجه پوستینم هین
پیشتر زانکه پوستینت هان
کمال

İçinde kışı geçirmek için senden bir kürk istedim. Senin yanında bizim kıymetimiz kürkün yaz mevsimindeki kıymeti gibidir. Efendi! Seni yermeye başlamadan önce haydi bana kürk ver.

(Kemal)

پوست کسی افتادن ، پوستین کردن ، پوستین افتادن de denir.

ای پسر تو نیز اگر بخفتی بهکه درپوستین خلق افتی
سعدی (نثر)

Oğul! Eğer sen de uyusaydın halkı çekiştirmekten hayırlı idi.

(Sā'dī)

یارغ ودندانش درووشب فلك
پوستین ماه وپروین میکند
انوری

Onun yanağına ve dişine karşı felek gece gündüz ay ve ülkeri zemmeder.

(Enverī)

پوستین دریدن (**pūstîn derîden**)= (*k.*) Gizli bir şeyi açıklamak § Bir kimseyi çekiştirmek, yermek.

جهان دیده رامهم بدرند پوست
که سرگشته وبخت برگشته اوست
سعدی

Seyyahı da şaşkın ve talihi dönük diye yererler.

(Sā'dī)

پوسیدن (**pūsîden**) = Çürümek.

چو پی سست وپوسیده گشت استخوان
دگر قصهٔ سخت روپی مخوان
نظامی

Sinir zayıfladıktan, kemik çürümeye yüztuttuktan sonra bir daha katıyüzlülük masalını anma: ondan bahsetme.

(Nizāmī)

سیب پوسیده بسی بدریخته
گفت ازین خور ای بدرد آمیخته
مولانا

Çürük elma çok dökülmüştü. Ey derde tutulan! Bundan ye, dedi.

(Mevlānā)

پوش (**pūş**) = Elbise, örtünecek şey, örtü § Zırh.

چو ماهی شیم آنکه بد پوشدار
چوغوك اندران آب شد غوطه خوار
شهابی

Köpek balığı gibi zırhlı olan kimse kurbağa gibi o suya daldı.

(Şihābī)

§ Pūşîden giymek, örtmek, örtünmek den emir. İsmi mastar (*İsfa muḫ vas.*).

زاهد پاك باش واطلس پوش
سعدی

Temiz sofu ol da atlas giy.
(Sa'dî)

گرت هواست که ساق جمال بنماید
نخست چشم تعلق ز کائنات بپوش
عصمت بخاری

Eğer sâkinin yüz göstermesini istiyorsan önce mevcut olan şeylerden ilişik gözünü kapa: onlarla ilgini kes.
('Işmeti Buḫarî)

زانعامش دهان نحل پرنوش
زجودش گرم پیله پرنیان پوش
عماد

Onun in'amından bal arısının ağzı tadla dolu, onun keremin-den ipek kurdu atlas giyici.
('Imād)

§ Yoldan savul, kenara çekil mânasına emri hazır. Bu mevkide (berd), (berdâbed) de derler. Cihangîrî ve Bürhan son mânanın mastarından sükût etmişlerse de pūşiden olması lâzım gelir § Nebatî bir ilâç ki پوش دربندی derler. Bâlâpūş = Bir şeyin üzerine örtülecek örtü. Ekseriya palto ve yünlü hırka yerine kullanılır (Nizām).

پُوشا (**pūşa**) = Giyen : pūşiden den sıfatı müşebbehe.

پُوشاك (**pūşak**) = Giyilecek şey.

پُوشال (**pūşâl**) = İşe yaramıyan yün ve iplik kırpıntıları, yonga, kuşların yuva yaptıkları kuru ot ve çörçöp

پُوشِش (**pūşiş**) = Giyiniş, örtü.

پُوشَك (**pūşek**) = Kedi = Büşek *(ba.)*.

پُوشَگان (**pūşegân**) = Musikide bir nağme § Nişabura yakın bir yer [*]. § Mugayyebat: gözle görünmiyen şeyler. Bu mânaya pūşidegân muhaffefidir § Sūfilere göre (Fenafillâh) derecesi.

پُوشَنگ (**pūşeng**) = Herat civarında eski bir şehir. Muarrebi فوشنج.

پُوشِنه، پُوشَنه (**pūşene, pūşîne**) Örtü, giyilecek ve örtünecek şey. (سرپوشنه) = Başa giyilecek şey.

پُوشه (**pūşe**) = Örtü, perde.

پُوشِيدَن (**pūşîden**) = Giymek, örtmek, örtünmek, gizlemek.

بدامن عیب رندان پوش زاهد
لباس زهد پوشیدن چه حاجت
خجندی

Sofu! Sofuluk elbisesini giymeğe ne hacet, eteğinle rintlerin ayıbını ört.
(Ḫücendî)

[*] Ihtimal ki bu nağme, nevayı Isfehan gibi oradan çıkmıştır. Yeni lûgatlerde (Ş) nin tutariyledir.

پُوك (**pūk**)=İçi boş ve kovuk olan şey § (Bâdâmı pūk)=İçsiz badem. Zugâli puk = Dayanıksız kömür § Kuyu içine konup üstü toprakla örtülen zahire § Nefes, üfürük.

گر برفکند گرم دم خویش بکوکرد
بی پوك ز کوکرد زبانه زند آتش
آغاجی

Sıcak nefesiyle kükürde üfürecek olursa daha üfürmeden kükürtten ateş alevi çıkar.

(*Āġācī*)

§ Kav= پود.

پُول (**pūl**) = Evvelce geçen pek küçük para=Peşiz, peşize (*ar.*) فلس.

بجای لقمه وپول ارخدایراجستی
نشسته برلب خندق ندیدی یك کور
مولانا

Eğer lokma ve para yerine Allahı arasa: Hakka başvursaydı; hendek kenarına oturmuş bir kör görmezdim.

(*Mevlānā*)

§ Köprü = Pul.

یکی پول دیگر بباید زدن
شدن را یکی راه بازآمدن
فردوسی

Biri gitmek öbürü gelmek için başka bir köprü kurmak lâzımdır.

(*Firdevsī*)

پُولاب (**pūlâb**) = His ve idrak (پولایی) hissî.

پُولاد (**pūlâd**) = Çelik.

زبسکه رنج سفر برتن عزیز نهد
همی ندانم کان تن تنست یاپولاد
فرخی

Kıymetli vücuda o kadar yolculuk sıkıntısı verir ki o vücut mudur? Yoksa çelik midir bilmem.

(*Ferruḫī*)

§ Kılıç § Harb aletlerinden topuz.

تمام بکیتی یکی دستبرد
که گرد زپولاد من کوه خرد
نظامی

Cihana, topuzumdan dağ parçalanır bir kudret göstereyim.

(*Niẓāmī*)

§ İranlı bir bahadır ve Mazenderanlı bir dev.

پُولاد دُشای (**pūlâdḏhây**) = Çelik çiğneyici (پولاد رگش) (pūlâd reg)= Çelik damarlı mânasına olup birincisi sert ve serkeş, ikincisi kuvvetli ve dayanıklı attan kinayedir.

پُولاد سَنج (**pūlâd sene**) = (*k.*) Bahadır, cenkçi.

پُولانی (**pūlâni**) = Un ile pişirilmiş bir nevi yemek, bulamaç.

پُوله (**pūle**) = Hışırlanmış ve bozulmuş karpuz ve kavun.

پُون (**pūn**) = Hayvan teğeltisi.

پُوی (**pūy**) = Pu (*ba.*). Koşma پوی‌پوی (pūy pūy) = Koşa, koşa. پویا (pūya) = Çabuk yürüyücü, koşucu. پویان (pūyân) = Çabuk giden, koşan § Çabuk yürüyerek, koşarak.

پویه (**pūye**) = Pū.

پُوییدَن (**pūyîden**) = Orfa yürüyüşle yürümek. Süratlice gitmek. Bazı lügatlere göre koşmak: bu mânada daha ziyade kullanılır.

سبك طوق وزنجیر ازو باز کرد
چپ وراست پوییدن آغاز کرد
سعدی

Onun tasma ve bağını acele açtı. Sağa sola koşmaya başladı.

(*Sā'dî*)

په (**peh**) = Hayretle karışık beğenme yerinde kullanılan bir lâfızdır. Tekrar ile (peh peh) de derler. Peh peh dilimizde alkış ve alay yerinde kullanılır.

پَهانه (**pehane**) = Pane (*ba.*).

پَهر (**pehr**) = Gece gündüzün sekiz bölümünden bir bölüm = Pâs.

پُهر (**puhr**) = Yahudi medresesi: okulu.

پَهره (**pehre**) = Bekleme, gözetme. Pehredar = Gözetici, bekçi.

پَهلو (**pehlū**) = Yan, böğür, mecazen menfaat.

پرستاری ندارم پرصریالین بیماری
مگر آهم ازین پهلو بان پهلو بگرداند
شفائی

پرستار (*ba.*).

پَهلو (**pehlev**) = Şehir ve belde hususiyle Isfehan şehri. Bazılarına göre Isfehan, Rey, Hemedan, Nehavend şehirleri. Vaktiyle belli başlı şehirler bunlar olup bunlardan başkasını köy saydıklarından köy, ova, dağ halkının diline (derî) dedikleri gibi şehirlilere ve şehir halkının diline (pehlevî, pehlevânî) demişlerdir.

زمن گشت دست فصاحت قوی
بپرداختم دفتر پهلوی
فردوسی

Fesahatin eli benden kuvvetlendi. Pehlevî defteri yani şehnameyi tamamladım.

(*Firdevsî*)

Pehlevî lisanı İranın Eşkâni ve Sasaniler devrindeki umumi ve edebî dilidir.

اگر پهلوانی ندانی زبان
بتازی تو اروند را دجله‌دان
فردوسی

Eğer Pehlevî lisanı bilmezsen Ervendin Arapçasını Dicle, bil.

(*Firdevsî*)

§ Yiğit, pehlivan.

هستندگاه بخشش وکوشش غلام‌او
حاتم بزرفشانی ورستم بپهلوی
ابن یمین

İhsan ve çalışma zamanında altın saçmakta (Hâtem), yiğitlikte (Rüstem) onun kölesidirler.
(İbni Yemin)

§ Hazreti Nuhun torunu ve Parsın babası. Pehlevî lisanını buna nispet edenler de vardır.

پَهْلَوَان **(pehlevan)** = Bahadır, güreşçi, savaşçı.

کسی کو بود پهلوان جهان
میان سپه دو نماند نهان
فردوسی

Cihan pehlivanı olan kimse asker içinde gizli kalmaz.
(Firdevsî)

Şehir muhafızı mânasına da gelir.

پَهْلُو تَهی کَرْدَن **(pehlū tehî kerden)** = *(k.)* Bir işten yançizmek, kaçmak, uzaklaşmak, yüz çevirmek.

پهلو تهی زلکهت گل می‌کند مشام
امشب که در برآن بت‌مشکین کلاله نیست
طالب

Bu gece göğüste o misk zülüflü güzel olmadığından burun gül kokusundan yüz çevirir.
(Ṭālib)

آنکه پهلو تهی کند از کان
صورت سیم‌وزر کجا یابد
ابن یمین

Madenden uzaklaşan, gümüş ve altının yüzünü nerede görür?
(İbni Yemin)

پَهْلُو دَادَن **(pehlū dâden)** = *(k.)* Yardım etmek, fayda vermek.

پَهْلُو دَار **(pehlū dâr)** = *(k.)* Halka iyiliği dokunan kimse.

روزگاریست زابنای زمان غیر سخن
هیچ کسرا نشنیدم که بود پهلودار
ظهوری

Birçok zamandan beri zamanımız halkından hiçbirinin kuru lâftan başka iyilik ettiğini işitmedim.
(Ẓuhūrî)

§ Kinayeli, dokunaklı söz.

پَهْلُو سَایِیدَن ، پَهْلُو زَدَن **(pehlū zeden, pehlū sâyîden)** = (k.) Her cihetçe beraber ve denk olmak ve o iddiada bulunmak.

ستاره ایست درگوش آن هلال ابرو
زروی حسن بخورشید می‌زند پهلو
ریاضی

O hilâl kaşlının kulağının incisi bir yıldızdır ki güzellik cihetiyle güneşe denk olur [*].
(Riyāżî)

---

[*] Riyâzî ile bir asırda yaşıyan Nevaî) bu şiiri :

رروی حسن درگوش آن هلال ابرو
ستاره ایست که یاماه می‌زند پهلو

şekline koymasını Riyâzîye teklif etmişse de kabul ettiremediğini مجالس‌النفائس adlı tezkeresinde yazıyor.

ای که باشیر می زنی پهلو
پهلوی خویشرا دریده بدان
شیبانی

Ey aslanla birliğe kalkışan! kendi yanını yaralanmış bil.

(*Şibānī*)

پَهْلُو كَرْدَن (**pehlū kerden**) = Pehlū tehî kerden.

خار پهلو کند زصحبت گل
گر زخلق تو بوستاند باغ
مجد همگر

Bahçe senin huyundan koku alırsa diken gülün kokusundan vazgeçer.

(*Mecdi Hemger*)

پَهْلُو نِهَادَن (**pehlū nihâden**) = (*k.*) Uyumak.

پهلو منه که یارت پهلوی تو نشسته
مولانا

Sevgilin yanında oturduğu için uyuma.

(*Mevlānā*)

پَهْلُوِی خُود خُوردَن (**pehlūyi ḫud ḫurden**) = (*k.*) Kendi kazancı ve elinin emeğiyle geçinip başkasına boyun eğmemek.

پَهْمَزَك (**pehmezek**) = Büyük ve oklu kirpi.

پَهْن (**pehn**) = Enli (*ar.*) عريض arîz.

زصم ستوران دون پهن دشت
زهین شش شد وآسمان گشت هشت
فردوسی

O geniş ovada hayvanların tırnağından yer, altı; gök, sekiz oldu: hayvanların tırnağiyle kalkan toz, gökte kat teşkil ettiğinden yer, altı; gök, sekiz kat oldu.

(*Fırdevsî*)

پهن چشم pehn çeşm (*k.*) huysuz.

پَهْنَا (**pehna**) = En (*ar.*) عرض arz,

یکی قطره باران زابری چکید
خجل شد چو پهنای دریابدید
سعدی

Bir buluttan bir damla yağmur damladı. Denizin genişliğini görünce utandı.

(*Sā'di*)

پَهْن (**pehen**) = Ananın çok sevgisi sebebiyle memesinden fışkıran süt.

بستان مثال غنچه پر ازشیر شبنمست
از مهر طفل سبزه برون آیدش پهن
آنی

Bahçe süde benziyen çiyden gonca gibi doludur. Sebze çocuğunun sevgisiyle sütü çıkar: fışkırır.

(*Ānī*)

پَهْنَامَه (**pehnâme**) = Maymun § Has ekmek, yağlı çörek.

پَهْنَاوَر (**pehnaver**) = Çok geniş.

چوکودك بدست شناور برست
نتر سد وگر دجله پهناورست
سعدی

Çocuk yüzgecin elinin üstünde oldukça Dicle genişse de korkmaz.

(*Sā'dī*)

پهنور (**pehnūr**) = Ebūcehil karpuzu (*ar.*) حنظل § Ağı ağacı = خرزهره.

پهنه (**pehene**) = Pehen (*ba.*) (h) nin tutariyle cirit ve top oynamağa mahsus ucu iğri değnek, çevkan § Meydan § Çocuk topacı § Uyluğun iç tarafı.

پهی (**pehî**) = Pehnür (*ba.*).

پی (**pey**) = Sinir (*ar.*) عصب.

مهر جانان زدل بیرون نتوان
که چوجان جا کرفته دررگ وپی
یغما

Cananın sevgisini gönülden çıkarmak mümkün değildir ; çünkü can gibi damar ve sinirde yerleşmiştir.

(*Yeğmā*)

پهر Behr ve برای berây gibi tâlil mânasını da' ifade eder.

درگوشهٔ پیر وپی توشهٔ حیات
خود را چو خوشه پیش خسان ده زبان مخواه
خاقانی

Bir köşede öl de dirilik azığı için alçakların yanında başak gibi on dilli olmayı yani onlara dil dökmeyi isteme.

(*Ḫāḳānī*)

§ Pay muhaffefi.

بهر علی گرچه محکم پیم
زعشق عمر نیز خالی نیم
نظامی

Aliyi sevmekte ayak diriyorsam da Ömer'e muhabbetten de hâli değilim.

(*Niẓāmī*)

§ Ard. Sonra (*ar.*) عقب akib. Peyâpey = Birbiri ardınca.

پیاپی بیفشان زآیینه گرد
که صیقل نگیرد چوز نکار خورد
سعدی

Aynanın tozunu birbiri ardınca silk Çünkü paslanınca cilâ tutmaz.

(*Sā'dī*)

§ İz (*ar.*) اثر iṣr,

سگ اصحاب کهف روزی چند
پی نیکان گرفت ومردم شد
سعدی

(*Eshabı kehf*) [*] *in köpeği birkaç gün iyilerin izini tuttu da insan derecesine erişti.*

(*Sā'dī*)

§ Kuvvet ve takat.

بیاورد هرکس براو باژ وساو
نه پی بود بااوکسی‌را نه تاو
فردوسی

Herkes ona vergi ve haraç getirdi. Kimsenin ona karşı ne kuvvet ne takati vardı.

(*Firdevsī*)

(p) nin esresi ve çekeriyle پِه ، پِی =İç yağı (*muḥ.*). پی بردن بچیزی (peyburden beçîzi) haber almak,

[*] Allahın sevgili kullarından yedi kişidir ki zâlim bir padişahın korkusundan bir mağaraya kapanmışlardı.

anlamak, پی غلط کردن (Peygalat kerden) (*k.*) izi belirsiz etmek.

پیاب (**peyâb**) = Pâyâb (*muḫ.*) payab (*ba.*).

پیاده (**piyâde**) = Yaya (*ar.*) راجل racil § Şatrançta ön sıraya dizilen taşlardan her biri. Muarrebi بیدق beydek § Kısa ve alçak: گل پیاده Güli piyâde = Bir nevi kısa boylu gül. بیدپیاده Bîdi piyâde = Kısa boylu bir nevi söğüt ağacı. Bu tâbirler piyadenin süvariye nispetle kısa olmasındandır.

پیاده نهادن (**piyâde nihâden**) = Taş çıkarmak (*k.*) karşısındakini aşağı ve âciz saymak.

پیاز (**piyâz**) = Soğan = بوغ (*ar.*) بصل beşel.

اگر نباشد زیستن با پرک و ساز
هیچو سنبل می‌توان با پیاز
میر نظمی

Bolluk içinde yaşamak olmazsa sümbül gibi bir soğanla yaşamak mümkündür.

(*Mir Naẓmi*)

تو ملاف ازمشك كان بوی پیاز
از دم تو می‌كند مكشوف راز
مولانا

Sen misten dem vurma; çünkü saklamak istediğin o soğan kokusu nefesinden belliidir.

(*Mevlânâ*)

پیازچه (**piyâzçe**)=Yeşil saplı taze soğan.

پیاز دشتی (**piyâzi deştî**) = Ada soğanı denilen yenilmez bir nebat.

پیازك (**piyâzek**) = Küçük soğan § Hasır otu (*ar.*) بردی=Başı zincir veya tasma ile sapma bağlanan bir nevi topuz. Türkçesi (keskin) dir. Piyazi de derler § Bedahşanda içinde lâl madeni bulunan bir dağ eteğindeki köy. O madenden çıkan kıymetli lâle (lâli piyâzi, lâli piyâzeki) derler.

پیازموش (**piyâzmūş**) = Piyâzi deştî (*ba.*) (*ar.*) بصل الفار beşelülfar.

پیازی (**piyâzi**) = Kavrulmuş soğanla pişirilen ciğer kebabı. پوست پیازی Pūsti piyâzi = Kırmızıya çalan sarı renk.

پیاله (**piyâle**)=Şarap ve sulu şeyler içilecek billûr, çini nev'inden kadeh, kab. Çay fincanı (*ko.*).

اوراق كهنه كی بمی كهنه می‌رسد
ذوق كه در پیاله بود در رساله نیست
طالب

Eski yapraklar eski şarabın derecesine nerede erişeblir? Şa-

rap kadehinde olan tad kitapta yoktur.

(*Ṭālib*)

Kuverden, keşîden, nūşîden, zeden, peymūden, giriften mastarlarının müştaklariyle kullanılır. پیالەکش (piyâlekeş) = Şarap içen. پیالەگردان (piyâlegerdan) = Şarap dağıtan, sâki.

پیام (peyâm) = Haber.

چان برقدمش بباید افشاند
پیکی که ازو دهد پیامی
یغما

Ondan haber getiren ulağın ayağına canı saçmak lâzımdır.

(*Yeğmā*)

Dâden, resaniden, âmeden, âverden, bürden, güzarden kelimeleriyle kullanılır. Muhaffefi peyemdir.

پیمبر، پیامبر (peyâmber, peyember) = Haber getirici hususiyle Allahın emrini bildirici, yalvaç.

پترسب (pîteresb) = Zerdüştün dedesi. Zerdüşt (*ba.*).

پتك (pîtek) = Güve dediğimiz, yün kumaşları delen küçük böcek.

پیچ (pîç) = Kıvrım, büklüm, halka, burgaç, dolaşık.

دو چشم وشکم پرنگردد هیچ
تهی بهتر این دودهٔ پیچ پیچ
سعدی

İki göz ve karın hiçbir şeyle dolmaz. Bu kıvrım kıvrım bağırsağın boş olması yeğdir.

(*Sa'di*)

§ (*k.*) Haset § Pîçîden den emir.

پیچ وتاب، پیچاپیچ، پیچ پیچ (pîç pîç, pîçâpîç, pîçutab) = Halka, kalka, çapraşık, pek dolaşık mânalarına geldiği gibi ıstırap ve sıkıntı mânalarını da ifade eder.

آن بود دلکه وقت پیچاپیچ
اندروجز خدا نیابی هیچ
آن که دل نام کردهٔ بمجاز
روبه پیش سگان کوی انداز
شاعر

Yürek odur ki ıstırap zamanında içinde Allahtan başkasını bulmazsın. Mecazen yürek dediğin şeyi git mahalle köpeklerinin önüne at.

(*Şā'ir*)

پیچاك (pîçâk) = Bükülücü, büklüm.

نشگست اگر بخاتم جشید بنگرم
پیچاك زلف یار نظیری بدست ماست
نظیری

Nazîrî! Yârin zülfünün büklümü elimizde iken Cemşidin yüksüğüne bakarsam ayıptır.

(*Naẓirî*)

می‌رود کودك بمکتب پیچ پیچ
چون ندید از مزدکار خویش هیچ
مولانا

Çocuk kendi çalışmasından hiçbir fayda görmediği için mektebe sıkıntı içinde gider.

(*Mevlânâ*)

پیچان (**pîçan**) = Sarılıcı, bükülücü.

بس جهان دید این درخت کهن
که تو پیچان براو چو لبلابی
سعدی

Üzerine sarmaşık gibi sarıldığın bu eski ağaç yani dünya nice yıllıktır!

(*Sâ'dî*)

پیچاندن Piçanden = büktürmek.

پیچپا (**pîçpa**) = Yengeç.

پیچش (**pîçiş**)=Kıvrılış, halka oluş, büklüm.

تو مو می‌بینی ومن پیچش مو
تو ابرو من اشارتهای ابرو
شاعر

Sen saça bakıyorsun, ben büklümüne bakıyorum. Sen kaşa bakıyorsun, ben işaretlerine bakıyorum.

(*Şâ'ir*)

پیچک (**pîçek**) = Sarmaşık otu (*ar.*) لبلاب, عشقه § Kadınların başlarına sardıkları örtü § İplik ve ibrişim yumağı § Boynuz ve kemikten yapılmış kaşsız yüzük.

پیچند (**pîçend**) = Kadınların baş bağı (*ar.*) عصابه

پیچه (**pîçe**)=Sarmaşık otu § Yapma zülüf § Bükülmüş kâhkül, örülmüş saç § Pürçek ki zülüften ayrılıp ucu lüle lüle olan küçük saç kıvrımıdır § Kadın baş ve yüz örtüsü § Gelin başlığı § Kapı üzerindeki saçak § İşaret

پیچیدن (**pîçîden**) = Sarmak, sarılmak, bükmek, bükülmek, kıvrılmak, dolamak, dolaşmak.

چه پیچم در عالم پیچ پیچ
که هیچست از وسود وسرمایه هیچ
نظامی

Bu sıkıntılı âlemde niçin dolaşalım; çünkü ondan edilecek istifade hiçtir, hiç.

(*Vizâmî*)

همچو ضحاك ناگهان پیچم
مارهای هجات برگردن
انوری

Hiciv yılanlarını ansızın dahhak gibi boynuna dolarım.

(*Enverî*)

چو یعقوب ان سخن بشنید از ایشان
گریبان رضا پیچید از ایشان
جامی

Hazreti Yakup onlardan bu sözü işitince onlardan rıza yakasını büktü: razı olmadı.

(*Câmî*)

بخود پیچیدن (beḫud pîçîden)=Sarınmak, örtünmek, muztarip oimak.

پیچیدن صدا (pîçîdeni ṣedâ) = Yankı (*ar.*) aksi ṣedâ.

پیچیده (**pîçîde**) = Sarmış, sarılmış: Pîçîden den mazii nakli ve ismi meful.

آنم که ضعیف وخسته تن می‌آیم
جان بسته بتار پیرهن می‌آیم

مانند غباری که پیچد برباد
پیچیده پای خویشتن می‌آیم
رضا

Ben, vücudu zayıf ve hasta olarak gelen bir adamım. Canımı gömleğimin ipliğine bağlıyarak geliyorum. Rüzgâra karışan toz gibi ahıma sarılmış olarak geliyorum.

(*Rıżā*)

§ Burma bilezik.

پیچیده دست (pîçîde dest) = (*k.*) Kuvvetsiz, zayıf.

پیچیدگی زبان (pîçîdegi'i zeban) = Dil dolaşması, pepeyilik (*ar.*) lüknet.

پیخ (**pîḫ**) = Göz çapağı.

پیخال (**pîḫâl**) = Kuş tersi § Göz çapağı.

چو آن مرغ پیخال انداختی
وی اندر زمانش خورش ساختی
سنائی

O kuş tersleyince öbürü hemen yiyordu.

(*Senā'ī*)

پیخن (**pîḫten**) = Pîçîden.

جز آب دو دیده می نشوید
گردی که زمانه بر رخم بیخت
چون هست زمانه سفله پرور
کی دست زمانه می توان بیخت
قاضی رکن‌الدین

Zamanenin yüzüne serptiği tozu yani verdiği kederi iki gözümün yaşından maadası yıkayamaz: yatıştıramaz. Mademki zamane alçak yetiştiricidir; onun eli nasıl bükülebilir.

(*Kāżi Rüknüddin*)

پیخس (**peyḫes**) = Zannetmek.

پیخسه، پیخست (**peyḫeşt, peyḫeşte**) = Peyḫes ve bîyḫeşte § Âciz ve kudretsiz § Ayak altında ezilmiş ve yumuşamış olan şey § Temeli kazılmış ve gevşemiş duvar § Esir.

شادی وبقا بودت زین بیش انگویم
کین قافیهٔ تنگ مرا نیک بپیخست
عسجدی

Bîḫest (*ba.*).

دلخسته ومحرومم پخسته وگمراه
گریان بسپیده دم نالان بسحرگاه
خسروانی

Kalbim yaralıdır, mahrumum, gücüm yetmiyor, yolu yitirdim. Sabah vakti ağlamakta, seher vakti inlemekteyim.

(*Ḫusrevānī*)

پیدا (**peydâ**) = Açık, aşikâr, belli, karşılığı (penhan) = Gizli § Aranıp bulunan.

در آبی که پیدا نباشد کنار
غرور شناور نباید بکار
سعدی

Kenarı görünmiyen denizde yüzgecin böbürlenmesi işe yaramaz.

(*Sā'di*)

گفتمت پیدا وپنهان نیزهم
حافظ

Sana açık da söyledim gizli de.
(Ḥāfıẓ)

(Peydâşüden) belli olmak, görünmek; mecazen: bulunmak, ele geçmek, vücuda gelmek, doğmak.

کودکانی کاندر ایام شما پیدا شدند
گر خلاف رایتان مائل بکار دیگرند
می نشاید کرد شان تکلیف برعادات خویش
زانکه ایشان مردمان روزگار دیگرند
ابن یمین

Nazmen tercümemiz:

Zamanımızda yetişmiş olan çocuklar eğer
Sizinle aykırı fikre olursalar mâil
Yakışmaz onlara teklif itiyadınızı
o kütle çünkü sizin devriniz ricali değil
(İbni Yemin)

پَیْدَاد (**peydâd**) = Peyda.

پَیْدَا کَرْدَن (**peydâkerden**) = Açıklamak § Ele geçirmek § Doğurmak § Yaratmak.

پَیْدَایِش (**peydâyiş**) = Yaratılış § Doğuş.

پَیْدَاوَسِی (**peydâvesî**) = Keyânîler devrinde bir tanesi beş altına geçen para.

پِیَر (**piyer**) = Peder.

مگذر زسرعشق که گر در پیشی
مانندهٔ این عشق ترا ماد وپدر نیست
مولانا

Aşk fikrinden vazgeçme. Tek inci de olsan sana bu aşk gibi ana ve baba yoktur.
(Mevlānā)

پِیر (**pîr**) = İhtiyar, yaşlı.

جوان گر بدانش بود پی نظیر
نیاز آیدش هم بگفتار پیر
نظامی

Genç, bilgide eşsiz olsa da yaşlının söz ve öğütüne muhtaçtır.
(Niẓāmî)

§ Doğru yolu gösteren § Tecrübeli üstat.

پیر افشانی (pîr efşânî) = (*k.*) İhtiyarlıkta gençlik tavrı göstermek.

پیر برناتن (pîri bernâten) = Genç vücutlu ihtiyar (*k.*) dünya.

پیر پنبه (pîri penbe) = (*k.*) Vücudunun tüyleri bembeyaz olan yaşlı ihtiyar § Bostan korkuluğu.

در خانقاه باغ نه صادر نه واردست
تا پیر پنبه گشت حریف گران برف
کمال

Bostan korkuluğu karın ağır yahut kuvvetli arkadaşı olduğundan beri bağ tekkesine ne giden var ne gelen.
(Kemal)

پیر تعلیم (pîri taʿlim) = Din dersleri hocası.

پیر جهل ساله (pîri cihil sale) = Kırk yıllık ihtiyar (*k.*) Akıl § Melek § Hazreti Âdem § Firuze dedi-

ğimiz değerli ve mavi renkli taş.

پیر خدا (pîri ḫuda) = Hazreti Osman.

پیر خرابات (pîri ḫerabat) = Meyhanede şarap satan ihtiyar § İrşadeden, tasavvuf ve marifet yolunu gösteren zat: irfan ve tasavvuf, şaraba; mürşit de şarap satana benzetilmiştir.

پیر دومی (pîri dumūy) = Dünya ve zaman. (Dumūy) kır saçlı demek olup dünyanın siyah ve beyaz saçlı bir ihtiyara benzetilmesi, gece ve gündüzü itibariyledir.

پیر سالخورده، پیر دهقان (pîri dıhkan, pîri sâlḫuverde) = (*k.*) Eski şarap.

پیر سراندیب (pîri Serendib) = Hazreti Âdem.

پیر صنعان ، پیر صنعا (pîri sanʿa, pîri sanʿan) = Hikâyesi meşhur bir şeyhtir ki bir Mecusi kızına âşık olmuştu.

پیر ششم چرخ (pîri şeşümi çerḫ) = (*k.*) Müşteri yıldızı. پیر فلك (pîri felek)=(*k.*) Zuhal yıldızı, پیر کنعان (pîri Kenʿan) = (*k.*) Hazreti Yakup.

پیر هشت خلد (pîri heşt ḫuld) = (*k.*) Cennetin kapıcısı.

پیرا (**pîrâ**) = Süsleyici, bahçıvan ve berber gibi bir şeyin artıklarını kesmek suretiyle süsliyen, düzelten kimse. Pirâsten den emir, (*İsfa muḫ. vas.*) büstan pîrâ = Bahçıvan.

پیرار (**pîrâr**) = Evvelki sene.

زلب امسالم از چه بوسه نداد
که پیرارم داد ودولارش
شیبانی

Evvelki ve geçen sene gibi bu sene bana dudağından niçin öpücük vermedi?

(*Şibanî*)

پیراستن (**pîrasten**)= Bir şeyin fazlalarını gidererek, süslemek ve yakışığına koymak. İlâve ile süslemek yerinde ârâstan kelimesi kullanılır.

گر عیب سر زلف بت از کاستنست
چه جای بغم نشستن وخاستنست
جای طرب ونشاط وی خواستنست
کاراستن سروز پیراستنست
عنصری

Nazmen tercümemiz :

Kısalmaktansa ayıbı zülfü yârin
Kederle olmaya hemdem ne hacet
Şarap içmekle zevk etmek gerektir
Verir serve budanmak çünkü ziynet
(*'Unṣurî*) [*]

پیراسته (**pîraste**) = Bezenmiş, düzen verilmiş.

نه زمینی زتو آراسته گشت
نه درختی زتو پیراسته گشت
جامی

[*] Unsuri, bu kıtayı sevdiğinin zülfünü kestirdikten sonra pişman olan Gazneli Mahmuda karşı söyliyerek kaygısını yatıştırmak istemiştir.

Senden ne bir yer bezendi ne bir ağaç düzenlendi.

(*Cāmī*)

پیراکندن (pîrâkenden) = Dağıtmak = Perakenden.

دلم ز گردش ایام ریش بود فلك
نمك نگر كه چه گونه بران پیرا كند
خلاق معانی

Kalbim zamanın değişmesinden yaralı idi; feleğe bak ki onun üstüne nasıl tuz serpti.

(*Ḥallāḳı Me'ānī*)

پیرامون ، پیرامن (pîrâmen, pîrâmūn) = Çevre, etraf.

می بیاورکه خبر می دهد ایام بهار
لطف آن سبزه که پیرامن گلازار گرفت
یغما

Şarap getir ki gülistanın etrafını kaplıyan yeşilliğin letafeti, bahar faslının geldiğini bildiriyor.

(*Yeğmā*)

پیران (pîrân) = Efrasıyabın seraskeri. Babasının ismi Visedir § Pîrin cem'i.

پیرانه سر (pîrâneser) = İhtiyarlık hali, ihtiyarlık başa geldiği zaman.

من تن بقضای عشق دادم
پیرانه سرآمدم بکتاب [*]
سعدی

[*] Küttab kâtibin cem'i olduğu gibi mektep mânasına da gelir.

Ben vücudumu aşkın hükmüne verdim. İhtiyarlıkta mektebe geldim.

(*Sa'dī*)

مخور جمله ترسم که دیرایستی
بپیرانه سر بدبود نیستی
نظامی

Hepsini yeme; korkarım ki çok yaşarsın. İhtiyarlık halinde yokluk fenadır.

(*Niẓāmī*)

(Âne) bazı, vakit mânasını ifade eder. (pîrâneser) (vakti pîrîi ser) demektir ki saçın ağarmasından ibarettir. = پیران سر (pîrân ser), پیران سال (pîrân sâl).

گر گذشتم بردرمیخانه ناگاهی چه شد
ور بپیران سرشکستم توبه یك باری چه شد
عراقی

Ansızın meyhane kapısından geçtimse ne oldu? İhtiyarlık zamanında bir kere tövbeyi bozdumsa ne oldu?

(*'Irāḳī*)

(Pîrser) de bu mânaya ve saçı beyaz kimse mânasınadır.

دیار عشق را آب وهوای واژگون باشد
جوانان پیرسر باشند وپیرانرا جوان بینی
واله

Aşk diyarının suyu ve havası terstir; gençler ihtiyarlar, ya-

واتی بکتاب لو ابسطت یدی
فیهم رددتهم الی الکتاب
ابوالعینا

(Zaman) öyle kâtipler meydana getirdi ki eğer elim erseydi onları mektebe döndürürdüm.

(*Ebul'aynā*)

hut gençlerin saçları ağarır. İhtiyarları genç görürsün.

(Vâlih)

پیرهند ، پیرهن ، پیراهن ، پیراهان

(pîrâhan, pîrâhen, pîrehen, pîrehend)=Gömlek.

بوی پیراهان یوسف
که چون یعقوب ماتمدار گشتی
مولانا

Mademki Yakup gibi matem tutucu oldun. Yusufun gömleğinin kokusunu takibet.

(Mevlânâ)

زمصرش بوی پیراهن شنیدی
چرا درچاه کنعانش ندیدی
سعدی

Mısırdan gömleğinin kokusunu duydun da niçin onu Ken'an kuyusunda görmedin.

(Sâ'dî)

آن نه پستان وسینه وبدلست
ماهتابیست زیر پیرهنش
شیبانی

O, meme, göğüs, beden değildir: gömleği altında ay ışığıdır.

(Şîbânî)

پیراهن سوختن **(pîrâhen sûḫten)** = (*k.*) İki dargın kimse barışacakları zaman sırtlarındaki elbiselerinden birini ateşe yakmak âdeti ki bu suretle aralarındaki soğukluk sıcaklığa dönmüş demek olur = (ḫırka soḫten).

ماجرا کم کن وبارآ که مبادا چشم
خرقه از سرد و آورد وبشکرانه بسوخت
حافظ

Geçmişi bırak da tekrar gel ki gözümün bebeği, elbisesini başından çıkardı da şükrane olarak yaktı: barıştı.

(Ḥâfız)

پیراهن قبا کردن **(pîrâhen ḳebâ kerden)** = Gömleğin önünü yakadan eteğe kadar mintana benziyecek şekilde yırtıp açmak.

صد پیراهن قبا کنم ازخوری اگر
بینم که دست من چو کمر درمیان اوست
سعدی

Eğer elimin kemer gibi belinde olduğunu görürsem, sevincimden yüz gömlek parçalarım.

(Sâ'dî)

پیراهن که آید ازو بوی یوسفم
ترسم برادران غیورش قبا کنند
حافظ

Yusufun kokusunu duyduğum gömleği kıskanç kardeşlerin yırtmalarından korkarım,

(Ḥâfız)

پیراهن کاغذی **(pîrâheni kâğeẕi)** = Kâğıttan yapılmış gömlek. Eski zamanlarda şikâyetçiler kâğıttan gömlek giymek suretiyle padişahlara zulüm gördüklerini bildirirlerdi. Halinden şikâyet edip adalet isteme yerinde kullanılır. Sabahın aydınlığından, güneşin parıltısından da kinayedir. (Kâgedin câme) de derler.

کاغذین جامه بخونابه بجویم که فلك
رهنمونیم بپای علم داد نکرد
حافظ

Zulüm gördüğümü bildirmek için giydiğim kâğıt elbiseyi kanlı göz yaşımla yıkıyayım; çünkü felek adalet sancağının altına bana kılavuzluk etmedi.
(*Ḥāfız*)

پیرایه (pîrâye) = Bezek, süs.

زدانش چو جان ترا مایه نیست
به از خامشی هیچ پیرایه نیست
فردوسی

Mademki ruhunun bilgiden mayası yoktur. Susmaktan iyi süs olmaz.
(*Firdevsî*)

پیرو (peyrev) = Birinin izinde giden, ona uyan,

صد شکر که ماپیرو اصحاب رسولیم
درشرع دگر رآهنماوا نشناسیم
فیضی هندی

Çok şükür ki biz peygamberimizle sohbet edenlerin izine uymuşuz biz, şeriatte başka yolgösterici tanımayız.
(*Feyżi'i Hindî*)

پیروج (pîrūc) = Baba hindi. Yahut ona benzer tavuk cinsinden büyük bir kuş. (Niẓām) Portekizliler bu kuşu Amerikaya bağlı Perudan Avrupaya getirmişler ve Peru adını vermişlerdir. پیروج bunun farsçalaştırılmışıdır. İranda بوقلمون denir, hakikatta bu lâfız Hint farsçasıdır.

پیروز (pîrûz) = Yeğin ve muzaffer, mutlu ve bahtiyar.

بپیروزی خود قوی دل مباش
زترس خدا هیچ غافل مباش
نظامی

Kendi yeğinliğine güvenme. Allah korkusundan hiçbir vakit gafil olma.
(*Niẓāmî*)

§ Sasanilerden birkaç padişahın adı.

پیروزرام (pîrūz râm) = İran şahlarından (Pîrūz) ün vaktiyle kurduğu şehir.

یکی شارسان کرد پیروز وام
بفرمود کورا نهادند نام
فردوسی

Bir şehir kurdu. Adını Pîrūzrâm koymalarını emretti.
(*Firdevsî*)

پیروزه (pîrūze) = Dilimizde de bu adla anılan yüzük ve küpe gibi bezeklere konulan değerlice mavi bir taş. İyisi Nişaburda çıkarmış, pek çok hassalarından biri ona bakmak gözün kuvvetini artırırmış.
پیروزه چادر (pîrūze çâder) = Mavi çarşaflı (*k.*) gök.

پیروزه گرد (pîrūze gird) = pîrū gird (*ba.*).

پیره (pîre) = Şeyh ve mürşitlerin halifesi: yerlerine geçen kişi.

جهان پیر برناشد زعشق این جوانمردان
زهی چرخ وزمین خوش‌که آن پیرست واین پیره
مولانا

İhtiyar dünya bu himmet sahiplerinin aşkiyle gençleşti; ne güzel felek ve yer! ki o, pîr, bu halifesidir.

(*Mevlâna*)

پیس، پیست (pîs, pîst) = Abraş: vücudunda yer yer beyaz lekeler olan kimse. (*ar.*) ابرص. Bu hastalığa da denir.

چه قدر آورد بندهٔ حور دیس
که زیر قبا دارد اندام پیس
سعدی

Elbisesi altında abraş bedeni olan huri gibi kulun ne kıymeti vardır.

(*Sâ'dî*)

§ Âsî hurma.

پی‌سپر (peysiper) = Ayak altında basılmış, çiğnenmiş.

زر طلب کم کنم که طالب زر
همچو زرنثار پی سپرست
خاقانی

Altın istemem, çünkü altın istiyen saçılmış altın gibi ayak altında çiğnenir.

(*Hâkânî*)

§ Gidici, yolcu § Hattatların yazı yazarlarken kullandıkları altlık.

ماه واختر گهر سلك تو باد
لوح خور پی‌سپر كاك تو باد
شاعر

Ay ve yıldız; ipliğinin incisi, güneşin levhası, kaleminin altlığı olsun.

(*Şâ'ir*)

پیشکی (pîskî) = Genç adam (Nefisî).

پیسودن (pîsûden) = Bir tarafa meyletmek, ağmak.

پیسه (pîse) = Aklı karalı, alaca (*ar.*) ایلق.

هر پیسه گمان مبرکه خالیست
شایدکه پلنگ خفته باشد
سعدی

Her alaca şeyi kilim sanma, belki uyumuş kaplandır.

(*Sâ'dî*)

Kelâg pîse = Alaca karga.

پیش (pîş) = Ön § İleri, evvel.

پیش از همه نیك نامی اندوز
نظامی

Her şeyden önce iyi namlılık kazan.

(*Nizâmî*)

بکوشش توان دجله‌را پیش بست
نشاید زبان بد اندیش بست
سعدی

Çalışmakla Diclenin önünü kapamak mümkündür. Kıskancın

dilini bağlamak mümkün değildir.

(Sā'dī)

اباهای الوان زصد گونه پیش
بخوانهای زرین نهادند پیش
اسدی

Altın tepsilerde öne yüz türlüden fazla yemek koydular.

(Esedī)

§ Yan, huzur,

هرکه دل پیش دلبری دارد
ریش دردست دیگری دارد
سعدی

Her kimin gönlü bir dilberin yanında ise sakalı başkasının elindedir.

(Sā'dī)

از پیش خودم مران بخواری
گرچه توگلی ومن گیاهم
ناصر بخاری

Her ne kadar sen gül, ben ot isek de beni hakaretle huzurundan koğma.

(Nāṣırı Buḫārī)

§ Mazi ve istikbal yani geçmiş, gelecek § Başlangıç, mukaddeme § Hurma dalı ve yaprağı § Ötre dediğimiz hareke (*ar.*) zamme.

پیشاب (pîşab) = Sidik.

پیش پیش (pîşâpîş) § Önce önce.

هرکجا روی آورم بخت - ـه همره بود
گاه دوشادوش من گاهی بپیش پیش من
شاعر

Her nereye yönelsem kara bahtım yoldaş olur, kâh benimle omuz omuza kâh önce önce.

(Şā'ir)

پیشادست (pişâdest) = İşçiye işlemeden verilen ücret, Türkçesi öndelik § Destadest de denir.

ستد وداد جز بپیشا دست
داوری باشد وزیان وشکست
لبیبی

Peşin alışverişten başkası dâvayı, zarar ve kırgınlığı netice verir.

(Lebtbī)

§ Mukabili (pesâdest) (*ba.*).

پیشار (pîşar) = Pîşab. Hususiyle hastaların tahlil için hekime götürülen idrar kabı.

پزشك آمد وديد پیشار شاه
سوی تن درستی نبدکار شاه
فردوسی

Hekim geldi, padişahın idrar kabını gördü. Şahın hali iyiliğe doğru gitmiyordu.

(Firdevsī)

§ Hindistanda Kâbilin güney doğusunda (şarkı cenubi) bir şehir.

پیش آمدن (pîş âmeden) = Bir kimsenin yanına gelmek, yaklaşmak, vukua gelmek, zuhur etmek.

پیش آوردن (pîş âverden) = Öne getirmek, yaklaştırmak.

پیشانه ، پیشان (**pîşan, pîşane**) = Çok ileri, en ileri.

ای مرد گرم رو چه روی پیش ازین بپیش
چندان مرو بپیش که پیشان پدید نیست
عطار

Ey acele giden insan! Bundan ziyade ileri niçin gidersin? Bu kadar ileri gitme ki daha ilerisi belli değildir.

(*'Attar*)

§ Evin en yüksek ve baş mevkii.

نیست مستی که مرا جانب میخانه برد
جانب ساقیٔ گلچهرهٔ دودانه برد
نیست دستی که کشد دست مرا یارانه
وزچنین صف تعالم سوی پیشانه برد
مولانا

Bir sarhoş yok mu ki beni meyhane tarafına götürsün, inci tanesi gibi gül çehreli sâkinin tarafına götürsün. Bir el yok mu ki benim elimi dostça tutsun da böyle pabuçluktan şahnişine götürsün.

(*Mevlânâ*)

پیش اندار (**pîş endaz**) = Kadın gerdanlığı. § Peşkir, peçete.

پیشانی (**pîşânî**) = Alın [*] § Küstahlık, katı yüzlülük, kibir.

طاعت ان نیست که بر خاك نهی پیشانی
صدق پیش آر که اخلاص بپیشانی نیست
سعدی

İbadet; alını toprak üstüne koymak yani yalnız secde etmek değildir. Gerçek hareket et; çünkü kalbin temizliği küstahlıkla olmaz.

(*Sa'di*)

که چه شوخیست این وپیشانی
تو بنه عذر این پریشانی
اوحدی

Bu ne küstahlık ve katı yüzlülüktür! Sen bu hali perişanın özür dileğini kabul et.

(*Evḥedî*)

گر خدارا بندهٔ بگذار نام خواجگی
پیش او چون سر نهادی باز پیشانی چه سود
نزاری

Allahın kulu isen efendilik adını bırak. Onun huzurunda secde etmişken tekrar kibir ve gururda ne fayda var.

(*Nizarî*)

§ Yüzleşme, karşılaşma.

سپر از غمزهٔ مست تو بیندازد چرخ
با دو ابروی تو خودکس نکند پیشانی
نزاری

Felek senin mestâne gamzene karşı duramaz. Senin iki kaşınla hakikaten kimse karşılaşmaz.

(*Nizârî*)

پیشانی‌دار (pîşânî dâr)=Katı yüzlü, utanmaz, yüzsüz.

پیشاهنگ (**pîşâheng**) = Askerin ve kafilenin önünde giden kısmı, ileri karakol.

الا یا خیمگی خیمه فروهل
که پیشاهنگ بیرون شد زمنزل
منوچهری

[*] Bundan başka mânalar mecazidir.

Ey çadırı idare eden! Çadırı yık; zira kafilenin öncüsü karargâhtan çıktı.

(*Minūçihrī*)

§ Kendi nev'inden olan sürünün başı olup ileri giden hayvan. Türkçemizde peşenk deriz.

شانی از فرهاد ومجنون‌واپسی دون همتیست
در قطار بختیان عشق پیشاهنگ باش
شانی

Ey Şanî! Ferhat ve Mecnundan geri kalmak himmetsizlikten ilerigelir. Aşk develerinin katarında peşenk ol.

(*Şānī*)

Şimdi mecazen yolgösterici mânasına da kullanılmaktadır. (Nizâm).

پیشباز (pîşbâz) = (*k.*) Karşılama, istikbal etme § Önü açık elbise, mintan. Sevdiğini karşılamak için yerinden kalkan kimse kollarını açarak karşıladığından pîşbâz=Önü açık denilmiştir.

جوانی بره پیش باز آمدش
کز و بوی انسی فراز آمدش
سعدی

Kendisinden ünsiyet kokusu yükselen bir genç onu karşıladı.

(*Sa'dī*)

= Pîşvaz.

پیش دامن ، پیش بند (pîşbend, pîşdâmen) = Önlük.

ازان دوفش فریدون گرفت عالمرا
که پیش دامن آهنگر صفاهانست
سراجا

Feridunun bayrağı Isfahan demircisinin önlüğü olduğu için âlemi kaplamıştır.

(*Sırācā*)

= پیش لنگ Pîşlüng.

پیش بین (pîşbîn) = İleriyi gören, istikbali keşfeden, ihtiyatlı.

در میخانه بنما تابپرسم
مآل خویشرا از پیش بین
حافظ

Meyhane kapısını göster ki bir ileriyi görenden sonumun ne olacağını sorayım.

(*Ḥāfız*)

پیشپاره (pîşpâre) = Gaziler helvası: un, yağ, pekmezle yapılan helva (*ar.*) شفارج .

پیشت (pîşt) = Bizim kediye pist dediğimiz mevkide kullanılır.

پیشخانه (pîşḫâne) = Çıkma, balkon § Bir yere sefer edileceği zaman önden gönderilen çadır ve eşya.

پیش خورد ، پیش خور (pîşḫūr, pîşḫūrd) = Çeşni ve tadımlık için yenilen bir iki lokma yemek § Ermeden satılıp parası yenen hububat ve olgunlaşmadan satılan meyvalar (*ar.*) selem.

پیشداد (**pîşdâd**) = İşçiye işlemeden verilen para.

زاس حرص بخشش نکرده سؤال
بسائل دهد جود او پیشداد
عسجدی

Para vermeğe o kadar hırslıdır ki cömertliği, onu, dilenciye istemeden para vermeğe mecbur eder.

(*Ascedi*)

§ Adalette ileri giden vali ve hâkim; bu münasebetle dört tabakaya bölünen İran şahlarından birinci tabakaya mensup Hoşenk Şahın lâkabıdır. Kendinden sonra gelen hükümdarlara Pîşdâdyan denilmiştir ki hepsi on bir kişidir.

پیشدار (**pîşdâr**) = Demir ve çelikten yapılma kısa mızrak şeklinde bir silâhtır; domuz avında kullanılır. Domuz, avcılara saldırdıkça alnına batırılarak ileri atılmasına mâni olduğu için bu ad verilmiştir = Türkçede düşmanın cephesine tâyin olunan kuvvet mânasınadır. (*ar.*) Mukaddemetülceyş=öncü. Mukabili (dumdâr) =Artçıdır Pî-. şaheng (*ba.*).

پیش دست (**pîşdest**) = Öndelik § Meclis reisi § Yardımcı § Galip, yeğin.

بدشمنان خود بخرد پیش دست گشت
آباء خویشرا بهتر نیکنام کرد
مختاری

Kendi düşmanlarına aklı ile galebe etti. Ecdadını hüneriyle ünlendirdi.

(*Muhtârî*)

پیش دندان (**pîş dendan**) = Kahvaltı.

پیش رس (**pîş res**) = Gideceği yere hepsinden önce varan § Turfanda.

بکوی وسید از همه پیشتر
بود عزت پیش رس بیشتر
هاتفی

Gideceği yere hepsinden önce erişti, önce erişenin yani turfandanın kıymeti ziyade olur.

(*Hâtifî*)

پیشرو (**pîşrev**)=Önde giden, yol gösteren § Başbuğ. Bilhassa öncü dediğimiz mukaddemetülceyş § Musikide taksimden sonra çalınan nağme.

پیش زدن (**pîş zeden**) = Bir şeyi kendi tarafına çekmek (*ko.*) § Hububatı kalburlamak (*ko.*).

پیش شاخ (**pîş şaḫ**) = Önü açık elbisedir ki çok defa kadınlar giyerler.

پیشکار، پیشکاره (**pîşkâr, pîşkâre**) = Hizmetkâr, şakirt, yardımcı.

مرا پاپری راست کردی بخوبی
پری مرمرا پیشکارست وچاکر
فرخی

Beni güzellikte peri ile müsavi saydın; peri benim hizmetkâr ve kölemdir.

(*Ferrühî*)

ای که مه با کمال خوبی خویش
پیش روی تو پیشکاره بود
عماد

Ey güzel! Ay bu kadar güzelliğiyle beraber senin yüzünün önünde hizmetkâr olur.

(*'Imâd*)

نه ماه سمائی نه مهر فلك
که اینت غلامست وآن پیشکار
رودکی

Ne göğün ayı, ne feleğin güneşisin; çünkü bu kölen o şakirdindir.

(*Rüdeki*)

§ Gündelikçi.

پیشگاه (**pîşgâh**) = Meclisin üst başı § Meclisin büyüğü § Meclisin üst başına döşenen halı ve döşeme § Tahtın önüne konulan sandalye § Evin avlusu ve balkonu § Padişah.

از چو تو محتشم فروزد ملك
وزچو تو پیشگاه نازدگاهاز
مسعود

Mülk, senin gibi haşmetliyle aydınlanır, taht senin gibi padişah ile öğünür.

(*Mes'ûd*)

§ Huzur § پیشگاه نشور Pîşgâhi nüşûr (*k.*) kıyamet.

پیشکش (**pîşkeş**) = Küçükten büyüğe verilen hediye, armağan.

تا سر دارم سر تو دارم
جان پیشکش در تو دارم
نظامی

Sağ oldukça sana sevdalıyım. Canım senin kapına armağandır.

(*Nizâmî*)

Haraç, vergi § Turfanda meyva (Nefisî).

پیشگو (**pîşgû**) = Büyüklerin huzurunda ziyaretçileri takdim ve tarif eden kimse (*ar.*) معرف muarrif.

مهوفارا طبع محمود تو آمد پیشگو
مرسخارا دست مسعود تو آمد ترجمان
ازرقی

Senin iyi tabiatın vefayı bildirici, uğurlu elin cömertliğin dilmacıdır.

(*Ezrekî*)

Padişaha dilekleri arz eden kimse mânasına da gelir. (پیشخوان) da bu mânayadır.

پیشگهی (**pîşgehî**) = Oruç bozarken yenilen şey § Kuşluk yemeği (Nefisî).

پیش مُزد (**pîş muzd**) = İlk alışveriş (*ar.*) istiftah § Peşin alışveriş.

پیشَند، پیشَن (**pîşen, pîşend**)=İp ve halat yaptıkları hurma lifi.

پیش نِشین (**pîş nişîn**) = Ebe (*ar.*) kabile

پیش نَماز (**pîş nemâz**) = İmam.

جبهه سایان سجود در اجلال ترا
آسمان در صف پس آمدگان پیش نماز
واله

Senin ululuk kapına secde için alnını koyanlara gök, cemaat safında imamdır.

(*Vâlih*)

پیش نِهاد (**pîş nihad**)=Göz önüne konulan şey, bir veya birkaç kişiyle müzakere ve istişare edilen husus.

پیشوا (**pîşvâ**) = Bir topluluğun başkanı, imam. İmama uyanlara (pest ist, pesrev, peyrev, peyşev) derler.

همه گر پس رو وگر پیشوائیم
درین حیرت برابر می‌نمائیم
عطار

Gerek başkan, gerek ona uyan, hepimiz bu şaşkınlıkta beraber görünüyoruz.

(*'Aṭṭar*)

پیشواز (**pîşvâz**) = Bir kimseyi karşılama § Önü açık elbise= Pîşbâz.

فروغ لالهٔ گلشن بسیمای تو می‌زیبد
قبای پیشواز گل ببالای تو می‌زیبد
محسن

Güllüğün lâlesinin parıltısı senin simana; gülün, önü açık elbisesi senin boyuna yaraşır.

(*Muḥsin*)

پیشه (**pîşe**) = Sanat. Pîşever, pîşeger = Sanat sahibi, usta.

بپایان رسد کیسهٔ سیم وزر
نگردد تهی کیسهٔ پیشه‌ور
سعدی

Gümüş ve altın kesesi tükenir, sanat sahibinin kesesi boş kalmaz.

(*Sā'di*)

درین پیشه چون پیشوای نوی
کهن گشتگانرا مکن پیروی
نظامی

Bu sanatta mademki yeni bir başkansın, eski adamlara uyma.

(*Niẓāmi*)

پیشهٔ آتش (**pîşe'i âteş**) = (*k.*) Şeytan işi.

پیشه کَردَن (**pîşe kerden**)= Sanat ve âdet edinmek.

آزار کسی طلب همیشه
کازردن خلق کرد پیشه
دهلوی

Daima bir kimsenin incinmesi-

ni iste ki halkı incitmeyi âdet edinmiştir.

(*Dehlevî*)

دلا مکارم اخلاق گر همی خواهی
دوکار پیشه کن اینك مکارم اخلاق
مشو مخالف حکم خدای عزوجل
بکوش تابودت درمیان خلق وفاق
ابن یمین

Nazmen tercümemiz:

Dilersen ey gönül! hüsnü hisâli
İki şey itiyadettir mizaca
Hüdanın emrıne olma muhalif
Çalış herkesle hüsnü imtizaca

(*İbni Yemîn*)

پیشیار (**pîşyâr**) = Sidik = Pîşar.

ازنهیب تو شیر گردونرا
آب ناخورده پیشیار گرفت
انوری

Senin korkundan Aslan burcunun su içmemişken çişi geldi.

(*Enverî*)

§ Hizmetçi.

پیشیاره (**pîşyâre**) = Gaziler helvası, doğrusu pîşpâre olsa gerek.

سخن بایدکه پیش آری خوش ایراك
سخن بهتر بسی از پیشیاره
ناصر

Hoş söz söylemelisin; çünkü söz helvadan çok iyidir.

(*Nâşır*)

§ İçine şekerleme ve reçel konulup meclise getirilen tepsi.

پیشین (**pîşîn**) = Önceki, sabık § Öğle namazı. Mecazen öğle ve zeval vaktine denir. Pîşînîyân, öncekiler, geçmiş kimseler, eslâf.

پیغاره (**peyğâre**) = Başa kakma = Biğare.

پیغاره زنی که بد چرا کردی
گر بد کردم بجای خویشتن کردم
بدیهی

Niçin fena yaptın diye başa kakıyorsun, fena ettimse kendime ettim.

(*Bedî'î*)

پیغاله (**peyğâle**) = Şarap kadehi.

پیغام (**peyğâm**) = Haber, Türkçesi salık.

عاشق ازهر یك نگه صد مدعا گوید بیار
عشق چون این رتبه دارد قاصد وپیغام چیست
والهی

Âşık her bakışla mâşuka yüz müddea söyler, aşk bu mertebeyi bulunca postacıya ve habere ne hacet.

(*Vâlehî*)

Peyğâmber = Haber getirici, yalavaç.

داد پیغام حق به پیغمبر
که بدنیی ومال او منگر
سنائی

Cenabı Hak, peygambere, dünya ve malına bakma, iltifat etme, diye salık verdi.

(*Senâ'î*)

پیغان (**peyğân**) = Ant, ahit § Saçma, faydasız.

پیغلوش (**pîġlūş**) = Gök renkli susam çiçeği = سوسن آسمان گون.

پیغله (**peyġule**) = Köşe, bucak.

کنم هر چه دارم برایشان یله
ز کیتی گزینم یکی پیغله
فردوسی

Neyim varsa onlara bırakayım, dünyadan bir köşeyi seçeyim.
(*Firdevsî*)

پیغن (**peyġen**) = Sedap tan bozma sedef denilen nebat = پیگن.

پیغو، پیگو (**peyġū, peygū**) = Çin tarafında büyük bir şehir ve padişahının adı.

هر چند مهار خلق بگرفتند
امروز تکین وایبك وپیغو
ناصر

Her ne kadar bugün, Tekin, Eybek, Peygu halkı idare ettilerse de.
(*Nāṣır*)

(P) nin esresiyle (piyġū) atmaca nev'inden bir kuş ve kuş gagası.

پیغور (**peyġūr**) = Kavanoz, küçük küp gibi ağzı dar kablar.

پیغوله (**peyġūle**) = Peyġule.

ای که در دل جای داری برسر وچشمم نشین
کاندرین پیغوله ترسم تنگ ناشد جای تو
خاقانی

Ey gönlümde yer tutan güzel! baş ve gözüm üzerine otur; Çünkü bu köşede yerinin dar olmasından korkarım.
(*Ḫāḳānî*)

پیغون (**peyġun**) = Peyġan (*ba.*).

پیف (**pîf**) = Fena bir kokudan tiksinildiği zaman ağızdan çıkan ses (Niẓām).

پی فشردن (**peyfuşurden**) = Ayak sıkmak, (*k.*) sebat etmek = Payfuşurden.

تا بود حیات پی فشردند
وآخر بهمان شکنج بردند
خسرو

Yaşadıkça sebat ettiler, nihayet o işkence sebebiyle öldüler.
(*Ḫusrev*)

پیفه (**pîfe**) = Kav yapılan bir nevi çürük ağaç.

پیك (**peyek**) = Başkalarının sofrasında karnını doyuran dalkavuk, başka bitkilerden kuvvet alan bitki, insanların yüzünden geçinen pire ve o gibiler (Nefîsî).

پیك (**peyk**) = Ulak, haber ve mektup getiren, götüren. Muarrebi فیج. Mecazen Peygambere de denir. (Peyki âsmanî) (*k.*) Melek. (Peyki cansitan) (*k.*) Azrail (ع).

(Peyki felek) (*k.*) آی. (Peyki raygan) (*k.*) ay § Ticaret eden kişi § Saba rüzgârı.

پیکار (**peykâr**) = Kavga, savaş.

چو شاید گرفتن بزمی دیار
به پیکار خون از مژه‌ی میار
سعدی

Memleketi yavaşlıkla zaptetmek mümkün olursa, kavga ile bir burnu kanatma.

(*Sā'di*)

حذرکن زپیکار کمتر کسی
که از قطره سیلاب دیدم بسی
سعدی

Aşağı ve değersiz kimse ile kavgadan sakın; çünkü çok defa damladan sel suyu gördüm.

(*Sā'di*)

(Pey) ve (kâr) kelimelerinden mürekkeptir. Pey=ayak, kâr, nispet edatı olup ayağın sebatından ve ayağını sıkmaktan ibarettir ki savaşın icaplarından belki esaslarındandır. O halde savaş mânasına mecazdır. Peykâr perestan = Kavgacılar, savaşçılar.

پیکان (**peykân**) = Ok temreni : okun ucundaki sivri demir.

پیکان تیر غمزهٔ تو دو دل مذست
ورنیست باورت زمن اینک بیاردست
کمال

Gamzen okunun ucu yüreğimdedir. Bana inanmazsan işte getir elini.

(*Kemāl*)

(Peyk) in cem'i.

پیکانی (**peykânî**) = Ok temreni biçiminde bir nevi lâl ve firuze, bir nevi gül ve lâle ve bir cins nişadır.

پیکر (**peyker**) = Suret ve kalıp, vücut.

باد پیزن که کسی برمن بیچاره زند
زضعیفی چو مگس باد برد پیکرمن
خاقانی

Bir kimse ben biçareyi yelpazelese, zayıflıktan rüzgâr vücudumu sinek gibi götürür.

(*Ḫāḳānī*)

Kâlbed ile farkları, peykerde kılık ve şekil muteber, kâlbedde değildir (Şu'urî).

پیکران درخش (**peykeran dureḫş**) = (*k.*) Yıldızlar. (Naşirî) bu sureti yanlış bularak doğrusu (bîkeran dureḫş) yani ruşnayii bîkeran = Ucu bucağı belirsiz aydınlıktır, diyor.

پی کردن (**peykerden**) = Sinirlemek: savaşta hayvanın art ayaklarındaki siniri kesmek. Mahvetmek, ortadan kaldırmak mevkiinde de kullanılır.

ساغری چند چون زمی خوردند
شرمرا از میانه پی کردند
نظامی

Şaraptan birkaç kadeh içince utanmayı ortadan kaldırdılar.

(*Niẓāmī*)

پیکرستان (peykerıstan) = Puthane: put konulan ve puta tapanların tapındıkları yer § Berzah ve misal âlemi: ölümle kıyamet arasındaki zaman = پیکرانماتا.

پیکرگاو (peykergâv) = Öküz suretinde yapılmış şarap sürahisi.

در پیکرگاو آید ودرکاید مرغ
جان پریان کز تن خم یافت رهائی
خاقانی

Küpün teninden ayrılan perilerin ruhu, yani şarap, öküz suretindeki sürahiye ve kuş biçimindeki kadehe gelir.

(*Hākāni*)

پی گم کردن (peygum kerden) = İzi kaybetmek, ne maksatla yapıldığı belli olmıyan bir iş yapmak = Peykur kerden.

پیکندن (peykenden) = Yetiştirmek, ulaştırmak, biriktirmek, ipe dizmek; bu mânalarda lâzım olarak da kullanılır.

پیل (pîl) = Fil § Kese ve çanta § Düğüm ve ukde ki insanın vücudunda peyda olan ve hareket eden bez dediğimiz yumrulardır.

پیل آبکش (pîli âbkeş) = (*k.*) Bulut.

پیل افکندن (pîlefkenden) = (*k.*) Âciz bırakmak.

پیل امرود (pîlemrūd) = Bir nevi iri armut.

پیلبار (pîlbâr) = Fil yükü. (*k.*) Çok, büyük.

پیل باران (pîlbârân) = Sert ve iri damlalı yağmur.

پیل بالا (pîlbâlâ) = Fil boylu, (*k.*) yüksek ve büyük gövdeli § Yığın, harman.

پیلبان (pîlbân) = Filci: file bakan adam.

بلطفی که دیدست پیل دمان
نیارد همی حمله بر پیلبان
سعدی

Azgın fil gördüğü güzel muameleden dolayı filciye saldırmaz.

(*Sā'di*)

پیلپا (pîlpâ) = Bir nevi mızrak ki ekseriya zenciler kullanırlar § Sarhoşlar arasında devetabanı denilen büyük kadeh.

چو در پیلپای قدح می کنم
بیک پیلپا پیلرا پی کنم
نظامی

Şarabı büyük kadehe koyunca, bir mızrakla filin sinirlerini keserim.

(*Nizāmi*)

Peykerden (*ba.*). Arapça (داءالفیل) daülfil denilen bir hastalıktır ki insanın ayağı fil bacağı gibi şişer = Fil ayaklı.

پیلپایه (**pîlpâye**) = Binalarda, ayak denilen, taşla kireçten yapılma direk ki kemer ve kubbe bunun üzerine konur.

پیلتن (**pîlten**) = Fil vücudu mânasına, bedenin iriliğinden ve kuvvetinden kinaye olup meşhur Rüstem'in lâkaplarındandır.

پیلسته (**pîleste**) = Yüz, yanak § Bilek ve parmak § Fildişi.

چو برروی ساعد نهد سر بخواب
سمن‌زار پیلسته سازد ستون
عنصری

Başını bileğine dayıyarak uyursa, beyaz güle fildişinden destek yapmışa benzer.

(*'Unşurî*)

Bîleste maddesindeki izaha bakılırsa yüz ve yanak mânası teşbih itibariyledir. Bîleste (*ba.*).

پیلسم (**pîlsem**) = Meşhur savaşçılardan (Pîran Vîse) nin kardeşi.

باد نسیمش چو خاست پشه شود پیلسم
خاقانی

Onun korkusu kasırgası esince, (Pîlsem) sivrisinek olur.

(*Ḫâkânî*)

Sin'in ötresiyle fil tırnaklı (*k.*) katı, kalın § Karanlık gece.

پیلگوش، پیلغوش (**pîlgūş, pîlgūş**) = Susam çiçeğinin gök renklisi = پیغلوش.

برپیلگوش قطرهٔ باران نظاره کن
چون اشك چشم عاشق گریان غمزده
گویی که پرنیاز سفیدست برگ آن
منقار باز لولوء ناسفته برچده
کسائی

Susam çiçeğinin üzerinde yağmur damlasına bak; ağlıyan kederli âşığın göz yaşı gibidir. Onun yaprağı, gagasına delinmemiş inci toplanmış beyaz doğanın kanadına benzer.

(*Kisā'î*)

§ Nilüfer § Süpürge ile içine çörçöp topladıkları kab, faraş = Hakendaz (*ar.*) پیلگوش. فراشه Yılanyastığı ve filkulağı denilen bitki mânasına da gelir = lūf.

پیلگوشك (**pîlgūşek**) = Rîbas denilen tadı mayhoş nebatın çiçeği. اشخون (*ba.*).

پیلمال (**pîlmâl**) = Ayakla çiğnemek, tepelemek: vaktiyle Hindistan padişahları ölüm cezası verdikleri kimseleri filin ayağı altında ezdirirlermiş.

پیلمرغ (**pîlmurġ**) = Baba hindi = Piruc (*ba.*).

پیلِ معلّق دَرْهَوا (**pîli muallak der heva**) = (*k.*) Bulut.

پیلو (**pîlū**) = Misvak yani diş fırçası yapılan ağaç, (*ar.*) erâk.

پیلَو (**pilev**) = Pilâv.

پیله‌وا (**pîleva**) = Eczacı, ispençiyar ve aktar.

پیلوایه (**pîlvâye**) = Kırlangıç.

پیله (**pîle**) = İpek kozası, ipek böceği, ipek.

گر بدانستی که خواهد مرد خود اندر میانش
جامه چندین کی تنیدی پیله گرد خویشتن
سعدی

İpek böceği, ortasında öleceğini bilseydi bu kadar kumaşı etrafına nerede dokurdu?

(*Sā'di*)

چو پروانه آتش بخود دزنند
نه چون گرم پیله بخود درتنند
سعدی

Âşıklar, pervane gibi kendilerini yakarlar; ipek kurdu gibi kendilerine örmezler.

(*Sā'di*)

§ Çanta ve kese § Bir nevi bitki ve ilâç.

درته پیلهٔ فلك پیله ور زمانه‌را
نیست به بخت خصم تو داروی درد مدبری
شاعر

Zaman aktarının felek çantası içinde hasmının bahtsızlığına karşı ilâcı yoktur.

(*Şā'ir*)

§ Göz, göz kapağı § Her nevi düğüm, hususiyle çıban içinde olan ukde, kan ve cerahat § İki kola ayrılıp sonra birleşen nehir arasındaki ova ve geniş arazi § Ok temreni § İbram. Pîle kerden = İbram etmek, üstüne varmak (Nizâm).

پیلی بینی (**pîlî bînî**) = Burun deliği (Nefisî)

پیله‌وَر (**pîlever**) = Torba ve çanta içinde iğne, iplik, ipek, lâvanta ve ilâç gibi ufak tefek satan gezici aktar, çerçi.

چو در بسته باشد چه داند کسی
که جوهر فروشست یاپیله‌ور
سعدی

Kapı kapalı olunca kuyumcu mudur, aktar mıdır kimse bilmez.

(*Sā'di*)

پیل هَوائی (**pîli heva'î**) = (*k.*) Bulut = pîli muallak der heva.

پیَم (**peyem**) = Haber. Peyâm dan hafifletilmiştir. Peyember = Peygamber.

قول پیمبر بکار بند ومیازار
خاطر مور ضعیف وپشهٔ لاغر
بهار [*]

Peygamberimizin sözü ile hareket et. Zayıf karınca ile sıska sineği incitme.

(*Behâr*)

Peyâm, peygâm (*ba.*).

[*] İranın asrımızda yaşıyan değerli edib ve şairlerindendir

پیمان **(peymâ)** = Peymûden = Ölçmekten emir, (*isfa muḫ. vas.*) باد پیما ، بادیه پیما (*ba.*).

پیمان **(peymân)**=Pakt, söz verme.

بدوستیکه وفا گر کنی وگر نکنی
من از تو برنکنم مهر ونکسلم پیمان
سعدی

Dostluk hakkı için vefa etsen de etmesen de ben senden sevgimi kesmem ve paktımı bozmam.

(Sā'di)

§ Hısım ve akraba.

پیمان فرهنگ **(peymân ferheng)** = Eski İranlıların ilk peygamber saydıkları (Mihâbâd) m hikmete ve mülkü idareye dair kitabı. هرمیدساو (Hernidsav) (*ba.*).

پیمانه **(peymâne)** = Ölçek. Şairlerin ıstılahında şarap kadehi. Mecazen şarap.

نامیدیکه بالعل لیت خواهد مشرف شد
می از کام صراحی رفته درپیمانه می‌رقصد
ظهیر

Lâle benziyen dudağınla şereflenmek ümidiyle şarap sürahinin ağzından dökülürken kadehte oynuyor.

(Naẓmî)

Evhadi'nin şu:

عاشقان درد کشرا دردی‌میخانه ده
از قدح کاری نیاید بعدازین پیمانه ده
اوحدی

Dert çeken âşıklara meyhanenin tortusunu ver, kadeh işe yaramaz, bundan sonra peymane ver.

(Evḥadî)

beytinden peymanenin kadehten büyük olduğu anlaşılıyor. پیمانه آشامیدن(peymâne âşâmîden)= Şarap içmek. پیمانه‌کش (peymânekeş) = Şarap içen.

پیمانه بریک کشیدن **(peymâne ber serkeşîden)** = (*k.*) Kadehteki şarabı bir defada içmek.

پیمانه پرشدن **(peymâne purşuden)** =Ölçek dolmak, (*k.*) ömür sona ermek.

پیمانه آن کس بیقین پرشده باشد
کو باتو نیاید بسروعده وپیمان
قطران

Sana karşı sözünde durmıyan kimsenin ömrü muhakkak sona ermiştir.

(Ḳaṭrān)

پیمانه پرکردن **(peymâne purkerden)** =Ölçeği doldurmak, (*k.*) hayatı tamamlamak.

بدوزخ برد هر بدی‌را کناه
که پیمانه پرکرد ودیوان سیاه
سعدی

Ömrünü sonuna getirip de işledikleri iş defterini karartan kötü talihliyi günah cehenneme götürür.

(Sā'di)

پیمودن **(peymūden)** = Ölçmek.

معصیت کردی به ازهر طاعتی
آنچنان پیمودهٔ در ساعتی
مولانا

Her taattan hayırlı bir günah işledin, bir saat zarfında göğü ölçmüşsün, yani dürmüşsün.
(Mevlānā)

Bâde ile kullanılırsa içmek mânasınadır; bâde peymâ (*ba.*).

پینگی **(pînegî)** = Uyuklamak (pinekleme) bundan alınmıştır. Bundan bir derece ziyadesine (ımızganma) denir; (*ar.*) سنه sine.

پینو **(pînū)** = Keş : yağı alınmış yoğurt kurusu, yağsız âdi peynir; (*ar.*) اقط ıkıt.

چو کعب الغزالست پینو ولیکن
نه باطعم کعب الغزالست پینو
معزی

Keş, peynirşekerine benzerse de tadı peynirşekeri gibi değildir.
(Mu'izzi)

= Pinûk.

پینووا **(pînūvâ)** = Keş ile yapılan yemek; (va), (ba) gibi yemek demektir.

پینه **(pîne)** = Yama. Yamacıya (pînedūz) denir.

گر بغربتی رود ازشهر خویش
سختی و محنت نبرد پینه دوز
سعدی

Eğer bir eskici yurdundan gurbete giderse meşakkat ve sıkıntı çekmez.
(Sā'dī)

§ Çok iş görmeden elde, ayakta peyda olan nasır.

پیو **(peyū)** = Kesik: katılaşmış, pekişmiş toprak parçası § Pervane § (P) nin ötresiyle kesik ve ikiz kardeş (Nefisî) § Vavı mechule ile [*], Rişte=iplik hastalığı (*ar.*) ırkı medenî.

پیواز **(pîvâz)** = Yarasa kuşu.

پیواسته **(pîvâste)** = Kale burcu, hisar.

پیوس **(piyūs)** = Ümit ve intizar § Tamah. Mastarı piyūsîden. Biyūsîden (*ba.*).

بحفل کرده بخلوت شکایتی
می کردم از تکایت گردون پرفسوس
گفتم زجود اوست که ارباب فضل را
عمر عزیز می رود اندر سرپیوس
ابن یمین

Tecrübe görmüş akta, zalim feleğin kırıp geçirmesinden gizlice şikâyet ediyordum; kıymetli ömrün intizarla geçmesi onun fazilet sahiplerine gösterdiği cömertliktendir, dedim.
(Ibni Yemin)

پیوست **(peyvest)** = Peyvesten

[*] Hafif ötre ile çekilmiyerek okunan vav demektir.

den mazi, mastarı tafhifî. Peyvesten (*ba*).

برای خود نشاید پرتو پیوست
همی باشیم تاروی تو باشد
سعدی

Kendi reyimle sana bağlanma lâyık değildir, reyin oluncıya kadar sabrederiz.
(*Sā'di*)

§ Daima, her vakit.

پیوستگان (peyvestegân) = Hısımlar § Mürekkebat: (موالید ثلثه) ki hayvanlar, bitkiler, madenlerdir § Erenler, ârifler.

پیوستگی (peyvestegerî) = Birleştiricilik, kavuşturuculuk.

پیوستن (peyvesten) = Bitişmek, ulaşmak, bitiştirmek, ulaştırmak, eklemek § Buluşmak § Birleşmek, ittifak etmek § Sevişmek.

دو دوست قدرشناسند روز صحبترا
که مدتی ببریدند وباز پیوستند
سعدی

Konuşup görüşme gününün kıymetini, bir müddet ayrılıp da tekrar birleşen iki dost takdir eder.
(*Sā'di*)

پیوسته (peyveste) = Ulaşmış, ulaştırılmış § Daima, her vakit.

وگر غم همه عالم نهند بردل من
چه غم خورم که تو پیوسته غمگسارمنی
سنائی

Bütün âlemin gamını gönlüme koysalar ne müteessir olayım; çünkü sen daima benim kederimi gidericisin.
(*Senā'i*)

§ Mürekkep ki karşılığı basittir.

پیوسته ابرو (peyveste ebrū) = Çatık kaşlı.

پیوگان، پیوگ (peyūg, peyūgân) = Gelin, پیوگانی (peyūgânî) toy, düğün.

پیوند (peyvend) = Yetişme, ulaşma, rabıta § Ulaşıcı § Ulaş : peyvesten = ulaşmaktan emir.

باور مکن که من دست ازدامنت بدارم
شمشیر نگسلاند پیوند مهر جانان
سعدی

Senin eteğinden elimi çekeceğime inanma, sevgilinin muhabbeti bağını kılıç kesmez.
(*Sā'di*)

مثل قصة پیوند زمینست وسپهر
دست کوتاه من ودامن آن سرو بلند
یغما

Benim kısa elimin o yüksek servin eteğine erişmesi yerin göğe ulaşan asmasına benzer.
(*Yeğmā*)

§ Hısım akraba, soy sop.

گرت خویش دشمن شود دوستدار
زتلبیسش ایمن مشو زینهار
که گردد دروئیش یکین توریش
چوباد آیدش مهر پیوند خویش
سعدی

Eğer düşmanın hısımı sana dost olursa hilesinden sakın emin olma; çünkü hısımının sevgisi hatırına geldikçe sana kinlenerek yüreği yaralanır.

(Sa'di)

§ Ağaç aşısı § Boğmak (*ar.*) mefşal.

پیوند کردن (**peyvend kerden**) = Eklemek, bitiştirmek, çiftleşmek § Aşılamak.

پیه (**peye**) = İzde giden, peyrev, tâbi.

پیه (**pîh**) = İç yağı.

نشود کس بکنج خانه فقیه
کم بود مرغ خانگی ز پیه
سنائی

İnsan, evin köşesinde bilgin olmaz. Tavuğun iç yağı az olur.

(Senâ'î)

(*ar.*) شحم.

پیه‌سور (pîhsūz) = Eski zamanda kullanılan yağ lâmbası, yağ mumu şamdanı, پیهناك (pîhnâk) = Yağlı, semiz.

پیه آوردن چشم (**pîhâverdeni çeşm**) = Gözün kör olması.

بعد عمری کامشب آن مه مجلس آرای منست
پیه اگر چشم رقیب آرد چراغم روشنست
محسن

Pek çok zaman sonra bu gece o ay gibi güzel, benim oturduğum yeri süslemiştir. Eğer rakîbin gözü kör olursa benim ışığım parlaktır.

(Muḥsin)

پیه گرگ بر پیرهن مالیدن (**pîhi gurg ber pîrhen mâlîden**) = (*k*) Aldatmak, hile etmek.

پیه گرگست که بر پیرهم مالیدند
دست چرخی که کشیدند عزیزان بسرم
صائب

Azizlerin bana ettikleri yardım aldatmaktan ibarettir.

(Ṣā'ib)

پیهن (**pîhen**) = Oklu kirpi = Merengu (*ko.*) hârpuşt.

پیوری (**peyyūrî**) = Nakkaşların çini râvend ile yaptıkları renk (Niẓām).

ت

ت (t) = Arapça elifbenin üçüncü, Farsça elifbenin dördüncü harfidir. Ebcet hesabiyle 400 ü gösterir. İsimlerin sonunda muzafı ileyh, fiillerin sonunda meful olan müfret muhatap zamiridir ki (تو) ve (ـت) yerine geçer. İsimlerin sonunda okunmaz (h) varsa (t) den evvel bir de hemze getirilir. Hame et=Kalemin gibi.

گل نسبتی ندارد باروی دلفریبت
تو درمیان گلها چون گل میان خاری
سعدی

Gül, senin gönül aldatıcı yüzüne benzemez. Sen güller arasında, diken arasında gül gibisin.

(*Sā'di*)

اگر هر دمت نفس گوید بده
بخواری بگردانندت ده بده
سعدی

Eğer her zaman nefesin ver derse, seni hakaretle köyden köye dolaştırır.

(*Sā'di*)

Vezin sıkıntısından dolayı bazı defa yerinden uzak düşer.

ورچو خورشیدت نبینم کاشکی همچون هلال
اندکی پیدا ودیگر درنقابت دیدمی
سعدی

Eğer seni güneş gibi görmezsem, keşke hilâl gibi biraz açık biraz kapalı görsem.

(*Sā'di*)

Bazı kelimelerin sonunda artık olur: baliş, balişt = Yastık.

تا (ta)= Başlıca zaman ve mekâna mahsus intiha edatıdır.

تا چند درتب وتاب این جان غم کشیده
آبی برآتشم زن زان جام جم کشیده
یغما

Bu kaygı çeken canım ne vakte kadar çırpınacak, sıkıntı çekecek. Cem'in çektiği kadehten ateşimi söndür.

(*Yeğmā*)

Bundan başka: İptida § Şart § Tevkit § Tâlil § Rabıt § Tacîl § Taaccüp § Tahzîr edatı olur. İptida :

تا خار غم عشقت آونخته دردامن
کوته نظری باشد رفتن بگلستانها
سعدی

Aşkının elemi, dikeni eteğe takıldığından itibaren gülistanlara gitmek kısagörüşlülük olur.

(*Sā'di*)

Şart:

زشیران بود روبهانرا نوا
نخندد زمین تانگرید هوا
نظامی

Tilkiler, aslanlar sayesinde geçinirler. Hava ağlamazsa yer gülmez.

(*Niẓāmî*)

Tevkit:

تا قوت صبر بود کردم
دیگر چه کنم اگر نباشد
سعدی

Takatim oldukça sabrettim. Olmazsa başka ne yapayım.

(*Sā'di*)

Tâlil:

زمن صورت نبندد معنیٔ آزار خاطرها
بیادکس نیایم تاباشم بار خاطرها
شاعر

Ben hatırları incitmek şöyle dursun, hatırlara yük olmamak için kimsenin hatırına gelmem.

(*Ṣā'ir*)

Rabıt:

بازم وحیران شود درمن هما
جغدکه بود تایداند سرما
مولانا

Ben doğanım; bana hüma hayran olur; baykuş kim oluyor ki bizim sırrımızı bilsin.

(*Mevlānā*)

Tacîl:

تانرا ازدور دیدم رفت عقل وهوش من
صائب

Seni uzaktan görür görmez aklım ve ruhum gitti.

(*Ṣā'ib*)

Taaccüp:

تاچه افتادکه سجاده بمحراب افکند
آنکه صدخرقه گروداشت بمیخانهٔ ما
سعدی

Birçok giyeceğini bizim meyhaneye rehin verene acaba ne oldu ki mihraba seccade serdi: ibadete başladı.

(*Sā'di*)

Tahzîr:

Zinhar = Sakın gibi bir mâna ifade eder. Buna tai tekidî de derler.

زصاحب غرض تاسخن نشنوی
سعدی

Garezkârın sözünü sakın dinlemiyesin.

(*Sā'di*)

Reşîdîye göre, (تاتوانی سخن نشنوی) demek olup sakın mânasına değildir. Teessüf, tahassür, bir şeyin sonuna intizar gibi mânalar ifade eder.

بگذشت زحد جنایت من
تاخود چه شود نهایت من
جامی

Benim cinayetim hadden geçti; bakalım sonum ne olacak.

(*Cāmi*)

(Ta) isim olursa aşağıdaki mânalara gelir: kat.

رشته تایکتاست آنرا زور زالی بگسلد
چون دوتاگردید نتوند گسستن زال زر
سنائی

İplik bir kat oldukça onu bir ihtiyarın kuvveti koparır. İki kat olduğu zaman Zâl pehlivan koparamaz.

(*Senā'i*)

Yekta kelimesindeki (ta), tek, fert, adet mânalarına da misal olur.

Deste :

گر بگویم شرح او بیحد شود
مثنوی هشتاد تا کاغذ شود
مولانا

Onu izah edersem uzar. Mesnevi seksen deste kâğıt olur.
(*Mevlânâ*)

Bu mânalarda muarrebi Tak tır [*] § Tel mânasına târ (*muḥ.*) [**].

مغنی ملولم دوتائی بزن
بیکتائی اوسه‌تائی بزن
حافظ

Ey muganni! Sıkılıyorum; iki telliyi çal. Hakkın birliği için üç telliyi çal.
(*Ḥâfız*)

§ Eş, denk, benzeyiş.

چون خواجه نظام نیست بزم آرایی
بی صوت خوشش مباد حالی جایی
هر سازکه هست تای او بتوان یافت
طنبورویست آنکه ندارد تایی
کاتبی

Hoca Nizam gibi bir meclis bezeyici yoktur. Onun güzel sesinden bir yer boş kalmasın. Eğer hangi saz varsa dengini bulmak mümkündür. Dengi olmıyan onun tamburudur.
(*Kâtibî*)

تاب (**tâb**) = Parıltı, ziya.

بامن چو بخندید آن درخوشاب
برچهره زشرم دست راکرد نقاب
عکس لب او زپشت دست پرتاب
می تافت چو از جام بلورین می‌تاب
فلکی شروانی

O lâtif inci bana gülümsedikçe utancından yüzünü eliyle kapıyor; dudağı parlak elinin arkasından billûr kadehteki duru şarap gibi parıldıyor.
(*Feleki'i Şirvânî*)

§ Zülüf, ip gibi şeylerin kıvrımı ve büklümü.

ازدیده فروبارم ارآب شوم
وززلف برون کنی اگر تاب شوم
بردست نگیری ار می‌تاب شوم
در چشم تو نیایم ار خواب شوم
کمال

Eğer su olsam gözünden akıtırsın; büklüm ve halka olsam zülfünden ayırırsın; duru şarap olsam eline almazsın; uyku olsam gözüne gelmem yani getirmezsin.
(*Kemâl*)

§ Takat ve kudret.

زخود دوم چو پیاد آورم خیال ترا
کجاست تاب که بینم مه جمال ترا
نطقی

Hayalini hatırıma getirdikçe kendimden geçerim; ay cemaline bakmağa takat nerede?
(*Nutkî*)

Tâb âverden = Tahammül etmek.

§ Hararet.

زتاب هجر تو دارد شرار دوزخ تاب
حافظ

Senin ayrılığının hararetinden cehennemin kıvılcımı ateş alır.
(*Ḥâfız*)

§ Sıkıntı ve ıstırap.

[*] Şimdi İranda (cuftu ta) = Çift mi, tek mi oyununa (takucuft) diyorlar (Niẓâm).

[**] Reşîdî, (ta) nın (târ) mânasına geldiğini kabul etmiyor, (ta) bir mânasına olup (düta) iki, bir demektir yoksa (تا) sayı mânasına değildir; bundan dolayı iki ve üç telli saza (دوتا) ve (سه‌تا) derler ki iki ve üç tek sayısı var demektir, diyor.

از همچو تو دلداری دل برنکنم آری
گرتاب کشم یاری زان زلف بتاب اولی
حافظ

Evet, senin gibi bir gönülalıcıdan gönlümü ayırmam; ıstırap çekersem bari o kıvırcık zülüften çekeyim.

(*Ḥāfız*)

Tâftən=Parlamak, bükmek ten ismi mastar, emir (*isfa, muḫ, vas.*).

بتاب موی وزمن روی خوب خویش متاب
مخواه زآتش هجران دل من اندرتاب
شیبانی

Saçını bük de, benden güzel yüzünü bükme: çevirme, ayrılığının ateşiyle gönlümün yanmasına razı olma.

(*Şibānī*)

درخشیدن تیغ آیینه تاب
درخشان تراز چشمهٔ آفتاب
نظامی

Ayna parıltılı kılıcın parlaması, güneşin ışığından daha parlak idi.

(*Niẓāmī*)

تابان (tâbân) = Parlayıcı, parlak.

نشین در دلو چون خورشید تابان
زمغرب سوی مشرق شو شتابان
جامی

Kovaya parlak güneş gibi otur; kovayı vücudunla aydınlat. Acele batıdan doğuya git: kuyudan çık [*].

(*Cāmī*)

تابخانه (tâbḫâne) = Ocak yahut soba ile ısıtılan kışlık yer odası. Tavhâne bundan alınmıştır. Bu türlü odaya ve kışın içerisinde ateş yakılarak çiçek ve başka bitkiler saklanan çiçekliğe dilimizde sadece soba denir. Bu tarif, hânei zemistâni diyen lügatlere göredir. Cihangirî gibi bazı lügat sahipleri hânei tâbestani = yaz evi demişlerdir ki yaz mevsimine mahsus odadır. Şerefnâmede "dört tarafı billûr camlı odadır kî güneşin ziyası içeriye tesir eder„ denilmiştir. Her iki tâbire göre kelimenin evvelindeki tâb, hararet yahut ziya demektir. Daha sonra lûgat yazanlar iki mânayı da almışlardır. (Niẓām) bu mânaların her üçünü de almıştır.

سرداوهٔ وحشت زمانه
ازفر توگشت تابخانه
خاقانی

Zamanenin eşsiz bodrumu senin nurundan yaz evi yahut dört tarafı camlı oda oldu.

(*Ḫākānī*)

تابدار (tâbdâr) = Parlak, ziyadar, hararetli.

دلم زپرتو نورست همچنان پرنور
که نوح سینه بود تابدار همچو بلور
خیالی

Gönlüm, nurun ışığından öyle nur doludur ki göğsümün levhası billûr gibi parlaktır.

(*Ḫayālī*)

§ Büklüm, kıvırcık.

[*] Hazreti Yusufun kuyu hikâyesine dair.

چشم او بی سرمه همچون چشم نرگس دلفریب
زلف او بی شانه همچون زلف سنبل تابدار
قاآنی

Onun gözü sürmesiz olduğu halde nergisir gözü gibi gönül aldatıcı, onun zülfü taranmamış olduğu halde sümbülün zülfü gibi kıvırcıktır.

(Ḳāānî)

تابدان (tâbdân) = Tepe penceresi, ışıklık, pencere.

تابستان (tâbistân) = Yaz mevsimi.

من آن مرغم که بر گلها پریدم
هوای گرم تابستان ندیدم
نظامی

Ben o kuşum ki güllerin üzerinde uçtum. Yaz mevsiminin sıcak havasını görmedim.

(Niẓāmî)

تابستانی (tâbistânî) = Yaylak, yaz evi.

تابسه (tâbese) = Otu ve suyu bol otlak ve çayırlık.

تابش (tâbiş) = Parlayış, aydınlık. Birkaç mânaya gelen tâften mastarından hâsılı mastar.

عنوز او در پس ابرست مستور
زروی یوسفست این تابش نور
جامی

O (güneş) henüz bulutun arkasında gizlidir; bu nur parıltısı Yusuf'un yüzündendir.

(Cāmî)

تابناك (tâbnâk) = Parlak, berrak.

من از آب این نقرهٔ تابناك
جدا کردم آلود گیهای خاك
نظامی

Ben bu parlak gümüşün suyundan toprak bulaşıklarını giderdim.

(Niẓāmî)

تابوغ (tâbūġ) = Maveraünnehirde Türklerin itaat ve boyun eğme mânasına tapuk dedikleri görenektir; şöyle ki : kabahatli olan kimse büyüklerin huzurunda başı açık ve elleri kulaklarında olarak eğilir ve durmadan özür dilermiş.

تابوك (tâbūk) = Balkon, şahnişin, üst kat.

هوشم ز ذوق سخنهای جانفزاش
از حجرهٔ دل سوی تابوك گوش شد
فرالاوی

Onun can artıran sözlerinin zevkiyle aklım, kalbimin hücresinden kulağımın üst perdesine gitti.

(Ferālāvî)

تابه (tâbe) = Tava. (Burhan) büyük tuğla ve kerpiç mânasına da yazmıştır. Tâbei mahî = balık tavası, tavada kızartılan balık.

تابه بریان (tâbe biryân) = Sirkeli, sarmısaklı tava kebabı.

تابيدن (**tâbîden**) = Işılamak, parıldamak, aydınlatmak § Tahammül etmek, dayanmak § İp bükmek.

تاپاك (**tâpâk**) = Çarpıntı ve ıstırap

تاپاك جان ازحد گذشت افتادگانرا پردوت
خسرو

Kapına düşenlerin ruhunun sıkıntısı hadden aştı.

(Husrev)

تاپال (**tâpâl**) = Ağaç özdeği § Sığır tezeği.

تاپو (**tâpū**) = Tahıl, yani kuru zahire, ekmek ve benzerlerini koymaya, saklamaya mahsus toprak kab.

تاتا (**tâtâ**) = Pepelik, dil tutukluğu.

تاتار (**tâtâr**) = Tatar. Tetar, teter de denir.

تاتيلى (**tâtilî**) = Sofra ve peşkir.

تاتو (**tâtū**) = Hamam böceği. (*Ar.*) ibni verdan (Nefisî).

تاتوره (**tâtūre**) = Hayvan ayağına vurulan köstek, payvant § Tatula denilen nebat = tâtūle.

تاتول (**tâtūl**) = Ağzı eğri insan, (tantūl) den hafifletilmiştir.

تاج (**tâc**) = Arapçadan alınıp Farsçada kullanılan bir kelimedir ki Farsçası (Efser) dir § Kuşların başındaki kâkül ve kırmızı et parçası. تاج خروس (tāci ḫorūs) = Horoz ibiği § Horozibiği denilen çiçek.

تاج خروس بد مژگانم زخون دل
تا چرخ بسته بود چوباز از تو ام نظر
قاآنی

Felek, seni görmekten, gözümü doğan gibi bağlıyalıdan beri, gönül kanından kirpiğim horoz ibiğine döndü.

(Kaānî)

بساخون که از تارك اهل روس
برآورد سرهمچو تاج خروس
هاتفی

Rusların tepesinden horoz ibigi gibi ne kadar kan fışkırdı!

(Hātifî)

تاجدار، تاجور (tâcdâr, tâcver) = Padişah.

تاج سركسى بودن (Tâci seri kesî būden)=(*k.*) Bir kimsenin hürmetine mazhar olmak.

تاج گذارى (lâc guzârî) = Şahların taç giyme töreni.

تاج گردون (tâci gerdun) = (*k.*) Güneş.

تاج لاله ، تاج نرگس ، تاج گل (tâci gül, tâci nergis, tâci lâle) = Gül, nergis, lâle; yahut demetinden kinayedir.

تاجه **(tâce)** = Bir yükün yarısı.

تاجران **(tâcurân)** = Dilmaç.

تاجك **(tâcik)** = Tâcîk (*muḫ.*) tâcîk (*ba.*).

تاجيك **(tâcîk)** = Soyu İranlı olan ve Farsça konuşan kimse. Lügatler, aslı Arap olup Acemistanda büyüyen kimse demişlerse de doğrusu yazdığımızdır. Çok defa Türk karşılığı olarak kullanılır. İran kabîlelerinden Tac'a mensup demektir (Nizâm).

تاخ **(tâḫ)** = Seksek denilen ağaç. Odunu gayet kuvvetli olup ateşi çabuk sönmezmiş. (*Ar.*) غضاه.

عشق آتش تیز و هیزم تاخ منم
گر عشق بماند این چنین وای بمن
صفار

Aşk keskin bir ateştir. Ben de seksek odunuyum. Eğer aşk böyle kalırsa vay bana!
(*Ṣaffâr*)

Bazı lügatler (tâḫ) ı (âzâd diraḫt) ile bir saymışlardır. Âzâd (*ba.*).

پر از کوه و بیشه جزیری فراخ
درختش همه عود وبادام وتاخ
اسدی

Dağ ve ormanla dolu, geniş bir ada. Ağacı hep ud, badem, tah.
(*Esedî*)

Esedî'nin yazdığımız şiirindeki tâḫ'ı, âzâd diraḫt mânasına almak daha uygundur.

تاخت **(tâḫt)** = Tâḫten den mazi, ismi mastar : çok kere at sürmek, çapul ve savaş için olduğundan mecazen saldırma ve yağma mânasında kullanılır. Ve tâz ile birlikte taḫtutâz denir.

تازيدن، تاختن **(tâḫten, tâzîden)** = At sürmek, saldırmak, gece baskını yapmak.

گرش پرفریدون بدی تاختی
امانش ندادی بتیغ آختی
سعدی

Âḫten (*ba.*) § Koşmak.

آسیا وار گرد خود می‌تاخت
هر چه اندوخت باز می انداخت
شاعر

Değirmen gibi kendi etrafında koşuyor, devrediyor, kazandığını geriveriyordu.
(*Şâ'ir*)

هرکه تازد سوی کعبه بی دلیل
همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
مولانا

Kâbe tarafına her kim kılavuzsuz seğirtirse. Bu şaşkınlar gibi hakaret görür.
(*Mevlânâ*)

§ Dökmek, işemek. Tâften gibi bükmek mânasına da gelir den-

mişse de. (Siracüllûga) bunun yanlışlıkla yazılmış olması mümkündür, diyor.

تاحته (**tâḥte**) = Tâḥten mastarından mazii naklî ve ismi meful, tâḥten (*ba.*).

تاحيره (**tâḥîre**) = Alınyazısı, talih, nasip.

تار (**târ**)=İpek, saç, saz telleri ve benzerleri.

جامهٔ تن چاك شد تاری زپیراهن بجوش
کز چنان رشته توان پیوند کرد این چاك را
جامی

Can elbisesi yırtıldı. Gömleğinden bir tel bağışla; çünkü bu yırtık ancak böyle bir iplikle dikilebilir.

(*Cāmî*)

چشمم چوغار واشك برو تار عنکبوت
کرده دوان خیال تو چون مصطفی مقر
قاآنی

Gözüm mağara, onun üzerinde göz yaşım örümcek ağı gibidir. Senin hayalin Hazreti Mustafa (صلعم) *gibi orada yerleşmiştir* [*].

(*Ḳaānî*)

§ Boy ipliği. Eski adı (arış). § Karanlık; bu mânaya târîk muhaffefidir.

[*] Peygamberimizin Mekkeden Medineye hicret ederken gizlendikleri mağaranın kapısına örümceğin ağ kurması mucizesine işarettir.

بندکیٔ حق بشب تارکن
رغبت مزدت چو بود کارکن
عماد

Karanlık gecede Hakka kulluk et. Karşılık ve sevap istersen hayırlı iş işle.

(*'İmād*)

زپس گرد لشکر جهان تارشد
مگر مهر رخشان گرفتار شد
فردوسی

Askerin tozunun çokluğundan dünya o kadar karardı ki sanki parlak güneş tutuldu.

(*Firdevsî*)

§ Tepe: bu mânaya târek (*muḥ.*).

زدن مرد را تیغ برتار خویش
به ازباز گشتن زگفتار خویش
ابوشکور

İnsanın kendi tepesine kılıç vurması : intiharı, sözünden dönmesinden iyidir.

(*Ebūşekūr*)

§ Hindistana mahsus hurmaya benzer bir ağaçtır; bu ağaçtan bir nevi su istihsal olunurmuş ki içilince şarap gibi neşe verir, fakat başı ağrıtırmış. Ebucehil hurması budur. Meyvasına âsi hurma denir § Parça, kırıntı. Tekrar ile târtâr, parça parça, ufacık tefecik demektir.

تارا (**târâ**) = Yıldız.

طلوع موکب سعدش خلائق را کند روشن
فروغ طلعت عدلش بسوزد نحس تارارا
عبشی ششتری

Onun uğurlu alayının doğuşu halkı aydınlatır. Onun adaletli

yüzünün parıltısı yıldızların uğursuzluğunu yakar.

(*İşii Şuşteri*)

تاراج (târâc) = Çapul.

اگر نخل خرما نباشد بلند
زتاراج هر طفل یابد گزند
نظامی

Eğer hurma ağacı yüksek olmasa her çocuğun yağmasından zarar görür.

(*Niẓāmi*)

تاران (târân) = Karanlık.

اگرچه مرا روز تاران شود
زفرمان اویست هرچه آن شود
فردوسی

Her ne kadar günüm karanlık ise de her olan şey onun emriyledir.

(*Firdevsi*)

تارتنك، تارتن (târten, târtenek) = Örümcek. İkincisinin sonundaki (k) küçültme edatıdır. Târten, iplik dokuyucu demektir.

تارح (târeḥ) = Hazreti İbrahimin pederi. Arapçası (tareh) tir. Belki târeḥ şeklinde Farsçalaştırılmıştır.

تارك (târek) = Başın tepesi,

زان عقیقین میچکه هرکه بدید
از عقیق گداخته نشناخت
نابسوده دو دست رنگین کرد
تاچشیده بتارك اندر تاخت
رودکی

O akik renkli şarabı kım gördü ise erimiş akikten ayırdetmedi. Değmeden iki eli boyadı. Tatmadan başa sıçradı.

(*Rūdeki*)

§ Tolgadan olan zırh külâhı.

تارم (târem) = Ağaç ile keçe yahut örülmüş kıldan çadır gibi yapılan ev ki, derim evi derler. § Kubbe § Satıh § Bağ etrafına çekilen çit ki şimdi konuşmada (târemî) denilmektedir (Niẓām).

ای بسا بادگیر وتارم وتیم
زیروبالا زآب چشم یتیم
سنائی

Arkadaş! Nice yaz evi, çadır ve konak yetim göz yaşından perişan oldu.

(*Senā'i*)

§ (R) nin ötresiyle mecazen: Asma ve yasemin gibi şeyler için yapılan çardak.

مباد تابقیامت خراب تارم تاك
حافظ

Asma çardağı kıyamete kadar harabolmasın.

(*Hafız*)

§ Gök.

بنعل اسب بسنجیده خاك هفت اقلیم
بیانگ کوس بدریده گوش نه تارم
کمال

Atın naliyle yedi iklimin toprağını dèlmiş, davulun sesiyle dokuz feleğın kulağını yırtmış.

(*Kemāl*)

Arapçalaştırılmışı طارم dir.

تارمیغ (târmîġ) = Pus, sis.

سرما چنان درآتش خورشید جسته بود
کز تارمیغ گفتی طشتیست اندرآب
مختاری

Soğuk, güneşin ateşine öyle sıçramıştı, yani tesir etmişti ki, pustan, güneşi su içinde kalmış leğen sanırdın.

(Muḫtari)

(*Ar.*) Debab دباب.

تارو (târū) = Kene, sakırga.

تاروپود (târupūd)=Çözgü ve atkı.

تاروتور (târutūr) = Çok karanlık § Ufacık ufacık, zerre zerre

تارومار (târumâr) = Yahut vavsız (târmâr) dağınık, perişan, birbirinden ayrılmış, altüst olmuş.

گر بود فتنه چون سرزلفت بانهی
اکنون نسیم عدل شهش تارومار کرد
حسین ثنائی

Fitne, senin zülfünün ucu gibi çok ise de şimdi padişahın adaleti rüzgârı onu tarumar etti.

(Huseyin Şen'āī)

تارون (tārven) = Karanlık=Târân (*ba.*).

تارونه (tārūne) = Hurma çiçeğinin henüz açılmamış kapçığı (Nāṣırī),

تاره (târe) = (Târ)ın ilk dört mânasiyle müşterekitir.

شود درگردنم بند سلاسل
خیال زلف او شبهای تاره
خواجو

Karanlık gecelerde onun zülfünün hayali boynuma zincir bağlar olur.

(Ḫācū)

هر تاره موی حافظ دردست زلف شوخیست
حافظ

Hafızın saçının her teli bir şuhun zülfünün elindedir.

(Ḥāfız)

§ Terazi dili § Dağar,

تارین، تاری (târî, târîn)=Karanlık.

ای خواجه من جام میم چون سیئهرا غمگین کنم
شمع وچراغ خانه ام چون خانهرا تارین کنم
مولانا

Efendi! Ben şarap kadehiyim, göğsümü nasıl gamlandırayım. Evin ışığıyım onu nasıl karartayım.

(Mevlānā)

شب تاری همه کس خواب بیند
فروخی

Karanlık gecede herkes rüya görür.

(Ferruḫī)

§ Âsi hurma suyu mânasına da gelir. Târ (*ba.*).

تاریك (târîk) = Karanlık,

تو درمیان خلایق چشم اهل نظر
چنانکه دوشب تاریك لمعهٔ نوری
سعدی

Sen kalb gözü açık olanlara göre halk arasında karanlık gecedeki nur parıltısı gibisin.
(*Sā'dī*)

تاریك وروشن (târîku rūşen) = Alaca karanlık.

تاز (**tâz**) = Sevgili, mahbup.

بدو گفت مادرکه ای تاز مام
چه بودی که گشتی چنین زردفام
فردوسی

Anası ona, ey ananın sevgilisi! ne oldun ki böyle sararın, dedi.
(*Fırdevsî*)

§ Oğlan sevenlerle düşüp kalkan düşkün genç.

چه وفا خیزدت زتاز وجلب
یاوری از روشنان چرخ طلب
اوحدی

Puşt ve orospudan sana ne vefa olur? Feleğin münevverleriyle dost ol.
(*Evḥadî*)

§Mutlak, alçak kimse. Tâhten, tâzîden den emir (*İsfa. muḫ. vas.*). Tâzbâz = Oğlan seven ki mahbup dost denir.

تازانه (**tâzâne**) = Kamçı. Tâziyâne (*muḫ.*).

بزد برسرمرد تازانه چند
اسدی

Adamın başına birkaç kamçı vurdu.
(*Esedî*)

تازنگ (**tâzeng**) = Bina ayağı = Pilpâye (*ba.*).

تازه (**tâze**)= Dilim zdeki gibi yeni § Bayatlamamış, solmamış, taravetli, genç mânalarınadır. Muarrebi طازج.

بسبزی کجا تازه گردد دلم
که سبزه بخواهد دمید ازگلم
سعدی

Gönlüm yeşillikle nerede tazelenir; çünkü çamurumdan yeşillik bitecek; ölümüm yakındır.
(*Sā'dī*)

Taze rūy = Güler yüzlü.

زر افتاد دردست افسانه گوی
برون رفت از آنجا چوزر تازه روی
سعدی

Gevezenin eline para geçince, oradan altın gibi güler yüzlü olarak çıktı.
(*Sā'dī*)

سوی دشمن آید چوزر تازه روی
که طفل از دبستان درآید بکوی
نظامی

Düşman tarafına tıpkı çocuğun mektepten mahalleye geldiği gibi güler yüzlü gelir.
(*Niẓāmī*)

§ Yeni peyda olan şey. (*ar.*) حادثه hâdise.

تازی (**tâzî**) = Araba mensup demektir. Zebânı tâzî=Arap dili,

Arapça; esbi tâzî = Arap atı. Nasırî'nin ifadesine göre bütün Araplar (tâz) adlı şahsın soyundan geldiğinden tâzî denilmiş. Siracüllûga, tâzî,tâhten=Hücum etmekten müştaktır; Arapların İrana çokça hücumları sebebiyle bu ad verilmiştir, diyor § Tâhten mastarından muzari muhatap § Tazı dediğimiz av köpeği.

تازیدن **(tâzîden)** = Tâhten (*ba.*).

تازیان **(tâziyân)** = Tazî kelimesinin cem'i § Tâzîden, tâhten mastarından koşucu ve koşarak mânasına sıfatı müşebbehe ve haliye [*].

بخون نریمان میارا ببند
بروتازیان تابکوه سپند
فردوسی

Nerimanı öldürmeye hazırlan, koşarak Sipend dağına kadar git.

(*Firdevsî*)

تازیانه **(tâziyâne)**=Kamçı, kırbaç. Atalar sözü:.

اسپ نجیب را یك تازیانه بست
Soy ata bir kamçı yetişir.
طپیدن دل ما صائب اختیاری نیست
بتازیانه آتش کباب می گردد
صائب

Ey Saip ! Bizim yüreğimizin titremesi kendiliğinden değildir. Ateş kamçısiyle kebap oluyor.

(*Şâ'ib*)

[*] Kaideye göre (tâzân) olmalı idi.

تاژ **(tâj)** = Çadır. Sâyebân, şâmiyane, sitâre de derler.

تاس **(tâs)**=Acı, tasa, kaygı § Acı ve tasadan yüzde peyda olan karartı ve değişiklik § Tas dediğimiz kab. طاس bunun Arapçalaştırılmışıdır § Kadınların aş yermeleri § Tavla zarı.

تاسا **(tâsâ)** = Acı, kaygı § Kaygıdan yüzdeki değişiklik.

تاسانیدن **(tâsânîden)** = Boğmak, (Nefîsî).

تاسباز **(tâsbâz)** = Tavla oynıyan § Büyücü (Nefîsî). Tasla birtakım oyunlar yapan kişi.

تاسه **(tâse)** = Acı, tasa § Kaygıdan yüzdeki değişiklik [**].

یارهم کاسه است بسیاری
لیك هم تاسه کم بودیاری
سنائی

Yemek arkadaşı çoktur fakat tasa arkadaşı azdır.

(*Senâ'î*)

خواجه در کاسهٔ خود صورتکی چند بدید
بیم آن بدکه بگیرد بوجودش تاسه
چون یقین گشت از آنها که غذائی نخورند
گفت هرگز به ازینها نبود هم کاسه
اثیرالدین

[**] Burhan mütercimi Asım Efendi aslına uygun olmıyarak bu iki mânayı birleştirmiş.

Efendi, kendi kâsesinde birkaç suret görünce vücudunu tasa kaplıyacak diye korktu, onların yenecek yemediklerini anlayınca bunlardan iyi yemek arkadaşı olmaz dedi.

(*Eşirudain*)

§ Şişmanların ve hayvanların sıcaktan, hızlı yürümeden sık sık nefes almaları, solun aları, hışlamaları.

تاسه واسه (**tâse vâse**) = Çok tasa, kararsızlık.

تاش (**tâş**) = İnsanın yüzünde, bedeninde peyda olan karaca beneklerdir ki, sis ve çığıt denir.

چوبیخ سوسن آزاد را جوشی واز آبش
بشویی روی خودرا پاك سازد تاش ازرویت
یوسفی طبیب

Beyaz zambak kökünü kaynatır da suyu ile yüzünü yıkarsan yüzünden çili temizler.

(*Yûsufi Ṭabib*)

Türkçe birlik mânasını ifade eden deş, daş mevkiinde kullanılır [*].

ای اهل فضلرا بقدوم تو انتعاش
برآستان تو من واقبال خواجه تاش
کمال

Fazilet sahipleri, ayağının uğuru ile sıkıntıdan kurtulan zat! senin eşiğinde ben ve ikbal bir efendinin kölesiyiz.

(*Kemâl*)

§ Ev sahibi.

[*] Belki Türkçeden alınmıştır.

تاشك (**tâşek**) = Çevik kimse § Tereyağı, çökelek.

تاشكل (**tâşkil**) = Siğil, et beni.

تاغ (**tâġ**) = Tâḫ (*ba.*) Dağistan dediğimiz (Tâğıstan) dan alınmıştır § Sîstanda bir kale.

آنکه برکند بیك حمله دو قلعهٔ تاغ
آنکه بگشاد بیك تیر دزارك زرنگ
فرخی

O kimse ki bir saldırışta Tag kalesinin kapısını kopardı, o kimse ki bir okla Zerenkteki Erk kalesini fethetti.

(*Ferruhî*)

Zereng (*ba.*),

تافت (**tâft**) = (Tâften) den mazi, tâften (*ba.*) § Bası, tâfthâne = Basımevi, matbaa.

تافتن (**tâften**) = Bükmek, bükülmek, çevirmek, yanmak, kızmak, yalınlanmak § İncinmek.

جوانی سیراز رأی مادر بتافت
دل درد مندش بآتش بتافت
سعدی

Bir genç, anasının reyinden baş çevirdi: reyine göre hareket etmedi. Ananın dertli gönlü teessür ateşiyle yandı.

(*Sâ'dî*)

گرنتوان تافتن زخ زطریق هوا
دونتوان یافتن صحبت اهل وفا
عماد

Hava, heves yolundan yüz çevirmek mümkün olmazsa vefalıların sohbetine nail olmak mümkün değildir.

('Imād)

بکوی تافته بای دلم فرو بستی
چو موی تافتی ای نیک بخت روی متاب
سعدی

Bükülmüş saçınla gönlümün kökünü bağladın: gönlümü ele geçirdin. Ey talihli! mademki saçını büktün, yüzünü bükme: çevirme.

(Sā'di)

§ Işılamak, aydınlatmak.

بنوری کز جمالت بردلم تافت
یقین دانم که آخر خواهمت یافت
جامی

Yüzünün, kalbimi aydınlatan nuriyle muhakkak bilirim ki nihayet seni bulacağım.

(Cāmī)

تافته **(tâfte)** = Bükmüş, bükülmüş.

برتافته است بخت مرا روزگار دست
زانم نمی رسد بسر زلف یار دست
کمال

Zamam talihimin elini büktüğünden, yârin zülfü ucuna elim erişmiyor.

(Kemāl)

§ Hüzün ve acıdan, yol meşakkatinden incinmiş, müteessir olmuş, yorulmuş.

همه خسته ومانده وتافته
زبس تشنگی کام برکافته
اسدی

Hepsi hasta kalmış, yorgun, ziyade susuzluktan damağı çatlamış.

(Esedi)

§ Aydınlanmış, yalînlanmış, kızmış.

ای ز فروغ رخت تافته صد آفتاب
تافته ام از غمت روی زمین برمتاب
خاقانی

Ey yanağının ışığından yüz güneş aydınlanan sevgili! Kederinden üzülmekteyim. Benden yüz çevirme.

(Hāḳānī)

§ Bir nevi ipek kumaş.

چشم عاشق می‌شود خیره زچشم تازکش
گر ببوشد تافته بیرون شود تاب بدن
ابوالمعانی

Onun nazik teninden âşığın gözü kamaşır. Tafta giyerse vücudunun ziyası dışarıya vurur.

(Ebulma'ānī)

§ Keten bezinden yapılmış elbise § Dönmüş, makûs.

تافشك **(tâfeşek)** = Ağaç kurdu.

تاك **(tâk)** = Asma dediğimiz üzüm ağacı.

فلك برگ تاکی زباغ منست
شفق قطرهٔ خون زداغ منست
مرشد

Felek benim bağımdan bir asma yaprağıdır. Şafak benim yakımdan bir katra kandır.

(Murşid)

تال **(tâl)** = Bakır yahut pirinçten ya-

pılmış tepsi § Hint köçeklerinin ellerinde birbirine vurarak oynadıkları pirinçten yapılmış bir nevi zil yahut çalpara.

گرفته چون پیاله تال دردست
نه از می ازسرود خویشتن مست
میرخسرو

Elinde zili kadeh gibi tutmuş, şaraptan değil kendi nağmesinden sarhoş.

(*Mir Ḫusrev*)

§ Ebucehil hurması denilen Hindistana mahsus bir ağaç تار (*ba.*) [*] Bu mânalara Hintçedir (Nıẓām) § Tunç (Burhan).

تالاب **(tâlâb)**= Göl, büyük havuz.

تالاج **(tâlâc)** = Çığlık, kavga.

تالار **(tâlâr)** = Dört direk üzerine yapılan tahtaboşa benzer bir şeydir ki yaz geceleri serinlemek ve haşarattan korunmak için orada yatarlar § Misafir kabul etmek için yapılan pek büyük oda ve merasim salonu (Nizām).

تالانه، تالانك **(tâlânek, tâlâne)**= Şeftali ile kayısının biribirine aşılanmasından hâsil olan meyva, bir nevi şeftali. Lûgatlerin bir kısmı tüysüz şeftali, diğer bir kısmı da elma eriği demişler. (Şelîl) (*ba.*).

زانکه درخوان چنین سفره ضروری باشد
میل شفتالو وتالانه وانگور وانار
بسحاق

Çünkü böyle sofranın tabağında şeftaliler, üzüm ve nar gibi meyvaların bulunması gereklidir.

(*Buṣḥāḳ*)

تالش **(tâliş)** = İranın Gîlan ahalisinden bir ulus ve onların bölgelerinin adı [**].
§ Ok yeleği (Niᶜmet).

تالکی **(tâlgî)**= Dağ kişnişi, nevruz otu.

تالواسه **(tâlvâse)** = Tasa.

مرمرا ای دروغگوی سترك
تالواسه گرفت ازین پرهفد
خفاف

Ey koca yalancı ! Ben bu hezeyandan tasalandım.

(*Ḫaffāf*)

تالومال **(tâlumâl)** = Tarumar.

[*] Hint papazları kitaplarını bunun yaprağına yazarlar ve kadınları uğur sayarak yaprağının parçalarını kulak memelerindeki delikten geçirirlermiş.

[**] Hazreti Nuhun torunu (Tâlişin) sülâlesinden imişler. Bunların kendilerine تیالشان, giydikleri elbiseye tâlişane derler. طیلسان Taylesan bunun Arapçalaştırılmışıdır (Nāṣırī)

Asım merhumun Kamus tercümesinde beyanına nazaran (طیلسان) tâlsân muarrebidir.

(Tâl)=tepsi (sân) teşbih edatı olduğundan tepsi gibi demek olup başa ve omuza örttükleri şala denir ki boyun atkısı dediğimizdir.

شد از بن شبانی رمه تال ومال
فردوسی

Çobansızlıktan sürü tarumar oldu.

(Firdevsî)

تام (**tâm**) = Çok eksik ve pek az şey.

تامول، تانبول (**tâmūl, tanbūl**) = Ebucehil hurması yaprağı ki pan yaprağı derler=Pan (*ba.*).

تان (**tân**) = Ağız.

کوچك تانی که دو حکایت
ریزدهمه درهای مکنون
عماد

Bir küçük ağızlı ki konuşma sırasında hep değerli inciler döker.

('Imād)

§ Çözgü.

اندر هوا همی شمرد پودوتان برف
کمال

Havada karın atkı ve çözgüsünü sayıyor.

(Kemāl)

Şair, karın yukardan aşağıya, sağa sola doğru yağmasını çulhaların atkı ve çözgüsüne benzetmiştir. § Siz ve sizi mânasına, muhatap zamirinin cem'idir.

تانَد (**tâned**) = Yapabilir, gücü yeter: tevânisten= Gücü yetmek, muktedir olmaktan muzari olan tevâned (*muḫ.*). تانم tânem= tevânem. تانست Tânist=tevânist.

که تواندکه کند میوهٔ رنگین ازچوب
یا که تاندکه برآرد گل رنگین ازخار
سعدی

Ağaç parçasından lâtif meyva vermeğe, yahut dikenden lâtif renkli gülü çıkarmağa kimin gücü yeter.

(Sā'di)

تانگو (**tângū**) = Hacamatçı, berber, tuvaletçi.

تانول (**tânūl**) = Ağzın etrafı. Ağzı iğri mânasına da gelir.

من پیرم وپیدا شدم فالج همه برمن
تانوم وبینی کج وکفته شده دندان
عسجدی

Ben ihtiyarım ve beni felç kaplamış, ağzım, burnum çarpık, dişim bozulmuş.

('Ascedi)

Bu kelime, tân=ağız, nūl değil, tūl = eğri kelimelerinden mürekkep ve muhaffeftir (Reşîdî). Tâtûl (*ba.*).

تاو (**tâv**) = Tâb (*ba.*).

تاوان (**tâvân**) = Cürüm ve günâh, suç § Ödek (تضمینات).

پروانه بکشت خویشتن را
برشمع چه لازمست تاوان
سعدی

Pervaneyi öldüren kendidir. Şem'a neden ödek lâzım gelsin.

(Sā'di)

تاوانا (**tâvânâ**) = Güclü, kuvvetli = Tevânâ (*ba.*).

تاوخانه (**tâvḫâne**) = Tâbḫâne (*ba.*). (*muḫ.*) (tâhâne) dir.

تاور (**tâver**) = Araz: süreksiz ve iğreti şey,

تاوسه (**tâvese**) = Tâbese (*ba.*).

تاول، تاوك (**tâvek, tâvel**) = Eşek sıpası, dana.

تاول (**tâvil**) = Yanmaktan, güç iş tutmaktan elde; çok yürümekten ayakta beliren kabarcık.

تاوه (**tâve**) = Tava = Tâbe.

تاه (**tâh**) = Tek, fert.

بسا شها که نیارد ر جوی خرد گذشت
تو چند راه گذشتی زچند بحر بناه
فرخی

Nice padişahlar ufak ırmaktan geçmezken, sen kaç defa birçok denizi yalnız olarak geçtin.

(*Ferruḫi*)

§ Kılıç ve o gibilere ârız olan pas, leke § Kat. تاه کردن (tâh kerden) = Bir şeyi katlamak, devşirmek.

تاهو (**âhū**) = Meyvadan, bazı hububattan, bunlardan başka şeylerden istihsal olunup sarhoşluk veren rakı.

تکلف نیست حاجت خوبروئی خواهم وکنجی
می تاهو نه انگوری سکوزه گل نه جام جم
دهاوی

Sıkıntıya hacet yok; bir köşede bir güzel yüzlü ile, şarap değil rakı, Cem'in kadehi değil toprak testi isterim.

(*Dehlevi*)

تای (**tây**) = Bir urbalık kumaş § Sayı § Deste § Kat § Tek, fert § Denk, benzeyiş § Yük dengi. Tâ (*ba.*).

تب (**teb**) = Sıtma. تب استخوانی (tebi ustuḫuvani) = Bir nevi verem. تب بندی Tebi bendi = Her gün tutan sıtma. Bendi şuden (*ba.*). تب افسرده شدن (tebi efsurde şuden) = Sıtma geçmek. تب لرزه (tebi lerze) = Titreme ile gelen sıtma. تب یك روزه درمیان (tebi yek ruze dermiyan) = Gün aşırı tutan sıtma § Hararet.

زند آن چنان زبانه تب غم زبند بندم
که گمان کنند مردم بنی آتش اوفتاده
یغما

Üzüntü ve kederin sıcaklığı ek yerlerimden öyle alev saçıyor ki, halk saza ateş düşmüş sanırlar.

(*Yeğmā*)

تبار (**tebâr**) = Çoluk çocuk, hısım, ulus, oymak, soy, sop.

هرکه او خویش وتبار آل پیغمبر بود
در دوگیتی باشد ایمن ازخسار وارتبار
سوزنی

Her kim Peygamberin soyundan olursa dünya ve ahrette zarar ve helâkten emin olur [*]
(Süzeni)

توران بدان پسر دهی ایران بران پسر
مشرق بدین قبیله ومغرب بدان تبار
منوچهری

Turanı, o oğluna; Iranı, bu oğluna; doğuyu, bu oymağa; batıyı, o oymağa verirsin.
(Minüçihri)

چو اندر تبارش بزرگی نبود
نیارست نام بزرگان شنود
فردوسی

Soyunda sopunda büyüklük olmadığı için, büyüklerin adını işitmeğe dayanamadı.
(Firdevsi)

تَبَاسِيدَن (tebâsîden) = Sıcağın tesiriyle bayılmak, kendinden geçmek.

تَبَاشِير (tebâşîr) = Tebeşir dediğimiz § (*k.*) Bir şeyin aklığı.
تباشير صبح (tebâşîri şubḥ) = Sabahın ilk aydınlığı.

تَبَاه (tebâh) = Bozuk, bir işe yaramaz, harap, zayi. (*muḫ*) tebeh.

زمانه وغم مرا ای برخ ستیرهٔ ماه
خطی کشید برآن عارضی شبید سیاه

[*] İkinci mısradaki tebâr, helâk mânasına Arapçadır.

گمانش آنکه تبه کرد جای بوسهٔ من
زغالیه نشود جایگاه بوسه تباه
فرخی

Ey yanağı aya karşı koyan! zamane buna rağmen o beyaz yanağa siyah bir çizgi çekti. Benim öpücük yerimi bozdu sanıyorsa da, kaleminden öpücük yeri bozulmaz.
(Ferruḫî)

§ Taksim eden, bölen (Cihāngīrī).

تَبَاهَه، تَبَاهِجَه (tebâhçe, tebâhe) = Yumuşak ve lâtif et kebabı. Muarrebi طباهجه tabahçedir.

نه مرد قاضی ومفتی شدم که دارم دوست
بهین تباهجهٔ یالطیف حلوائی
مظهر

Kadı ve müftü olmadım ki âlâ kebabı, yahut lâtif helvayı seveyim.
(Maẓhar)

Tebâhe = Patlıcan kebabı ve kaygana = Omlet mânalarına da gelir.

تَبَاهِی (tebâhî) = Yıkık, harabolmuş, çürümüş, kemale ermemiş. Mastarı tebâhîden olup kerden, şuden, nemûden, kelimelerinin müştaklariyle terekkübeder.

تَبْ بَادَه (teb bâde) = Titreme, hususiyle dalak rahatsızlığından husule gelen titreme.

چنان دشمن ازبیم تیغ تولرزد
که گوئی گرفتست تب باده اورا
غضائری

Düşman, senin kılıcının korkusundan öyle titrer ki onu sıtma tutmuş sanırsın.

(*Gażā'irî*)

Reşidî, teb yâze suretinde doğrulamıştır, diğer lûgatler bu iki şekle bir de (teb bâye) ilâve etmişler.

تِبْت ، تِبِت (**tibit, tibid**) = İnce ve yumuşak keçi kılı, tiftik.

تُبَّت ، تِبَّت ، تَبَّت (**tebbet, tibbet, tubbet**) = Çinin şimalinde Çine bağlı bir memleket; şeddesiz de olur. (Tebrezîn) (*ba.*).

زهندوستان شد بتبت زمین
وزانجا در آمد باقصای چین
نظامی

Hindistandan Tibet arazisine gitti, oradan da Aksayı Çine girdi.

(*Niẓāmi*)

تَبْخَالَه ، تَبْخَال (**tebḫâl, tebḫâle**) = Hararetten dudakta peyda olan kabarcık ki uçuk denir.

زبان ازتشنگی برلب فتاده
لب ازتبخاله موج خون گشاده
جامی

Dil, susuzluktan dudak üzerine düşmüş: sarkmış. Dudak uçuktan kan dalgası açmış : kana batmış.

(*Cāmi*)

تَبَر (**teber**) = Balta.

دران زمین که تو درچشم خلق خوارشدی
مکن درنگ در انجا پرو بجای دگر
درخت اگر متحرك شدی زجای بجای
نه جور اره کشیدی ونه جفای تبر
شاعر

Nazmen tercümemiz:

Bir yerde hakîr olduysan halk nazarında
Durma orada nakleliver başka mekâne
Bir yerden ağaç bir yere geçseydi kolayca
Vermezdi onu baltaya bıçkıya zamane

(*Şā'ir*)

Birinci mısradaki (ḫuvâr) ın (ḫâr) olmasına göre tercüme şöyle olur:

Her nerde batarsan gözüne çöp gibi halkın
Durma orada başka yere nakli mekân et
Bir yerden ağaç bir yere geçseydi kolayca
Bıçkı ile balta ona vermezdi eziyyet

تبرتخماق (teber tuḫmâk) = Bir tarafı balta, bir tarafı tokmak olan balta.

تبر تیشه (teber tîşe) = Bir taraflı balta, bir tarafı keser olan balta.

تبردار (teberdâr) = Odun yarıcı, ağaç kesici § Bir kısım baltalı asker.

تَبَرْخُون (**teberḫūn**) = Hünnap

dediğimiz bir cins küçük meyva (*ar.*) عناب.

فضل ابر خون نیافت سنجد هرگز
گرچه بدیدن چو سنجدست ابر خون
شاعر

Her ne kadar hünnap görünüşte iğdeye benzerse de iğdenin hiçbir vakit hünnap kadar değeri yoktur.
(*Şā'ir*)

§ Kızılağaç dedikleri sert ve kuvvetli ağaç. Bazılarına göre kızıl söğüt § Bakkam ağacı.

از بسکه تو در هند ودر ایران زدهٔ تیغ
ازبسکه درین هر دو زمین ریخته خون
زین هر دو زمین هرچه گیارید تاحشر
بخش همه روین بودوشاخ ابر خون
مسعودی

Sen Hint ve İranda o kadar kılıç vurmuş ve iki yerde o kadar kan dökmüşsün ki, buralarda kıyamete kadar ne ot biterse kökü, bütün kızıl boya, dalı kızılağaç olur.
(*Mes'ūdi*)

§ Terhun denilen sebze.

تَبَرْزَد، تَبَرْزَه (**teberzed, teberze**) = Nebat şekeri : çok sert ve katı olup gûya balta ile kırıldığından teberzed denilmiştir.

از دست دوست هرچه ستانی شکر بود
وزدست غیر دوست تبرزد تبر بود
سعدی

Dostun elinden her ne alırsan şeker olur, sevilmiyenin elinden alınan nebat şekeri balta gibidir.
(*Sā'dī*)

§ Bülûr gibi şeffaf bir nevi tuz ki buna konuşma dilinde (تعتری) derler. (Nizām) § Tebrizde yetişen kabuğu kalınca bir türlü lâtif ve tatlı üzüm § Sarısabır = Elva.

تبرزد هان قدر داردکه هست
وگر درمیان شقایق نشست
سعدی

Sabır; şakayık arasında bulunsa bile kıymeti ne ise yine odur.
(*Sā'dī*)

تَبَرْزِين (**teberzîn**) = Eyer baltası.

تبرزین بخون یلان گشته غرق
چو تاج خروسان جنگی بفرق
هاتفی

Eyer baltası, döğüş horozlarının başındaki ibik gibi bahadırların kanına batmış.
(*Hātifī*)

§ Teberzed maddesinde söylediğimiz tuz.

مشك تبتی بمشك مفروش
مستان بدل شکر تبرزین
ناصر

Tibet miskini gübre mukabilinde satma. Şeker yerine tuz alma.
(*Nāşır*)

تَبَرِسْتَان (**teberistân**) = İranın kuzeyindeki eyaletlerinden biri.

تَبَرَك (**tebrek**) = Kale, hususiyle Isfahan kalesi § Tabla (sebz tebrek) § (*k.*) Gök.

يك روزه وجه حاشيه درگه تو نيست
چندين ذخيره ها كه برين سبز تيركست
شرف

Bu yeşil tablada, yani gökte bulunan bu kadar zahireler, dergâhına mensubolanların bir günlük geçineceği değildir.
(*Şeref*)

تبريز (**tebrîz**) = İranın meşhur şehirlerinden biri.

مگو كارباب دل رفتند وشهر عشق شد خالی
جهان پرشمس تبريزيست مردی كوچو مولانا
خجندی

Gönül sahipleri gitti de aşk şehri boşaldı deme; cihan şems-i Tebrizî ile doludur; Mevlâna gibi bir er nerede?
(*Hacendi*)

تبست (**tebest**) = Bozuk, çirkin ve işe yaramıyan şey = tebâh: tebâh (*muḫ.*) olan (tebeh) ile (est) ten hafifletilmiştir § Çirkin.

اگر نه عدل شهنشق وياك رايی او
شدی سراسر كار جهان تباه وتبست
وزنی

Eğer Padişahın adaleti ve güzel tedbiri olmasaydı dünyanın işi baştan başa bozulur ve çirkin olurdu.
(*Süzeni*)

تبستوغ (**tebestuġ**) = Sözü fasih ve keskin kimse.

گشتم از يمن مدحت شه دين
در سخن پس تبستوغ وشيوا
منجيك

Dinin ulusunu medih uğuriyle sözüm çok tesirli ve fasih oldu.
(*Mencik*)

تبسيدن (**tebsîden**) = Kızmak, hararetlenmek. Bazı lûgatler hararetten dudak çatlamak ve uçuklamak demişler. Türkçesi tebsirmektir.

تبش (**tebiş**) = Sıcaklık, aydınlık pertev.

تو آفتابی ومهتاب ، ديگران وتبش
زآفتاب توان خواستن نه از مهتاب
سوزنی

Sen güneşsin, başkaları ay ışığıdır. Harareti güneşten almak mümkündür, ay ışığından değil.
(*Süzeni*)

(Tâbiş) ten hafifletilmiştir,

تبشی (**tebşî**) = Tepsi dediğimiz.

باز در بزم چمن ترکس سرمست نهاد
برسر تبشی سيمين قدحی زرعيار
ابن يمين

Yine çemen derneğinde mahmur nergis başı üzerindeki gümüş tepsiye altın ayarındaki kadehi koydu.
(*İbni Yemin*)

تبل (**tebel**) = Badem kabuğu gibi buruşuk ve girintili çıkıntılı olan şey.

ديدهٔ دشمنت ركيكهٔ تو
همچو بادام درگرفته تبل
مختاری

Senin kininden, düşmanının gözü badem kabuğu gibi buruşuktur.

(Maḥtārī)

تَبْلَاب (teblâb) = Hurma salkımının kılıfı: kapçık.

تَبَنْد (tebend) = Aldaç, hile; aldatıcı, hilekâr.

تَبَنْدَر (tebender) = Kapı dayağı, sürgüsü.

تَبَنْگ (tebeng) = Bakkal ve manav tablası ve keletiri. (Tabak) bunun Arapçalaştırılmışıdır.

نان ریزه های سفرهٔ خوانش فلك همه
دریوزه کرد روزوشب وریخت درتبنگ
کاتبی

Felek, onun yemek sofrasının kırıntılarını gece gündüz dilendi de tablasına döktü.

(Kātibī)

(P) ile de doğrudur § Çan ve çıngırak gibi keskin ses § Tef ve dümbelek.

من کوس خسروانم وایشان دف وتبنگ
سوزنی

Ben padişahın kösüyüm, onlar tef ve dümbelektir.

(Sūzenī)

تُبْنَك (tübnek) = Kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri pota § İçine erimiş altın ve gümüş döktükleri kalıp.

تبنك اركج نهد كسى بى شك
ريخته كج برآيد از تبنك
عنصرى

Bir kimse kalıbı eğri koyarsa dökülen şey kalıptan şüphesiz eğri çıkar.

('Unṣurī)

تَبَنْگَه ، تَبَنْگُو (tebengū, tebenge) = Sandık, sepet, tabla, keletir, aktar kutusu, berber çantası, istuc.

تبنگوی پرزر براستر نهاد
فردوسی

Altın dolu sandığı katıra yükledi.

(Firdevsī)

منت از خلق بهرنان چه برم
که جهان چون تبنگهٔ نانست
سوزنی

Ekmek için halkın minnetini niçin çekeyim; zira dünya ekmek tablası gibidir.

(Sūzenī)

Mecma'ulfurs sahibi Süruurî, (tebenge) ye fırın demiş ve bu beyti misal getirmiştir.

تَبُورَاك (tebūrâk) = Ekin bekçilerinin kuşları ürkütmek için çaldıkları küçük davul, dümbelek § Kalbur § Tef, daire.

خود تبوراكست اين تهديدها
پيش آ تچه ديده است اين ديدها
مولانا

Bu gözlerin gördüğü şeylerin yanında, bu tehditler kuşları

ürkütmek için çaldıkları davulcuk gibidir.

(*Mevlânâ*)

Reşîdî, nay mânasına da yazmıştır.

تبوك (**tebūk**) = Bakkal tablası, sepeti.

خاك برتارك دوات وقلم
حيذا ديه وجوال وتبوك
فخرى

Divit ve kalemin başına toprak; bakraç, çuval, tabla ne hoştur.

(*Faḫrî*)

= Tebeng.

تبه (**tebeh**) = Bozuk, harap, Tebah (*muḥ.*) (*ba.*).

تبه گردد آن مملكت عن قريب
كزو خاطر آزرده گردد غريب
سعدى

Yabancı seyyahın incindiği memleket az zamanda harabolur.

(*Sa'di*)

تبهره (**tebehre**) = tebahe (*ba.*).

تبير، **تبيره** (**tebîr, tebîre**) = Davul.

تبيره زن بزد طبل نخستين
شتربانان همى بندند محمل
منوچهرى

Davulcu birinci davulu vurdu, devecilcr mahmili bağlıyorlar.

(*Minūçihrî*)

§ Süprüntü dökülen yer.

تبينه (**tebîne**) = Kusma, kay.

دارم ز تبينهٔ شبينه
دردكمر وخراش سينه
هدايت

Geceki kaydan belim ağrıyor, göğsüm tırmalanıyor.

(*Hidayet*)

Bu lûgat yalnız Nasırî'de görülmüş ve kendi şiiriyle istidlâl etmiştir. Şuuri, örümcek mânasına almış. Nefisî her iki mânaya yazmıştır.

تپ، **تپاك** (**tep, tepâk**) = Istırap ve kararsızlık.

بيا ساق آن شيرهٔ جان بيار
هان حاصل عمر دهقان بيار
هان خون جوشيده دريار تاك
كه ازتن برد رنج وازدل تپاك
فخرگرگانى

Sâki! gel, o can şiresini hemen getir. Ekincinin hayatının semeresini, vücuttan meşakkatı, gönülden sıkıntıyı gideren asma meyvasında kaynıyan kanı hemen getir.

(*Fahri Gurgānî*)

Tep, tepiden den emri hazır. Tepiden (*ba.*).

تپاس (**tepâs**) = Riyazet: yiyip içmeyi azaltmakla nefsi kırmak. Bunu yapan kimseye tepâsî derler (Nasırî).

تپاله (**tepâle**) = Sığır tezeği § Posa.

تپانچه (**tepânçe**) = Tokat.

چو ماندی پس ازان ده سخت پنجه
تپانچه کردیش رخسار وپنجه
جامی

O, on sert pençeliden (Yusufun kardeşleri) geri kalınca tokat yanağını incitiyordu.
(*Cāmi*)

(*muḫ.*) tepençe.

تپش (**tepiş**) = Istırap, çabalayış: tepîden den hâsılı mastar, Tepiden (*ba.*). تپش قلب Tepişi kalb= yürek çarpıntısı.

تپنگو ، تپنگ (**tepeng, tepengū**) = Tebeng, tebengū (*ba.*).

تپه (**teppe**) = Tepe, yığın § İran bayanlarının inci ve kılaptanla işliyerek kâküllerine ve alınlarına taktıkları mihrap şeklinde bir nevi bezek.

تپیدن (**tepîden**)=Muztarıbolmak, çabalamak.

زتپیدن دل خود شب هجر دوعذابم
که دوونمی تواندکه غمت قرار گیرد
ولی دشت بیاضی

Ayrılık gecesi kalbimin çarpıntısından, gamın yüreğimde duramıyacak diye azap içindeyim.
(*Veli deşti Beyāżi*)

تتر ، تتار (**tetâr, teter**) = Tatar. Tataristanda çıkan iyi miske, müşki tetâri derler.

چه باد خوش نفس بود اینکه بشکست
بیك دم قیمت مشك تتاری
ابن یمین

Bu ne hoş nefesli bir rüzgârdır ki bir esmesiyle iyi miski kıymetten düşürdü.
(*İbni Yemin*)

تتارچه (**tetârçe**) = Kendine mahsus temreni olan bir nevi ok.

تتره ، تتربوه ، تترپو (**tetrebū, tetrebūh, tetre**) = Lâtife, şaka.

گشت آنکه شد همیشه پی‌هزل وتتربوه
از که‌سبکتر، ارچه‌گران بود همچوگوه
شهاب

Daima lâtife ve şaka eden kimse dağ gibi ağır olsa bile saman çöpünden daha hafif olur.
(*Şihāb*)

تترى (**tetrî**) = Somak: ekşi meyvası iştahı artırmak için kebap gibi bazi yemeklere ekilen bodur ağaç ve meyvası. Türkçesi tadım, tutumdur. (*Ar.*) سماق.

خار مدرو تانباشد دست وانگشتان فگار
کز نهال وتخم تترى نیشکر نتوان چشید
ناصر

El ve parmaklarının yaralanmaması için diken biçme; zira somağın tohum ve dalından şeker kamışı tatmak mümkün değildir.
(*Nāşır*)

(T) lerinin üstüniyle, Tatara mensup demektir.

تُتُق (**tutuk**)=Çadır, büyük perde. تتق سپهرگون = Mavi renkli şişe, kadeh § Mavi perde. تتق نیلی Tutukı nilî (*k.*) gök, siyah bulut.

تُتُم ، تَتَم ، تَتُم (**tutum, tetum, tutm**) = Somak (Türkçedir).

تُتماج (**tutmâc**) = Somaklı yemek.

نام تتماج بزربان بردم
ماست را آب در دهان آمد
اسحاق

Somaklı yemeğin adını andım. Yoğurdun ağzı sulandı.

(*Bushāk*)

Aslı, تتم آش tır § erişte aşı.

تَتْمِتَن (**tetmiten**) = Çakal: Zend lûgatidir.

تَتْنَك (**tetnek**)=Kuyumcu potası.

تَتَه (**tette**) = Hindistanda bir şehir [*].

سروی چو قدت دوچمن تته نباشد
گل همچو رخ خوب تو البته نباشد
دهلوی

Tette çimenliğinde senin boyun gibi selvi olmaz. Gül, şüphesiz senin yüzün gibi güzel değildir.

(*Dehlevî*)

تِتی (**titî**) = Çocukları oyalamak için hamur, yahut çamurdan yapılan bebek şekli.

طفل چون زهر مارگم داند
نقش آنرا تیتی خواند
سنائی

Çocuk, yılanın zehrini bilmediği için onun nakşına titi titi der: onu cici bebek sanır,

(*Senā'î*)

§ Kuşları çağırmaya mahsus ses.

تَجا (**tecâ**) = Hızlı.

بردر بارگه رفعت او بدر منیر
بك الاغیست که ازراه تجا می‌آید
شرف

Onun yüksek sarayının kapısında parlak ay, yoldan hızlı gelen menzil atına benzer.

(*Şeref*)

تَجارَه ، تَجار (**tecâr, tecâre**)= Üzerine henüz eyer vurulmamış tay § Hızlı gidici.

برفت از شهر گرگان یکسواره
بزیرش تازی اسپی خوش تجاره
فخرگرگانی

Gürgân şehrinden hoş yürüyüşlü arap atına binmiş bir süvari gitti.

(*Fahri Gürgānî*)

[*] Nasırinin, Cihangirî ve Burhana tercih ettiği Ferhengi Reşidî ve Müntahabüllûga sahibi Reşîd-üd-din buralıdır.

تَجَر (**tecer**) = Sobalı yahut ocaklı kış odası.

میان این تجر وگنبد فلك فرقست
که هست این بثبات آن نباشد آرامش
نزاری

Bu kış odasiyle feleğin kubbesi arasında fark vardır; çünkü bu olduğu yerde durur, onun durup dinlenmesi yoktur.
(*Nizāri*)

تَخ (**teḫ**)=Yağı alınmış susam posası, küspe.

تَخت (**teḫt**) = تخت (*ar.*) سریر serir, کرسی kürsî § Yatak, karyola § Düz yer. Ayakkabıların altlarına konulan camuz köselesi (Niẓām).

تَخت آبنوس (**teḫti âbnūs**) = (*k.*) gece.

تَخت اردشیر (**teḫti erdşîr**) = Musikide bir makam.

برید ، عندلیب زند بند شهریار
پرسرو ، زند وافی زند تخت اردشیر
منوچهری

Söğüt üzerinde bülbül, bendi şehriyarı, selvi üzerinde kumru, tahtı erdşiri terennüm eder.
(*Minüçihri*)

تَخت جمشید (**teḫti cemşîd**)=İranın eski ve değerli eserlerinden olup Cemşit'in Istahr'da yaptırdığı oymalı mermer direkler üzerine kurulmuş ve türlü türlü nakışlarla süslenmiş çok büyük ve sanatkârane dört köşeli bir binadır ki şark tarafı dağa bitişik, Öbür üç tarafı ovaya karşı idi. Buna (Çihl sütun), (Çil minare) de derler. Avrupalılarca adı (Persepolis) tir. (Tahtı hasiban, tahtei muhasiban) = bir tahtadır ki üstüne kum döküp bir demir kalemle üzerine hesaplar resmederler, yahut müneccim tahtasıdır (*k.*) yer.

تَخت خسرو (**teḫti Ḫusrev**)= Husrevi Pervîzin kemer biçimindeki tahtıdır ki gökyüzü gibi, burcların ve yıldızların suretleriyle ve türlü türlü cevherlerle süslenmişti. Kemere benzediğinden (taḫtı taḳdîs) de derler.

تَخْتدار (**teḫtdâr**) = Aklı karalı kumaş parçası § Taht döşemesi. Muarrebi (دختدار) dır.

تَخت روان (**teḫti revân**)=Bu adla anılan araba gibi şey (*k.*) gök § Hazreti Süleymanın tahtı § Hoş yürüyüşlü at § بنات نعش (Benatı naʿş) denilen yedi yıldızdan (naʿş) denilen dört yıldız.

تَخت طاقدیس (**teḫti ṭâḳdîs**) = Tahtı Husrev § Bârbedin ma-

kamlarından beşinci makam Bârbed *(ba.)*.

تَخْتِ فِيرُوزَه **(teḫti fîrūze)** = Keyhusrevin tahtı § (*k.*) Gök.

تَخْتِ نِشِينَانِ خَاك **(teḫt nişīnāni ḫâk)** = (*k.*) Padişahlar § Mânevi derecesi yüksek olanlar, ruhlar § Bütün yeryüzü halkı.

تَخْتَه **(teḫte)** = Biçilmiş ağaç.

تَخْتَهِ اَوَّل **(teḫte'i evvel)** = (*k.*) Levhi mahfuz [*] § Çocukların yazı tahtası.

تَخْتَه بَر سَرِ شِكَسْتَن **(teḫte her ser şikesten)** = (*k.*) Bir şeyin değerini alçaltmak, rüsvay etmek § Harabetmek.

خرد مشمار كه ماقطرهٔ طوفان زاييم
تخته برسرشكند شورش ماديارا!
سالك يزدى

Küçük sayma ki biz tufan koparan damlayız, bizim şamata ve çığıltımız denizin değerini düşürür.

(Sāliki Yezdî)

تَخْتَه بَنْد **(teḫte bend)** = Kırık ve çıkık âzaya tahta bağlamak için kullanılan sargı § Bütünlüğünü korumak için üzerine tahta parçaları bağlanan kırık ve çıkık, (*k.*) mahbüslarla suçluların ayaklarına vurulan tomruk, pıranga.

درميان قعر دريا تخته بندم كردهٔ
باز مى‌گويى كه دامن تر مكن هشيارباش
شاعر

Beni denizin dibinde hapsettin de,yine aklını başına al,eteğini ıslatma, diyorsun.

(Şā'ir)

تخته بندست آنكه تختش خواندهٔ
صدر پنداری و بردو ماندهٔ
مولانا

Senin taht dediğin şey ayak bağından ibarettir. Mevkiini yüksek sanırsın, halbuki kapıda kalmışsın.

(Mevlānā)

دراحسان بگوكه بگشايد
بوالحسن را چو تخته بندكنند
انورى

Ebulhasan'ı hapsettikteri zaman söyle ki ihsan kapısını açsın.

(Enverî)

چه‌گونه طوف كنم درفضاى عالم قدس
چو در صراحهٔ تركيب تخته‌بند تنم
حافظ

Âlemi kudsün fezasında nasıl cevelân ederim; çünkü vücut evceğizinde vücuda bağlıyım.

(Ḥāfız)

(Teḫte bend kerdeni dükkân) = dükkânı kapamak, alışverişe nihayet vermek.

تَخْتَه زَدَن **(teḫte zeden)** = Pamuk atmak, doğrusu (pehte zeden) olmalı, çünkü pehte pamuk

[*] Allahın takdir ettiği şeylerin yazılı bulunduğu mânevi levha.

manasınadır. Hıristiyanlar ibadet zamanında iki tahtayı biribirine vurmak (چراغ وغيان).

تَخْتِهٔ سالْخُورده (teḫte'i salḫuverde)=(*k.*) Geçmiş hikâyeler.

تَخْتِهٔ مينا (teḫte'i mînâ)=(*k.*) Gök.

تَخْتِهٔ نَرْدِ آبُوسِی (teḫte'i nerdi âbnūsî) = (*k.*) Felek.

تَخَجُّم (teḫeccum) = Haris ve tamahkâr.

نام های دولت وشهباز حضرتست
نه کرکس فرخج ونه زاغ تخجمست
خاقانی

Adım devletin hüması ve hazretin doğanıdır. Çirkin kerkes, hırslı karga değildir.

(*Ḫâḳânî*)

تَخَسُّس (teḫes) = Elem ve kederden kalbin yanması. (Ḫ) mn tutarı ve (t) yerine (b) ile de yazmışlardır.

تَخْش (teḫş)=Meclisın yüksek mevkii § Okları çok küçük bir nevi yay ki, ok atanlar arasında zemberek denir § Hava fişeği.

تَخْشا (teḫşâ) = Yukarıya çıkan § Sâyeden, çalışan. Teḫşîden den sıfatı müşebbehe.

تَخْشِيدَن (teḫşîden)=Yüksek mevkie çıkmak § Çalışıp çabalamak.

تَخْلَه (teḫle)=Asâ, baston § Ayakkabı § Her şeyin hurdası.

ایا شاهی که هرسائل که آید
بدرگاه تو بی‌دستار وتخله
فخری

Ey şah! Senin dergâhına başı açık, yalınayak gelen her dilenci.

(*Faḫrî*)

تَخْم (tuḫm) = Tohum dediğimiz,

گنج خواهی دوطلب رنجی ببر
خرمن اری بایدت تخمی بکار
سعدی

Hazine istiyorsan aramakta zahmet çek. Harman istiyorsan tohum ek.

(*Sa'di*)

§ Soy sop. Mecazen yumurta ve meni mânasınadır. Tuḫm bazi=çocukların yumurta oyunu. تخم جاروب (tuḫmi cârūb) = Hilâl otu ve kuzgunayağı denilen nebattır ki ilâçlarda kullanılır. تخم جهود = (tuḫmi cehūd)= (*k.*) Dağınık, perişan. تخم خليل (tuḫmi ḫılil) = Kazayağı deni len nebatın tohumu. Arapçada buna رجل الغراب (riclülgurab) ve حرز الشياطين (hirzüşşeyâtıyn) derler.

تَخَم (tūḫem) = Cemiyetlerde para

serpilirken altına tutulan çarşaf ve mendil gibi şey. Befḥem (*ba.*).

تخمار (**tuḥmâr**) = Temrensiz bir nevi ok: temren yerine güvercin yumurtası şeklinde bir kemik koyarlar. Tukmâr *(ba.)*.

تخمدان (**tuḥmdân**) = Yastık: tohumdan fide ve fidan yetiştirilmeğe mahsus yer § Dölyatağı, oğulduruk, yumurtalık.

تخم دیز (**tuḥmrîz**) = Kaygana: omlet, kıymalı yumurta, mücver § Ekinci, ekinlik.

تخمگان (**tuḥmgân**) = Her nevi tohum, hususiyle semizotu tohumu § İnsan hayaları.

تخم ماهی (**tuḥmi mâhî**) = Balık yumurtası.

تخم مرغ (**tuḥmi murġ**) = Yumurta.

باور مکن بوعده وزنهار دل مده
از ما کیان نسیه باین تخم مرغ نقد
ابوالمعانی

Va'de inanma ve bu peşin yumurtadan veresiye tavuğa sakın gönül verme.

(Ebülme'ānî)

تخمه (**tuḥme**) = Soy sop § Kavrulmuş kavun, karpuz, kabak çekirdeği § Ekmekçilerin ekmek hamurunun yüzüne serptikleri çörek otu ve kimyon gibi şeyler § Kusma ile beraber sürgüne tutulmak hastalığı. Bu hastalığa tutulana تخمه زده (tuḥme zede) derler.

تدرو، تذرو (**tederv, tezerv**) = Sülün.

تو در باغ جهان آن تازه سروی
که گردت طوطی جانم تذروی
جامی

Sen cihan bahçesinde o taze selvisin ki etrafında canım tutusu bir sülündür.

(Cāmî)

تذرو زرین پر، تذرورنگین (tezervi rengîn, tezervi zerin per) = (*k.*) Güneş.

تدو (**tedū**) = Hamam böceği.

تده (**tede**) = Dokumuş, örmüş mânasına tenîde (*muḥ.*).

وسواس پدسگال تو گشته کفن برو
چون تار گرم پیله که برخود زخود تده
نزاری

Senin fena fikirli olan şeytanın yani düşmanın, kendi üzerine kendinden ören: kendini mahveden ipek kurdu gibi kefeni yüzüne örtmüş yani ölmüştür.

(Nizārî)

تر (**ter**) = Yaş.

خشك وتر زمانه رنك بقا ندارد
معلوم می‌توان کرد از شبنم وشراوش
کلیم

Zamanenin kuru ve yaşı, yani iyilik ve kötülüğü devam etmediği çiy ve kıvılcımından bilinebilir.

(*Kilîm*)

§ Taze, taravetli, lâtif, sâf: kebapıter, güliter, şiiriter, eşkiter.

بدین تری که دارد شمع مهتاب
نیارد ریختن بردست من آب
نظامی

Mehtabın şem'ası bu kadar letafetiyle beraber benim elime su dökemez: bana nispetle güzelliği hiçtir.

(*Nizâmî*)

Burada vezin sıkıntısından dolayı (r) şeddelidir. Daha mânasına tafdil edatıdır ki, bir şeyin öbür şeyden üstün olduğunu gösterir ve aralarında bir (ez) bulunur.

درد عشق از تندرستی خوشترست
بلکه درویشی زهستی خوشترست
سعدی

Aşk hastalığı sağlamlıktan, belki yoksulluk varlıktan daha hoştur.

(*Sâ'dî*)

(Ez) olmazsa mübalâğa ifade eder.

هرکه او بیدار تر پردردتر
هرکه او آگاه تر رخ زردتر
مولانا

Her kim çok uyanıksa, çok dertlidir. Her kim çok bilgili ise yanağı çok sarıdır: kederlidir.

(*Mevlânâ*)

Utanmış, alınmış ve müteessir mânasına mecazdır.

در چمن پاچشم گریان وصف بالای ترا
آن قدر کردم که قمری ترشد از بالای سرو
میرزا صادق

Çemende ağlıyarak senin boyunu o kadar methettim ki kumru selvinin boyundan utandı.

(*Mirzâ Şâdık*)

§ Kuyruksalan nev'inden yund denilen kuş § Pis adam § تربودن دماغ (*k.*) Neşelenmek.

تُرا (**turâ**) = Şahsa mahsus muhatap zamiri olan (tu) ile birleşmiş (ra) dan hafifletilmiş olup sana, seni, senin mânalarını ifade eder.

من ای گل دوست میدارم ترا کز بوی مشکینت
چنان مستم که گویی بوی یار مهربان آید
سعدی

Ey gül! Ben seni seviyorum; çünkü senin misk gibi kokundan sevgili yârın kokusu gelir gibi sarhoşum.

(*Sâ'dî*)

تَرا (**terâ**) =Yüksek duvar, bir şeyin önüne çekilen sed.

زبیم تیغ جهانگیر همچو خورشیدش
همیشه ماه ترا بسته باشد از خرمن
رضی

Onun, güneş gibi dünyayı tutan kılıcının korkusundan ay dai ma ağılını kalkan etmiş.

(*Rażî*)

تَرَاب (**terâb**) = Sızıntı, serpinti, damla. Mastarı terâbîden su ve başka sıvık şeyler sızmak, damlamak.

اگر تراب زدست تو آیدی بزمین
بجای سبزه زبرجد بروییدی زتراب
معزی

Eğer elinden yere su damlasaydı topraktan sebze yerine zebercet biterdi.

(*Mu'izzî*)

تَرَاتِيزَك (**terâtîzek**) = Su teresi, su kerdemesi. Aslı teretîzek tir.

تُرَاج (**turâc**) = Turaç denilen güzel kuş ki çelim ve cüssede kekliğe yakın ve eti naziktir. (*ar.*) درّاج.

نوای بلبل وآواز دراج
شکیب عاشقانرا کرده تاراج
نظامی

Bülbül sadası, turaç sesi âşıkların sabır ve kararını almış.

(*Nizâmî*)

تَرَاج (**terac**)=Arapça duamızı kabul et mânasına gelen (âmin) kelimesinin Farsçasıdır.

تَرَاز (**terâz**) = Ham iplik teli.

بچپ وراست مدو ۞ راست برو، راه بین
راه دین راست ترست ای پسر از تارتراز
ناصر

Sola sağa koşma, doğru git, yola dikkat et. Ey oğul! Din yolu iplik telinden daha doğrudur.

(*Nâṣır*)

۞ بجهد گر بجهانی زسرکوه بکوه
بدود گربدوانی زبر تارتراز
منوچهری

Dağın başından öbürüne sıçratırsan sıçrar. İpliğin teli üstünden koşturursan koşar.

(*Minûçihrî*)

§ Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir.

یادباد آن شب کان شمسهٔ خوبان تراز
بطرب داشت مرا تابگه بانگ نماز
فرخی

An o geceyi ki, o Terâz güzellerinin bezeği beni ezan vaktine yani sabaha kadar eğlendirdi.

(*Ferruḫî*)

§Umumen süs, hususiyle elbise süsü ve işlemesi. طراز tıraz, terazın Arapçalaştırılmışıdır.

غزلی خوان چوحلهٔ که بود
نام خسرو برویجای طراز
فرخی

Hulle [*] *gibi bir gazel oku ki padişahın adı onun üzerinde süsü yerinde olsun.*

(*Ferruḫî*)

Terâzîden = süslemek. § İpli yahut civalı yapıcı terazisi.

تَرَازُو (**terâzū**) = Terazi dediğimiz.

ترازو درکف بقال ومن درصورتش حیران
بیا ای مشتری بنگر قمر درخانهٔ میزان
وحشی

[*] حله = cennet elbisesi.

Terazi bakkalın elinde, ben onun cemaline hayran; gel ey müşteri! Mizan burcunda aya bak.

(*Vahşî*)

§ Mizan burcu § Mecazen, adalet § Akıl ve şüûr mânalarına da gelir.

ترازو چشمه داشتن (**terâzû çeşme dâşten**) = Terazinin bir gözü ağır olmak.

ترازو شدن (**terâzû şuden**) = İki hasım kuvvette denk olmak.

ترازوی پولاد سنجلن (**terâzûyi pûlâd sencân**) = (*k.*) Savaş erlerinin terazi biçimindeki mızrakları.

ترازوی زر (**terâzûyi zer**) = (*k.*) Güneş.

تراش (**terâş**) = (*k.*) Terâşîden = kazımak, yontmak, düzlemekten ismi mastar, emir. (*isfa. muh. vas.*) سخن تراش (suḫenterâş) = şair.

خمست برغم چند تاشی
خاقانیرا سخن تراشی
خاقانی

Birkaç türediye rağmen şairlik Hakani'de tamam olmuştur.

(*Ḫâḳânî*)

§ (*k.*) Ümit, tamah § Tellâk usturası.

تراش خراش (**terâş ḫerâş**) = Biçimi hoş; hoş görünen şey (Nefîsî).

تراشه (**terâşe**) = Yonga, yonuntu, kazıntı, talaş.

گر این مقله دگر بار درجهان آید
تراشهٔ قلمت را بدیده برباید
شاعر

Eğer (İbni Muḳle) [*] tekrar dünyaya gelse senin kaleminin yonuntularını göziyle kapar.

(*Şâ'ir*)

§ Kavun ve karpuz dilimi. § Terâşeçîn = artık ve kırıntı toplıyan.

تراشه چین کالش سپهر بی سرویا
کمال

İntizamsız felek onun kemalinin kırıntısını toplayıcıdır.

(*Kemâl*)

تراشیدن (**terâşîden**) = Kazımak, yonmak, düzletmek, kıl yolmak. (*k.*) yapmak, icadetmek.

کمال! وصف میانش اگر کنی تحریر
قلم بباید باریکتر تراشیدن
خجندی

Kemal! eğer onun belinin övgüsünü yazarsan kalemi ince yonmak lâzımdır.

(*Ḫucendî*)

ناتراشیده (nâterâşîde) = yonulmamış, kaba.

[*] (İbni Mukle) Hicrî 310 da altı türlü yazı icadeden meşhur bir hattattır ki her harfe ayrı ayrı biçim vermiştir. Bir suçundan dolayı vaktinin hâkimi elini kesmiştir derler.

تَرَاك **(terâk)** = Çatlak, kırılma ve çatlama sesi, çatırtı.

تراك دل شنود خصم تو زسينهٔ خويش
چواز كمان تو آيد بگوش خصم ترنگ
فرخی

Senin kemanından, hasmın kulağına kiriş sesi gelince yüreğinin çatladığını işitir.
(Ferruhî)

آن شب تيره‌كان ستاره برفت
آمد از آسمان بگوش تراك
خسرو

O yıldızın gittiği karanlık gece, gökten kulağıma çatırtı geldi: gök, teessüründen çatırdadı.
(Husrev)

Bu beyit ile ra'd = gök gürültüsü mânası da istidlâl edilir. Arapçalaştırılmışı (tırak) tır.

چوب را بشكنى طراق كند
آن طراق از سرفراق كند
سنائی

Değneği kırarsan tırak der. O sesi ayrılık yüzünden çıkarır.
(Sena'î)

تَرَاكِيدَن **(terâkîden)** = Yarılmak, çatlamak.

تَرَانَه **(terâne)** = Güzel ve sevimli genç § Nağme ve ahenk.

هر نسفته دوى دوى مى‌سفت
هر ترانه ترانهٔ مى‌گفت
نظامی

Her delinmemiş inci: erkek görmemiş her kız bir inci deliyor: bir güzel şiir söylüyor, her güzel genç, bir nağme terennüm ediyordu.
(Nizâmî)

§ Rubai: dört mısralı bir nevi şiir.

تَرَاوَ ، تَرَاوِيدَن **(terâv, terâvîden)** = Terâb, terâbîden (*ba.*).

تَرَاهِی **(terâhî)** = Turfanda meyva.

برد بوستانبان بايوان شاه
تراهی ولی هم زبستان شاه
سعدی

Bahçıvan, padişaha, fakat yine padişahın bahçesinden turfanda meyva götürür.
(Sa'dî)

تَرَايْمَان **(terâymân)** = İshal, yani sürgün hastalığı.

تَرْب **(terb)** = Adam kandırma, ağız kalabalığı.

تُرْب ، تُرُب **(turb, turub)** = Turp. Turpçe = küçük turp.

تُرْبُد **(turbud)** = İshal veren bir kök.

تَرْبَزَه **(terbere)** = Bir nevi üzüm.

تَرْبُز ، تَرْبُزَه **(terbuz, terbuze)** = Karpuz, kavun, hiyar.

تربسه **(terbese)** = Eleğimsağma= ابراژه (*ar.*) Kavsikuzeh.

تربون **(terbun)** = Toprağı katı olan yer.

تربند **(terbend)** = Yaraya sarılan ıslak bez.

تربو **(terbū)** = İnce ve sık dokunmuş bir nevi beyaz kumaş.

ترپه، ترپك، ترپ **(terp, terpek, terpe)** = Karakeş: yağsız kuru yoğurt.

ترترك **(terterek)** = Kuyruksalan kuşu (*ar.*) صعوه.

ترترك **(turturek)** = Şirazda şeyh Sadi merhumun gömülü bulunduğu bağı dilgüşaya yakın Çil mekam denilen dağda bir gezinti yeridir ki oraya giden gençler yassı bir taşı kızak yaparak dağın sırtından aşağı kayarlarmış.

تیرترك **(tirtirek)** = Hafif meşrepli kimse, hoppa adam.

ترت ومرت **(turtu murt)**=Darmadağan, altüst, tarumar.

ای بسا باد وبوش تکسیتان
ترت ومرت از دعای مسکینان
سنائی

Nice büyüklerin çalım ve kibri, fakirlerin duasiyle darmadağan olur.

(*Senā'ī*)

ترخان **(terḫân)** = Türkistan Hanları tarafından büyük bir hizmette bulunan kimseye verilen lâkaptır. O, (Berâti terhâni) ye nail olduktan sonra bütün vergilerden affedilir ve izinsiz padişahın huzuruna girebilmek, kusurları hoş görülmek, istekleri yerine getirilmek gibi imtiyazlara kavuşurmuş.

اگر صد خون بیاك غمزه ریزی کس نمی پرسد
مگر یرلیغ ترخانی زسلطان ایلخان داری
نزاری

Eğer bir göz kırpmakla yüz kan dökersen kimse sormuyor. Galiba Sultan İlhandan fermanın var.

(*Nizārī*)

§ Ekmek ve yemek ile yenen nane gibi bir sebze.

می‌نهم از شاخ ترخان زلف بروی پنیر
می‌کشم از برك نعنع وسمه برابروی نان
إسحاق

Terhanın filizinden peynirin yüzüne zülüf koyarım; nane yaprağından ekmeğin kaşına rastık çekerim.

(*Bushāḳ*)

§ Meşhur hakimlerden Ebū Nasrı Fârâbinin lâkabı yahut babasının adı § Çağatay Türk-

lerinden bir ulus § Horasan lehçesinde reis mânasmadır.

ترخر (**terher**) = Eşek turpu.

ترخمه، ترخوانه (**terḫuvâne, terḫîne**) = Tarhana dediğimiz.

عاشق نام اگر ترخوانه نبود گو مباش
بلکه بانان نیز اگر بریان نباشد گو مباش
إسحاق

Ekmeğe âşıkım, tarhana olmazsa olmayıversin; hattâ ekmekle biryan da olmazsa olmayıversin,
(*Buṣḥak*)

ترخون (**terḫūn**) = Kan dökücü.

تو ترخان وترخون ، زجور تو خواجو
دل از غم چوتانی ورخ زرخانی
خواجو

Sen, suçu bağışlanır bir kan dökücüsün, senin zulmünden Hacu'nun gönlü gamla dolu havuz, yanağı halis altın gibidir, yani sarıdır.
(*Ḫācū*)

§ Bakkam: boya ağacı § Halk arasında Arapça (عاقرقرحا) dan bozulma üdülkahır denilen kök. اکرکرا ekekra (*ba.*) § Yenen ve yemeklere katılan bir nevi sebze ki türkcesi de tarḫondur. Üzerlik tohumunu sirkede ıslatıp sonra dikerlerse terḫūn bitermiş.

ترداَمن (**terdâmen**) = Eteği yaş (*k.*) suçlu, yazıklı.

چرا دامن آلوده را حدزنم
چو خود را شناسم که تردامنم
سعدی

Kendim suçlu olduğumu bildiğim halde suçluya nasıl ceza vereyim.
(*Sā'dī*)

تردست (**terdest**) = Elinden iş gelir, çevik, beceŗikli, usta. Terdestî = her işte beceriklilik, el çabukluğu, ustalık.

پی باده ازین سمند سرمستی بین
وزکوه بجنب رفعتش پستی بین
از بحرکنند بخشش نعلی معبر
درفن سبکر ویش تردستی بین
ظهوری

Şu atın şarapsız sarhoşluğuna ve yüksekliği yanında dağın alçaklığına bak; nalı kuru olarak denizi geçer. Çeviklik fennindeki ustalığına bak.
(*Ẓuhūrī*)

تردك (**terdek**)=Buğday biti. Pezdek suretinde de görülmüştür.

تردماغ (**terdimâğ**)=Sarhoş. Serhoş (*ba.*).

تردە (**terde**) = Ev ve tarla gibi şeylerin tapu senedi, çek § Değirmenciye değirmeni onarmak için verilen emek parası § Değirmenciye buğday ve arpa öğütmek için verilen emek parası = tezde.

تَرْزَبَان **(terzebân)** = (*k.*) Tatlı dilli ve bir söze düşünmeden cevap veren kimse § Dilmaç. Arapçası yahut muarrebi tercemandır.

تَرْزَده **(terzede)** = Terde.

مملکت را تا ابد بسته بنامش ترزده
فخری

Memleketin taposu ilelebet onun adına bağlanmıştır.

(*Fahrî*)

تَرْزَفَان **(terzefân)** = Terzebân.

وصف تو آنست کز زفان تو گفتم
من بیان راست ترزفان بیانم
سوزنی

Senin övgün ancak senin dilinden naklettiğimdir, ben arada tamamiyle beyanının dilmacıyım.

(*Sūzenî*)

تَرْس **(ters)** = Korku.

ندارم ز کس ترس درهیچکار
مگر زان کسی کو بود ترسکار
سعدی

Hiçbir işte kimseden korkmam; ancak horkaktan korkarım.

(*Sā'dî*)

Tersîden = korkmaktan emir (*İsfa. muḫ. vas.*). İsmi mastar.

تُرْس **(turs)** = Katı ve muhkem.

برو سینهٔ همچو فولاد ترس
حدیث تنو مندیٔ آن مپرس
نظامی

Muhkem çelik gibi bir göğüs; gücü ve kuvveti, iriliği lâfına gelince onu sorma!

(*Nizāmî*)

Turs, Arapça kalkan mânasına alınırsa, çelik kalkan gibi demek olur.

تَرْسَا **(tersâ)** = Korkucu, korkak § Hıristiyan. İmale ile tersî de denir, tersî (*ba.*).

من آنرا آدمی دانم که دارد سیرت نیکو
مراچه مصلحت باآنکه این گبرست وآن ترسا
سلمان

Ben, onu insan bilirim ki ahlâk ve etvarı güzeldir, bunun Mecusi, onun Nasrani olmasından bana ne!

(*Selmān*)

§ Tasavvuf bilginlerinin ıstılahında kötü sıfatlardan halâs olan ruhani adam.

تَرْسِ اَسْتُودَان **(ters estūdân)** = İranlılardan ateşe tapanların sanki, ölünün vahşetini gidermek ve kabre alıştırmak düşüncesiyle üç gün kabrin başında Zendupazend kitabını okumalarına denir. Mürekkep olan bu kelimenin mânası kabir korkusu demektir. (Estūdân) ın aslı (ustuḫuvândan) = kemik konan yerdir.

تُرسُك (**türsuk**) = Nehrin içinde ve kıyılarında taş kırıntılarının çamurla birleşmesinden hasıl olan çok katı taşlardır ki çelik gülünkle kırarlar. Bazan ondan değirmen taşı yaparlar (Naşırî)

تَرسَه (**terse**) = Kuruntu kurmak hassası, (kuvvei vâhime).

تُرسَه (**turse**) = Eleğim sağma = türbüse (*ba.*).

تَرسی (**tersî**) = Tersa = hıristiyan kelimesinin imale şeklidir [*]. § Tersîden den muzarın muhatap sıygası.

زبس گل که درباغ مأوی گرفت
زمین رنگ ارتنگ مانی گرفت
چو رهبان شد اندر لباس کبود
بنفشه مگر دین ترسی گرفت
ربیعه

Bağda o kadar gül yer tuttu ki yer, ertengi maninin rengini aldı; menekşe, mavi libas içinde papasa döndü. Galiba hıristiyanlığı kabul etti.

(*râbi'a*)

Erteng (*ba.*).

تَرسیدَن (**tersîden**) = Korkmak.

کند پوشیده رخ مهرا نظاره
که ترسد بیندش چشم ستاره
جامی

Yıldızın gözü onu görür diye korkar da aya yüzü örtülü olarak bakar.

(*Câmî*)

تُرُش (**turuş**) = (R) nin ötresi ve tutariyle ekşi (*ar.*) حامض § Kekre, dil buruşturucu § Çirkin ترش‌رو (turuşrū) = Ekşi suratlı. ترش شدن غذا (tūruş şudeni gıza) = Çok kalmakla ekşiyen ve yenmesi kabil olmayan besin (غذا) § Midede ekşiyip geğirdikçe boğaza gelen besin. ترشیدن (turşiden) = Ekşimek, kokmak.

تُرشاوَه، تُرشابه (**turşâbe, turşâve**) = Somak. Yemeğine (tütmac) derler (Naşırî).

تُرشت (**turuşt**) = Kazma, bel, bahçe bıçkısı.

تَرشُدَن (**terşuden**) = (*k.*) Alınmak, münfail olmak. Ter (*ba.*).

تُرُش شیرین (**turuş şîrîn**) = Mayhoş.

تُرشَك (**turşek**) = Yeşil sığırcık kuşu § Ekşimtirek bir nebat (turşî giyâh) da derler.

تُرشَه (**turşe**) = Kuzu kulağı denilen nebat. Turşînek de denir § Ekşimtirek bir meyva.

تُرشی (**turşî**) = Her ekşi şey §

[*] İmale elifi (y) şekline girer surette üstünden esreye meyletmektir: kitap, kitip gibi. Âzîr (ba).

§ Turşu. Turşî guzâşten = turşu kurmak.

تُرشی پالا (turşî pâlâ) = Süzgü.

تُرشیز (terşîz) = Horasan vilâyetlerinden küçük bir vilâyet.

تُرُغ (turuġ) = Doru at (Burhan).

تَرغازه (terġâze) = Zorba, serkeş.

تَرغاك، تَرغاق (terġâḳ, terġâk) = Gece bekçiliği.

بردرگه میمون تو دونوبت ترغاق
میران مهان برعدد ریك برآری
مظهر شیرازی

Uğurlu dergâhının gece bekçiliğine kum sayısınca büyük beyler getirirsin.

(*Mażharı Şîrāzî*)

تُرغان (turġân) = Yol gösterici.

تَرغَده (tereġde) = Ezilmiş, büzülmüş, kısılmış § Bir hastalık sebebiyle hareketten kalan âza.

زبس کوب از زمانه یافت دشمنت
همه اعضای اوگشته ترغده
منجیك

Düşmanın, zemanenin çok çarpışına uğradığından bütün âzası hareketten kalmış.

(*Mencik*)

تَرغِش (terġiş) = Meşhet taraflarında yetişen bir nevi zerdali ve kayısı.

تَرغُو (terġū) = Yemek, içmek, azık § Kırmızı ipekle dokunan bir nevi nefis kumaş.

تَرف (terf) = Yağsız kuru yoğurt ki kara kurut, keş dedikleridir.

تُرف (turf) = Turp.

تَرفاس (terfâs) = Yerelması.

تَرفان (terfân) = Tercüman, terzefân (*muḥ.*) (*ba.*).

تَرفبا (terfbâ) = Keş ile yapılan yemek. Terf (*ba.*).

تَرفُروش (terfurūş) = (*k.*) Dışı iyi, içi fena olan kimse.

کم شنیدم چو تولتنبانی
ترفروشی وخشك جنبانی
سنائی

Senin gibi açgözlü, dışı iyi içi fena, faydasız iş gören adam az işittim.

(*Senā'î*)

تَرفَنج (terfenc) = İnce, dar, sarp yol.

ره دوزخ خوش ونغزوسیمست
ره مینوست پس دشوار وترفنج
روزبهان

Cehennemin yolu hoş, güzel, geniştir. Cennetin yolu çok güç ve incedir.

(*Rūzubihān*)

تَرْفَنْدَه ، تَرْفَنْد (**terfend, terfende**) = Faydasız, boş.

پندم چه دهی تخست خودرا
محکم کری زپند پرپند
چون خودنکنی چنانکه گویی
پند تو بود دروغ وترفند
ناصر

Bana ne öğüt veriyorsun. İptida kendin öğütten bir kuvvetli kuşak kuşan; kendin söylediğin gibi yapmazsan öğütün yalan ve abes olur.

(*Nāṣır*)

§ Yalan, hile=terkend, terkende.

نبود درکلام تو جز عدل
نرود برزبان تو ترفند
فخری

Senin sözünde doğrudan başka olmaz. Senin diline yalan ve hile uğramaz.

(*Faḫri*)

§ Olmaz şey, muhal.

تَرْفِينَه (**terfîne**) = Terfbâ (*ba.*).

من مست ابد باشم نی‌مست زباغ‌ورز
من لقمهٔ جان خوردم نه‌لقمهٔ ترفینه
مولانا

Ben daima sarhoşum, bağ ve üzümden değil; ben can lokması yedim, keşle pişmiş lokma değil.

(*Mevlānā*)

تَرَكْ (**terek**) = Kale ve bağ etrafında olan hendek § Şirvan civarında bir ırmak § Şeker, nişasta, fesleğen tohumiyle pişirilen bir türlü helva : terhelva dedikleridir § Evlenmemiş kız § Yaşça mânasına (ter) in küçültülmüşü § Çatlamak, çatlak, çatırtı mânasına terâk (*muh.*).

تَرْكْ (**terk**) = Tolga dediğimiz demir takke. (*Ar.*) مغفر.

یکی تیغ زد برسر ترك او
که او ترك جان گفت‌و جان ترك‌او
فردوسی

Onun tulgasının tepesi üstüne bir kılıç vurdu ki o, canından; canı ondan vazgeçti.

(*Firdevsi*)

§ Çadır ve kavuk tepeliği, dilimi.

خیمهٔ نه ترك گردون سایبان جاه تو
کلاهی

Feleğin dokuz dilimli çadırı senin yüksek mevkiinin gölgeliğidir.

(*Kelāmi*)

بد وچگونه دهم گوش‌که از شرفش
کلاه گوشهٔ عرشست ترك شب پوشم
انوری

Ona nasıl vereyim bir elbiseyi ki o elbisenin şerefinden gecelik takkemin tepeliği arş başlığının tepeliği gibidir: kadir ve itibarım yükselmiştir.

(*Enverī*)

§ Azerbaycana bağlı bir kasaba.

تُرك (**turk**) = Türk.

گاروی من اگرچه‌که من ترك نیستم
دانم همین قدرکه بترکیست گل چیچك
سوزنی

Ey benim gül yüzlüm! Her ne kadar ben Türk değilsem de şu kadar bilirim ki Türkçede gül çiçektir.

(*Süzeni*)

§ Sevgili, mâşuk.

چو ترك سرکش من مائل شراب شود
زتاب عارض او مرغ دل کباب شود
طاهری

Benim onurlu sevgilim şaraba meylederse onun yanağının hararetinden gönül kuşu kebabolur.

(*Ṭāhirī*)

ترك چین (turki çîn) = (*k.*) Güneş ترك حصاری (turki hişārī) = (*k.*) Güneş, ay. ترك روستائیان (turki rūstā'iyān) = (*k.*) Sarmısak. ترك فلك (turki felek) = (*k.*) Merih yıldızı. ترك نیمروز (turki nimrūz) = (*k.*) Güneş.

تَرْكانِدَنْ، تَرْكانْدَنْ (**terkânden , terkânîden**) = Parçaları dağılmamak üzere bir şeyi çatlatmak.

تُرْكانِي (**turkânī**)=Türk hanımlarının giydikleri ferace, manto.

تُرْكْتاز (**turktâz**)=Çapul, çapulcu. Turktâzī = Çapul için yapılan ansızın hücum, baskın, seğirtme, cevelân etme.

یك چند دلم بهجر آموخته بود
وزذوق وصال دیده بردوخته بود
یاد تو شبانه ترکتازی آورد
برباد بداد آنچه اندوخته بود
خان هندی

Gönlüm ayrılığına bir parça alışmış, birleşme zevkından göz yummuştu. Geceleyin senin hâtıran ansızın hücum ile bu alışkanlığı giderdi.

(*Ḫānı Hindi*)

تُرْكْ جُوشْ (**turkcūş**) = Yarı pişmiş et.

ترك جوشی کرده ام من نیم خام
از حکیم غزنوی بشنو تمام
مولانا

Benim pişirdiğim et yarı pişmiş yarı çiğdir: sözlerim eksiktir, tamamını Gazneli hakîmden dinle.

(*Mevlānā*)

Türkler, kuvvetini kaybetmemek için eti çok pişirmediklerinden böyle ete turkcūş denilmiştir. Dilimizde tatarî denir.

تَرْكَشْ (**terkeş**)=Ok konulan kab, kubur, savak. Tirkeş ten hafifletilmiştir =تیردان [*].

کشیدند رستم دلان زمان
زترکش خدنك وزقربان کمان
فردوسی

[*] Lûgatlerin bir kısmı terkeşi, tirdan = okluk ile tarif etmişler Firdevsînin şiiri de bunu teyidediyorsa da yaylığı ve okluğu ile terkeş denilmek a'lâmı galibedendir, kurban terkeşin yay duran tarafıdır [Şuūrī].

Zamanın Rüstem yüreklileri kuburdan ok, yay kabından yay çıkardılar.

(*Firdevsî*)

Konuşmada yay kabına kurban denir (غیاث).

تُرکمان **(turkmân)** = Asılları Türk bir oymaktır ki Türkistanda dağınık ve köçebe halinde yaşarlar. Şimdi Rusyanın idaresi altındadırlar. Bir zaman Azerbaycanda saltanat sürmüşlerdi.

بردر خرگه سگان ترکان
جابلوسی کرده پیش مهمان
مولانا

Çadır kapısında Türkmânın köpekleri, konuğun önünde yaltaklanmış.

(*Mevlânâ*)

Dilimizde Türkmen denir.

تَرکَنده ، تَرکَند **(terkend, terkende)** = Yalan, hile.

چز مدح تو ترکنده بود هرچه نویسم
سوزنی

Senin medhinden başka her ne yazarsam yalandır,

(*Süzenî*)

تَرگُون **(tergūn)** = At terkisi.

تَرکیدَن **(terkîden)** = Çatlamak, yarılmak.

بترکد چشم پلنگ و بفسرد خون نهنگ
بشکند پای هزبر و بکسلد پای عقاب
عبدالواسع

Kaplanın gözü çatlar, timsahın kanı donar, aslanın ayağı kırılır, karakuşun kanadı kopar.

(*'Abdulvâsi'*)

تُرکی کَردَن **(turkî kerden)** = (*k.*) Zulüm ve galebe etmek (Reşîdî), söz dinlememek, sertlik ve şiddet göstermek (Niẓâm) [*].

مکن ترکی ای ترک چینی نگار
بیا ساعتی چین برابرو مبار
نظامی

Ey çinî nakışlı güzel! zulmetme, gel, bir dakika kaşlarını çatma.

(*Niẓâmî*)

ز ترکی کردن باد جهنده
بترکستان فتاد آن نیم زنده
عطار

Esen rüzgârın şiddetinden o, yarı diri Türkistana düştü.

(*'Aṭṭâr*)

تِرلیك ، تِرلِك **(tirlik, tirlîk)** = Göğsü açık kısa kollu bir nevi elbise, zıbın.

معطرست دماغم ز بوی ترلیکش
ملازمم بدل وجان ز دور ونزدیکش
نزاری

Onun zıbınının kokusundan beynim ıtırlanmıştır. Uzak ve yakından ona gönül ve ruhumla bağlıyım.

(*Nizarî*)

[*] Edepsizlik etmek «حبیب سنبلزاده وهبی، اصفهانی». Sümbülzade İranda vaktiyle işittiğini söyliyebilir; fakat Isfahanlı Habib'in, Türk memleketinde ve himayesinde iken yazdığı kitapta bilhassa bu mânayı iltizam etmesine bilmem ne denir.

ترمتای (**turmtây**) = Karagöz cinsinden ,turmtay denilen avcı bir kuş.

نزد سیمرغ جلال ورفعتت
نسر طائر کمترست ازترمتای
نزاری

Senin büyüklüğün ve yüksekliğin ankası yanında pek yükseklere uçan kerkes turmtaydan daha aşağıdır [*].

(*Nizârî*)

ترمذ (**tirmid**) = Buharanın kuzeyinde bir kasabadır. Ahali arasında Tirmiz telâffuz olunur (Okyanus). Vaktiyle büyük ve büyük adamların yetiştiği bir şehir imiş.

سمرقند یثرب شد ومکه ترمذ
زمکه بیثرب خرامید سید
سوزنی

Semerkant, Medine ; Tirmid, Mekke oldu. Seyyid Mekkeden Medineye gitti.

(*Sûzenî*)

ترمس (**termus**) = Yemeklere konulan tadı mayhoş bir nebat. Bazı lûgatler ayrık nev'inden bir ot; bazıları da sakal otu, kuduz otu demişler. Mısır baklasına da denir.

ترمس (**turmus**) = Keçiboynuzu dediğimiz kuru meyva.

[*] Nasırî; Reşidînin yazmadığına bakılırsa Türkçe olmalıdır, diyor.

ترمشیر (**termeşîr**) = İksîrin eczasından bir madde.

ترمك (**tirmek**) = Katı kalblilik.

ترمنشت (**termenişt**)= Fena huyluluk.

ترمه (**terme**) = Eyerin altına konulan teyelti = âderm.

زین باترمه نگه کن چوخوهی گشت سوار
تانیفق چوشوی حمله برو حمله پذیر
سوزنی

Bineceğin zaman teyeltili eyere dikkat et ki hamle eder ve hamleye mâruz kalırken düşmiyesin.

(*Sûzenî*)

ترن (**teren**) = Nesrin dediğimiz çiçek § Ova.

ترناس (**ternâs**) = Ok atıldığı zaman yayın kirişinden çıkan ses.

دل سرکشان پر زوسواس بود
همه دشت پرباتگ ترناس بود
فردوسی

Zorbaların kalbi vesvese ile, bütün sahra yay kirişinin sesiyle dolu idi.

(*Firdevsî*)

Şehnamede topuz mânasına (serpâs) yazılıdır (Reşîd).

ترنانه (**ternâne**)=Katık. (*Ar.*) İdam.

سائلی آمد بسوی خانهٔ
خشك نانی خواست باترنانهٔ
مولانا

Bir eve bir dilenci geldi. Bir parça katık ile kuru ekmek istedi.

(*Mevlānā*)

ترنج **(turunc)** = Buruşuk, kıvrım, büklüm § Ağaç kavunu: yüzü buruşuk olduğundan bu adı almıştır. Turuncîden den; emir, ismi mastar; turuncîden (*ba.*). § Turunç.

زبسکه دیدهٔ عشاق پرتو حیرانست
ترنج ودست بیکبار می‌برد سکین
سعدی

Âşıkların gözü sana o kadar hayrandır ki, bıçak turunç ile eli birlikte kesiyor.

(*Sā'dī*)

ترنج مهرگان، ترنج زر (turuncizer, turunci mihrgân) = (*k.*) Güneş.

ترنجیدن **(turuncîden)**=Buruşmak, kıvrım kıvrım olmak, sıkmak, kasmak, çekmek, sıkılmak, kasılmak, çekilmek, kaba ve kubat olmak.

ترنجیده **(turuncîde)** = Turuncîden den mazii naklî ve ismi meful; turuncîden (*ba.*).

سیب بگفت ای ترنج از چه ترنجیدهٔ
گفت من از چشم بد می‌نشوم خود جدا
شاعر

Elma; ey turunç! neden buruşmuş, kıvrım olmuşsun, dedi. O da, ben nazar değmeden ayrılmıyorum yani boş kalmıyorum diye cevap verdi.

(*Şā'ir*)

بیاراست خود را چو مردان جنگ
ترنجیده بربارگی تنگ تنگ
عنصری

Ata kolanı sıkı çekip, kendine cengâverler gibi çekidüzen verdi.

(*'Unṣurī*)

ترند، ترندك **(terend, terendek)** = Kuyruksalan kuşu. (*Ar.*) صعوه.

ترنگ **(tereng)** = Ok atılırken yayın kirişinden çıkan; ok temreninin, kılıcın, topuzun bir yere dokunmasından, saz telinden husule gelen sesler, tınlama, tıngırdama. Mastarı terengîden, müteaddisi terengânîden.

ز کوب گرز وترنگیدن حسام بود
فضای معرکه همچون دکان آهنگر
اثیرالدین

Topuz ve kılıç sesinden harb meydanı demirci dükkânına döner.

(*Eṣīruddīn*)

§ Kımıldanma, sıçrama, kalkınma § Başın tepesi.

زتیغ غصه عدوی ترا بریده گلو
زسنگ حادثه خصم تراشکسته ترنگ
منصوری

Keder kılıciyle düşmanının boğazı kesilmiş, hâdise taşından hasmının tepesi, yani başı kırılmış.

(*Manṣūrī*)

§ Derin su § Yara.

تُرَنگ (**tureng**) = Sülün § Zindan, hapishane.

تِرِنگ (**tiring**) = Hoş, yakışıklı, taze.

لاجرم چون چنین گران جانم
ناخوش وتا ترنك ونادانم
مسعود سعد

Mademki böyle ağır canlıyım; şüphesiz nahoş, yakışıksız ve nâdanım.

(*Mes'ūd Sa'd*)

تَرَنگاتَرَنگ (**terengā tereng**) = Yay kirişi ve saz telinin birbiri ardınca seslenmesi.

ترنگا ترنگی که زد سازاو
به‌از زند زردشت وآواز او
نظامی

Onun sazının çıkardığı ses, Zerdüşt'ün Zendiyle avazından daha iyidir.

(*Niẓāmī*)

تُرَنگان (**turengān**) = Oğul otu, muarrebi ترنجان dır.

تَرَنگبین (**terengebīn**) = Devedikeni üzerine çiy gibi yağan tatlı bir madde, kudret helvası. (*Ar.*) مَنّ.

ترنگبین وصالم بده که شربت هجر
نمی کند خفقان فؤاد را تسکین
سعدی

Bana birleşme tatlısını ver; çünkü ayrılık şerbeti yüreğimin oynamasını durduramıyor.

(*Sā'dī*)

تَرنیان (**terniyān**) = Çit, çubuktan örülmüş sepet, keletir, tabla. ترینان Terīnān da denir.

تَروَال (**tervāl**) = Ot yaprağı. İnce ve nazik dal (Nefīsī).

تُروشَه (**turūşe**) = Kuzukulağı = turşe.

تَرومیده (**terūmīde**) = Karışmış, mahlût § Kazanılmış.

تَروَند، تَروَنده (**tervend, tervende**) = Turfanda meyva. Nevber, nevbâve de denir.

تروندهٔ پالیزجان هرگاو وخرا کی رسد
زین میوهای نادره زیرك دل وگریز خورد
مولانا

Can bahçesinin ilk meyvası her öküz ve eşeğe nerede nasibolur? Bu az bulunur meyvalardan kalbi uyanık ve anlayışlı olan yer.

(*Mevlānā*)

§ Yalan, hile.

تَروه، تَروُه (**tervūh, tervuh**) = Çift, (*ar.*) زوج„ Birincisi şukûfe vezninde de doğrudur.

تَروهیده (**terūhīde**) = Terūmīde (*ba.*).

تره (**tere**) = Yemekle yenen yeşillikler.

بهای ترهٔ یکروزه خوان نعمت اوست
هرآن ذخیره که در بحر وکان بود مخزون
ابن یمین

Deniz ve madende saklı olan her kıymetli şey; onun nimeti sofrasının bir günlük tere pahasıdır.

(*Ibni Yemin*)

سرکه ازدست رنج خویش وتره
بهتر ازنان دهخدا و بره

Kendi el emeğinden sirke ve tere yemek köy ağasının ekmek ve kuzusundan daha iyidir.

تره تیزك (teretîzek) = Su teresi, su kerdemesi (*ar.*) جرجیر [*]. تره خراسانی (terei Ḫorâsânî) = Kuzukulağının bir nev'i (*ar.*) بقلهٔ حامضه. تره شیر (terei şîr) = Terhune benzer gayet acı bir tere. تره گربه (tere'i gurbe) = Oğul otu. Kedi bunu çok severmiş. تره میره (tere'i mîre) = Yabani tere (*ar.*) ایهقان. Reşidî, kendisi uzun, çiçeği kırmızı, yaprağı yassı, yenir bir tere diye tarif ediyor § Pırasa.

ترهنده (**terhende**) = Süslü, bezenmiş.

شد زین مقدمت آراسته ترهنده باز
چون زخیل خسرو سیارگان روی فلك
عمید

Feleğin yüzü güneşin askerinden, yani yıldızlardan nasıl süslenirse senin seferden dönmekliğinin uğurundan Hind öyle süslü ve bezenmiş oldu [**]. (*'Amid*)

تری (**terî**) = Çok yüksek duvar, bir şeyin önüne çekilen sed § Yaşlık ve letafet mânasına (ter) ile mastariyet edatı olan (y) den mürekkeptir.

بدین تریکه دارد شمع مهتاب
نظامی

Mehtap ışığının bu kadar letafetiyle.

(*Nizâmî*)

(آب بدست کسی ریختن) (*ba.*).

تریاك (**tiryâk**) = Evvelce zehre karşı kullanılan macun § Mutlak panzehir. Muarrebi olan tiryâk Afyon mânasına birinci mânadan alınmıştır. Çünkü afyon uyuşturucu ve teskin edicidir. Afyonun Farsçası hebyondur.

تریاك پارسی (**tiryaki pârsî**) = Panzehir: dağ keçisinin şirdanında hâsıl olur. (*Ar.*) حجر التیس.

[*] Merhum muallim Feyzi'den satın aldığım Ferhengi Nasıri'nin kenarında el yazısiyle maydanoz, yabani bakla yazılıdır.

[**] Nasırî, (bütün lûgat sahipleri terhendeyi ârâste müradifi addetmişler. Halbuki şair methettiği zatı güneşe, Hind'i feleğe benzeterek :

شد زین مقدمت آراسته ترهند باز

Senin seferden dönmekliğinin uğurundan yine Hind çok süslendi.

demiş olmalı; çünkü araste ile terhende bir mânaya olurlarsa şiir eksik kalır) tarzında önemli bir itirazda bulunuyor.

تریاك خوردن (tiryâk ḫuverden) =(*k.*) Kendini öldürmeğe çalışmak.

محبت کرد از بس تلخ برمن زندگانیرا
اگر زهرم نمی داد آسمان تریاك می‌خوردم
سلیم

Sevgi hayatımı o kadar acıttı ki eğer felek zehirlemeseydi kendimi öldürmeğe çalışırdım.
(*Selîm*)

تریاكِ رُوستائیان (tiryâki rūstâ'iyân)= (*k.*) Sarımsak.

تریان (teryân) = Sepet, tabla = terniyân.

برای مطبخت از کشتزار چرخ آرند
بقول برطبق مه بصورت تریان
فخری

Senin aşevin için felek tarlasından sepet kılıklı ay tabağı üzerinde sebzeler getirirler.
(*Faḫrî*)

تریت ، ترید (terît, terîd) = Tirit dediğimiz: süde, hoşafa, hususiyle et suyuna doğranmış ekmek.

روغنی کز پاچه جمع آورده پیرکله‌پز
کفچه کفچه برترید شیردان خواهم فشاند
بسحاق

Paçacının paçadan topladığı yağı kepçe kepçe şirdan tiridi üzerine dökeceğim.
(*Buṣḥāḳ*)

تریدن (terîden) = Çekmek, dışarı çıkarmak.

تریدن (turîden) = Ürkmek.

تریر (terîr)= Korkutucu. (*Ar.*) نذیر.

تریز (tirîz) = Tirîz (*muḫ.*) (*ba.*).

تریه (terîne) =Tarhana mânasına gelen terḫîne (*muḫ.*) ve az pişmiş ekmek parçalariyle birtakım baharat ve kıyılmış sebzeleri sirke ve pekmezle yuğurarak parça parça kurutulan fukaraya mahsus bir nevi katık.

ترینه‌گر بخورد مرد سفله پیش ازمرگ
پس از وفات چه لذت زبره وحلواش
سنائی

Sağlığında (terîne) yi yemiyen yani bulamıyan düşkün adam öldükten sonra kuzu ve helvadan ne tat alabilir.
(*Senā'î*)

§ Mutlak sebzeler § Et, buğday, sirke ile pişirilen bir rürlü yemek (*ar.*) عویشه.

تریو (teryū)=İnce ve nazik, beyaz kumaş ve elbise.

تریوه (terîve)=İnişli yokuşlu sarp yol.

چون باز پرنده بر گریوه
چون باد دونده بر تریوه
لطیفی

Tepede doğan gibi uçucu, sarp yolda rüzgâr gibi hızlı gidici.
(*Laṭîfî*)

تَز (**tez**) = Kel baş (Burhan, Reşidî, Nasırî). Yaralı yahut kendisinde yara eseri olan baş (Naşırî). Baş dönmesi (Cihangîrî, Şemsüllûga, Şuûrî).

تخواهم مغز جوز از بهر آنرا
که مغز جوز خوردن سرکند تز
سوزنی

Başı kel ettiği, yahut döndürğü için ceviz içi yemek istemem.
(*Süzenî*)

§ Kuyruksalan kuşu. (*Ar.*) صعو.

پس لطیف آید بوقت نوبهار
بانگ رود وبانگ کبك وبانگ تز
رودکی

İlkbahar zamanı kemençe, keklik, tez sadası çok hoş gelir.
(*Rûdekî*)

§ Henüz beliren yaprak § Anahtar dişi.

تَزاو (**tezâv**) = Efrasyâb'ın damadı Turanlı bir cenkçi. Gîv, onu tutup biraderi Behramın intikamını almak maksadiyle öldürdü. (ز) yerine (ژ) ile de doğrudur.

چنین گفت با گیو جنگی تزاو
که تو چون عقابی ومن چون چکاو
فردوسی

Tezâv, Gîv pehlivana sen karakuş gibisin, ben toygar gibiyim, dedi.
(*Firdevsî*)

تَزْتَك (**tuztek**) = Ağız tüfeği: mızrak uzunluğunda içi boş ağaç yahut maden çubuktur ki içine balçıktan yapılmış küçük küçük yuvarlaklar koyup üfürürler ve serçe gibi kuşları vururlardı.

تَزْدَه (**tezde**) = تزد terde (*ba.*) Surûrî (مجمع الفرس), حافظ اوبهی (tuhfe) de (ر) ile yanlış olduğunu söylüyorlar,

تَزْغ (**tezġ**) = Seksek ağacı = tâḫ.

تَزْغُو (**tezġū**) = Azık, gıda.

تَزْفَان (**tezfân**) = Dilmaç. Terzefân (*muḫ.*) (*ba.*).

تَزْلَب (**tezleb**) = Kavrulmuş kuyruk, kıkırdak.

تِژ (**tij**) = Henüz beliren yaprak § Kuyruksalan kuşu.

تَژاو (**tejâv**) = Turanlı bir cenkçi = Tezâv.

تَژْدَه (**tejde**) = Tezde.

تَژَه (**teje**) = Tomurcuk, hususiyle gül koncası § Anahtar dişi § Çatı üstüne konulan hatıl § Ba-

şak uclarındaki kılçıklar § Çük başı § Yayık tokmağı.

تَس (**tes**) = Tokat.

رخ اعدات از تس نکبت
همچو قیروشبه سیاه آمد
رودکی

Düşmanının yanağı musibet tokadından katran ve siyah boncuk gibi karardı.

(*Rūdeki*)

تُس (**tus**) = Aşağıdan sessizce çıkan yel ki konuşmada çus derler § Bir kimseye karşı atılan tükrük.

تَساحَه (**tesâçe**)=Timsah=Neheng.

تَسْخَر (**tesḫer**) = İztihza, alay.

سالها جستم ندیدم یك نشان
جز كه طنز وتسخر این سرخوشان
مولانا

Yıllarca aradım, bu sarhoşların istihza ve alayından başka bir nişan görmedim.

(*Mevlānā*)

İranlılar, Bunu Arapça مسخره kelimesinden almışlardır.

تُسْسَك (**tussek**) = İt menekşesi denilen nebat=Şâhbânek. (*Ar.*) بنفسج الكلاب .

تَسْلِيخ (**teslîḫ**)=Seccade=Cânemaz.

زیم محتسب قهر تو نهد زهره
بجای چنگ ودف وجام مصحف وتسلیخ
فخری

Senin kahrın zabıtasının korkusundan Zühre yıldızı çalgı, def, kadeh yerine mushaf ve seccade koyar.

(*Faḫrî*)

(Sin) yerinde (şm) ile de doğrudur.

تَسْمَه (**tesme**) = İşlenmemiş ham deri § Tokmak kayışı § Örülmüş kâkül ve saç lülesi.

تَسُو (**tesū**) = Bir yahut iki habbe « حبه = iki arpa ağırlığı ». Muarrebi طسوج dur § 24 saatten ibaret olan gece ve gündüzden bir saat § § Arşının 24 te biri § Bakkalların yirmi dört pay saydıkları (sîr) den bir pay [*].

پس بدان كه صورت خوب ونكو
باخصال بد نیرزد یك تسو
مولانا

Öyle ise, bil ki kötü huylarla güzel ve iyi suret bir habbeye değmez: huyları kötü olan güzelin bir habbe kadar değeri yoktur.

(*Mevlānā*)

با كف دریاش توهردم زنگ
ابر رند بروخ دریا تفو
گرچه مراهست بخروار فضل
نیست زدانگانه مرایك تسو
كمال اسماعیل

[*] Bakkalın doğrusu (beddâl) dır. Bakkal sebze satıcıya denir.

Senin inci saçan eline karşı bulut daima utancından denizin yüzüne tükürür. Her ne kadar birçok faziletim varsa da bu ortaklaşa iyilikten bir payım yoktur.

(*Kemāl İsmā'il*)

تَش (teş) = Ateş.

ازان پس نبد زندگانیش خوش
زتیمار زد بردل خویش تش
فردوسی

Ondan sonra yaşayışı hoş değildi. Kederden kendi kalbine ateş vurdu, yani kederden yüreği yandı.

(*Firdevsî*)

§ Keser.

ای سوزنی بسوزن توحید حرب کن
کان سوزنی که از تو تبرها کنند وتش
سوزنی

Ey Suzenî! Tevhit iğnesiyle harb et, Zira sen o iğnesin ki senden balta ve keserler yaparlar.

(*Sūzenî*)

İkinci mânaya tîşeden muhaffef olmasına nazaran (t) nin esre olması icabeder.

تَشْ (tuş) = Büyük bir keder sebebiyle kalbde husule gelen sıkıntı ve hararet.

روزها شدکه بنده می‌آید
بردرو ره نمی دهد چاوش
ایمن از عدل تو زمانه‌چنان
که نیاید ضرر زآتش تش
پور بهای جامی

Günlerden beri bendeniz kapıya geliyorsam da çavuş müsaade etmiyor. Zamane halkı senin adaletin sebebiyle sıkıntı ateşinden zarar göremiyeceklerine emindir.

(*Pūrbehāyi Cāmî*)

تِشْ (tiş) = Susuzluk § Bit, kehle. §(Tebiş)=parıltı; muhaffefi.

تَشْبِيل (teşbîl) = Bir yüzü keser öbür yüzü bel olan alet.

تَشْت (teşt) = Leğen § Tabak § Sofra. Muarrebi طشت taşt. Teştdâr = İbriktar: eski zamanlarda büyüklerin eline ibrikle su döken ve leğen ibriği gözeten kimse. تشت آتش (teşti âteş)= (*k.*) Güneş. تشت ازبام افتادن (teşt ezbâm uftâden) = Leğen damdan düşmek (*k.*) gizli şey meydana çıkmak, rüsvay olmak.

چو رازی در دهان عام افتاد
مکن پنهان که تشت ازبام افتاد
هدایت

Gizlenen bir şey herkesin ağzına düşünce gizleme; çünkü yayılmıştır.

(*Hidāyet*)

چون بدید اورا خلیفه مست گشت
پس زبام افتاد اورا نیز طشت
مولانا

Halife onu görünce mest oldu. Onun da leğeni damdan düştü, yani o da rüsvay oldu.

(*Mevlānā*)

تشت‌خانه (teşthâne) = Leğen ve ibrik duran yer. Aptesaneye de denir.

درجمع هرزه‌گویان از گفت بد چه عیبست
شرمندگی نیارد در تشتخانهٔ تیز
خسرو

Gevezelerin meclisinde çirkin söz niçin ayıp olsun; aptesanede yellenmekten utanılmaz.
(*Ḫusrev*)

§ Yatak, yatak odası, yatak konulacak yer.

تشتخوان (teşthuvân) = Yemek tepsisi, sepeti, sofra.

تشت زرین ، تشت زر (teşti zer, teşti zerîn) = (*k.*) Güneş.

تشت سیمین (teşti sîmîn)= (*k.*) Ay.

تَشْتَر (teşter)=Hazreti Mikâil (ع).

تَشْتُوخَايَه (teştuḫâye) = Şöyle bir oyundur: bir yumurtayı delerek içini boşalttıktan sonra çiy yahut civa ile doldurarak deliğini mumlayıp sıcak havada bakır leğene koyarlar. Hava sıcak değilse leğenin altına biraz ateş yakarlar. Yumurta yavaş yavaş yükselerek gözden kaybolur.

تشتست این سپهرو زمین خایهٔ درو
گر علم تشت وخایه ندانستهٔ بدان
خاقانی

Bu gök, leğen; yer, onun içinde yumurta gibidir. Leğen ve yumurta ilmini bilmiyorsan öğren.
(*Ḫāḳānī*)

§ (*k.*) Yer ve gök § Astronomi, yıldızlar bilimi.

تَشْلِيخ (teşlîḫ)=Seccade=Teslîḫ.

تَشْمِير (teşmîr) = Çıyanotu.

تَشَنْ، تَشْمِيزَكْ (teşmîzek, tişen) = Göz ilâcı. Çâksū (*ba.*).

تَشْنَكْ (teşnek) = Tepe ile alın arasında olan bıngıldak.

تَشْنَه (teşne) = Susamış, susak.

می‌نمایی بتشنه آب شکر
گویی آنگه که لب بدوز وبخور
نظامی

Susağa şerbet gösteriyor, aynı zamanda dudağını yum, içme diyorsun.
(*Niẓāmī*)

§ (*k.*) İstekli, iştiyaklı. تشنه دل (Teşne dil), تشنه جگر (teşne ciğer) de bu mânayadır.

ماخشك لبان تشنهٔ دیدار شرابیم
چون كاسهٔ ما گشت تهی خانه خرابیم
ابوتراب

Biz dudağı kurumuşlar; şarabın yüzünü görmek isteriz. Bizim kadehimiz boşalınca halimiz harabolur.
(*Ebūturāb*)

تشنهٔ آبزا (teşnei âbzâ) = İstiska hastalığına tutulan kimse (Nasırî).

چو تشنهٔ آبزا از بیم وازرنج
هلاك خویشرا گشته خریدار
عنصری

İstiska [*] *hastalığına tutulan kimse gibi korku ve meşakkatten kendi ölümümüzü istemiş.*
(*'Unşurî*)

تَشَه **(teşe)** = Yağ ölçeği.

تَشِی **(teşî)** = Büyük kirpi.

تَشِیر **(teşîr)** = İstirahat edilen gölgelik (Nefîsî).

تَشِیرَه **(teşîre)** = Çocukların oynadıkları renkli, ufacık yuvarlak taşlar, zıpzıp.

تَعْوِیذ آسْمَان **(taʿvîzi âsmân)** = (*k.*) Cevza burcu. Ta vîz Arapça olup boğaza ve kola takılan (nüsha) dan bozulma muska ve nazarlıktır. Türkçesi tüdeş.

تَغَار **(teğâr)** = Dağar dediğimiz ağzı açık büyük toprak kab ki içine bal ve yoğurt gibi şeyler koyarlar. Mecazen yenecek mânasına da gelir. Ölçeğe de denir,

تَغْتَغ **(teğteğ)** = Hububat ölçeği. Şinik= teğneğ.

[*] İnsanın âzasında su toplanma hastalığı.

تَف **(tef)** = Hararet ve buhar.

زدل برکشدمی تف دردوتاب
چنان چون بخار از زمین آفتاب
اسدی

Güneş yerden buharı nasıl çekerse, şarap, gönülden dert ve elemin hararetini öyle çeker.
(*Esedî*)

آرام بخش جان شد ازان می‌که ازتفش
صبر وقرار وتوبه وآرام می‌رود
مولانا

Şarabın buharından sabır, karar, tövbe, durgunluk gittiği için ruha rahat verdi.
(*Mevlânâ*)

§ Aydınlık ve parlaklık.

آه من چندان فروزان شدکه کوران نیم شب
از تف این آه سوزان رشته درسوزن گشند
خاقانی

Ahım o kadar alevlendi ki bu yakıcı olan ahımın aydınlığından körler gece yarısı ipliği iğneye geçirirler,
(*Ḫâḳânî*)

تُف **(tuf)** = Tükürme.

تف بران طائفهٔ مرده دلان
درهوا وهوس افسرده دلان
جامی

O, kalbleri ölü, hava ve hevesteki kalbleri donmuş insanlara tu!
(*Câmî*)

Efkenden, zeden, kerden kelimeleriyle de kullanılır.

تَفْت **(teft)** = Kızgın, hararetli.

چو جلاب آخر از یك قطره آبش
بجای آمد دل پرتفت وتابش
نزاری

Nihayet gül suyu gibi bir katra sudan onun yanıp tutuşan kalbi yerine geldi.

(*Nizārī*)

§ Sür'at, hız.

بعد ازان برداشت هیزم زودرفت
سوی شهر از پیش من او تیز وتفت
مولانا

Ondan sonra çabucak odunu yüklendi. Benim yanımdan hızlı hızlı şehir tarafına gitti.

(*Mevlānā*)

§ Tâften (*muḫ.*) olan (teften)-den mazi = Isındı ve kızdı.

تفت این دل گرم ازدم سردم همه شب
شد سرخ زخون چهرهٔ زردم همه شب
مسعود سعد

Bu hararetli yüreğim soğuk nefesimden bütün gece yandı. Bütün gece sarı çehrem kandan kızardı.

(*Mes'ūd Sa'd*)

§ Tedavide kullanılan bir nebat köküdür ki, tatule gibi uyuşturucu yahut aklı kaçırıcıdır § Yezd'e bağlı bir kasaba § Gül ve meyva sepeti.

تَفْتَه (**tefte**) = Kızmış, kızgın § İncinmiş, kederli. Tâfte (*muḫ.*).

بدست آهن تفته کردن خیر
به از دست برسینه پیش امیر
سعدی

El ile kızgın demir döğmek, emîrin önünde el pençe divan durmaktan hayırlıdır.

(*Sā'di*)

تفته‌دل (tefte dil) = Sıkıntılı, kederli, kalbi yaralı. تفته جگر (tefte ciğer)= (*k*) Bağrı yanık âşık § Veremli.

تَفْتِيك (**teftîk**) = Tiftik dediğimiz ince keçi kılı.

تَفَرْجاغ (**teferçâġ**) = Hazır ve müheyya (ġ) yerinde (ḳ) ile de görülmüştür.

تَفْرِيس (**tefrîs**)=Farsça kelimeleri Arapçalıştırmaya تعريب ta'rib dendiği gibi Arapçadan alarak Farsçalaştırmaya da buna kıyasen تفريس tefrîs demişlerdir. Arapça (دمار demâr, رواج revâc, وداع vedâ')ın (rivâc, dimâr,vidâ'). (مدارات müdârât, محابات mühâbât) ın (müdârâ, mühâbâ). (زنبور zünbūr, بهلول bühlūl) ün zembū, beblūl). (اعتماد i'timad, عتاب 'itab) ın (i'timîd, 'itib) şekillerinde okunmaları bu çeşittendir (Nefîsî).

تَفَس (**tefs**) = Sıcaklık, kızgınlık § Tefsîden den emir.

آبرو خواهی چوخاك افتاده باش
نی چوآتش درهوا ازتاب وتفس
ابن یمین

Şeref istersen toprak gibi düşkün ol. Ateş gibi hararet ve kızgınlıktan havada olma.

(*İbni Yemin*)

تَفْسَه (**tefse**)=İnsan derisinde peyda olan çil, çığıt. § Yürek sıkıntısı § Çok istek mânalarına da gelir.

تَفْسِيدَن (**tefsîden**)= Isınmak, kızmak, تفسيده «Tefsîde» tefsîden den mazii naklî ve ismi meful.

دل نگیرد پك نفس درسینهٔ گرمم قرار
تابهٔ تفسیده از خود دور دارد دانهوا
صائب

Hararetli göğsümde kalbim hiçbir vakit durmaz. Kızgın tava taneyi içinden atar.
(*Şa'ib*)

تَفْسِلَه (**tefsîle**)=Bir nevi ipek elbiselik.

تَفْش (**tefş**)=Başa kakmak ta'netmek (f) nin esresiyle = tepiş (*ba.*).

تَفْشَره (**tefşere**)=Baklava (Ni'met).

تَفْشِلَه ، تَفْشَلَه (**tefşile, tefşîle**) = Et, yumurta, havuç, pırasa, kuş üzümiyle yapılan bir nevi yemek § Yeşil mercimek aşı mânasına da gelir. Reşidî, hekimler arasında mahmurluğu defi için sirke ile mercimekten yapılan yemektir, diyor.

سالکان مسالك تحقیق
فارغند از شراب وتفشیله
فخری

Hakikat yoluna gidenlerin şarap ve kebap ile ilgileri yoktur.
(*Fahri*)

تُفَك (**tufek**) = Tüfek dediğimiz savaş ve av aleti.

تفك بی خطای شاه جهان
نقطه از روی حرف بردارد
راست رو موشکاف صید افکن
دریك انگشت صد هتردارد
کلیم

Padişahın şaşmıyan tüfeği harfin yüzünden noktayı kaldırır. Doğru gidici, kıl yarıcı, av düşürücü; bir parmağında yüz hüner vardır.
(*Kelim*)

§ تزتك maddesinde yazdığımız ağız tüfeği.

تُفَنگ (**tufeng**) = Konuşmada tüfek dediğimiz savaş ve av aleti.

تَفْنُود (**tefnūd**) = Korku ve teessüre karşı yüreklilik, metanet göstermek.

تَفْنِی ، تَفْنَه (**tefne, tefnî**) = Örümcek ağı.

عشق او عنکبوت‌را ماند
که تنیده‌ست تفته گرددلم
شهیدی

Onun aşkı gönlümün etrafına ağ örmüş örümceğe benzer.
(*Şehîdî*]

تُفُو (**tufū**) = Tükrük.

با کف دریاد تو هردم زرشك
ابرزند بروخ دریا تفو
کمال

Tesū (*ba.*).

تفور (**tefūr**) = Çamur = Tefūz.

تك ، تگ (**tek, teg**) = Az, yalnız, bir, (dilimizde kullanıldığı gibi) tek.

مانده هرجای تك تك وغ غ
نزاری

Her yeri az az ve tel tel kalmış.
(*Nizārī*)

§ Vurmak, hususiyle tavla oynarken zarın oturması için el ile tahtasına vurmak § Buğday tarlası içinde biten, sapı buğday sapından daha kalın bir ot § Su içinde biten koğalık, hasıl-otu; (*ar.*) ردی § Tegîden = koşmak tan ismi mastar, emir, (*isfa muḫ, vas.*).

بتگ ژاله‌ی ریخت درکوه ودشت
توگفتی مگر ابر نیسان گذشت
سعدی

Koşmakla dağ ve ovaya dolu, yani ter döküyordu. Görseydin nisan bulutu geçti sanırdın.
(*Sā'dī*)

§ Havuz ve kuyu gibi şeylerin dibi.

هرکه درچاه عریض اولگه‌کرد از حسد
زان حسد خودرا فکند اندر تگ چاه سقر
سوزنی

Her kim onun geniş olan kuyusuna kıskançlık göziyle bakarsa o kıskançlıktan kendini cehennem kuyusunun dibine atmak gibi olur.
(*Sūzenī*)

§ Yer, zemin § Haykırma [*].

تك (**tik**) = Lokma § Ön ve yakın.

تك (**tuk**) = Kuş gagası § Mızrak ve hançer ucu, yalman § Az aydınlatan ışık.

تگاب (**tegâb**) = Sel uğrağı geniş ve çukur yerdir ki bazı taraflarından su çekilir, bazı taraflarında kalır ve yer yer çimen biter.

تگابی بد پرآب وسبزه دروی
بلندیهاش پیرامن پیاپی
خسرو

Etrafı sed sed yüksekliklerden yapılmış su ve yeşillik dolu bir sel uğrağı idi.
§ Düşmanlık.
(*Ḫusrev*)

نه مرا باتگاب او یایاب
نه مرا باگشاد او جوشن
ابوالفرج

Ne onunla düşmanlığının sonu, ne onun oku salıvermesine karşı zırhım var.
(*Ebulferec*)

[*] Yalnız, koşma, dip, yer, feryat mânalarına gelen (tek) i Reşîdî (g) ile Burhanı Cami, Kulzum hem g hem k ile öteki mânalara gelen (teg) i (k) ile yazmışlardır. Naşırî, yer, haykırma mânalarını hiç almayıp ötekilerini hep (k) ile yazmıştır. Bugünkü İran dilinde ve lûgatlerinde her mânaya (k) ile yazılmakta ve okunmaktadır.

تگاپوی **(tegâpūy)** = Koşma, seğirtme; (*k.*) araştırma. Teg ve pūy kelimelerinden mürekkep olup aralarındaki elif atıf edatıdır.

تحصیل کام دل پتگاپوی خوشترست

Gönlün isteğine çalışıp çabalamakla nail olmak ne hoştur.

تکانیدن ، تکاندن **(tekânden, tekânîden)** = Silkmek, kımıldatmak § Korkudan sıçramak.

تگاو **(tegâv)** = Tegâb § Genceye bağlı bir köy.

داشت زالی بروستای تگاو
مهستی نام دختری وسه گاو
سنائی

Tegâv köyünde bir ihtiyarın Mehsiti namında bir kızı ile üç öküzü vardı.

(*Senâ'î*)

§ Musikide bir perde adı.

وقت سحرگه چکاوخوش بزند درتگاو
ساعتکی گنج کاو ساعتکی گنج باد
منوچهری

Seher vakti toygar kuşu tegâv perdesinde bir saatçik genci kâv, bir saatçik genci bad nağmesini hoş terennüm ediyor.

(*Minūçihrî*)

§ Huni.

خری سبوی سری دوره گوش وخم پهلو
کمانه پشت وکدو گردنی تگاوگلو
سوزنی

Başı testi, kulağı çanak, yanı küp, arkası yay, gerdanı kabak, boğazı huni gibi bir eşek.

(*Sūzenî*)

تگاور **(tegâver)** = Koşucu, seğirtici, hususiyle yorga at.

چو وحشی گور در صحرا تگاور
چو مرغ آب دردریا شناور
جامی

Ovada yaban eşeği gibi koşucu, denizde ördek gibi yüzücü.

(*Cāmî*)

نی آنکه خود بگوشهٔ عزلت نهان شوی
حرصت کند بمغرب ومشرق تگاوری
ظهیر

Öyle değil ki kendin uzlet köşesinde gizlenesin de hırsın batı ve doğuya seğirtsin.

(*Ẓahîr*)

بسکه صهیل فرس بزیر دلیران
بسکه خروش یلان بپشت تگاور
قاآنی

Bahadırların altında atın kişnemesi, atın sırtında pehlivanların cuşu huruşu o kadar çok ki.

(*Kāānî*)

تگاور ابلق **(tegâveri ebleḳ)** = Gece ve gündüz itibariyle dünyadan kinayedir. Ebleḳ (*ba.*).

تکبند **(tekbend)** = Bir ucu düğmeli öbür ucu ilikli; deve tüyü yahut ipekten yapılma kemer.

تگرگ **(tegerg)** = Dolu. (*Ar.*) جلید.

بارید بباغ ما تگرگی
وزگلبن ما نماند برگی
نظامی

Bizim bağımıza dolu yağdı ve güllüğümüzden bir yaprak bırakmadı.

(Nizāmī)

تَکَسْك، تَکَسْ، تَکَزْ (tekej, tekes, tekesk) = Üzüm çekirdeği. Birincisi (k) in esre ve ötresiyle de doğrudur,

آن خوشه بین چنانکه یکی خنیك پرنبید
سربسته وتبرده براو دست هیچ کس
برگونهٔ سیاهیٔ چشمست غرب او
هم برمثال مردمك چشم اوتکس
بهرامی

Şarap dolu tulum gibi ağzı bağlı ve kimse el sürmemiş olan şu salkıma bak; tanesi göz karası, çekirdeği gözbebeğine benziyor.

(Behrāmī)

Birinci lügati bazıları (ز), çokları (ژ) ile yazmışlarsa da doğrusu (ز) iledir, çünkü (س) yerine geçen (ز) dir (Reşîdî).

تَکْسِین (teksīn) = Türkistan büyüklerinden biri § Hükümdar ve emîr mânasına da gelir (turtumurt) *(ba.)*.

تَگَلْ (tegel) = Koç § (G) nin esresiyle sakalı çıkmaya başlıyan genç.

تِگَلْ (tigel) = Yama.

چوزبسیان شده ام زانکه سوزن هجرت
همی زند بقبای دلم هزار تگل
مولانا

Ayrılığın iğnesi gönlüm kaftanına bin yama vurduğu için iplik gibi olmuşum.

(Mevlānā)

تُکْلَه (tukle)= Fasta hüküm süren Atabekân sülâlesinin üçüncü hükümdarı § Deli.

تُکْمَار (tukmâr) = Okçular arasında teke oku, pişrev oku denilen ve temreni yerine ucuna düğme gibi bir kemik konulan ok=Tuḫmâr (*ba.*). (*muḫ.*) Tukmer.

تُکْمَه (tukme) = Düğme.

زاشك سیم نهم چاك سیندرا تکمه
که سربرون نکند آه عاشقانهٔ دل
لسانی

Gönlümün âşıkane ahı başını çıkarmaması için göğsümün yırtmacına gümüş gibi göz yaşımdan düğme koyarım.

(Lisānī)

تَکَنْد (tekend)= Kuş yuvası: kümes, güvercinlik ve o gibiler.

تَکُو (tekū) = Gözleme, çörek § Kıvırcık saç.

درتکوی تست جان من اسیر
چون غریبی کو بظلمت خوگرفت
اثیرالدین

Benim canım karanlığa alışmış garip gibi senin kıvırcık saçına esirdir.

(*Eşiruddin*)

تگ‌وپو (**tegupū**) = Tekâpuy.

هزار گونه غم از هرسوئیست دامنگیر
هنوز درتك‌وپوی غم دگر میگشت
سعدی

Her taraftan bin türlü kaygı musallat iken hâlâ başka kaygı aramaktadır.

(*Sā'di*)

تگ‌وناز (**tegutâz**) = Tegâpuy.

پای در دامن قناعت‌گیر
تانسوزی باتش تگ‌وتاز
صائب

Koşup çabalama ateşinde yanmamak için ayağını kanaat eteğinde tut: kanaat et.

(*Ṣā'ib*)

تکوك (**tekūk**) = Altın, gümüş yahut çiniden yapılan hayvan şeklinde şarap sürahisi. Telūk suretinde de görülmüştür. Reşidî belūk bekūk suretinde düzeltmek istemiştir. Belūk bekūk (*ba.*).

تکوك (**tukūk**) = Büyük çardak, balkon. Nāşırîye göre bunun doğrusu pekūktur (*ba.*).

تکه (**teke**) = (k) şeddeli ve şeddesiz olarak evcil ve yabani erkek keçi § Sürü önünde giden kösem § Bir cilt defter § Köylülerin odun yerine yassıltıp yaktıkları sığır tezeği.

تکه (**tuke**) = Tukmâr § Tepe, yüksek ve yükseklik.

تکه (**tike**) = (k) Şeddeli ve şeddesiz olarak: parça, lokma: تکه تکه کرد Tike tike kerd=parça parça etti.

تل (**tel**) = Tepe, yığın.

زدم تیشه یك روز برتل خاك
بگوش آمدم ناله‌ٔ دردناك
که زنهار اگر مردی آهسته تر
که چشم وبناگوش ورویست وسر
سعدی

Bir gün toprak yığınına bir kazma vurdum, kulağıma şöyle hazin bir inilti geldi: eğer mertsen çok yavaş ol, çünkü göz, kulak tozu, yüz, baş vardır.

(*Sā'di*)

Bu kelime Arapçadan alınmıştır. Arapçasında (l) şeddelidir.

تلاتوف (**telâtūf**) = Kargaşalık, kavga, çığıltı § Pislik ve murdarlıktan çekinmeyip daima kirli ve pasaklı gezen adam.

نباشد فیلسوف آنکس که باشد
بهر زشتی وناپاکی تلاتوف
فخری

Her türlü çirkinlik ve murdarlıkla bulaşık olan kimse feylesof olmaz.

(*Fahrî*)

تَلاج **(telâc)** = Ses, şamata, gürültü.

زآه زخمی وآوای کوس ونالهٔ نای
بگوش چرخ رسد غلغل غریو وتلاج
منشور

Yaralı ahı, davul sesi, boro avazından feryat, çığıltı, gürültü feleğin kulağına erişir.
(Mânşūr)

تَلاش **(telâş)** = Dağılma, yayılma § Çalışma, dürüşme. Mastarı telâşîden. Birinci mâna Arapça (تلاشی) den alınmıştır.

تَلاشان **(telâşân)** = Isfahanın en büyük seyir yeri ve çayırlığı.

تَلالا، تَلالی، تَلالّا، تَلا تَلا، تَلالا **(telâlâ, telâ telâ, telellâ, telelli, yelellī)** = Hanendelerin güfte arasında söyledikleri nakarat ve nağmeler.

خشکی زهد شیخ ما آب عنب ببرد ونك
ترللا تلالا خواند دوین چن چنان
شیبانی

Bizim şeyhimizin sofuluğundaki kuruluğu üzüm suyu giderdi de işte çimende salınarak telelli çağırıyor.
(Şibāni)

تَلخ **(telḫ)** = Acı.

من بی پدری ندیده بودم
تلخست کنون که آزمودم
نظامی

Ben babasızlığı görmemiştim. Şimdi tecrübe edince; acılığını anladım
(Nizāmī)

Tadı acı olan her şey. Sövme, sıkıntı, matem gibi hazmolunmıyan şeyler mânasına mecazdır. Siyah ve mavi renk.

گر ندارد ماتم ایمان این دل مردگان
از چه دارد جامهٔ خود کعبهٔ اسلام تلخ
صائب

Eğer bu kalbi, ölülerin imanının matemini tutmuyorsa niçin. İslâm kâbesinin örtüsü siyahtır.
(Ṣā'ib)

تَلخ چَکُوك **(telḫ çekūk)** = Yabani hindiba. acı marul. *(muḫ.)* Telḫçūk.

تَلخَك **(telḫek)** = Acımtırak: telḫ'ın küçültülmüşü= telḫ çekūk *(ba.)*. Ebucehil karpuzu, kasnı diyenler de vardır.

ایا حاجی که خودرا زاشتر انداخت
که تلخك را زتوشه باز نشناخت
نظامی

Nice hacı, acı marulu kuzukulağından ayırdetmediği için kendini deveden attı: yemek için iştahlandı.
(Nizamī)

تَلخ وتُرش **(telḫuturuş)** = Acı, ekşi. *(k.)* Mihnet ve meşakkat.

بتلخ وترش رضاده بخوان کیتی بر
که تیشتر خوری گر بیشتر خوری حلوا
خاقانی

Dünya sofrasında acı ve ekşiye razı ol; zira eğer ziyade tatlı yersen neşterlenirsin, yani dünyanın mihnetine ve meşakkatına razı ol, çünkü daima tatlı bir hayat geçirirsen, hayatının şekli değişince çok sıkılırsın.

(*Ḥāḳānī*)

تَلْخِي **(telḫi)** = Acılık.

از جهان تلخیٔ بسیار کشیدم صائب
که ز شیرین سخنان شد سخنم شیرین‌تر
صائب

Saip! dünyadan çok acılık çektiğim için sözüm tatlı sözlülerden daha tatlı oldu.

(*Ṣā'ib*)

تِلِسك **(tilisk)** = Salkım çitmiği. Tiling (*ba.*).

تَلَك **(telek)** = Kalın ve gür bıyıklı kimse. Bu tarif (کسی که سبلتش کنده و پر باشد) nüshalarına göredir. Reşidî (پر کنده باشد) demiştir ki zamanımız erkekleri gibi yoluk bıyıklı demektir.

تَلْك **(telk)** = Telḫ § İlâçlarda ve cam yerinde kullanılan taşa benzer parlak bir madendir (*ar.*) كوكب الارض muarrebi طلق Türkçesi ören pulu § Altın varak.

تُلْك **(tulk)** = Börülce.

تِلَك **(tilek)** = Önü açık kısa mintan gibi bir elbise.

قبا بسته سرو از عطای جزیلت
تلك دوخته بید زانعام عامت
شرف

Selvi senin çok ihsanından kaftan giymiş, söğüt senin umumi nimetinden mintan dikmiş.

(*Şeref*)

= Tirlik = Şirdağ § Alıç denilen dağ yemişi. Bunun doğrusu nilktir (*ba.*).

تِلْك **(tilk)** = Taze zencefil.

تَلْكَان **(telkân)** = Horasanda telk madeninin çıktığı yer, bu adda Kazvinde bir yer daha vardır ki telk iptida orada bulunmuştur. Şimdi her iki memleket, muarrebi olan طالقان Ṭalḳanla anılır. Ṭalḳan, Belḫ ile Merv, Kazvin ile Ebher arasında birer beldedirler (Okyanûs).

تَلَنْدَه **(telende)** = Pepeyi, kekeme.

تَلْنَك **(telnek)** = Bir nevi şeftali = تالانك tâlânek (*ba.*).

تُلُنْگ **(tulung)** = İhtiyaç ve zaruret § İstek.

راست خواهی بدین تلنگ خوشم
این کنم به‌که بار خلق کشم
سنائی

Doğrusunu istersen bu ihtiyaç ile başım hoştur. Halkın minnetini çekmekten bunu yapmaklığım hayırlıdır.

(*Senâ'î*)

(L) nin üstüniyle görülmüştür.

تِلِنگ (**tiling**) = Tefe parmakla vurmak § Üzüm çitmiği. Çitmik = küçük salkım. İzmir ve civarında çilkim denir.

تُلُنگی (**tulungî**) = Yoksul, yoksulluk, muhtaçlık § Zorla alandilenci. (L) nin esresiyle don paçası § Kart oğlan § Alçak adam.

تُلْنَه (**tulne**) = İhtiyaç = tulung.

اکنون که زهیچ سو ندارد
بازار هنروران روائی
تلنه بتو آورم که هستی
معشوقهٔ روز بی نوائی
کمال اسماعیل

Hünerliler çarşısının sürümü olmadığı şu zamanda ihtiyacımı sana arz ediyorum. Çünkü yoksulluk gününün mâşukasısın.

(*Kemâl İsmâ'îl*)

Arapçası (تلّنه) tülünnedir.

تَلُو (**telû**) = Diken § (T) nin ötresiyle, okun nihayeti, yani sinir sarılacak yeri.

تیر اندر قلب دشمن تالو
میخلد چو نانکه درچشمش تلو
ابو رافع

Düşmanın gözüne diken battığı gibi ok dibine kadar kalbine batıyor.

(*Ebû Râfi'*)

تَلْوَازَه (**telvâze**) = Tahtadan yapılma ev.

تَلْوَاسَه (**telvâse**) = Sıkıntı, telâş, duramamazlık.

ویته تلواسه دیرم بوره بوین
هزاران تاسه دیرم بوره بوین
بابا طاهر

Sensiz sıkıntıdayım ve duramıyorum; gel bak; binlerce kederim var; gel bak.

(*Baba Tâhir*)

Vîte = bîtû. Dîrem = dârem. Büre = biya. Buvvin = bibîn. (*muḫ.*) Telvesedir.

در تلوسهٔ چنین جگر سوز
می دید هلوتی دوسه روز
شاعر

Böyle ciğer yakıcı sıkıntı içinde iki üç gün azap görüyordu.

(*Şâ'ir*)

تُلُوسَه (**tulûse**) = Kılıf, km.

خیال غمزه ات از بسکه بردلم بخلید
دلم تلوسهٔ شمشیر آبدار تو گشت
شجاعی

Gamzenin hayali kalbime o kadar battı ki sanki kalbim parlak kılıcının kını oldu.

(*Şucâ'î*)

تُلُوك (**telûk**) = Ok amacı, şarap kabı = bekûk (*ba.*).

تَلَه **(tele)** = Tuzak.

دانه بگسترد وتله برنهاد
مرغك غافل بتله درفتاد
جعفر فراهانی

Tane döşedi: yem saçtı; gafil kuşçağız tuzağa düştü.
(Ca'feri Ferāhānî)

§ Davar bağladıkları yer § Ütü (Burhān),

تِلَّه **(tille)** = İşlenmemiş altın. Bu kelimeyi Hintçe diyenler de vardır.

تُلی **(tulî)** = Berber ve cerrahların içine alet ve takımlarını koydukları torba, çanta. Terzilerin içine, iğne, iplik, dikiş yüksüğü gibi terzi edevatı koydukları torba, çanta, iğnelik.

تِلی **(tilî)** = Tille.

تِلیبار ، تِلیوار **(tilîbâr, tilîvâr)** = Çit ve çubukla üstü ve etrafı örülen ipek kurdu saklamaya mahsus yer.

تَلیمان **(telîmân)** = İranlı bir savaş eri.

تَم **(tem)** = Göz hastalıklarından perde. *(Ar.)* سبل ، غشاوه

هر کس نشان سروری اندر جبین تو
بیند اگرچه در بصرش آفت تم ست
ابن یمین

Gözünde perde hastalığı olan kimse bile senin alnındaki ululuk nişanını görür.
(İbni Yemîn)

تَماج **(temâc)** = Deri=Timâc.

تُماج **(tumâc)** = İplik yahut ibrişimden yapılmış uzun kese.

تَماچا میشی **(temâçâmişi)** = Kavga. (Nefisî) de (ç) yerine (c) vardır.

تَماخَره **(temâḫere)** = Lâtife, istihza.

برخویشتن کنی تو نه برمن تماخره
ناصر

Sen benimle değil kendinle alay edersin.
(Nāṣır)

تَماشا **(temâşâ)** = Tefâul babından temâşî şeklinde mastar ve Arabidir. Meşiy'den alınmıştır. Farslılar bu kısım mastarlarda yeyi elife çevirerek temenna, tekaza derler. Asıl mânası birlikte piyade olarak gitmektir. Arkadaşlar gezinti için çok defa hep beraber yaya olarak gittiklerinden ıstılahta gezintiye gitmek, şevk ve taaccüple görmek mânasına kullanılmıştır. Dâşten, kerden, numûden mastarlariyle kullanılır مصطلحات وغیاث (Mustalahat ve Gıyâs).

نی غبارست که از دامن صحرا برخاست
که زمین هم بتماشای تو از جا برخاست
غزلیات

Ovanın eteğinden kalkan toz değildir. Yer de, seni seyretmek için yerinden kalktı.

(Garîb)

تماشاخانه (temâşâḫane) = Sinema, tiyatro, oyun yeri. تماشاگاه (temâşâgâh) = Seyir yeri, oyun yeri. تماشاگر (temâşâger) = Seyirci.

نزدیك آتش نتوان رفت همان به
کز دور تماشاگر گلزار تو باشیم
شانی

Ateşe yaklaşmak mümkün değildir, senin güllüğünün ancak uzaktan seyircisi olmamız iyidir.

(Şânî)

تمتم (**tumtum**) = Dağ öküzü kuyruğudur ki mehabetli görünmek için askerler sancak ve mızrak ucuna ve süs için atın boynuna takarlar. Türkçe kotaz, kotas denir. Hotoz bundan alınmıştır.

تمر (**timr**) = Bir nevi göz hastalığı. (*Ar.*) لؤلؤی. Âbı murvârîd (*ba.*).

تملول (**temlūl**) = Sülüklü pancar = Berğest (*ba.*).

تملیت (**temlīt**) = Büyük yük üzerine konulan küçük yük. Türkçe serbardan bozma zelber, selber derler.

تمن (**temen**) = Pus, sis.

تومن (**tumen**) = Irana mahsus bir para.

تمندم (**temende**) = Harfleri lâyıkiyle okuyamıyan, pepeyi, kekeme, peltek.

تمنك (**temink**) = Alıç denilen dağ yemişi. Lûgatlerin bir kısmında böyle, bir kısmında (temik) şeklinde ise de (Reşîdî) doğrusu تمك nemutk tür, diyor.

تمنه (**temne**) = Çuvaldız.

تمودان (**temūdân**) = Türkler, Turanlılar § Tūran kıtası. Temūdî = Turanlı.

تموز (**temūz**) = Temmuz dediğimiz orta yaz ayı § (*k.*) Şiddetli sıcak.

اگر زمعدلت در تموز یاد کنند
زاعتدال چو اردی بهشت گردد تیر
فخری

Şiddetli sıcakta eğer senin adaletinden bahsederlerse haziran itidal cihetiyle nisan gibi olur.

(Fahrî)

تموك (**temūk**) = Bir yere girdiği zaman çıkması güç olan ok.

پسر خواجه دست برد یکوك
خواجه اورا بزد بتیر تموك
عماره

Efendinin oğlu elini yaya götürdü. Efendi onu temuk denilen okla vurdu.

(*'Imāre*)

Ok nişanesi mânasına da yazmışlarsa da temūk değil telūktur (Reşîdî).

تَمِّشَه (**temmîşe**) = Âmul civarında bir ormanlık.

زآمل گذر سوی تمیشه کرد
تشست اندران نامور بیشه کرد
فردوسی

Âmulden Temmişe tarafına geçti. O meşhur ormanda ikamet etti.

(*Firdevsî*)

Âmullüler arasında (Şîmây bîşe) adiyle anılır.

تَن (**ten**) = Gövde, vücut, cisim. Tenî=cismânî, tenânî de denir. تنیان Teniyân=bir baba ve anadan olan çocuklar § Ruhaniler karşılığı cismaniler.

عرق ازان تن نازك درآفتاب چکد
چو آن گلی که درآتش ازوگلاب چکد
عرفی

Güneşte o nazik bedenden ter damlaması ateşte gülden gül suyu damlamasına benzer.

(*'Urfî*)

زهجر یوسفش شد دیده تاریك
تنش مانند موی گشت باریك
عماد

Yusufun ayrılığından onun gözü karardı. Vücudu bir kıl gibi inceldi.

(*'Imād*)

§ Sükût. Tenzeden = susmak. § Tenîden=dokumaktan emir.

دوم پرده بر بی‌حیائی متن
که خود می درد پردهٔ خویشتن
سعدی

İkincisi, hayâsızlığı örtmeğe çalışma; zira hayâsızlık, perdesini kendi yırtar.

(*Sā'di*)

تَنَاب (**tenâb**) = Çadır ipi. Arapçası (ṭ) nın esresiyle (طناب) dır.

تَن آسان، تَن آسا (**tenâsâ, tenâsân**) = Vücudu rahat, keyfi yerinde olan kimse.

از تن او چنان هر اسد بخل
که تن آسان وتن درست ازتب
فرخی

Hasislik onun vücudundan, sıhhatli ve vücudu sağlam olan kimsenin sıtmadan korktuğu gibi korkar.

(*Ferruḫî*)

Tensân da denir.

تَنَاوَر (**tenâver**) — Etli, canlı ve vücudu kuvvetli kimse, büyük ve iri olan her şey.

بجیکل بسان تناور درخت
سعدی

Kalıp ve kıyafette iri bir ağaç gibi.

(*Sā'dî*)

تنباکو **(tenbâkū)** = Tömbeki dediğimizdir ki nargile ile içilir[*].

تنبا کو کشی بگلعذران چه خوشست
سنبل بلب چشمهٔ حیوان چه خوشست
دودش بمثال زلف در هر نفسی
برعارض مهرشان پریشان چه خوشست
نخلی

Gül yanaklılarla nargile içmek ne kadar hoştur. Abıhayat (bengisu) çeşmesinin kenarında sümbül ne hoştur. Onan, her çekişte, ay gibi güzellerin yanağı üzerinde dağılan zülfe benziyen dumanı ne hoştur.

(*Neḫli*)

تنبان **(tunbân)** = İç donu, bütün ayağa giyilen şeyler, hususiyle güreşçi donu. Türkçe tuman, ya bundan, yahut Arapça bu mânaya gelen (tebbân) dan alınmıştır. Kamus mütercimi (tebbân) vücudu muhafaza edici mânasına Farisî (tenbân) muarrebidir diyorsa da Farsçasında (t) ötredir,

تنبد **(tenbed)** = تنبیدن tenbīden den muzari. Tenbīden = titremek (*ba.*).

تنبسه **(tenbese)** = Halı ve kilim dediğimiz yaygı, Muarrebi طنفسه.

[*] Tohumu, hicrî 968 tarihinde Amerikanın Tabago adasından Avrupaya getirilmiş ve her tarafta yetiştirilmiştir. 996 tarihinde Şah Abbas zamanında İranda revaç bulmuştur.

تنبیك، تنبك **(tunbek, tunbīk)** = Dümbelek § Eyer kaşı.

تنپك **(tunpek)** = Kuyumcu kalıbı = Tubnek (*ba.*).

تنبل **(tenbel)** = Tembel, üşengen.

تنبل **(tenbul)** = Hile.

درگنج خانه پشت بدیوار کردنش
نزخشك زاهدیست که از زرق وتنبلست
کال اسماعیل

Onun ev köşesinde arkasını duvara vermesi kuru sofuluktan değil gösteriş ve hiledendir.

(*Kemāl Ismā'il*)

تنبلیت **(tenbelīt)** = Küçük yük. Türkçesi de tenbelittir. Temlīt (*ba.*).

تنبور **(tenbūr)** = Tambur.

تنبوشه **(tenbūşe)** = Su yolu küngü.

تنبوك **(tenbūk)** = Talim yayı § Eyer kaşı.

تنبول **(tenbūl)** = Panbul otu = Pân (*ba.*).

برگ تنبول خاص هندستان
یوزه آمد نسیب ترکستان
آذری

Tenbul yaprağı Hindistana mah-

sustur. Boza Türkistanın nasibidir.

(*Azerî*)

§ Talim yayı.

کمان رستم دستان بسختی
کم از تنبول نرم شهریارست
ابوالفرج

Rüstem-i Destanın yayı sertlikte padişahın gevşek yayından aşağıdır: Padişahın gevşek yayı Rüstemin kuvvetli yayından üstündür.

(*Ebülferec*)

تنبوه (**tenbūh**) = Kayık gönderi.

تنبه (**tenbe**) = Kapı sürgüsü, dayağı.

تنبیدن (**tenbîden**) = Titremek, muztaribolmak.

پای بتنبد چو بسری رود
مستی وثابت ندمی کی بود
خسرو

Şarabın buharı başa çıkınca ayak titrer. Sarhoşlukla ayakta durabilmek nasıl birleşir.

(*Husrev*)

§ Pusu ve tuzak kurmak § Bükmek, eğirmek, susmak.

تن تنن ، تن تنا (**ten tenenâ, ten tenen**) = Nağme, ezgi.

تنه (**tente**) = Örümcek ağı. Güneş ve yağmura karşı çekilen perde mânasına kullanılan (tente) bundan alınmıştır. (T) nin ötresiyle tunte eşek arısı demektir.

تنیده (**tenîde**) = Buruşmuş. Terenîde (*ba.*). Mastarı tenîden.

تند (**tund**) = Keskin, sert, kekre § Çabuk, şiddetli, öfkeli. Müradifi tîz.

درمیان روز گفتن روز کو
خویش رسوا کردنست ای تندخو
مولانا

Ey sert huylu! Günün ortasında gün hani demek kendini rüsvay eylemektir.

(*Mevlânâ*)

فرصت نمی‌دهد که بشویم زدیده خواب
از بسکه تند می‌گذرد روزگار عمر
صائب

Hayat zamanı öyle şiddetli ve çabuk geçiyor ki gözümden uykuyu yıkamaya fırsat vermiyor.

(*Sā'ib*)

§ Yüksek, yükseklik, hususiyle dağın yüksekliği.

گه شکار فرود آرد وبرون آرد
ز کوه تند پلنگ وزآب ژرف نهنگ
فرخی

Av zamanında yüksek dağdan kaplanı indirir. Derin sudan timsahı çıkarır.

(*Ferruhî*)

§ Dev.

آن دگر گفتی که پریانند وتند
اندران ، مهمان کشان باتیغ کند
مولانا

Öbürü diyordu ki orada kör kılıçla misafir öldüren periler ve devler vardır.

(*Mevlânâ*)

تندخو (**tundḫū**) = Titiz.

تندآب (**tundâb**) = Tîzâb (*ba.*).

تُنْد بَاد (tund bâd)= Şiddetli rüzgâr, kasırga.

مگر چشم بدان اندرکین بود
که برد از بوستانش تندبادی
سعدی

Meğer kötülerin nazarı pusuda imiş ki onu bostandan bir kasırga götürdü.

(*Sā'di*)

تُنْد بَار (tundbâr) =Aslan, kaplan, yılan, akrep gibi zararlı hayvanlar. Zıddı zendbâr (*ba.*).

تُنْد بُوز (tundbūr) = Sıçramak, yukarı atılmak.

تُنْد تِيز (tund tīz) = Çabuk giden § Öfkeli, kakıgan [*].

تُنْدَر (tunder) = Gök gürültüsü (*Ar.*) رعد.

کلوشان خوابگاه مرگ‌ودلشان نائب دوزخ
دهنشان رهگذار برق وغوشان نائب تندر
قاآنی

Boğazları ölüm yatağı, kalbleri cehennem gibi, ağızları şimşeğin geçtiği yol, çığıltıları gök gürültüsü gibi.

(*Ḳaāni*)

تَنْدَرْدَادَن (tenderdâden) = (*k.*) Razı olmak, teslim ve kabul etmek.

تن درمده اریقرض جانت بر هند
ورجان بدل قرض ستانندبده
استرآبادی

Sana ödünç olarak can verirlerse kabul etme, ödünç olarak canını alırlarsa ver.

(*Ester Ābādi*)

Tendâden de denir.

تن‌ده برضا هرچه قضا برتو نوشتست
از تو نشود دفع بتعویذ وحمائل
سلمان

Kaza ve kader senin hakkında ne yazdiyse ona razı ol çünkü yazılan şey afsun ve muska ile defolmaz.

(*Selmān*)

تَنْدُرُست (tendurust) = Sıhhati yerinde, vücudu sağlam.

کسی‌کورا بود در طبع سستی
نخواهد هیچ کسرا تن‌درستی
نظامی

Bir kimsenin mizacında itidal olmazsa hiçbir kimsenin sıhhatini istemez.

(*Niẓāmi*)

تُنْدرُو (tundrū)=Hasis, ekşi yüzlü, suratsız.

بنالید درویشی از ضعف حال
پرتندرویی خداوند مال
سعدی

Bir fakir; mal sahibi bir hasisin yanında halinin düşüklüğünü acındıracak bir şekilde söyledi.

(*Sā'di*)

تَنْدِيسَه، تَنْدِيس، تَنْدَسَه، تَنْدَس (ten-

[*] Sert söylemek, itabetmek mânasına gelen kakımak tan alınmıştır.

des, tendese, tendis, tendîse) = Suret, timsal: iki cüzden mürekkep bu kelimelerin ikinci cüzleri teşbih ifade ettiğinden vücut gibi, vücuda benzer demektir. Des, dîs (*ba.*),

فرود کاخ یکی بوستان چو باغ بهشت
هزارگونه براو شکل وتندس دابر
فرخی

Köşkün aşağısında cennet bahçesi gibi bir bahçe; bahçenin üzerinde bin türlü dilber şekiller ve timsaller.

(*Ferruḫî*)

İkinci ile dördüncü bostan korkuluğu mânasına da gelir.

تَنْدُو، تَنْدُو (**tendū, tenendū**) = Örümcek.

شها عنقای قاف فتح ونصرت
بود پرطاق ایوان تو تندو
فخری

Padişahım! Fetih ve zafer Kaf'ının ankası senin köşkünün kemerine örümcek olur.

(*Faḫrî*)

تندو شده پردوش پرده‌داو
شاعر

Örümcek onun kapısına kapıcı olmuş.

(*Şâ'ir*)

تُنْدُوخُونْد (**tunduḫūnd**) = Darmadağan.

ازصرصر فنا همه گشتند تاروماو
وزتند باد قهر اجل جمله تندوخوند
خجندی

Yokluğun pek şiddetli rüzgârından hepsi tarumar, ecelin kahrı kasırgasından hepsi darmadağan oldu.

(*Ḫacendî*)

تُنْدُور (**tundūr**) = Gök gürültüsü.

خروشی برکشیدی تند تندور
که موی مردمان کردی چو سوزن
منوچهری

Gök gürültüsü öyle şiddetlenmişti ki insanların tüyünü diken gibi ediyordu: tüyleri ürperiyordu.

(*Minūçihrî*)

تُنْدَه (**tunde**) = Tomurcuk, (d) yerinde (z) ile de doğrudur.

تُنْدِيدَن (**tundîden**) = Hiddetlenmek, öfkelenmek § Ağaç tomurcuklanmak.

تَنْزَدَن (**tenzeden**) = Susmak § Sabır ve tahammül etmek § Dinlenmek.

چونکه زاغان خیمه درگلشن زدند
بلبلان پنهان شدند وتن زدند
مولانا

Kargalar gülistanda çadır kurunca bülbüller gizlendiler ve sustular.

(*Mevlânâ*)

تَنْزِيب (**tenzîb**) = İç yeleği, içlik. § Eski Türkçede arkalık denilen ve ev içinde giyilen kalın, kısa hırkadır § Gömleklik bir nevi ince bez.

تَنَسْته (**teneste**) = Örümcek ağı.

همان سراجه وخرگه‌که اوج مه می‌سود
کنون حضیض لشین شد چوسایه درین چاه
فراش پوقلمون شد یکی پلاس درشت
تنق تنستهٔ آن عنکبوتك جولاه
نمید

O, ayın üstüne sürünen saraycık ve çadır şimdi kuyu dibindeki gölge gibi yere düştü. Rengârenk yaygı, kaba bir çula; büyük perde o çulha örümceğizin ağına döndü.

('Amid)

تَنْسُخ (**tensuḫ**) = Pek az bulunan çok nefis ve lâtif şey.

دل سؤال یك نظر می‌کرد ازان فرخ رخش
زان لب شیرین نیامد جز بتلخی پاسخش
گاه مهرم کین نماید گاه صلح آید بجنگ
دورباد! چشم بد زان شیوهای تلخش
ابن یمین

Gönül o yanağı nurludan bir bakış istiyordu. O tatlı dudaktan acılıktan başka cevap gelmedi. Bana muhabbet zamanında kin gösteren, barış zamanında benimle uğraşan o lâtif naz ve işvelerine nazar değmesin.

(İbni Yemîn)

تَنْشِناس (**tenşinâs**) Hekim § Cemşid'in hekimlerinden ve yakınlarından biri (Nâşırî).

تَنْشُوی (**tenşūy**) = Vücut yıkıyan mânasına vasfı terkibî olup çeşme, çay, ılıca gibi yıkanılan suların hepsine denir § Üzerinde cenaze yıkadıkları tahta ki teneşir dediğimizdir. Rüdekînin:

یادکن‌آن حال را ای نیك‌را
برتنه شوآورد تن شوترا

Ey iyi fikirli! Ölü yıkayıcının seni teneşire getireceğini hatırla.

beytinden (teneşūy) un teneşir, (tenşūy) un ölü yıkayıcı mânasına geldiği anlaşılır.

تَنْگ (**teng**) = Dar, ensiz. Zıddı ferâḫ = geniş.

زبیم ابرش‌که گشت پرپلنگان چاه
زبیم یوزش هابون برآهوان شده تنگ
فرخی

Onun oku korkusundan dağ, kaplanlara kuyu; onun zağarı korkusundan sahra ceylanlara dar oldu.

(Ferraḫî)

§ Yükün bir tarafı ki denk tâbir olunur.

ازان تخم خرما خورد گوسفند
که قفلست برتنگ خرما وبند
سعدی

Hurma denginin üzerinde kilit ve bağ olduğu için koyun hurma çekirdeği yer.

(Sā'dî)

بخشندهٔ که بخشد وبخشید بی‌دریغ
دینار بدره بدره ودیبای تنگ تنگ
سوزنی

Bir bağışlayıcı ki esirgemeden kese kese altın, denk denk kumaş bağışlar ve bağışladı.

(Sūzenî)

§ Nakkaş ve ressamların üzerinde nakış ve resim yaptıkları levhadır ki resim yapılan kâğıdı zaptedip kımıldatmaz (Niẓām) § Maninin resim defteri. Ertenk (*ba.*).

گرفت آن ارج وآن قیمت زبان‌مازمدح تو
که تنگ از خامهٔ مانی وچوب از رندهٔ آزر
مختاری

Resim levhası, Maninin fırçasından; ağaç, Azerin rendesinden ne kadar kıymetlendiyse seni medihten bizim dilimiz o derece kıymetli ve muteber oldu.
(Muḫtārī)

§ Kolan.

زیروزبر شود دل خصم تو دونبرد
زینت چو بسته شد بزبرتنگ وزیرتنگ
سوزنی

Savaşta atının eyeri üst ve alt kolanla bağlanınca düşmanının kalbi altüst olur.
(Sūzeni)

چو گور تنگ شود برعدو جهان فراخ
هرآن زمان‌که براسبش کشیده باشد تنگ
فرخی

Her ne zaman atına kolanını çekerse geniş dünya düşmana kabir gibi dar olur.
(Ferraḫi)

§ Yakın.

دو لشکر بهم در رسیدند تنگ
رده برکشیدند وبرخاست جنگ
اسدی

İki asker birbirine yaklaşıp saf teşkil ettiler ve savaş başladı.
(Esedi)

§ Sıkıntılı, muztarip.

اکنون همه‌دم بخود بجنگم
وزدست وجود خود بتنگم
شاعر

Şimdi daima kendimle kavga ediyorum. Kendi vücudumun elinden muztaribim.
(Ṣā'ir)

§ Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir.

بت فرخار ندیدیم بدین حسن‌وجمال
ترك تنگی نشنیدیم بدین شیوه وینگ
سلمان

Bu güzellikte Ferhar güzeli görmedik. Bu şive ve edada Teng dilberi işitmedik.
(Selmān)

§ Dengi ve benzeri olmıyan, az bulunan. "Sevgili ağzından„.

میرنام دل اوچه ازتنگ نیست
که این جنس درملك ماتنگ نیست
خواجو

Ayıp değilse de gönül adını anma; zira bu cins bizim mülkümüzde az değildir: bize gönül verenler çoktur.
(Ḫuvācā)

§ İki dağ arasındaki dere § Yağcı oku ki yağcılar onunla tahılın yağını çıkarırlardı. تنگاتنگ (tengâteng) = Çok dar.

تُنگ (**tung**) = Ağzı dar, boynu kısa yassı su kabı, yatık.

تِنگ (**ting**) = Kuş burunu, gagası.

تنك

(tenuk) = İnce, nazik, lâtif, yeğni, az § Arık, kuvvetsiz § Yumuşak.

تنك مپوش كه اندامهای سيمينت
درون جامه پديدست چون گلاب ازجام
سعدی

İnce giyme ki elbise içinde senin gümüş gibi âzan, gül suyu şişeden göründüğü gibi bellidir.
(*Sā'di*)

عارف گه برنجد تنك آبست هنوز
سعدی

İncinen ârif, henüz yeğni ve derinliği az sudur, yani deryadil ve metîn değildir.
(*Sā'di*)

تنك بيز (tenukbīz)=Elek. Tengbīz suretinde de doğrudur. Süzgüye de derler.

تنك شراب، تنك جام (tenuk câm, tenuk şarâb) = (*k.*) Azıcık şarap içmekle huysuzlanan kişi.

باخبر باش كه چون آينه در عالم آب
زود بی پرده نگردی زتنك جامیها
محسن

İçki âleminde azıcık şarap içmekle ayna gibi çabucak perdesiz olmamıya dikkat et.
(*Muḥsin*)

تنك روزی (tenuk rūzī)=geçineceği az olan kimse.

من آن حريف تنك روزيم كه چون مه عيد
تمام دور نشاطم بيك پياله گذشت

Ben az geçinecek ile arkadaş olan o kimseyim ki bütün neşem bayram ayı gibi bir kadehle geçti.

=تنگ روزی (teng rūzi).

تنك روی (tenuk rūy) = (*k.*) Yüzü yumuşak, utangaç kimse.

دوستی گرديده ام دانش زدشمن ديده ام
چون تنك رويان زمن عيب مرا پنهان نداشت
رضی دانش

Dâniş ! Dostluk görmüşsem düşmandan görmüşüm utangaç kimseler gibi benim aybımı benden gizlemedi.
(*Reżi Dāniş*)

تنك روشنائی (tenuk rūşenâ'ī) = Az aydınlık.

گروهی بصورت چو صبح وبمعنی
تنك روشنائی چو شام غريبان
عرفی

Görünüşte sabah gibi bir topluluk, hakikatta gariplerin gecesi gibi az ışıklı.
(*'Urfi*)

تنك ريش (tenuk rīş)= Köse.

تنك سرمايه، تنك فهم (tenuk sermâye, tenuk fehm) = Sermayesi az, anlayışı az.

بصد جانش خريدم كی روا باشدكه بفروشم
بحسين تنك فهمان واحماق لئيمانش
عرفی

Onu yüz cana satın aldım az anlayışlıların beğenmesiyle alçakların ihsanına satmaklığım reva mıdır.
(*'Urfi*)

تنگار

(tengâr) = Kuyumcuların altın ve gümüş kırıklarını yapıştırdıkları borak, lehim.

تنگ آمدن (**teng âmeden**) = Sıkılmak, kederlenmek, âciz olmak § Yaklaşmak.

تنگبار (**tengbâr**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir §Huzuruna girmek müşkül olan zat. (Teng) ile izin ve müsaade mânasını ifade eden (bâr) dan mürekkeptir. Huzuruna girebilmek için izin alınması güç demektir.Tengbâr şud = halvet oldu (Mahmūdī).

تنگ بودن قافیه (**teng būdeni ḳâfiye**) = Kafiyenin elfazı bulunamıyacak kadar az olmak; (*k.*) iş müşkülleşmek.

تنگ پیغوله (**teng peyġūle**) = Dar köşe; (*k.*) dünya.

تنگ چشم (**teng çeşm**) = Dar ve küçük gözlü; (*k.*) hasis, görgüsüz § Kıskanç § Güzelliğine gururlalandığından yahut utancından kimsenin yüzüne bakmıyan sevgiliye de denir.

تنگ چشمان نظر بمیوه کنند
ما تماشا کنان بستانیم
سعدی

بستان (*ba.*).

تنگدست (**tengdest**) = Eli dar, (*k.*) geçinmede sıkıntı çeken kimse = teng rūzī, teng'ayş.

تنگدل (**tengdil**) = Daryürekli, (*k.*) kederli, sıkıntılı.

نی برگ شکایت از تو گفتن دارم
نی طاقت درد دل نهفتن دارم
آگنده چو غنچه گشتم از غم پربار
وزتنگ دلی سرشکفتن دارم
ظهیر

Ne senden şikâyete kudretim, ne gönlümün derdini gizlemeye takatim var, kederin çokluğundan konca gibi doldum ve daryüreklilikten açılmak istiyorum.
(*Ẓahîr*)

نی که منم تنگ دل درهمه دنیی وبس
یك دل خالی زغم درهمه آفاق نیست
عماد

Büntün dünyada sıkıntılı yalnız ben değilim. Bütün âlemde sıkıntısız bir gönül yoktur,
(*'Imād*)

§ Bilgisiz, kıskanç (Niẓām) § Ümitsiz § Şefkatli § Pinti (Nefīsī).

تنگز ، تنگس (**tengiz, tengis**) = Çiçeği hindiba çiçeğine benzer dikenli bir ağaç.

تنگسار (**tengsâr**) = Bilmemezlik veoy(rey) bozukluğu. Lâfzından darkafalı yani düşüncesiz mânası anlaşılırsa da lûgatlerde bu tâbir görülmemiştir.

تنگ شکر (**tengişeker**) = (*k.*) Sevgilinin ağzı.

ملك پرتنگ شکر بوسه بشکنست
که شکر در دهان باید نه دردست
نظامی

Padişah, şeker elde değil ağızda lâzımdır diye sevgilinin ağzını öptü.

(Niẓāmī)

تنگلوشا، تنگلوش (tenglūş, tenglūşâ) = Lūşâ adında Yunanlı bir hakîmin vücuda getirdiği nakışlar ve suretleri dercettiği kitabıdır ki Manînin Ertengine denktir. Erteng, Mani (*ba.*). Bâbilli bir astronomi bilgini (نظام).

تنگنا (tengnâ) = Dar yer. Boğazın dar deliğine ve ney'e benzetilmiş demektir, karşılığı (feraḫnâ) = geniş yer§ İki dağ arasındaki boğaz, derbent § (*k.*) Kabir.

تنگو (tengū) = Doğrusu peygū'dur. (Reşîdî). پیگو (*ba.*). Tangū (*muḫ.*) (Cihângîrî). تانگو (*ba.*).

تنگه (tenge) = Nun'un tutariyle Merakeşe bağlı Tanca şehri. Tanca, Tenge muarrebidir (Nāṣırî). § Dağ deresi § Vaktiyle Hindistanda geçen altın ve gümüş,bir nevi yassı para § Yassı para şeklindeki ufak hamur parçaları.

تنگیاب (tengyâb)= Az bulunan, güçlükle ele geçen şey.

تنبد ، تنبدو ، تنبده (tenend, tenendū, tenende)=Örümcek.

زتاویکی وسستی هردوپایم
تو گوئی بی شکی پای تنندست
آغاجی

İncelik ve zayıflıktan her iki ayağıma şüphesiz örümcek ayağı dersin.

(Āğācī)

شود در پناهت چوسد سکندر
اگر خانه سازم زتار تنندو
معزی

Eğer örümcek ağından ev yapsam senin himayende İskenderin seddi gibi olur.

(Mu'izzī)

Tenend, tembel mânasına da gelir,

تنودن (tenūden) = Dokumak, çulhalar tezgâha iş çekmek.

اگر نخواهی کایی بمحشر آلوده
زجهل جان وزبد تن پیایدت پالود
ترا چکونه بساود هگرز پاکی علم
که جانودلت جز ازجهل وفعل بد نتنود
ناصر

Yığılma (mahşere) bulaşık olarak gelmek istemezsen canı bilgisizlikten, gönlü kötü şeylerden temizlemek lâzım. Seni, bilim usturası hiçbir vakit nasıl düzeltir ki canın bilgisizlikten, gönlün kötü işten başka

şey dokumadı : başka şeyle meşgul olmadı,

(Nāşır)

تَنُور (**tenūr**) = Fırın.

بهل تابد ندان گزدیشت دست
تنوری چنین گرم و نانی نیست
سعدی

Bırak elinin arkasını dişiyle ısırsın: nedamet etsin ki böyle kızgın fırın varken ekmek pişirmedi: gücü yeterken hayırlı iş işlemedi.

(Sā'dī)

(N) nin şeddesiyle Farsçadan Arapçalaştırılmıştır. تنورآشوب (tenūr âşūb) = Kūskū. تنورتاب (tenūrtâb) = Yelpaze. تنورخانه (tenūrḫâne) = Ocak ve fırın olan yer, aşevi.

تَنُوره (**tenūre**) = Fırın § Zırh gibi bir nevi savaş elbisesi

تنوره زتفسیدن آفتاب
بسوزندگی چون تنوری بتاب
نظامی

Zırh, güneşin sıcaklığından yakıcılıkta kızgın bir fırın gibi.

(Niẓāmī)

§ Askerin alayla halka gibi daire teşkil etmesi.

تنوره بزد گردش اندر سپاه
نظامی

Etrafında asker halka teşkil etti, yani etrafını çevirdi.

(Niẓāmī)

Yoksul ve kalenderlerin peştamal gibi bellerine bağladıkları pösteki § Değirmenin kenarına yapılan çukur ki su hızla oraya dökülünce değirmenin kanadları kımıldanır § Dervişlerin ve değirmen taşının dönmesi gibi dönmek, çark vurmak, duman ve alevin havada bükülmesi. Teşrih bilgisinde baş ve gerdandan başka vücudun kemikleri (Nefisī).

تَنُوز (**tenūz**) = Yırtık, yarık. Tenūze = Yırtılmış, yarılmış.

تَنُومَنْد (**tenūmend**) = Güclü, kuvvetli, gövdeli = Tenâver (*ba.*).

تنومندرا قدر چندان بود
که درخانهٔ کالبد جان بود
نظامی

Güclü, kuvvetli olan kimsenin kadir ve kıymeti ruhu bedende oldukçadır.

(Niẓāmī)

تَنَه (**tene**) = Ten § Örümcek ağı.

چند بری چون مگسی از بهرقوت
در دهن این تنهٔ عنکبوت
نظامی

Bu örümcek ağının ağzında sinek gibi rızk için ne vakte kadar uçacaksın.

(Niẓāmī)

Tene şüden = Razı olmak = Tenderdâden (*ba.*).

تنها **(tenhâ)** = Yalnız § (Ten) in cem'i.

زانها گر تنی تنها نشیند
نشیند باخدا هرجا نشیند
ملا علی

Bir kimse insanlardan ayrı ve yalnız otururşa her nerede otururşa otursun Cenabı Hakla beraberdir.

(*Molla 'Ali*)

تنی **(tenî)** = Ten *(ba.)*.

تنیدن **(tenîden)** = Dokumak, örmek § Susmak § Aldanmak.Ten *(ba.)*.

تنیره **(tenîze)** = Etek, uc, taraf.

شاه بهرام ازین قرار نگشت
سوی شهر آمد از تنیرهٔ دشت
نظامی

Şah Behram bu karardan dönmedi. Ovanın kenarından şehir tarafına geldi.

(*Nizâmî*)

تو **(tev)** = Hararet, parıltı § Göl.

تو **(tû)** = Kat. Bazı lûgatler yine kat mânasına gelen (tâ)yı (tû) dan şu suretle ayırdetmişler: soğan gibi bir kat diğer katı bürürse (tû), olmazsa (tâ) dır.

رحمت صد تو بران بلقیس باد
کو خداپش عقل صد مرده بداد
مولانا

O Belkise yüz kat rahmet olsun ki Allah ona yüz erkek aklı verdi.

(*Mevlânâ*)

§ İçeri, dahil.

جماعتی بهمین آب چشم بیرونی
نظر کنند و نبینند کاتشم در توست
سعدی

Bir kısım halk ancak dışardaki göz yaşıma bakarlar da içimdeki ateşi görmezler.

(*Sâ'di*)

توبرتو (tûberlû) = Kat kat, katmer katmer, iç içe, birbiri ardınca, peyderpey § Baklava § Şirdende olan kırkbayır.

تودلی (tûdilî) = Yürek, ciğer, akciğer (*ko.*). Buradaki (دل) dil, karın mânasınadır,

تودهنی (tûdehenî) = El ile bir kimsenin ağzına vurmak (*ko.*).

توسری (tûserî) = El ile bir kimsenin başına vurmak (*ko.*).

توگوشی (tûgûşî) = El ile bir kimsenin kulağına vurmak § Bir kimsenin kulağına söylemek (*ko.*) (Nizâm).

تو **(tu)** = Vavı mechule [*] ile zamiri şahsî müfret muhatap.

گر زمحنت شد خراب خانهٔ آباد تن
مهر تو معمور کرد کشور ویران دل
عماد

Vücudun mamur olan evi senin kederinden haraboldusya; muhabbetin, viran olan gönül ülkesini şenlendirdi.

('*Imâd*)

[*] Sırf ötre olduğunu göstermek için hafif ötre ile okutturan vav.

تَوا (tevâ) = Zayi, bozuk = تباه *(ba.)*.

زیروزبر بکرد همه خانمانشان
یواسباب ملك جمله تلف کرده وتوا
مولانا

Onların ev ve barklarını tamamiyle altüst, bütün mal ve mülklerini telef etti, yitirdi.
(Mevlānā)

(V) ile (b) birbirinin yerinde kullanıldığından tebâh'tan değişme gibi görünür.

تَوارَه (tevâre) = Çalı çırpıdan yapılan bağcı kulübesi. (T) nin ötresiyle duvar üstüne konulan çalı § Samanlık, fışkılık.

بباید رفتن آخر چند باشی
تو متواری درین خانه توارہ
ناصر خسرو

Sen bu çalı çırpıdan evde ne kadar gizlensen, sonunda gideceksin.
(Nāṣırı Ḫusrev)

تِوَاسِی (tivâsī) = Nakışlı kilim ve döşeme.

فکندست فراش باد بهاری
تواسیٔ الوان ابرکوه وکردر
عبدالقادر

Bahar rüzgârı dağ ve yer üzerine rengârenk nakışlı halı döşemiştir.
('Abdalkādir)

تَوَان ، تُوَان (tevân, tuvân) = Güç, kuvvet ve kudret.

تن خسته وجان فگاررودل ریش مرا
بارگنه از حد توان بیش مرا
یغما

Vücudum hasta, ruhum muztarip, kalbim yaralıdır. Günahımın yükü gücümün derecesinden artıktır.
(Yeġmā)

Tevânisten = güc yetmek, muktedir olmak mastarından emir § Bulut.

زسیلی که برکوه ریزد توان
شود برسرکوه گشتی روان
خسرو

Bulutun dağ üzerine döktüğü selden dağ başı üzerinde gemi yüzer.
(Ḫusrev)

تَوانا (tevânâ) = Kuvvetli, güclü.

بیازوان توانا وقوت مردست
خطاست پنجهٔ مسکین ناتوان بشکست
سعدی

Bâzū (*ba.*).

تَوانچَه (tevânçe) = Tokat = Tepânçe (*ba.*).

تَوانِستَن (tevânistеn) = Tevân (*ba.*).

تَوانگَر (tevânger) = Kuvvet ve kudret sahibi, mecazen zengin.

توانگری نه بمالست نزد اهل کمال
که مال تالب گورست بعد ازان اعمال
سعدی

Kemal sahibinin yanında zenginlik mal ile değildir, çünkü

malın faydası ölünciye kadardır, ondan sonra hayırlı işler fayda verir.

(*Sā'dî*)

تَوَاه (tevâh) = Bozuk = Tebâh (*ba.*).

تَوَاهَه (tevâhe) = Kebap = Tebâhe (*ba.*).

تُوبَان (tūbân) = Güreşçi donu.

تُوبَرَه (tūbre) = Torba.

تُوبَزَه (tūbeze) = Karpuz ve kavun dallarının kökü.

تُوبَك (tūbek) = Mahzen. Cihangîrî, Şerefnâmede (b) yerine (n), Edatülfużalâ [*] da (t) iledir diyorsa da benim gördüğüm Edatülfużalâda (n) iledir. Burhân tek, nek, yek şekillerinin sahih olduğunu söylüyor. (Reşîdî) doğrusu (pūteg) dir, diyor. توبکی Tūbekî evve ce geçen bir türlü akça. Bunun da doğrusu (pūtekî) dir (Reşîdî).

تُوبِيرِي (tū bimîrî) = Farsça bir nevi yemindir. Eğer benim söylediğim yalansa sen ölesin; halbuki ben senin ölmene razı değilim demektir (Niẓām).

[*] İstanbulda biricik nüsha Fatih camii kütüphanesindedir. No. 2460.

تُوبَه، تُوبَه (tūbe, tūye) = Eleğimsağma, kavsi kuzah (Burhân).

تُوپ (tūp) = Harb aletlerinden top dediğimizdir ki Türkçedir § Kumaş topu (Niẓām). توپه Tūpe, top oynadıkları deri yahut lâstik top (Niẓām).

تُوپَال (tūpâl) = Altın, gümüş, bakır gibi şeyler eğelenirken dökülen döküntü, ekinti.

تُوت (tūt) = Dut dediğimiz meyva. (D) ile (tūd) da denir. **Tūtifirengî** = Çilek.

وعدهٔ این چرخ همه باد بود
وعده رطب کرد وفرستاد تود
ناصر

Bâd (*ba.*).

تُوتِ سه گل (tūtisegul) = Böğürtlen dediğimiz çalı yemişi yahut çilek. (*Ar.*) علیق Ferhengi Nefîsî Türkçe (çilek) kelimesini çiyalek şeklinde yazmış ve (kehîc) demiştir, halbuki (kehîc) alıcdır.

تُوتَك (tūtek) = Dudu denilen kuş § Kaval § Kazvin civarında yapılan bir nevi ekmek. Niẓām'a göre bir türlü küçük peksimet § Şirazda bir mahalle.

تُوتَه (tūte) = Gözde çıkan arpacık § Dudukuşu.

توتی (tūtī) = Dudukuşu طوطی Ṭūṭī, tūtī muarrebidir § Gemi.

توتیا (tūtiyâ) = Toz haline getirilen sürme taşı.

دیدهٔ صررا اگر سرمه بخشد فروغ
کوریٔ دل را چه سود مکحلهٔ توتیا
فیضی هندی

Sürme, göze parlaklık verirse de kalb körlüğüne tutya sürmedanının ne faydası var.
(Feyżī'i Hindī)

بینائی دیده چون بریزد
از دادن توتیا چه خیزد
نظامی

Gözde görücülük hassası kalmayınca sürme çekmekten ne çıkar.
(Niẓāmī)

توتیای اکبر (tūtiyâyi ekber) = Sedef nev'inden Arapça صنج şünc; Türkçe burma sedef dedikleri ve kâğıt mühreledikleri böcektir (Burhān).

توج (tūc) = Ayva = Bih, bihī = Âbī.

توجبه (tūcebe) = Seylâp.

خود ترا جوید همه خوبی وزیب
همچنان چون توجبه جوید نشیب
رودکی

Sel suyu nasıl iniş ararsa öylece bütün güzellik, süs seni arar.
(Rūdekī)

توختن (tūḫten) = Batırmak.

خلق اگر در تو توخت ناگه خار
تو گن خویش ازو دریغ مدار
سنائی

Bir insan eğer sana ansızın diken batırırsa sen kendi gülünü ondan esirgeme.
(Senā'ī)

§ Ödemek.

ما بکدام آبرو ذکر وصالت کنیم
شکر وخیالت هنوز می نتوان توختن
سعدی

Biz seninle hayalinin şükrünü henüz ödiyememişken hangi yüzle seninle birleşmeyi analım.
(Sa'dī)

§ Çekmek çıkarmak mânasına ezdad dandır denilmişse de bu mâna ancak kin ve intikama mahsustur.

مظفری که باندیشه کین تواند توخت
زپیل آهن یشك وزشیرآهن خای
فرخی

Öyle bir galip ki, tedbir ile demir azı dişli fil ve demir çiğneyici aslandan intikam çıkarabilir: alabilir.
(Ferruḫī)

§ İstemek, aramak.

بتیغ وسنان هرکجا کینه توخت
گهی دل دوید وگهی سینه دوخت
اسدی

Her nerede düşmanlık istediyse kâh kılıçla yürek yırttı, kâh göğse mızrak sapladı.
(Esedī)

تَوَحُّش (**teveḫş**) = Çekmek (Burhān).

تُودَرَه (**tūdere**) = Toy kuşu.

دمان یوز تازان بر آهو بره
کمین ساخته چرخ بر تودره
اسدی

Seğirtici pars, ahu yavrusuna saldırmış; doğan, toy kuşuna pusu kurmuş.
(Esedi)

= Hobere = Çal.

تُودَرِی (**tūderī**) = Kuş ekmeği denilen nebatın tohumu. (*Ar.*) قصیمه § Sumak.

تُودَرْیُون (**tūderyūn**) = Baldıran kökü.

تُودُوه (**tūduh**) = Çift. (*Ar.*) زوج.

تُودَه (**tūde**) = Yığın, küme.

عطای او نباشد بدره بدره
بود از لعل وگوهر توده توده
فخری

Onun ihsanı kese kese olmaz, yığın yığın lâl ve elmastan olur.
(Faḫrī)

کم آواز هرگز نبینی خجل
جوی مشك بهتر زیك توده گل
سعدی

Az söyliyeni hiçbir vakit utanmış görmezsin. Bir arpa miktarı misk bir yığın çamurdan daha iyidir.
(Sā'di)

تُور (**tūr**) = Ferīdūn'un büyük oğlu = Tūrec § İrec'in kızı § Turan = Turkistan muhaffefidir. Tūrân (*ba.*).

بگفت ای خداوند ایران وتور
سعدی

Ey İran ve Turanın padişahı! Dedi.
(Sā'dī)

§ Bahadır.

تو گاهی نبیره کشی گاه پور
بهانه ترا جنگ ایران وتور
فردوسی

Sen kâh torun, kâh oğul öldürürsün, İran ve Turan savaşı senin için bahanedir.
(Firdevsi)

هیچ توری را نفرماید فلك پیکار تو
ور بفرماید بخاك اندر شود مستور تور
قطران

Felek hiçbir bahadıra seninle harbi emretmez. Eğer emrederse o, toprak içinde gizlenir: ölür.
(Ḳaṭrān)

Bazı lûgatlerde بخاك beḫâk yerine beḫūn görülmüştür, kana garkolur demektir § Türk ulusu § Türīden den,emir § Tadı ekşi bir ot ki gelin denilir = turşe § Başı sert at.

تُورَان (**tūrân**) = Türkistan, Tataristan cihetleri, Ferīdūn, idaresi altındaki memleketleri oğulları arasında taksim ettiği zaman oğlu (Tūr) e verdiği kısma Âni Tūr=Tūr'un malı'ndan çev-

rilerek Tūrân. (İrec) e verdiği kısma İrân denilmiştir. Vaktiyle birinciye dehistan, ikinciye şehir derlerdi (Nāṣırī).

تورانْ دُخت **(tūrân duḫt)** = Sâsânîlerin yirmi altıncı hükümdarı ve Husrevi Pervizin kızı. Doğrusu Būran duḫttur.

تورانَه **(tūrâne)** = Sevgili.

تُوزُرگ **(tuvurg)**=Cemşidin torunu, (Şidesb) in oğludur.

گرفت از پسش پادشاهی تورگ
سرفراز شد پرشهان پزرگ
اسدی

Ondan sonra Tuvurg, padişah ve büyük padişahların serefrazı oldu.

(Esedî)

§ Semizotu = Perpehen.

اگرچه چنارست برگش بزرگ
نباشد دران نفع برگ تورگ
عسجدی

Çınarın yaprağı her ne kadar büyük ise de onda semizotu yaprağının menfaati yoktur.

('Asecdî)

§ Turan pehlivanlarından biri.

یکی پهلوان بود نامش تورگ
فردوسی

Tuvurg adında bir pehlivan var idi.

(Firdevsî)

Küçek vezninde de semizotuna denir.

تورَنگ **(tūreng)** = Sülün.

نبردکبك بدور تو جور ازشاهین
لشکرد باز زباس تو ظلم برتورنگ
منصور

Senin zamanında keklik şahinin cefasını çekmedi, sen koruduğun için doğan, sülüne zulmetmedi.

(Manṣur)

تورَه **(tūre)** = Çakal.

انها من ویك شهر پراز خصم وتو بامن
شیری ویکی دشت پر از روبه وتوره
عطاران

Ben yalnızım ve bir şehir dolusu hasmım var. Sen benimle oldukça, bir aslana karşı bir ova dolusu tilki ve çakal demektir.

(Ḳatrān)

تَوره **(tevre)** = Sevimli evlât, sevgili.

تُوریدَن **(tūrîden)**=Ürkmek, nefret etmek, uzaklaşmak § Utanmak § Aramak.

مهر شمست چون متورجوی
فرهنگ منظومه

Mihir güneştir. Metur, mecūy = arama demektir.

Ferhengi Manzūme

Reşîdî aramak mânasına (tūrîden) değil (yūzîden) dir, diyor.

توز **(tūz)** = Ehvaz yakınlarında bir kasaba olup vaktiyle nefîs keten dokumasiyle meşhur idi § Tūḫten den ismi mastar, emir, (*İsfa. muḫ. vas*) tūḫten (*ba.*) § Hücum ve yağma.

بمرو شاهجان باشی تو آنگاه
که آنجا لشکر سرما کند توز
سوزنی

Oraya kış askeri hücum ettiği zaman sen Mervişahcanda olursun.

(*Sūzenî*)

§ Yaya ve okun temren geçecek yerine sardıkları ibrişim gibi kuvvetli ve sarı renkli bir ağaç kabuğu.

چون کمان باپشت کوژ وزرد رخساره چو توز
تافته تن‌چون زه وچون تیر بگشاده‌دهان
عبدالواسع

Kambur arkası keman, sarı yanağı yay sargısına benzer; vücudu kiriş gibi bükülmüş, ağzı ok gibi açık.

(*'Abdulvāsi'*)

Bu mânaya (j) ile kullanılmasına کوژ kūj ile kafiye edilmesi delildir.

دید پیری بسان پارهٔ نور
کرده خودرا زمردمان مستور
تیر بالاش چون کمان شده کوژ
برکمان کهن برآمده توز
خسرو

Kendini halktan gizlemiş, ok gibi doğru olan boyu yay gibi kamburlaşmış ve o eski yay üzerine yay sargısı kuşanmış nur parçası gibi bir ihtiyar gördü.

(*Ḫusrev*)

توزی **(tūzī)** = Bir nevi keten bezi. Tūz (*ba.*).

بند بندم همه بگشاد چو توزی از ماه
تاتو برتارك خورشید بپوشی قصبی
سنائی

Sen güneşin tepesine yani başına lâtif örtüyü bağladığından beri ketenin ay ışığından ayrılıp açıldığı gibi bütün ek yerlerim ayrıldı.

(*Senā'î*)

Ayışığının keten bezi üzerindeki tesirine Arap ve Acem şairlerinin eserlerinde çok raslanır.

تن زنادانی یکاهد همچو موم از تف نار
جهل وانسان چیست دانی قصهٔ ماه‌وکتان
عندلیب

Mum ateşin sıcaklığından nasıl eksilir, erirse, vücut bilgisizlikten öyle eksilir, bilgisizlik ile insan nedir bilir misin? tıpkı ay ile keten hikâyesi.

(*'Andelîb*)

لاتعجبوا من بلی غلالته
قد زر ازراره علی‌القمر
ابوالقاسم ابن طباطبا

İç gömleğinin eskimesine şaşmayınız; çünkü ilikleri kamer üzerine yani aya benziyen göğsü üzerine iliklenmiştir.

(*Ebūlḳāsım ibni Ṭabāṭabā*)

§ Tūziden den muzari muhatap. Tūziden = tūḫten (*ba.*).

تُوژی (**tūjī**) = Çocukların yahut başkalarının aralarında para toplıyarak ortaklaşa yaptıkları ziyafet, gezinti [*].

تُوس (**tūs**)=Nevzer'ın oğlu ve Minūçihr'in torunu ki Keykâvūs Keyḫusrev ve Keyḳubada başbuğluk etmiştir ve Tūs şehrini bu kurmuştur. Tabiatı sert, katı yüzlü bir adamdı.

پیاده ازانم فرستاده توس
که تا اسب بستانم از اشکبوس
فردوسی

Tus, beni yaya olarak Eşkbus'tan at almak için göndermiş.
(*Firdevsī*)

تُوسَك (**tūsek**) = Kanaat, soğumluluk.

تُوسَن (**tevsen**) = Dikbaş, hususiyle başı sert at.

توسن کردم ندانستم همی
کز کشیدن سختتر گردد کمند
رابعه

Harunluk ettim, ilmiğin çekmekten daha daralacağını bilmedim.
(*Rābi'a*)

پیش رفتم بتظلم که رکابش بوسم
تند برتافت عنان بانگ بتوسن زدورفت
یغما

Mazlum olduğumu açıklamakla özengisini öpmek için huzuruna gittim, hiddetle dizgini büktü: yüz çevirdi, harun ata bağırdı ve gitti.
(*Yeğmā*)

(T) nin ötresiyle de görülmüştür. Bazı lügatlerde henüz binmeğe alıştırılmamış hayvan mânasınadır.

تُوسَنگ (**tūseng**) = Tūsek.

تُوش (**tūş**) = Takat ve kudret.

زتنك عیشی بی تاب وتوش گشته چومور
زناتوانی بی دست وپای گشته چومار
مختاری

Geçineceğin darlığından karınca gibi takatsiz ve kuvvetsiz; gücü yetmediğinden yılan gibi elsiz ve ayaksız olmuş.
(*Muḫtārī*)

§ Ölmiyecek kadar yenecek şey § Yol yemeği.

تُوشَك (**tūşek**) = Döşek.

تُوشمال (**tūşmâl**) = Sofracı ve aşçı başı.

تُوشَه (**tūşe**) = Ölmiyecek kadar yenecek şey, azık. (*Ar.*) قوت kut § Yol azığı.

مرا بوسه گفتا بتصحیف ده
که در ویشرا توشه از بوسه به
سعدی

[*] Buna, harîfâneden bozma irfâne derler. Harîf bir işte, bir sanatta bulunanlardan her biri.

Cevap olarak bana (بوسه) *yi tashif ile, yani noktasını değiştirerek ver; cünkü fakire yenecek, öpücükten hayırlıdır, dedi.*

(Sā'dī)

توشه برداشتن (tūşe ber dâşten) = (*k.*) Misafir olmak.

توغ (**tūġ**) = Dagdagan ağacı = tāġ (*ba.*).

توف (**tūf**) = Bağırıp çağırıldığı zaman dağ ve kubbeden geri dönen ses, yankı. (*Ar.*) صدى. Mastarı; ses ve çığıltı etmek, kavga ve gürültü koparmak, kükremek, haykırmak, kaynaşmak, birbirine girmek mânasına gelen (tūfîden) dir.

بتوفید کوه وبلرزید دشت
خروش سپاه از فلك درگذشت
فردوسی

Dağ inledi, ova titredi. Askerin gürültüsü felekten geçti.

(Firdevsî)

بتوفید شهر وبرآمد خروش
تو گفتی همی کر کند نعره گوش
فردوسی

Memleket birbirine girdi. Feryat yükseldi. Görseydin nara kulağı sağır ediyor, derdin.

(Firdevsî)

توك (**tūk**) = Göz.

زتوك مست تو عالم خرابست
بقید زلف تو خلق گرفتار
فرالاوی

Senin mahmur gözünden âlem haraptır, zülfün bağına birçok insan tutulmuştur.

(Ferālāvî)

توکا (**tūkâ**) = Çil kuşu nev'inden güvercin büyüklüğünde ve bedeni beyaz benekli bir kuş (Niẓām).

تول (**tūl**) = Savaş, döğüş.

سنان صاعقه برزد سر از دریچهٔ شب
چو از درون سپه روز تول خنجر نیو
آذری

Savaş gününde askerin içinden bahadırın hançeri nasıl görünürse, gece penceresinden mızrağa benziyen yıldırım öyle göründü.

(Āẕerî)

Tūlîden den ismi mastar, emir. § Eğri mânasına da gelir, tân (*ba.*).

توله (**tūle**) = Ebegümeci § Köpek yavrusu § Zağar § Hintliler, iki buçuk miskale tūle derler ki 96 habbedir. (Niẓām) bez kastarlama ve musiki aletlerinden (ney) mânalarını da ilâve etmiştir.

تولیدن (**tūlîden**) = Ürkmek, nefret etmek § Uzaklaşmak=توریدن.

چند می تولی زتر بیعات او
مولانا

Yıldızların hareketlerinden ne kadar ürküyorsun.

(*Mevlānā*)

تومان **(tūmân)**= Tumen (*ba.*). Dilimizde sayısı on bin olan şey.

تون **(tūn)** = Rahim, çocuk yatağı. § Hamam külhanı.

تونتاب (tūntâb) = Külhancı.

تون **(teven)** = İnsan cesedi.

جریح گشته سپاه وسلیح گشته تباه
روان زجسم روان گشته وتوان زتون
قاآنی

Asker yaralanmış, silâh bozulmuş; ruh cisimden, kuvvet cesetten ayrılmış.

(*Ḳāānī*)

تونك **(tūnek)**= Hazine. Tūbek (*ba.*).

تونگو **(tevengū)** = Hacamatçı= Tângū.

تونی **(tūnī)**=Hırsız, sefih, külhani.

این مگر قصد من آمد خونیست
یاطمع دارد گدا وتوتیست
مولانا

Bu; sanırım beni öldürmeğe gelmiş bir katildir. Yahut dilenci ve sefih bir tamahkârdır.

(*Mevlānā*)

توه **(tūh)** = Kat = طابق tâh § Perde § Çift.

توه **(teve)**=Bozuk, harap=tebeh.

توی **(tūy)** = İç, içeri § Kat.

توبج **(tuvīc)** = Sarmaşık.

تویك **(tūyek)**=İçericik: tūy'un küçültülmüşü § Mahzen, zahire ambarı. Tūbek (*ba.*).

تویل **(tuvīl)** = Alın, başın tepesi.

اختران برزمین نهند ازیم
از پی بندگیٔ شاه تویل
فخری

Yıldızlar padişaha kulluk için korkularından alınlarını yere koyarlar.

(*Faḫrī*)

تویل **(tevīl)**= Başının önünde saçı olmıyan kimse, daz § Avcıların kuşu ürkütüp tuzağa düşürmek için tuzak taraflarına koydukları oyuk: korkuluk.

پشت کوز وسرتویل وروی برکردار نیل
ساق چون سوهان ودندان برمثال استره
رودکی

Arka kambur, baş tüysüz, yüz çivit gibi: gömgök, incik törpü, diş ustura gibi.

(*Rūdekī*)

Cihāngīrī ve Reşīdī (t) nin ötresi, Nāşırī üstüniyle geçen madde ile birleştirmişler.

تَه **(teh)** = Tek. Tâh (*ba.*) § Kat § Dip.

بر اوج چو پرواز کنم از نظر تیز
بینم سر موئی اگر اندر ته دریاست
ناصر

Evce yükseldiğim vakit denizin dibinde bir kıl ucu olsa gözümün keskinliğiyle görürüm.
(*Nāṣır*)

§ Asıl ve maya. ته ندارد (teh nedâred)= aslı yoktur demektir.

تهپا (tehipâ) = Kahvaltı.

زهر ماوست باده درناهار
تهپا تانباشد آب مخور
باغر کاشی

Aç karına şarap içmek, yılan zehri gibidir. Kahvaltı etmedikçe su bile içme.
(*Bāḳır Kāşi*)

تهغاری (tehi teġârī) = Dağar dibinde kalan, (*k.*) bir kimsenin son çocuğu ki biz tekne kazıntısı deriz. تهخانه (tehi ḫâne) = Ev eşyası. تهدیك (tehi dīk) = Pişmiş yemekten tencerenin dibine yapışıp kalan şey= تهگیره (tehi gīre) =Bukran. تهغربال (tehi ġırbâl) = (*k.*) Kalbur dibi ki kalburdan geçen kırıntı ve kepeklerdir. تهمیدانی (tehi meydânī) = Serseri alayı. تهنشین (teh nişīn) =Çöküntü, torlu.

تُه **(tuh)** = Tükrük, tükürmek.

تهال **(tehâl)** = Mağara.

تهجا **(tehcâ)**=Üzümden şıra yapmak. Üzüm şırası (Nefīsī).

تهران **(tehrân)** = Tahran: İran hükümetinin başkenti. Aslı (Tiran) dır.

تهك **(tehek)** = Toprak § Çıplak § Boş, bu mânada tuhīye tâbi olarak tuhīvu tehek denir.

تهم **(tehem)** = Atılganlık ve yiğitlikte dengi bulunmıyan boylu boslu, gövdeli kimse.

تهم هست در پهلوانی زبان
بمردی قوی زاژدهای دمان
خسرو

Pehlevi dilinde tehem, atılganlıkta azgın ejderden üstün adamdır.
(*Ḫusrev*)

تهماسب **(tehmâsb)** = İran cengâverlerinden biri.

تهمتن **(tehemten)** = Rüstemin lâkaplarındandır. Tehem ile ten den mürekkeptir. Tehem *(ba.)*.

یکی تن که درپیش صد تن بود
اگر خود تهمتن بود زن بود
خسرو

Yüz kişinin önünde bir kişi, tehemten de olsa kadın gibidir.
(*Ḫusrev*)

تهمورس **(tehmūres)** = Pîşdâdîlerden Huşneg'in torunu ve Cemşid'in babası. Aslı Tehemmurz = Zeminin pehlivanıdır. Nefsinin hoşlanmadığı şeylere galebe ettiği için = Şeytanı bağlayıcı mânasına (dîvbend) lâkabını almıştır § Nefsi natıkai felekî.

تهمیشه **(tehmīşe)** = Âmul yakınlarında bir ormanlık = Temîşe.

تهمینه **(tehmīne)** = Semenkân padişahının kızı ve Rüstemin karısıdır. Rüstemin oğlu Sehrap bundan dünyaya gelmiştir.

چو تهمینه از کار رستم شنید
جز او در جهان جفت خود کس ندید
فردوسی

Tehmine, Rüstemin medhini işitince dünyada kendine ondan daha münasip eş görmedi.
(Firdevsî)

تو **(tuhū)** = Tükrük, tükürmek = tuh = tufū.

تهو **(tihū)** = Tîhū (*muḫ.*) (*ba.*).

تهو بالا **(tehu bâlâ)** = Altüst (*k.*) sıkıntı § İki gencin oynaşması.

ته و در آوردن **(tehutū derâverden)** = Konuşma dilinde teftiş ve tahkik etmek.

تهی **(tuhī, tihi)** = Boş.

ای آن‌که مرا گوش بر ودیده تهی
خوش آنکه ز گوش پای در دیده نهی
کمال

Âvize (*ba.*).

تهی پای (tuhīpây) = Yalınayak.
تهی‌دست (tuhī dest) = (*k*) Züğürt, müflis.
تهی‌مغز (tuhī magz) = (*k.*) Ahmak.

تهیشه **(tehīşe)** = تهمیشه (tehmişe) (*ba.*). § Eski zamanlarda Ferîdūn'un oturduğu İran memleketlerinden biri.

تهیگاه **(tuhīgâh)** = Boş böğür.

تاسگانرا وجوه پیدانست
مشفق ومهربان یکدیگرند
لقمهٔ درمیانشان انداز
تاتهیگاه یکدگر بدرند
سعدی

Köpeklerin geçinecekleri meydana çıkmadıkça birbirlerine şefkat ve sevgi gösterirler, aralarına bir lokma at ki birbirlerinin böğürlerini yırtsınlar.
(Sā'di)

تهی و تهک **(tuhīvu tehek)** = Bomboş, yapyalıncak.

تی **(tī)** = Boş, tihî (*muḫ.*).

آن یکی مردیست قوتش جمله درد
وان دگر مردی میان تی همچو گرد
مولانا

Biri, gıdası bütün dert, öbürü toz gibi ortası boş bir adamdır.
(Mevlânâ)

دیك تی وپر یکی پیش ذباب
مولانا

Sineğin yanında çömleğin dolu olmasiyle boş olması müsavidir.
(Mevlânâ)

تیان (tiyân) = Kazan.

عشق چو مغزست وجهان جمله پوست
عشق چو حلواست جهان چون تیان
مولانا

Aşk, iç; dünya, kabuk gibidir. Aşk, helva; dünya kazana benzer.
(Mevlânâ)

§Hamam kurnası (Nâşırî)

تیب (tîb) = Şaşkın, perişan, sıkıntılı demek olup daima yine o mânaya gelen şîb ile birlikte kullanılır.

نبوده مرا هیچ باتوعتیب [*]
مرا بی گنه کردهٔ شیب‌وتیب
دقیقی

Ben seni hiç incitmemiş iken beni suçsuz olarak sıktın.
(Dakîkî)

تیبا (tîbâ) = Naz ve eda.

کند صد گونه تیبا آن پری‌رو
فریبد مردمان آن چشم آهو
میر نظمی

[*] İtâb kelimesinin imalesidir. Hisâb =hisib gibi.

O peri çehreli, yüz türlü naz ve şive eder; o ahu gözlü, insanları aldatır.
(Mîr Nazmî)

تی تی (tîtî) = Çocukları avutmak için hamurdan kuş ve o gibilerin biçiminde yapılıp pişirilerek ellerine verilen şey § Kuş çağırma sesi.

پدر طفل تو چندان که تی تی کند
گرچه عقلش هندسهٔ کیتی کند
مولانا

Baba her ne kadar dünyayı ölçecek derecede akıllı ise de küçük çocuğu için oyuncak yapar.
(Mevlânâ)

تیتیش (tîtîş) = Küçük çocukların dilinde güzel elbise (Nizâm).

تیج (tîc) = İbrişim teli § Ok ve yay § El ile didilmiş ve birbirinden ayrılmış pamuk külesi § Pamuk atarken hallacın saçına, sakalına yapışan pamuk parçaları.

تیخ (tîh) = Ucu keskin olan her şey.

تیداکی (tîdâkî) = Yahudi (Burhân).

تیر (tîr) = Ok.

دلت از دست بیرون رفته سعدی
نیاید باز تیر رفته از شست
سعدی

Ey Sadi! Gönlün elden gitmiş. Yaydan giden ok geri gelmez.
(Sā'dī)

Gemi direği, çatı direği, yağcı oku, terazi oku, oklağı gibi her doğru ağaç.

زموج معرکه کشتی عمرآن بجهد
که باشدش زدعا وثنات لنگروتیر
فخری

Kavga dalgasından o kimsenin ömrü gemisi kurtulur ki o geminin demir ve direği senin dua ve senandandır.
(Fahrī)

شدند راست شب‌وروز چون ترازو وتیر
مختاری

Gece ile gündüz, terazi ile terazi oku gibi denk oldular.
(Muhtārī)

Şemsî yılın dördüncü ayı § Her ayın hususiyle bu ayın on üçüncü günüdür ki ay ile günün ismi uygun geldiğinden bayram edilir, âbân (*ba.*). Bu güne (tīrgân) da denir § Bu ay ve günü ve dört ayaklı hayvanları idareye memur sayılan melek § Hisse.

بروز تیرومه‌تیر عزم شادی‌کن
که از سپهر ترا فتح ونصرت آمد تیر
فخری

Şemsî yılın dördüncü ayının on üçüncü gününde ferahlanmaya hazırlan, çünkü felekten pay ve nasibin fetih ve nusrettir.
(Fahrī)

§ Utarit yıldızı.

بزخم تیر زخورشید نوربستانی
بنوك تیر بسقف فلك بدوزی تیر
فخری

Kılıcının darbesiyle güneşin nurunu giderir, okunun uciyle Utaridi feleğin tavanına dikersin.
(Fahrī)

§ Karanlık,

پیری چو عمر من بمه وسال صیدکرد
شد روزهای روشن من چون شبان تیر
سوزنی

İhtiyarlık benim ömrümü ay ve yıliyle avlayınca parlak günlerim karanlık geceler gibi oldu.
(Sūzenī)

§ Güz mevsimi.

خزان موافق رأی ترا بود چو بهار
بهار دشمن ملك ترا بود چون تیر
فخری

Güz, bahar gibi reyine muvafık, bahar, mülkünün düşmanına güz gibi olsun.
(Fahrī)

§ Yıldırım,

شدست قهر فلك همچو برق تیزگذر
ولی شود غضبت همچو تیر سوزنده
ابوالمعانی

Feleğin kahrı tez geçen şimşeğe benzer, fakat senin gazabın yakıcı yıldırım gibidir.
(Ebūlme'ānī)

§ Benzerleri içinde yüksek ve seçkin ola şey § Top ve tüfek mermi. § Takat § Kadir ve mertebe § Dar § Ok yılanı § Hurma çiçeği § Nergis § Bez § Elbise tirizi § Üfke.

تیراژه (**tîrâje**)= Eleğimsağma, kavsi kuzah.

تیراست (**tirâst**)=Üç yüz = sîsad.

تیر افکندن (**tîr efkenden**) = Ok atmak (*k.*) ilenmek, yermek,

تیر بتاریکی انداختن (**tîr betâriki endâḫten**) = Bir işte zanna göre hareket etmek ki dilimizde karanlığa kubur sıkmak denir.

تیر بند (**tîr bend**)=At sürücülerle ulakların kısa etekli elbiseleri üzerine kuşandıkları kuşak ki bir ucuna birkaç halka bağlayıp zil ve çıngırak gibi şeyler asarlar.

بر تیر بند پیك تو خورشید فی‌المثل
زنکیست صد هزار زبانه دروزنك
کاتبی

Senin seyisinin kuşağında güneş yüz bin dilli bir çıngırak gibidir.

(*Kâtibî*)

تیر تخش (**tîri teḫş**) = Hava fişeği § Teḫş = bir nevi yay.

تیر چرخ (**tîri çerḫ**) = Hava fişeği şeklinde demirden yapma ve içi barutla dolu bir savaş silâhı imiş ki ateşleyip düşman üzerine salıverince rasgeldiği insanları öldürürmüş.

نه تیر چرخ رسد برسرش نه کشکنجیر
انوری

Onun başına ne tir-i çerh erişir ne top.

(*Enverî*)

§ Utarit yıldızı.

تیر خاکی (**tîri ḫâkî**)=Eski zamanlarda temreni kemikten uzun mesafeli bir nevi okmuş.

تیرخاکی را بود میدان جولان بیشتر
خاکساران محبت را صعود دیگرست
صائب

Tir-i hâkinin cevelân ettiği meydan ziyade büyüktür, muhabbet düşkünle rinin başka türlü yükselişi vardır.

(*Ṣâ'ib*)

تیر سحر (**tîri seḥer**) = Seher vaktindeki ah ve ilenç.

تیرك (**tîrek**) = Vücuda iğne gibi batan ağrı ve sızı § (Tîr) in küçültülmüşü. (Burhân şu mânalara da yazmıştır: § Tencerede pişen etin su ve yağında kaynamadan peyda olan kabarcıklar ki aşçılar arasında tirelenme denirmiş § Keşkek ve lâpa gibi şeylerin kaynarken patlayıp yarılmasından çıkan buğu § Nabız.

تیرگان (**tirgân**) = Şemsî ayın on üçüncü günü: tîr *ba.*).

تیرِ گردون (**tīri gerdūn**) = (*k.*) Zamanın âfetleri ve hâdiseleri.

تیرک زدن (**tīrek zeden**) = (*k.*) Fışkırmak.

چو خونی که تیرك زد ازفرقگاه
بالا نرا برانداخت فرق کلاه
هاتفی

Tepeden fışkıran kan gibi pehlivanların külâhının tepesini fırlattı.

(*Hātifī*)

تیرکش (**tīrkeş**) = Ok kuburu = Terkeş (*ba.*).

تیرگی (**tīregī**) = Karamtık, bulanıklık (*k.*) gönül rahatsızlığı.

تیرم (**tīrem**) = Büyük hanım.

تیرماهی (**tīr mâhī**) = Bir nevi üzüm § Havuç § Bir nevi ilâç § Yazın § Güzün.

تیره (**tīre**)=Karanlık § Karamtık, bulanık, hususiyle bulanık su.

گر نه بینم رخت از طرهٔ مشکین چه عجب
در شب تیره بخورشید نظر نتوان کرد
خجندی

Misk kokulu saç lülesinden yüzünü görmüyorsam şaşılacak ne var. Karanlık gecede güneşi görmek mümkün değildir.

(*Ḫucendī*)

چارهٔ تیره شب هجر دعای سحرست
دانم اما که سحر نیست شب هجرانرا
یغما

Ayrılığın karanlık gecesinin çaresi seher vakti duadır. Bilirim ama ayrılık gecesinin sabahı yoktur.

(*Yeġmā*)

تیره دل (tīre dil = Cahil, kötülük istiyen, yolunu şaşırmış.
تیره رای (tīre rây) = Kötü, eğri, yanlış fikirli.

تیره گل (**tīregil**)= (*k.*) Tortulu su ve şarap § Çamurlu yer.

تیریز (**tīrīz**) = Esvabın peşlerine eklenen üç köşeli parça. Dilimizde de tiriz denir, konuşmada tirinç ve çâpük derler § Kuş kanadı.

مگر که کبکان اندر ضیافت نوروز
بریده اند سر زاغ برسر کهسار
که بسته اند همه پرزاغ برتیریز
که کرده اند همه خون زاغ برمنقار
معزی

Sanırım ki nevruz ziyafetinde keklikler dağ başında karga başı kesmişler; çünkü hepsi kanadlarına karga kanadı bağlamış ve gagalarına karga kanı sürmüşler.

(*Ma'izzī*)

تیز (**tīz**)=Keskin. (*Ar.*) حدید. Çabuk mânasına Türkçeden alınmıştır.

تابیردی ازدل واز چشم من آرام وخواب
گه زدل در آتش تیزم گه از چشم اندر آب
فرخی

Gönlüm ve gözümden rahat ve uykuyu götürdüğünden beri kâh gönlümden keskin ateşte, kâh gözümden su içindeyim, yani kâh yanıyor kâh ağlıyorum.

(Ferruḫī)

=Tund (*ba.*). تیغ تیز (tīġi tīz) = keskin kılıç, تیرتیز (tīri tīz) = geçici ok demektir § Aşağıdan çıkan ince sesli yel = gūj. Bazı kelimelerle terekkübedince güzel, iyi, çabuk mânasını ifade eder. (Tīz fehm)=iyi ve çabuk anlayışlı. (Tīz bīn)=iyi görüşlü, uzağı iyi gören.

تیز رفتار، تیزپا (tīz pâ, tīz reftâr) = Çabuk giden.

مرغان خدنگ تیز رفتار
برخوردن خون گشاد منقار
نظامی

Hızlı gitmede oka benziyen kuşlar kan yemek için gagalarını açtılar.

(Niẓāmī)

تیز دندان (tīz dendân)=(*k.*) Hırslı.

گرت دندان بهم بندد بپرهیز
بمال مردمان دندان مکن تیز
خسرو

Dişlerin birbirine geçse sakın halkın malına hırslanma.

(Ḫusrev)

تیزک (tīzek) = Teretīzek *(ba.)*.

تیز کردن (tīz kerden) = Bilemek.

بدشت جانوری خار می‌خورد غافل
تو تیز می‌کنی از بهر صلب او ساطور
ظهیر

Sahrada bir hayvan, başına geleceği bilmiyerek diken yiyor; sen onun arka kemiği için satır bileyorsun.

(Ẓahīr)

تیز کردن کسی (tīz kerdeni kesī)=Bir kimseyi kızdırmak.

تیز کردن دندان (tīz kerdeni dendân) = Diş bilemek (*k.*) bir şeye hırslanmak.

تیز گردیدن (tīz gerdīden) = (*k.*) Öfkelenmk, darılmak, gücenmek.

تیزمغز (tīz meġz) = (*k.*) Alıngan, yüreği dar, sert adam § (*k.*) Akıllı.

تیزنا (tīznâ) = Kılıç ve benzerlerinin keskin tarafı.

زوصف تیغ توزان قاصرم‌که اندیشه
بریده گشت چو بر تیز ناش کردگذر
جمال اصفهانی

Düşünce; kılıcının keskin tarafında dolaşırken yaralandığı için kılıcını hakkiyle öğmekten âcizim.

(Cemāl Iṣfahānī)

تیزویر (tīz vir)=(*k.*) Zeki, çabuk anlayışlı, bellediğini unutmıyan kimse.

یکی تیز ویری وبسیار دان
کزو نیست اسرار گیتی نهان
لبیبی

Bir keskin anlayışlı ve bilgin kı cihanın sırları ondan gizli değildir.

(Lebîbî)

تیزهوش (tīz hūş) = (*k.*) Akıllı, zeki.

گرفتم سر تیز هوشان منم
شهنشاه گوهر فروشان منم
فردوسی

Farz edeyim ki akıllıların başı, cevher satanların padişahı benim.

(Firdevsî)

تیزی (tīzī) = (Tâzî) nin imalesidir ki Arapça, hususiyle arap atı demektir.

جنیبش تیزی سواران دلیر
لرزه می افکند در اندام شیر
خسرو

Arap atına binen yiğitlerin at oynatması aslanın vücudunu titretiyordu.

(Ḫusrev)

§ Keskinlik.

خرجهنده گشت از تیزیٔ نیش
کو زبان تاخر بگوید حال خویش
مولانا

Eşek, bizin keskinliğinden sıçradı; dil nerede? ki halini söylesin.

(Mevlânâ)

§ Zencefil.

تیزیِ راست، تیزیِ باخَرز (tīzī'i râst, tīzī'i bâḫerz, tīzī'i râst) = Musikide birer perde isimleri.

تیسفون (tīsfūn) = Vaktiyle Dicle kenarında Tehmüres tarafından yapılan büyük bir şehir. Harabesi (Ektisfun) adiyle hâlâ durmaktadır.

از آنجا بیامد سوی تیسفون
فردوسی

Oradan Tisfun tarafına geldi.

(Firdevsî)

تیشه (tīşe) = Keser, heykeltıraş kalem.

زتنك چشمی هم چشم دوزن درزی
زسخت رویی هم دست تیشهٔ درگر
قاآنی

Dar gözlülük yani hasislik cihetinden terzi yüksüğiyle, yüz katılığı cihetinden dülger keseriyle birdir.

(Ḳaânî)

تیشه بَرْپایِ خُود زَدَن (tīşe ber pây'i ḫūd zeden) = Keseri kendi ayağına vurmak (*k.*) zararı kendine dokunacak bir iş işlemek, elindekini kaybetmek.

درین محنتسرا یك عشق پیشه
نزد چون من بپای خویش تیشه
جامی

Bu sıkıntı verici ev yani dünyada hiçbir âşık, benim gibi elindekini kaybetmemiştir.

(Câmî)

تیشه بسوی خود زدن (**tīşe besūyi ḫūd zeden**) = Keseri kendi tarafına vurmak (*k.*) kendi menfaatini gözetmek.

تیشهٔ فرهاد تیز کردن (**tīşe'i ferhâd tiz kerden**) = Ferhadın keserini bilemek (*k.*) muhataralı aşka başlamak.

تیغ (**tīġ**) = Kılıç, ustura, bıçak gibi şeyler.

تیغ باید زدنش بر جگر
هر که زبانش دگر ودل دگر
انوری

Dili ile gönlü başka başka olanın ciğerini bıçaklamalı
(*Enverī*)

§ Dağ tepesi.

مرا گفت منگر که بر تیغ کیست
چو رفتی مپرسش که از بهر چیست
فردوسی

Bana; bak dağ üzerindeki kimdir? gittiğin zaman niçin orada bulunduğunu sorma, dedi.
(*Firdevsī*)

§ Aydınlık, ziya.

تیغ برآور هله ای آفتاب
نورده این گوشهٔ ویرانه را
مولانا

Ey güneş! Hele aydınlat, şu viran köşeye nur ver.
(*Mevlānā*)

تیغ آبدار (**tīġı âbdâr**) = Kılağılı, parlak kılıç.

تیغیست آبدار زبان تو آصفی
چاك لبت زنیزهٔ تیغ زبان تست
آصفی

Âsafi! Senin dilin, kılağılı bir kılıçtır, dudağının yarıklığı, dilin kılıcının keskin olmasındandır [*].
(*Āṣafī*)

تیغ افراسیاب (**tīġı efrâsiyâb**) = Efrasiyabın kılıcı (*k.*) güneş, ateş, çerağ gibi parlak şeyler, şarap kadehine vuran tel tel aydınlıklar.

تیغ بید (**tīġı bīd**) = Söğüt yaprağı.

تیغ دودستی زدن (**tīġı du desti zeden**) = (*k.*) Şiddetle savaşmak

ملك بمیراث نیابد کسی
تا نزند تیغ دودستی بسی
خسرو

Bir kimse şiddetle savaşmadıkça miras yoliyle mülke kavuşmaz.
(*Ḫusrev*)

Yalnız dudestī de denir.

تیغ اجل این چنین دودستی
وانگه تو کهی هنوز مستی
نظامی

Ecel kılıcı böyle şiddetle savaştığı zamanda sen hâlâ nefsinin arzularına uyarak sarhoşluk

[*] Âsafi Molla Câmi ile bir asırda yaşamış lâtifeci bir şairdir. Alt dudağı yarıkmış.

etmekte yani kendinden geçmektesin.

(Niẓāmī)

تیغ رگ زن (**tīġı regzen**)=Neşter.

تیغ زن آسمان (**tīġ zeni âsmân**) = (*k.*) Gerçek sabah § Merih yıldızı § Güneş.

تیغ ستم (**tīġı sitem**)=(*k.*) Zulüm ve cefanın revacı.

تیغ سحر (**tīġı seḥer**) = Seher vakti iç yanıklığiyle çekilen ah. § Yalancı ve gerçek sabah.

پیش خورشید رخت خواست چراغ افروزد
شمع را تیغ سحر آمد وگردن زد ورفت
یغما

Mum, güneşe benziyen yanağının yanında ışık yakmak istediğinden sabahın aydınlığı gelip boynunu vurdu ve gitti.

(Yeġmā)

تیغ سرتراشی (**tīġı sertirâşī**) = (*k.*) Ustura.

تیغ شدن (**tīġ şuden**) = (*k.*) Yüz yüze gelmek.

افکند سپر هرکه بدیدش باتیغ
ماتیغ شدیم وسینه کردیم سپر
سید علی

Kim onu kılıçla gördiyse kaçtı, biz yüz yüze geldik ve göğsümüzü siper ettik.

(Seyyid 'Alī)

تیغ گوشتین (**tīġı gūştīn**)= (*k.*) Dil.

بس نیك وبدکه کشته شد ازتیغ گوشتین
خسرو

Nice iyi ve fena; dili yüzünden ölmüştür.

(Ḫusrev)

Şemşīri gūştīn de derler.

تیغ کوه (**tīġı kūh**)=Dağın tepesi, sivri yeri.

تیغ وتر نجیمان آوردن (**tīġuturunc bemiyân âverden**) = (*k.*) Deneme, sınama. Zeliha vakasına işarettir.

تیف گنج (**tīf genc**) = Musikide bir makam.

تیك (**tīk**) = Saatin işlemesi gibi hafif ses (Niẓām).

تیکوز (**tīkūz**) = Keş denilen yoğurt kurusu.

تیل (**tīl**)=Nokta: § Ben. (*Ar.*) şâme.

تیلا (**tīlâ**) = İp bükecek çıkrık.

تیلیك **(tilik)** = Tirlik *(ba.)*.

تیم **(tim)** = Büyük ev, kervansarày.

تو ترسی که باغ سازی و تیم
خرج آن جمله از خراج یتیم
اوحدی

Sen, bütün harcı yetim vergisinden bağ ve konak [*] *yapmaktan korkmaz mısın?*
(Evḥadi)

ای کلام تو رشك در یتیم
وی عطای تو دیه وخانه وتیم
عطار

Ey sözü tek, büyük inciyi kıskandıran; ey ihsanı köy, ev, kervansaray olan!
('Aṭṭar)

تیما **(tīmâ)** = Sahra, ova.

تیماج **(tīmâc)** = Sahtiyan. Tabaklanmış koyun derisi (Nizâm). § Ok amacı.

تیمار **(tīmâr)** = Bir hastaya yahut felâkete uğramışa yardım etmek ve kederini gidermek § Tasa.

شب تاری همه کس خواب بیند
من از تیمار او تا روز بیمار
فرخی

Karanlık gecede herkes rüya görür, ben sabaha kàdar onun tasasını çekmekten hastayım.
(Ferruḫî)

از جود تو وعدل تو غزنی چو بهشتست
زیرا که دروهست نه بیمار ونه تیمار
سنائی

Senin cömertlik ve adaletinden Gazne cennet gibidir; zira orada ne hasta, ne hastaya yardım etmeğe ihtiyaç vardir.
(Senā'î)

§ Mecazen gözetmek, endişe etmek.

گمان نبود مرا تو بتو که بی حرمی
زفرقت تو کشم دمبدم غم و تیمار
شرف

Kabahatim olmaksızın senin firkatinden yeniden yeniye durmadan keder ve endişe edeceğimi sanmazdım.
(Şeref)

Yetimleri ve kimsesizleri idareye memur olan, hastaya bakan kimseye تیمارخوار (tīmârhuvâr), تیماری (tīmârî) derler § تیمار کردن (Tīmâr kerden) Hayvanı tımar etmek.

تیماس **(tīmâs)** = Orman *(ar.)* اجم.

توان یافت اینجا یلان دلیر
که تیماس خالی نباشد زشیر
میرنظمی

Burada cesur pehlivanlar bulmak mümkündür; çünkü orman aslandan hâli olmaz.
(Mîr Naẓmî)

Vâtker *(ba.)*.

تیماو **(tīmâv)** = Ahmaklık.

تیمسار **(tīmsâr)** = Hazret, yahut

[*] Buradaki (tīm) i apartman ile de tercüme edebiliriz.

ondan aşağıca mevkide kullanılır bir kelimedir.

تیمناك (**tîmnâk**) = Ahbaplara ve muhtaçlara yardım etmek. Şefkatli, yardımcı (Nefisî).

تیموك (**tîmûk**) = Suratsızlık, ekşi yüzlülük.

تین (**tîn**) = Zendupâzend lûgatinde ve Arapçada incir.

تیناب (**tînâb**) = Rüya = buşâsb = huvâb.

تینه (**tîne**) = Tükrük, salya.

تیو (**tiv**) = Kudret ve takat.

فتادند برخاك بی هوش و تیو
همی داشتند از غم دل غریو
اسدی

Baygın ve takatsiz olarak toprak üstüne düştüler. Gönül eleminden bir düziye feryadediyorlardı.

(*Esedî*)

تیواز (**tîvâz**) = Haksız kazanç.

تیوای (**tîvây**) = Çekinmek ve düşünmeksizin büyük bir işe atılmak.

تیور (**teyûr**) = Üveyik nev'inden disi tavusa benzer bir kuş.

تیورك (**tîvrek**) = Haset, günü.

تیوسول (**tîvsûl**) = Başkasının başına gelen belâ ve musibete sevinmek (*ar.*) شماتت.

تیهو (**tîhû**) = Çıl kuşu

دل یغما وعده از چنبر زلفش تنها رم
خلاص از چنگل شاهین میسر نیست تیهورا
یغما

Zülfünün halkasından Yegma'nın kurtulacağını zannetmem. Çil kuşuna şahin pençesinden kurtulmak kolay değildir.

(*Yeğmâ*)

[*] (Tîvâz) dan (tivsûl) e kadar yazdığım beş lûgati Nâsırî, Burhândan nakil ile ferhenglerde göremedim, Burhânın nereden aldığını bilmiyorum, diyor.

ج

ج (c) = Elifbenin beşinci harfidir, ebcet hesabiyle üç rakamını gösterir.

جا (**câ**) = Yer, mekân, makam.

ای قدم ننهاده هرگز از دل تنگم برون
حیرتی دارم که چون در هر دلی جا کردهٔ
قیدی

Mahzun gönlümden hiçbir vakit ayağını dışarıya atmıyan! her gönülde nasıl yer ettiğine şaşıyorum.

(*Kaydî*)

İbarede artık olduğu da vardır.

چه کرده ام بجای تو که نیستم سزای تو
نه از هوای دلبران بری شدم برای تو
خاقانی

Ne yapmışım ki sana lâyık olmuyorum. Senin için bütün dilberleri sevmekten vazgeçmedim mi?

(*Ḫâḳânî*)

جا انداختن (câ endâḫten) = Çıkık bir âzayı yerine getirmek (Niẓām).

جاجستن (câ cesten) = Uyku ve uyanıklıkta korkarak yerinden sıçramak.

جاکش (câ keş) = Pezevenk.

جاکن شدن (câken şuden) = Bir şeyin yerinden kopup ayrılması; mecazen bir kimsenin makamından uzaklaşması (*ko.*).

جاگرفتن (câgiriften) = Yer tutmak, yer edinmek (Niẓām).

جانشین (câneşīn) =Ka'im-makam: Bir kimse öldükten sonra yerine geçen.

جانماز (câ nemâz) = Seccade.

جابُلقا، جابُلسا (**câbulsâ, câbulḳâ**)=Birincisi batı, ikincisi doğu sonlarında birer memleket-tir. Bir rivayette bu memleketler dünya âleminin mecmu suretleri kendisinde mevcudolan misal âlemindedir. Sofilere göre birincisi sâlikin varacağı son mertebe, ikincisi ilk mertebedir.

هرجایی که خواهی رفت خواهی خورد رزق خود
نخواهد پیش و کم گشتن بجابلقا وجابلسا
سلمان

Nereye gideceksen kendi rızkını yiyeceksin Cabulka ve Cabulsada fazla ve eksik olmıyacak.

(*Selmān*)

جابُلوس (**câblūs**) = Dalkavuk, yal-

taklanıcı. Câblūsîden = yaltaklanmak, kavuk sallamak mastarından ismi mastar, ismi fail (*muḫ.*).

از هواداریٔ ما وتو چو مستغنیست یار
ای رقیب این چاپلوسی ولوندی تابکی
خجندی

Sevgilimizin mademki bizim ve senin sevgimize ihtiyacı yoktur. Ey rakîp! Bu yaltaklanma ve dalkavukluk ne vakte kadar.

(*Ḫucendî*)

Çâblūs (*ba.*).

جاپوز (câpūz) = Türkistanda bir şehir.

باخرج تو برنیاید ار خود
اقطاع تو کندوست وجاپوز
نزاری

Kender ve Capuz şehirleri mukataa [*] *tarikiyle senin olsa da masrafınla karşılaşmaz.*

(*Nizārî*)

جات (cât) = Sonunda okunmaz (ه) bulunan bazı müzekker ve müennes kelimelerde cemi edatıdır (Niẓām).

جاتاغ (câtâġ) = Çadır ağırşağı.

ای خیمهٔ تو بر زبهشت برین بقدر
جاتاغ خیمهٔ تو سزد از سپهر بدر
سوزنی

Ey çadırı, kadir ve itibar cihetiyle cenneti âlâdan yüksek olan! gökyüzünün dolunayı senin çadırına ağırşak olmaya lâyıktır.

(*Sūzenî*)

جاجرم (câcerm) = Horasanda bir kasaba.

جاجرود (câcrūd) = Tahrana iki, üç fersah mesafede bir nehir (Nāşırî).

جاجیم (câcîm) = Pelâs: aba, kebe gibi kaba yün dokuma § Türlü renkli ipliklerden dukunan ve cicim denilen bir nevi döşeme. (*muḫ.*) جاجم.

جاچ (câç) = Samanı temizlenmiş hububat yığını = Câş. Temizlenmemişine (ḫermen) derler.

جاحالی رفتن (câḥâlî reften) = Gerdekten sonra gelinin akrabası damadın evinde konuklanmak (*ko.*).

جاحسوك (câḥsūk) = Orak.

بجاحسوك بزه کشتزار طاعت خویش
بدست نفس دروکرده ام هزاران آه
ترمذی

Günah orağiyle taat ve ibadetim ekinliğini nefis eliyle biçmişim; binlerce ah.

(*Tirmizî*)

جادنگو (câdengū) = Ateşgede-

[*] Mukataa: arazinin kesime verilmesi.

lere ve papazlarına gelen adak ve sadakaları alıp icabeden yerlere sarf eden kimse.

جادو **(câdū)** = Sihirbaz. Cadū suḫen = fasih ve beliğ şair.

جادوئی از شرع جدت باطل وناچیز گشت
چون رواداری که کلکت پیشه سازد جادوئی
از نهیب دست وشرم جود ویم بذل تست
ابرمتواری وکان محجوب ودریا منزوی
ادیب صابر

Sihirbazlık, ceddinin şeriatından beri bâtıl ve değersiz olmuşken kaleminin sihirbazlığı sanat edinmesini nasıl reva görürsün. Senin elinin ganimetinden bulut gizli; cömertliğinin utancından maden mahcup; ihsanının korkusundan deniz bir köşeye çekilmiştir.

(Edîbi Ṣābir)

جادی **(câdî)** = Safran.

جاروب ، جارو **(cârū, cârūb)** = Süpürge. Cârūbkeş=süpürücü.

جاسپردن **(câsipurden)** = (*k.*) Ölmek,

آن روز که آدم صفی جاسپرد
میراث بوارثان یکایك بشمرد
هرکس بهوای طبع چیزی برداشت
جزمن دگری زعشق میراث نبرد
واله

Âdem (صفی الله) *vefat edeceği gün mirasçılarına bıraktığı şeyi birer birer saydı, herkes isteğine uygun olan bir şey aldı, benden başka aşk mirasını alan olmadı.*

(Vālehi)

جاست **(câst)** = Üzüm teknesi, üzüm sıktıkları yer, sıkmak.

جاش **(câş)** = Hububat yığını, dilimizde çec denir § Câyeş = onun yeri (*muḫ.*).

جاغر **(câġer)** = Kuş kursağı.

دائم از چینه های انعامش
پرشود مرغ آزرا جاغر
فخری

Onun nimeti yemlerinden hırs kuşunun kursağı bir düziye dolar.

(Faḫrî)

جفجاف ، جاف جاف **(câfcâf, cefcâf)** = İffetsiz, ahlâksız kadın, yırtlaz.

زدانا شنیدم که چان شکن
زن جاف جافست وآسال کن
ابو شکور

Âsal (*ba.*).

جاگرم کردن **(câgerm kerden)** = Bir yerde yerleşmek. Câygerm kerden (*ba.*).

جاکشو **(câkşū)** = Çeşmezen denilen göz ilâcı.

جالی ، جال **(câl, câlī)** = Tuzak (*ar.*) فخ.

گهی زرنج بپیچم گه از بلا بتپم
چو شیر خسته بدوبر وچو مرغ بسته بچال
مسعود

Kâh okla yaralanmış aslan gibi ıstıraptan kıvranır, kâh tuzağa tutulmuş kuş gibi belâdan çırpınırım.

(*Mes'ūd*)

§ Misvak ağacı: lifli dallarından diş fırçası yapılan ağaç.

جالش **(câliş)**=Çiftleşme. Câlişger, bu işe haris olan kimse. Yalnız câliş de denir. Naz ve gamze ile salınan mânasına da gelir.

جاله **(câle)** = Kelek: nehrin bir tarafından öbür tarafına geçmek için ağaç, saz ve şişirilmiş tulumlardan yapılan sal.

جز جاله فضل ای برادر
از بحر جهالت گذر نیست
ولولی

Ey birader! Bilgisizlik denizinden, fazilet salından başkasiyle geçemezsin.

(*Velūlī*)

جالیز **(câlīz)**= Sebze bahçesi, karpuz, kavun tarlası. Şimdi bu mânaya evvelce yalnız bostan mânasına kullanılan fâlīz kullanılıyor. (Niẓām) Tahran ve İranın kuzey taraflarında câlīz; Isfahan ve güneyinde fâlīz denildiğini söylüyor.

زخصمش اونشود ملك پاك نیست عجب
که نیست از سرخر چارهٔ بهر جالیز
فخری

Mülkü düşmandan temizlenmezse şaşılmaz; çünkü her bostanda korkuluk eşek başı bulunması zaruridir.

(*Faḫrī*)

جام **(câm)** = Cam: pencere camı, hamamlara ve evlere konan tepe camı § Şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi § Horasanda bir kasaba.

مولدم جام ورشحهٔ قلمم
جرعهٔ جام شیخ‌الاسلامیست
لاجرم درمیان اهل سخن
بدو معنی تخلصم جامیست
عبدالرحمن جامی

Doğduğum yer Câm kasabası ve kalemimin damlası şeyhül'slâm Ahmedi Câmi'nin kadehi artığıdır. Şüphesiz; edibler arasında iki mânaya göre mahlasım Câmi dir.

(*Abdurraḥmāni Cāmī*)

§ Kendilerini Cemşit sülâlesinden sayan Sent ve Kişmir hâkimlerinden bir kısmının lâkapları.

جاماسب **(câmâsb)** = Keyânilerden Keykuştasb'ın veziridir ki hikmet ve heyette yüksek bilgisi vardı = Câmâs =Câmât. Eski Farsça ile ve (Ferhengi mülûk ve esrarı acem) adiyle yazdığı kitap halk arasında (Câmâsbnâme) adiyle anılır.

جامِ بادهٔ برسنگ زدن **(câmı bâde berseng zeden)** = Kadehi taşa vurmak (*k.*) işretten tövbe etmek.

هشیارکسی بودکه باسیمبری
می نوشد وجام باده برسنگ زند
خیام

Akıllı o kimsedir ki bir gümüş göğüslü ile şarap içer ve bir daha içmeğe tövbe eder.

(Ḥayyām)

جامِ پُر از شیرومی **(câmı pur ez şîrumey)** = Süt ve şarapla dolu kadeh [*] (*k.*) kevser suyu ile dolu kadeh § Güzel söz § Sevgilinin ağzı § İnsanı heyecana getiren güzel söz ve şiir.

جامِ جهان بین، جامِ جهان آرا، جامِ جم، جامِ جهان نما، **(câmı cem, câmı cihân ârâ, câmı cihân bîn, câmı cihân numâ)** = Cemşit şahın yedi nevi madenden yapılmış kadehi.

حامهٔ سحر، جامِ سحر **(câmı seḥer, câme'i seḥer)** = Güneş.

جامِ سیم **(câmı sîm)** = (*k.*) Sevgilinin çenesi (Şems ve Kulzum).

جامِ شهریاری **(câmı şehriyârî)** = (*k.*) Büyük kadeh.

[*] Horasanda şaraba süt karıştırıp içmek âdettir (Kulzum).

نه شهریار شناسیم ای مسلمانان
ازانکه نیست دل ازجام شهریاری سیر
مولانا

Ey müslümanlar! Şehriyarı tanımayız; zira gönül büyük kadehe doymamıştır.

(Mevlānā)

جامِ شیر **(câmı şîr)** = (*k.*) Sütlü meme.

جامغول **(câmġūl)** = Azılı, şerli. Aslı câme'i ġūl'dür. Sanki elbisesinde cin ve şeytan var demektir = dâmġūl = ḫuşūk = sind.

جامِ گوهری **(câmı gevherî)** = Billûr kadeh. (*k.*) Sevgilinin dudağı.

جامگی **(câmegī)** = Hizmetçilere verilen maaş, ücret ve elbise parası § Hizmetkâr § Tüfek fitili § Elbiselik § (M) nin tutariyle kadeh tortusu.

جامگی خوار (câmegī ḫuvâr) = (*k.*) Maaş alan § Şarap içen.

که ای جامگی خوار تدبیر من
زجام سخن چاشنیگیر من
نظامی

Ey benim tedbirimden istifade eden! sözümün kadehinden tat alan!

(Niẓāmī)

جامِ گیتی نمای **(câmı giti numây)** = (*k.*) Güneş.

فرومانده در کنج تاریك جای
چه دریابد از جام گیتی نمای
سعدی

Karanlık yerin köşesinde kalan kimse güneşten ne anlar.
(Sā'dī)

جامه (**câme**) = Elbise, döşeme.

دل اگر شاد بود خانه چه دوزخ چه بهشت
رنج اگر دور زتن جامه چه پشمینه چه برد
یغما

Eğer gönül sevinçli olursa oturulacak yerin cennet ve cehennem olması; vücut sıhhatte olursa elbisenin yünlü ve ipekli olması müsavidir.
(Yeğmā)

§ Sürahi.

چو خون جامه بجام اندرون فرو ریزی
منجیك

Kırmızı şarabı kadehe dökersen.
(Mencik

جامه بدندان گرفتن (**câme bedendân giriften**) = Elbiseyi dişle tutmak, (*k.*) kaçmak.

جامه خانه (**câme ḫâne**) = Dikilmiş, dikilmemiş elbise, yaygı; mal, meta muhafaza olunan oda, urba konacak yer.

پشمینه پوش خرقهٔ سالوس تا سوخت
از جامه خانهٔ کرمت خلعتی نیافت
خجندی

Sof giyen sofu gösteriş hırkasını yakmadıkça senin keremin elbiseliğinden kaftana kavuşmadı.
(Ḫucendī)

جامهٔ خورشید (**câme'i ḫurşîd**) = (*k.*) Güneşin ziyası, yer, güneşin tesirinden korumaları itibariyle ağaç yaprakları, toz, duman, bulut.

ابر بباغ آمده بازی کنان
جامهٔ خورشید نمازی کنان
نظامی

Bulut, bağa, oynıyarak, ağaçların yapraklarını temizliyerek geldi.
(Niẓāmī)

Nemâzî kerden=temizlemek.

جامه دار (**câmedâr**) = Hamamda elbiseyi muhafaza eden hizmetçi § Efendisinin elbisesini muhafaza eden kişi.

جامه دان (**câmedân**) = Elbise saklamak için çok defa deriden yapılan sandığa ve dolap gibi şeylere denir.

جامه دران (**câmederân**) = (Nekîsâ) nın tertibettiği makamların biri. Bu makam çalınırken insanlar şevklerinden elbiselerini yırttıklarından bu isim verilmiştir.

جامه در نیل زدن (**câme der nîl ze-**

den) = Elbiseyi çivide boyamak, (*k.*) matem tutmak.

چو هندی زنم برسرزنده پیل
زند پیلبان جامه درخم نیل
نظامی

İri filin başına kılıcı vurursam filci matem tutar.
(*Nizāmi*)

جامهٔ عیدی **(câme'i 'īdī)** = (*k.*) Kırmızı elbise § Bahar çiçekleri.

جامهٔ غوك **(câme'i ġūk)** = Yosun.

بحرکه دردادوگهر جوش او
جامهٔ غوکست زیر پوش او
خسرو

Coşması inci ve elmas veren denizin üst elbisesi yosundur.
(*Ḫusrev*)

جامه فوته کردن **(câme fūte kerden)** = (*k.*) Esvabı yırtıp parçalamak.

جامهٔ قطران **(câme'i ḳatrân)** = Peygamberimizin sülâlesinden olanların muharrem ayının onuncu günü giydikleri siyah elbise (Burhān).

جامه کن **(câmeken)** = Elbise soyunulacak yer.

جامهٔ نخجوانی **(câme'i nehçevānī)** = Çuha (Burhān).

جامه نمازی کردن **(câme nemâzī kerden)** = Yıkamak, temizlemek.

ماجامه نمازی بسرخم کردیم
غزالی

Biz küp başında temizlendik.
(*Ġazāli*)

جامهٔ نوروزی **(câme'i nevrūzī)** = (*k.*) Rengârenk elbise § Baharda açılan türlü çiçekler=câme'i 'īdī.

جانه، جان **(cân, câne)** = Can, hayvan ruhu. Nefsi natıkaya ve insan ruhuna revân denir. Bazıları cân, güneş; revân, onun her yeri ışıklandıran, aydınlığı gibidir demişlerdir § Silâh.

جانانه، جانان **(cânân, cânâne)** = Mâşuk, sevgili.

لاف مهر رخ جانان وغم جان هیهات
عاشق آن نیست که جانرا براومقداریست
عماد

Sevgilinin cemaline muhabbet iddiasiyle can kaygısı, birleşmez, yanında canın kıymeti olan kimse âşık degildir.
(*'İmād*)

جاناور **(cânâver)** = Canlı.

شکفت اینکه بااین همه زنده ام
تواند چنین زیست جانادری
نظامی

Buna şaşılır ki bunca felâkete

uğradığım halde diriyim, bir canlı böyle yaşıyabilir mi?

(*Niẓāmi*)

§ Zararlı hayvan § Domuz.

جانْ بَخْش (**cânbeḫş**) = Cenabı Hak. Mecazen sevgili ve çok ferah veren, kederden kurtaran her şey.

جانْ بَدَسْتارْچه دادَنْ (**cân bedestârçe dâden**) = Teşekkür yerinde canını bağışlamak, feda etmek.

جان بدستارچه دهم اورا
خاقانی

Ben o sevgiliye teşekküre bedel canımı feda ederim.

(*Ḫāḳāni*)

جانْ بُرْدَنْ (**cân burden**) = Canını tehlikeden kurtarmak.

بجان برد خود هرکسی گشته شاد
بکس از کشتن کس نیاوردیاد
نظامی

Herkes kendi canını kurtarmakla sevinip kimse kimseyi öldürmeyi hatırına getirmedi.

(*Niẓāmi*)

جانِ پَرِیانْ (**cânı periyân**) = (*k.*) Şarap.

از پیکرگاو آید ودر کالبد روح
جان پریان کزتن خم یافت رهائی
خاقانی

Peykergâv (*ba.*).

جانِ جانْ (**cânı cân**) = (*k.*) Hak tealâ § Sevgili § Mutasavvıflara göre hakikatı Muhammediye.

جانَه دارْ، جانْدارْ (**cândâr, cânedâr**) =Canlı.

کجاست مانیٔ صورت نگار تابیند
نگار خانهٔ ارتنگ وصورت جاندار
شاعر

Nakkaş Mani nerede ki Erteng nakışhanesini canlı suretiyle görsün.

(*Şā'ir*)

§ Cân silâh mânasına da geldiğinden cândâr silâhlı demektir.

شاهیست چهره ات که دوجاندار خاص او
چشم کمان کشیده وزلف زره ورست
رفیع

Senin cemalin bir padişahtır ki yay çekmiş gözünle zırhlı zülfün onun iki has silâhtarıdır.

(*Refi'*)

§ Azık.

بزوزور توان یافت اندکی جاندار
چه چاره تاند کرد آنکه زر ندارد وزور
سوزنی

Para ve kuvvet ile bir parça azık bulmak mümkündür. Para ve kuvveti olmıyan ne yapabilir.

(*Süzeni*)

§ Muhafız, koruyucu.

کی تواند کرد جانداریٔ او هر جانور
حافظ وجاندار او ایزد تعالی بس بود
شرف

Her canlı onu nasıl koruyabilir. Onu koruyan, saklıyan ancak Cenabı Hak'tır.

(*Şeref*)

جاندارو (**cândârū**) = Tiryak.

جانداروی عاشقان بیمار
دیدار حبیب دلنوازست
هدایت

Hasta âşıkların tiryakı, yani ilâcı sevgilinin gönül okşıyan yüzüdür.

(*Hidâyet*)

جاندانه (**cândâne**) = Tepe ile alın arasındaki yer, bıngıldak, (*Ar.*) يافوخ. Beyin mânasına daha doğrudur (Reşîdî).

جان درمیان (**cân dermiyân**) = Can ortada, yani canı fedaya hazırım demekten ve fevkalâde sevgiden kinayedir.

ای قلمت یادوات طوطیٔ هندوستان
پیش زبان تو تیغ هندوی جان درمیان
کمال

Ey hokkasiyle kalemi Hindistan dudusuna benziyen! Senin dilinin önünde kılıç; canını fedaya hazır Hintli gibidir.

(*Kemāl*)

جانِ زمین (**cânı zemîn**) = (*k.*) Bitkiler.

جان ستان (**cân sitân**) = Can alıcı.

گفتم که تیغ او بمیان مصاف چیست
گفتا که دومصاف هزیرست جان ستان
عنصری

Savaş ortasında onun kılıcı nedir dedim; savaşta can alıcı bir aslandır dedi.

(*'Unṣurî*)

جان شکر، جان شکار (**cân şikâr, cân şiker**) = Can avlayıcı, can alıcı. (*k.*) Azrail (ع).

نبود شکفت اگر ملك‌الموت خوانمش
از بسکه هست چون ملك‌الموت جان شکار
قاآنی

Ölüm meleği gibi, o kadar can alıcıdır ki ona ölüm meleği dersem şaşılmaz.

(*Ḳaānî*)

جان فزا (**cânfezâ**) = Can artıran: uzun ömür; rahat ve ferah veren şey.

بهار جانفزا آمد جهان شد دلکش وزیبا

Ruha ferah veren bahar geldi, cihan, gönül çekici ve yakışıklı oldu.

§ Ayın yirmi üçüncü günü.

جان گزا (**cân gezâ**) = Can ısırıcı, ruhu sıkıcı. Cânfezânın zıddıdır.

بیا ساقی آن شربت جانفزا
بمن ده‌که دارم غم جانگزا
نظامی

Ey sâkî! Gel, o, ruha rahat veren şerbeti bana ver ki ruhu sıkan kederim var.

(*Niẓāmî*)

شد جواب تلخ تو برخستگان آب حیات
روی ناپاك رقیبت جانگزای عاشقان
ابوالمعانی

Senin acı cevabın hastalara bengi sudur. Rakîbinin kirli yüzü âşıkların ruhunu sıkar.
(*Ebülme'ânî*)

جانِ مَن و جانِ شُما (**cânımenu cânışumâ**) = جان من وجان شما یکیست Canlarımız tamamen birdir demek olup bir kimseye bir şey tevdi ederek iyi saklamasını ve kıymetini bilmesini tavsiyeden kinayedir.

جان شیرین منست این شعر ومن پیش شما
می سپارم جان خود جان من وجان شما
سلمان

Bu şiir benim tatlı canımdır. Ben kendi canımı sizin huzurunuza: size tevdi ediyorum, iyi saklayınız
(*Selmân*)

Her ne kadar Şu'ûrî ve Tuhfei Vehbî'de «biz seninle sağ olalım daima» denilmişse de Reşîdî ve Nâşırîden ve misal getirilen Selmân'm şiirinden yazdığımız mâna anlaşılıyor.

جانُوسپار، جانُوسپار (**cânūsâr, cânūspâr**)=Dârâ'nın iki katilinden biridir. Pek yakın adamlarından iken İskender ile ettiği muharebede Dârâ'yı öldürmüş ve başını İskender'e götürmüşlerse de hıyanetlerinden dolayı İskender de onları öldürmüştür. Mânūsâr (*ba.*).

جانْوَر (**cânver**) = Canlı.

نه هرچه جانور ند آدمیتی دارند
پس آدمی که درآفاق نقش دیوارند
سعدی

Her canlının insanlıktan nasibi yoktur. Âlemde nice adam vardır ki duvardaki nakış ile birdir.
(*Sâ'di*)

= Cânâver.

مانا که بدشت مرده باشد
یا جانورش خورده باشد
مکتبی

Belki bir ovada ölmüştür; yahut onu bir canavar yemiştir.
(*Mektebî*)

جاوِدْ، جاوِدان، جاوِدانَه (**câvid, câvidân, câvidâne**) = Daima kalacak olan, bengi, sonrasız, ebedî.

درکنار گل نخواهد ماند بشونم جاودان
آخر از پستی ببالا میرود غمگین میاش
صائب

Çiy, gülün yaprağında bir düziye kalmıyacak. Elbette aşağıdan yukarıya çıkar; kederlenme.
(*Şâ'ib*)

جاوِدانِ خِرَد (**câvidânı ḫired**) = Hûşenk Şah'm amelî hikmete dair yazdığı mühim bir kitap.

جاوَر (**câver**) = Hal. Nasılsın diyecek yerde, çi câverdârî; denir. Yer ve mekân sahibi mânasını da ifade eder. Bu takdire göre câ = yer ile sahip mânasını

ifade eden (ver) den mürekkebolur.

جاورد **(câverd)** = Yandık otu denilen beyaz dikenlik (*ar.*) ثغام.

جاور کردن **(câver kerden)** = Değişmek, tebdil etmek.

جاورگرد **(câvergerd)** Bir halden bir hale dönme.

جاوشیر **(câvşīr)** = Oğlan aşı denilen samg [*].

جاوه **(câve)** = Cava adası § Ağzın iç tarafı.

جاویدانه، جاویدان، جاوید **(câvīd, câvīdân, câvīdâne)** = Câvid (*ba.*).

چه پدر تاباد باد وجودش جاوید
چه پسر تابقیامت کرمش جاویدان
قاآنی

Ne baba! vücudu kıyamete kadar bakî olsun. Ne oğul! keremi kıyamete kadar sürsün.

(*Ḳāāni*)

جاویدن **(câvīden)** = Çiğnemek. Konuşmada (cevîden) denir.

جای **(cây)** = Yer = Câ.

بجای یکی بد یکی بد کنم
بپاداش نیکی یکی صد کنم
نظامی

[*] Samg, ağaçların pusu yani bedenlerinden sızan yapışkan madde.

Bir fenalığa karşı bir fenalık, bir iyiliğe karşı yüz iyilik ederim.

(*Niẓāmī*)

ساقی عرق بجای می ناب می دهد
من مستحق آتشم او آب می دهد
یغما

Sâki, halis şarap yerine rakı veriyor. Ben ateşe müstahakım o, su veriyor.

(*Yeġmā*)

§ Hindistanda yetişen güzel kokulu bir gül.

جای باش **(cây bâş)**=Oda, ikametgâh, ev, yurt, mekân.

جای گرم کردن **(cây germ kerden)** = Yerini ısıtmak (*k.*) bir yerde çok oturmak, yerleşmek.

زان پیش که من درآیم ازپای
درخانهٔ خویش گرم کن جای
نظامی

Ben ayaktan düşmeden kendi evinde yerleş.

(*Niẓāmī*)

ازان سرد آمد این کاخ دلاویز
که تاجا گرم کردی گویدت خیز
نظامی

Bu gönlü çeken köşk, yani dünya ondan dolayı soğuktur ki yerini ısıtır ısıtmaz, yani yerleşir yerleşmez kalk, der.

(*Niẓāmī*)

جایمند **(câymend)** = Yerinden kalkmıyan, üşenen, tembel.

جَبَّاج **(cebbâc)** = İran şahlarının nevruz günü giyindikleri elbise. Reşîdî'de, cebtâc şeklindedir.

جَبْرُوز **(cebrūz)** = Oklu kirpi.

جَبْغُوت **(cebġūt)** = Döşek ve yorgan içindeki pamuk ve yün gibi şeyler (Reşîdî), eski ve parça parça elbise ve yorgan = çeğbūt.

جِبْلَاج **(ciblâc)** = Cömertliği olmıyan zengin ve mevki sahibi.

جِبْلَهَنْگ، جِبْلَاهَنْگ **(ciblâheng, cibleheng)** = Sarı diken denilen nebatın tohumu.

جَبْلَك **(ceblek)** = Kuvvetli ve müstahkem.

پادشاها بعدل وبخشش تو
گشته دیوار دولتت جبلك
منجیك

Ey padişah! Senin adalet ve ihsanınla devletinin duvarı kuvvetlenmiş.

(*Mencîk*)

جَبَه **(cebe)** = Ağaç kavunu ve turunç murabbası.

جُبَّهٔ خُورْشِيدُوماه **(cubbe'i ḫurşîdumâh)** = (k.) Gece ve gündüz § Felek.

جُبَّهٔ دَرْوِيش **(cubbe'i dervîş)** = (*k.*) Bulut § Gece (Burhān), güneş (Bahār, Reşîdî).

جُبَّهٔ هَزَارمِيخِي **(cubbe'i hezâr mîḫî)** = (*k.*) Gök § Gece.

جَبِيرَه **(cebîre)** = Halkın bir işe hazırlanması.

جَبِين گِرِفْتَه **(cebîn girifte)** = (*k.*) Asık suratlı.

پیش جبین گرفته مگن عرض احتیاج
ای نابلد مکوب دری‌را که بازنیست
شفیعی

Asık suratlının yanında ihtiyaçtan bahsetme. Ey kılavuzu olmıyan kişi! Açık olmıyan kapıyı vurma.

(*Şefî'i*)

جَخ **(ceḫ)** = Kavga etmek, uğraşmak mânasına gelen ceḫîden den ismi mastar, emir. (Ç) ile de doğrudur. Çeḫ (*ba.*).

خدایا راست گویم فتنه ازتست
ولی از ترس نتوانم جخیدن
ناصر

Yarabbi! doğru söylüyorum, fitne, sendendir; fakat korkumdan müdafaa edemiyorum.

(*Nāṣır*)

جَخَاجِخ **(ceḫâceḫ)** = Kılıç gib

savaş aletlerinin tokuşmasından çıkan ses, (c)ler yerinde (ç) ile de doğrudur.

جَحْش ، جَحْج (**ceḥc, ceḥş**)—Hak kuşu § İnsanın boğazında peyda olan patlıcan gibi yumru.

جَحْجَن (**ceḥcen**) = Çeşmezen denilen göz ilâcı = câkşū *(ba.)*.

جُدا (**cudâ**) = Ayrı.

مرهما از تو بزنجیر گسستن نتوان
ناخن از گوشت بشمشیر جدا نتوان کرد
یغما

Beni senden zincirle koparıp ayırmak mümkün değildir; çünkü tırnak etten kılıçla ayrılamaz.

(*Yeğmā*)

ندانم ای سپهر سنگ دل دیگر چه خواهی کرد
جدا از دلبرم کردی ازین بدتر چه خواهی کرد
اشرف

Ey katı yürekli felek! Başka ne yapacaksın; beni dilberimden ayırdın; bundan daha fena ne yapacaksın.

(*Eşref*)

Cudâî = ayrılık.

هیچ کس شربت وصل تو دمی نوش نکرد
که بصد بار دگر زهر جدائی نچشید
عصمت

Hiçbir kimse bir zaman seninle birleşmek şerbetini içmedi ki başka yüz defa ayrılık zehrini tatmasın.

(*'İṣmet*)

جُدانَك ، جُدارَك (**cudârek, cudânek**) = Çocukların avuçları içinde dönen topacı havaya fırlatıp tekrar avuçları içinde döndürdükleri gibi bir değneğin üzerinde bardağı bu suretle döndürmek oyunu.

جُدا شِناس (**cudâşinâs**)= Bir sıfattır ki o sıfatla iki şeyin arası ayrılıp seçilir. (*Ar.*) مابه‌الامتیاز .
(Nāşırī)

جُدا گانه (**cudâgâne**) = Ayrı ayrı.

جُدا وی (**cedâvī**) = Hizmetkâr aylığı.

جَدْب (**cedb**) = Hurma ağacının tepesinde olan ve hurma beyni denilen ak ve tatlı şey (*Ar.*) (شجرالنخله ، قلب النخله).

جَدْتِن (**cedtīn**) = Küçük, nakışlı çanta, dağarcık.

جَدْگاره (**cedgâre**) = Türlü türlü yollar, tedbir ve reyler.

جهانیانرا دیدم بسی زهر مذهب
بسی بدیدم از گونه گونه جدگاره
ابوالحسن

Her mezhepten birçok halk ve biribirine uymıyan birçok fikirler gördüm.

(*Ebūlḥasan*)

جَدْوَار (**cedvâr**) = Zehrin tesirini gideren bir kök. Bîş (*ba.*)

جَر (**cer**) = Yarık, çatlak, hususiyle yarılmış yer.

جُر (**cur**) = At eyeri.

جُرَب (**cureb**) = Turaç denilen kuş.

ای داد گستری که زتأثیر عدل تو
بازوعقاب خم زند از کبك وا زجرب
سوزنی

Ey adaleti yayan! Senin adaletinin tesiriyle doğan ve kara kuş keklik ve turaçtan kaçar.
(*Sūzeni*)

جَرَد (**cered**) = Yaralı, mecruh.

جرد بود لیکن قوی دست‌وپای
برفتن بدی همچو پرهای
زجاجی

Yaralı fakat eli ayağı kuvvetli idi. Gitmekte hüma'nın kanadı gibi idi.
(*Zucācī*)

(R) nin tutariyle padişah tahtı mânasınadır.

جُرْدَه (**curde**) = Babası Arap cinsinden, anası boz olan at § İğdiç. (C) nin üstüniyle sarı renkli at (Burhān).

جَرَز (**cerz**) = Toy kuşu.

جَرَس (**ceres**) = Çan.

جرس فریاد می‌دارد که بربندید محملها
حافظ

Çan; yükleri bağlayınız diye bağırıyor.
(*Ḥāfız*)

§ Zindan.

مگردان سوی خویشتن جنگ کس
مکن برتن خویش گیتی جرس
زرآتشت

Kimsenin kavgasını kendi tarafına çevirme; vücuduna dünyayı zindan etme.
(*Zerāteşt*)

(R) nin şeddesiyle kapı ve diş gibi şeylerin gıcırtısı. Bu mânada (cerreset) de denir.

شده از جرّس در دایه آگاه
شنید آواز گمتار شهنشاه
فخرگرگانی

Dadı, kapının gıcırtısını anlayıp padişahın sözünün sesini işitti.
(*Faḫrī Gurgānī*)

جَرَس دَر گلو بستن، جَرَس بَر مَحمل بستن (**ceres ber meḥmel besten, ceres der gulū besten**) = Sefere hazırlanmak.

جرس ببند بمحمل که ره خطرناکست
چو پای ناقه درین دشت کم صدایی به
طالب

Yolculuğa hazırlan, çünkü yol muhataralıdır, bu ovada deve ayağı gibi sessizlik pek iyidir.
(*Ṭālib*)

İkinci lûgat yüksek sesle dua etmek mânasına da gelir.

جَرَشهای زَر (**cereshâyi zer**)=(*k.*) Yıldızlar.

جَرْشَفت (**cerşeft**) = Hiciv.

چون بترسی زبلا وآ گفت
شعر بایدگه نگویی جرشفت
عنصری

Belâ ve musibetten korkarsan; hicve dair şiir söylememelisin.
(*'Unṣurî*)

جُرْعَه دان (**cur'edân**) = Şarap artığı dökülen kab.

جُرْعَه ریز، جُرْعَاتو (**cur'erîz, cerġatū**) = Emzikli tas.

جَرْغَند (**cerġend**) = Bumbar dolması (ciger âkend) den hafifletilmiş ve bozulmuştur § Işık ve ışık konacak yer.

جَرْغُول، جَرْغُون (**cerġūl, cerġūn**) = Sinirli yaprak. (*Ar.*) لسان الحمل.

جَرْگ، جَرْگَه (**cerg, cerge**) = Sürgün avı gibi insanların bir yere toplanıp halka olmaları, sürgün avı.

قابل اهل دل ولایق الفت نبود
جرگ ونرگی که دروشور محبت نبود
میر نجات

Sevgi aşkı olmıyan topluluğun ehli dil olmaya kabiliyet ve görüşüp konuşmaya liyakati yoktur.
(*Mîr Necât*)

جَرْمَزَه (**cermuze**) = Sefer ve misafirlik.

جِرِنده (**cirende**)= Kıkırdak. (*Ar.*) غضروف.

جَرَنگ (**cereng**)=Çan ve zil sesi, kılıç ve topuzun çarpmasından çıkan ses.

جز باجرنك گرز نگوید اجل سخن
عمید

Ecel, topuz sesinden başkasiyle söz söylemez.
(*'Amîd*)

Mastarı (cerengîden). Konuşmada para şıkırtısına (çiring) denir (Nizâm).

جُرْوَاسَك (**curvâsek**) = Ağustos böceği, cırlayık.

جَرُون (**cerūn**) = Hürmüz iskelesinin eski adı.

جَرَّه (**curre**) = Otlamıyan ve uçan bütün hayvanların erkeği, hususiyle erkek doğan. Tâyin için currebâz derler.

کسی چون بدست آورد جرهباز
فروبرده چون موش دندان بآز
سعدی

Sıçan gibi dişini hırsa batırmış olan kimse doğanı nerede ele geçirir?

(Sā'dī)

Bu münasebetle yiğit ve bahadıra da denir.

بریاد گرز وتیغ تو محکم کنند ویز
پیلان مست، یشك ویلنگان جره ناب
مختاری

Senin topuz ve kılıcını hatırlıyarak sarhoş filler ve yürekli kaplanlar azı dişlerini kuvvetlendirir ve bilerler.

(Muḫtārī)

دربزم خوبتر زتذروملونی
اندر مصاف جره تر از باز زرق
سیف اسفرنگی

Mecliste renkli sülünden daha güzel, harbde erkek doğandan daha yiğitsin.

(Seyfī İsferengī)

Zürreḳ, curre muarrebidir § Cura denilen saz.

بیا مطرب آن جرهٔ طفلوش
چو طفلان بیرگیر وبنواز خوش
دهلوی

Ey çalgıcı! Gel, o çocuk gibi curayı çocuklar gibi kucakta tut da hoş bir surette çal.

(Dehlevī)

جَرِیده (**cerīde**) = Yalnız, tenha.

جریده سواری توانا وچست
بکار مصاف اندرون تندوست
نظامی

Savaş işinde sağlam, kuvvetli ve çevik, tek başına bir atlı.

(Niẓāmī)

§ Defter ve gazete mânasına Arap ve Acem dilinde sonra ihdas olunmuştur.

جُز (**cuz**) = Başka mânasına istisna edatı.

جز یك نظر بدو نتوان دید زانکه نیست
امکان باز گشتن ازان رخ نگاهرا
نظامی

Ona bir defadan başka bakmak mümkün değildir; çünkü o yüzden gözün ayrılmasına imkân yoktur.

(Niẓāmī)

که داند جز او کردن ازنیست هست
سعدی

Ondan başka yoktan var etmeyi kim bilir?

(Sā'dī)

Bazı defa başında fazla olarak üstün bir (b) bulunur.

بطلب یافت نشان از لب شیرین فرهاد
ره سوی لعل نبردند بجز کوهکنان
خجندی

Ferhat, Şirinin dudağının nişanını aramakla buldu. Lâlin yolunu dağ kazanlardan başka insanlar, bulamadılar.

(Ḫucendī)

جَز (**cez**) = Ada.

جِز، جِزدَر، جِزغال، جِزغاله (**ciz, cizder, cizġâl, cizġâle**) = Kavrulmuş kuyruk, kıkırdak. Niẓām; (cizġâl), pişerken yahut kavrulurken yanan et, (cizġâle) Isfahanın konuşma dilinde kavrulmuş kuyruk, demiştir.

جَزْد (**cezd**) = Ağustos böceği.

خروش جزد میان سراب وقت زوال
چنانکه نالهٔ عاصی بود میان سعیر
دهستانی

Öğle vakti serap [*] *ortasında ağustos böceğinin ötmesi, cehennem içinde suçlunun feryadı gibidir.*

(*Dehistānī*)

جَزَك (**cezek**) = Kuşlara mahsus bir hastalıktır ki yeleklerinin dibinden kemiğe kadar oyulup gider.

جَزِيدَن (**cezîden**) = Bozmak, tebdil ve tağyir etmek.

جَسْت (**cest**) = Sıçrama, kaçma : cesten = sıçramak tan mastarı tahfifî ve mazi.

مسلم جوانراست برپای جست
که پیران برند استعانت بدست
سعدی

Ayak üzerinde sıçrama gençlere mahsustur; çünkü ihtiyarlar elin yardımiyle ayağa kalkabilirler.

(*Sā'dī*)

آن مرید اورا چودید ازجای جست
کای نبی‌الله دستم گیر دست
عطار

O mürit Cenabı Peygamberi görünce, ey Allahın peygamberi! Elimi tut elimi, yani bana yardım et diye yerinden sıçradı.

(*'Aṭṭār*)

جُسْت (**cust**) = Arama. Custen = aramak mastarından mastarı tahfifî ve mazi.

دولت اندر هنر بسی جستم
هردو دیدم مکان نمی‌یابم
خاقانی

Saadeti hünerde çok aradım. Her ikisini bir yerde bulmuyorum, yani hünerle saadeti birleştirmek mümkün olmuyor.

(*Ḫāḳānī*)

گفت روبه جستن رزق حلال
فرض باشد از برای احتمال
مولانا

Tilki, helâl azık aramak, Allahın emrine uymak için farz olur, dedi.

(*Mevlānā*)

جَسْتَن (**cesten**) = Sıçramak, atlamak, atılmak, kaçmak, kurtulmak.

من مسکین بسودای پری رویی گرفتارم
که باد صبح نتواند زبند زلف او جستن
سلمان

Ben miskin, bir peri yüzlünün aşkına tutkunum ki sabah rüzgârı onun zülfünün zincirinden kurtulamaz.

(*Selmān*)

که نتوانی زبند چرخ رستن
زتقدیری که یزدان کرد جستن
فخر گرگانی

Çünkü feleğin bağından kur-

[*] Serab = pusarık, ılgım salgım. «Lehce; kamusı türkî» yalgın (cep lûgati).

tulmaya, Allahın takdirinden kaçmaya muktedir değilsin.
(*Fahri Gurgānī*)

جسته جسته (**ceste ceste**)=Yavaş yavaş, tedricî (*ko.*),

جسته گیر (**cestegīr**) = (*k.*) Arsız dilenci.

جسك (**cesk**)=Mihnet ve musibet.

ورای پرده یکی دیو زشت سر برکرد
بگفتمش که تویی مرگ وجسك گفت آری
مولانا

Perde arkasından çirkin bir şeytan başını çıkardı. Ona, ölüm ve musibet sen misin? dedim, evet dedi.
(*Mevlānā*)

جش (**ceş**) = Mavi boncuk.

جش اگرچه برنك فیروزه است
در فیروزه نیست اندر جش
سوزنی

Mavi boncuk firuze renginde ise de onda firuzenin parlaklığı yoktur.
(*Sūzenī*)

جشان (**ceşân**) = Terzi ve yapıcı arşını.

جشن (**ceşen**) = Sıtma.

جودید اندران شهریار زمن
در افتاد ازیم دروی جشن
شاعر

Orada zamanın padişahını görünce korkudan titremeye başladı.
(*Şā'ir*)

جشن (**ceşn**) = Ziyafet, zevk ve eğlence meclisi, düğün § Bayram.

درجشن آسمان وش تو ریخته بناز
ساقی ماهروی تو در ساغر آفتاب
انوری

Senin göğe benziyen meclisinde ay yüzlü sâkin naz ile güneşi, yani şarabı kadehe dökmüş.
(*Enverī*)

جشن بزرگ (**ceşni buzurg**) = Ferverdînin [*] yani bahar ilk ayının altıncı günü yapılan bayram. Nevrūzi buzurg de derler. Ferverdîn (*ba.*).

جشن پوردگان (**ceşni pūrdegân**) =pence'i duzdîde denilen beş günü âbân ayı sonundaki beş güne ekliyerek o on günde yapılan bayram. Pence'i duzdîde (*ba.*).

جشن تیرگان (**ceşni tīrgân**) = Tîr ayının on üçüncü günü yapılan bayram. Tîr (*ba.*).

جشن خردادگان (**ceşni ḫurdâd-**

[*] Ferverdîn, mart değildir, çünkü Ferverdînin yani baharın ilk ayının birinci gününde, rumi martın dokuzu ve efrencînin yirmi ikisidir. Onun için bu ayları Farsça isimleriyle yazdım.

gân) = Hurdâd ayının altıncı günü yapılan bayram. (Hurdâd) ve âbân (*ba.*).

جَشْن سَاز **(ceşnsâz)** = Şemsî senenin birinci günü yapılan bayram.

جَشْنِ سُدَه **(ceşni sude)** = Behmen ayının onuncu günü yapılan bayram. (Behmen) ve sude (*ba.*). Bu bayram İranlıların Müslümanlıktan evvel ve sonra yaptıkları bayramdır, ötekiler Müslümanlıktan evvelki devre aittir (Nizâm).

جَشْنِ مَرْدْ گِيرَان **(ceşni merdgîrân)** = İsfendârmuz ayının beşinde yahut bu ayın nihayetindeki beş günde yapılan bayram. (İsfendârmuz) (*ba.*).

جَشْنِ مَرْيَم (**ceşni meryem**) = Hazreti Meryem, Hazreti İsayı doğurduğu zaman üzerlerinde olan hurma ağacını kımıldatmakla dökülen taze hurmadan kinayedir.

جَشْنِ نِيلُوفَر (**ceşni nîlûfer**) = Hurdâd ayının yedinci günü yapılan bayram. Hurdâd *(ba.)*.

جَشَه **(ceşe)** = Yağ ölçeği. (C) nin ötresiyle: gömlek ve elbise yeni.

جَشِيرَه ، جَشِير (**ceşîr, ceşîre**) = Çulha § Burhân ceşîreyi un çorbası mânasına da yazmıştır.

جَعْدْ اَنْگُشْت **(ca'de nguşt)** = (*k.*) Hasis. (*Ar.*) جعدالانامل .

جَعْدِ شُتُر **(ca'di şutur)** = (*k.*) Bedeni çok tüylü olan kimse.

جَعْدِ قَلَم **(ca'di ḳalem)** = Kalemin arkasında yahut yarığında kalan mürekkep bulaşığı § Lâtif söz § Yarım daire,

جَعْدِ گِرِهْگِير **(ca'di girihgîr)** = Kıvırcık ve dolaşık saç ki Arap saçı denilir.

جُغ **(cuġ)** = Boyunduruk = çuġ = yüg.

جَغَارَه ، جَغَازَه **(ceġâre, ceġâze)** = Nevileri içinde en evvel yetişen bir nevi tere kökü. Ceğeş (*ba.*). § Darı ekmeği § Kadınların yüzlerine sürdükleri allık § Umum hayvanların, hususiyle sığır, koyun, deve, atın göbeği.

جَغَالَه (**ceġâle**) = Kuş sürüsü § Ham meyva, çağla.

جَغْتُو (**ceġtû**) = Merâga nehri.

زرینه‌رود (Zerîne rūd) da derler (Nāṣırî).

جغجغ (**ceğceğ**) = Çançan dediğimiz uygunsuz, yüksek ses (*ko.*).

زاهد زحسد جغجغ باطل کند آغاز
عاشق زسرسوز چوزد نعرهٔ حق حق
اسیری

Âşık yandığı cihetle, Hak! Hak! narasını attıkça sofu hasedinden beyhude çançana başlar.
(*Esîrî*)

جغد (**cuğd**) = Baykuş nev'inden puhu.

بگوید چه خوش گفت دهقان سغد
که برناید ز خانهٔ باز جغد
فردوسی

Sğud'un ulusu ateşperestlerin reisine, doğan yuvasından puhu çıkmaz, diye ne hoş söyledi.
(*Firdevsî*)

یاد آیدم احوال دل سینهٔ ویران
هرگه شنوم نالهٔ جغدی زخرابی
یغما

Her ne zaman bir harabeden bir baykuş sesi işitsem viran sinemdeki kalbimin ahvali hatırıma gelir.
(*Yeğmā*)

§ Kale burcu.

جغرات (**cuğrât**) = Yoğurt (Türkçedir).

جغرد (**cuğerd**) = Çayır ve çimen.

جغشت جغشت (**ceğeş ceğeşt**) = Bir nevi tere ve sebzedir ki bahar mevsiminde, bütün sebzelerden evvel yetişir=ceğâre (*ba.*).

جغنه (**ceğne**) = Baykuş nev'inden sarıgebe denilen gözleri büyük, sarımtık bir kuş.

جفا پیشه (**cefâ pîşe**) = (*k.*) Zalim.

اگر بر جفا پیشه بشتافتی
کی از دست قهرش امان یافتی
سعدی

Eğer zalime ceza vermekte acele etse idi onun kahrı elinden nerede kurtulurdu.
(*Sā'dî*)

§ (*k.*) Mâşuk.

Cefâ kelimesi kerden, dîden, keşîden, custen müştaklariyle terekkübeder § (Cefâzede) = cefaya uğramış, (cefâkeş)=cefa çeken (*k.*) mazlum.

جفت (**cuft**)=Çift, eş zıddı tak = tek.

ازین بیش چیزی نیارمت گفت
بس این گردلت باخرد هست جفت
اسدی

Bundan fazla bir şey söyliyemem. Kalbin akıl ile eş, yani birleşmiş ise bu yetişir.
(*Esedî*)

§ Çift öküzü.

جفت ببردند وزمین ماند خام
هیچ نروئید زخاروگیا
مولانا

Çifti götürdüler. Yer işlenmemiş kaldı. Diken ve ottan başka bir şey bitmedi.

(Mevlānā)

جُفت آفَرید (**cuft âferīd**) = Bir nevi nebat. Bazı lûgat sahipleri tilki hayası dedikleri nebat demişler.

جُفت سَاز (**cuft sâz**) = Sazendelik fenninden bir nevi ki üç kısımdır: cuft sâz, rast sâz, yekunīm sâz.

جُفت شُدَن (**cuft şuden**)=Bir şey bir şeye benzemek § Erkek ve dişi çiftleşmek.

جُفتَك (**cuftek**) = Bir çift kuştur. Erkeğinin bir tarafında kanad, bir tarafında bir çengeli olur. Dişisinin öteki tarafında yine bir kanad ve bir halkası olmakla uçacakları zaman çengeli halkaya geçirip uçarlar. (*Ar.*) ينقك tir.

جُفت گاو (**cuftgâv**)= Çift öküzü.

جَفتَن (**ceften**) = Eğilmek, bükülmek, kubbe ve kemer gibi binanın tavanı çatlamak. Cefte= eğilmiş. Emri hazırı mazisi gibi ceft suretinde gelir.

شهنشاهی که بهر خدمت او
همیشه پشت گردون جفته باشد
فخری

Bir şehinşah ki ona hizmet için feleğin sırtı daima eğrilmiş olur.

(Faḫri)

جُفت وتَا (**cuftutâ**)=Çift mi tek mi oyunu. Tâ (*ba.*).

جُفتَه (**cufte**) = Çifte, tepme: hayvanın iki ayağını birleştirip geriye vurması.

جفته اندازد یقین آن خر زدرد
حبذا آن کس کزو پرهیز کرد
مولانا

O eşek acıdan şüphesiz çifte atar. Ondan (onu tedaviden) çekinen kimse mesuttur.

(Mevlānā)

§ Hayvan ve insan sağrısı. § Benzer, mânend.

بفرمود تا مطبخی در نهفت
نهد جفته وانرا کند خاك خفت
نظامی

İskender, aşçıya onu gizlice toprağa gömüp ona benzer bir koyun başını pişirmesini emretti.

(Niẓāmī)

جُفتی کَردَن، جُفتی زدَن، جُفتی خُوردَن (**cuftī ḫūrden, cuftī zeden, cuftī kerden**) = Çiftleşmek.

جَك (**cek**) = Yağ çıkarmak için yoğurdu bir kab içinde çalkamak ki yaymak denir. (Yayık) bundan alınmıştır § Berat ve hüccet. Şebi cek=Berat gecesi.

جِگَارَه (**cugâre**) = Cedgâre (*ba.*).

جِكَاشَه (**cekâşe**) = Büyük kirpi.

جِگَر (**ciger**) = Ciğer, bağır.

اگر این داغ جگرسوز که درجان منست
بدل کوه نهی سنگ بآواز آید
ـهدی

Âvâz (*ba.*) § Keder ve mihnet.

چند گویی جگری نیست ترا
جای

Ne vakte kadar bana sen gamsızsın diyeceksin.

(*Cāmī*)

جِگَر آگَنده (**ciger agende**) = Bumbar dolması.

جِگَر بَند (**ciger bend**) = Ciğer takımı. (*Ar.*) سوادالبطن § (*k.*) Evlât.

تو جگر بنده میان گریکان
اندر اندازی وجویی زان نشان
مولانا

Sen ciğer takımını kediciklerin ortasına atar da ondan eser ararsın

(*Mavlānā*)

جِگَر بَند پِیشِ زاغ نِهادَن (**ciger bend pîşi zağ nihâden**) = (*k.*) Mihnet ve belâya katlanmak.

جِگَر گُوشَه ، جِگَر پَارَه (**ciger pâre, ciger güşe**) = (*k.*) Evlât.

جِگَر تِشنَه (**ciger teşne**) = (*k.*) Çok özleyen.

جِگَر تِفتَه (**ciger tefte**) = (*k.*) Âşık.

جِگَر خُوَارَه (**cigerḫuvâre**) = (*k.*) Çok keder ve mihnet çeken kişi § Taş yürekli, merhametsiz § Büyücülerden bir kısım. Cigerḫuvarî = mihnet çekmeklik.

ورنکند لطف تو دلداوئی
چاره نباشد زجگر خوارئی
عماد

Eğer senin lûtfun gönül almazsa kederli ve gamlı olmaktan başka çare olmaz.

(*'Imād*)

جِگَر دَاشتَن (**ciger dâşten**) = Kuvvet ve kudretli olmak,

جِگَر سُوختَن (**ciger sūḫten**) = (*k.*) Merhamet etmek.

من آن نیم که برحم کسی فریب خورم
توان نه که ترا برکسی جگر سوزد
شانی

Ben kimsenin merhametine aldanacak adam değilim, sen kimseye merhamet edecek adam değilsin.

(*Şānī*)

جِگَر گُربه خُوردَن (**ciger gurbe ḫurden**) = Nefîs ve kıymetli bir şeyi kaybetmek.

جِگَرنَه (**cigerne**) =Turna kuşudur ki boynuna yakın yerde sorgucu olur. Bazı lûgatlerde ikinci harfi (k) dir.

جِگی جِگی (**cigi cigī**) = Bir acı duyulduğu, bir şey çok istenildiği ve hoşlanıldığı zaman çıkarılan ses.

ای برخ آفتاب من رخ چنا جگی جگی
دود برآمد از دلم زود بیاجگی جگی
محتشم

Ey benim güneş yanaklım! Oh, yanağını göster; kalbim yandı oh, çabuk gel.

(*Maḥteşem*)

Cigī cigī gâh = sakak : çene altı, gıdıklanan yer. (*Ar.*) غبغب.

جَل (**cel**) = Serçe kadar, güzel sesli bir kuş. Kanarya olmak galiptir (Burhān tercümesi).

جُلّاب (**culläb**) = گلاب=Gül suyu, muarrebidir § Şekeri gül suyunda eritip kaynatmakla yapılan şurup.

آشنه برزهر همچو جلابی
سعدی

Zehre şurup gibi susaksın.

(*Sa'di*)

Şeddesiz de olur.

اشکم همه گلاب وجلابست زانکه کرد
درچشم من خیال تو پیدا گل وشکر
کمال اسماعیل

Göz yaşım bütün gül suyu ve şeker şerbetidir. Çünkü senin hayalin gözümde gül ve şeker husule getirdi.

(*Kemāl İsmā'il*)

(Culâb) Buharalı üstat bir şairin de adıdır.

جَلّاب (**celâb**) = Salkım küpe.

جَلَب (**celeb**) = Orospu.

کسی که یك سرمو ازهواش برگردد
یقین که مادراوزانیست وزنش جلب
فخری

Bir kimse ona muhabbetten kıl ucu kadar yüz çevirirse, anası ve karısı şüphesiz orospudur.

(*Faḫrī*)

§ Çan.

برفتند نیمی گذشته زشب
نه بانگ تبیره، نه بوق وجلب
فردوسی

Gece yarısı gittiler. Ne davul, ne boru ve çan sesi.

(*Firdevsī*)

جُلِبَك (**culi bek**) = Yosun=Culi vezeğ.

جَلَبُو (**celbū**)=Naneye benzer bir sebze.

فندق وخشخاش برقص آمدند
نعنع وجبیو بلب جویبار
مولانا

Fındık, haşhaş, nane, celbu, ırmak kenarında raksa başladılar.

(*Mevlānā*)

جَلْبُوبْ **(celbūb)** = Sarmaşık.

حَلْوِيز ، جَلْبِيز **(celbīz, celvīz)**= Kement, ilmek, çilbir.

روانبود بزندان وبند بسته تنم
اگر نه زلفك مشكين تو بدی جلبیز
طاهر

Eğer senin misk kokulu zülüfceğizinin ilmeği olmasa idi vücudumun zindan ve hapse bağlı kalması lâyık değildi.

(*Ṭāhir*)

§ Ara bozucu, koğucu.

بعهداو نبود كام ظالم وجابر
بدور اونبود قدن مفسد وجلبیز
فخری

Onun zamanında zalim ve zorbanın isteği olmaz. Onun devrinde ara bozucu ve koğucunun itibarı yoktur.

(*Faḫrī*)

جُلْجُلَانْ **(culculân)** = Hububattan kişniş. Susam tanesi diyenler de vardır.

جِلَمْ **(cilem)** = Hindistanda Pencap'a bağlı bir kasaba ve bir ırmak.

جُلُنْبُرْ **(culunbur)** = Eski ve parça parça elbise giyen kimse.

جِلِنْگْ **(ciling)** = Cereng (*ba.*) § Karpuz ve hıyar ocağı § Sırma ile işlenmiş elbiselik bir nevi ipekli § Su çekirgesi. Buna konuşma dilinde (meyġū) derler.

جَلُو **(celū)** = Lâtifeci, şakacı kimse § Kebap şişi: ağaçtan olursa celū cūb, demirden olursa celū āhen derler, (c) nin esresi (l) nin üstüniyle at dizgini.

خلق سمند عمر جلوداده هر طرف
برگرد كلفت است جهان زین سوارها
اشرف

Birçok kimse ömür atının dizginini her tarafa salıvermiş; dünya, bu atlılardan kalın bir toz tabakasiyle dolmuştur.

(*Eşref*)

جُلِ وَزَغْ **(culi vezeġ)**=Yosun = culi bek = câme'i ġūk.

جَلْوَنْدْ **(celvend)**=Işık جروند=Cervend.

جَلُونَكْ **(celūnek)** = Karpuz ve kavun ocağı.

جُلَّهْ **(culle)**= İplik yumağı § Mantar § Kavanoz, küp § Hurma çubuğundan yapılan sepet.

جُلَيلْ **(culeyl)** = At çulu, örtü, mahmil örtüsü [*].

[*] (Mahmil) iki kişinin oturmasına mahsus olarak deve üstüne konulan bir nevi sepet.

گهر بافته پرجلیل سیاه
اسدی

Siyah örtü üzerine inci işlenmiş.
(*Esedî*)

(Nāşırî) bu kelime Arapça (جل) den küçültülmüştür, bütün lûgatler yanılmışlardır diyorsa da (Behârı acem) konuşmada celil, mahmil ve beşik örtüsüdür. (C) nin ötresi, (l) nin üstüniyle جل = cul kelimesinin küçültülmüşüdür demesine bakılırsa birincisini yazdığım gibi halil vezninde saydığı anlaşılır.

جَمْ، جَمْشَاسِب، جَمْشِيد، جَمْشِيدُون

(cem, cemşâsb, cemşîd, cemşîdūn) = Pîşdadîler sülâlesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı. Hazreti Süleyman ile İskendere de Cem denir ve biribirlerinden şöyle ayırdedilir: bâd = rüzgâr, hâtem = yüzük, mūr = karınca, dîv = şeytan kelimeleriyle birlikte söylenirse Hazreti Süleyman; câm = kadeh, bâde = şarap kelimeleriyle birlikte söylenirse Cemşîd; âyîne, sed kelimeleriyle söylenirse İskender'dir (Nāşırî ve Burhān). Cemşâsb (*ba.*). Cem, büyük padişah, aklı sani § Pak ve münezzeh § Zat mânalarına da gelir. Cemşîd, Cemşâsb çok defa Pîşdadiyân sülâlesinin dördüncü hükümdarı yerinde kullanılır (Reşîdî).

جَمْ اِسپَرَم **(cem isperem)** = Süleymanî fesleğen.

جَمَّاش **(cemmâş)** = Mest, sarhoş, mahmur.

بیست باد صبا خواب نرگس جماش
چنین زرنج مبرگشت ناتوان نرگس
کمال

Saba rüzgârı mahmur nergisin uykusunu kaçırdığı için nergis uykusuzluk illetine tutularak böyle zayıfladı.
(*Kemāl*)

Bu mânada ekseriya göze sıfat olur § Edepsiz, edepsizlik, hilekârlık. Bu mânalarda (m) şeddeli ve şeddesiz olur § Dostları gizlice görmek, avı gizlenerek görüp avlıyan avcı kuş mânalarında (m) şeddelidir. Arapçada cemmaş her gördüğü kadına söz atan zampara mânasınadır.

جُمَّان **(cumân)** = Eğrelti otu.

جُمْ جُم **(cumcum)** = Koncu iplik, tabanı eski esvap parçasından yapılan bir nevi fukara ayakkabı.

جَمْدَر **(cemder)** = Bir çeşit silâh, aslı cenbder = yan yırtıcıdır.

جِمْرِی **(cimrî)** = Soysuz, alçak, di-

lenci. Dilimizde pek pinti yerinde kullanılır.

جَمزیور (**cemzīver**) = Yüzü, karnı, ayakları beyaz olan at. (*Ar.*) اشقر. Dilimizde eşkar dan bozulma sakar denir.

جَمَست (**cemest**) = Kırmızıya çalar gök renkli kıymetsiz bir taş.

بگوهر ازهمه آزادگان شریفترست
بران قیاس که یاقوت ناردان زجست
سوزنی

Nar tanesi gibi yâkut, âdi taştan ne kadar kıymetli ise o zat da asalet cihetiyle bütün hürriyetperverlerin en şereflisidir.
(*Sūzenī*)

جَمشاسب (**cemşâsb**) = Hazreti Süleyman § Cemşîd'in oğlu (Burhān).

جَمشَك، جَمشاك (**cemşâk, cemşek**) = Ayakkabı.

جَمشید ماهی گیر (**cemşīdi mâhī gīr**) = (*k.*) Güneş § Hazreti Süleyman § Hazreti Yunus.

جَمَن (**cemen**) = Çardak (Nāşırī). İnce ağaçlar üzerine enine atılan ağaçlardır ki üstüne asmanın dallarını koyarlar (Reşîdî).

جَمَند (**cemend**) = İşsiz, güçsüz, tembel. Bu kelime ekseriya eşkinsiz yani yürüyüşü düzgün olmıyan atın sıfatıdır. Aslı câymend'dir.

جُملَگی، جُملَکی (**cumlegī, becumlegī**) = Hep, hepsi.

جُمَندَه (**cumende**) = Cunbende (*ba.*).

جَمهَلو (**cemhelū**)= Burçak = Cemehlū.

جَمهوری (**cemhūrī**) = Yıllanmış eski şarap, üç senelik şarap, yarısı yahut üçte biri kalıncıya kadar kaynatılan şarap: müselles mânalarmadır.

جَمیز (**cemīz**) = Arabistana mahsus yaprağı duta benzer bir nevi incir.

جَن (**cen**)=Uc, kenar, yan: Araboça جنب muhaffefidir.

پرندوش ازین جن سواری گذشت
که لرزید زان سربسر کوه ووشت
فردوسی

Evvelki gece buradan bir atlı geçti ki ondan baştan başa dağ ve ova titredi.
(*Firdevsī*)

جُناب (**cunâb**) = Yades (lâdes) denilen oyun: kim aldatırsa öğ-

dülü almak üzere iki kişinin bahse tutuşması. Şimdi konuşma dilinde cunâğ, nazım ve nesirde cunâb kullanılır, yades tutuşanlardan biri öbürünün eline bir şey verdiği zaman, alan (merâyâd) der, eğer unutur da söylemezse veren (merâ yâd turâ ferâmūş) deyip bahsi kazanır, biz birinciye karşı (aklımda), ikinciye karşı (lâdes) deriz. جناغ بستن، جناب بستن = Lâdes tutuşmak.

چون نخواهی توزمن پند ، مرا پندمده
بسته انگار مرا باتو درین باب جناب
ناصر

Sen benden öğüt istemezsen bana öğüt verme. Bu hususta beni seninle bahse tutuşmuş ve mukavele etmiş farz et.

(Nāṣır)

(N)nin şeddeli olduğu da vardır.

دل بود زمن شرط زتو بودسه بوسه
معشوق چنین بندد باعاشق جناب
لامعی

Gönül vermek benden; üç öpücük senden; mâşuk âşıkla böyle bahse tutuşur.

(Lāmi'ī)

Yades, (yâddaşt) tan bozulmadır, bu ve gelecek cunâğ kelimesinin bazı lügatlerde (c) si üstündür. (جناب) ve bundan sonra gelen (جناغ) 1 eyer tepengisi mânasına da yazımışlardır.

جُنابه (cunâbe) = İkiz çocuk.

جُناغ (cunâğ) = Kuşların göğüs kemiği üstünde ve iki kanad arasında bulunan (v) biçimindeki ince kemik, uçurcak kemiği = Yades kemiği. Bu kemik kırılarak bahse tutuşulur. Eyerin ön kaşı o kemiğe benzediği için ona da cunâğ denir § Eyer örtüsü, haşa.

دارم اسپی کش استخوان درپوست
هست چون در چوال هیزم تاغ
موی بروی نرست جزکه نمد
پوست بروی نماند جزکه جناغ
کمال اسماعیل

Bir atım var ki çuval içinde dagdagan odunu gibi bir deri bir kemik. Keçeden başka üstünde tüy bitmemiş, eyer örtüsünden başka üzerinde deri kalmamış.

(Kemāl İsmā'il)

پلنگ کبرکند سال وماه بردد ودام
ازان قبل که جناغت بود زچرم پلنگ
معزی

Senin atının haşası kaplan derisinden olduğu için kaplan her zaman bütün hayvanlara kibreder.

(Mu'izzī)

جُنبان (cunbân) = Kımıldıyan, hareket eden: cunbîden den sıfatı müşebbehe § Cunbîden den mütaaddi emri hazır.

وگر بادم تو نیز ای سرو آزاد
سری چون بید درجنبان بدین باد
نظامی

Ey azade selvi! Eğer ben rüzgârsam sen de bu rüzgârla sö-

ğüt gibi bir baş kımıldat: bana meylet.

(*Niẓāmī*)

جُنْبِش (**cunbiş**) = Kımıldayış, hareket ediş: cunbīden den hâsılı mastar.

جُنْبِشِ آبا (**cunbişi âbâ**) = Eflâk ve yıldızların hareketi.

جُنْبِشِ اَوَّل (**cunbişi evvel**) = Kaza ve kader kaleminin başlangıcı § Feleğin hareketi § Gezeğen yıldızların Hamel burcundan hareketleri,

جُنْبِشِ زَمِين (**cunbişi zemīn**) = Yer sarsıntısı, deprem.

جُنْبَنْدَه (**cunbende**) = Kımıldıyan §Pire, karınca gibi hayvancıklar, hususiyle bit.

جُنْبِيدَن (**cunbīden**) = Kımıldamak, hareket etmek.

صبا ببوی تو چندان دویده بود که دوش
نداشت تابسحرگه مجال جنبیدن
نظامی

Dün gece saba, senin kokunu almak için o kadar koşmuştu ki seher vaktine kadar kımıldanmaya mecali kalmadı.

(*Niẓāmī*)

آدمی نیست که عاشق نشود فصل بهار
هرگیاهی که بنوروز نجنبد خطبست
سعدی

Bahar mevsimine âşık olmıyan yahut bahar mevsiminde a harekete gelmiyen bir insan yoktur. Nevruzda [*] herha bir nebat kımıldamazsa odu dur.

(*Sa'*

جَنْج (**cenc**) = Sığır sesi.

جُنْجُر (**cuncer**) = Çobandeğ denilen nebat, (*Ar.*) عصی الراعی

جَنْد (**cend**) = Türkistanda şehir.

چون تو در حفظ ایزدی چه کنی
حرز وتعویذ اهل جند وخجند
انوری

Seni Cenabı Hak korudu Cend ve Ḫucend ahalisi muska ve afsununa ne hace

(*Enve*

جَنْدَال (**cendâl**) = Âdi, yüz sefih kimse.

جُنْدِ بِی دَسْتَر (**cundi bīdester**) Kunduz hayası. Gund ha manasına (gund) un muarrel dir. Gund, bīdester (*ba.*).

جَنْدَر (**cender**) = Elbise ve eşy

جندرخانه (cènderḫâne) = Elbi

[*] Nevruz=baharın ilk ayının birı günü بزرگ جشن çeşni buzurg (ba).

eşya ve emtia konan yer. Bunun sahihi (m) ile cemderhânedir. Cemder, câmedâr muhaffefi olup, (cemderḫâne) sandık ve eşya odasıdır (Nāşirī).

جَنْدَرَه (**cendere**)=Umumen yontulmamış ağaç. Hususiyle kumaş perdahtı mengenesi, = رخت مال reḫt mâl. Kapı tırkazı (Reşīdī).

جَنْدَل (**cendel**) = Ferîdūn Şahın yakınlarından biridir ki Ferîdūn, Yemen padişahının kızını istemek için göndermişti.

جَنْگ (**ceng**) = Savaş.

تهی پای رفتن به از کفش تنگ
بلای سفر به که در خانه جنگ
سعدی

Dar ayakkabıdan, ayağı çıplak gitmek iyidir. Evde kavgadan sefer meşakkatı hayırlıdır.

(*Sa'dī*)

Āverden, kerden, peyvesten, uftâden, dâşten kelimeleriyle terkibolunur.

جُنْگ (**cung**) = Büyük gemi ve içinde türlü türlü şiirler ve meseleler bulunması itibariyle eş'ar defterine denir. Ona beyâzı buzurg [*] de derler.

[*] Mütercim Âsım Efendi buradaki (buzurg) ü gerçek vezninde okuyarak keten-tohumunun beyaz nev'i demiştir ki hiç münasebeti yoktur.

جَنْگِ زَرْگَرِی (**cengi zergeri**) = Kuyumcu kavgası (*k.*) başka birini aldatmak için yapılan sahte kavga. Lisanımızda kasap kavgası derlermiş.

کرده ای بت تابکی این جنگهای زرگری
از تو ضایع ناوك بیداد واز من تیر آه
محتشم

Ey güzel! Bu yapma kavgalar ne vakte kadar senin sitem, benim ah oklarımızı telef edecek.

(*Muḥteşem*)

جَنْگَل (**cengel**) = Orman.

جَنْگَوَان (**cengvân**)= Hindistanda bir şehir.

جَنَب (**cenīb**) =Yedek atı mânasına Arapça olup Farsçada âhırına bir (t) ilâvesiyle cenībet şeklinde kullanılır. Cenībetkeş (*k.*) itaatli.

جَنِيوَر (**cenīver**) = Sırat köprüsü.

جَو (**cev**) = Arpa.

خانه پرگندم ویك جو نفر ستاده بگور
برگ مرگت چوغم برگ زمستانی نیست
سعدی

برگ Berg (*ba.*).

چو حافظ در قناعت کوش واز دنیای دون بگذر
که یك جو منت دونان دوصد من زرنمی ارزد
حافظ

Hafız gibi kanaat etmeye çalış da alçak dünyadan vazgeç; zira alçaklara bir arpa kadar minnet etmek iki yüz batman altına değmez.

(*Ḥāfız*)

جُوی ، جُو (**cū, cūy**) = Irmak.

حقیر تانشهاری تو آب چشم فقیر
که قطره قطرهٔ باران چو باهم آید جوست
سعدی

Fakirin göz yaşını sakın hor görmiyesin; zira yağmur damlaları birleşince ırmak olur.

(*Sa'dī*)

درازنای شب از چشم دردمندان پرس
تو قدر آب چه دانی که در لب جویی
سعدی

Gecenin uzunluğunu dertlilerin gözünden sor. Sen suyun kıymetini ne bilirsin; çünkü ırmağın kenarındasın.

(*Sa'dī*)

§ Custen = aramak tan emir, (*İsfa. muḫ. vas*).

درین ره جان بده یاترك ما گیر
براین در سر بنه یاغیرما جوی
سعدی

Bu yolda can ver, yahut bizi bırak. Bu kapıya baş koy, yahut bizden başkasını ara.

(*Sa'dī*)

نجات از رحمت حق جو نه از احیای غزالی
شفا زودان نه از قانون طب بو علی‌سینا
سلمان

Necatı, Allahın rahmetinden ara; İmamı Gazali'nin (ihyayı ulûm) undan değil, şifayı ondan bil; Ebu Ali Sinan'ın (kanunu tıbb) ından değil.

(*Selmān*)

دانی که عرب چه عیب جویند
این کارکنم مرا چه گویند
نظامی

Bilirmisin ki Arap ulusu ne kadar ayıp arayıcıdırlar. Bu işi yaparsam bana ne derler.

(*Niẓāmī*)

Cū, boyunduruk mânasına da gelir.

جُوَازَه ، جُوَازَان ، جُوَاز (**cuvâz, cuvâzân, cuvâze**) = İçinde bir şey ezilen, yahut yağı ve şırası çıkarılan, havan.

ای بکو پالگران کوفته پیلانرا پشت
چون کرنجی که فروکوفته باشد بجواز
فرخی

Ey havanda ezilen pirinç gibi ağır topuzla fillerin sırtını ezen!

(*Ferraḫī*)

کنجد گه ز کام آسیا جست
اندرلگد جوازه شدپست
شاعر

Değirmenin ağzından sıçrıyan susam havanda yediği tepmeden ezildi.

(*Şā'ir*)

جُوَال (**cuvâl**) = Çuval.

جُوَان ، جَوَان (**cevân, cuvân**) = Taze, genç, yiğit.

گردد اگراز شادیٔ وصل تو جوان پیر
اندوه فراق تو کند پیر جوانرا
یغما

Sana kavuşma sevincinden ihtiyar, genç olursa da ayrılığının kederi genci ihtiyarlatır.

(*Yeğmū*)

جوان‌بخت Cevân baḫt = Talihli. جوانی Cevânî = Gençlik.

تعلقم بحیاتست وقت پیری بیش
که مفت باخته ام موسم جوانیرا
کلیم

İhtiyarlık vaktinde hayata ilgim ziyadedir; çünkü gençlik mevsimini beyhude kaybetmişim.

(*Kelîm*)

جَوَانْ اِسپَرَم (**cevân isperm**) = Fesleğen nev'inden reyhanî yarpuz.

جَوَانْمَرْد (**cevânmerd**) = Mürüvvet sahibi, cömert kimse.

جوانمردی از کاوها بهترست
جوانمردی از خوی پیغمبرست
عنصری

Cömertlik işlerin en iyisidir. Cömertlik peygamberin tabiatındandır.

(*'Unṣurî*)

جِوَانِی (**civânî**) = Çöreotu nev'inden Hindistan anasonu.

جُوبَارَه (**cūbâre**) = Isfahanda bir mahalle.

ای خداوند هفت سیاره
پادشاهی فرست خونخواره
تا که دردشت را چودشت کند
جوی خون آورد بجوباره
عدد مردمان بیفزاید
هر یکی را کند دو صد پاره
کمال

Ey seb'ai seyyarenin [*] sahibi! kan içici bir padişah gönder ki Derduşt mahallesini sahraya çevirsin. Cūbarede kan ırmağı akıtsın. İnsanların her birini iki yüz parça edip sayısını çoğaltsın.

(*Kemāl*)

جُوبَه (**cūbe**) = Pazar yeri, arasta.

جُوتَرَه (**cevtere**) = Minare = Guldeste.

جُوج (**cūc**) = Horozun ibiği § Bina kemerlerinin üzerine konulan süs.

جُوجِر (**cūcir**) = Dirhem: 31 desigram ağırlığı.

جُوجُم (**cūcem**) = Ağacın meyva veren dalı.

جُوجُو (**cevcev**) = Parça parça, zerre zerre, ufak ufak: arpa küçüklüğünde olan şey demektir. جوبجو (cevbecev) de denir § Türkistanda lâtif ipeklisi, misk ve kâfuriyle şöhret almış bir şehir.

مژگان او زجوشن الماس بگذرد
چون سوزن فسانزده از لاد جوجوی
ابن یمین

[*] Evvelce yedi tane zannolunan gezeğen yıldızlar.

Onun kirpiği keskin iğnenin Cevcev ipeklisinden geçtiği gibi elmas zırhtan geçer, yani elmas, kesicilikte meşhur iken bu, onu keser, deler.

(*İbni Yemin*)

جو بجو راز جهان بنمود صبح
مشك جوجو درنهان بنمود صبح
خاقانی

Sabah azar azar cihanın sırrını gösterdi. Sabah gizli olan Cevcev miskini meydana çıkardı: sabah dünyayı misk gibi kokuttu.

(*Ḫāḳānī*)

هم كفهٔ خلقت نبود آهوی جوجو
كاين مشك بجوجو دهد آن نافه بخروار
قاآنی

Cevcevin ahusu senin tabiatınla denk değildir; çünkü ahu zerre zerre misk verir. Senin tabiatın ise yükle göbek miski verir.

(*Ḳāānī*)

جوجه (**cūce**) = Civciv.

ای جوجه ماکیان نشده از جهان شدی
یا جول دیدهٔ که بکنجی نهان شدی
شاعر

Ey civciv! Tavuk olmadan dünyadan gittin. Yoksa çaylak mı gördün ki bir köşeye gizlendin.

(*Şā'ir*)

جوخ (**cevḫ**) = İnsan ve hayvan alayı. Arapçalaştırılmışı cevḳ.

جوداَنه ، جوداَن (**cevdân, cevdâne**)=Misk gibi kokar ve yenir bir nevi kâfur.

سمند ترا باد در نو بهار
ز كافور جودان دهد خاك وند
سیف اسفرنگی

Rüzgâr ilkbaharda senin atına kokulu kâfurdan toz verir:yani atının kaldırdığı toz misk gibi kokar.

(*Seyfi İsferengī*)

Kuş kursağı: cev ile dân'dan mürekkeptir § Bir nevi söğüt § Atların dişleri arasında arpa şeklinde olan siyahlıktır ki yaşları ondan belli olur § Taneleri kuru ve susuz bir nevi nar.

جودر (**cevder**) = Öküz.

نه نافه فتالد همه آهوئی
نه عنبر فشاند همه جودری
منوچهری

Her ahu göbek miski vermediği gibi her öküz amber saçmaz.

(*Minūçihrī*)

Çavdar (*Ar.*) جودره. طبخ Cevdere = sığır yavrusu § Rusyalı bir cenkçi.

جور (**cūr**) = Yukarı. Karşılığına (cīr) denilip konuşma ve muamelede (بعد جیروجور بسیار) aşağı yukarı birçok sözden sonra, yerinde kullanılır (Nāşırī) § Sülün. Çūr (*ba.*) § Cemşīd'in kadehinde mevcut hatlardan kadehin ağzına yakın olanı, خط (*ba.*) § Dolu kadeh § Fīrūz âbâdın eski adı. (Reşīdī) (c) nin üstünü (v) nin tutariyle yazmıştır, arka-

daşa dolu kadeh vermekle zulmedilmiş olacağından dolu kadehe (piyâle'i cevr) denilmiştir diyor ki bu terkibin birinci kelimesi Farsça ikincisi Arapçadır ve dolu kadehten kinaye demektir. (Niẓâm) da kısım ve tavır, çift ve benzer mânalarını mensur bir ibare ile ispat ediyor.

جَوْزاغَنْد (**cevzaġend**) = Ceviz ile doldurulup kurutulan şeftali kurusu.

جَوْزاك (**cevzâk**) = Elemlenmek, mükedder olmak.

جَوْزِ بَرْ گُنْبَد (**cevz bergunbed**) = (*k.*) Faydasız bir işle meşgul olmak.

چو عاجز شدند اندران تاختن
وزان جوز برگنبد انداختن
نظامی

O hücumdan ve faydasız uğraşmaktan âciz oldukları zaman.

(*Niẓâmî*)

جَوْز گَنْدُم (**cevz gendum**) = Sığır mantarı dedikleri kök: birkaç buğday tanesi biribirine yapışmış ve ceviz şeklini almış görünür.

جَوْزَن (**cevzen**) = Safranla boyanıp afsunladıkları arpa tanelerini sihir yapmak istedikleri insanın üzerine atarak teshir eden Hindistan sihirbazlarından bir kısım.

زهندوستان آمده جوزنی
بهر جوکه زد سوخته خرمنی
نظامی

Hindistan sihirbazlarından biri gelmiş, her attığı arpa ile bir harman yakmış, yani her kime sihir yaptıysa perişan etmiş.

(*Niẓâmî*)

Buğday ve arpalara ârız olan bir nevi hastalık.

جَوْزِ هِنْدِي (**cevzi hindî**) Hindistancevizi.

جُوزَه ، جُوزَه (**cūze, cūje**) = Piliç = cüce.

جُوزَهٔ دُوك (**cūze'i dūk**) = İğ kertiği.

جَوْزِيدَن (**cevzîden**) = Kederlenmek.

جَوْسَك (**cevsek**) = Düğme.

جَوْسَنْك (**cevsenk**) = Bir arpa ağırlığı.

جَوْسَه (**cevse**) = Köşk, çardak. Muarrebi (جوسق) cevseḳ.

جُوش (**cūş**) = Kaynama, galeyan. Cūşîden = Kaynamaktan ismi

mastar, emir. Ekseriya ḫurūş kelimesiyle birlikte kullanılır.

آتش که تو میکنی محالست
کاین دیك فرو نشیند ازجوش
سعدی

Sen ateşledikçe bu çömleğin kaynamaktan vazgeçmesi mümkün değildir.

(Sa'dî)

جوش پلنگان سعیر التهاب
زهرهٔ شیران ژیان کرده آب
شاعر

Gehennem alevli kaplanların : cengâverlerin coşması kükremiş aslanların ödünü koparmış.

(Şā'ir)

دیدم از دور گروهی همه دیوانه ومست
از تف بادهٔ شوق آمده در جوش وخروش
عصمت بخاری

Uzaktan, hepsi divane ve sarhoş; şevk şarabının hararetinden coşmuş bir kalabalık gördüm.

('İşmeti Buḫārī)

Her şemsî ayın on dördüncü günü § Halka.

کار ماکردست درهم چون زره
جوشن مشکین پرجوش شما
سنائی

Sizin halka halka misk kokulu zırhınız: zülfünüz bizim işimizi Zırh gibi karmakarış etti.

(Senā'ī)

جُوشَاك **(cūşâk)** = Kaynama.

جَوشَك **(cevşek)** = Emzikli bardak.

جَوشَن **(cevşen)** = Bir nevi zırh: vaktiyle giyilen savaş elbisesi. Mutlak zırh mânasına (درع) gibi Arapçadır.

هان ای نهاده تیر جفا برکمان حکم
اندیشه کن زناوك دلدوز درکمین
تیر تو گرزجوشن پولاد بگذرد
پیکان آه بگذرد از کوه آهنین
سعدی

Manzum tercümemiz:

Tiri cefayı hükmüne alet eden deni!
Sehmi hafadan eyle sen endişe elhazer
Pulad zırhı eylese tesir eğer okun
Peykânı âh kūhı hadidi deler geçer.

(Sa'dî)

(C) nin ötresiyle de doğrudur § (*k.*) Ekşi suratlı, çehresiz.

جُوشَندَهٔ مَغز **(cūşende maġz)** = (*k.*) Öfkeli § Zeki, uyanık.

جُوشِيدَن **(cūşîden)** = Kaynamak, Mecazen gayret ve galeyana gelmek.

بجوشد مغزجان چون بوی گل از بوستان خیزد
ببرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آید
قاآنی

Bostandan gül kokusu peyda olunca can özü galeyana gelir. Koruluktan kuş sesi gelince gönül kuşu havalanır.

(Ḳāānî)

جَوْشِيرَه ، جَوْشِير (**cevşīr, cevşīre**) = Çulha. Ceşīr, ceşīre (*ba.*).

جَوْفُرُوشِ گَنْدُم نُمَا (**cevfurūşi gendum numâ**) = Buğday gösterip arpa satan (*k.*) hilekâr.

زهی جوفروشان گندم نمای
جهانگرد وشبگوك وخرمن گدای
سعدی

Ne şaşılacak hilekârlardır! dünyayı dolaşıcı, cerrar, harman dilencisi.

(*Sa'dī*)

جَوَق (**cevḳ**) = Cevḫ (*ba.*).

پیرامن او زوحش جوق
حلقه شده برمثال طوق
نظامی

Onun etrafında vahşi hayvanlar tasma gibi halka olmuş.

(*Niẓāmī*)

Bu kelime aslan Türkçedir (Mustalehat). Cemaat mânasına Farsça ve Türkçede kullanılır (Ḥalīmī)

جُول (**cūl**) = Çaylak kuşu.

جُولَهَه ، جُولَاهَه ، جُولَاهْ (**cūlâh, cūlâhe, cūlehe**) = Çulha § Örümcek.

چو گنج جان بکنج خانه آمد
بگردش می تنیدم همچو جولاه
مولانا

Can hazinesi, yani canan evin köşesine gelince etrafını örümcek gibi ördüm: ona sarıldım.

(*Mevlānā*)

جُولَخ (**cūleḫ**) = Fakirlerin giydikleri çul ve kaba saba dokuma. Cūleḫī = abalı, kebeli, kalender.

جولخی سر برهنه می گذشت
باسر بی موچوپشت طاس وتشت
مولانا

Kalenderin biri tas ve leğen sırtı gibi kılsız başıyle başı açık olarak geçiyordu.

(*Mevlānā*)

جُولَه (**cūleh**) = Cūlâh (*muḫ.*) (*ba.*) § Okunmaz (h) ile ok ve yay konacak zarf, doğrusu (ç) iledir (Nāşırī) § Oklu kirpi § Vavı ma'düle [*] ile çemen, çayır. Culegâh = çemenzar.

جُولِيدَن (**cūlīden**) = Dağılmak.

جَوْمِست (**cevmist**) = Mecusilerin itikadınca bir peygamber. Gevmist adındaki kitap ona nazil olmuş imiş.

جَوَن (**ceven**) = Döğen denilen çift aleti § (V) nin tutariyle Hindistanda büyük bir nehir.

جَوِی (**cevi**) = Cev ile birlik edatı olan (y) den mürekkebolup bir arpa ağırlığı demektir.

[*] خواب (ba). Vavı mechūle ile (Burhān).

کم آواز هرگز نبینی خجل
جوی مشك بهترکه یك توده گل
سعدی

Az söz söyliyen kimseyi hiç-bir vakit utanmış görmezsin. Bir arpa kadar misk bir yığın çamurdan hayırlıdır.

(Sa'dī)

جُوی **(cūy)** = Cū (*ba.*).

جُویبار **(cūybâr)** = Irmak. Bâr, çokluk mânasını ifade ettiğinden ırmak ve akar suları çok yer demektir.

فصل بهارست ای نگار اینك کنار جویبار
باعاشقان سوگوار بخرام چون کبك دری
سعدی

Ey güzel! Bahar mevsimidir, işte ırmak kenarı, yas tutan âşıklarla keklik gibi salın, gez.

(Sa'dī)

Irmak kenârı mânasına da gelir. Irmak kenarı mânasına şu beyti misal getirmişler (Niẓām).

صد جان فدای قد تو کز جویبار حسن
هرگز یکی نهال بدین نازکی نرست
جامی

Senin boyuna yüz can feda olsun ki hüsün ırmağının kenarından bu naziklikte bir fidan bitmedi.

(Cāmī)

جَویدَن **(cevīden)** = Yeneceği ağızda dişle yumuşatmak.

جَوین **(cevīn)** = Arpa unu, arpa ekmeği: cev ve nispet edatı olan (y) ile nispeti tekideden (n) den mürekkeptir.

منم روی از جهان درگوشه کرده
کفی پست جوین را توشه کرده
نظامی

Pist (*ba.*).

جُوَین **(cuveyn)** = Horasanda bazı büyüklerin yetiştiği bir kasaba.

جَهان **(cehân)** = Dünya § Sıçrayıcı: cesten = sıçramak mastarından sıfatı müşebbehe.

ای شده مشغول بکار جهان
غره چرائی بجهان جهان
ناصر

Ey dünya işiyle uğraşan! Çabuk giden dünyaya niçin aldanıyorsun.

(Nāṣır)

Her iki mânada (c) nin esresiyle de doğrudur § Cehânîden = sıçratmak, oynatmaktan emir.

جَهان آرا **(cehân ârâ)** = Cenabı Hak § Melikî aylardan altıncı ayın adı.

جَهان بین **(cehân bīn)** = Cenabı Hak § Göz

جهان بین را اگر جان بین کفی پیش ورت خوانم
هدایت

Eğer gözünü can görücü edersen sana görgülü ve basiret sahibi derim.

(Hidāyet)

§ Seyyah.

مرد جهان بین کرم آباد کرد
وزبی آزادیش آزاد کرد
جعفر فراهانی

Dünya görmüş adam Keremi mamur etti ve kendinin azad olması için kuşu azadetti.
(*Ca'feri Ferâhânî*)

جَهانْتاب **(cehântâb)** = Melikî aylardan beşinci ayın ismi § Güneş.

جَهانْديده **(cehândîde)** = Seyyah.

جهاندیده بسیار گوید دروغ
سعدی

Seyyah kısmı çok yalan söyler.
(*Sa'dî*)

جَهانِ كِهين **(cehânı kihin)** = Küçük dünya (*k.*) insan. (*Ar.*) عالم صغير.

جَهانِ مِهين **(cehânı mihîn)** = (*k.*) Cenabı Haktan başka her şey. (*Ar.*) عالم كبير.

جَهْرَم **(cehrem)** = Fars kıtasında evvelce mamur bir şehir.

جَهْره **(cehre)** = Çulha çıkrığı.

جَهِش **(cehiş)** = Tıynet, tabiat.

جِهْمَرز **(cihmerz)** = Bir orospu ile birleşmek. Cih = orospu, merz = birleşme.

جَهَن **(cehen)** = Cihan (*muh.*) § (H) nin tutariyle Efrâsyâb'ın oğlu.

بشبگیر هنگام بانگ خروس
زدرگاه جهن آمد آوای کوس
فردوسی

Sabahleyin horoz öterken Cehn'in dergâhından davul sesi geldi.
(*Firdevsî*)

جَوْزِ دانَه **(cuhūdâne)** = Enzerot denilen pusun, hâsıl olduğu dikenli ağaç. (*Ar.*) شالكه § Bir nevi barsak dolması : Dilimizde yağ ördeği derlermiş. Yahudice, Yahudi gibi § Yahudilerin başka milletlerden ayırdedilmeleri için omuzlarına diktikleri sarı parça. (*Ar.*) غيار.

جَهِيدَن **(cehîden)** = جستن Cesten.

جِي **(cî)** = Isfahan civarında su ve havasının iyiliğiyle meşhur bir kasaba.

جِي آلاد ، جِي أفرام **(cî âlâd, cî efrâm)** = İki hakîmdir ki İran Mecusilerinin peygamber saydıkları (Mihâbâd) dan sonra Cîefrâm peygamber olmuştur.

جِيبا **(cîbâ)** = Odun (Burhân).

جَيپور **(ceypūr)** = Hindistan padişahı.

کربندی زدرگاه تو چیپور
خواجو

Ceypūr senin dergâhından bir uşaktır.

(*Ḫuvācū*)

جِير (**cīr**) = Alt ve aşağı = zīr § Kılıç kayışı, eldiven gibi şeyler yapılan tabaklanmış deri.

جِيرُفت (**cīruft**) = Kirman'a bağlı bir şehir.

جِيرَه (**cīre**) = Çırak ve hizmetkâra verilen gündelik, yemek ve para.

جِيزْجَنك (**cīzcenk**) = Zıbık. Farsça (ç) lerle de doğrudur.

جِيسْتَن (**cīsten**) = Sıçramak.

چون بدیدم روی خوبت درزمان برجیستم
مولانا

Güzel yüzünü görünce birden bire sıçradım.

(*Mevlānā*)

Bu mısradaki (bercīstem) in doğrusu (berḫâstem) in imalesi olan (berḫīsten) dir.

جَيْغُت (**ceyġut**) = Lif.

جَيْغُوت (**ceyġūt**) = Hurma lifinden yapılan torba ve sepet.

جِيغَه (**cīġe**) = Sorguç, çelenk (Niẓām). Bu kelime Türkçedir (Müellif).

جِيك جِيك (**cīk cīk**) = Kuş sesi.

جِينَوَر (**cinever**) = Cenīver (*ba.*).

جَيْوَاد (**ceyvâd**) = Günahtan sakınma, اتقاء ittika'.

جِيوَه (**cīve**) = Civa = jīve. Muarrebi: ziybek.

چ

چ (ç) = Farsça elifbenin altıncı harfidir. Buda (c) gibi ebced hesabında üç rakamını gösterir.

چای ، چا (çâ, çây) = İçtiğimiz çay. Aslı Çince (چا) dır.

چابُك (çâbuk) = Çabuk.

اگر بنده چابك نیاید بكار
عزیزش ندارد خداوندگار
سعدی

Eğer hizmetkâr işi çabuk yapmazsa efendisi onu kıymetli tutmaz.

(Sa'di)

چابكدست (Çâbukdest) = eline çabuk, **چابكپا (çâbukpâ)**= ayağına çabuk, deriz ki işini iyi ve çabuk gören demektir.

چابُكی (çâbukî) = Çabukluk, çeviklik § Süratli giden at.

داد باحسان رهی پرورم
چابکی خاصه وبدره زرم
خسرو

Ben kulunu ihsaniyle taltif ederek kendi atlarından bir atla bir çıkın altın verdi.

(Ḫusrev)

چابُوك (çâbūk) = چابك *(ba.)*.

چاپ (çâp) = Basma. Karşılığı خطی (hattî) = yazma. Çâpḫâne = matbaa, basımevi Çâp kelimesi kerden, nemûden, bazı defa zeden ile terkibolunur. Çince (çav) kelimesinden alınmıştır. Bir taneden bin tane meydana geldiği için mecazen mübalâğa ve yalanda da kullanılır. Bu surettę zeden ile terekkübeder (Niẓâm).

چاپاتی (çâpâtî) = Mayasız hamurdan el ile açılan sac gözlemesi, bazlamaç, doğrusu (çepâtî)dir, el ile açıldığı için (çepât) tan alınmıştır, çepat *(ba.)*.

چاپار (çâpâr) = Postacı, چاپارپست (çâpârpust) de derler. Çâpâr ḫâne=postane. Dilimizden alınmıştır.

چاپلُوس (çâplūs) = Dalkavuk, yaltaklanan, halkı tatlı sözlerle aldatan hilekâr. *(muḫ.)* çeplūs.

هنه دل بدین کیفی چاپلوس
اسدی

Bu hilekâr dünyaya gönül bağlama.

(*Esedî*)

(C) ve (b) ile de doğrudur (*ba.*).

چاپوغ (çâpūğ) = Tiriz: elbisenin yanlarına sokulan parça.

چاتو (çâtū) = Suçluyu asacak ip.

چاچ (çâç) = Türkistanda Taşkent denilen memleket. Burada iyi yay yapılır, (çâçî kemân) ve (kemânı çâçî) denilir.

بمالید چابی کمانرا بدست
فردوسی

Çâç işi kemanı elinde uğdu.

(*Firdevsî*)

کمانهای چاچی وچینی پرند
گرانمایه شمشیرها نیز چند
نظامی

Çâç işi kemanlar ve Çin işi ipekli kumaşlar, birkaç da değerli kılıç.

(*Niẓāmî*)

§ Temizlenmiş hububat yığını, çeç.

چاچله (çâçele) = Çarık, pabuç, postal. Sende! (*ba.*).

کبرکروندی همه برکتفشان نی‌گوردین
صدر جستندی همه دوپایشان نی چاچله
مسعود

Sırtlarında aba kebe olmadığı halde hepsi kibrederlerdi, ayaklarında pabuç yok iken hepsi yüksek mevki ararlardı.

(*Mes'ūd*)

چاچوله باز ، چاچول باز (çâçū bâz, çâçūlebâz) = Yumuşak sözlerle halkı aldatan (*ko.*).

چادر (çâder) = Çadır. (*Ar.*) خیمه § Kadınların büründükleri çarşaf.

گل فروشست از سر وبجان دوید
در پی اورفت وچادر می کشید
مولانا

«Kadın, hamamda» kili başından yıkadı ve halecan içinde koştu; onu «cariyeyi» takibediyor ve çarşafı giyiyordu.

(*Mevlānā*)

چادر احرام (çâderi iḥrâm) = (*k.*) Kar.

از پشت کوه چادر احرام برکشد
برکتف ابر چادر ترسا برافکند
خاقانی

Dağın sırtından karı çekti. Bulutun omuzuna güneşin ışığını bıraktı.

(*Ḫāḳānī*)

چادر ترسا (çâderi tersâ) = Hıristiyan kadınlarına mahsus bir nevi bürgü § (*k.*) Şafak ve güneşin aydınlığı.

چادر شب (çâderi şeb) = Yatak bağladıkları yaygı.

چادر کافوری (çâderi kâfūrî) = (*k.*) Sabahın aydınlığı.

چادر کحلی (çâderi kuḥlî) = (*k.*) Gök § Karanlık gece.

چادر لاجورد (çâderi lâciverd) = (*k.*) Gök § Çayır ve çimen.

چادرنشین (çâdernişîn) = Göçebe halkı.

چادر نماز (çâderi nemâz) = Ev başörtüsü, namaz bezi.

چار (**çâr**) = Sayılardan dördün adı: çehâr (*muḫ.*) § Çâre (*muḫ.*) § Tuğla ve çanak çömlek fırını. چاردە (çârdeh) = Sayılardan on dört.

چار آرکان ، چار اجساد ، چار آخر چار اُستاد، چار اژدها (**çâr âḫur, çâr ecsâd, çâr erkân, çâr ejdehâ, çâr ustâd**) = (*k.*) Dört unsur. Çâr âḫur, naʿş denilen dört yıldızdan da kinaye olur.

چار آیینه (**çâr âyene**) = Bir çeşit savaş elbisesi ki dört parça yassı demirden ibaret olup göğse bağlanırlar. آین âyen (*ba.*).

چار ابرو (**çâr ebrū**) = Bıyıkları henüz terlemiş genç.

چار امین (**çâr emīn**) = Hazreti Ebubekir, Ömer, Osman, Ali (رض) (edat).

چار باغ (**çâr bâġ**) = (*k.*) Dört unsur § Eski zamanlarda Isfahan civarında süslü ve mamur bir köşk ve bahçe imiş.

چار بالشت ، چار بالش (**çâr bâliş, çâr bâlişt**) = Vaktiyle padişahlar ve büyüklerin üzerine oturdukları dört katlı şilte (*k.*) taht.

گر نیازت را پذیرد شمس تبریزی بلطف
بعد ازین برعرش نه تو چاربالش برنیاز
مولانا

Eğer Şems-i Tebrizî senin ricanı lûtfen kabul ederse sen bundan sonra tahtını rica ve niyaz ile arşa kur.

(Mevlânâ)

عصمت بچاربالش غفلت چه خفتهٔ
آهنگ راه کن که رفیقان روان‌شدند
عصمت بخاری

İsmet! gaflet şiltesinde niçin uyumuşsun; yola niyet et ki arkadaşlar gittiler.

(İşmet Baḫārī)

§ Dört unsur.

چار پای بند ، چار بند (**çâr bend, çâr pâybend**) = (*k*) Dört unsur.

باچنین چارپایبند بود
سوی هفت آسمان شدن دشوار
سنائی

Böyle dört unsurla yedi kat göke çıkmak güç olur.

(Senā'ī)

چار پا (**çâr pâ**)=Dört ayaklı hayvanlar, hususiyle katır, eşek, deve, sığır, koyun.

چار پاره (**çâr pâre**) = Çâlpâre: ağaçtan yapılma dört parça köçek zili, şakşak.

چار پهلو شدن (**çâr pehlū şuden**)= Çok yiyip sırt üstü yatmak.

زود در گل می نشیند کشتیٔ سنگین درآب
چارپهلو میکند خودرا ازاب‌ونان چرا
صائب

Ağır gemi suda çabuk sığa oturur; su ve ekmekle mideni neden dolduruyorsun.

(*Ṣā'ib*)

چارتار ، چارتا (**çârtâ, çârtâr**) = Dört telli tambur ve kemençe. § (*k.*) Dünya § Dört unsur.

طبع گیتی راست شد دوعهد تو زانسان که باز
نشنود صوت مخالف هیچ کس زین چارتار
سلمان

Senin zamanında dünyanın tabiatı öyle düzeldi ki hiçbir kimse bu dört telliden yani dünyadan uygunsuz bir ses işitmez.

(*Selmān*)

(Niẓām) tüfeğe konulan dört büyük saçma ve bir şeyin dört parçası mânalarına da yazmıştır.

چارتکبیر زدن (**çâr tekbīr zeden**) = Dört tekbir almak (*k.*) terk etmek.

من هماندم که وضو ساختم از چشمهٔ عشق
چارتکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست
حافظ

Aşk çeşmesinden abdest aldığımdan beri her ne varsa hepsini terk ettim.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Cenaze namazı kılmak.

چارجوهر (**çâr cevher**) = Çâr âḫur.

چارجوی (**çârcūy**) = Buharaya bağlı bir kasaba.

چارچار (**çârçâr**) = Kavga başlangıcı olarak iki bir, iki öbür taraftan, yahut dört bir, dört öbür taraftan iki kavgacı kuvvetin karşılaşması, gözgöze gelmesi (Nāṣırī).

چارچار زدن (çârçâr zeden) = Gevezelik etmek ki carcar etmek deriz. چارچارگوی (Çârçârgūy) = geveze.

چارخایه (**çârḫâye**) = (*k.*) Yiğit.

پیرانه سرکه قدامیدی دوتاشده
از چار خایگی دوسه‌جا کتخدا شده
امیدی

İhtiyarlıkta Ümīdī'nin boyu büküldüğü halde yiğitliğinden iki üç yerde kâhya olmuştur.

(*Ümīdī*)

خایه (*ba.*).

چاردوال (**çâr devâl**) = Eşek sürülecek biz, bizlengiç.

چاردیوار (**çâr dīvâr**) = (*k.*) Dünyanın dört tarafı.

چار دیوار نفس (çâr dīvârı nefs) = Dünya § İnsan kalıbı.

چارزانوزدن (**çâr zânūzeden**) = Bağdaş kurmak.

چارزبان (**çâr zebân**) = (*k.*) Geveze.

چارسو (**çârsū**) = Dört taraf, dört tarafı olan şey, dört tarafa yolu ve sıra sıra dükkânları olmak itibariyle pazar, çarşı. Dört tarafa bakıldığı cihetle gözetme ve intizar etmeden de kinaye olur.

درین چارسو چون نهم دستگاه
که ایمن نباشم زدزدان راه
نظامی

Bu çarşıda nasıl tezgâh kurayım, çünkü yol hırsızlarından emin değilim.

(*Niẓāmī*)

بچارسوی سخن نقد رایجی داوم
نه همچو ماه زراندود وناتمام عیار
عرفی

Söz çarşısında geçer akçe sahibiyim. Ay gibi ayarı noksan ve yaldızlı değil.

(*'Urfī*)

چارشانه (**çârşâne**) = (*k.*) Güçlü kuvvetli, semiz.

چارضرب زده (**çâr żarb zeḍe**) = (*k.*) Saç, sakal, bıyığını tıraş eden bazı kalenderler.

چارطاق (**çârṭâḳ**)=Çardak § Dört köşe çadır.

چارغ (**çâruġ**) = Çarık.

چارك (**çârek**) = Çavuş, zabıta memuru. § Çâryek (*muḥ.*).

بیکدم هر دوتن از جای جستند
چو چارك چوب بر بیچاره بستند
نزاری

İki kişi birden yerlerinden sıçradılar, zabıta memuru gibi biçareyi döğdüler.

(*Nizārī*)

چارگامه (**çârgâme**) = Süratli giden at. Bu bir nevi gidiştir ki böyle giden ata yorga yürüyüşlü at denir, (*k.*) işret meclisinin kızışması.

ساقیا اسب چارگامه بران
تارکاب سه‌گانه [*] بستانیم
خاقانی

Ey sâki! Süratli giden atı sür, yani işret meclisini kızıştır ki şarap kadehini ele alalım.

(*Ḫāḳānī*)

چارگاه (**çârgâh**) = Musikide bir makam.

چارکنار (**çârkenâr**) = Kâbil civarında etrafı geniş ve erguvanlık, havası mutedil bir kasaba.

چارگوشی (**çârgūşī**) = Dört kulplu sürahi.

چارگوشی وچارگوشهٔ باغ
گر بدست آیدت فرومگذار
شهید

Dört kulplu bir sürahi ile dört köşe bir bağ eline geçerse bırakma; faydalanmağa bak.

(*Şehīd*)

[*] سه‌گانه (segâne) = Sabahleyin içilen üç kadeh şarap (Ar.) ثلاثهٔ غساله.

چارمادر (**çâr mâder**) — (*k.*) Dört unsur.

بودند تانبود وجودش دوین مرا
این چار مادر وسه موالید پی‌نوا
خاقانی

Onun vücudu bu âlemde yok iken dört unsurla (mevalîdi selâse) vardı.

(Ḫâḳânî)

§ Na'ş denilen dört yıldız.

چارمغز (**çâr maġz**) = Ceviz.

چارمیخ (**çâr mîḫ**) = Dört çivi § Çarmık, gergi: eski zamanlarda suçluları gerdikleri dört köşe ve haç biçimindeki ağaç.

درختی را که بینی تازه یخش
کند روزی زمانه چارمیخش
نظامی

Kökünü taze gördüğün ağacı zamane bir gün çarmık yapar.

(Niẓâmî)

§ Bir erkeğin bir erkekle birleşme şekli.

چارو (**çârū**) — Alçıya bazı şeyler karıştırıp sarnıç ve kuyu gibi şeyleri sıvayacak sıva. Löküne de denir=Sârū. Muarrebi ساروج dur.

چاره (**çâre**)= Çare: bir işi düzeltme yolu, yardım, ilâç, tedbir. Yardım ve tedbir edene چاره‌جو چاره‌گر ، چاره‌ساز ، (çârecū, çâresâz, çâreger) denir. (Kerden ve nemûden) mastarının müştaklariyle kullanılır.

باجوروجفای تو نسازم چه بسازم
چون زهره ویارا نبود چاره مداراست
سعدی

Senin cevir ve cefanla ülfet etmiyeyim de ne yapayım; cesaret ve kuvvet olmayınca çare boyun eğmektir.

(Sa'dî)

§ Hile § Ayrılık § Bir kere.

چاش (**çâş**)=Hububat (tahıl) yığını = câç.

گر بهردم ت بهار وخرمیست
همچو چاش گل ، تنت انبارچیست
مولانا

Eğer her dem sana bahar ve meserret yoksa, senin gül yığını gibi olan bedenin nenin mahfazasıdır.

(Mevlânâ)

چاشت (**çâşt**) = Kuşluk vakti: sabahla öğle arası. (*Ar.*) ضحی § O vakitte yenilen yemek.

که فلان چاشت بده یاشامم
نان وآبی‌که خورم واشامم
جامی

Filân kuşluk yahut akşam, ekmek ve su ver ki yiyeyim ve içeyim.

(Câmî)

چاشته بند ، چاشکدان ، چاشدان ، چاشتدان (çâştdân, çâşdân, çâşekdân, çâşte bend=Seyir yerine götürülen kuşluk yemeği çıkını, çantası.

ای چاشکدانت چرخ ازرق
وی شادروانت چرخ اطلس
جمال‌الدین

Ey mavi felek, sofrası; dokuzuncu felek gölgeliği yahut döşemesi olan zat!

(*Cemâlüddîn*)

چاشنی (**çâşnî**) = Tadımlık ki çeşni denir: bir şeyin tadına bakmak için alman az bir şey. چاشنیگیر (çâşnîgîr) = Yemek tadına bakan: aşçıbaşı, sofracıbaşı.

خرامنده سروی رطب بارا‌و
شکر چاشنیگیر گفتار او
نظامی

Salınıcı bir selvi ki meyvası taze hurma; şeker onun sözünün tadına bakıcı.

(*Nizâmî*)

چاشنیِ دل (çâşnî'i dil) = Güzel söz. چاشنیِ صبح (çâşnî'i şubh) = Sabahın aydınlığı.

چاك (**çâk**) = Yırtık, yarık.

بدن تنگ آمده برجان ازان روسینه کردم چاك
نپنداری که از شکوه گریبان چاك می‌کردم
ابوالمعانی

Bedenim ruhuma dar geldi de o yüzden göğsümü yırttım; şikâyetimden yakamı yırttım sanmayasın.

(*Ebulmeâ'nî*)

چا کم چودر دل افتد سوزن چه سود ورشته
کاین سوزد آن گدازد از آتش درونم
جامی

Kalbim yırtılırsa iğne ve ipliğin ne faydası olur; çünkü içimin ateşinden iplik yanar, iğne erir.

(*Câmî*)

§ Sabahın aydınlığı.

شب تیره تابرکشد روز چاك
نیایش کنم پیش یزدان پاك
فردوسی

Karanlık gecede sabahın aydınlığına kadar huzur-ı ilâhîde yalvarırım.

(*Firdevsî*)

§ Mesken ve arazi gibi şeylerin tapusu § Kılıç ve hançer gibi şeylerin tokuşmasından çıkan ses.

زچاك تبرزین وجرکان
زمین گشت گردان تراز آسمان
فردوسی

Balta ve yay çekme sesinden yer, gökten daha dönücü oldu.

(*Firdevsî*)

§ Küçük kapısı olan büyük kapı kanadı. Yırtmak mânasına چاك زدن (çâkzeden) şiirde چاك کردن (çâk kerden) kullanılır.

چاکاچاك، چاك چاك (**çâkçâk, çâkâçâk**) = Kılıç ve topuz gibi katı cisimlerin vuruşmasından çıkan ses.

ترنگ تیر وچا کاچاك شمشیر
دریده مغز پیل وزهرهٔ شیر

Okun tınlaması, kılıcın sesi, filin beynini, aslanın ödünü patlatmış.

چاك چاك (çâkçâk) = Çok yarık.

زبان گشته از تشنگی چاك‌چاك
اسدی

Dil, susuzluktan, ziyade yarılmış.

(*Esedî*)

Elbisede olan yırtık mânasına da gelir.

چاكانيدن (**câkânîden**) = Damlatmak, boşaltmak. Cekânîden (*ba.*).

پيش سائل زر بچاكاند بهنگام جواب
پيش نحوى موى بشكافد بهنگام سؤال
فرخى

Dilencinin dileğine cevap zamanında önüne altın döker, nahivcinin önünde sual sorarken kılı kırk yarar.

(*Ferruḫî*)

چاكر (**çâker**) = Hizmetkâr: kul, köle, cariye, karavaş, yanaşma'dan her biri. Bugünkü okunuşta (k) esredir.

شكر گوييد اى سپاه وچاكران
رسته ايد از شهوت واز چاك ران
مولانا

Ey asker ve köleler! Şükrediniz. Şehvet ve .... dan kurtulmuşunuz.

(*Mevlânâ*)

چاكشو، چاكسو (**çâksū, çâkşū**) = Çeşmezen denilen göz otu. Câkşū (*ba.*).

چاكوچ (**çâkūç**) = Çekiç.

چال (**çâl**) = Tüyü iki renkli olan şey, hususiyle at ki (çil) denir § Çukur. Bu münasebetle çulha çukuruna (pâçâl), mücrimleri hapsettikleri çukura siyehçâl derler.

شد دل خستهٔ من بستهٔ چال زنخت
زانكه انباشته شد تابلب آن چال بمشك
ابن يمين

Kenarına kadar misk ile dolu olduğu için, hasta gönlüm çenenin çukuruna meftundur.

(*İbni Yemîn*)

كله در چول وغله اندر چال
اوحدى

Sürü çölde, zahire çukurda.

(*Evhadî*)

§ Yuva.

سيه مست مرغى درآمد بچال
زرين بيضه بنهفت در زيربال
ملك قمى

Baştan kara sarhoş kuş, yuvasına girdi, yaldızlı yumurtayı kanadının altına gizledi: güneş batıp gece oldu.

(*Meliki Ḳumî*)

(Siyeh mest) ve yalnız (siyâh) baştan kara sarhoşa denir. Arapçası [*] سكران طافح (sekrânı ṭâfıḥ) dir § Büyüğüne toy, küçüğüne karabatak denilen bir nevi su kuşu.

يگانه خسرو صاحبقران كه از عدلش
رود ببرسش شاهين بخانهٔ بط وچال
فخرى

Biricik sahipkıran padişah ki adaleti sebebiyle şahin, ördek ve karabatağın yerine hatır sormaya gider.

(*Faḫrî*)

§ Kazvin'e bağlı bir köy.

[*] Tâfıḥ dopdolu, taşkın kab mânasınadır.

چالاك (**çâlâk**) = Çevik, yaboık davranan.

می بر رخ دلبران چالاك بخور
افعیٔ غمت گزیده تریاك بخور
خیام

Çevik, oynak dilberlerin yüzüne karşı şarap iç. Seni gam yılanı ısırmış. Tiryak ye, yani kederini şarap ile yatıştır [*].

(*Ḫayyām*)

§ Adam öldüren hırsız, yol kesici.

گفت کاین مردمان که بی باکند
همه همواره دزد وچالاکند
عنصری

Bu korkusu olmıyan adamların hepsi daima hırsız ve adam öldürücüdürler, dedi.

(*'Unṣurī*)

§ Yüksek yer, büyük adam.

ای میر نوازنده وبخشنده وچالاك
ای نام تو پنهاده قدم بر سر افلاك
عنصری

Ey taltif ve ihsan eden büyük bey! Ey adı eflâkin başı üstüne yükselen zat!

(*'Unṣurī*)

چالبوس (**çâlbūs**) = Çâplūs (*ba.*).

چالیش ، چالش (**çâlīş, çâlīş**) = Savaşta hasmına karşı kibir ve naz ile yürüme, salınma § Savaş, mücadele.

[*] Bu rübâiyi Abdullah Cevdet, dilberlerin yanağı üzerinde şarap iç ve güzide bir tiryak ye suretinde tereüme etmiştir!

باسگان زین استخوان درچالشی
چون نی اشکم تهی در نالشی
مولانا

Bu kemikten ötürü köpeklerle mücadeledesin. İçi boş kamış gibi inliyorsun.

(*Mevlānā*)

بمیدان شد وچالش آغاز کرد
تحسین خسرو زبان باز کرد
دهلوی

Meydana gitti, kibir ve gurur ile yörümeye başladı. İlk sözü padişahı öğmek oldu.

(*Dehlevī*)

بیا تادرین شیوه چالش کنیم
سعدی

Gel ki bu şivede çıkışalım, mücadele edelim.

(*Sa'dī*)

برآشفت زنگی زگفتار شاه
بچالش درآمد چو دود سیاه
نظامی

Zenci, padişahın sözünden hiddetlendi. Kara bulut gibi harbe girdi.

(*Niẓāmī*)

این نظر باآن نظر چالیش کرد
تا گهانی از خرد خالیش کرد
مولانا

Bu bakış o bakışla,«kuşun tane cihetine olan bakışı» ile mücadele etti. Ansızın onun aklını aldı. Yani hırsı galebe edip tuzağa düştü.

(*Mevlānā*)

§ Çiftleşme, birleşme. İkinci lügat vezin sıkıntısına mahsustur diyenler de vardır.

Bu kelime savaş mânasına Türkçeden alınmıştır.

چالشگر (çâlişger) = Salınarak yürüyücü § Sevgiye ve birleşmeye düşkün.

چالوس **(çâlūs)** = Tabiristan civarında bir kasaba. Muarrebi شالوس şâlūstur.

چالیك (**çâlīk**) = Çelik çomak oyunu.

طفلیست سخن گفتن مردیست خمش کردن
تو رستم چالا کی نه کودك چالیکی
مولانا

Söz söylemek çocukluktur, sükût etmek mertliktir. Sen büyük Rüstemsin, çelik çomak çocuğu değilsin.

(*Mevlānā*)

Çelik çomak oyunu: çocukların biri uzun öbürü kısa olan iki değnekle oynadıkları oyun ki bu iki değneğin büyüğüne dilimizde çomak, küçüğüne çelik denir. Farsçada çeliğe (پله) pile, (الك) elek. Çomağa (چفته) çefte, (دولك) dulek; çelik çomak oyununa (دسته چلك) deste çilik, (بازیٔ الك دولك) bâzī'i elek dulek derler. (چالیك باز) çâlīk bâz, (چالیکی) çâlīkī = çelik çomak oynıyan kimse.

چام **(çâm)** = Salınma § Eğrilme: چیدن çemīden ve خیدن ḫamīden den ismi mastar olan چم çem ve خم ḫem mânalarınadır.

گفتم که زود خیز وهی گرد چام چام
منجیك

Dedim ki acele kalk, salına salına gez, dolaş.

(*Mencik*)

§ Samanı taneden ayırmak için evvelce kullanılan arabaya da hareket ettikçe salınıp eğildiği için çâm denilmiştir.

چاموش **(çâmūş)** = Bir çeşit ayakkabı.

چامه **(çâme)** = Şiir ve gazel, çâme gūy = şair, mecazen hanende.

یکی چامه گوی ویکی چنگ زن
یکی پای کوبد شکن بر شکن
فردوسی

Biri gazel okuyucu, biri çalgı çalmakta, biri usul ile raksediyor.

(*Firdevsi*)

چامیدن **(çâmīden)** = Naz ile salınmak, yürümek. (*muḫ*) çemīdendir § İşemek.

چامین **(çâmīn)** = Sidik ve pislik.

بس کن که هرمرغ ای پسرکی خوش خوردانجیر تر
شد طعمهٔ طوطی شکر وان زاغ را چاهین خر
مولانا

Ey çocuk! sus, çünkü her kuş taze incirden hoşlanmaz. Dudunun yiyeceği şeker, karganın eşek tersidir.

(*Mevlānā*)

چانه **(çâne)** = Çene.

شکرا کی گوید ترا این بینوا
آن لب وچانه ندارم وآن نوا
مولانا

Bu yoksul sana nerede şükredebilir? o dudak ve çenem, o sesim yoktur; sana şükre gücüm yetmez.

(*Mevlānā*)

چانه‌زدن (çânezeden) = (*k.*) Çene çalmak.

چاو (çâv) = Vaktiyle Mogol padişahlarından (Keyḫatū Ḫân) ın bastırdığı kâğıt paradır ki Azerbaycan ve Tebriz ahalisi kabul etmemişlerdir.

چاو تا در جهان روان باشد
رونق ملك، جاودان باشد
شاعر

Çâv, dünyada geçtikçe saltanatının parlaklığı devam etsin.

(*Şā'ir*)

§ İnleme, sızlama (Niẓām).

ای عاشق مهجور! زکام دل خود دور
می‌نال وهی چاوکه معذوری ومعذور
ابوشعیب

Ey gönlünün isteğinden uzaklaştırılarak bırakılmış âşık ! inle ve sızlan ki mazursun, mazur.

(*Ebū Şua'yb*)

(Nāşırī) Şimdi çâv ve çâb matbaacılığa ve basma yazıya denir, diyor [*].

[*] (Nāşırī) bu sözü yazarken Türkçe ve Arapçadan mürekkep « basmei hat » tâbirini kullanmıştır,

چاوچاو (çâvçâv) = Avcı kuş kendilerini tuttuğu, yahut biri yavrularını avladığı zaman serçelerin kopardıkları çığlık [**].

چاوش (çâvūş) = Asker ve kafilenin işlerini gören kimse. (*Ar.*) نقیب. Türkçe çavuş kelimesinden alınmıştır.

بانگ چاوشان چودروم بشنوند
تانبینند رو بدیواری کنند
مولانا

Yolda çavuşların sesini işitince görmemeleri için yüzlerini duvara çevirirler.

(*Mevlānā*)

Bir (v) ile yazılıp iki (v) ile okunur ama şiirde ötre bir (v) ile de olabilir.

مسیح از بارگاه چاوشانش
نظامی

Hazreti İsa onun dergâhının çavuşlarındandır.

(*Niẓāmī*)

§ Seyyahlara yol gösteren, rehber.

چاوك (çâvek) = Çekâvek (*muḫ.*) (*ba.*).

چاوله (çâvele) = Hoş renkli bir çeşit gül.

[**] Lûtfullāh Ḥalīmī çâv kelimesinde şöyle bir mütalâada bulunuyor: (Çâv, serçe kocunup bir türlü dahi ötmek mânasınadır, ber sebili istiare adamda da istimal olunur). Ḥalīmī kimdir? Ön söze bakınız.

همی بوستان سازی از دشت وراغ
چنبهاش پرلاله وچاوله
عنصری

Ova ve çayırdan daima çimenleri lâle ve gül ile dolu bahçe meydana getiriyorsun.
(*'Unṣurî*)

§ Eğri büğrü.

چاولی (çâvlî) = Sazdan yahut hasır otundan yapılmış hububat savuracak yassı sepet, tepîr.

چاویدن (çâvîden) = Serçeler cıvıldaşmak, çığrışmak. Mutlak seslenmekten de kinaye olur.

چاه (çâh) = Kuyu.

نه چشم طامع از دنیا شود سیر
نه هرگز چاه پرگردد زشبنم
سعدی

Ne tamahkâr gözü, dünyadan doyar; ne hiçbir vakit kuyu, çiyden dolar.
(*Sa'dî*)

چاه زنخدان ، چاه زنخ ، چاه ذقن (çâhi zeken, çâhi zeneḫ, çâhi zeneḫdân) = çene çukuru.

درخم زلف تو آویخت دل ازچاه ذقن
آه کز چاه برون آمد ودردام افتاد
شاعر

Gönül çene çukurundan senin zülfüne sarıldı. Eyvah! kuyudan çıktı da tuzağa düştü.
(*Şâ'ir*)

چاه جو، چاه یوز، چاه یوس (çâh cū, çâh yūz, çâh yūs) = Kuyu çengeli: çâh ile arayıcı mânasını ifade eden cū, yūz kelimelerinden mürekkeptir.

چاه کن (çâh ken) = Kuyu kazan (*k.*) başkalarına hile ve zulmeden.

چاه نخشب (çahi naḫşeb) = Abbasilerin halifeliği zamanında Ceyhun ile Semerkant arasındaki Naḫşeb şehrinde ulûhiyyet iddia eden ابن مقنع (ibni Mukanna') ın içinde sanatla ay gösterdiği kuyu (Niẓâm).

چاهیدن (çâhiden) = Üşüdüğünü belli etmek, soğuk almak, soğuktan dışler birbirine vurmak (Nefîsî). Üşümek, gayet soğuk su içmek yahut dolu yemekle dişlerin üşümesi شمس‌اللغه، هفت قلزم (Heft Kulzum, Şemsüllûga). = چایدن Çâyiden.

چبن (çebten) = Dağarcık.

چبغوت، چبغت (çebġut, çebġūt) = Çok eski yatak, yorgan gibi pamukla dolu olan her şey § Eskimiş ve parça parça olmuş elbise (Reşîdî).

چبیره (çebîre) = Cebîre (*ba.*).

چپ (çep) = Sol.

برخاك بیفتاد وبغلطید چو ماهی
وانگه نظر خویش فکند ازچپ وازراست
ناصر

Toprağa düştü ve balık gibi çırpındı; ondan sonra sola ve sağa baktı.

(*Nāṣır*)

چپ افتادن (çep uftâden) = Muhalefet etmek, düşman olmak.

از چشم هوس عیش وطرب افتاده است
یارا ست روان زمانه چپ افتاده است
ظهوری

Hevesin gözünden zevk ve eğlence düşmüştür, doğru gidenlere zamane uygun değildir.

(*Ẓūhūrī*)

چپ انداز (çep endâz) = Hilekâr, aldatıcı.

راست می گویم این شکایت نیست
نظر او بما چپ‌انداز است
حاذق گیلانی

Doğru söylüyorum bu şikâyet değildir. Onun bize bakışı hilekârcadır.

(*Ḥāẕıḳı Gīlānī*)

§ Atın sırtında yüzünü arkaya çevirip ok atmak (Niẓām).

چپ دادن (çepdâden) = Hile etmek, aldatmak, terk etmek.

بسیارنگه کرد چپ وراست دلم
چپ داد بتانرا وتراخواست دلم
نظامی

Gönlüm sola, sağa çok baktı; sevgilileri terk etti de seni istedi.

(*Niẓāmī*)

چپات (çepât) = Tokat, şamar.

چپاتی (çepâtī) = Bazlambaç, çâpâtī (*ba.*).

چپار (çepâr)=Umumen iki renkli olan şey, hususiyle siyah benekli yeşil güvercin; asıl, rengine muhalif benekleri olan at. (*Ar.*) ابرش, dilimizde çapar denir.

چپاغ (çipâġ) = Yayın balığı.

چپان (çeppân) = Pamuklu eski elbise. Elbisesi eski olan kimseye çeppânī derler, şeddesiz de doğrudur.

چپاندن (çepândeن) = Bir şeyi bir şeye yahut bir deliğe zorla sokmak (Niẓām).

چپچاپ (çepçâp) = Öpüş sesi.

بر رسیدم ازحکیمی هو شمند
کاندرین عالم بگو آواز، چند
گفت درعالم بسی آواز هاست
زان چهارست ای برادر سودمند
قلقل قرابه وچپچاپ بوس
جزیز قلیه فش شلوار بند
سعدی

Bu âlemde kaç türlü ses var diye bir akıllı filozofa sordum. Kardeşim! bu âlemde çok ses vardır, ondan dört tanesi faydalıdır, dedi: şarap sürahisinin kulkulü, öpüş şapırtısı, kavurma cızbızı, iç elbise bağını çözmek fışıltısı.

(*Sa'dī*)

چپچله (çepçele) = Sıvık çamurlu kaypak yer, sıyrıncık kaya ve

buz parçası § Çocukların kaydıkları kızak tahtası.

چپدار (**çipdâr**) = Mesti muhafaza için üstüne giyilen çizme =sermüze. Muarrebi cermūḳ [*]. = çipdân.

چپر (**çeper**) = İnsan ve hayvanların toplanıp daire teşkil etmeleri. Mecazen mutlak daire.

کنار جوی ازسبزه چپربست
میان کوه از لاله کمربست
شاعر

Irmak kenarı yeşillikten daire teşkil etti. Dağ, lâleden beline kemer kuşandı.

(*Şā'ir*)

§ Saz ve çalı gibi şeylerden yapılan duvar ve kulübe.

آب چون مردان جنگی در زره
باغ چون دیوار شهر اندر چپر
پوربهای جامی

Sü, savaş erleri gibi zırh giymiş; bağ, şehrin duvarı gibi çitle çevrilmiş.

(*Pūr behāyi Cāmī*)

§ Kuşak ve kolan dokuyanların kullandıkları dört köşeli deri parçaları. Bu kısım dokuyuculara چپربافی (çeperbâf) derler.

چپسیدن (**çepsīden**) = Çespīden (*ba.*).

[*] (Burhān) ve (Kulzum) ile Burhān tercümesinde çizme üzerine giyilen şey denilmişse de Âsım merhum Okyanosta böyle tashih etmiştir.

چپش (**çepiş**) = Bir yaşındaki keçi yavrusu. Türkçesi çepiçtir.

لایق کشتنیست چون شیشاك
سر بباید بریدنش چو چپش
پور بهای جامی

Altı aylık kuzu gibi kesilmesi lâyık; çepiç gibi boğazlanması gerektir.

(*Pūrbehāyi Cāmī*)

چپ شدن (**çepşuden**) = Eğrilmek § (*k.*) Doğruluktan yüz çevirmek.

چپل (**çepel**) = Lâyık olmıyan şeyler, ahmakça hareketlerle kendini kirleten, pis ve iğrenç adam = چپلك çepelek.

چپلوس (**çeplūs**) = Çâplūs (*muḥ.*). Çâplūs (*ba.*).

چپیدن (**çepīden**) = Sol tarafa ağmak, meyletmek.

چپین (**çuppīn**) = Söğüt çubuğundan örülmüş sepet ve sele.

بگسترد کرباس وچپین نهاد
زچپین بران نان کشکین نهاد
فردوسی

Bezi yaydı sepeti koydu, sepetten o yaygının üstüne arpa ekmeği koydu.

(*Firdevsī*)

چتر (çetr) = Şemsiye ve çadır.

چتر فرازندهٔ فرقت سحاب
سایه‌نشین چتر ترا آفتاب
جامی

Senin başını gölgelendiren buluttur. Güneş senin çadırının gölgesine sığınmıştır.

(*Cāmī*)

توز دوری دیدهٔ چتر سیاه
یك قدم پاپیش نه بنگر سپاه
مولانا

Sen kara çadırı uzak mesafeden görmüşsün; bir adım ileri git, askere bak.

(*Mevlānā*)

چترآبگون (çetri âbgūn)=(*k.*) Gök. چتر نور ، چتر سحر ، چتر زرین ، چترروز (çetri rūz, çetri zerīn çetri seḥer, çetri nūr) = (*k.*) Güneş. چترسیمین ، چترسیمابی (çetri sīmâbī, çetri sīmīn)=(*k.*) Ay, dolon ay. چتر عنبرین (çetri ʿanberīn) = (*k.*) Gece.

چتر کحلی (çetri kuḥlī) = (*k.*) Gök § Gece.

چتو (çetū) — Perde, örtü.

چتوك (çetūk) = Serçe kuşu = çeğük, çegük.

چچ (çeç) = Hububat eleyip temizledikleri kalbur § Harman savurdukları yaba. Dilimizde hububat yığını mânasınadır.

چچك (çeçek)=Gül. (*Ar.*) ورد verd. (Niẓām) (çiçek yazmış ve Türkçe, demiştir.

گل روی ترکی ومن اگر ترك [*] نیستم
دانم همین قدرکه پترکیست گل چچك
سوزی

Gül yüzlü güzelsin; ben Türk değilsem de şu kadar bilirim ki Türkçede gül çiçektir.

(*Süzenī*)

§ Çiçek nastalığı = آبله âbile.

چچله (çeçele)=Kaypak yer. Çepçele (*muḥ.*) (*ba.*).

چچله (çuçule) = . . . dilciği.

چخ (çeḫ) = Kılıç ve hançer gibi şeylerin kılıfı.

زچرم گرگدن سازند ویشك پیل ازین پس چخ
عنصری

Bundan sonra onun kılıcının kınını gergedan derisi ve fildişinden yapsınlar.

(*Maḥtārī*)

Çeḫiden den ismi mastar.

چخاچخ (çeḫaçeḫ) — Birbiri ardınca vurulan kılıçlardan çıkan ses.

چخان (çeḫân)=Kavgacı, çeḫiden den sıfatı müşebbehe.

[*] ترك maddesinde ilk mısraı divanında gördüğüm gibi yazmıştım.

چَخَك (**çeḫek**) = Ben § Yanak.

چَخماخ (**çeḫmâḫ**) = Çakmak mânasına Türkçe olup Farsçası âteş zenedir § Yola gidenlerin iğne, iplik, çakmak, tarak gibi şeyler koydukları çanta.

بجای شانه وآتشزنه سپاهیٔ او
کنند پر زبواقیت کیسه وچخماع
فخری

Onun askeri torba ve çantasını tarak ve çakmak yerine yakutlarla doldurur.

(*Faḫrî*)

چَحی (**çeḫî**) = Çeḫîden den muzari muhatap. Çeḫîden (*ba.*).

چَخیدَن (**çeḫîden**) = Kavga, inat, dedikodu etmek.

خدایا راست گویم فتنه ازتست
ولی از ترس نتوانم چخیدن
لب‌ودندان ترکان خطارا
بدین صورت نبایست آفریدن
که از دست لب‌ودندان ایشان
بدندان دست ولب بایدگزیدن
ناصر

Yarabbi! Doğru söylüyorum; fitne sendendir; fakat korkudan sana karşı gelemem; "hata" güzellerinin dudak ve dişini bu kadar güzel yaratmamalıydın; zira onların dudak ve dişinin elinden dişle dudak ve el ısırmak gerektir. Yani insan onların dudak ve dişlerinin güzelliğine hayran olmamak mümkün değildir.

(*Nâşır*)

§ Çalışıp çabalamak.

چون همیشه چون زنان درزینت دنیا چخی
گرت چون مردان همی درکار دین باید چخید
ناصر

Her ne kadar sana mertler gibi din işine çalışmak lâzımsa da kadınlar gibi daima dünya süsüne çalışıyorsun.

(*Nâşır*)

چِدار (**çidâr**) = At kösteği.

مرا زکین خران باك نیست زانکه بود
سه‌کزفسار ودوچنبر چدار چارهٔ خر
قاآنی

Ben eşeklerin kininden korkmam; çünkü eşeği idare etmenin çaresi üç arşın yular ile iki halka köstekten ibarettir.

(*Ḳâânî*)

چَدَر (**çeder**) = Çare.

بدان نهیب‌که درخیلشان فتاد نهاب
بجز ایاب نجستند هیچ چارچدر
قاآنی

Onların süvarilerinde yağmacılık başladı korkusiyle geri dönmeden başka hiç çare ve tedbir bulmadılar.

(*Ḳâânî*)

چِدَن (**çiden**) = Çîden = toplamak (*muḫ.*). Çîden (*ba.*).

تخم بخت نیك پروانیست چیزی جز هنر
باربخت نیکت از شاخ هنر باید چدن
ناصر

گلستانکه امروز باشد ببار
چو فردا چنی گل نیاید بکار
فردوسی

Gülistanın bugün eren gülünü yarın toplarsan işe yaramaz.
(*Firdevsî*)

چَر **(çer)** چریدن çerîden = otlamaktan emir.

بچرکت عنبرین بادا چرا گاه
بچم کت آهنین بادا مفاصل
منوچهری

Otla ki otlağın amber kokulu olsun. Salın ki ek yerlerin kuvvetlensin.
(*Minūçihrî*)

§ Ses, nağme.

چُر **(çur)** = Erkeklik aleti [*].

چِرا **(çirâ)** = Niçin mânasını ifade eden istifhamı tâlîlî edatıdır; برای‌چه berayiçi demektir. İlk harfi üstün de olur.

کجائی ای پدر آخر کجائی
زحال من چنین غافل چرائی
جامی

Ey baba! Neredesin nerede? Benim halimden niçin böyle gafilsin.
(*Cāmî*)

Yalnız tâlîl de ifade eder.

رخ تو در دلم آمد مراد خواهم یافت
چرا که حال نکو درقفای فال نکوست
حافظ

Senin yüzün hatırıma geldi. Muradıma kavuşacağım, zira hayırlı falı iyi hal takibeder.
(*Ḥāfız*)

چَرا **(çerâ)** = Otlak, otlamak.

ابلهی دید اشتری بچرا
گفت نقشت همی کجست چرا
سنائی

Bir ahmak, çayırlıkta bir deve gördü. Senin şeklin niçin daima eğridir, dedi.
(*Senā'î*)

Otlayıcı mânasına çerîden = otlamak'tan sıfatı müşebbehe. Otlamak mânasına (çerâ kerden) de denir.

ذوق سخنهای من اصل شفای دلست
زانکه کنم نخل وار از گل معنی چرا
سیف اسفرنگی

Asıl kalbe şifa veren benim tatlı sözlerimdir; çünkü bal arısı gibi mâna gülünden otlarım.
(*Seyfî Isferengî*)

چراگر (çerâger) = Otlıyan hayvan.

چراخور، چراخوار (çerâḫuvâr, çerâḫuver) = Otlak, mer'a.

خورسند شدی بخورد کیتی
زیرا تو خری جهان چراخور
ناصر

Dünya yiyintisi ile kanaat ettin; çünkü sen eşeksin, dünya otlaktır.
(*Nāṣır*)

چراگاه (çerâgâh) = Otlak, mer'a.

شهری القصه چو آن باغ بدید
گاو نفسش بچراگاه رسید
جامی

[*] Isfahanlılar çocuk çüküne derler (Niẓām).

Sözün kısası; şehirli o bahçeyi görünce nefsî öküzü otlağa kavuştu.

(*Câmî*)

چراندن (çerânden) = Otlatmak.

چراسك (**çerâsek**) = Orak böceği de denilen ağustos böçeği = çerḫrîsek.

چراغ (**çerâġ**) = Vaktiyle yağa bulayıp yaktıkları fitil, mum.

بفروغ چهره زلفت همه شب زنده‌دل
چه دلاوریست دزدی که بشب چراغ دارد
حافظ

Zülfün çehrenin aydınlığında bütün gece gönlün yolunu vurur. Ne cesur yol kesicidir ki gece, feneri vardır! Yani başka hırsızlar gibi feneri etek altında gizlemez.

(*Ḥâfız*)

Yakmak mânasını ifade için efrūḫten, sūḫten, berkerden, rūşenkerden, giriften; söndürmek mânasını bildirmek için kuşten, nişânden, ḫâmūşkerden mastarlariyle kullanılır, fakat umumun kullandığı (ḫâmūş kerden) dir.

زشرم روی تو خورشید برنمی آید
در آفتاب نشاید چراغ برکردن
عصمت

Güneş, senin yüzünden utandığı için çıkmıyor; güneşe karşı ışık yakmak lâyık değildir.

(*İṣmet*)

§ Otlamak, otlak:

بپرسید آن پهلوان سترك
بگفتند گاویست آبی بزرگ
همی زوفتد گوهر شبچراغ
بدان روشنائی کند شب چراغ
اسدی

O büyük pehlivan sordu. Dediler ki büyük bir susığırı vardır. Daima ondan parlak inci düşer, o incinin aydınlığında gece otlar.

(*Esedî*)

Mecazen oyuncular, güreşçiler, dilencilerin halktan topladıkları para.

چون گدا یانی‌که میخواهند از مردم چراغ
فیض از ی درشب آدینه میخواهیم ما
وجید

Halktan para istiyen dilenciler gibi biz cuma gecesi şaraptan feyz isteriz.

(*Vecîd*)

چراغان (çerâġân) = Suçluların başlarına yaralar açarak ve her birine fitil koyarak uclarını yakmak suretiyle yapılan işkence (Mustalehat) § Etrafı aydınlatma, şenlik, donanma.

زمین مرده احیا کردن آیین کرم باشد
چراغان کن بداغ خود دل ویرانهٔ مارا
صائب

Ölmüş yeri canlandırmak mürüvvet icabıdır, kendi dâğınla viran gönlümüzü aydınlat.

(*Ṣâ'ib*)

Zemini murde bâ.

جشنی عظیم کرد وچراغانی آن چنانك
بر روز همچو صبح بخندید شام تار
قاآنی

Büyük bir ziyafet ve öyle bir donanma yaptı ki karanlık gece sabah gibi göndüze gülüyordu.

(*Kāānî*)

چراغپایه ، چراغپا (çerâğpâ, çerâğpâye)— Üzerine çerağ konulan yüksek şey, çırakma § Atın şaha kalkması.

براق همت والای تو بگرم روی
چراغپایه کنان بر سپهر جست بتاز
ناصر

Senin yüksek himmetinin burakı süratle şahlanarak hemen göğe sıçradı.

(*Nāṣır*)

چراغ پرهیز (çerâğ perhîz)= Fener, fanus gibi çerağ ve mumu sönmekten koruyan şey.

چراغ چشم (çerâğ çeşm) — (*k.*) Evlât.

چراغروشن بودن (çerâğı rūşen būden) = İstek hâsıl olmak.

آن لاله رخ که سوخت دل من بداغ او
روشن بود همیشه الهی چراغ او
قاضی استرآبادی

İlâhî! Dâgiyle gönlümü yakan o lâle yanaklının daima isteği yerine gelsin.

(*Ḳāżî'l Esterābādî*)

چراغ سپهر (çerâğı sipihr) = (*k.*) Güneş, ay, yıldızlar.

چراغ سحر (çerâğı seḥer) = (*k.*) Güneş § Sabah yıldızı ki irte yıldızı denir § Ortalık ağarmadan evvel yakılan kandil ki çabuk söndürürler; bu münasebetle çok sürmiyen şeyden kinaye olur.

چراغک (çerâğek)= Küçük çerağ § Ateş böceği.

چراغ کش (çerâğ kuş) = Işık söndüren : ahlâksızlıkla tanınmış bir oymak.

دلهای روشن از دم سردش فسرده است
آری چراغ کش بود اینش سرشت وخوست
شفیعائی

Aydın gönüller onun soğuk nefesiyle donmuştur. Evet, bu huy ve tabiatta olan kişi ahlâksızlardandır.

(*Şefî'ā'î*)

چراغ گل کردن (çerâğ gul kerden) = (*k.*) Mumun ışığı artmak çünkü her şeyin artmasına (gul kerden) denir § Mumu söndürmek: Mum, söndükten sonra yarı yanan fitili bir müddetçik kızarmış güle benzer.

دران محفل که شمع روی او نیست
چراغ دیده را گل می توان کرد
غنی

Onun yüzü ışığı bulunmıyan mecliste göz ışığının sönmesi mümkündür.

(*Ġanî*)

چراغ مغان (çerâğı muġân) = (*k.*) Şarap.

چراغواره (çerâğvâre) = İçinde çerağ yakılan kab, kandil.

این آبگینه خانهٔ گردون که روز و شب
از شعله‌های آتش الوان مزینست
باداچرا غوارهٔ فراش جاه تو
تا هیچ در فتیلهٔ خورشید روغنست
انوری

Türlü türlü ateş parıltılariyle gece gündüz süslü olan bu fe-

leğin billûr evi, güneşin çerağında yağ bitinciye kadar senin makamın hizmetçisinin kandili olsun.

(Enverî)

چَرَامِينْ ، چَرَامْ **(çerâm, çerâmîn)** = Otlak.

چو حیوانیست مانده در بیابان
زبخت بد نه آب ونه چرامین
فخری

Talihsizlikten çölde kalmış hayvan gibidir. Ne suyu, ne otlağı var.

(Faḫrî)

آن شنیدی که در ولایت شام
برده بودند اشتران بچرام
سنائی

Şam vilâyetinde develeri otlağa götürdüklerini duydun mu?

(Senâ'î)

چَزَانْدَرْ چَازْ گُفْتَنْ **(çerender çâr guften)** = Münasebetsiz, beyhude sözler söylemek (*ko.*).

چَرَبْ **(çerb)** = Yağlı, semiz;

چرب وشیرین نعمت دنیا
بگس راندنش نمی ارزد
خاقانی

Dünya nimetinin yağlı ve tatlısı sineğini koğmaya değmiyor.

(Ḫâḳânî)

§ Fazla ve üstün olmak.

چرب آخور (çerb âḫûr) = Yemi bol olan ahır § Nimet ve bolluk içinde yaşıyan insan.

چرب پهلو. (çerb pehlû) = Semiz, gövdeli (*k.*) (خیرالناس من ینفع الناس)= İnsanların hayırlısı insanlara fayda verendir tâbirince insanlara faydalı olan kimse.

چرب دست (çerb dest) = (*k.*) Eli çabuk, iyi işli.

گر بندد وچرب دست کند
بصد مهر مهمان پرست کند
نظامی

Hizmete hazırdır ve çeviklik gösterir; çok sevgiyle misafirperverlik eder.

(Niẓâmî)

چرب گو ، چرب گفتار ، چرب زبان (çerb zebân, çerb guftar, çerb gû)= Tatlı ve yumuşak sözlerle halkı kendine çeken kimse § Yaltaklanıcı ve hilekâr.

فسانه بود خسرو درلگوئی
فسولگر بود وقت چربگوئی
نظامی

Husrev, iyilikte atalar sözü sırasına geçmişti, halkı tatlı sözlerle kendine çekmekte çok muvaffaktı.

(Niẓâmî)

چربش (çerbiş) = İç yağı, yağlı şey § Fazlalık, üstünlük.

بوی سرکه وچربش بسخق رفتم از دنیا
ولیکن شعر شیرینم بماند تاجهان ماند
بسحاق

Sirke ve çerviş kokusiyle meşakkat içinde dünyadan gittim; fakat tatlı şiirim dünya durdukça kalır.

(Busḥâḳ)

چربی ، چربو (çerbū, çerbī) = Yağlı. Çerbī yumuşaklıktan da kinaye olur.

بچربی توان پای روباه بست
بخرما دهد طفل چیزی زدست
نظامی

Yumuşaklıkla tilkinin ayağını bağlamak mümkündür. Çocuk hurmaya karşı elindekini verir.
(Niẓāmī)

چرب‌وخشك (çerbu ḫuşk)=İyi kötü, fazla eksik, semiz arık, cömert pinti, yağlı yavan gibi karşılıklı mâna ifade eden lâfızlardandır. (حاضر ماحضر) = hazırda olan şey mânasına da gelir.

چربی (çerbī) = Yağlı § Kuyruk ve iç yağı gibi şeyler.

چربیدن (çerbīden) = Yağlı ve semiz olmak § Galip ve üstün olmak, tefevvuk etmek.

برمه آن روز ترنج زنخش می چرید
که زنارنج بیازیچه ترازو می‌ساخت
بابا فصیحی

Oyuncak yoliyle turunçtan terazi yaptığı zaman turunç gibi toparlak çenesi aydan üstündü.
(Bābā Naṣībī)

این بارگرانرا بکشند ار بترازو
شك نیست‌که در وزن بچربد بدوخروار
قاآنی

Eğer bu ağır yükü terazi ile çekerlerse şüphe yok ki tartıda iki yükü geçer.
(Ḳāānī)

چربه ، چربك (**çerbek, çerbe**) = Kopya kâğıdı.

تا نشان از خامهٔ مانی دهد فصل بهار
وز زرافشان چربك قارون شود باد خزان
ذوالفقار

Bahar faslı, Maninin fırçasından nişan verdikçe, yani onu andırdıkça; güz rüzgârı altın saçmakta Ḳarūna benzedikçe.
(Ẕūlfiḳār)

§ Ölülerin ruhu için dağıtılan yağda kızartılmış yufka, (çelpek) de derler.

نسیم چربك وحلوا بمردگان چو رسد
ببوی هردو برآرند دست وسرزقبور
إسحاق

Yağlı yufka ve helvanın kokusu ölülere erişirse her ikisinin kokusiyle kabirden el ve başlarını çıkarırlar.
(Buṣḥāḳ)

§ Kaymak. Birinci kelime çerb'in küçültülmüşü de olur.

چربك (**çurbek**)= Bir kimse hakkında gerçek kılığında söylenen yalan söz, iftira.

تبارك‌الله [*] چندین سوابق نعمت
شود بچربك تضریب [**] مفسدی برباد
کمال

Tebarekâllah! bukadar geçmiş nimetler bir müfsidin karıştırdığı yalanla berbat mı olsun.
(Kemāl)

§ İstihza, alay etme.

او همی گفت این بفرمان خداست
این بچربکها نخواهد گشت کاست
مولانا

[*] Övgüde taaccüp yerinde kullanılır.
[**] Taẕrib, bir şeyi başka bir şeye karıştırmak.

Hazreti Nuh, bu geminin yapılması Allahın emriyledir; bu, istihza ile noksanlaşmıyacak diyordu.

(*Mevlānā*)

§ Bilmece.

چُرت (**çurt**) = Uyuklama, pinekleme.

چَرْتَه (**çerte**) = Renk ve boya= çerde (*ba.*).

چَرخ (**çerḫ**) = Felek ve dingili üstünde dönen her şey: değirmen çarkı, kuyu dolabı makarası, çıkrık, elemge, araba tekerleği ve benzerleri. Bunlara çark denilmesi felekteki yıldızların dönmesine benzetilmesindendir.

بچرخ اندر آیند دولاب وار
چو دولاب برخود بگریند زار
سعدی

Dervişler, dolap gibi dönerler, onun gibi inliyerek kendilerine ağlarlar.

(*Sa'dī*)

چرخ برهم زنم او غیرمرادم گردد
حافظ

Berhem zeden (*ba.*).

§ Yaka: değirmi olması münasebetiyle çark denilmiştir.

کرتهٔ دولت واقبالت را
باد از فتح وظفر دامن وچرخ
فخری

Senin devlet ve ikbalin elbisesinin eteği ve yakası fetih ve zaferden olsun.

(*Faḫrī*)

§ Ok yayı.

ای زچرخت پریده برگردون
طاٴران چهار پر سهام
شمس طبسی

Ey yayından feleğe dört kanadlı ok kuşları uçmuş olan kimse.

(*Şemsi Ṭabesī*)

Ok ve yay münasebetiyle tüfeğe çark, mermiye tîr denir; çünkü ok atanın kolu okun yayını cismani bir kuvvetle nasıl çeker de oku düşmana eriştirirse tüfek de kolun kuvvetiyle okun temreni yerinde olan mermiyi düşmana eriştirir § Gaznin'e bağlı bir köy: meşhur nakşi şeyhlerinden şeyh Yaḳubı Çerḫî oralıdır § Köşk kemeri § Gömlek.

قبا وچرخ زربفت ومرصع
ستام وزین زرین وملمع
خسرو

Üstlüğü ve gömleği sırmalı ve elmasla donatılmış; atının takımı ve eyeri sırmalı ve türlü türlü renkte.

(*Ḫusrev*)

§ Çakır doğan § Def.

چرخ درآمد بترنگا ترنگ
مولانا

Def tıkırdamaya başladı.

(*Mevlānā*)

چرخ آبکشی (çerḫ âbkeşī)= Su dolabı.

چرخ کبود، چرخ فلك ، چرخ دولابی، چرخ آبنوسی (çerḫı âbnūsī, çerḫı dūlâbi, çerḫı felek, çerḫı kebūd) = (*k.*) Gök.

فغان زین چرخ دولابی که هر روز
بچاهی افکند ماه دل افروز
جامی

Gönlü aydınlatan ayı hergün bir kuyuya atan bu gök yüzünden feryat.

(*Cāmī*)

چرخ انداز (çerḫ endâz) = Kuvvetli yayı idare eden usta ok atıcı.

شهاب وار چو تیر از کمان خود رانی
ثنای شست تو گوید سپهر چرخ انداز
نجیب‌الدین

Kendi yayından şihap gibi oku atınca ok atan felek, parmağını öğer.

(*Necibuddin*)

§ Devreden, dönen.

چرخ کندناگون، چرخ صوفی جامه ، چرخ ترسا جامه (çerḫı tersâ câme, çerḫı ṣūfī câme, çerḫı kendinâgūn) = (*k.*) Ay.

چرخ تیزرو (çerḫı tīzrev) = Acele giden felek (*k.*) çabuk giden at.

چرخ زرین کاسه (çerḫı zerīn kâse) = (*k.*) Dördüncü felek, güneş.

چرخزن (çerḫzen) = Köçek § Seyyah.

چرخه (çerḫe) = Çıkrık, elemğe § Çerḫele.

درین چرخه نظر کردند بسیار
سرورشته نشد برکس پدیدار
دهلوی

Bu çıkrığa çok baktılar. İpliğin ucu kimseye görünmedi: feleği çok incelediler, fakat bir şey elde edemediler.

(*Dehlevī*)

چرخی (çerḫī) = Çark vurup takla atan şeyler § Bir cins atlas kumaş § Çark işi şeyler § Ayakyolu. Bir nevi donanma fişeği § Yemek tabağı (Nefīsī).

چرخ ریسک (**çerḫ rīsek**) = Ocak çekirgesi = Orak kuşu.

چرخشت (**çerḫuşt**) = Üzüm şırası çıkardıkları tekne yahut mengene.

دو چشم من چو دو چرخشت کرد فرقت تو
دو دیده همچو بچرخشت دانهٔ انگور
فرخی

Ayrılığın, iki gözümü iki üzüm teknesine çevirdi: durmadan ağlıyorum. İki gözüm üzüm teknesindeki üzüm tanesi gibidir.

(*Ferruḫī*)

چرخله (**çerḫele**) = Kolgan: bir nevi çatallı diken = kâfīlū (*Ar.*) شکاعی.

چرخوك (**çerḫūk**) = Çocuk topacı.

چرد (**çerred**) = Kavga, arbede.

مردم سفله بسان گرسنه گربه
گاه بنالد بزار وگاه بچرد
تاش شکم خوار داری وندهی چیز
از تو چو فرزند مهربان نبرد

لیك چرچیزی بدست کرد وقوی شد
گر تو بدو بنگری چو شیر بغرد
ناصر

Alçak adam kâh hazin hazin miyavlıyan, kâh mırlıyan aç kediye benzer; onu aç bırakıp bir şey vermedikçe sevgili çocuğun gibi senden ayrılmaz; fakat eline bir şey geçip de kuvvetlenince eğer ona bakarsan aslan gibi homurdanır.

(*Nāṣır*)

(Nāşırî) biçerred kelimesini biḫurred suretinde düzeltiyor. Düzeltme şeklini uygun bularak ona göre, tercüme ettim fakat lâfız ve mâna değiştiğinden misal olmaktan çıkmıştır. (R) şeddesiz olursa at ve katıra mahsus açık doru renk, tutarlı olursa kapı eşiği.

چَرْدَه (**çerde**) = Renk, levn hususiyle siyaha çalan renk ki kara yağız denir, yalnız siyah kelimesiyle kullanılır.

زصنع اوست که شب چون سیاه چرده شود
سپهر سبز قبا سرخ روشود زشفق
سراجی

Cenabı Hakka mahsus güzel işlerdendir ki gece, siyah renge bürününce yeşil kaftanlı gökün şafaktan yüzü kızarır.

(*Sirâcî*)

§ İnsan derisi § Doru at=çerze.

چَرْز (**çerz**) = Toy kuşu=çāl.

در آمدم پس دشمن چو چرغ وقت شکار
چو چرز ناگه برزد بریش من پچال
مسعود

Doğanın av zamanındaki hareketi gibi düşmanın arkasından geldim. Toy kuşu gibi ansızın sakalıma pisledi.

(*Mes'ūd*)

Toy kuşu. avlanmaktan sakınmak için yanına yaklaşan doğanın yüzüne pislermiş.

چَرْس (**çeres**) = Zindan, hapis § İşkence.

هرکه بقید تو گرفتار شد
تاندهد جان نرسد زین چرس
نزاری

Her kim senin bağına yakalanırsa can vermedikçe bu işkenceden kurtulmaz.

(*Nizârî*)

§ Üzüm sıktıkları tekne ki üzüm salı denilir.

من خفته وشم اما پس آگه وبیدارم
هر چند که بیهوشم درکار تو هشیارم
باشیره فشارانت اندر چرس عشقم
پای ز پی آن کوبم کانگور تو بفشارم
مولانا

Ben uyur gibiyim ama çok uyanığım. Her ne kadar dalgınsam da senin işinde açıkgözüm. Senin üzümünü sıkanlarla aşk teknesindeyim. Üzümünü sıkmak için ayak tepiyorum.

(*Mevlânā*)

§ Otlak.

همره جان وخرد باش سوی عالم قدس
نه ستوری که ترا عالم حسیست چرس
سنائی

Kudüs âlemi tarafına teveccühte rûhla akla yoldaş ol; hayvan değilsin ki his âlemi çayırın olsun.

(*Senā'ī*)

§ Dilencilerin dilenmek suretiyle biriktirdikleri şey § Çeresdân=fukara torbası, dağarcığı.

برون رفتم چو درویشان ندد پوش
چرسدانرا حمائل کرده بردوش
جنید خلخالی

Dervişler gibi keçe giyerek fukara torbasını omuzuma atıp dışarıya gittim.

(*Cuneydi Ḫelḫālī*)

چرغ (çerġ)=Doğan. (*Ar.*) صقر.

چرغان (çerġân) = Padişah tuğrası.

چرغند (çerġend)=Bumbar. Cerğend (*ba.*).

چرغول ، چرغون (çerġūl, çerġūn) = Sinirli yaprak.

چرك (çerek) = Yara. (R) nin tutariyle hak kuşu. (Reşīdī) bu mânaya (çūk) daha doğrudur, diyor. Çūk (*ba.*).

چرك (çirk) = Kir ve pas.

غبار ازروی، چرك ازتن بشویم
بتن پاکیزه سوی شاه پویم
جامی

Yüzümden tozu, tenimden kiri yıkayayım; vücudum temiz olarak padişahın yanına koşayım.

(*Cāmī*)

§ Yarada olan kan ve irin § Salya.

چرك کردن (çirk kerden) = Hamamda kese ile temizlenmek (Niẓām).

چرکین (çirkīn) = Kirli, paslı § Kanlı ve irinli yara ve çıban.

جامهٔ ایشان اگر چرکین شدی
آتش سوزند شان صابون بدی
مولانا

Eğer onların elbisesi kirlenirse, yakıcı ateş sabunları olurdu.

(*Mevlānā*)

چرگر (çurger) = Hânende.

زآوای مطرب زدستان چرگر
دل من تپان همچو ماهیست دوبر
شهاب

Mutribin sesi, hânendenin nağmesinden, yüreğim karada balık yahut göğsümde balık gibi titriyor.

(*Şihāb*)

§ Müftü.

بوس ونظرم حلال شد بایار
این فتوی من گرفتم از چرگر
سفدی

Sevgilimi öpmekliğim ve ona bakmaklığım helâldır. Bu fetvayı ben müftüden aldım.

(*Sugdi*)

Nağme mânasına çer, maddesinde geçmişse de fetva mânasına çur lûgatlerde görüleme-

diğinden müftinin muganniden bozulmuş olması hatıra gelirse de her iki mânaya şahit görüldüğünden yazıldı. Belki çer fetva ve hüküm mânasınadır (Reşîdî).

چرگه (**çerge**) = Sürgün avı : kalabalıkla her taraftan sıkıştırılarak yapılan av.

چرم (**çerm**) = İnsan ve hayvan derisi.

یکی جامه دارد زچرم پلنگ
بپوشد بپراندر آید بجنگ
فردوسی

Kaplan derisinden bir elbisesi vardır, bedenine giyer, savaşa girer.

(*Firdevsî*)

چرمدان (**çeremdân**) = Deriden yapılmış çanta.

ایمنم از مکر دزد و راهزن
زانکه چون زر در چرمدان توئیم
مولانا

Hırsız ve yol kesicinin hilesinden eminim; çünkü altın gibi senin çantanda, yani himayendeyiz.

(*Mevlânâ*)

چرم شیر (**çerm şîr**) = Kamçı.

چرم گور (**çermgūr**)=Yaban eşeği derisi (*k.*) yay kirişi.

چو برشاخ آهو کشم چرم گور
بدوزم صرصور برپای موز
نظامی

Kirişi yaya çekersem karıncanın başını ayağma dikerim.

(*Nizâmî*)

Şâḫı âhū = yay.

چرمین ، چرمینه (**çermîn, çermîne**) = Deriden yapılmış şey.

چون جامهٔ چرمین شمرم صحبت نادان
زیرا که گران باشد وتن گرم ندارد
عماد

Cahilin sohbetini deriden yapılmış elbise gibi sayarım; çünkü deri elbise ağır olur ve vücudu ısıtmaz.

(*'Imâd*)

Muarrebi (صرم) dır.

چرمه (**çerme**) = At, hususiyle beyaz kır at.

چو ابرش شده چرمه از خون مرد
شده بان چون چرمه ابرش زگرد
اسدی

Beyaz kır at, insan kanından abraş gibi; abraş da tekrar tozdan beyaz kır gibi olmuş.

(*Esedî*)

چربند (**çerend**) = Boş ve mânasız lâf, kâh perend ile birlikte söylerler (Nizâm).

چربداب (**çerendâb**) = Tebrizde bir mahalle.

تبریز مرا راحت جان خواهد بود
پیوسته مرا ورد زبان خواهد بود
تادرنکشم آب چرنداب وگجیل [*]
سرخاب زچشم من روان خواهد بود
خجندی

Tebriz, benim canımın rahat edeceği ve dilimden düşürmediğim yer olacak. Çerendâb ve

[*] Tebrizde bir mahalle.

Gecīl suyunu içmedikçe gözümden kan revan olacak.

(*Ḫacendī*)

چرنگ (**çiring**) = Kılıç, topuz, çan gibi, katı cisimlerin birbirine vurulmasından çıkan ses. Mastarı çiringīden.

تن بیسران وسر بی‌تنان
چرنگیدن گرز زهای گران
فردوسی

Başsız vücutlar, vücutsuz başlar; ağır topuzların seslenmesi.

(*Firdevsī*)

چروك (**çerūk**) = Mutlak ekmek, hususiyle ekmek kırıntısı yahut tirit için doğranmış ekmek parçaları. (Ç) nin ötresiyle, kıvrım, büklüm.

چروبده (**çervende**) = Fanus § Çerağ konulan yer § Çervīden den ismi fail.

چرویدن (**çervīden**) = Çare aramak § Koşmak.

دولت ونصرت وسعادتر
نیستکاری ورای چرویدن
فخری

Devlet, nusret, saadet için koşup çare aramaktan başka iş yoktur.

(*Faḫrī*)

چره (**çure**) = Yalın yüzlü taze.

چریدن (**çerīden**) = Otlamak.

سعدی در بستان هوای دگری زن
وین کشت رها کن که دران گله چریده‌است
سعدی

Saʿdī! başka birinin muhabbeti bostanının kapısını çal. Bu ekini bırak, zira orada sürü otlamıştır.

(*Saʿdi*)

چز (**çez**) = Maymun.

چزدر ، چزد (**çezd, çezder**) = Ağustos böceği.

اندرین شدت گرما که زتأثیر تموز
بانگ چزد از تف خورشید چو نفخ صورست
انوری

Sıcağın bu şiddetli vaktinde temmuzun tesiri ile güneşin hararetinden ağustos böceğinin feryadı boru sesini andırıyor.

(*Enverī*)

چزده ، چزدره (**çezdere, çezde**) = Kavrulmuş kuyruk, kıkırdak.

چزغ ، چزك (**çizġ, çizk**) = Kirpi.

چسان (**çisân**) = Çi ile sân'dan mürekkep bir kelimedir ki ne gibi, nasıl demektir.

نهالی را که من چون تاك پروردم بخون دل
چسان بینم بجام دیگران صائب شرابشرا
صائب

Ben asma gibi gönül kaniyle; zahmetle yetiştirdiğim bir fida-

nın şarabını başkalarının kadehinde nasıl göreyim.
(*Şā'ib*)

چسپان (**çespân**) : Yapışıcı. Yapışıcının yakışıcı yerinde kullanıldığı Okyanus'un şu tarifinden anlaşılıyor: (لیق ، لیقه ، لیاقه) bir nesne bir şeye münasip ve çespân olmak mânasmadır.

(یقال هذا الامر لایلیق بك ای لایعلق)

Yani bu iş sana yapışmaz ki, yakışmaz demektir.

چسپیدن (çespîden) = Yapışmak, bir şey bir şeye ulaşmak ve bir şeyi eliyle sıkı tutmak. Mecazen uygun olmak.

چون کنم وصف دهان تو بهنکام حدیث
لب بهم چسپیدم از بسکه سخن شیرینست
یغما

Senin ağzını öğerken söz esnasında sözüm o kadar tatlılaşır ki dudağım birbirine yapışır.
(*Yeğmā*)

§ Bir tarafa eğilmek, meyletmek.

چسپانیدن ، چسپاندن (çespânden, çespânîden = Yapıştırmak.

چست (**çust**) = Çevik, tetik, çabuk davranışlı.

میین درعبادت که پیرندوست
که دو رقص وحالت جوانند وچست
سعدی

İbadette ihtiyar ve gevşek olduklarına bakma; çünkü rakıs ve vecit zamanında genç ve çeviktirler.
(*Sa'dî*)

§ Dar, sıkı.

زنهارکه آن بند قباچست مبندید
کز ناز کیش بخیه براندام برآید
خسرو

Sakın o kaftanın kuşağını sıkı bağlamayınız; çünkü nazikliğinden bedeninde dikiş yer eder.
(*Husrev*)

§ Yakışıklı, muntazam, düzgün.

زرزکش جامه های خز ودیبا
قدش همچو قدش چست وزیبا
جامی

Onun (Hazreti Yusuf) endamına endamı gibi biçimli ve yakışıklı, sırmalı ipek ve atlas elbiseler hazırladı.
(*Cāmî*)

شکسته قدح گر ببندند چست
نیاورد خواهد بهای درست
سعدی

Kırık kadehi düzgün yapıştırsalar da sağlamın kıymetini getirmiyecektir: sağlamının değeri kadar değeri olmaz.
(*Sa'dî*)

چسته (**çeste**) = Nağme.

زقول مطرب دلکش نیوشی چسته های خوش
زدست ساقیٔ مهوش شراب لعل بستانی
عبدالواسع

Gönlü çeken mutribin güftesinden hoş nağmeler dinlersin. Ay yüzlü sâkinin elinden lâl renkli şarap alırsın.
(*'Abdulvāsi'*)

§ Hayvan sağrısı.

Mütercim Âsım Efendi, (ساغری وکیمخت که از پوست استر واسب وغیره سازند) ibaresinde sâğrı kelimesini sâğerî okuyarak yanılmıştır.

چسته (**çuste**) = Şirden.

چسنگ (**çeseng**) = Başı kel kimse § Çok secde etmekle yahut başka bir sebeple alında husule gelen nişan.

چش (**çeş**) = Çeşm (*muḫ.*) § Çeşîden = tatmak tan emir.

چشام (**çeşâm**) = Çeşmezen denilen göz ilâcı.

چشان (**çeşân**) = Gürz, topuz = Peşân, feşân § Çeşîden = tatmak tan sıfatı müşebbehe ve haliye § Çeşânden = tattırmak tan emir.

منکرانرا هم ازین می دوسه ساغر بچشان
وگر ایشان نستانند روانی بمن آر
حافظ

(*Ey saba*) *münkirlere de bu şaraptan iki üç kadeh tattır; eğer onlar almazlarsa acele bana getir.*

(*Ḥāfız*)

چشاندن (çeşânden) = Tattırmak.

دور مرا ساغر محنت چشاند
چرخ مرا بر سر آتش نشاند
عماد

Zaman bana mihnet kadehini tattırdı; felek beni ateşin başı üzerine oturttu.

(*'İmâd*)

چشپر (**çeşper**) = Ayak izi, hususiyle hayvan ayak izi.

چشته (**çeşte**) = Yırtıcı hayvan yiyeceği (Nizâm).

چشم زخ ، چش زخ ، چش زخم (**çeş zeḫm, çeş zeḫ, çeşm zeḫ**) = Göz değme: çeşm zeḫm (*muḫ.*) (*Ar.*) اصابة العين.

بیدار شد رسید بشارت که یافته است
از چش زخ حوادث قطب جهان شفا
پوربها

Uyanınca, kutbi cihan hâdiseler göz değmesinden iyileşmiştir, diye muştu eriştî.

(*Pūrbehā*)

عطارد را بدوزم دیدهٔ بد
که جادو خامه ام را چشم زخ زد
عمید

« Debir-i felek » olan Utaridin gözünü kör edeyim; çünkü benim sihirli kalemime nazar değirdi.

(*'Amîd*)

چشك (**çişk**) = Fazla § Üstün, fazlalık, üstünlük.

خرد چون شرد کمتر وکام چشك
چنان دان که دیوانه گردد بچشك
فردوسی

Bir kimsenin aklı az, hırsı fazla olursa öyle bil ki onun hekimi deli olur.

(*Firdevsî*)

چشم (**çeşm**) = Göz (*Ar.*) عين.

دل شیشه وچشمان تو هرگوشه برندش
مستند مبادا که بناگه شکندش
بساطی

Gönlüm sırça gibidir, gözlerin onu her tarafa götürürler. Gözlerin mahmurdur ; aman, onu ansızın kırmasınlar.

(*Bisāṭī*)

Çeşme § Çeşmezen denilen göz ilâcı § Nazar değme § Ümit. Çeşm dâşten (*ba.*).

چشم آب دادن (çeşm âb dâden) = Bir yüzü görmekten feyz almak, güzel ve sevimli bir şey görmek, seyretmek.

بیاموز گل رخت چشم جهانبین را دهم آبی
انوری

Gel ki gül yüzünden dünyayı gören gözümü feyzlandırayım.

(*Enverī*)

چشم آرو (çeşm ârū) = Mutlak nazarlık : İnsanlar, hayvanlar ve ekinlere takılana ve her şekline söylenir.

ای سرتاپا بناز کی سروسهی
از جلهٔ نیکوان بخوبی توبهی
بر حسن‌وجمال بیش می افزاید
چشم آرورا چو خال بر روی نهی
سید حسن

Ey baştan ayağa kadar naziklikte düzgün selviye benziyen! sen güzellikte bütün güzellerden güzelsin. Nazarlığı ben gibi yüzünün üzerine koyunca güzelliğin bir kat daha artıyor.

(*Seyyid Ḥasan*)

چشم آغیل ، چشم آغل (çeşm âğıl, çeşm âğīl) = Kahr veya lütuf yüzünden göz uciyle bakmak.

گر کند شهریار خصم شکار
سوی گردون نظر بچشماغیل

اختران برزمین نهند از بیم
از پی بندگیٔ شاه تویل
فخری

Düşman avlıyan padişah göz uciyle göğe bakarsa yıldızlar korkarak padişaha kulluklarını göstermek için secde ederler.

(*Faḫrī*)

Mastarı (çeşmâğlīden).= چشم‌آلوس Çeşm âlūs.

چشم‌آویز (çeşm âvīz) = Peçe, yüz örtüsü.

سحر چشمان تو باطل نکند چشم آویز
سعدی

Senin gözlerinin büyüsüne yüz örtüsü engel olmaz.

(*Sa'dī*)

چشم افسا (çeşm efsâ) = Nazar değmesine afsun eden.

چشم بد (çeşmi bed) = Kötü göz: baktığı şeye nazar değiren göz.

بچشم نیك نگه کرده ام ترا همه عمر
چرا چو چشم بد افتاده ام زروی تو دور
سعدی

Bütün hayatımda sana iyi nazarla baktım. Niçin kötü göz gibi cemalinden uzak düşmüşüm.

(*Sa'dī*)

چشم بد دور بودن (çeşmi bed dūr būden) = Kötü göz uzak olmak, nazar değmemek.

چشم بد دور خلوتی دیدم
روشن از نور حق نه از لیران
هاتف

Nazar değmesin; gizli bir yer

gördüm: ışıklardan değil, Allahın nuru ile nurlanmış.

(Hâlif)

چشم بدست کسی بودن (çeşm bedesti kesî būden) = Bir kimseden para ummak.

چشم براه داشتن (çeşm berâh dâşten) =Yola bakmak (*k.*) beklemek.

چشم برراه (çeşm berrâh), چشم براه (çeşm berâh)=bekleyici, intizar edici.

بیام قصر خود بنشست چون ماه
نهاده گوش بردر، چشم برراه
نظامی

Kendi köşkünün damında ay gibi oturdu. Kulağı kapıda gözü yolda idi.

(Nizâmi)

چشم بر داشتن (çeşm ber daşten)= (*k.*) Bakmamak.

سروچشمی بدین خوبی تو گویی‌چشم ازو برادر
بروکین وعظ بی‌معنی مرادر سر نمی گیرد
حافظ

Baş ve göz bu kadar güzel iken sen, ona bakma, diyorsun. Çekil; bu mânasız öğüt bana tesir etmiyor.

(Hâfız)

چشم بر زمین افکندن (çeşm ber zemîn efkenden) = (k.) Secde etmek § Utanmak, kederlenmek yahut tevazu ve edepten yere bakıp durmak.

چشم بند (çeşm bend)= Gözbağıcı § Sihirbaz § Peçe, nikap.

این بوالعجبی وچشم بندی
در صنعت ساحری ندیدم
سعدی

Bu şaşılacak şeyi ve gözbağıcılığını sihirbazlıkta görmedim.

(Sa'dî)

چشم بندك ، چشم بندانك (ceşm bendânek, çeşm bendek)=Çocukların göz bağlama oyunu.

چشم بی آب (çeşm bî âb) = (*k.*) Utanmaz, hayâsız.

چشم پریدن (çeşm perîden) = Göz seğirmek.

چشمم همی پرد مگر آن یار می‌رسد
دل می‌جهد نشانه‌که دلدار می رسد
شمس تبریزی

Gözüm seğiriyor; galiba o sevgili geliyor; kalbim atıyor; gönül alıcının gelmesine işarettir.

(Şemsi Tebrizi)

= Dîde cesten.

چشم پنام (çeşm penâm) = Nazarlık: nazar değmemek için yazılan şekil, muska.

بتا نگارا از چشم بد بترس بترس
چرا نداری باخویشتن تو چشم پنام
ابوالحسن شهید

Ey sevgili! ey güzel! Fena gözden kork, kork; sen yanında niçin nazarlık bulundurmuyorsun.

(Ebülhasen Şehîd)

چشم پوشیدن ، چشم پوشی (çeşm pūşî, çeşm pūşîden) = Göz yumma, görmezliğe gelmek, affetmek.

چشم پیش کردن (çeşm pîş kerden) =Utançtan öne bakmak.

چشم جهیدن (çeşm cehîden) = Göz seğirmek.

جان من ی رقصد ازشادی مگر یار آمده‌است
ی جهد چشمم همانا وقت دیدار آمده است
سلمان

Sevinçten yüreğim çarpıyor, sevgilim mi gelmiştir? Gözüm seğiriyor; sevgilimi göreceğim zaman gelmiştir, sanırım.

(*Selmān*)

چشم چراغ (çeşm çerâğ) = Seçkin, güzide.

تا ظن لبری چشم چراغا که شب آید
چشم ودل من سیر شود زان لب شیرین
چشم من وآن روی پر از لاله وپرگل
دست من‌وآن زلف پر از حلقه وپرچین
فرخی

Ey seçkin güzel! Geceye kadar benim gözüm ve gönlüm o tatlı dudağına doyar sanma; gözüm, o lâle ve gül dolu yanaklarından; elim, halka halka, büklüm büklüm zülfünden ayrılmaz.

(*Ferruḫî*)

چشم چرانی (çeşm çerânî) = (*k.*) Güzel yüze bakarak hoşlanmak.

چشم چیدن (çeşm çîden) = (*k.*) Nazarı değmemek için bir kimseden bir şey almak.

چشم خروس (çeşmi ḫurūs) = Horoz gözüne benzer, ortası siyah benekli bir nevi kırmızı tane (*Ar.*) عین الدیك. Selâmi otu (lehçe) § (*k.*) Şarap.

چشم داشتن (çeşm dâşten) = Ummak § İntizar etmek.

بخاکبوسیٔ پایت هنوز دارم چشم
دران زمان‌که بگیرم بخاك بوسیدن
خجندی

Toprak altında çürümeğe başladığım zaman bile ayağını öpmeyi ümidederim.

(*Ḫucendî*)

چشم دریده (çeşm derîde) = Utanmaz, hayâsız.

شوخیٔ نرگس‌که پیش تو بشکفت
چشم دریده ادب نگاه ندارد
حافظ

Nergisin küstahlığına bak ki senin önünde açıldı. Utanmaz; edebi gözetmiyor.

(*Ḥāfız*)

بجزآن نرگس مستانه‌که چشمش مرساد
زیر این طارم فیروزه‌کسی خوش نه‌نشست
حافظ

Nazar değmesin; bu gök kubbenin altında o mahmur bakışlıdan başka kimse hoş oturmadı.

(*Ḥāfız*)

چشم رسیدن (çeşm resîden) = Göz değmek.

چشم روشنی (çeşm rūşenî) = Göz aydınlığı, tebrik. Tebrik hediyesi (Niẓām).

چشم زخم (çeşm zeḫm) = Nazar değme.

از چشم زخم خلق مبادت گزند ازانك
در دلبری بغایت خوبی رسیدهٔ
حافظ

Sana halkın nazarı değmekten zarar gelmesin; çünkü dilberlikte güzelliğin son haddine varmışsın.

(*Ḥāfız*)

§ Bir kere göz yumup açmcıya kadar olan müddet.

دلم میان دو زلفت نهان شد ای مه روی
ز بهر آنکه زچشمت همی‌بپر هیزد
وگر بخسبد یك چشم زخم وقت سحر
نسیم زلف تو آن خفته‌را برانگیزد
طبرستانی

Ey ay yüzlü! Gönlüm iki zülfünün arasında gizlendi; çünkü gözünden sakınıyor. Eğer seher vakti bir defa göz yumup açıncıya kadar uyursa zülfünün lâtif rüzgârı onu uyandırır [*].
(*Ṭaberistānī*)

چشم زد (çeşmzed) = Göz boncuğu § Az zaman.

چشم زدن (çeşmzeden) = (*k.*) Uyanmak.

نخشبی! چند خواب خواهی کرد
چشم‌زن از هجوم عیاران
نخشبی

Ey Naḫşeb! Ne vakte kadar uyuyacaksın; hilekârların hücumundan gafil olma, uyan.
(*Naḫşebī*)

§ Sakınmak, korkmak.

بباید چشم زد ران شیر نخجیر
خسرو

O av aslanından sakınmak, korkmak lâzımdır.
(*Ḫusrev*)

§ Az zaman (*Ar.*) طرفةالعین.

یك چشم زدن غافل ازان ماه نباشم
ترسم که نگاهی کند آگاه نباشم
شاعر

Az bir zamanda olsa o ay yüzlüye karşı ilgisiz kalamam. Çünkü bir bakar da haberim olmaz diye korkarım.
(*Şā'ir*)

دیده پرآبم از انست که یك چشم زدن
آفتاب زخش از پیش نظر می‌نرود
یغما

Gözüm o sebepten yaşla doludur ki güneşe benziyen yanağı göz açıp yumuncıya kadar bile gözümün önünden gitmiyor.
(*Yeğmā*)

گردور شدی زچشم رنجور
یك چشم زد از دلم نه دور
نظامی

Hasta gözümden uzak oldu isen bir lâhza gönlümden uzak değilsin.
(*Niẓāmī*)

Bu beyitteki çeşmzed, çeşmzeden muhaffefidir § İşaret etmek, göz kırpmak § Utanmak § Göz dikmek.

چشم سرخ کردن (çeşm surḫ kerden) = (*k.*) Bir şeye çok istekli bakmak.

چشم سفید شدن (çeşm sefīd şuden) = (*k.*) Kör olmak.

چشم سوزن (çeşmi sūzen) = İğne gözü (*k.*) ziyade darlık, pintilik.

چشم سیاه (çeşmi siyâh) = Sevgilinin gözünü öğmekte kullanılır bir terkiptir. Âşıka nispet edilirse nursuz, bulanık mânasını ifade eder.

روشن شود زخط تو چشم سیاه ما
وحید

Senin yanağında beliren tüyden

[*] Ferhengin yazılmasiyle basılması arasında yıllar geçtiğinden ikinci mânayı ve misali nereden aldığımı hatırlıyamadım.

bizim bulanık gözümüz aydınlanır.

(*Vaḥîd*)

چشم سیاه کردن (çeşm siyâh kerden) =Göz karartmak (*k.*) tamah ve rağbet etmek.

چشم شب (çeşmi şeb) = Gecenin gözü (*k.*) ay ve yıldız.

چشم شدن (çeşm şuden) = (*k.*) Belli olmak.

گفت برمن چشم شد اسرار عشق
عطار

Bana, aşkın sırları belli oldu dedi.

(*'Aṭṭâr*)

چشم فرنگی (çeşmi firengî)= Gözlük.

برای دیدن روی تو روزوشب حمام
هزار چشم فرنگی نهاده بردروبام
شاعر

Hamam, gece gündüz senin yüzünü görebilmek için kapısına, tavanına bin gözlük takmıştır.

(*Şâ'ir*)

چشم فسا (çeşm fesâ)=çeşm efsâ.

چشمك (çeşmek) = Çeşâm = Gözlük § Gözceğiz. (*k.*) işaret. Çeşmek zeden = gözle işaret etmek.

هرگه که مرا بیند درکوچه وبازار
چشمك زند ازدور بصد طعنه وتسخر
قاآنی

Beni sokak ve çarşıda her ne zaman görse uzaktan pek çok alay ederek göz kırpar.

(*Ḳâânî*)

چشم گاومیش، چشم گاو (çeşmi gâv, çeşmi gâvmîş) = Sığır gözü denillen bir nevi papatya=gâv çeşm.

چشم گرم کردن (çeşm germ kerden) = (*k.*) Imızganmak.

چشم کردن (çeşm kerden) = Göz etmek (*k.*) nazar değirmek.

او مائل شکار ومن آشفته ازحسد
آهو مباد چشم کند آن نگاهرا
شاعر

O, av meraklısı; ben, ceylân, onun bakışına hasedinden nazar değirecek diye öfkeleniyorum.

(*Şâ'ir*)

§ Bakmak.

ز کبر وناز چنان می‌کنی بعاشق چشم
انوری

Âşıka kibir ve istiğna ile öyle bakıyorsun ki.

(*Enverî*)

چشم گشته (çeşm geşte) = Şaşı.

چشمهادیدن (çeşmhâdîden)=Gözler görmek (*k.*) çok tecrübe sahibi olmak.

دلم چندین فسون ازچشم ترکان خطادیده
فریم چون دهد نرگس که چشمم چشمهادیده
جعفر

(Hata) güzellerinin gözünden gönlüm ne efsunlar görmüştür. Beni nergis nasıl aldatır ki ben çok tecrübe sahibiyim.

(*Ca'fer*)

حَشْمَه (çeşme) = Pınar (*Ar.*) عين.

رسیده ام من تشنه بچشمهٔ صافی
ولی چه سودکه یارای آب خوردن نیست
شاعر

Ben susuz, duru bir pınara eriş-

Yanlış doğru cetveli

[Sayfa]	[Madde]	[Yanlış]	[Doğru
385	بهل	بەگشا	برگشا
387	بهو	بهو behu	بهو behv
388	بی‌آب	بزم	بزم
389	بیات	şubesi	şubesi (غیاث)
392	بخشت	بخشت (ba.)	. . . .
394	بیدتبری	teberistan	taberistan
394	بیدُخت	بیدَخت beydeḫt	بیدُخت bîduḫt
397	بیرزد	yakıştıran	yapıştıran
399	بیستون	بیسُون bisütun	بیستون bîstūn
a00	بیش	pervin	mâhpervin
400	بیش بهار	kovuğu	korugu
403	بیل	ucu çatal	. . .
493	بیلسته	فرووخت	فرودوخت
480	بیوگ	بیوك ، بیوکانی	بیوگ ، بیوگانی
509	بیهمال	ötrede olur	(ه) ötrede olur
410	پا	cekme	çekme § dayanma
		mukavemet etme. Pay (ba.)	pâhü = âhü pa (ba)
411	پابرکاب	پابرُکاب paberrikab	پابرکاب paberikâb
412	پابقدر کلیم دراز کردن	diraz	derâz
413	پاتنی	پاتی	پاتنی
»	»	tahranda patni	tahranda patinî
416	پاد زهر	pad zehir	padi zehr
417	پادیاب	پادباب	پادیاب
419	پاره	کرپیرد	گر پیرد
421	پازهر	pâdzehir	pâ zehr
421	پاس	sekize	sekiz
422	پاش	خدوند	خداوند
426	پالا	asılı	§ asılı
428	پالنگ	ki yani	yani
433	پای انداز	zamana	zemane
433	پای اوزار	payefşâr	pa efşâr

[Sayfa]	[Madde]	[Yanlış]	[Doğru]
433	پارچای	nefesini	nefsini
435	پای پس آمدن	külzüm	kulzum
437	پای درگل	عی آوم	عی‌آدم
441	پایه	karşılığıdır	karşılığı [سره] dir
442	پتت	ruhu ve canı	ruhunu ve canını
445	پخته	gömüş	görmüş
448	پذیرا	verenk	vermek
449	پر	tıkıp doldurmak	tıkıp doldurmak (ko.)
552	پرچین	kasvetle yakdı	hasretle yakdı
453	پرخج	göksü bebre	göksü böbüre
454	پرداز	ne vakte kadar,	ne vakte kadar!
455	پرده‌باز	perde hnz	perdebâz (k.)
456	پرده‌سرا	hanende	(k.) hanende
458	پرك	bağırma	bağırma § bir ırmak
459	پرکار	iyi yapılan...	iyi ve sanatkârane yapılan güzel nakış ve iş
461	پرماه	kenuşmaada	konuşmada
562	پرند	dövleği	döleği
462	پرنو	پرئول	پرئون
464	(Not)	beharii	behari
465	پروازه	vskti yle	§ vaktiyle
466	پروانه	onun	bunun
467	پروره	düşmanın mızrağı kendisi için	düşmanın kölelerinin mızrağı için
468	پروهان	zözü	sözü
470	پری	azık için	sinek şibi azlk olmak için
477	پست	kevvut	kavut
589	پشین	پین‌چ	پشین
490	پك	(ك) ın	(پ) nin
496	پناه	tubâ	tübâ
496	پناه	طویشتن	خویشتن
507	پوستین	دروو	روز
509	پولاد	گرد	گردد
514	پیازچه	yeşil	yeşil sspii
514	پیازی	reng	reng § çok nazik ve süreksiz şey (ko.)
515	پیچ	نگرد	نگردد
516	پچیدن	ar عکس صدا	ar صدی
517	پچیده	غپار	غبار
520	پیرامن	کلزار	گلزار
521	پیراهن فبا کردن	صد پیراهن	صد پیرهن
522	پیراهن کاغدی	پجویم	پشویم
522	پیروج	farsçadır	parçadır, deyor
531	پیغو	şehir	şehrin
532	پیکار	پزمی	پتزمی
538	پیوست	tafhifi	tahfifî

[Sayfa]	[Madde]	[Yanlış]	[Doğru]
538	پیوست	روی	رای
538	پیوند	ulaşan asması	ulaşması
542	تاب	پرچهره	پر چهره.
553	تافته	zamam	zeman
554	تالواسه	پرفند	ترفند
556	اب	tebi efsurde şuden	tebefaurde şuden
»	»	tebi bendî	tebbendî
»	«	tobi lerze	teblerze
557	تباه	buna	bana
558	تبت	tebrezin	beberzin
564	تتق	mavi	(k.) mavi
567	تخم	tūḫem	tuḫem
570	ترسی	ربیعه rabîa	رابعه rabia

YANLIŞ DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yalnış	Doğru
197	اورمز	رمز	ارمز
200	اوشال	mahzeni	haznesi
209	ایشه	gözetliyorum	gözetlerdim
»	ایگر	ener	eyir
210	اینت	inetbesetsanakafi	inetbesest, bu sana kafidir
212	ب	جدا	جای ـ جدا
214	«	neiçin	niçin
215	با	تمامی عمر یاخودبدی نشناختی	تمامی‌عمر باخود بودی ونشناختی
218	باتونه	باتونه	باتونه batute
219	باد	duayı	dü a
223	بادبان	yani ید بیضا	: ید بیضا
224	بادبدست	هشیبار	هشیار
225	بادپا	پولاد لعل	پولاد نعل
225	بادپیچ	ipsalıncak	canbaz ipi
233	بار	زنف - hubbazi	habbazi - زلف
237	بارکاه	dişlerini	dişilerini
237	بارگیر	مسطق	مصطق
238	بارنامه	bilgi	bilim
239	باری	gençliğin	gençlik günlerin
240	باریك	Hasan dehlevi	Haseni dehlevi
245	بازمان	kendinde	içinde
251	باغ سبزنمودن	bagı sebz = nişanden	= bagı sebz nişandan
263	ببر	kaplana	böbür: kaplana
264	ببسودن	ebülferc	ebülferec
265	بتر	better	bedter
272	بختو	buhnu	buḫnev
273	بخش	nesr ناصری	neṣr (ناصری)
279	بدره	gelse	gitse
304	بر غندان	kathsuni	kuhistani

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
304	بر فشاندن دست		zabıta memuru şarap içerse sarhoşu hoş görür
313	برن	گربرن	گربرون
320	برهون	göz kulak	gözün kulagın
334	بسد	muarrebi بسد	muarrebi بسّذ
340	بشخور	aslı biş huverdir	aslı bîşi huverdir
343	بشوتن	padişah dedi	padişah hak şahittir dedi
345	بغداد خالی	begdad	begdadi
»	»	بی‌ی	بوی
346	بغیاز	mujde mujde	mujde
349	بکم	baham	behem
352	بلار	çöğen	cögen çiçeği
356	بلکل	ılık su	doğrusu باگل dir
365	بنك	§ (بن) un	: (بن) bünün
368	بو	iki kişiye	birbirine sevmiyen iki kişiye
374	بوس	gözetmek	göstermek
376	بوك	غم هجران	غم حرمان
»	»	ayrılık	yoksunluk
380	بهار	yükün bir dengi	yük dengi manasına arapça olup (b) ötredir
384	بهروج	kimetli	kimetsiz
454	بالا گرفتن	fehrinin iki beyti sutun yazılacak	sonundaki (dehliz) den sonra

Bunlardan başka خدنگ، بگماز کردن، بگماز، بگه، بگاه gibi kelimelerin (گ) leri (ك) ile كل kelimesi گل şeklinde yazılmış ve bir kaç harf ve nokta yalnışlığı kalmıştır.

YANLIŞ DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1	آمدن	آمدن	gel : آمدن
9	آب خفته	kılıç	kınındaki kılıç
12	آب‌دردهان	تر	ترا
12	آب دزد	آبِ دزد	آبْ دزد
16	آب‌زرکاه	(k.)	(k.) hilekâr
17	آبشار	şenaî	senaî
18	آب‌شدن	erimek § utanmak § parlaklık şeref ve itibarın gitmesi.	erimek § utanmak § parlaklık şeref ve itibar kalmamak.
18	آب‌شدن	servisi utandı	servisinin itibarı kalmadı
19	آبك	sivilce —	sivilce §
19	آبکار	şenaî	senaî
19	آب‌کار	abkârın	abıkârın
22	آب‌مرغان	abı mrügan	abı murgan
26	آتش‌پاره	durup dinlenmeyen § parlak, berrak	
30	آتشگده	tapındıkları	ateşe tapındıkları
30	آتش لباس	ateş libas	ateş libas (k.)
30	آتشین اژدها	ateşin ejdeha	ateşin ejdeha (k.)
31	آجیده	iple	bükülmüş iple
31	آجیش	üşüme	üşüme (ko.) (Nizam)
32	آجیل		badem içi, fıstık, fındık
32	آختن		§ uzatmak
33	آخردست	آخُردَست	آخِر دست
33	آخور	نشاندند	فشاندند
34	آخوند	ahünd	ahund
34	آخشیج	اربعة	اربعه
38	آذرخش	ayinin	ayının
47	آزرم	دوکسی	دوکس
56	آسمان وریسمان	urgan	urgan: Birbirine uymayau şeyler
60	آشکوب	آشکوخیدن اشکو dır	برآشکوب تخسفیتش اشکو dur
60	آشنا	آشناکد	آشناگر
61	آشنا	aldanmak	gönül bağlamak
61	آشنا	gönül bağlamak	âşık olmak

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
64	آغوش	agoş, agosten	âguş, âguşiden
70	آگر	قیچ	kıç
71	آگند	agen	âgin
73	آلاله	برزیگر.	برزیگرك.
83	آوار	kimse	kimse, şey
83	آوار	ازان	ازانك
87	آونیدن	ummamak	ummak
89	آهنگر		(k.)
100	ابرو	güneş	güneş gibi güzel
101	ابره	örtmüş	örtü örtmüş
101	ابره	örtü ile	örtü
108	ادویهٔ گرم	taçın	tarçın
108	ادیان	دنده	درنده
108	ارباب	sahibin	rabbın
113	ارزیتون	gûün	gûrun
117	ارمز	ümüz	ürmüz
118	ارن‌بیژ	eren yebij	eren bij
119	از	لنگرگش زیبکان	تکرگش زیبکان
120	از	Nizâmî	Halis
120	ازپوست بیرون آوردن	sabah	Saba
120	ازدف	کوز	کوز
124	ازراه‌خاربرداشتن	جوانمردی کن‌رمن‌بار	جوانمردی کن‌ازمن‌بار
125	اززبان جستن	sıçamak	sıçramak
126	ازگروه‌رفتن	varlığı	varı
126	ازهم ریختن	ezher	ezkem
127	ازین دست	ازد	اندازد
127	اژدها	کنج	گنج
127	اژنگ	ejnek	ejeng
127	اژنگ	ژنك، اژنك	ژنگ، اژنگ
128	اسب	fezin	ferzin
128	اسب افکن	برآشف ارسن راسفندیار	برآشفت ازین پوراسفندیار
128	» »	جوانی	جوانی بد
128	اسپغول	زانکه	ازانکه
129	اسپاناخ	dan üstaya kadar Farsça ile Türkçe kelimelerin aralarındaki tireler müsavi işareti olacaktır.	
131	اسپیدرك	gözlerimin	güzellerimin
140	اسفرنگ	اسفرنك isferenğ	اسفرنگ isfereng
147	اشك میغ	شك میغ	اشك میغ
154	افزولیدن	افزلیدن	افزولیدن
156	افسون	افسون hile ve riya	afsun ve hîle
162	الفاختن	دری	درستی
163	الف‌ازبا ندانستن	elf ezba nedanisten (k.)	elf ezba nedanisten
163	» »	سیمرا	سیم
163	الف‌برخاك	لف کشد	الف کشد
166	اماره	حدا ره	حدامازه
168	انباردن	doldurmuş انبارده‌کی enbardeki	doldurulmuş انبارده‌گی enbardegi
170	انبوه	بخو	بخور
172	انجمن	بزرکان	بزرگان

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
172	انجخ	رفته	گرفته
172	انجخ	انجوچ	انجوخ
176	اندام	راوام	زالزام
177	اندربا	اندوواز	اندرواژ
190	انگشت بهادن	انگشت وشنام	انگشت دشنام
192	انگور	می‌کرد || وژگون	می‌گردد || واژگون
192	انیگختن	پاتوم	پاك‌بوم

Bunlardan başka (گ) olması icabeden harflardan birkaçı (ك) olmuş, birkaç nokta yanlışı da kalmıştır.